Faragó Imre

TÉRKÉPÉSZETI FÖLDRAJZ I.

A KÁRPÁT-TÉRSÉG TÉRKÉPÉSZETI FÖLDRAJZA

EÖTVÖS LORÁND TUDOMÁNYEGYETEM
INFORMATIKAI KAR
Térképtudományi és Geoinformatikai Tanszék

Budapest, 2015

Faragó Imre

Térképészeti földrajz I.
A Kárpát-térség térképészeti földrajza

Lektorálta:
Dr. Gercsák Gábor

A jegyzet az Eötvös Loránd Tudományegyetem
Informatikai Karának
2015. évi jegyzetpályázati támogatásával készült

Kiadja az Eötvös Loránd Tudományegyetem Informatikai Kara
1117 Budapest, Pázmány Péter sétány 1/A

©Faragó Imre, 2015

TARTALOM

Bevezetés 6
1. A KÁRPÁT-TÉRSÉG 8
2. FÖLDTANI TÉNYEZŐK 11
2.1. A kárpáti medencevidék (Pannon-medence) 12
2.2. A Kárpátok 13
2.3. Az Alpok 20
3. TERMÉSZETFÖLDRAJZI TÁJI TÉNYEZŐK 23
3.1.A Kárpát-medencevidék 24
3.2. A kárpáti medencéket elválasztó középhegységek 45
3.3. A Kárpátok és részei 50
3.4. Előkárpátok (Szubkárpátok) 95
3.5. Havasalföld 101
3.6. Kárpátmellék 102
4. ÉGHAJLATI ÉS NÖVÉNYZETI TÉNYEZŐK 105
4.1. Erdősültség 107
4.2. Földművelés 116
4.3. Állattartás 121
4.4. A hagyományos gazdálkodás átalakulása 124
5. ETNIKAI ÉS NÉPESSÉGI VÁLTOZÁSOK 132
6. ÁLLAMTERÜLETI VÁLTOZÁSOK 151
6.1. Magyarország államterület 151
(1) A Magyar Királyság 151
(2) A Magyar Királyság első feldarabolása 158
(3) A keleti Magyar Királyság, az Erdélyi Fejedelemség 159
(4) Az elveszett Szlavónia 162
(5) A Habsburgok Magyar Királysága 163
(6) Az Autonóm Magyar Királyság 168
(7) A Magyar Királyság második feldarabolása, függetlenség 169
(8) A Magyar köztársaságok 171
6.2. Ausztria államterület 172
6.3. Csehország államterület 175
6.4. Lengyelország államterület 178

6.5. Szlovákia államterület 183
6.6. Ukrajna államterület 185
6.7. Románia államterület 188
6.8. Szerbia államterület 193
6.9. Bosznia-Hercegovina államterület 208
6.10. Horvátország államterület 212
6.11. Szlovénia államterület 219
7. KÖZIGAZGATÁSI VÁLTOZÁSOK 221
7.1. Magyarország közigazgatási területegységei 221
(1) Társországok 221
(2) Vármegye, megye 223
(3) Királyi vármegye 225
(4) Nemesi vármegye 228
(5) A vármegyerendszertől független közigazgatási területek 229
(6) A török közigazgatás Magyarországon 231
(7) A nemesi vármegye a törökkor után 231
(8) A vármegyerendszerből kivett újabb egységek a törökkor után 234
(9) A nemesi vármegye autonómiájának időszakos megszűnése 235
(10) A nemesi vármegye hatalmi csúcsa 236
(11) A nemesi vármegye megszűnése 238
(12) Törvényhatósági vármegye (polgári vármegye) 239
(13) Vármegyék Trianon után 243
(14) A tanácsi megye 247
(15) Az önkormányzati megye 249
7.2. Ausztria közigazgatási egységei 250
7.3. Csehország közigazgatási egységei 253
7.4. Lengyelország közigazgatási egységei 257
7.5. Szlovákia közigazgatási területegységei 260
7.6. Ukrajna közigazgatási területegységei 264
7.7. Románia közigazgatási területegységei 271
7.8. Szerbia közigazgatási területegységei 278
7.9. Bosznia-Hercegovina közigazgatási területegységei 285
7.10. Horvátország közigazgatási területegységei 288
7.11. Szlovénia közigazgatási területegységei 293
8. NÉPRAJZI ÉS TÖRTÉNETI-FÖLDRAJZI TÁJAK 295
8.1. Néprajzi tájak 295
8.2. Történeti-földrajzi tájak 301
8.3. A Kisalföld néprajzi nagytáj 304
8.4. A Dunántúl néprajzi nagytáj 312
8.5. Az Alföld néprajzi nagytáj 331
8.6. A Részek (Partium) történeti-földrajzi nagytáj 361

8.7. A Temesköz (Bánság) történeti-földrajzi nagytáj 375
8.8. A Felvidék történeti-földrajzi és néprajzi nagytáj 384
8.9. Kárpátalja történeti-földrajzi nagytáj 415
8.10. Máramaros történeti-földrajzi nagytáj 418
8.11. Erdély történeti-földrajzi és néprajzi nagytáj 423
8.12. Moldva történeti-földrajzi nagytáj 470
8.13. Havasalföld történeti-földrajzi nagytáj 477
8.14. A Drávántúl történeti-földrajzi nagytáj 483
8.15. Szlavónia történeti-földrajzi nagytáj 490
8.16. Horvátország (Ó-Horvátország) történeti-földrajzi nagytáj 500
8.17. Végvidék történeti-földrajzi nagytáj 507
8.18. Galícia történeti-földrajzi nagytáj 520
8.19. Bukovina történeti-földrajzi nagytáj 524
8.20. Morvaország történeti-földrajzi nagytáj 526
8.21. Alsó-Ausztria történeti-földrajzi nagytáj 528
8.22. Stájerország történeti-földrajzi nagytáj 530
Felhasznált irodalom 532

BEVEZETÉS

A térképészet tárgya és alapfeladata a minket körülvevő földrajzi környezet, különböző méretarányokban és eltérő szemléltetéssel, eltérő tematikai tartalom kidomborításával történő grafikus bemutatása. A XX. század elejéig a térképészetet a földrajztudomány segédtudományaként, mintegy ágaként kezelték, amely folyamatos fejlődéssel, specializálódva „vált le" a földrajztudományról. Önálló térképtudományról beszélünk, holott maga a térképtudomány „csak" a környezet, illetve a térben zajló és zajlott történések grafikus ábrázolását jelenti. Ezzel a „tulajdonságával" foglalkozva egyértelmű, hogy a térképészet nem élhet más tudományok nélkül, önállósága nem egyértelmű, hiszen a földrajzi tér bemutatásához, egy történelmi esemény ábrázolásához, egy statisztikai adatokon alapuló tematika bemutatásához nem csak a térképészet, az „ábrázolás tudomány" ismerete, hanem az adott földrajzi, történelmi és más tudományok, az ábrázolást segítő, sőt lehetővé tevő ismeretanyag is szükséges. Ilyen formán tudományos értelemben a térkép rögtön kettéválik: az ábrázolás „tudományára" és a bemutatandó tematika „tudományára". Előbbivel a kartográfiai szakmunkák (lásd pl. Faragó Imre: Sokrétű térképészet[1]), utóbbival az alapok térképészi szempontú vizsgálatával a térképészeti földrajz foglalkozik. A térképészeti földrajz tárgya a földrajzi környezet térképész szempontból, a térképi ábrázolás szempontjából történő vizsgálata. Ahhoz, hogy egy tájat térképen korrekten ábrázolni tudjunk, ismernünk kell azokat a tájalkotó tényezőket, amelyek térszerkezetének létrejöttére hatással voltak. A térszerkezet alakításában a természetföldrajzi tényezők (földtan, éghajlat, növényzet) és a társadalmi, emberi tényezők is részt vettek, részt vesznek. Utóbbiak a történelmi folyamatok, a migrációs, gazdálkodási és vallási tényezők eredményeiként jelentkeznek. A természeti és a társadalmi tényezők tájalakító szerepe minden táj életében egyedi arányokat mutat. Nincsenek „sablonok", általános érvényű jellemzők. Emiatt egy-egy táj létrejöttének, elhatárolásának, sőt képének kialakulása eltérő alapokból

[1] http://mercator.elte.hu/~farago/index.html

vezethető le. Emiatt a térképészeti földrajzban sorra vizsgálnunk kell az általános tájalkotó tényezőkön túl, magukat a tájakat is. Meg kell adnunk a táji hierarchiában minek a következményeként alakultak az adott táj határai, külső képe, településhálózata és minden olyan tényező, amely a tájat önmagában tájjá tette, ami puszta létrejöttét okozta.

A magyar térképészetben leggyakoribb feladat a magyarság etnikai területét képező egy-egy táj, tájak bemmutatása különböző méretarányokban (és tematikával). A magyar etnikai terület szorosan kötődik a *Kárpátok* által körülvett medenceségi térszínekhez és a hegyvidékek területéhez. Így a magyar kartográfia „terepe" nem csak *Magyarország*, hanem a *Kárpát-medence* egy-egy részlete vagy egésze. Ugyanakkor a *Kárpát-medence* és *Magyarország* egy egészének vagy egy-egy táji részletének bemutatása, a különböző fejlődési folyamatok ismerete nem nélkülözheti a *Kárpátok* külső előterének vizsgálatát sem. Ezért jelen kötetünk fókuszában a *Kárpát-térség* áll. A térképészeti földrajz magába foglalja a földtani, természetföldrajzi, növényföldrajzi, vízföldrajzi, gazdálkodástörténeti, közigazgatástörténeti, etnikai és vallástörténeti viszonyok bemutatását. A térképészeti földrajz kicsit földrajz, kicsit néprajz, kicsit történelem, de leginkább e tértudományok szintetizált, a térképészet által szükséges ismereteinek összessége. Ezeket mutatom be a *Kárpát-térség* területére vonatkoztatva.

Munkám létrejöttében nagy mértékben támaszkodtam az elmúlt évtized tanítási tapasztalataira. A „Kárpát-térség térképészeti földrajza" című munka elsősorban az ELTE Földtudományi bsc-s és Térképész-geoinformatikus msc-s hallgatóinak kíván segítséget nyújtani az alapismeretek elsajátításához. Ugyanakkor a téma más kapcsolódó tudományok hallgatóinak és művelőinek, de laikus érdeklődőknek is hasznos információkkal szolgálhat.

Munkám létrejöttéhez nagyon sok segítséget kaptam hallgatóimtól és kollégáimtól, az ELTE Térképtudományi és Geoinformatikai Tanszékének oktatóitól. Külön köszönettel tartozom Szekerka József és Nemes Zoltán kollégáim adatgyűjtő és előkészítő munkájáért, valamint Gercsák Gábornak, aki szakmai lektorként emlelte munkám minőségét.

Faragó Imre
Budapest-Lágymányos, 2015. november 5.

1. A KÁRPÁT-TÉRSÉG

A magyar tudományos életben – majd hamarosan a mindennapi szóhasználatban is – 1927 után jelent meg a *Kárpát-medence* fogalma. Létrejötte egyértelűmen a trianoni békediktátummal területileg kis darabokra szedett egykori *Magyarország* megjelölését célozta. Ennek oka, hogy a Trianon előtti *Magyar Királyság* területének kifejezése a megváltozott geopolitikai helyzet miatt a magyar nyelvben nehézkessé vált. Trianont követően és általában az 1920 és 1945 közötti időszakban *Magyarország* fogalma a mindennapokban az 1920 előtti államterületet jelentette, a megkisebbedett országterületre a *Csonka-Magyarország* meghatározást használták. Ennek az anomáliának a feloldására terjedt el lassanként, 1945 után egyre gyorsuló mértékben a *Kárpát-medence* név, mind a tudományok, mind a mindennapok szóhasználatában. Ilyen formán a „Kárpát-medence" egy korábbi politikiai fogalom nevének, a „Magyarország"-nak a kiváltására született azért, mert utóbbi fogalom kénytelen volt az „új", a harmadára zsugorodott *Magyarország* jelölését átvenni. Ezt nem csak a létrejött új geopolitikai jellemzők és a valós helyzet, de a nemzetközi szóhasználat is így diktálta. Így egy természetföldrajzi „jellegű" név, felváltotta egy korábban létező politikai egység megnevezését. Minderre azért volt szükség, hogy beszélni, írni lehessen a korábbi *Magyarország* fogalmáról és mindezt egyszerűen kifejezve, ne a *„korábbi Magyarország"*, *„történelmi Magyarország"*, *„Nagy-Magyarország"* stb., sok esetben „irredentának", „más népeket sértőnek" minősített megnevezésekkel kelljen kifejezni. Ennek nyomán a *Kárpát-medence* megnevezés a mai magyar nyelvű szóhasználatban egy korábbi politikai, tehát éles vonallal, az egykori országhatárral lehatárolt fogalommá vált. Ez a fogalom szorosan összeforrott az 1739 utáni történelmi *Magyarország* területének kifejezésére[2], annak ellenére, hogy természetföldrajzi értelmezésben nincs *Kárpát-medence*, csak kárpáti medencék léteznek, illetve szorosan értelmezve a név jelentés tartartalmát a

[2] Külső határait tekintve *Magyarország* államhatára 1739 és 1920 között de jure nem változott.

„Kárpát-medence” nem tartalmazza a *Kárpátok* teljes hegyvidéki területét sem.

*Magyarorszá*gon az 1990-es évektől jelent meg az a természetföldrajzi szemléletmód, amely szakított az addigi „szigetszerű” vizsgálati gyakorlattal és már nem államterületekben (*Magyarország*), de nem is korábbi államterületekben (*Kárpát-medence*) gondolkodva vizsgálja a természetföldrajzi jelenségeket, tájrendszereket, hanem természetföldrajzi egységekben, sőt összeszövődő, ahogy a valóságban is van, egymásra és egymás mellé épülő nagy természetföldrajzi egységeket vizsgál. Ebben a szemléletmódban már nem működtethető az államhatárok által lehatárolt természeti tájak sorozata, hanem olyan vizsgálati alap és megjelölés kell, amely mindenkori politikai lehatárolásoktól mentesen tudja érzékeltetni a vizsgálat tárgyát, amely esetünkben csak természetföldrajzi jellemzők által befolyásolt lehet. Ennek a gondolatnak a nyomán vezette be a magyar földrajzban Hajdú-Moharos József[3] és Hevesi Attila a *Kárpát-térség* földrajzi nevet. Ez az 1997-ben megjelent „A Kárpát–Pannon-térség természeti tájbeosztása”[4] című műben jelent meg először.

A *Kárpát-térség* a *Kárpátok* hegyrendszerét, külső kárpáti (hegylábi) előterét, a hegységkeret által közrezárt *Kárpát-medencevidék*et (általánosan a *Kárpát-medencé*t) és az *Alpok* keleti, lealacsonyodó hegységeit foglalja magában, így területére esik a mai és az egykori *Magyarország* (nagyrészt a középkori is) teljes területe. A *Kárpátok* és a *Kárpát-medencevidék* egy-egy önálló európai nagytájcsoport, amelyek teljes egészében a *Kárpát-térség* részei. Az *Alpok* és a *Balkán-félsziget* nagytájcsoportja csak kis részben nyúlik be a területbe, hogy annak nyugati és déli bástyáit alkossa. A *Kelet-európai-síkvidék* nagytájcsoportja választótájak (tájválasztók) sávja mentén érintkezik a térséggel. Északnyugaton a *Duna–Morva-medence* szintén választótáj a *Közép-európai-rögvidék* felé. A „Kárpát-térség természetföldrajzi tájbeosztása” (KPTTB), magába foglalja a „Pannon térség” megnevezést is. Így a tájbeosztás egyik névadója maga a hegységkeret, a *Kárpátok*, a másik pedig – a geológusok által *Pannon-medencé*nek nevezett – *Kárpát-medencevidék*. A

[3] Hajdú-Moharos József (1957–2001), geológus, geográfus. Kutatásaiban legfontosabbnak a földrajzos-földtanos szakmai körökben perifférikusnak tartott, emiatt különösebb támogatásra nem érdemes nevezéktani kérdéseket, a földrajzi helynévanyag felkarolását tekintette. Ebben az egymással összefüggő témakörben született két legfontosabb műve: *Románia* tájföldrajzi beosztása (1993) és a Magyar településtár (2001), amely a Kárpát–Pannon-térség természeti tájbeosztását is tartalmazza.

[4] Hajdú-Moharos József–Hevesi Attila–Horváth Zsolt: A Kárpát–Pannon-térség természeti tájbeosztása. Első megjelenése: Pannon Enciklopédia - *Magyarország* földje, kitekintéssel a Kárpát-medencére (Karátson Dávid főszerk.) (Kertek 2000 kiadó, é.n.)

terület olyan tájegységekből tevődik össze, melyek részei más-más nagyobb egységnek, így azok az egészből nem szakíthatók ki. Egységes tárgyalását a térség központjában elhelyezkedő magyar népterület, de méginkább a magyar névterület[5] indokolja. A természetföldrajzi egységre a hegységkeret és az azzal szoros földtörténeti fejlődést mutató medence igen jó bizonyíték. A történeti-földrajzi egységet a közel 1000 évig fennálló *Magyar Királyság* térségbeli központi helyzete igazolja, míg a néprajzi egység a mai politikai határokon átnyúló néprajzi tájak neveiben ismerhető fel.

[5] A névterület az a terület, ahol egy adott nemzet, nép, népcsoport saját nyelvén maga alakított ki névhasználatot, amely névhasználat különböző szintű és eredetű lehet. A névterület minden nép esetében jelentősen túlnyúlhat a népterületen.
(Lásd bővebben: Faragó Imre: Földrajzi nevek (http://mercator.elte.hu/~farago/foldrajzi_nevek_jegyzet_082.pdf)

2. FÖLDTANI TÉNYEZŐK

A *Kárpát-térség* területének földtani felépítése szoros kapcsolatban van az *Alpok* és a *Kárpátok* földtörténetével, így földtani képződményeivel. Vizsgált területünk földtani értelemben a kárpáti medencevidék medencealjzatára[6], valamint a *Kárpátok*, az *Alpok* és a *Dinaridák (Dinári-hegyvidék)* hegyláncaira osztható, de ezek csak együttesen vizsgálhatóak. Kialakulásuk egymással szervesen összefügg, egymástól nem szétválaszthatók.

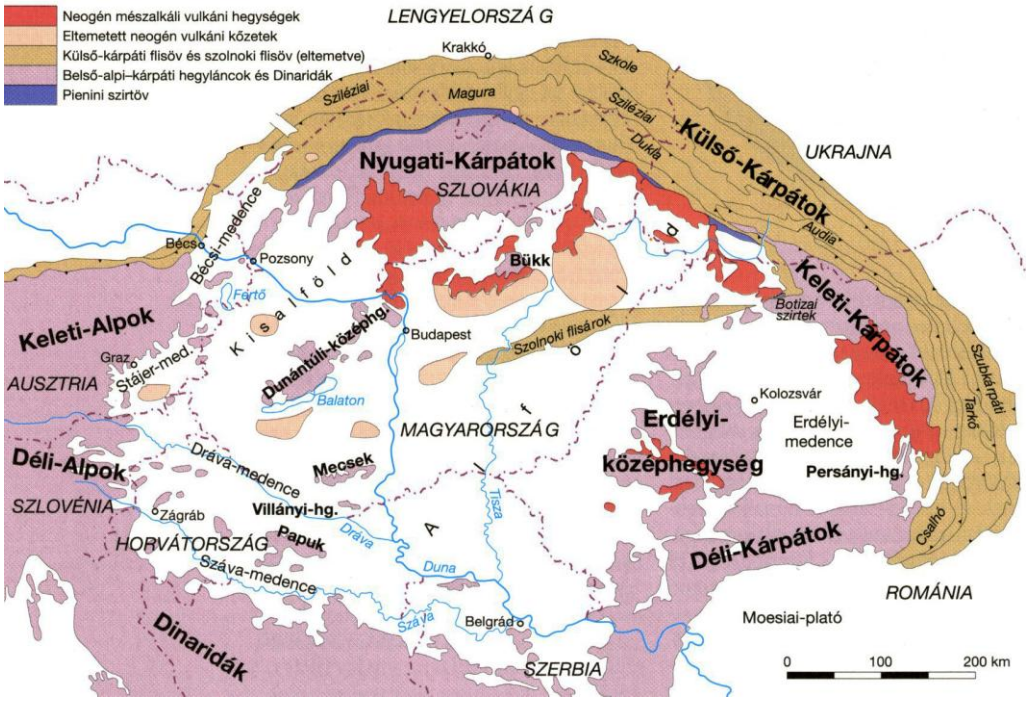

1. ábra: A Kárpát-térség hegyvidéki térszíneinek földtani vázlata (forrás: MAGY.FÖLD. (1997) [p. 56.])

[6] A földtanilag elkülönített egységek és határok elnevezéseit a jobb érthetőség kedvéért ebben a fejezetben aláhúzással jelöljük

2.1. A kárpáti medencevidék (Pannon-medence)

A *kárpáti medencevidék* medencealjzatának a *Zágráb–Hernád* vonaltól (közép-magyarországi vonal) délre eső része az egykori Tethys-óceán északi partszegélyén, az Eurázsiai-lemez peremén jött létre. Ennek neve Tisza–Dacia lemeztömb. A medencealjzatnak a *Zágráb–Hernád* vonaltól (közép-magyarországi vonal) északabbra fekvő sávjai viszont az egykori Tethys-óceán déli partszegélyén, az Afrikai-lemez peremén alakultak ki. Ezt az afrikai eredetű, összetett felépítésű kontinentális litoszférablokkot Alcapa szerkezeti főegységnek[7] is nevezik. A két eltérő jellegű, lemezperemi térség csak mintegy 25 millió éve, a harmadidőszakban, az oligocén korban került mai helyére, és csak ekkor egymás közvetlen közelébe. Az Eurázsiai-hegységrendszerhez tartozó *Alpok* és *Kárpátok* kialakulásának idején, az afrikai lemezperem ékszerűen benyomult az Eurázsiai-lemez kőzettestébe. Ekkor került az afrikai eredetű lemezdarab a *Kárpát-medence* északi felére. Ezt a folyamatot kísérte a mai térszínt jelentősen alakító harmadidőszaki vulkáni tevékenység. Ez a lemezalábukáshoz kötődő, elsősorban andezites vulkánizmus alakította a *Mátraerdő*, *Eperjes–Tokaji-hegyvidék*, *Vihorlát–Gutin-hegyvidék* és *Kelemen–Görgény–Hargita hegyvidék* hegységeinek vulkanikus térszíneit. Ennek a nagy tömegű vulkáni anyagnak a felszínre kerülése óta a medencetérszínek alatt a földkéreg az átlagosnál vékonyabb: a szárazföldek 33 km-es átlagával szemben csak 26–27 km vastag. Emiatt A kárpáti medencék alatt a világátlagnál magasabb a geotermikus gradiens értéke. Ezekhez a változásokhoz kapcsolódik a medenceség belső részeinek süllyedése és a kárpáti hegységkeret kiemelkedése is. Ennek a folyamatnak az eredménye, hogy a medencealjzat nem egységes, merev kristályos tömbből, hanem különböző korú és eredetű, részben gyűrt szerkezetű kőzetsávokból áll. Ezáltal a *Kárpát-medence* földtani értelemben nem osztható fel élesen elkülönülő medencebelsőre és a köréje gyűrődött hegységkeretre, hiszen a medence belsejében lévő, mélybe süllyedt egykori felszínek földtani képződményei (az említett kőzetsávok) az alpi és kárpáti hegységkeret szerves folytatásai. A medencebelső süllyedése nem a középidő elején, hanem jóval később, a harmadidőszakban ment végbe. A *Zágráb–Hernád* nagyszerkezeti vonal (közép-magyarországi vonal) nem más, mint a tőle északra beékelődött afrikai és a tőle délre fekvő eurázsiai lemeztöredék határvonala. Ez a lemeztektonikai magyarázat a *Kárpát-*

[7] *Alcapa* = *Al*pok + *Ká*rpátok + *Pa*nnon-medence angol nevének kezdőbetűiből alkotott műnév

*medencé*t az egykori Tethys-óceán északi és déli peremén, az Eurázsiai- és az Afrikai-kőzetlemez részeként kialakult, és évmilliók alatt mai helyére sodródott kéregdarabokból rakja össze. E lemeztöredékek mai helyzete éppen ellentétes a földtörténeti múltban elfoglalt helyzetükkel. Határukat a *Zágráb–Hernád* nagyszerkezeti vonal (közép-magyarországi vonal) jelöli ki.

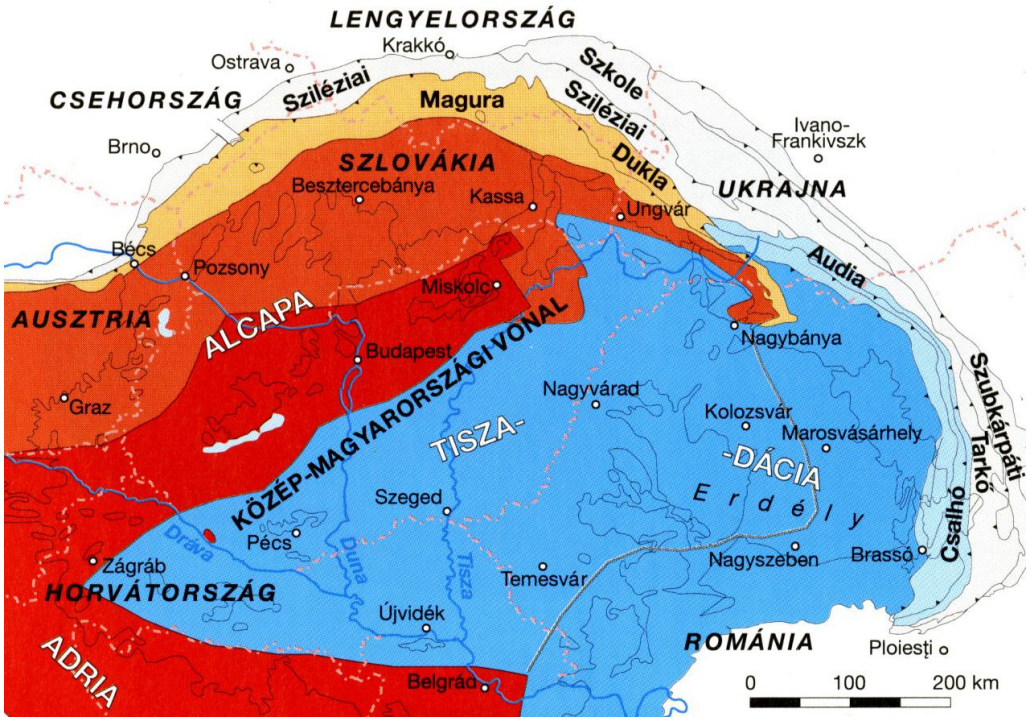

2. ábra: A Kárpát-térség nagyszerkezeti egységei: Alcapa (vörös árnyalatok [halványabban a az ausztroalpi, erősebben a dinári rész]), Tisza–Dacia lemeztömb (kék felületek) és az Alcapa flistakarói (narancs színnel). (forrás: MAGY.FÖLD. (1997) [p. 56.])

2.2. A Kárpátok

A földrajzi értelemben vett *Kárpátok* hegységei a *Dévényi-szoros*tól az *Al-dunai-szoros*ig, mintegy 1500 km hosszú vonulatot alkotnak. Ugyanakkor ez a hegyláncolat földtani szempontból hossztengelye mentén négy nagy, egymástól eltérő felépítésű és szerkezetű vonulatra bomlik. Ezek közös jellemzője, hogy molasszal[8] kitöltött előtér-süllyedék által szegélyezett, alpi hegységképző

[8] molassz: finom szemcsézettségű homokkő, sokszor homokos konglomerátum, amely a harmadidőszakban keletkezett

fázisok által kialakított, kifelé irányuló vergenciájú takarórendszerek alkotják őket.

A legváltozatosabb takarórendszerek a *Duná*tól a *Duklai-hágó*ig húzódó *Északnyugati-Kárpátok*ban fejlődtek ki. A Pennini-óceán rendszerének jura korban történt kinyílásáig (a gömör–borsodi nagyszerkezeti egység kivételével) a Paleotethys széles északi selfjének a része volt, majd ekkor levált az európai lemezszegélyről („Tátrida mikrolemez"). Külső előterében a miocénban felgyűrődő *Kárpátok* lepusztulásából származó, kősótelepeket is tartalmazó, takarós szerkezetű molassz-öv húzódik, amire a flis-öv tolódott rá. A külső-, vagy flis *Kárpátok* az *Északnyugati-Kárpátok* külső oldalán húzódó, kréta-paleocén korú flisből, a miocén során takarós szerkezetekbe felgyűrődött széles ív, ami az *Alpok*at északról szegélyező flis-vonulat folytatása. A kárpáti (pienini) szirtöv látképileg igen jellegzetes, kb. 900 km hosszú, de csak mintegy 20 km széles nagy szemcsés breccsa (gigantobreccsa) jellegű öve *Dévény*től az erdélyi *Lápos-völgy*ig követhető. A flisből kiemelkedő óriási mészkőtömbök, szirtek alkotják, amelyek íve elválasztja egymástól a *Kárpátok* külső és belső nagyszerkezeti egységeit, illetve a külső-, és a belső-kárpáti flis-övet. A szirtek változatos rétegsorában a mintegy 100 km széles üledékgyűjtő különböző ősföldrajzi és paleotektonikai környezeteiben, főként tenger alatti hátságokon és árkokban lerakódott képződményei jelentkeznek. A belső kárpáti vonulatokat az alpi hegységképződés során takarórendszerekbe gyűrt paleozoikumi, mezozoikumi és harmadidőszaki üledékek és vulkanitok építik fel. Tektonikai felépítésének fő vonalai már a középső-krétában (ausztriai és mediterrán gyűrődési fázisok) kialakultak. A tátrai nagyszerkezeti egység (Tátridák) a belső *Kárpátok* legészakabbi, és egyben a legmélyebb tektonikai helyzetű egysége. Gránitos kőzetekből és kristályos palákból, illetve azok üledékburkából áll. Tektonikai alegységei, meredek rátolódási síkok mentén, délről észak felé tolódtak egymásra. A Vepor nagyszerkezeti egység (Veporidák) meredek törési sík mentén (čertovicai vonal[9]) tolódott rá a Tátridákra. Főként hercini metamorfitokból és alpi (ausztriai) epimetamorfózist szenvedett újpaleozoós-mezozoós üledékekből áll. A fátrai nagyszerkezeti egység a tátrai nagyszerkezeti egységen elterülő, nagy kiterjedésű takarórendszer. A felszínen jórészt az üledékburok ismert, az uralkodóan migmatitokból álló kristályos komplexum csak egy kis foltban bukkan elő. A garami nagyszerkezeti egység, dél felől a Veporidák fölött áttolódva, a

[9] A čertovicai vonal névadója az *Alacsony-Tátrá*t két fő részre osztó *Ördöglakodalma-hágó* (1238 m) szlovák neve a *Čertovica*.

Tátridákat betakaró fátrai nagyszerkezeti egységre rátolódott takarórendszer. Csak üledékes képződményei ismertek. A szepesi nagyszerkezeti egység a belső *Kárpátok* legmagasabb szerkezeti helyzetű takarórendszere, ami prealpi aljzatukról lenyíródott egységekből áll. A gömör–borsodi nagyszerkezeti egység északon (a *Lubény*[10]–*Margitfalva*[11] vonal mentén) a Veporidákra tolódott rá. Déli határa a közép-magyarországi nagyszerkezeti vonal, ami a tiszai nagyszerkezeti egységektől választja el. Északi vergenciájú autochton („para-autochton") képződményei a *Dinári-hegyvidék*beliekkel mutatnak rokonságot, ami alapvető eltérést mutat a belső *Kárpátok* többi egységétől. Az északi (gömöri), és a déli (borsodi) terület között elhelyezkedő mellétei[12] és szilicei takarórendszer[13] viszont inkább az *Északi-Mészkőalpok*hoz hasonló kifejlődésű. A „gömöri egység" rétegsora szinte a teljes paleozoikumot felöleli, de a mezozós fedőrétegek lenyíródtak. Fő szerkezeti elemei, a (*Gömör–Szepesi-érchegység* nagy részét magába foglaló) voloveci antiklinórium[14], és az észak-gömöri szinklinális. A „borsodi egység" helyenként a nagy vastagságú mezozós üledéksorát is megőrizte. A részei közül a *Szendrői-hegység* devon-karbon rétegsorát karbonátos és flis jellegű, a *Bükk* aljzatához tartozó képződmények képviselik. Tektonikus helyzete bonyolult, gyűrt-pikkelyes szerkezetű. Az *Upponyi-hegység* idősebb képződményei között a szendrői-hegységiekhez, a fiatalabbak között a bükkiekhez hasonló kőzetkifejlődések vannak. A bükki autochton terület paleozoikumi képződményei főként a hegység északi részén, a pikkelyekbe és redőkbe gyűrt észak-bükki antiklinális területén, egymáshoz kapcsolódó szinklinális és antiklinális szerkezetekben helyezkednek el. A mezozoikum elsősorban a *Bükk-fennsíkon* képviselt. A gömöri- és a borsodi kifejlődési területek között elterülő takarórendszerek közül a legmélyebb tektonikai helyzetben a kelet-bükkihez hasonló, anchi-epimetamorf rétegsorú tornai takaró[15] helyezkedik el. Középső helyzetben található a bezáródó óceán képződményeit, radiolaritot, ofiolitot, fekete agyagpalát magába foglaló mellétei takaró[16]. A legfelső, szilicei

[10] *Lubény*, helység a *Gömör–Szepesi-érchegység*ben, a *Murány* völgyében, szlovák neve *Lubeník*.
[11] *Margitfalva*, helység a *Gömör–Szepesi-érchegység*ben, a *Hernád* völgyében, szlovák neve *Margecany*.
[12] A mellétei takarórendszer névadója *Melléte* (szlovákul *Meliata*). A helység a *Gömör–Szepei-érchegység*hez tartozó *Rőcei-hegység*ben fekszik.
[13] A szilicei takarórendszer névadója *Szilice* (szlovákul *Silica*). A helység a *Gömör–Tornai-karszt*ban fekszik.
[14] A voloveci antiklinórium névadója a *Rozsnyói-hegység Ökör-hegy* (1284 m) csúcsának szlovák neve *Volovec*. Ez a név adja a *Rozsnyói-hegység* egyik szlovák névalakjának, *Volovské vrchy*, alaptagját is.
[15] A tornai takaró névadója *Torna* (szlovákul *Turňa nad Bodvou*) helység.
[16] A mellétei takarórendszer névadója *Melléte*, (szlovákul *Meliata*). A helység a *Gömör–Szepei-érchegység*hez tartozó *Rőcei-hegység*ben fekszik.

takarórendszerbe[17] déli vergenciájú, ismeretlen prealpi aljzatukról lenyíródott szerkezeti egységek tartoznak. Főként triász, alárendelten jura üledékekből álló rétegsoruk nem metamorfizálódott. Rétegsorának alján a mellétei takaróról leszakadt és az elvonszolódás „kenőanyagát" képező felső-perm evaporitos összletbe belegyúródott ofiolit és radiolarit-testek találhatók („komjáti egység"). Legbelül a molasszal kitöltött *Pannon-medence* helyezkedik el. Peremén az európai tábla kontinentális szubdukciójával összefüggésbe hozható miocén andezit-vulkanizmus képződményei találhatóak.

A morfológiai értelemben a *Duklai-hágó*tól a *Beszterce völgyé*ig húzódó *Északkeleti-Kárpátok* földtani értelemben csak az *Eperjes–Tokaji-hegyvidék*től a *Tarac* folyóig terjedő terület. Ennek szűkítésnek szerkezeti és földtani okai vannak. A belső *Kárpátok* krétában felgyűrt takarórendszerei ezen a területen hiányoznak, illetve igen alárendelt szerepűek (így az *Alföld* kristályos aljzata egészen a szirt övig terjed); ugyanakkor a külső *Kárpátok* flis öve összekapcsolja a *Kárpátok* vonulatával. A szirt övet a fiatal harmadidőszaki vulkanitok helyenként teljesen elfedik; a *Tarac* völgyétől délkeletre ilyen szerkezeti alakulat már nem található. A máramarosi kristályos öv a *Keleti-Kárpátok* aljzattakaró-rendszerének nyúlványa. A belső kárpáti flis csak a szirt-öv belső oldalán, a fiatal vulkanitok alól bukkan elő néhány kis foltban. A kívülről kísérő molassz-takarók sok helyen szénhidrogéntelepeket és kősó előfordulásokat tartalmaznak. A molassz öv az *Orosz-tábla* és a flis vonulat közötti miocén korú süllyedékben alakult ki. Különféle szerkezeti formákhoz kapcsolódó szénhidrogéntelepekben és sótelepekben is gazdag. A változatos kőzettani kifejlődésű flis öv a miocén során keskeny, de csapásirányban hosszan elnyúló redőkbe, pikkelyes, rátolódásos és takarós szerkezetekbe torlódott fel. A takarók egy része az *Északnyugati-Kárpátok*ból nyúlik át; más részük a *Keleti-Kárpátok*ban folytatódik. A tagolt üledékgyüjtőnek köszönhetően minden takaró jellegzetes flis típussal és szerkezeti sajátosságokkal rendelkezik. A pienini szirt övet a *Vihorlát–Gutin* hegylánc fiatal vulkanitjai helyenként teljesen beborítják. A kréta végi larámi fázis során összetorlódott, felpikkelyeződött triász-jura-kréta korú karbonátos, agyagos és flis jellegű képződmények a jelenlegi gigantobreccsa jellegű szerkezetüket a miocén tektofázisok idején nyerték el. Az *Alföld* folytatásában két, a *Vihorlát–Gutin* vulkáni hegylánccal elválasztott, miocén-pliocén molasszal és vulkanitokkal kitöltött belső kárpáti süllyedék húzódik: a

[17] A szilicei takarórendszer névadója *Szilice* (szlovákul *Silica*). A helység a *Gömör–Tornai-karszt*ban fekszik.

Zempléni-sík és az *Ungi-sík* (az *Alföld* legészakibb nyúlványai), valamint *Alsó-Máramaros* és *Felső-Máramaros* medenceségi térszínei.

A morfológiailag a *Beszterce* völgyétől a *Dimbovica* völgyéig húzódó[18] *Keleti-Kárpátok* földtani értelemben a *Tarac*tól húzódik a *Dimbovica [Dimboviţa]* folyóig. Vonulatai jórészt észak–déli csapásúak, keleti vergenciájú, kristályos, mezozós és harmadidőszaki képződményeket tartalmazó aljzat- és buroktakarók rendszeréből állnak. A molassz öv, a külső *Kárpátok* miocénben felgyűrődött flis öve (moldvai takarórendszer); valamint a belső *Kárpátok* flisből (külső Dacidák), karbonátos üledékekből és metamorfitokból a kréta során felgyűrődött takarórendszere (belső Dacidák) itt is megvan. A szirt öv (a batizai takaró[19] kivételével) hiányzik. A máramarosi flis öv folytatása nyugaton a Pannon-medence alatt nyomozható. Belső molassz medencéje az *Erdélyi-medence*. A *Keleti-Kárpátok*ban folytatódik a fiatal vulkáni ív is. A molassz a hegyvonulatot keletről határoló előmélyedés külső részén közvetlenül az *Orosz-táblá*ra települ. A szarmata–pleisztocén során, már a moldvai takarórendszer kialakulása után rakódott le. Helyenként több mint 10 km vastag, és szinte mindenütt gyűretlen, vagy csak nagyon fiatal gyűrődések érték. A molassz öv belső részén, az túlnyomó részt miocén, evaporitokat is tartalmazó molasszból és slírből álló szubkárpáti takaró gyűrt szerkezete miatt már a moldvai takarórendszerhez tartozik. A flis öv számos takarója két csoportba sorolható. A külső flis övet alkotó moldvai takarórendszer vonulatai a neogénben gyűrődtek fel. Ezért gyakori, hogy a takarók rétegsorának tetején, a különböző korú flis rétegek és számtalan heteropikus fáciesük[20] fölött sekélytengeri üledékek, evaporitos képződmények[21] és molassz is előfordul. Egyes takaróinak a folytatása az *Északkeleti-*, sőt az *Északnyugati-Kárpátokban* is követhető. A belső flis öv korai larámi tektogenezis során felgyűrődött, idős vonulatai már a dáciai takarórendszer részét alkotják (külső Dacidák). A különböző korú flis rétegeken, és számtalan heteropikus fáciesükön kívül jellegzetes a fekete-flis takaró bazaltos vulkanitokat is tartalmazó agyagos-grafitos kifejlődése. A kristályos-mezozós öv képviseli a dáciai takarórendszeren belül a belső Dacidák (bukovinai takarórendszer) nagyszerkezeti egységeit. Ezek további két részre bonthatók. A (1) központi

[18] Abban az esetben, ha a *Kárpátkanyari-hegyvidék*et nem tekintjük önálló természetföldrajzi nagytájnak

[19] A batizai takaró névadója *Batiza* (románul *Botiza*) helység *Felső-Máramaros*ban, az *Iza* folyó *Batiza* nevű mellékvizének völgyében.

[20] heteropikus fácies = oldalirányban érintkező, egymásba fogazódó, egyidejű, de eltérő környezetben létrejött üledékek.

[21] evaporitos képződmények = sókőzetek, sós tavakban, lagúnákban, a tengerből lefűződött öblökben fokozatos bepárlódás során, kizárólag kémiai úton létrejövő üledékes *kőzet*csoport.

keleti-kárpáti takarók mintegy a *Keleti-Kárpátok* vázát alkotják. A (2) prekambriumi és paleozós metamorfitokból, paleo-, és mezozoós üledékekből és magmatitokból felépülő máramarosi kristályos aljzattakaró-komplexumát további három takaróegység épít fel. Egyes egységei a *Déli-Kárpátok* géta nagyszerkezeti egységében és a *Biharerdő*ben (*Erdélyi-középhegység*ben) is folytatódnak. Az erdélyi (transzilvániai) takarók nem annyira önálló szerkezeti, hanem inkább fácies egységek. A szolnok–máramarosi flis öv keleti elvégződésének a felszínre bukkanó képződményei a központi keleti-kárpáti takarórendszer posztektonikus üledékburkát képezik. Nyugaton *Alsó-Máramaros* és a *Pannon-medence* neogén üledékei, illetve a *Gutin-hegység* fiatal vulkanitjai alatt tűnik el. Dél és délkelet felé az *Erdélyi-medence* képződményeibe megy át, illetve a *Kelemen-havasok* fiatal vulkanitjai alá kerül.

A *Déli-Kárpátok* a *Dimbovica* völgyétől az *Al-Duná*ig húzódó[22] takarórendszerei, amelyeket alpi (ausztriai és larámi) tektonikai folyamatok alakítottak ki, a Balkanidákkal együtt a Moesiai tábla köré feszülnek. A külső flis öv hiányzik, így a hegységet főként a polimetamorf kristályos kőzetekből álló aljzat építi fel. Ebben a prealpi gyűrődések, áttolódások és takarók is jól felismerhetők. A köpenyben kőszéntelepes karbon és perm molassz, valamint mezozóikumi (főként jura–kréta) törmelékes és karbonátos üledékek fordulnak elő, de ezek a legtöbb helyről már lepusztultak. A *Déli-Kárpátok* három nagy szerkezeti egységre tagolható. A dunai nagyszerkezeti egység (Danubikum, danubiai autochton) kristályos aljzatból és paleozós-mezozós köpenyből áll. A Géta takaró kristályospala összlete a krétában tolódott rá a Danubikumra. A szörényi takaró jura–alsókréta óceáni aljzatot képviselő képződményi az előző két nagyszerkezeti egység között helyezkednek el.

A *Biharerdő* (*Erdélyi-középhegység*) nagy kiterjedésű szigethegység a *Pannon-*, és az *Erdélyi-medence* között. Két, egymástól nagymértékben különböző hegységrészből áll, amelyekről az alpi üledékburok alapján megállapítható, hogy lemeztektonikai és üledékföldtani szempontból is alapvetően eltérő medencékben keletkeztek. Az északi *Biharerdő* takaróinak felépítésében a polimetamorf kristályos aljzat mellett csaknem teljes, uralkodóan szárazföldi-sekélytengeri környezetben lerakódott perm–mezozós üledéksor vesz részt. Ősföldrajzi és szerkezetföldtani alapon három egységre tagolható. A bihari autochton, a legészakibb és legmélyebb helyzetű tektonikai egység, egy nagy tektonikai félablakot alkot, amit az északnyugati része

[22] Abban az esetben, ha a *Kárpátkanyari-hegyvidék*et nem tekintjük önálló természetföldrajzi nagytájnak.

kivételével a Kodru-takarórendszer övez. Nagyobbik részét a kristályos aljzat alkotja, üledékburok csak a nyugati részén található. A Kodru takarórendszer[23]

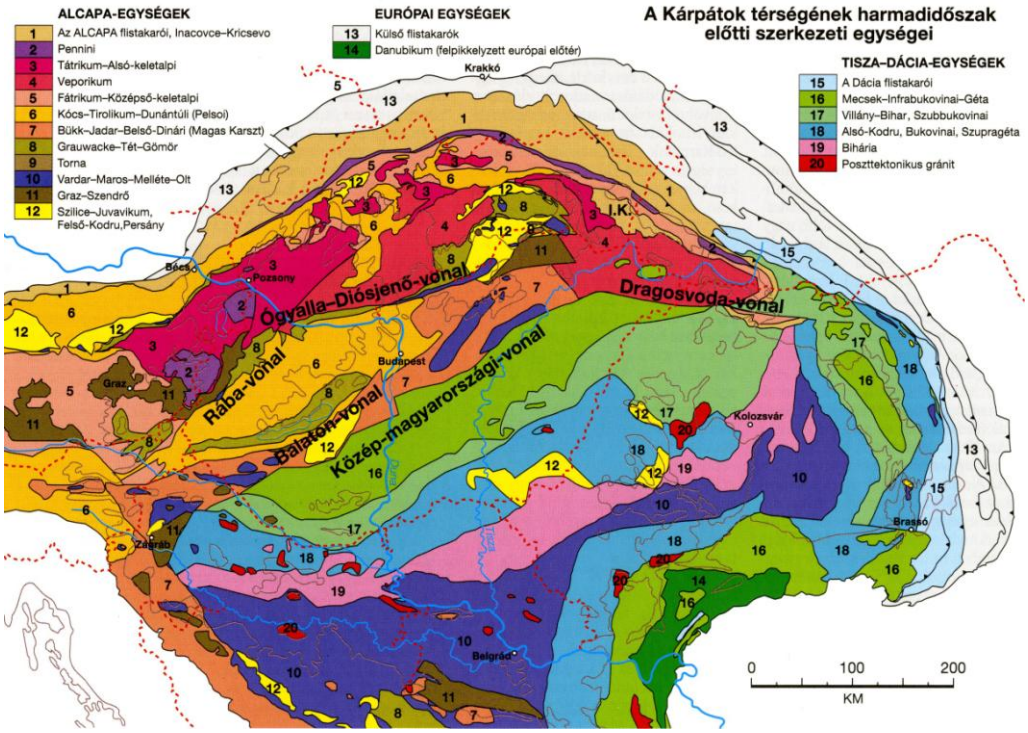

3. ábra: A Kárpátok és a kárpáti medencevidék szerkezeti egységei (forrás: MAGY.FÖLD. (1997) [p. 58.])

kristályos aljzata különbözik a bihari autochtonétól. Kevesebb üledékhézaggal tagolt mezozoikumát uralkodóan mélyebb vízi képződmények alkotják, melyek a számos tektonikai egységben északról dél felé haladva fokozatosan növekvő vízmélységű, parttól távolibb kifejlődéseket képviselnek. A Biharia takarórendszer[24] szinte kizárólag a hercini hegységképződés során felgyűrt felső-prekambriumi és paleozós metamorfitokból áll, amelyekre az alpi hegységképző folyamatok is hatottak. Ezek jórészt azonos sorozatokba tartoznak a Kodru takarórendszer metamorfitjaival, amelyektől csak az alpi ciklus során váltak el, és kerültek a különböző nagyszerkezeti egységekbe. A déli *Biharerdő* eugeoszinklinális eredetű jura–kréta óceáni üledékeinek és

[23] A Kodru takarórendszer nevét a *Király-erdő* román nevéből a *Codru Moma*-ból képezték
[24] A Biharia takarórendszer nevét *Bihar* helység román névalakjából a *Biharia*-ból képezték

ofiolitjainak takarós áttolódása után lezajlott, a bánátitos magmatizmust követő fiatal harmadidőszaki andezites vulkanizmusához igen jelentős, főként hidrotermás ércesedés társul. A *Biharerdő*től a *Déli-Kárpátok*ig, illetve *Kelet-Szerbiá*ig jelentős, az alpi hegységképződéshez kapcsolható szubvulkáni magmatizmus nyomait találjuk. A gránitoid kőzettest (amelyet helyi elnevezéssel banatitnak neveznek) környezetében szkarnosodást okozott, amihez jelentős ércesedés kapcsolódik.

2.3. Az Alpok

Az *Alpok* kb. 1000 km hosszú, 150–200 km széles hegyláncolat, ami három, egymástól jelentősen eltérő szerkezetű és földtani felépítésű hegységrészből áll. Az ezek felépítésében részt vevő földtani képződmények több nagy csoportba sorolhatók. A (1) prealpi aljzatkomplexum („alaphegység”) az alpi hegységképződést megelőzően már szerkezeti igénybevételt és (esetenként többszöri, ókaledóniai és hercini) főképpen amfibolit fáciesű metamorfózist szenvedett képződmények. Ez egy polimetamorf kristályos aljzat („Altkristallin”), amely alpi metamorfózison átesett paleozós szárazföldi és tengeri üledékekből áll. A (2) buroksorozat („fedőhegység”) képződményei csak az alpi hegységképződés nyomait viselik. A „korai geoszinklinális” szakaszban (triász) homokkő, sekélytengeri karbonátok, evaporitok, a „valódi geoszinklinális” szakaszban (triász–jura–kréta) karbonátok, mélytengeri palák és ofiolitok, a „késői geoszinklinális” szakaszban (kréta–oligocén) flis képződött. A (3) poszt-tektonikus üledékfedő a gyűrődési fázisok után kialakult előtéri-, hegységközi-, illetve háttér-süllyedékekben lerakódott oligocén-miocén molassz.

A *Földközi-tenger* partjaitól a *Rajna völgyé*ig ível a *Nyugati-Alpok*. Itt emelkednek ki a hegység legmagasabb csúcsai. Felépítésében két nagyszerkezeti egység, a Helvétikum és a Penninikum játsza a főszerepet, a takarók szerepe itt alárendelt. Az ausztroalpi egységeket csak néhány kisebb aljzattakaró képviseli a terület észak-keleti felében, a „Központi Alpokban”. A Helvétikum (helvéti öv) az *Alpok* legalsó, legkülső egysége. A mezozóikumban a Tethys-óceánt északról szegélyező kontinens pereme, illetve a kontinentális lejtő területe volt; főként sekélytengeri üledékekkel és helyenként flis-képződéssel. A helvéti öv kiemelkedése és felgyűrődése a középső-oligocén–miocén idejére esett. Maga a Helvétikum északon a molasszra tolódott rá. A Penninikum az északi és a déli kontinens szegélye közötti, részben óceáni kérgű medence képződményeit foglalja magába. Szerkezeti és fácies-szerinti

elkülönülése csak az óceán középső-jura kinyílása után következett be, addigi képződményei nem térnek el a környezetétől. A Penninikum rátolódott a Helvétikumra, ismert magyarországi megfelelője a *Kőszegi-hegység* és a *Vas-hegy*.

A *Rajna völgyé*től a *Pannon-medencé*ig követhető nyomon a *Keleti-Alpok*. Itt a Helvétikum és a Penninikum eltűnik az őket befedő takarórendszerek alatt, ahonnan csak a peremeken, illetve három nagyobb és néhány kisebb „tektonikus ablakban" bukkan elő. A kelet-alpi (ausztroalpi) takarórendszerek kőzetei eredetileg a Tethys déli peremén helyezkedtek el, ahol széles és összetett platót, illetve annak lejtőjét képviselték. Az óceán bezáródása során, a középső- és felső-krétában tolódtak rá a Helvetikumra és a Penninikumra, amelyek kőzetei a rajtuk áttolódott takarók súlya alatt metamorfózist szenvedtek. Több takarórendszer is megkülönböztethető, amelyek közül a magasabb helyzetűek az alsókat is beborítják, így ezek is csak tektonikus ablakokban, illetve a hegységperemeken bukkannak a felszínre. Az alsó kelet-alpi takarórendszer a *Keleti-Alpok* nyugati és keleti szélén, valamint a Tauern ablak kerete mentén bukkan elő. Képződményei a Pennini-óceán kinyílásakor a déli kontinens peremét képviselték, mint átmeneti zóna a „mini-óceán" felnyíló medencéje és aközött a plató között, ahol az ausztroalpi üledékek rakódtak le. A középső kelet-alpi takarórendszer polimetamorf kristályos aljzattakarói alkotják a *Keleti-Alpok* déli részének fő tömegét. Ezeket korábban „Altkristallin" néven foglaltak össze a *Nyugati-Alpok* hasonló képződményeivel. A felső kelet-alpi takarórendszer képződményei az előtértől távoli self zónán rakódtak le. E takarórendszer három, jól elkülöníthető részből áll. A *Keleti-Alpok* középső és keleti részén visszamaradt un. (1) „grazi paleozoikum" kisebb takarókba gyűrt képződményei nem, vagy csak igen kis mértékben metamorfizálódtak. Ide sorolható a *Kisalföld* aljzatának északnyugati részét alkotó „Rába menti metamorfit összlet". Az (2) „északi grauwacke zóna" az *Északi-Mészkőalpok* déli pereme mentén húzódó, annak paleozós aljzatát alkotó vonulat. Az (3) *Északi Mészkő-Alpok* a takarórendszer legfelső, és egyben a legtávolabbra tolódott része. Felépítésében főként mezozós karbonátok vesznek részt.

A *Nyugati-* és a *Keleti-Alpok*tól délre, jelentős vízszintes és függőleges mozgásokat jelző törésvonallal (inszubriai–periadriai lineamens rendszer) elhatárolva helyezkedik el a földtanilag jól elhatárolható *Déli-Alpok*. Képződményei, a kelet-alpi takarók anyagához hasonlóan, az egykori óceán déli szegélyén jöttek létre; de nem találunk benne takarórendszereket és alpi metamorfózist sem, a gyűrődések és kisebb áttolódások vergenciája pedig

jellemzően déli irányú. A mezozóikumban a terület a prealpi aljzat szerkezetével összhangban felújuló törések mentén kisebb rögök, küszöbök és árkok sorára tagolódott, amelyek önálló fejlődésű részegységeket alkotnak. Északi határán, a lineanmens mentén a prealpi aljzat emelkedik ki; délebbre a felszínen a mezozós fedőképződmények az elterjedtek. Sajátos helyet foglal el a *Déli-Alpok* és a *Keleti-Alpok* között a több hegység részeiből összeálló *Drauzug*. Déli határa, a Rába-vonal, míg az északról határoló Balaton-vonal folytatása. Mivel képződményei is a dunántúli középhegységi nagyszerkezeti egységiekkel rokoníthatóak, ennek megfelelően e nagyszerkezeti egység nyugati elvégződésének tekinthető.

A három nagy hegységrészen kívül még néhány más, kisebb jelentőségű terület is elkülöníthető az *Alpok*ban.

A flis öv az *Északi-Mészkőalpok* frontvonala előtt húzódó, néhány km szélességű, dombvidéki-középhegységi jellegű vonulat. A flis képződésének kezdete a Pennini-óceán szubdukciójának kezdetéhez köthető. Kora kréta–eocén, eredeti aljzata kérdéses.

Az *Alpok* vonulatát északról és délről fiatal (oligocén–miocén) folyóvizi, tavi, mocsári és tengeri üledékekkel kitöltött molassz medencék szegélyezik. A belső a *Pó-medence*, a külső a svájci–bajor–ausztriai molassz medence. A törmelékes üledékanyag nagy része a kiemelkedő *Alpok*ból származik.

3. TERMÉSZETFÖLDRAJZI TÁJI TÉNYEZŐK

A *Kárpátok*, a medenceségi térszínek és a kárpáti előtér komplex vizsgálatának első lépése, a táji keret, elsősorban a domborzati és földtani viszonyok áttekintése. Az emberi élet megfelelő kialakításához szükséges egyik alaptényező a földtani alapok, a rá épülő domborzat, a kilakult termőtaj, valamint a vízhálózat jellemzőinek viszonya. Ezek mélyreható összefüggésének ismerete adja meg a területen élő ember számára, hogy milyen lehetőségei vannak életének, létfentartásának, lakóhelyének kialakítására. Ezért vizsgálatunkat elsőként a domborzat és talajadottságokat meghatározó földtani összefoglalással kezdjük. Ezek után a Kárpát-térség természetföldrajzi nagytájainak sorrendjében, a természetföldrajzi adottságokat ismertetjük. Utóbbi sorrendiségét tekintve a *Kárpát-térség* hármas fő tagolásának alapjait követjük; *Kárpát-medencevidék* + *Kárpátok* + *Kárpáti előtér* mutatjuk be a fentiekben vázolt tényezőket.

4. ábra: A Kárpát-térség természetföldrajzi nagytáj felosztása (szerk.: Faragó Imre)

3.1. A Kárpát-medencevidék

A *Kárpátok* íve, az *Alpok* keleti pereme és a *Dinaridák* terjedelmes medencecsoportot, a *Kárpát-medencevidék*et[25] zárják maguk közé. Ez *Európa* domborzatilag legtökéletesebb medencéje, amelyet minden oldalról több óriás hegylánc – a *Kárpátok*, az *Alpok* és a *Dinaridák* – teljesen körülölel, s környezetétől biztosan és határozottan elkülönít.

A vízhálózat a medencejellegnek megfelelően centripetális. Valamennyi vízfolyás a medencevidék központja felé, a vízrajzi vezértengelyt képező *Duná*ba igyekszik. A mai vízhálózat csak egészen fiatalon, a pannóniai tenger feltöltése után alakult ki. A pliocén végén az Ős-Duna még délebbre, a *Brucki-kapu*n keresztül érkezett a *Kárpát-medencevidék*re s innen dél felé, a *Zalá*n át az erősen süllyedő *Dráva-árok* felé tartott. Csak a negyedidőszak elején alakította ki kelet felé a *Visegrádi-szoros*t s először kiskunsági nagy hordalékkúpján szerteágazva délkelet felé, *Kecskemét–Szeged* irányába folyt, mai helyét csak a jégkor vége felé foglalta el. A medencevidék keleti felének vizeit viszont legnagyobb mellékfolyója, a *Tisza* szállítja a *Duná*ba. A *Tisza* mai irányát a *Duná*nál is később, csak a jelenkor kezdetén foglalta el. Addig a *Nyírség* délkeleti oldalán, a mai *Érmellék*en folyt keresztül. A két fő folyó mellékfolyóit a hegységkeretből kapja; a *Duna–Tisza közé*n a *Zagyvá*tól délre sem a *Duna*, sem a *Tisza* nem vesz fel egyetlen mellékfolyót sem.

A medencevidék kontinentális jellegének megfelelően a folyók vízingadozása igen nagy, de folyásirányban haladva erősen csökken. Legnagyobb a *Tiszá*n (*Tiszaújlak*nál az árvíz még 88-szorosa a kisvíznek, *Szeged*nél már csak 38-szorosa). A *Duná*n sokkal kisebb, *Pozsony*nál 20-szoros, a *Tisza* torkolata alatt 12-szeres. Kora tavaszi és kora nyári árvizük mellett a délibb folyóknál (*Dráva, Száva*) mediterrán hatásra már az őszi árvíz is jelentkezik. Kis esésű, lassú folyású folyói a múlt század derekán megindult nagyszabású és költséges szabályozások előtt rendszeresen nagy területeket öntöttek el. A szabályozások során sok száz kanyar átvágásával a folyók útját több száz km-rel megrövidítették, ezzel lefolyásukat meggyorsították, s több ezer km hosszúságú gát építésével (a *Duna* mentén 3231 km, a *Tisza* mentén

[25] A *Kárpát-medencevidék* összefoglaló megnevezés a kárpáti medencék együttesét jelöli: az *Alföld*, a *Kisalföld*, az *Erdélyi-medence*, a *Duna–Morva-medence (Bécsi-medence)* és a *Gráci-félmedence* összefoglaló neve. A medencevidékhez több helyütt dombsági, alacsony hegységi területek csatlakoznak (*Dunántúli-dombvidék, Dráva–Száva-vidék, Nyugat-Dunántúl*). Ezeket sorrendiségükben a hozzájuk legközelebb eső medencevidéki táj után közvetelenül tárgyaljuk.

3991 km) sok százezer hektár földet ármentesítettek (csak a *Tisza* mentén 1,5 millió ha). Legnagyobb állóvizei fiatal negyedidőszaki, tektonikus eredetű, főleg csapadékvízből táplálkozó sekély tavak (*Balaton, Velencei-tó*). Legtöbbjük azonban a lapos holtmedreket és szélbarázdákat megülő tócsa (morotva- és szikes tavak). A *Kárpát-medencevidék* területéhez 7 természetföldrajzi nagytáj tartozik. Az alábbiakban ezeket röviden ismertetjük[26].

(1)Duna–Morva-medence

A *Duna–Morva-medence*[27] *[Donau–März Becken] [Moravsko–Viedenská kotlina]* a *Kárpát-térség* legnyugatibb síksági nagytája, amelyet nyugatról a *Cseh–Morva-dombvidék*, a *Cseh-erdő* és a *Felső-Duna-medence*, délről a *Keleti-Alpok* és az *Alpokalja*, keletről az *Északnyugati-Kárpátok*, északról a *Szudéták* határol. E nagytájnév általában nem szerepel térképeken, külön névvel való nagytáji elkülönítése csak modern tájbeosztások eredménye, és mivel nagytájként a néprajzi irodalom sem különíti el, felvétele nem jellemző a térképes kiadványokban[28].

A *Duna–Morva-medence* területe a *Duna* alsó-ausztriai, kiszélesedő völgyet alkotó, szakaszára, a *Bécsi-medencé*re és a *Duná*ba balról beömlő *Morva* és alsó szakaszának mellékfolyói (*Dálya [Thaya / Dyje], Jihlava, Svitava*) alkotta hordaléksíkságra, valamint a déli részen a *Lajta* által feltöltött síkságra terjed ki. Három nagyobb részre osztjuk: a sík *Bécsi-medence*, a dombvidéki jellegű *Bornegyed* és a hullámosabb felszínű *Morva-medence* fekszik a nagytáj területén. Térképen legtöbbször e neveket szerepeltetjük, de KPTTB beosztása nem e három név alá sorolt középtájakra osztja be a területet. A *Bécsi-medence* a *Kárpátok* külső takaróin alakult ki, kifejlődésének közvetlen oka a takarórendszer egyes tagjainak vetők melletti, oldalirányú elmozdulása volt. Először az északi rész kezdett süllyedni, amely folyamat fokozatosan délebbre is átterjedt. A *Bécsi-medencé*ben az alsó-miocén

[26] A *Kárpát-térség* természetföldrajzi tájainak neveit a használt és a javasolt magyar nevekkel, illetve, ha van zárójelben: [idegen nevekkel] adjuk meg. A névanyag a térképi névhasználatra megfelelő és javasolt neveket tartalmazza, az ettől esetleg eltérő használatot külön jelezzük.

[27] *Duna–Morva-medence*: névadója a *Duna* és a *Morva* folyó. A név a „*Duná*tól a *Morvá*ig terjedő medenceségi térszín" jelentésű, ún. tól–ig földrajzi név. Az ókorban a *Duna* felső szakaszának, egyes források szerint *Bécs*ig, mások szerint a *Vaskapu-szoros*ig *Danuvius*, alatta *Ister* volt a neve, de később a Danuvius latin alak terjedt el az egész folyó megnevezésére.

[28] A *Duna–Morva-medence* területét Cholnoky Jenő 1929-ben a *Dunántúl*hoz sorolta de részeként szerepel tájbeosztásában a *Bécsi-medence*. Prinz Gyula 1944-ben, Bulla Béla 1947-ben a *Bécsi-medence* területéhez sorolta, Székely András 1975-ben külön *Bécsi-medence* és *Morva-medence* tájakat különített el. KPTTB 1997-ben a *Duna–Morva-medence* megjelölést használja. Korábban egyes földrajzi leírásokban a *Morva-medence* területének jelölésére a *Morva-nagymedence* alakot is használták.

folyamán főként törmelékes üledékek rakódtak le: agyagos-kőzetlisztes slírkőzetek, konglomerátum és homokkő. Ezek a medence északi részén 1000–2300 méteres vastagságot is elérhetnek. A déli részen az üledékképződés valamivel később indult meg, itt a teljes alsó-miocén rétegsor vastagsága nem több 600 méternél. A *Morva-medence* fejlődése nem választható el a *Közép-európai-rögvidék*hez tartozó *Cseh-medencé*től. Amíg a *Cseh-medence* az újharmadkorban fokozatosan kiemelkedett, s közben felszabdalódott, addig a *Morva-medence* megsüllyedt. A *Cseh–Morva-dombvidék* idős masszívumától keletre a fiatal gyűrt hegységig, a *Kárpátok*ig, a kettő nagyszerkezeti határán, kialakult *Morva-medencé*t elöntötték az üledékeiket lerakó harmadkori tengerek. A *Bornegyed*hez tartozó *Leisi-hegyek* szigethegységként választja el egymástól a *Bécsi-medencé*t és a *Morva-medencé*t.

A *Duna–Morva-medence* természetföldrajzi nagytáj a következő középtájakra tagolódik: *Hanák-alföld*[29] *[Hornomoravský úval], Viski-Kapu (Vyškovi-kapu) [Vyškovská brána]*, amely kényelmes átjárást biztosít a *Hanák [Hana]* és a *Svratka* vízgyűjtője között. A *Dálya [Dyje]* és a *Svratka* folyók síksága, a *Berényi-alföld* (*Brnói-alföld*)[30] *[Dyjskosvratecký úval] [Brünner Becken]*. A *Duna* bal oldalán, a *Morva* alsó folyásánal fekszik az *Alsó-Morva-medence*. A *Hanák-alföld* déli folytatását, az *Északnyugati-Kárpátok* külső flisvonulatához tartozó *Chřiby* hegységen túli területet, a dél felé tölcsérszerűen kiszélesedő medencerészt előbb a *Morva* alsó folyása jellemzi, majd a *Duna* osztja ketté. Ez a *Bécsi-medence*[31] (*Belső-Bécsi-medence*) *[Inner Wiener Becken]*. A *Duna* elkeskenyedő, *Bécs* feletti, szakasza mentén a középtájként elkülönített *Külső-Bécsi-medence [Ausser Wiener Becken]* fekszik. Középtáj az ausztriai bortermelés híres vidéke a *Bornegyed [Weinviertel]*[32].

[29] *Hanák-alföld*: névadója a hanák népcsoport. A hanák (csehül hanaci), a cseh, illetve azon belül a morva nép egyik etnikai csoportja (a cseh egyik dialektusát beszélik), akik a *Hanák* (csehül *Hana*) folyó (a *Morva* baloldali mellékvize) termékeny síkságán *Prostějov* és *Kroměříž* városok környékén élnek. Korábban a magyarban elterjedt a „hanna" megnevezés is. A táj neveként az 1960-as évektől a magyarban elterjedt, a csehből közvetlenül fordított *Felső-Morva-medence* földrajzi név is, melynek térképi használatát nem javasoljuk.
[30] A *Berényi-alföld* nevét a morvaországi *Berény [Brno]* város adta.
[31] *Bécsi-medence*: névadója *Bécs* városa, illetve a *Bécsi-erdő*.
[32] *Bornegyed*, németül *Weinviertel*, néprajzi tájnév, Ausztria legnagyobb borvidéke. A névben a „negyed" megjelölés az *Alsó-Ausztriát* „negyedelő", *Weinviertel, Waldviertel* (Erdőnegyed), *Mostviertel, Industrieviertel* (Iparnegyed) felosztásból következik. Ezek a néprajzi-gazdálkodási alapokon nyugvó tájnevek a XIX. század végétől terjedtek el a német nyelvű használatban. A magyar *Bornegyed* megnevezés a német összetétel fordítása. A többi „negyed" magyar névhasználata nem jellemző.

(2)Kisalföld[33] *[Malá dunajská nížina], [Kleine Ungarische Tiefebene]*

A *Kárpát-medencevidék* másik nyugati elhelyezkedésű, a *Duna–Morva-medencé*hez közvetlenül a *Brucki-kapu*n keresztül csatlakozó tagja. A néprajzi irodalomban a *Kisalföld* földrajzi név néprajzi nagytájat is jelöl. A térképi névhasználatban a néprajzi elterjedés és a mindennapi nyelvhasználat alapján. A szlovák – államhatárokhoz igazított – tájszemlélet a *Kisalföld* szlovákiai részét *Duna menti síkság [Podunajská nižina]*[34] néven különíti el, amely szemléletet a szlovákiai magyar irodalom is átvett.

A *Kisalföld* medencéje fiatal, nyugati részét a középső-miocén időszakban a Mediterrán-tenger elöntötte, míg nagyobbik, keleti, felén a kristályos röghegység csak a pannon időszakban süllyedt le. A pannonban a tartós és a medence közepe felé erősödő süllyedésről a peremektől (50 m) a központ felé (2000 m) gyorsan vastagodó pannóniai sekélytengeri üledékek tanúskodnak. Az elsekélyesedő beltengert a még dél felé tartó Ős-Duna és az *Alpok*ból jövő mellékfolyói feltöltötték. A *Kisalföld*et a fiatal süllyedékek kora, anyaga és mértéke, valamint a földrajzi elhelyezkedés alapján három nagyobb egységre (*Győri-medence, Fertő–Hanság-medence, Vas–Soproni-völgység*), ezeken belül összesen tizenegy középtájra osztjuk SZÉKELY (1975) [pp.284–285.].

A nagytáj legnagyobb kiterjedésű, egyik számontartott nagy egysége a legerősebben s legtartósabban (a jelenkorig) süllyedő, s ezért legalacsonyabb és sík központi része a *Győri-medence*. Ennek szívében építette a *Duna* nagyszerű hordalékkúpját, amelyen ma is szerteágazik. Ennek középtájai a *Duna* nagy szigetei a *Csallóköz*[35] *[Žitný Ostrov]*[36] és a *Szigetköz*[37], valamint a *Mosoni-sík*[38]

---

[33] A *Kisalföld* Cholnoky Jenőnél 1929-ben még a *Dunántúl*hoz tartozik, de ennek részeként szerepel tájrendszerében a *Kisalföld*. Prinz Gyula 1944-ben *Győri-medence* bévvel, Bulla Béla 1947-ben *Kisalföld* és *Győri-medence* névvel, Székely András1975-ben *Nyugati-medencevidék* megnevezéssel említi. KPTTB 1997-ben a *Győri-medence* (*Kisalföld*) formát használja, Magyarország nemzeti atlaszában 1989-ben a *Kisalföld* név szerepel.

[34] *Duna menti síkság [Podunajská nižina]:* névadója a *Duna*, ennek Szlovákiához tartozó északi félmedencéjére, a *Kisalföld* északi részére, vonatkozik a név. A megnevezés az államhatárokhoz kötött tájszemlélet terméke, s bár a szlovákiai magyar földrajzi irodalom használja, térképi alkalmazását nem javasoljuk. Az 1960-as évektől a magyar térképeken feltűnt a *Duna menti alföld* másik magyar névalakjaként a *Szlovák-alföld* megnevezés. A név eredete nem ismert, csak *Magyarország*on készült térképeken és földrajz tankönyvekben fordult elő. Használata minden hagyományt sértő kitaláció, és igaztalan is, hiszen a *Kisalföld* szlovákiai oldala ma is magyar lakosságú, illetve még a szlovák tájbeosztások sem ezt a nevet („Slovenská nižina”) használják. Az 1990-es évektől a térképlapokról lekerült e név, de egyes magyarországi földrajz tankönyvekben továbbra is szerepel.

[35] *Csallóköz*: neve a középkori *Csalló* folyótól ered. A *Csalló* pontos lokalizálása kérdéses, egyes feltevések szerint a *Kis-Duna* eredeti neve volt. A *Csallóköz* egyben néprajzi tájnév is. A *Csallóköz* tréfás megnevezése *Kukkónia*, amely a háborús időkben a nádasokban rejtőzködő emberek egymást figyelmeztető, a vöröshasú unka (Bombina bombina) békafaj jellegzetes „kuk, kuk” hangutánzásából ered. Ezért hívják a *Csallóköz* népét tréfásan-csúfosan „kukkóknak”.

[36] *Žitný Ostrov:* a *Csallóköz* szlovák neve XX. század eleji művi névadás eredménye, jelentése: ’gabona sziget’. A *Csallóköz*nek korábban használatos szlovák nevei részben a magyarból eredő *Calókez*, illetve a német *Schüttinsel*-ből keletkezett *Ssuthy* volt. Sok térképen előfordul szlovák névként az *Ostrov* (= ’sziget’) névforma is.

[37] *Szigetköz*: a *Duna* két ága által közrefogott terület sziget jellegéből adódan kapta a „sziget” előtagot, amely a hagyományos folyóösszefolyások „-köz” végződésével egészül ki. A *Szigetköz* másik megnevezése: *Kis-Csallóköz*.

(*Mosoni-síkság*). A *Duna* kelet felé kesenyedő völgye a *Kisalföld* legkeletibb nyúlványa. Itt fekszik a *Győr–Esztergomi-síkság* középtáj. E vidék, a *Bakony, Vértes* és *Gerecse,* illetve a *Duna* és a *Rába* által határolt, a *Gerence* patakig nyúló táj. A *Kisalföld* északi részén a *Kis-Kárpátok* patakjainak durva hordaléka jellemző, illetve a *Duná*ba rohanó a *Vág* és a *Nyitra* épített terjedelmes hordalékkúpot. Ez a már hullámos középtáj a *Nyitra–Barsi-halomvidék*[39] *[Podunajská pahorkatina–východná časť).* Vastag lösz takarja a néprajzi eredetű névvel elkülönített *Mátyusföld*[40] *[Maťúšové zemé]* középtájat. Itt valamennyi folyó, a *Fekete-víz, Dudvág, Vág, Nyitra, Zsitva* folyását kivétel nélkül mocsaras árterek kísérték, folyóközök jöttek létre. A *Kisalföld* legtávolabbi, északkeleti szöglete, az *Ipoly* alsó folyása mentén, az egykori *Hont* vármegye nevét viselő középtáj, a *Honti-medence*[41] *[Hontianská kotlina*. A nagytáj déli részén, a *Gerence* völgyén túl, a *Kemeneshát* és a *Bakony* között, egészen a *Zala* folyó könyök-szerű nagy kanyarjáig terjed, a szélesebb, vizenyős talpú *Marcal-medence*[42]. Ez a *Marcal* folyócska széles teknője. Itt a jégkor elején még a *Rába*, majd a jégkor derekáig a *Zala* folyt északra, a *Duna* felé. A középkorban hosszú ideig *Karakó* vármegye területét alkotta. A hordalékkúpokkal körülgátolt sekély, erősen mocsarasodó *Fertő* tó, valamint a már lecsapolt, tőzeges, lápos talajú *Hanság* medencéje a *Fertő–Hanság-medence*[43]. Ehhez csatlakozik délen a *Rába–Répce* széles hordalékkúpja, a *Rábaköz*[44]. Gazdagabb domborzatú, a jégkor elejéig süllyedő, kavicstakarós felszín, a *Rába* széles teraszos völgyének két oldalán a *Vas–Soproni-völgység*[45] *(Rábántúli-kavicstakaró).*

---

[38] *Mosoni-sík*: névadója *Moson* vármegye.

[39] *Nyitra–Barsi-halomvidék*: a név jelentése 'Nyitra és Bars területén fekvő dombos vidék'. Egyik névadója *Nyitra* (szlovákul *Nitra*, németül *Neutra*) városa, ill. az egykori Nyitra vármegye. A város és a megye a *Nyitra* folyóról kapta a nevét. Bars vármegye *Óbars* (szlovákul *Starý Tekov*) helységről kapta nevét.

[40] *Mátyusföld*: nevét Csák Máté főnemesről kapta, akinek birtokai javarészt e területen feküdtek a XIV. században. A tájnév a néprajzi beosztások része is.

[41] *Honti-medence*: névadója az egykori *Hont* vármegye.

[42] *Marcal-medence*: névadója a süllyedék vizeit összegyűjtő és a *Mosoni-Duná*ba szállító *Marcal* folyó, amely 100 km hosszú.

[43] *Fertő–Hanság-medence*: névadó a *Fertő* tó és a *Hanság*, a két medence összefoglaló, ún. tól–ig neve.

[44] *Rábaköz*: névadója a *Mosoni-Duná*ba torkolló *Rába* folyó. A „folyamközi névadás" csorbul a *Rábaköz* esetében, mivel északi határoló vízei a „tavak" a *Tóköz* területe.

[45] *Vas–Soproni-völgység:* neve a Vas vármegyétől Sopron vármegyéig húzódó völgyekkel tagolt hullámos térszínre utaló, ún. „tól–ig" név. Újabb, a mai *Magyarország* területével foglalkozó tájbeosztásban a középtáj neve *Sopron–Vasi-síkság* és területét az *Alpokalja, Nyugat-magyarországi-peremvidék* néven, nagytájhoz sorolja M. ERDŐS K. (2009).

(3) Alpokalja[46] *[Alpenostrand]*

A tágabb értelemben vett *Alpokalja („Alpenostrand" = 'Alpok keleti széle' = 'Keleti-Alpok alja')* a *Keleti-Alpok* keleti előterében húzódó középhegységi vonulatokat, peremi és köztes helyzetű medencéket és völgyeket magába foglaló átmeneti terület összefoglaló elnevezése. A nagytájat nyugatról a *Keleti-Alpok*, délről a *Dráva–Száva-vidék*, keletről a *Kisalföld* és a *Bakonyerdő*, északról *Duna–Morva-medence* határolja.

Az *Alpokalja* területe, a *Kisalföld*del ellentétben, a harmadidőszak végétől már nem süllyedt. Újharmadidőszaki tengeri üledékekből álló felszínét az *Alpok* pereméről a *Kisalföld* felé lefutó folyók a felső-pliocén végén egyenletes felszínné csiszolták le s durva kavicsanyagukkal vastagon betakarták. A terület a negyedidőszakban megsüllyedt, ennek következtében a folyók egyre jobban felszabdalták. Ezért teraszos folyóvölgyekkel felszabdalt, délkeletre lejtő, vastagabb kaviccsal takart, széles hátakból álló dombvidék lett. Felszínéből a *Keleti-Alpok* elvégződését jelölő *Wechsel* hegység hirtelen letört, alacsony, 600–800 m-es variszkuszi eredetű erdő borította kristályos hegységei, a *Rozália-hegység, Soproni-hegység, Kőszegi-hegység, Borostyánkői-hegység, Dombvidék [Bucklige Welt]*, kisebb-nagyobb szigetekként, meredek lejtőkkel emelkednek ki. A szigethegységek tágas, dombsággá felszabdalt medencéket ölelnek körül (*Nagymartoni-medence, Pulyai-medence*). Az *Alpokalja* szelíd hátait délen bazaltkúpok tarkítják (*Gleichenberg, Stradner Kogel*).

Az *Alpokalja* egészakibb fekvésű középtája a *Sopron–Kőszegi-hegyvidék*[47], amely több kristályos közetekből felépülő lekopott röghegységi kistájat foglal magába. Ezek teremtik meg a kapcsolatot a *Keleti-Alpok*

---

[46] *Alpokalja*: neve az *Alpok* (németül *Alpen*, franciául *Alpes*, olaszul *Alpi*, szlovénul *Alpe*) név és az „alja" összetétele. Jelentése 'lealacsonyodó Alpok'. Bulla Béla 1947-ben a *Nyugat-Dunántúl* kavicstakarós felszíneit (*Kemenesalja, Vasi-Hegyhát* stb.) még a *Kisalföld* magasabban fekvő tartozékainak tekintette, de 1960-ban a *Dunántúl* nyugati részén, az *Alpok* és a *Kisalföld* közti átmeneti tájat már külön, a trianoni *Magyarország* hatodik nagytájaként különítette el. Ez nevet csak 1962-ben kapott, ekkor lett *Alpokalja*. Ez a természetföldrajzi értelmezésű *Nyugat-magyarországi-peremvidék*, amelyet leválasztott a *Kisalföld* nagytájról, nyugati irányú kiterjedését a magyar–osztrák államhatár jelölte ki. Így a magyar földrajztudomány *Alpokalja* fogalmán egy szigorúan a jelenlegi nyugati országhatárhoz kötött lehatárolású területet értett. KPTTB-ben ez az államhatárral történő lehatárolás megszűnt, a nagytáj kiterjesztése a teljes átmenetitáji jellemzők alapján történik. Mindezek nyomán az *Alpokalja* 1960 előtt nem jelenik meg külön nagytájként, Bulla Béla 1947-ben a *Dunántúl* részeként, de nyugati felét elkülönítve *Stájer-medence* néven[46] említi. Székely András 1975-ben *Keleti-Alpokalja*, KPTTB 1997: *Nyugat-Dunántúl*, MNA 1989-ben az *Alpokalja nevet adja*. Fontos megjegyezni, hogy egyes magyar szerzőknél (Marosi, Somogyi) a terület neve: *Nyugat-magyarországi-peremvidék*.

[47] *Sopron–Kőszegi-hegyvidék*: ún. tó–ig név; 'Sopron városától Kőszeg városáig húzódó hegyvidék'. A KPTTB adta középtájat MNA két kistájcsoportként tartja számon az alábi nevekkel: *Soproni-hegység, Kőszegi-hegység–Vas-hegy*. A két kistájcsoportot nyugatról az országhatárnál lehatárolja, így azok nincsenek kapcsolatban egymással.

hegységei, elsősorban a *Wechsel* felé. *Rábán inneni kavicstakaró*[48] megnevezéssel foglalják egy középtájba az *Alpok*ból érkező folyók által szétterített kavicstakaróval borított változatos, a pleisztocénben a folyók által felszabdalt teraszos völgyi térszíneket. A *Zalai-dombvidék*[49] felszínformái a *Dunántúli-dombvidék* nagytájjal mutatnak rokonságot, nyugatias fekvése és az *Alpok* közelsége, éghajlati, növényzeti és talajadottságai miatt az *Alpokalj*ához sorolják. Területén kibukkannak az *Alpok*ból származó kavicsfelszínek, de nagy részét löszös-agyagos üledék fedi. Az agyagos vidék gyakori lejtőcsuszamlásai, illetve a völgytalpak vizenyőssége miatt a vidék lakossága elsősorban a hátakon telepedett meg. Szintén dombsági tájképet mutat a *Mura–Rába-dombvidék* középtáj. Utóbbitól nyugatra az *Alpokaljának* a *Keleti-Alpok* ollószerűen szétnyíló, kristályos vonulatába benyúló öblözete a *Gráci-medence*[50] *[Grazer Becken]* halomvidéke. Fiatalon felszabdalt dombvidék, amelynek tengelye a *Mura* széles völgye. Ettől délkeletre fekszik a *Dráva–Mura-dombvidék*[51], amely lapos és domvidéki kistájakat foglal egybe.

A *Kárpát-medencevidék* legnagyobb uralkodó központi medencesége az *Északnyugati-Kárpátok* és a *Dinaridák* között a *Bakonyerdő*től a *Biharerdő*ig terjedő, három nagytájat, az *Alföld*et, a *Dél-Dunántúl*t (*Dunántúli-dombvidék*et) és a *Dráva–Száva-vidék*et magába foglaló medencevidék. Ezt a földrajzi irodalom *Központi-medencevidék*nek is nevezi. A sekély Pannon-beltengerből csak a mai kisebb szigethegységek (*Mecsek, Villányi-hegység* és a szlavóniai röghegységek; *Pozsega-hegység, Pszuny, Pozsega havasa, Bródi-hegység, Nekcsei-erdő*) emelkedtek ki alacsony szigetekként. A Pannon-beltengert elsősorban a minden oldalról egyre jobban a medenceség központja felé nyomuló folyók hordalékkúpjai töltötték fel. Ezért a medencéséget a hatalmas harmadidőszak végi–negyedidőszaki hordalékkúpok rendszere uralja.

A pannóniai tenger feltöltése után, a felső-pliocén idején a hatalmas medenceségen belül az eltérő szerkezeti mozgások lényeges különbségek alapját vetették meg. A mai *Duna* menti észak–déli szerkezeti vonaltól nyugatra eső terület lassú emelkedésével párhuzamosan a keleti terület továbbra is

---

[48] *Rábán inneni kavicstakaró*: neve a *Rába* folyó nevéből és a központi tájszemlélet alapján képzett viszonyítást kifejező összetétel. A *Rába* jobb partjához csatlakozó alacsony dombvidéki kistájak összefoglaló neve. MNA beosztása és a rá épülő munkák (Marosi–Somogyi, Martonné) a középtájat *Kemeneshát* néven adja meg.

[49] *Zalai-dombvidék*: névadója *Zala vármegye* illetve a *Zala* folyó. A *Zala* tájnyelvi változata a *Szala*. Forrásának közelében fekvő település *Szalafő*, megőrizte a helyi népnyelv kiejtését.

[50] *Gráci-medence*: névadója a stájerországi *Grác* (korábbi magyar nevén *Geréc*, *Gréc* németül *Graz*, szlovénül *Gradec*, csehül *Štýrský Hradec*) városa. A kistáj elnevezésére, jellegéből adódóan sok helyütt előfordul a *Gráci-félmedence* név is. Bulla *Stájer-medence* néven is említi.

[51] *Dráva–Mura-dombvidék*: névadója a *Dráva* és a *Mura* folyó. A név jelentése a 'Dráva és a Mura vízvidékén elterülő dombos terület'.

jelentősen süllyedt. Ezért a két ellentétesen viselkedő medencerészben alapvetően különböző folyamatok játszódtak le, ami egészen más domborzatot és tájjelleget alakított ki. Az említett vonaltól nyugatra a *Dél-Dunántúl*on, valamint a *Dráva–Száva-vidék*en az emelkedés következtében a folyóhálózat bevágódott, s elég erősen felszabdalt dombvidék alakult ki, míg keletre a viszonylag süllyedő *Alföld* medencéjében az erre tartó folyók lapos, feltöltött síkvidéket hoztak létre.

(4) Dél-Dunántúl (Dunántúli-dombvidék)[52] [53]

A *Bakonyerdő*, a *Dráva* és a *Duna* közti hatalmas háromszögben elhelyezkedő, változatos arculatú, alacsony dombvidéki táj. A *Dél-Dunántúl* alapja átlag 500–2000 m vastag, s többnyire a felszín közelében elhelyezkedő pannóniai sekély tengeri üledék, lösszel és homokkal fedett dombvidék. A nagytáj nyugat–keleti irányban a *Zala völgyé*től a *Duná*ig, észak–déli kiterjedésben a *Balaton*tól a *Drává*ig terjed. Északon a *Bakonyerdő*, nyugaton az *Alpokalja*, délen a *Dráva–Száva-vidék*, keleten az *Alföld* nagytájak érintkeznek vele. A Pannon-tenger visszahúzódása utáni negyedidőszaki kiemelkedés során az egész dombvidék északnyugat–délkeleti és rá merőleges szerkezeti vonalak mentén erősen feldarabolódott s egyes részletei különbözőképpen és mértékben emelkedtek ki. A mai domborzat alapvonásait ezek a mozgások teremtették meg, s a dombvidéket különböző jellegű tájakra bontották, formakincse csak a negyedidőszak folyamán alakult ki. Ezt elsősorban az egyre inkább észak felé tolódó, mind fiatalabb süllyedékek, szerkezeti árkok szabták meg. A dombvidék alapját 500–2000 m vastag pannon üledékek alkotják, ezt sok helyütt negyedidőszaki lösz fedte be. A táj alakulásában komoly jelentősége volt, hogy a negyedidőszakban a vízfolyások iránya többször változott. Először a *Dráva-árok* (harmadidőszak legvége–negyedidőszak kezdete), majd a *Felső-Kapos–Kalocsai-árok* vette át a fejlődés irányítását, s kialakultak a dombvidék nagy részére annyira jellemző észak–déli irányú meridionális völgyek. A würmben már a terület északi határán alakult ki a legfiatalabb árokrendszer: a *Lendvai-medence*, a *Balaton* hosszanti medencéje, a *Sárrét*, a sekély, nagyrészt elmocsarasodott *Velencei-tó* és a *Zámolyi-medence*. Ekkor újra átalakult a

[52] *Dunántúl*: a név jelentése a 'Dunán túl lévő terület', amely a központi tájszemléletből keletkezett. A viszonyítás a *Duna–Tisza közé*n fekvő *Pest* városa, onnan nézve kezdetben a „Dunán túl lévő terület", majd „Túl a Dunán" kifejezésekkel írtak, beszéltek a tájról. Ezekből vonódott össze a rövid, kifejező *Dunántúl* tájnév.

[53] *Dunántúli-dombvidék*: a táj nevét MNAés a szemléletét hordozó munkák *Dunántúli-dombság* névvel adják meg. A nagytáj Cholnoky Jenőnél 1929-ben és Prinz Gyulánál 1944-ben még a *Dunántúl* része, de elkülönít egy *Dunántúli-dombság* nevű tájat is, Bulla 1947-ben csak *Dunántúl*t említ. Székely András 1975-ben *Dunántúli-dombvidék*, KPTTB 1997-ben *Dél-Dunántúl* és *Dunántúli-dombvidék*, MNA 1989-ben *Dunántúli-dombság* megnevezéseket használ.

vízhálózat is. A dombvidék északi felének vizei azóta a *Balaton* felé, déli részének vízfolyásai pedig a *Dráva* felé folynak. A tájbeosztás a *Dél-Dunántúl*hoz sorolja a *Mecsek* középhegységi jellegű területét is.

Fontos megjegyezni, hogy a *Dél-Dunántúl* déli, drávai határa inkább elméleti, mindsem szerkezeti, morfológiai alapú, hiszen a *Dráva–Száva-vidék* (a *Dráva–Száva köze*) minden tekintetben a *Dél-Dunántúl*lal azonos jellemzőkkel bír. Hasonlóan lehet jellemezni a nagytáj nyugati határát. Szerkezetileg az *Alpokalja* területe szintén jelentős hasonlóságot mutat, így a határ a *Stájer-Alpok, Gleinalpe, Koralpe* vonulata, s így a *Gráci-medence* még a *Kárpát-medencé*hez, tehát a *Dél-Dunántúl*hoz (végeredményben a *Dunántúl*hoz) tartozik.

Legészakibb fekvésű középtája a *Balaton-medence*. Ehhez csatlakozik délkeletről a lösszel borított *Külső-Somogy*[54], és a *Balaton*tól a *Drává*ig terjedő hatalmas, gyengén hullámos, dombhátakkal megszakított, részben homokos, részben vizes rétekkel szabdalt alacsony, lapos, alföldi jellegű *Belső-Somogy*[55]
A *Mecsek vidéke*[56] középtáj foglalja magába a gránit alapkőzetű, de főképpen üledékekkel fedett, sok helyütt karsztos *Mecsek* hegységet. A *Mecsek* a *Bakonyerdő* egyes középtájaihoz hasonló karsztos röghegység, kristályos alapját triász és júra rétegek fedték el. Középtáj az alföldies jellegű, széles, lapos *Légrád–Barcsi-Drávavölgy*[57] *[Podravina]*. Ennek neve a térképi ábrázolásban leggyakrabban a néprajzi eredetű *Dráva mente*.

[54] *Külső-Somogy, Belső-Somogy*: mindkét táj néprajzi eredetű, az egyik legrégebbi magyar tájnév.
[55] A *Belső-Somogy*, *Külső-Somogy* és *Zselic* területét, a *Völgység*gel együtt, Bulla 1947-ben a *Somogy–Tolnai-dombvidék* névvel foglalja össze és tekinti egy egységnek BULLA–MENDÖL (1947) [p.324.].
[56] A *Mecsek vidéke* középtáj neve MNA-ban *Mecsek és Tolna–Baranyai-dombság*, az újabb ma Magyarországgal foglalkozó tájföldrajzi munkában *Mecsek és Tolna–Baranyai-dombvidék* M. ERDŐS K. (2009) [p.56.]. Cholnoky nagyjából e középtájat *Baranyai-hegyvidék* névvel említi CHOLNOKY (1929) [p.29.].
[57] *Légrád–Barcsi-Dráva-völgy*: a név jelentése; a 'Dráva folyó Légrád és Barcs helységek közötti völgyszakasza'. A *Dráva* a *Duna* jobb oldali mellékfolyója, 749 km hosszú. *Légrád* (horvátul *Legrad*) település neve eredetileg *Lő* volt, amely a XVI. században, magyarságának elvesztése után, a betelepült horvátok által egészült ki a „grád" = 'vár' szláv szóval. A *Lő* név párhuzamban van a *Lövő* (*Alsólövő, Felsőlövő*) szót tartalmazó földrajzi nevekkel, a magyar gyepűrendszerrel kapcsolatos.

(5) Alföld (Nagyalföld)[58]*, [Veľká dunajská nížina], [Szerednyedunajszka nizovina], [Câmpia Dunării de Mijloc], [Panonska nizija]*

A *Kárpát-medencevidék* középső medencetagja, a központi elhelyezkedésű, legnagyobb, legerősebben és legtovább süllyedő, ezért legalacsonyabb, legegységesebb, legkevésbé tagolt, domborzatilag legegyhangúbb tája, az *Alföld*. Északon a *Bakonyerdő* és az *Északnyugati-Kárpátok* (*Mátraerdő* „középtájcsoportja"), keleten az *Északkeleti-Kárpátok*, a *Biharerdő* és a *Bánsági-hegyvidék*, délen a *Morava-masszívum* és a *Dinaridák*, nyugaton a *Dráva–Száva-vidék* és a *Dél-Dunántúl* érintkezik vele.

A legnagyobb, mintegy 100 ezer km²-nyi területű, *Kárpát-térség*i nagytáj neve a néprajzi irodalomban néprajzi nagytájat is jelöl, de fontos megjegyezni, hogy a természetföldrajzilag az *Alföld*höz tartozó északkeleti *Nyírség* és *Tiszahát* néprajzilag már nem az *Alföld* része. Az *Alföld* természetföldrajzi lehatárolásában és névhasználata tekintetében Hevesi Attilát idézzük: Az *Alföld* északkeleten az *Északkeleti-Kárpátok* vonulatáig (*Keleti-Beszkidek*, *Vihorlát*, *Szinyák*, *Borló*, *Avas*, *Kőhát*), keleten a *Biharerdőig*, délkeleten a *Déli-Kárpátok* nyugati vonulatáig (*Ruszka-havas*, *Szörényi-érchegység*, *Lokva*) terjed. Délen, helyenként átlépi a *Duná*t és a *Szává*t, eléri a *Szerb-érchegység*et és a *Dinári-hegység*et is. Északi és északnyugati határa az *Északnyugati-Kárpátok, Mátraerdő* vonulata, ill. a *Bakonyerdő.* Nyugati határa bizonytalan. E bizonytalanság jórészt megoldódni látszik, ha e tájat Prinz Gyula tájszemlélete PRINZ (1936) [pp.1–341.] alapján nem *Alföld*ként, *Nagyalföld*ként vagy *Nagyrónaként*, hanem medenceként értelmezzük. Ez esetben a *Mezőföld*ön és a magyarországi *Dráva-mellék*en kívül hozzá tartozik nemcsak a *Szerémség*, hanem a *Dráva mente* a *Muraköz*zel, és a *Száva mente* a *Zágráb–Sziszeki-medencé*vel bezárólag, vagyis a teljes *Dráva–Száva-vidék*, az egész *Dunántúli-dombság* – a *Zalai-dombvidék*kel együtt –, valamint a *Mecsek*, a *Villányi-hegység* és a *Baranyahát* is. Kétségtelen, hogy az így körülhatárolt medence legnagyobb tája az *Alföld* (*Nagyalföld*), s ebből kiindulva lehetne a *Nagyalföld medencé*jének, vagy *Nagyalföldi-medencé*nek nevezni. Minthogy

[58] Az *Alföld* neve a középkorban a központi magyar tájszemlélethez igazodott; a *Buda–Esztergom–Visegrád* igazgatási központoktól délre fekvő terület volt az „alsó föld", ettől északra a „felső föld". Jelentéstartalma a XVII. században kezdett átalakulni, s egyre inkább domborzati alapon nyugodni: a *Dunántúl* („Dunán túl való föld") lokalizálás kialakulásával az *Alföld* már az ország összefüggő nagy sík táját jelöli, így ellentéte a tőle északra fekvő *Felföld*, később *Felvidék*. Ekkor alakult ki az ország *Király-hágó*n inneni területeit jelölő nagytájnév-négyes: *Alföld, Felvidék, Dunántúl, Kisalföld,* amelyek a néprajzi tájrendszer alap-tájnevei is. Neve a különböző természetföldrajzi beosztásokban egységesen *Alföld*, melyet csak Prinz Gyula 1936-ban bontott további nagytáji részekre. Északi részét, a lösz- és homokvidékek területét *Felsőtiszatáj* névvel, a *Duna* menti, főképpen futóhomokos területet *Középdunatáj*, déli vastag folyóhordalékkal fedett és dombsorokkal keretezett vidékét *Aldunatáj* névvel különítette el. Középen, a mezőségi talajjal fedett asztallap símaságú terület pedig a *Nagyróna* nevet kapta PRINZ (1936) [p.295.].

azonban ez kissé erőltetett, és mert e medencének két fő vízrajzi tengelye van, legszerencsésebb *Tisza–Duna-medencé*nek „keresztelni”. Legjellemzőbb folyója kétségtelenül a *Tisza*, amely forrásvidékétől eltekintve (*Északkeleti-Kárpátok*) teljesen, azaz a torkolatáig végigkanyarog rajta. És éppúgy a medence főfolyójába, a *Duná*ba ömlik, mint a medence másik két legfontosabb folyója, a *Dráva* és a *Száva* HEVESI (2001). Az *Alföld* tájainak bemutatásánál gyakori rendező elv dunai Alföldről és tiszai Alföldről beszélni. Fontos megjegyezni, hogy az *Alföld* legészakibb, *Szlovákiá*hoz tartozó, részét az államhatárokhoz kötött szlovák tájszemlélet, és a szlovákiai magyar földrajzi irodalom is, *Kelet-szlovákiai-alföld [Východoslovenská nížina]*[59] néven tartja számon.

Az *Alföld* tartós süllyedését a pannonban az átlagosan 500–3500 m vastagságú sekély beltengeri üledékek tanúsítják. A *Duná*tól nyugatra eső szomszédos területekkel ellentétben a pannóniai tenger feltöltése után is tartósan tovább süllyedt. Ezért az *Alföld* fiatalon feltöltött tökéletes síkság. Túlnyomórészt a környező hegységkeretről lefutó folyók, kisebb részt tavak, mocsarak és a szél töltötte fel. Ezt változatos folyóvízi, tavi, mocsári és eolikus üledéksor bizonyítja, amely az *Alföld* közepén még mindig 1000 m vastagságban borítja a pannóniai üledékek felszínét. Az *Alföld* felszínfejlődését az döntötte el, hogy egyes részei egymáshoz viszonyítva milyen ütemben és milyen erősen süllyedtek. A szerkezeti mozgások irányító hatása mellett a mai felszíni formákat az határozta meg, hogy a feltöltésben melyik külső erő játszotta utoljára a vezető szerepet. Eszerint jelentős különbségek mutatkoznak a főképpen folyóvizek, a szél vagy a tavi, ill. mocsári feltöltéssel kialakult tájrészletek között. Ezért, bár az *Alföld* egészében, vagyis makroreliefét tekintve, egyhangúnak tűnik, közelebbről megvizsgálva, mikroreliefe nagyon változatos, tarka képet mutat. Az *Alföld* középtájait morfológiailag hordalékkúpokra, száraz hordalékkúpokra, árterekre és löszös síkságokra különítjük el.

A *Duna* hordalékkúpján hosszan elnyúltan kialakult középtáj a *Duna mente* (*Duna menti síkság*)[60], amely majdnem 250 km hosszan és 20–30 km-es szélességben övezi a *Duná*t. A *Duna* és a *Tisza* között elterülő, a *Gödöllői-dombság*tól *Bácska* sík vidékéig húzódó, magasabb térszínű és változatosabb

[59] *Kelet-szlovákiai-alföld [Východoslovenská nížina]*: névadása a terület államjogi helyzetéből adódik, a név jelentése: ’Szlovákia keleti részén fekvő alföld’. A megnevezés az államhatárokhoz kötött tájszemlélet terméke, s bár a szlovákiai magyar földrajzi irodalom használja, térképi alkalmazását nem javasoljuk.

[60] A *Duna mente*, ill. a *Duna menti síkság*: névadója a *Duna* folyó. A római korban a *Duna* felső szakaszának, egyes források szerint *Bécs*ig, mások szerint a *Vaskapu-szoros*ig, *Danuvius*, alatta *Ister*, volt a neve, de később a Danuvius latin alak terjedt el az egész folyó megnevezésére. A táj neve MNA beosztásában *Csepel–Mohácsi-síkság*.

középtáj, egyben az egyik legszebb hordalékkúp-síkság a *Homokhátság* (*Duna–Tisza közi hátság*)[61], amelynek nevét a térképen leginkább a néprajzi, történeti-földrajzi *Kiskunság*[62] tájnévvel helyettesítjük. A *Kiskunság* nem fedi teljesen a *Homokhátság* kiterjedését, de kartográfiai megoldásként ez honosodott meg. Prinz Gyula véleménye is ezt támasztja alá: az igazgatási eredetű *Kiskunság* név eredetileg a több területdarabból álló Kiskun kerületet jelölte, „de a népi tudatban kitöltődtek azok közei és a *Kiskunság* az egész síksági felszín neve lett *Kunszentmiklós*tól *Szeged*ig" PRINZ (1936) [p.338.]. A *Tisza* hordaléksíkságán elkülönített középtáj a *Felső-Tisza-vidék*[63], ahol a táj képét az élő és holtmedrek, folyóhátak és a megmaradt homokszigetek teszik változatossá. A hordalékkúpszegélyek előtere többnyire a jégkor végén és a jelenkor elején megsüllyedt, így lábainál terjedelmes árterek, vizenyős síkságok keletkeztek. Ezek magukhoz vonzották, s a mögöttük fekvő hordalékkúpokon bevágódásra serkentették a folyókat. Ilyen vizes középtáj a *Közép-Tisza-vidék*[64]. Középtáj a keskeny, a *Tisza* mentén, annak két partánál, *Tiszaföldvár*tól *Tite*lig húzódó *Alsó-Tisza-vidék*[65] *[Potiska ravnica]* és az egykori *Szamos* ősmeder, az *Ér* folyócska széles, természetes állapotában vizes rétekkel szegélyezett völgye az *Érmellék*[66] *[Câmpia Ierului]*. Természetföldrajzilag nagyon jellegzetes tájak, az Alföld északi szegélyét adó hordaléksíkságok. Ezek a *Tisza* és az északról befutó mellékfolyó hordalékából épülnek fel. Összefoglaló középtáji elnevezésük: *Észak-alföldi-hordaléklejtő (Észak-alföldi hordalékkúp-síkság)*[67]. Ez a terület a *Tisza* irányába lejt, a *Gödöllő-dombság*tól kelet-északkelet irányba a *Szerencs-patak* völgyéig húzódik. A középtáj nevét térképi ábrázolásban nem használjuk. Az *Alföld* peremeit szegélyező hordalékkúpoktól lényegesen különböznek a még terjedelmesebb belső hordalékkúpok felszínen maradt részei. Anyaguk sokkal finomabb, már csak homok, s általában 10–30 m-rel a fiatal süllyedékeket

[61] *Homokhátság*: neve egyértelműen talajviszonyaira utal. A középkorban *Homok* néven említették. Cholnoky 1929-ben *Duna–Tisza közti hátság* CHOLNOKY (1929) [p.32.], Prinz 1944-ben *Tiszaközi-hát* néven említi PRINZ (1944) [p.74.]. Pannon enciklopédia a *Duna–Tisza közi hátság*, ill. a *Kiskunság* nevet használja LÓKI (2000) [p.298.].
[62] *Kiskunság*: néprajzi és történeti-földrajzi tájnév, az egykori Kiskun kerület közigazgatási egység tovább élő formája. Nevét a területén a tatárjárás után letelepedett kunokról kapta. A kunok által lakott nagy kiterjedésű *Duna–Tisza köz*i terület a török hódoltság alatt elnéptelenedett, jóval kevesebb helysége volt, mint a tiszántúli *Nagykunság*nak. Ez a magyarázata a „kis" előtag beépülésének.
[63] *Felső-Tisza-vidék*: névadója a *Tisza* folyó, a név jelentése: 'a Tisza felső folyásának területe'. Prinz a tájat 1944-ben *Felső-Tisza-lapály* néven említi PRINZ (1944) [p.73.]. A *Tisza* a *Duna* bal oldali mellékfolyója, hossza 962 km.
[64] Cholnoky a *Tisza törmelékkúpja* néven különíti el a területet CHOLNOKY (1929) [p.32.].
[65] *Alsó-Tisza-vidék*: névadója a *Tisza* folyó, a név jelentése: 'a Tisza alsó folyásának területe'.
[66] *Érmellék*: névadója az *Ér* vízfolyás. Az *Ér* mentén elterülő vidéket jelöli.
[67] *Észak-alföldi-hordaléklejtő (Észak-alföldi hordalékkúp-síkság)*: földrajzi leíró műnév, jelentése 'az Alföld északi részén fekvő, a hegyvidékek hordalékából felépült lejtővidék, síkvidék'.

elfoglaló folyók árterei fölé emelkednek, tehát inaktívak és szárazak. Ezért felszínüket a jégkor végén és a jelenkor elején a szél erősen átformálta. Az eredeti folyóvízi formák, a régi mederrészletek többnyire már csak színező elemek. Rossz lefolyású holtmedreikben vagy mélyebb szélbarázdáikban sok helyen kisebb-nagyobb mocsarak, lápok s főleg szikes tavak vize gyűlt meg. Legnagyobb a kiskunsági *Homokhátság*, a *Duna* jégkori hordalékkúpja. Homokbuckás, szélbarázdás felszínét sugarasan szétfutó Duna-mederrészletek tagolják, az *Alföld* legnagyobb szikes tavaival (*Szabadká*nál a *Palicsi-tó*, *Szeged*nél a *Fehér-tó*). A környezete fölé 20–50 m-el kiemelkedő *Nyírség*[68] *[Câmpia Nirului]* középtáj változatosabb formakincsű és magasabb száraz hordalékkúp, amely a *Tisza* és mellékfolyóinak[69] hordalékából épül fel, emiatt észak-délies medrek barázdálják. A *Nyírség* felszíne az észak-alföldi magasabban fekvő síkság futóhomokkal borított része, melyet a *Tisza* és a *Szamos* körülölelve, élesen szembetűnő határvonalakkal, teraszperemekkel láttak el. Az északkelet-alföldi nagy hordalékkúp nyugati peremén észak–déli irányban hoszan elnyúló középtáj a *Hajdúság*[70], amely néprajzi és történeti-földrajzi alapokon nyugvó név. A természetföldrajzi tájbeosztások e névvel jelölik a terület lösszel fedett felszín közeli pannon tábláját, amely északi irányban a *Tisza*, déli irányban a Körösök felé lejt, nyugaton a Hortobágy síkjából feltünően kiemelkedik. Hordalékkúp síkság a *Nyírség*, a *Hajdúság*, a *Hortobágy* és a *Maros-hordalékkúp* által övezett, az *Erdélyi-középhegység* alföldi pereméig átnyúló *Körös-vidék*[71] *[Câmpia Crişurilor]* középtáj. A *Fehér-Körös* elkeskenyedő völgyeként mélyen benyúlik keletre, a *Béli-hegység* és a *Zarándi-hegység*, között. A *Maros–Körös köze*[72] és a *Bégaköz*[73] tájakat

[68] *Nyírség*: neve a magyar „nyír" = 'nyíres, nyírfaerdő' szóból származik, amely a többszöröző, kiterjesztő „-ség" képzővel egészült ki. A nyírfa jól megél, erdőket alkot a terület savanyú homoktalaján.

[69] Cholnoky a hordalékkúpok területét *Tisza törmelékkúpja* és *Szamos törmelékkúpja* nevekkel különíti el. CHOLNOKY (1929) [p.32.]

[70] *Hajdúság*: a hajdú szó a XVI. sz. elején még 'barompásztor, tehénpásztor' jelentésben élt. Felfegyverzett hajdúk védték a feudális magáncsapatoktól és a portyázó törököktől, a lábon a nyugati piacokra hajtott marhacsordákat. Bocskai István katonáivá fogadta és letelepítette a hajdúkat, (több mint 9000 vitézt), saját birtokaira: szerződésük szerint háború idején katonáskodtak, ennek fejében közösen nemesi szabadságot kaptak, és mentesültek mindennemű földesúri szolgáltatás alól. *Hajdúszoboszló, Hajdúböszörmény, Hajdúnánás, Hajdúhadház, Hajdúdorog* és *Vámospércs* határára terjedt ki a *Hajdú* kerület. Később, autonómiájuk felszámolása után, az 1876–1950 között fönnállott *Hajdú* vármegye területét, a hajdúvárosokat és *Debrecen* környékét értjük *Hajdúság* alatt. Természetföldrajzi kiterjesztése az 1960-as évek eredménye.

[71] *Körös-vidék*: nevét a *Körös* nevű folyókról, a Körösökről (*Fehér-Körös, Fekete-Körös, Sebes-Körös, Köves-Körös, Kettős-Körös, Hármas-Körös*) kapta.

[72] *Maros–Körös köze*: a 'Maros és a Körös által közre fogott terület', ún. tól–ig-név, a *Maros*tól a *Körös*ig terjedő terület. A *Maros* a *Tisza* jobb oldali mellékfolyója, hossza 683 km. A *Körös* a *Tisza* bal oldali mellékfolyója. A Körösök vízrendszerének hossza 742 km. Pannon enciklopédia a táj jelölésére a *Körös–Maros közi síkság* nevet használja LÓKI (2000) [p.301.].

KPTTB a *Maros-hordalékkúp [Câmpia Mureşului]* középtájba sorolja, de a kistájakat a fenti két „középtáj-részlet”-ben elkülöníti. A *Maros-hordalékkúp* név nem alkalmas térképi ábrázolásra, helyette a *Maros–Körös köze* és a *Bégaköz* tájneveket szerepeltetjük. A kettő együtteseként, összevontan gyakori a *Maros síksága* vagy *Maros-síkság*[74] név megjelenése is, főképpen kisebb méretarányokban. A *Temes* hordalékkúpján elkülönített középtáj a *Temes síksága*[75] *[Câmpia Timişului] [Tamiška ravnica]*. Ez az Alföld-peremi vidékeink sorában, bár *Temesvár* felől nyitott, kerek egészet alkot. Keleten a *Ruszka-havas* határolja, északon a *Lippai-erdő*, délen a *Szákosi-erdő* szegélyezi. A lejtők és vizek szabályosan futnak össze a *Béga* és a *Temes* egyesült völgyteknőjébe, így az egész kerekded, teljes vidéket mutat PRINZ (1936) [p.338.]. Középtájként különül el a *Krassó–Szörényi-érchegység* és a *Deliblát* közé „beszorult” *Krassó–Néra-síkság*[76] *[Câmpia Caraşului şi Nerei] [Karaška ravan]* területe. Ez a *Krassó* és a *Néra* folyók összefolyásának vidéke, amelyet északról a *Verseci-hegység* benyúló tömbje zár el az *Alföld* tágabb területétől. A *Deliblát [Deliblat]* középtájba soroljuk a magas, hosszanti buckasorokkal tagolt, *Delibláti-homokpuszta*[77] *[Deliblatska peščara]* kistájrészletet, amely a *Temes* és a *Krassó* jégkori hordalékkúpjának maradványa. A homokpuszta a *Duna* és a *Bánsági-hegyvidék* között fekszik, geomorfológiai és ökológiai-biogeográfiai jellemzői egyedivé teszik nemcsak a *Kárpát-térség*ben, hanem egész *Európá*ban is. Az *Alföld* legjobb termőterületei a löszhátakon alakultak ki. Ezek magasabb térszínek, ezért szárazabbak, felszínüket vastag, nagyrészt típusos lösz borítja. A legszebb löszformák délen a *Szerémség* lösztábláján, s különösen a *Duna* által leválasztott északkeleti részletben, a *Titeli-fennsík*on jelentkeznek, 4–5 m mély löszdolinákkal. A löszös területek közül a bácskai löszhát a legegyhangúbb. Minthogy a

[73] *Bégaköz*: névadója a *Béga* folyó, a táj a *Béga*, a *Tisza* és a *Maros* által közrezárt síkvidéki területet öleli fel. A *Béga* a *Tisza* jobb oldali mellékvize, hossza 254 km. 1727-1758 között a *Bégá*val párhuzamosan hozták létre a *Béga-csatornát*, amely *Temesvár* és a *Duna* menti *Pétervárad* közötti hajózás biztosítása érdekében épült.
[74] *Maros síksága, Maros-síkság*: névadója a *Maros* folyó.
[75] *Temes síksága*: névadója a *Temes* folyó.
[76] *Krassó–Néra-síkság, Karas–Néra síksága*: a *Krassó* és a *Néra* folyó nevének összekapcsolásából származó összetétel, ún. „tól–ig” név. A *Krassó* magyar víznév helyett a magyar földrajzi irodalom a XIX. századtól a román *Caraş* név visszamagyarorsodott *Karas* alakjával használja. Ezt a következetlenséget még a magyar névanyag megőrzése iránt „fogékony” Kárpát–Pannon-térség természeti tájbeosztása is beépítette névanyagába. Ennek ellenére fontosnak tartjuk a folyó neveként is a magyar *Krassó* névforma használatát. A *Néra* eredeti magyar neve *Nyár-ág*. A *Néra* a magyar helyébe települt román és szerb lakosság névátvételének következménye. A táj és a két folyó eredeti magyar névformájának visszaállítása indokolt lenne: *Krassó–Nyárág-síkság.*
[77] *Delibláti-homokpuszta*: névadója *Deliblát* (szerbül *Делиблато, Deliblato*) település. A tájat régebben, a hasznosításában nagy gondot okozó futóhomok miatt, „európai Szaharának” is nevezték. Pallas nagylexikona a *Dél-magyarországi-homoksivatag* nevet is használja. Árpád-kori neve *Makszondmező* volt GYÖRFFY (1963, 1987, 1998) [III.p.469.].

szárazpusztai folyók áradásai az *Alföld* mélyebb részeit a jégkor idején is elöntötték, az időszakosan vízzel elöntött területek ártéri (ázott) löszfelszínei terjedelmesebbek. Középtáj a *Bácskai-síkvidék*[78] *[Bačka ravnica]* területét. Ezt néprajzi alapokon a *Bácska*[79] *[Bačka]* névalakkal helyettesítjük a térképi ábrázolásban. A modern természetföldrajzi beosztások 1960 óta, az *Alföld*höz sorolják, a történeti-földrajzi, illetve néprajzi értelmezésben nem oda tartozó, lösszel fedett, enyhén hullámos *Mezőföld* területét, amelynek felszíne délkeleti irányban fokozatosan lejt, majd a *Duna* partján 50–60 m magas peremmel szakad le a *Duna menti síkság*ra. Szintén középtájak a folyóvízi hordalékból feltöltődött *Alsó-Dráva mente*, *Alsó-Száva mente* és a *Valkó-sík*[80] területe. Mindhárom tájat a hagyományos tájszemléletben inkább a *Dunántúl*hoz, illetve a *Dráva–Száva közé*hez sorolták. Az *Alföld*del való összekapcsolás, amely földtanilag és morfológiailag következetes megoldás a természetföldrajz, főképp a geomorfológia térnyerésével következett be. Természetes, hogy a fő folyók irányát többnyire süllyedék sorozatok szabták meg; igaz ez elsősorban a *Duna* és a *Tisza* mentén, de a *Dráva* és a *Száva* völgyében is, ezáltal az *Alföld* e területen messze benyúlik nyugatra. Az *Alsó-Száva mente*[81] *[Posavska ravnica]* területén löszhátak fekszenek, amelyek a *Szerémség* egykor magyar, gazdag vidékének alapját adják. E löszhátak területét a térképi ábrázolásban legtöbbször a *Szerémség*[82] névvel jelöljük. A *Szerémség* a *Duna* és a *Száva* közötti táj, amelynek Prinz szerint tartozéka az egykori *Verőce* vármegye (*Verőcei-sík*) és *Pozsega* keleti széle is, s így jóval terjedelmesebb hétezer négyzetkilométernél. Erős folyóhatárai okozták, hogy ez a vidék a történelemben és a köztudatban is túlemelkedett a megye fogalmán PRINZ (1936) [p.340.]. A középkorban még magyar lakosságú, de azóta feledett magyar

[78] A *Bácskai-síkvidék* területét Cholnoky *Bácskai-terasz* névvel említi. CHOLNOKY (1929) [p.32.]

[79] *Bácska*: Eredeti magyar neve *Bácsság*. A középkorban teljesen magyar lakosságú *Bácsság* területén, két vármegyét szerveztek: északon *Bodrog*, délen *Bács*. Mindkettő egy-egy földvár körül kialakult megye volt. *Bodrog* várának nyomai sincsenek meg, a mai *Bácsmonostor* közelében állott, *Bács* később épült kővárának romjai ma is láthatóak. A XV. század végétől folyamatos szerb beköltözés színtere volt, magyar lakossága a XVI. század végére eltűnt, majd a XVII. század folyamán több irányból újratelepült. A terület magyar neve a *Bács*ból szláv hatásra lett *Bácska*, ezt vette át a magyar szóhasználat is a XVII. századtól. A néprajzi irodalomban előfordul a *Bácskaság* megjelölés is.

[80] *Valkó-sík*: névadója a *Valkó* folyó. A *Valkó* adta eredeti magyar nevét *Valkóvár*nak, amely a *Valkó* dunai torkolatánál fekszik és magyar szövegkörnyezetben is már többnyire a szláv *Vukovár* névalakját használják. Mindenképpen indokoltnak tartjuk a *Valkó* víznév és a *Valkóvár* településnév használatát. A *Valkó* víznév használata a mai magyar szakirodalomban ingadozó, sokan helyette a szláv *Vuka* nevet használják.

[81] *Alsó-Száva mente, Száva menti síkság*: névadója a *Száva* folyó. A XX. századi magyar földrajzi irodalom, Cholnoky, Prinz, Bulla is, a *Száva mente* magyar név helyett legtöbbször a *Posavina* horvát nevet használja.

[82] *Szerémség*: középkori neve *Szerömség*. Központja az ókori *Sirmium*, magyar neve *Szerémvár*, ez volt a középkori *Szerém* vármegye fő helye. *Szerémvár Szávaszentdemeter*rel (horvátul *Sremska Mitrovica*) szemben, a *Duna* szigetén állott. A *Szerémség* a XVI. század elejéig gazdag, színmagyar táj volt, a magyar borászat központja. Magyar kultúráját a török hódoltság és a nyomában beáramló szerb foglalás törte meg. A XVII. századtól jórészt szerb népességű.

nevű tájak sorakoznak a *Szerémség* szomszédságában. Egyik a *Bázaköz*[83] *[Bosutska aluvijalna ravan]*, amely a *Báza [Bosut]* folyócska és a *Száva* által közrezárt vidék. A már *Bosznia* területén fekvő, a *Dinári-hegyvidék* nagytáj északi, a *Száva* völgyére lealacsonyodó, síkvidéki környezete, a *Drina* és a *Boszna* folyók völgye között fekvő táj a *Szemberija* (*Semberija*). Neve régi magyar alapot sugall: „szemben lévő". A *Szává*tól délre, a *Drina* és a *Kolumbara* folyók között elterülő sík- és alacsony dombvidéki terület a *Macsóság (Macsva)*[84] *[Mačva]*. A *Drina Jadar* nevű mellékfolyója és a *Kolumbara* völgye között fekvő alacsony hegyvidék a *Cser*[85] *[Cer]*. Ennek északra lealacsonyodó, a *Száva* sík völgyére néző, átmenetitája a *Cseralja [Pocerina]*. A *Cser* központi részében ered, s keleti irányba folyik a *Tomla [Tamnava]* folyó, ennek egyre szélesedő völgye a *Kolumbará*ba torkolásig a *Tomlamellék*.

(6) Dráva–Száva-vidék[86]

A *Dráva* és a *Száva* negyedidőszaki süllyedéssel kialakult széles, vizenyős árkai közé zárt *Dráva–Száva-vidék* szerkezetileg a *Dél-Dunántúl* (*Dunántúli-dombvidék,* vagyis a *Dunántúl* déli) folytatása; minden vonatkozásban hasonló hozzá, csak a földtörténet folyamán még később ben vált szárazfölddé. A nagytájat északról a *Dél-Dunántúl* és az *Alpokalja*, nyugatról a *Déli-Alpok,* délről a *Dinaridák*, keletről az *Alföld* határolja. A harmadidőszak legvégén, amikor a *Dunántúl*on már a nagy hordalékkúpok épültek, itt még mindig a Levantei-tó vize hullámzott. Ezért felszínét a *Dráva* és nagyobbrészt a *Száva* felé lefutó kisebb folyók, ill. patakok csak a negyedidőszak folyamán szabdalták fel. A domborzat kiformálását itt is nagyrészt a fiatal szerkezeti

[83] *Bázaköz*: névadója a *Báza* folyó. A *Báza* és a *Száva* által közrezárt területet jelölő név ősi magyar névadás eredménye. Az összefolyáskor „megszűnő" *Báza* adja az összetétel egyik felét, a „köz" a másikat. A *Báza* név használata a mai magyar szakirodalomban ingadozó, sokan helyette a szláv *Bosut* nevet használják.

[84] *Macsóság*: névadója *Macsó* (szerbül *Valjevo*) városa, ill. *Macsókő* vára. KPTTB a középkori, magyarok lakta táj szerb nevét, a *Macsva* névalakot használta fel természeti táj jelölésére, de az így bevezetett természetföldrajzi kiterjesztésű *Macsóság* a tájbeosztásban, (tehát KPTTB-ban) kisebb ennél. A Macsói bánság a *Drina* és a *Kolumbara* folyók közötti területen, északon a *Szává*ig, *Macsókő* vára körül kialakul védelmi terület volt a XII–XIV. században. Népessége magyar volt a XV. század végéig. A *Macsóság* középkori magyar névalak, a Macsói bánság rövidült, népiesebb neve, amelyet a XVI. században váltott fel a délszláv *Mačva* megnevezés.

[85] *Cser*: névadója a csertölgy régebbi magyar néven cserfa (Quercus cerris). Magyar névadású, a XV. századig magyar lakosságú terület. A táj neve, a szintén magyar névadású, dunántúli *Cser* (*Alsó-Kemeneshát*), a *Mátraerdő*ben fekvő *Cserhát* és *Cserehát* nevekkel van összhangban. A szerb *Cer* névalaknak nincs nyelvi értelmezhetősége, a magyar névből keletkezett.

[86] *Dráva–Száva-vidék*: a név a' Dráva és a Száva között fekvő táj' jelentésű, névadója a *Dráva* és a *Száva* folyó. Cholnoky 1929-ben politikai felosztáshoz kötötten „Horvátország és a vele határos külföld" névvel adja meg a területet, amelybe alföldi részeket is belevesz. Prinz 1944-ben *Zágrábi-medence*, Bulla 1947-ben *Dráva–Száva köze*, Székely 1975-ben *Dráva–Száva közti dombvidék*, KPTTB 1997-ben a *Dráva–Száva-vidék* nevet használja.

mozgások irányították. A folyóhálózat alapvonalait is jórészt szerkezeti vonalak jelölték ki. Emellett tágas medencék süllyedtek be. Ma az egész dombvidék arculatát három különböző magasságú szint és ennek megfelelően három eltérő morfológiai formatársulás határozza meg. A pannóniai–levantei beltengeri-tavi üledékek nagyrészt folyó, s még inkább szárazvölgyekkel jól felszabdalt, hepehupás felszínéből meredeken emelkednek ki, kisebb-nagyobb szigethegységek formájában, az óidei kristályos kőzetekből felépült röghegységek. Ezeket helyenként középidei üledékes takaró fedi, és oligocén vagy miocén ideji lerakódott tengeri üledékek szegélyezik. Másutt negyedidőszaki üledékekkel, folyóvízi hordalékkal, lösszel kitöltött alacsony medencék gyengén tagolt halomvidékei mélyednek harmadidőszak végi felszínébe.

A terület legkeletibb, önálló középtája a *Szerémség*ből magányos szigethegységként kiemelkedő *Tarcal-hegység*[87] (*Fruška gora*) *[Fruška gora]*, amely egy óidei romhegység felszínen rekedt, 78 km hosszú, erdős gerince. Keleti és nyugati elvégződése alacsonyabb, legnagyobb szélessége 15 km. Északon és keleten a *Száva* és a *Duna* alluviális síksága határolja, míg déli és nyugati oldala a *Szerémség* löszhátában folytatódik, mely beleolvad az alluviális síkságba. A hegység északi oldalán főként a *Duna* romboló hatása érvényesül. Néhol a folyó az alapkőzetet erodálja. A *Tarcal-hegység* változatos kőzetekből felépülő, de javarészt metamorf palákból álló táj, amelyet jelentős területen negyedidőszaki lösz borít. A hegység magasabb részeit erdő borítja, az alacsonyabb részeken többnyire szőlőskertek és gyümölcsösök váltják egymást. A *Tarcal-hegység*től nyugatra terül el a *Drávántúli-dombság*[88] heterogén, síksági, dombsági és hegységi területeket egyaránt magába foglaló középtáj, amelyet KPTTB *Szlavónia*[89] *[Slavonija]*, történeti-földrajzi eredetű

[87] *Tarcal-hegység*: A *Tarcal-hegység* középkori magyar névalakot a XVI. századtól váltotta fel a horvát *Fruška gora*. A hegység szerb neve *Nagyolaszi* (szerbül: *Manđelos*, *Манђелос*) település latin nevének, a *Franca villa*, régi szláv megfelelőjéből származik. Az Árpád-kor elején „Mons Almus" vagyis 'Köles-hegy', 1146-ban „Montsalvache" vagyis 'Üdvözülés hegye' néven említették. Később a *Tarcal-hegység*, majd a XV. században használatos volt a táj neveként az *Árpataró-hegység* alak CSÁNKY (1890, 1894, 1897, 1913) [II. p.228.]. *Árpataró Ruma* település középkori névalakja. A magyar szakirodalomban a XIX–XX. század fordulóján a *Péterváradi-hegység* alak is előfordult, de később a magyar földrajzi irodalom, egészen a XX. század végéig a magyar név helyett a horvátot használta, megmagyarázhatatlanul. Azóta térképészi kezdeményezésre, újra terjedőben van az eredeti magyar név, a *Tarcal-hegység*, használata. Cholnoky és Prinz is *Fruska Gora* névvel, Bulla 1947-ben *Álmus-hegység* néven említi BULLA–MENDÖL (1947) [p.197.].

[88] A *Drávántúl* területe az Árpád-korban a *Dráván* átnyúló, a *Szává*ig terjedő, *Baranya, Somogy* és *Zala* vármegyék területét jelentette. Az 1100-as évektől ezek *Dráván* átnyúló részei elszakadtak és sorra megalakul *Valkó, Pozsega, Kőrös* és *Varasd* vármegye. Ezek területe a XVI. század elején török hódoltsági területté vált, majd a betelepülő horvát és szerb lakosság révén a XVII. századtól ide tevődött át a *Szlavónia* elnevezés.

[89] *Szlavónia* eredetileg a *Dinári-hegyvidék*hez tartozó *Nagy-Kapela* és *Kis-Kapela* tájaktól a *Drává*ig, ill. a *Monoszló-vidék*ig terjedő középkori igazgatási területegységet jelölte, *Magyarország* egyik különkormányzati területe volt. Eredeti magyar neve, amely a török hódoltságig használatban is volt; *Tótország*, ennek jelentése 'tótok (szlávok) lakta föld'. Az itt élő szlávság e területen a XVII. századig a saját maga megnevezésére használta a „slovene" népnevet,

névvel ad meg. Középtáj a *Zágrábi-medence [Zagrebačka kotlina]*, amely a *Száva* árkával együtt miocén végi süllyedék terület, de süllyedése követte az *Alföld* pliocén kori süllyedését is. Alföldies jellegű táj, folyóhordalékkal feltöltött síkság. Tengelyvonalában, széles ártéren középszakasz jeleggel kanyarog a *Száva*. A *Kárpát-térség* egyik legnyugatabbra nyúló középtája a *Szlovén–Horvát-középhegység*[90] *[Slovensko hribovje + Hrvatsko Zagorje]*, amelyszerkezetileg részben a *Keleti-Alpok* déli mészkővonulatának alacsony folytatása[91]. A *Szlovén–Horvát-középhegység*től nyugatra a *Száva* felső völgyének kiszélesedő középtája *Ljubljanai-medence*[92] *[Ljubljanska kotlina]*.

(7)Erdélyi-medence[93] *[Depresiunea Transilvaniei]*

A hármas osztatú *Kárpát-medencevidék* legkeletibb, legjobban körülzárt, legkevésbé megsüllyedt, s ezért legmagasabb medencesége az *Erdélyi-medence*. Északról az *Északkeleti-Kárpátok*, nyugatról a *Biharedő* és kis részben a *Bánsági-hegyvidék*, délről a *Déli-Kárpátok*, keletről a *Keleti-Kárpátok* határolja. Az *Erdélyi-medence* a legjobban körülzárt kárpáti medence, mert az *Alföld*től is a magasabb, tömegesebb *Biharerdő* különíti el. Mégis északnyugaton a *Szamos-kapu (Szinérváraljai-kapu)* szélesebb, nyugaton pedig a *Sebes-Körös* és a *Maros völgye* keskenyebb kapcsolatot biztosít az *Alföld*del. A *Kárpátok*on keresztül viszont csak szűk szorosokon lehetséges a közlekedés (*Bodza-szoros, Vöröstoronyi-szoros, Zsil-szurdok*). Felépítése is változatosabb az *Alföld*nél és a *Kisalföld*nél. A harmadidőszaki tengerek fokozatosan dél felé húzódtak vissza, ezért északról délre egyre fiatalabb üledékek vannak a felszínen, a harmadidőszak eleji alsó-eocén rétegektől a harmadidőszak legvégi felső-pliocén üledékekig. Ez a változatos üledéksor főleg agyagból és márgából, homokkőből, tufákból és kevés

---

magyar elnevezésük *tót* volt. A *Szlavónia* név a *Tótország* latinos megfelelője, amely a XVIII. századtól a magyarban is elterjedt. Az Árpád-korban magyar népességű terület, erre a helynevek utalnak. *Szlavóniá*t önálló szervezeti egységként, a trónörökösnek alárendelt területként a szlavón bánok, a magyar nádoréhoz hasonló hatáskörrel, igazgatták; a király e tisztséget magyar nemzetségek fiainak adományozta. A gyéren lakott *Szlavónia* jobbágyainak fő adója a nyestbőradó volt, ennek egy részét a király a bánnak engedte át. A XVII. századtól *Szlavónia* fogalma áttevődött *Pozsegá*ttól keletre, a korábbi *Szlavónia* területét ekkor már *Horvátország*nak nevezték.

[90] *Szlovén–Horvát-középhegység*: a név jelentése 'Szlovénia és Horvátország területén húzódó középhegységi táj'.

[91] Ez a vidék magyar szempontból már távol esik a „megszokott" kárpáti tájaktól, de nagy része még a középkori *Magyar Királyság* tartozéka volt. A terület földrajzinév-anyaga már századok óta szláv, de neveinek jelentős részében a magyar nyelvi kapcsolódás fellelhető. Az itt található víz- és tájnévanyag, de a nagyobb települések egy része is, az elfeledett és lejegyzésre nem került középkori nyugati magyar névterület tartozéka volt.

[92] *Ljubljanai-medence*: névadója *Ljubljana* (németül *Laibach*) szlovéniai város.

[93] *Erdélyi-medence*: névadója *Erdély* történeti-földrajzi táj. Anonymusnál *Erdewelu* (*Erdő-elv*), másutt *Erdőség*, *Erdélység*, *Erdélyország* nevekkel is szerepel. A nagytáj neve minden földrajzi munkában *Erdélyi-medence*, egyedül Székely András használja 1975-ben az *Erdélyi-medenceség* megnevezést.

mészkőből áll. A szakaszosan süllyedő medencében az eocéntól a pannonig terjedő időszak tengerei vastag üledékréteget halmoztak fel. Északi felének süllyedése már a miocén végén megállt, ezért a legidősebb, harmadidőszaki üledékek ezen a részén vannak a felszínen. Itt jellemző a nummuliteszes mészkő, a „Szent László pénze". A medence belseje és déli fele a pannon végén is még süllyedt, ezért az *Alföld* felé tartó folyók, a *Maros* és a *Szamos* kétágú vízrendszere erősen felszabdalta. Az egykori tengerek visszahúzódásának megfelelően fiatalodik a rétegsor, bádeni agyag, szarmata mészkő és homokkő, pannon agyag követik egymást. Az alsó-miocén rétegek nagy mennyiségű értékes földgázt (*Kissármás [Sărmăşel], Kiskapus [Copşa Mică], Bázna [Bazna]* környéke) és kősó telepeket rejtenek (*Désakna [Ocna Dejului], Szováta [Sovata], Parajd [Praid], Vízakna [Ocna Sibiului], Marosújvár [Ocna Mureş], Torda [Turda]*).

Az üledékek nagy változatossága jelentősen befolyásolta a domborzat fejlődését is. A keményebb kőzeteken (főleg a vulkáni tufákon, homokköveken, mészköveken) magasabb a felszín, ez sok helyütt szép réteglépcsőkkel emelkedik a gyorsabban pusztuló agyagos, homokos, márgás térszínek fölé. Az agyagos és márgás felszínek átnedvesedve kitűnő csúszópályát szolgáltatnak. Ezért az *Erdélyi-medence Európa* legklasszikusabb suvadásos–csuszamlásos területe. A suvadások a kőzet minőségétől és településétől, valamint a domborzattól, a lejtőviszonyoktól függően nagyon változatos formában jelennek meg. Az *Erdélyi-Mezőség*en, ahol a mediterrán agyagokra szarmata homokkő települt, koporsó alakú, ahol viszont a dácittufa csúszott le, ott többnyire kúp alakú suvadások a legelterjedtebbek. Emellett még nyelv formájú, sáncos (*Mezőerked [Archiud], Nyárádselye [Şilea Nirajului]*) és cipó alakú (*Ajton [Aiton]* környéki „kenyérhegyek") suvadások is jellegzetesek. A terjedelmes agyagos felszínek a felelősek azért, hogy az *Erdélyi-medencé*ben a jégkorszakok alatt típusos lösz nem fejlődhetett ki, hanem helyette a lassú talajfolyások (szoliflukció) formálták a tájat, és a hullóporos anyagot is áttelepítették. Így főleg a széles völgyek oldalait vastagon borítja az áttelepített, szennyezett, kevert lejtőlösz. Az *Erdélyi-medence* tehát folyó- és szárazvölgyekkel aprólékosan felszabdalt dombvidék, a keményebb kőzetek réteglépcsőivel és különböző típusú suvadásokkal gazdagon tarkítva, keleti peremét pedig jellegzetes kis sókarsztok színezik SZÉKELY (1975) [p.290.]. A sajátos földtani adottságok következményeként az *Erdélyi-medence* nem felvidékekből, hanem völgyvidékekből áll. Ahol a folyóvölgyek igen hosszúra nyúlnak és részekre szakadoznak. A két vidéktípus között különbséget jelent az, hogy a völgyvidéknek nincs zárt hegységi kerete

és sugarasan összefutó árokszárnya. Ehelyett két hosszú, egyenletes, szegényes domboldal közé zárva, hosszú, teraszos, széles völgyfenék alkotja törzsét. Ezek a völgyvidékek tehát sokkal kevésbbé különülnek el egymástól, mint a felvidékek. Nagy helyzeti energiával bíró városaik ezért igen könnyen vonzásukba kerítenek hegyen túli völgyszakaszokat PRINZ (1936) [p.324.].

Az *Erdélyi-medencé*t három, a középtáji felosztásnál nagyobb, tájegységre; *Szamos menti dombság*[94], *Erdélyi-Mezőség*, *Küküllői-dombság*, osztják fel, de összességében a területen kilenc középtáj különíthető el. Legészakibb, legalacsonyabb része, a *Szamos menti dombság* vagy *Szamos menti hátság* a legidősebb, óharmadidőszaki, főleg oligocén, agyagos, homokos tengeri üledékeken alakult ki. 600–800 m magas, erdős hátai erősen felszabdaltak. Két középtáj fekszik területén, az *Északi-Szamos-hátság [Podişul Somesan de Nord]* és a *Szamos*tól délre, a *Biharerdő* keleti részének hegységei között fekvő *Déli-Szamos-hátság [Podişul Somesan de Sud]*. Az *Erdélyi-medence* központi része, a *Nagy-Szamos* és *Kis-Szamos völgyé*től keleten a *Sajó [Şieu]*, *Dipsa [Dipşa], Lúc-patak [Luţul]* völgyéig, délen a *Maros* és az *Aranyos* völgyéig, nyugaton a *Biharerdő*ig terjedő, szinte kör alakú terület, a ma már fátlan, suvadásos, hepehupás *Erdélyi-Mezőség*[95]. A földrajzi irodalom – és a tájbeosztások is – *Erdélyi-Mezőség* nevet használnak a táj jelölésére, megkülönböztetve azt más *Mezőség*ektől. Ezzel szemben a térképi névhasználatban e táj neve *Mezőség*, hiszen ez az a terület, amely a mindennapi és a néprajzi tájnévhasználatban is a fogalommal – a köznévi jelentésű mezőséggel – egyértelműen összeforrott. A *Mezőség* átlagosan csak 450 m magas, lekerekített enyhébb lejtőjű hátak, széles völgyek jellemzik. Az *Erdélyi-medence Erdély* legszelídebb, legszárazabb, ezért forrásokban is szegény tája SZÉKELY (1975) [p.291.]. „Mert úttalan vadon… …a *Tóvidék*, vagy ahogy később nevezték: a *Mezőség*. Északon a *Szamos völgyé*t őrző királyi sóbánya, nyugaton a kolozsi barátok gyepüje, keleten a Kendék Maros-parti szállásai, s délen pedig az aranyosi és tordai hegyek határolták ezt a bölény-lakta vidéket, ahol egyéb sem volt csak tó, nádas, mocsár, kopasz domboldalak s kis bozótos erdők. Négynapi lójárás széltiben, hatnapi lójárás hosszában. Tó, tó után, nádas nádas megett. Széles hátú alacsony dombok, bozontos cserfaerdők, hosszú füves lankák, mint egy végtelenbe nyúló tenger megmerevedett hullámai: lakatlan pusztaság” WASS (2003) [p.7.]. Ilyen volt, hát a

[94] A *Szamos menti dombság* nagy tájegység jelölésére előfordul a *Szamosok vidéke* és a *Szamosmellék* név is PINCZÉS (1998) [p.19.].
[95] *Erdélyi-Mezőség*: neve a magyar „mező” = ’fátlan’ szóból ered. A mező megnevezés a „mezős vidék” tulajdonnévi szerepben a táj természetes fátlanságára utaló beszélő név.

Mezőség a középkorban. A táj azóta sokban változott: eltűntek a bölények, a tavak jórésze, a mocsarak és az erdők, de itt van „A medencekitöltő harmadkori rétegek dombvidékké alakított felszíne, …a völgyek közt megmaradt széles, enyhe, itt-ott erdővel borított dombhátak, sárfolyásos, suvadásos lejtők együttese…" BULLA–MENDÖL (1947) [p.485.]. Az *Erdélyi-medence* legfiatalabb része, a nagyrészt pannóniai üledékekből álló *Küküllők dombsága*[96] *[Podişul Târnavelor]*. Ennek felszíne átlagosan 500–600 m magasan fekszik, meredek lejtők, élesebb formák jellemzik, szárazvölgyek százai aprólékosan felszabdalták. Helyenként itt is a suvadások nyomják rá bélyegüket a táj képére. A két *Küküllő* hosszú völgyei széles hasítékok egy dombokra feldarabolt hátságban. Itt az emberi lakhelyek többnyire a fővölgyekben ülnek, a mellékvölgyek csak rövid árkok. Szarmata homokkőből felépülő szélesebb fennsíkok jellemzik a *Beszterce–Régeni-dombvidék*[97] *[Subcarpatii Transilvaniei, sectorul de nord]* középtájat, amely dombsági tájképet mutat, mégis sok helyütt 700 m fölé is emelkedik. Ennél is magasabb, egy-egy esetben 1000 m fölé emelkedő csúcsokkal a *Szováta–Udvarhelyi-dombvidék*[98] *[Subcarpaţii Transilvaniei, sectorul de sud]*. Az *Erdélyi-medence* nyugati oldalán a *Biharerdő*höz támaszkodik a domborzatilag változatos, észak–déli irányban 80 km hosszan elnyúló középtáji *Erdélyi-hegyalja*[99] *[Culoarul depresionar Alba Iulia–Turda]*. Nyugatról a *Torockói-havasok*, keletről a *Maros völgye* határolja, területén árterek, teraszok, hordalékkúpok, hegylábi dombok és jól elkülönülő medencék vannak PINCZÉS (1998) [p.84.]. Az *Erdélyi-hegyalja Erdély* szíve, hiába az *Erdélyi-medence* nyugati szélén fekszik. Vízrajzilag is itt van *Erdély* „központja", mivel a *Maros*, a két *Küküllő* és az *Ompoly* ide torkollanak. Erre lejtősödik a *Küküllő-vidék* is, de a kettő között természeti határ nehezen különíthető el. Az *Erdélyi-hegyalja* vidéke *Erdély*, illetve az *Erdélyi-medence* hagyományosan híres borvidéke. Az *Erdélyi-medencé*be kisebb szerkezeti és denudációs medencék is mélyednek, széles teraszos folyóvölgyekkel és terjedelemes hordalékkúpokkal. Legszebb a

[96] *Küküllők dombsága, Küküllők menti dombság*: névadó a *Nagy-Küküllő* és a *Kis-Küküllő*, ill. ezek összefolyása után a *Küküllő*, a *Maros* bal oldali mellékfolyója. A *Küküllő* mindössze 28 km hosszú, de a *Nagy-Küküllő*vel együtt hossza eléri a 249 km-t. A kistáj neve Pinczésnél *Küküllők menti dombvidék*, ill. *Küküllők vidéke* PINCZÉS (1998) [p.54.].

[97] *Beszterce–Régeni-dombvidék*: a táj nevének jelentése a *'Beszterce* és *Szászrégen* között húzódó dombsági terület'. A *Beszterce* a *Sajó* jobb oldali mellékfolyója, hossza 118 km. *Szászrégen* (románul *Reghin*) mai formája az 1926-ban egyesített *Magyarrégen* és *Szászrégen* helységekből jött létre. Első okleveles névalakja Regun.

[98] *Szováta–Udvarhelyi-dombvidék*: a név motivációja a '*Szovátá*tól *Székelyudvarhely*ig terjedő dombsági táj'. Pinczés a középtájat *Marostelki–Homoródi-dombság*, ill. *Keleti peremi magasdombság* nevekkel adja meg.

[99] *Erdélyi-hegyalja*: a magyar nyelvben a hegyalja mindig borvidéket jelölő táj. Az 'erdélyi' jelző, lokalizáló előtag a magyar névterületen található más hegyaljáktól való elkülönítésre, illetve utalás az *Erdélyi-középhegység*re. A táj a néprajzi irodalomban is jelentkezik. Prinz szerint a táj neve *Erdőalja* PRINZ (1936) [p.326.].

Déli-Kárpátok lábánál a *Fogarasi-medence és Szebeni-medence*, amelyeket *a Dél-erdélyi-medencesor [Culoarul depresionar Săliste–Sibiu–Făgăraş]* nevű középtáj fog egybe, és amelynek tengelye az *Olt* folyó. Az *Olt* a *Rákosi-szoros* után lép ki a hegyek közül és a *Fogarasi-medencé*n átfolyva a *Vöröstoronyi-szoros*ba érve lép be a *Kárpátok*ba. A folyó széles medencéjéhez keleten a *Homoród*, *Vargyas* és *Báród* patakok, nyugaton a *Szeben* völgye kapcsolódik és egészít ki egy nagy vidékké. Hatalmas havasok alkotják a vidék déli határát, északi elvégződése pedig a *Hortobágy dombságá*nak vízválasztó hátsága. Szintén az *Erdélyi-medencé*hez sorolt középtáj a *Hunyadi-medence*[100] *[Depresiunea Hunedoara]*.

3.2. A kárpáti medencéket elválasztó középhegységek

A *Kárpát-medencevidék* három nagy medencéjét (*Kisalföld, Alföld, Erdélyi-medence*) két nagy kiterjedésű, hosszabb hegységvonulat határolja el egymástól. Ezeknek a középhegységeknek a földrajzi irodalomban változó névanyaga alakult ki. A mai használatban legjobban a *Dunántúli-középhegység* és az *Erdélyi-középhegység* formák jelennek meg. Ugyanakkor a középkorban e tájaknak előfordult a *Bakonyerdő* és a *Biharerdő* megnevezése is, amely neveket Prinz Gyula 1937-ben újított fel, de ezek nem lettek napi használat részei, és az 1960 után létrejött tájbeosztások sem tartalmazzák. 1997-ben a Kárpát–Pannon-térség természeti tájbeosztásában újból megjelennek e nevek, de azóta sem képezik a napi használat részét. A *Kárpát-medence* hármas tagolódását adó középhegységeket a magyar szakirodalom a XIX. század harmadik-, és a XX. század első harmadában leginkább *Nyugati-középhegység*, ill. *Kelet-magyarországi-középhegység* nevekkel jelölte. Az 1930-as évektől Cholnoky és Bulla használatában a *Nyugati-középhegység* mind gyakrabban szerepelt *Dunántúli-középhegység* néven, de előfordult a *Magyar-középhegység* név is. Utóbbi elnevezés tartalma esetenként mind a földrajzi, mind a földtani szakirodalomban gyakran kibővült, beleértették a későbbi *Északi-középhegység*et is, de a *Mecsek*et, a *Villányi-hegység*et, a *Kőszegi-hegység*et és a *Soproni-hegység*et nem. Hevesi Attila szerint Prinz Gyula 1937-ben azért újította föl a *Bakonyerdő,* és azért alkotta meg a *Biharerdő* megjelölést, hogy velük a fentebb ismertetett, és az alább felsorolt bizonytalanságokat és ellentmondásokat elkerülhessük. Mert bár a *Keleti-középhegység* a XX. század derekától szerepel *Erdélyi-középhegység*, *Erdélyi-*

[100] *Hunyadi-medence*: névadója *Vajdahunyad* (románul *Hunedoara*) városa.

peremhegység, Kelet-Magyarországi-szigethegység, majd *Erdélyi-szigethegység* földrajzi nevekkel, azonban e nevek is félreérthetők. Hiszen erdélyi középhegység (értsd: *Erdély*ben fekvő) pl. a *Hargita,* a *Görgényi-havasok* vagy a *Baróti-hegység* is, erdélyi peremhegység (értsd: *Erdély* határán fekvő) a *Csíki-havasok* és a *Háromszéki-havasok* vagy a *Pareng* szintén, de ezek a *Kárpátok,* és nem a *Biharerdő* részei! Nem erdélyi, hanem partiumi – azaz a „*Részek*"-ben van – a *Béli-hegység* és a *Zarándi-hegység*, ennek ellenére a *Biharerdő* tagjai. Kádár László 1941-ben nem tartotta szerencsésnek a Prinz Gyula által felújított és alkotott „erdő" tagú megnevezéseket, mert azok, szerinte a német névadás (*Fekete-erdő, Bajor-erdő, Frank-erdő, Türingiai-erdő, Oberpfalzi-erdő, Cseh-erdő*) mintájára készültek. Pedig erdő tagú földrajzi nevek jóval a német hatások előtt már kialakultak a magyar nyelvben. Anonymus *Gesta*jában több hegyes vidék viseli az „erdő" megjelölést. Túróczy László (1768) szerint a *Bakony erdő* („Silva Bakonyiae") része a „*Bakony*", a „*Virtes*" és a „*Farkas -Erdője*"; s a *Királyerdő* és az *Apácai-erdő* (a *Persányi-hegység* északnyugati része) ma is élő hegység-, ill. hegységrész név HEVESI (2001) [p.254]. Mindezek nyomán a választóhegységek neveiként a *Bakonyerdő* és a *Biharerdő* neveket használjuk, nyelviségük, rövidségük és történetiségük ennek célszerűségét támasztja alá. A kárpáti medencéket elválasztó középhegységek 2 nagy természetföldrajzi tájhoz vannak sorolva, alábbiakban ezeket ismertetjük.

(1)Bakonyerdő[101] *(Dunántúli-középhegység)*[102]

A *Bakonyerdő Keszthely*től a *Dunakanyar*ig húzódó, középhegységi jellegeket mutató nagytáj, amely északon és nyugaton a *Kisalföld*, kis részben az *Alpokalja*, délen a *Dél-Dunántúl*, délkeleten és keleten az *Alföld,* valamint kis részben északon a *Mátraerdő*vel érintkezik.

A *Bakonyerdő* túlnyomórészt a kristályos alapzatot takaró, vastag középidei üledékekből, nagyobbrészt triász mészkőből és dolomitból áll. A

[101] *Bakonyerdő*: névadója a *Bakony* hegység, amely a nagytáj legnagyobb kiterjedésű hegyvidéke. A *Bakonyerdő* neve MNA beosztásában: *Dunántúli-középhegység*. A modern földrajztudomány e nagytájat számos földrajzi névvel jelölte. Jelenleg a *Bakonyerdő* és a *Dunántúli-középhegység* nevek használata ingadozik. Cholnoky jenő 1929-ben *Dunántúli-középhegység,* Prinz Gyula 1944-ben *Nyugati-középhegység, Dunántúli-középhegység,* Bulla Béla 1947-ben *Dunántúli-középhegység, Nyugati-középhegység*, Székely András 1975-ben *Dunántúli-középhegyvidék,* KPTTB 1997-ben *Bakonyerdő, Dunántúli-középhegység*, MNA 1989-ben a *Dunántúli-középhegység* formát használja.

[102] *Dunántúli-középhegység*: a név jelentéstartalma 'a Dunántúl néprajzi táj területén fekvő középhegység'. A nagytáj neve a XIX. század harmadik-, és a XX. század első harmadában általában *Nyugati-középhegység,* Prinz Gyula is kezdetben e nevet használja, majd vált át a *Bakonyerdő* alakra. Az 1930-as évektől Cholnoky és Bulla használatában a *Nyugati-középhegység* mind gyakrabban szerepelt *Dunántúli-középhegység* néven, majd 1962-től 1997-ig e név jelöli egységesen a nagytájat, kiszorítva minden korábbi elnevezést. E nevet a KPTTB próbálja felváltani a hagyományosabb *Bakonyerdő* névvel, de egyelőre a mindennapi használatban a *Dunántúli-középhegység* a jellemző.

hegységvonulat nagy törésrendszerek mentén kisebb-nagyobb középtáji és kistáji hegységekre bomlik, amelyeket fiatalabb üledékekkel feltöltött medencék (*Tapolcai-medence, Zsámbéki-medence* stb.) és árkok (*Móri-árok, Tatai-árok, Vörösvári-árok*) választanak el egymástól, a közlekedésben kényelmes átjárókat biztosítva. Az erősen összetördelt hegyvidéket a szerkezeti formák uralják. Az egyes rögdarabok környezetükből vetők mentén kialakult meredek lejtőkkel emelkednek ki, s kisebb-nagyobb, fiatalon besüllyedt, nagyrészt lösszel kitöltött szerkezeti kismedencék tagolják. A nagyobb kiterjedésű mészkőfelszíneket (a *Gerecsé*ben, a *Tési-fennsík*on) karsztos formák jellemzik: elsősorban szép karrmezők és sok apró barlang. Minthogy a nagytáj építőanyaga főleg mészkő és dolomit, felszíni vízfolyásokban szegény vidék. Csak a medencék és a hegységek peremén lépnek napvilágra a bővizű karsztos források (*Tapolca, Tapolcafő*). Az alacsony (300–700 m) középhegyvidéket tölgyes és gyertyános-tölgyes erdők borítják, bükkösök csak a legmagasabb tetőkön és északi lejtőkön fejlődhettek ki.

A *Bakonyerdő* legterjedelmesebb és legtömegesebb középtája a *Bakony-vidék*. A *Bakony-vidék*et az árkok és medencék jellemzően több részre tagolják, így jöttek létre kistájai, amelyek között egyaránt jelen vannak a karsztos középhegységi fennsíkok, kiemelt tetőfelszínek, sasbércek, árkos süllyedékek, hegyközi medencék, bazaltvulkáni kúpok, tanúhegyek, lávatakarók és krátermaradványok is. A *Bakony-vidék* és a *Dunazug-hegyvidék* közé ékelődik a *Vértes és vidéke*[103] középtáj, amelyet Prinz *Vértesalja* néven említ, s szűkebbnek vesz, illetve a név néprajzi értelmezésében használ: „Ezt a vidéket a *Vértes*, a *Velencei-tó*, valamint a *Sárrét* határolja, délnyugati szögletében *Székesfehérvár* épült. Központi részét az elhalt, egykori Csákvári-tó feltöltött medencéje adja” PRINZ (1936) [p.332.]. Tájképileg, népességileg és történelmi jellemzők alapján is önálló vidék az egykori, a középkorban önálló, *Pilis* vármegye területe és az 1950-ig működő *Esztergom* vármegye *Duna* jobbparti része. Szívét az *Esztergom* és *Óbuda* között, a *Vörösvári-árok*ban futó, egykori bécsi országút alkotja. Két oldalán a *Duna* erős határvonalat rajzolt köréje, harmadik oldalát a *Gerecse* és a *Budai-hegység* alkotja PRINZ (1936) [p.332.], így része a földtanilag elkülönülő, andezit vulkánossággal létrejött, *Visegrádi-hegység* középtáj területe. E vidéknek Cholnoky a *Dunazug*

[103] A *Vértes és vidéke* középtáj neve MNA beosztásában *Vértes–Velencei-hegyvidék*, Pannon enciklopédia ezek területére a *Vértesaljai-dombság* és a *Vértes-hegység* nevű kistájakat (ott kistájcsoport névvel, de azonos jellemzőkkel) adja JUHÁSZ Á. (2000) [p.322.].

nevet adta s ennek némi kiterjesztésével jött létre a *Dunazug-hegyvidék*[104] középtáj. A *Dunakanyar*ban (*Dunazug-hegyvidék*ben) a középső-miocén vulkánosság során keletkezett, sűrűbb vízfolyásokkal alaposan felszabdalt *Visegrádi-hegység* földtanilag és morfológiailag erősen különbözik az előbbiektől, így a karbonátos kőzetekből felépülő *Pilis*től is. Ezt az átlagember sem a terepen, sem a gyakorlatban általában nem érzékeli. Ennek oka, hogy a *Pilis* és a *Visegrádi-hegység* teljesen „összenőtt", köztük fizikai választóvonal nem észlelhető. Így évszázadokon át a *Visegrádi-hegység* valójában „nem is létezett", létét a földrajztudomány mutatta ki. A mindennapokban a *Visegrádi-hegység* legtöbbször a *Pilis* északi része, holott valójában a *Börzsöny* része, és csak a fiatal, negyedidőszaki kiemelkedés során a *Duna* teraszos völgye fűrészelte le az „anyahegységről". A *Vértes*től délre a *Zámolyi-medence* fiatal negyedidőszaki süllyedékével elválasztott alacsony *Velencei-hegység*[105] szintén különbözik a *Bakonyerdő* többi tagjától, mert az óidei kristályos alaphegység felszínen maradt apró, a harmadidőszaki kiemelkedés során összetöredezett gránitröge. Morfológiailag a hegység egy kihantolt gránitpluton többszörösen tönkösödött középhegységi formatípusa. Ezért szintén külön középtáj, erősen lepusztult, szelíd hátai már dombsági jellegűek.

(2) ***Biharerdő***[106] *(Erdélyi-középhegység) [Munții Apuşeni] [Carpatii Occidentali]*[107]

Az *Északkeleti-Kárpátok*tól a *Bánsági-hegyvidék*ig (a *Maros völgyé*ig) 300 km hosszúságban húzódó nagytáj a *Biharerdő*. Északról az *Északkeleti-Kárpátok*, nyugatról az *Alföld*, délről a *Bánsági-hegyvidék*, keletről az *Erdélyi-medence*

[104] *Dunazug-hegyvidék*: az elnevezés Cholnoky Jenőtől származik CHOLNOKY (1929) [p.218.]. A név a Duna 90°-os kanyarulatának ölelésében, zugában, elhelyezkedő hegységekre utal. A *Dunazug-hegyvidék* középkori neve a *Pilis-erdő* GYÖRFFY (1963, 1987, 1998) [IV.p.583.].

[105] *Velencei-hegység*: névadója Fejér megyei *Velence* helység. A település eredeti neve *Sár* volt. A *Velencei-hegység* az MNA és Pannon enciklopédia beosztásában a *Vértes–Velencei-hegyvidék* középtáj része.

[106] *Biharerdő*: névadója *Bihar* egykori vármegye, történeti-földrajzi táj, ennek helynévi alapja *Bihar* (románul *Biharia*) település. A *Biharerdő* neve más magyar beosztásokban és földrajzi névhasználatban: *Erdélyi-középhegység*, korábban *Keleti-középhegység, Erdélyi-peremhegyvidék, Erdélyi-szigethegység*.

[107] Neve sok forrásban *Erdélyi-szigethegység*, illetve a román tájszemlélet *Nyugati-Kárpátok (Carpatii Occidentali)* névvel illeti. Székely András szerint e nevek helytelenek, minthogy nem valódi szigethegység, és nem tartozik szervesen a *Kárpátok*hoz sem SZÉKELY (1975) [p.282.]. A nagytájat Cholnoky Jenő 1929-ben *Kelet-magyar-szigethegység,* Prinz Gyula 1944-ben *Keleti-szigethegység,* Bulla Béla 1947-ben *Keleti-szigethegység*, Székely András 1975-ben *Erdélyi-peremhegyvidék,* KPTTB 1997-ben *Biharerdő* és *Erdélyi-középhegység* névvel adja meg. A romániai magyar földrajzi irodalomban leggyakrabban az *Erdélyi-szigethegység* forma jelenik meg. Utóbbiban egyik jelenség, hogy a román tájszemléletet átvéve, sokszor *Nyugati-Kárpátok* vagy *Nyugati-havasok* névvel említik. Mindkét név ellentmond a magyar tájszemléletnek és hagyományoknak. Ha a *Biharerdő* a „Nyugati-Kárpátok", akkor az *Északnyugati-Kárpátok*, hogy lehet tőle nyugatra?

érintkezik területével. E választóhegységi nagytájunk mind földtanát, mind magasságát tekintve jóval változatosabb jegyeket mutat, mint a *Bakonyerdő*.

A *Biharerdő* nemcsak a *Kárpát-medencevidék*en, hanem a *Kárpátok*hoz hasonlítva is, múltját, anyagát, magasságviszonyait, formagazdagságát tekintve egyaránt a legváltozatosabb táj. Takarós szerkezetű hegyvidék, mai szerkezetének kialakulása a felső-krétában lejátszódó takaróképződéssel zárult. Formakincsében a szelídebb dombságtól a jég formálta merész magashegységekig, az óidei kristályos tönköktől a másodidei karsztosodott mészkőfennsíkokon át, a legkülönbözőbb kőzetű (riolit, andezit, bazalt), és formájú vulkáni hegységekig minden korú, magasságú térszín képviselve van. A hegyvidéket felépítő kőzetek mozaikszerű elhelyezkedése felszínét is változatossá teszik. Ezt tükrözi növényzete is, a dombságok terjedelmes tölgyeseitől a bükkös- és fenyves rengetegeken át a magashegységek kopár sziklaormaiig sokféle típus megjelenik. A hegyvidéket áttörő völgyek (*Maros, Sebes-Körös, Szamos*) jó átjárókat biztosítanak az *Alföld* felé.

Északi és déli része a mérleg két ellentétes serpenyőjéhez hasonlóan viselkedett a földtörténeti múltban. A *Sebes-Körös*től délre nagy részét a középidőben elöntötte a tenger, mélytengeri üledékek vannak a felszínen, amelyek vastag üledékes takaróként, elsősorban mészkővel borítják be. Ezen kívűl ultrabázisos és bázisos magmás kőzetek is felszínen vannak. A *Sebes-Körös*től északra szárazulatként emelkedett ki, az *Alföld* aljzatát is alkotó Tisza mikrolemez képződményei vannak a felszínen. A középső-kréta mozgások alkalmával megfordult a helyzet: déli része pusztuló szárazulattá vált, míg északi részét a sekély tenger az ó-harmadidőszakban vastagabb üledékkel, főleg homokkővel takarta be. Az új-harmadidőszaki erős kiemelkedést jelentős tűzhányótevékenység kísérte SZÉKELY (1975) [p.282.].

A *Biharerdő* északi része alacsonyabb dombvidéki terület, amely mintegy átmenetet képez az *Erdélyi-medence* felé. A *Szamos* vízvidékének területe ez, illetve a „hepehupás vén Szilágy" tágabb környezete. A *Szamos* vidékétől a *Sebes-Körös*ig a harmadidőszaki üledékből gyengén kiemelkedő, erősen lekopott, alacsony kristályos alapú hegységek húzódnak, amelyeknek csak a gerincén kerültek felszínre ezek az óidei kőzetek. Ezt a területet, amelynek már az *Erdélyi-medencé*hez tartozó *Szamos menti hátság* a folytatása a *Szilágysági-dombvidék*[108] *[Dealurile Silvaniei]* középtáj fogja egybe. A *Biharerdő* nyugati oldalán a *Körös-vidék* felmagasodó részén ujjszerűen

[108] *Szilágysági-dombvidék*: névadója a *Szilágyság* néprajzi táj. A *Szilágy* alapnévhez idővel a magyar népi névadás jellegzetes kiterjesztő jelentéstartalmú -ság képzője járult.

nyúlnak az *Alföld* felé az óriás töbrökkel szaggatott, erősen karsztosodott középidei mészkőhegységek. Ezt a területet *Körösvidéki-hegységek*[109] *[Masivele Crişene]* néven sorolják középtájba, amely négy, szigetszerűen elhelyezkedő hegységből áll: *Béli-hegység, Király-erdő, Réz-hegység* és *Meszes-hegység.* A *Körös-vidéki-hegységek*et nyugatról, az *Alföld* felé a *Körösök* által feltöltött, egyre lealacsonyodó átmenetitáj jellegű hegyalja és medence térszínek szegélyezik. Ez a nagy kiterjedésű, a Körösök által egyedivé tett *Körös-vidéki-dombság*[110] *[Dealurile Crişene],* középtáj. A *Sebes-Köröst*ől délre fekvő középtáj a *Bihar–Gyalui-hegyvidék*[111] *[Munţii Bihor–Muntele Mare]*. Itt fekszenek a *Biharerdő* legmagasabb hegységei: *Gyalui-havasok, Bihar-hegység, Kalota-havas*. A *Fehér-Köröst*ől délre, majd az *Aranyos* déli és az *Ompoly* vízvidéke le a *Maros*ig a *Maros menti hegyvidék*[112] *[Munţii Mureşului]* középtáj. Ennek része a változatos felépítésű és formakincsű *Erdélyi-érchegység*[113], amelynek középidő végi ofiolit-flis alapzatát impozáns, meredek falú jura mészkőszirtek és a változatos korösszetételű, kőzetek (dácit, riolit, andezit, bazalt, tufák), és formájú (takarók, kúpok, telérek) vulkáni hegyek színezik. Vulkáni teléreinek aranyát és ezüstjét ősidők óta művelik.

3.3. A Kárpátok és részei

A *Kárpátok* takaróredős gyűrt hegység, általánosan négy különböző felépítésű övezet jellemzi. A hegység hatalmas ívét kívülről a felső-kréta kori, illetve ó-harmadidőszaki nagy, 80–120 km szélességű flisövezet foglalja keretbe, s ez avatja egységes hegyvidékké. A flisvonulat a *Kárpátok* legszélesebb, legegységesebb és legjobban fejlett vonulata, ahogy Székely fogalmaz; „a legkárpátibb vonulat” SZÉKELY (1975) [p.262.], ami a hegyvidék jellegét megszabja. Kevés kivétellel ez a vonulat hordozza a hegylánc vízválasztóját is. Általában szelídebb formák, erdőkkel és legelőkkel borított széles hátak, tágasabb völgyek jellemzik. Kőzetei a homokkő, pala és márga, amelyek különböző ellenálló képességűek. Ezek minőségének függvényében változnak a

[109] *Körösvidéki-hegységek*: a középtáj elkülönítése már a XIX. század végén megjeleni, Sonklar Károly *Nyugoti-párkányhegység* névvel külön kezeli e hegységeket SONKLAR K. (1886).
[110] *Körös-vidéki-dombság*: névadója a Körösök folyórendszer, amely a *Fehér-Körös, Fekete-Körös, Sebes-Körös, Köves-Körös, Kettős-Körös, Hármas-Körös* folyók összefoglaló neve. A Körösök teljes hossza 741 km.
[111] *Bihar–Gyalui-hegyvidék*: A *Bihar-hegység* és a *Gyalui-havasok* nevének földrajzinévi összekapcsolása.
[112] *Maros menti hegyvidék*: névadója a *Maros* folyó. Pannon enciklopédia a *Dél-erdélyi-középhegység* nevet használja jelölésére MÓGA (2000) [p.376.].
[113] *Erdélyi-érchegység*: neve a sajátos földtanának következményeként itt található számos nemes és színesércre utal. Az „erdélyi” előtag más érchegységektől (*Gömör–Szepesi-érchegység*, *Krassó–Szörényi-érchegység*) különbözteti meg. Korábban neve több szerzőnél *Erdélyi-érceshegység* BULLA (1943) [p.29].

domborzati formák is. A kemény homokköveken merész lejtők alakultak ki, a jégkörnyéki éghajlat alatt aprózódással keletkezett bizarr formákkal, a palás, márgás sávokat viszont enyhe hátak jelölik. Míg alacsonyabb (700–1000 m-es) hátai többnyire szelídebb dombságoknak tűnnek, legmagasabb részét (1500–1700 m) merész sziklagerincek és élesebb formák teszik lenyűgözővé. Az eltérő kőzetek alapján a kárpáti flis vonulatot külső és belső övre osztják.

A *Kárpátok*at több ezer kisebb-nagyobb szirtből álló mészkőszirtövezet jellemzi. Ezek mindig merészen, roppant meredek, karros mészkőlejtőkkel emelkednek ki szelídebb, rendszerint flis környezetükből. Kis terjedelmük s meredek lejtőik miatt a karsztos formák közül a pompás karrlejtőkön kívül csak kisebb sziklaüregek fejlődtek ki. A meredek, éles mészkőformákat a középkorban védelmi célokra hasznosították. Az égbe törő szirtek tetején várak vagy romjaik mutatják a szirtek egykori stratégiai jelentőségét. A mészkőszirtek adta övezet a *Kárpátok* tájképileg legszebb, legkedvesebb övezete.

A *Kárpátok* kristályos vonulata, a mészkőszirt-vonulathoz hasonlóan, csak más méretekben, szintén felbomlik, mégpedig kristályos maghegységekre. A legnagyobb magasságot hordozó, s ezért a legjobban lepusztult, központjukban felszínre kerül e hegységek óidéi palákkal övezett gránitmagva, amit széles és vastag középidei köpeny burkol. Szerkezetük többnyire bonyolult. Helyben maradt részletek, több takaróból álló takaróredők, enyhébb boltozatok váltakoznak sokszor egy hegységen belül is. Alacsonyabb tagjai 600–1000 m magasságú szelíd középhegységek, sőt olykor dombság benyomását keltik (*Zobor*), széles, erdő borította, gyakran egyhangú hátakkal. A jobban kiemelt, 1200–1700 m magas hegységei (*Nagy-Fátra, Kis-Fátra*) erősen szabdalt középhegységek, keskeny gerincekkel, mély völgyekkel, míg legmagasabb tagjai, az 1800–2600 m magasságot elérőek, alpi jellegű magashegységek (*Magas-Tátra, Fogarasi-havasok*) jégformálta kopár, merész, éles gerincekkel, csúcsokkal. E mellett jelentős a különbség a kristályos gerincek s az azokat övező alacsonyabb mészkőköpeny karsztos formái között. A *Kárpátok* legmagasabb főgerince a kristályos vonulat.

A legbelső és egyben legfiatalabb kárpáti vonulat a vulkáni vonulat. Ez a flisvonulat mellett a másik legegységesebb, legjobban fejlett vonulat. *Európa* legszebb vulkáni koszorúja ez, amely belülről, a *Duná*tól az *Olt*ig nagyszerű karéjban szegélyezi a *Kárpátok*at, és jól elhatárolja azt a belső medencéktől. A vulkánosság az új-harmadidőszakban több szakaszban ment végbe, s térben és időben délkelet felé haladt, végül a *Hargita* délkeleti csücskében az utolsó, negyedidőszaki kitörésekkel végződött. Már maga ez az időbeli eltolódás is

nagy változatosságot jelent a vonulat formakincsében. Északnyugaton nagyrészt csupán erősen letarolt, vulkáni tönkös röghegységek maradtak vissza (*Visegrádi-hegység, Cserhát*), amelyeknek már csak kőzete vulkáni eredetű, formáik pedig közönséges lepusztulásos formák. Eredeti vulkáni formáik még a harmadidőszakban megsemmisültek. A vulkáni eredet a lepusztulást bizonyos mértékben „irányította", a nagyobb kitörési központok rendszerint kiemelkedések, csúcsok maradtak. Itt az erős lepusztulás következtében felszínre kerültek, kipreparálódtak a felszín alatti vulkáni (szubvulkáni) formák, hosszan elnyúló, környezetükből falszerűen kiemelkedő telérek, lakkolitok[114] formájában. Délkelet felé azután egyre több nyom utal az elsődleges vulkáni formákra, a lejtők nagy lávafolyásaitól a hegységekbe mélyedő beszakadásos és eróziós kalderákig, valamint a kiemelkedő vulkáni kúpokig. Sőt, a délkeleti sarokban, a legfiatalabb részen, bár megkopott állapotban még egy kettős kráter is megmaradt (*Szent Anna-tó, Mohos-tó*). Ezeknek a fiatalabb vulkáni hegységeknek sokkal élénkebb, változatosabb a domborzata.

A vulkáni vonulatban jelentős különbségek mutatkoznak a kőzetekben is. Az ellenállóbb lávák erősen túlsúlyban vannak a könnyebben pusztuló tufákkal szemben. A hegységek nagy része általában közepes ellenálló képességű andezitből áll, s a nehezebben pusztuló riolit meredekebb lejtőivel többnyire csak színező elem éppúgy, mint az oszlopos elválása miatt függőleges lejtőivel feltűnő bazalt. A hegységek többségében a vulkánosságot forró hévizes oldatok feltörése követte. Ez a kőzeteket nagyobb területen megbontotta, sok esetben egészen elkaolinosította. Ezeken a helyeken a gyorsabb lepusztulással alacsonyabb, enyhébb térszínek, sokszor medencék alakultak ki. Másutt viszont éppen ellenkezőleg a feltörő kovás oldatok átitatták, s ezáltal sokkal ellenállóbbá tették a kőzeteket, sőt sokfelé hosszan elnyúló, igen kemény hidrokvarcit-teléreket hoztak létre; ezek pedig megnehezítették a letarolást, s ezért magaslatokat, gerinceket alkotnak. A vulkáni kőzeteknek ez a nagy változatossága jelentősen elősegítette e hegységek erősebb, tagoltabb domborzatának, sokrétű formakincsének kialakulását.

Jellegzetes kárpáti vonás, hogy a vonulatokat tágas szerkezeti medencék sora választja el egymástól. Ezek nagy részét – jelentős fiatal süllyedésük következtében – még a pannonban is tó töltötte ki. Ezért peremüket roppant meredek lejtőik lábánál pompás, fiatal, lépcsőzetes

[114] Lakkolit (görög, lakkosz = árok, litosz = kő): üledékes környezetbe nyomuló, lencseszerű szubvulkáni kőzettest.

hordalékkúp-rendszer szegélyezi, tengelyükben pedig széles teraszos völgyben keresztezi fő folyójuk. Ezek a Kárpátokban az élet kamrái, sűrűbb lakossággal, városokkal, falvakkal és mezőgazdasággal. A *Kárpátok* hatalmas ívét elsősorban eltérő szerkezeti adottságai s az ebből eredő domborzati, éghajlati és vízrajzi különbségek alapján 7 nagytáji részre, hegységcsoportra osztják, a következőkben ezeket ismertetjük röviden.

(1)Északnyugati-Kárpátok[115] *[Západné Karpaty][Karpaty Zachodnie] [Westkarpathen]*

A *Kárpátok* legszélesebb, legterjedelmesebb, legnagyobb abszolút magasságú, tágas medencesorokkal legjobban tagolt, a *Duná*tól a *Duklai-hágó*ig (502 m), illetve az alatta eredő, *Ladomér-pataki*g *[Ladomirka]*, (az *Ondava* bal oldali mellékvizéig) húzódó nagytáji része az *Északnyugati-Kárpátok*. Területe nyugaton a *Duna–Morva-medencé*vel, északon a *Kárpátmellék*kel, keleten az *Északkeleti-Kárpátok*kal, délen az *Alföld*del és a *Kisalföld*del érintkezik. Valamennyi övezetet a *Kárpátok* e részén találjuk a legszebben kifejlődve, olyannyira, hogy a négy övezet tulajdonképpen nyolc vonulatot alkot. Ezek, a vulkáni övezet kivételével, takaróredők formájában jelennek meg (kettős flistakaró, négy takaróból álló mészkőszirt-takaró és hármas kristályos magvú középidei üledékes takarórendszer). Az *Északnyugati-Kárpátok* területén a felszínalaktani kutatások három uralkodó elegyengetett felszínt (a legmagasabb szarmata, a középső pannon, míg a legépebb hegylábfelszín felső-pliocén korú) és nyolc vonulatot (külső flisvonulat, belső flisvonulat, mészkőszirt-vonulat, külső kristályos vonulat, belső kristályos vonulat, déli kristályos vonulat, külső vulkáni vonulat, belső vulkáni vonulat) mutattak ki.

Az *Északnyugati-Kárpátok*ban a legkiegyenlítettebb az éghajlat, ami főleg a csapadék eloszlásában, de a hőmérsékletben is jól megmutatkozik. Fejlett vízhálózata zömmel délre, a medence felé irányul. Központi vízválasztója a *Király-hegy*. Innen indulnak legjelentősebb folyói részben közvetlenül a *Duna* (*Vág, Garam*), részben pedig a *Tisza* felé (*Hernád, Gölnic*). Több nagyobb folyója (*Ipoly, Rima, Sajó*) a variszkuszi kristályos hegység gerincvonulatában fakad. A flisvonulat vízválasztó gerincét csak a

[115] *Északnyugati-Kárpátok*: a név jelentése a magyar földrajzi szemléleti „központból" (*Duna–Tisza köze*, ill. *Pest*) 'a *Kárpátok* északnyugatra eső része'. Névadás szempontjából „párja" az *Északkeleti-Kárpátok*. Az *Északnyugati-Kárpátok* XIX. sz. végén előforduló névalakja: *Felső-Magyarországi-Kárpátok* SONKLAR K. (1886). Cholnoky Jenő 1929-ben, Prinz Gyula 1944-ben és Bulla Béla 1947-ben *Északnyugati-Felvidék* névval írja le. Székely András 1975-ben és KPTTB 1997-ben az *Északnyugati-Kárpátok* nevet használja. MNA 1989-ben e területet érintő részére az *Északi-középhegység* nevet adja meg.

Dunajec és mellékfolyója, a *Poprád* töri át, majd az északi oldalán eredő legnagyobb folyóba, a *Visztulá*ba ömlenek.

A KPTTB az *Északnyugati-Kárpátok*on belül további három nagytáji belső csoportot különít el, *Északi-Kárpátok*, *Magas-Felföld* és *Mátraerdő* néven. E csoportok a hierarchián belül egyfajta nagytájakat képeznek, de mivel nagytáj maga az *Északnyugati-Kárpátok*, így e hármasnak a hierarchiába történő besorolása nehéz. Egyfajta „nagytájon belüli nagytájak". Létrehozásuk részben kényszer következménye, az 1960-tól *Magyarország* területére létrehozott „északi középhegység", nagytáji besorolás figyelembe vétele, amely az *Északnyugati-Kárpátok* belső vulkáni vonulata, tehát e nagytáj része, de az országhatárokhoz szorosan igazított tájszemlélet következményeként külön nagytáj lett belőle. Ennek részben külön kezelése miatt kellett elválasztani az *Északi-Kárpátok* és a *Magas-Felföld* területét. E három „nagytáji csoport" közül a térképi ábrázolásban és a közgondolkodásban az *Északi-Kárpátok* és a *Magas-Felföld* soha nem szerepel, de tény, hogy a magyarországi természetföldrajzi tájszemlélet „alappillére" a „Magyarország hat természetföldrajzi tájra osztható"-szemlélet, amely a közoktatás révén teljesen a mindennapok részévé vált, kényszerűségből igényli a *Mátraerdő* nagytáji elkülönítését. Így nem célszerű a *Mátraerdő* nagytájként való kezelésének mellőzése vagy megszüntetése. Fokozza a problémát, hogy a *Mátraerdő* név „elődje" a magyar névadástól teljesen idegen és a korrelációba sem illeszkedő *Északi-középhegység* (lásd: az „északi" középhegység az *Északnyugati-Kárpátok*tól délre van!) továbbra is „uralja" a magyarországi táji közgondolkodást. Ezért az alábbiakban az *Északnyugati-Kárpátok* részeiként csak a *Magas-Felföld* és az *Északi-Kárpátok* elkülönítését adjuk „nagytáji csoportként", a *Mátraerdő*t, a fentebb írt kényszerűség miatt, külön nagytájként kezeljük.

Az *Északi-Kárpátok (Külső-Északnyugati-Kárpátok) [Vonkajšie Západné Karpaty] [Zewnętrzne Karpaty Zachodnie]* „nagytájrészletbe" tartoznak az *Északnyugati-Kárpátok* külső flisvonulatába sorolt tájai és medencetérszínei. A külső flisvonulat nyugaton, a főképpen a *Jihlava* és a *Morva* folyók völgye között, fekvő *Morva-Kárpátok*[116] *[Moravské Karpaty]* középtáj, amely alacsony, széles, lapos, legelőkkel és szántókkal borított hegység, legmagasabb része mindössze 500–800 m magas. A *Vág* mentén a belső flisvonulatot már 1000 m körüli magasságok jelzik s pompás

[116] *Morva-Kárpátok*: a táj névadója *Morvaország*, a *Morva* folyó, ill. a morva népnév.

mészkőszirtek ékesítik. A *Morva–Szlovák-határhegység*[117] *[Slovensko–moravské Karpaty]* középtáj több, önálló hegységre bomlik: *Fehér-Kárpátok [Bilé Karpaty, Biele Karpaty]*, *Vizovicei-hegység*[118] *[Vizovická vrchovina]*, *Geszt–Vesztényi-hegység (Hostýn–Vsetíni-hegység) [Hostýnsko–vsetínská hornatina]* Részben az egykori magyar *Felvidék* – ma *Szlovákia* – és *Morvaország* határát hordozza *Jávornik*[119] *[Javorníky]*. A szintén a külső flisvonulathoz tartozó hatalmas kiterjedésű *Nyugati-Beszkidek*[120] *[Západné Beskydy][Beskid Zachodnie]* középtáj. Ez a vidék merész, vad kőtengerekkel borított gerincekkel és csúcsokkal, sokszor függőleges homokkőfalakkal már 1500 m fölé emelkedik. Északra és keletre mintegy 120 km-re szélesedik ki. Az *Északi-Kárpátok* mészkőszirt és külső kristályos vonulata közé jól fejlett széles medencesor ékelődik. Ez az *Északi-Tátraalja [Severotatranské podhorie][Obniśenia Orawsko–Podhalańskie]*, középtáj ahol a *Kárpátok* legészakibb medencéi fekszenek. Az *Árva* mentén az *Árvai-medence*[121] *[Dolnooravská vrchovina]*, a *Fehér-Árva* mentén a *Námesztói-medence*[122] *[Hornooravská kotlina] [Kotlina Orawska]*, a *Dunajec* mentén fekvő *Újvásári-medence*[123] *(Nowytargi-medence) [Kotlina Nowotarska]*. Ezek a térszínek a *Kárpátok* legmagasabban fekvő medencetájai közé tartoznak. Medence jellegüket fokozza, hogy jelentősen kiemelkedett hegységek lábainál nyújtóznak. Az *Árvai-medence* és az *Újvásári-medence* szinte egybeolvad, mégis tőzeglápos lapályukon fut az európai fő vízválasztó, amely nemcsak az *Árva* és a *Dunajec*, hanem a *Duna* és a *Visztula*, így a *Fekete-tenger* és a *Balti (Keleti)-tenger* vízválasztója is. Az *Északi-Tátraalja* része, a magasan fekvő, de környezetéből kevésbé kiemelkedő, hegyvidéki tájképet mutató *Szkorusina*[124] *[Skorušina]* az *Újvásári-medence* felől emelkedő, 500–700 m

[117] A *Morva–Szlovák-határhegység*: neve a 'Morvaország és Szlovákia határán húzódó hegység' jelentésű. Korábbi neve *Magyar–Morva-határhegység* volt.
[118] *Vizovicei-hegység*: neve a morvaországi *Vizovice* (németül *Wisowitz*) város nevéből képzett összetétel.
[119] *Jávornik*: neve a szláv „javorníky" = 'juharos' melléknévből származik. A hegység két csúcsának neve, a *Veľký Javorník [Nagy-Iharos]*, (1071 m) és a *Malý Javorník [Kis-Iharos]*, (1019 m) szintén a 'juharos' melléknévből keletkezett, mindhárom névadója a juharfa (Acer). A magyarban a „juhar" régebbi alakja „ihar", a „juh" korábbi megnevezése „ih". (A juhász korábbi neve ihász.) Feltételezhető, hogy a hegység eredeti magyar névalakja *Iharos* vagy *Ihar-hát* volt.
[120] *Nyugati-Beszkidek*: A *Beszkid* név korábban *Beszkéd* formában jelentkezik, Hunfalvy János a *Beszkidek* jelölésére a *Beszkédek* formát használja, amely a XIX. század végéig használatos a magyar irodalomban.
[121] *Árvai-medence*: névadója *Árva* vármegye.
[122] *Námesztói-medence*: névadója *Námesztó* (szlovákul *Námestovo*, lengyelül *Namiestowo*) városa, amelyet a XVI. században említenek először *Námestowje* alakban.
[123] *Újvásári-medence*: névadója a galíciai *Újvásár* (lengyelül *Nowy Targ*, németül *Neutarg*). A város középkori magyar neve *Újvásár*, de ennek használata a XVIII. századtól elhalványult, legtöbb földrajzi, történelmi munka a lengyel nevet használja. KPTTB is a tájnévben a *Nowy Targ* változatot adja meg, ennek ellenére javasoljuk a magyar névből képezni a medence nevét.
[124] *Szkorusina*: névadója az 1314 m magas *Szkorusina* csúcs.

magasan fekvő, dombvidéki jellegű *Tátraalja*[125] (*Podhale*). A flisvonulat ismét benyomul területére és 1000 m feletti hegységként jelentkezik a *Szepesi-magura*[126] *[Magura Spiska] [Spišská Magura]*. Amíg a flisövet kívülről, a morvaországi oldalról csak gyengén fejlett, néhány szirtből álló sorozat szegélyezi (*Mikulovi-hegység, Mars-hegység*), addig belülről, a felvidéki oldalon, várromokkal ékesített mészkőszirt-sorozat (*Dévény, Jókő, Temetvény, Oroszlánkő, Csejte, Beckó, Trencsén, Sztrecsény, Lietava, Árva, Nedec, Lubló* várszirtjei stb.) kíséri. A szirtek között (mintegy 4000) a *Pieninek [Pieniny]* a legnagyobb és egyben legjelentősebb, amelyet a *Dunajec* festői kanyarban tör át. A *Közép-vágvölgyi-medencesor [Stredopovažské podolie]* középtájba tartoznak a tökéletes és egyedi vidéket alkotó, a Vág mentén fekvő, *Trencséni-medence*[127] *[Trenčianska kotlina]*, *Illavai-medence*[128] *[Ilavská kotlina]* és *Vágbesztercei-medence*[129] *[Považskobystrická kotlina]*, amelyeknek gerince a *Vág* völgye.

A *Magas-Felföld*[130] *(Belső-Északnyugati-Kárpátok] [Vnútorné Západné Karpaty] [Wewnetrzne Karpaty Zachodnie)* „nagytájrészletbe" soroljuk az *Északnyugati-Kárpátok* két kristályos vonulatának és külső vulkáni vonulatának tájait, illetve a köztük elterülő medencetájakat. A külső kristályos vonulat első tagja a *Kis-Kárpátok*[131] *[Kleine Karpathen] [Malé Karpaty]*. E középtáj része, a *Duná*tól délre fekvő kis területű kristályos hegységmag, a *Hainburgi-rög*[132] *[Hainburger Höhe]*, a „szűkebb", a mindennapi értelemben

[125] *Podhale*: a lengyel név jelentése 'Tátra alatti rétek'. KPTTB nem alkalmaz magyar nevet a területre, de a magyar névadáshoz leginkább illeszkedő *Tátraalja* névformát indokoltnak tartjuk. Ugyanakkor figyelembe kell venni, hogy e név nem illeszkedik a hagyományos magyar „hegyalják" sorába, lévén nem déli oldali átmenetitájról és nem szőlővidékről van szó.

[126] *Szepesi-magura*: névadója *Szepes* vármegye, illetve a *Szepesség*. A „magura" régi magyar közszó, jelentése 'magaslat', alapjelentése 'felmagasodás'.

[127] *Trencséni-medence*: névadója *Trencsén* (szlovákul *Trenčín*) városa, középkori névalakja legtöbb helyen *Treinchen*, de egy 1508-ban kelt záloglevélen a *Terencsén* alak olvasható TURÓCI (1508). Valószínűleg ez a forma lehetett a vár, ill. a város eredeti neve.

[128] *Illavai-medence*: névadója *Illava* (szlovákul *Ilava*) városa, amelynek neve a XV. századig *Lewa*, *Léva* volt, később a szláv *Ilava* alakkal említik. A szlovák *Illava* a magyar *Lévá*ból alakult.

[129] *Vágbesztercei-medence*: névadója *Vágbeszterce* (szlovákul *Považská Bystrica*) városa.

[130] *Magas-Felföld*: a név a *Felvidék* elnevezéssel szinonim, de általában a néprajzi irodalom által használt *Felföld* = 'magasan fekvő táj' nevet tartalmazza. A „magas" előtag a *Felvidék* alacsonyabban fekvő északkeleti és a nagyobb tengerszint feletti magasságokat mutató északnyugati, hegyvidéki tájaira utaló jelző.

[131] *Kis-Kárpátok*: a földrajzi név a hegység *Kárpátok*on belüli alacsonyságára és kis kiterjedésére utal, ugyanakkor méretei folytán (mintegy 100 km hosszú), „kiérdemelte" a *Kárpátok* nevet. Középkori neve: *Hosszú-hegyek* GYÖRFFY (1963, 1987, 1998) [IV.p.325.]. Cholnoky írja a hegység nevéről: „Ezentúl a hegységet mészkőtakarója miatt *Fehér-hegysé*gnek nevezzük, s a mészkőövezethez soroljuk." CHOLNOKY (1929) [p.340.], ugyanakkor az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képben 1886-ban *Kis-Kárpátok* és *Fejér-hegység* néven említi SONKLAR K. (1886). A térképen és a földrajzi irodalomban is *Kis-Kárpátok* maradt a hegység neve.

[132] A *Hainburgi-rög* korábbi megnevezése *Hainburgi-szirt*, de előfordul *Hainburgi-hegység* névforma is. Névadója *Hainburg* városa, illetve a felette magasodó vár. A vár 1042-ig a *Magyar Királyság*hoz tartozott. Nevének eredetében több szerző a hun kapcsolatot látja.

vett *Kis-Kárpátok*. Utóbbi más a *Duná*tól északra helyezkedik el és földrajzi értelemben ezt tekintjük a *Kárpátok* „első" tagjának. Földtanilag ez a hegység teremti meg a *Hainburgi-rög* és a kárpáti típusú, dunántúli *Lajta-hegység* közvetítésével a kapcsolatot a *Keleti-Alpok* és a *Kárpátok* kristályos övezetei között BULLA–MENDÖL (1947) [p.386.]. A *Hainburgi-rög* és a *Kis-Kárpátok* között fekszik a *Dévényi-kapu*[133] *[Porta Hungarica] [Thebener Pforte] [Devínska brána],* a *Duna* által áttört, más néven *Dévényi-szoros*nak nevezett terület, „Magyarország kapuja"[134]. A külső kristályos vonulat tagjai az *Elő-Fátra*[135] vagy *Nyitra–Zsolnai-hegyvidék*[136] *[Nitriansko–žilinská hornatina]* középtáj részei. Részben középhegységi és magasabban fekvő dombvidéki tájak, valamint medencetérszínek vannak területén. Délkeleti kistája a *Nyitra* és a *Zsitva* völgye által közrefogott, északnyugati irányban szélesedő, „terebélyesedő" *Terebes*, megszokottabb nevén *Tribecs*[137] *[Tribeč], az Inóc-hegység (Vág menti Inóc)*[138] *[Povazský Inovec]* amelyet mély völgyek és katlanok szabdalnak. Utóbbit a *Bebrava* folyócska völgye választja el a *Sztrázsó-hegység*től[139] *[Stražovská vrchovina]*. A *Terebes*, az *Inóc-hegység* és a *Sztrázsó-hegység* fogja közre a *Felső-Nyitrai-medence*[140] *[Hornonitranská kotlina]* kistájat, amely a *Nyitra* folyó kiszélesedő völgyének vidéke. A *Sztrázsó-hegység*től északra a *Rajec* és a *Kiszuca* folyócskák torkolatában hirtelen kiszélesedő *Vág* mentén a *Zsolnai-medence*[141] *[Žilinská kotlina]* ékelődik a flisvonulat és a külső kristályos vonulat közé. A *Fátra-vidék*

---

[133] *Dévényi-kapu, Dévényi-hegycsoport*: névadója *Dévény* (szlovákul *Devín*, németül *Theben*) helységnév, amelynek középkori névalakja *Dyven, Thebyn*.

[134] A török utáni időszak Magyarországának nyugati határvára volt *Dévény*. A későbbiekben *Dévény* (és a *Lajta* folyó) neve Magyarország nyugati határát szimbolizálta. Szimbolikus jelentőségét tovább emelte Ady Endre a „Góg és Magóg" c. versében, a *„Szabad-e Dévénynél betörnöm Új időknek új dalaival?"* mondatával. *Dévény* 1920-tól Csehszlovákia, 1938 és 1945 között Németország része volt.

[135] *Elő-Fátra*: a név jelentése *'Fátra* közeli táj'.

[136] *Nyitra–Zsolnai-hegyvidék*: ún. tól–ig név, jelentése '*Nyitra* és *Zsolna* városa között húzódó hegyes táj'

[137] *Terebes, Tribecs*: középkori neve *Fekete-erdő*, de okleveles forrásban a *silva Trebisc* latin név fordul elő GYÖRFFY (1963, 1987, 1998) [IV.p.325.], magyarul *Terebes*. Az 1947-ben megjelent, a Duna-völgy és környéke c. térképkiadványban a *Terebes* név szerepel, a *Tribecké vrchy*-ként megadott szlovák név párjaként DUNA-VÖLGY (1947). Cholnokynál a kistáj neve *Tribecs-hegység* CHOLNOKY (1929) [p.32.], Prinz a *Trebics* alakot használja PRINZ (1944) [p.51.], Bullánál *Tribecs* BULLA–MENDÖL (1947) [p.389.], Székelynél *Tribecs* SZÉKELY (1975) [p.389.].

[138] *Inóc-hegység, Vág menti Inóc*: Cholnoky a hegységet *Inovec* névvel említi CHOLNOKY (1929) [p.340.], Bullánál neve szintén *Inovec* BULLA–MENDÖL (1947) [p.387.]. A táj jelölésére a XX. század elejéig előfordul a *Galgóci-hegység* névforma is. A *Vág menti Inóc* névalakban a *Vág* a hegység *Vág* folyóhoz való közelségére utal, megkülönböztetve a *Garam menti Inóc*tól.

[139] *Sztrázsó-hegység*: középkori neve *Fekete-erdő*, sűrű fenyvesekkel borított „fekete" erdőség. A XII. századtól a *Sztrázsó* névalak használata terjedt el és a magyar tudományos irodalom is e névvel jelöli a XIX. századtól. A hegység névadója az 1213 m magas *Sztrázsó* csúcs. Megfontolandó a hegység neveként a magyar *Őr-hegység* összetétel bevezetése.

[140] *Felső-Nyitrai-medence*: névadója a *Nyitra* folyó.

[141] *Zsolnai-medence*: névadója *Zsolna* (szlovákul *Žilina*) városa, amelynek középkori névalakja *Selinan* volt.

[Fatranská hornatina] középtájhoz tartozik a *Kis-Fátra*[142] *[Malá Fatra]*, amelyet a *Vág* a *Sztrecsényi-szoros*ban[143] kettévág, ezáltal két kistájrészletet kialakítva: a déli rész az alacsonyabb, ez a *Mártoni-havasok*[144] *[Martinske hoľe, Lúčanská Fatra]* és az északi rész, a magasabb, mezőhavasi tájképet adó, merészebb formákat mutató, az erdőhatár fölé emelkedő éles, kopár gerincével a *Kriván-Fátra*[145] *[Krivánska Fatra]* A *Nyitra* és a *Turóc* folyó vízválasztóját adja a *Zsár-hegység [Žiar]* és a terjedelmes *Nagy-Fátra*[146] *[Veľká Fatra]* A *Liptói-medencé*re és a *Vág völgyé*re éppen merőlegesen nyúlik el az *Északnyugati-Kárpátok* legtökéletesebben körülzárt észak–déli irányú medencéje, a két *Fátra* roppant meredek lejtőfalai közé zárt *Turóci-medence*[147] *[Turčianska kotlina]*. Szintén külső kristályos vonulat része a *Magas-Tátra vidéke [Vysokotatranská hornatina][Łańcuch Tatrza1ski]*. Ennek része a mészkő és dolomitrögökből felépülő *Kócs-hegység*[148] *[Chočské vrchy]*, a *Liptói-havasok*[149] *[Západné Tatry][Tatry Zachodnie]*. A kristályos vonulat leglátványosabb tagja a *Magas-Tátra*[150] *[Vysoké Tatry][Tatry Wschodnie]*,

---

[142] *Kis-Fátra*: A *Fátra* név eredetileg hegycsúcsot jelölt, később vált a *Kis-Fátra* és *Nagy-Fátra* hegységek nevévé. Középkori neve *Fekete-erdő* GYÖRFFY (1963, 1987, 1998) [IV.p.326.]. Cholnoky a *Kis-Fátra* részeként említi az *Inovec*, a *Kis-magura*, a *Veterna hola* és a *Kriván-Fátra* vidékét CHOLNOKY (1929) [pp.341-342.]. Bulla a *Kis-Fátra* részének tekinti az *Inovec*, *Kis-magura*, *Sztrázsó*, *Veterna hola* és *Kriván-Fátra* hegységeket BULLA–MENDÖL (1947) [pp.386–387.]. Az 1947-es kiadású Duna-völgy térképén a *Kis-Fátra* és a *Sztrázsó-hegység* területe *Külső-Fátra* névvel, összevontan szerepel DUNA-VÖLGY (1947).

[143] *Sztrecsényi-szoros*: névadója *Sztrecsény* (1899-ig *Sztrecsnó,* szlovákul *Strečno*) község. Középkori névalakja *Strechun, Strechen*. A magyar földrajzi irodalomban váltakozik a *Sztrecsnó* és a *Sztrecsény* név. A korábban *Sztrecsnói-szoros* nevet a település 1899-ben bekövetkezett névváltoztatása után már *Sztrecsényi-szoros*nak kell neveznünk.

[144] *Mártoni-havasok*: névadója *Turócszentmárton* (szlovákul *Martin,* korábban *Turčiansky Svätý Martin)* városa, illetve a fölötte emelkedő *Keresztes-tető* csúcs alatt fekvő *Szentmártonitető [Martinske hoľe]* üdülőhely.

[145] *Kriván-Fátra*: névadója a *Nagy-Kriván* és *Kis-Kriván* csúcsa. A *Kis-Fátra Vág*on túli, magasabb területét jelölő elnevezés.

[146] *Nagy-Fátra*: a *Fátra* név eredetileg hegycsúcsot jelölt, később vált a *Kis-Fátra* és *Nagy-Fátra* hegységek nevévé. Középkori neve *Fekete-erdő* GYÖRFFY (1963, 1987, 1998) [IV.p.326.]. A *Nagy-Fátra* nevét Bulla 1947-ben *Krizsna-hegység* alakkal is megadja BULLA–MENDÖL (1947) [p.389.]. Cholnoky a *Nagy-Fátra* legnagyobb tönkjeként említi a *Krizsna-csoport*ot és a *Nagy-Fátra* részének tekinti a *Tribecs*, a *Ptacsnik*, és *Zsgyár* hegységeket. CHOLNOKY (1929) [pp.348-349.]. Az 1947-es Duna-völgy térképe a *Nagy-Fátrá*t *Belső-Fátra* névalakkal is megadja DUNA-VÖLGY (1947).

[147] *Turóci-medence*: névadója a *Turóc* folyócska és *Turóc* vármegye.

[148] *Kócs-hegység*: neve oklevelekben is előforduló, középkori eredetű; *Kócs-havasok* GYÖRFFY (1963, 1987, 1998) [IV.p.39.]. A „kocs", „kócs" több földrajzi név alapja: *Kocs, Nemeskocs, Szamoskócs*. A XVII. századtól az eredeti *Kócs* helyett a magyarban is a szlávos írású *Chocs* alak terjedt el. Bulla 1947-ben *Nagy-Chocs* és *Kis-Chocs* neveket említ.

[149] *Liptói-havasok:* a név jelentése 'Liptó vármegye területén emelkedő magashegység'. Nevét Bulla 1947-ben *Liptói-magura* és *Proszéki-hegység* néven említi BULLA–MENDÖL (1947) [p.387.]. A *Proszéki-hegység* névadója *Proszék* (szlovákul *Prosiek*) község, ill. ezt megelőzően a *Proszék* patak. A kistájat gyakran a szlovák név (*Západné Tatry* = 'nyugati Tátra') fordításából „Nyugati-Tátra" néven adják meg. Ez magyar földrajzi, nyelvi és hagyomány szempontjából helytelen.

[150] *Magas-Tátra*: A hegység neve az ókorban *Havas-hegység* volt, az első magyar oklevelek *Tarcal* vagy *Tatur* néven említik, Anonymusnál *Trytur* később *Tritri* vagy *Tryti* alakokkal szerepel. A XII–XIV. század közötti magyar források *Turtur, Turtul, Tortol, Tarcal* elnevezéseket használnak, majd egy 1255-ből fennmaradt lengyel okirat *Tatry* névvel

amely éles jégformálta gerincei, csúcsai, meredek falú, gleccservájta völgyei, több mint száz tengerszeme a magashegységeket alakító glaciális formák iskolapéldája. A *Magas-Tátra* a *Kárpátok* legmagasabb hegysége, ugyanakkor a Föld legkisebb kiterjedésű magashegysége, gerinchossza mindössze 26 km. Ez a gerinc hordozta 1920-ig Magyarország legmagasabb pontját a 2655 m magas *Gerlachfalvi-csúcs*ot[151], amely egyben a *Kárpátok* legmagasabb pontja is. A hegység lenyűgöző megjelenését fokozza, hogy alacsony medencék karolják körül, amelyekből hatalmas bástyaként emelkedik ki karcsú, tűhegyű csúcssorozatával. Patkó alaprajza következtében dél felé szétfutó, északon egymásba torkolló, egymástól csak keskeny, éles gerincekkel elválasztott jégvájta völgyek tagolják. Az U alakú völgyek nagy esésű talpába az egykori jégárak eltérő magasságú lépcsőket, illetve különböző mélységű medencéket vésztek. Ennek köszönheti a *Magas-Tátra* sok vízesését, illetve tengerszemét, (*Poprádi-tó, Felkai-tó, Csorbai-tó*[152] stb.). Legmagasabb csúcsai, az ősi déli főgerinc északra tolódása következtében, a délre kiágazó mellékgerinceken sorakoznak. Legimpozánsabb a déli fala; olyan benyomást kelt, mintha óriási fűrésszel metszették volna ilyen meredekre. Lábánál a *Csorbai-tó,* mélyedése a *Mlinica-völgy* egykori jégárjának oldalmorénájába ágyazott, betemetett holt jégdarab elolvadása folytán keletkezett. A *Magas-Tátra* keleti folytatása, a mészkőből felépülő, de a *Magas-Tátrá*val teljesen egybeforott *Bélai-havasok* (*Bélai-Tátra*)[153] *[Belianske Tatry]* A *Magas-Tátra* északi, Lengyelországhoz tartozó része *Lengyel-Tátra* névvel általában jelentkezik. E terület a *Magas-Tátra* szerves része, külön névvel való elkülönítése kizárólag adminisztratív-

adja meg nevét. A szepességi németek *Schnee-Gebürg*-nek hívták. Egy 1778-ban megjelent latin nyelvű kiadvány *Tatur,* magyarul *Tátra* néven említi a hegységet. A magyar földrajzi szakirodalom a XVIII. század második felétől *Magas-Tátra* névvel jelöli.

[151] *Gerlachfalvi-csúcs*: névadója *Gerlachfalva* (szlovákul *Gerlachovce*) község. A csúcs neve a magyar millennium évétől, 1896-tól, az uralkodó iránti tisztelettől vezérelve, *Ferenc József-csúcs* lett, majd a Csehszlovák Köztársaság berendezkedése, 1918 után, rövid ideig az orosz polgárháborúban harcoló cseh légiók emlékére *Légionárius-csúcs [Štít Legionárov]*, később visszakapta eredeti, *Gerlachfalvi-csúcs [Gerlachovský štít],* nevét. Sztálin 70. születésnapjától, 1949. december 21-től neve *Sztálin-csúcs [Stalinov štít]*, majd 1959-től újra *Gerlachfalvi-csúcs [Gerlachovský štít]*. A csúcson állt 1896-tól a legmagasabban fekvő magyar Millenniumi emlékmű, amelyet 1919-ben megrongáltak, majd 1920 júliusában felrobbantottak. 1923-ban egy 5 m magas póznán elhelyeztek egy bádogból készült csehszlovák zászlót, amely már 1924-ben eltűnt, a rudat szélvihar döntötte le. 1950-ben egy kis méretű Sztálin-emléktábla került a csúcsra, ezt később megrongálták, végül leszerelték. A csúcson 1997 óta fémből készült feszület áll.

[152] A tó magyar neve *Csorbai-tó*. Névadója *Csorba* (szlovákul *Štrba*) községnév, amelynek határához tartozott korábban a tó. Utazási irodák kiadványaiban a XX. század második felében terjedt el a helytelen Csorba-tó megnevezés.

[153] *Bélai-havasok*: névadója *Szepesbéla* (szlovákul *Spišská Belá*, németül *Zipser Bela*) helység. A hegység neve Bullánál *Bélai-mészkőhavasok* BULLA–MENDÖL (1947) [p.388.]. A magyar földrajzi irodalomban a szlovák név közvetlen fordítása nyomán terjedt el a *Bélai-Tátra* névalak. A KPTTB is ezt a nevet használja, ennek ellenére helyesebbnek tartjuk a hagyományos *Bélai-havasok* magyar névformát, amely a *Magas-Tátra* nyugati részéhez csatlakozó *Liptói-havasok* névvel is korrelál. A XIX. sz. végének használt névalakja: *Bélai-hegyek* ill. *Bélai-mészhegység* SONKLAR K. (1886).

politikai okú. A belső kristályos vonulathoz tartozik az *Alacsony-Tátra vidéke [Nízkotatranská hornatina]* középtáj. Legmagasabb tagja a *Magas-Tátrá*val párhuzamos *Alacsony-Tátra*[154], vonulata, amely mintegy 80 km hosszúságban húzódik nyugatról keleti irányban a *Vág* és *Garam* folyók völgyei között. Ennek legnyugatibb része az *Óhegyi-Tátra*[155] *[Starohorské vrchy]*. Az erdőhatár fölé magasodik a kupola alakú *Gyömbéri-Tátra*[156] *[Ďumbiarské Tatry]* Az *Alacsony-Tátra* keleti része, a vízben gazdag *Király-hegyi-Tátra*[157] *[Kráľovohoľské Tatry]* Az 1946 m magas *Király-hegy [Kráľova hoľa]* hatalmas gyephavas, a *Kárpátok* nevezetes vízválasztó csomópontja. A csúcs három folyó, a *Fekete-Vág*, a *Gölnic* és a *Garam*, vízgyűjtőjének választóhegye, és ha hozzávesszük, hogy a közelében magasodó *Uplasz*tól északkeletre már a *Hernád*, és a délkeletre lévő *Trebnik* alatt már a *Sajó* vízvidéke van, elmondhatjuk, hogy a *Király-hegy* tömbje olyan vízválasztó csomópont, amely a fő európai vízválasztót hordozza. Az *Alacsony-Tátra* északi kistája, a *Fekete-Vág* és a *Hernád* felső völgyétől északra a (4) *Kecskehát*[158] *[Kozi Chrby]*. A két kristályos vonulatot nagyszerű medencesor választja el egymástól. E középtáj neve: *Liptó–Szepesi-medence [Podtatranská kotlina]*. Legnagyobb és legmagasabban fekvő része a *Liptói-medence*[159] *[Liptovská kotlina]*. Ezt a leghosszabb és legkiemelkedőbb hegységek, a Tátrák (az *Alacsony-Tátra* és a *Liptói-havasok–Magas-Tátra*) párhuzamos vonulata fogja közre. A Tátrák görgetegben bővelkedő, sebes vizű patakjainak pompás legyező alakú hordalékkúp-sorozata szinte a medence közepéig nyúlik előre, és így a medence tengelyében folyó *Vág*ot keskeny sávra szorítja. A *Vág-völgy* síkjától a Tátrák lábáig erősen emelkedik a felszín, 500 méterről 1000 méterig. Bár hasonló magasságban fekszik, mégis egészen más a *Magas-Tátra* keleti oldalán terpeszkedő tágas, szelíd, sűrűn lakott *Szepesi-medence*, amely szinte derékszögben csatlakozó két völgység, a *Poprád* és a *Hernád* völgye alakította, terjedelmes legelőkkel és kaszálókkal rendelkező, tavasztól őszig üde zöld vidék. A folyóvölgyekhez illeszkedve két részre bomlik területe: A *Poprád*

[154] *Alacsony-Tátra*: A táj XIX. sz. végén használt másik neve Zólyomi-havas SONKLAR K. (1886). Az *Alacsony-Tátra* dél felé lefutó gerinceinek középkori neve *Fekete-erdő* GYÖRFFY (1963, 1987, 1998) [II.p.460.].
[155] *Óhegyi-Tátra*: névadója *Óhegy* (szlovákul *Staré Hory*) helység.
[156] *Gyömbéri-Tátra*: névadója a 2046 m magas *Gyömbér* csúcs.
[157] *Király-hegyi-Tátra*: névadója az 1948 m magas *Király-hegy*. A hegység középkori neve *Golcsa-havasok* GYÖRFFY (1963, 1987, 1998) [II.p.460.]. A szlovák népdalokban, mondákban, legendákban a *Kriván* mellett a *Király-hegy* szerepel nagy gyakorisággal.
[158] *Kecskehát*: névadója az 1255 m magas *Kecske-kő*. A hát utótag elkeskenyedő, a *Vág* forrásvidékén a *Fehér-Vág* és *Fekete-Vág* forrásságak közötti keskeny gerinc jellemzőre utal.
[159] *Liptói-medence*: névadója ez egykori *Liptó* vármegye.

völgysége a *Felső-Szepesség*[160] *[Popradská kotlina]*, a *Hernád* völgysége az *Alsó-Szepesség*[161] *[Hornádska kotlina]*. A *Poprád* és a *Hernád* által közrefogott, részben középhegységi, részben magas dombvidéki jellegű kistájakat összefogó középtáj a *Szepes–Sárosi-hegyvidék*[162] *[Spišsko–šarišská vrchovina]*. Itt a *Szepesség* történeti-földrajzi táj területén fekszik az ezer méternél magasabban tetőző, a *Szinye*, a *Hernád* és a *Béla-patak* által közrefogott *Fekete-hegyek*[163] *[Čierna hora]*, a főképpen gránitból felépülő (2) *Branyiszkó*[164] *[Branisko]* és az óharmadidőszaki márgákból, homokkövekből, néhol palás kőzetekből felépülő *Lőcsei-hegység*[165] *[Levočské vrchy]*. A *Kis-Szinye* és *Nagy-Szinye* folyócskák forrásvidékén terül el a *Szinyei-dombság*[166] *[Šarišská vrchovina]*. A *Garam* teraszos völgyével felfűzött medencesoron túl a déli kristályos vonulat része a variszkuszi eredetű, de újabb (kréta) gránit benyomulásokkal is megfiatalított *Gömör–Szepesi-érchegység*[167] *[Slovenské rudohorie] [Spišsko-gemerské rudohorie]*. ennek része a *Vepor*[168] *[Veporské vrchy]*, amely hatalmas erdőség, emberi települést alig találunk benne. Fenyves rengetegekkel borított triász mészkőből épülő fel a *Murányi-fennsík*[169] *[Muránska planina]*. Sziklafalakkal és sziklatornyokkal teli karsztos fennsík a

---

[160] *Felső-Szepesség*: Prinz a *Felső-Szepesség*et *Kis-Szepesség*, ill. *Kismegye* néven is említi és középkori székely kötődésére is utal: *„Ez a vidék a legrégibb székely település otthona lett. A Kismegye, vagyis a Poprád-völgy, Tízlándzsás szék néven is ismeretes a történelemben, arról a tíz őrről, kiket a hadbavonuló király mellé adni a székelyek tartoztak."* PRINZ (1936) [p.319].

[161] *Alsó-Szepesség*: Prinz az *Alsó-Szepesség*et *Nagy-Szepesség*, ill. *Nagymegye* néven is említi PRINZ (1936) [p.319].

[162] *Szepes–Sárosi-hegyvidék*: neve a *Szepes* vármegyétől *Sáros* vármegyéig húzódó hegyvidék jelentésű.

[163] *Fekete-hegyek*: neve középkori eredetű. A „fekete" jelző az áthatolhatatlan, sűrű, sötét fenyvessel borított tájak jelzője; 'fekete erdő', 'fekete hegyek'.

[164] *Branyiszkó*: névadója a 751 m magasan fekvő *Branyiszkó-hágó* (szlovákul *priesmyk Branisko*), ill. *Branyiszkó*, (szlovákul *Pod Braniskom*) helység, amely *Siroka* község része. A *Branyiszkó-hágó* egykoron *Szepes* és *Sáros* vármegye közötti legfontosabb átkelőhely volt. A hegység neve Prinznél *Branyiszkó-erdő* PRINZ (1936) [p.319].

[165] *Lőcsei-hegység*: névadója *Lőcse* (szlovákul *Levoča*) városa, amelynek XIII. századi alakja *Leucha*. A tájat Cholnoky *Lőcse–Lubló-hegység* névvel CHOLNOKY (1929) [p.379.] adja meg.

[166] *Szinyei-dombság*: névadója a *Szinye* (szlovákul *Svinka*) folyócska, amely a *Hernád* bal oldali mellékvize, hossza 50 km. Két ágból ered (*Kis-Szinye, Nagy-Szinye*), mindkettő a *Branyiszkó* patakja.

[167] *Gömör–Szepesi-érchegység*: neve a 'Gömör és Szepes vármegye határán húzódó ércekben gazdag' jelentésű. Gömör nevét Sajógömör település hordozza, vára Gömör vármegye névadója. A *Gömör–Szepesi-érchegység* nevét az 1960-as évektől a magyar térképészet egy része a szlovák név *(Slovenské rudohorié)* közvetlen fordítása nyomán „Szlovák-érchegységre" változtatta. Ennek a magyar hagyományokkal ellenkező, másodlagosan alakult névnek nincs helye a magyar nyelvű névhasználatban. A *Gömör–Szepesi-érchegység* névalakja korábbi földrajzi munkákban gyakran *Gömör–Szepesi-érceshegység*, illetve *Szepes–Gömöri-érchegység*. A táj lefutó gerinceinek középkori neve *Fekete-erdő* GYÖRFFY (1963, 1987, 1998) [II.p.460.].

[168] *Vepor, Vepor-hegység*: középkori neve *Fekete-erdő*. A hegységet tájföldrajzilag, a térképi ábrázolásban, az 1920-as évekig helytelenül összevonták az *Osztoró*val (korábbi neve *Osztrovszki-hegység*) *Osztrovszki-Vepor*, illetve a *Polyána*val, *Polyána-Vepor* néven, holott az *Osztoró* és a *Polyána* esetében vulkáni képződményről, a *Vepor* esetében kristályos hegységről van szó. A kistáj dél felé lealacsonyodó részének középkori neve *Erdőhát*. (Az *Ipoly* forrásvidékének erdőborította medencéje *Erdőhát*.) GYÖRFFY (1963, 1987, 1998) [IV.p.208.].

[169] *Murányi-fennsík*: névadója *Murány* vára (szlovákul *Muráň*). A hegységet Cholnoky *Murányi-mészkőplanina* névvel említi CHOLNOKY (1929) [p.354.], a Duna-völgy és környéke térképen *Murányi-tető* a neve DUNA-VÖLGY (1947).

Sztracenai-hegység[170] *(Szlovák-paradicsom) [Slovenský raj] [Stratenská hornatina]*. A *Gölnic* barlangi felszakadással keletkezett fenséges sztracenai szurdoka vágta le a *Hernád-áttörés* nagyszerű, átöröklött szurdokáig terjedő karsztfennsíkot, a *Káposztafalvi-fennsík*ot. Kelet felé haladva emelkedik a *Gálmusz-hegység*[171] *[Hnilecké vrchy]*. A *Murányi-fennsík*hoz délről csatlakozik a *Ratkói-hegység (Ratkói-hegyek)*[172] *[Ratkovské vrchy]*. A legmagassabb a sűrű erdőség borította *Rőcei-hegység*[173] *[Revúcke vrchy][Stolické vrchy]*, amelynek egyes részein karsztos területek is előfordulnak. Szintén mészkő borítja a *Sajó*, a *Gölnic* és a *Szulyó [Súľovský potok]* patak által közrezárt *Dobsinai-hegység*[174] *[Dobšinské vrchy]*. A *Szulyó* pataktól keletre magasodik a (9) *Rozsnyói-hegység*[175] *[Rožňavské vrchy] [Volovské vrchy]*, felszíne inkább alacsonyabb, 300–600 m magas hegyeket mutat, de gerince és legmagasabb csúcsai jóval 1000 m felettiek. A *Szomolnok [Smolník]* völgyétől keletre, északon a *Gölnic*, délen a *Bódva* határolta kistáj a (10) *Kassai-hegység*[176] *[Košické vrchy]*. A külső vulkáni vonulat túlnyomórészt középső-miocén andezitekből és tufáikból áll. Ez *Selmeci-körhegység*[177] *[Slovenské stredohorie]* néven, egy középtáj. Ennek központi hegysége a *Selmeci-hegység*[178] *[Štiavnické vrchy]*, amelyben egy betemetődött

---

[170] *Sztracenai-hegység*: névadója *Sztracena* (szlovákul *Stratená*) község. A *Sztracenai-hegység* szűkebb értelemben vett része és korábbi, de részben ma is használt, magyar neve *Káposztafalvi-fennsík* ill. *Káposztafalvi-mészkőhegység*. A terület a földtörténet szeszélyeinek köszönhető csodavilág, fő látványossága, hogy kis területen (alig 500 km²) a különleges földtani látványosságok és természeti szépségek sokasága „zsúfolódott" össze. Vitathatatlanul a *Kárpát-térség* legszebb tájai közé tartozik. Pazar morfológiai és más természeti látványosságai miatt érdemelte ki a „Ceský raj" mintájára a „Slovenský raj", vagyis „Szlovák paradicsom", értsd a természet „szlovákiai paradicsoma" megnevezést, amely így elterjedt a magyar nyelvben is, részben kiszorítva a korábbi földrajzi neveket. A táj jelölésére és a térképi névhasználatra a *Sztracenai-fennsík* nevet javasoljuk.

[171] *Gálmusz-hegység*: névadója a 921 m magas *Gálmusz* (szlovákul *Biela skala*). Cholnoky *Gölnic-vidéki-mészkőtakaró* néven említi CHOLNOKY (1929) [p.353.], Prinznél neve *Gölnici-hegylánc* PRINZ (1936) [p.319.], Bulla *Gölnic-vidéki-mészkőplató*nak nevezi BULLA–MENDÖL (1947) [p.393.]. A hegységet Pallas nagylexikona *Hégény-hegység* névvel jelöli. Utóbbi névadója az 1126 m magas *Hégény* (szlovákul *Bukovec*) csúcs.

[172] *Ratkói-hegység, Ratkói-hegyek*: névadója *Ratkó* (szlovákul *Ratková*) község.

[173] *Rőcei-hegység*: névadója *Nagyrőce* (szlovákul *Revúca*, korábban *Veľká Revúca*) városa.

[174] *Dobsinai-hegység*: névadója *Dobsina* (szlovákul *Dobšiná*, németül *Dobschau*) városa, ill. a *Dobsina* patak, amely a *Sajó* bal oldali mellékvize.

[175] *Rozsnyói-hegység*: névadója *Rozsnyó* (szlovákul *Rožňava,* németül *Rosenau*) városa, amelynek XIII. századi névalakja *Rosnaubana* (*Rosznóbánya*). A szlovák *Volovské vrchy* névadója az *Ökör-hegy*, szlovákul *Volovec*.

[176] *Kassai-hegység*: névadója *Kassa* (szlovákul *Košice*, németül *Kaschau*) városa. A táj korábban használt, több forrásban előforduló neve *Szomolnok–Kassai-hegység*, ill. *Kojsói-havas*. Utóbbi névadója *Kojsó* (szlovákul *Kojšov*) helység.

[177] *Selmeci-körhegység*: a táj névadója *Selmecbánya* (szlovákul *Banská Štiavnica*), a „körhegység" = 'Selmecbánya körül fekvő hegység' jelentésű, amelyet Szabó József javaslatára nevezünk így. A „körhegység" valójában hegységek köre; *Selmeci-hegység, Újbányai-hegység, Madaras, Körmöci-hegység, Polyána, Jávoros*, amelyek ténylegesen is kört alkotnak. A középtájat Cholnoky *Magyar-érchegység* CHOLNOKY (1929) [p.361.] névvel különíti el.

[178] *Selmeci-hegység*: névadója *Selmecbánya* (szlovákul *Banská Štiavnica*, németül *Schemnitz*) városa. A *Selmeci-hegység*et Cholnoky *Selmecbányai-érchegység* CHOLNOKY (1929) [p.361.] néven, Bulla *Selmeci-érceshegység*

és átszabott vulkáni kalderát feltételez a földrajztudomány. Ennek a rétegvulkáni szerkezetnek a nyugati szárnya a *Zsitva* forrásvidékét is adó *Újbányai-hegység*[179] *(Garam menti Inóc)*[180] *[Pohronský Inovec]* Ettől északra emelkedik *Madaras*[181] *[Vtáčnik]*, amelynek területén a vulkáni képződmények befedték a kristályos magot. Túlnyomóan trachitból felépülő hegység a *Körmöci-hegység*[182] *[Kremnické vrchy]*. Pliocén vulkánosság maradványa, egyben a vulkáni vonulat legmagasabb tagja, a *Polyána*[183] (*Zólyomi-Polyána*)[184] *[Poľana]*, amely ugyan az erózió által erősen felszabdalt állapotban, de még kalderáját is megőrizte, így a *Kárpátok* egyik legszabályosabb vulkáni kúpja. A *Jávoros*[185] *[Javorie]* területén andezit-dácit vulkanizmus zajlott sok lávafolyással, felszíne szépen megmaradt, egységes vulkáni térszín. A *Jávoros* keleti folytatása, a *Tiszovnyik* patak és az *Kriván-patak* között, észak–déli irányban húzódó *Osztoró*[186] (*Osztrovszki-hegység*) *[Ostrôžky]*. Szépen megmaradt, egységes vulkáni felszínt ad, a tölgyesesekkel

---

BULLA–MENDÖL (1947) [p.390.] alakkal tárgyalja. A hegység Árpád-kori neve *Sarkoscser*, de kelet felé, a *Selmec* és a *Korpona* patakok közének területét a *Honti-erdő* névvel jelölték GYÖRFFY (1963, 1987, 1998) [III.p.150.].

[179] *Újbányai-hegység*: névadója *Újbánya* (szlovákul *Nová Baňa*, németül *Königsberg*) városa, A táj középkori oklevelekben jelentkező alakja *Savniki-hegyek*. Később előfordul az *Újbányai-hegyek* névforma. A táj nevét Prinz *Ülés-hegység* PRINZ (1936) [p.317.] névalakkal adja meg. Ez esetben a névadó *Nagyülés* (szlovákul *Veľká Lehota*) és *Kisülés* (szlovákul *Malá Lehota*) helységek.

[180] *Garam menti Inóc:* az *Újbányai-hegység* egyik korábban használt névalakja, ill. a szlovák *Pohronský Inovec* magyar nyelvű párja. Névadója az Inócok csoportja, vagyis a *Nagy-Inóc [Veľký Inovec]* 901 m-es és a *Kis-Inóc [Maly Inovec]* 870 m-es csúcsa.

[181] *Madaras*: névadója legmagasabb csúcsa, az 1345 m magas *Madaras*. A táj keleti, a *Garam* felé eső, oldalának középkori megnevezése, *Szép-erdő* GYÖRFFY (1963, 1987, 1998) [IV.p.326.], de a *Madaras* név középkori használatáról nincs feljegyzésünk. A XIX. század tudományos irodalmában elterjedt magyar neve *Ptacsnik* volt, de korábban előfordult a *Klakk* névalak is. Utóbbi a főcsúcs gerincének neve. Előfordult a *Ftacsnik* forma is. A *Ptacsnik* és a *Ftacsnik* a szlovák név régies, de magyaros formában leírt változata. A „vtak" magyar jelentése 'madár'. A hegység neve a magyar irodalomban az 1940-es évektől ingadozó, Prinz a *Madaras* PRINZ (1944) [p.82.], Bulla mindkét nevet használja: *Ptacsnik*- vagy *Madaras-hegység*. BULLA–MENDÖL (1947) [p.389.]. Székelynél neve *Madaras* SZÉKELY (1975) [p.270.].

[182] *Körmöci-hegység*: névadója *Körmöcbánya* (szlovákul *Kremnica*, németül *Kremnitz*) városa. A táj déli, a *Garam* felé eső, oldalának középkori megnevezése *Szép-erdő* GYÖRFFY (1963, 1987, 1998) [IV.p.326.]. Cholnokynál neve *Körmöcbányai-hegyvidék* CHOLNOKY (1929) [p.361.]. Előfordul még a *Körmöcbányai-hegység* alak is.

[183] *Polyána*: névadója legmagasabb pontja, az 1459 m magas *Polyána*.

[184] *Zólyomi-Polyána*: a név a *Polyána Zólyom* városához való közelségét mutatja. Csúcsként a *Kéklő* hegységben magasodó az *Antalóci-Polyánát*ól különbözteti meg, de számos polyána köznevű csúcsnév található a *Kárpátok*ban.

[185] *Jávoros*: neve a juharfa (Acer) egyik nevéből a magyar jávorból származik. A magyarban a jávorfa = juharfa = iharfa szinonim megnevezések. Szlovákul a „javor" jelentése szintén 'juhar'. Így a hegység nevének jelentése 'iharos'. Megfontolandónak tartjuk a magyar alaphoz visszatérésként a táj *Iharos* névvel jelölését. A *Jávoros*t korábban az *Osztoró* (*Osztrovszky-hegység*) részének tekintették. A táj neve az Árpád-korban *Bányai-erdő* volt, legmagasabban fekvő részét *Lám-fennsík* névvel jelölték GYÖRFFY (1963, 1987, 1998) [III.p.150.].

[186] *Osztoró:* névadója a 876 m magas *Osztoró* csúcs. A hegység neveként KPTTB az *Osztrovszki-hegység* névalakot adja, amelynek névadója legmagasabb pontja az *Osztoró*, korábban *Osztrovszki*. A táj eredeti neve *Osztoró*. A táj neve a Duna-völgy és környéke térképen is *Osztoró* DUNA-VÖLGY (1947). A hegység magasabb részeinek középkori neve *Fekete-erdő*, egy részének neve a *Korcs-erdő*, déli nyúlványa a *Poltár-erdő* GYÖRFFY (1963, 1987, 1998) [IV.p.208.]. A hegységet tájföldrajzilag, a térképi ábrázolásban, az 1920-as évekig helytelenül összevonták a *Vepor*ral, *Osztrovszki-Vepor* néven SONKLAR K. (1886).

fedett, alacsony *Korponai-erdő*[187] *[Krupinská planina]*, amelynek földtani alapját neogén tufák, tufitok és agglomerátumok alkotják. Két nagyobb medenceségi térszín is elkülöníthető: *Garamszentkereszti-medence*[188] *[Žiarska kotlina]* és a (10) *Zólyomi-medence*[189] *[Zvolenská kotlina]*.

(2) Mátraerdő[190] *(Északi-középhegység)*[191] *[Matransko–slanská hornatina]*
Az *Északnyugati-Kárpátok* belső vulkáni vonulata, amelyet 1962 óta nagytájként különít el a magyar földrajztudomány[192]. A *Mátraerdő* földtanilag a *Visegrádi-hegység*gel kezdődik, lévén e táj a harmadidőszaki vulkánossággal létrejött terület. Ugyanakkor térképészetileg – és a közgondolkodásban is – a *Duna Visegrádi-szorosá*tól kezdődik, s tart az *Eperjes–Tokaji-hegyvidék* legészakibb részéig. Délről az *Alföld*, északról a *Magas-Felföld* „nagytájrészlet" határolja. Az *Északnyugati-Kárpátok Alföld* peremén húzódó belső vulkáni vonulata éppen hogy eléri az 1000 méteres magasságot. Igazi középhegységi tájat mutatnak e vulkáni hegységek, amelyek között néhány középidei karsztos mészkővidéket is találunk.

Legnyugatibb középtája a *Börzsöny-vidék*. Központi kistája a *Börzsöny*[193], amely egyetlen, nagyon lepusztult vulkáni rom. Az *Ipoly* és a *Garam* folyók között, a *Börzsöny* nyugati folytatásaként, jelentkezik a törésekkel szabdalt, andezit alapú, kicsiny *Helembai-hegység*[194] *[Burda]*. A

---

[187] *Korponai-erdő*: névadója *Korpona* (szlovákul *Krupina*) városa. A táj nevének előforduló változatai: *Korponai-hegység, Korponai-hegyek, Korponai-dombság, Korponai-fennsík*. Árpád-kori neve *Bikk-erdő* GYÖRFFY (1963, 1987, 1998) [III.p.150.].

[188] *Garamszentkereszti-medence*: névadója *Garamszentkereszt* (szlovákul *Žiar nad Hronom* korábban *Hronský Svätý Kríž*) városa. A név előtagja *Garam* menti fekvésére utal. 1890-ig *Barsszentkeresztnek* hívták.

[189] *Zólyomi-medence*: névadója *Zólyom* (szlovákul *Zvolen*, németül *Altsohl*) városa.

[190] *Mátraerdő*: névadója a *Mátra* hegység, amely a nagytáj legmagasabb hegyvidéke. A *Mátraerdő* összetételben az „erdő" a 'középhegység' jelentésű középkori köznévként funkcionál. A *Mátraerdő* neve MNA beosztásában: *Északi-középhegység*.

[191] *Északi-középhegység*: a név jelentéstartalma 'Magyarország északi részén fekvő középhegység'. A nevet 1960-ban Pécsi és Sárfalvi vezette be, majd 1962-től 1997-ig ez jelöli az *Északnyugati-Kárpátok* magyarországi részét. Bevezetése az országhatárokhoz kötött tájszemlélet eredménye. A nevet KPTTB próbálja felváltani a hagyományosabb *Mátraerdő* névvel, de egyelőre a mindennapi használatban az *Északi-középhegység* a jellemző.

[192] Mivel a *Mátraerdő* elkülönítése csak az 1962 utáni magyar földrajzi irodalomban jelentkezik, így Cholnoky 1929-es, Prinz és Bulla 1947-es munkájában külön nagytájként vagy más formában nem szerepel. Mindannyian az *Északnyugati-Felvidék*hez sorolják. Székely 1975-ben *Északi-középhegység*, KPTTB 1997-ben *Mátraerdő (Északi-középhegység)* nevekkel jelöli területét. A nagytáj neve MNA beosztásában: *Északi-középhegység*.

[193] *Börzsöny*: a táj korábbi neve *Börzsönyi-hegység*, *Diósjenői-hegység*. Előbbi esetben névadó *Nagybörzsöny*, utóbbinál *Diósjenő* község.

[194] A *Helembai-hegység* névadója az 1920 után Szlovákia területére került *Helemba*, szlovák neve 1948-tól *Chľaba*, kisközség. A kis területen fekvő hegység, amely szerkezetileg és földtanilag a *Börzsöny* nyugati folytatása, megnevezésére használták a *Helembai-hát* és a *Kovácspataki-hegység* nevet is. Utóbbi névadója a *Kovács-patak*, amely a kis hát egyik, de nem a leghosszabb, vízfolyása (leghosszabb a *Dóna-patak*) és egyben a torkolatánál fekvő lakott hely, *Kovácspatak*, valamint a védett *Kovácspataki-sziklák* névadója. Szlovák neve korábban *Kováčovské kopce* ('kovácspataki dombok') volt, később már a legjellemzőbb csúcs nevéből, *Burda* lett a neve. Legmagasabb csúcsa a

Cserhát-vidék [Cerová vrchovina][195] középtájba soroljuk a *Cserhát* hegységet és tágabb környezetét, így ide tartozik a miocén korú andezitvulkánok maradványaiból felépülő *Karancs-vidék*[196] *[Karančská vrchovina]* is. Ennek keleti szomszédja a középtájként besorolt, az előbbi andezittakarójával ellentétben, bazaltból felépülő *Medves-vidék*[197] *[Medvešská vrchovina]*. A bazaltos térszínen meredek hegyoldalak és kis fennsíkok jellemzőek, a vulkáni kürtők megmaradt roncsai változatosan feldomboródó sziklaalakzatokat képeznek. Jellegzetes idősebb hordallékkúp-felszín a *Gödöllői-dombvidék*[198] középtáj, amelyet a bevágódott folyók felszabdaltak és alacsony dombsági területté alakítottak. Középtáj a harmadkori andezit vulkánossággal kialakult *Mátra-vidék*[199], ennek része az andeztiből és andezit tufákból felépülő *Mátra*[200]. A *Vajdavár-dombvidék*[201] a *Tarna* felső folyása és a *Hangony-patak* vízgyűjtő területén elhelyezkedő, dombvidéki jellegű, homokkőből felépülő területet. Térképen e terület leginkább a *Vajdavár*[202] névvel szerepel. Középtáj a *Bükk-vidék*[203], amely a belső vulkáni vonulat egyik, főképpen mészkőből

395 m magas *Keserős-hegy (Kopasz-hegy)*, mégis jellemző, domináns hegytetőként az ettől kb. 500 m-re északkeletre emelkedő 388 m magas *Burdát* adják meg a leírások.

[195] *Cserhát-vidék, Cserhát*: a táj névadója 348 m magas *Cser-hát* hegy. Középkori neve *Bolhád*, ez esetben névadó a szandai *Bolhád-hegy* (545 m) GYÖRFFY (1963, 1987, 1998) [IV.p.208.]. A *Cserhát-vidék*, illetve a *Cserhát* szlovák neve *Cerova vrchovina* (= 'cseres hegység'). A *Cserhát* Szlovákiához került részére a magyarban, helytelenül, gyakran használják a „Cseres-hegység" megnevezést. Hangsúlyozni kell, hogy a terület magyar neve *Cserhát* (vagy *Cserhát-vidék*), szlovák neve *Cerová vrchovina*. Utóbbi magyar fordításából nem lehet önálló, csak a szlovákiai oldalra vonatkozó, magyar nevet alkotni. KPTTB és MNA beosztásában is a *Cserhát* részeinek neveiben égtájakat szerepeltet, amely idegen a magyar nyelvtől. Mi a hagyományosabb településnévi vagy hegycsúcsnévi, ill. más jellemző alapján létrehozott egyénítést tartjuk célszerűbbnek (*Kopasz-Cserhát, Petényi-Cserhát, Szandai-Cserhát*). MNA beosztása a *Cserhát-vidék* középtáj területéhez sorolja a *Gödöllői-dombvidék* (*Gödöllő–Monori-dombság* néven) középtájat.

[196] *Karancs-vidék*: névadója a *Karancs* 727 m magas csúcsa. A kistáj neve MNA beosztásában *Karancsság*, FNT I.-ben *Karancs-vidék*.

[197] *Medves-vidék, Medves-fennsík*: névadója a 637 m magas *Medves* csúcs. A *Medves-vidék* MNA beosztásában szűkebb területet jelöl, a *Medves-fennsík* kistájat jelölik *Medves-vidék* névvel. KPTTB *Medves-vidék* nevű középtájának magyarországi részét MNA beosztása *Felső-Zagyva–Tarna közi dombság* néven sorolja külön középtájba, az országhatártól északra fekvő területével nem foglalkozik.

[198] *Gödöllői-dombvidék, Gödöllői-dombság*: névadója *Gödöllő* városa. A *Gödöllői-dombvidék* középtájat MNA beosztása *Gödöllő–Monori-dombság* névvel jelöli. A táj a Duna-völgy és környéke térképen *Gödöllői-halmok* névalakkal szerepel DUNA-VÖLGY (1947).

[199] A KPTTB adta *Mátra-vidék* középtájat MNA beosztása *Központi-Mátra, Mátraalja, Mátralába* kistájakra bontja.

[200] *Mátra*: MNA beosztása *Mátra* nevű tájat nem különít el, területét a *Központi-Mátra* nevű kistájként adja meg.

[201] *Vajdavár-dombvidék*: névadója a *Vajdavár* nevű 530 m magas hegycsúcs, amely a terület egyik legmagasabb pontja. A *Vajdavár-dombvidék* egyes szerzőknél, főképpen a földtani irodalomban, *Vajdavár-homokkővidék* néven szerepel. Területén jellemzőek az érdekes szikla- és homokkő alakzatok. Közel 100 méter magas homokkő sziklafal a bükkszenterzsébeti *Nagy-kő*.

[202] A *Vajdavár* területének neve többször változott az elmúlt évtizededekben. Láng Sándor a vidék legismertebb csúcsáról 1949-ben *Vajdavár-hegység*nek, később 1953-ban már *Ózd–Pétervására közötti hegyvidék*nek nevezte, FNT I. a *Heves–Borsodi-dombság*, MNA tájbeosztása a *Gömör–Hevesi-dombság* nevet adja. Gábriel András és mások is *Óbükk* néven említik, de Paládi-Kovács Attila néprajztudós szerint a helybeli lakosság *Bükk* néven emlegeti. Egy 1977-ben megjelent Bükk útikalauz *Kis-Bükk*-nek nevezi GÁBRIEL A. (2001)

[203] A KPTTB adta *Bükk-vidék* középtájat MNA beosztása *Központi-Bükk, Bükkalja, Bükklába* kistájakra bontja.

felépülő, karsztos hegységét a *Bükk*[204] hegységet is magába foglalja. Karsztjelenségekben a déli mészkőfennsíkok területe, a *Gömör–Tornai-karszt*[205] *[Slovenský kras]*[206] középtáj[207] a leggazdagabb, hatalmas változatos töbrökkel és barlangokkal. A táj észak–déli irányban enyhén lejt, a folyóvizek a törésvonalak mentén feldarabolták, meredek falú, sík vagy dombvidéki jellegű 500–800 m magas fennsíkok keletkeztek. Ezeket meredek völgyek választják el egymástól. Medenceségi kistája a *Rozsnyói-medence*[208] *[Rožňavská kotlina]*. Ettől nyugatra emelkedik a *Jolsvai-karszt*[209] *[Jelšavský kras]*, a környezetéből falszerűen kiemelkedő *Pelsőci-fennsík*[210] *[Plešivská planina]*, a *Sajó*tól délre, a *Szilicei-fennsík*[211] *[Silická planina]*, amelytől keletre a *Szádelői-karszt*[212] *[Zádielský kras]*. A *Torna*, a *Jósva* és a *Bódva* fogja közre az *Aggteleki-karszt*[213], amelynek területén van a változatos cseppkőformákat mutató *Baradla-barlang*, *Domicai-barlang* és *Béke-barlang*, ezek a *Kárpátok*ban a leghosszabb barlangrendszert alkotják. A külső és belső vulkáni vonulatot a legváltozatosabb felépítésű, és formakincsű, sok helyütt riolit kiömlési kőzetet is mutató, apró medencékkel és öblözetekkel jól tagolt, kissé fiatalabb, s ezért már kevésbé letarolt, ív alakú *Eperjes–Tokaji-hegyvidék*[214] *[Slanské vrchy]* középtáj kapcsolja össze s zárja le. E hegyvidék XX. században alakult és változott különböző névváltozatai rengeteg ellentmondást szültek. Az 1960-ban létrejött, *Magyarország* területére

[204] *Bükk*: MNA beosztása *Bükk* nevű tájat nem különít el, területét a *Központi-Bükk* nevű kistájként adja meg.
[205] *Gömör–Tornai-karszt*: a név jelentéstartalma a *Gömör* és *Torna* vármegye területén húzódó karsztos hegyvidék kifejezése. *Gömör* nevét *Sajógömör* település hordozza, vára *Gömör* vármegye névadója.
[206] *Slovenský kras*: A *Gömör–Tornai-karszt* 1920 után Csehszlovákiához került északi részének elnevezésére a cseh és szlovák térképek, majd földrajztudomány a *Slovenský kras* = 'Szlovák-karszt' nevet kezdte használni és használja ma is. Az 1960-as évektől a *Szlovák-karszt* név a magyar térképeken is megjelent, kiszorítva az eredeti *Gömör–Tornai-karszt* nevet. A névhasználatot bonyolítja, hogy 1995-ben az UNESCO Világörökség-bizottsága az Aggteleki-karszt és Szlovák-karszt barlangvilágát, e neveken (!), nyilvánította a Világörökség részévé. Így e nevek egy másik vetületben, a természetvédelem területén is teret hódítottak.
[207] A *Gömör–Tornai-karszt* középtájat KPTTB a *Magas-Felföld* „nagytájrészlethez" sorolja.
[208] *Rozsnyói-medence*: névadója *Rozsnyó* (szlovákul *Rožňava*) városa.
[209] *Jolsvai-karszt*: névadója *Jolsva* (szlovákul *Jelšava*) városa.
[210] *Pelsőci-fennsík*: névadója *Pelsőc* (szlovákul *Plešivec*) városa.
[211] *Szilicei-fennsík*: névadója *Szilice* (szlovákul *Silica*) község. A fennsík neve a Duna-völgy és környéke térképen *Szilicei-tető* alakkal szerepel DUNA-VÖLGY (1947).
[212] *Szádelői-karszt*: névadója *Szádelő* (szlovákul *Zádiel*) község.
[213] *Aggteleki-karszt*: névadója *Aggtelek* község. Az *Aggteleki-karszt* földrajzi név az 1950-es évektől a magyar földrajztudományban és térképeken a *Gömör–Tornai-karszt* magyarországi részének elnevezése lett. MNA tájbeosztásban a karsztvidék Magyarországhoz tartozó területének egészét az *Aggtelek–Rudabányai-hegység* név jelöli. A térképeken általában ennek egyfajta rövidült változata alakult ki; az *Aggteleki-karszt*. A Duna-völgy és környéke térképen a táj az *Aggteleki-hegység* alakkal szerepel DUNA-VÖLGY (1947).
[214] *Eperjes–Tokaji-hegyvidék*: névadási motivációja, ún. tól–ig név, *Eperjes*től (szlovákul *Prešov*) *Tokaj*ig húzódó hegyvidék. Névadó *Eperjes* és *Tokaj* városa. Az *Eperjes–Tokaji-hegyvidék* megnevezésére a magyar szakirodalom gyakran alkalmazta az *Eperjes–Tokaji-hegylánc* megjelölést. Utóbbi névvel a XIX. sz. végén a tájat még az *Északkeleti-Kárpátok*hoz sorolták SONKLAR K. (1886).

vonatkozó tájbeosztás, FNT I. is, *Zempléni-hegység*nek nevezi a tájat. MNA beosztása *Tokaj–Zempléni-hegyvidék* nevű középtájba sorolja a *Zempléni-hegység* kistájat, de utóbbiak csak a terület magyarországi részét jelölik. A *Zempléni-hegység* név a XX. század végéig begyökeresedett a mindennapi köztudatba is. „Zempléni" a hegység neve, holott területének jóval nagyobb része fekszik abaúji (értsd az egykori *Abaúj* vármegyei), mint zempléni (az egykori *Zemplén* vármegyei) területen. A magyar földtani szakirodalom a „Zempléni" nevet mind a mai napig nem fogadja el, hanem az *Eperjes–Tokaji-hegyvidék* nevéből vett *Tokaji-hegység* nevet adták meg a területet ábrázoló geológiai térképek. Pinczés Zoltán geológus professzor, a terület kutatója, 1998-ban is *Tokaji-hegység*nek írta PINCZÉS (1998) [pp.1–10.]. A „Zempléni" nevet Cholnoky Jenő vetette fel 1929-ben közölt „Magyarország földrajza" c. munkájában azzal, hogy „…nagyobb és főként értékesebb része igenis Zemplénben van…" CHOLNOKY (1929) [p.368][215]. Nem vette tudomásul az akkor már gyakori, és az 1940-es években általánossá váló *Sátor-hegység* nevet, amelyet először a „Kogutowicz Zsebatlasza az 1922. évre" KOGUTOWICZ (1922) [pp.52-54.] közölt a Strömpl Gábor által összeállított térképlapon és amelyet Prinz is megad 1944-ben, de 1936-ban is említ: „A földrajzban *Sátor-hegység*nek nevezzük" PRINZ (1944) [p.87.]. Ugyanakkor a hegyvidék 1000 m feletti legmagasabb pontjai a történelmi *Sáros* vármegyében emelkednek. Az 1950-ben négy vármegye egészéből és egyesek darabjaiból létrehozott *Borsod-Abaúj-Zemplén megye* zempléni területéhez csak *Tokajhegyalja* és a hozzá csatlakozó *Erdőbénye* és *Makkoshotyka* település tartozott. Az egykori zempléni megyeszékhely, *Sátoraljaújhely* felett fekvő *Hegyköz* teljesen abaúji terület volt, valamint a hegység belsejében fekvő falvak és alatta *Erdőhorváti* is FÉNYES (1851). Csak az 1881. évi megyerendezéskor került át *Abaúj*ból *Zemplén*hez néhány falu, köztük *Széphalom*. A sátoraljaújhelyi Kazinczy Múzeum egyik felirata szerint Kazinczy Ferenc a birtokát jelentő *Széphalom*[216] felé mutató táblára az „Abaúj-megye" nevet is ráíratta. Vannak, akik a hegység felső részét Észak-Zemplénnek írják. Van Észak-Zemplén[217] is, de nem itt, hanem a *Homonna–Vihorlát* hegység vonal és a kárpáti vízválasztó között GÁBRIEL A. (2001). „A helybéliek véleményét mutatja, hogy amikor az Országos Kék Túrát teljesítettük, mogyoróskai szállásadónk, N. Szűcs János, aki a falu

[215] Ugyanakkor a hegyvidék megnevezésére, Cholnoky az *Eperjes–Tokaji-vulkánsor*, ill. a *Zempléni-vulkánsor* neveket is használja CHOLNOKY (1929) [p.25.].
[216] *Széphalom*, bár e nevét Kazinczy Ferenc már 1806-ban megalkotta, hivatalosan 1886-ig *Bányácska* volt. *Széphalom*hoz 1940-ben hozzácsatolták *Hosszúlázt*, majd 1981-től mindkét település *Sátoraljaújhely* része lett.
[217] Észak-Zemplén elsősorban az egykori Zemplén vármegye északi részét jelöli. Ennek történeti-földrajzi neve *Felső-Zemplén*. Térképi ábrázolásban ezt használjuk.

bírója is volt, önérzetesen mondta, hogy a turisták szerint az ő hegyeik a legszebbek, de fájdalmasan kérdezte, hogy miért mondják zempléninek, amikor nem Zemplénben vannak. Egy, a Nők Lapjában megjelent zempléni riportra reagálva pedig több abaúji faluból tiltakoztak a „lezemplénizés" ellen. A riport írója, Fenákel Judit, a lap 1986. évi 35. számában mentegetőzik, hogy ő nem Zemplénről, hanem Zempléni-hegységről írt, de az utóbbiakból fokozatosan „a Zemplén" lett." GÁBRIEL A. (2001). Az *Eperjes–Tokaji-hegyvidék* középtáj túlnyomóan kiömlési vulkanitokból, főként andezitből, trachitból, riolitból és ezek tufáiból épül fel, végeredményben tekintélyes nagyságú lepusztult vulkánok sorozata, amelyek magassága dél felé haladva folyamatosan csökken. A térképi ábrázolásban gyakori megoldás, hogy a *Milic-hegycsoport*tól északra az *Eperjesi-hegység*[218], délre a *Tokaji-hegység* nevet vesszük fel. A hegyvidék keleti és déli peremlépcsős szegélye a *Tokajhegyalja*[219], amely denudációsan kialakult pliocén kori hegylábfelszín. A két vulkáni vonulat között terjedelmes, harmadidőszaki üledékekkel kitöltött medencesor helyezkedik el, melyet a folyók erősen felszabdaltak. Az *Ipoly* két oldalán elterülő alacsony dombvidéki jellegű, de medenceségi középtáj a nagy kiterjedésű *Nógrádi-medence*[220] *[Ipeľská kotlina]*, amely északkeleti, felső része oligocén márgából, homokkőből, palákból épül fel, felszínét a *Gömör–Szepesi-érchegység*ből lefutó folyóvizek kavicstakarói és lösz borítja. A *Sajó–Hernád-medence [Rimavsko–košická kotlina]* középtájba foglaltak az „önálló" medenceként jelentkező kisebb térszínek.

(3)Északkeleti-Kárpátok[221] *[Východné Karpaty] [Karpaty Wschodnie] [Szhidni Karpati] [Carpații Orientali – Grupă Nordica]*

[218] *Eperjesi-hegység*: névadója *Eperjes* (szlovákul *Prešov*) városa. Az *Eperjesi-hegység* változataként a magyar térképészetben az 1990-es évektől fordul elő a szlovák *Slanské vrchy* névből alakult *Szalánci-hegység* névalak. Ennek névadója *Nagyszalánc*, szlovákul *Slanec* helység. A *Slanské vrchy* nevet KPTTB az *Eperjes–Tokaji-hegyvidék* középtáj szlovák neveként adja meg.

[219] *Tokajhegyalja*: a név értelme 'a *Tokaji-hegység* lealacsonyodó dombsági tája'.

[220] *Nógrádi-medence*: névadója *Nógrád* vára, ill. *Nógrád* vármegye. *Nógrád* várának középkori névalakja *Naugrad*, a megyéé *Naugrad*, ill. *Nougrod*. A *Nógrád* a szláv „novohrad", novograd" = 'új vár' összetételre vezethető vissza. MNA beosztásában a *Nógrádi-medence* név szűkítve, csak kistájként, az *Észak-magyarországi-medencék* középtájba sorolva, részben, az *Ipoly* völgyét belőle kivéve, a *Balassagyarmati-medence* területére vonatkozva jelenik meg. A táj *Ipoly*on túli területét az államhatárokhoz kötött tájszemléletet használó térképi névrajzok sokszor a *Dél-szlovák-medence* névvel jelölik. Utóbbi név a *Szlovák-érchegység, Szlovák-karszt* másodlagosan alakult magyar nevek „sorozatába illeszkedik", használata idegen a magyar tájszemlélettől és tájnévadástól.

[221] *Északkeleti-Kárpátok*: a név jelentése a magyar földrajzi szemléleti „központból" (*Duna–Tisza köze*, ill. *Pest*) 'a *Kárpátok* északkeletre eső része'. Névadás szempontjából „párja" az *Északnyugati-Kárpátok*. Cholnoky Jenő 1929-ben, Prinz Gyula 1944-ben, Bulla Béla 1947-ben *Északkeleti-Felvidék*, Székely András 1975-ben és KPTTB 1997-ben *Északkeleti-Kárpátok* névvel említi.

A *Duklai-hágó*tól (*Ladomér-patak*tól *[Ladomirka]*) a *Beszterce* völgyéig (a *Dorna* és az *Aranyos-Beszterce* összefolyása alatti, délnyugat–északkelet irányú szakaszáig) terjedő *Északkeleti-Kárpátok* a *Kárpátok* legegyszerűbb, legkeskenyebb, legalacsonyabb és legszelídebb része. Nyugatról az *Északnyugati-Kárpátok* és az *Alföld*, északról a *Kárpátmellék*, keletről a *Moldvai-dombvidék*, délről a *Keleti-Kárpátok*, az *Erdélyi-medence* és a *Biharerdő* határolja. Az *Alföld* északkeletre előreugró nagy öblözete a hegységet elkeskenyíti, ezért csak két övezetből áll. A külső, szélesebb flisövet belülről a fiatalabb vulkáni övezet kíséri, s csak színező elemként jelenik meg néhány mészkőszirt (a homonnai, a munkácsi és a *Tisza* menti szirtek), majd a *Keleti-Kárpátok* határán a flis alól néhány kristályos csúcs is felszínre bukkan.

Az *Északkeleti-Kárpátok* flis öve kőzettanilag változatosabb, de keskenyebb, mint az *Északnyugati-Kárpátok*ban. Két redőboltozata (antiklinálisok) és az egykor közéjük mélyedő szinklinális hármas szerkezeti övet alkot. Az új-harmadidőszakban a három öv nagyjából egységes, hullámos tönkfelületté pusztult le, fiatalon magasra emelt felszíne a gyűrt szerkezetet metszi, s ezért különböző keménységű kőzetsávokból áll. A mai domborzat és a felszíni formák elsősorban a szerkezethez, mindenekelőtt a kőzetminőséghez igazodnak. A legellenállóbb homokkősávok puhább anyagú környezetükből hármas gerincvonulattá preparálódtak ki.

A külső vonulat (külső antiklinális öv) egyes részei a *Keleti-Beszkidek*[222] *[Východné Beskydy] [Beskid Wschodnie] [Szhidni Beszkidi]* terjedelmes középtájba tartoznak. Ez a vonulat adja, a kőzetek keménysége szerint, a legváltozatosabb formákat. Kemény homokkőből álló párhuzamos gerinceit az ó-harmadidőszaki palasávokon bevágódott, mély asszimmetrikus völgyek választják el. A központi vízválasztó gerinc belső szegélyén hosszan elnyúló mélyedés, valóságos hosszanti folyosó, a *Verhovina* alakult ki. Ezt a széles hátak magasabb medencesorozatra tagolják. Ezekben az erdők nagy részét már régen kiirtották, többnyire a rétek és kaszálók jellemzik. Bennük ered a *Latorca,* a *Nagy-ág* és a *Tarac*. A *Polonyinák [Polonyini]* egyre magasodó vonulatokként hordozzák az ősi vízválasztó gerincet. A földtörténetileg egykor egységes vonulatot a *Tisza* felé siető folyók gyors hátravágódásukkal fokozatosan mély völgyekkel szeletelték fel. Északról indulva, első tája a *Zempléni-határhegység*[223], a második vonulat az *Ungi-*

[222] *Keleti-Beszkidek*: A *Beszkid* név korábban *Beszkéd* formában jelentkezik, Hunfalvy János a *Beszkidek* jelölésére a *Beszkédek* formát használja, amely a XIX. század végéig használatos a magyar irodalomban.
[223] *Zempléni-határhegység*: névadója *Zemplén* vármegye, amely nevét *Zemplén* váráról kapta. A vonulat az egykori *Zemplén* vármegye és az ország határát is hordozta. Ma Szlovákia és Lengyelország határán fekszik. *Zemplén* helység

határhegység[224] *[Bieszczady Wewnętrzne] [Bukovské vrchy] [Bukovszki hori]*, amelyen fontos átkelőhelyek futnak keresztül: a *Beszkid-hágó* (790 m) és az *Uzsoki-hágó* (889 m). Kevéssel az erdőhatár fölé emelkedő mezőhavas, az *Ung* és a *Latorca* felső völgye között hosszan elnyúló, délkelet felé villásan elágazó *Róna-havas*[225] *[Polonyina Rivna]*, a *Latorcától* a *Nagy-ágig* húzódó, a többnyire lakatlan hatalmas erdőségekkel takart *Borzsa-havas*[226] [227] *[Polonyina Borzsava]*, amely áthatolhatatlan tömbként magasodik. A *Krajnyák [Krajini]* része a *Domásai-dombság*[228] *[Ondavská vrchovina – východná Časť]*, amely az *Északnyugati-Kárpátok*hoz tartozó *Makovicai-dombság* déli folytatása. Hullámos medenceségi térszín a *Ciróka [Cirocha]* és a *Laborc* összefolyásánál a *Homonnai-medence*[229] *[Humenské podolie]*, a *Pinye [Pinya]*, a *Vecse [Vicsa]* és a *Latorca* összefolyásánál a *Szolyvai-medence*[230] *[Szvaljavszka kotlovina]* és a *Borzsa* felső völgyében fekvő *Dolhai-medence*[231] *[Dovhanszka kotlovina]* kistáj. A *Sztrij*ig hosszan húzódó alacsonyabb északi részen, a *Besszádok* és a rövidebb *Szkolei-Beszkidek* után, a *Gorgánok vidéke* középtáj kezdődik. Ez magába foglalja a *Gorgánok*[232] *[Horhani]* a *Máramarosi-Verhovina*[233]

---

középkori névalakjai; *Zemlyn, Zemplén, Zemlum, Zemlun, Zemlyen*. A táj neve Hunfalvynál *Sztropkó–Szinnai-hegycsoportok*.

[224] *Ungi-határhegység*: névadója Ung vármegye, illetve az *Ung* folyó, amely a *Laborc* bal oldali mellékvize, hossza 127 km. A táj az egykori Ung vármegye és az ország határát is hordozta, de jóval túlnyúlik a történelmi Magyarország határán. Ma Szlovákia, Lengyelország és Ukrajna határán fekszik. Az *Ung* partján fekvő *Ungvár* XI. századi neve még *Hungvár* volt.

[225] *Róna-havas*: névadója legmagasabb csúcs a *Róna-havas* (1479 m). Cholnokynál a táj neve *Polonina-runa* CHOLNOKY (1929) [p.406.].

[226] A *Borzsa-havas* neve szoros kapcsolatban van a *Borsova, Borsava, Borzsa* névalakokkal használt víznévvel és a *Borsai-hágó* névvel, több szerző, köztük Székely, *Borsa-havas* alakban használja. A névalakok ismeretében azon ritka eset látható, amikor a magyar nyelvben egy tőről fakadó név még a XXI. században is többes névalakokkal van használatban. Pallas nagylexikon a táj neveként a *Szolyvai-havasok* alakot használja, de megemlíti, hogy *Borsova-hegység*nek is nevezik. Bulla 1947-ben a két legmagasabb csúcs a *Sztoj* (1679 m) és a *Kuk* (1365 m) neveket említi, az „összefoglaló" hegységnevet nem. Javasoljuk a KPTTB által megadott *Borzsa* használatát minden ide vágó földrajzi objektum esetében (*Borzsa-havas, Borzsa* folyó, *Borzsai-hágó*).

[227] A *Borzsai-havasok* megjelöléseként a Pallas nagylexikon *Szolyvai-havasok* alakot használja. A *Szolyvai-havasok* névadója *Szolyva* (ukránul *Szvaljava [Свалява],* szlovákul *Svalová,* románul *Svalova*) város, ill. a *Szolyva* patak, amely a *Latorca* bal oldali mellékvize.

[228] *Domásai-dombság*: a név a *Kisdomása* (*Malá Domaša)* és *Nagydomása* (*Vel'ká Domáša*) helységnevekből létrehozott *Domása-tó* (víztároló) nevéből képzett. A *Domása-tó* az *Ondava* felduzzasztásával 1962–1967 között jött létre.

[229] *Homonnai-medence*: a név az egykori *Zemplén* vármegyéhez tartozott *Homonna* város (szlovák neve *Humenné*) nevéből képzett összetétel. A város első írásos említése a XIV. századból *Humunna*.

[230] *Szolyvai-medence*: névadója az egykori *Bereg* vármegyéhez tartozott *Szolyva* város (ukránul *Свалява / Szvaljava*, szlovákul *Svalová*, románul *Svalova*), amelynek XIII. századi névalakja *Zoloa*.

[231] *Dolhai-medence*: a névadója az egykori *Máramaros* vármegyéhez tartozott *Dolha* város (ukránul *Довге /Dovhe*, oroszul *Долгое / Dolgoje*, szlovákul *Dolhé*), amelynek középkori neve *Hosszúmező*. Ez a név vált a XIV. századra a szlávos *Dolha* alakra, 1454-ben *Nagh Dolha* néven említik.

[232] *Gorgánok*: neve a szláv „gorka, horka" származéka, jelentése 'hegyecskék, sok kis hegy egymás mellett'.

[233] *Máramarosi-Verhovina*: a név jelentése: 'máramarosi hegyvidék'

[Marmarosszka Verhovina] a *Kraszna-havas*[234] és a *Fagyalos*[235] *[Szvidovec]* tájakat. A *Fekete-Tisza* és a *Fehér-Tisza* közötti emelkedik a 2020 méter magas, *Kő-havas (Pietrosz)*, amelyből sugarasan szétágazó hegyhátak futnak szét. Itt, a *Csornahora*[236] önálló középtáj kis területű hegységében van az *Északkeleti-Kárpátok* csúcspontja. A flisvonulat külső oldalán, a *Cseremos* (*Fekete-Cseremos, Fehér-Cseremos*) és *Moldva [Moldova]*, *Kis-Moldva [Moldovka]* folyók vízvidéke az *Obcsinák*[237] *[Obscsini][Obcinele]* középtáj területe. A kristályos alapkőzetű *Máramaros–Radnai-masszívum [Masivul Maramureş–Rodna]* középtáj a flis és a vulkáni vonulat között helyezkedik el. E felboltozódásban a homokkő alól 2000 m-nél is magassabb, laposabb kupola alakú kristályos hegységek bukkannak felszínre, mindegyikük mezőhavas. A *Fehér-Tisza* völgyétől délre magasodik a *Visói-havasok*[238] (*Máramarosi-hegység, Máramarosi-masszívum*)[239] *[Rahivszki hori + Csivcsini] [Munţii Maramureşului]* A masszívum része a keskeny, merész, jégformálta, tengerszemekkel tarkított, 2000 m fölé magasodó gerincű *Radnai-havasok*[240] *[Munţii Rodnei]*. A hegységet egyes beosztások a *Keleti-Kárpátok*hoz veszik, ugyanakkor variszkuszi szerkezete és kőzetei miatt Székely a *Biharerdő*höz sorolta SZÉKELY (1975) [p.283.]. KPTTB egyértelműen az *Északkeleti-Kárpátok*

---

[234] *Kraszna-havas*: névadója a *Kraszna* patak, mely a *Tarac* jobb oldali mellékvize. Ennek a *Tarac*ba ömlésénél fekszik *Tarackraszna* helység, melynek XV. századi neve *Krazna*. Cholnokynál a táj neve: *Polyána-Kraszna* CHOLNOKY (1929) [p.406.].

[235] *Fagyalos*: névadója a fagyal (ligustrum) cserje. A *Fagyalos* magyarban korábban használt neve *Szvidovec* volt. E szláv névalak váltotta fel a XVII. században az eredeti *Fagyalos* alakot. A magyar szakirodalomban előfordul a *Sztoki-Szvidovec* elnevezés is.

[236] A *Csornahora* név az ukrán „csorna hora" = 'fekete bérc' név magyarosan írt változata. A kistáj neve a 2026 m magas bérc tömbjét jelöli. Bár a magyar földrajzi irodalomban a *Csornahora* alak használata terjedt el, megfontolandó lehet, a magyar *Feketebérc* tájnév-alak bevezetése.

[237] *Obcsinák*: az ukrán-orosz „obscsina" szó jelentése 'faluközösség'. *Bukoviná*ban az ukrán lakosság gazdálkodására jellemző szervezet, amely annyira elterjedt, hogy később a tájnévadásban is szerepet kapott. Az obscsina rendszer *Oroszország*ban alakult ki a XV–XVI. századra. Lényege a paraszti jogok és kötelezettségek kollektív értelmezése volt. Az obscsinák földjét eladni, elajándékozni, örökölni nem lehetett, a tagok kölcsönös kezességgel tartoztak egymásért, de földhasználati joguk gyakorlatilag elidegeníthetetlen volt.

[238] *Visó-havasok*: névadója a *Visó* folyó, amely a *Tisza* bal oldali mellékfolyója. Hossza 77 km.

[239] *Máramarosi-hegység, Máramarosi-masszívum*: KPTTB utóbbi névalakot használja, amelynek földrajzi közneve egyértelműsíti, hogy régi kristályos hegységről van szó. Ugyanakkor a „masszívum" földrajzi köznév az átlag olvasó számára semmitmondó, tudományos névforma, s így a térképi névhasználatban is kerülnünk kell, ezért be kellene vezetnünk a *Máramarosi-hegység* névalakot. Ezzel azonban tájszemléletünk teljesen elfordulna a XX. század közepéig használt *Máramarosi-havasok* névalaktól, aminek ellensúlyozására vezetjük be a *Visó-havasok* nevet. A *Máramarosi-havasok*kal kapcsolatban lásd a következő oldalon írottakat!

[240] *Radnai-havasok*: névadója *Radna* vára, illetve a később e körül kialakult, német bányászok által alapított *Óradna* (románul *Rodna*, németül *Altrodenau*) település, amelynek korai névalakja *Rodna*. A helység határában már a korai időkben bányaművelést folytattak, ezüsttartalmú ércet bányásztak és dolgoztak fel. A tájat Pallas nagylexikona még *Rodnai-havasok* néven említi. Árpád-kori neve *Radnai-havasok* GYŐRFFY (1963, 1987, 1998) [I.p.553.]. A XIX. sz. végének irodalma a *Radnai-havasok*at a *Lápos–Széples-hegyvidék*kel összevontan a *Kárpátok* déli szakaszához, azon belül az *Északi-párkányhegység*hez sorolja SONKLAR K. (1886).

részeként adja meg. A *Radnai-havasok* mintegy folytatásaként emelkedik a *Szuhard-hegység*[241] *[Munţii Suhardului]*.

Az egykori *Magyarország* határát hordozó flis övi és kristályos hegységek felosztása és névhasználata jelentősen eltér a hagyományos magyar és a később alakult szlovák, ukrán és lengyel beosztásokban. KPTTB utóbbiakat is beépítette rendszerébe, emiatt a korábbi magyar tájfelosztásokhoz képest jelentős eltérést mutat. A nevek problémájára 1947-ben Bulla is rámutatott: „A homokkő övezet elnevezése nagyon ingadozó. Leghelyesebb a *Zborói-hágó*tól a *Lupkovi-hágó*ig *Erdős-Kárpátok*nak, a *Lupkovi-hágó*tól a *Vereckei-hágó*ig *Keleti-Beszkidek*nek és a *Vereckei-hágó*tól a *Borsai-hágó*ig *Máramarosi-havasok*nak nevezni a homokkő hegységet." BULLA–MENDÖL (1947) [p.446.] E hegységek magassága és felszabdaltsága dél felé fokozatosan növekszik. Legalacsonyabb a *Sárosi-határhegység* és a *Zempléni-határhegység*, ezek épp, hogy elérik a 800 métert. Ez a két kistáj a korábbi magyar névhasználatban az *Erdős-Kárpátok*[242] vidéke. A *Besszádok* és az *Ungi-határhegység* külső oldala, az 1400 m-es magasságot elérő, de már a külső oldal felé eső terület, a hagyományos magyar felosztásban a *Keleti-Beszkidek*[243] területe. Az egykori *Máramaros* vármegye keleti határán, dél felé folyamatosan, 1600–1800 m-ig magasodó, a *Fagyalos* és a *Csornahora* hegységeket is magába foglaló táj a korábbi magyar irodalomban a *Máramarosi-havasok*[244]. Ennek külső oldala a *Gorgánok* és az *Obcsinák* területe. A *Máramarosi-havasok* néven megadott táj nyugati részében harmadkori kőzetek uralkodnak, az *Iván-havas [hora Pip Ivan]* (1940 m) és a *Torony ága [Vârful Toroiaga]* (1930 m) csoportjait kristályos kőzetek alkotják. Az egyes csoportokat a *Tisza* mellékvizei választják el egymástól, melyek többnyire egymással párhuzamos lefutású hosszú völgyben sietnek alá. Tehát a korábbi tájszemlélet *Máramarosi-havasok* néven flis és kristályos kőzetekből álló hegységeket fogott egybe. Hozzá sorolták a flis vonulathoz tartozó *Gorgánok vidéke* középtáj *Vereckei-Verhovina* kistájának egy részét, a *Máramarosi-Verhovina*, *Fagyalos* és *Csornahora* kistájakat, valamint a kristályos vonulat *Máramaros–Radnai-masszívum* középtájából a *Visói-havasok (Máramarosi-hegység)* tájat. Ilyen heterogén felépítésű tájakat modern

[241] *Szuhard-hegység*: a szuhar, a bodorrózsa vagy kövirózsa (Cistus incanus) növény régi elnevezése.
[242] Az *Erdős-Kárpátok* név motivációja a „*Kárpátok* legalacsonyabb, csak az erdő-övig felnyúló része". Tehát a névadás a hegység legalacsonyabb részére vonatkozó, a szikla és havasi övet el nem érő jellegzetes tulajdonságra utal. A modern földrajztudomány már nem különíti el önálló tájként e területet. Így térképi felvétele nem indokolt.
[243] Korábban a *Keleti-Beszkidek* név területileg szűkebb kiterjesztést jelentett, mint amit KPTTB ad.
[244] *Máramarosi-havasok*: nevét *Máramaros* vármegyéről kapta, de a vidéket, a vármegyét és a hegységet is az *Iza* folyó *Máramaros* nevű mellékfolyójáról nevezték el, melynek névalakja a XVIII. századtól *Mára*.

természetföldrajzi szemlélet nem foghat egybe, ezért a *Máramarosi-havasok* név ma már nincs használatban, helyét jórészt átvették a flis hegységet jelölő *Máramarosi-Verhovina* és a kristályos masszívumot jelölő *Visói-havasok (Máramarosi-hegység)* kistájnevek. Középtáj a *Borgói-hegyvidék [Munţii Bârgău–Dorna]*, amelynek két része a *Borgói-havasok*[245] *[Munţii Bârgăului]* és a *Dorna-medence*[246] *[Depresiunea Dornelor]*. Utóbbi már *Moldvá*ban a *Dorna* folyó magasan fekvő, kiöblösödő síkja.

Az *Alföld* peremén hirtelen emelkedik ki az *Északkeleti-Kárpátok* vulkáni vonulata. Hegységei fiatalabbak, mint az *Északnyugati-Kárpátok*ban (szarmata–pliocén korúak), s ezért kevésbé pusztultak le, többet őriztek meg elsődleges vulkáni formáikból. Ezek alkotják a *Vihorlát–Gutin-hegyvidék*[247] *[Vihorlatské vrchy] [Vulkanicsni Karpati] [Munţii vulcanici Vihorlat–Gutâi]*, főképpen trachitos kőzetekből felépülő középtájat. Nyugaton még kevéssel 1000 m fölé emelkedő hegységek alkotják, amelyeket alacsonyabb dombvidéki és medencetérszínek választanak ele egymástól. Mindegyikük egy-egy kistájat alkot. A *Ciróka* és a *Laborc* összfolyásánál terül el a *Homonnai-hegység*[248] *[Humenské vrchy]*. A középtáj része a *Vihorlát*[249] *[Vihorlat]* és a *Pricske-hegycsoport*[250] *[Popriečny vrch] [Popricsni verh]*. Az *Ung* kiszélesedő völgykapuja a *Turja* befolyásától *Ungvár* városáig az *Ungvári-kapu*[251] *[Uzshorodszka peredhirja]*, amely a *Kéklő* nyugati hegylábfelszínére is kiterjedő táj. Kistáj a *Kéklő*[252] *[Szinyak]*. A *Latorca* kiszélesedő völgytorka a

---

[245] *Borgói-havasok*: névadója a *Borgó* patak, amely a *Beszterce* mellékvize, de a hegység egyik főcsúcsa (1362 m) is a *Borgó* nevet viseli. *Borgó* nevű helységek *Alsóborgó, Felsőborgó, Középborgó, Oroszborgó, Marosborgó*, mindegyik a *Borgó* völgyében. *Alsóborgó* középkori neve *Purgo*, a többiek a XVII. század után keletkeztek. A hegységet Székely *Borgói-havasok*nak, KPTTB *Borgói-hegység*nek adja.

[246] *Dorna-medence*: névadója a *Dorna* folyó.

[247] *Vihorlát–Gutin-hegyvidék*: a táj névadója két szélső tagja a *Vihorlát* és a *Gutin*, a név a 'Vihorláttól a Gutinig terjedő hegyvidék' jelentéssel bír. A középtáj nevét Cholnoky *Vihorlát–Gutin-vulkánsor*nak CHOLNOKY (1929) [p.32.], Sonklar Károly *Vihorlát–Gutin-hegylánc*nak SONKLAR K. (1886) adja meg.

[248] *Homonnai-hegység*: nevét *Homonna* (szlovákul *Humenné*) városáról kapta. A város első írásos említése a XIV. századból *Humunna*. *Homonna* 1920 előtt Zemplén vármegyéhez tartozott.

[249] *Vihorlát*: a táj eredeti nevéről nincs írásos dokumentumunk, valószínűleg *Viharos*, *Vihar* vagy *Vihar-hegy* névalak valamelyike lehetett. Az 1930-as években a *Vihorlát* név magyarosabb formájaként a *Viharlátó* nevet próbálták használatba hozni.

[250] *Pricske-hegycsoport*: névadója a 995 m magas *Pricske* csúcs. Eredeti neve *Piricske* lehetett.

[251] *Ungvári-kapu*: névadója *Ungvár* (ukránul *Ужгород*, szlovákul *Užhorod*) városa. Az *Ung* a városon áthaladó folyó, ill. az egykori *Ung* vármegye területe, történeti-földrajzi táj neve. Névadója Ung vármegye, illetve az *Ung* folyó, amely a *Laborc* bal oldali mellékvize, hossza 127 km. Az *Ung* partján fekvő *Ungvár* XI. századi neve még *Hungvár* volt.

[252] *Kéklő*: eredeti magyar neve *Kék-bérc*, később ebből lett a *Kéklő*. Utóbbi középkori magyar nevet a XVII. században a szláv *Szinyák* alak („szinnij" = „kék") váltotta fel és ez terjedt el a magyar földrajztudományban. Előfordul a *Polyána-Szinyák*, ill. Cholnokynál a *Pojana-Szinyák* CHOLNOKY (1929) [p.32.] elnevezés is. Ez esetben külön hegységrésznek tekintették az *Antalóci-Polyána* csúcs adta hegycsoportot, *Polyána* (*Pojana*) néven. A *Kéklő* név az 1930-as évektől tért vissza a gyakorlatba, de használata még a 80-as években is ingadozott. A *Kéklő* nevet javasoljuk a térképi névhasználatban alkalmazni.

Munkácsi-kapu[253] *[Mukacsevszka peredhirja]*. A *Borzsa* és a *Latorca* völgyei fogják közre a *Borló*[254] *[Velikij Gyil]* kistájat, amely az *Ilosva* forrásvidéke. Vele párhuzamosan futó gerinc a *Hát*[255] *[Malij Gyil]*. A kistájak a vonulat középen több alacsonyabb vulkáni kúpra bomlanak. Legnagyobb területű, de az előbbieknél alacsonyabb, a *Nagyszőlősi-hegység*[256] *[Vinohragyivszki hori]*. A *Borzsa* szélesebb völgysíkja az *Ilosvai-medence*[257] *[Irsavszka kotlovina]*, majd a *Tisza* a *Huszti-kapu*[258] *[Husztszki vorota]* területén lép ki az *Alföld*re. A *Tiszá*n túli (15) *Avas*[259] *[Avasszki hori][Munţii Oaşului]* kistájat laposabb, szélesebb hátak jellemzik. Ennek lealacsonyodó, csatlakozó átmenetitája az *Avasalja*[260] *[Piemontul şi Depresiunea Oaşului]*. Az *Avas* folytatásaként, az 587 m magasan fekvő *Huta-hágó*tól *[Huta]* délkeleti irányban a magas, változatos domborzatú és formakincsű, apró medencékkel tagolt, utóvulkáni hatással keletkezett, ércekben gazdag *Gutin*[261] *[Munţii Igniş–Gutâi]*. Fontos megjegyezni, hogy Cholnoky az *Avas–Gutin–Rozsály–Kőhát* hegységeket *Avas–Kőhát-hegység* néven egységként kezeli CHOLNOKY (1929) [p.32.]. A *Gutin* folytatásaként, 1200–1500 m magas, széles ó-harmadidőszaki homokkőtakaróból kipreparált, 1600–1800 m-re magasodó, *Lápos–Széples-hegyvidék*[262] *[Munţii Lăpus–Ţibleş]* középtáj andezitkúpok sorozatából áll. Két kistája eredetileg nagyrészt lakkolit volt. Egyik a *Lápos (Lápos-hegység)*[263]

---

[253] *Munkácsi-kapu*: névadója *Munkács* (ukránul *Мукачеве* vagy *Мукачів*, szlovákul *Mukačevo*, románul *Munceag* vagy *Muncaci*) városa, középkori névalakja *Muncas*.

[254] *Borló, Borló-hegység*: középkori magyar neve *Barlang hegye* (*Barlang-hegység*) volt. Györffy Györgynél a *Borló* Árpád-kori neve részben *Borló-hegy*, részben *Bereg-erdő* GYÖRFFY (1963, 1987, 1998) [I.p.520.]. E magyar nevek helyébe a XVII. századtól a *Borló-Gyil* alak lépett, amely még a XX. század második felében is több magyar földrajzi munkában jellemző volt.

[255] *Hát*: a *Borló*tól az *Ilosva* patak völgye által elválasztott, keskeny lánc. A *Hát* név középkori eredetű.

[256] *Nagyszőlősi-hegység*: nevét *Nagyszőlős* (ukránul 1946-ig *Szeljus / Селюш*, azóta *Vinogradiv / Виноградів*, korábban románul *Seleuşu Mare*) városról kapta, amelynek korai névalakja *Zceuleus*. *Nagyszőlős* az egykori *Ugocsa* vármegye székhelye volt. Cholnokynál a táj neve *Nagyszőlősi-hegyek* CHOLNOKY (1929) [p.32.].

[257] *Ilosvai-medence*: nevét *Ilosva,* (ukránul *Іршава*), városáról, ill. az *Ilosva* pataktól kapta.

[258] *Huszti-kapu*: nevét *Huszt* (ukránul *Хуст*) városáról kapta, amelynek középkori névalakja *Huszth, Huzthy*. *Huszt* a középkorban a *Huszt* patak és a *Tisza* közötti területen alakult ki. A két vízfolyás közti terület középkori neve *Husztköz*, később a patak neve szlávosodott, *Husztica* lett.

[259] *Avas*: köznévi jelentése 'régi, jobbára már kopárosodó erdő', ill. 'fakószínű' MAÁCZ (1955). Az ómagyarban az „avas" jelentése 'hatalmas fákból álló öreg erdő'.

[260] *Avasalja*: az *Avas* lealacsonyodó, dombvidékivé váló átmenetitája.

[261] *Gutin*: Az 1930-as évek végétől kísérlet történt a hegység *Ezüstös* névre történő váltásával. Ennek motivációja, a terület színesfém bányászata volt, de a földrajzi irodalomban és a mindennapokban továbbra is a *Gutin* maradt, magyar névalakként, használatban.

[262] *Lápos–Széples-hegyvidék* tájat a *Radnai-havasok*kal összevontan Sonklar Károly a *Kárpátok* déli szakaszához, azon belül az *Északi-párkányhegység*hez sorolja SONKLAR K. (1886).

[263] *Lápos*: nevét a *Lápos* patakról, illetve annak medencéjében kialakult *Lápos-vidék* néprajzi tájról kapta. A *Lápos* folyó, a *Szamos* jobb oldali mellékfolyója.

[Munţii Lăpuşului], másik a *Széples (Széples-hegység)*[264] *[Munţii Ţibleşului]*. Középtáj a flis- és a vulkáni vonulat közötti hosszanti medencesor, amely eredetileg a flis vonulat belső lejtője volt, de a vulkáni vonulat medencévé gátolta el. A *Tisza* felső szakasza és a beömlő folyók az *Iza, Visó, Tarac, Talabor, Nagyág* forrásságai benne egyesülnek, s teraszos völgyeikkel felszabdalták. Ez a *Máramarosi-medence*[265] *[Marmarosszka kotlovina] [Depresiumea Maramureşului]*. Itt a mészkőszirtek övének kis kibukkanása a *Máramarosi-szirtek*[266]. A medenceséget két részre osztva a *Tisza* völgyében fekvő *Alsó-Máramaros [Szolotvinszka kotlovina] [Valea Tisei]* és az *Iza* és mellékvölgyeit elfoglaló *Felső-Máramaros [Valea Vişeului şi Izei + Dealurile Maramureşului]* különül el.

(4)Keleti-Kárpátok[267] *[Carpaţii Orientali, Grupa Centrala si Sudica]*

A *Beszterce* völgyétől (a *Dorna* és az *Aranyos-Beszterce* összefolyása alatti, délnyugat–északkelet irányú szakasztól) az *Ojtozi-hágó*ig húzódó *Keleti-Kárpátok* az *Északkeleti-Kárpátok*nál sokkal szélesebb, bár az *Északnyugati-Kárpátok* szélességét nem éri el. A nagytájat északról az *Északkeleti-Kárpátok*, nyugatról az *Erdélyi-medence*, délről a *Kárpátkanyar*, keletről az *Előkárpátok* határolják. E nagytájnál újra megjelennek a kristályos maghegységet alkotó takarórendszerek. A kristályos övezethez kívül széles flis övezet, belül vulkáni vonulat kapcsolódik. A kristályos maghegységre és a flis övre néhol rátolódott egy mészkőtakaró, ezt korábban mészkőszirt-övezet részeként értelmezték, ennek karbonátos fehér kőzetfoszlányai jól elkülöníthetők. Fontos megjegyeznünk, hogy a korábbi, és részben még a mai, magyar tájbeosztások a *Keleti-Kárpátok* déli határát a *Dimbovica*[268] forrásvölgyéig terjesztik ki. Az *Ojtozi-hágó*nál „megálló" *Keleti-Kárpátok* KPTTB egyik sajátossága, mivel tájbeosztásunk a *Keleti-Kárpátok* és *Déli-Kárpátok* közé beiktatja a

[264] *Széples:* neve a középkorban *Buta havas*a BINDER (1959) [p.4.], majd *Széples havasa* volt. A XVIII. századtól, a *Széples* románosodott *Ţibles* alakjából másodlagosan létrejött *Cible*s került a magyarban használatba. Az eredeti magyar névalakot előbb a XX. század 30-as éveiben próbálta „visszahozni" a magyar földrajztudomány, de végül csak KPTTB-ben került vissza a használatba. Bulla 1947-ben, Székely 1975-ben még *Cibles* néven említi BULLA–MENDÖL (1947) [p.447.], SZÉKELY (1975) [p.283.]. A *Szép-les* eredetileg a legmagasabb pont (1840 m) neve volt, később vonódott át az egész hegységre.

[265] *Máramarosi-medence*: nevét *Máramaros* vármegyéről kapta, de a vidéket, a vármegyét és a hegységet is az *Iza* folyó *Máramaros* nevű mellékfolyójáról nevezték el, melynek névalakja a XVIII. századtól *Mára*.

[266] A *Máramarosi-szirtek*et Bulla *Tisza-völgyi-szirtek*nek nevezi BULLA–MENDÖL (1947) [p.446.].

[267] *Keleti-Kárpátok*: a név jelentése a magyar földrajzi szemléleti „központból" (*Duna–Tisza köze*, ill. *Pest*) 'a *Kárpátok* keletre eső része'. Györffy György a *Keleti-Kárpátok* Árpád-kori névalakjaként adja a *Henul–Borgói-hegyek* nevet GYÖRFFY (1963, 1987, 1998) [II.p.44.]. Cholnoky Jenő 1929-ben, Prinz Gyula 1944-ben, Bulla Béla 1947-ben, Székely András 1975-ben, KPTTB 1997-ben egyaránt a *Keleti-Kárpátok* nevet használja.

[268] A *Dimbovica* korábbi magyar neve *Domboica*. Feltételezhető, hogy ez is a magyar *Dombó* (?), *Dombic* (?), *Dombóca* (?) alakok valamelyikéből román hatásra keletkezett.

Kárpátkanyari-hegyvidék nagytájat, amely így pluszként jelentkezik a tájrendszerben.[269]

A *Keleti-Kárpátok* vízrajzi jellegzetessége, hogy a *Moldva* felé lefutó folyói (*Aranyos-Beszterce, Tatros* stb.) az eddigiekkel ellentétben nem a flis vonulat fő-gerincének külső oldalán, hanem belső oldalán erednek. A flis vonulatot pompás szorosokban (*Ojtozi-szoros, Gyimesi-szoros stb*.) törik át. A belső oldalon nagyobb folyórendszerek (*Maros, Olt*) indulnak el, s felfűzik a medencéket, majd nagyszerű szűk szorosokon át kilépnek az *Erdélyi-medencé*be.

A *Keleti-Kárpátok* flisvonulata az északi részen kijjebb szorul, elkeskenyedik, magasabb, a csúcsok az 1500–1600 m-t is elérik. Ez az öv több egyirányú vonulatot alkot. A vonulat legkülső része javarészt *Moldva* területén fut, ezt szokták *Moldvai-havasok*nak is nevezni, de a legújabb beosztásokban a *Besztercei-hegyvidék [Munţii Bistriţei]* középtájat alkotja. Ezen belül a kistájak, itt az erősebben szabdalt területen, egy-egy hegységet jelentenek, térképi ábrázolásban többnyire ezek nevei szerepelnek. Az *Obcsinák* déli végéhez kapcsolódik az *Aranyos-Beszterce* szorosa fölé magasodó, kis területű *Gyamaló*[270] *[Munţii Giumalău]*, tőle keletre terül el a merész sziklaalakzatairól híres *Ráró-hegység*[271] *[Munţii Rarău]*, amelynek déli folytatása a hatalmas kiterjedésű *Esztena-hegység*[272] *[Munţii Stânişoarei]*. Ennek fiatal flisredői párhuzamos hegyláncokat alkotva északnyugat–délkelet irányban húzódnak. *Moldva*, kis részben *Erdély*, magas hegyvidéke, a *Fekete-Sáros [Neagra Şarului]* völgyétől délre, a *Kis-Beszterce [Bistricioara]* völgyéig húzódó *Besztercei-havasok*[273] *[Munţii Bistriţei]*. A kristályos vonulatot a *Tatros menti hegyvidék*[274] *[Munţii Trotuşului]* középtáj képviseli. Formái az északi hegységekben változatosabbak, a délieket egyhangú erdős hátak jellemzik, majd az egész vonulat a vulkáni takaró alá süllyed, s kristályos kőzetek csak a *Déli-Kárpátok*ban kerülnek ismét felszínre. Része a *Tatros* és a *Békás* között húzódó *Tarkő-hegység*[275] *[Munţii Tarcăului]*, amelyet délről, a *Csíki-havasok*

[269] A *Kárpátkanyari-hegyvidék* nagytáj jellemzőit lásd később a „*Kárpátkanyar*" c. résznél.
[270] *Gyamaló-hegység*: névadója az 1857 m magas *Gyamaló*.
[271] *Ráró-hegység*: névadója az 1650 m magas *Ráró*.
[272] *Esztena-hegység*: névadója az esztena (isztina, sztina) közszó, amely ideiglenes lakhely (szállás) és munkahely, elsősorban a juhászathoz kötődik. Itt a *bács* vagy *major* megnevezésű juhász végzi a juhok legeltetését, fejését és a tejtermékek készítését. Az esztena *Erdély* és a *Felvidék* havasi részein mindenütt jellemző, de utóbbi területén szállás (salaš)-nak nevezik.
[273] *Besztercei-havasok*: nevét a *Beszterce* folyóról kapta.
[274] *Tatros menti hegyvidék*: névadója a *Tatros* (románul *Trotuş*) folyó, amely a *Szeret* (románul *Siret*) egyik jelentős jobb oldali mellékvize, hossza 149 km. A folyó eredeti neve *Tatáros*.
[275] *Tarkő-hegység*: névadója a legmagasabb csúcsa, a *Tar-havas*, ill. a *Tar-kő* (1492 m). A hegységben eredő legjelentősebb víz a *Tarkő-patak*, amely *Tarkő* (románul *Tarcău*) helységnél ömlik az *Aranyos-Besztercé*be.

felé, a *Gyimesi-szoros* zár le, ez *Erdély* és a *Keleti-Kárpátok* egyik legjelentősebb völgyszorosa és közlekedési útvonala. A *Tarkő-hegység*gel párhuzamosan fut, a *Tázló* és az *Aszó* forrásságait rejtő *Gosman-hegység*[276] *[Munţii Goşmanului]*. A *Tarkő-hegység*et délről a *Tatros völgye [Valea Trotuşului]* határolja. Legnagyobb kiterjedésű kistáj a főképpen kritályos palákból álló *Csíki-havasok*[277] *[Munţii Ciucului]* amelynek több kisebb völgyi részlete is elkülönül. Medenceségi térszín a *Kászoni-medence [Depresiunea Plăieşi]*. A dél felé egyre jobban elkeskenyedő kristályos övet, az *Úz* és az *Ojtoz* völgye között, észak–déli irányban húzódó *Nemere*[278] *[Munţii Nemira]* zárja. Ennek déli határa az *Ojtozi-hágó [Pasul Oituz]* (866 m), tőle délre már a *Kárpátkanyar*, azon belül a *Háromszéki-havasok* kezdődik. A *Gosman-hegység* délkeleti folytatása a *Tatros*on túl fekvő, alacsonyabb *Berzeneci-hegység*[279] *[Munţii Berzunţ]*, amely már az *Előkárpátok*kal áll kapcsolatban. A flisvonulat belső tagjai jóval alacsonyabbak a külsőnél, csúcsaik 1000 m körüliek, széles, többnyire erdő borította hátak és fennsíkok jellemzik őket. A *Keleti-Kárpátok* belső flisövének középtája a *Bodoki–Baróti-hegyvidék [Munţii Bodoc–Baraolt]*, amely három hegységet fog egybe. Ide tartozik a nyugat felől a vulkanikus *Csomád* folytatását képező, a *Torja-patak*tól keletre húzódó, *Kászon* és *Kézdiszék* közé beékelődött, kicsiny területű *Torjai-hegység*[280] *[Munţii Turiei]*. Ettől délre, a *Bálványos-tető [Paşul Balvanyoş]* 940 m magas hágójától délre emelkedik a *Bodoki-hegység*[281] *[Munţii Bodocului]*. Az *Olt*tól nyugatra, a *Hargita* irányából a *Hatod-tető*től *[Paşul Hatod]* (710 m) délre fekszik a *Baróti-hegység*[282] *[Munţii Baraoltului]*, amely *Sepsiszék* és *Erdővidék* (*Miklósvárszék*) között teremt összeköttetést. A flisvonulat külön középtája a nagy kiterjedésű, nagyjából észak–déli futású, az előbbieknél

[276] *Gosman-hegység*: névadója egyik csúcsa a *Gosman*. A hegységet jelölő, magyar nyelvű térképen előforduló, név a *Szivárvány-havas*, amelynek eredete ismeretlen.
[277] *Csíki-havasok*: névadója az egykori székely önigazgatás egyik nagy egysége *Csíkszék*, amelynek középkori alakja *Chyk*.
[278] *Nemere, Nemere-hegység*: A nemere *Székelyföld* keleti részén, a *Keleti-Kárpátok*ban, a *Gyergyói-medencé*ben és a *Csíki-medencé*ben uralkodó száraz, erős, hegy-völgyi szél.
[279] *Berzeneci-hegység*: névadója *Berzenec* (románul *Berzunţi*) helység, ill. a *Berzenec* patak. A település neveként gyakran használják a *Berzunc* névalakot is. Eredeti neve *Berzenec*.
[280] *Torjai-hegység*: névadója *Torja* (románul *Turia*) település, illetve a *Torja* patak. A helység középkori névalakja *Thoria, Thorya*.
[281] *Bodoki-hegység*: névadója *Sepsibodok* (románul *Bodoc*) község, amelynek középkori neve *Buduk, Bodog, Bodok*. A tájat Hunfalvy *Háromszéki-hegység*nek és *Kászoni-hegység*nek nevezi, előfordul a *Bodoki-havas* vagy *Bodok-havas* elnevezés is.
[282] *Baróti-hegység*: nevét *Barót* (románul *Baraolt*) városról illetve az e nevet viselő patakról kapta, középkori névalakja *Boralt, Baruth, Baroth*.

változatosabb felépítésű *Persányi-hegyvidék*[283] *[Munţii Perşanii]*. A már a *Keleti-Kárpátok* vulkáni övéhez tartozó *Hargitá*val határos északi és középső részén, a flisbe sok helyütt beágyazódott, nagyméretű mészkőtömbök, bazalt és gránittestek vannak. A *Persányi-hegyvidék* hármas tagolódású. Északi kistája a *Kormos-patak–Vargyas* és *Kis-Homoród* patakok völgyei között fekvő *Rika-hegység*[284] *[Munţii Perşanii de Nord]*, középső része az *Apácai-erdő*[285] *[Munţii Perşanii Centrali]*, amelyet az *Olt* völgye, a folyó festői szépségű szurdoka, a *Rákosi-szoros*[286] *[Defileul Racoş]* választ el a *Rika-hegység*től. Az *Apácai-erdő*t, a harmadidőszak végén, negyedidőszak elején, kis mértékű bazaltvulkánosság érte. Ezt jelzik a bazaltkúpok és a kis bazalttakarók, amelyek tovább színezik a vidék formakincsét. A *Persányi-hegyvidék* déli kistája a *Feketehalmi-hegyek*[287] *[Munţii Perşanii de Sud]* A *Feketehalmi-hegyek*en keresztül, a *Barcaság* és a *Fogarasföld* között, a *Bogáti-hágó [Paşul Bogată]* (619 m) teremt összeköttetést.

Az egykori Erdélyi-óceán felső júra-alsó kréta üledékeiből kialakult mészkőtakartó foszlányai a legmerészebb, legmagasabb, legpompásabb mészkőformákat mutatják az egész *Kárpátok*ban. Ezek többnyire a flis öv belső peremét szegélyezik és főképpen metamorf kőzetekből felépülő *Gyergyó–Békási-hegyvidék [Munţii Giurgeu–Bicaz]* középtájba tartoznak. Ennek kistája a *Gyergyói-havasok*[288] *[Munţii Giurgeu]*, amely kréta-harmadidőszaki tönkfelszín maradványa. Déli részén, a 890 m magas *Marosfői-hágó*nál van a *Maros* és az *Olt* völgyfőinek vízválasztója. A *Gyergyói-havasok*tól keletre magasodik, a mészkővonulat takaróhatárán kialakult *Hagymás-hegység*[289] *[Munţii Hăşmaş]* A névadó főcsúcs a

[283] *Persányi-hegyvidék*: névadója *Persány* (románul *Perşani*) község, amelynek XIV. századi neve *Persany*. A hegyvidék középkori neve *Sárkány-hegység* volt, később a *Persányi-hágó* után neve *Persányi-hegysor* lett, de előfordul az *Apácai-hegysor* (*Apáca* község szintén a hegység területén fekszik, nevét egykori kolostoráról kapta), és a *Krizbai-havas* (*Krizba* község szintén a hegyvidék területén fekszik.).

[284] *Rika-hegység*: névadója a *Rika-vidék*, a *Persányi-hegyvidék* északi részét *Rikán*ak nevezi a környék lakossága. A *Rika-hegység* neve előfordul *Rika-erdő* és *Északi-Persányi-hegység* névalakkal is.

[285] *Apácai-erdő*: névadója *Apáca* község (románul *Apaţa*). A helység nevét egykori kolostorának lakóiról kapta. Az *Apácai-erdő* jelölésére gyakran használt név a *Középső-Persányi-hegység*.

[286] *Rákosi-szoros*: nevét *Felsőrákos* (románul *Racoşul de Sus*) községről kapta. A település a *Kormos-patak* mentén fekszik.

[287] *Feketehalmi-hegycsoport*: nevét a *Fekete-hegy* nevű csúcsról kapta, amelynek másik neve *Kotla*. A névadás később kiterjedt a hegy alatt fekvő településre is, amelynek neve *Feketehalom* (románul *Codlea*, németül *Zeiden*). A kistáj másik használt neve *Szág-hegység*, ill. *Déli-Persányi-hegység*.

[288] *Gyergyói-havasok*: nevét az egykori székely *Gyergyószék* adta. *Gyergyó, Gyergyói-medence*: *Gyergyó* egyben néprajzi tájnév is. Középkori névalakja: *Gorgio*.

[289] *Hagymás-hegység, Nagyhagymás-hegység*: névadója a *Nagy-Hagymás* és a *Fekete-Hagymás* csúcs. A *Nagy-Hagymás* csúcs másik neve: *Bárány-havas*, így előfordul az egész hegységre a *Bárány-havas* megnevezés is. KPTTB a táj neveként a *Nagyhagymás-hegység* formát adja meg, ez Xántus László és Xántus Julianna szerint helytelen, szűkebb területe jelöl, nem az egész hegységet XÁNTUS (1999) [p.8.].

környezetéből több száz méteres fallal emelkedik ki. A hegység középső részén fekszik a hegyomlással elgátolt *Gyilkos-tó*[290]. A leglátványosabb mészkőcsúcsok e körül fekszenek. Itt a júra mészkő takarófoszlányaiból az erózió meredek sziklaletörésekkel határolt karsztosodott bérceket, különálló tornyokat formált. A *Békás-patak* a tóból kilépve, a *Békás-szoros* öt kilométer hosszú fenséges kanyargós kanyonján át tör magának utat. Kistáj a *Hagymás-hegység* déli „folytatása", a *Tatros*ig húzódó *Naskalat*[291] *[Munţii Naşcalat]*. A *Hagymás-hegység*től keletre, már *Moldvá*ban magasodik, a főképp mészkőből felépülő, látványos sziklaformákat mutató *Csalhó*[292] *[Munţii Ceahlău]*. A tájat az *Aranyos-Beszterce,* (ill. a *Békási-víztároló*) a *Békás* és a *Kis-Beszterce* határolják, amelyek mély völgyei komoly választóvonalak a szomszédos tájaktól.

A *Keleti-Kárpátok* legérdekesebb öve, az andezites vulkánosság legfiatalabb területe, a vulkáni vonulat. Tagjai az egész *Kárpátok* legfiatalabb vulkáni hegységei. A vulkáni működés ugyan itt is megkezdődött a miocén derekán, de a pliocénban volt a legerősebb, s csak a negyedidőszakban halt el. A legújabb kutatások szerint mintegy tízezer éve még működtek tűzhányok e vidéken. Itt láthatók legszebben az eredeti vulkáni formák maradványai, sok merész vulkáni kúp, terjedelmes lávatakaró, mély kalderák, sőt egy kráter roncsa is. Az utóvulkáni működés utolsó tanúja a *Székelyföld* sok száz savanyúvízforrása, ahogy *Erdély*ben nevezik, a borvizek. A *Keleti-Kárpátok* vulkáni vonulata a *Kelemen–Görgény–Hargita-hegyvidék*[293] *[Munţii vulcanici Căliman–Gurghiu–Harghita]* nevű középtájat alkotja. Ez három nagy andezitvulkáni hegytömegből áll. Északon a *Kelemen-havasok*[294] *[Munţii Căliman]*)[295], kistáj északi oldalának kárfülkéiből a fiatal jégkorszakokban még

[290] A *Gyilkos-tó* vizét a *Gyilkos-kő* sziklafalának hirtelen leomlása 1837-ben duzzasztotta fel a *Békás-patak* elgátolásával. A völgytalp egykori fenyveseinek lenyesett csonkjai ma is a víz tükre fölé magasodnak. A tó eredeti neve *Veres-tó* volt, a tápláló legjelentősebb vízfolyás, a *Veres-patak* neve után. A *Gyilkos-tó* formát Orbán Balázs 1878-ban írta le elsőként, s ő is vitte be a köztudatba. A III. katonai felmérés 1892-ben megjelent szelvényén még a *Vörös-tó* név szerepel. A tó román neve a *Lacu Roşu* jelentése 'vörös tó', de ez a forma 1936-tól vált általánossá. Korábban a *Lacul petri roşi* (1864), majd *Lacul Ucigaş, Lacul Gilcoş, Tăul Ghilcoş* nevek fordultak elő XÁNTUS (1999) [p.45.].

[291] *Naskalat-hegycsoport*: névadója a *Naskalat* 1550 m magas csúcsa. A kistájat több forrás a *Csíki-havasok*hoz sorolja.

[292] *Csalhó, Csalhó-hegység*: a „csaholó" vagy „csagoló" név a szakállas saskeselyű (Gybaetus barbatus) korai magyar neve MOLDVAI MAGYAR NEVEK (2012). E madárfaj a magyashegységi régiók ma is fészkelő ragadozómadara a *Kárpátok*ban. A román „ceahlău" szintén a szakállas saskeselyű neve BAKOS–DOROGMAN (1995) [p.91.].

[293] A *Kelemen–Görgény–Hargita-hegyvidék* középtájat Sonklar Károly a *Kárpátok* déli szakaszához soroltan *Keleti-trachyt-hegylánc* névvel különíti el SONKLAR K. (1886).

[294] *Kelemen-havasok*: névadója a hegység 2033 m magas csúcsa a *Kelemen, Kelemen-csúcs* HUNFALVY (1863-64) [II.p.41.]. Középkori neve *Alpes Clementis* GYÖRFFY (1963, 1987, 1998) [III.p.373.].

[295] A *Kelemen-havasok* legmagasabb pontja (2102 m) a *Kis-Pietrosz* a középkorban a *Kis-Köves* nevet viselte. A terület XVI. századi jórészt román etnikumuvá válásával cserélődött ki a név, amely aztán a magyar szóhasználatban is elterjedt. A csúcs 1942–1944 között a *Teleki-csúcs* nevet viselte, a névadó gróf Teleki Pál földrajztudós-miniszterelnök

jégár nyomult le. Főcsúcsa a legmagasabb kárpáti tűzhányó, amelynek elsődleges vulkáni formakincse megőrződött. A magját alkotó harmadidőszaki szubvulkáni tömzsöt a hegység peremébe vágódott patakvölgyek tárják fel. A főképp amfibol- és piroxénandezit-lávából, valamint vulkáni agglomerátumból álló hegység fő tömegét a középső miocéntől a pleisztocén elejéig tartó kitörések hozták létre. A *Kelemen-havasok*at a *Maros* völgye – a külön kistájat alkotó – *Felső-Maros-áttörés*[296] *[Trecătoarea Mureşului Topliţa-Deda]*, az egykori fő vulkáni kitörési központ, választja el a *Görgényi-havasok*tól[297] *[Munţii Gurghiului]*, amely s folyótól délre húzódik. Ennek gerincét a fennsíkra telepedett meredek lejtőjű fiatal vulkáni kúpok sora alkotja, legtöbbjük megőrizte kalderáját. A hegység területén kitörési központ volt a *Sikaszó* völgye, de rajta, és a *Felső-Maros áttörés*en kívűl még három nagy, és több kisebb kitörési központ figyelhető meg a főképpen andezitlávából, agglomerátumból és piroklasztikumból felépülő fiatal, vulkáni képződményen. A hegység északi részén, a *Fancsal [Grupa Fâncel]*, a *Kárpátok* egyik legnagyobb félkalderája, amelyet a *Görgény-patak* forrásságai erodáltak tovább. A kaldera másik felét fiatalabb vulkáni robbanás repítette a levegőbe. Ez a *Mező-havas [Grupa Saca]*. Pompás, mély, még meglepően ép, kerekded kalderájának peremét a *Székely-patak* réseli át szűk szorosban. A *Bucsin-tető*től *[Paşul Bucin]* (1287 m) délre fekszik a vulkáni vonulat legfiatalabb tagja a *Hargita*[298] *[Munţii Harghita]*. Ennek gerince széles, lapos, andezittufán, agglomerátumon és láván kialakult, legelőkkel tarkított erdős fennsíkból emelkedik ki, rajta meredek lejtőjű fiatal vulkáni kúpok sora emelkedik, melyek még megőrizték kalderájukat. Kitörési központ volt északon a *Nagy-Somlyó* és a *Csomafalvi-Dél-hegy*, a központi részen a *Madarasi-Hargita*, *Rákosi-Hargita*, *Madéfalvi-Hargita, Csicsói-Hargita*, amelyek a hegység legmagasabb tetői is. Utóbbiak öt kilométer átmérőjű, szakaszos beszakadással keletkezett kalderát zárnak körül, amelyet a *Vargyas-patak* csapolt meg. A *Nagy-Piliske* csúcsnál a *Déli-Hargita* gerince két felé ágazik. A *Hatod-hágó* irányában emelkedik a *Nagy-Murgó*, amely a *Keleti-Kárpátok* vulkáni

volt. Ma már gyakori a csúcs egyszerűen *Pietrosz* vagy *Kelemen-Pietrosz* névalakkal való jelölése. (A *Nagy-Pietrosz* a *Radnai-havasok* legmagasabb pontja.)

[296] *Felső-Maros-áttörés*: névadója a *Maros* folyó. A *Maros* a *Tisza* jobb oldali mellékfolyója, hossza 683 km. A *Körös* a *Tisza* jobb oldali mellékfolyója. A Körösök vízrendszerének hossza 742 km.

[297] *Görgényi-havasok*: névadója a *Görgény* patak. A *Görgény* a *Maros* bal oldali mellékfolyója, hossza 55 km. A *Görgény* középkori névalakja: *Gurghyn, Georgyn, Gergen*.

[298] *Hargita*: a hegység Lázár deák térképén (1528) *Mons Hargita* néven szerepel. A *Madarasi-Hargita* 1801 m-es csúcsának neve korábban *Nagy-Hargita* volt HUNFALVY (1863-64) [II.p.72.], valószínűleg ez volt a hegység névadója. A Csíki székely krónikában a *Hargita* neve *Héthavas*. A Duna-völgy és környéke térképen a táj román neve *Arghita* alakkal szerepel DUNA-VÖLGY (1947).

vonulatának legdélebbi tagja. A *Nagy-Piliske* csúcstól keletre már az *Olt völgye* fekszik, amely a *Tusnádi-szoros*ban[299] *[Defileul Tuşnad]* szűkül össze. A *Hargita* vulkáni sorozata azonban ezután is folytatódik. Az *Olt*tól keletre fekszik a *Csomád*[300] *[Munţii Ciumat]*, amely szerkezetét, felépítését és helyzetét tekintve is a *Kelemen-Görgény-Hargita-hegyvidék* vulkáni vonulatának legfiatalabb tagja. A *Nagy-Csomád* meredek kúpján megmaradt kettős kráterromban gyűlt fel a *Szent Anna-tó* és a *Mohos-tó* vize. Az utóvulkáni jelenségekben gazdag, kicsiny *Büdös-hegy* (torjai *Büdös-barlang*, *Gyilkos-barlang*) és a *Bálványosvár* merész kúpja a nagy vulkánosság utolsó tanúi.

A *Keleti-Kárpátok*ban egy medencesor alakult ki. Ez a vulkáni vonulatot választja el a kristályos-, illetve *Csíkszeredá*tól délre a széles flis vonulattól. Ez az egész *Kárpátok* legérdekesebb, legnagyszerűbb medencesora. A fiatal és magas vulkáni vonulat a medencesort erősen elgátolja az *Erdélyi-medencé*től, ugyanakkor a medencék a vulkánossággal egyidőben, majd még azt követően is megsüllyedtek, s ezért a felső-pliocénben még valamennyiben tó duzzadt fel. A viszonylag kicsiny tavak azonban aránylag gyorsan feltöltődtek s lecsapolódtak, majd folyóik még jelentősen tovább töltötték. A szerkezeti vonalakon a vulkáni utóműködéstől támogatva, rengeteg szénsavas forrás tör fel, amelyek helyenként valósággal ellepik a vidéket. Ezeket a székelyek borvízforrásoknak nevezik. Északabbra fekszik a *Székely-medencesor*[301] *[Culoarul depresionar Bilbor–Borsec–Giurgeu–Ciuc]* középtáj. A medencesor első kistája az 1060 m magasan fekvő *Bélbori-medence*[302] *[Depresiunea Bilbor]* és az 1000 m-en elterülő *Borszéki-medence*[303] *[Depresiunea Borsec]*. Mindkettő még ezen az ásványvizekben rendkívül gazdag területen belül is borvizekben való gazdagságával tűnik ki. Jóval nagyobb méretű medenceség a 800 m magasan fekvő *Gyergyó*[304] (*Gyergyói-medence*) *[Depresiunea Giurgeu]*, amely a *Maros* forrásmedencéje. *Gyergyó*tól a *Marosfői-hágó [Paşul Greţeş]* (890 m) választja el az alacsonyabb, s a fiatalabb süllyedés következtében egyre laposabb, 600–700 m

[299] *Tusnádi-szoros*: névadója *Tusnádfürdő* (románul *Băile Tuşnad*) városa. *Tusnádfürdő* 1934-ben önállósult *Tusnád* (románul *Tuşnád Sat*) területéből.
[300] *Csomád, Csomád-hegység*: névadója az 1300 m magas *Nagy-Csomád* és az 1238 m magas *Kis-Csomád* csúcsa. A táj neve több forrásban *Csomád–Büdös-hegység*. Utóbbi összetételben az 1143 m magas *Büdös-hegy* neve szerepel, amely név az utóvulkáni működésből fakadó kénes gázok adta jellegzetes szagból fakad. A *Csomád* előfordul *Csomág* névformával is SONKLAR K. (1886).
[301] *Székely-medencesor*: névadója a székely nép, amely a magyar egyik ága.
[302] *Bélbori-medence*: névadója *Bélbor* (románul *Bilbor*) helység.
[303] *Borszéki-medence*: névadója *Borszék* (románul *Borsec*) helység.
[304] *Gyergyó, Gyergyói-medence*: *Gyergyó* egyben néprajzi tájnév is.

magasan fekvő *Csík*[305] (*Csíki-medence) [Depresiunea Ciuc]* tájat, amely már az *Olt* medencéje. Ennek része *Felcsík*[306] *(Felcsíki-medence) [Depresiunea Ciucului de Sus)* és *Középcsík*[307] *(Középcsíki-medence) [Depresiunea Ciucului de Mijloc]*, amelyek felszabdalt, hepehupás dombságok, illetve *Alcsík*[308] *[Alcsíki-medence] [Depresiunea Ciucului de Jos]*, amely már sík vidék. *Csík*tól délkeleti irányban a *Nyerges-tető*n *[Paşul Niergheş]* (895 m) átkelve jutunk a *Brassó–Háromszéki-medence [Depresiunea Braşovului]* középtáj területére. A flisvonulatot megszakító, a *Keleti-Kárpátok*at és a *Kárpátkanyar*t elválasztó tágas *Háromszéki-medencé*t a közepe táján 20–40 m magas halmok – valójában a mélybe süllyedt flishegyek kiálló csúcsai – teszik változatossá. Kistája *Felső-Háromszék*[309] *[Depresiunea Târgu Secuiesc],* amelynek a *Feketeügy* folyótól északra eső, a *Torja* és *Kászon* patakok vízvidéke *Kézdiszék*[310] *[Scaunul Chezdi]*, attól délre, a *Gelence*, *Kovászna*, *Zágon* patakok vízvidéke *Orbaiszék*[311] *[Scaunul Orbai]*. Külön kistáj, a kiszélesedő *Olt* völgy *Sepsiszentgyörgy* környezetében, *Sepsiszék*[312] (*Sepsiszéki-medence) [Depresiunea Şepşi]*. Ennek része az *Olt* és a *Feketeügy* szögében elterülő síksági *Szépmező*[313] *[Câmpul Frumos]*. A háromszéki *Szépmező* folytatása a legnagyobb és legalacsonyabb sík térszín a *Barcaság*[314] *(Barcasági-medence) [Depresiunea Ţara Bârsei]*, amely már alföldies jellegű, lapos, tökéletes síkság. Benne a *Brassói-havasok* lábánál még 650–750 m magas, vízben szegény hordalékkúpok szinte észrevétlenül lejtenek az *Olt* 500 m-es síkjára, s itt peremeiket sűrű forrássor jelzi. Külön kistájak az *Erdővidék*[315] (*Erdővidéki-medence*) *[Depresiunea Baraolt]*, ennek része *Bardócszék*[316] *[Scaunul Brăduţ]*

---

[305] *Csík*: névadója az egykori székely önigazgatás egyik nagy egysége *Csíkszék*, amelynek középkori alakja *Chyk*.
[306] *Felcsík*: a név jelentése 'Felső-Csík'. A medence, viszonyításon alapuló, elhelyezkedésére utal.
[307] *Középcsík*: a név jelentése 'Középső-Csík'. A medence, viszonyításon alapuló, elhelyezkedésére utal.
[308] *Alcsík*: a név jelentése 'Alsó-Csík'. A medence, viszonyításon alapuló, elhelyezkedésére utal.
[309] *Felső-Háromszék*: névadója az egykori székely szék, később vármegye, egyben néprajzi táj: *Háromszék*. Az egységes *Háromszék* 1562-ben jött létre, az addig önálló *Kézdiszék, Orbaiszék* és *Sepsiszék* egyesülésével. Innen ered neve is: három szék egyesülése = *Háromszék*.
[310] *Kézdiszék*: neve az egykori székely fiúszék, ma néprajzi táj nevével azonos.
[311] *Orbaiszék*: neve az egykori székely fiúszék, ma néprajzi táj nevével azonos.
[312] *Sepsiszék*: névadója az egykori *Sepsi* fiúszék. Ma egyben néprajzi tájnév is.
[313] *Szépmező*: egyben néprajzi tájnév is.
[314] *Barcaság*: egyben néprajzi tájat is jelöl, nevét a *Barca* folyóról kapta, amely az *Olt* bal oldali mellékvize, hossza 68 km. A *Barcaság* a XIII. századtól az erdélyi szászok egyik területe. A *Barcaság* Árpád-kori neve *Barca-föld* GYÖRFFY (1963, 1987, 1998) [I.p.819.].
[315] *Erdővidék*: néprajzi tájnév beemlése a természetföldrajzi beosztásba. Néprajzi értelmezésben az *Olt völgye Felsőrákos*tól *Bölön*ig, valamint az *Olt*ba ömlő *Kormos, Barót* és *Ajta pataka* vidéke.
[316] *Bardócszék*: névadója *Bardóc* (románul *Brăduţ*) helység, amelynek középkori névalakja *Bandach, Bardach*. *Bardócszék* az 1876 előtti igazgatási felosztásban *Erdővidék* északi, *Udvarhelyszék*hez tartozó, területe.

és *Miklósvárszék*[317] *[Scaunul Micloşoara]*. A *Brassó–Háromszéki-medence* fiatal, napjainkig tartó süllyedését az elmúlt századok gyakori erősebb földrengései is igazolják. Az egyes medencék között a folyók festői szorosokban törnek át. Közülük legszebb az *Olt* példás teraszokkal kísért *Tusnádi-szoros*a.

(5)Kárpátkanyar[318] (*Kárpátkanyari-hegyvidék*) *[Carpaţii Curburii]*

A Kárpát–Pannon-térség természeti tájbeosztása *Kárpátkanyar* néven, a *Keleti-Kárpátok*on belül, „külön nagytájrészlet”-ként kezeli a *Keleti-Kárpátok* és a *Déli-Kárpátok* érintkezésének vidékét. Ez a vidék a térképen is a *Kárpátok* egyik leglátványosabb területe, hiszen a *Kárpátok* hegyvidékének íve itt kilencven fokos fordulatot tesz. A *Kárpátkanyar* külön kezelése új megoldás a magyar tájszemléletben, ugyanis korábbi munkák nem, de a mai magyar földrajztudomány jelentős része sem különíti el e tájat.

A *Kárpátkanyar* a *Kárpát-térség* tájbeosztásának egyik legvitatottabb pontja, hiszen a *Keleti-Kárpátok* és *Déli-Kárpátok* elhatárolására több lehetőség kínálozik: geológiai alapon a *Keleti-Kárpátok*at a *Dimbovica* folyó felső völgyéig szokták kiterjeszteni, mivel itt a *Keleti-Kárpátok*ra jellemző vonulatokat felváltják a *Déli-Kárpátok*ra jellemző kristályos hegytömegek. Ebben a megoldásban a *Bucsecs* a *Déli-Kárpátok* része. Geomorfológiai alapon a *Prahova* felső völgyét tekintik határnak, amelytől nyugatra a *Bucsecs* jó 500 méterrel a *Keleti-Kárpátok* többi része fölé emelkedik. Így a *Bucsecs* a *Keleti-Kárpátok* része. A korai magyar tájszemléletek JANKÓ J. (é.n.) a *Déli-Kárpátok*at keleten az *Ojtozi-hágó*ig terjesztették ki. Így a *Háromszéki-havasok* flis vonulata a *Déli-Kárpátok* kristályos hegységeivel került egy nagytájhoz. Később, a modern tájbeosztások már feloldották ezt az ellentmondást és a dél felé elkeskenyedő flisvonulat hegységeit (*Háromszéki-havasok, Brassói-havasok*) a *Keleti-Kárpátok*hoz sorolták, kiterjesztve ezzel a nagytájat a *Kárpátkanyar*tól nyugatra, a *Dimbovica* forrásvölgyéig.

KPTTB az előző megoldásokkal szakítva, mintegy kompromisszumos megoldásként, a román földrajz álláspontját építette be rendszerébe, és azzal egyezően a *Kárpátkanyar*t külön, a *Keleti-Kárpátok*on belül, „nagytáj-részlet”-ként kezeli. E megoldást kartográfiailag nem tudjuk értelmezni, hiszen a

[317] *Miklósvárszék*: névadója *Miklósvár* (románul *Micloşoara*) helység. *Miklósvárszék* az 1876 előtti igazgatási felosztásban *Erdővidék* déli, *Háromszék*hez tartozó, területe.

[318] *Kárpátkanyar*: a név jelentéstartalma, hogy a *Kárpátok* íve az addigi északnyugat–délkelet irányból kelet–nyugativá válik, mintegy 90 fokos fordulatot tesz. Az először a román földrajztudományban elterjedt *Carpaţii Curburii* = ’Kárpátok kanyar’ névvel jelentkezett, végeredményben a magyar név ennek a fordítása. A magyar földrajztudomány 1997 előtt nem kezelte külön tájként a *Kárpátkanyar*t, azóta csak KPTTB használja rendszerében.

tájrendszerben lévő hierarchikus ábrázolás csak nagyon korlátozottan alkalmazható a térképlapon. Ugyanakkor fontos a *Kárpátkanyar*, mint természetföldrajzi tájnév ábrázolása, ezért, az *Északnyugati-Kárpátok* alá sorolt *Mátraerdő* „nagytájrészlet”-hez hasonlóan, de némileg más okból, külön nagytájként kezeljük a *Kárpátkanyar*t, amely így a XXI. század magyar térképi tájábrázolásban is helyet kap.

Meg kell jegyeznünk, hogy a táj kiterjedésében a román szemléletben is vannak különbségek. A *Kárpátkanyar* nyugati határát részben a *Prahova völgye*, részben a *Dimbovica* forrásvölgye adja, így a *Bucsecs, Királykő, Leaota-hegység* hovatartozása ingadozik a *Kárpátkanyar* és a *Déli-Kárpátok* között. Az alábbiakban KPTTB megoldását elfogadva a *Dimbovica* forrásvölgyét vesszük a *Déli-Kárpátok* és a *Kárpátkanyar* határának. Ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy KPTTB a *Kárpátkanyar* fogalmát nem terjesztette ki a *Brassó–Háromszéki-medencé*re, valamint a *Bodoki-hegység*re, *Baróti-hegység*re és *Persányi-hegység*re, holott több román tájbeosztás ezeket *Belső-Kárpátkanyari-hegyvidék* néven ide sorolja. A *Kárpátkanyar* északon a *Keleti-Kárpátok*, nyugaton az *Erdélyi-medence* és a *Déli-Kárpátok*, délen és keleten az *Előkárpátok* nagytájakkal érintkezik.

A *Kárpátkanyar*, több középtájra bomlik. Az *Ojtozi-hágó*tól[319] *[Pasul Oituz]* (866 m), illetve az *Ojtozi-szoros*tól délre a *Háromszéki-havasok*[320] *[Munţii Vrancei + Munţii Buzăului]* középtáj a *Keleti-Kárpátok* flis vonulatának folytatódása, folyóvölgyek által erősen felszabdalt, középhegység jellegű táj. A *Moldva* és *Havasalföld* felől hátravágódó folyók, az *Ojtoz, Putna, Zabola, Kis-Bászka, Nagy-Bászka, Bodza*, javarészt átréselték, sokuk mély szorosokkal vágja át a hegységet. Területéhez tartozik a *Berecki-havasok*[321] *[Munţii Vrancei]*. Rajta egy egész évben járható hágó vezet át, az 1100 m magasan fekvő *Musató-hágó [Pasul Muşat]*. Az *Erdély* felé futó *Gelence* és *Ojtoz*, a *Moldva* felé siető *Lipse* és *Putna* patakok forrásvidéke a vízválasztó gerincen emelkedő *Musató*[322] *[Culmea Lepşii]*. A moldvai *Kászon* és a *Lipse* között húzódik a *Fekete-Zbojna*[323] *[Munţii Zboina Neagră]*. A *Putna* és a *Neruzsa* között fekszik a *Koza*[324] *[Munţii Coza]*. A *Neruzsa* és a *Zabola* között

[319] Az *Ojtozi-hágó* további magyar nevei: *Ojtozi-tető, Berecki-hágó, Mogyorós-hágó, Mogyorós-hegy, Mogyarós-tető*.
[320] *Háromszéki-havasok*: névadója az egykori székely szék, később vármegye, egyben néprajzi táj: *Háromszék*. Az egységes *Háromszék* 1562-ben jött létre, az addig önálló *Kézdiszék, Orbaiszék* és *Sepsiszék* egyesülésével. Innen ered neve is: három szék egyesülése = *Háromszék*.
[321] *Berecki-havasok*: névadója *Bereck* (románul *Breţcu*) helység, amelynek XII. századi neve *Beze*.
[322] *Musató*: névadója az 1503 m magas *Musató* csúcs.
[323] *Fekete-Zbojna*: névadója az 1350 m magas *Fekete-Zbojna* csúcs.
[324] *Koza*: névadója az 1633 m magas *Koza*.

magasodik a *Szép-Zbojna*[325] *[Munţii Zboina Frumoasă]*. A *Zabola* és a *Kis-Bászka* között terül el a *Lakóca*[326] *[Munţii Lăcăuţi]*, majd délkeleti folytatásaként, a *Zabola* és a *Szlanik* között a *Furu*[327] *[Munţii Furu]*. A Barcaság és Felső-Háromszék találkozása fölött magasodik a *Bodzafordulói-hegyek*[328] *[Clăbucetele Întorsurii]*. A *Bodzai-havasok [Munţii Buzăului]* része a *Pintyiló-hegység*[329] (*Csihányos–Pintyiló-hegység*)[330] *[Munţii Penteleu]*, a *Ló-havas*[331] *[Munţii Podu Calului]*, a *Szilon-havas*[332] *[Munţii Siriu]* A *Kárpátkanyar* legdélkeletibb része, a *Kis-Bászka [Bâsca Mică]* és a *Nagy-Bászka [Bâsca Mare]* összefolyásál fekvő *Ivaneci-hegyhát*[333] *[Culmea Ivăneţ]*.

A flisvonulat a *Kárpátanyar*ban a magas és impozáns, változatos képet mutató *Brassói-havasok*[334] *[Munţii Braşovului]* középtájban folytatódik. Ezt hegységet a flis hátakból merészen kiemelkedő középidei mészkő- és konglomerátum-gerincek teszik változatossá. Kistája a *Brassói-hegyek [Munţii Bârsei]* ennek része a *Tömösi-szoros*[335] *[Defileul Timişului]* és a fölötte nyugatról magasodó *Keresztény-havas*[336] *[Postăvarul]*, a keleti oldalán tornyosuló *Nagy-Kő-havas*[337] *[Piatra Mare]*, a *Csukás*[338] *[Munţii Ciucaş]* és az *Ósánc-hegység* (*Grohotis-hegység*)[339] *[Munţii Grohotiş]*, valamint a *Baj-havas (Báj-havas)*[340] *[Munţii Baiului]*.

---

[325] *Szép-Zbojna*: névadója az 1655 m magas *Szép-Zbojna* csúcs.
[326] *Lakóca*: névadója az 1777 m magas *Lakóca*.
[327] *Furu*: névadója az 1415 m magas *Nagy-Furu* csúcs.
[328] *Bodzafordulói-hegyek*, *Bodzafordulói-hegyvidék*: névadója *Bodzaforduló* (románul *Întorsura Buzăului*) városa. A helységnév a *Bodza* folyóról, ill. annak mintegy 180°-os irányváltásáról kapta nevét. A település korábbi magyar neve *Magyarbodza* volt.
[329] *Pintyiló*: névadója az 1774 m magas *Pintyiló* csúcs, amelynek neve gyakran előfordul *Pentelő* alakkal is.
[330] *Csihányos–Pintyiló-hegység*: a név jelentése 'Csihányos és a Pintyiló hegysége', így névadója a két hegycsúcs.
[331] *Ló-havas*: névadója az 1439 m magas *Ló-havas*. Orbán Balázsnál neve: *Lovak havasa* ORBÁN (1873) [VI.p.35.].
[332] *Szilon-havas*: névadója az a 657 m magas *Szilon-havas*. A csúcs és a táj nem tisztázott eredetű magyar neve *Szirom-csúp*, ill. *Szirom-havas*.
[333] *Ivaneci-hegyhát, Ivaneţi-hegyhát*: névadója az 1191 m magas *Ivanec* csúcs.
[334] *Brassó-havasok*: névadója *Brassó* (románul *Braşov,* németül *Kronstadt*) városa, amelynek fennmaradt korai említése *Corona*, 1234-ből való. Német neve a Kronstadt jelentése 'Koronaváros'. A táj korábban *Brassói-hegység*, *Barcasági-hegycsoport* névvel is előfordult.
[335] *Tömösi-szoros*: névadója a *Tömös* folyó, amely az *Olt* bal oldali mellékvize. Hossza 50 km. A *Tömös* név a *Kárpátok*on belül előfordul másutt is: bánsági *Temes* folyó, a *Fekete-tenger* partján fekvő *Konstanca* (románul *Constanţa*) középkori magyar neve is *Tomis, Tömös*.
[336] *Keresztény-havas*: névadója az 1799 m magas *Keresztény-havas* csúcs, ill. *Keresztényfalva* (románul *Cristian*). Utóbbi neve a XIV. században *Kereztenyfalu*.
[337] *Nagy-Kő-havas*: névadója az 1843 m magas *Nagy-Kő-havas* csúcs.
[338] *Csukás*: névadója az 1954 m magas *Csukás-csúcs*.
[339] *Ósánc-hegység, Grohotis-hegység*: az *Ósánc-hegység* névadója az 1295 m magasan lévő *Ósánc-hágó*. Orbán Balázs a területet *Ósánc vidéké*nek nevezi, a hegység csúcsait „Ósáncz vidékére eső nevezetesebb csúcsai"-ként sorolja fel ORBÁN (1873) [VI.p.35.]. A név földből készült egykori erődítményekre utal. A *Grohotis-hegység* alak névadója az 1767 m magas *Grohotis* csúcs.
[340] *Baj-havas*: névadója az 1895 m magas *Nagy-Baj-havas* csúcs. A román *Munţii Baiului* a magyar névből ered, jelentése 'baj hegysége'.

A *Kárpátkanyar* nyugati záróhegysége a *Bucsecs–Királykő-hegyvidék [Munţii Bucegi-Leaota-Piatra Craiului]*. Ez a *Kárpátkanyar* legmagasabb része, amely földtanilag inkább a *Keleti-Kárpátok*, morfológiailag viszont a *Déli-Kárpátok* rokona. Ennek része, a tömeges megjelenésű, szabályosan, centrifugálisan kifelé tartó, U alakú, pompás glaciális völgyekkel élesre szabdalt *Bucsecs*[341] *[Munţii Bucegi]*. A *Jalomica* és a *Dimbovica* folyók völgyei között húzódó, *Léta-hegység* (*Leaota-hegység*)[342] *[Munţii Leaota]*, valamint a *Dimbovica* és a *Barca* folyók felső völgyei között emelkedő *Királykő*[343] (*Királykő-hegység*) *[Munţii Piatra Craiului]*.

(6)Déli-Kárpátok[344] *[Carpaţii Meridionali]*

A *Dimbovica* forrásvölgyétől nyugat felé a *Temes-völgy–Porta orientalis–Cserna-völgy* adta vonalig terjed a *Déli-Kárpátok.* Ugyanakkor a morfológiai-hipszometriai határ a *Prahova-völgy*ben fut, ott ahol a *Bucsecs* hegytömbje 500–1000 m-es szintkülönbséggel emelkedik a *Kárpátkanyar* hegycsoportjai fölé. Ez esetben a *Kárpátkanyar* és a *Déli-Kárpátok* határa a *Prahova-völgy–Cerbul-völgy–Barca völgye*. Északon, a *Biharerdő* felé a *Maros völgye* jelenti a válaszvonalat; majd a *Szebeni-medence* és a *Fogarasi-medence* déli peremvidéke (*Alsóárpás [Arpaşu de Jos]* és a *Vöröstoronyi-szoros [Pasul Turnu Roşu]* között) képez éles határt az *Erdélyi-medence* irányába. Nyugaton az erősen töredezett *Bánsági-hegyvidék* szerkezetileg és földtanilag ugyan a *Déli-Kárpátok*hoz tartozik, domborzatilag azonban a *Cserna–Mehádia–Temes-árok* markáns határvonalat húz a hegység központi része felé, emiatt a legújabb szemléletek külön nagytájnak veszik. Délen a határvonal néhol elmosódik, a *Géta-Előkárpátok* miocén-pliocén korú agyagos, homokos üledékből felépült dombvonulatai, és hátai jelzik határát. Így a *Déli-Kárpátok* északon az *Erdélyi-medence*, nyugaton a *Bánsági-hegyvidék*, délen az *Előkárpátok*, keleten a *Kárpátkanyar* nagytájakkal érintkezik.

---

[341] *Bucsecs*: a név oklevélben 1550-ben fordult elő elsőként. A románból a magyarba került *Bucsecs* (Bucegi = 'bucsédzs') név alapjaként a magyar *Bucsak, Bucsér* alakokat kell keresnünk, de írásos emlék ezekről nem maradt.

[342] *Léta* (*Leaota-hegység*): a név kapcsolatban lehet a magyar „Léta" földrajzi névvel, de ez nem tisztázott, írásos feljegyzésünk nincs róla.

[343] *Királykő*: nevét a XII. századbeli, a német lovagrend által emelt, *Király-kő vará*ról (németül *Königstein*) kapta, amely egy mészkőszirten áll és később *Rucar vará*nak (románul *Cetatea de la Rucăr*) neveztek. Romjai ma is látszanak.

[344] *Déli-Kárpátok*: a név jelentése a magyar földrajzi szemléleti „központból" (*Duna–Tisza köze,* ill. *Pest*) 'a *Kárpátok* délre eső része'. Cholnoky Jenő 1929-ben *Déli-Kárpátok* névvel jelöli, Prinz Gyula 1944-ben *Déli-Kárpátok* és *Erdélyi-havasok* neveken, Bulla 1947-ben, Székely 1975-ben és KPTTB 1997-ben *Déli-Kárpátok* nevekkel szerepelteti. A nagytáj neve, több szerzőnél, korábban más elnevezésekkel is megjelent: *Erdélyi-Alpok, Déli-Felföld*.

A *Déli-Kárpátok* legtöbb vonásában annyira eltér a többi kárpáti nagytájtól, hogy sokan, főképp geológusok, nem tekintik a *Kárpátok* részének. Külön hegységnek írják le, és nem „kárpáti névvel" jelölik. Ma is gyakori az *Erdélyi-havasok* szakirodalmi elnevezés. A nagytáj egyik legszembetűnőbb különbözősége, hogy a megszokott kárpáti övezetek, a flis- és vulkáni vonulat itt meg sem jelenik, s a jellemző négy övből csak a kristályos övezet folytatódik. A tektonikai mozgások következtében a takarórendszerek kőzetanyaga több-kevesebb átalakulást szenvedett, metamorfizálódott. A harmadidőszak végi és negyedidőszaki kiemelkedésk nagy magasságra emelték a hegyláncot. Átlagmagassága az egész *Kárpátok*ban a legnagyobb, hegységeinek nagy része 2000 méter fölé emelkedik. Nagyobb átlagmagasságának és zárt tömegének fontos következménye, hogy míg a *Kárpátok* többi részén a jégcsiszolta éles formák csak kis mértékben vannak jelen, addig a *Déli-Kárpátok* jelentős részén nagyszerű magashegységi glaciális formákat láthatunk. Ezek elsősorban az éles gerincek, merész csúcsok, U alakú függőleges falú jégár formálta völgyek, kárfülkék és sok tiszta vizű, tengerszem képében jelentkeznek. A *Déli-Kárpátok*ban hiányzik a többi nagytájat kísérő medencesor is, amely a *Kárpátok* többi részét annyira tagolttá teszi. Mindössze szétszórtan három kisebb szerkezeti medence alakult ki, az *Almási-medence, Petrozsényi-medence, Hátszegi-medence*. Ezért a *Déli-Kárpátok* a hegyvidék többi részével ellentétben kevéssé tagolt, tömeges megjelenésű. A nagy magasság következtében itt a legélénkebb a domborzat és a legerősebb a lepusztulás. Emellett itt alakultak ki legszebben a *Kárpátok*ra jellemző lepusztulásszintek, amelyeket itt ismertek fel, és itt tanulmányoztak először. A *Déli-Kárpátok* kristályos övezetét szerkezeti alapon különböztetjük meg. Nagyobb része az északról áttolt Géta-takaróhoz tartozik. Csak két helyen, ahol ez lekopott, nagy szerkezeti ablakok formájában kerül felszínre a helyben maradt kristályos alapzat. Bár a *Déli-Kárpátok* a *Kárpátok* legnagyobb átlagmagasságú és legtömegesebb része, a hegyvidék többi részével ellentétben itt mégsem tudott egységes vízválasztó kialakulni. Ennek elsősorban előterének, a *Havasalföld*nek jelentős fiatal süllyedése az oka, mert a folyókat erős és gyors hátravágódásra, s ezáltal a hegység átvágására serkentette: az *Olt* festői *Vöröstoronyi-szoros*ában teljesen, a *Zsil* pedig a *Szurdok*ban nagyrészt átszeli a hegységcsoportot. Az északra futó *Temes* és a délre tartó *Cserna* között is csak alacsony völgyi vízválasztó alakult ki.

A *Déli-Kárpátok* legmagasabb része a *Fogarasi-hegytömeg [Masivul Făgăraş]* középtáj. Ennek területén a *Dimbovica* és az *Olt* völgye (*Vöröstoronyi-szoros*) között két párhuzamos lánc húzódik. Az északi, az áttolt

takaró övezet első, legmagasabb tagja, a *Fogarasi-havasok*[345] *[Munţii Făgăraş]*. Ez a „legtökéletesebb" magashegység, éles jégvájta formákkal, sok kis tengerszemmel. Lefutó gerincei mint kapcsolódó hegységek egy-egy kistájat alkotnak. Szintén 2000 m fölé nyúló tömeges magashegységek alkotják a *Szebeni-hegytömeg*[346] *[Masivul Parâng]* középtájat, amelyben a kistájak három párhuzamos láncba rendeződnek. A *Szeben [Cibin]* folyótól délre, a kárpáti vízválasztót is hordozó, de azon túl a *Latorca [Latoriţa]* folyó völgyéig terjed a *Szebeni-havasok*[347] *[Munţii Sibiului]*. Északi része a *Cód [Sadul]* és a *Szeben [Cibin]* völgye között húzódó *Csindrel-havasok*[348] *[Munţii Cindrel]*, középső része a *Sebes [Şebeş]* és az *Olt* völgye között, a kárpáti vízválasztót adó *Lator-havasok*[349] *[Munţii Lotrului]* és az előző kettőnél jóval kisebb területű, a kárpáti vízválasztótól délre, a *Lator [Lotru]* és a *Latorca [Latoriţa]* völgye között húzódó *Latorca-havasok*[350] *[Munţii Latoriţei]*. A *Sebes [Şebeş]* folyótól nyugatra a *Város-víz [Orăştie]* patakig terül el, a délnyugati részén töbrökkel szaggatott, karsztosodott, mészkőből felépülő, más részein a

[345] *Fogarasi-havasok*: névadója *Fogaras* (románul *Făgăraş*) vára ill. városa, amelyek egyben az egykori *Fogaras-vidék*, korábban *Blakföld*, majd *Fogaras* vármegye nevadói is. Fogaras XIII. századi névalakja *Fogros*. A táj Árpád-kori neve *Alpes Kerc*, magyarul *Kerci-havasok*. Ennek névadója *Kerc* település, ill. apátság.

[346] *Szebeni-hegytömeg*: a hegytömeg, mint földrajzi köznév a középtáj zárt, tömbös, sűrű, tagolatlan hegyvidéki jellemzőire utal. Leíró földrajzi köznév, térképi ábrázolásra alkalmatlan.

[347] *Szebeni-havasok*: névadója *Nagyszeben* (románul *Sibiu*, németül *Hermannstadt*) városa, amelynek középkori névalakja *Zebyn, Cipin, Zeben*. Ez a városon átfolyó patak nevével egyezik, amelynek mai névformája *Szeben* (románul *Cibin*). A táj Árpád-kori neve *Besenyők erdeje* GYÖRFFY (1963, 1987, 1998) [II.p.106.].

[348] *Csindrel-havasok, Csindrel-hegycsoport*: névadója a 2244 m magas *Csindrel* csúcs, amelynek magyar névalakja a román név kiejtett változata. Kapcsolat feltételezhető a „szép" és a „csin" szavak között, mindkettőben benne rejlik 'szemnek kedves' értelme, de a név konkrétabb magyar előzményéről nincs tudomásunk. A táj nevét Pallas nagylexikona *Frumoásza-hegytömeg* névvel, adja meg. Cholnoky CHOLNOKY (1929) [p.462.] ennek névadója a hegység második legmagasabb csúcsa a *Szép-havas*, amelynek román neve *Vârful Frumoasa*. Bulla a *Csindrel* nevet csak a csúcs neveként használja BULLA–MENDÖL (1947) [p.473.]. A Román–magyar hegységnév szótárban a *Munţii Cindrel* magyar párjaként a *Szebeni-havasok* magyar név szerepel BARTOS-ELEKES–BÖJTHE-BEYER (é.n.).

[349] *Lator-havasok, Lotru-hegycsoport*: névadója a hegycsoport keleti peremén, az *Olt* völgye fölött emelkedő, *Latorvár* (románul *Lotrioara*), ill. a kárpáti vízválasztó belső oldalán eredő és az *Olt*ba torkoló *Kis-Lator* (románul *Lotrioara*) patak. A várat először 1407-ben említette oklevél. A névhasználatot bonyolítja, hogy a névadó *Latorvár* és *Lator* patak román neve *Lotrioara*, de a hegység román neve, a *Munţii Lotrului,* amely a vízválasztó külső oldalán eredő *Lator* folyó, román nevéből, a *Lotru*ból képződött. A *Lator-havas* név kiterjesztése is eltérő az egyes beosztásokban és a térképeken is: leggyakoribb a *Sebes* (románul *Şebeş*) völgye és az *Olt* völgye közötti gerinc (az egykori magyar–román határ) teljes szakaszára vonatkozva, de a jóval kisebb kiterjedésű, a kárpáti vízválasztó déli oldalán eredő *Lator* (románul *Lotru*) folyó forrásvidékére szűkítetten is. A táj neve Cholnokynál *Lotru* CHOLNOKY (1929) [p.462.], Bullánál *Lotru-hegység* BULLA–MENDÖL (1947) [p.473.], Székelynél *Lotru* SZÉKELY (1975) [p.277.], a román–magyar hegységnév szótárban *Lotru-hegység* (*Lator-havas*) BARTOS-ELEKES–BÖJTHE-BEYER (é.n.) formában szerepel.

[350] *Latorca-havasok, Latorica-hegycsoport*: névadója a *Latorca* (románul *Latoriţa*) folyó, amely a *Lator* (románul *Lotru*) jobb oldali mellékfolyója. A *Latorca* név a *Lator* név -ca kicsinyítőképzős változata, jelentése 'kis lator', földrajzi névként; *Kis-Lator*.

felszínen inkább metamorf kőzeteket mutató *Kenyéri-havasok*[351] (*Szászsebesi-havasok*)[352] *[Munţii Şureanu]*. A helyben maradt kristályos alap előbukkan a *Páring*[353] *[Muntii Parâng]* kistájban, ezáltal ennek jégvájta formái tompábbak. Kistáj a *Lator [Lotru]* folyótól délre fekvő, az *Olténiai-Előkárpátok* vizeinek forrásvidékét hordozó, a *Kis-Olt [Olteţ]* és az *Olt* völgye között húzódó *Koponya-havasok*[354] *[Munţii Căpăţânii]*. A *Szebeni-hegytömeg* és a *Szörényi-hegytömeg* között helyezkedik el a külön középtájként kezelt, magas fekvésű *Petrozsényi-medence*[355] *[Depresiunea Petroşani]*. A *Szörényi-hegytömeg*[356] *[Masivul Severin]* középtáj esetében is három láncot lehet megfigyelni. Ezek tagjai mind egy-egy kistáj, amelyekben nagyobb területen jégformálta magashegységekben ismét felszínre került a helyben maradt kristályos alap.

---

[351] *Kenyéri-havasok*: Névadója a *Kenyér*, a XVI. századtól *Kudzsír* patak, amely a *Maros* bal oldali mellékvize és a középkori *Kenyér*, később *Kudzsir* (románul *Cugir*) település. A névadó vízfolyás eredeti magyar neve *Kügyér*, később *Kenyér*, amely névadója a *Kenyérmező* néprajzi tájnak és Hunyadi János 1479-i, törökök és havasalföldiek felett aratott, győztes csatájának (kenyérmezei diadal). *Kudzsir* neve a XV. század végéig *Kenyér*, amely *Szászváros* után a második legnépesebb szászvárosszéki település volt. Az eredeti *Kenyér* nevet a patak alsóbb folyása mentén fekvő *Felkenyér* (románul *Vinerea*, németül *Oberbrodsdorf*) és *Alkenyér* (románul *Şibot*, németül *Unterbrodsdorf*) települések neve ma is őrzi. Lakossága 1493-ban már főképp román volt, így a román *Cugir* névalak magyarosodott vissza és lett a helység másodlagos magyar névalakja. KPTTB a táj nevének a *Szászsebesi-havasok* formát adja meg, ennek ellenére a középkori névalak visszaállítását tartjuk helyesebb megoldásnak. A táj neve más forrásokban *Sebes-hegység, Szászvárosi-havasok*, korábban *Kudzsiri-havasok*. Cholnokynál CHOLNOKY (1929) [p.463.] és Bullánál BULLA–MENDÖL (1947) [p.473.] is neve *Kudzsiri-havasok*. Néhol előfordul a *Hunyadi-havasok* név is, a Pallas nagylexikon a *Kudrisi-havasok* alakot adja. A táj a Román–magyar hegységnév szótárban *Kudzsiri-havasok* és *Szászsebesi-havasok* nevekkel szerepel BARTOS-ELEKES–BÖJTHE-BEYER (é.n.).

[352] *Szászsebesi-havasok*: névadója *Szászsebes* (románul *Sebeş*, korábban *Sebeşul Săsesc*), amelynek korai névalakja *Zazsebes*. A helységnév a *Sebes* (románul *Şebeş*) folyótól származik. A táj neve más forrásokban *Sebes-hegység, Szászvárosi-havasok*, korábban *Kudzsiri-havasok*. Cholnokynál CHOLNOKY (1929) [p.463.] és Bullánál BULLA–MENDÖL (1947) [p.473.] is neve *Kudzsiri-havasok*. Néhol előfordul a *Hunyadi-havasok* név is. A táj a Román–magyar hegységnév szótárban *Kudzsiri-havasok* és *Szászsebesi-havasok* nevekkel szerepel BARTOS-ELEKES–BÖJTHE-BEYER (é.n.).

[353] *Páring*: névadója legmagasabb csúcsa a *Nagy-Páring* (2519 m). Korábban magyar nyelvű anyagokban és térképeken általában *Pareng* névvel jelölték, de előfordult *Barang* alakkal is. Cholnokynál neve *Pareng-hegység* CHOLNOKY (1929) [p.464.], Bullánál *Pareng* BULLA–MENDÖL (1947) [p.473.]. A Román–magyar hegységnév szótárban *Páring* és *Páreng* nevekkel szerepel BARTOS-ELEKES–BÖJTHE-BEYER (é.n.). Egyes forrásokban előfordul a tisztázatlan eredetű *Király-havas* névalak.

[354] *Koponya-havasok, Căpăţâna-hegység (Kapacina-hegység)*: a „căpăţâna" román szó jelentése 'koponya'.

[355] *Petrozsényi-medence*: névadója *Petrozsény* (románul *Petroşani*) városa, amelyet a XVIII. században alapítottak a közeli *Petrosz* (románul *Petros*) helységből származó románok. *Petrosz* XIII. századi neve *Pytrus*, kapcsolatban van a román „pietros" = 'köves' szóval.

[356] *Szörényi-hegytömeg*: névadója a *Szörény, Szörénység, Szörény-vidék* történeti-földrajzi táj, amely a vezérek korától magyar gyepűvidék volt magyar és gyér szláv lakossággal. A XII. században a Magyar Királyság kiterjesztette hatalmát a *Havasalföld* nyugati részére (*Olténiá*ra), amely területen alakult meg a Szörényi bánság. Az ekkor itt élő kunok térítésére szervezték meg a Szörényi püspökséget. A török tejeszkedés megszüntette a bánságot és a püspökséget is, így a *Szörénység* a *Kárpátok* belső oldalára zsugorodott. A folyóvölgyek magyarsága a XVI-XVII. században a háborúk következtében elmenekült vagy elpusztult, helyükre románok települtek. Az Erdélyi Fejedelemség és a török hódoltsági területek határvidéke, a török kiűzése után a Temesi bánság része lett. Területére németeket és délszlávokat telepítettek és ekkortól már a *Bánság* részének tekintik. A *Szörénység* hagyományos központja *Karánsebes*. Kevéske magyar ajkú népessége a XVIII–XIX. század folyamán települt területére. A hegytömeg, mint földrajzi köznév a középtáj zárt, tömbös, sűrű, tagolatlan hegyvidéki jellemzőire utal. Leíró földrajzi köznév, térképi ábrázolásra alkalmatlan.

Éles glaciális formák és változatos tájkép jellemzi az északról a *Hátszegi-medence*, délről a *Petrozsényi-medence* határolta *Retyezát*[357] *[Munţii Retezatului]* területét. A glaciális formák e táj területén fejlődtek ki legszebben, merész csúcsokkal és gerincekkel, rengeteg apró tengerszemmel. A hegységet nyugatról a *Nagy-Sebes [Râul Mare]*[358], keletről a *Sztrigy [Strei]* völgye határolja. A *Petrozsényi-medencé*től délre emelkedik a kristályos kőzetekből felépülő *Vulkán-hegység*[359] *[Munţii Vâlcan]*, amely az *Oláh-Zsil* völgyéből, a *Petrozsényi-medencé*ből, nagyon hirtelen emelkedik 500–550 m-ről 1550 méterre, ami 1000 m-es szintkülönbséget jelent 2,7 km-nyi vízszintes távolságon. Nyugati határa a *Motru* völgye, keleti határa a *Zsil* völgye. Főképpen gneiszből és csillámpalából áll a *Godján*[360] *[Munţii Godeanu]*, amely a Géta-takaró legnagyobb roncsa, arról nevezetes, hogy itt maradt meg legszebben, legmarkánsabban a *Déli-Kárpátok*ra jellemző Boreszku-felszín[361] NAGY–VOFKORI (2000) [p.395.]. A *Retyezát*tól és a *Godján*tól nyugatra, keleten a *Temes* völgyéig terül el a kristályos *Szárkő-hegység*[362] *[Munţii Ţarcu]*. Északról a *Bisztra [Biştra]* völgy, ill. a 699 m-es magasságban fekvő *Erdélyi-Vaskapu [Poarta de Fier]* hágó határolja, utóbbi a *Lugosi-öblözet* és a *Hátszegi-medence* között ad összeköttetést. A *Szárkő-hegység* tetőszintjét, a *Godján*nál már említett, Boreszku-felszín jelöli ki, de itt a lapos hátakat a folyóvizi erózió elkülönítette egymástól NAGY–VOFKORI (2000) [p.395.]. Földtanilag változatosan, üledékes kőzetekből és kristályos palákból épül fel a

---

[357] *Retyezát*: a hegység a 2482 m magas *Retyezát* csúcsról kapta nevét.

[358] A *Nagy-Sebes [Râul Mare]* középkori neve *Sebes* volt KNIEZSA (1942). A *Nagy-Sebes* nevet a román név „Râul Mare" = 'Nagy-patak' után, a tőle keletre fekvő *Sebes-víz [Şibişel]* és *Sebes [Şebeş]* folyóktól való megkülönböztetésül kapta.

[359] *Vulkán-hegység*: névadója az 1621 m magas *Vulkán* csúcs, ill. (*Zsilyvajdejvulkán*, románul *Vulcan*, korábban *Jiu-Vaidei-Vulcan*) *Vulkán* város *Vulkán* városrészének nevéből keletkezett. A *Zsilyvajdejvulkán* név három település, az egykori *Oláhzsij* (a *Zsil* folyó román *Jiu* nevéből), *Vajdej [Vajder]* pásztorfalu és a *Vulkán-szoros* mellett 1773-ban létrejött *Vulkán* határőrtelep nevének összetételével keletkezett. A hegység nem tisztázott eredetű magyar névalakja *Farkas-hegység*, *Zsilyvajdejvulkán* előzményének neve *Farkasvölgy*. A szláv nyelveken a „vlk", „vovk", „volk", „vlky" jelentése 'farkas'.

[360] *Godján*: névadója a *Godján* csúcs, neve a románból (*Godeanu* = 'gogyán') került a magyarba. A csúcs nevének magyar előzményéről nincs tudomásunk. A hegységet Cholnoky összevonja a *Szárkő-hegység*gel és *Boldovén-hegység*, ill. *Szárkó-Goggyán-hegység* néven adja meg, de külön is említi *Goggyán* néven CHOLNOKY (1929) [p.470.]. Bulla a hegységet *Godján*, más néven *Boldovén-masszívum* névvel adja meg BULLA–MENDŐL (1947) [p.476.]. A *Boldovén* (románul *Baldoveni*) a hegység 1800 m magas csúcsa. A hegység neve a Duna-völgy és környéke térképen *Szörényi-havasok* alakkal szerepel DUNA-VÖLGY (1947).

[361] Borescu-felszín (románul Borascu): A *Déli-Kárpátok* legidősebb eocén és legmagasabb denudációs tönkfelszínének neve. Elnevezése Emmanuel de Martonne-tól származik. Névadója a *Godján* hegység harmadik legmagasabb pontja a 2157 méteres *Borescu-tető*.

[362] *Szárkő-hegység*: névadója a *Szár-kő* nevű csúcs. A hegységet Cholnoky összevonja a *Godján*nal és *Boldovén-hegység*, (a *Boldovén* (románul *Baldoveni*) a hegység 1800 m magas csúcsa), ill. *Szárkó-Goggyán-hegység* néven adja meg, de külön, *Szárkó* (így, hosszú ó-val) néven is említi CHOLNOKY (1929) [p.470.], valamint tájbeosztását bemutató térképének tájlistáján *Karánsebesi-hegység* névvel adja meg nevét CHOLNOKY (1929) [p.33.]. Más földrajzi munkákban előfordul a román *Ţarcu* név magyarosan írt *Carku* formája is.

Csernai-havasok[363] *[Munţii Cernei]*. A *Cserna* túlsó oldalán, az egykori magyar–román határ hordozója a különféle kőzetekből felépülő *Domogléd*[364] *[Munţii şi Podişul Mehedinţi]* középtáj. Itt jellemzőek a függőleges sziklafalak, tüneményes sziklaalakzatok, vízesések, karsztos oldásformák, felszíni és felszín alatti karsztjelenségek. Két kistáj tartozik ide. Az egyik a *Cserna* és a *Bahna* folyók völgye között emelkedő *Mehádiai-hegység*[365] *[Munţii Mehedinţi]*, amelynek területét túlnyomó főként mészkő építi fel. Kistáj a *Havasalföld* felöli oldalon a *Méhedi-fennsík*[366] (*Domogléd-fennsík*)[367] *[Podişul Mehedinţi]*, amely szintén karsztformákban bővelkedő táj.

(7)Bánsági-hegyvidék[368] *(Carpaţii Banatului)*

[363] *Csernai-havasok*: névadója a *Cserna* (románul *Cerna*) folyó, a *Maros* bal oldali mellékvize. A patak eredeti neve *Egred*. Így a hegység neve az eredeti folyónévből képezve *Egred-havasok* vagy *Egred havasa*. A táj neve Cholnokynál *Szörényi-hegység*, de ehhez hozzá veszi az *Almás-hegység* keleti, mészkőfelszínű részét is, így a *Szörényi-hegység* lenyúlik a *Duna* patkó alakú kanyarulatának keleti részéig CHOLNOKY (1929) [pp.470–471.]. Pannon enciklopédiában a táj neve *Csernai-hegység* NAGY–VOFKORI (2000) [p.395.].

[364] *Domogléd*: a középtáj névadója a *Herkulesfürdő* (románul *Băile Herculane*) városa fölött magasodó 1105 m magas *Domogléd* (románul *Domogled*) hegycsúcs. Cholnokynál neve *Damogléd* CHOLNOKY (1929) [p.470.], Bullánál *Domogled* BULLA–MENDŐL (1947) [p.476.]. A táj román neve, a *Munţii Mehedinţi*, magyar megfelelője (fordítása) a *Méhedi-hegység* névalak. *Méhed* a *Havasalföld*ön fekvő *Mehedinţi* megye középkori magyar neve. Egyes forrásokban *Méhed* és *Mehádia* szinonim névalakok, de ez helytelen párosítás.

[365] *Mehádiai-hegység*: névadója *Mehádia* (románul *Mehadia*) település, annak ellenére, hogy a település nem a hegység területén, hanem a *Cserna* túlsó oldalán fekszik. *Mehádia* városa a *Mehádia* folyó völgyében fekszik, a *Csernai-havasok* déli elvégződésénél. A helység várának magyar neve *Miháld* volt, amely a tatárjárás után épült. A középkorban magyar lakosságú *Miháld* várának romjai ma is láthatóak a település határában. A *Mehadia* név első előfordulására 1614-ből van adat. A helységnévrendezés idején Krassó-Szörény vármegye is ragaszkodott a világszerte ismert helységnév meghagyásához, ezért nem lett neve *Miháldvára*.

[366] *Méhedi-fennsík*: névadója *Méhed* (románul *Mehedinţi*) megye, amely az egykori „nagy" *Szörénység* havasalföldi oldalán terül el. A *Méhed* név a magyar méh (Apidae) rovar nevéből származik. A táj a X–XII. században javarészt magyar lakosságú volt, s híres volt méhészeteiről, utóbbi eredménye, hogy a mai romániai Méhed megye (judeţul Mehedinţi) címerében méh rajza is szerepel. *Méhed* területén jellemző a méh rajzával díszített népviselet is.

[367] KPTTB a *Domogléd-fennsík* nevet adja, holott a *Domogléd* csúcs a *Mehádiai-hegység*hez tartozik, Cholnoky is ezért nevezi a hegységet *Domogléd*nek. KPTTB megoldása zavaró, ezért a középkori vonatkozású egykori szörénységi megye nevéből a *Méhedi-fennsík* (a román név fordítása is ez) formát adjuk meg. A *Domogléd-fennsík* a középtáj *Domogléd* nevével teremt közvetlen kapcsolatot, de mivel a névadó *Domogléd* a belső oldalon magasodik, jobbnak tartjuk a *Méhedi-fennsík* név térképi alkalmazását.

[368] *Bánsági-hegyvidék*: névadója a *Bánság* történeti-földrajzi táj. A *Bánság* név eredete 1718-ra nyúlik vissza. A Magyarország részét képező *Temesköz*, *Krassó* és a *Szörénység* területe 1526-tól a török megszállta részekhez tartozott és csak az 1718-as pozsareváci békében szabadult fel, de ekkor, mint osztrák birtok, jogilag nem Magyarország része lett, hanem Temesi bánság néven irányították. Területén határőrvidékeket hoztak létre, katonai közigazgatást vezettek be, százezres nagyságrendű német betelepítés folyt, 1778-ig magyarok nem telepedhettek vissza ide. 1741-től egyes

A *Cserna–Mehádia–Temes-árok*tól nyugatra, illetve a kelet–nyugati futású *Bisztra* völgytől délre terül el a középhegységi jellegű, erősen szabdalt felszínű, erdőborította *Bánsági-hegyvidék*. Északi határa a *Maros völgye*, nyugat felé az *Alföld* pereméig fut ki, délen a *Duna* határolja. Nagytáji értelemben északon a *Biharerdő*vel, nyugaton az *Alföld*del, délen a *Szerb-érchegység*gel, keleten a *Déli-Kárpátok*kal és az *Erdélyi-medencé*vel érintkezik. A rendkívül változatos földtani felépítésű vonulatokat a szerkezeti-kőzettani adottságokhoz igazodó felszínformák sokszínűsége jellemzi. E nagytáj esetében is jelen vannak a *Déli-Kárpátokat* felépítő nagyszerkezeti egységek. A legelterjedtebbek a Gétatakarók kristályospalái. A *Bánsági-hegyvidék* vonulatait számos medence, szerkezeti mélyedés (nagyobbak a *Resicai-medence* és az *Almás-medence*) tagolja. A főként észak–déli futású hegységek törésekkel átjárt, eróziósan erősen felszabdalt tömbökként jelennek meg. A hegyvidék legérdekesebb részei a jól karsztosodó mészkőhöz kötődnek.

A *Bánsági-hegyvidék* nagytájat a XX. századi magyar tájbeosztások veszik külön egységnek, területe a *Déli-Kárpátok*hoz tartozik. Ugyanakkor Cholnoky kifejti, hogy a *Déli-Kárpátok* és a *Bánsági-hegyvidék* a *Dél-erdélyi-felvidék* két fő hegyvidéke. A *Dél-erdélyi-felvidék*et a *Törcsvári-hágó*tól az *Al-Duná*ig számítja CHOLNOKY (1929) [p.460.]. Sonklar Károly egyértelműen elkülöníti a *Bánsági-hegyvidék*et, nála a táj neve *Bánáti-hegység* SONKLAR K. (1886).

Középtáj a *Lippai-dombvidék*[369] *[Dealurile Lipovei]*. Ennek hosszan elnyúló, *Marossolymos*tól *[Şoimuş] Lippá*ig *[Lipova]* húzódó kistája a *Maros* áttöréses alsó völgyszakasza; az *Alsó-Maros-áttörés [Culoarul Mureşului Deva–Lipova]*. Ez néhol kiszélesedve kisebb medencéket alkot. Nagy kiterjedésű, alacsony dombvidék a *Maros* völgyétől délre emelkedő *Lippai-erdő* más néven *Erdőhát*[370] *[Podişul Lipovei]*. A *Ruszka-havas vidéke* a *Béga*, a *Maros* és a *Bisztra* által közrefogott, középtáj. Kistája a dombvidéki jellegű

---

részei visszakerültek Magyarországhoz. Az 1848–49-es szabadságharc idején súlyos harcok folytak a magyar kormányzat ellen lázadó szerb felkelők és a magyar csapatok között. A szabadságharc után Szerb Vajdaság és Temesi Bánság néven közvetlenül *Bécs*ből irányított igazgatási területegység létesült területén, amelyet Ferenc József császár 1849. XI. 18-i uralkodói pátense szentesített. E közigazgatási egységet a császár 1860. XII. 27-i pátensével szüntette meg, és sorolta be a magyar polgári közigazgatás rendszerébe. E közigazgatási változások hatására a XVIII. századtól terjedt el a magyar *Bánság* és más nyelveken a *Banat* tájnév használata terület jelölésére. Földrajzilag a *Bánság* a *Maros–Tisza–Duna* folyók által határolt terület, keleten „a hegyekig tart". E „hegyek" a *Bánsági-hegyvidék* nagytáj területe.

[369] *Lippai-dombvidék*: névadója *Lippa* (románul *Lipova*) városa. *Lippa* középkori alakja *Lipva*.

[370] *Lippai-erdő* vagy *Erdőhát*: eredeti neve *Erdőhát*, amely néprajzi tájnév. *Lippa* középkori alakja *Lipva*. A tájat Bulla *Vingai-pannóniai-halomvidék*nek nevezi, de nem földrajzi névként, csak jelzős szerkezetként (vingai pannóniai halomvidék) BULLA–MENDÖL (1947) [p.474.]. KPTTB megjelenéséig a tájnak magyar természetföldrajzi tájbeosztás nem adott nevet, a néprajzi irodalom *Erdőhát* neve jelölte.

Lugosi-hegyalja [Dealurile Lugojului], a féloldalasan kiemelt, lapos tönkfelületű, széles hátakkal futó *Ruszka-havas*[371] *[Munţii Poiana Ruscăi]* erdős középhegysége. A *Szörénységi-medencék*[372] *[Depresiunile Severinului]* középtájba sorolják az *Alföld*höz tartozó *Temes síkságá*ból keskenyedve, nagyjából déli irányba felnyúló tektonikus eredetű *Temes–Cserna–Bisztra-árok*[373] *[Culoarul Timiş–Cerna–Bistra]* kistájat, amely keskeny folyosóként köti össze a *Temes* és a *Duna* völgyét és választja el a *Bánsági-hegyvid*éket a *Déli-Kárpátok*tól. Medenceségi kistáj a *Szemenik-hegység* és az *Almás-hegység* által közrefogott *Almás-medence*[374] *[Depresiunea Almăj]*. Középtáj az északról és keletről a *Temes*, délről a *Néra* által határolt *Krassó–Szörényi-érchegység*[375] *[Munţii Semenic + Dealurile Banatului de Sud]* amelyhez a nagytáj legmagasabb hegységei tartoznak, de nyugat felé fokozatosan belesímul az *Alföld*be. A hegyvidék legmagasabb csúcsai a keleti fekvésű, tömeges megjelenésű, kristályos kőzetekből felépülő *Szemenik-hegység*[376] *[Munţii Semenic]* területén találhatók. Tőle nyugatra helyezkedik el az *Aninai-hegység*[377] *[Munţii Aninei]*. A *Pogányos [Poganiş]* és a *Krassó [Caraş]* völgyei között emelkedik a *Dognácskai-hegység*[378] *[Munţii Dognecei]*

---

[371] *Ruszka-havas*: névadója a *Ruszka* nevű, 1355 m magas csúcsa, amelynek eredeti neve *Orosz-hegy*, ez románosodott a XVII. században. Cholnokynál neve *Pojana-Ruszka* CHOLNOKY (1929) [p.466.] ill. *Pojána-Ruszka-hegység* CHOLNOKY (1929) [p.473.]. Bulla már a *Ruszka-havas* és a *Pojana Ruszka* neveket együtt használja BULLA–MENDÖL (1947) [p.474.]. A Duna-völgy és környéke térképen a kistáj a *Béga-hegység* alakkal szerepel DUNA-VÖLGY (1947). Székelynél a *Ruszka-havas* forma szerepel SZÉKELY (1975) [p.277.]. A Román–magyar hegységnév szótár a *Ruszka-havas* és a *Pojána-Ruszka* formát írja BARTOS-ELEKES–BÖJTHE-BEYER (é.n.).

[372] *Szörénységi-medencék*: névadója a *Szörény, Szörénység, Szörény-vidék* történeti-földrajzi táj.

[373] *Temes–Cserna–Bisztra-árok*: a *Temes*, a *Cserna* és a *Bisztra* folyók nevének összekapcsolása adja a tájnevet.

[374] *Almás-medence*: névadója a középkorban magyarul *Halmos-hegység*nek (a halom szóból) nevezett *Almás-hegység*. A román *Almăj* név eredete a magyar *Halmos*, amely később a magyarba *Almás*-ként került vissza. A *Halmos* esetében az első adat a h-nélküli mai alakra 1540-ből való KNIEZSA (1942). Cholnoky az *Almás-medence* nevet használja CHOLNOKY (1929) [p.471]. Bullánál neve *Almás-medence* BULLA–MENDÖL (1947) [p.474.], Székelynél *Almás-medence* SZÉKELY (1975) [p.276.].

[375] *Krassó–Szörényi-érchegység*: névadója a középkori *Krassó* és *Szörény* vármegye, amelyek a török hódoltság utáni Habsburg berendezkedés időszakában egyesültek *Krassó–Szörény* vármegye néven. *Krassó* névadója a *Krassó* folyó (románul *Caraş*), ill. *Krassóvár* (románul *Caraşova*). *Szörény* névadója *Szörénytornya*, ill. *Szörényvár* (románul *Turnu Severin*). A *Krassó–Szörényi érchegység* neve Pallas nagylexikonban *Dél-magyar-érchegység, Bánsági-érchegység, Krassói-érchegység* formákban szerepel, de más források egy részére adják a *Szörényi-hegység* névalakot is.

[376] *Szemenik-hegység*: névadója legmagasabb csúcsának korábbi neve. Pallas nagylexikona *Szemenyik-Plesuva-hegység* néven említi. Cholnokynál *Szemenik-tönk* CHOLNOKY (1929) [p.33.], Prinznél *Krassói-hegység* PRINZ (1944) [p.90.], Bullánál *Szemenik* BULLA–MENDÖL (1947) [p.474.], Székelynél *Szemenik* SZÉKELY (1975) [p.265.] a neve.

[377] *Aninai-hegység*: névadója *Stájerlakanina* (románul *Anina*, németül *Steierdorf-Anina*) város *Anina* nevű városrésze. A városnév *Stájerlak* és a hozzá tartozó vasgyár körül kiépült, 1846-ban keletkezett *Anina* helységek nevének egyesítésével jött létre. A hegység neve előfordul *Dél-magyarországi-érchegység* névalakkal is.

[378] *Dognácskai-hegység*: névadója *Dognácska* (románul *Dognecea*) helység. A helység középkori magyar előzménye *Székesbánya* amelynek temploma ma is látható. A *Dognácska* névre első adat 1722-ből való. A hegység neve Cholnokynál és Székelynél nem szerepel, Bullánál *Dognácskai-hegység* BULLA–MENDÖL (1947) [p.474.], a Román–magyar hegységnév szótárban *Dognácska*. A Pallas nagylexikon a tájat a *Verseci-hegység* területére is

(*Aranyos-hegy [Dealu Cula Arimeşului]* 549 m, *Hosszúd [Tăul Lung]* 500 m, *Obârşia Măgura* 430 m). A *Temes* és a *Pogányos* völgye között húzódó dombvidéki kistáj a *Szákosi-erdő*[379] *[Dealurile Pogănişului]* Kristályos kőzetekből felépülő, alacsony, de az *Alföld*ből hirtelen felmagasodó szigethegység jellegű a *Verseci-hegység*[380] *[Vršačka planina]*. A *Bánsági-hegyvidék* déli részén, a *Duna* mentén fekvő középtáj az *Al-Dunai-hegyvidék* [381] *[Munţii Locva–Almăj]*. Kistája a tölgy- és bükkerdők borította, hegyhátakkal, karrmezőkkel, dolinákkal, barlangokkal gazdagon megáldott, 500–600 m magas karsztfennsíkokból álló *Lokva-hegység*[382] *[Munţii Locva]* Másik hegyvidéki kistája a *Mehádia* völgyétől a *Duná*ig kifutó *Almás-hegység*[383] *[Munţii Almăj]*. Jura mészkőbe vágódott be, 250–300 m magas függőleges falakat alakotva, az *Al-dunai-szoros* (*Bánáti-szoros*)[384] *[Culoarul Dunării, Đerđap]*, amelynek legkeskenyebb része a két részből álló *Kazán-szoros*. A szurdok alsó, *Orsova [Orşova]* alatti, szakasza a *Vaskapu*[385] *[Porţile de Fier]* szoros.

---

kiterjeszti, ugyanakkor északi részét, a *Borza [Bârzava]* és a *Pogányos [Poganiş]* patakok völgyének közét *Aranyos-hegység* névvel adja meg.

[379] *Szákosi-erdő*: névadója *Magyarszákos* (románul *Sacoşu Mare*) helység, amelynek középkori neve *Nogzekes, Zeekus*.

[380] *Verseci-hegység*: névadója *Versec* (szerbül *Вршац,* horvátul *Vršac*, németül *Werschetz*, románul *Vârşeţ*) városa. A középkorban magyar lakosságú város és vár neve *Érdsomlyó* volt. A hegység neve Prinznél *Verseci-hegyfok* PRINZ (1936) [p.338.] és *Verseci-hát* PRINZ (1944) [p.91.], Cholnokynál *Verseci-hegység* CHOLNOKY (1929) [p.33.], Bullánál *Verseci-hegység* BULLA–MENDÖL (1947) [p.474.], Székelynél *Verseci-hegység* SZÉKELY (1975) [p.277.]. A kistáj Árpád-kori neve *Somlyó-hegy* GYÖRFFY (1963, 1987, 1998) [III.p.470.].

[381] *Aldunai-hegyvidék*: a táj neve a *Duna*, magyar tájszemléleti szempontból, alsó szakaszát jelölő *Alduna* = 'alsó-Duna' névből keletkezett.

[382] *Lokva-hegység*: eredeti alakja *Lók, Lokka, Lők* vagy *Lőke* lehetett, de erről forrásunk nincs. A táj egyik jellemzője tömbössége, fennsíkokból épül fel, benne csak egy jelentősebb völgy a *Rádonya* (románul *Radimna*) patak völgye található. A táj neve Cholnokynál *Lokva-hegység* CHOLNOKY (1929) [p.33.], Bullánál *Lovka-hegység* (ez valószínűleg elírás) és *Lokva-hegység* BULLA–MENDÖL (1947) [p.474.]

[383] *Almás-hegység*: középkori neve *Halmos-hegység*. A „halmos" = 'halmokban bővelkedő, halmok lepik felszínét, halmos vidék'. A *Halmos* szó került át a románba a szó eleji h hang nélkül, s lett a táj neve románul *Almăj*. Ez került vissza a magyarba *Almás* névként. Pallas nagylexikon *Almás-hegység* és *Kraku Almăs* neveken említi. Cholnokynál neve *Almás-hegység* CHOLNOKY (1929) [p.471], de a táj keleti, mészkőfelszínű részét *Szörényi-hegység* néven összevonja a *Cserna-havasok*, szintén mészkő vidékével CHOLNOKY (1929) [pp.470-471.]. Bullánál *Almás-hegység* BULLA–MENDÖL (1947) [p.474.], Székelynél *Almás-hegység* SZÉKELY (1975) [p.277.] a neve.

[384] *Bánáti-szoros*: névadója a *Bánság* idegen nyelvű (német, román, szerb) *Banat* névváltozatának magyaros *Bánát* formája. A magyar földrajzi, történelmi, néprajzi irodalomban gyakran előfordul, hogy a *Bánság*ot az idegen *Bánát* névvel cserélik fel, magyar nyelvi szempontból helytelenül. A *Bánáti-szoros* név helytelen összetétel, helyette a *Bánsági-szoros* az elfogadható.

[385] *Vaskapu*: a magyar nyelv így nevezi a hegyszorost, amely sziklákkal magasodva szűkületet képez. A *Kárpát-térség*ben számos kisebb-nagyobb vaskapu található, mindegyik jellemzője a sziklafalak által határolt útszakasz, átjáró vagy folyóvölgy. A „vas kapu" = 'szoros út magas hegyek között, amely az ellenség rohanását, mintegy erős kapu, akadályozza. Tehát a „vas" jelentése ez esetben 'erős'.

3.4. Előkárpátok[386] (Szubkárpátok) [Subcarpaţii]

A *Kárpátok* koszorúját kívül egy fiatalabb, alacsonyabb, többnyire élénkebb dombsági jellegű, keskenyebb övezet, a *Szubkárpátok*, térképi névhasználatban inkább *Előkárpátok*, szegélyezi. A keskeny, ívesen futó nagytáj határai a belső oldalon a *Keleti-Kárpátok–Kárpátkanyar–Déli-Kárpátok* nagytájak vonulata, a külső oldalon a *Géta-hátság–Havasalföld–Moldvai-dombvidék* nagytájak. Az *Előkárpátok*at a *Kárpátok*nál fiatalabb és lazább üledékek, főleg miocén homokkő és agyag építi fel. Egészen fiatalon, de még elég erősen meggyűrődött. Egységét a *Kárpátok*ból lefutó folyók völgyei és jellegzetes, többnyire szerkezeti medencék bontják meg, ezért nagyrészt erősen tagolt dombvidék. Míg északon csak alig néhány km, keleten 30–60 km széles övben jellegzetes keretként szegélyezi a *Kárpátok*at. Az *Előkárpátok* dombsági térszíneit 5 természetföldrajzi nagytájba sorolják, amelyket az alábbiakban ismertetünk. Ezek az előkárpáti tájak legszebben *Moldvá*ban, a nagy délkeleti kárpáti kanyarban és *Munténiá*ban fejlődtek ki, pompás medencesorokkal.

(1)Géta-Előkárpátok

A *Géta-Előkárpátok*[387] (*Géta-Szubkárpátok*) *[Subcarpaţii Getici]* „középtáj-csoport" fogja egybe a *Motru* és a *Dimbovica*[388] *[Dimboviţa]* folyók völgye között fekvő hegylábfelszíni tájakat. Átlagos magassága 500–600 m, de néhol meghaladja az 1000 m-t is. A *Géta-Előkárpátok* a *Kárpátok*hoz hasonló töréses, gyűrt, orogén szerkezetű formák, dombok és medencék sorozata. Középtáj a *Motru* és az *Olt* között húzódó *Olténiai-Előkárpátok*[389] (*Olténiai-Szubkárpátok*) *[Subcarpaţii Olteniei]* középtáj, ennek legnagyobb kiöblösödése a *Zsilvásárhelyi-medence [Depresiunea Târgu Jiu]*. A *Vulkán-hegység* és

[386] *Előkárpátok*: neve a 'Kárpátok kezdete' jelentésű. A név némileg megtévesztő, hiszen egy hegységvonulat mindkét oldalának lehetnek „előhegyei", de a *Kárpátok* esetében csak a *Keleti-Kárpátok–Kárpátkanyar–Déli-Kárpátok* széles, folytonosan magasodó külső oldali előhegységeit soroljuk az *Előkárpátok* területéhez. Az *Északnyugati-Kárpátok* és az *Északkeleti-Kárpátok* külső oldalának „előhegységeit" *Kárpátmellék* névvel nevezzük.

[387] *Géta-Előkárpátok, Géta-Szubkárpátok*: névadója az egykor itt élt géta nép. A géták a trákokkal rokon, a nagy kelta-szkíta népcsalád egyik népe, akik az *Alduna* környékén éltek a Kr.e. V. században. Kr.e. a IV. században a macedónok leigázták e kelta népet is, majd Kr. e. I. században a római fennhatóság alá kerültek, s Traianus császár 106-ban Dacia provinciához csatolta területüket.

[388] A *Dimbovica* korábbi magyar neve *Domboica*. Feltételezhető, hogy ez is a magyar *Dombó* (?), *Dombic* (?), *Dombóca* (?) alakok valamelyikéből román hatásra keletkezett.

[389] *Olténiai-Előkárpátok*: névadója *Olténia* történeti-földrajzi táj. A név a *Déli-Kárpátok*, a *Duna* és az *Olt* által határolt területet jelöli. Az Árpád-korban ez volt a *Szörényi bánság* területe, később magyarul *Kis-Oláhország* névvel szerepel. *Olténia* történeti-földrajzi táj a *Havasalföld* nagytáj nyugati része.

részben a *Páreng* előkárpáti része *Zsilmelléki-Előkárpátok*[390] *[Subcarpaţii Jiului]*, a *Páreng* és *Koponya-havasok*é pedig a *Kis-Olt menti Előkárpátok*[391] *[Subcarpaţii Olteţului]*. Kistáj a *Valcsai-Előkárpátok*[392] *[Muscelele Vâlcei]*. Külön középtáj az *Olt* és a *Dimbovica* völgye között fekvő, a *Fogarasi-havasok* előhegyeit adó *Argyasi-Előkárpátok*[393] *[Muscelele Argeşului]*, amely a két folyó között húzódó medencék hosszú sora. A tájképet főképpen erdőkkel borított dombhátak jellemzik. Legelentősebb medenceségi térszíne a *Hosszúmezői-medence [Depresiunea Câmpulung]*.

(2)Kárpátkanyari-Előkárpátok

A *Kárpátkanyari-Előkárpátok*[394] *[Subcarpaţii de Curbură]* „középtáj-csoport" fogja egybe a *Dimbovica [Dimboviţa]* és a *Tatros [Trotuş]* völgye között fekvő hegylábfelszíni tájakat. Erősen gyűrt felszín, szűk, összetöredezett medencék, és az ezeket körülvevő magasabb dombságok jellemzik e tájat. Legmagasabb pontja a 996 m-re, legalacsonyabb része alig emelkedik 100 m fölé. Sok helyütt látványos, mély szakadékok törik meg a dombvidéki táj felszínét. A térszín állandó emelkedő mozgásban van, és ez a felszínen lévő agyagos térszíneken gyakori földcsuszamlásokat idéz elő. A *Kárpátkanyari-hegyvidék* nyomásának hatására a *Kárpátkanyari-Előkárpátok* vízszintesen mozog délkeleti irányba, a *Szeret* alsó völgye felé. Itt ütközik a dobrudzsai kőzetlemezzel, amelynek következtében az egész vidéken jellemzőek a gyakori földrengések. Középtája a *Prahovai-Előkárpátok*[395] *[Subcarpaţii Prahovei]*. Ennek kistájai a *Dimbovica* és a *Prahova* völgye között húzódó, a *Léta-hegység* és a *Bucsecs* előkárpáti dombvidékét adó *Ilonca-dombság* (*Jalomica-dombság*)[396] *[Subcarpaţii Ialomiţei]*. A *Brassói-havasok* előkárpáti oldala a *Prahova–Telezsán-*

---

[390] *Zsilmelléki-Előkárpátok*: névadója a *Zsil* (románul *Jiu*) folyó. A *Zsil* hossza 331 km, a *Duna* leghosszabb olténiai mellékfolyója. A folyó két forrása a *Retyezát*ban eredő *Oláh-Zsil [Jiu de Vest]* és a *Szászvárosi-havasok*ban eredő *Magyar-Zsil [Jiu de Est]*.

[391] *Kis-Olt menti Előkárpátok*: névadója a *Kis-Olt* (románul *Olteţ*) folyó. A 185 km hosszú *Kis-Olt* az *Olt* egyik leghosszabb jobb oldali mellékfolyója.

[392] *Valcsai-Előkárpátok, Vâlceai-Előkárpátok*: névadója *Valcsa* (románul *Vâlcea*), *Olténia* egyik megyéje.

[393] *Argyasi-Előkárpátok*: névadója az *Argyas* (románul *Argeş*) folyó és *Argyas* megye. A folyó korai neve *Argias*, de magyarul előfordul az *Árgyas* alak is. Az *Argyas* a *Fogarasi-havasok*ban ered, a *Duna* mellékfolyója. Hossza 350 km. A folyó felduzzasztásával hozták létre 1965-ben a *Vidraru-tó* (románul *Lacul Vidraru*) víztárolót a *Fogarasi-havasok* déli oldalában. Az *Argyas* felső völgyének központi települése *Argyasudvarhely* (románul *Curtea de Argeş*), ahol 1359-ben római katolikus püspökség alakult, mely később átadta helyét az ortodoxiának.

[394] *Kárpátkanyari-Előkárpátok*: névadója a *Kárpátkanyari-hegyvidék*.

[395] *Prahovai-Előkárpátok*: névadója a *Prahova* folyó és *Prahova* megye. A folyó az *Ilonca* (románul *Ialomiţa*) bal oldali mellékfolyója, hossza 183 km.

[396] *Ilonca-dombság, Jalomica-dombság*: névadója az *Ilonca*, ill. a románból *Jalomica* folyó. Az *Ilonca* a *Duna* bal oldali, 417 km hosszú mellékfolyója. Középkori magyar neve *Ilonca*, ebből keletkezett a román *Ialomiţa* és ez került vissza a magyarba *Jalomica* névvel.

dombság[397] *[Subcarpaţii Teleajenului]* kistáj. A *Bodzai-Előkárpátok*[398] *[Subcarpaţii Buzăului]* középtáj kistája, a *Szilon-havas* előtere, a *Telezsán–Bodza-dombság*[399] *[Dealurile Priporului]*, a *Bodzai-havasok* előtere a *Bodza–Szlanik-dombság*[400] *[Dealurile Botanului]* és az előbbitől délre fekvő *Istriţa-dombság*[401] *[Dealurile Istriţei]*. A *Vráncsa-Előkárpátok [Subcarpaţii Vrancei]* középtáj kistája a nyugatról a *Háromszéki-havasok*hoz támaszkodó *Vráncsa-medence [Depresiunea Vrancei]*, a *Kálnó dombsága*[402] *[Dealurile Câlnăului]*, a *Milkó dombsága*[403] *[Dealurile Milcovului]*, a *Susica dombsága*[404] *[Dealurile Şuşiţei]*.

(3)Moldvai-Előkárpátok

A *Moldvai-Előkárpátok*[405] (*Moldvai-Szubkárpátok*) *[Subcarpaţii Moldovei]* „középtáj-csoport" fogja egybe a *Tatros [Trotuş]* és a *Moldva [Moldova]* folyók völgye között fekvő hegylábfelszíni tájakat.

A *Moldva* völgyétől északra fekvő előkárpáti övezet néhány km széles sávvá szűkül össze, átlagos magassága 400–500 m. Magassági jellemzőik szélsőséges értékeket mutatnak. Legmagasabb pont a 911 m-re emelkedő *Pilis-tető [Culmea Pleşului]*, legalacsonyabb a *Szeret* völgyénél, alig 150 m. A tájat főképpen miocén üledékek alkotják, homokkő, agyag, konglomerátumok,

---

[397] *Prahova–Telezsán-dombság, Prahova–Teleajen-dombság*: névadója a *Prahova* és a *Telezsán* (románul *Teleajen*) folyó. A *Prahova* az *Ilonca* (románul *Ialomiţa*) bal oldali mellékfolyója, hossza 183 km. A *Telezsán* a *Prahova* bal oldali mellékfolyója.

[398] *Bodzai-Előkárpátok*: névadója a *Bodza* folyó, amely a *Szeret* jobb oldali mellékvize, hossza 302 km.

[399] *Telezsán–Bodza-dombság, Teleajen–Bodza-dombság*: névadója a *Telezsán* (románul *Teleajen*) és a *Bodza* (románul *Buzău*) folyó. A *Telezsán* a *Prahova* bal oldali mellékfolyója. A *Bodza* a *Szeret* jobb oldali mellékvize, hossza 302 km.

[400] *Bodza–Szlanik-dombság, Bodza–Slănic-dombság*: névadója a *Bodza* és a *Szlanik* (románul *Slănic*) folyó. Névadója a *Bodza* folyó, amely a *Szeret* jobb oldali mellékvize, hossza 302 km.

[401] *Istriţai-dombság*: névadója legmagasabb pontja, a 749 m magas *Istriţa*.

[402] *Kálnó dombsága, Câlnău dombsága:* névadója a *Kálnó [Câlnău]* patak.

[403] *Milkó dombsága*: névadója a *Milkó [Milcov]* folyócska. A *Milkó* a *Putna* jobb oldali mellékfolyója, hossza 79 km. 1482-től a *Milkó* volt *Moldvai Fejedelemség* és a *Havasalföldi Fejedelemség* határa, így a folyó *Moldva* és *Havasalföld* történeti-földrajzi tájak határa. 1859-ben a két román fejedelemség egyesült, létrehozva a későbbi *Romániá*t. 1227 és 1512 között a *Milkó* partján, a *Foksány*hoz közeli *Milkó [Milcovul]* helységben, volt a II. András magyar király által, a kunok számára alapított, Milkói püspökség székhelye. A kunok voltak a románok előtt *Moldva*, korábbi nevén *Kumánia*, lakói.

[404] *Susica dombsága, Şuşiţa dombsága:* névadója a *Susica [Şuşiţa]* folyócska, amely a *Szeret* jobb oldali mellékfolyója.

[405] *Moldvai-Előkárpátok*: névadója *Moldva* történeti-földrajzi táj. Utóbbi a *Moldva [Moldova]* folyóról, amely a *Szeret* bal oldali mellékfolyója, kapta nevét. A *Moldva* (románul *Moldova*) történeti-földrajzi tájnév (az egykori *Moldva* vajdaság területe) a *Kárpátok* és a *Prut* folyó közti tájat jelöli. A középkori *Moldva* a XIV. század közepéig a *Nyeszter* (*Dnyeszter*) folyóig terjedt, mintegy kétszer nagyobb területű volt. A *Prut* és a *Nyeszter* közötti terület neve, a *Feketetenger*ig a XV–XVI. századtól *Besszarábia* (románul *Basarabia*) lett. *Besszarábia* 1812-től orosz befolyás alá került, később váltakozóan román és orosz (szovjet) terület. Ma területének nagyobb részén a Moldova Köztársaság helyezkedik el. Fontos felhívni a figyelmet arra, hogy *Moldva* román neve *Moldova* és *Besszarábia* területén fekszik a *Moldova* (az egykori szovjet tagköztársaság *Moldávia*) állam. A névazonosság miatt a területek megjelölése félreértelmezésre adhat okot!

amelyek a kétoldali nyomás hatására redőkbe gyűrődtek, majd a későbbi tektonikai hatások következtében kiemelkedtek. Egy belső medencesor és egy külső dombsági vonulat alkotja, de tájföldrajzilag észak–déli irányban választjuk két középtáji részre. Középtája a *Tázló menti Előkárpátok*[406] *[Subcarpaţii Tazlăului]*. Ennek medenceségi kistája a nyugatról a *Berzeneci-hegység*hez támaszkodó *Tázló–Kászon-medence*[407] *[Depresiunea Tazlău–Caşin]* és a *Tázló [Tazlău]*. Dombsági kistája a *Beszterce [Bistriţa]* és a *Tatros [Trotuş]* folyók völgye között észak–déli irányban húzódó *Bákói-dombság*[408] *[Culmea Pietricica]*. A *Németvásári-Előkárpátok*[409] (*Németvásári-Szubkárpátok*) *[Subcarpaţii Neamţului]* középtájba a nyugatról a *Gosman-hegység*re támaszkodó, a *Krakkó [Cracău] és a Beszterce [Bistriţa]* folyók által feltöltött *Krakkó–Beszterce-medence*[410] *[Depresiunea Cracău–Bistriţa]* medenceségi kistáj tartozik. Alacsony dombvidék a *Szeret [Siret]* és a *Moldva [Moldova]* folyók közén fekvő *Németvásári-dombság [Dealurile Neamţului]*.

(4)Moldvai-dombvidék (*Moldvai-hátság*) *[Podişul Moldovei]*

A *Moldvai-dombvidék* a *Podóliai-hátvidék*[411], a *Havasalföld*[412], az *Északkeleti-Kárpátok*, ill. az *Előkárpátok* között, *Moldva* és *Besszarábia* történeti-földrajzi táj területén elterülő nagytáj. Nyugaton az *Előkárpátok* lábáig, keleten a *Nyeszter*[413] *völgyé*ig terjed. Nagytájak tekintetében északon és keleten a *Podóliai-hátvidék*, nyugaton a *Kárpátmellék*, *Északkeleti-Kárpátok*, *Előkárpátok*, délen a *Havasalföld* határolja. Szerkezetileg a megsüllyedt kárpáti előtérhez tartozik. Kristályos masszívuma sehol sem maradt a felszínen, mint északra *Podóliá*ban (*Podóliai-hátság*), de nem is süllyedt olyan mélyre, mint délen a *Havasalföld*ön. Ezért szerkezetileg és domborzatilag egyaránt átmenet a *Podóliai-tönk* és *Havasalföld* között. *Moldva* és *Besszarábia* felszínét új-harmadidőszaki és negyedidőszaki üledékek építik fel. Az új-

[406] *Tázló menti Előkárpátok*: névadója a *Tázló [Tazlău]* folyó.
[407] *Tázló–Kászon-medence*: névadója a *Tázló [Tazlău]* és a *Kászon [Caşin]* folyó. *Kászon* nevű patak fekszik a *Kárpátok*on belül is, alig 20 km-re a moldvai *Kászon* folyótól.
[408] *Bákói-dombság*: névadója *Bákó* (románul *Bacău*, németül *Barchau*) városa.
[409] *Németvásári-Előkárpátok*: névadója *Németvásár* (románul: *Târgu Neamţ*) városa.
[410] *Krakkó–Beszterce-medence*: névadója a *Krakkó [Cracău]* és a *Beszterce [Bistriţa]* folyó.
[411] A *Podóliai-hátvidék* a történeti-földrajzi *Podólia* területén fekvő tagolt, alacsony dombsági táj. A *Podóliai-hátvidék*et korábbi felosztásokban – így Székelynél is – e területet a *Kelet-európai-síkvidék*hez sorolták.
[412] A *Havasalföld* történeti földrajzi tájnév (az egykori *Havasalföld* vajdaság területe), amelynek román megfelelője a *Ţara Românească* (= 'románország'). A román természetföldrajzi beosztások a terület megnevezésére a *Câmpia Română* nevet használják, amely alapján a magyar természetföldrajz általában a *Román-alföld* megnevezést alkalmazza. Mivel a *Havasalföld* történeti-földrajzi és a *Román-alföld* természetföldrajzi tájnév a térképen közel azonos területet jelöl, kartográfiailag a *Havasalföld* nevet tartjuk érdemesebbnek a térképi használatra.
[413] *Nyeszter*, ill. *Dnyeszter*, magyarul mindkét névalak használatos. A folyó román neve *Nistru*, ukrán neve *Dnyiszter*, orosz neve *Dnyesztr*.

harmadidőszak derekán a Szarmata-tenger még teljesen elöntötte, a pliocénban azonban fokozatosan visszahúzódott dél felé. Déli szegélyén (*Tutovai-halomvidék, Covurlui-halomvidék*) még a harmadidőszak legvégén (levantei emelet) is jelentős tengeri feltöltés ment végbe. A negyedidőszak elejétől azonban a *Havasalföld*höz viszonyítva magasabb lépcsőként emelkedett ki, s ezért a *Duna* felé siető folyók domb-, ill. halomvidékké szabdalták fel. A jégkorban jelentős területeket takart be a lösz, a hatékony talajfolyások pedig legyalulták dombságait.

A *Moldvai-dombvidék* vízhálózata északon a pliocén végén, délen a negyedidőszak elején kezdett csak kialakulni. *Moldvá*ban és *Besszarábiá*ban több helyen nagyobb magasságban előforduló, a *Kárpátok*ból származó folyóvízi kavics arra utal, hogy eredetileg a *Keleti-Kárpátok*ból lefutó folyók nagyjából délkelet felé tartó konzekvens vízhálózatot alakítottak ki, s *Moldvá*n és *Besszarábiá*n át a *Fekete-tenger* felé folytak. A *Havasalföld* legmélyebb részéről hátravágódó *Prut* és *Szeret* azután ezeknek a folyóknak sorozatos lefejezésével alakította ki a mai vízhálózatot.

Moldva vizeit két nagy folyója, a *Szeret [Siret]* és a *Prut,* szállítja a *Duná*ba. A *Szeret* a *Keleti-Kárpátok*ból számos bővizű mellékfolyót vesz fel: *Szucsáva [Suceava], Moldva [Moldova], Aranyos-Beszterce [Bistriţa Aurie], Tatros [Trotuş], Putna*, s ezért bővizű. Öt negyedidőszaki terasszal kísért völgye dél felé mindjobban kiszélesedik. A *Prut* és két jelentősebb mellékfolyója, a *Balhó [Bahlui]* és *Sisa* (*Zsizsia*)[414] *[Jijia]* völgyét három jól fejlett negyedidőszaki terasz kíséri. Felső szakaszán *Radóc [Rădăuţi]* és *Ştefaneşti* között a *Besszarábiá*ból átnyúló mészkőtáblát festői szépségű völgyszorossal vágja át. Ezután völgye mindjobban kitágul. Csupán fele annyi vizet szállít, mint a rövidebb *Szeret*, minthogy csak a két említett jelentősebb mellékfolyót vesz fel.

Moldva természetes növénytakarója az *Alföld*höz hasonlóan az erdős-sztyep volt. Kiterjedt tölgyesek borították; csak a *Szucsávai-dombság*ot takarták sűrű bükkösök, míg az alacsonyabb és szárazabb *Sisa-medence* nagy része fátlan pusztaság volt.

Összeségében *Moldva* széles teraszos völgyekkel szabdalt, alacsonyabb részein vastag lösszel borított dombvidék. A természetföldrajzi nagytáj északi része ma Ukrajna területére esik, illetve e vidék a történeti-földrajzi

[414] *Sisa* a folyó eredeti magyar neve, de a XX. századi magyar földrajzi irodalomban a román *Jijia* ('Zsizsia') alak használata terjedt el. KPTTB a *Zsizsia* alakot használja, de kedvezőbbnek tartjuk az eredeti *Sisa* alak használatát.

Bukovina[415] része. Természetföldrajzi szempontból e terület is a *Moldvai-dombvidék* tartozéka, de a történeti szempontú *Moldvá*hoz tartozás sem áll távol, hiszen *Bukovina Moldvá*ból szakadt ki 1775-ben.

(5)Géta-hátság[416] *[Podişul Getic]*

A nagytáj a *Dimbovica völgye* és a *Duna völgye* között húzódik, az egyik legkisebb területű a *Kárpát-térség*i nagytájak között. Elkülönítése a modern földrajztudomány eredménye, korábban az *Előkárpátok* részeként tartották számon. Északon és keleten az *Előkárpátok*, nyugaton a *Déli-Kárpátok*, délen a *Havasalföld* érintkezik területével.

A párhuzamos folyóvölgyekkel szabdalt tájon a *Kárpátok*ban eredő, a *Duna* vízgyűjtőjéhez tartozó jelentős folyók haladnak keresztül: *Motru, Zsil [Jiu], Zsilort [Gilort], Kis-Olt [Olteţ], Olt, Argyas [Argeş], Dimbovica [Dimboviţa]*. Az erdőkkel borított gerincek tengerszint feletti magassága északon eléri a 600 m-t, de a déli peremén már csak 200–300 m-nyire emelkedik, a táj erőteljesen lejt északról déli irányba, alacsonyabb, mint az *Előkárpátok*. A homok- és kavicsrétegekből felépült fennsíkot a folyók és a kisebb vízfolyások alakították a harmad- és negyedidőszak során, azt követően, hogy a Moesiai-tenger délkeleti irányba visszahúzódott. A *Kárpátok*ból kilépő folyóvizek itt rakták le hordalékukat, emiatt magasabbak az északi részek a délkeleti területekhez képest. A talaj felső részeit homok, kavics és lösz borítja, ebbe a vízfolyások kisebb-nagyobb mélyedéseket, szakadékokat vájtak, nem ritkák a földcsuszamlások sem, főleg az északi területeken.

A *Zsil [Jiu]*, az *Olt* és az *Argyas [Argeş]* folyók mentén a *Géta-hátság* nagytájat két „nagytájrészletbe" osztjuk. A nyugati részen, keletről az *Olt* által határolt „nagytájrészlet" az *Olténiai-hátság*[417] *[Dealurile piemontane ale Olteniei]* fekszik. Mivel a folyók észak-déli irányú völgyeikkel szelik át a hátságot, és lankás lejtőjű, hosszan elnyúló dombhátakra tagolják, a középtájak

---

[415] *Bukovina* területe az *Aranyos-Beszterce [Bistriţa Aurie], Moldva [Moldova], Nagy-Somos [Şomozul Mare], Szucsáva [Suceava]* folyók felső völgyére, északon kis szakaszon a *Prut*on túl a *Nyeszter*ig terjed. A középkorban a Halicsi fejedelemség része, majd *Moldva* tartozéka lett. 1775-től osztrák birtok. Ekkor jött létre *Bukovina Hercegség* és vált le a terület *Moldvá*ról. 1920-ban *Románia* szerezte meg, majd 1945-ben kettéosztották; déli része *Romániá*é maradt, északi része a *Szovjetunió*hoz, majd *Ukrajná*hoz került.

[416] *Géta-hátság*: névadója az egykor itt élt géta nép. A géták a trákokkal rokon, a nagy kelta-szkíta népcsalád egyik népe, akik az *Alduna* környékén éltek a Kr.e. az V. században. Kr.e. IV. században a macedónok leigázták e kelta népet is, majd Kr. e. I. században a római fennhatóság alá kerültek, s Traianus császár 106-ban Dacia provinciához csatolta területüket.

[417] *Olténiai-hátság*: névadója *Olténia* történeti-földrajzi táj. A név a *Déli-Kárpátok*, a *Duna* és az *Olt* által határolt területet jelöli. Az Árpád-korban ez volt a *Szörényi bánság* területe, később magyarul *Kis-Oláhország* névvel szerepel. *Olténia* történeti-földrajzi táj a *Havasalföld* történeti-földrajzi nagytáj nyugati része. A *Havasalföld* történeti-földrajzi kiterjedése és természetföldrajzi kiterjesztése nem azonos.

névanyaga a folyók nevéből képződött. Az *Olt*tól keletre fekszik a nagytáj legkiemelkedőbb részeit hordozó, a néhol több mint 600 m magasságra emelkedő *Argyasi-dombvidék*[418] *[Dealurile piemontane argesene]* „nagytájrészlet", amely három középtájra bomlik.

3.5. Havasalföld

A természetföldrajzi értelmezésű *Havasalföld*[419] (*Román-alföld*)[420] *[Câmpia Română]* a *Duna* és a *Géta-hátság*, valamint az *Előkárpátok* között húzódó harmad- és negyedidőszaki folyóvizi feltöltéssel kialakul síkvidék. Ez a nagytáj már nem a szorosabban vett *Kárpát-térség* része, de magyar történeti vonatkozásai és szomszédos helyzete miatt foglalkozunk vele.

A *Havasalföld* kialakulásában a földfelszín süllyedésének volt legnagyobb szerepe. Legmélyebbre, a ma is mozgásban lévő *Szeret* torkolatvidéke süllyedt. A süllyedő medence feltöltésében harmadidőszaki tengeri és tavi üledékek felhalmozódásának, ill. a *Déli-Kárpátok*ból lefutó folyóknak volt legnagyobb szerepük. A folyók munkája révén a nagytáj hatalmas hordalékkúpfelszinné formálódott, felszínén sűrű vízhálózat alakult ki. A folyók a nyugati részén, *Olténiá*ban, még dél felé tartanak, keleti területein, *Munténiá*ban futásuk egyre inkább nyugat–kelet irányúvá válik. Ezt az elvonszolódást a *Szeret* torkolatvidékének napjainkban is tartó süllyedése okozza. A *Déli-Kárpátok*ból lefutó folyók széles árterű aszimmetrikus teraszos völgyeket alakítottak ki, a folyóvölgyek között magasabb térszínek hordalékkúp-maradványok, teraszmezők, üledékes löszös hátságok fekszenek. A *Havasalföld* átlagos tengerszint feletti magassága 150–200 m, de lejtése nem egyenletes. Legmagasabb területei *Pitest*nél *[Piteşti]* elérik a 250 m-t, legmélyebb pontja a *Szeret* torkolatvidékénél, *Galac*nál, *[Galaţi]* mindössze 9

[418] *Argyasi-dombvidék*: névadója az *Argyas* (románul *Argeş*) folyó és *Argyas* megye. Az *Argyas* a *Fogarasi-havasok*ban ered, a *Duna* mellékfolyója. Hossza 350 km.

[419] *Havasalföld*: neve a magyar *Havaselve* = 'havasontúl' újabb kori származéka. Román neve *Ţara Românească* (= 'románország'). Korábbi magyar megnevezései *Havasalja, Havaselve, Oláhország,* latinosan *Ungrovalachia, Valachia*. Történeti-földrajzi jelentésében a *Magyar Királyság* egykori kárpátoki határától, tehát *Erdélytől*, délre, a *Dunáig* húzódó hatalmas táj. A *Bánsági-hegyvidék–Déli-Kárpátok–Olt–Duna* határolta nyugati része *Olténia* (korábban a magyarban *Kis-Oláhország*), a *Déli-Kárpátok–Moldva–Szeret–Duna–Olt* folyók határolta keleti része *Munténia* (korábban a magyarban *Nagy-Oláhország*). *Olténia* lakói az oltyánok, *Munténia* lakói a muntyánok. Természetföldrajzi kiterjesztésben jóval szűkebb területet jelöl, az *Előkárpátok* és a *Géta-hátság* nélküli síkvidéki területet értjük alatta. Ennek a kétféle értelmezésnek a kiküszöbölésére jött létre a román *Câmpia Română* név magyar *Román-alföld* változata, amely a *Havasalföld* természetföldrajzi értelmezésének szinonimája.

[420] *Román-alföld*: a román *Câmpia Română* (= 'román mezőség') név magyar változata, a *Havasalföld* név természetföldrajzi értelmezésének szinonimája.

m. A nagytáj kontinentális éghajlatú síkvidék, a nyári hónapokban gyakran aszály sújtja a területet.

A *Havasalföld* kiterjedésében és alakjában sem mérhető össze a *Kárpátok*on belül fekvő *Alföld*del. Névrajzi értelemben a (magyar) *Alföld* több néprajzi alapú természetföldrajzi kistájra oszlik, addig a *Havasalföld* (*Román-alföld*) területét mesterséges névanyaggal ellátott, a térképi ábrázolástól sokszor idegen nevekkel ellátott kistájakra osztják. A magyar földrajzi irodalomban és a térképi ábrázolásban a *Havasalföld* és a *Román-alföld* nevek váltakoznak a táj jelölésében.

Természetföldrajzi felosztásában, némiképp igazodva a történeti-földrajzi tagoláshoz, három „nagytájrészletet" különítünk el a nagytáj területén. Keleti része *Olténia*, jobbára a *Duna* terszvidékéhez tartozik. Nyugati, nagyobbik, része *Munténia*, amely az *Olt* és a *Jalomica [Ialomiţa]* völgye között a terül el. Két további részre osztjuk; *Nyugat-Munténia, Kelet-Munténia.* Utóbbi két „nagytájrészlet" helyett a térképi ábrázolásban általában a *Munténia* történeti-földrajzi nevet használjuk. *Munténia* északi, az *Előkárpátok*hoz közelebb eső, magasabban fekvő része nagy kiterjedésű kavicssíkság, amely az *Argyas [Argeş]*, a *Dimbovica [Dâmboviţa]*, a *Jalomica [Ialomiţa]* és a *Prahova* legyezőszerűen szétterülő hordalékkúpjához tartozik. Dél felé egyre vastagabb lösztakaró borítja a teraszos folyóvölgyek között húzódó hátakat. A lösszel borított sztyep jellegű tájba a *Duna* teraszos síkságot vésett, amelynek felszínén számos tó, mocsár és lefűződött holtág (morotva) alakult ki.

3.6. Kárpátmellék

A *Kárpátmellék*[421] *[Vněkarpatské snízeniny] [Podkarpacie] [Prikarpattya]* az *Északnyugati-Kárpátok*at és az *Északkeleti-Kárpátok*at a hegyvidékek külső oldaláról határoló, lealacsonyodó alacsony hegyvidéki, dombvidéki és medenceségi tájak sorozata. A keskeny, a *Morva* folyótól a *Nyeszter*ig ívesen húzódó nagytáj a *Szudéták*, a *Sziléziai-síkság*, a *Lengyel-középhegyvidék* és a *Podóliai-hátvidék* déli peremeivel érintkezik, délről pedig a két kárpáti nagytáj az *Északnyugati-Kárpátok* és az *Északkeleti-Kárpátok* határolja. A *Kárpátmellék* választja el a *Lengyel-középhegyvidék*et a *Kárpátok* fiatal gyűrthegységétől. A *Kárpátok* kiemelkedésével egyidőben az újharmadidőszakban süllyedt be, alapja harmadidőszaki tengeri üledék, amit az elster eljegesedés idején a jégtakaró fenékmorénája, majd a folyók hordaléka

[421] A *Kárpátmellék* név szinonimájaként gyakran használják a *Kárpátalji-medencesor* megjelölést is.

borított be. Felszíne jórészt lapos, egyhangú síkság, amelybe csak a folyóvölgyek és alacsony teraszaik hoznak némi változatosságot, a *Kárpátok* felé eső déli része hullámos hegyalji táj, tipikus átmenetitáji vidék.

Az *Odera* és a *Morva* vízgyűjtőjét elválasztó alacsony vízválasztó a *Bečva* és az *Odera* folyó völgyét összekötő *Morva-kapu*[422] *[Moravská brána]* középtáj, amely délről a *Hostýn alji dombság*ra támaszkodik. Ez az alacsony hegyvidék, főképpen neogén üledékekből épül fel, egyes részeit löszlepel borítja. A *Morva-kapu* választja el az *Északnyugati-Kárpátok*at a *Szudéták* nagytájtól. A *Morva–Sziléziai-Beszkidalja* északi lealacsonyodásánál, az *Opava*, az *Ostravice* és a *Lučina Oderá*ba torkollásánál terül el az *Ostravai-medence*[423] *[Ostravská pánev] [Kotlina Ostrawska]* középtáj. Az előbbitől keletre, már a *Visztula [Wisła]* vízgyűjtő területén fekszik az *Oswięcimi-medence*[424] *[Kotlina Oswięcimska]* középtáj. A *Lengyel-középhegyvidék* és az *Északnyugati-Kárpátok* között átvágó, keskeny *Visztula* völgyszakasz a *Krakkói-kapu*[425] *[Brama Krakówska]* középtáj. A *Krakkói-kaput*ól kelet felé a *Visztula* völgye folyamatosan szélesedik, a táj alacsony dombvidékkvé válik. Délről, az *Északnyugati-Kárpátok*ból, bővizű nagy folyók, a *Raba, Dunajec, Viszlóka [Wisłoka]*, az *Északkeleti-Kárpátok*ból a *Szan [San]* futnak a *Visztulá*ba. A *Szan* felveszi a *Sárosi-határhegység*ben eredő *Viszlok [Wisłok]* vizét is. Ezek a folyók és mellékvizeik hordták tele üledékeikkel az itt fekvő hatalmas *Szandoméri-alföld*[426] (*Sandomiri-medence*) *[Kotlina Sandomierska]* középtáj területét, amelyet az utolsó jégkorszakban belföldi jégtakaróból származó moréna temetett be. Erre rakodott rá a jelentős vastagságú folyóvízi üledék. Önálló középtáj a *Visztula* és a *Nyeszter* vízvidékét, ill. az *Északkeleti-Kárpátok*at és a *Podóliai-hátvidéket* összekötő *Peremisli-kapu*[427] (*Przemysli-kapu*) *[Płaskowy Sansko–Dniestrzanski] [Szanszko–dnyisztrovszka viszocsina]*. A *Kárpátmellék* középtájai a *Nyeszter* vízgyűjtőjében is folytatódnak, amelyek a *Felső-Nyeszter-medence*[428] (*Felső-Dnyeszter-medence*) *[Verhnyodnyisztrovszka kotlovina]* középtájba tartoznak.

---

[422] *Morva-kapu*: névadója a morva nép, illetve a *Morva* (csehül és szlovákul *Morava*, németül *March*) folyó, amely a *Duna* bal oldali mellékfolyója. A *Morva* hossza 354 km.
[423] *Ostravai-medence*: névadója *Ostrava* (németül *Ostrau*, lengyelül *Ostrawa*) városa. A város előzménye az *Ostrá* (ma *Ostravice*) folyó partján helyezkedett el, neve ettől a folyótól származik. Az *Ostravice* két részre osztja a várost: morvaországi *Ostravá*ra és sziléziai *Ostrawá*ra.
[424] *Oswięcimi-medence*: névadója *Oswięcim* (németül *Auschwitz*) városa.
[425] *Krakkói-kapu*: névadója *Krakkó* (lengyelül *Kraków*, németül *Krakau*) városa.
[426] *Szandomiri-alföld*: névadója *Szandomir* (lengyelül *Sandomierz*, németül *Sandomir*, csehül *Sandoměř*) városa.
[427] *Peremisli-kapu*: névadója *Peremisl* (lengyelül *Przemysl*) városa.
[428] *Felső-Nyeszter-medence*: névadója a *Nyeszter* folyó, amely a magyarban *Nyeszter*, ill. *Dnyeszter* névalakkal is használatos. A folyó román neve *Nistru*, ukrán neve *Dnyiszter*, orosz neve *Dnyesztr*, ókori neve *Tyras*, a XVII. században *Nester*.

4. ÉGHAJLATI ÉS NÖVÉNYZETI TÉNYEZŐK

Az emberi élet kialakulásához, a föld megműveléshez, a húsételek alapjait képező állattartáshoz, összességében az élelmiszer megtermeléséhez, a domborzat és a talajviszonyok után, azokkal szoros összefüggésben az éghajlati és növényzeti ismeretek elengedhetetlenek. Az évszakok váltása, a hideg és meleg időszakok vissza-vissza térése, ezzel összefüggésben a folyók vízjárásának ismerete elengedhetetlen a céltudatos és a legjobb hatékonyságot mutató gazdálkodás kialakításához. A *Kárpát-térség*ben, és főképpen a *Kárpátok* által védett medenceségi térszínekben mindezek a tényezők, szinte egyedülállóan alkalmas összhangot mutatnak. A *Kárpátok*nak a hatalmas térséget körülölelő vonulata olyan domborzati adottságot hozott létre, amely évezredek óta védi a belső területeket. A hegységkerettől északra fekvő tájakat és a *Kárpátok* legmagasabb részeit a jégkorszakok idején vastag jégtakaró borította. De a belső oldalon, a medencék és dombvidékek, valamint a középhegységek területén nem volt eljegesedés, így a jégkorszakok idején a *Kárpát-medence* jelentősen biztosította a fajok számára a fennmaradást, a túlélést. A klíma elegendően enyhe volt ahhoz, hogy a populáció életben maradjon, majd a jégtakaró eltűnésével az élet innen minden irányba kirajzzon és újból elindulhasson. A *Kárpátok* általi védelem eredménye, hogy a belső területeknek szélsőségektől mentes az éghajlata, nem alakulnak ki a Föld más vidékein tapasztalható hatalmas szélvészek, de földtanilag is békés a vidék, viszonylag földrengésmentes. Mindezeket teljessé teszi a zártság, de ugyanakkor a nagyszámú emberi élet befogadását lehetővé tevő méret. A hegységkeret körülölelése, ennek megfelelő kihasználása, évezredeken keresztül védettséget biztosított egy kívülről jövő esetleges támadás ellen. A támadóknak évezredeken át nem volt lehetősége könnyűszerrel lerohanni a belső területeket, mert oda csak völgyszorosokon és hágókon át vezetett az út, ezeket pedig könnyen lehetett megvédeni. Emiatt is alakulhatott ki a világon az egyik legállandóbb, stabil, országhatár e területen.

A *Kárpát-térség* éghajlati, ezáltal növényzeti és állatvilági területek határain fekszik, így a fauna és a flóra változatos, rengeteg faj és sokszínűség jellemzi. Éghajlatilag az év egészét időben négy egyenlő részre osztó, és

markánsan elkülönülő, látványosan jelentkező négy évszak, a *Föld* más vidékein nem jellemző. Bármerre járunk, jó minőségű folyóvizet, a hegyvidékeken friss, iható forrásvizet találunk. Az Árpád-korban terjedt el nyugaton az a vélemény, hogy a *Kárpátok* által ölelt térség folyóiban 2/3 rész a hal és 1/3 rész a víz. Mindezekkel az emberi élethez nem csak a nagyszerű éghajlati adottságok és a növénytermesztéshez és állattartáshoz, tehát az élelem megtermeléséhez alkalmas tényezők vannak meg, hanem minden energiaforrás és nyersanyag is rendelkezésre áll. A *Föld*ön az összes megművelhető területet figyelembe véve, arányaiban itt található a legjobb minőségűnek értékelt termőföldek jelentős része. Így a földművelés és állatartás mellett az ipar és a bányászat számára is kiváló lehetőségeket rejt. Megtalálható itt minden tájforma, síkság, dombság és hegység, az ásványkincsek és az építkezésekhez szükséges kőzetanyagok széles skálája. És mindezeket tetézi a sokféle kémiai összetételű gyógyvíz és számtalan gyógynövény előfordulása. Régóta ismert a gyógyvizek megléte, ez a modern korban kivételes lehetőséget teremt a hőenergia hasznosítására. *Európá*ban a *Kárpát-medence* rendelkezik a legnagyobb földalatti tiszta ivóvíz készlettel. Így a *Kárpátok* térsége természeti kincsekben, nyersanyagokban, erdőkben, vizekben, ércekben gazdag, a növényvilág széles skálájával rendelkező, gazdag terület. A táji megoszlás tekintetében a magasabb régiók erdőségei, bányái ellátták a mélyebben fekvő területeken élő lakosságot a szükséges fával, nyersanyaggal és sóval. Cserébe az alacsonyabban fekvő területek a hegyvidéknek gabonát és lábasjószágot szolgáltattak. A *Kárpátok*on belül, szoros kapcsolatban a külső területekkel az emberi társadalom teljes ellátása megoldott volt. Ez a gazdaság önállóan és önellátóan tudott működni.

Különleges a helyzete a betegségekkel és a középkorban oly gyakori járványokkal kapcsolatban is. Feljegyzések szerint a *Kárpát-medencé*ből járvány soha nem indul ki, a fertőzés mindig távolabbról, *Európa* más, főleg nyugati részeiből, kívülről került be. Az 1347-ben *Európá*ban kialakult nagy pestis járványban, amely több millió áldozatot követelt, a *Kárpátok*on belül egyetlen áldozat sem volt.

A medencevidék éghajlata a zárt medencejelleg következtében kontinentális jellegű, s ez a jelleg kelet felé, illetve a medencék központja felé erősen fokozódik. Keletre növekszik a hőmérséklet ingadozás (20-ról 25°C-ra), csökken a csapadék (900-ról 500 mm-re) s eloszlása egyenetlenebb. Ennek megfelelően a zárt lombos erdőket erdős puszta váltja fel, amit azonban túlnyomórészt már az ember kiirtott. A zárt medencehelyzet időjárását is jelentősen befolyásolja. A *Kárpátok* koszorúja télen a hideg, nyáron a száraz-

meleg, magas nyomású légtömegeket gyakran bent fogja a medencevidéken, s tartósítja a hideg, ill. a száraz-meleg időt. Máskor viszont megakadályozza vagy késlelteti a hideg légtömegek betörését, s ilyenkor a medence környezeténél kellemesebb időjárást élvez.

Mindezeket figyelembe véve a *Kárpátok* térsége méltán *Európa* egyik, ha nem a leggazdagabb vidéke. Az alábbiakban ennek a vízrajzi és éghajlati egységnek, valamint az ezek által befolyásolt növényzeti és állattani tényezőknek a változását fogjuk megvizsgálni.

4.1. Erdősültség

Az utolsó jégkorszak utáni *Európa* – és vele együtt a *Kárpát-térség* – természetes növénytakaróját elsősorban a nagy területekre kiterjedő erdőborítottság jellemezte. Ennek következményeként az itt élő lakosság életkörülményeit elsősorban az erdőhöz fűződő viszonya határozta meg.

A *Földközi-tenger* környéki tájakon száraz éghajlat uralkodott, a termőföldek rossz minőségűek voltak, emiatt a ritkás mediterrán erdők voltak uralkodók. Ezek irtása, s ennek következtében a gyorsuló talajlepusztulás már az ókorban megkezdődött, a klasszikus görög és római kultúra fő nyersanyaga az innen kitermelt fa volt. Fát használtak a főzéshez, a fűtéshez és az építkezésekhez, de a legfőbb fogyasztók a hajóépítő műhelyek voltak. A növénytermesztésen és juhtenyésztésen alapuló mezőgazdaság – melynek elsődleges feladata a városi lakosság ellátása volt – mind nagyobb területeket hódított el az erdős területekből. Nagyobb erdőfoltok csak ott maradtak meg, ahol a silány talaj növénytermesztésre alkalmatlannak bizonyult. A *Földközi-tenger* medencéjében kialakult társadalmak az erdőben a megzabolázandó vad természetet látták. Az itt élő ember élete alapvetően a városhoz, és annak megművelt környezetéhez kötődött. A *Balkán-félsziget* sűrűn lakott partvidéki és medenceségi területeiről az intenzív földművelés hatására már az ókor végére az erdők nagy része eltünt, csak a hegylái térszíneken és a magaslatokon maradtak kisebb-nagyobb foltok RABB (é.n) [p.7.].

Az *Alpok*tól északra fekvő területek nagy részét hatalmas kiterjedésű, zömében sűrű lomboserdők borították. Az itt élő népek, minthogy a sűrű rengetegek adtak az életüknek keretet, használták és tisztelték az erdőt, benne nem elhárítandó akadályt, hanem hasznosítható teret láttak. Erre utal, hogy az erdő kiterjedését az adott területen felhízlalható sertések számával fejezték ki. A makkoltatás, vagyis a tölgyesekben történő disznó legeltetés a középkor

egyik fontos állattartó tevékenysége volt. Az erdei tisztások feltörésével létrejött kis termőföldeken, és az irtásokon, az elégetett fák hamujával feljavított szántókon növényeket termesztettek, az erdő peremén állataikat legeltették, a belsőbb részeken méheket tartottak, gyümölcsöt, gombát gyűjtöttek és vadásztak. A közép-európai ember építő- és tüzelőanyagát, gyógyító szereit mind az erdőből gyűjtötte, s ha kellett, menedékhelyül is a rengeteg szolgált, a sötét és áthatolhatatlan erdőségeket pedig, amelyekbe már nem merészkedtek be, szellemlényekkel, a mesék világának mítikus szereplőivel népesítették be. Sok történész ezért *Nyugat-Európa* történelmének ezt az időszakát találóan az erdő civilizációjának nevezi. Ennek a rendkívül gazdag kultúrának elsősorban a földművelés rohamos térhódítása és a népsűrűség növekedése, de több helyütt a latin civilizáció vetett véget RABB (é.n) [p.7.].

5. ábra: Hegyvidéki bükkös nyáron (fotó: Faragó Imre)

A *Kárpátok*on belüli táj növényföldrajzi képét a IX–X. században a lösz- és erdőspuszták, a dombvidéki térszíneken az összefüggő erdők, zárt tölgyesek, a középhegységekben a bükkösök, a magas régiókban a lúcosok, a fekete erdők határozták meg. Utóbbi elnevezés magyarázata, hogy a korai magyar szemléletben és nyelvezetben a zárt, hatalmas kiterjedésű fenyvesekkel borított hegyvidéki tájak neve „fekete erdő". Ez földrajzi nevekben több helyen felbukkanó elnevezés. Középkori oklevelekből tudjuk, hogy a *Gyalui-havasok*, a *Terebes*, a *Sztrázsó-hegység*, a *Kis-Fátra* és a *Nagy-Fátra*, az *Alacsony-Tátra*, a *Gömör–Szepesi-érchegység* déli oldala, a *Vepor*, az *Osztoró* magasabb részei mind *Fekete-hegyek* névvel kerültek lejegyzésre. Ennek a mai földrajzi nevekben is van „utódja". A *Szepes–Sárosi-hegyvidék* középtáj *Fekete-hegyek* kistája, de a *Keleti-Kárpátok Csornahora* középtájának neve is 'fekete hegy' értelmű. *Fekete-hegy* földrajzi név a *Kárpát-térség*ben számos hegyvidéki táj csúcsneveként is felbukkan. A XVI. század előtt nem csak a ma megszokott hegyvidéki tájakat borították nagy kiterjedésű erdők. Az *Alföld* szinte teljes

6. ábra: Löszpuszta kora ősszel (fotó: Faragó Imre)

területére a lösz- és az erdőspuszta volt jellemző. E jellegzetes, az orosz sztyeppzónával rokon övezetek átmenetet képeztek a fátlan füves puszták és a zárt erdőzónák között. Nyitott, ligetes, vadászterületekben és legelőkben gazdag sztyepp- és tölgyeserdő foltokból álltak, hatalmas kiterjedésű árterekkel, lápokkal tarkítva. A folyópartokat ártéri erdők szegélyezték, a tartósan vizes területeket ligeterdők színezték. Az erdőspuszta öv felett, a dombvidékeken és a középhegységekben zárt tölgyesek alakultak ki, ezek

fölött, nagyjából 600 méteres magasságban a bükköserdők zónája telepedett meg. Az erdősültség nagyon magas, a *Kárpát-térség* területének kb. kéthar-

7. ábra: Síkvidéki tölgyes nyáron (fotó: Faragó Imre)

madát tehette ki. Amikor 1189-ben I. (Rőtszakállú) Frigyes német császár által vezetett keresztes sereg *Magyarország*on átvonult katonái csak erdőirtással tudtak utat nyitni maguknak. Ez egy abban az időben készült miniatúrán jól látható. Természetesen a *Kárpátok*on belül sem maradtak érintetlenül a hatalmas kiterjedésű erdőségek. Pusztulásuk már korán megkezdődött, hiszen a természeti körülmények rosszabbra fordulása, elsősorban az Kr.u. I–II. század mind szárazabbá váló éghajlata nem kedvezett fejlődésüknek. A pannóniai római kori tölgyfamaradványok évgyűrűinek szerkezetében megfigyelhető sűrűsödés egyértelműen ezt a száraz éghajlati periódust támasztja alá. Az erdők területének csökkenése ennek ellenére nem az időjárás kedvezőtlen megváltozásával, hanem az ember által végrehajtott erdőirtással függött össze.

8. ábra: Alacsony hegyvidéki tölgyes ősszel (fotó: Faragó Imre)

Az erdő nagy területeket érintő levágásának hátterében elsősorban nem a földművelés megnövekedett termőföld-szükséglete állt. A *Dunántúl*, különösen a *Balaton-felvidék*, döntően állattenyésztéssel foglalkozó, villagazdaságainak térnyerése önmagában még nem járhatott együtt az erdők visszaszorulásával. A termőföldek területének jelentős növelését visszafogta ugyanis az a tény, hogy korabeli adatok szerint azonos nagyságú birtok gabonafélékkel bevetve feleakkora jövedelmet termelt, mintha erdőként vagy legelőként hasznosították volna. A földterület legjövedelmezőbb hasznosítása a szőlőtermesztéssel lett volna elérhető, ez azonban nem volt jellemző művelési ág Pannóniában. Az erdők római kori pusztítását inkább az építkezésekhez, illetve a lakóházak fűtésére használt faszén előállításához szükséges irdatlan famennyiség kitermelése és a fakereskedelem idézte elő. Különösen igaz volt ez a III–IV. században, amikor a mind gyakoribbá váló germán betörések miatt egyre több, korábban meg nem erősített pannóniai települést – többek között a mai *Szombathely*t és *Sopron*t – kellett fallal körülvenni. Ez a munka hatalmas mennyiségű faanyag kitermelését követelte meg, amit a kőfalak állványzatához használtak fel. A római hatalom és közigazgatás távozásával ez az erdőirtási folyamat megállt. A központi hatalom összeomlásával együtt járt a közbiztonság romlása, ami gyakorlatilag megszüntette a távolsági és a regionális kereskedelmet, ez pedig a városok legfőbb létalapjának megsemmisülését eredményezte. A gazdálkodás évszázadokon át csupán az

önellátás szintjén folyt, így az erdők *Európa*-szerte visszahódították a tőlük korábban elvett területeket RABB (é.n) [p.8–9.].

9. ábra: Síkvidéki ligeterdő, a háttérben zárt erdővel fedett hegyvidék (fotó: Faragó Imre)

Az erdők létét jelentősen veszélyeztető változás a *Kárpátok*on belül akkor következett be, amikor a kereszténység átlépte az *Alpok*at és az attól északra fekvő területeket is meghódította. A Jézus tanításán alapuló, rítusában mediterrán gyökerű ideológia az antik kultúra gazdasági, táplálkozási és erdőkezelési szokásait építette magába s ezt kívánta meghonosítani a távolabbi területeken is. Az antik kultúra gazdasági életének alappillére a földművelés és a kertgazdálkodás volt. Ezek fő terményei – a búza, a szőlő és az olaj – adták a szinte kizárólag növényi eredetű élelmet fogyasztó lakosság legfőbb táplálékát. Így az alapvetően növényi alapú, kenyéren és boron élő kultúra az *Alpok*tól északra szembe került a döntően húsevő és sörivó, erdőlakó társadalommal. A kereszténység terjedése, Jézus átlényegülésével – kenyér és bor – a mediterrán táplálkozási szokásokat erőltette rá az itt élő népekre, ami megkövetelte a mezőgazdaság gyökeres átalakítását. A búza, vagy hidegebb tájakon az árpa, esetleg a köles, illetve a szőlő termesztéséhez sok helyütt parlagföldeket kellett feltörni, illetve az erdőtől irtásföldet elhódítani. A keresztényi elveknek megfelelő gazdálkodásra történő átállás az állattenyésztésről a hangsúlyt a növénytermesztésre helyezte át, s ez hatalmas erdőirtásokat okozott. A földművelés korabeli színvonalán, amikor az elvetett gabonaszem legföljebb három szemtermést hozott, hatalmas területek feltörésére volt szükség. *Közép-Európá*ban a X–XI. században indult meg ez a folyamat. Először a már művelés alatt álló szántóföldeket szélesítették ki az erdők rovására, majd a

következő században már országrésznyi, korábban jórészt lakatlan erdőterületeket vontak művelés alá. *Németország Elbá*n túli vidékén ebben az időszakban az erdők fele elpusztult, de *Csehország*ban és *Britanniá*ban is nagy mértékben csökkentek az erdős területek. A XII. század során nemcsak a már lakott területek határait tágították ki, hanem megindult a népesség telepítése a magasabb régiókba, amely aztán évszázadokon át tartott. *Nyugat-Európa* népessége ekkorra elérte azt a kritikus nagyságot, amit a korabeli termelési módszerekkel már alig lehetett ellátni. A termelést növelni kellett, ez csak újabb földterületek bevonásával volt lehetséges, amit azonban jelentősen korlátozott a termények szállításának megoldatlansága. Ezért inkább a fogyasztók költöztek a távolabban és magasabban fekvő új területekre. Ez az elvándorlás egyrészt csökkentette a népesedési feszültségeket a sűrűbben lakott területeken, másrészt a telepeseket egy, az egyház által megfogalmazott grandiózus vállalkozás részesévé tette. Ennek alaptézise az a mediterrán gyökerű felfogás volt, hogy a műveletlen földek feltörése, az erdők kiirtása voltaképpen nem más, mint a bűn által megrontott természet kijavítása. A „korszerű táplálkozás" alapelemeinek, a búzának és a szőlőnek a vallási jelképek közé történő beemelése is ezt a törekvést szolgálta. Krisztus testének és vérének éppen e két termény „végtermékévé" – kenyérré és borrá – átlényegülésével az egyház egyértelműen kinyilvánította, hogy a világ megváltása csak a földművelés térhódításával következhet be. A gazdasági átalakítási folyamat legfontosabb szereplői a szerzetesrendek voltak. Az első bencés monostorok, mint például a fuldai ugyan nagy erdőségek szélén épültek, de az erdősültség képén a korabeli alapítások még nem változtattak. A XII. századra azonban megváltozott a helyzet. A ciszterci rend megszületésével e természet-átalakító vállalkozás legodaadóbb harcosai léptek színre. Ez az ideológiai háttér fogalmazódott meg a ciszterci rend grangiáinak terjedésében és általában a munka és a természet dicsőítésében. De a középkori erdő pusztulása nemcsak ideológiai okokkal magyarázható. Ebben a korban a fa jelentette gyakorlatilag az egyetlen energiaforrást. A kohászat, a fémfeldolgozás, az üvegművesség és a textilipar hatalmas mennyiségű fát igényelt. Fával fűtötték az északi tengeri sólepárlókat, a serfőzdéket, fából készített hamuzsírt használt a háztartásokon kívül a textil- és bőripar. Az építkezések során is rengeteg fát használtak fel, hiszen nemcsak a falusi, de a városi házak is zömmel fából készültek, egy-egy nagyobb templom felépítéséhez pedig egész erdők faanyaga kellett. A legtöbb fát azonban mégsem ezek a munkálatok emésztették fel, hanem a hajóépítő műhelyek. *Velence* hajóépítői pusztították el az *Alpok* déli oldala és *Dalmácia* erdőségeit,

Barcelona és *Genova* hajói pedig a *Pireneusok* és a *Provanszi-Alpok* erdőit emésztették fel. E hatalmas erdőirtások együttes következményeképpen a XIII. századra *Európa* egyre több területéről tűnt el az erdő, s pusztított az erózió RABB (é.n) [pp.9–11].

A *Kárpát-medencé*ben a fentiekben vázolt folyamat némi időeltolódással és megszelídülten jelentkezett. A IX. században a magyarság jelentős erdőirtó tevékenységéről nincsenek feljegyzések. A magyar népesség által lakott síkvidéki, dombsági és hegylábi, erdőspuszták kiválóan megfeleltek a részben félnomád, még szállásváltó állattenyésztéssel és a letelepült téli szállás mellett földműveléssel foglalkozó lakosságnak. A települések határában lévő legelő és erdőterületek ekkoriban a közösség osztatlan közös tulajdonában voltak, aminek emléke még századokon át megmutatkozik a forrásokban. Az országot keretező *Kárpátok*, valamint a belső középhegységek sűrű, ebben az időszakban lakatlan erdőségei a központi hatalom megerősödésével, a királyság intézményrendszerének kiépítésével az uralkodó magántulajdonát képezték. Ezeken a területeken a XII. századra önálló erdőispánságokat hoztak létre, amelyek jövedelmét az ispánsági központokon keresztül a király és közvetlen környezete élte fel. A birtokadományok sorában az erdőségek álltak az első helyen, így az erdők nagy része a XIII. századra egyházi és világi birtokosok kezére került, míg királyi tulajdonban maradt részek vagy beolvadtak a szomszédos vármegye területébe, vagy királyi vadászterületként működtek tovább RABB (é.n) [p.11]. Az erdőnek korabeli források több fajtáját különböztették meg. A *konyha erdő*ből tüzifát nyertek, a *bárdos erdő*ből ez épületfát termelték ki, a *makkos erdő* a disznók makkoltatását, legeltetését szolgálta, az *eresztvény erdő* a növendék erdő volt, védendő faállománnyal, az *avas erdő*k a legbecsesebb, nagy fákból álló, tilalmas erdőrészek voltak, a *fekete erdő* a nagyon sűrű, áthatolhatatlan rengeteg neve volt. Az erdő kitermelése természetesen *Magyarország*on is gyakorlat volt. A *Felvidék*en és *Erdély*ben már századokkal korábban, sőt egyes feltételezések szerint évezredek óta folyt fémbányászat, ami folyamatosan hatalmas mennyiségű fa kitermelését igényelte. Erre az időszakra tehető a gyepűkapuk és a favázas, kazettás földvárak építése is, szintén jelentős beépített famennyiséggel. A XIII. századtól egyre gyorsuló ütemben a *Kárpát-térség* addig lakatlan, főképpen magasabban fekvő, területei is benépesültek. Ez részben idegen telepesek betelepítésével (németek, az *Alföld*ön kunok, jászok), részben spontán betelepüléssel (románok), részben a belső migráció következtében folyt le. Ezeken a területeken ugyanolyan kolóniák, irtástelepülések jöttek létre, mint *Európa* más részein. Ezen folyamat fontos szereplője volt Magyarországon is a

ciszterci rend, amely, a XII–XIII. század fordulóján szinte kizárólag a korábbi erdőborította, lakatlan területeken épített magának monostort. E folyamatok ellenére a *Kárpát-térség* erdőinek jó része átvészelte a középkor századait, jelentősebb erdőtarolás csak a bányavárosok környezetében volt jellemző RABB (é.n.) [p.11].

10. ábra: Ártéri füzes (galériaerdő) nyári árvízkor (fotó: Faragó Imre)

A középkorban az erdők a lakosság számára az ún. faizás tevékenységével hoztak hasznot. A faizás volt a nép részesedési joga az erdőből, s végeredményben a hullott fa és gally összegyűjtését jelentette. Az ártéri erdőkben az uszadékfa azé volt, aki bement érte, majd kievezett vele, akkor ha azon más tulajdonjegye még nem volt. Száraz fát tüzifa céljára a közösség erdeiből bárki egyenlően vághatott. A fát fejszével, szekercével döntötték le, de a kimosott gyökerű fáknál alkalmazták a még tartó gyökerek átégetését is. Csontolás (botolás), vagyis a vékonyabb ágak, gallyak levágása a füzesekben általános volt, fejszével végezték. Az erdei munkákat társasan végezték, a kivágott fát a vízpartra hordták és onnan csónakokkal, tutajjal szállították el. A helyiek úgy mondták, „fát csinálunk az erdőben”, ezt még a mostanság egyre ritkább vágástakarítást végző lakosság is így mondja. A tűzifát a fiatal erdők tisztításából szerezték be, aminek felét munkabérként kapták, másik felét olcsón megválthatták.

A középkorban az erdőirtással nyert termőterületek voltak a jellemzőek. Az irtással létrehozott tisztásokon földművelés folyt, falvak épültek. A falu gazdagságát a termőbe vont területek nagyságával mérték, ezért minden község igyekezett a lakosság számához képest minél nagyobb szántóterületeket kialakítani, ugyanakkor a felesleg termelése nem volt cél, csak a népesség fenntartásához szükséges földterület kialakítására volt szükség.

Az erdőállomány védelme itt-ott már a középkorban is felbukkan. Egy 1262-ből fennmaradt írásos adat már magról vetett erdőről tudósít. A felvidéki bányavárosokban a bányászat és a fémkohászat energiaszükségletét faszénnel oldották meg, ezért már a középkorban az erdők száma jelentősen apadt. Elsőként 1426-ban Zsigmond király szabályozta a *Zólyom* környéki ólombányák erdőinek használatát, egyre több olyan törvény látott napvilágot, amely a faállomány minél gazdaságosabb beosztását szorgalmazta. 1565-ben a felvidéki bányavárosok számára „erdőpátens" kibocsátásaval szaporodtak a fafelhasználást korlátozó rendelkezések.

4.2. Földművelés

A *Kárpátok*on belüli erdők nagy területeinek pusztulását egyrészt a XVI. század közepén beköszöntő „kis jégkorszak" következtében fellépő fokozott tüzifa igényhez, másrészt a török hatalom magyarországi tartózkodásához, az erődök és egyéb védművek építéséhez, illetve a stratégiai célú erdőirtásokhoz kötődnek. A síkvidéki és dombsági területek kultúrtájjá váltak, természeti képüket, különösen a középkor végén, már nemcsak az erdőségek, hanem a művelt szántóföldek is meghatározták. Az alacsony térszínek magyar lakossága, ha nem is nagy mértékben, de korán földművelésbe kezdett. A föld előkészítésére és megmunkálására taligával, szarvval, csoroszlyával rendelkező talpasekét és egyedi kaszát használt, a településeken – amelyek jelentős része korábban téli szállás volt – talajváltó gazdálkodást folytatott. Ez a módszer, amely azon alapult, hogy a határban a földeket addig művelték, amíg ki nem merültek, a XI–XII. századig volt használatban. Ezt követte a szabályozott talajváltó parlagrendszer, aminek egyik előfeltétele volt a rögzített faluhatár, ennek művelésre kijelölt részét váltakozóan művelték és pihentetették. A váltás időtartama 2 és 8 év között változott. Mindkét eljárás esetén a kimerült földdarabot nagyszámú állatállománnyal legeltették és trágyázták, ami *Európa* többi részén ebben a korban nem volt szokásban. A XIII. század közepén a búza és a rozs terméshozama négyszeres, az árpa, a zab és a köles esetében két-háromszoros volt. Ugyanekkor a jóval fejlettebbnek mondott *Angliá*ban a tiszta

búza hozama ötszörös, a zabé négyszeres volt. Ez nagyjából megfelel a középkor termelékenységi küszöbének, hiszen a legfejlettebb régiók sem voltak képesek ennél jóval nagyobb hozamot elérni, egészen a XVIII. századig.

11. ábra: Mozaikos művelésű dombvidéki táj (fotó: Faragó Imre)

A középkori európai agrárforradalom vívmányai döntően a szerzetesek és a nyugati telepesek közvetítésével érkeztek *Magyarország*ra. Ennek következménye a fordítóeke, annak kerülő altípusának elterjedése volt. Magyarországon ennek elterjedését nagymértékben korlátozta, hogy nagy vonóerőt igényelt, legalább 6–8, nemritkán 12 ökröt kellett elé fogni, erre pedig a kis lélekszámú falvakban elvétve volt lehetőség. A XIV. századtól, főleg az egyházi birtokokon és az ország nyugati részein jelent meg a nyomásos gazdálkodás. Előbb a kettős nyomás, ahol a szántót és a legelőt, illetve az őszi és a tavaszi szántót, majd a hármas nyomás, ahol az őszi és tavaszi szántót, valamint a legelőt váltogatták. Ennek a gazdálkodási módnak alapfeltétele a kialakult faluközösség és telekrendszer, és a nagyobb számú falusi lakosság volt. *Nyugat-Európá*ban ezt a módszert már a VIII. században ismerték, késői magyarországi megjelenését a hosszú ideig az alacsony népsűrűséggel magyarázhatjuk, ami nem tette szükségessé a termelékenység fokozását, de közrejátszhatott a rendezetlen telekrendszer is a „késedelemben” RABB (é.n) [p.12].

A földműveléssel előálló termények a középkori magyar exportáruk között nem szerepeltek, kivéve a bort, amely jelentős kiviteli cikk volt ebben az

időben. A gabonafélék leginkább a helyi piacközpontba irányuló kereskedelem szereplői voltak. A középkori *Kárpát-medence* természeti környezetét a gabonatermesztés mellett a szőlőművelés is jelentős mértékben meghatározta RABB (é.n) [p.12]. A római korban Pannónia és Dacia népessége inkább sör, mint borivó volt, annak ellenére, hogy a kelták a *Dunántúl*on és a *Szerémség*ben virágzó szőlőkultúrát teremtettek[429]. Utóbbi borvidékeknek a római hódítás vetett véget, mivel az itáliai borkereskedelem védelmében a III. századig tilos volt a távoli római provinciákban szőlőt telepíteni. A provincia inkább sörivó volt és a jobb minőségű borokat a szőlőtermesztési tilalom miatt inkább importálták, gyakran gabonáért cserében. A rómaiak távozása után a szőlőkultúra felvirágzott a *Dunántúl*on és *Erdély*ben is. A magyarság ligetes szőlőművelést folytatott, majd a középkori szőlőkultúra felvirágzása döntően a sör ellenében a bor kultuszát támogató katolikus egyházhoz, illetve a szerzetesi közösségekhez köthető. Már az első oklevelek is megemlékeztek a monostoroknak és az egyháznak jutatott szőlőkről. A borfogyasztás azonban nem csak a szerzetesekhez köthető, jellemző volt az ország minden területére és rétegére. A sok vidéken nem megfelelő minőségű ivóvíz is növelte előbb a sör, majd a bor fogyasztását. A X. századtól a szőlőművelés földesúri magángazdaságokban, majd a királyi várszervezet településein folyt. Ebben döntő változást, a szerzetesek ezirányú térhódítása mellett, a tulajdonlás a XIII. században megszülető új formája, a bebirtoklás[430] és az örökbérlet óriási lendületet adott a szőlőkultúra kiterjedésének. Ekkorra vezethetők vissza azok a borvidékek, amelyek a későbbi századokban is meghatározóak maradtak. Ezek közül időben és rangsorban is a *Szerémség* volt az első. Ez volt az egyetlen területe a középkori *Magyarország*nak, ahol a rómaiak által is folytatott szőlőművelés nyomai igazolhatók. Természetesen a középkori szerémségi bornak a római előzményekhez semmi köze sincs, hiszen a szőlő, mint a legtöbb munkát igénylő növényi kultúra nem képes hatszáz esztendőt átvészelni. A szerémségi bor jó részét *Esztergom*on keresztül *Morvaország*ba, *Csehország*ba és más irányokba, főleg vízi úton szállították. A szárazföldi szállítás nem tett jót a boroknak, hiszen a rázkódás és a meleg minőségüket rontotta. *Esztergom* 1288. évi vámjegyzéke szerint a városba a *Szerémség* mellett *Somogy*ból, *Zalá*ból, a *Sokoróaljá*ról és *Pest*ről érkezett bor. A később

[429] A közvélemény és a magyar történettudomány egy része általában a rómaiaknak tulajdonítja a *Kárpátok*on belüli szőlőkultúra megteremtését. Ez azonban tévedés. A vadszőlő őshonos a *Kárpát-medencé*ben, oltás nélkül fogyasztható, minősége metszéssel javítható, nemesítésére minden lehetőség már a rómaiak előtt is megvolt és meg is történt.
[430] bebirtoklás: idegen birtokos szőlőtulajdonhoz juthat

oly nagy hírnévnek örvendő tokaji borvidék is ekkoriban, a XII. században kezd kialakulni, s ugyancsak erre az időszakra tehető a döntően polgári

12. ábra: Szőlőültetvény hagyományos bakműveléssel (fotó: Faragó Imre)

művelésű budai és soproni szőlőtermesztés megindulása is. A *Kárpátok*on belül a középkorban elsősorban a fehérborok domináltak, csupán egyetlen kék szőlőfajtát ismerünk ebből a korból, a csókaszőlőt. Vörösbor előállításához speciális borkezelésre van szükség, ahhoz önmagában a kék színű bogyó nem elegendő. Ezt az eljárást, ami a must törkölyön hagyását jelentette, a középkori magyar szőlőműves nem ismerte. Az első, valóban vörösbort adó szőlőfajtát, a kadarkát a törökkel együtt érkező, s több területen megtelepedő szerbek honosították meg, hozzájuk köthető az új borkezelési mód elterjesztése is.

A piacokon a gabonafélék és a szőlő mellett természetesen más termények is megjelentek. A középkori *Kárpát-medence* rendelkezett mindazon növényi termékekkel, amelyeket az adott kor egyáltalán ismerhetett. A XV. század első harmadában a budai jogkönyv a szabályrendeletek között

felsorolta a város piacán árusító kofákat. E szerint voltak gyümölcsös kofák, ők almát, körtét, cseresznyét, meggyet, szamócát, zöldborsót, lóbabot, bagolyborsót, dinnyét, tököt, őszibarackot, zöld diót, mindenféle zöld gyümölcsöt, télen borókát és aszalt gyümölcsöket kínálhattak eladásra, szőlőt azonban nem. Őket a főzelékes kofák követték a sorban: szárazborsó, bab, lencse, árpa, kender, mák, zabdara, árpadara, tönkölydara, édesköménydara, köles, cirbolyamag, szárított metélőhagyma, szárított fokhagyma és mindenfajta főzelék volt a kosarukban. A növényes kofák zöld káposztát, hordókáposztát, petrezselymet, céklát, tököt, retket, tormát, hagymát, metélőhagymát, fokhagymát, murokrépát, spenótot és mindenfajta zöld növényt árusíthattak. Ezek szerint a középkori *Magyarország*on mindent megtermeltek, minden kapható volt, csak a később elterjedt kultúrnövények, a rizs, a kukorica, a paprika és a paradicsom hiányzott a piacok árukészletéből RABB (é.n) [pp.12–14.].

A növénytermesztés, különösen a gabonafélék termesztése, döntően a kereszténység által közvetített mediterrán örökségként vált uralkodóvá az állattenyésztéshez képest. Ez az átállás nem ment zökkenőmentesen. Ameddig nem sikerült kidolgozni a gabonatermesztés nagy – négy vagy ötszörös – hozamú módszerét, addig a termelés növelésére csak a termőterületek kiterjesztésével volt lehetőség. Ezt az extenzív fejlődést azonban nagymértékben korlátozta az erdők területe, illetve a szállítás lehetetlensége. A lakosság kiszolgáltatottá vált a természet szeszélyeitől egyébként is erősen függő gabonatermésnek. Ennek következtében a történeti források a VIII. és a XII. század között 29 európai éhínségről számolnak be. A túlzott méretű gabonafogyasztás pedig többször súlyos anyarozsmérgezés-járvánnyal[431] járt. A XII. századtól aztán csökkent az éhínségek száma, hiszen ekkorra értek be az agrárforradalom újításai. Ebben az időszakban került sor a kölesről és a cirokról a búzára történő végleges átállásra, valamint a trágyázás széles körű elterjedésére. A nagyobb termésátlagok által megtermelt felesleg lehetővé tette nagy lélekszámú városok kialakulását, s általában a népesség jelentős növekedését. Ez a folyamat a XIV. század közepéig tartott, amikor is felborult az egyébként is eléggé instabil egyensúly. Az 1313 és 1321 között beköszöntött hűvös és csapadékos idő lehetetlenné tette a gabonatermelést, az évekig szinte

[431] Anyarozs-mérgezés: az anyarozs, más néven varjúköröm (Claviceps purpurea) gabonaparazita, amely az érett gabona kalászában a virágok helyén fekete nyúlványként jelentkezik. Ez a Szent Antal tüze nevű betegség okozója, amely megmérgezi a gabonát, s a lisztbe beleőrölve a gabona maggal együtt, azt is mérgezi, amely a lisztből készült kenyeret is mérgezetté teszi. Ennek elfogyasztása az emberi szervezetben is súlyos mérgezést okozhat, amely nagyon súlyos tünetekkel jár. Égő fájdalommal kezdődik, a végtagok ujjai megfeketednek, elhalnak, mumifikálódnak, majd letörnek.

folyamatosan víz alatt álló földeken sem vetni, sem aratni nem lehetett. Lehetetlenné vált a kereskedelem, s különösen a városokban szörnyű éhínség pusztított, amely sok országban a kannibalizmusig fokozódott. A magas halálozás és az igavonó állatok elfogyasztása miatt *Angliá*ban járásnyi területek néptelenedtek el, rengeteg föld még a negyvenes években is műveletlen volt. Ezt az alultáplált, kiéhezett népességet érte 1347 és 1350 között a belső-ázsiai eredetű pestis első hulláma. A XIV. század végére *Európa* lakosságának mintegy harmada elpusztult ebben az eredendően időjárási, illetve gazdálkodási okokra visszavezethető katasztrófában A XIV. századi éhínségekkel kapcsolatban a korabeli *Magyarország* veszteségeiről pontos számadatokkal nem rendelkezünk, de az biztos, hogy itt a pusztítás jóval kisebb mértékű volt. Ennek oka egyrészt a népsűrűség, különösen a fokozottan veszélyeztetett városlakók számának alacsony volta, másrészt az itt élők sokkal jobb ellátása, ebből következően nagyobb ellenálló képessége volt. Itt ugyanis sohasem vált olyan végletessé a gabonafélék és a húsfélék, vagyis a növénytermesztés és az állattenyésztés közötti ellentét. A kárpátoki és azon belüli tájakon a legeltetés a középkorban mindvégig jelentős maradt, így a területen nagy számban elsősorban állattenyésztő vidékek maradtak RABB (é.n) [pp.15–16.].

4.3. Állattartás

A *Kárpát-térség* természeti viszonyait az állattenyésztés legalább annyira alakította, mint a növénytermesztés. Jelenlegi ismereteink szerint a X. század előtt a népesség földműveléssel is foglalkozott, de legjellemzőbb az állattartás, főképpen a nagyállattartás, elsősorban a szarvasmarha és a sertés volt. A magyarság a X. században a nagyszámú ló és a szarvasmarha mellett juhot tartott nagy számban, a sertések szerepe ekkor még alárendelt volt. A XIII. század második felére jelentősen csökkent a korábban nagyarányú lótartás és a juhtartás, viszont a szarvasmarhák és a sertések száma egyértelmű emelkedést mutat. Ennek oka a településhálózat fejlődésében keresendő. A lótartás nagy szabad tereket kíván, s az egyre sűrűbbé váló településhálózat és a falvak határának felosztása már nem tette lehetővé a korábbi nagy számú ló ellátását. Utalások vannak az istállózó tartásra, és a mezőgazdasági munkákban a lovak igénybevételére, ennek ellenére folyamatosan csökkent a számuk. Ennek egyik oka, hogy a katolikus egyház tiltotta a lóhús fogyasztását és tudjuk, hogy már Szent István, majd Könyves Kálmán is korlátozta a lovak kivitelét az országból, néhány kutató e mögött a populáció jelentős csökkenését véli

felfedezni. A lovakat, melyek a XIII. századra bizonyos értelemben előkelő állattá váltak, az igásökrök szorították ki a mezőgazdasági munkákból. Ezzel párhuzamosan a magyarság legsokoldalúbb állata a szarvasmarha volt. A középkori *Magyarország*on legalább két, néhány kutató szerint három fajtájuk volt ismert. Ezek közül a legáltalánosabban elterjedt s valószínűleg a keletről a *Kárpátok*on belülre érkezett fajta kifejezetten kisméretű, mintegy 110–120 cm marmagasságú, másfél-két mázsás kistermetű állat volt. E törpemarhára utalhat az 1288-ból származó esztergomi vámjegyzék, amely a hízott szarvasmarha és a sertés díjtételét azonos összegben állapította meg. E mellett biztosan tenyésztettek egy jóval nagyobb szarvasmarhafajtát is, ezeknek a „nagy ökröknek" az 1356. évi vámtaksa szerint törpe társához képest dupla volt a vámja. A kutatók egy része ezeket a nagyobb marhákat azonosnak tartja a kunok által behozott szürkemarhákkal. A *Kárpátok*on belül jellemző volt az őstulok jelenléte is, egyes kutatók ezek háziasítását is elképzelhetőnek tartják. A szarvasmarhák térhódítása igénytelenségükkel, munkára bírhatóságukkal, jó takarmányozhatóságukkal, jó súlygyarapodásukkal függhet össze, illetve azzal, hogy szállításuk könnyű, saját lábon jutott el a hús a mészárszékekbe. *Esztergom*ban a XIII. század végén évente mintegy 1700 ökröt vágtak le a 15 engedélyezett mészárszékben. A városban a XIII. század második felében kimért állatok fele szarvasmarha volt, a többi sertés (20%), juh és kecske (15%), szárnyas és vad (15%) lehetett. Erre a korra tehető a törpemarhák eltűnése és a nagytermetű marhák térhódítása, így az ország területéről kiáramló legfőbb exportcikk a XII. század elejétől egyértelműen az élőállat volt. Sertéseket és juhokat is találunk az elvámolt tételek között, de a külföldre kivitt állatok döntő többségét a vágómarhák tették ki. A marhakivitel legfőbb célállomása *Velence* és *Nürnberg* volt, de a középkor későbbi századaiban szinte minden szomszédos ország piacán feltűntek a *Magyarország*ról származó szarvasmarhák. A XII. századtól fontos volt a szerepe a sertéstartásnak is. A germán és kelta gazdálkodás alapja, a hitvilág egyik legfontosabb szereplője a sertés volt. A germán mitológia a földöntúli paradicsomot úgy képzelte el, hogy a harcban elesett hősök a Nagy Vadkan kifogyhatatlan húsával táplálkoznak. A mediterrán kultúrák viszont nem tartották sokra, a zsidó és az iszlám vallás egyenesen tiltotta húsának fogyasztását. A Római Birodalomban korlátozták a sertéshús fogyasztását, csak Saturnalia ünnepén áldoztak sertést. Más adatok viszont arra utalnak, hogy a római hadsereg ellátása döntően a sertéstenyésztés felfuttatásával volt biztosítható, ennek nyomai a korábban kelta Pannóniából is ismertek. Említést érdemlő az avarok ezirányú tevékenysége is, a nevükhöz önálló fajta, az ún.

avar sertés kitenyésztése kötődik. Arra vonatkozóan semmilyen adattal nem rendelkezünk, hogy a *Kárpátok*on belülre a IX. században beáramló magyar törzsek sertéseket is hoztak volna. Korai okleveleink nem tartalmaznak utalást a sertéstartásra, csupán az 1138. évi dömösi birtokleírásban, illetve egy 1146-ban kelt főúri végrendeletben találkozunk a sertéssel, utóbbi forrásban annak kondásával is. A sertésekre vonatkozó korai említések hiánya jelezheti, hogy a feudális államszervezet bevezetését követő időszakban elsősorban a többcélú, nomád viszonyok közepette is megélő állatok, a szarvasmarha és a juh domináltak. A települések helyének és határának rögzítése lehetővé tette e kevéssé terelhető állatok térhódítását is. Elterjedésükben szerepet játszhatott szaporasága, igénytelensége, jó gyarapodása. Ezek a sertések minden bizonnyal az avar fajták továbbtenyésztéséből származhattak. A sertések tartásának legjellegzetesebb módja a makkoltatás volt. A hatalmas kiterjedésű tölgyesek makkján – Györffy István szavával élve – a disznó vastag „hájat lökött". Ezek a ridegen tartott sertések roppant igénytelenek és ellenállók, a maiaknál jóval kisebb termetű, karcsúbb állatok voltak. A XIII. századtól már önálló, sertéstartásra berendezkedett falvakról tudunk a *Zselicség*ben. A békési *Doboz* már a XI. században királyi kondások falva volt, a bihari *Ártánd*, *Jánosd* és *Kölesér* falvak sertéstartása is ebből az időből eredeztethető RABB (é.n) [pp.17–18.]. A disznókondák makkoltatása mellett a középkor legeltető állattartásának fő színtere, főként a nagyállatoké, az árterek magasabb, vízzel csak ritkán és rövidebb ideig borított, területei voltak. Itt az ártéri zárótársulás, a tölgy-kőris-szil ligeterdők kiváló legelőt, árnyékot és pihenőhelyet nyújtottak a rideg tartású csordáknak. Ezeken a területeken lehetett biztosítani az állatállomány ellátásához szükséges takarmány megtermelését is, ezért ezeken a területeken az ártéri erdők irtásával keletkeztek a rétségi kaszálók is. Az erdők kitermelése és rétté alakítása volt az irtás. Az irtás végeztével a rétet folyamatos kaszálással védték a nád és fűz megerősödésétől és térfoglalásától. A rétet néhány évi felhagyás vagy magasabb árvíz után a természet visszahódította, és megkezdődött a beerdősülés. A legeltetés és kaszálás mellett az árterek a vadon és oltványokkal termesztett különböző gyümölcsfajták területe is volt. igen Az ártéri erdőkben, illetve az irtásokon kialakított gyümölcsösökben elsősorban az alma, körte, szilva, cseresznye, meggy, barack, dió voltak a fő fajták, ezeket messze földre hordták piacra. Ezen kívül házi használatra termesztettek somot, berkenyét, piszkét (egres), lasponyát, bodzát, kányabangitát. A gyümölcsöt és a gombát aszalással tartósították. Az ártéri gyümölcsösökben kasos méhészkedést is folytattak, egyrészt a

megtermékenyítés elősegítésére, másrészt méznyerés céljából RABB (é.n) [pp.18–19.].

4.4. A hagyományos gazdálkodás átalakulása

A középkori gazdálkodási rendszer a népesség növekedésével és a társadalom igényeinek változásával kezdett felszámolódni. Ezt a folyamatot erősítette a kialakult katonai és politikai helyzet. Az 1514-től a szatmári békéig (1711) tartó folyamatos háborús állapot, a bizonytalanság egyre siettették a középkori természetközeli gazdálkodás megszűnését és átalakulását. A halastó és vízvédelmi rendszer bármily egyszerű is, békés körülményeket, folytonos gondozást igényel. A fölvonuló hadseregek és a portyázó katonák elől menekülő lakosság a valaha szántóvá szelídített földből jelentős hányadot engedett vissza a vad természetnek. Nagy méreteket öltött a korábban már megindult, talán nagyobb összefüggő legelők kialakulását célzó pusztásodási folyamat. Ez elsősorban az *Alföld* addig aprófalvas vidékeinek elnéptelenedését, a lakosságnak a jobban fejlődő és nagyobb védettséget adó mezővárosokba települését jelentette. Hatalmas, korábban művelésbe vont területek mocsárvidékké válását eredményezte a hadászatban alkalmazott vízivárak rendszere. Ennek lényege, hogy védelmi célból mesterségesen elárasztott területet alakítottak ki, amelynek központjában erősség állt. Az elárasztás miatt fokozódott a mocsarasodás. Szintén hadászati megoldás volt a fából létesített sáncok és palánkok védelmi célú építése. Ez rengeteg faanyag felhasználását jelentett, amely a pótlás nélküli erdők rohamos pusztulását okozta. Sokszor alkalmazott megoldás volt a kiéheztetési taktika és a hadműveleti célú kitelepítés, ezekkel az ellenséget megfosztották élelmiszer utánpótlásától. Ezt alkalmazták pl. *Nagyvárad* 1692-es és *Gyula* 1695-ös visszavételekor. E folyamatok hatására a XVII–XVIII. században az *Alföld* és a *Dunántúl* területén a falvak elpusztulásával megindult a pusztásodás. Ez a növényzet és a vizek korábbi ember által történt „kezelésének” elmaradásával megindult és néhány év alatt bekövetkezett visszavadulást jelentette. Évtizedeken át a lakosság jelentős területeken ún. vándorló falvakban élt; ezek lakossága nem telepedett le, hanem felélve a környezet növényi tartalékait, főképpen a mocsarakban és ártéri erdőségekben vándorolt. Az erdőpusztulás rohamosan növekedett a *Felvidék*en, itt az iparosodás és a bányászat energiaszükséglete, főképpen a faszénégetés okozta az erdőterületek jelentős csökkenését RABB (é.n) [pp.20–21.].

A földművelésben és a földhasznosításban a XVIII. századtól számítható az a korszak, amely gyökeres átalakulást hozott és a mai állapot kialakulását vetítette előre. A török okozta népesség és infrastrukturális pusztulás hatalmas űrjét a magyar népesség nem tudta pótolni. Ezért és a Habsburgok által gyarmatként kezelt ország császárhű alattvalóinak minél nagyobb számarányának elérése érdekében, főképpen a *Délvidék*, a *Dunántúl* déli része és az *Alföld* területére mintegy egymillió idegen nyelvű népességet telepítettek. Az új telepesek, végeredményben az őslakosság kiirtásával teret nyert gyarmatosok vadonatúj telepesfalvakat hoztak létre, ezzel a településhálózat újjáalakulása is bekövetkezett e területeken. A betelepült új népesség néhány évtized alatt hatalmas népességgyarapodást idézett elő, amely újabb és újabb földterületek művelésbe vonását igényelte. A középkori aprófalvas településrendszer helyébe nagy határú, egymástól nagy távolságra fekvő népes mezővárosok alakultak ki. Ezek legtöbb helyen mérnöki tervek szerint épült szabályos települések lettek, elsősorban a *Bácska,* a *Temesköz*, valamint *Arad, Csongrád, Csanád* vármegyék területén. Az *Alföld* középső részén a nagy mezővárosok határában megindult a tanyásodás. A központtól távolabb eső szántóföldeket könnyebb volt hasznosítani, ha a gazda és családja, valamint a cselédek a mezővárosból kitelepedtek, így a középkori aprófalvas beépítés súlypontja a mezőváros és a tanya irányába egyre inkább eltolódott. A XVIII. század végére nem csak a bányavárosok környezetében irtották ki az erdőket, erre a sorsra jutott a dombvidéki és síksági erdők nagy része is. Dombvidéken a folyóvölgyek, hegyvidéken a medencék erdőállománya jelentősen megcsappant. A síkvidékeken a művelésbe vonható területeket csak erdőirtással lehetett gyarapítani. Ebben az időszakban a rablógazdálkodás jelei mutatkoznak. Az erdőket égetéssel irtották, a lápokat, mocsarakat gyors ütemben szárították ki, a cél a mindenáron való újabb és újabb szántóterülethez jutás volt. A síkvidékek erdős tájai a fafajták tekintetében is átalakultak. A korábbi folyómenti galériaerdők és mocsári tölgyesek jórészt eltűntek. Az alföldi udvarokon, tanyákon megjelent az akác, amely a XIX. században már e tájak kedvenc ültetett fája, virágzása a nyár kezdetét jelenti. A XX. század második felére a *Kárpátok*on belüli erdők 15%-a az akác lett. Feljegyzések szerint az *Észak-Amerikáb*ól áthozott első akácot 1711-ben ültették. Nagy karrierjének titka igénytelensége és szívós tulajdonsága. Kitűnően megköti a homoktalajokat RABB (é.n) [p.24.], ugyanakkor kiöli maga mellől az őshonos, igényesebb fafajtákat, ezáltal telepítése károsan hat az őshonos fajtákra. A hatalmas területeken feltört réteket és legelők helyén szántóföldek, közöttük fasorok, akácosok jelentek meg, s amikor a feltörhető föld „kifogyott” újabb

földterület-forrásként megindult a folyószabályozás, amely végleg tönkretette az alföldi térszínek eredeti állapotát. A lakosság számának növekedésével a települések egyre jobban kiterjedtek a mélyen fekvő vadvíz-veszélyes területekre. Így a XIX. század elejére már nem csak a földterületek nagyságának növelése, hanem a lakóterületek biztonság érdekében is egyre inkább a vadvizek szabályozása került előtérbe. Az *Alföld*ön és a *Dunántúl*on az árvízkatasztrófa lehetőségének növekedése összefüggött az erdőterületek megfogyatkozásával és a meginduló, a folyókat véglegesen gátak közé terelő vízrendezéssel, ami az egyre jobban uralkodóvá váló új szemlélet része volt; minél jobban visszaszorítani a természetet, és a lehető legnagyobb területet mezőgazdaságilag hasznosítani. A XIX. század harmincas éveiben a *Szeged*et és *Pest-Budá*t sújtó árvizek nyomán megindul a vízrajzzal foglalkozó részben[432] már összefoglalt ár és vízrendezési munkálatok több évtizedes folyamata.

Az erdőkkel szembeni rablógazdálkodás és a vizek drasztikus átalakítása következtében alapvetően átalakult, főképpen a síkvidéki táj a *Kárpát-térség*ben. Ez az átalakulás az emberi életformák évszázados jellemzőit változtatta, sok esetben szüntette meg. Foglalkozások, életmódok tűntek el, az egész emberi, gazdálkodási létforma új alapokra helyeződött. Számos foglalkozás, amelynek alapja a vizek bősége volt megszűnt és néhány évtized alatt el is tűnt. Eltűnt a rétek, lápok természet adta lehetőségeit kihasználó, gyűjtögető, pákászkodó ember, rohamosan fogytak a révészek és vízimolnárok. Nem nyújtott többé megélhetést a szilaj pásztorkodás, az állatok egész vagy az év egy részében szabad ég alatt tartása. Rohamosan megcsappant, majd a XX. század közepére letűnt a halászatból élő népréteg, s ezzel együtt a hal népélelmezési szerepe és megszűnt az erdei és mezei termékek nagyarányú hasznosítása. A népesség egyre inkább kiszorult a mindennapok élelmiszer termeléséből, s egyre jobban a kereskedelemre lett ráutalva. Az életforma váltás része volt az új, főképpen az amerikai kontinensről áthozott, növények megjelenése, illetve a mezőgazdaságból élők munkájának szinte ipari méretűre való átállítása. A XX. század elejétől drámai gyorsasággal kezdett eltűnni és egy-két generáció alatt szinte kihalt a föld, az időjárás népi bölcsességű ismerete RABB (é.n) [pp.22–24.].

[432] Ezzel kapcsolatban lásd könyvünk 3.9. alfejezét.

13. ábra: A vízmentesített műtáj egyik jellegzetes képződménye a morotva (fotó: Faragó Imre)

14. ábra: Telepített nyáras és árvízvédelmi töltés a vízmentesített műtáj két jellegzetes képződménye (fotó: Faragó Imre)

Az életforma váltás része volt az új növények és gazdálkodási, inkább termelési, módok meghonosítása. A korábban nagyon változó, vidékenként más és más szántóföldi növények helyébe egységes termesztési elveken alapuló monokultúrás megoldások léptek. A XX. század elejére szinte minden

gabonanövényt kiszorított a búza és a kukorica[433]. A gabonák közül eltűnt a vótér és a tatárka, a köles, az alakor. A kertekből eltűnt a sáfrány, ipari méretűre nőtt a káposzta és a kender vetésterülete, elindult hódító útjára a népélelmezési cikké váló burgonya, ipari méretű lett a dohány termesztése.

15. ábra: Legeltetéssel hasznosított, másodlagosan kialakult puszta (fotó: Faragó Imre)

Megjelent és rohamosan terjedt az amerikai kontinensről behozott paradicsom, paprika, napraforgó és zöldbab. Az összezsugorodott síksági legelőkről eltűntek az évszázadokon át tenyésztett magyar állatfajták. A magyar szürkemarha, amely kiváló igavonó volt és a középkor folyamán kiválogatódással vált nagytestűvé, mint húsállat a XVI–XVII. század legfontosabb kiviteli cikke volt, amelyet a XIX. század végére felváltottak a főként tejtermelő nyugat-európai fajták. A mezőgazdaság alapvető mentalitásváltáson esett át, az önellátás helyébe a piacra termelés lépett.

[433] A *Dél-Amerikáb*ól *Európá*ba áthozott kukorica a *Dunántúl*on és a *Duna–Tisza közé*n elterjedt elnevezés volt. Az *Alföld* más részein neve tengeri, *Erdély*ben és a *Kárpátok*on túl törökbúza a neve.

Másként cselekszik az, aki önellátásra termel, kihasználja a termőhelyi adottságokat, törekszik a sokféleségre és másként az, aki munkájának alapját a piaci igények határozzák meg. A magyar termőföldön éves piaci igények szerint kezdtek el vetni és termelni. Amikor felfutott a dohánypiac, legtöbben a dohány termelésére álltak át. Volt év, amikor a kukorica fizetett jól, akkor főképp azt vetették. Később előretört az ipari felhasználású repce termelése, majd hatalmas területeken cukorrépatáblák jelentek meg RABB (é.n) [p.24.].

16. ábra: Vízmentesített terület árvízvédelmi töltése diófákkal szegélyezve (fotó: Faragó Imre)

A nagymérvű növényzeti és vízrajzi átalakítás következményeként az eredeti táj alapvetően változott meg. Másodlagos tájformák jöttek létre, amelyek a XIX. század közepétől egyre inkább a magyar táj alapjaivá váltak, s a közfelfogás, mint „eredeti” tájakat tartotta számon ezeket. Legjelentősebb alakuláson a síkvidékek estek át, s itt alakult ki az azóta legendássá, sőt turisztikai attrakcióvá váló *puszta*. Ezek a XVII–XVIII. században elnéptelenedett, majd az erdőirtások és vízrendezések során legeltetéssel

hasznosított területek lettek. Jellemzően síkságok, fűtakaróval, ahol a nagyállat tartás terjedt el, de később e vidékek is s nagyüzemi szántóterületek részei lettek. Természetvédelmileg a pusztákon számos lágyszárú növénytársulás jelent meg, amelyek a XX. század második felétől természeti védelmet is kaptak.

17. ábra: Alacsony hegyvidéki mezőgazdasági táj tavasszal (fotó: Faragó Imre)

A puszták mellett a síkvidékek jellegzetes másodlagos tájai lettek az *ártéri területek*, amely a folyamszabályozásokkal létrejött táj, a megmaradt keskeny galériaerdők, ligetek, holtágak és a hozzá kapcsolódó kisebb mocsarak együttese. Ilyen tájképet adnak az ármentesített területek árvízvédelmi töltések közé szorított keskeny sávjai, s néhány kisebb, néhány km^2-nyi nagyságú „eredeti” láperdő, mocsár területe.

A legnagyobb területet a monokultúrás szántóföldi műveléssel hasznosított *mezőgazdasági táj*ak foglalják el. Ez olyan nagy kiterjedésű tájforma, amit gondosan művelt földek, hatalmas szántóföldi táblák, dűlőutak,

fasorok, ligetek, gondozott erdősávok, tanyák vagy pincesorok tarkítanak. Ez a tájtípus ma már nem csak a *Kárpát-térség*, hanem egész *Közép-Európa* sík- és dombvidéki tájaira, a 300–500 m-es tengerszint feletti magasságig szinte mindenütt jellemző.

5. ETNIKAI ÉS NÉPESSÉGI VÁLTOZÁSOK

A XIX. század második feléig évszázadokon át élő hagyományként volt jelen a magyar nyelvű népesség körében, hogy a magyar népterület már ezredévnyi folytonosságot mutathatott fel a *Kárpát-térség*ben. A XIX. század hetvenes éveitől vált uralkodóvá a magyar történettudományban a honfoglalás-elmélet és a nyelvtudományban a finnugor-elmélet, ezek a közoktatás révén, általánosan elfogadott tényként mentek át a közgondolkodásba.

Honfoglalás fogalmán azt a folyamatot érti a magyar történettudomány, amikor a magyar törzsek a *Kárpát-medence* területét elfoglalták. Ezt 896 és 902 között eltelt időszakra teszik. Ez az elmélet egyedüli és egyszeri magyar népi beköltözéssel számol, így bizonyítottnak tekinti, hogy magyar nyelvű népesség 896 előtt nem élt a *Kárpátok*on belül, ennek következtében magyar földrajzinév-anyag sem lehetett a területen. Ezt árnyalja László Gyula[434] régészeti leleteken alapuló, ún. kettős honfoglalás elmélete[435], amely szerint a magyarság két lépcsőben szállta meg a *Kárpát-medencé*t. Ennek első szakasza 670 körül, második szakasza a 896 körüli eseménysorozat volt.

A *Kárpát-térség*be, illetve a *Kárpátok* által körülölelt medenceségi térszínekbe Kr. e. 2200 (korai bronzkor) és IV. Béla uralkodása közötti, mintegy három és fél évezrednyi időszakban, keleti irányból, összesen 61 betelepüléssel járó jelentős népmozgás, úgy is mondhatjuk „honfoglalás" történt, ezek mindegyikéről a „Magyarország története"[436] és az „Erdély

[434] László Gyula (1910–1998) régész-történész, képzőművész, egyetemi tanár. A XX. századi magyar történelem egyik legnagyobb alakja. Munkássága a magyar őstörténet régészeti, művészeti vizsgálatait és a magyar eredet tisztázását egyaránt felöleli.

[435] László Gyula munkásságának egyik legnagyobb eredménye a kettős honfoglalás elméletének kidolgozása. E szerint a magyarság két lépcsőben szállta meg a *Kárpát-medencé*t. Az első szakasz 670 körül volt, ezt támasztja alá az ún. griffes-indás kultúra vagy „kései avarok" leletanyagának megjelenése, míg a második szakasz IX. század végi bejövetel, amely során Árpád vezetésével megtörtént a „második" honfoglalás. Györffy György szerint „a kettős vagy többszörös honfoglalás elméletét történeti és nyelvészeti forrásanyag ugyanúgy nem támasztja alá, mint ahogy nem egyeztethető a néppé válás folyamatának legújabban megismert törvényszerűségeivel." László Gyula szerint „Az Akadémia által elfogadott finnugor származtatás száműzte a kutatók érdeklődési köréből mindazt, ami ellentmondott volna a tannak, és ez az egyoldalúság mind a mai napig uralkodik a magyar őstörténet kutatásában: a régészek szinte csak illusztrációkként szolgálnak a nyelvtudomány tételeihez."

[436] Györffy György–Bóna István–Gábori Miklós: *Magyarország* története I-VIII. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1984.

története”[437] c. több kötetes munkák is számot adnak. Ezek a bevonulók az őskor óta a *Kárpát-medence* folyamatosan jelen lévő népességébe olvadtak be, történetük, hagyatékuk, jelképeik része lett a folyamatosan itt élő magyarság történetének és kulturális örökségének. Ezek a betelepülők génjeiket is magukkal hozták, ezt a genetika tudománya is igazolta. Korábban e bevándorlások vizsgálatánál mindig kiemelten szerepelt, hogy a *Kárpátok*on belül nagyon kevés és szórványosan elhelyezkedő népesség volt jelen, így elméletileg minden új bevándorló számára megadatott a lehetőség, hogy új életet alakíthasson ki, amely azt jelentette minden betelepülés a korábban itt élt népesség elvándorlását, esetleg megsemmisülését okozta. Ugyanakkor a régészeti leletek kronologikus egymásra épülése a folyamatosságot mutatja, a beérkező kisebb létszámú népesség újra és újra beolvadt a nagy létszámú, az őskor óta itt élő népességbe, átvéve annak nyelvét és kultúráját, de egyben újabb elemekkel színezve is azt. Az elmúlt két és fél évezred óta már „nevesíteni” is tudjuk az időről-időre keleti irányból érkező betelepülőket: kelták[438] (Kr.e. IV. sz.), szarmaták (Kr.u. 50 körül), jazigok / jászok (I. sz.), hunok (380-tól), avarok / „kora avarok” (568-ban), az avarok utóvédjei / „késő avarok” (598 körül), a griffes-indás nép[439] (670 körül), Árpád honfoglalói (895–907), besenyők (1000 után), kunok (1242). Az ezt a folyamatos betelepülést, és az itt élő nagyszámú „alapnépbe” történő beolvadást bizonyító régészeti anyagot Hermann Müller-Karpe[440] német történész publikálta[441], amelynek nyomán nem támasztható alá a különféle korokban kiürített *Kárpát-medence* elmélete, a szakadások nélkül itt kimutatható műveltség és jelképeiknek folyamatossága ezt mutatja MESTERHÁZY ZS. 2005. [pp.31–50.]

Különösen nagy jelentőségű a kelták hosszú ideig tartó jelenléte a *Kárpát-térség*ben, illetve *Nyugat-* és *Közép-Európá*ban. A kelta nép nem emberfajta, hanem e név alatt foglalták össze azokat a népeket (törzseket),

[437] Köpeczi Béla (főszerk.)–Makkai László–Mócsy András–Szász Zoltán (szerk.): Erdély története I-III., MTA-Történettudományi Intézet, 1988

[438] A *kelta* név legrégibb írásbeli alakjai: kelti, keltai, keltoi, caleti, caledi, caledoni (’kelethoni’), galati, galli. Nyugati történészek minden nép nyelvében keresték ennek értelmét, csak éppen a magyarban nem. Mégis, a magyar ismerete nélkül eljutottak oda, hogy a kelta, mint szó, a „kel” gyökből származik s a ’kelni, felemelkedni’ jelentést foglalja magában. Így a *keleti* vagy *keltoi* azonos a magyar „keleti” szóval, amely azt a tájat jelenti, ahol a nap fölkel, s ami a Régi Kelet (Orient) általánosan használt neve MESTERHÁZY 2000.

[439] A régészeti leletek alapján griffes-indás népnek nevezi László Gyula a 670 körül betelepült népességet. Kálti Márk krókiája szerint, ebben az időben jöttek ki a magyarok másodszor Szkítiából.

[440] Hermann Müller-Karpe (1925–2013) német régész, őstörténész. 1950-től restaurált őstörténeti leleteket. *München*ben, *Würzburg*ban és *Majnafrankfurt*ban tanított őstörténetet, majd a Német Archeológiai Intézet vezetője volt *Bonn*ban. Kutatott *Dél-Amerikáb*an, *Szibériá*ban és *Kelet-Európá*ban. Fő műve a Handbuch der Vorgeschichte (Az őstörténet kézikönyve) c. műve, amelyben a kulturális és történeti látómezőt kapcsolta össze az izokronológikus rendszerrel, ezáltal a rétegek és leletek egyidejűségét vizsgálta.

[441] Hermann Müller-Karpe: Handbuch der Vorgeschichte. C. H. Beck Verlag, München, 1986.

amelyek valamennyien ugyanarról a földrajzi tájról, a Régi Keletről és *Kis-Ázsiá*ból, eredtek és *Európá*ban egymással újra összefonódtak. A kelta név nem *Európá*ban keletkezett, ismert volt a szkíta-hun (keleti) népek, így a magyarhoz közel álló népek által lakott keleti területeken is. Jelölte a Régi Keleten, a *Habúr* folyótól[442] keletre elterülő vidéket, egész *Mezopotámiá*t. Az e területen élőket hívták caleti, khalti, káldi embereknek. A *Habúr*tól nyugatra lakókat viszont esti, esthoni azaz nyugati népeknek is nevezték MESTERHÁZY ZS. 2000.

A kelta (keleti) hatást és folyamatos keleti irányú betelepedést, illetve népi jelenlétet támasztják alá a földrajzi neveken alapuló nyelvészeti vizsgálatok is. A *Kelet-európai-síkvidék Urál*hoz közeli területein az *Oka* és *Vjatka* folyók vidéken a földrajzi nevek körében Czeglédi Katalin által elvégzett nyelvészeti célú kutatások[443], azt bizonyítják, hogy a névanyag különböző magyar, török, mongol nyelvi változatai részei egy egységes szkíta-hun (keleti) ősnyelvnek, s amely területileg lefedi *Kínát*ól, *Közép-Ázsiá*n, a *Kelet-európai-síkvidék*en keresztül a *Kárpát-térség* nyugati pereméig terjedő térséget, ahol nyelvészetileg egymásból levezethető, rokon földrajzinév-anyag található. Azok a párhuzamok, amelyeket kimutattak a magyar és az ún. uráli-finnugor nyelvek között, úgy keletkeztek, hogy a központi közép-ázsiai sztyeppvidékről északra terjeszkedő szkíta-hun nyelv beszélőinek elődei, érintkeztek az ún. finnugorok elődeivel, akik átvettek sok nyelvi elemet a szkíta-hun (keleti) nyelvből is. Így nyelvi érintkezés magyarázza azokat a párhuzamokat, amelyek fennállnak a szkíta-hun nyelvek és a középkorban e területet eluraló szláv, főleg az orosz nyelv között. Ugyanakkor *Közép-Európá*tól az *Urál* hegységig terjedő hatalmas térségben a vizeket, tájakat és a települések jelentős részét jelölő földrajzi nevek vizsgálata nem igazolja, hogy léteznének külön nyelvcsaládok[444] CZEGLÉDI 2012. [pp.12–13], ezt a tényt a

[442] *Habúr [al-khābūr / الخابور]*: hossza 486 km, az *Eufrátesz* jobb oldali mellékfolyója. Alsó szakasza *Mezopotámiá*n folyik át, ma *Törökország* és *Szíria* területén.

[443] Dr. Czeglédi Katalin mintegy 40 000, elsősorban víz- és településnevet, illetve személynevet és családnevet elemzett a *Csuvasföld*ről kiindulva, északon a *Jeges-tenger*ig, keleten az *Urál*on túl, délen a *Kaukázus*ig, nyugaton a *Kárpátok*ig.

[444] A nyelvcsaládok kialakítása a XIX. századi nyelvészet egyik fejleménye. Ekkor elhamarkodott döntések, részben tudatos manipulációk alapján sorolták a nyelveket „családokba", figyelmen kívül hagyva egy sor már akkor ismert nyelvészeti eredményt. Ekkor keletkezett a finnugor-uráli és az altáji nyelvcsalád is, annak ellenére, hogy már több kutató is publikálta azokat az eredményeket, amelyek alapján a „nyelvcsaládosítás" tarthatalan volt. A svéd Philip Johan von Strahlenberg 1730-ban megjelent „Oroszország, Szibéria, Nagy Tatárország" c. könyvében a későbbi finnugor, illetve altáji nyelvekre a „szkíta" fogalmat használta, jelezve szoros összetartozásukat. A később a finnugorizmus „atyjának" kikiáltott magyar jezsuita, Sajnovics János a „Demonstratio Idioma Hungarorum Lapponum idem esse" 1770-ben kiadott könyvében a lapp-magyar nyelvrokonságot csak egy olyan nagyobb láncolat részeként adta meg, amely Észak-Európától Kínáig összefogta volna a ragozó nyelveket. Így Sajnovicsot nem a finnugor nyelvészet alapítójaként, sokkal inkább a szkíta-hun nyelvcsalád előfutáraként tarthatjuk számon. Az angol Henry

genetikai vizsgálatok is igazolták. A *Kelet-Európai-síkvidék*en földrajzi neveken alapuló kutatások nyomán Czeglédi Katalin kimutatott egy szkíta-hun (keleti) alapnépet és nyelvet, amelyet később a kialakuló szlávság magába foglalt. E szkíta-hun nyelv ősi rokona a ma magyarnak nevezett nyelv, de alapját képezi az uráli nyelvcsalád finnugor és szamojéd ágába besorolt nyelveknek is. Így ide tartozik a mordvin, mari, nyenyec, enyec, nganaszán stb. nyelv is. Az altáji nyelvcsaládba besorolt nyelvek pedig szkíta-hun utódnyelvek. Ezek közé tartozik a csuvas, baskír, tatár, kazah oszmán török, mongol, jakut stb.

18. ábra: A szkíta-hun (keleti) nyelvből levezethető mai nyelvek a Kárpát-térség és a Kelet-európai-síkvidék területén (szerk.: Faragó Imre)

Ezeréves források fekete és fehér magyarokat különböztetnek meg, amelyek közül fehér magyaroknak Árpád honfoglalóit, fekete magyaroknak a honfoglalás idején a *Kárpátok*on belül már itt élő magyarokat nevezik. Utóbbiakat több forrás pannonoknak és hunoknak is hívja HARSÁNYI 2005. [p. 9.].

Rawlinson megfejtette az ékírást, és az ékírásos elámi nyelvet „szkítá”-nak nevezte ezzel feltételezve, hogy a Kelet-európai sztyeppei területeken az ékjelek használó ragozó nyelvek a közép-ázsiai ragozó nyelvekkel vannak rokonságban. Szentkatolnai Bálint Gábor magyar nyelvész átvette az eurázsiai ragozó nyelvekre a „turáni” nyelvek jelzőjét, amelyet a német nyelvész Max Müller fogalmazott meg.

Ezt a régóta ismert tényt a legutóbbi időben a genetikai kutatások[445] is jelentős mértékben igazolták. A 2000-ben Ornella Semino olasz genetikus és nemzetközi csapata által – bár alacsony mintavételi számmal – elvégzett[446] Y-kromoszómás vizsgálatai szerint a magyar férfiak 60%-a az EU-19-es – őskőkorszakbeli – ősapa leszármazottai. A magyar férfiak további 13,3%-a az EU-18, 11%-a az EU-7, és 8,9%-a az EU-4 ősapa utódai. Mindez Czeizel Endre szerint azt jelenti, hogy a jelenlegi magyar férfiak 93,3%-a négy ősapától származik, és 73,3%-a már az őskőkorszakban itt élt férfiak utódja CZEIZEL 2003. [p. 235]. További fontos megállapítása volt a Semino-féle vizsgálatnak, hogy az uráli népekre jellemző gének[447] a magyarokból teljesen hiányoznak. Semino és társainak közlése az első olyan nyugat-európai tudósoktól származó kollektív állásfoglalás, mely a magyarság őseurópai származását ismeri el. Ennek alapján a magyar nép ősei a napjainktól számított 40–35 ezer évvel ezelőtt *Európá*ban elsőnek megjelent europid őstelepesek között voltak. A magyar nép populációgenetikai szempontból ma *Európa* egyik legkarakterisztikusabban elhatárolható népessége[448], legközelebbi – genetikai szinten igazolható – rokonai a lengyel, az ukrán, továbbá a horvát nép. Ezek alapján bizonyított, hogy a magyarság őshonos a *Kárpát-medencé*ben, és újkőkori ősei innen terjeszkedve népesítették be a *Kárpátok* térségét. Fontos megjegyezni, hogy – ahogy nyelvészeti kutatások alapján Czeglédi Katalin is rámutat – genetikailag nem léteznek a korábban a nyelvészek által megadott nyelvi formák. Nincs „indoeurópai", „szláv", „finnugor" stb. csak „európai". Ezzel a felismeréssel a krónikák fekete és fehér magyarjainak léte is tisztázódott: a mai magyarság nem kizárólag a honfoglalók utódaiként van jelen, népünk jelentős részének ősei itt élnek a *Kárpát-térség*ben ősidők óta. A géneket nem lehet „kölcsönözni" és „átvenni" csak és kizárólag örökölni, azok teljes egészében valódi őseink hagyatékai: amilyenek mi vagyunk, olyanoknak kellett lennie az őseinknek is. A *Kárpát-térség* magyarságának száma, a fekete magyarok, nagyságrenddel haladta meg Árpád honfoglalóinak, a fehér magyaroknak a számát TÓTH I. én. és

[445] genetika: magyarul örökléstan, a gének, az öröklődés és az élőlények variációjának tudománya. A gének kódolják azt az információt, amely a fehérjék szintéziséhez szükséges. Egy adott gén vagy genetikai kölcsönhatások vizsgálatára a genetika szolgáltatja az eszközöket. Egy élőlényen belül a genetikai információt a kromoszómák hordozzák, ahol ez az információt a DNS (dezoxiribonukleinsav) tárolja.

[446] Az Ornella Semino és 16 genetikus által elvégzett vizsgálatról 2000-ben a Science magazinban tettek közzé közös közleményt. Kiterjedt összehasonlító populációgenetikai vizsgálataik alapján állást foglaltak az európai népek genetikai rokonsági kapcsolatairól. E vizsgálatok keretében, reprezentatív mintákon, genetikailag a magyar népességet is elemezték.

[447] Az uráli népekre jellemző gének a TAT (EU-13 és az EU-14)

[448] Erre az ún. EU-19 haplotípus – őskőkori genetikai marker – *Európa* népei között a magyarokban legmagasabb százalékarányban kimutatható jelenléte utal.

mindazokét, akik korábban keletről érkeztek, a 61 hullámban kimutatható betelepülőkét is.

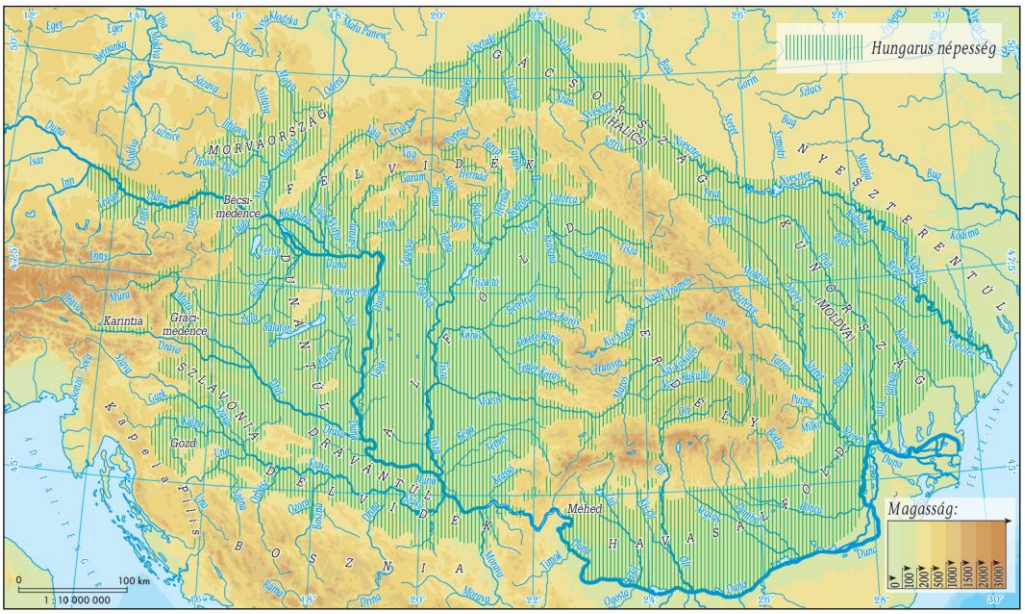

19. ábra: A hungarus (hun, avar, székely, magyar) népesség területi kiterjedése a földrajzi nevek alapján a IV. században (a vízrajz a mai állapotot mutatja, szerk.: Faragó Imre)

Hadtörténeti és régészeti adatok a rézkor óta ismernek kereskedelmi kapcsolatokat a *Kárpát-medence* és *Szkítia* (Régi Kelet) között. Ez a kapcsolat leginkább lóimportról és rézfegyver exportjáról szólt. A régészek a *Kárpát-térség* vaskori régészeti időszakát szkíta kornak is nevezik. A *Kárpát-medence* gyakorlatilag a szkíta világ része volt és a későbbi római határon, a limesen kívüli terület a római megszállás alatt is az maradt. A Képes krónika szerint 373-ban a *Szkítiá*ban lakó hunok megsokasodtak, és elhatározták, hogy nyugati vidékekre vonulnak. Ennek eredményeként 425-ben Rua hun nagykirály birodalmának székhelyét a *Duna–Tisza közé*be tette át HUNNIVÁRI Z. 2011. [p. 6.]. Utódja, Atilla, aki magyar királynak nevezte magát, 434-ben lett a *Hunnia* nevű erős államalakulat feje HARSÁNYI 2005. [pp.9–11.]. Szintén a Képes krónika szerint Atilla hungár király halála után 104 évvel a hungárok másodszor jöttek ki *Szkítiá*ból, vagyis keletről: ebben az évben települt a *Kárpátok*on belülre egy nép, amelyet várhunnak vagy hung(v)árnak, tehát hungárnak is

neveznek. Ez volt az 567-ben az ún. „kora avarok” által létrehozott szintén erős és gazdag állam, amely 580 körül Baján kagán uralma alatt a *Kárpát-térség*re kiterjesztette hatalmát. Területe a *Visztula* és az *Odera* felső medencéjére, a *Moldva [Vltava]* és *Morva* medencéjére, délen a *Száva* völgyére, le a *Dinári-hegyvidék*ig és a *Duná*ig, keleten a *Nyeszter*[449] folyóig terjedt. Nyugati határa az *Enns*[450] folyón túlra nyúlt HUNNIVÁRI Z. 2011. [pp. 10–12.]. A „kora avarok” népéhez 677-ben csatlakoztak az ún. „késő avarok”. Utóbbiak voltak valójában az Atilla jogán érkező honfoglaló magyarok, akik nem magyarul beszéltek, hanem egy vagy több türk nyelvjárásban társalogtak HARSÁNYI 2005. [pp. 9–11.].

A magyarsággal kapcsolatos területi tényezők vizsgálatakor megkerülhetetlen a Hunor és Magyar (Magor) mondabeli testvérpár említése. A magyarság mai önelnevezése a „Magyar”, az ország elnevezése és az idegen nyelvek általi hungarus megnevezés egyértelműen a „Hunor” névhez nyúlik vissza. Krónikáink két jól elkülönülő részre bontják a magyarság őstörténetét: a hungárok első bevonulása Pannóniába, majd jóval később a második bejövetelre. Az első bevonulás idején a hungarus név alatt a hunok értendők, a második bejövetel kapcsán már a magyarnak nevezett (magori) hunok jöttek, akiket latinul ungarusoknak (ungari) neveznek HUNNIVÁRI Z. 2008. [p. 20.]. Így a középkori magyar népesség egy helyben lévő „pannon” (fekete magyar) és egy betelepült „hun” (fehér magyar) félből állt, utóbbinak az ország többszöri visszafoglalását és megszervezését köszönhetjük. Bizánci források tanúsága szerint a hunok és az avarok egyformán beszéltek, így a hunnal együtt az avarok türknek mondott nyelvét, amely a *Kárpát-térség*ben ekkor jelen lévő népesség nyelve volt, hungarusnak nevezhetjük, annak ellenére, hogy az avarok a hun beözönlések között beköltözött nép volt. Az egész beáramlás a XII. századi, *Magyarország*ra történt, kun betelepedésre hasonlít, akiknek csak kisebb része jött a 896 után, a többiek régóta itt éltek és eleve magyarul beszéltek, rokonságban az itt élőkkel, sőt a göcsejivel, székellyel azonos nyelvjárásban. Mindez arra vall, hogy valaha mindannyian egy tömbben éltek HARSÁNYI 2005. [pp. 9–11.].

A hun származástudat mélyen gyökerező hagyománya a keleti magyarság, a székelység körében maradt élő, amelyet népdalok, balladák mind

[449] A *Nyeszter* eredeti magyar formája *Nyisztra*. Ezt a legjobban a román *Nistru* forma őrzi. Szláv alakja a *Dnyiesztr*, *Dnyesztr*, ebből alakult a magyar földrajzi irodalomban ma leginkább elterjedt *Dnyeszter*.
[450] Az *Enns* német névalak ősét a magyarban kell keresnünk: *Ensza* vagy *Ansza*. A formákat a mai napig legjobban a cseh és szlovák *Enža* és *Enže*, illetve a lengyel *Aniza* őrzi.

a mai napig bizonyítanak, míg a magyarság többi részének származástudatában a hun „vonal” nem jelentkezik. Ez is arra utal, hogy a mai magyarság két nagy „részből” összetevődő népelemből alakult ki, amelyet Anonymus leírásában is megtalálunk. Árpádot Atilla (Etele) nemzetségéből származónak adja meg, Pannóniával kapcsolatban írja: „Szálló hírből hallották, hogy Athila királyé volt, akinek ivadékából Álmus vezér, Árpád apja származott.” A 14. fejezetben így „idézi” Árpádot: „Ősapámé Athila igen hatalmas királyé volt a föld, amely a Duna és Tisza közt fekszik”. Kézai krónikájában viszont teljesen összefolyik a hunok, avarok és magyarok története. Fontos momentum, hogy a türk nyelvet beszélő hunokhoz hasonlóan az Árpádok is ismerték a türk (török) nyelvet, erre utal, hogy ismert családtagjaik „pogány” személyneveinek túlnyomó többsége türk eredetű BALÁS G. 1984. [p. 20.].

A kelta időkben, a római hódítás előtt, a *Kárpátok*on belül törzsi rendben élt a lakosság. A szkíta népek a nagycsaládtól a nemzetségen át a törzsig növekvő körökből, ún. *gur*okból vagy *gáriá*kból felépült, egyfajta központi irányítású „szövetségi” államformát alkalmaztak, amelyben a nagycsaládtól kezdve minden körnek megvolt a saját feje, szervezete, gazdasága, jogai, kötelességei és világnézeti szabadsága HARSÁNYI 2005. [pp.9–11.]. A gúr-rendszeren alapult a hunok államszervezési tudománya is, amely törzsszövetségi rendszert nevezi a magyar történetírás kagánságnak HARSÁNYI 2005. [pp. 9–11.]. Az avarok államát is kerületekre, „kerek” egységekre osztották, kerületi őrzőhelyeket hoztak létre, amelyek központját kör alakú védművekkel, sáncokkal körülvett települések képezték. Ezekben – főképp háborús állapotok idején – az avarok értékeiket őrizték. Hasonlóan működött *Szkítia* és a dunai bolgárok, a nándorok[451] birodalma, de több ókori terület is, annak ellenére, hogy *Mükéné*, *Kréta*, *Mezopotámia* törzsszövetségi rendszerű igazgatását királyságnak, a középkori *Skócia* hasonló rendszerét klánok szövetségének nevezik. Az állandóan terjeszkedő s ebből „erőt merítő” birodalmakkal ellentétben a törzsszövetség bukása után is megmaradt a lehetőség az újjáéledésre. A (túlélő) törzsek, nemzetségek új törzsszövetségekre léphettek s addig is meg tudtak állni a saját lábukon. Ez a rend nem termelte és kasztosította a szegényeket, mert a munkamegosztás és gondoskodás a nagycsaládi szervezetben megoldódott. Ezért a törzsszövetségi birodalmak lakói szabadok és jómódúak voltak. Vesztüket is annak köszönhették, hogy mások megkívánták a gazdagságukat, de míg elhagyott területeik rendre

[451] A nándor népnév a névadója *Nándorfehérvár (Belgrád) [Beograd]* városának.

lepusztultak, ők a fenti kormányzati rend bevezetésével ismét gyorsan fejlődő országokat, virágzó gazdaságokat hoztak létre. A *Kárpátok*on belül egyfajta „városállamok" működtek, ezeket egy-egy törzs vagy nemzetség irányította, amelyek nagy, földműveléssel hasznosított határral, saját szellemi, ipari és kereskedelmi központokkal rendelkeztek. Ezek a törzsek változó összetételű törzsszövetségekbe szerveződtek. Római leírásokból tudjuk, hogy kétezer éve, a római megszállás idejében a megszállt területen, (de biztos nemcsak azon), már számos város állt, közülük 56 nevét a rómaiaktól tudjuk. A rómaiak a *Dunántúl*on (*Pannóniá*ban) és *Erdély*ben (*Daciá*ban) ezt a törzsi rendet törték meg s vezették be a latin típusú, elsősorban adószedésre épülő közigazgatást. Atilla hun királysága is törzsszövetségi rendszerben próbálta újjászervezni a szétesett római birodalmat, a meghódolt királyokat azért hagyta meg, és még a legyőzötteket is azért helyezte vissza trónjára, hogy autonóm nemzetek módjára váljanak a hun szövetségi állam tagjaivá. Atilla utódai a dunai *Bulgáriá*ban és a *Kárpát-medencé*ben is ezt a kormányzati rendet vezették be. A dunai bolgár államot már kaganátus korától elismerték, királyaik névsora az első kagánnal kezdődik. A Képes krónika szerint a magyar községek Géza idejéig önmagukat kormányozták, maguk közül kapitányt és bírót választottak s ha hibáztak, bármikor letehették, a méltánytalan ítéletet semmissé tehették HARSÁNYI 2005. [pp. 93–94.].

A IX. század végén újabb türk nyelvű, hungarus népesség érkezett a *Kárpátok*on belülre, ahol az akkor „gyengélkedő" magyar államiságba komoly katonai erőt öntöttek. Ez a századokkal később honfoglalásnak nevezett migráció, amelynek nyomán keleti irányból erősödött a *Kárpát-térség*et lakó hungarus népesség. Az Árpád vezetésével érkező honfoglalók új államot szerveztek: először a *Kárpát-medence* központi, síkvidéki részeit szállták meg, az ekkor többnyire lakatlan, csak az avarok által erdőirtásra és kővágásra betelepített gyér szláv lakosságú, fenyvesekkel és bükkösökkel fedett magas hegyvidékeket továbbra is telepesek nélkül hagyva. A védelmet a katonailag szervezett gyepűk, az ezen átvezető és a közlekedést biztosító, ellenőrzött kapuk és az ezt övező, gyéren lakott gyepűelve[452] biztosították. A gyepűk védelmének erősítése érdekében a X–XII. században határőri feladatokat ellátó őröket, szabad kabarokat, besenyőket és a *Kárpátok*on belül évszázados múltra visszatekintő székelyeket telepítettek a külső támadásoktól veszélyeztetett vidékekre. A hungarus népesség és a türk nyelvű uralkodó réteg, a betelepült

[452] gyepűelve: gyepűn túli, katonailag ellenőrzött terület

hét törzs ellenőrzése alá vont terület nyugaton *Karintia* keleti részétől a *Keleti-Alpok* lealacsonyodó nyúlványaitól, a *Gráci-medencé*től indult. Magába foglalta a *Bécsi-medencé*t, felnyúlt a *Duna* mentén az *Enns*, egyes források szerint az *Inn* torkolatáig, része volt a *Morva-medence*, és a *Cseh–Morva-dombvidék* pereméig terjedt. Északon a *Kárpátok* vonulata határolta, de a gyepűelve magába foglalta az északi kárpáti előteret, és a *Visztulá*ig ért. Északkeleten és keleten messze a *Nyeszter* folyón túli, a *Nyeper*ig terjedő alacsony dombvidéki és mezőségi területek tartoztak hozzá. Délen a *Zágrábi-medence* a *Kis-Kapela–Nagy-Kapela* vonulatáig, illetve a *Gozd*[453] hegységig és a *Száva völgye*, egyes források szerint a *Szává*tól délre fekvő dombvidéki tájak is hungarus népességűek voltak, majd a *Déli-Kárpátok* vonulata határolta, de a hungarus népesség, illetve a rokon kun és bolgár (nándor) lakosság a *Kárpátok*tól délre, egészen a *Duna völgyé*nek hatalmas mocsárvilágáig terjedt. Ez az uralt terület szinte maradék nélkül megegyezik az avar idők Baján kagánja által ellenőrzött területtel. Az 500 m tengerszint felett fekvő tájak, a nagyobb hegyi medencéket kivéve, gyéren lakottak vagy lakatlanok maradtak. Az összefüggő erdőtakaró és a zordabb hegyvidéki éghajlat nem kedvezett a gabonafélék termelésének, e területek a peremeken a gyepű részei, a hegységkereten belül a bányászat, a vadászat és a fakitermelés terepei maradtak. A földművelésre kevésbé alkalmas területek főképpen, ha a peremi tájakon feküdtek, szintén gyéren lakott gyepűk voltak. Ennek a határzónának benépesülése csak a XIII. század végére érte el az alacsonyabban fekvő belső területek szintjét.

A X. századra egységesen magyar nyelvűvé vált hun–avar–türk gyökerű hungarus népesség a sík- és dombvidéki tájakat teljesen belakta, magába olvasztotta a rokon népeket, kabarokat, besenyőket, így a *Kárpátok*on belül fekvő terület egységesen magyar nyelvű lett. A X–XI. század fordulóján létrejött feudális berendezkedésű *Magyar Királyság* területe hamar túlnyúlt a

[453] *Gozd* hegység: a *Dinári-hegyvidék*hez tartozó, a *Glina* és az *Una* folyók közében fekvő, alacsony hegyvidéki kistáj. Neve *Gozd* (horvátul *Gvozd*) településtől származik, amely ma *Horvátország* területén fekszik. Ennek közelében zajlott le 1097-ben az a csata, amelyben Könyves Kálmán magyar király legyőzte a Svačić Péter vezette, a magyar hatalom ellen fellázadt, horvát sereget. A csatában Péter, a horvátok által elűzött Álmos herceg ellenében választott király is életét vesztette. Az ő emlékére nevezik azóta a *Gozd* hegységet *Péter-hegysé*gnek, horvátul *Petrova Gora*-nak.

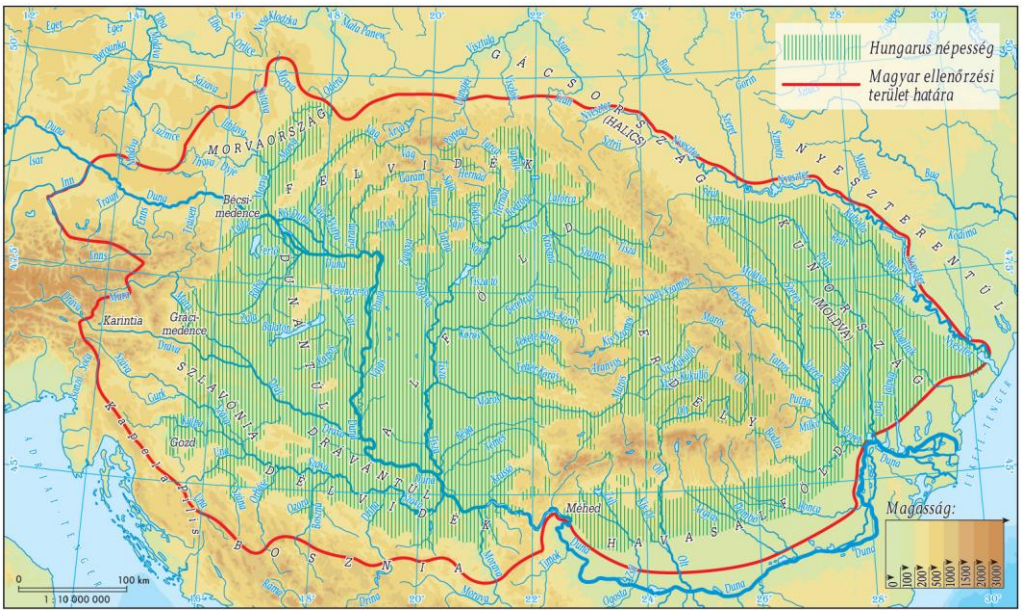

20. ábra: A hungarus népesség területi kiterjedése a IX. században (mai vízrajz, szerk.: Faragó Imre)

gyepűn és azt a területet jelentette, amelyre, illetve amelynek népességére a magyar király ki tudta terjeszteni joghatóságát vagy ahol ennek a joghatóságnak érvényt tudott szerezni. Annak ellenére, hogy a hungarus népesség száma a hun időktől, tehát a 400-as évektől folyamatosan külső betelepülőkkel növekedett, az általuk benépesített terület nagysága folyamatosan csökkent, ami leglátványosabban nyugaton következett be. Amikor Árpád honfoglalói a *Kárpátok*on belülre érkeztek, a nyugati hungarus területek, a *Gráci-medence, Karintia* és a *Cseh–Morva-dombvidék* már jelentős mértékben német és szláv lakossággal töltődtek fel, fokozatosan kiszorítva a magyar nyelvű népességet. A németek és nyugati szláv népesség lakta területeken államok szerveződtek, ezért az Árpád-utód vezérek, majd az Árpád-házi királyok hatalma nyugaton előbb csak a *Bécsi-medence* és a *Morva* folyó jobb partjának szélesebb sávjára terjedt ki, majd 1043 után már a *Lajta* és a *Morva* folyó adta a határt. A IX–X. században a mai *Szlovénia* egész területe is *Magyarország* részét képezte – a mai *Ausztria* és *Csehország* keleti felével együtt –, így a *Száva* völgye *Magyarország* része volt egészen a folyó *Alpok*ban fekvő forrásvidékéig. Később a határ a magyarság rovására eltolódott, de a történelmi *Szlavónia* egész vidéke – *Zágráb, Varasd, Körös*

vármegyék és a *Száváto*l délre *Orbász, Dubica* és *Szana* vármegyék, a *Túrmező*vel és a *Kulpa* völgyével együtt –, mindig is magyar terület maradt DÉLVIDÉKI S. 2012. Nagyjából ekkortól beszélhetünk a mai fogalmainkat közelítő országhatárról, bár ez még továbbra is „ellenőrzési terület" határvonalaként működött az elkövetkező századokban.

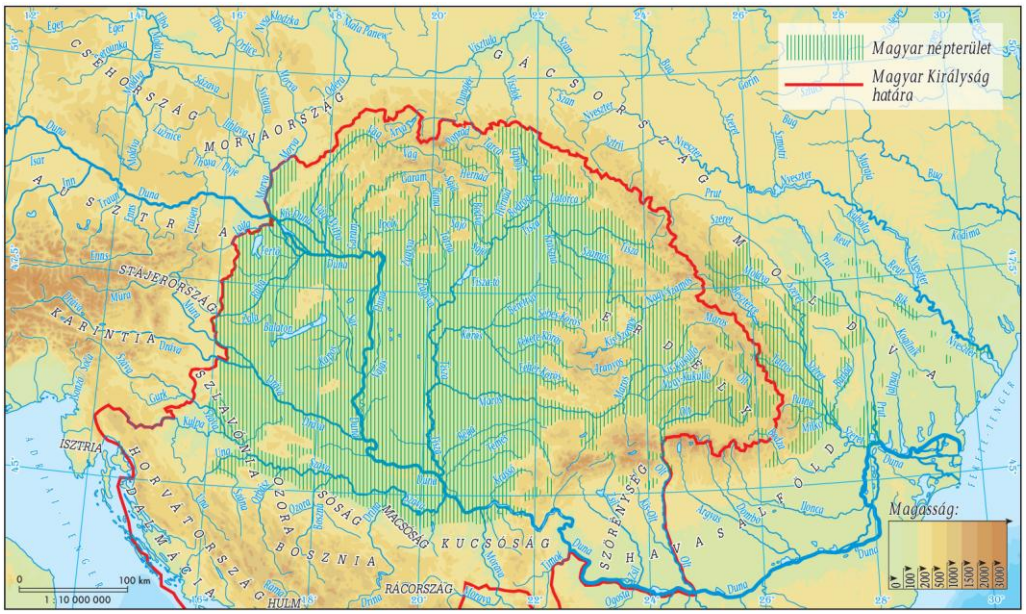

21. ábra: A magyar népterület kiterjedése a XIV. század elején
(a vízrajz a mai állapotokat mutatja, szerk.: Faragó Imre)

Becsült népességi adataink és a települések első okleveles említése alapján rajzolható meg a magyar népesség középkori településterülete. A nyugati területeket, a *Gráci-medencé*t, a *Bécsi-medencé*t és a *Morva-medencé*t ekkorra már bekebelezte a német nyelvterület, de az ország más részeinek népessége a XV. század végéig jórészt magyar maradt. A *Magyar Királyság* lakossága a XV. század végén – ekkor már csak a *Kárpátok*on belüli és a *Száván* inneni területekről van szó – kb. 4 millió főt tett ki. Ez a népesség etnikai tekintetben, a kisebb, nem magyar szigeteket leszámítva (*Királyföld, Szepesség, Beszterce vidéke* stb.) jórészt magyar volt. A XII–XIV. században a népesség összlakosságon belüli aránya 90%-ban magyar volt, ez a XVI. század elejére csökkent 80%-ra. Alig volt olyan ország *Európá*ban, amelyik ennyire

egyöntetű lakossággal rendelkezett volna DÉLVIDÉKI S. 2011. Szabó István[454] számításai szerint, az össznépességnek 75 %-a volt magyar, de a nem magyar lakosság szórtan, a magyarsággal együtt élt, nagyobb különálló foltok csak a már említett, erdélyi és felvidéki szász területek voltak. Utóbbiak is jórészt városok, amelyek környezetének falusi népessége jobbára magyar, illetve a *Felvidék*en ekkor már vegyes, magyar és szláv volt. Így a *Kárpátok* és a *Száva*, valamint a *Dinári-hegyvidék*, nyugaton az *Alpok* pereme által bezárt területen a középkorban folyamatos magyar etnikai jelenlét volt jellemző.

A magyar etnikum által benépesített terület a XIV. századig a betelepítéseken kívül is tovább szűkült, a népterület komoly összeszűkülést mutatott. Ekkor legkomolyabban a *Felvidék* és a *Dunántúl* nyugati peremén a huszita háborúk következményeként történt nagy területen magyar népességpusztulás. A *Morva-medencé*ben, a *Kis-Kárpátok* nyugati oldalában a *Hegyentúl*on, az *Őrvidék*en ebben az időszakban cserélődött ki a népesség és váltott szlávra, illetve németre. Ezzel a magyarság nyugati jelenléte jelentősen tovább szűkült. Szintén a XIV. századra változott át a *Keleti-Kárpátok*on túli *Moldva* területének etnikai állapota. Ebben a században a földbirtokos népesség még magyar nyelvű és katolikus, a jobbágyság viszont már román nyelvű és ortodox vallású volt. Így a korábban kun és magyar népességű hatalmas terület, a *Kárpátok*tól a *Nyeszter* folyóig a XV. századra román nyelvűvé vált.

A legnagyobb területet érintő, leggyökeresebb etnikai átalakulás a XV. század közepétől, a *Kárpát-térség* déli területein indult meg. A *Zágrábi-medencé*ben és tágabb környezetében, a korabeli magyarban *Tótország*nak, más néven *Szlavóniá*nak nevezett magyar tartományban[455] az őslakosság nagy részét elsöprő szultáni hadak megérkeztéig nem horvátok laktak; hanem a vezérek korában már ott lakó magyarok, és a jellegzetes kajkáv (kajkavština)[456] beszédű szlavónok, mai szóval szlovének (slovinci) éltek. Ezeket a drávántúli magyarság hol vendnek, hol pedig – a többi hazai szlávval együtt – tótnak

[454] Szabó István (1898–1969) történész, levéltáros. A magyar agrár-, parasztság- és településtörténet jelentős kutatója. Kutatásaiban elsősorban a középkor és a kora újkor időszakát vizsgálta. Agrártörténeti munkássága iskolateremtő. 1949–1950-ben a Debreceni Egyetem (akkor Kossuth Lajos Tudományegyetem) Bölcsészettudományi Kar dékánja volt.

[455] *Szlavóniá*t ugyanúgy a király által kinevezett bán kormányozta, ahogy a vajda *Erdély*t. Mindkét „tartomány" valójában a *Magyar Királyság* társországaként működött a török berendezkedésig.

[456] Kajkáv (kaj) nyelvjárás: egyike a horvát nyelvjárásoknak. Elnevezése, a „kaj?" = „mi?" jelentésű kérdő névmásból ered. E kérdőszó eltéréseivel különböztetik meg a horvát nyelv egyes nyelvjárásait: kaj, ča, što nyelvjárások néven. A horvát kaj nyelvjárás hasonlít legjobban a szlovén nyelvre, ez volt a középkori *Horvátország* leginkább használt nyelvjárása, és ez volt a *Magyarország* társországaként működő *Horvát Királyság* hivatalos nyelve. Utóbbi politikai okokból változott meg, s lett hivatalossá a jugoszláv időkben a što nyelvjárás.

nevezte. A XI. században még *Krajna* egész déli vidéke is *Magyarország* és így *Szlavónia* része volt, amelyet csak 1135 és 1172 között hódítottak el a bajor határőrgrófok DÉLVIDÉKI S. 2012. A tót (szlovén) lakosság a török elől a *Drávántúl*ról nem elsősorban a magyar *Dunántúl*ra menekült, hanem az *Ausztriá*hoz tartozó, de akkor még elsősorban tótok lakta, *Stájerország*ba és *Krajná*ba, elmozdítva ezzel észak felé a szláv–német nyelvhatárt. A horvátok *Szlavóniá*ba kis kivétellel csak az 1493-ban bekövetkezett korbáviai vereség[457] után érkeztek – a Kapeláktól *Ragúzá*ig *[Dubrovnik]* terjedő – *Horvátország*ból, az egész térséget hódoltató törökök és hozzájuk csatlakozó szerbek, románok, bunyevácok és bosnyákok elől menekülve DÉLVIDÉKI S. 2012. 1389 és 1689 között a szerbség zöme az oszmán hódítók csatlósaként, a török haderő részeként érkezett *Magyarország*ra, pusztítva a déli magyar, horvát–szlavón, és szlovén–stájer határ menti vidékeket. Szintén a szerbek adták a török helyőrségek tekintélyes hányadát a hódoltsági területeken; rabolva, égetve, gyilkolva a helyi magyar és szlovén lakosságot. Így, a török előtt járó-menekülő, majd főleg a törökkel együtt megszállóként érkező szerbek folyamatos betelepedése miatt a XV. századtól a déli, egykori *Szlavónia* területét és a tőle keletre fekvő *Drávántúl*, *Bácsság*, és *Temesköz* területét egyre inkább szerb lakosságának tekintették. A kétszáz éves török háborúk (1521–1718) szinte teljesen elsöpörték a *Drávántúl* magyarságát és részben tótságát is. A magyar földbirtokosok és jobbágyok tömegesen menekültek vagy estek el a véres harcokban és a rajtaütésszerű „rácjárások”-ban. Mindezek hatására először csak a *Szává*tól délre eső részeket, majd a XVI. század végétől már az egész történelmi *Szlavóniá*t is *Horvátország*nak kezdték nevezni s *Szlavónia* fogalma egyre inkább *Pozsegá*tól *[Požega]* keletre, a *Dunái*g helyeződött át DÉLVIDÉKI S. 2012. Ehhez hasonló sorsra jutott az ország déli megyéiben korábban zárt tömböt alkotó magyar települések is. A szerb nyomás hatására ezek elpusztultak, helyüket az ebben fő szerepet játszó Cserni Jován[458]

[457] *Korbava, Korbávia*, latinul *Corbavia*, horvátul *Krbva*. Kisváros *Dalmácia* északi részén, az azonos nevű folyócska mentén, amely 1185-től 1460-ig püspöki székhely volt. A kiegyezés utáni közigazgatási felosztás szerint *Lika-Korbava vármegye* területén feküdt. *Korbávia* mellett, a *Korbáviai-mező*n (horvátul *Krbavska bitka*) zajlott le 1493. IX. 9-én az a csata, amelynek során Derencsényi Imre horvát bán seregét a török (bosnyák) akindzsik teljesen megsemmisítették, s elesett a szlavón-magyar nemesség színe-java, valamint több mint 10 000 katona. Ez az ütközet megpecsételte *Szlavónia* sorsát, egyfajta „szlavón Mohács” vagy „szlavón Rigómező” esemény volt.

[458] Cserni Jován (?1492–1527) szerb felkelővezér. Neve magyarul Fekete Iván. A „fekete” nevet onnan kaphatta, hogy állítólag a halántékától egy hatalmas fekete anyajegy húzódott le a testén. Habsburg Ferdinánd 1527-ben Fekete Ivánt „Rácország despotájává” tette, neki ígérte a dél-magyarországi szlávság feletti uralmat. Így Fekete Iván önmagát cárnak tekintve, véres harcokkal *Szabadká*ig jutott, ott udvartartást rendezett be, a környék már amúgy is megritkult és halálra sebzett magyar lakosságát elüldözte, valóságos fejedelemséget hozva létre. Így az akkor már a *Délvidék*en jelentős számban letelepedett szerb félkatonai elemek a korábbi évek török betörései miatt menekülni kényszerült délvidéki nemességet, akik régi birtokaira visszatérni szándékoztak, nem engedték visszatérni. A „cár” a magyarok

szerb martalócai foglalták el. A középkorban az egész történelmi *Délvidék*, *Szabadká*tól le a *Száva*ig, *Erdély*től egészen a *Pozsegai-havasok*ig egységes színmagyar tömb volt, de még a nándorfehérvári végeken is jelentős volt a magyar falvak száma. A macsósági *Cser* hegységben a mai napig áll *Tekerősfalva [Tekeriš / Текериш]*, de itt van *Végdebrecen [Debrc / Дебрц]*, *Végszendrő [Smederovo / Смедерево]*, *Barancs [Branićevo / Браничево]*, *Fejérkő [Baljevac / Бољевац]* és *Drinavár [Loznica / Лозница]* is. Ezt a *Száván* túli térséget sokáig *Túlsó-Szerémség*nek is nevezték, székhelye *Macsókő [Valjevo / Ваљево]* volt, de jelentős helysége volt *Fölsővábna [Suvodanje / Суводање]* is. *Macsókő*ről kapta e vidék a *Macsóság* nevet is, de közismertek voltak abban az időben olyan tájnevek is, mint *Cseralja [Pocerina], Tomlamellék [Tamnava]*, *Barancsság [Branićevo]* és *Kucsóság [Kučevo]* DÉLVIDÉKI S. 2011.

A vezérek korában még hungarus népességű *Havasalföld*et, majd *Moldvá*t elfoglaló román nyelvű lakosság a XIII. századtól egyre erősödően áramlott a *Kárpátok*on belülre. Ez a mozgás a XVI. századig elsősorban a magashegységi mezők és polyának[459] addig lakatlan területeinek benépesítését jelentette. Ez a román népesség a XVI. századtól egyre inkább a háborúk és népirtások, a török és tatár betörések áldozatául esett korábban magyar lakta területekre áramlott. Betelepedésük a XVII. századtól egyre gyorsult, s már a termékeny és korábban magyar lakta folyóvölgyeket és dombvidékeket érintette. *Erdély*ben a magyar falvakat Giorgio Basta[460] magyar népirtása több hullámban 1598–1604 között, Horea, Cloşca és Crişan[461] lázadóinak magyarok

birtokait szétosztotta alattvalói között és megindult az a 200 évig tartó véres „lakosságcsere", amelynek az addig színmagyar *Délvidék* javarészt szerbbé válását jelentette.

[459] A „poly", „póly" gyök alapjelentése 'takarás, beburkolás', ez az alapja a gabonaszemet takaró, burkoló polyva szavunknak. Értelmét tekintve a polyán vagy poján kapcsolatban van a szintén takarás alapjelentésű „mez" gyökkel, amely a mező szavunk alapja. A „polyán", „poján", „polyána", „pojána", „pojen", „polán" köznévi jelentése 'mező', 'havasi rét', illetve néha 'hegynyereg' MAÁCZ 1955. A „poľana" szlovák szó is, jelentése 'tisztás', jelen van a délszláv nyelvekben „polje" formában, jelentése 'mező', nagyobb méretét jelöli a „poljana" = 'mezőség', de megvan a románban is, „poiană" alakban, jelentése 'tisztás'. A *Polyána* a *Felvidék*en hegységnévvé is vált, a táj névadója legmagasabb pontja, az 1459 m magas *Polyána*.

[460] Giorgio Basta (1550–1607) német-római császári hadvezér. 1598-ban a császár megbízottjaként *Erdély*be ment a Báthory Zsigmond lemondását követő zavarok lecsillapítására. 1599-ben a fejedelemségre törekvő fiatal Báthory András bíborost megölette. 1601-ben Mihály havasalföldi vajdával megverte Báthory Zsigmond seregét, később megölette Mihály vajdát is, s a maga kezébe ragadta az uralmat. Kegyetlenkedéseinek Bocskai István felkelése vetett véget 1604-ben. 1606-ban a zsitvatoroki béke megkötése után visszavonult. Basta felismerte *Erdély* fontosságát a Habsburgok hatalmára nézve, s azt német kolóniává akarta átalakítani. Erre vonatkozó tervét egy emlékiratában dolgozta ki.

[461] Vasile Horea, Ion Cloşca és Gheorghe Crişan: 1784-ben vallási színezetű, magyarellenes román parasztfelkelés három, a bécsi udvar által hallgatólagosan támogatott vezetője. Lázadásuk 25–30 ezer román parasztot mozgatott meg. Ez volt az első erdélyi magyarellenes román terrorhadjárat *Zaránd, Hunyad* és *Alsó-Fehér vármegye* területén, valamint a *Maros* középső völgyében, amelynek során 389 magyar falut égettek fel, sokuk teljes lakosságát kiirtották.

elleni vérfürdői 1784-ben, Avram Iancu[462] felkelőinek magyar mészárlásai 1848 őszén tovább pusztította. Ezek következtében a románság egyre inkább ellepte az egykor magyarok lakta völgyek és dombhátak falvait, illetve a 800–1000 m felett fekvő területeken irtványtelepeket hozott létre, s így egyre összefüggőbb területeket vett birtokba. A XIII. századtól *Fogaras*, a XV. századtól *Hunyad, Krassó-Szörény*, a XVI. századtól *Beszterce* és *Naszód*, a XVII. századtól *Bihar*, a XVIII. századtól már az *Erdélyi-Mezőség* dombvidéki területein és a magasabb régiók völgyeiben is élt. Utóbbi terület esetében a XIX. században jelentősen hozzájárult a románosodáshoz az ortodox egyház és a *Kárpátok*on túli román bankok földbérlet és kölcsönnyújtási szerepe, amelyet a román nyelvű ortodox vallású népesség anyagi gyarapodása és etnikai térnyerésének elősegítésére indítottak. Ebben az időben az anyagi megmaradás érdekében sok magyar család kollektíven cserélt vallást és állt át a román ortodox egyházba, gyorsítva ezzel az asszimilációt.

A *Felvidék*en, a XVI. századi török előretörés következtében a magyar nyelvhatár, az *Alföld*ről és a *Dunántúl*ról az észak felé menekülő, zömében magyar népesség átköltözésével északabbra tolódott, majd a török kiűzése után erőteljesen déli irányban mozdult el. Az északról dél felé vonuló szlovákok a megritkult lakosságú magyar falvak sorát hódították el a *Kisalföld* északi peremén, a *Mátyusföld*ön, a *Vág, Garam, Nyitra* középső völgyében és a környező alacsonyabb hegyvidéki tájakon, a *Rima, Sajó, Hernád* völgyében, *Sáros* és *Zemplén* domb- és alacsony hegyvidéki tájain, valamint az *Alföld* északkeleti peremén, a *Latorca* és az *Ung* mentén. Eközben a XVI. századtól jelentős szláv beáramlás volt *Morvaország* és *Szilézia* területéről, később *Galícia* irányából. Így a XVI–XVII. század fordulójától jellemző folyamat, hogy az addig zömében magyarok lakta völgyek és medencék, az *Alföld* felé irányuló magyar elvándorlás miatt, egyre inkább szlovák lakossággal töltődtek fel. Ugyanakkor itt is telepesfalvak sora jött létre a 800–1000 m feletti területeken[463], s vált így a *Felvidék* középső és északi része szlovák, *Kárpátalja* hegyvidéki területe ruszin többségűvé. Ezekkel az etnikai folyamatokkal a XVIII. század elejére a magyar népesség területileg és létszámban is

[462] Avram Iancu (1824–1872) román jogász, az erdélyi császárhű, magyarellenes felkelés vezetője 1848–49-ben. 1848 júliusában a román csapatok irtóhadjáratba kezdtek a katonailag védtelen magyar települések ellen. Leghirhedtebb népirtásik a zalatnai és nagyenyedi magyarok lemészárlása volt. Avram Iancut a szabadságharc után a császári csapatok néhány napra letartóztatták, majd elengedték. Írásait cenzúrázták, magát felügyelet alatt tartották, de felelősségre vonás nem történt. 1852-ben ismét letartóztatták, néhány nap múlva kiengedték. Élete utolsó éveit alkoholista csavargóként az *Erdélyi-érchegység*ben kóborolva töltötte.

[463] Ezekből a betelepítésekből még a mai *Magyarország* területére is „jutott”: a *Mátra* 800 m felett fekvő kis falvai, *Mátraszentimre, Mátraszentlászló* és *Mátraszentistván* szlovák hegyi telepekként kezték életüket a XVIII. század elején. Hasonlóan jött létre a *Bükk*ben *Répáshuta* és a *Tokaji-hegység*ben *Háromhuta* is.

kisebbségbe került a *Kárpátok*on belüli területeken. A magyar birtokos nemesség e területen sok esetben a török elől menekülő népeknek adott menedéket. Ennek következményeként nyomultak előre a délről a török elől futó horvátok ékei *Zala, Vas* és *Sopron* vármegyék nyugati szélein *Pozsony*ig, a szerbeké a *Duna menté*n *Szentendré*ig, a románoké az *Alföld* keleti pereméig.

A megmaradt magyarság ösztönösen igyekezett benépesíteni az ország termékeny síkságait, ezért a *Kárpát-medence* központi területe felé áramlott. Így eredeti települési területének erősen csökkent a magyar jellege, és a nyelvhatár több helyen komolyan betöredezett. A XVII. századra az addig egységes magyar etnikai tömb kettévált egy nyugati a *Kisalföld–Dunántúl–Alföld* és peremén lévő nagyobb, és az *Erdély* középső és keleti részén lévő kisebb tömbre. A két terület között a magyarság egyre jobban szórványosodott, és végeredményben a *Biharerdő*ben és az *Erdélyi-Mezőség*en megtelepedő románság választotta el egymástól a két nagy magyar ajkú tömböt. A déli területeken a magyarság aránya nagymértékben csökkent, *Szlavónia*ból gyakorlatilag eltűnt, a *Bácska*[464] déli részén és a *Temesköz*ben kisebbségbe szorult. Egykori falvai jórészt szerb és román nyelvűvé váltak. Rákóczi függetlenségi kísérlete után a magyar népesség száma egyenletes növekedésnek indult, aránya egy ideig mégis tovább csökkent. Ezt a Habsburgok telepítési politikája okozta. A gyarmatként kezelt országban a magyarság beolvasztása lett a cél. Ennek megvalósítása érdekében császárhű, katolikus németek betelepítése indult meg, főképpen Mária Terézia (1740–1780) és II. József (1780–1790) uralkodása alatt. A nagy kedvezményekkel meghirdetett, szervezett állami toborzások során elsősorban a *Bácská*ba és *Temesköz*be, *Baranya* és *Tolna* vármegyébe, a *Bakony* és a *Vértes* vidékére, *Buda* és *Pest* környékére, valamint a városokba *Európa* német lakta területeiről mintegy 400 000 német nemzetiségűt telepítettek be.

A török elleni háborúk és a török hódoltság időszakának lélekszám-változását az 1715-ben és 1720-ban végrehajtott országos adóösszeírás adatai alapján elsőként Acsády Ignác[465] számolta össze. Eredményei szerint az ország népessége 2 500 000 főre csökkent. Később ezt a számot többen felülbírálták és megállapították, hogy az adatok hiányosságai miatt Acsády számítása téves. Legfrissebb ismereteink szerint az ország népessége a török hódoltság végén

[464] A *Bácska* eredeti magyar alakja *Bácsság*. Névadója *Bács* vára. A *Bácska* név a délszlávból került „vissza” a magyarba a XVIII. század folyamán.

[465] Acsády Ignác (1845–1906) történész. Eredeti neve Adler Ignác. A pesti egyetem jogi karán végzett. Fő műve a „Magyarország mezőgazdaságának története” és „A magyar jobbágyság története”. Legismertebb munkája a kor szellemét tükröző, „A Magyar Birodalom története”, amely a „magyar nemzet történetírójává” avatta, de amely művét dogmatikai oldalról erősen támadták.

éppúgy 4 000 000 volt, mint a török időszak előtt. Kiesett azonban kétszáz év természetes szaporulata, amelyben a magyarság aránya szenvedte el a legnagyobb visszaesést. Így 1700 után egy etnikailag erősen átalakult ország képe jelent meg. Ha a népességszám nem csökkent is 1500 óta, annál inkább megváltozott nemzetiségi összetétele. A népességből már csak 1 850 000 volt magyar, így arányuk az összlakosságon belül 46%-osra csökkent. Emiatt a magyarság vesztesége az elmaradt természetes szaporulatot nem számítva, is elérte az egymillió főt.

Az egyetlen terület a *Kárpátok*on kívül, amely töredékesen, de megőrizte magyar lakosságát a XX. századig a *Kárpátok*tól keletre, a *Csángóföld* területe. Ez ma az egyetlen *Kárpátok*on kívül fekvő, jelentős számban magyar népesség lakta terület[466]. Minden bizonnyal már jóval Árpád népének beköltözése előtt jelentős magyar lakossága volt e keleti területeknek. Sok magyar történész egybehangzó véleménye, hogy a *Prut* és a *Szeret*, folyók között fekvő egykori *Kunország (Kumánia)*, keletebbre a *Nyeszter*ig – a korábbi és mai *Moldva* területe – javarészt magyar lakosságú volt. E szerint a csángók nem „elcsángáltak", hanem eredetileg is itt éltek, magyarul beszéltek és a későbbi – *Kárpátok*on belülről jövő – székely kiáramlással nyelvileg és népileg erősödtek. Ez a megállapításunk nem egyezik a mai akadémiai magyar történettudomány álláspontjával. A kettős honfoglalás-elmélet szerint a VI. században már biztosan éltek itt magyarok. Később, az Árpád-korban, a magyar közösségeket erősítette az ide telepített magyar gyepűőrök serege, ők újabb településeket hoztak létre. A települések között legismertebb *Csöbörcsök [Ciuburciu]*, amely messze keleten a *Nyeszter* folyó mellett fekszik. A nagyon gyér feljegyzések tanúskodnak néhány város, *Nyeszterfehérvár [Bilhorod Dnyisztrovszkij / Білгород-Дністровський]*, *Kilia [Kilija / Кілія], Őrhely (Várhely) [Orhei], Kisjenő [Chişinău]* magyar vonatkozásairól. Az elszigetelődés sokáig megőrizte *Csöbörcsök* magyar lakosságát. Zöld Péter[467] a XVIII. század derekán ebben a *Nyeszter* melletti faluban még magyarul beszélő lakosokat térített vissza az ortodox keleti kereszténységről katolikus hitre, ahol

[466] Keleti magyarság, moldvai csángók: a magyar szóhasználat szerint, *Moldvá*ban élő magyar nyelvű népcsoport tagjai, akik vallási szempontból a moldvai katolikus lakosság részét alkotják. A magyarul is tudó moldvaiak száma ma kb. 65 000, ami a moldvai katolikusoknak csak 26%-a. A moldvai román anyanyelvű katolikusok jó részének ősei szintén az egykori magyar lakosság között keresendők. Nyelvváltásuk oka a román egyház és nyelvpolitika XIX–XX. századi románosításának eredménye.

[467] Zöld Péter (1727–1795) római katolikus pap. *Madéfalvá*n született, az 1764. évi kényszersorozások elleni székely tiltakozás egyik vezetője volt. A madéfalvi vérengzés után bebörtönözték, *Moldvá*ba szökött és *Csángóföld*ön telepedett le. A csángókról készült írásai a moldvai magyarokról szóló első ismertetőknek számítanak. Időközben amnesztiát kapott, majd hazatért és *Csíkrákos*on lett plébános, itt is halt meg.

a XX. század elején halt ki az utolsó magyarul is tudó generáció. *Nyeszterfehérvár*ott az idősebbek között még az 1970-es években is találtak olyanokat, akik törten beszéltek magyarul. Ma a legnagyobb számban magyar lakosságú moldvai falvak a romániai *Bákó [Bacău]* megyében vannak.

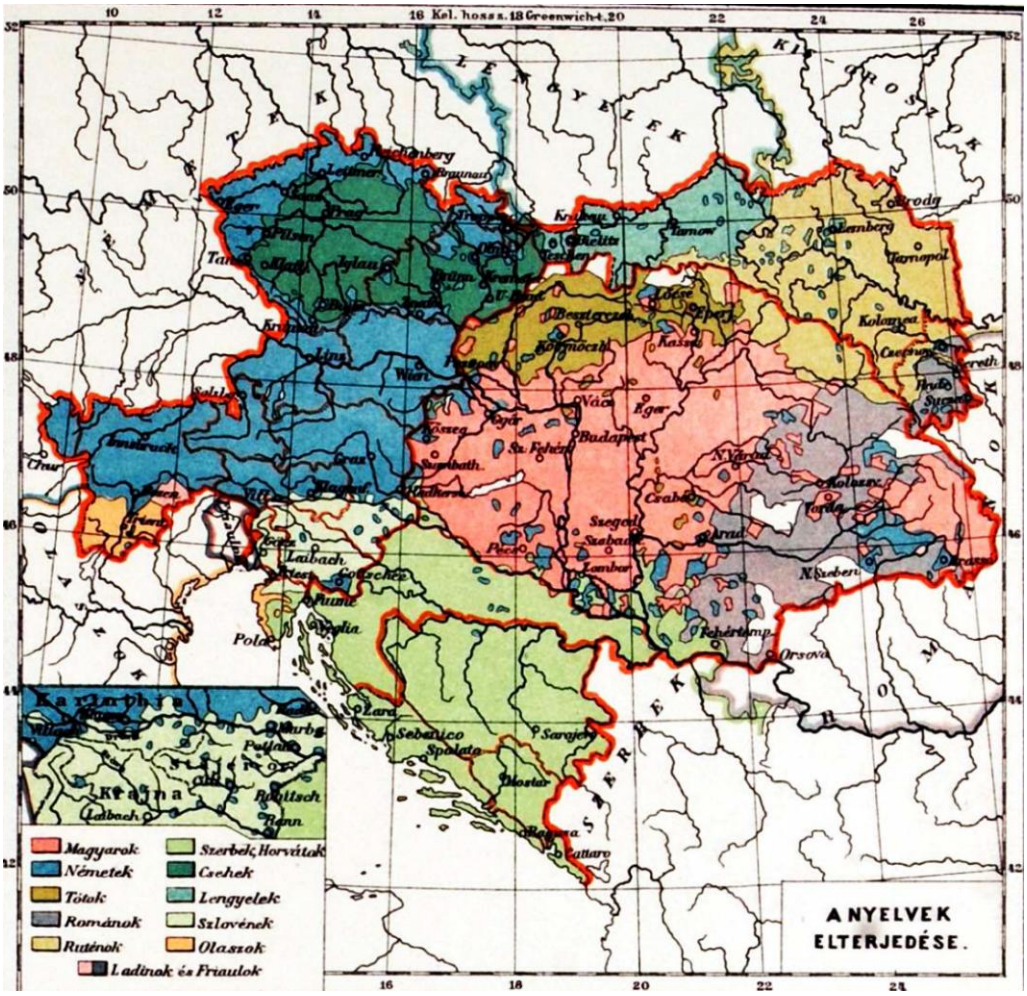

22. ábra: A Kárpát-térség (az Osztrák–Magyar Monarchia) nyelvi sokszínűsége a XIX. század végén: az egykori hungarus népesség egy nagyobb és egy kisebb foltra szűkült és a Kárpátokon belül is jelentősen lecsökkent.
(Kogutowicz teljes atlaszának térképe, 1911)

6. ÁLLAMTERÜLETI VÁLTOZÁSOK

A *Kárpát-térség* államterületi rendszere, ezen belül a térképi ábrázolást leginkább érintő államhatárok fejlődése, változása, átalakulása évezredes időszakban a hungarus népesség által lakott Kárpáton kívüli és belüli területeken, később már csak utóbbiak esetében *Magyarország* államterületén nyugodott. Így utóbbi elsősorban a *Kárpátok* belső oldalán és a *Száváto*l északra fekvő területekre érvényes kijelentés, amelyet időszakosan ugyan, de másfél évszázadnyi időre zavart meg az *Oszmán Birodalom* terjeszkedése. A *Kárpátok*on kívül évszázados állami jelenlét *Ausztria*, *Lengyelország*, és az idő nagy részében Oszmán vazallus államként, de belső autonómiával fejlődő *Havasalföldi Fejedelemség* és *Moldvai Fejedelemség*, majd az 1859-től függetlenedett *Románia* esetében volt. A *Száváto*l délre fekvő területeken a XI. században alakultak ki a délszláv királyságok, amelyek a XIV. század végéig javarészt a Magyar Szent Korona függésében működtek. Ezután ezek gyakorlatilag az *Oszmán Birodalom* államterületéhez tartoztak 1878-ig, majd a fejlődés az itt létrejött államokhoz kötődik, amely a XX. század folyamán többször komoly változáson esett át.

6.1.Magyarország államterület

(1)A Magyar Királyság

A hungarus népesség lakta területeken a gúrokból, gáriákból, illetve kagánságokból összeállt szövetségi rendszert később a gyulák, horkák vezetése alatt álló „törzsek” szövetsége váltotta fel. A hungarus népességű területek a *Kárpát-térség*ben a IV. századtól a hun, a VI. századtól az avar vezetésű államalakulat részeként működtek. Az Árpádok adta fejedelmek szintén hasonló rendszerben igazgatták az általuk a IX. századtól ellenőrzött területeket. Ez a törzsek szövetségi rendszerén alapuló korai közigazgatás a törzsi életforma felbomlásával, a feudális társadalmi keretek fokozatos kialakulásának eredményeképpen, végeredményben egy nyugati mintát leutánzó, de sajátosan magyar közigazgatási rendszer bevezetésével szűnt meg.

Géza fia Vajk, a későbbi Szent István következetesen fogott hozzá a feudális keretek kiépítéséhez és ehhez szükség volt a közigazgatás központosított és az akkori kor követelményeinek megfelelő kiépítésére. Szent István a maga nemében egyedülálló, a későbbiekben jogi szervezeti kereteiben folyamatosan megújulni képes, területi szervezeti rendszerében viszont hagyományőrző, sok esetben évezredre, illetve századokra folyamatosan visszanyúló tartós határokkal rendelkező közigazgatási egységeket a vármegyéket hozta létre.

Az Árpád-házi királyok országhatárának védelmében a XIII. század közepétől kezdve a gyepűk, a kapuk és az ezeket őrző hadinépek, az őrök szerepét mindinkább a várak vették át, és így nemegyszer az egyes várak hovatartozása jelezte a királyi fennhatóság, a királyság térbeli kiterjedését. Később, a XIII. század végére a király személye kezdett háttérbe szorulni, és fokozatosan kialakult az ország – latinul regnum – személytelenebb fogalma. Ennek a fogalomnak a megjelenése a XIV. században egyben már azt is jelentette, hogy a zárt, jogi egészet jelentő országterülethez a fokozatosan kialakuló magyar államhatár fogalma is hozzákapcsolódott, bár ekkor még az államhatár és a magánbirtok határa nem különült el egymástól. Ez a felfogás élt a XVII. század végéig, és csak a XVIII. századra szilárdultak meg a magyar állam határai oly módon, hogy a magánbirtokok nem befolyásolták a királyság határait. Ezzel szűnt meg az ország peremvidékein zajlott határvillongások korábbi, rendszerint magánjogi jellege is. A nemzetközi szerződésekben az ország területét a Szent Korona jelképezte; az Anjouk idején még úgy, hogy a királyt és a koronát együtt tekintették az állam fogalmának. Zsigmond korában azonban a király személye fokozatosan háttérbe került, és a Szent Korona az állam területe mellett – amelybe nemcsak a szűken értelmezett *Magyar Királyság*, hanem annak valamennyi tartománya is beletartozott – az államhatalom és az államérdek részeseit is jelentette. A fejlődés következményeként a XV. században a királyi kincstár jövedelmeit is a Szent Korona jövedelmeinek tekintették, és a birtokadományozás, a nemesítés forrása is a Szent Korona lett. A XVI. századtól kezdték az uralkodóktól nyert kollektív nemesi és politikai jogokkal is felruházott szabad királyi városokat is nem egyszerűen a király, hanem a Korona birtokaiként számon tartani BAK (1997) [pp.54–55.].

A feudális berendezkedésű *Magyar Királyság* belső területeinek közigazgatásában jellegzetes különkormányzati területek jöttek létre. Keleti irányban az *Alföld*et határoló *(Bihar)erdő*n túli területekre komoly népességfelesleg is nyomult a *Maros*, a *Szamos* és a *Körös* folyóvölgyein keresztül. Ennek az erdőn túli, erdőelvi területnek, *Erdély*nek az északi részén

alakult meg *Doboka, Kolozs* és *Torda* vármegye. Ezektől északabbra, a *Tisza* mellett fekvő *Szolnok* várától, mint központtól kiindulva jött létre a kezdetben egységes, egészen *Dés*ig nyúló *Szolnok* vármegye. Élén az uralkodót képviselve, a legjelentősebb országos főméltóságok közé tartozó, és a XIII. század elejéig független, szolnoki ispán állt. *Erdély* déli része, a *Maros* völgyétől a *Déli-Kárpátok*ig terjedő területen a királytól függő különkormányzat élére 1003-ban Szent István idősebb rokona, Zoltán személyében „princeps”[468] címet viselő tisztségviselőt állított, akinek a hatalma *Gyulafehérvár* központtal az egységes erdélyi *Fehér vármegyé*re terjedt ki. A király főtisztségviselőit ezen a területen a XIII. század elejétől már vajdáknak nevezték, akik egyben a gyulafehérvári ispáni címet is viselték. A század során az addig egységes *Fehér vármegye* területén három, a magyarországiakhoz hasonló szervezetű vármegye alakult, *Küküllő, Hunyad* és a területileg nem egységes tömböt alkotó „maradék” *Fehér vármegye*. A vajda joghatósága 1263-tól egész *Erdély* területére kiterjedt, és bár már a század elejéről vannak adatok arra vonatkozóan, hogy a vajda és a szolnoki ispán méltóságát azonos személyek viselték, ez csak 1263-tól állandósult és állt fenn 1426-ig. A vajdákat ugyan katonai, határvédelmi és igazgatási feladataik az ország legjelentősebb tisztségviselői közé emelték, mégsem alakult ki hatalmuk alapján 1526 előtt *Erdély*ben autonóm helyi hatóság. A különállási törekvések, bár időnként jelentőségük erősödött, csekélyebb szerepet játszottak, mint a *Magyar Királyság*hoz tartozás, és így a különkormányzat nem vezetett tartományi különálláshoz, aminek következtében *Erdély* a korszakban mindvégig a *Magyar Királyság* szerves részét képezte BAK (1997) [pp. 55–56.].

Hasonló, de némileg más a déli területek közigazgatási státusza ebben az időben. Itt 1526 előtt létrejöttek szorosabb központi hatalomtól függő területek és lazább befolyási övezetek. Az első, szorosabb állami függésben levő területeket *Szlavónia, Horvátország* és bizonyos korokban *Dalmácia* alkották. A XI. század közepén szerveződött meg *Szerém vármegye*. A *Dráva-Száva közé*n a dunántúli megyék közül *Baranya, Somogy, Kolon (Zala)*, átlépte a *Dráva* vonalát, fokozatosan dél felé terjeszkedett. A XIII. századra azonban a *Dráva* nyugati szakasza fokozatosan „határfolyóvá” vált, és csak *Baranya vármegye* átnyúló területei tartoztak szervesen a dunántúli megyéhez. A *Szerémség* keleti csücskében megszerveződött *Szerém vármegye* mellett, ettől nyugatra még két megye területe húzódott a *Szává*ig, a *Valkóvár* körül már a XI. században kialakult *Valkó* és ettől nyugatra *Pozsega vármegye*. Ezek a

[468] princeps (latin) = ’első’, ’vezető’, ’első helyen álló’

vármegyék közvetlenül a *Magyar Királyság*hoz tartoztak, területükön, ezeket nagyobb egységgé összefogó különkormányzat nem alakult ki BAK (1997) [pp. 55–56.], végeredményben a *Dunántúl* folytatásaként igazgatták. E *Dráva–Száva közi* terület későbbi általánosan használt neve *Drávántúl*.

A *Dráva-Száva közé*nek nyugati vidékén a *Szávától északra* levő területekre jogilag Szent László terjesztette ki hatalmát. A *Gozd-hegység*től északra, a *Kulpa* és a *Száva* közén ugyanúgy magyar népesség élt, mint az északabbra fekvő *Dráva–Száva közé*ben vagy a *Dunántúl*on. Ez *Szlavónia*, ahol vármegyei szervezet alakult ki, de a területet mégis *Erdély*hez hasonlóan különkormányzati egységként a király által kinevezett szlavón bánok irányították. Szent László 1090-ben terjesztette ki fennhatóságát erre a *Szávától délre* levő, korábban a horvát királynak hódolt vidékre, kihasználva a horvát uralkodó erejének meggyengülését, de nem állt meg a *Gozd-hegység*nél, hanem 1090-ben, az elhunyt horvát király, Zvonimir özvegye hívására elfoglalta a tengermelléki, az *Adriai-tenger* partjával párhuzamosan húzódó, „fővárosáról" *teneninek* vagy *knininek* is nevezett[469] *Horvátországot. A Száva* két partján levő területet, valamint a tengermelléki *Horvátország*ot, a magát 1102-ben *Tengerfehérvár*ott *[Biograd na Moru]* horvát királlyá is ténylegesen megkoronáztató Könyves Kálmán hódoltatta tartósan, és 1105-ben még *Dalmáciát* is megszerezte *Velencé*től. A tenéni *Horvátország*ot egyes források szerint ekkor *Szlavónia*nak hívták, amely elnevezést csak fokozatosan, 1190-re terjesztettek ki a *Dráva* vonaláig, így alakult ki a XII. század végére, a *Drává*tól a tengerpartig húzódó *Szlavónia (tota Sclavonia), magyarul Tótország* fogalma. Ebbe, az új hódítás mellett, ekkor még beletartozott *Zala, Somogy, Baranya Drává*tól délre levő, valamint *Valkó vármegye* területe is. A tatárjárás korára, a tengermelléki *Horvátország* és *Dalmácia* fogalma mellett, *Szlavónia (Sclavonia, Tótország)* névvel már csak a *Gozd-hegység*től a *Száv*án át, északkeleti irányba húzódó területet jelölték. És amint a XIII. században az ország azonossá vált a „regnum" fogalmával, ekkor kezdték *Szlavóniá*t is „regnum sclavoniae"-nak, azaz *Tótországnak* nevezni[470]. A XIII–XIV. század fordulójának belpolitikai viszályai idején a *Magyar Királyság*hoz délen kapcsolódó egész területre a magyar uralkodók inkább csak igényt formáltak, mintsem akaratuknak ott ténylegesen érvényt tudtak volna szerezni. Akkor azonban, amikor Nagy Lajos a visszahódított *Horvátország* és a korábban birtokolt *Dalmácia* mellé még annak déli részét és *Raguzá*t is megszerezte a

[469] Az akkori „horvát főváros" magyar neve *Tenén*, horvát neve *Knin*.
[470] A délszláv etnikumok megkülönböztetésére a tengermelléken lakók neve horvát, németül Krobaten, a *Szlavóniá*ban élőké tót, németül windisch volt.

velenceiektől, *Szlavónia* hivatalos elnevezése 1358-tól regnum Sclavoniae lett BAK (1997) [pp.56–57.].

A XIII. században *Szlavóniá*ban a korábbi várispánságok helyett a magyarországiakhoz hasonló vármegyéket szerveztek. Erre a folyamatra a tengermelléki *Horvátorszá*gban nem került sor. Itt ugyanis megőrizték annak a közigazgatási beosztásnak a rendjét, amelyet még Könyves Kálmán idején, a hódítás alkalmával ott találtak. Bíborbanszületett Konstantin szerint a *Horvát Királyságot* 14 kisebb egységre, zsupánságra osztották, amelyekből tizenegyet közvetlenül a király, hármat pedig a bán kormányzott. (Ezt részletesebben lásd a horvát közigazgatást tárgyaló részben). A *Magyarorszá*ghoz került dalmát városok önkormányzata, jogai is változatlanok maradtak. A dalmát tengerpart, a városok és a szigetek Könyves Kálmán 1105. évi hódítását követően, a velencei befolyás erősségének és a boszniai szövetségeseinek támogatása következtében, hol kisebb, hol nagyobb területtel és számban tartoztak *Magyarorszá*ghoz. A váltakozó eredménnyel folytatott küzdelem Zsigmond uralkodása idején azzal zárult le, hogy csak néhány kisebb sziget maradt *Magyarország* része BAK (1997) [p.57.].

A délen meghódított területeket az uralkodók, *Erdély*hez hasonlóan, különkormányzatba szervezték. *Szlavónia*, valamint 1105-től *Dalmácia* és *Horvátország* élére, „régi horvát szokás szerint”, bánt, bánokat neveztek ki. A horvát, szlavón és dalmát bánok kezdettől fogva a legmagasabb országos méltóságok közé tartoztak, akik a fennhatóságuk alatt levő területen a magyar uralkodók nevében elsődlegesen katonai (védelmi) és igazságszolgáltatási hatalmat gyakoroltak. A XII. században a bánok fő célja az volt, hogy tartományaikat mindinkább a magyar viszonyoknak megfelelően igazgassák és ezzel is szervesebben kapcsolják a területet a *Magyar Királyság*hoz. Ez a törekvés a tengermelléki *Horvátorszá*gban és *Dalmáciá*ban járt a legkisebb eredménnyel, mivel mindkét meghódított terület már korábban is viszonylag szilárdan kialakult politikai rendszerben, szervezetben élt. *Horvátorszá*gban még a magyarországi vármegyerendszert sem alakították ki, és már Könyves Kálmán, a dalmát városok meghódítását követően, azonnal megerősítette a nagy hagyományokkal rendelkező városok korábbi kiváltságait, szokásait BAK (1997) [p.58.].

A *Magyar Királyság*gal lazább kapcsolatban álltak azok a déli határok mentén, időlegesen meghódított területeken szervezett bánságok, amelyeket védelmi célokból hívtak életre az uralkodók, és amelyek sora gyakran csupán befolyási övezetnek tekinthető. A bánságok élén magyar előkelők álltak, akik – olykor, mint a legjelentősebb országos méltóságok viselői – a fennhatóságuk

alatt levő területen különkormányzatokat hoztak létre. A bánságok sorában a magyarországihoz hasonló vármegyerendszer nem alakult ki. Az első az oklevélben először 1137-ben említett *Boszniai bánság* volt, amelyet II. Béla, fiának, László hercegnek biztosított. II. Béla 1138-ban elkülönítette *Boszniá*t és annak egy részét, *Rámá*t, felvette a Ráma királya címet, amelyet a magyar uralkodók a későbbiekben is mindvégig viseltek. A báni különkormányzatok igazi korszaka azonban a XIII. században kezdődött. Az 1230-as években hívták életre a *Szörényi bánságot,* amely az *Al-Duna* és az *Olt* között, a *Déli-Kárpátok* déli lejtőin Erdéllyel volt határos, és amelyet a kunok ellenében szerveztek meg. A *Szörényi bánság*tól nyugatra a *Kucsói bánság,* a *Barancsi bánság,* a *Macsói bánság,* a *Sói bánság* és az *Ozorai bánság* terült el. A tengermelléki *Horvátország*tól az *Olt* folyóig életre hívott különkormányzatok jelentősége, amely az oszmánok előretörése idején a korábbiaknál is nagyobb lett, földrajzi fekvésükben rejlett. A magyar uralkodók a bánságok és a területükön levő várak megerősítésével a *Duna* és *Száva* vonalától délre, az ország törzsterületén kívül igyekeztek a külső támadókat feltartóztatni. Nagy Lajos 1365–1369-ben a *Bolgár bánság* központjába, *Bodony*ba *[Vidin]* helyezett magyar katonasággal akarta a törököt megállítani. Luxemburgi Zsigmond tudatosan törekedett az ország déli határainak egységesen szervezett védelmi kialakítására. Nemcsak a temesi ispán hatáskörét bővítette, de a *Macsói bánság* jelentőségének növelésére, az 1426-ban szerződéssel megszerzett *Nándorfehérvár* várát is a macsói bán fennhatósága alá rendelte. 1444-ben *Orbász* vidékén emeltek új bánsági központot, *Jajcá*t, amelynek hovatartozása, a törökkel szembeni ellenállása, a boszniai politika szerves következménye volt. A macsói, a sói, a szörényi bánokat a magyar uralkodók a védelmi feladatok mellett időnként a szomszédos vármegyékben gyakorolt bírói feladatokkal, bíráskodási jogkörrel is felruházták. A bánságok szervezetének, területének és nevének, valamint a bánok személyének gyakori változása egyrészt a magyar királyoktól való laza függéssel magyarázható, másrészt azokkal az önállósulási törekvésekkel, amelyekhez az itteni tisztségviselők az idegeneknek tett hűbéresküjükkel igyekeztek támogatást szerezni. Az oszmánok balkáni hódításaival a bánságok területe állandóan csökkent, és a báni méltóság nemegyszer csak puszta címmé vált BAK (1997) [pp.57–58.].

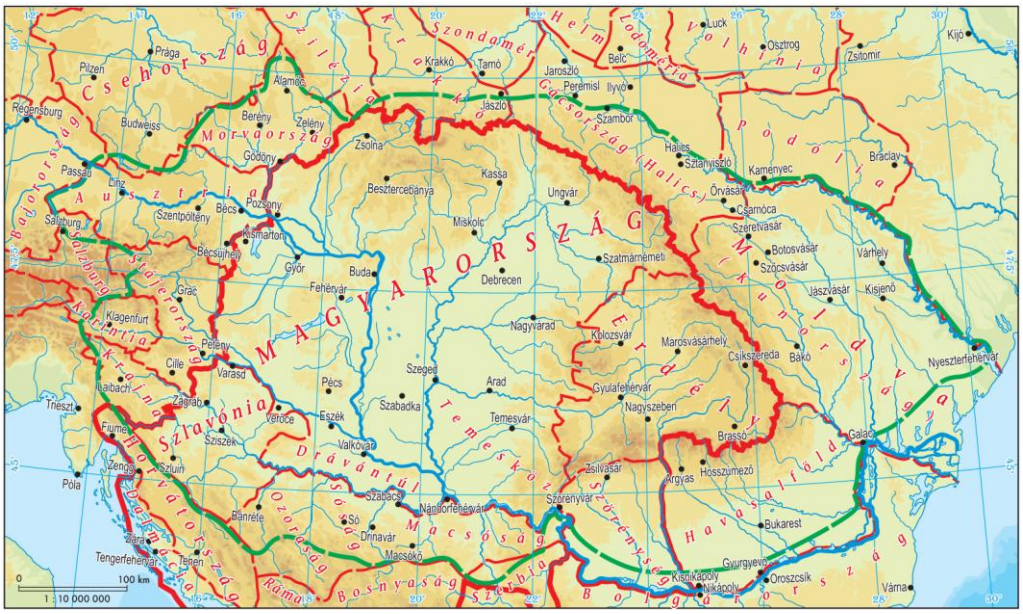

23. ábra: A Kárpát-térség politikai felosztása a XIV. században: a központi medence térszíneket, a déli területeket és az adriai partvidéket is a Magyar Királyság uralta (határát a vastag vörös vonal jelzi.) A külső területek több kisebb területegysége különböző befolyási területek részei. Északon a Lengyel Királyság, nyugaton a Német–Római Birodalom. A magyar fejedelmek X–XI. századi ellenőrzési területének határát a zöld szaggatott vonal mutatja. (szerk.: Faragó Imre)

Az ország déli határainak egységes védelmi rendszerét – ugyan már az ország déli területein belüli haderők lehetőség szerinti központosított irányításával – Mátyás uralkodása idején, az 1470-es évek során még sikerült megszilárdítani. Mátyás 1476-ban a horvát–dalmát–szlavón báni méltóságot egyesítette és a terület védelmébe bevonható haderőt rendelte a bán fennhatósága alá. A védelmi rendszert kelet felé az *Al-Duna vidéké*ig is meghosszabbította. Ennek irányítója az alsó részek főkapitánya[471] címet viselte, amely 1479-től rendszerint a temesi ispánok által viselt méltóság volt. A *Magyarország alsó részei* fogalmába a *Temesköz* vármegyéi[472], a *Bácsság*[473], valamint a Tiszántúl három déli vármegyéje[474] tartoztak. Volt azonban arra is példa, hogy az alsó részek főkapitányának hatásköre kiterjedt a *Dráva–Duna* és

[471] supremus capitaneus partium regni Hungariae inferiorum
[472] *Temesköz* vármegyéi: *Keve, Krassó, Temes, Torontál, Csanád* és *Arad*
[473] A *Bácsság (Bácska)* vármegyéi: *Bács, Bodrog* és *Csongrád*
[474] A *Tiszántúl* három déli vármegyéje: *Békés, Bihar* és *Zaránd*

a *Száva* által határolt terület, *Drávántúl* három keleti vármegyéjére[475] is. Az alsó részek főkapitányságának központja eredetileg *Temesvár* volt. A méltóság és a hozzá kapcsolódó védelmi rendszer *Nándorfehérvár* eleste, 1521 után is tovább élt és 1566-ig működött BAK (1997) [p.58.].

(2) A Magyar Királyság első feldarabolása

1526, a mohácsi csatavesztés, illetve 1541, *Buda* török kézre kerülését követő török hódító háborúk során a *Magyar Királyság* középső részén, azaz a *Kárpát-medence* központi, alföldi területén, egy fokozatosan szélesedő sáv az *Oszmán Birodalom* része lett. 1526-ban I. Szulejmán szultán még csak *Pétervárad*ot, a szerémségi várakat és *Eszék*et foglalta el, 1541-től kezdve azonban fokozatosan kiterjesztette fennhatóságát a *Dunántúl*on a *Balaton* vonaláig, a *Duna–Tisza közé*re, majd pedig a *Tiszántúl*ra is. 1544-ben *Fülek*, 1566-ban *Szigetvár*, *Gyula*, *Jenő* és *Világos* vára lett a töröké. A századfordulón tovább szélesedett a megszállt terület, északon *Eger* (1596), a *Dunántúl*on *Kanizsa* vára (1600) veszett el a *Magyar Királyság* számára. A XVII. század közepén ismét a *Tiszántúl*on voltak eredményesek a török hódítások. A *Fehér-Körös völgyé*ben *Jenő* várának ismételt meghódítása (1658), a *Maros*tól délre *Lugos* és *Karánsebes* átadása (1658), a *Sebes-Körös* partján *Várad* várának eleste (1660) a szorosan vett *Erdély* határáig terjesztette az oszmán uralmat. Északon *Érsekújvár*, *Léva* elvesztése (1663) jelezte a török további előrenyomulását, és a XVII. század utolsó harmadára az oszmán hatalom elérte legnagyobb magyarországi kiterjedését BAK (1997) [p.59.].

A *Mohács* előtti *Magyar Királyság* központi területe 1541 után a török előretörésének hatására, a fentieknek megfelelően, fokozatosan egyre keskenyebb sávra szűkült. A *Dunántúl*on a *Balaton* és az osztrák örökös tartományok határolták, a *Tiszántúl*on 1664-ig változó területtel, de fokozatosan szinte teljesen kikerült a magyar korona tartós fennhatósága alól. A *Duna* vonalától északra húzódó *Felvidék* területe volt az, amelyik – déli peremét nem tekintve – szinte érintetlen maradt a török magyarországi uralmának kiépítése idején is BAK (1997) [p.60.].

Az 1683–1699 között nemzetközi összefogással megszervezett török elleni háborúk eredményeként a megszállt területek szinte teljesen felszabadultak. A magyar rendek „a török kiűzéséért érzett hálából” az 1687: I–III. törvénycikkekben, többek között, elismerték a magyar koronát birtokló Habsburg-dinasztia osztrák és spanyol férfiágának választás nélküli

[475] *Szerém*, *Pozsega* és *Valkó* vármegyék

örökösödési jogát. Ezzel a visszafoglalt területek megszervezése és az ország újjászervezésének egésze a Habsburgok központi kormányzatának illetékességi körébe jutott BAK (1997) [p.60.].

(3) A keleti Magyar Királyság, az Erdélyi Fejedelemség

Az 1526 előtti Magyarország részét képező *Erdély* a mohácsi csatavesztés után fokozatosan levált az állam testéről s a török hatalomtól függő, de belső életét tekintve önálló állammá vált. A *Magyar Királyság* korábbi, török által el nem foglalt területeit és *Erdély*t az 1526-ban megválasztott két király közül sem Habsburg Ferdinándnak, sem Szapolyai Jánosnak, illetve utódának, János Zsigmondnak nem sikerült egyesítenie. Így a mindinkább leszakadó *Erdély*t 1528-29–1571 között több történetíró keleti *Magyar Királyság*nak, majd 1571-től *Erdélyi Fejedelemség*nek nevezi. Az *Erdélyi Fejedelemség* területe és ezzel politikai súlya, nemzetközi tekintélye és különállása is, 1571-től kezdve fokozatosan növekedett, illetve állandósult. A fejedelemség területének gyarapodását egyrészt az évek során ugyan változó nagyságú, a török hódítás miatt azonban egyre kisebbé váló *Részek (Partium)*[476], másrészt a XVII. századi rendi függetlenségi küzdelmekbe bekapcsolódó erdélyi fejedelmeknek, a személyüket illető, „végkielégítésként", időlegesen átadott magyar vármegyék területe jelentette BAK (1997) [p.61.].

A *Partium* fogalmát először a speyeri egyezményben foglalták írásba, de a terület tényleges kialakulása már 1541-ben megkezdődött. A *Partium* mindenkori kiterjedését a politikai körülmények, de főként az oszmánok katonai terjeszkedése döntően befolyásolta. Az 1690 előtti *Partium* területének kezdeményei 1541-re nyúlnak vissza, amikor a szultán, *Erdély* mellett – anélkül, hogy adományát a fenti elnevezéssel illette volna –, János Zsigmondnak adományozta a *Maros*tól délre levő, egykor *Magyarország*hoz tartozó területeken *Lippa*, *Solymos*, *Karánsebes* és *Temesvár* várát. Az 1544. évi tordai országgyűlésen a magyar politikai élet színterétől egyébként is távol fekvő tiszántúli vármegyék közül *Arad*, *Zaránd*, *Csanád* és *Békés* az erdélyi vármegyékkel együtt jelent meg, remélve, hogy ezzel elháríthatja a török hódítás veszélyét. Ez a közeledés az mutatja, hogy már a XVI. század negyvenes éveiben voltak olyan, korábban *Magyarország*hoz tartozó vármegyék, várak, amelyek kezdtek szorosabban *Erdély*hez kapcsolódni. A

[476] A *Részek*, latinul *Partium* az *Erdély*hez kapcsolt tiszántúli magyar vármegyék, ill. területek fogalmát jelenti. Egyes történészek a *Részek* fogalmát magyarellenes névnek tekintik, helyette a *Kelet-Tiszántúl* megnevezést tartják megfelelőnek. Ugyanakkor a *Részek* név fogalma ma már a magyar történeti-földrajzi tájrendszer részeként jelentkezik a térképi ábrázolásban, s időközben a mai Magyarország és a történelmi *Erdély* közötti széles területsávot jelöli.

Partium kifejezést először az 1570. december l-jén jóváhagyott speyeri egyezmény szövege tartalmazta[477]. Ebben leszögezték, és a *Partium* törvényhatóságai a későbbiekben is hangoztatták, hogy különállásukat az erdélyi államban is megtartják, valamint, hogy kedvező politikai körülmények esetén fenntartják maguknak a jogot a *Magyar Királyság*hoz való visszatérésre BAK (1997) [p. 61.]. Ezzel a gyakorlatban is létrejött a keleti *Magyar Királyság*, amely a „nyugati" *Magyar Királyság*tól területeket „vett el". Így újabb államhatár alakult ki a *Kárpátok*on belül, a *Magyar Királyság* – a török megszállta területeket nem számítva – gyakorlatilag kettéhasadt.

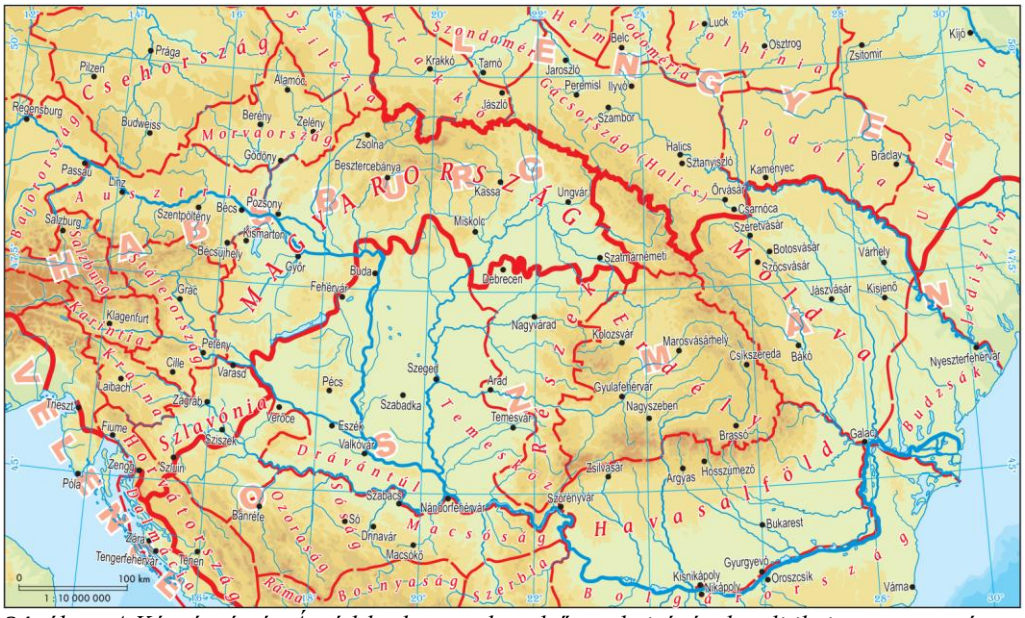

24. ábra: A Kárpát-térség Árpád-korban gyökeredző területiségének politikai megosztottsága a XVI. században. A korábbi magyar irányítást a széttagoltság váltotta fel: a terület a Habsburgok, a Lengyel Királyság és az Oszmán Birodalom határvidékévé vált

A speyeri megállapodásban a *Részek (Partium)* területét is rögzítették. Hozzá tartozott *Várad (Nagyvárad)* vára, *Bihar* vármegye, *Kraszna* és *Közép-Szolnok vármegye*, külön említve a csehi (szilágycsehi) uradalmat, *Huszt* várát és *Máramaros vármegye* területét, kivéve belőle *Nagybányát* és *Erdőd*öt. Ez az 1570-ben felsorolt négy vármegye a török keleti terjeszkedése során részben az

[477] A speyeri szerződés tartalmazza a János Zsigmondot megillető címeket is; *„Fenséges János fejedelem úr, a néhai felséges János királynak, Magyarország, Dalmácia, Horvátország stb. királyának fia, Isten kegyelméből Erdély és a magyarországi Részek fejedelme" (Transylvaniae ac Partium Hungariae dominus).*

*Oszmán Birodalom*hoz került, de elvileg 1690-ig *Erdély*hez tartozott, majd ebben az évben rendeletileg *Magyarország*hoz kapcsolták a korábbi *Partium*ot. A négy vármegye közül végleg *Magyarország* része lett ekkor *Bihar* és *Máramaros* vármegyék területe, valamint az 1544. évi tordai országgyűlésen megjelent vármegyék közül *Csanád*, *Békés*, és megváltozott kiterjedésben, *Arad* BAK (1997) [p. 61.].

A *Partium* mellett a XVII. század során ugyancsak *Erdély* politikai súlyának növekedését eredményezte az erdélyi fejedelmeknek időlegesen átengedett magyarországi vármegyék esetenként változó számú sora is. Az első területgyarapodást a XVII. század elejének rendi függetlenségi küzdelmeit vezető Bocskai István számára biztosította az 1606-ban megkötött bécsi béke. Az udvar és a rendek közötti vitás kérdésekben hozott megállapodást követően sorolták fel azokat a várakat és területeket, amelyeket a magyar koronától Bocskai élete végéig, illetve fiúági leszármazottai birtokolhatnak. Így *Erdély*hez került *Tokaj* vára *Ugocsa vármegye*, *Sereg* és *Szatmár* erőssége *Szatmár* vármegyével együtt. A későbbiekben még *Szabolcs* vármegye átengedéséről külön megállapodásban rendelkeztek, és Habsburg Rudolf oklevélben biztosította *Erdély* és a *Részek* önállóságát a Bocskai halálát követő időkre is. A Bocskainak átengedett négy vármegye és az erősségek a fejedelem rövidesen, 1606. december 29-én bekövetkezett haláláig növelték csupán *Erdély* tekintélyét. Fiú örököse nem lévén, a koronára visszaszálló területek átvételét már 1607 februárjában megkezdték a király biztosai BAK (1997) [p. 62.].

A harmincéves háborúba bekapcsolódó Bethlen Gábor volt az az erdélyi fejedelem, aki katonai, politikai sikereinek eredményeként ismét növelni tudta *Erdély* területét. Az 1622-ben megerősített nikolsburgi békében II. Ferdinánd Bethlen Gábor erdélyi fejedelemségének adta át *Szatmár, Szabolcs, Ugocsa, Bereg, Zemplén* és *Borsod vármegyét,* utóbbit *Szendrő* kivételével, valamint *Abaúj vármegyét Kassa* városával. Bethlen 1629-ben bekövetkezett halála után felesége, Brandenburgi Katalin teljesítette a békében foglaltakat, és a hét vármegye visszacsatolására kirendelt királyi biztosok már 1630 januárjában megkezdték működésüket. 1645-ben az I. Rákóczi György és III. Ferdinánd között a vallásszabadság és a rendi jogok biztosítása érdekében megkötött linzi békével egy időben külön oklevél biztosították az erdélyi fejedelem számára a Bethlen Gábor által is birtokolt hét vármegyét. A megegyezést azonban oly értelemben módosították, hogy *Szabolcs* és *Szatmár* vármegyéket I. Rákóczi György utódainak is biztosította a megállapodás. Ennek alapján 1648-ban, I. Rákóczi György halálakor, csak öt, *Abaúj*, *Bereg*, *Borsod*, *Ugocsa* és *Zemplén* vármegye került vissza a Magyar Korona

fennhatósága alá. *Szabolcs* és *Szatmár* vármegyék II. Rákóczi György kezén maradtak 1648 és 1660 között is BAK (1997) [p. 62.].

(4) Az elveszett Szlavónia

A *Magyarország*hoz délen, a *Drává*n túl kapcsolódó *Szlavónia* és különösen *Horvátország* már a XV. században a folytonosan meg-megújuló török támadásoknak volt kitéve. *Bosznia* 1463-ban bekövetkezett török kézre kerülése után *Horvátország* közvetlen szomszédja lett a terjeszkedő *Oszmán Birodalom*nak, amely seregeivel 1470-ben és 1471-ben *Horvátország* mellett már *Szlavóniá*ban is pusztított. Igaz, hogy Mátyás uralkodása idején, 1480-ban be-betörtek a magyar csapatok is *Bosznia* és *Szerbia* területére, de a török portyázásai állandóan pusztították a tengermelléki *Horvátország* vidékeit is. A horvát–szlavón–dalmát báni méltóságot viselő Corvin János Mátyás halála után ugyan időnként sikerrel támadt a szomszédos török területekre, de 1504-ben, halála előtt, a horvátországi *Tenén [Kinin]* vidékén már vereséget szenvedett a portyázó törököktől. A vár ostromára – igaz egyelőre eredménytelenül – 1511-ben és 1514-ben került sor, de I. Szelim szultán utasítására 1512-től állandósult a *Horvátország* elleni támadások sora. Az osztrák tartományokat is fenyegető oszmán támadások ellen már II. Ulászló és a későbbiekben II. Lajos, valamint a veszélyeztetett szlavóniai és horvátországi főurak mind gyakrabban fordultak katonai segítségért a Habsburg uralkodókhoz. Tényleges támogatást először csak 1521-ben nyújtott Ferdinánd főherceg, majd az osztrák anyagi és katonai segítség 1522-től rendszeresebbé vált. 1526-tól 1541-ig Habsburg Ferdinánd csak az osztrák örökös tartományok védelmében tett lépéseket a *Zengg [Senj]* és *Bihig [Bihács]* közötti horvátországi határvidéket erősítve. *Buda* török kézre kerülése után az egykori *Szlavónia* fokozatosan zsugorodó területének védelmére *Stájerország* kényszerült támogatást nyújtani, amellyel a kiépülő szlavón vagy vend végvidék fenntartását biztosították. 1564 után a horvát-szlavón végvidék fokozatosan a Belső-Ausztriai Haditanács igazgatása alá került, és 1578-ban Károly főherceg lett az ún. horvát–vend végvidék főkapitánya. A *Varasd*ra visszaszoruló horvát–szlavón bán saját katonáival a XVII. század elejére a *Kulpa* vonalát védte, és a területen fokozatosan kialakult a méltóságról elnevezett *Báni-végvidék* BAK (1997) [p. 63.].

A *Magyarország* délnyugati részén létrejövő védelmi rendszer területe az oszmán hódítás kiterjedése nyomán folytonosan változott. Elnevezése részben katonaságának etnikumától, a hagyományoktól, valamint szervezetének, igazgatásának változásaitól függött. Így az északra menekülő délszláv etnikumról fokozatosan kezdték a *Mohács* előtti *Szlavónia Szává*tól

délre levő területét „horvát” jelzővel illetni. A kiépülő végvidéknek a *Szává*tól az *Adriai-tenger* vonaláig terjedő részét *Horvát,* majd *Horvát-Tengermelléki végvidéki főkapitányságnak* nevezték. Ennek területe a *Mohács* előtti *Zágráb* vármegye déli, török által nem hódoltatott területén, valamint a tengermelléki *Horvátország* északi, keskeny, *Zenggt*ől kissé még délre is kiterjedő részén fekvő végvárakat foglalta magába. Az 1526 előtti *Szlavónia* területe mindössze egy keskeny, nyugati sávra szűkült. A korábbi polgári igazgatású megyék közül *Verőce* török fennhatóság alá került, *Kőrös vármegye* kisebbik, török által nem hódoltatott része megszűnt és katonai igazgatású területként az egykori *Zágráb* vármegye *Szává*tól északra húzódó keskeny sávjával, valamint *Varasd vármegyé*vel együtt a *Vend (Szlavón végvidéki) főkapitányság* nevet viselte BAK (1997) [pp.63–64.].

(5) A Habsburgok Magyar Királysága

Magyarország teljes területén a török uralom felszámolását a nemzetközi összefogással, a Szent Liga részvételével folytatott felszabadító háborúk, majd a Habsburgok vezette hadjáratok eredményezték. A török kiűzését csak több hadjárattal sikerült elérni. Ezen hadjáratok mindegyikének befejeződése után a legfontosabb kérdések sorába a birodalmak közötti határok megállapítása, a visszafoglalt területek megszervezése és a korábban meglevő területekhez illesztése, valamint az új helyzetnek megfelelően kialakított határok védelmének biztosítása tartoztak BAK (1997) [p.64.].

Az 1683-ban kezdődött háború eredményeként *Magyarország* legnagyobb része felszabadult a török megszállás alól. 1699. január 26-án, a tényleges helyzet alapján került sor *Karlócá*n[478] a béke megkötésére. A béke szövege kitért valamennyi kérdéses terület hovatartozására és a korábbiaktól eltérően nem az egyes várak birtokosáról döntött, hanem a lehető legpontosabban kijelölte az *Oszmán Birodalom* valamint a *Habsburg Birodalom* határát. Ez utóbbi értelmében valójában *Magyarország* déli határainak megállapítására került sor. A béke II. szakasza a *Temesköz*t az *Oszmán Birodalom* keretei között hagyta, III. szakasza rendelkezett arról, hogy a *Bácsság (Bácska)* területe a császár (I. Lipót) egyedüli és kizárólagos hatalmában és birtokában maradt. Különös gonddal vonták meg a *Szává*nál húzódó határt és biztosították, hogy *Nándorfehérvár*nak *(Belgrád)* megfelelő „előtere” maradjon. Így a *Szerémség* keleti csücske az *Oszmán Birodalom* része maradt,

[478] *Karlóca* török idők előtti magyar neve *Karom*. A *Karlóca* forma a magyar *Karom*ból keletkezett *Karlovci* formában történt szláv névátvétel „visszamagyarosodásának” eredménye.

és határvonala biztosította, hogy a *Habsburg Birodalom* nem érintkezhetett közvetlenül a stratégiailag igen fontos várral. A *Száva* északi partja a Habsburgok, déli partja pedig a török szultán birtokába került, míg a szigeteket közösnek minősítették és kimondták a hajózás kölcsönös zavartalanságának biztosítását is. A *Szává*tól délre levő, nyugaton húzódó határok kijelölésénél úgy döntöttek, hogy az *Una* folyó lesz a két birodalom határa BAK (1997) [pp.64–65.].

Magyarország 1526 előtti területéből a *Temesköz* és a *Szerémség* teljes területe csak 1718-ban, a pozsareváci béke megkötését követően került vissza az országhoz. A megállapodás értelmében a török még lemondott bizonyos havasalföldi, szerbiai és boszniai területekről, valamint *Belgrád*ról is. Az utóbbiak azonban az 1739. évi belgrádi békében ismét a törököké lettek, így valójában 1739-re alakultak ki azok a végleges határok, amelyek a magyar korona országainak kereteit adták még az *Osztrák–Magyar Monarchia* idején is, és amelyek hivatalos megváltoztatására csak az I. világháború után, a trianoni békében került sor. A XVIII. századra tehát a *Mohács* előtti *Magyarország* területe külső kereteiben ismét adottnak tekinthető. Az ország 1526 előtti, belső területi egysége azonban mégsem állt helyre. A Habsburgok központi kormányzata, birodalmi politikában gondolkodva, részint tudatosan nem is akarta helyreállítani a *Magyar Szent Korona Országai*nak egységét, de a megosztottsághoz részben az is hozzájárult, hogy az eltelt kétszáz esztendő alatt az egyes területek különállása, privilegizált helyzete olyan módon megerősödött, hogy ez a tényleges különkormányzatok, a megszerzett privilégiumok alapján szerveződött autonómiák önálló létét, továbbélését eredményezte BAK (1997) [pp.65-66.].

A török kiűzését követően megindult újjászerveződés, újjászervezés az országban számos közjogi kérdést, rendi sérelmet vetett fel. A területi megosztottság fenntartásának alapját a Habsburgok a neoaquisticával[479], a fegyverrel szerzett területekre vonatkozó külön joggal, a szabad rendelkezés jogával indokolták. 1699 után, a korábban egyértelműen magyarországi területeken, ha csupán időlegesen is, de különadminisztrációkat alakítottak ki, elsőként megszervezték például a budai kamarai adminisztrációt. Hasonló volt a helyzet a *Dráva–Duna* vonalától délre visszafoglalt vidékeken is, ahol 1700-tól a szlavón kamarai adminisztráció volt az illetékes, és ahol nem állították helyre a

[479] neoaquistica (latin), jelentése 'új szerzemény'. Az I. Lipót által bevezetett Neoaquistica-commissio lényege, hogy a törököktől visszavett részekben önkényesen rendezte a földbirtok viszonyokat és százezres nagyságba német és szerb gyarmatost telepített le. A „Magyarország újjászervezésére" létesített bizottság be akarta hozni az osztrák örökös tartományok abszolút igazgatását Magyarországon is.

korábbi megyei beosztást sem. A magyar rendek különösen sérelmesnek találták, hogy az 1526 előtt előtt közvetlenül *Magyarország*hoz tartozó, egykori *Szerém, Valkó, Pozsega* vármegyéket külön igazgatták. A „történeti jogra" hivatkozva követelték ennek a területnek, mint *Magyarország* „Drávántúli, ötödik kerületének" *Magyarország*hoz való kapcsolását. A rendek sorozatos panaszait végül – legalábbis elméletben – az 1741. évi országgyűlés orvosolta. Az ekkor hozott törvényekben ugyanis kimondták a terület visszacsatolásának elrendelését, valamint magyar fennhatóság alá helyezését. Külön törvény rendelkezett az ún. *Alsó-Szlavónország*nak[480] a Szent Korona joghatósága alá való rendeléséről, de úgy, hogy egyben a horvát bán fennhatóságát is megerősítette a terület felett. Mindez azonban a gyakorlatban nem valósult meg. A *Dráva–Duna* és a *Száva* közötti terület keleti felét, a korábbi *Drávántúl*t, *Szlavóniának* nevezve, az itt, 1746-ban kialakított három vármegye végül csupán azzal, az 1741. évi törvényben is említett joggal rendelkezett, hogy nemcsak a horvát bán tábláján jelenhettek meg *Zágráb*ban, hanem követeik megyénként a magyar országgyűlésre is meghívást kaptak BAK (1997) [pp.65–66.].

Különkormányzati terület lett 1699 után *Horvátország (Új-Horvátország, Ó-Szlavónia)* is. Ezzel a névvel azonban most nem a korábbi, tengermelléki *Horvátország*ot nevezték, hanem a karlócai béke értelmében meghúzott határoknak megfelelően, az *Una*tól nyugatra levő területet és az 1526 előtt *Szlavónia*nak nevezett, a *Száva* két partjától a *Drává*ig húzódó vidéket. A különkormányzat élén a horvát bán állt, akinek székhelye *Zágráb*ban volt. A horvátországi vármegyék, ellentétben a szlavóniaiakkal a báni táblán vettek részt, és a magyar országgyűlésen csak az egész *Horvátország*ot képviselő küldöttek jelentek meg BAK (1997) [p.66.].

Ugyancsak önálló igazgatást alakítottak ki az 1718. évi pozsareváci békével Habsburg kézre került, a *Maros*tól délre az *Al-Duná*ig, keleten pedig *Erdély* határáig húzódó vidéken, a *Temesköz*ben. A visszafoglalt területet közvetlenül a központi kormányszerveknek rendelték alá, királyi tulajdonnak tekintették, és élére az uralkodó katonai kormányzót nevezett ki, Claudius Florimund Mercy gróf személyében. Az országnak ezt a részét 11 vidékre (kerületre) osztották, és – déli földrajzi helyzete, a védelemben várhatóan betöltendő szerepe alapján, felújítva a *Mohács* előtt használt bánság fogalmát – anakronisztikus módon, *Temesi Bánság*nak vagy csak *Bánságnak,* illetve a

[480] *Alsó-Szlavónország*nak nevezték a *Dráva–Duna* és a *Száva* által közrezárt keleti területeket. Ez a *Drávántúl*, amely a török idők előtt a *Magyar Királyság* szerves részét képezte, a magyar *Délvidék* része volt. A terület megnevezésére ma terjedőben van a *Nyugat-Délvidék* megjelölés.

latinból származó németes névalak alapján *Bánát*nak kezdték nevezni, anélkül, hogy valaha bánt neveztek volna ki az itteni kormányzat élére. A katonailag igazgatott területen a legfontosabb feladat annak lakhatóvá tétele, benépesítése, majd megfelelő hasznosítása volt. A magyar rendek, akárcsak a *Drávántúl* (az „új" *Szlavónia*) esetében, itt is követelték a terület visszakapcsolását *Magyarország*hoz. Az 1741. évi törvény XVIII. törvénycikke a *Bánság* reinkorporációját is kimondta ugyan, de a tényleges visszacsatolásra csak 1778-ban került sor. Igaz, hogy 1751-ben hét kerületét polgárosították és ezt a területet a katonai kormányzat alól kiemelve, az udvari kamara alá rendelték, majd 1768-ban kizárólagossá tették a kamarai igazgatást. A katonai kormányzat végül csak a határvédelmet biztosító, a *Bánság* déli és keleti peremvidékére telepített határőrök szervezetére terjedt ki BAK (1997) [pp.66–67.].

Az 1541 után egyre fontosabb politikai szerepet betöltő és mind önállóbb életet élő *Erdély* sem került vissza *Magyarország*hoz a török háborúkat lezáró békekötéseket és az ország újjászervezését követően. *Erdély* fejedelmei nem kapcsolódtak be a felszabadító háborúkba és ezzel elveszítették annak reményét is, hogy a török kiszorítását követő újjárendezésben részt vállalhassanak. I. Lipót az 1690. október 16-án, *Bécs*ben kibocsátott és 1691. december 4-én ünnepélyes formában is megerősített oklevelével (Diploma Leopoldinum) szabályozta *Erdély* közjogi helyzetét. Az udvar nem ismerte el a fiatal Apafi Mihály fejedelemségét, helyette kormányzót nevezett ki, az igazgatásban eljáró főméltóságokat pedig csak az uralkodó hozzájárulásával lehetett betölteni. Megszűnt *Erdély* külpolitikai önállósága is. A fejedelmi tanács helyett I. Lipót életre hívta a Guberniumot és a terület ügyeiben illetékes legfőbb kormányszéket, a bécsi székhelyű, önálló Erdélyi Udvari Kancelláriát. 1765-ben Mária Terézia nagyfejedelemség rangjára emelte *Erdély*t, ezzel is tovább erősítette különállását. A Gubernium székhelye a korábbi fejedelemségi központ, *Gyulafehérvár* helyett *Nagyszeben*, majd *Kolozsvár* lett, míg az erdélyi országgyűléseket általában *Kolozsvár*ott tartották. Az 1690 utáni *Erdély* területe csökkent azzal, hogy a XVI. századtól hozzákapcsolódott magyarországi törvényhatóságok ismét visszakerültek *Magyarország*hoz, bár felsőbb szinten *Zaránd vármegye* közigazgatási ügyeiben a Gubernium maradt illetékes. *Erdély* északi és nyugati határának kérdése azonban 1733-ig bizonytalan és vitatott volt. Átmeneti megoldás alakult ki I. József két, 1709-ben kibocsátott rendelete nyomán. Ennek értelmében *Máramaros, Közép-Szolnok, Kraszna* és *Zaránd vármegyék*et, valamint *Kővár vidéké*t adó- és pénzügyi szempontból a Gubernium, katonai és közigazgatási kérdésekben azonban a magyar kormányszékek illetékességi körébe utalták. III. Károly, az

1732. december 31-én kibocsátott rendeletével, amelyet az erdélyi rendek az 1733. február 16-án *Nagyszeben*ben tartott országgyűlésen törvénybe is iktattak, az eddigi, folytonos vitákra lehetőséget adó helyzetet egyértelműen rendezte. A korábbiaktól eltérő formában felújította a *Partium* fogalmát és *Erdély*hez kapcsolt négy magyarországi törvényhatóságot. A királyi rendelkezés értelmében így 1733-tól *Erdély*hez csatolták *Közép-Szolnok* és *Kraszna* vármegyéket, *Kővár vidékét* és *Zaránd vármegyé*t is. Utóbbit 1744-ben megosztották és nyugati területe ezt követően a *Magyarország*hoz tartozó *Arad vármegye* része lett. A magyar rendek követelése azonban az volt, hogy az ekkor *Erdély*hez csatolt *Partium* kerüljön vissza *Magyarország*hoz. Az 1832–36. évi országgyűlésen törvénybe is iktatták a *Partium* visszacsatolását, mindez azonban gyakorlattá csak 1848-ban, *Erdély* és *Magyarország* uniójának megvalósulásakor lett. A Bach-korszak a partiumi törvényhatóságokat ismét *Erdély*hez kötötte, amelyek csak 1860-ban kerültek véglegesen *Magyarország*hoz. Maga a *Partium* fogalma, és annak négy törvényhatósága a *Magyarország*on és *Erdély*ben 1876-ban végrehajtott megyerendezés során szűnt meg BAK (1997) [pp.67–68.]. A megszűnt *Partium* fogalom egyfajta „felújulása” 1920 után következett be, amikor a *Romániá*hoz került kelet-magyarországi területek történelmi *Erdély*en kívüli részeit kezdték el *Részek* névvel jelölni. Így ma *Részek* történeti-földrajzi táj fogalmán a trianoni államhatár és a történelmi *Erdély* határa között fekvő romániai területeket értjük.

Magyarország területi integritását csökkentette a Habsburg kormányzat az ország déli határain kialakított *Határőrvidék*nek nevezett különkormányzati területtel, amelyet az egykori egységes országot alkotó vármegyék területéből hasítottak ki, és amely igazgatási szempontból közvetlenül a bécsi Haditanács alá tartozott. A karlócai, majd a pozsareváci béke után is reális és kiszámíthatatlan veszélyt jelentő *Oszmán Birodalom* ellenében, főként horvát, és szerb, valamint német és román katonákat, az említett területre menekült parasztokat, mintegy kiváltságolva, csak a határok védelmére kötelezték és az országban egyébként szokásos szolgáltatások alól meghatározott keretek között mentesítették őket. Nem csupán ezek a privilégiumok voltak azok elsősorban, amelyek a határőrvidék lakóit, a határőrvidék területét mintegy elkülönítették a környező önkormányzatoktól, hanem sokkal inkább az, hogy főhatóságuk következtében kikerültek a magyar rendi szervezet keretei közül BAK (1997) [p.68.], ezáltal az e területeken lévő népesség egyre inkább elkülönült *Magyarország*tól.

(6) Az autonóm Magyar Királyság

Az 1739. évi belgrádi békét követően *Magyarország* külső határai az I. világháború végéig változatlanok voltak. A Habsburg kormányzat által kialakított belső közigazgatási szervezeti egységek azonban súlyosan felszabdalták az ország területét. Ennek első törvényi megszüntetéséről az 1848-ban törvénybe iktatott polgári átalakulás középszintű közigazgatási és igazgatásföldrajzi eredményeinek megszületéséig kellett várni. Ugyanakkor ezek az 1848-as törvények a szabadságharc leverése következtében nem léphettek érvénybe, arra a kiegyezésig, 1867-ig várni kellett. A kiegyezési törvények nem csak a belső közigazgatás, hanem a privilegizált, rendi jellegű intézmények végleges megszűnését is meghozták s az ország teljes belső átalakuláson, rendszerváltáson esett keresztül. Utóbbira az 1870. évi XLII. törvény adott lehetőséget, a közigazgatási egységesség megszületését pedig az 1886-ban törvényerőre emelkedett, az azonos jogállású, és a *Szent Korona Országai*nak valamennyi területére kiterjedő, egységes vármegyerendszer bevezetése adta meg az alapot. Ugyanakkor az 1867. évi kiegyezést követően is a törvényhozásban és a legfelső szintű kormányzásban *Horvátország*nak (a középkori *Szlavónia*) és *Szlavóniá*nak (a középkori *Drávántúl*) külön jogai voltak BAK (1997) [p.68.], a két területet összevonva, *Horvát-Szlavónország*ok néven, ugyan vármegyékbe szervezve, de *Zágráb*ból irányították. A kiegyezési törvény életbe lépésével a *Magyar Királyság* a megalakult *Osztrák–Magyar Monarchia Ausztriá*val egyenjogú második tagja lett. A létrejött magyar kormányzat, élén a miniszterelnökkel, a *Budapest*en működő magyar minisztériumok egyértelműen autonóm státuszt adtak a korábban a *Habsburg Birodalom*ba betagozott *Magyar Királyság*nak. Ez a közjogi állapot *Magyarország*nak meghozta az elérhető legteljesebb függetlenséget, de az állam kifelé, külpolitikai értelemben továbbra is birodalmi országrész maradt. A Habsburg vezetésű *Ausztria Magyarország*gal szemben ugyan komoly engedményekre kényszerült, de a *Magyar Királyság* pénzügyi, katonai és külpolitikai értelemben nem lett önálló állam.

25. ábra: A Kárpát-térség politikai „egyesítése”: az Osztrák–Magyar Monarchia. Területe 676 615 km², népessége: 51 400 000 fő (Kogutowicz teljes atlaszának térképe kicsinyítve, 1911)

(7) A Magyar Királyság második feldarabolása, függetlenség

Az *Osztrák–Magyar Monarchia* elvesztette az I. világháborút, területe a győztes nagyhatalmak diktátuma és az ott élő nemzetiségek elszakadási törekvései miatt megszűnt egy állami keretben maradni. Két államalkotó részének, *Ausztriá*nak és *Magyarország*nak a határait a győztes antanthatalmak szabták meg, amelyek kialakulása szorosan kapcsolódott azokhoz az 1918-ban lezajlott eseményekhez, amelyek meghatározták az *Osztrák–Magyar Monarchia* sorsát. Az *Ausztria–Magyarország*ot érintő, 1918-ban végbement változások eredményeként 1918 októberétől gyakorlatilag megszűnt a dualista állam létezni. A monarchián belül élő nemzetiségek egymás után mondták ki függetlenségüket, és a *Monarchia* területéből, 1918. október 11-től, a Lengyel Nemzeti Tanács krakkói megalakulásától kezdve, egymás után váltak ki az utódállamok BAK (1997) [p.68.].

A magyar kormányzat részvétele nélkül előkészített, *Magyarország*ra vonatkozó béke szövegét a magyar békeküldöttséggel[481] 1920. június 4-én

[481] A békeokmányokat a Nagy-Trianon palotában magyar részről Benárd Ágoston és Drasche-Lázár Alfréd írták alá.

íratták alá a versailles-i Nagy-Trianon-palotában. A győztesek által egyoldalúan diktált „szerződés” szövegében rögzítetteket komolyan befolyásolták az 1918-tól zajló hadi- és politikai események, és előre meghatározták a már *Ausztriá*val 1919. szeptember 10-én megkötött Saint Germain-i békében foglaltak, így a trianoni béke valójában egy, a nemzeti elveket hangoztató diktátum volt. A béke törvényesítette a *Nyugat-Dunántúl*[482], a *Felvidék*, a *Részek*[483] és *Erdély*, *Máramaros* és a *Temesköz*, a *Bácska* déli része, a *Muraköz* és a *Mura-vidék*, a *Drávaszög*, valamint *Horvátország* és *Szlavónia Magyar Királyság*tól való elcsatolását. Az így létrejött új államhatárok sehol nem követték a *Magyar Királyság* korábbi határvonalát. Az ország korábbi 325 411 km^2-nyi[484] területéből a budapesti kormányzat irányítása alatt mindössze 93 073 km^2 maradt. A lakosság száma a korábbi 20,8 millióról[485] 7,6 millióra csökkent. A veszteséget növelte, hogy a szomszédos országokhoz került magyarok fele az utódállamok területén zárt etnikai tömbben élt BAK (1997) [p.69.].

Az 1920-ban megállapított határok ismételt módosításaira a belpolitika folytonos szorgalmazása, a nagyhatalmi politika és a második világháború eseményei következtében került sor. *Magyarország* területét Trianont követően először 1938. november 2-án, az első bécsi döntéssel módosították. *Csehszlovákia* déli területének keskeny sávját csatolták ekkor ismét *Magyarország*hoz, úgy hogy a vitás városok közül *Pozsony* és *Nyitra* végül *Csehszlovákiá*nál maradt. Visszakerült az országhoz a *Csallóköz* területe, *Komárom* városával és ettől északra, a *Léva*ig húzódó *Garam völgye*, majd keletre *Losonc*, *Rimaszombat*, *Rozsnyó*, *Kassa*, *Ungvár*, *Munkács*, *Beregszász* vidéke és a *Tisza* jobb partjának egy szakasza.

Csehszlovákia német megszállásának idején, 1939 márciusában, a széteső államból *Magyarország* önálló katonai akcióval pár nap leforgása alatt szerezte vissza *Kárpátalja* területét, ezzel a korábban még vissza nem csatolt egykori *Ung* és *Bereg vármegye*, valamint *Máramaros* vármegye északi része került magyar igazgatás alá.

1940. augusztus 30-án, a második bécsi döntés *Magyarország*nak ítélte a *Részek* és *Erdély* északi területeit, *Máramaros* déli részét és a *Székelyföld*

---

[482] A *Nyugat-Dunántúl*, vagyis *Vas*, *Sopron* és *Moson vármegyé*knek Ausztriához került területei a Saint Germain-i békében lettek rögzítve.
[483] A*Részek* fogalmán ez esetben az újonnan meghúzott magyar-román határ és Erdély történelmi határa közti területet értjük.
[484] A 325 411 km^2 Magyarország és a belső autonómiával rendelkező *Horvát-Szlavónország* együttes területe. *Magyarország* területe *Horvát-Szlavónország* nélkül 281 713 km^2 volt.
[485] *Horvát-Szlavónország* nélkül 18,2 millió

jelentős részét. Délen *Nagyszalonta, Nagyvárad* és *Kolozsvár* vonala jelölte az ország új határát.

Jugoszlávia német megszállásának idején, 1941 áprilisában vette birtokba a magyar honvédség a *Bácska* területét, a *Drávaszög*et, a *Muraköz*t és az ettől északra fekvő *Mura-vidék*et.

(7) A magyar köztársaságok

Már a II. világháború befejezését megelőzően, az 1944. október 11-én *Moszkvá*ban aláírt, de végrehajtásra nem került előzetes fegyverszüneti megállapodás kötelezte *Magyarország*ot arra, hogy állítsa helyre az 1937. december 31. előtt fennállt határait. Az 1945. évi január 20-án, ugyancsak *Moszkvá*ban aláírt magyar fegyverszüneti egyezmény második pontja értelmében *Magyarország* kötelezte magát, hogy visszavonja haderejét és hivatalnokait *Magyarország* 1937. december 31-én fennállott határai mögé, továbbá hatályon kívül helyez minden olyan törvényhozási és közigazgatási szabályt, amely az annexióra, vagy pedig az 1920-ban *Csehszlovákiá*hoz, *Jugoszláviá*hoz és *Romániá*hoz került területek *Magyarország*hoz csatolására vonatkozott BAK (1997) [p.70.].

A Szövetséges és Társult Hatalmakkal *Párizs*ban, 1947. február 10-én megkötött béke I. része foglalkozott *Magyarország* határaival. A béke szövege értelmében visszaállították jelenleg is érvényben levő, 1938. január l-én volt, egykori, azaz a trianoni határokat. Az 1920-as megállapodás azonban annyiban módosult, hogy *Magyarország, Csehszlovákia* új határainak megállapítása következtében, határossá vált *Szovjetunió*val. Ez azonban területi változással nem járt, mivel a két állam határát az 1938. január 1-én érvényben lévő vonalon jelölték meg. Területi kérdésekben a béketárgyalásokat magyar részről komoly várakozás előzte meg. A magyar kormány *Románia* felé először 22 000 km², majd már csak 4000 km² területi igénnyel lépett fel. *Csehszlovákia* felé a *Duna–Ipoly szöge Magyarország*nál maradása merült fel igényként. Mindkét esetben etnikai és gazdasági érveket sorakoztattak fel. A békediktálók mindkét igényt elutasították. Így a párizsi béke területi rendelkezéseinek értelmében visszaálltak a trianoni békeszerződésben kijelölt határok, kis módosítással. *Csehszlovákia* öt *Moson vármegye*i községre, *Dunacsún, Oroszvár, Horvátjárfalu, Rajka, Bezenye*, egyes forrásokban még *Dunakiliti*, tartott igényt ebből hármat meg is kapott: *Oroszvár, Horvátjárfalu, Dunacsún* 1947. február 10-én kikerült a magyar közigazgatás alól. *Magyarország* területe 93 036 km^2-re csökkent.

6.2. Ausztria államterület

Ausztria keleti, sík-, dombvidéki és alacsony hegyvidéki részének kelta törzseit, a hungarus pannonokat előbb a rómaiak hódították meg, s hozták létre Kr. e. 35-ben *Pannónia*, majd Kr. e. 15-ben *Noricum* provinciákat. Mindkét terület dombvidéki részei a *Dunántúl* nyugati folytatása, népessége még a római hódítás után is jórészt hungarus volt. A nyugati, magas alpi területek ritka népessége a szűk völgyekben élt. Marcus Aureliustól tudjuk, hogy mindkét provincia kelta lakossága kitéve maradt a germán és más barbár népek támadásainak. Az idegen népek betörése mindig a *Duna* völgyén át történt, fokozottan így volt ez a *Római Birodalom* elleni keleti támadások idején. Így 430 körül *Pannónia* a *Hun Birodalom* része lett, majd előbb a keleti gótok országához, 540 körül pedig az *Avarok Birodalmá*hoz tartozott. Utóbbihoz az *Enns*től keletre fekvő területek tartoztak. Az avar hódítással egykorú a szlávok terjeszkedése a későbbi *Csehország*ban és *Morvaország*ban, később *Isztria*, *Dalmácia* és *Krajna* területén. *Avarország*ot a frank Nagy Károly döntötte meg 791–99 között, és ő alakította meg az avarok birodalmának nyugati részéből *Ostmark* tartományt, amelyből az *Osztrák Hercegség* fejlődött ki. Ennek a katonai rendeltetésű területegységnek a frank, később pedig a *Német Birodalom* védőbástyájául kellett szolgálnia. Eleinte a *Duna* déli oldalán az *Enns*től a *Bécsi-erdő*ig terjedt; a *Duná*tól északra nem volt szilárd határa. Az avarok hatalmát a X. században a magyarok állították helyre, így *Ostmark*ot a magyar csapatok döntötték meg, ezzel a *Frank Birodalom* kiszorult a térségből, a magyar fejedelmek az *Alpok*ig, ill. az *Enns*, egyes szerzők szerint az *Inn* folyóig ellenőrizték a későbbi *Ausztria* területét. Hatalmuknak ezen a területen részben I. (Nagy) Ottó német király *Lech-meze*i, 955 augusztusában kivívott győzelme vetett véget. Így *Ostmark* újra megalakulhatott, amelyet II. Ottó császár 976-ban a Babenbergi családból származó I. Lipót (Luitpold) őrgróf vezetésére bízott. I. Lipót a magyarokat az *Enns*en túl fekvő vidékről lassacskán kiszorította és 984-ben már *Mölk [Melk]* váránál volt a *Magyar Fejedelemség* határa. A *Bajor Hercegség*től függő új *Ostmark*nak 996 óta *Österreich (Ostirrichi)* volt a neve, keleti határa azonban még nem terjedt a *Bécsi-erdő*ig KISLEXIKON (2013), így többek között *Bécs* is a magyarok országához tartozott. A X. században megalakult *Magyar Királyság* hatalma e nyugati területeken a fokozódó német–római nyomás alatt egyre gyengült, etnikailag is a németség váltotta fel a hungarus hun–avar–magyar népességet, de a *Bécsi-medence* továbbra is magyar birtok volt, csak 1043-ban került át a német–római császárok, így *Ausztria* befolyása alá s alakult meg területének

nagy részén *Alsó-Ausztria*. Dicső (VI.) Lipót (1198–1230) uralkodása alatt jegyezték fel az osztrák közjogot, a terület egyre inkább önállóság jegyeit mutatta. Harcias Frigyes (1230–46) rabolta ki a nála a tatárok elől menedéket kereső IV. Béla magyar királyt, aki a tatárjárás után hadat indított ellene, legyőzte, a csatában maga Frigyes is elesett. Vele halt ki a Babenberg-ház és az *Osztrák Hercegség* a cseh király uralma alá került. A cseh Přemisl Ottokár uralkodása alatt, 1251-ben az *Osztrák Hercegség* határai az *Adriá*ig terjedtek. 1273-ban lépett a német–római trónra Habsburgi Rudolf, aki szövetkezett IV. László magyar királlyal és egyesült erővel 1278-ban *Dürnkrut*nál legyőzték Ottokárt. Rudolf 1282-ben saját családjának, a Habsburgoknak adta hűbérül *Ausztriá*t, amit ezután megszakítás nélkül, 1918-ig ők irányították. Közülük I. Albert a német–római koronát is elnyerte; II. Albert megszerzte *Tirol*t, és 1365-ben *Karintiá*t. III. Lipót megszerezte 1382-ben *Triesz*tet, majd egy évszázad múlva I. Miksa (1494–1519) egyesítette az osztrák tartományokat. *Ausztriá*hoz tartozott a *Rajna-vidék* és a *Fekete-erdő* vidéke, 1526-ban a Habsburgok megszerezték *Csehország*ot és *Morvaország*ot. Miksa ügyes házassági szerződésekkel több koronát biztosított családjának, mint más uralkodó véres háborúkkal, így került a Habsburgok kezébe többek között a magyar Szent Korona is. II. Ferdinánd (1617–37) vallási türelmetlensége robbantotta ki a harmincéves háborút, s ez csak fia, III. Ferdinánd uralkodása alatt, 1648-ban fejeződött be. Ez a háború a német–római császári hatalmat alapjaiban ingatta meg, ezért a Habsburgok a viszonyok változása folytán politikájuk súlypontját ismét örökös tartományaikra, *Ausztriá*ra helyezték. I. Lipót (1657–1705) *Bécs* alól Sobieski János lengyel király segítségével űzte el a törököt, illetve szerezte meg „felszabadítóként” *Magyarország*ot. Beolvasztó törekvései váltották ki a Rákóczi-szabadságharcot. A Habsburg-birodalom legnagyobb fényét és egységét VI. Károly[486] (1711–40) uralkodása alatt érte el. Politikájának fő törekvése volt a trónöröklés leányági kiterjesztése (Pragmatica sanctio), amelynek kül- és belföldön való elfogadtatása sok áldozatába kerül. Amikor Károllyal kihalt a Habsburg-ház férfiága, leánya Mária Terézia (1740–80), Lotharingiai Ferenc felesége követte a trónon, amelyet a nyolc esztendeig tartó osztrák örökösödési háború bizonytalanná tett. A porosz Nagy Frigyest az 1756-ban kitört hétéves háború folyamán súlyos vereségek érték ugyan, de kitartása és az orosz uralomváltozás részére biztosították a győzelmét. *Lengyelország* felosztásakor, 1772-ben, *Ausztria* megkapta *Galíciá*t és *Bukovinát*. II. József (1780–90) reformjai nagy elégedetlenséget váltottak ki. II.

[486] Habsburg VI. Károly magyar királyként III. Károly volt.

Ferenc (1792–1835) alatt szenvedte el *Ausztria* legtöbb vereségét. Napóleon sokszor megverte az osztrákokat, elvette legszebb tartományaikat; Ferenc lemondott a német–római császári címről és *Ausztria* örökös császára lett. Az osztrák politikát évtizedekig Metternich, a szent szövetség létrehozója képviselte. Az 1848-ban kitört forradalmi mozgalom a gyenge I. Ferdinánd trónjába kerül. I. Ferenc József (1848–1916) uralkodása a reformmozgalmak elfojtásával kezdődött, *Ausztria* ekkor tipikus rendőrállammá vált. A magyar nemzeti önállóság nem, de az olasz nemzeti mozgalom azonban végül is győzött, így 1859-ben, az olasz háborúban a Habsburgok elvesztették *Lombardiát*. 1866-ban pedig a porosz–osztrák háború a Habsburgok vereségével végződött, így *Ausztria* kimaradt a német egységből. A sorozatos veszteségek arra kényszerítették az uralkodóházat, hogy legnagyobb „tartományával" *Magyarország*gal kiegyezzen, így 1867-től *Ausztria* és *Magyarország*, mint egyenjogú felek, perszonálunióban, közös monarchiát alkotottak.

A dualizmus jogi alapja a VI. (III.) Károly[487] által 1713-ban alkotott, s *Magyarország*on 1723-ban elfogadott Pragmatica Sanctio[488] volt. Ez kimondta a Habsburg örökös tartományok reálunióját, a trónöröklés azonos rendje alapján a Monarchia egységét és oszthatatlanságát. A Habsburgok által uralt birodalom két részét, az osztrák tartományokat és *Magyarország*ot az uralkodón keresztül perszonálunió kapcsolta össze, személye mégis egészen mást jelentett *Ausztriá*ban, mint *Magyarország*on. *Ausztriá*ban minden hatalom forrása az uralkodó volt, *Magyarország*on minden hatalom letéteményese a rendi „nemzet" volt, a királyra (a választókirályság örökségeként) mintegy csak átruházták a hatalmat, és az uralkodó jogait csak a koronázás és a koronázási hitlevél kiadása után gyakorolhatta teljes egészében. A Magyar Szent Korona szent és sérthetetlen szimbólumként valamennyi politikai hatalom hordozója volt az országban. Így a hivatalosan *Osztrák–Magyar Monarchiá*nak nevezett dualista állam nem *Ausztri*ából és *Magyarország*ból álló monarchia volt, hanem az ausztriai ház császárának és Magyarország királyának „egybeesése"[489]. A magyar törvényhozás a történelmi alkotmányon[490],

[487] Károly névvel magyar királyként harmadik, osztrák császárként hatodik uralkodó volt. Így Ausztriának VI. Károly, Magyarországnak III. Károly néven uralkodója.
[488] A Pragmatica Sanctio Magyarországon az 1723: I., II. és III. törvénycikk
[489] A császári cím a Habsburg-Lotharingiai család törvényei szerint automatikusan megillette az uralkodóház fejét, függetlenül attól, hogy ténylegesen gyakorolta-e uralkodói jogait.
[490] A magyar alkotmány alapját Szent István rakta le német példákat követve

*Ausztriá*é pedig az alaptörvényen[491] nyugodott. Közös törvények nem voltak, párhuzamos törvényes rendelkezések azonban igen REDEN (1989) [p.100.].

1878-ban *Bosznia-Hercegovina* megszállása, majd 1908-ban bekebelezése nagy részben hozzájárult az 1914-es világháború kitöréséhez. A saint-germaini békében *Ausztria* területének jó részét, *Csehország, Morvaország, Szilézia, Galícia, Bukovina, Krajna, Isztria, Dalmácia, Bosznia és Hercegovina* tartományokat elveszítette, le kellett mondania *Tirol* és *Stájerország* déli részéről, sőt *Karintia* egy keskeny sávjáról is. Ugyanakkor etnikai alapon kapott egy darabot *Magyarország* testéből, s a *Nyugat-Dunántúl*on megalakította *Burgenland* tartományt. 1937-ben *Németország* bekebelezte *Ausztriá*t, ekkor az osztrák államterület megszűnt létezni. A győztes hatalmak a második világháború után újra létrehozták Ausztriát, az 1920-tól működő államterületen. Ekkor *Ausztria* semleges államként, egyik katonai szövetséghez sem csatlakozott. Területének egy részét, Béccsel együtt a szovjet vörös hadsereg szállta meg, de 1955-ben visszanyerte egységét és függetlenségét és végül az 1921-ben megállapított határok között állították helyre.

6.3. Csehország államterület

A cseh nép több szláv törzs, a lučan, sedličan, lemuž, dečan, litomirič, pšovan, cseh-horvát, zličan és dubleb összeolvadásából jött létre, amelyek évszázadokon át nyelvi dialektusokként éltek területén, ezek azonban az utóbbi két évszázadban már nem kimutatható nyelvjárások. A 880-as években a *Morva Fejedelemség* hűbéreseként, több nyugati szláv törzset egyesítő kis fejedelmeség *Levý Hradec* földvára köré szerveződött. A cseh történetírás ezt tekinti a későbbi *Cseh Fejedelemség* magterületének. A IX. században a *Morva Fejedelemség* területén elterjedt a kereszténység. 920-tól a cseh Přemysl család hatalma túlnőtt a többi főúri családén, s *Prága* központtal megalakult a *Cseh Fejedelemség,* amely ekkor a *Frank Birodalom* hűbérese volt. A *Morva Fejedelemség*et, amelynek területe a *Felvidék* nyugati részére is kiterjedt 900-ban a magyar fejedelmek megbuktatták, *Morvaország* területének nagy része

[491] Az osztrák alkotmány alapja az ún. decemberi alkotmány, amelyet 1851. december 31-én hirdettek ki és ez formálisan vetett véget a koraalkotmányos korszaknak és materiális értelemben vett alkotmány teremtett meg. Meghagotty két alapjogot: minden állampolgár egyenlőségét és a jobbágyság megszüntetését. Elismerte egyházak alapjogát a közös, nyilvános vallásgyakorlásra, ügyeik igazgatási jogát meghagyja.

magyar birtok lett. *Morvaország*ban ekkor még kisebb számban, főképpen a *Morva-medence* területén hungarus-avar népesség is élt, de a terület egyre inkább a cseh orientáció irányába és szláv hatás alá került. A *Magyar Királyság* 1030-ban szorult ki e területről, ekkor a cseh Přemysl-ház bekebelezte *Morvaország*ot.

1085-től II. Vratiszláv cseh fejedelmet cseh királlyá koronázták, majd 1092-ben a cseh király a *Német–Római Birodalom* hűbérese lett. 1198-ban Přemysl Ottokár lett *Csehország* királya, akinek komoly területi tervei voltak, a német–római császári címre is pályázott. Végül 1278-ban a Morva-mezei csatában Habsburg Rudolf IV. (Kun) László magyar király segítségével vereséget mért rá. A XIII. században egyre gyorsabb ütemben váltak a cseh-szláv területek a német terjeszkedés részeivé. *Csehország* városaiban többségbe jutott németek vitték az ipart és a gazdaság kulcs fontosságú részeit. 1306-ban kihalt a Přemysl-dinasztia, a Luxemburgiak kerültek *Csehország* trónjára.

Csehország fénykora IV. Károly[492] német–római császár uralkodásának idejére esett, 1347–1378 között. *Prága* ekkor német városként *Európa* egyik kulturális központja volt, Károly alapította a Károly Egyetemet, felkarolta az egyházat, amelynek óriási birtokokat adományozott. *Csehország* történetében nagy jelentősége volt a husziták mozgalmának, amely a cseh Husz János[493] által elindított reformációs előzmény volt. Husz hívei felújították azt az ókeresztény szokást, mely szerint az úrvacsorában a szentostya mellett a szentségeket kehely által szolgáltatták ki. A husziták több területen fellázadtak, félkatonai szervezeteik rettegésben tartottak országrésznyi területeket. Működésüknek jelentős része volt a *Nyugat-Dunántúl* és a *Felvidék* magyar lakosságának megritkításában. Mátyás magyar király éveken át tartó háborúval tudta csak *Felső-Magyarország*on a husziták rablóhadjáratait megszüntetni. Az egyházat alapjaiban megreformáló Husz Jánost eretneknek nyilvánították és 1415-ben a konstanzi zsinat máglyahalálra ítélte. Ezután mozgalma két fő irányra, a kelyhesek és a taboriták pártjára szakadt. A cseh korona 1526-ban a Habsburg családé lett, *Csehország* és *Morvaország* Habsburg örökös tartománnyá vált, így a két terület a *Habsburg Birodalom* tartozékaként működött egészen 1918-ig.

Csehország állami léte 1918-ban újult meg, az *Osztrák–Magyar Monarchia* szétverésével új területi alapok keletkeztek. A *Monarchia*

[492] IV. Károly császár I. Károly néven cseh király
[493] Husz János, csehül Jan Hus (1369-1415), cseh pap, egyetemi tanár a huszitizmus megalapítója

megszüntetésében és az új területi alapok létrehozásában nem kis része volt a cseh felső politikai vezetésnek. Így a csehek megújult állama, az első *Csehszlovák Köztársaság*, az első világháború végén, az *Osztrák–Magyar Monarchia* romjain, a korábban osztrák örökös tartományokként szereplő *Csehország*, *Morvaország* és *Osztrák-Szilézia* területén alakult meg. Ehhez kapcsolták hozzá a *Magyarország*tól elcsatolt *Felvidék* és *Kárpátalja* területét.

A két világháború közti *Csehszlovák Köztársaság* a területét alkotó történeti tartományok mentén négy tartományra bomlott[494]. Ezek a tartományok nem voltak autonóm egységek; az államot egy helyről, *Prága*ból irányították. A csehek kulcspozíciót foglaltak el a köztársaságban; a szlovákokat nem tekintették külön nemzetnek, csak a csehek egy ágának. Ez a szlovákokra és a többi nemzetiségre is sérelmes helyzet – a külső nagyhatalmi nyomás mellett – egyik oka lett az első *Csehszlovák Köztársaság* szétesésének a második világháború küszöbén.

Az 1938-as müncheni egyezmény *Németország*nak juttatta a *Cseh-medencé*t övező, német többségű *Szudétavidék*et. Az 1938-as bécsi döntéssel *Magyarország*hoz csatolták a *Felvidék* déli részének magyar többségű területeit. 1939-ben a németek megszállták a maradék cseh és morva országrészt és területén létrehozták a *Cseh–Morva protektorátus*t. 1939-ben *Magyarország* visszafoglalta *Kárpátalją*t, a megkisebbedett *Szlovákia* német védnökség alatt fasiszta állammá alakult (első *Szlovák Köztársaság*).

A második világháború végén, 1945-ben, kölcsönös megállapodás alapján, *Csehszlovákia* átadta a *Szovjetunió*nak *Kárpátalją*t, egyébként az államot az 1938 előtti határokkal állították helyre, az országot ismét négy tartományra osztották, megtartva a korábbi megyerendszert. 1947-ben *Magyarország*tól *Csehszlovákiá*hoz csatolták a *Pozsonyi-hídfő*t, a potsdami határozatok alapján kitelepítették az országból a német nemzetiséget, mintegy 3 millió főt. 1945–48 között a csehszlovák hatóságok megpróbálták a magyarokat is kitelepíteni, ill. nemzetiségük feladására, az ún. reszlovakizálásra rábírni. 1948-ban szocialista államfordulat zajlott le *Csehszlovákiá*ban.

A szocialista országok és a *Szovjetunió* katonai beavatkozásával megbuktatott prágai tavasz eseményei után, 1969-ben *Csehszlovákiá*t föderatív állammá szervezték át. A *Csehszlovák Szocialista Szövetségi Köztársaság*on belül *Csehország* és *Szlovákia* külön párt-, állami és társadalmi szervei ekkor jöttek létre.

[494] *Morvaország* és *Cseh-Szilézia* (az egykori *Osztrák-Szilézia*) egy tartományt alkotott.

1989-ben a „bársonyos forradalom”-mal vér nélkül omlott össze a korábbi szocialista államrend *Csehszlovákiá*ban. Az ország föderatív felépítése, immár a polgári demokrácia kiépülésével erősödött; megalakult a harmadik *Csehszlovákia*: a *Cseh és Szlovák Szövetségi Köztársaság*, rövid formában *Cseh-Szlovákia*. Ezzel együtt erősödtek a szlovák elszakadási törekvések, amely végül tárgyalások útján történő politikai szétváláshoz vezetett. Ennek eredményeképpen 1993. január 1-én létrejött az önálló *Cseh Köztársaság (Csehország)* és az önálló *Szlovák Köztársaság (Szlovákia)*.

6.4. Lengyelország államterület

A feudális *Lengyel Királyság* 965-ben alakult meg, nagyjából a mai *Lengyelország* államterületen. Ekkor a német–szláv nyelvhatár az *Elba–Saale–Cseh-erdő* vonalon húzódott, így a mai *Németország* keleti tartományainak területét főképpen szláv törzsek lakták, akik maradékai a lausitzi szorbok[495]. A XIII. századtól kibontakozó Drang nach Osten[496] – a németek kelet felé terjeszkedése – következtében a kora középkori lengyel állam *Pomeránia [Pommern / Pomorn]* és *Szilézia [Slezien / Slęzsko]* tartományai leszakadtak *Lengyelország*ról és elnémetesedtek. A XIII. században jelent meg a lengyelek északi szomszédságában a *Német Lovagrend* állama, amely ugyan egy ideig *Lengyelország* hűbérese volt, de később – már *Poroszország* néven – önállósította magát és a *Lengyelország*ra legveszélyesebb német nagyhatalommá növekedett. A nyugati veszteségeket a lengyelek keleti terjeszkedéssel kompenzálták. 1386-ban perszonálunióra léptek, majd az 1568-as lublini unióban egyesültek *Litvániá*val. A XVI–XVIII. században *Oroszország* után *Lengyelország* volt *Európa* második legnagyobb területű országa. A *Visztula–Nyeman*[497], ill. a *Balti (Keleti)-tenger* között élő pogány poroszok ellen *Mazóvia [Mazowsze]* hercege hívta be a *Magyarország*ról elűzött, 1198-ban alakult *Német (Teuton) Lovagrend*et. Az erősödő német lovagok folyamatosan veszélyeztették a *Lengyel Királyság*ot, végül *Lengyelország* 1410-ben a tannenbergi (grünwaldi)[498] csatában megsemmisítő vereséget mért régi a *Német Lovagrend*re, amely a Jagelló-korban a *Lengyel–*

[495] szorbok: szláv nép *Németország*ban *Lausitz* (szorbul *Lužice*) területén. A szorbok száma kb. 150 000.
[496] Drang nach Osten = ’támadás keletre’
[497] A *Nyeman* folyó litván neve *Nemunas*. A magyarban többnyire az orosz *Nyeman* nevet használják.
[498] *Grünwald*: Lengyelországban az *Olsztyni vajdaság*ban fekvő lengyelül *Grunwald*, litvánul *Žalgiris* község német neve. E községhez tartozik *Tannenberg*, lengyelül *Stębark* falu. A csata megnevezésére így mindkét helység nevét használják.

Litván államközösség vazallusa lett. A Jagellók a *Magyar Királyság*nak is adtak uralkodókat. Hunyadi Mátyás utódja a trónon az 1516-ban meghalt Jagelló (II.) Ulászló, utódja fia, II. Lajos magyar király, aki 1526-ban a mohácsi csata után halt meg. Az utolsó Jagelló-házi lengyel király, II. Zsigmond 1572-ben halt meg. Utódja a lengyel trónon Báthory István erdélyi fejedelem lett. Báthory a XVI. században kiteljesítette a lengyel–litván állam gazdasági és politikai erejét. Ez az időszak volt a lengyel állam életében az „aranykor". Báthory hadjáratokat vezetett Rettegett Iván orosz cár ellen, elfoglalta a korábban orosz kézen lévő litván területeket. A lengyel nemesi rendek, amelyek számbelileg messze nagyobbak voltak, mint bármely nyugat-európai ország nemessége, büszke volt ősi szabadságjogaira és parlamenti rendszerére. Itt működött a liberum veto[499] intézménye, amelynek lényege, hogy bármelyik lengyel nemes egyetlen ellenszavazatával megakadályozhatta az országgyűlés, a szejm döntését. Ezzel a lengyel nemesek éltek is, amely hosszú távon döntésképtelenséghez, és az ország kormányozhatatlanságához vezetett. Így 1586 – Báthory István halála – után már érezhetően meggyengült a lengyel királyi hatalom.

1648-ban a lengyel–litván állam déli sztyepei területein, *Zaporozsje [Zaporizzsja]* vidékén élő szláv etnikum – a kozákok[500] – Bogdan Hmelnickij vezetésével fellázadtak a lengyel királyi hatalom ellen, kiváltak *Lengyelország*ból és *Oroszország*hoz csatlakoztak. Ezzel egyidőben az ismétlődő svéd–lengyel háborúk óriási mértékben megterhelték a lengyel gazdaságot. Az ország meggyengült, gazdaságilag, majd politikailag is, az egyre inkább a nagyhatalommá fejlődő *Oroszország*tól függött. A XVIII. század első felében *Lengyelország* már egy gyenge feudális állam volt, anarchikus belső viszonyokkal. Ennek következményeként 1772–1795 között, több diplomáciai egyezménnyel, háborúk nélkül, a teljesen meggyengült államot a szomszédos nagyhatalmak, – *Oroszország*, *Poroszország* és *Ausztria* – felosztották egymás között. Egy orosz–osztrák háború megelőzését célozta – az 1768–1774-es orosz–török háború[501] során – az ország első, 1772-ben

[499] liberum veto (latin) = 'szabad vétó', 'szabad megakadályozás'

[500] kozákság: Ez a népesség nagyrészt az 1300–as évek végétől az orosz területekről elszökött vagy elűzött olyan görög-keleti vallású parasztságból állt, mely ezen a területen telepedett le, majd vált fegyverforgató zsoldossá. Életmódjuk miatt a környező államok – Lengyelország, Magyarország, Havasalföld, Ausztria – gyakran fogadták fel a kozákokat, akik fizetségért szívesen harcoltak bármelyik oldalon. Igazi és örök ellenfeleik a törökök és tatárok voltak csupán, akik sűrűn fenyegették területeiket. A kozákság a XIV. századi kialakulásuk és az Ukrajnában érvényesülő lengyel elnyomás megjelenése között eltelt két évszázad alatt hatékony katonáskodó népességgé vált.

[501] Az 1768–1774-es orosz–török háború az Orosz Birodalom és az Oszmán Birodalom között zajlott, célja a Fekete-tengeri hegemónia megszerzése. Orosz részről a háború célja Fekete-tengeri kijárat megteremtése, török részről a Fekete-tengeri birtokok bővítése a *Kaukázus*ban és *Asztrahány* elfoglalása.

végrehajtott megcsonkítása. Az 1793-as második, (*Ausztria* nélküli) annexió ürügye a „rend helyreállítása” volt a maradék Lengyelországban[502]. A szomszédos nagyhatalmak által megszerzett korábbi területeket veszélyeztette a Kościuszko-felkelés[503], amelyet a három feltörekvő hatalom közösen vert le, és a maradék *Lengyelország*ot 1795-ben „végleg” felosztották.

A XVIII. század elején a fél *Európá*t meghódító Napóleon hozott egy kis reményt a lengyel függetlenség helyreállítására. 1807-ben, a tilsiti békében, az *Ausztriá*nak és a *Poroszország*nak jutott egyes lengyel országrészekből hozták létre az addig a poroszok által megszerzett (*Byałistok* környéke nélküli) területekből a *Varsói Nagyhercegség*et. Ennek területén a napóleoni törvények léptek életbe, többek között eltörölték a jobbágyságot. *Danzig [Gdańsk]* szabad város lett, francia helyőrséggel. Délen az osztrák kézben lévő *Galícia* határáig (a *Visztuláig*), nyugaton és északon a porosz (német) határig, keleten a *Nyeman*, a *Narew* és a *Bug* folyóig terjedt; fővárosa *Varsó [Warszawa]* volt. Napóleon bukásával azonban a lengyel függetlenség helyreállításának reménye hosszú időre elveszett. Az 1815-ös bécsi kongresszus *Lengyelország* zömét az oroszoknak juttatta, más lengyel területek birtokában pedig megerősítette az osztrákokat és a poroszokat. Az *Orosz Birodalom* részeként a *Varsói Nagyhercegség* helyett létrehozott *Kongresszusi Lengyelország* 1815-től az 1830–31-es lengyel felkelés[504] leveréséig fennálló autonóm államalakulat volt *Lengyelország* orosz hatalom alá került részén. Később *Lengyel Királyság* néven – autonómiájától megfosztva –, gyakorlatilag mint az *Orosz Birodalom* tartományát igazgatták. E területet nevezték *Orosz-Lengyelország*nak. A *Poroszország*hoz került országrészek, *Poznań* (németül *Posen*) és a tengeri kijárat vidéke semmilyen autonómiával nem rendelkeztek, és a XX. század elejére jelentősen elnémetesedtek. Viszonylag legkedvezőbb helyzetben az *Ausztriá*hoz csatolt galíciai lengyelek voltak, bár a lengyel történelem egyik

[502] 1793-ban II. Katalin orosz cárnő csapatai verték le az 1772-ben orosz fennhatóság alá került lengyel lakta területek reformmozgalmait.

[503] Kościuszko-felkelés: 1794. március 12-én Tadeusz Kościuszko *Krakkó*ban nyilvános esküt tett arra, hogy sikeresen felszabadítja az orosz és porosz elnyomás alatt lévő lengyel területeket. A Lengyel Nemzetgyűlés teljes körű vezetővé kiáltotta ki, így meg tudta szervezni a hadsereget, sorozást rendelt el. Április 4-én a lengyel felkelő had megverte az oroszok egyik hadtestét, ezután a porosz területeken is kitört a felkelés. *Varsó*t két hónapig ostromolták az orosz és porosz hadak, de nem tudták elfoglalni. Végül 1794 őszén a felkelés a hatalmas túlerővel szemben elbukott.

[504] 1830–31-es lengyel felkelés (novemberi felkelés): I. Miklós cár csapatokat akart küldeni a lázadó *Belgium* és *Franciaország* ellen és ebbe lengyeleket is be akart soroztatni. Ez ellen a varsói hadapródiskola növendékei 1830 novemberében felkelést robbantottak ki megölték az orosz helytartót. 1831 februárjától már lengyel-orosz háború zajlott és a varsói szejm megfosztotta I. Miklóst a lengyel tróntól, kikiáltották a *Lengyel Királyság*ot. A lengyelek hónapokon át hadisikereket értek el, de az ostrołękai csatában súlyos vereséget szenvedtek és szeptemberben az oroszok *Varsó*t is elfoglalták.

tragikus eseménye, az 1846-os nemesi felkelés[505] hátbatámadása az ukrán parasztok által éppen *Galíciá*ban játszódott le. A három országrész találkozásánál először önálló városnak hagyták meg *Krakkó*t *[Kraków, Krakau]*, azonban 1846-ban azt is *Ausztriá*hoz, azon belül *Galíciá*hoz csatolták.

Még az első világháború alatt, a központi hatalmak – miután az 1915. december 24-i tescheni német–osztrák/magyar egyezmény feloszlatta a *Kongresszusi Lengyelország*ot – 1916. november 5-én örökletes királyságként restaurálták *Lengyelország*ot. Az orosz kormány 1917. március 30-án elismerte az egyesített etnikai *Lengyelország* önállóságát. A wilsoni rendezés (1918. január) független lengyel állam létrehozását javasolta tengeri kijárattal. Az 1918. augusztus 29-i orosz bolsevik dekrétum elismerte a lengyelek jogát a függetlenségre. A november 11-i fegyverszünet a német hódítások sorsát függőben hagyta. Mindezek következményeként 1918. november 7-én *Lublin*ban megalakult a lengyel kormány és 22-éig több lépésben 140 000 km² területen 15 millió lakossal a *Lengyel Köztársaság*, Jozef Piłsudski[506] államfőségével. A nyugati határokat Versailles-ban rögzítették, a keletieket a lengyel–szovjet határháborúk befolyásolták. George Curzon brit külügyminiszter 1919. december 8-án a *Kongresszusi Lengyelország* határát javasolta keleti határnak[507] (a *Białystoki kerület*tel), Vlagyimir Iljics Lenin orosz bolsevik vezető 1920. január 28-án a *Polock–Bar* fegyverszüneti vonalat (megnemtámadási szerződéssel), majd a lengyel–szovjet háború alatt 1920. július 20-án a Curzon-vonalat. A fiatal lengyel állam hadserege megtámadta *Szovjet-Oroszország*ot és a katonai sikerek nyomán az állam területét, több mint kétszeresére növelte. A lengyel győzelem 1923-ban a rigai határokat (388400 km²), illetve *Kelet-Galícia* lengyel annexióját és *Wilno [Vilnius]* annexiójának elismerését eredményezte[508].

---

[505] 1846-os lengyel nemesi felkelés: A novemberi felkelés bukása után *Krakkó* lett a lengyel függetlenségi tevékenység fő központja. *Galícia* lengyel lakosságú nyugati területein 1846-ban hazafias lengyel nemesek és lengyel parasztok szervezkedni kezdtek az osztrák megszállás ellen. Az osztrák vezetés tudomást szerzett erről és megpróbálta megakadályozni a felkelés kitörését. Ügynökeik rémhírterjesztésbe kezdtek arról, hogy a nemesség fegyveres hadjáratot tervez, amelyben parasztok kiirtását akarja. Emiatt 1846 februárjában a parasztok tömegesen gyilkolták le a nemeseket és kirabolták udvarházaikat.

[506] Jozef Piłsudski (1867-1935), lengyel tábornagy, Lengyelország államfője, majd egyeduralmi irányítója.

[507] A George Curzon által javasolt vonalat a továbbiakban Curzon-vonal néven ismeri a történetírás.

[508] A lengyelül *Wilno*, litvánul *Vilnius* nevű város 1920-ban litván többségű volt és hagyományosan a litvánok fővárosának számított. Így az 1918-ban az orosz uralomtól „megszabadult”, s önálló államként létrejött Litvánia fővárosa lett volna. A lengyel csapatok megszállása, majd a város és környékének Lengyelországba való bekebelezése két évtizedre tönkre tette a lengyel-litván kapcsolatokat, a két állam még diplomáciai kapcsolatban sem volt egymással. Litvánia fővárosa 1918 és 1939 között kényszerűségből *Kaunas* volt.

A második világháborúban *Lengyelország* ismét megszűnt országként létezni. A Molotov–Ribbentropp-paktum értelmében a két expanzív nagyhatalom, *Németország* és a *Szovjetunió* felosztotta egymás között az ország területét. 1939. szeptember 1-től nagyjából a lengyel többségű területek keleti szélén húzódó Curzon-vonalig nyomultak a németek. Az általuk megszállt országrészt részben *Németország*ba kebelezték be, részben az ún. *Főkormányzóság*ot *[General-Gouvernement]* állították föl területén. A német támadás után, 1939. szeptember 21-én keletről a szovjet Vörös hadsereg is lerohanta *Lengyelország*ot, így a keleti területek a *Szovjetunió* részei lettek. A szovjet kormányzat *Wilno / Vilnius* városát *Litvániá*nak engedte át. *Lengyelország* teljes területe 1941 júniusában – amikor a németek megtámadták a *Szovjetunió*t – került német megszállás alá.

A második világháború után a lengyel államterületet csökkentve, a győztes hatalmak az országot gyakorlatilag nyugatra „tolták". *Teherán*ban 1943-ban a keleti határt a Curzon-vonalon, a nyugatit az *Odera* folyón állapították meg, ezzel egész *Kelet-Poroszország*ot *[Ostpreussen]* *Lengyelország*nak szánva. Ezt az oroszbarát lublini lengyel kormány *Fehéroroszország*gal és *Ukrajná*val (1944. szeptember 9.), valamint *Litvániá*val (szeptember 24.) kötött egyezménye megerősítette. *Jaltá*ban 1945. február 8-án végleg a Curzon-vonalban rögzítették a keleti határt – amely ellen a *London*ban működő Stanisław Mikołajczyk[509] vezette emigráns lengyel kormány tiltakozott –, a nyugatit – „ideiglenesen" az *Odera* és *Neisse* folyók vonalában húzva meg – függőben hagyva azzal, hogy a keleten vesztett területekért Lengyelországot kárpótlás illeti nyugaton. *Potsdam*ban (augusztus 2.) „ideiglenesen" leválasztották Németországról *Kelet-Poroszország*ot és az *Odera–Neissé*től keletre eső területeket. A *Szovjetunió* október 6-án megszállási zónájából átengedte *Lengyelország*nak *Sczeczint*[510] és az *Odera-torkolat* bal partjának 300 km²-es körzetét[511]. A *Német Demokratikus Köztársaság* az 1950. június 7-i görlitzi / zgorzeleci[512] német–lengyel szerződéssel az új határt elfogadta, de *Lengyelország* határát a *Német Szövetségi Köztársaság* 1970-ig egyáltalán nem ismerte el, véglegesen csak 1990-ben.

[509] Stanisław Mikołajczyk (1901–1966): a Lengyel Köztársaság emigráns kormányának miniszterelnöke 1943. lúlius 14-től 1944. november 24-ig.
[510] *Sczeczin* német neve *Stettin*.
[511] A folyótorkolat 1985-től vitatott tengeri határát az 1989. május 22-i berlini lengyel–NDK szerződés rögzítette.
[512] *Görlitz* az *Odera* két partján fekvő, eredetileg német lakosságú város. Az oderai határmegvonás következményeként a várost kettéosztották, a jobbparti rész Lengyelországhoz került, innen a németeket kitelepítették. A keleti városrészből megalakult város lengyel neve *Zgorzelec* lett.

Lengyelország 1945. november 13-án létrehozta a „Visszaszerzett Területek Minisztériumát". Az 1946. június 30-i népszavazás a nyugati gyarapodásról 91,4%-os „igent" hozott (ugyanígy az 1948. május 29-i). A potsdami határozatok alapján a németeket a *Lengyelország*hoz csatolt területekről és *Lengyelország* belsejéből is kitelepítették (8 millió főt). A *Szovjetunió*val végrehajtott lakosságcsere során mintegy fél millió ukrán és fehérorosz távozott és közel 2 millió lengyel érkezett. Az újonnan megkapott területeket – a kb. 1 millió őslakos lengyelen kívül, akik főleg *Felső-Sziléziá*ban és *Mazúriá*ban éltek – az ország belsejéből és a keleti területekről származó, valamint *Nyugat-Európá*ból hazatérő telepesekkel népesítették be. A minisztériumot 1949. január 11-én felszámolták, 1950. június 28-án az új területeket integrálták, véglegesnek nyilvánítva a *Német Demokratikus Köztársaság*gal közös „béke és barátság" határt. A szovjet–lengyel határt kijelölő 1945. augusztus 16-i moszkvai egyezménnyel a *Szovjetunió* megszerezte a Curzon-vonaltól keletre fekvő összes területet és *Északkelet-Poroszország*ot. Utóbbiról az 1949. augusztus 17-én aláírt szovjet–lengyel különegyezmény rendelkezett. A volt *Wilnói vajdaság* megosztott maradt *Litvánia (Vilnius)* és *Fehéroroszország (Lida)* között. A galíciai határ az 1919-es Curzon A-vonalat követte. Összességében *Lengyelország* a *Szovjetunió* javára elvesztett 181 000 km²-t (10 millió lakos), *Németország* kárára (a kiigazítások után) nyert 102 500 km²-t (8,5 millió lakos). Területe 312 700 km² lett.

6.5. Szlovákia államterület

A történelem folyamán *Szlovákia* fogalma nem létezett, a mai *Szlovákia* államterület a magyar *Felvidék* történeti-földrajzi táj területével egyenlő[513] [514]. A szlovák és cseh (csehszlovák) történetírás hajlamos *Szlovákia* fogalmát visszavetíteni az időben és a korábban nem létező államalakulatnak egyfajta történeti „létjogosultságot" adni, de ez hamis állítás. *Szlovákia* államterület 1920-ig *Magyarország (Felső-Magyarország)* szerves része volt, ilyen

[513] A *Felvidék* fogalma a középkorban a *Buda-Esztergom-Visegrád* magyar kormányzati központokhoz képest északra elterülő *Felső-Magyarország* területét jelentette. Ez később a magasabban fekvő magyarországi területek fogalmára módosult, tehát a hegyvidéki *Felső-Magyarország* területét jelölte. Trianon után a *Felvidék* a *Magyarország*tól *Csehszlovákiá*hoz került kisalföldi és a korábbi *Felvidék* fogalmához tartozó területek összességét jelenti.

[514] A Felvidék fogalma 1918 előtt a szlovák tájszemléletben is megvolt: *Vysočina* (= 'Magasföld'), ill. *Horniaky* (='Felföld') szlovák nevekkel jelölték *Magyarország* északi, akkor már főképpen szlovákok lakta országrészét. *Csehszlovákia* megalakulása után a szlovák nyelvű közoktatás révén kiszorították e tájfogalmat, helyébe a *Slovensko* (=Szlovákföld') meghatározás lépett.

államterület, vagy közigazgatási fogalom nem létezett. A Szlovákia, vagyis a cseh és szlovák Slovensko megjelölés az 1910-es évek végén a szlovákok által többségében lakott területek megjelölésére alakult ki. Az 1918-ban megalakult első *Csehszlovák Köztársaság*ban nem beszélhetünk teljes „értékű" *Szlovákia* államterületről, mivel a *Magyarország*tól *Csehszlovákiá*hoz került területek betagozódtak a csehszlovák államba. Ugyanakkor a magyar nyelvben – elsősorban a Csehszlovákiához csatolt magyar lakosság körében –, kezdetben *Szlovenszkó* néven, már terjedni kezdett az akkor a *Csehszlovákiá*hoz került magyarországi területek megnevezéseként a *Szlovákia* földrajzi név.

Először *Szlovákia* államterületről az első *Csehszlovák Köztársaság* megszűnésétől, 1939. március 14-től beszélhetünk, amikor a náci Németország védnöksége és katonai jelenléte alatt megalakult a fasiszta szlovák állam Jozef Tiso vezetésével. Ez a ténylegesen 1944 végéig működő, totális fasiszta diktatúrát alkalmazó államalakulat a második világháborút lezáró béketárgyalások folyamán a győztes hatalmak által semmisnek lett nyilvánítva, így *Szlovákia* is, *Csehszlovákia* „védőszárnya" alatt a győztesek oldalán fejezte be a háborút, vezető politikusait, mint háborús bűnösöket bíróság elé állították és halálra ítélték.

Az 1945-ben létrejött a második *Csehszlovákiá*ban, amely lemondott a *Szovjetunió* javára *Kárpátaljá*ról, újra központosított kormányzati rendszert alakítottak ki, így *Szlovákia* államterületről ismét nem beszélhetünk, a mai *Szlovákia* államterület a központosított csehszlovák állam része volt. A szocialista országok és a *Szovjetunió* katonai beavatkozásával megbuktatott prágai tavasz mozgalmainak eseményei után, 1969-ben *Csehszlovákiá*t föderatív állammá szervezték át. A *Csehszlovák Szocialista Szövetségi Köztársaság*on belül *Csehország* és *Szlovákia* külön párt-, állami és társadalmi szervei ekkor jöttek létre, így *Szlovákia* államterület fogalma ekkor, mint föderatív egység jelent meg.

1989-ben a „bársonyos forradalom"-mal vér nélkül omlott össze a korábbi szocialista államrend *Csehszlovákiá*ban. Az ország föderatív felépítése, immár a polgári demokrácia kiépülésével erősödött; megalakult a harmadik *Csehszlovákia*: a *Cseh és Szlovák Szövetségi Köztársaság*, rövid formában *Cseh-Szlovákia*. Ezzel együtt erősödtek a szlovák elszakadási törekvések, amely végül tárgyalások útján történő politikai szétváláshoz vezetett. Ennek eredményeképpen 1993. január 1-én létrejött az önálló *Cseh Köztársaság (Csehország)* és az önálló *Szlovák Köztársaság (Szlovákia)*, tehát *Szlovákia* államterületről, mint önálló államalakulatról ekkortól lehet beszélni.

6.6. Ukrajna államterület

A mai *Ukrajna* területén, a *Kelet-európai-síkvidék* délnyugati részének egykoron hun, avar, magyar, kun majd a X–XI. századtól szláv többségűvé vált területein 1091-ben a *Novgorod* és *Kijev* egyesülésével jött létre a *Kijevi Nagyfejedelemség*, amelyet a keleti szlávok első közös államának tartanak. 1054-ben Bölcs Jaroszláv kijevi nagyfejedelem halálával ez az egység szétszakadozott és létrejött *Novgorod*, *Szuzdal*, *Lodoméria*[515], *Halics*[516] és *Vlagyimir* fejedelemsége. Ezek közül *Lodoméria* és *Halics* az Árpádok területeihez tartozott, a középkori magyar állam területi kiterjedése, később befolyása a *Nyeszter*ig terjedt. A kelet-európai sztyepp területe 1240-től egy évszázadon keresztül a *Tatár Birodalom*hoz tartozott. A hatalmas kiterjedésű síkság 1340 körül a terjeszkedő litván állam által meghódított terület lett. Alig néhány évtizeddel később 1386-ban született meg a Jagelló uralkodók alatt működő lengyel–litván perszonálunió, mely 1569-ben tényleges egyesüléssé vált (Lublini Unió). A földművelő szláv népesség sokáig csak a lomboserdő vidékét népesítette be. A XV. századtól indult meg a jobbágyság vándorlása az erdőövezetből a sztyep – azaz a moszkvai *Oroszország* – peremére, a mai *Szlobozsanscsina* (= 'szabad földek') területére. Itt faluközösségekbe [mir] szerveződve sorra alapították az un. szlobodikat, az apró, földesúri uralomtól mentes falvakat.

Az egyesülés során *Lengyelország*, – mely fokozatosan a közös állam vezető ereje lett – a *Kelet-európai-síkvidék*re is kiterjesztette befolyását. Ekkor a déli területeken – a *Fekete-tenger* partvidékén – sajátos státuszú lakosság a kozákság[517] élt. Nagy részük *Zaporozsje* környékén szinte saját államba tömörült, és saját vezető, a hetman uralkodott felettük. Az 1569-től egyre súlyosabbá váló lengyel elnyomás 1640-ben az itt élő parasztok fellázadásához vezetett. A keleti szlávság csak ekkortól, a XVI. századtól, kezdte uralma alá vonni a sztyeppét a kozákság segítségével.

A kezdetben csak kisebb harcokat hozó lengyel ellenes lázadás akkor lett hatalmas méretű, mikor a zaporozsjei kozákok is bekapcsolódtak a

[515] *Lodoméria* névvel párhuzamosan a *Ladoméria* és a *Ladomír* alakok is előfordulnak.
[516] *Halics* középkori névalakjaként a *Gácsország* megnevezés is elfordul. *Gácsország* az előzménye a latinból keletkezett *Galícia* tartománynévnek.
[517] kozákság: Ez a népesség nagyrészt az 1300–as évek végétől az orosz területekről elszökött vagy elűzött olyan görögkeleti vallású parasztságból állt, mely ezen a területen telepedett le, majd vált fegyverforgató zsoldossá. Életmódjuk miatt a környező államok – *Lengyelország*, *Magyarország*, *Havasalföld*, *Ausztria* – gyakran fogadták fel a kozákokat, akik fizetségért szívesen harcoltak bármelyik oldalon. Igazi és örök ellenfeleik a törökök és tatárok voltak csupán, akik sűrűn fenyegették területeiket. A kozákság a XIV. századi kialakulásuk és az *Ukrajná*ban érvényesülő lengyel elnyomás megjelenése között eltelt két évszázad alatt hatékony katonáskodó népességgé vált.

háborúba, és 1648-ban görögkeleti vallású társaik segítségére siettek. A kozákok hetmanja Bogdan Hmelnickij ugyan több sikert is elért, ám 1653. október 1-én a zsvanyeci csatában nagy vereséget szenvedett a lengyelektől. Ekkor Hmelnickij I. Alekszej orosz cárhoz fordult segítségért. Az orosz–kozák kapcsolatfelvétel nyomán született meg a perejaszlavi szerződés[518] 1654 januárjában. A megegyezés szerint Hmelnickij esküt tett a cárra, és hadseregével, illetve a kezén lévő területekkel együtt csatlakozott az *Orosz Birodalom*hoz, amelynek ezentúl rendszeres adót is fizetett. Az alku további részében a cár jelentős önállóságot biztosított a zaporozsjei kozák államnak, így biztosította a szabad hetman választást, illetve védelme alá vette a kozákok államát, így a lengyelekkel szemben is közös háborúra tett ígéretet. Ezekkel a megállapodásokkal lényegében e terület államiságának és különállásának alapjai születtek meg. A szerződésben rögzített kiváltságok egészen II. Katalinig, vagyis több mint egy évszázadon keresztül maradtak érvényben. A perejászlavi szerződés értelmében a cári orosz sereggel meginduló lengyel ellenes kozák támadás 1654-ben kezdődött, és ezzel kirobbant az 1654–1667 közti orosz–lengyel háború, melynek tétje már a későbbi ukrán földek hovatartozása lett. A hosszú harcokat végül *Oroszország* nyerte, így az 1667-es andruszovói béke, a lengyelektől elszenvedett korábbi vereségek után (1618, 1634) végre az oroszok számára hozott győzelmi sikereket és területeket.

A cári birodalom a XVIII. század végére kijutott a *Fekete-tenger*ig. A *Kárpátok*tól a *Kaszpi-tenger*ig terjedő nagy déli sztyeppén végighúzódó határvidék az „u Krajna” jelentősebb benépesítése csak ekkor indulhatott meg. A *Kelet-európai-síkvidék* délnyugati területei fokozatosan betagozódtak az *Orosz Birodalom*ba, s ettől az időtől kezdik el használni a birodalom határvidékét, „krajiná”-ját jelölő „u Krajna”[519] meghatározást. Így lett a határvidék, u krajina, *Ukrajna* területe 1917-ig az Orosz cárok birodalmának része.

Az 1917-ben lezajlott bolsevik hatalomátvétel és az I. világháborút lezáró polgárháború *Oroszország*nak óriási, főképpen nyugati,

[518] A perejaszlavi szerződés a ma *Ukrajná*hoz tartozó *Perejaszlav*, 1948 óta *Perejaszlav-Hmelnickij* nevű városban írták alá. Ezzel a megállapodással a cári *Oroszország* puskalövés nélkül kebelezte be a *Dnyeper menti* területeket, s így lett egycsapásra az ukrán kozákság lakta terület orosz cári birtok. A XVI. században *Perejaszlav* a kijevi hadvezetésben kapott kulcsszerepet és az ukrán kozákság egyik legfontosabb táborhelye lett. 1630-ban *Perejaszlav* közelében a kozákok szétzúzták Konopolszkij hetman lengyel csapatait. A szerződés követően a cári vezetés felszámolta *Perejaszlav*ot, mint kozák államot, s a város a kijevi helytartóság árnyékában működött tovább, később pedig *Oroszország Kis-Oroszország [Malorosszia]* és *Poltavai kormányzóság*ának területe lett.

[519] A szláv nyelvekben a „krajina”, „krajna” szó jelentése ’egy terület határa, pereme, határvidéke’. Az „u krajna” összetétel jelentése ’krajnában’ vagyis ’határvidéken’. Így az Ukrajna államnév ’határvidék’ az „ukrán” ’határvidéki’ jelentésű.

területveszteséget okoztak. 1918-ban felmerült egy rövid időre a független *Ukrajna* állam létrehozása, de ezt a lengyel katonai expanzió alapjaiban akadályozta meg. Az ukránok által lakott területek államilag *Lengyelország*hoz, illetve a formálódó *Szovjet-Oroszország*hoz, a későbbi *Szovjetunió*hoz kerültek.

1922-ben jött létre a *Szovjetunió*, amelynek négy alapító tagköztársasága *Oroszország*[520], *Ukrajna*[521], *Fehéroroszország*[522] és a *Kaukázusontúl*[523] volt. A szovjet–lengyel háborút lezáró 1921-es rigai béke *Lengyelország* birtokának ismerte el *Nyugat-Ukrajná*t, *Ukrajna* többi része pedig a *Szovjetunió* egyik alapító tagköztársasága lett.

1939 szeptemberének második felében a *Szovjetunió* elfoglalta *Lengyelország* keleti területeit, így *Galícia* keleti részét és *Nyugat-Podóliá*t. Ezzel az ukránok lakta területek legnagyobb része a *Szovjetunió* részeivé váltak, s az így megszerzett területek egyesültek az *Ukrán SZSZK*-val. 1940-ben a *Szovjetunió*hoz került, az 1918 óta *Romániá*hoz tartozó *Besszarábia* és *Észak-Bukovina* is. Az 1924-ben a *Nyeszter* bal partján megalakított *Moldvai ASZSZK* területét ekkor *Besszarábia* nagyobbik részével kibővítették, a *Moldvai ASZSZK* kivált *Ukrajná*ból és a *Szovjetunió* külön tagállama lett. A második világháborúban egész *Ukrajna* német, illetve *Besszarábia*, *Észak-Bukovina* és a *Nyeszterentúl [Transnistria]* (a *Nyeszter* és a *Déli-Bug* közötti terület) román megszállás alá került.

1945-ben *Csehszlovákia* átadta a *Szovjetunió*nak *Kárpátaljá*t, majd 1954-ben a perejaszlavi szerződés aláírásának (az *Oroszország*gal való egyesülés) 300. évfordulóján az *Orosz Föderáció Ukrajná*nak adta át a *Krím*et. Ezzel a folyamattal jött létre a mai ukrán államterület, amely 1991-ben szakadt ki a *Szovjetunió*ból.

2013 őszétől *Kíjó*ban *[Kijiv/Kijev]* egyre erősödő ellenzéki megmozdulásokra került sor, amelynek vezérszónokai a hatalmon lévő oroszbarát ukrajnai vezetés ellen hívták harcba a jelenlévőket. A tét *Ukrajna* európai, ill. orosz orientációja volt. A 48 millió lakosú *Ukrajna* lakosságának majdnem 20%-a orosz nemzetiségű, akik az ország délkeleti részén és a *Krím-félszigete*n alkotnak többséget. *Ukrajna* nyugati területein, a főképpen ukrán népesség, inkább a nyugati orientációt, a délkeleten, zömében oroszok lakta területek pedig az orosz orientációt tartja fontosnak.

[520] Oroszország: Oroszországi Szovjet Szocialista Szövetségi Köztársaság
[521] Ukrajna: Ukrán Szovjet Szocialista Szövetségi Köztársaság
[522] Fehéroroszország: Belorusz Szovjet Szocialista Szövetségi Köztársaság
[523] Kaukázusontúl: Kaukázusontúli Szovjet Szocialista Szövetségi Köztársaság

A 2013 végén kezdődött tüntetések 2014 februárjában a hatalmon lévő oroszbarát kormányzat megdöntéséhez vezettek. Ennek hatására az orosz lakosság azonnal kinyilvánította az *Oroszország*hoz közeledés igényét, amely márciusra már a *Krím-félsziget* elszakadását és *Oroszország*hoz való csatlakozását eredményezték. 2014 áprilisától nyílt fegyveres harc bontakozott ki *Kelet-Ukrajná*ban az orosz nemzetiségű „szakadárok" és az ukrán hadsereg között. A *Donyecki terület* és a *Luhanszki terület* vált a harcok fő területeivé. E közigazgatási területek oroszbarát vezetése kinyilvánította elszakadását *Ukrajná*tól és kikiáltotta a *Donyecki*, valamint *Luhanszki Népköztársaság*ot. A harcok az ukrán kormánycsapatok és az orosz szeparatisták között, változó intenzitással, azóta is folynak.

6.7. Románia államterület

Románia államterület létrejöttének alapja a *Kárpátok* külső oldalán a *Duná*ig terjedő *Havasalföld* és a *Nyeszte*rig terjedő *Moldva* román népességgel történt benépesülése, illetve a XIV. századra kialakult *Havasalföldi Fejedelemség* és *Moldvai Fejedelemség* XIX. századi egyesülése volt.

A Krisztus előtti kelta népesség havasalföldi jelenlétét a római hódítás jelentősen megtörte, de a keleti népeknek (hunok, avarok, besenyők, úzok, magyarok, kunok) a Kr. u. I. évezredben történő beáramlása ezt a törést némiképp ellensúlyozta. A középkori *Magyar Királyság* a XI–XII. században vonta érdekkörébe *Havasalföld*et. A törzsi szervezetben élő népeket közigazgatásilag elsőként Imre király szervezte egybe, megalapítva a – *Kárpátok*, az *Olt* és a *Duna* közti területen fekvő – *Szörényi bánság*ot, amely a *Havasalföld Olt*tól nyugatra eső része, a későbbi *Olténia* területe volt. Utóda, II. András már a „kunok királya" címet is viselte. Ő a kunok elleni védelem megerősítésére 1211-ben az erdélyi *Barcaság*ba telepítette a *Német Lovagrend*et, akik a *Havasalföld*ön várakat építettek, de birtokaikat a *Szentszék*nek ajánlották hűbérként, ezért II. András 1225 tavaszán kiűzte őket. Feljegyzések szerint a XIII. században még jelentős számú magyar népesség élt *Havasalföld*ön, amelynek jelenlétét a történetírás általában a *Kárpátok*on belülről jövő kiáramlással magyaráz. A források szerint a *Zsil* felső és középső folyása mellett, ezen kívül *Méhed [Mehedinţi]*, *Zsályás [Jaleş]*, *Hegyi-Zsil [Gorj]* területén és a *Székelyföld*től délre fekvő dombvidék, *Székely [Sacueni]* vármegye területén még biztosan jelen volt a magyar népesség. 1234-ben egy pápai bulla *Havasalföld* keleti részén már ortodox vlach lakosságot említett,

mely az első írásbeli utalások egyike a vlachok havasalföldi jelenlétére. A XI. századtól a *Balkán*ról folyamatosan északkelet felé áramló, szláv elemekkel teli, de a latinhoz közel álló nyelvet beszélő népesség folyamatosan telepedett le a *Havasalföld*ön. Ők a vlachok, akik faluközösségekben (kenézségek) éltek, vezetőjük a kenéz volt. A kenézségek védelmi célból egyesült faluközösségekbe (vajdaságokba) tömörültek, élükön a vajda állt. A kenézek és a vajdák többnyire kun származásúak voltak, belőlük lettek a feudalizmus megjelenésével a földesurak (bojárok), betöltve azt a szerepet, amit a királyságokban a nemesség. 1241–42-ben a tatárok gyakorlatilag elpusztították *Havasalföld*et, ezzel a kun és magyar népesség szinte eltűnt területről. A vlachok betelepése a szabaddá vált területeken felgyorsult, megerősödtek a kenézségek és vajdaságok. Legjelentősebb hatalommal János és Farkas kenézségei, a *Zsil* folyó mentén Litovoi (Lythen) vajdasága, az *Olt* bal partján Seneslaus (Seneslav) vajdasága rendelkezett, ezek azonban nem rendelkeztek akkora befolyással és hatalommal, hogy önállósítsák magukat. Mindegyik a magyar királyoknak fizetett adót, s ha azt megtagadták, a katonai csapás csak idő kérdése volt. 1272–73-ban Litovoi vajda visszautasította az adófizetést, ezért IV. (Kun) László csapatai 1277-ben megölték az ellenszegülőt, s elfogott testvérét, Barbatot tették meg vajdának.

Az Árpád-házat követő időben Tihomir fia Basarab tatár (vagy kun) származású kenéz egyesítette az *Olt* bal partján elterülő *Munténia* kenézségeit, elismerte a *Szörényi bánság* magyar fennhatóságát és hűbérurának Károly Róbertet. Később az engedelmességet megtagadta, ezért a király csapatokat küldött ellene, de Basarab legyőzte Károly Róbert hadait, ezzel megőrizte *Havasalföld* különállását, amelynek vajdái, a török hódításig az ő leszármazottai lettek. Később Basarab ereje gyengült, ezért Nagy Lajos magyar királlyal visszaállította a hűbéri viszonyt. Az 1380-as években Nagy Lajos *Szörénytornya [Turnu Severin]* székhellyel megalapította a Szörényi püspökséget és *Argyasudvarhely [Curtea de Argeş]* székhellyel az Argyasi püspökséget. E katolikus püspökségek megalapítását követően indult meg a harc a római rítusú katolikus és a bizánci szertartású ortodox kereszténység között. A katolikus hitterjesztés ellensúlyozására Alexandru vajda 1360 körül *Argyasudvarhely*en létrehozta a havaselvi ortodox metropoliát, amelynek élére a konstatinápolyi pátriárkát tette, aki magát *Ungrovalachia*[524] érsekének nevezte. Hamarosan megalapították a szörényi ortodox püspökséget is, görög püspökkel az élén, és *Vodica*, ill. *Tiszmana [Tismana]* kolostorát. A vajdák

[524] Ungrovalachia = ’magyar-oláhország’

állandósították ezek anyagi és politikai támogatását, mivel a katolikus térítés akadályozása a politikai függőség lazítását is jelentette a magyar uralkodótól.

Vladislav vajda (1364–77) idejéből maradt fönn a havasalföldi államszervezet létére utaló első, latin nyelvű oklevél és pénzérme. A folyamatosan betelepült vlachok többségbe kerülve néhány évszázad alatt beolvasztották a kunokat és besenyőket, körükben felszívódott a magyarság is, egyházszervezetük kiépítésével, a függőség oldásával megteremtették a saját állam létrehozásának lehetőségét. Időközben a vajdák az oszmánok terjeszkedésével is szembe találták magukat. 1394-ben a rovinci csatában Mircea cel Batrin vajda legyőzte a török szultán szerbiai és macedóniai vazallusainak csapatát, s 1404-ben egész *Ungrovalachia* urának címezte magát, fölsorolta az uralma alá került földeket: „a hegyen túli részeket", a „tatár részeket", az erdélyi *Omlás*t, *Fogaras*t, a *Szörényi bánság*ot, a *Duna-völgy* mindkét oldalát a *Fekete-tenger*ig, vagyis *Dobrudzsá*t.

1415-ben Mircea vajda már harácsot volt kénytelen fizetni a törököknek, akik 1416-ban földúlták a *Havasalföld*et, elfoglalták *Turnu Magurale* és *Gyurgyevó [Giurgiu]* Duna-parti várait, s környékükből vilajetet szerveztek. 1419-ben Zsigmond magyar király megerősítette a *Szörényi bánság* védelmét, de 1420-ban újabb törökdúlást szenvedett el a terület. A törökök 1428-ben elfoglalták *Galambóc*ot *[Golubac]*, végül Zsigmond 1429-ben békét kötött a törökkel, amely biztosította hűbérese, *Havasalföld* időleges nyugalmát a Portával szemben. Az 1432-ben Aldea vajda ismét behódolt a töröknek, majd 1439-ben *Szendrő (Végszendrő) [Smederevo]* is elesett, így *Nándorfehérvár* maradt a legerősebb *Duna* jobbparti hídfő. Hunyadi János 1452-ben megkötötte a törökkel a drinápolyi békét, amelyben a törökök vállalták, hogy a magyar hűbéres területek (*Havasalföld, Raguza, Szerbia*) nem támadják. 1456-tól III. Vlad (román neve Vlad Ţepeş vagyis Karóbahúzó Vlad) vajda rémuralmat teremtett *Havasalföld*ön, a török ellen részsikereket ért el, majd *Erdély*be menekült előlük. Mátyás király Vlad Ţepeşt, az engedetlen hűbérest, börtönbe záratta, majd visszaküldte *Havasalföld*re, ahol az elűzte törökbarát vetélytársát, végül 1477-ben csatában megölték.

A XVI. században *Havasalföld* vajdái többnyire török, részben az *Erdélyi Fejedelemség* vazallusaiként működtek. A század utolsó éveiben Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem segítségével rövid időre még a törököt is sikerült kiűzni. A vajdák mindig oda álltak, ahonnan többet reméltek; 1597 elején Vitéz Mihály békét kötött a szultánnal, majd 1598-ban elismerte hűbérurának I. (Habsburg) Rudolfot. 1599-ben Habsburg buzdításra és pénzért megindult seregével *Erdély* ellen, bevonult *Gyulafehérvár*ra, ahol erdélyi

fejedelemnek választották, de uralmával a létbiztonság megszűnt *Erdély*ben, ezért az erdélyi rendek Giorgio Basta generálist hívták be rendet teremteni, aki 1601 nyarán Vitéz Mihályt meggyilkoltatta. A XVII. századtól mintegy két évszázadra állandósult a török hódoltság *Havasalföld*ön. A török vazallus állam a háborúkat sem kerülte el, amelyek következtében kiterjedése is változott. Az 1718-ban létrejött pozsareváci béke után *Olténia Krajovai bánság* néven osztrák katonai közigazgatás alá került, majd 1739-ben a belgrádi békében e területet visszacsatolták *Havasalföld*höz. Az 1787–92 között zajló orosz–török háborúban az osztrák csapatok elfoglalták *Bukarest*et. 1789–1791 között a sistovói osztrák–török békéig *Havasalföld* osztrák megszállás alatt állt. 1802-ben a szultán megszabta a havasalföldi harács összegét, s biztosította határai sérthetetlenségét. 1826-ban a nyeszterfehérvári egyezmény értelmében, orosz–török jóváhagyással *Havasalföld*ön és *Moldvá*ban 7 évre választhattak vajdát. Az 1828–29-es orosz–török háború után 1828–34 között orosz közigazgatást vezettek be *Havasalföld*ön. Az 1829-es drinápolyi békében *Havasalföld* és *Moldva* a *Török Birodalmo*n belül közigazgatási önállóságot kapott.

Románia másik alkotórésze *Moldva*, a későbbi *Moldvai Fejedelmség* a korai századokban hun–avar–magyar lakosságú volt, etnikai kiterjedésük a X. században még a *Nyeszter*ig terjedt. A római hódítás nem érintette e területet. A IX. században jelentek meg a területen a kunok, de országuk magyar hűbéres lett. A *Balkán*ról, ill. *Havasalföld* irányából a XI. század végétől románok (vlachok, oláhok) folyamatosan települtek *Moldva* területére, s a XIV. századra túlsúlyba is jutottak, magukba olvasztva a kunokat és besenyőket, számbelileg kisebbségbe juttatva a magyarságot. Az Árpád-korban már *Kunorszá*gnak, ill. *Kumániá*nak nevezett terület a *Magyar Királyság* hűbérese volt, s a XIV. századtól alakult meg területén – *Moldva* néven – a magyar, ill. lengyel uralkodók hűbéreseként az első román vajdaság és fejedelemség. Nagy Lajos magyar király 1352-ben, a tatárok elleni ütközőállam létrehozásának gondolatával, a máramarosi Dragoşnak hűbérként adta *Moldvá*t. A románok portánként 1 lóval adóztak a magyar királynak. Az első moldvai pénzen az Anjou-címer ill. az oroszok védőszentje, Szent György látható, a tartomány udvari nyelve a XV. századig az orosz (szláv) volt. Dragoşt Bogdan 1359-ben elűzte, s már egy új állam fejedelmeként függetlenített magát a *Magyar Királyság*tól. Udvarát *Jászvásár*ott *[Iaşi]* rendezte be. A későbbi román vajdák, a Nagy Lajos által alapított *Szeret* és *Argyas* püspökségének ellensúlyozására, a havasalföldiekhez hasonlóan, a konstantinápolyi pátriárkától kértek támogatást. Ugyanakkor Lackó (Laţcu) katolizált, részt vett a moldvai egyházmegye

létrehozásában. Utóda a szintén katolikus I. Musát Péter (I. Petru Muşat) a lengyel király hűbérese lett, udvarát a római katolikus *Szeretvásár*ból *[Siret] Szőcsvásár*ba *[Suceava]* helyezte át. I. István (I. Ştefan) 1390-ben Zsigmond magyar király, majd II. Jagelló Ulászló lengyel király hűbérese lett. Jó (I.) Sándor (Alexandru cel Bun) fejedelem 1400-ban lépett trónra, szintén katolikus volt, fiai 1432 után a Jagellók hűbéreseként egymással vetélkedtek, 1435-ben István (Ştefan) megkapta *Besszarábiá*t, Illés (Ilie) *Moldvá*ban uralkodott. A viszálykodásban vesztes családtagok *Magyarország*ra menekültek. 1453-ban *Konstantinápoly* török elfoglalása után gazdaságilag erős, betelepült görög szórvány erősítette az ortodoxiát. Nagy Istvánt (Ştefan cel Mare) 1457-ben történt trónra lépésekor már a kijevi metropolita kente föl, ő volt az első ortodox vajda. Nagy István hadi sikerei révén a magyar, lengyel és török nagyhatalmak befolyását évekre semlegesítette, de végül 1467-ben el kellett ismernie IV. Kázmér lengyel király, majd 1468-ban Hunyadi Mátyás magyar király fennhatóságát. Nagy István 1475-ben vereséget mért a török seregre, de később *Moldvá*t mégis rendszeres török támadások érték. 1485-ben a *Prut*on túli területe, *Besszarábia* egy része török megszállású is lett. Fia, III. (Egyszemű) Bogdán (Bogdana al III-lea cel Orb) a lengyelekkel hadakozva előbb II. Ulászló magyar királyt, 1513-ban azonban I. Szelim török szultánt ismerte el hűbérurának, aki biztosította *Moldva* önálló vajdaválasztási jogát és önkormányzatát. E szerződés volt az alapja *Moldva* államiságának egészen a XIX. század elejéig. Hosszú török hűbéres időszak után, az orosz–török kücsük-kajnardzsi béke értelmében *Moldvá*nak 1777-ben át kellett adnia a Habsburgoknak *Bukovinát*, majd 1812-ben a *Prut* és *Dnyeszter* folyók közét, *Besszarábiá*t *Oroszország*hoz csatolták, ezután a török befolyást egyre inkább az orosz befolyás váltotta föl. Ennek következtében a belső közigazgatás is jelentősen módosult, több kerület kikerült a moldvai vajda fennhatósága alól, *Bukovinát* az osztrákok külön tartománnyá [Land] szervezve igazgatták, *Besszarábia* pedig külön orosz kormányzóság [gubernija] lett. 1828-ban az oroszok megbuktatták a reformer Ioan Sanda Sturdza vajdát, így *Moldva* 1828–34 között orosz katonai kormányzás alá került. 1853 elején az oroszok megszállták *Moldvá*t, majd a krími háború (1853–56) idején, 1854-ben az oroszokat osztrák csapatok váltották. 1856-ban az európai nagyhatalmak védnöksége mellett visszaállították *Moldva* török fennhatóságát, és gyűlésekre (dívánokra) bízták a további fejleményeket. Az 1858 őszén összeült havasalföldi ad hoc gyűlés a két román fejedelemség egyesülését eredményezte, s a perszonálunió eredményként 1859-től létrejött új állam neve *Moldva és Havasalföld Egyesült Fejedelemségei* lett, amely 1862-ben vette fel

a *Románia* nevet. Az Alexandru Ioan Cuza fejedelem uralma alatt létrejött ország a *Török Birodalom* autonóm területeként működött. 1877–78-ban az orosz–török háborúba az egyesült román fejedelemség is bekapcsolódott, s így függetlenítette magát az *Oszmán Birodalom*tól és a berlini kongresszus önálló államnak ismerte el *Romániá*t, amely állami függetlenségét 1877-ben kiáltotta ki[525].

A frissen létrejött államalakulat rögtön területgyarapodásokat tudott elkönyvelni. 1878-ban kapta meg *Dobrudzsa* északi részét – cserébe az 1856-ban *Moldvá*nak adott és 1878-ban ismét *Oroszország*hoz csatolt *Dél-Besszarábiá*ért –, ehhez járult 1913-ban a második Balkán-háborúban *Bulgáriá*tól megszerzett *Dél-Dobrudzsa*. Az első világháborúban *Románia* az Antant oldalán vett részt. 1918 elejére katonailag vereséget szenvedett, és a bukaresti békében kénytelen volt lemondani *Dobrudzsá*ról *Bulgária* és egy kárpáti határsávról az *Osztrák–Magyar Monarchia* javára; e rendelkezések életbe léptetésére azonban már nem került sor. 1918-ban *Románia* megszállta *Besszarábiá*t; 1918 végén pedig a központi hatalmak összeomlásakor területét kétszeresére növelte. 1918. december 1-jén *Gyulafehérvár*ott bejelentették *Erdély*nek *Romániá*val való egyesítését, és a Trianoni béke értelmében az Erdéllyel szomszédos kelet-magyarországi részek, a *Temesköz* keleti része, a *Körös-vidék* és *Máramaros* déli része is *Romániá*hoz kerültek. Ugyancsak *Románia* kapta meg az addig *Ausztriá*hoz tartozó *Bukoviná*t.

A második világháború alatt *Románia* jelentős területi változásokon ment keresztül. 1940-ben le kellett mondania *Dél-Dobrudzsá*ról *Bulgária*, *Észak-Erdély*ről *Magyarország*, *Besszarábiá*ról és *Észak-Bukoviná*ról a *Szovjetunió* javára. 1941–44-ben a *Szovjetunió*nak átadott területek, kibővítve a *Nyeszterentúl*lal *[Transnistria]* átmenetileg ismét *Romániá*hoz kerültek. A háború végén a *Szovjetunió* felé az 1941-es, Magyarország felé a trianoni határt állították vissza; *Dél-Dobrudzsa Bulgáriá*é maradt.

6.8. Szerbia államterület

A szláv népességhez tartozó szerbeket a legkorábban kialakult szláv népcsoportnak tartják és ősei hazáját a *Kárpátok*tól északra a *Visztula* folyó felső folyásának környékére teszik. Heraclius bizánci császár 630 körül a

[525] Az így létrejött *Romániá*t gyakran említik *Órománia* vagy *Regát* néven. A magyarban a *Regát* elnevezés *Románia Kárpátok*on kívüli területét jelenti. A szó a román „regat” = ’királyság’ elnevezésből ered.

Bizánci Birodalom és *Avarország* közé szerbnek mondott szlávokat is telepített. Nem sokkal a horvátok levándorlása után az északon fekvő „Fejér-Szerbiából", mely *Turkiá*n vagyis *Magyarország*on túl a szerbül *Boiki*nak nevezett, a frankokkal szomszédos, a *Visztula* és *Dicsica (Ditzike) [Dziedzice]* folyók menti tartományból az uralkodó testvérek ifjabbik népével együtt a császárhoz fordult s tőle oltalmat kért. A császár a *Dalmáciá*tól keletre eső területet, a *Drina*, *Bosnya (Boszna)* és *Orbász* folyók mellékét engedte át, amelyet az avarok tartottak kezükben. Ezeket a jövevények innen kiszorították és a három folyó mentén, a *Szává*tól az *Adriai-tenger*ig telepedtek meg. Az így megszállott terület már a letelepedés alkalmával több független tartományra szakadt.

Szerbia volt a legkiterjedtebb tartomány, amely a mai *Bosznia* délkeleti részét, *Ó-Szerbiá*t, s az attól északra fekvő területet, a *Morava* folyóig foglalta magába. *Bosznia* körülbelül akkor is mai határai közt terült el. *Travunija* vagy *Konavlje,* a mai *Hercegovina* déli részén feküdt. *Zachlumje* a tengerpartnak az a része, amely *Raguzá*tól a stagnói öbölig terjed. *Neretva* vagy *Paganija* a tengerpartnak a *Cettina* torkolatáig nyúló része és végül *Zéta* vagy *Duklja (Dioklea),* a tengerpartnak a *Drina* és *Bojana* torkolatától a *Kotori-öböl*ig terjedő része volt. Ezeken kívül voltak még más kisebb tartományok is, melyek idő folytán jelentőségre tettek szert. Legnevezetesebb volt közöttük a *Rassza (Ráska) [Raška]*[526] központú Rasszai zsupa vagy Ráskai zsupa, amelyről a magyar nyelvben a szerbek a rác elnevezést kapták.

Egységes államot a szerbek sokáig nem tudtak létrehozni. Mint általában a szlávoknál, náluk is megvolt a családi közösség, egyes törzseik felett zsupánok [župan] álltak, kik egymástól teljes függetlenségben uralkodtak. Időnként a zsupánok fölé változó hatalommal egy főzsupán [veliki župan] emelkedett, aki általában a legidősebb zsupán volt. A bizánci görög császárok és a bolgár uralkodók közt folyt küzdelemnek tulajdonítható, hogy *Szerbia* mindkét hatalommal szemben meg tudta tartani függetlenségét. Mikor II. Basilius 1018-ban megtörte a bolgárok hatalmát, az egész szerbek lakta föld bizánci tartománnyá vált. A bizánci kormányzók zsarolták a népet, a görögök igája gyűlöletessé vált, s a szerbek az újra emelkedni kezdő bolgárokkal szövetkeztek. Emiatt a görög császár haragját vonták magukra, s Mihály főzsupán (1050–1080) VII. Gergely pápa segítségéhez folyamodott, aki azután őt a királyi címmel tisztelte meg. 1120 körül a zsupánok közül Bela Uroš rasszai zsupán emelkedik ki, akitől a későbbi királyi családot adó Nemanják

[526] A település eredeti magyar neve *Rassza,* de a *Ráska* forma használata is gyakori a magyar irodalomban

származnak. A *Bizánc*cal való versengésben a megtört bolgárok helyét lassanként a magyarok foglalták el. II. István magyar király görögök ellen folytatott hadjáratában a szerbek a magyarok szövetségesei voltak, s II. Béla, Uroš leányát vette feleségül. Ekkor került *Bosznia* a szerbek hozzájárulásával a magyar korona birtokába s ez időtől fogva használták a magyar uralkodók a *Ráma királya*[527] címet. Uroš halála után is megmaradt a barátságos viszony a szerbek és magyarok közt, nem kevés aggodalmára a bizánci császároknak, akik a szerbeket megtörni igyekeztek. Különösen Mánuel császár nem tűrte e szövetkezést, s 1159-ben támogatásával és tettleges segítségével Uroš legifjabb fia, Nemanja István nyerte el a rasszai zsupánságot, s később a főzsupánságot is a szerb tartományok nagy része fölött. Az ő nevéhez fűződik a szerb állam megalapításának s a szerbek egyesítésének dicsősége.

A *Szerb Királyság* 1217-ben jött létre, az első király Nemanja István (Stefan Nemanja) Pápa általi megkoronázásával[528]. István országának keleti határa a *Morava* folyó volt és határterületéhez tartozott *Koszovó* területe. Ebben az időszakban jött létre az önálló szerb ortodox egyház. Halála után fiai örökölték a trónt, Radoslav, Vladislav, majd Stefan Uroš. Utóbbi uralkodása idején a szerb állam fő riválisának számító *Epiroszi Despotátus*, és *Bolgár Cárság* egyaránt hanyatló korszakába jutott, ami a szerb királyt területi terjeszkedésre serkentette. Elsőként az *Adriai-tenger* mellékén fekvő *Ragúzát [Dubrovnik]* próbálta megszerezni, majd a *Duná*tól délre található magyar bánságokat igyekezett meghódítani, de mindkét esetben vereséget szenvedett és kénytelen volt a magyar királyt, V. Istvánt hűbérurának elfogadni. Uroš hatalmát fia, Stefan Dragutin döntötte meg, aki V. István veje volt, és jelentős birtokokkal rendelkezett *Magyarország*on. Az ő uralma alatt álló területeket az újkori szerb történetírás hajlamos *Szirmiai (Szerémi) Királyság*nak nevezni, annak ellenére, hogy nem tudunk arról, hogy a *Szerémség* és a *Macsói bánság* bármikor is kiszakadt volna *Magyarország* területéből. Stefan Dragutin kiterjesztette a szerb fennhatóságot a *Duná*tól délre levő magyar bánságokra, mégpedig békés úton, egyszerűen azzal, hogy feleségül vette a magyar király lányát. Igaz, ezek a területek nem szakadtak el a *Magyar Királyság*tól, de mint hűbérbirtokok, a szerb uralkodó család kezébe kerültek. A meggyengült bolgár állam és a gyengélkedő *Bizánc* lehetővé tették a területi terjeszkedést. Stefan Dragutin 1282-ben öccse, II. Stefan Uroš javára lemondott a trónról, aki

[527] *Ráma Királyság* neve a *Bosznia* déli határán lévő *Ráma* folyótól származik.
[528] Annak ellenére, hogy szerbek ortodox keresztények voltak, mégis a katolikus egyház feje ismerte el királyságukat. Ennek oka, hogy az ortodoxiában egyedül illetékes konstantinápolyi pátriárka nem volt hajlandó egy *Bizánc*cal egyenrangúnak számító, értsd; királyságot elismerni.

jelentős területeket szerzett meg a *Bodony [Vidin]* központú *Bolgár Cárság*tól, így elérték a mai szerb–bolgár határ környékét. 1282-ben II. Stefan Uroš elfoglalta *Szkopjé*t *[Skopje]*, így uralkodásának végére a szerb állam a térség legerősebbjei közé emelkedett. Egyedül az északi irányú terjeszkedés előtt zárult el a lehetőség, mivel az erős magyar állam lehetetlenné tette a terjeszkedést, sőt időközben a *Szává*tól és *Duná*tól délre fekvő bánságok is újra magyar fennhatóság alá kerültek (a magyar *Végvidék*). A következő évtizedekben III. Stefan Uroš uralkodása alatt már a bolgár és bizánci uralkodó szövetségével szemben is eredményesen tudtak a szerbek védekezni, majd IV. Stefan Uroš Dušan uralkodása alatt a középkori szerb állam elérte kiterjedésének csúcspontját. Dušán kedvező külpolitikai körülmények között terjeszkedhetett: mivel rokonságban volt a bolgár uralkodócsaláddal, *Bulgária* megszűnt ellenségnek lenni, és nem veszélyeztette a későbbiekben sem a szerb államot. Ez pedig azt jelentette, hogy csak a még mindig meglehetősen gyenge *Bizánc* maradt meg ellenfélnek. Nagy Dušan 1342-ben indult meg *Bizánc* ellen, és szerezte meg a balkáni nyugati részének bizánci területeit. Fennhatóságát kiterjesztette először *Albániá*ra, majd *Epiros*zra és *Tesszáliá*ra, végül *Trákia* nyugati részére is. Sikerei azonban kedvezőtlen folyamatokat is elindítottak. Egyrészt a meghódított területek jelentős részét hűbéreseinek kellett adnia, hogy a szerb állam hatalma fennmaradjon, ez a tartományurak hatalmának növekedésével járt. Másrészt, a sarokba szorított *Bizánc*, amelynek Dušan a létét fenyegette mivel ő maga akart császár lenni, kénytelen volt másik ellenségéhez, az oszmán törökökhöz fordulni segítségért. Így, ha közvetve is, de a szerb terjeszkedés váltotta ki az oszmánok európai megjelenését. Dušan sikereinek csúcsán 1355-ben meghalt, így már nem élhette meg, hogy a semmiből egy veszedelmes ellenség emelkedik fel *Szerbia* határai mentén. Vezéri, hadvezéri képességeit fia nem örökölte. V. Stefan Uroš gyenge kezű uralkodónak bizonyult: Dušan birodalma felbomlott, fia csak névlegesen uralkodott felette, a hatalom a tartományurak kezébe került. Ez sorsdöntőnek bizonyult, a szerb állam nem tudott reagálni a villámgyors török terjeszkedésre. A gyorsan gyarapodó muszlim hatalom először a trákiai bizánci és a bolgár területeket szerezte meg, és nagyon hamar határos lett a *Szerb Királyság*gal. Az egymással is harcoló bolgár tartományurak, akik a törököket sok esetben szövetségesként hívták ellenfeleik legyőzésére, nem voltak képesek összefogni ellenük, *Bizánc* pedig pont a szerb terjeszkedés hatása miatt gyengült meg, majd *Gallipoli* és *Edirne* elvesztése után magát *Konstantinápoly*t is elvágta a török terjeszkedés a császár dél-balkáni birtokaitól. A szerb oligarchák ugyanakkor komolyan vették a muszlim terjeszkedést, és végül 1371-ben

hadjáratot indítottak a közben a székhelyüket *Edirné*be áttevő *Oszmán Birodalom* ellen. A hadjárat teljes kudarc volt. A törökök egy éjszaka rajta ütöttek a *Marica* folyó partján letáborozó szerb lovagok táborán, és óriási veszteségeket okoztak. A kialakuló ütközetben a szerb nemesség nagyobb része elpusztult. Még ebben az évben meghalt az utolsó Nemanja, V. Stefan Uroš is. Az oszmánok csapatai, a bolgár állam, és a bizánci területek gyors elfoglalása után pár éven belül *Koszovó*ig szorították vissza a szerb államot, elfoglalva Dušán korábbi szerzeményeit: *Epiroszt*, *Makedóniá*t, és *Albániá*t. Az 1380-as évekre befejezték *Bulgária* meghódítását is. 1389-ig a szerbek képesek voltak ugyan védekezni, de már a központi területeiket veszélyeztették az oszmán betörések. A királyság székhelyét is északra, *Krusevác*ba *[Kruševac]* kellett áttelepíteni. Végül 1389-ben, alig 34 évvel Nagy Dušán halála után a *Rigómező*n *[Kosovo polje]* lezajlott ütközettel véget ért a független szerb királyság kora, a szerbek vereséget szenvedtek és az állam területének nagy része török uralom alá került. Az oszmánok 1402-es ankarai veresége miatt ugyan a *Balkán* fellélegezhetett pár évtizedre, de ezt a helyiek nem tudták kihasználni és az 1420-as évekre a *Balkán* addig meghódított területein helyreállt a török fennhatóság.

A szerb államot Lazarevics István (Stefan Lazarević) alapította újra, mégpedig *Szerb Despotátus* néven, a törökök ankarai veresége után. Az újjáalapított állam magyar vazallus lett, így Stefan megkapta *Nándorfehérvár*t Zsigmond királytól, amely a despotátus központja lett. Hatalmát Brankovics György (Đurađ Branković) örökölte az 1420-as években, de ez az államalakulat már csak árnyéka volt a korábbi önmagának. Területileg már csak a korábbi magyar bánságok területére, a mai *Észak-Szerbiá*ra terjedt ki, a *Magyar Királyság*tól függött. Az oszmánok pedig újra a *Balkán* ellen vonultak. Hunyadi János török elleni hadjáratai ugyan késleltették a teljes meghódítást, amelyre 1459-ben került sor, amikor a törökök elfoglalták *Végszendrőt [Smederovo]*. A szerb uralkodók (Lazarevics és Brankovics) az utolsó pillanatig megpróbálták kihasználni a térség két nagyhatalma, a *Magyar Királyság* és az *Oszmán Birodalom* közötti ellentéteket és próbáltak lavírozni a két hatalom között, hogy egy önálló szerb állam fennmaradhasson. Bukásukat is ez okozta, hiszen egyik hatalomnak sem volt szüksége egy megbízhatatlan szövetségesre.

1459-től a szerb despotai cím már nem *Szerbiá*ban, hanem a *Magyar Királyság*ban élt tovább. Az *Oszmán Birodalom* balkáni hódításai már a XIV. századtól egyre erősödő északi irányú szerb vándorlást indítottak meg, amelynek első számú célpontja az ekkor még „béke szigetének” számító

Magyarország volt. Lazarevics István (1389–1427) és Brankovics György szerb fejedelmek kapcsolatai a magyar királyokkal tovább növelték a *Magyarországon* megtelepedő szerb ajkúak számát. A hűbéri elismerésért cserébe a magyar királyok ígéretet tettek, hogy megvédik a szerbeket a töröktől. Ennek a megállapodásnak a fejében adták át 1427-ben a szerbek a magyar királynak *Nándorfehérvár*t és a *Macsói bánság* várait is. Ekkortól a szerb nemesség tagjai közül sokan emelkedtek magyar nemesi rangra, a magyarországi birtokokra pedig újabb szerb parasztok és katonák érkeztek. A törökök elől tömegesen menekülő szerbek, a *Bizánci Császárság* török bekebelezése után, a XV. században elsősorban a magyar lakosság által elhagyott helyekre települtek. Amikor *Mohács* után, egy tucat Nyugat-dunántúli magyar főúr Habsburg Ferdinándot tette magyar királlyá, akkor a Habsburg-ház felbérelt egy Cserni Jován nevű betyárvezért[529], hogy szerb csapataival és népével szállja az *Alföld* déli részét. Habsburg Ferdinánd 1527-ben Cserni Jovánt „Rácország despotájává" tette, neki ígérte a dél-magyarországi szlávság feletti uralmat. Jován önmagát cárnak tekintve, véres harcokkal *Szabadká*ig jutott, ott udvartartást rendezett be, a környék már amúgy is megritkult és halálra sebzett magyar lakosságát elüldözte, valóságos fejedelemséget hozva létre. Így az akkor már a *Délvidék*en jelentős számban letelepedett szerb félkatonai elemek a korábbi évek török betörései miatt menekülni kényszerült délvidéki nemességet, akik régi birtokaira visszatérni szándékoztak, nem engedték visszatérni. A „cár" a magyarok birtokait szétosztotta alattvalói között és megindult az a 200 évig tartó véres „lakosságcsere", amelynek az addig színmagyar *Délvidék* javarészt szerbbé válását jelentette. A szerb népesség jelentős része a török szolgálatba szegődött, s a mind északabbra törő török hadak a csatlós szerbekkel együtt rombolták, rabolták *Magyarország*ot, gyötörték annak megmaradt magyar népét. Így szerb lakosság telepedett le a *Csepel-sziget*en (Ráckeve), a *Szerémség*ben és *Csongrád*ban. A XVI. században szerb kereskedők telepedtek meg *Tolna, Dunaföldvár, Ráckeve, Buda, Pest, Vác, Szentendre* településeken. A török hódoltság idején a *Temesvár–Arad–Gyula–Szeged–Kalocsa–Szekszárd–Balaton* vonalig húzódott a szerb lakosság határvonala, és éltek még nagyobb közösségek különböző városokban is, például *Debrecen*ben, *Eger*ben, *Várad*on. A XVII–XVIII. század fordulóján nagy, keveretlen szerb tömbök voltak *Kelet-Baranyá*ban és *Tolná*ban, valamint nagyobb szerb közösségek

[529] Cserni Jován (?1492-1527) szerb felkelővezér. Neve magyarul Fekete Iván. A „fekete" nevet onnan kaphatta, hogy állítólag a halántékától egy hatalmas fekete anyajegy húzódott le a testén.

*Budá*n, *Komárom*ban, *Győr*ben, *Esztergom*ban, *Vác*on, *Pápá*n, *Tatá*n, *Bajá*n, *Debrecen*ben, *Szatmár*on, *Kalocsá*n, *Szombathely*en. 1690-ben a királyi kancellária felhívást intézett a szerbekhez: támogassák a császári csapatokat a *Balkán*on a török ellen – a hadjárat esetleges kudarca esetén áttelepülhetnek *Magyarország*ra, és saját elöljáróik irányítása alatt, saját vallásuk szerint élhetnek, templomokat építhetnek. A hadjárat kudarcba fulladt, ezután Csernovics Arzén[530] *Ipek [Peć]* pátriárkája vezetésével 40 000 szerb család menekült *Magyarország*ra. Ebből csak *Szentendré*n 1000 család telepedett le, *Budá*n a *Tabán*ban 600 család, *Pomáz*on, *Csobánká*n, *Érd*en kisebb csoportok. 1691-ben Lipót császár kiváltságlevelet adott a szerbeknek, ebben a kollektív kiváltságokat ad, politikai nemzetként kezeli őket. A császári kormányzat 1694-ben a *Duna–Tisza közé*t jelölte ki a szerbek számára lakhelyül: *Bács, Bodrog, Csanád, Csongrád* szerb közösségeit a vármegyék hatásköre alól is kivették, végeredményben autonómiát kaptak *Magyarország*on belül. *Tolna vármegye* főispánja 1699-ben azt jelentette, hogy a szerb falvak nem biztonságosak, ott minden gonoszság megtörténhet, és teli vannak rablott holmikkal. Esterházy Pál nádor kikötötte *Nagykónyi* falu benépesítésével kapcsolatban, hogy a betelepedő magyarok szerbet nem fogadhatnak maguk közé. A Rákóczi-szabadságharc során komoly harcok folytak a magyarok és az általában Habsburg-hű szerbek között a *Kanizsa–Balaton–Sió–Esztergom* vonaltól délre. Ebben az időben komoly szerb pusztítások, az ún. rácjárások következtek be a dunántúli falvakban. E harcok fontos eredménye volt, hogy Rákóczi kurucai gyakorlatilag kiverték a szerb telepeseket az *Alföld* középső és a *Dunántúl* déli részéről. A Rákóczi-szabadságharc után a kormányzat a *Maros*tól délre megszervezte a szerb határőrvidéket, majd az 1718-as béke után sok Magyarországon megtelepedett szerb költözött *Oroszország*ba is, itt a *Nyeszter vidéké*n települtek le.

Szerbek nem csak *Magyarország*on, hanem a *Száva* középső folyása mentén, *Szlavóniá*ban is komoly, összefüggő területeken telepedtek meg, itt alakult ki a későbbi *Krajina*, amely a mai *Horvátország* és *Bosznia-Hercegovina* területén fekszik.

A visszaélések és török elnyomás erősödésével párhuzamosan bontakozott ki szerb nyelvterületen az a népi ellenállás, amely több vidéken félkatonai szabadcsapatok éveken át tartó harcát jelentette. Az erdőkben,

[530] Csernovics Arzén (1633 k. –1706): szerb ortodox pátriárka

hegyekben élő ellenálló a hajdukok[531] kisebb csapatokba szerveződve támadták a törököket. Néha annyira megerősödtek, hogy a hadszíntérre vonuló török seregekre is le-lecsaptak. Külön csoportot adtak az uszkokok[532] akiknek nagy része *Boszniá*ból és *Hercegoviná*ból a tengerpartra menekült és velencei vagy osztrák ellenőrzés alatt álló területekről folytatták harcukat. Amikor a keresztény országok sikereket értek el a törökök ellen, a szerbiai területeken is fellángoltak a szabadságharcok. A szerbek első nagyobb felkelése 1594-ben volt a *Tisza* és a *Maros* között, később a *Temesköz*ben és *Ipek [Peć]* környékén, majd 1597-ben *Hercegoviná*ban tört ki felkelés, de a hatalom ezeket rendre leverte STEPANOVIĆ (2013).

A XVIII. század végén válságba jutott *Török Birodalom*ban a kilábalás érdekében III. Szelim szultán reformokat vezetett be. Ezek keretében a *Belgrádi szandzsák* szerb lakossága kiváltságokat kapott, a janicsároknak el kellett hagyniuk a szandzsák területét. A *Belgrádi szandzsák*ban a szultáni fermánok[533] már korábban is biztosították a lakossági önkormányzatok bizonyos formáját, s ezek a jogok most tovább bővültek, ugyanakkor a janicsárok nem nyugodtak bele, hogy el kellett hagyniuk a *Belgrádi szandzsák*ot, s a központi hatalommal szembeszálló szomszédos *Bodonyi szandzsák* pasájával szövetkezve próbáltak meg visszatérni a tartományba. A belgrádi pasa kénytelen volt a szerbekre támaszkodni, akik 1796-ban mintegy 15 000 főből álló sereget állítottak ki, saját parancsnokaik alatt. Ez a sereg sikeresen harcolt a janicsárok ellen, de amikor Napóleon megtámadta *Egyiptom* és *Szíria* török vilajetjeit a szultán kompromisszumra kényszerült, engedélyezte a janicsároknak, hogy visszatérjenek a *Belgrádi szandzsák*ba, és a hatalmat a janicsárok négy vezére, az ún. négy dáhi vette át. A dáhik a szerbeken torolták meg a korábbi fejleményeket, rémuralmuk arra késztette a szerb vezetőket, a faluközösségek [opštinák] élén álló kenézeket [knez] és a járások [náhiek] élén álló főkenézeket [oborknez], hogy fegyveres ellenállást szervezzenek. A dáhik tudomást szereztek a felkelés előkészületeiről, tárgyalni hívták a kenézeket, akiket kivégeztek. A „kenézek lefejezése” 1804. február 4-én kezdődött, s néhány nap alatt több mint hetven szerb vezető halt meg. A vérfürdő után

[531] hajdukok: délszláv szegénylegények, betyárok. A XVII-XVIII. század fordulójának évtizedeiben szökött jobbágyok és kóborló katonák bandákba verődve egy-egy vidék megsarcolásából éltek. Az ellenük küldött katonaság elől török területre menekültek. Törvényen kívüliek voltak, akiket elfogásuk esetén tárgyalás nélkül fölakasztottak.

[532] uszkokok (szerb és horvát nyelven ’szökevények’) a gyűjtőneve azoknak a délszláv csoportoknak, amelyek a XVI. században a török hódítások elől a környező országokba, a velencei fennhatóság alá tartozó tengerpartra vagy Magyarországra menekültek

[533] fermán v. firmán, török szó, jelentése ’ rendelet, parancs’. A török közigazgatásban a szultáni okiratok neve, amely tughrával, vagyis a szultán névjegyével van ellátva, és a rejsz efendi alatt levő állami kancelláriában állítnak ki. A fermánokat a nagyvezér bocsátotta ki a szultán nevében.

Đorđe Petrović Karađorđe[534] azonnal fegyverbe szólította a szerb népet. A spontán indult felkelés első fázisában felkelők megölték a törökök helyi képviselőit, felgyújtották a török házakat, hánokat, később a felkelés vezérévé Karađorđét választották meg. Vezetésével a felkelők 1804 márciusára a *Belgrádi szandzsák* tizenkét járásból [náhije] kilencet felszabadítottak. A janicsárok a megerősített városokba menekültek. Az egyre erösödő felkelő sereg elfoglalt több várost, *Belgrád*ot pedig ostromgyűrűbe zárta. Karađorđe biztosították a szultánt, hogy kizárólag a dáhik ellen harcolnak, s a porta kezdetben nem avatkozott bele a küzdelembe, de végül az állandósult hadiállapot miatt a szultán úgy döntött, rendet tesz a szerb területeken, s a boszniai nagyvezírt bízta meg a beavatkozással. Amikor a dáhik látták, hogy a nagyvezír *Belgrád* felé közeledik, a bulgáriai *Bodony [Vidin]* felé menekültek, de a felkelők elfogták és kivégezték őket. A szerb felkelők 1804 nyarán még elismerték a szultán főhatóságát, s lényegében a korábbi önkormányzati rendszer visszaállítását és bizonyos jogok kibővítését követeltek. Miután ismerték a központi hatalom gyengeségét, követeléseik között az is szerepelt, hogy Ausztria garantálja ezek megvalósítását. A török tárgyaló fél ezt elutasította, így a harcok tovább folytak. Amikor a szerbek 1805 májusában már teljes autonómiát követeltek, a szultán úgy döntött, hogy végleg leveri a felkelést, de az összecsapásokban a török rendfenntartók alul maradtak és újabb területeket szabadítottak fel. A porta 1808 nyarán két sereget küldött a szerbek ellen. Az egyik *Bosznia* felől közeledett, a másik pedig déli irányból tört előre. A boszniai sereget a felkelők Karađorđe parancsnoksága alatt gyakorlatilag megsemmisítették. A *Rumélia* felöl érkező had szintén súlyos vereséget szenvedett. Ugyanakkor Karađorđe látta, a végtelenségig nem húzhatja a harcokat. Egyezkedni próbált a portával, de amikor 1806 decemberében elfoglalták *Belgrád* városát, majd 1807 január elején a várat is, a felkelés új szakaszába lépett. Az időközben kitört orosz–török háború, s most már a szerbek orosz győzelmet remélve a teljes függetlenség kivívására törekedtek. A nemzetközi helyzet azonban megváltozott. A tilsiti békét követően, Napóleon követelésére létrejött az orosz–török fegyverszünet. A törökök azonnal megpróbálták ezt kihasználni a *Belgrádi pasalik* határain immár jócskán túlterjeszkedő *Szerbia* ellen, de orosz nyomásra, és a *Drinán* elszenvedett vereség hatására felhagytak a további akciókkal. A harcokban beállt átmeneti szünetet Karađorđe és a Kormányzó Tanács igyekezett az államapparátus már korábban megkezdett kiépítésére, törvényhozásokra, a

[534] Đorđe Petrović Karađorđe (1768-1817): a későbbi Karađorđević szerb királyi uralkodóház első tagja.

kulturális élet és az oktatás fejlesztésére kihasználni. Ebben a *Magyarország*ról érkezett szerb értelmiségiek jelentős szerepet játszottak. A hadműveletek 1809-ben újultak ki, a szerb felkelők a kezdeti sikerek után, amelyeket a Karađorđe vezette hadsereg délnyugati irányban ért el, májusban *Niš* közelében súlyos vereséget szenvedtek. Az orosz haderővel való együttműködés felújításának köszönhetően 1810 újabb szerb sikereket hozott. Az oroszok azonban tartottak Napóleon támadásától, s ezért igyekeztek békét kötni a törökökkel. Az 1812 májusában megkötött bukaresti béke *Szerbia* státuszára vonatkozó kitételeket is tartalmazott, de a törökök ezt nem tartották be. Amikor az oroszok kivonták csapataikat az *Aldunár*ól, a törökök három oldalról támadtak *Szerbiá*ra, s az ellenállást leküzdve, 1813 őszére leverték az első szerb felkelést STEPANOVIĆ (2013).

A felkelés leverése után Karađorđe és híveinek egy része *Magyarország*ra menekült. A törökök rettenetes bosszút álltak, s a dáhik idejére emlékeztető rémuralmat vezettek be. Emiatt több helyi felkelés is kialakult, de ezeket már könnyedén leverték. 1815 áprilisában, amikor a török uralom terrorja a tetőfokra hágott a szerb vezetők Miloš Obrenović vezetésével újra fegyvert fogtak. Elfoglaltak több fontos várost, egy ellenük küldött nagyobb török haderőt megvertek, a törökök kezén a *Belgrádi szandzsák*ból csak néhány város maradt. Obrenović tudta, csak úgy érhet el tartós sikereket, ha tárgyal a portával, s mivel a török vezetés tartott egy újabb orosz háborútól, a szultán hajlandó volt a felkelőkkel való kiegyezésre. A tárgyalások eredményként *Szerbia* korlátozott önkormányzatot kapott, s Miloš Obrenovićot szerb főkenéznek ismerték el. Megalakult a szerb nemzetgyűlés [skupština] amely 1817-ben két évvel később Obrenovićot szerb fejedelemmé választotta. Az ily módon autonómiát kapott szerbek lakta terület a *Drina–Száva–Duna* és a *Balkán-hegység* előtere közötti terület, mintegy 38 000 km^2, több mint félmillió lakossal, a töröktől függő fejedelemségként működött. Ugyanakkor a szerb lakosság zöme e területen kívül élt. Miloš fejedelem amellett, hogy ügyes diplomáciai manőverekkel folyamatosan bővítette *Szerbia* autonómiáját, saját hatalmának megszilárdításáért is mindent megtett. Ellenfeleivel leszámolt, elérte, hogy a törökök a városok nagy részéből evakuálják a muzulmán lakosságot, bérbe vette tőlük az adók és vámok beszedési jogát, s ezzel nagy jövedelemre tett szert, ugyanakkor egyre zsarnokibb uralmat vezetett be. Elérte, hogy a török helyőrség csak a nagyobb várakban maradjon, s csak a török csapatok csak a legfontosabb országutakon közlekedhessenek, így az ország nagy részében már nem is volt látható jele a török uralomnak STEPANOVIĆ (2013).

Az 1830-ban kiadott hatti serif nevű fermán biztosította a szerb fejedelemség teljes belső autonómiáját. Ez együtt járt a török birtokrendszer megszüntetésével is. A szpáhi birtokokat felosztották a szerb parasztok között, ez a gyakorlatban a feudális rendszer megszűnését jelentette, ami lendületet adott mind a mezőgazdaság, mind az ipar és a kereskedelem fejlődésének. Ugyanakkor folyamatosan kiépült Miloš fejedelem önkényuralma, amellyel az egyre erősödő polgárság és a parasztság is elégedetlen volt. 1835-ben újra felkelés tört ki, de most nem a törökök, hanem Miloš hatalma ellen. Hatására Miloš fejedelem kénytelen volt engedni, s 1839-ben egy konzervatív alkotmányt vezetett be. Hatalmának magnyirbálását azonban a fejedelem nem fogadta el, kísérletet tett az államtanács feloszlatására, majd a kibontakozó ellenállás hatására kénytelen volt lemondania fia, Mihály javára. 1842-ben Mihály ellen is felkelés tört ki, s a fejedelem *Ausztriá*ba menekült. Ezt követően az államtanács alkotmányvédő tagjai az első felkelés vezérének fiát, Karađorđević Sándort kiáltották ki fejedelemmé (1842–1858). A szerbek nagy részének nem tetszett Sándor túlzottan osztrákbarát orientációja, a polgárság pedig elsősorban abszolút uralomra törő politikájával volt elégedetlen. Az 1858-ban összehívott országgyűlés lemondatta Sándort, s az öreg Obrenović Milošt hívta vissza a fejedelmi trónra. Miloš két évvel később bekövetkezett halála után újra fia, Obrenović Mihály került a trónra (1860–1868). Mihályt két cél vezérelte: az abszolút hatalom megszerzése és az ország teljes függetlenségének kivívása. Az 1861. évi országgyűlésen [skupština] sikerült elfogadtatnia olyan törvényeket, amelyek mindkét cél eléréséhez szükségesek voltak. Az egyik szerint a fejedelem joga volt kinevezni és elbocsátani az államtanács tagjait, akik így alárendeltjeivé váltak. A másik törvény a reguláris, általános hadkötelezettségen alapuló hadsereg megszervezéséről szólt. Uralkodásának vége felé orosz diplomáciai segítséggel elérte, hogy a törökök kivonják helyőrségeiket abból az utolsó négy várból, köztük a belgrádi várból is, ahol még jelen voltak. Ezzel az utolsó török katona is elhagyta *Szerbiá*t. E sikerek ellenére, Mihálynak erős ellenzéke és sok ellensége volt, uralmának is egy összeesküvő csoport gyilkos golyója vetett véget 1868 júniusában. Mihálynak nem volt gyermeke, váratlan halála utódlási problémákat okozott. Az osztrákbarát Blaznavac tábornok vezetésével a hadsereg végül Miloš fejedelem bátyjának unokáját, a kiskorú Milánt kiáltotta ki fejedelemnek, aki helyett egyelőre egy háromtagú régenstanács uralkodott STEPANOVIĆ (2013).

Amikor 1875 nyarán *Hercegoviná*ban, majd ezt követően *Boszniá*ban győzedelmes felkelés tört ki a török hatalom ellen, *Szerbia* és *Montenegró*

szövetségre léptek. A porta elutasította azt a követelésüket, hogy *Bosznia* kormányzását engedjék át *Szerbiá*nak, *Hercegoviná*ét pedig *Montenegró*nak, a két szövetséges 1876 júniusában hadat üzent *Törökország*nak. A sikerek azonban ekkor elmaradtak, a törökök betörtek szerb területre, de amikor *Oroszország* is hadba lépett, elsősorban a bolgárok fegyveres harcának támogatására, fordulat állt be a háború menetében. A szerb csapatok bevették *Niš*t, *Pirot*ot és *Koszovó* felé nyomultak előre. Az oroszok döntő győzelme a san-stefanói békekötéshez vezetett, amelyben elismerték *Szerbia* teljes függetlenségét és az új állam bekebelezhette a *Nis* környéki térséget, mintegy 11 000 km^2-t. Ennek ellenére *Szerbia* csak „régió jellegű" maradt, hiszen a szerb nemzetnek fele sem élt az új államban, területe pedig csupán 50 000 km^2 volt. Ugyanez a béke azonban, az orosz érdekeknek megfelelően, létrehozta *Nagy-Bulgáriá*t, amely a törököktől elfoglalt, de szerbek lakta területeket is magába foglalt. A san-stefanói béke érzékenyen érintette *Nagy Britanniá*t és az *Osztrák–Magyar Monarchiá*t is, s követelték egy kongresszus összehívását, amit *Oroszország* kénytelen volt elfogadni. Így került sor 1878 nyarán a berlini kongresszusra, amely biztosította *Szerbia* és *Montenegró* függetlenségét és nemzetközi elismerését, valamint területi gyarapodását, de ugyanez a kongresszus hozzájárult, hogy az *Osztrák–Magyar Monarchia* megszállja *Bosznia-Hercegovinát*, ami fájdalmasan érintette a szerbeket. A berlini kongresszus után *Szerbiá*ban az osztrák politikai vonal került pozicióba, ennek Obrenović Milan fejedelem volt a legodaadóbb híve. Az *Osztrák–Magyar Monarchiá*val 1881-ben megkötött együttműködési szerződés elsősorban *Ausztria–Magyarország* számára volt előnyös, cserébe viszont *Bécs* beleegyezett abba, hogy *Szerbiá*t királysággá kiáltsák ki, ami 1882-en meg is történt. Hatalmának erősítése érdekében Milan 1885-ben területszerző háborút indított *Bulgária* ellen, amit *Szerbia* elvesztett, ezért Milan engedményekre kényszerült, s bár megpróbálta önkényuralmi vezetéssel szilárdítani hatalmát, végül mégis kénytelen volt összehívni a nemzetgyűlést, amely 1888-ban új alkotmányt fogadott el. Hatalmának megnyirbálása miatt Milan kiskorú fia, Sándor javára lemondott a trónról, a kormányzást három tagú, osztrákbarát régenstanács vette át, de a hatalom a Radikális Párt kezébe csúszott. 1893-ban a 17 éves király és hívei államcsínyt hajtottak végre. Az ifjú Obrenović Sándor Felfüggesztette az alkotmányt, de kormányzása nem volt szilárd, ezt a sorozatos kormányválságok mutatták. Az ország egyre inkább a *Monarchiá*tól fügött. Nőtt az elégedetlenség és a rivális Karađorđević hívek száma. A tisztikar összeesküvést szervezett és 1903 májusában a királyi palotában meggyilkolták Sándor királyt és feleségét STEPANOVIĆ (2013).

A májusi államcsíny után a nemzetgyűlés az egykori fejedelem Karađorđević Sándor fiát, Pétert választotta királlyá. I. Péter (1903–1921) uralkodása alatt *Szerbiá*ban konszolidálódott a helyzet. Péter politikájának fő eleme volt, távolodni az *Osztrák–Magyar Monarchiá*tól, megszüntetni az egyoldalú gazdasági függést. Erre *Bécs* vámháborút kezdett, 1906 januárjában lezárta *Szerbia* felé a határokat. *Szerbia* ebből sikeresen került ki, s az osztrák–magyar függést a francia, belga, angol tőke befolyása váltotta fel. A *Monarchia* és *Szerbia* közötti ellentéteket tovább mélyítette *Bécs* expanziós balkáni politikája, legfőképpen *Bosznia-Hercegovina* 1908-ban történt annektálása. Erre válaszként *Szerbia* 1912 tavaszán titkos szövetségre lépett *Bulgáriá*val, *Görögország*gal és *Montenegró*val, amelynek célja a török hatalom a *Balkán*ról való kiszorítása volt. A három szövetséges több irányú támadásával tört ki az első balkáni háború, amely *Törökország* vereségét hozta. A török vezetés a nagyhatalmak közbenjárását kérte. A *Koszovó*t és *Metohijá*t elfoglaló szerb sereg kijutott az *Adriai-tenger*hez, erre *Ausztria–Magyarország* támogatásával az albánok vezetői kikiáltották a független *Albániá*t, amelyet *Olaszország* is azonnal elismert. A háborút lezáró, decemberben megtartott londoni konferencián a nagyhatalmak úgy döntöttek, hogy *Szerbiá*nak ki kell vonulnia az immár nemzetközileg elismert *Albániá*ból, de a többi szerzeményét, így *Koszovó*t megtarthatta. *Macedóniá*t a győztesek felosztották maguk között STEPANOVIĆ (2013). Az első balkáni háború területi nyereségével vált *Szerbia* ország méretű állammá és szerezte mag a szerbek lakta területek jelentős részét, így a *Szandzsák*ot (*Novi Pazar* környékét)[535]. Ugyanakkor államterületéhez az akkor már albán többségű *Koszovó*t, valamint a macedónok lakta *Macedóniá*t is hozzákapcsolhatta. Ezzel az ország területe mintegy 90 000 km^2-re, lakossága négy és félmillióra növekedett, de még mindig milliónyi szerb élt az *Osztrák–Magyar Monarchiá*ban, viszont nem sokkal kevesebb idegen ajkú (albán, macedón) népességgel kellett megbirkóznia.

A második balkáni háború *Szerbia* és *Bulgária* között tört ki, *Macedónia* egyes területeinek hovatartozása miatt. Miután az *Osztrák–Magyar Monarchiá*nak érdeke volt a balkáni szövetség széthullása, támogatásáról biztosította *Bulgáriá*t a kérdésben. *Oroszország* ugyanakkor a szövetség

[535] *Szandzsák*, más néven *Novi Pazari szandzsák*: ma *Szerbia* és *Montenegró* között fekvő egykori török közigazgatási egység, lakosságának nagyobbik része muzulmán, területét 1913-ban *Szerbia* és *Montenegró* megosztott egymás között. A berlini kongresszus (1878) döntött úgy, hogy a terület kerüljön török fennhatóság alá. Ekkor albán és szerb lakta területek is ehhez a közigazgatási egységhez kerültek, majd 1908-ig az *Osztrák-Magyar Monarchia* katonái felügyelték. *Bécs* boszniai annexióját követően azonban ez is megszűnt és gyakorlatilag helyi bég irányította a kis egységet. A balkáni háborúkban megosztozott rajta *Szerbia* és *Montenegró*, majd 1918-tól *Jugoszlávia* igazgatása alá került.

megőrzésében volt érdekelt, ezért közvetíteni próbált. A tárgyalások még folytak, amikor a bolgár hadsereg 1913. június 29–30-a éjszakáján megtámadta a *Macedónia*ban állomásozó szerb csapatokat. *Montenegró Szerbia* segítségére sietett, s a nyolc napig tartó ütközetben *Bulgária* vereséget szenvedett. A helyzetet kihasználva *Törökország* visszafoglalta *Drinápoly*t és *Trákia* egy részét. A háború a bukaresti békével ért véget, *Szerbia* megtarthatta az 1912-ben elfoglalt macedón területeket, *Görögország* kitolta határait kelet felé, s *Törökország* is megtartotta *Drinápoly*t STEPANOVIĆ (2013).

A Szlovének, Horvátok és Szerbek Nemzeti Tanácsa Zágrábban 1918. október 19-én deklarálta a legfőbb célt; a délszláv területek politikai egyesülését. A Horvát Nemzetgyűlés [Hrvatski Sabor] november 29-én kimondta, hogy *Horvátország* megszakít minden államjogi kapcsolatot az *Osztrák–Magyar Monarchiá*val. A Nemzeti Tanács október 31-én jegyzékben közölte az antant-hatalmakkal, hogy az *Osztrák–Magyar Monarchia* délszláv lakta területén létrejött a *Szlovén–Horvát–Szerb Állam [Država Slovencev, Hrvatov in Srbov, Država Slovenaca, Hrvata i Srba / Држава Словенаца, Хрвата и Срба]*, amely alig egy hónapot „működött“, mivel a háborúból győztesként kikerült *Szerbia* erős francia támogatással 1918 végén magához ragadta a *Balkán* és az osztrák–magyar területek rendezésének kérdéseit, így a három délszláv nemzet „friss” egyesülése a gyakorlatban a *Szerb Királyság*hoz csatlakozást jelentette. A zavaros helyzetben az események is kedveztek a szerb vezetésnek, amely gyakorlatilag annektálta a *Monarchiá*tól leszakadni kívánó területeket. A *Szerb–Horvát–Szlovén Királyság (SHS Királyság)* megalakulásának pillanatától ellentmondásokkal volt terhes. Hívei mellett ellenzői is voltak az egységes állam létrehozásának. Így pl. a Stjepan Radić vezette Horvát Parasztpárt egy önálló *Horvát Köztársaság* megteremtésének volt híve. A nemzetállamok helyett egy centralizált monarchia jött létre a szerb királyi dinasztia vezetése alatt. Az első kormányt – amelynek 12 szerb, 5 horvát és 2 szlovén minisztere volt – a Szerb Radikális Párt vezette, amely ekkorra már a szerb nagypolgárság pártjává vált, így az *SHS Királyság* a gyakorlatban *Nagy-Szerbia* megvalósulását jelentette. Területi értelemben *Szerbia* így megszerezte *Magyarország*tól *Horvátország*ot, *Szlavóniá*t a *Drávántúl*t, a *Mura-vidék*et, a *Drávaszög*et, a *Bácska* nagyobbik, déli részét és a *Temesköz* nyugati felét. *Ausztriá*tól *Krajna*, *Dél-Stájerország* és kis részben *Karintia* területét, valamint *Dalmáciá*t és a közös osztrák–magyar igazgatású *Bosznia-Hercegoviná*t. E területi nagyobbodáson túl a *Szerb Királyság* egyesült a *Montenegrói Királyság*gal, így annak területe is az új nagy szerb

állam része lett. A *Szerb–Horvát–Szlovén Királyság* neve 1929-ben lett *Jugoszlávia*.

A második világháború idején, 1941-ben *Jugoszlávia* részeire esett szét. Ennek elsődleges oka a németek és szövetségeseik agressziója volt ugyan, de az etnikai konfliktusok is aláásták *Jugoszlávia* egységét. 1941-től 1944–45-ig *Jugoszlávia* nagy része német, egyes részei olasz, magyar és bolgár megszállás alatt voltak; *Horvátország*ban fasiszta állam alakult. *Olaszország* annektálta az *Isztria* szomszédságában lévő part menti területeket, *Krajna* délnyugati részét, *Ljubljaná*val együtt, *Dalmácia* nagy részét a szigetekkel, valamint *Szpalató [Split]*, *Sibenik*, *Zára [Zadar]* és a *Kotori-öböl* környékét. *Krajna* középső részét, *Dél-Stájerország*ot és a *Karintiá*ból a délszláv államhoz csatolt részeket a *Német Birodalom* annektálta. *Magyarország* visszakapta a *Bácská*t, a *Drávaszög*et és a *Muravidék*et. *Bulgária* bevonult *Macedónia* területére és jelentős területeket szállt meg *Szerbia* délkeleti részén. *Koszovó* déli részét *Olaszország* az általa korábban megszállt *Albániá*hoz csatolta, s kibővítette *Macedónia* nyugati részével, valamint délkeleti darabjával, a *Skhodrai-tó* környékével. Így jött létre az olasz befolyás alatt működő *Nagy-Albánia*. *Horvátország* német csatlósállam lett, látszat függetlenséggel, viszont területének jelentős kibővülésével. Hozzá tartozott *Bosznia-Hercegovina* egésze.

A korábban Jugoszlávia területére érkező német, olasz és magyar katonasággal szemben szinte azonnal megindult a fegyveres ellenállás, amely két pont körül kristályosodott ki. Egyrészt megszületett a Draza Mihajlović által vezetett csetnikmozgalom[536], másrészt elindult a Joszip Broz Tito által vezetett kommunista partizánmozgalom. Az idegen csapatokkal (németek, olaszok, magyarok), továbbá az usztasákkal (ők a horvát függetlenségért harcoltak), valamint az egymással is vívott harcokból 1945-re a Tito-féle partizánmozgalom emelkedett ki győztesen. Ez a megszállók ellen kibontakozó partizánmozgalom alapozta meg az új *Jugoszláviá*nak az etnikai konfliktusok kiküszöbölésére hivatott föderatív felépítését, amelyet a kommunisták vezette partizánok vívtak ki 1944–45 folyamán. Ennek eredményeként 1945-ben eltörölték a királyságot s Joszip Broz Tító vezetésével 1946-ban létrejött a hat köztársaságból és két autonóm tartományból álló *Jugoszláv Szocialista Szövetségi Népköztársaság [Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija / Социјалистичка*

[536] csetnik: szerb szó, alapja a „četa” = ’század’. Elsőként 1909-ben bukkant fel, a *Balkán*on harcoló gerilla alakulatok neve volt.

Федеративна Република Југославија]. Az 1947-es párizsi béke helyre állította a korábbi délszláv állam területét, és *Jugoszláviá*nak ítélte *Olaszország*nak az *Adria-tenger* keleti oldalán lévő birtokait (*Isztriá*t, *Fiumé*t, *Zárá*t és az olasz kézen lévő szigeteket). *Trieszt* és környékének hovatartozása egyelőre nyitva maradt, és csak az 1954-es kompromisszumos londoni egyezménnyel oldódott meg. Ezzel a határmódosítással a délszláv államterület elérte legnagyobb kiterjedését.

A föderális felépítésű Jugoszláviát Tito elnök karizmatikus személyisége és egységesítő, „jugoszláv" belpolitikája tartotta egyben. A nemzetiségi ellentétek látszólag elsimultak, de a mélyben lappangva Tito 1980-ban bekövetkezett halála után azonnal felszínre törtek. Az állam egységét az egyre jobban látható belső széthúzás ásta alá, amely először nemzetiségi villongásokba, majd nyílt fegyveres elszakadási törekvésekbe torkollott. 1991-ben *Szlovénia, Horvátország* és *Macedónia*, 1992-ben *Bosznia-Hercegovina* vált ki az államszövetségből. A szakadások, *Macedóniá*t leszámítva háborúval jártak, amelyet az utódállamok és végeredményben *Szerbia* vívtak. A szerb–szlovén háború, a „tíz napos háború" 1991-ben zajlott, a szerb–horvát és a szerb–bosnyák háború 1991–1995 között történt. Mindezek hatására 1995-re *Jugoszlávia* gyakorlatilag szétesett. Egyedül *Szerbia* és *Montenegró* maradt a szövetségben. A két köztársaság *Szerbia és Montenegró* névvel 2006-ig szövetségi államként működött. 2006. június 3-án *Montenegró* is kivált az államszövetségből és független államként működött tovább. *Szerbia* az egykori *Jugoszlávia* jogutódjaként független államként működik.

6.9. Bosznia-Hercegovina államterület

Bosznia-Hercegovina első ismert lakói a kelták nagy családjához tartozó illírek voltak. A Római Birodalom Kr.e. 229-ben kezdett harcot az illírekkel, de a mai államterület nagy része csak Kr. e. 167–78 között lett római provincia, amelyhez hozzá tartozott a későbbi *Hercegovina* területe is. A Római Birodalom kettészakadásakor, 337 és 395 között, a szomszédos Dalmatia és Pannonia a Nyugatrómai Birodalom része lett, majd 395 után, hun népesség terjedt el a területen, amely később a keleti-gótok hatalma alá került. A kereszténység már a római uralom alatt elterjedt és mivel az ariánus[537] gótok

[537] ariánusok: keresztény mozgalom, amelynek fő tanítása, hogy a Fiúisten nem öröktől való, csupán az Atyaisten teremtménye. Ezzel a tétellel az ariánusok Jézus isteni voltát és a Szentháromságot tagadták. E tanokat az Észak-afrikai Líbia provinciában született Arius püspök hirdette a II. század végén, a III. század elején. Követőit nevezték később

nem üldözték a katolikusokat, így *Boszniá*ban az 500-as évek elején már négy püspökség volt. 598 után az avarok államához tartozott, akik erdőirtás és bányászat céljából 600–650 között szlávokat telepítettek a tartományba. Az ország területe a IX. században *Horvátorszá*ghoz tartozott, 931-ben Ceslav szerb fejedelem hódította meg, majd 960-tól a független *Boszniá*t néhány évig saját bánjai igazgatták, mignem 968-ban Kresimír horvát király újra *Horvátorszá*ghoz csatolta. 1019-ben II. Baszileiosz bizánci császár lett *Bosznia* ura, majd 1025-ben bekövetkezett halála után egy ideig saját bánjai, majd István kenéz kormányozták KAT. (2012).

*Boszniá*t 1134–36 között a Bizánc ellen harcoló II. (Vak) Béla magyar király seregei meghódították. Béla nevezte megát először 1138 vagy 1139-ben *Ráma* királyának. A magyar szóhasználat azonosította *Boszniá*t *Rámá*val, amely eredetileg *Boszniá*nak a *Narenta* és *Ráma* folyók által határolt része volt. *Bosznia* déli részét továbbra is a bánok kormányozták, az északi területeken a magyar királyok a Sói bánságot és az Ozorai bánságot szervezték meg. A boszniai bánok egyike Borisz Mánuel bizánci császár beavatkozásával szemben II. Gézát hívta segítségül, akitől a győzelem után megkapta *Rámá*t, valamint a Sói bánságot és az Ozorai bánságot. 1163-ban egész *Bosznia* kormányzását, *Dalmáciá*val és a *Szerémség*gel együtt, III. István magyar király öccsére, a *Konstantinápoly*ban élő Béla hercegre bízta. Béla hercegnek Mánuel császár megengedte, hogy mint *Ráma* királya pénzt veressen KAT. (2012).

Mánuel halála után 1180-ban Kulin bán került *Bosznia* élére, majd IV. Béla magyar király 1254-ben meghódította s a *Sói bánság* és az *Ozorai bánság* élére magyar főurat állított, más részeit boszniai bánokra bízta. *Bosznia* védelmére megalapította a *Macsói bánság*ot, majd a *Sói bánság*ból, *Ozorai bánság*ból és *Macsói bánság*ból alakította meg a *Bosznia–Macsói Hercegség*et, amelynek 1272-től a kormányzói magyar főurak voltak. 1302-ben Subics Mladen fölvette a horvátok és egész *Bosznia* bánja címet. Válaszul Károly Róbert 1322-ben személyesen vezetett hadat Mladen ellen és *Bosznia* élére bánt állított, aki hű maradt a magyar királyokhoz KAT. (2012).

Az 1320-as évektől a *Tengermellék (Dalmácia) Raguzá*tól *Spalató*ig a *Bosnyák bánság* része lett. Nagy Lajos 1356-ban *Boszniá*t *Magyarország* tartozékává tette. 1365-ban a Lajos-párti Tvartkó bosnyák bán Lajos segítségével *Szerbia* egy részét is elfoglalta, sőt szerb és bosnyák királlyá koronáztatta magát, majd Nagy Lajos halála után igyekezett *Horvátorszá*got és

ariánusoknak. Az arianizmust 381-ben az első konstantinápolyi zsinaton szervezetileg ítélte el az egyház, követőit eretnekeknek nyilvánították. Ennek ellenére a Nyugatrómai Birodalom megszűnte után több, a gótok által alapított európai királyság államvallása lett.

*Dalmáciá*t *Boszniá*val egyesíteni. 1390-ben *Bosznia, Rascia (Ó-Szerbia), Horvátország* és *Dalmácia* urának tekintette magát. Tvartkó 1392-ben meghalt, öccse Dabisza István 1393-ban Zsigmond magyar királynak engedte át *Horvátország*ot és *Dalmáciá*t, mire Zsigmond elismerte őt *Bosznia* urának KAT. (2012).

A XV. században a hanyatló *Boszniá*ból önállósult a *Neretva*-völgyi déli terület *Hulm* néven mely később a *Hercegovina*[538] nevet kapta. *Bosznia* utolsó királya, Tamás fia István (1461–63) már a pápától kapott koronát, de II. Mohamed szultán 1463-ban meghódította országát és lefejeztette. *Bosznia* északi részét Mátyás királynak sikerült meghódítania s megalakította a *Jajcai bánság*ot és a *Szrebernyiki bánság*ot amelyek még 64 évig maradtak magyar hatalom alatt KAT. (2012).

1528-tól egész *Boszniá*t az oszmán törökök uralták, és 1878-ban bekövetkezett felszabadulásáig 227 pasa kormányozta, mert a szultán bizalmatlanság miatt egyet sem tűrt hosszú ideig. A szerb anyanyelvű boszniai nemesség nagy része, hogy birtokait megtarthassa, muzulmán lett. E muzulmán délszláv népességből alakult ki a bosnyák nemzet. *Boszniá*ban egy sajátos „török világ" jött létre a szerbül beszélő nemesek körében, csak a jobbágyság egy része maradt keresztény KAT. (2012). *Bosznia* vallási képének sokszínűségét növelte, hogy a XV. században a spanyol területekről elüldözött zsidók nagy számban telepedtek meg területén. A XVII. század második felében *Bosznia* veszélyeztetett határvidékké vált. A törököt *Magyarország*ról kiszorító keresztény seregek nem tudták fölszabadítani *Boszniá*t, a török hatalom azonban fokozatosan gyengült s az egyre sikeresebb szerb fölkelések követték egymást. A *Boszniai vilajet* keleti határai a XVIII. század elején átfogták a későbbi *Novipazári szandzsák*, valamint *Montenegró* túlnyomó részét. Határmenti területeiből 1718-ban *Velence* részesedett, 1718–1739 között *Ausztria* átmenetileg megszerezte a *Száva* menti északi, majd 1791-től a *Magyarország*hoz kerülő *Bihig [Bihać]* menti sávot. 1830–1878 között *Szerbia* és *Montenegró* megszerezte a *Boszniai vilajet* jelentős keleti részeit. 1878-ban a berlini kongresszus határozata szerint az *Osztrák–Magyar Monarchia* seregei több hónapos harcban megszállták *Boszniá*t és *Hercegoviná*t, illetve ebben az évben tűzték ki a *Novipazári szandzsák* és *Bosznia* határát. A *Monarchia* 1908-ban bekebelezte és tartománnyá szervezte *Bosznia-Hercegoviná*t. Ettől az

[538] *Hulm, Hercegovina*: *Bosona, Bosnya*, később *Bosznia* déli, a *Bosnya (Boszna)—Neretva* vízválasztótól délre eső részét az Árpád-korban *Hum*, ill. *Hulm* névvel különítették el. Később ezt a területet időszakosan ellenőrző Vukcsics István 1448-ban felvette a hercegi címet, emiatt kapta *Hulm* a *Hercegovina* elnevezést.

időtől a két tartományt *Bosznia-Hercegovina* néven egyként kezeli a politikum és a közvélemény is, amelyet a *Monarchia* kondominiumként igazgatott.

Bosznia-Hercegovina az I. világháború után a *Szerb–Horvát–Szlovén*, 1929-től *Jugoszláv Királyság*hoz tartozott. A jugoszláv állam fő politikai konfliktusa a szerb központosítás és a horvát föderalizmus között zajlott; ebben különbözőképpen foglaltak állást *Bosznia* nagyobb etnikai csoportjai és ez kihatott az egész politikai légkörre. Bár több mint hárommillió bosnyák élt *Jugoszláviá*ban, – többen, mint a szlovénok és montenegróiak együttvéve – a bosnyákokat nem ismerték el külön nemzetnek az új királyságban.

1941 tavaszán *Jugoszláviá*t elfoglalta a német hadsereg és az erőviszonyok alapján *Bosznia-Hercegoviná*t a horvát usztasák független *Horvátország*ához csatolták. 1943. november 25-én, a *Bosznia* területén fekvő *Jajcá*ban *[Jajce]* tartották *Jugoszlávia* Antifasiszta és Nemzeti Felszabadító Tanácsának alapító konferenciáját. Ekkor alapították meg *Jugoszlávián* belül *Bosznia-Hercegovinát*, Habsburg-kori határai között. Katonai sikereik nyomán a szövetségesek a partizánokat támogatták, s Tito visszautasította azt az igényt, hogy politikájába nagyhatalmi érdekek szóljanak bele. Ennek eredményeként a háború után megszületett az új *Jugoszlávia*, amely a sajátos Tito-féle szocializmus föderatív állama lett, s benne *Bosznia-Hercegovina* a hat tagköztársaság egyike.

1992. április 5-én a bosznia–hercegovinai lakosság 66%-a népszavazáson döntött a tartomány függetlenedéséről. Április 6-án a *Bosznia* északi, nyugati és keleti részén, *Krajiná*ban élő szerb lakosság kikiáltotta saját államát a *Boszniai Szerb Köztársaság*ot. Ezzel *Bosznia-Hercegovina* háborúba került a fennhatóságát el nem ismerő, *Jugoszlávia* által támogatott lázadó államalakulattal. A háború első három évében a szerbek uralták *Bosznia* jelentős részét. Folyamatosan támadták a bosnyák többségű városokat és a fővárost, *Szarajevó*t is. Közben a horvátok a terület nyugati részében és *Hercegoviná*ban törtek előre. A harcok sokszor háromfrontosak voltak szerb–bosnyák, szerb–horvát, bosnyák–horvát konfliktusok váltották egymást vagy éppen kialakultak az alkalmi érdekszövetségek. Végül a háború az amerikai és a nyugati hatalmak beavatkozásával ért véget, s *Bosznia-Hercegovina* területe 51–49 % arányban a *Bosznia–Hercegovinai Föderáció (Bosnyák–Horvát Föderáció)* és a *Boszniai Szerb Köztársaság* között lett felosztva a szarajevói központi kormány felsőbbségi jogával. Ezzel az ország 1995-ben szövetségi állammá alakult.

6.10. Horvátország államterület

A mai *Horvátország* szláv népiségének alapját az avarok által betelepített szlávok adták. A középkori *Horvátország*, a *Dinári-hegyvidék* nyugati oldalán és az *Adriai-tenger* mentén, a *Cetina* folyóig terjedt. Azon túl, a *Tengermelléken [Primorje]*, délre a *Dril*ig és keletre, a hegyeken túl, melyek az *Adriai-tenger* és a *Fekete-tenger* vízválasztóját alkotják; a *Zagorjé*ben a szerb törzsek alakultak ki. E területen az avarok szláv telepítése a VII. században történt, a szlávság ekkor szállta meg az egykori római *Dalmáciá*t, míg a *Kárpátok*on belül az *Avar Birodalom* működött. A később horvátnak nevezett törzsek által benépesített földet a *Velebit* sziklás hegyvidéke két részre osztotta. Északon, a régi *Liburnia* területén, három törzs lakott, három karsztos poljében, itt három megyét (zsupát) szerveztek. A *Kis-Kapela* és a *Velebit* hegység között *Gacsko* (ma *Gackamező*) és *Korbava*, és a *Kis-Kapela* és a *Plišivica* között *Likka* (ma *Likamező*) feküdt. Ennek a három határszéli megyének (zsupának), a horvát törzsek közös vezetőjén, a nagyzsupánon kívül, még volt egy külön fejedelme is a bán. E kelta-avar elnevezés alatt később, már az Árpád-házi királyok idején, a délvidéki kormányzót, a frank és német határgróf [Markgraf] helyi megfelelőjét értették. Ezen a vidéken a bán feladata a határok őrzése volt, majd a X. és XI. század *Horvátország*ában is, védve a *Bizánci Birodalom* felől a kicsiny országot. A középkori horvát zsupánság magva, a *Velebit*től délre, a mai *Dalmáciá*ban feküdt. Ebben az időben, vagyis a Szent István király és Könyves Kálmán király uralkodása közti időben, tizenegy megye (zsupa) volt itt: *Cleuna, Imoski, Pelva, Pset, Bribir, Nona, Tenén [Tnéna, Knin], Sidraga, Smina, Cetina* és a *Tengemellék [Primorje]*. A horvát nagyzsupán hatalma délkeleten, ahol a *Dinári-hegység* lealacsonyodik, a *Zeng*gből *[Senj]* kelet felé átvezető út mentén, terjedt át a mai *Boszniá*ba; *Livno* és *Glamocs* vidékére (ma *Pelva* környéke). Délen a *Cetiná*n túl csak egy zsupa feküdt: *Imoski*. A X. századra a tengerparton, a horvát hódítás után is megmaradt néhány ponton a latin nyelvű lakosság, de a szárazföldön a római népességet teljesen kiszorította a szlávság LEHOCZKY (2007).

A horvát törzsek, már a IX. század eleje óta egy közös főt, a nagyzsupánt ismerték el feljebbvalójuknak, aki elsősorban a bizánci uralkodótól függött. A X. század derekán kezdték a nagyzsupánok magukat „királyoknak” nevezni, utánozták a bizánci udvart, de szorosabb szervezetet a törzsek között nem tudtak létrehozni LEHOCZKY (2007).

Géza magyar fejedelem idejében Drzislav horvát „király”-nak a dalmáciai latinok és *Velence* is adót fizetett. Később *Velence* egy időre

meghódította *Dalmáciá*t és ekkor a velencei dózse, II. Orseolo Péter, „Velence és Dalmácia hercegének” nevezte magát. Fia, Ottó, Szent István király sógora, aki a magyar király egyik húgát vette feleségül, a dalmáciai városokat 1018-ban, a horvátok támadása ellen védelmezte, de a későbbi belvillongások 1024-ben megfosztották trónjától és menekülni kényszerült, majd 1026-ban *Bizánc*ba száműzték. Ugyanebben az időben, *Horvátország*ban is belvillongások voltak. Az ország a bizánci császárnak meghódolt, a magyarok pedig, hogy Ottó ellenségein bosszút álljanak, benyomultak horvát területre, le a tengerpartig, s a latin dalmátokat meghódolásra kényszerítették LEHOCZKY (2007).

A XI. század második felében a horvát állami rend megerősödött. Drzislav testvérének unokája, Péter, horvát nevén III. Kresimir, uralkodása alatt (1052–1073) befolyását kiterjesztette a latin-dalmát telepekre, *Arbé*ra és *Spalató*ra is. Püspökeik ott jártak gyakorta a horvát királyok udvarában, akik azután a zárai kolostornak új adományt adtak, és megerősítették az arbei kolostor alapítását. Mindkét város püspöke elismerte a bizánci Bazileusz névleges felsőbbségét. III. Kresimir király idejében, *Nona [Nin]* városában, csakúgy, mint a latin *Arbé*ban, *Trau*ban, *Zárá*ban is a konstantinápolyi császár évei szerint datálták az okleveleket. Emellett azonban III. Kresimir és második utódja, Zvonimir, a magyar Géza és László királyok sógora, a római, a nyugati egyház felé fordultak. 1060–1063 között a horvátokat áttérítették a nyugati egyházhoz, feláldozták az ószláv ritust, a szláv istentiszteletet, a cirill betűket, és csak görög, vagy latin istentiszteletet engedtek meg egyházaikban. Zvonimir, keresztény nevén Demeter, amikor VII. Gergely pápa *Magyarország* fölött is hűbérúri jogokat igényelt, mint horvát király, a pápa hűbéresének vallotta magát. Zvonimirt pápai legátusi engedéllyel koronázták meg 1076-ban, adtak neki kormánybotot, kardot, zászlót, s a királyság jelvényeit. Így lett Zvonimir „Isten kegyelméből és az Apostoli Szentszék jóvoltából” horvát király. Tizenegy évig uralkodott, fia nem volt, így halálával, 1087-ben ismét megbomlott a rend. A horvát nemesek Istvánt, a Drzslav család ivadékát, III. Kresimir (Péter) unokaöccsét hívták meg a trónra, aki azonban nem volt alkalmas a kormányzásra. A bomló országot a bizánci Bazileusz, korábbi jogára hivatkozva, még Zvonimir életében, 1085-ben *Velencé*nek adta át. A dózse ettől kezdve magát már nemcsak *Velence* és *Dalmácia*, hanem *Horvátország* hercegének is nevezte. Ekkor az országban polgárháború tört ki LEHOCZKY (2007).

Szent László, magyar király testvére, Ilona, Zvonimir király özvegye, testvéréhez fordult segítségért, kérte a magyar királyt, foglalja el *Horvátország*ot és teremtsen rendet. 1091-ben László sereget gyűjtött és

elfoglalta *Horvátország*ot LEHOCZKY (2007). Szent László király a Kapeláktól délnyugatra fekvő, a *Ragúzá*ig *[Dubrovnik]* terjedő, területen létrehozta a *Horvát bánság*ot. Innentől a *Horvát bánság*ot és *Szlavóniá*t két külön tartományként kormányozták a horvát és szlavón bánok, a két tisztség csak időnként esett egybe DÉLVIDÉKI S. (2012). 1102 tavaszán *Tengerfehérvár*ott *[Biograd na Moru]* Könyves Kálmán horvát királlyá koronáztatta magát, 1105-ben meghódította a *Tengermellék*et, vagyis *Dalmáciá*t, melynek birtokáért *Magyarország* korábban váltakozó sikerű háborúkat vívott *Velencé*vel. A tengermelléki fekvésű *Horvátország* így a *Magyar Királyság* szerves részévé vált KAT. (2012). Szent László király hódítását a *Horvát Királyság*nak egy kis darabja északon még túlélte, s Péter nevű királya új erőt öntött a horvátokba, uralmát rövid időre a *Gozd-hegység*ig terjesztette ki. 1096-ban, Péter király apró országának maradványa még megvolt LEHOCZKY (2007), később ez a terület is a magyar királyok hatalma alá került.

A magyar királyok 1918-ig, IV. Károly uralkodásának végéig bezárólag a koronázás szertartásával horvát királlyá is váltak. *Horvátország* nyolc évszázadon át *Magyarország* társországa volt. A magyar király által kinevezett horvát bánok udvartartást alakítottak ki, nemesség adományozását kezdeményezték, a XII–XV. században haderejüknek a dalmáciai és balkáni hadjáratokban fontos szerepe volt. Az uralkodó személye *Horvátország*ot és *Magyarország*ot egy állammá olvasztotta. A királyi tanácsban a horvát főurak és főpapok a magyarokkal azonos jogokkal vettek részt, az adó- és egyéb jövedelmek a bánon keresztül folytak be a kincstárba KAT. (2012).

A XV. században a török terjeszkedés komoly hatalmi átalakulást indított meg a *Balkán*on. II. Mehmed 1463-ban elfoglalta *Boszniá*t, s kivégeztette a magyar hűbéres István királyt. A törökök betörtek *Horvátország*ba és *Dalmáciá*ba is, elesett *Jajca, Klucs* és *Babovác* vára. 1493. szeptember 11-én a korbáviai csatában[539] Jakub boszniai pasa legyőzte Dercsényi Imre horvát bán seregét, a csatában Dercsényi és a horvát nemesség színe-java is elesett KAT. (2012). A tengermelléki *Horvátország* nevét ekkortól kezdték átvinni a *Zágráb* központú *Szlavóniá*ra, pedig a horvát népesség *Szlavóniá*ba kis kivétellel csak a korbáviai vereség után érkezett a – Kapeláktól *Ragúzá*ig *[Dubrovnik]* terjedő – *Horvátország*ból, az egész térséget hódoltató

[539] *Korbávia*, latinul *Corbavia*, magyarul *Korbava*, horvátul *Krbva*. Kisváros *Ó-Horvátországban*, az azonos nevű folyócska mentén, amely 1185-től 1460-ig püspöki székhely volt. A kiegyezés utáni közigazgatási felosztás szerint Lika-Korbava vármegye területén feküdt. *Korbávia* mellett, a *Korbáviai-mező*n (horvátul *Krbavska bitka*) zajlott le 1493. IX. 9-én az a csata, amelynek során Derencsényi Imre horvát bán seregét a török (bosnyák) akindzsik teljesen megsemmisítették, s elesett a szlavón-magyar nemesség színe-java, valamint több mint 10000 katona. Ez a csata megpecsételte *Szlavónia* sorsát, egyfajta „szlavón Mohács" vagy „szlavón Rigómező" esemény volt.

törökök és hozzájuk csatlakozó rácok, vlachok, bunyevácok, bosnyákok elől menekülve DÉLVIDÉKI S. (2012).

1501–1502-ben Corvin János báni serege visszaverte a *Horvátorszá*gba betört törököket, akik 1512-ben elfoglalták a *Száva* menti *Szreberniki bánság* várait, 1513-ban a dalmáciai várakat, majd Beriszló Péter horvát bán *Dubicá*nál szétverte a *Blinj* várát ostromló török sereget. 1514-ben a törökök sikertelenül ostromolták *Tenén [Knin]* várát, 1514 végén *Zengg* mellett erődítményt emeltek KAT. (2012).

1527-ben *Horvátország* I. (Habsburg) Ferdinándot ismerte el királyának. 1529−32 között a horvát nemesek birtokaik parasztságával tömegesen menekültek *Szlavónia* nyugati területeire, a *Dunántúl*ra és *Karintiá*ba. Mohács után *Szlavónia* keleti része és *Horvátország* déli része török kézre került. A megmaradt területek csak keskeny sávot képeztek a *Drává*tól a tengerig, az osztrák örökös tartományok, *Karintia* és *Krajna* védelmére. I. Ferdinánd 1537-ben a zenggi születésű Jurisics Miklós volt fiumei kapitányt nevezte ki a *Vendvidék* főkapitányává, aki megszervezte a *Dráva–Száva–Una* vonal védelmét. Az elmenekült horvátok helyét morlákok[540], uszkókok[541] és szerbek foglalták el. 1583-ban a király Erdődy Tamást nevezte ki horvát bánná, 1606-ban megerősítette azt a XV. századi törvényt, hogy bánná csak született magyart nevezhet ki. A török elleni védekezés összekötötte a magyar és a horvát népet. 1532-ben Jurisics Miklós kb. 1000 főnyi magyar–horvát csapattal megvédte *Kőszeg* várát. Erdődy Tamás horvát bán 1593-ben megnyerte a sziszeki csatát, ezzel megvédte *Zágrá*bot a töröktől KAT. (2012).

A XVI−XVIII. században a horvát tartományi gyűlés minden magyar országgyűlésre elküldte követeit. A rendi dualizmus szellemében a császári önkénnyel szemben támogatták a magyar rendeket. 1593-ban a tartományi gyűlés utasította követeit: *„…de egyetlen pontban sem szavazzanak Magyarország szabadsága ellen”* KAT. (2012).

1699, a karlócai béke után, kezdődött a korábban színmagyar *Pozsega, Verőce, Valkó, Szerém* vármegyék szlávokkal való betelepítése. 1705-ben

[540] Morlákok, tengermellékiek, marlachok, fekete vlachok: szláv népcsoport, amely *Dalmácia* partvidéki területein és a szigeteken élt *Zára* [*Zadar*] és *Szplit* [*Split, Spalato*] környékén. Nyelvük délszláv, a horváthoz legközelebb álló. Ügyes hajósok voltak, ők alkották az osztrák−magyar haditengerészet állományának magvát.

[541] Uszkókok: délszláv népcsoport, nevük jelentése ’szököttek’. A XVI. században *Boszniá*ból és *Hercegoviná*ból a törökök elől az *Adriai-tenger* mellékére és *Szlavóniá*ba menekült népcsoportok. Egy részük még *Stájerország*ba és *Krajna* területére is eljutott. Az uszkókok egyfajta szabad nép, amely semmilyen feudális szolgáltatásra nem volt hajlandó, kalózkodással, zsiványsággal tettek szert jövedelemre. Komoly részük volt 1572-ben a horvát parasztháború kitörésében.

Rákóczi kiáltványt intézett a horvát rendekhez, de csekély visszhangra talált. Meghiúsult a hadjárat is, melynek célja az adriai kikötőkön keresztül a franciákkal való kapcsolat megteremtése volt. 1718-ban a pozsareváci békében a török vezetés lemondott a *Szerémség*ről, *Belgrád*ról és *Dalmáciá*ról, s biztosította a szabad kereskedelmet a szárazföldön és az *Adriá*n. *Károlyváros* és *Varasd* székhellyel megszervezték a határőrvidékeket. A *Dalmácia* északi részeiből megmaradt tengerpart közvetlenül *Magyarország*hoz tartozott. 1608-tól *Zengg [Senj] Dalmáciá*hoz, így közvetlenül *Magyarország*hoz tartozott. Több törvény született, amelyek *„partes maritimae”* elnevezéssel különböztették meg a *Tengermellék*et *Horvátország*tól. A *Tengermellék* összes kormányzati költségeit *Magyarország* fedezte, a közigazgatást *Zágráb vármegyé*re bízva, de olyan törvényes rendelkezés, hogy *Horvátország*hoz csatolják, 1868-ig nem volt KAT. (2012).

1723-ban az uralkodó magyar királyi helytartótanács fölállítását rendelte el, *Horvátország*ra is kiterjedő hatáskörrel. 1767-ben Mária Terézia horvát helytartótanácsot állított fel, amiért a horvát szábor a magyar rendeket kérte a sérelem orvoslására. A tanács alkotmányellenes volt, mert a Szent Korona országaiban csak az országgyűlés állíthatott föl polgári hatóságot, így 1779-ben meg is szüntették. II. József németesítő törekvései a horvát rendekben is ellenszenvet és ellenállást váltottak ki. Utódja II. Lipót 1791-ben illír udvari kancelláriát állított föl, élére a magyar Balassa Ferencet nevezte ki, de a magyar országgyűlés követelésére 1792-ben a kancelláriát föloszlatta KAT. (2012).

1809-ben a schönbrunni békében *Ausztria* elvesztette *Dalmáciá*t, *Krajná*t, *Triesz*tet, *Fiumé*t, *Dél-Karintiá*t, *Horvátország*ot a *Száváig*, s e területeket *Laibach (Ljubljana)* székhellyel Napóleon *Illír Királyság*[542] néven külön vazallus állammá szervezte. Ezt a területet 1815-ös bécsi kongresszus visszajutatta az *Osztrák Császárság*nak KAT. (2012).

1816-ban a Habsburgok a horvát részeket leválasztották *Dalmáciá*ról, majd királysággá emelték. 1848 márciusában a császár Joszip Jellasicsot bánná, majd zágrábi főparancsnokká nevezte ki. Ekkor *Zágráb*ban követelték *Dalmácia, Szlavónia, Muraköz, Fiume* és a magyar tengermellék egyesítését *Horvátország*gal. Augusztusban Jellasics elfoglalta *Fiumé*t, majd átkelt a *Dráván* és megindult *Buda* elfoglalására. 1850-ben császári pátenssel

[542] Illír: egykori kelta nép, amelyet a Kr.e. II–I. században a római hódítás pusztított el, illír nyelvemlékek is alig maradtak. Az illírek nevét viselte Illíria (Illyria) római provincia, amely Itáliától és Noricumtól keletre, Tesszáliától és Makedóniától nyugatra feküdt. Később Illíriából szakították ki az Adria-melléki részt, s alakították meg Dalmácia (Dalmatia) provinciát. A XIX. században az illír megnevezés a katolikus délszlávok egyik szinonimája lett.

Horvátország osztrák örökös tartományban fölöszlatták a báni tanácsot. 1860-ban fölállították a horvát udvari bizottságot. Az 1868. évi XXX. törvény a horvát kiegyezésről 50 évre rendezte a kapcsolatot: *„a két ország egy és ugyanazon állami közösséget képez... …Horvátország külön polgári nemzet, belügyeire nézve külön kormányzattal és közigazgatással bír."* Horvát lett a közigazgatás, a vallás és közoktatás, az igazságszolgáltatás. A szábor a magyar törvényekkel nem ellenkező autonóm törvényeket alkotott. Az autonóm kormány fejét, a bánt a magyar miniszterelnök ellenjegyzésével az uralkodó nevezte ki. Belügyekben hivatalos nyelv a horvát volt, a honvédség horvát ezredeinél horvát volt a vezényleti nyelv, horvát zászlót és Szt. István koronájával díszített horvát címert használtak. *Horvátország* 28, majd a határőrvidék polgárosítása után 40-40 képviselőt küldött a magyar országgyűlésbe, ahol horvátul is fölszólalhattak, a parlament épületén horvát zászló is lengett. A határőrvidéket 1871-ben részben, 1881-ben teljesen *Horvátország*hoz csatolták KAT. (2012). Az így kialakul XIX. század végi *Horvátország* területe 1918-ban a *Szerb–Horvát–Szlovén Királyság* (1929-től Jugoszlávia) állami kötelékébe került. *Isztria*, *Fiume* és *Dalmácia* egy része 1920–1947 között *Olaszország*hoz tartozott.

1941-ben a *Német Birodalom* és *Olaszország*, valamint *Magyarország* és *Bulgária* csapatai bevonultak *Jugoszláviába*, ezzel a *Jugoszláv Királyság* szétesett. Német és olasz támogatással, a jugoszláv egységet aláásó horvát usztasák[543] vezetésével, 1941. április 10-én megalakult az első önálló horvát állam, a *Független Horvátország [Nezavisna Država Hrvatska]*, amely valójában bábállam volt, s végeredményben 1943. szeptember 8-ig, *Olaszország* kapitulációjáig, olasz protektorátusként működött. Államformája monarchia volt, de a II. Tomislavként is nevezett olasz Aimone herceg királyjelölt elutasította a trónra lépést. Az állam teljhatalmú vezetője, az usztasa mozgalom feje, Ante Pavelić lett. Területileg az usztasa államhoz tartozott a *Partvidék* és a szigetek jelentős részei nélkül a mai *Horvátország* (csak *Pag* és *Rab* szigete tartozott hozzá) és *Bosznia-Hercegovina* területe, valamint a *Szerémség*. Nem tartozott hozzá a mai *Horvátország*ból a *Drávaszög* és a *Muraköz* sem. 1943-ban, *Olaszország* kapitulációja után, az usztasa állam területe kibővült az addig *Olaszország*hoz tartozó *Zára [Zadar]* környéki területekkel, *Bukovica* és *Ravni kotar*, valamint a délebbre fekvő *Šibenik* és *Szpalató [Split]* környékével. Ezzel a *Dalmácia* teljes területe és az

[543] usztasa (ustaša): horvát nemzetiségű fasiszta szervezet, amely ifjúsági mozgalomként indult, végül a szélsőjobboldali horvát eszmék zászlóvivőjévé vált („ustaša" = 'felkelő'). Usztasák követtek el merényletet 1934-ben *Marseille*-ben Sándor jugoszláv király ellen.

addig olasz fennhatóság alatt lévő adriai szigetek is *Horvátország*hoz kerültek. 1944 augusztusában több usztasa vezető sikertelen államcsínyt próbált végrehajtani, hogy *Horvátország* átállhasson a szövetségesek oldalára. Végül az usztasa haderők mintegy 150 000 tagja menekült át *Ausztriá*ba, ahol megadták magukat a brit hadseregnek. Az usztasa állam 1945 májusában szűnt meg.

A mai horvát államterület határait 1945-ben, a Joszip Broz Tito által vezetett szövetségi berendezkedésű *Jugoszláviá*ban alakították ki. *Horvátország* egyike volt a 6 tagköztársaságnak. A *Jugoszláv* szövetségi állami keretek 1991-ben bomlottak fel. A horvát parlament, a Szábor 1990. július 25-én mondta ki *Horvátország* szuverenitását, törölte elnevezéséből a szocialista jelzőt, visszaállította a régi címert, s a szerbhorvát nyelv latin betűs írásmódját nyilvánította érvényessé. A szerb többségű horvátországi vidékek még aznap kinyilvánították autonómiájukat és szuverenitásukat, majd október 1-jén a horvátországi Szerb Nemzeti Tanács (a nem hivatalos parlament) is deklarálta azt. 1990. december 22-én *Zágráb*ban kihirdették az új alkotmányt, amely kimondta *Horvátország* szuverenitását és a jugoszláv szövetségből való kiválási jogát. Az 1991. május 19-i népszavazáson – amelytől távol maradt a lakosság majdnem hatodát kitevő szerb kisebbség – a szavazók döntő többsége, 95 %-a köztársaság szuverenitása mellett döntött. A jugoszláv szövetségi kormány elítélte és érvénytelennek nyilvánította e határozatokat, s az elszakadni kívánó *Horvátország*ot és *Szlovéniá*t fegyveres beavatkozással próbálta meghátrálásra kényszeríteni. A jugoszláv néphadsereg és a horvát rendvédelmi erők között július elejétől több fegyveres összetűzésre került sor a horvátországi szerbek lakta területeken. A szövetségi hadsereg a horvát kormányzat ellen fellázadt szerb félkatonai csapatokat támogatta. Augusztusban az ellenségeskedés nyílt háborúba torkollt, különösen véres összecsapások zajlottak *Eszék*, *Károlyváros*, *Valkóvár [Vukovár]*, *Vinkovci* környékén, a jugoszláv légierő *Zágráb*ot, a hadsereg és a haditengerészet *Ragúzá*t *[Dubrovnik]* is lőtte. A horvátországi szerbek 1991 decemberében kikiáltották a *Krajinai Szerb Köztársaság*ot. A szemben álló felek, elsősorban az *Európai Közösség* nyomására, több ízben fegyverszünetet kötöttek egymással, de ezek nem voltak hosszú életűek. A háborúban, amely 1992 áprilisától *Boszniá*ra is kiterjedt, az 1995. évi horvát hadműveletek (Villám, Vihar) hoztak fordulatot, melynek nyomán a horvátok visszafoglalták *Szerb Krajiná*t, s a bosnyákokkal együtt felszabadították a *Bihig [Bihać]* környéki enklávét. 1995. november 21-én az egyesült államokbeli *Dayton*ban a bosnyák, a horvát és a szerb államfő aláírta a délszláv háborúnak véget vető

megállapodást, amely elvezetett a boszniai békeszerződés 1995. december 14-i párizsi aláírásához. Az 1991–1995-ös horvát elszakadási küzdelem mintegy 20 ezer ember életét követelte, s egy időre *Horvátország* területének negyede szerb megszállás alá került. Az 1995-ben fel nem szabadított részeket, így *Kelet-Szlavónia* egyes vidékeit és a *Drávaszög*et az ENSZ ellenőrzése alatt integrálták újra *Horvátország*ba, ez a folyamat 1998-ra fejeződött be. Az *Európai Unió* tagállamai és több más ország már 1992 januárjáig elismerték *Horvátország* függetlenségét, május 22-én pedig az ENSZ közgyűlése felvette tagjai közé a két államot. *Horvátország* 2013. január 1-től az *Európai Unió* tagja lett.

6.11. Szlovénia államterület

Szlovénia államalakulat 1945-ig nem létezett, de a jugoszláv, ill. szlovén történetírás *Szlovénia* „elődjének" a VII. században alapított *Karantán Fejedelemség*et tekinti. Így a szláv nyelvű államiság – bár csak a XX. században jött létre – egyfajta „jogfolytonosságot" ad a szlovénség számára a régi *Karantánia* képében. A történet ennél „prózaibb", a VIII–IX. században *Bajorország*tól és a *Frank Birodalom*tól, majd a X. századtól a *Magyar Királyság*tól függő *Karantániá*ban, vagyis az avarok által korábban ide telepített szlávok, a karantánok földjén alakult meg *Karintia Hercegség* 976-ban. A kis vazallus államocska időlegesen megszerezte a szomszédos *Krajna* és *Isztria* területét is. Itt azonban ekkor még nem tudott összefüggő és terjeszkedő szláv népesség kialakulni, mivel *Karintiá*ban az irtásföldek művelésbe vételekor rögtön megindult a germanizálás. A tartomány 1282-től lett Habsburg tulajdon, amelyet 1335-ben jogilag is (1920-ig) a Habsburg leszármazottak tartottak irányításuk alatt.

A szlovén államterület az 1918-ban *Ausztriá*tól a *Szerb–Horvát–Szlovén Királyság*hoz került *Krajna* tartomány[544] és környezetébe vont szomszédos, szintén osztrák területek összeillesztésével jött létre. Az államterület magja *Krajna [Krain]*, amelyhez északon hozzákapcsolták *Karintia [Kärnten, Koroška]* keskeny, déli, szlovének lakta peremét és *Stájerország* déli részét *(Alsó-Stájerország, Dél-Stájerország) [Steiermark, Štajersko]*, valamint a magyarországi *Zala* és *Vas* vármegye *Murá*n inneni (szlovén szempontból *Murá*n túli), délnyugati részét. Ez a négy terület a tágabb értelemben vett

[544] *Krajna* egykori osztrák örökös tartomány területét a szlovén tájszemlélet *Felső-Krajna [Gorenjska], Belső-Krajna [Notranjska]* és *Alsó-Krajna [Dolenjska]* részekre osztja tovább. Ezek nem közigazgatási egységek, hanem néprajzi és domborzati alapon elkülönített tájak.

szlovének lakta föld. Ezekhez kapcsolódott, már geopolitikai szempontból az egykori *Osztrák Partvidék [Küstenland] Görz és Gradiska* területének pereme, az *Isonzó [Soča]* folyó melléke, valamint 1954-től *Olaszország* és *Jugoszlávia* megállapodásának értelmében *Isztria*, szintén az egykori osztrák *Partvidék*, négy települése, ezáltal jutott *Szlovénia* tengeri kijárathoz.

A mai *Szlovénia* államterület 1945, ill. *Isztria* esetében 1954-ben jött létre. A Josip Broz Tito vezetése alatt létrejött *Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság* (1963-tól *Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság*) részeként, annak egyik tagköztársaságaként *Szlovénia Szocialista Köztársaság* néven működött 1991. június 25-ig, a függetlenség kikiáltásáig. Ekkor a jugoszláv néphadsereg megtámadta *Szlovéniát*, megpróbálta meghátrálásra kényszeríteni a szlovén vezetést. Ez volt a tíznapos háború, amely egyfajta függetlenségi háborúként vonult be a szlovén történelembe. Végül a belgrádi katonai és politikai vezetés visszakozott, július 7-én kivonultak a jugoszláv csapatok *Szlovéniá*ból. Az állam 2004. május 1-től az *Európai Unió* tagja.

7. KÖZIGAZGATÁSI VÁLTOZÁSOK

7.1. Magyarország közigazgatási területegységei

A *Kárpát-térség* közigazgatási területi rendszere, a határok fejlődése, változása, átalakulása évezredes időszakban legnagyobb területen *Magyarország* közigazgatásán nyugodott. *Magyarország* belső területi szervezeti egységei az elmúlt 1100 év folyamán viszonylag kis változáson estek át, jelenlétük folyamatos volt, kirívóan nagy, alapvető változások nem történtek. Ennek következtében a magyar közigazgatási gyakorlat és területegységek a *Kárpát-térség* területének jelentős részén egyfajta stabil állandóságot mutató szerveződés lett.

(1)Társországok

Az Árpád-korban tagozódtak be *Magyarország* területébe közigazgatási értelemben azok a területek, amelyek a vezérek korában még magyar etnikai vagy katonailag ellenőrzött területként, perifériku sabb helyzetük következtében leváltak vagy egyedi fejlődést mutattak, ill. új szerzeményként lettek részei a Magyar Szent Koronának. Ezek a területek általában társországként csatolódtak be a magyar állam keretei közé. A társországok körébe tartozó szervezeti egységek általában nagyobb méretűek voltak a megyéknél.

Társország fogalmán azokat az igazgatási alakulatokat értjük, amelyek hosszabb-rövidebb időre részben függetlenedtek a *Magyar Királyság*tól, illetve területük kezdettől fogva a Szent Korona alatt belső autonómiát élvezett. A társország egyfajta territoriális részhatalmat jelentett, amely a Magyarországhoz tartozó *Erdély*, *Szlavónia* és *Horvátország* területét érintette. A társországok az idők folyamán különböző elnevezésekkel, *Erdélyi Vajdaság*, *Szlavón Bánság*, *Horvát Királyság*, működtek, de közel azonos jogkörökkel. Tulajdonképpen egyfajta tartományok voltak, amelyek orátorok[545] útján képviseltették magukat a mindenkori magyar országgyűlésben. A

[545] orátor: szónok, ékesszóló, szónoki képességgel rendelkező személy. A latin eredetű szó magyar megfelelője 'szónok', 'szószóló'.

társországokban a magyarországi közigazgatásra kezdettől jellemző vármegyei szintű területi alfelosztás vagy létre sem jött, ez esetben közvetlen kapcsolódtak az uralkodóhoz, vagy az igazgatás a megyék feletti szervezeti és funkcionális jelleget öltött. A társországok különállását erősítette az élükön álló vajda (*Erdély*) vagy bán (*Szlavónia, Horvátország*) személye, amely egyfajta „államjogi státuszra" is emelte e területeket PALKÓ (2010).

A középkori Magyarország és *Horvátország* határa a *Száva* volt, *Szlavónia* fogalma ekkor csak a *Száva mellékét* foglalta magában. Északnyugaton *Krajna* és *Stájerország* (a *Német–Római Császárság* tartományai), délen *Horvátország* (a *Magyar Királyság* része), délkeleten *Bosznia* (váltakozva önálló vagy magyar hűbéres terület) határolta. A középkori *Szlavóniát* a *Száva* egy északi *Felső-Szlavóniára*, s a déli *Alsó-Szlavóniára* osztotta, nevét a többségi szláv (tót) lakosságról kapta (a hódoltságig *Szlavónia* neve *Tótország*. Árpád-kori magyar lakóira egyes városokból van adat, magyar települési egységre a *Medvevár*[546] környéki helynevek utalnak.

Szlavónia 1526-tól a Habsburgok területe lett, közvetlen kapcsolata *Magyarországgal* a törökök terjeszkedése miatt beállt hatalmi helyzetben megszakadt. A tartományt a Habsburgok hatalma alá került *Magyarország* nyugati térségével, valamint a *Dinári-hegyvidéken* túli horvát területeket együtt kormányozták, amint az egyébként már a magyar királyok alatt is szokásba jött időnként. Az 1540-es évektől a Habsburgok már a „Szlavónia királya" címet is magukra ragasztották a „Magyarország királya" mellett, és *Szlavónia* címerét is fölvették a többi hűbéres tartományuk címerei közé, mintha csak egy külön koronatartományról, *Magyarországgal* egyenrangú államról volna szó! Végül, az egyszerűség kedvéért 1558-ban egyesítették a szlavón és a horvát tartományi gyűlést is DÉLVIDÉKI S. (2012).

A legtovább társországként működött tartomány, 1000, illetve 1071 óta *Erdély (Erdélyi Vajdaság*, majd *Erdélyi Fejedelemség)* és *Horvát-Szlavónországok (Horvát királyság)* volt. *Erdély* 1848-ig, *Horvátország* 1920-ig működött a *Magyar Királyság* jogi keretein belül társországként, helyzetük mindig a magyar bel- és külpoltikai viszonyok függvényében más-más korban a szoros kötelékektől a részleges és valóságos függetlenség széles skáláján mozgott, bár utóbbi helyzetbe csak *Erdély* került a XVII. század folyamán. *Erdély* a történelem során „külön pályát futott be", sajátos közjogi-külpolitikai egységet alkotott, melyet egészen a kiegyezésig őrzött. A középkori *Erdélyi*

[546] *Medvevár*: a *Zágráb* fölött emelkedő *Medvevár-hegység* névadója.

Vajdaság élén álló vajda a király személyét képviselte a megyerendszer és a sajátos autonómiát élvező székely és szász székek felett. A *Horvát-Szlavónországok* megjelölés *Szlavónia* és *Horvátország* együttesét jelentette. Végeredményben mindkettő társországként működött és csak 1868 után képezték az „egyesült" *Horvát Királyság*ot.

A valódi értelemben nem tekinthetők társországnak, csak tartománynak (különkormányzati egységnek) azok a területek, amelyek a magyar történelem folyamán – az Árpád-házi királyok uralkodása alatt – a magyar korona részét képezték. Ezek *Bosznia, Rácország (Szerbia), Gácsország (Galícia) vagy Halics, Lodoméria, Kunország vagy Kumánia (Moldva)* és *Bulgária.*

(2) Vármegye, megye

A magyarországi közigazgatás létrejöttét hagyományosan Szent István személyéhez kötve a vármegyerendszer kialakításának kezdetével, a X. század első évtizedeire teszik. A megye néhány ezer km^2 nagyságú területi szerveződés, amelynek igazgatási tartalma a kezdetek óta folyamatosan erősödött és a modern korban már a magyar közigazgatás hagyományosan elválaszthatatlan része lett.

A magyar közigazgatásban a vármegyerendszer kialakítása hatalmas jelentőséggel bírt, amely abban rejlik, hogy minden a vármegyébe vagy a vármegyére épült, így az a történeti-területi folyamatok kerete lehetett évszázadokon át. A vármegye így már ezredéves távlatban *Magyarország*on az államiság egészét felölelő térkategória, amely – a mindenkori területi középszintet jelentve – a politikai és társadalmi közélet, valamint a közigazgatás térbeli kerete. Bár a vármegyék száma, kiterjedése, elnevezése többször módosult, de a vármegyei szerkezet lényegében változatlanul fennmaradt, azaz egyszerre jellemezte a változás és a stabilitás kettőssége. Nem csak jogi-közigazgatási kategóriaként vált meghatározóvá, hanem kulturális és gazdasági dominanciára is szert tett az évszázadok alatt. A vármegyerendszer leggyakoribb, a történelmi átalakulás szempontját alkalmazó felosztása a királyi, nemesi, modern polgári (törvényhatósági), illetve a tanács- és az önkormányzati megyére való szakaszolás, melyek a történetiségen túl a szervezeti önállóság szempontjából is vízválasztónak tekinthetők PALKÓ (2010).

A vármegyék létrejötte általában nem egy pillanat, nem azonnal testet öltő uralkodói elhatározás műve volt, hanem hosszas – vagy esetleg rövidebb–, de mindenképpen folyamat eredménye. Az Árpád-kori *Magyarország*on világi igazgatási egységekként nem csak vármegyék léteztek, hanem várispánságok, erdőispánságok, magánuradalmak, etnikai

különkormányzati szervezetek is. Ezek nemritkán összefonódtak egymással vagy éppen átmentek egymásba, a vármegye fogalomnak korántsem mindegyik és nem minden időben felelt meg. A magyarországi világi igazgatási egységek számát tekintve a XII. század közepi források a mérvadóak, ezek egybehangzó tanúsága alapján mintegy 70 területegység létezett *Magyarország* határain belül. Legtöbb közülük vármegyének számított, de olyanok is akadtak, amelyek vármegyei jelleget nélkülöző várispánságok voltak. A XII. század közepéig a világi igazgatási egységek kivétel nélkül várispánságok voltak voltak, addig az 1150–1300 közti másfél évszázad alatt új típusú igazgatási egységek, erdőispánságok, királynéi magánuradalmak, etnikai különkormányzatok jelentek meg, ugyanakkor folytatódott új várispánságok kialakulásának folyamata, illetve a korábbi nagy kiterjedésű megyékből kisebb területű megyék vagy várispánságok létrejötte Ekkor keletkeztek az etnikai alapokon létesült igazgatási egységek, a szász, valamint a későbbi székely székek alapjai. A vármegyék kialakulásának folyamata nem zárult le az Árpád-korral, KRISTÓ (1988) [p.513–515.], hiszen a korábban gyepüterületként igazgatott vidékek vármegyéinek kialakulása a XIV. század elejéig kitolódott.

A kutatók többsége azt a felfogást képviseli, miszerint a királyi vármegyék (comitatus) megszervezését Szent István – a nyugat-európai minták hatásától nem függetlenül – kezdte meg. Az eredetileg határ jelentésű szó az idők folyamán középszintű közigazgatási egység közneve lett, és ez a jelentése a szónak immáron évszázadok óta. Erre a jelentésre példát 1100 körül a Kálmán-törvényekben találunk, ahol a *megye* szó magánuradalmakat, birtokokat *(mega regis, mega ducis)* jelöl, vagyis a király és a herceg uralma alatt álló területet jelent. Tehát a megye szó itt nem vármegyét, közigazgatási területet ad, hanem valamilyen birtokolt területet. Más felfogás szerint e törvényekben kifejezetten a király és a herceg megyéjéről, mint igazgatási egységről van szó. Kristó Gyula szerint az előbbiekben említett törvényekben olvasható mega regis és a mega ducis latin kitételek a király uralma alatt álló területet a ducatust jelölik. Ugyanakkor 1107 táján a ducatus eltűnik *Magyarország* igazgatásából, így a különálló hercegi terület többé nem létezik. „Értelmezésünk szerint a mega regis magyarul királymegyének, a mega ducis pedig hercegmegyének hangozhatott”. A ducatus felszámolásával megszűnik a mega ducis és valójában tárgytalanná válik a mega regis kifejezés is. Megjelenik azonban a civitatis mega kifejezés amely Kristó szerint a vár megáját jelenti. „A civitasnak a megához kapcsolása azt mutatja, hogy itt a vár körülhatárolt területéről van szó, ugyanúgy mint a mega regis és a mega ducis

esetében..., ...a várhoz tartozó körülhatárolt terület mint középszintű világi közigazgatási egység... ...továbbfejlődött..., ...és mindinkább meggyökeresedett nyelvünkben a vármegye szó ennek az intézménynek a jelölésére. Ne feledjük azonban, hogy a fejlődés kiindulópontja a mega szó 'határ' jelentése volt" KRISTÓ (1988).

(3) Királyi vármegye

A királyi vármegye a vármegyei igazgatás jogrendszerének első változata volt, amely a X. században kezdett kialakulni. A Szent István király által létrehozott rendszer lényege, hogy a király a korábbi nemzetségi területek egyharmadát meghagyta nemzetségi „magánkézben", mint magánbirtokot, kétharmad részéből viszont királyi udvari birtokot, és az ispán kezelésébe és haszonélvezetébe tartozó várbirtokot vagy egyházi birtokot szervezett. Területileg az udvari és a várbirtok aránya is kétharmad-egyharmad volt. Ezek együtt alkottak egy-egy, az ispán igazgatása alá tartozó királyi vármegyét. István király maga mintegy 48 vármegyét hozott létre, amelyek száma később jelentősen gyarapodott.

A X. században a törzsi területeket királyi vármegyékbe szervezték, ugyanakkor *Erdély*ben egy regionális jellegű hatalmi-közigazgatási képződmény, az erdélyi vajda intézményének kialakulása, *Szlavóniá*ban (*Tótország*) a bán vezetésével az előbbihez hasonló társországi szerveződés kezdődött. A Szent István által alapított vármegyék számát és kiterjedését pontosan nem ismerjük, de azt tudjuk, hogy a rendszerben keveredik a közhatalmi és a magángazdasági-igazgatási funkció PALKÓ (2010). Utóbbi megléte utal arra, hogy a feudális közigazgatás kiépítése előtt is kellett lenni valamilyen megyei szerveződésnek, mert enélkül a gazdaság hatékonyan nem működtethető.

A vármegyehatárok megszilárdulása, illetve a megyék számának kialakulása a XII. század végére tehető. A Szent László és Könyves Kálmán által meghódított területek, *Szlavónia, Horvátország* és *Dalmácia* nagytérségi egészükben illeszkedtek be a közigazgatási struktúrába, és ezt a – speciális – jelleget mindaddig megőrizték, míg magyar fennhatóság alatt álltak PALKÓ (2010). Anonymus gestája 45 castrum, tehát vár nevét említi, szerinte ezek már a honfoglalás korában léteztek, s amelyek körül nemzetségi szállásterületek, így a vármegyei szerveződés kialakult. A magyar történettudomány álláspontja szerint e 45-ből 28 az, amely bizonyíthatóan vármegyei szerveződés központjává vált, így beszélhetünk (1) ***Ung***, (2) ***Zemplén***, (3) ***Borsova***, (4) ***Komárom***, (5) ***Borsod***, (6) ***Bihar***, (7) ***Szabolcs***, (8) ***Szatmár***, (9) ***Gömör***, (10)

Nógrád, (11) ***Nyitra***, (12) ***Bars***, (13) ***Zólyom***, (14) ***Sempte***, (15) ***Galgóc***, (16) ***Trencsén***, (17) ***Bolondóc***, (18) ***Bánya***, (19) ***Csongrád***, (20) ***Zágráb***, (21) ***Pozsega***, (22) ***Valkó***, (23) ***Bodrog***, (24) ***Keve***, (25) ***Baranya***, (26) ***Vas***, (27) ***Veszprém*** és (28) ***Pest*** *vármegye* nevű egységekről.

A ránk maradt leírások és oklevelek anyaga szerint a Szent István-kori vármegyék (várispánságok) neve más felsorolást mutat. Így működött (1) ***Bács***, (2) ***Baranya***, (3) ***Bars***, (4) ***Bihar***, (5) ***Bodrog***, (6) ***Borsod***, (7) ***Csanád***, (8) ***Csongrád***, (9) ***Doboka***, (10) ***Esztergom***, (11) ***Fehér***, (12) ***Fejér***, (13) ***Győr***, (14) ***Hont***, (15) ***Kapuvár***, (16) ***Karakó***, (17) ***Kolon***, (18) ***Komárom***, (19) ***Nógrád***, (20) ***Nyitra***, (21) ***Somogy***, (22) ***Szabolcs***, (23) ***Tolna***, (24) ***Újvár***, (25) ***Úrhida***, (26) ***Veszprém***, (27) ***Visegrád***, (28) ***Zaránd*** és (29) ***Zemplén*** *vármegye* nevű szerveződés. Ezeket tekintik a Szent István kori igazgatási egységeknek, hozzátéve, hogy van közöttük néhány, amelyről adat csak Szent István halála, 1038 utánról fordul elő KRISTÓ (1988) [p.515.].

Részben a királyi vármegyék szervezetét idézi, de jelentősebb gazdasági jogkörrel felruházottan az erdőispánságok létrehozása, amelyeket a XII. század végétől szerveztek egy-egy vármegye addig ritkán lakott vagy lakatlan, általában magasan fekvő erdőterületein. Kezdetben az ország belső területeinek hegyvidéki részein, később a kárpátoki határterületeken szervezték őket. Az erdőispánságok végeredményben királyi udvarbirtokok voltak, élükön a király által kinevezett erdőispánnal. Létrehozásuk célja a ritkán lakott erdőterületek erőforrásainak kiaknázása, így a fakitermelés, halászat és vadászat adta anyagi javak a királyi udvar bevételeit növelték, ugyanakkor az erdőispánságok a pihenés, szórakozás célját is szolgálták. E területegységek teljes közigazgatási autonómiával rendelkező királyi uradalmak voltak. A királyi birtokok nagyarányú eladományozása miatt az erdőispánságok a XIII–XIV. század fordulóján szűntek meg. Egy részük önálló vármegyévé alakult, más részük beolvadt a szomszédos vármegye területi rendszerébe. Ugyanakkor némelyik később is királyi vadászterület maradt, másokat eladományoztak, ahol a magánbirtokosok teljes erdőhasználatot kaptak.

A vármegyék szervezése nagy erőkkel folyt, így 1000 és 1150 között már jóval több neve bukkan fel az iratokban. Ugyanakkor van közöttük olyan, amely 1150 után alakult és a nevek és területek tekintetében is sok változás volt. A XII. század közepe előtt keletkezett és névvel említett vármegye (1) ***Arad***, (2) ***Bács***, (3) ***Bánya***, (4) ***Baranya***, (5) ***Bars***, (6) ***Bihar***, (7) ***vármegye***, (8) ***Bolondóc***, (9) ***Borsod***, (10) ***Borsova***, (11) ***Csanád***, (12) ***Csázma***, (13) ***Csongrád***, (14) ***Doboka***, (15) ***Esztergom***, (16) ***Fehér***, (17) ***Fejér***, (18) ***Galgóc***, (19) ***Garics***, (20) ***Gerzence***, (21) ***Gora***, (22) ***Gordova***, (23) ***Gorica***, (24)

Gömör, (25) ***Győr***, (26) ***Hont***, (27) ***Kapuvár***, (28) ***Karakó***, (29) ***Kemlük***, (30) ***Keve***, (31) ***Kolon***, (32) ***Kolozs***, (33) ***Komárom***, (34) ***Kovázd***, (35) ***Kőrös***, (36) ***Krassó***, (37) ***Kraszna***, (38) ***Locsmánd***, (39) ***Morócsa***, (40) ***Moson***, (41) ***Nógrád***, (42) ***Nyitra***, (43) ***Oklics***, (44) ***Pest***, (45) ***Podgorje***, (46) ***Pozsony***, (47) ***Riucsa***, (48) ***Sasvár***, (49) ***Sempte***, (50) ***Somogy***, (51) ***Sopron***, (52) ***Szabolcs***, (53) ***Szatmár***, (54) ***Szerém***, (55) ***Szolgagyőr***, (56) ***Szolnok***, (57) ***Temes***, (58) ***Tolna***, (59) ***Trencsén***, (60) ***Újvár***, (61) ***Ung***, (62) ***Úrhida,*** (63) ***Varasd***, (64) ***Vas,*** (65) ***Váty***, (66) ***Veszprém,*** (67) ***Visegrád***, (68) ***Zagorje***, (69) ***Zágráb***, (70) ***Zaránd*** és (71) ***Zemplén*** *vármegye*. Ezek közül néhány 1150-re megszűnt, *Úrhida*, *Kapuvár*, de van közöttük olyan, amely 1150 után keletkezett KRISTÓ (1988) [p.514.]. 1150 után a vármegyékre is jelentős hatást gyakoroltak, az új típusú igazgatási egységek, erdőispánságok, királynéi magánuradalmak, etnikai különkormányzatok megjelenése. Ezekkel párhuzamosan folytatódott az új várispánságok kialakulása, jellemzően a korábbi nagy kiterjedésű vármegyékből kisebb területűek vármegyék (várispánságok) keletkeztek. Ilyen az 1150 és 1300 között keletkezett (72) ***Bakony***, (73) ***Békés***, (74) ***Bereg***, (75) ***Csepel***, (76) ***Dubica***, (77) ***Erdőd***, (78) ***Heves***, (79) ***Hunyad***, (80) ***Küküllő***, (81) ***Máramaros***, (82) ***Orbász***, (83) ***Patak***, (84) ***Pilis***, (85) ***Pozsega***, (86) ***Sáros***, (87) ***Segesd***, (88) ***Stomfa***, (89) ***Szana***, (90) ***Szepes***, (91) ***Torda***, (92) ***Torna***, (93) ***Ugocsa***, (94) ***Valkó***, (95) ***Verőce*** és (96) ***Zólyom*** *vármegye* KRISTÓ (1988) [p.515.]. Ebbe a rendszerbe a XIV. században kapcsolódtak be a korábbi gyepűterületek, magasan fekvő vidékei. Ekkor alakult meg (97) ***Árva***, (98) ***Liptó***, (99) ***Turóc***, a XIV–XV. században három részre szakadt a korábban egységes *Szolnok vármegye*, s jött létre (100) ***Külső-Szolnok***, (101) ***Közép-Szolnok*** és (102) ***Belső-Szolnok*** *vármegye* KRISTÓ (1988) [p.516.].

A vármegyék száma a török hódoltság előtt elérte csúcspontját. Ebben a korban jellemző volt az egységek további aprózódása, amelyek között példaképpen említhető, az *Esztergom vármegye* testéből az 1259-ben kiszakadt *Pilis vármegye*, vagy a kialakulásakor a *Duná*n átnyúló *Fejér vármegye Solti széke*, amely az 1340-es években lett önálló egység (103) ***Solt*** *vármegye* néven. Hasonló példákat az ország más területéről is hozhatunk*: Sopron vármegye Rábaközi terület*ének külön alispánja volt ezért e területet gyakran *Comitatus Rábaköz*nek, (104) ***Rábaköz*** *vármegyé*nek nevezték. Az előbbivel azonos jelenség létezett *Zala vármegye Tapolcai szék*ben is.

(4) Nemesi vármegye

A köznemesség megerősödésével a vármegye irányítása is átalakult. Elsőként 1232-ben a *Zala vármegye*i szerviensek[547] érték el, hogy maguk választhatták meg bíráikat, akiket szolgabírónak neveztek. Az Aranybulla 1267-es megújításakor törvényesítették országos szinten a vármegyét. A királyi rendelkezés értelmében vármegyénként 2–3 nemes vehetett részt a fehérvári törvénynapon. A szolgabírók megjelenésével indult el a vármegye korábbi szervezetének átalakulása. A vármegyét ekkor már nem egyedül az ispán képviselte, újabb és újabb tisztviselők jelentek meg az igazgatásban. A XV. századtól a főispánt a király nevezte ki, aki lefelé a királyi akaratot közvetítette, felfelé pedig vármegyéjének érdekeit képviselte. Így a vármegyében a tényleges feladatokat az alispán látta el, aki a közgyűlés által választott tisztségviselő lett. Az ispánt (később főispánt) ugyan továbbra is a király nevezte ki, de az alispánt és a szolgabírákat a nemesség választotta. Kezdetben megyénként általában négy szolgabírót választottak, akiknek a szerviensek vitáinak eldöntése fontos feladata volt, s később ez a funkciójuk a vármegye fontos tisztviselőjévé tette őket. A XV. században megállt az új vármegyék létrejöttének folyamata, s lassan megkezdődött a közelmúltig ható megyeegyesülések időszaka. *Pilis vármegye*, közgyűléseit a XIV. századtól egyre gyakrabban közösen tartotta *Pest vármegyével* és ennek következtében a két megye szinte észrevétlenül egyesült. Ez az egyesülés, spontán fejlődés eredményeként, nem felülről jövő kezdeményezésként ment végbe, majd a két vármegye hivatalos egyesülését végül az 1492. évi országgyűlés ismerte el. A középkorban hasonló folyamattal sok addig kialakult vármegyenév kopott ki a használatból. A feledés sorsára jutott többek között *Csepel, Kemej, Nyír, Erdőd, Patak, Szerencs, Borsva, Bakony, Segösd, Horom, Somlyó* stb. bár ezek sokszor nem vármegyeként, csak erdőispánság, kerület, szék neveként jelentek meg.

A XVI–XVIII. században a járások kialakításával, minden járásban egy főszolgabíró és több alszolgalbíró tevékenykedett. Tehát a nemesi vármegye a királyi vármegye spontán felbomlásával keletkezett, és már nem az ispán alá tartozó emberek, hanem ezek földjének, mint területeknek összességét jelentette. Így a vármegye területe nemesi joghatóság alá került, az egyes nemesek a vármegye tagjai lettek. Szervezete túlélte a török hódoltságot, újjászervezése után a nemesi jogok védelmezőjeként a Habsburg

[547] szerviens: olyan személy, aki urának kizárólag katonai szolgálattal tartozik. Megkülönböztettek királyi szervienst, ők a királynak és földesúri szervienst, ők a nemeseknek tartoztak katonai szolgálattal.

központosítási és németesítési törekvések legfőbb akadályozója lett. A nemesi vármegyék az országgyűlésbe választott követeket küldtek, akik az alsóházban követutasításaik szellemében szavaztak. A XVII. században Lipót, a XVIII. században II. József a nemesi vármegye megszüntetésre törekedtek, mivel önkormányzatuk érvényesítése egyben a magyar nemzeti függetlenségnek is mércéje volt KAT. (2012).

(5) A vármegyerendszertől független közigazgatási területek

A középkori *Magyarország* igazgatási rendszerében a királyi, majd nemesi vármegyerendszer kialakulásával párhuzamosan, főleg a határvidékeken, de az ország központi részein is, a vármegye-rendszertől független autonóm területegységek is kialakultak. Ezek az évszázadok folyamán viszonylag stabilan megőrizték önállóságukat, és bár kialakulásuk és fennmaradásuk elsősorban a feudalista berendezkedés talaján állt, legtöbbjük a kiegyezés időszakáig megőrizte különállását. A kezdettől fogva teljes belső autonómiát élvező székelyek, kunok és szászok területén, a *Székelyföld*ön a *Kunság*ban és a *Szászföld*ön jöttek létre a *szék* köznevű közigazgatási egységek.

Az első szék típusú autonóm szerveződés a *Szepesség* területén élt kabar eredetű határőrök 1243-ban létrehozott széke volt, amely *Lándzsásnemes szék (Tízlándzsás szék)* névvel eredetileg 14 falut foglalt magába. Régi nevük Gömör-őrök volt, területük *Gömör vármegye* magalakulásával megszűnt.

A szász székek (*Szászföld, Királyföld*) a XII–XIII. században *Erdély*be határőrizeti céllal betelepített szászok autonóm területe volt, kiváltságukat 1224-ben nyerték. Székeik területe és megnevezése egészen a modern megyerendezésig nem változott. A *Szászföld*ön (1) ***Szászváros*** *szék*, (2) ***Szászsebes*** *szék*, (3) ***Szerdahely*** *szék*, (4) ***Szeben*** *szék*, (5) ***Újegyház*** *szék*, (6) ***Medgyes*** *szék*, (7) ***Segesvár*** *szék*, (8) ***Nagysink*** *szék*, (9) ***Kőhalom*** *szék* nevű[548] egységek működtek.

A *Székelyföld*ön kialakult székek a gyepűk őrzését, határőrizeti feladatokat ellátó magyar nyelvű népesség, a székelyek közigazgatási egységei voltak. Igazgatási rendszerükre jellemző, hogy a székely székek (főszékek) mellett ún. fiúszékek is működtek, amelyek hosszabb-rövidebb időre önállósították magukat, majd ismét az anyaszék részei lettek. Így (1) ***Udvarhely*** *szék*, – ***Keresztúr*** *fiúszék*, – ***Bardoc*** *fiúszék*, (2) ***Maros*** *szék*, – ***Szereda*** *fiúszék*, (3) ***Sepsi*** *szék*, – ***Miklósvár*** *fiúszék*, (4) ***Kézdi*** *szék*, (5) ***Orbai***

[548] A „szék” földrajzi köznevet közigazgatási név esetén következtesen külön írjuk, de ezek a nevek a székek megszűnése után, mint történeti-földrajzi tájnevek egybe írandók

szék, (Sepsi + Kézdi + Orbai szék = Háromszék), (6) ***Csík*** *szék (Alcsík + Felcsík), –* ***Gyergyó*** *fiúszék, –* ***Kászon*** *fiúszék* és (7) ***Aranyos*** *szék* nevű egységek működtek.

A jász székek a *Jászság*ban a jászok (alánok) közigazgatási egységei voltak. A jászok a tatárjárás (1241-42) körül telepedtek meg a kunokkal együtt az *Alföld*ön. A királyi haderőben mint könnyűlovasok és íjászok harcoltak. A ***Jász*** *szék Berény (Jászberény)* központtal alakult ki. Kifelé egy széket alkottak, de a székely fiúszékekhez hasonlóan négy kisebb székre, szállásra, ***Berény*** *szállás,* ***Árok*** *szállás,* ***Négy*** *szállás* és ***Fényszaru*** *szék* oszlott.

A kun székek (*Kis-kunság, Nagy-kunság, Hatkunság*) a kunok közigazgatási területe volt. A kunok (kumánok, kipcsakok) első hulláma 1220-as évek második felében és az 1230-as években érkezett *Magyarország*ra. A kun székek jelenlétéről csak a XV. századtól van adat, de kialakulásuk egy századdal korábbi lehet. A kun társadalom átalakulása során egy-egy nemzetségből fejlődtek ki területi szervezeteik, a székek. A *Kiskunság*ban működött (1) ***Halas*** *szék,* (2) ***Kecskemét*** *szék* és (3) ***Kara*** *szék* a későbbi, (4) ***Kolbáz*** *szék* a *Nagykunság*ban alakult ki. (5) ***Szentelt*** *szék Csanád vármegye* területéből szakadt ki, míg (6) ***Hantos*** *szék* az akkor még a *Duná*n átnyúló Fejér vármegye területén alakult. A jász és a kun székekből a XVIII. században a ***Jászkun*** *kerület* szerveződött.

A XV. század végéig a *Szává*tól délre fekvő *Végvidék* területén a *Magyar Királyság* déli határaira támaszkodó, azokat védő területekként szervezték meg még az Árpád-házi királyok idejében a bánságokat, amelyek vezetőjét a bánt mindig a király nevezte ki. Ezek a közigazgatási egységek lazább függőségben voltak *Magyarország*gal, területük és határuk, valamint nevük is gyakran változott, működésük mindig az erőviszonyok függvénye volt. Létrejöttük sorrendjében [a központ nevével] ***Szörényi bánság*** *[Szörénytornya/Turnu Severin],* ***Kucsói bánság*** *[Kucsó/Kučevo],* ***Macsói bánság*** *[Macsókő/Mačva],* ***Sói bánság*** *[Só/Tuzla],* ***Ozorai bánság***, **Boszniai bánság**, ***Szreberniki bánság*** *[Szrebernik/Srebrenik],* ***Jajcai bánság*** *[Jajca/Jajce],* ***Nándorfehérvári bánság*** *[Nándorfehérvár (Belgrád)/Beograd]* megnevezésű egységek működtek.

Magyarország déli és középső területeinek a XVI. század második évtizedétől fokozatosan az *Oszmán Birodalom* részévé válása a vármegyerendszert sem hagyta érintetlenül. Buda 1541-ben bekövetkezett török megszállásakor az egyre szélesedő hódoltsági területeken a vármegyék működése jórészt megszűnt, illetve a királyi *Magyarország* területére szorulva, csak névlegesen élt. A törökök célja nem egy-egy megye meghódítása volt,

hanem mindig várakat, megerősített helyeket, városokat és az ezekhez tartozó falvakat, valamint határukat akarták elfoglalni. A nemesi vármegye az ország Habsburg királyok igazgatta részein és az *Erdély*hez tartozó területeken működött tovább. A nemesek nem adták fel a megyei tudatukat, más megyéhez csatlakozva tartották megyegyűléseiket. A nemesi megyének tehát nem a területisége volt a lényege, hanem a személyhez kötött jogok és kiváltságok gyakorlása. Így, bár a török felszámolta a vármegyerendszert, a királyi területek – változó nagyságuk ellenére – képviselték a jogfolytonosságot, ahogy az önálló erdélyi fejedelemség is a nemzeti hagyományok folytatója volt, bár továbbra is őrizte sajátosságait PALKÓ (2010).

(6) A török közigazgatás Magyarországon

A déli irányból fokozatosan területeket elhódító, előbb a *Délvidék*en, majd az *Alföld* és a *Dunántúl* területére hatalmát kiterjesztő *Oszmán Birodalom*hoz került magyarországi területeken a vármegyei közigazgatás fokozatosan megszűnt, így e tájakon vármegyenevek sem ábrázolhatók. A török hódoltság növekedésével az ország Dráva–Duna vonalától délre fekvő, majd középső, alföldi és dunántúli megyéi vesztették el korábbi kereteiket. Területükön fokozatosan új, a saját igazgatási rendjükhöz igazodó beosztást alakítottak ki a törökök. Az egy-egy terület központját is jelentő, legfontosabb erődítések elfoglalása együtt járt az új közigazgatási egységek kialakításával. A török közigazgatás nagyobb egységei Magyarországon a *vilajetek (pasalik)* voltak, amelyeket még kisebb közigazgatási kerületekre, *szandzsákra* is osztottak. *Buda* elfoglalását követően került sor a (1) ***Budai vilajet*** megszervezésére, amelyet 1552-ben, *Temesvár* eleste után a (2) ***Temesvári vilajet*** kialakítása követett. A tizenötéves háború alatt elveszett *Eger* is újabb vilajet székhelye és névadója lett: 1596-ban megalakult az (3) ***Egri vilajet***. Az 1594 és 1598 között török birtokba került *Győr* is központi szerepet töltött be, de mint vilajet nem került megszervezésre. 1600-ban *Kanizsa (Nagykanizsa)* elestével az *Una* folyóig terjedő (4) ***Kanizsai vilajet*** jött létre, majd az 1660-ban megszállás alá került *Várad (Nagyvárad)* a *Tiszántúl*t a *Király-hágó*ig magába foglaló (5) ***Váradi vilajet*** székhelye lett. Végül 1663-ban jött létre az utolsóként alakult török igazgatási egység: az (6) ***Érsekújvári vilajet***

(7) A nemesi vármegye a törökkor után

A királyi vármegyék átalakulását, „nemesivé” válását a politikai irányítottságon túl a nagybirtokrendszer és a telkes jobbágyság létrejötte

gyorsította. A törökök kiűzése után a Habsburg berendezkedés fontos lépése volt a vármegyei szervezet átalakítása, jogköreinek változtatása. Az első reformok Mária Terézia[549] nevéhez fűződnek. A Habsburg császárnő kiszélesítette a közigazgatás feladatait, és 1768-ban a főispán jogkörre vonatkozó utasítása először foglalta keretbe a vármegyei igazgatás egészét. Az átalakítás célja egyértelműen a központosítás volt, azaz az osztrák hatalom befolyásának erősítése. A vármegyék azonban mind inkább a nemzeti gondolat és a hagyományok letéteményeseivé, az uralkodó ellensúlyává váltak. II. József 1785-ben nem méltányolta a vármegyék nemzeti és történeti hagyományait, abszolutista módszerekkel felülről akarta véghezvinni modernizációs törekvéseit. A vármegyék hagyományos rendszerének felbontása helyett közigazgatásilag fokozta le őket: az ekkorra kialakult földrajzi térstruktúrát 10 adminisztratív kerület formájában helyezte föléjük, és megszüntette a vármegyegyűléseket is. A régi rend – a király halálával – 1790-ben állt vissza PALKÓ (2010).

A török megszállás után a vármegyék újraszerveződése megtörtént, de sok azelőtt létezett vármegye nem, vagy nagyon megváltozott formában éledt újjá. Folytatódott a vármegye egyesülések folyamata, amelyben a sort a már amúgy is két részből összeállt ***Pest-Pilis*** *vármegye* nyitotta meg. 1569-ben eltűnt *Külső-Szolnok vármegye*, mivel megmaradt lakói *Heves vármegye* hatásköre alá kerültek, így az egykori *Külső-Szolnok* területén *Heves vármegye Tiszai járás*a működött tovább, és a vármegye neve is ***Heves és Külső-Szolnok*** lett. 1655-ben Wesselényi Ferenc nádor egyesítette *Pest-Pilis vármegyé*t *Solt vármegyé*vel, amely alakulat, ***Pest-Pilis-Solt*** *vármegye* majdan az ország központi megyéjévé lett. 1802-ben jött létre a szintén két megyéből egyesült ***Gömör és Kishont*** *vármegye*. Ennek neve azonban *Pest-Pilis-Solt*tal ellentétben megőrizte az „és” tagot. Változások történtek a társországokban is; 1753-ban megszűnt a szlavóniai *Kőrös vármegye*, mivel területének egy részét a *Varasdi határőrvidék*hez, másik részét *Zágráb vármegyé*hez kapcsolták. *Erdély*ben hosszú folyamat eredményeként a XVI. századtól kezdve létrejött egy új igazgatási elnevezés: a *vidék*. A *Kővár* alá rendelt, bizonyos külön szabadságjogokkal élő népeknek szerveződött districus és a XVII. századra *Közép-Szolnok vármegyé*ből kiváló terület neve *Kővár vidéke* lett. Az új keletű név ellenére ezen új nevű igazgatási egység vármegyeként működött. Hasonlóan, de jóval nagyobb mértékben alakult át a *Délvidék* vármegyei képe. Ennek egyik oka, hogy a terület a török hódoltság alatt teljesen elpusztult

[549] Mária Terézia (1717–1780), Habsburg-házi magyar királynő, 1740–1780 között uralkodott.

lakossága helyére főként idegenek telepedtek, és a *Temesköz*ben kialakult *Európa* egyik etnikailag legheterogénebb területe. Az elpusztult vármegyei dokumentumok hiányában sok helyütt a régi megyehatárok rekonstruálása is lehetetlenné vált. A másik okot az 1699-ben megkötött Karlócai béke szövege hordta magában. E szerint a *Temesköz* továbbra is török fennhatóság alatt maradt, így a *Habsburg Birodalom* és a *Török Birodalom* határa a *Maros* és a *Tisza* folyó lett. Ennek következtében e területen merőben új megyehatárok jöttek létre, több megye neve végleg kikerült a használatból. Nem valósulhatott meg *Arad* és *Csanád vármegye Mohács* előtti területének visszaállítása, lévén mindkettő *Maros* kétparti megye volt. A békeszerződés a *Száva* és az *Una* folyók határvízként való megjelölésével megosztotta a Magyar királyság és a Török birodalom között *Zágráb vármegyét* és a törököknek ítélte *Szana, Orbász* és *Dubica vármegyék*et, így ezek neve eltűnt a magyar közigazgatásból. A *Szerémség* továbbra is török kézen maradt, *Belgrád* előterének biztosítására, így *Szerém vármegye* újjáalakítása is lehetetlenné vált. A megyék területét befolyásolta, hogy a *Török Birodalom* határai mentén katonai közigazgatást vezettek be. Az így létrejött határőrvidékeket csak a polgári vármegyék területéből lehetett kihasítani. Ennek okán több megye területe jelentősen átalakult és megszűnt *Valkó vármegye*. E határmenti területen is létrejött az elsők között, – bár *Pest, Pilis* és *Solt* vármegye egyesítését jóval túlhaladva – összevont vármegye: *Bács-Bodrog* vármegye a *Bácská*ban. Ez az összevonás azonban nem volt nehézségektől mentes folyamat. *Bács vármegye* 1699-ben, *Bodrog vármegye* 1712-ben alakul újjá. Mivel azonban a megyei iratok a török háborúk alatt elvesztek a két vármegye határának kijelölésében a két fél gyakorlatilag nem tudott megegyezni. A pörök és viták majd egy évszázadig húzódtak, mígnem 1802-ben a két vitatkozó vármegyét egyesítették. A pozsareváci béke 1718-ban visszajuttatta *Magyarország*nak, illetve a *Habsburg Birodalom*nak a *Temesköz*t. Az osztrák vezetés a területet külön kormányozta, az csak 1778-ban került vissza jogilag is a *Magyar Királyság*hoz. Az ekkor itt létrehozott vármegyék a középkoritól eltérő más határokkal újultak fel, *Krassó vármegye, Temes vármegye* és *Torontál vármegye* nevekkel és a folyamat eredményeként megszűnt *Keve vármegye* neve. *Erdély*ben – bár névváltozást nem idézett elő – 1744-ben *Zaránd vármegye* nagyobbik részét a részeki (partiumi) *Arad vármegyé*hez csatolták és ebben az évben különválasztották *Alsó-Fehér vármegyétől* a 19 külön darabból álló *Felső-Fehér vármegyét*. Amikor a nemesi vármegye hatalma és működése a török hódoltság idején több területen megrendült, a közigazgatásban keletkező űrt, egy sajátos, népi kezdeményezés a *parasztvármegye* vette át. A parasztvármegye a nemesi

vármegye pótléka, a parasztság önvédelmi szervezete volt a közbiztonság fenntartása érdekében a török hódoltság idején és még ezután is rövid ideig a XVI–XVIII. század idején. Főleg a hódoltsági területen a hadjáratok útvonalán és a peremvidékeken működött, ahol a nemesi vármegye intézményei nem működtek, vagy nem voltak elég hatékonyak. Törvények is segítették működésüket, amik bizonyos esetekben lehetővé tették a jobbágyoknak, hogy leszámoljanak a kóborló és fosztogató katonákkal és szabad hajdúkkal. A parasztvármegyék a szomszéd falvak összefogásából nőttek ki és a XVI–XVII. század fordulóján kezdtek el intézményesülni, amikor egy-egy járás küldöttei megbeszélésekre gyűltek össze. A környék tekintélyesebb emberei közül hadnagyokat és kapitányokat választottak a nagyobb, tizedeseket a kisebb egységek élére. A közös gyűléseken bírói ítélkezéseket is tartottak. A nemesi vármegyék a XVI. században kezdték visszanyerni befolyásukat a hódoltsági területek felett is, ekkor szerették volna a parasztvármegyéket is maguk alá rendelni, különösen a Császár Péter-féle[550] felkelés 1831–32 után. 1649-ben *Heves, Nógrád, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyé*k közös utasításukban a parasztvármegyéket maguk alá rendelték, a paraszthadnagyok kinevezési jogát az alispán kezébe adták. Megpróbálták a parasztvármegyét mintegy „önkéntes rendőrséggé" alakítani az irányításuk alatt, ami végül a hódoltság befejeződése után vezetett sikerre, a paraszthadnagyok és tizedesek vármegyei alkalmazottak lettek. Feladatukat a XVIII–XIX. század fordulóján a csendbiztosok és pandúrok vették át PALKÓ (2010).

(8) A vármegyerendszerből kivett újabb egységek a törökkor után

A török idők után működtek az országban olyan kerületek, amelyek a nemesi vármegye joghatósága alá nem tartoztak, és a középkorban szokásjog alapján kollektív nemességgel rendelkező etnikai és társadalmi eredetű csoportok területi önkormányzatát, igazgatási és igazságszolgáltatási szervezetét adták. Ilyen volt a ***Jászkun kerület (Hármas kerület)***, amelyet a hat kun és az egy jász székben élő kunok és jászok a XVIII. században alakították ki, s amely végeredményben a székeket felváltó kifelé egységesen fellépő szerveződési formájuk lett.

Korábban, még a XVII. század elején jött létre a ***Hajdú kerület*** *(Hajdúság)*, amely az 1606-ban kiváltságlevéllel letelepített katonák, a hajdúk

[550] Császár Péter (1600–1632), bükkaranyosi jobbágy, az 1631–32-ben *Borsod, Gömör, Abaúj, Torna vármegyé*k területén kitört parasztfelkelés vezetője. A felkelés garázdálkodó császári zsoldosok ellen robbant ki, erős antifeudális éllel a császári hadsereg ellen irányult. 1632 februárjában császárhű magyar nemesek leverték, vezetőjét *Kassá*n megkínozták és kivégezték, testét felnégyelték.

közigazgatási területegysége lett. Az eredetileg 7, később 6 hajdúváros (1) ***Hajdúböszörmény***, (2) ***Hajdúszoboszló***, (3) ***Hajdúnánás***, (4) ***Hajdúdorog***, (5) ***Hajdúhadház***, (6) ***Vámospércs*** és (7) ***Polgár***, utóbbi később elvesztette kiváltságait, mindegyike egy-egy kerületet alkotott.

1772-ben alakult meg a ***XVI szepesi város kerülete***. Ennek előzménye, hogy Zsigmond magyar király 1413-ban 16 szepességi várost zálogosított el *Lengyelorszá*gnak. E városok az 1772-ben történt visszacsatolásuk után is megőrizték közigazgatási különállásukat. A *XVI szepesi város kerülete* 1876-ban szűnt meg és tagolódott be *Szepes vármegyé*be.

(9) A nemesi vármegye autonómiájának időszakos megszűnése

A török hódoltság utáni Habsburg berendezkedés *Magyarorszá*gon, *Szlavóniá*ban, *Erdély*ben és *Horvátorszá*gban a XVII. századi vármegyei újjászerveződés és autonómiák alakulási folyamatába II. József idejében avatkozott be legerősebben. Elsőként egy 1884-ben kelt rendelet a kisebb területű szomszédos vármegyék összevonását eredményezte, így jött létre, ha ideiglenesen is, *Győr-Moson vármegye*, *Komárom-Esztergom vármegye*, *Abaúj-Torna vármegye*, *Bereg-Ugocsa vármegye*, *Békés-Csanád-Csongrád* vármegye. A következő józsefi rendelet értelmében a vármegyei autonómia és a vármegyék működése is korlátozásra került, 1884 és 1890 között felettük adminisztratív kerületek működtek közigazgatási egységekként. *Magyarorszá*gon a (1) ***Nyitrai kerület*** *Pozsony, Nyitra, Trencsén* és *Bars* vármegyék területét, a (2) ***Besztercebányai kerület*** *Turóc, Zólyom, Hont, Liptó, Árva* és *Gömör* vármegyék területét, a (3) ***Kassai kerület*** *Szepes, Sáros, Abaúj-Torna* és *Zemplén* vármegyék területét, a (4) ***Munkácsi kerület*** *Ung, Bereg-Ugocsa, Szatmár* és *Máramaros* vármegyék területét, a (5) ***Nagyváradi kerület*** *Szabolcs, Bihar, Arad, Békés-Csanád* vármegyék területét, a (6) ***Temesvári kerület*** *Temes, Torontál, Krassó* és *Bács* vármegyék területét, a (7) ***Pesti kerület*** *Pest-Pilis-Solt, Heves, Nógrád, Borsod* és *Fejér* vármegyék területét, a (8) ***Győri kerület*** *Moson-Győr, Komárom-Esztergom, Sopron, Vas* és *Veszprém* vármegyék területét, a (9) ***Pécsi kerület*** *Tolna, Baranya, Somogy, Verőce* és *Szerém* vármegyék területét, a (10) ***Zágrábi kerület*** pedig *Zala, Varasd, Zágráb, Kőrös, Pozsega* és *Szeverin* vármegyék területét fogta egy egységbe. *Erdély*ben 1784-ben a kiváltságos területek felszámolása következett be, oly módon, hogy nagyobb területű vármegyéket alakítottak ki. (11) ***Fehér vármegye*** a korábbi *Alsó-Fehér* vármegye neve lett, (12) ***Hunyad vármegye*** magába foglalta a korábbi *Hunyad* és *Zaránd* vármegyéket, (13) ***Szeben vármegyé***be tagolták a szász *Szeben szék, Szászsebes szék, Medgyes szék,*

Szerdahely szék, Szászváros szék és *Felső-Fehér vármegye* egy részét, (14) ***Küküllő vármegye*** a korábbi *Küküllő vármegye*, a székely *Maros szék* és még néhány szászföldi helység területét fogta egybe, (15) ***Fogaras vármegye*** a *Fogaras vidéke*, a szász *Kőhalom szék, Nagysink szék, Újegyház szék, Segesvár szék* és *Felső-Fehér vármegye* nagy részét kapcsolta egybe, (16) ***Háromszék vármegye*** a székely *Három szék*, a *Barcaság* és *Felső-Fehér vármegye* kisebb részét tette egy egységbe, (17) ***Udvarhely vármegye*** a székely *Udvarhely szék, Csík szék* és *Gyergyó szék* területét adta egybe, (18) ***Torda vármegye*** a korábbi *Torda, Kolozs, Doboka* vármegyék darabjait és a szász *Beszterce vidéké*t kapcsolta össze, (19) ***Kolozs vármegye*** *Kolozs* és *Torda* vármegyék egy-egy részét és a székely *Aranyos szék*et kapcsolta össze, (20) ***Belső-Szolnok vármegye*** *Belső-Szolnok vármegyé*t és *Doboka vármegye* egy részét fogta egybe és (21) ***Közép-Szolnok vármegye*** *Közép-Szolnok, Kraszna vármegye* és *Kővár vidéke* összekapcsolásával alakult meg. 1786-ban *Erdély* közigazgatását újra átszervezték, a nagyobb vármegyéket tovább sorolták kerületekbe, amelyeknek nem nevet adtak, hanem számozással különtettek el egymástól. Ezzel a *Nagyszeben* székhelyű ***I. kerület***, a *Kolozsvár* székhelyű ***II. kerület*** és a *Fogaras* székhelyű ***III. kerület*** nevű egységek jöttek létre. 1790-ben II. József visszavonta a közigazgatás átaakítására vonatkozó törvényeket, így halálakor visszaállt az egyesítések előtti vármegyerendszer és az autonóm területek is visszanyerték kiváltságaikat.

(10) A nemesi vármegye hatalmi csúcsa

A XIX. század elejére a nemesi vármegye közgyűlése államépítő és törvényhozó befolyással rendelkezett. Önkormányzati jellege rendkívül magas szintű volt, maga választotta tisztségviselők intézték a megyei nemesség ügyeit, és az igazságszolgáltatás területi letéteményeseként is működött, továbbá a rendeleteket törvényességi szempontból megvizsgálhatta, és ha azokat törvénytelennek ítélte, akkor nem hajtotta végre. Ez a korszak volt a vármegye hatalmának csúcspontja, a vármegye állam volt az államban. Az 1848. márciusi-áprilisi törvényekkel azonban megrendítették a rendszer alapját. A népképviseleti országgyűléssel eltörölték a vármegyék országgyűlési követküldési jogát, a felhatalmazást, illetve a visszahívást. Ezzel a vármegye megszűnt a törvényhozás részese lenni. A nemesség tehát a saját érdekein felülkerekedve össze tudta kapcsolni a fejlődést a történelmi értékek megőrzésével PALKÓ (2010).

A magyar országgyűlésben a vármegyék küldöttei a nagy folyókhoz viszonyított csoportosításban foglaltak helyet, így az egyes vármegyék az ily

módon létrejött kerülekbe lettek csoportosítva. E kerületeknek nem volt közigazgatási tartalma, pusztán a csoportosítás céljából használt fogalmak voltak. A török hódoltság után bekövetkezett változási folyamatok eredményeként 1808-ban *Magyarország* területén, a *Dunán inneni kerület*ben (1) ***Árva***, (2) ***Bács-Bodrog***, (3) ***Bars***, (4) ***Esztergom***, (5) ***Hont***, (6) ***Liptó***, (7) ***Nógrád***, (8) ***Nyitra***, (9) ***Pest***, (10) ***Pozsony***, (11) ***Trencsén***, (12) ***Turóc***, (13) ***Zólyom*** *vármegye* működött. A *Dunán túli kerület*ben (14) ***Baranya***, (15) ***Fejér***, (16) ***Győr***, (17) ***Komárom***, (18) ***Moson***, (19) ***Somogy***, (20) ***Sopron***, (21) ***Tolna***, (22) ***Vas***, (23) ***Veszprém***, (24) ***Zala*** vármegyék szerveződtek. A *Tiszán inneni kerület*ben (25) ***Abaúj***, (26) ***Bereg***, (27) ***Borsod***, (28) ***Gömör és Kishont***, (29) ***Heves***, (30) ***Sáros***, (31) ***Szepes***, (32) ***Torna***, (33) ***Ung***, (34) ***Zemplén*** *vármegye*, a *Tiszán túli kerület*ben (35) ***Arad***, (36) ***Békés***, (37) ***Bihar***, (38) ***Csanád***, (39) ***Csongrád***, (40) ***Ugocsa***, (41) ***Máramaros vármegye***, (42) ***Szabolcs vármegye***, (43) ***Szatmár vármegye*** működött, (44) ***Temes vármegye***, (45) ***Torontál vármegye*** és (46) ***Krassó vármegye*** az 1718-ban *Magyarország*hoz visszakerült *Temesköz (Bánság)* területén újjáalakult egységek voltak. Itt a *Temesköz*ben e vármegyék déli, *Duna menti* területein ekkor még működött a közvetlenül *Bécs*ből irányított (46) ***Német bánsági ezred*** és (47) ***Oláh—Illír bánsági ezred*** határőrvidéki egység. A vármegyei igazgatáshoz nem tartozó kiváltságos területek voltak *Magyarország*on a (48) ***Jász kerület***, (49) ***Kiskun kerület***, (50) ***Nagykun kerület*** és (51) ***Hajdú kerület***, valamint a (52) ***XVI szepesi város kerülete***. A *Drávántúl*on[551] 1808-ban (53) ***Pozsega***, (54) ***Szerém*** és (55) ***Verőce*** *vármegye* működött. A *Drávántúl* más részein a vármegyei közigazgatás még nem állt helyre, a területen a katonai határőrvidék közvetlenül *Bécs*ből irányított (56) ***Bródi ezred***, (57) ***Gradiskai ezred***, (58) ***Pétervváradi ezred*** és (59) ***Sajkások kerülete*** működtek. *Szlavónia*[552] területén (60) ***Kőrös***, (61) ***Varasd*** és (62) ***Zágráb*** *vármegye* állt fenn. A *Varasdi végvidék* névvel megadott részeken a (63) ***Kőrösi ezred*** és a (64) ***Szentgyörgyi ezred*** működött. Szintén még a határőrvidékekhez tartozó, katonai irányítás alatt működő terület volt a *Bání-végvidék* területén az (65) ***I. báni ezred*** és a (66) ***II. báni ezred***. Kis részben *Szlavónia*, nagyobb részben *Horvátország* területén feküdt a *Károlyvárosi végvidék*ként is megadott területen a (67) ***Likai ezred***, (68) ***Ogulini ezred***, (69) ***Otocsáci ezred***, (70) ***Szluini ezred***. Külön egységként működött a horvátországi (71) ***Tengermellék***, amely a partvidéki sávot foglalta magába.

[551] A *Drávántúl* területét a török időszak után a magyar történetudomány sokszor *Szlavónia* megjelöléssel adja meg
[552] *Szlavónia* területét a magyar történetírás a török hódoltság után általában *Horvátország* megnevezéssel adja meg

Erdély területén (72) ***Doboka***, (73) ***Alsó-Fehér***, (74) ***Felső-Fehér***, (75) ***Hunyad***, (76) ***Kolozs***, (77) ***Kraszna***, (78) ***Küküllő*** (79) ***Belső-Szolnok***, (80) ***Közép-Szolnok***, (81) ***Torda***, (82) ***Zaránd*** *vármegye*, (83) ***Fogaras vidéke*** és (84) ***Kővár vidéke*** működött. A *Székelyföld* kiváltságos területén (85) ***Aranyos szék***, (86) ***Csík szék***, (87) ***Három szék***, (88) ***Maros szék***, (89) ***Udvarhely szék***, a *Szászföld*ön (90) ***Kőhalom szék***, (91) ***Medgyes szék***, (92) ***Nagysink szék***, (93) ***Nagyszeben szék***, (94) ***Segesvár szék***, (95) ***Szászsebes szék***, (96) ***Szászváros szék***, (97) ***Szerdahely szék***, (98) ***Újegyház szék***, (99) ***Beszterce vidéke*** és (100) ***Brassó vidéke*** adták a közigazgatási területeket.

(11) A nemesi vármegye megszűnése

A forradalom és a szabadságharc leverése utáni központi hatalom – nem „tanulva" a kalapos király kudarcából – ismét csak erőszakkal akarta megvalósítani a modern polgári államszervezet létrehozását, újfent szembeszegülve a tradíciókkal, s így tovább erősítve a vármegye nimbuszát. Ekkor került sor másodízben egy radikális – a vármegyerendszert negligáló – közigazgatási változtatásra. A vármegyéknek ebben az időben csak adminisztratív szerepük volt, önállósággal nem rendelkeztek. A Bach-korszak intézkedései – a II. József-féle átalakítási törekvéseihez hasonlóan – a „kényszer-regionalizáció" bevezetését jelentette, ez egyaránt figyelmen kívül hagyta az etnikai, a földrajzi és a történeti elemeket. Az országot először kilenc, majd 1849 októberében öt katonai kerületre osztották. Egy-egy kerület 6–10 vármegyéből állt, *Erdély*t és a *Részek*et, valamint a *Végvidék*en korábban kialakított határőrvidékeket és a *Temesköz*ben fekvő négy déli vármegyéből kialakított *Szerb Vajdaság és Temesi Bánság* területét kihagyva a betagozásból. A kerületi székhelyek kiválasztásakor főként a császárhűség számított. A rendszer több év alatt került kiépítésre és lényege volt, hogy a Magyar Szent Korona országait öt egyenrangú koronatartományra osztották fel. A legnagyobb koronatartomány, miután leválasztották róla és a betelepült szerbek autonóm területévé tették, a *Bácska* és a *Temesköz* területét, *Magyarország* lett, amelyet további öt polgári közigazgatási kerületbe soroltak. Az átszervezéskor több vármegyét területileg is átalakítottak. Az új közigazgatás felső egységei koronatartományok lettek; (I) ***Magyarország*** (*Buda* helytartósági központ), ez további oszlott; (1) ***Soproni kerület***, (2) ***Pozsonyi kerület***, (3) ***Kassai kerület***, (4) ***Pesti kerület***, (5) ***Nagyváradi kerület*** egységekre. Az így létrejött kerületek élén katonai és – a melléjük beosztott – miniszteri biztosok álltak. (II) ***Erdély*** (*Nagyszeben* helytartósági központ), (III) ***Horvát–Szlavónországok*** (*Zágráb* helytartósági központ), (V) ***Szerb Vajdaság és Temesi Bánság*** (*Temesvár*

helytartósági központ), (VI) ***Határőrvidék***. Az egész országban jelentkező nyílt ellenállás, majd a nemesség passzív ellenállásba torkolló, az uralkodó személyét közutálat tárgyává tévő rendszer 1860-ig tartott. A Bach-rendszer közigazgatási egységei és a vármegyék és kiváltságos területek jogfosztottságát Ferenc József ekkor kibocsátott Októberi Diplomájának értelmében számolták fel. A *Magyarország*ról leválasztott *Szerb Vajdaság és Temesi Bánság* is ekkor került vissza *Magyarország*hoz. Ferenc Józsefnek a háborúkhoz egyre több katonára volt szüksége, az újoncok megajánlása pedig a vármegyék dolga volt. A konfliktusban az uralkodó maradt alul PALKÓ (2010), a nemesi vármegyék így visszanyerték önállóságukat és autonómiájukat, közjogi működésük ebben a formában 1870-ig, területi épségük 1876-ig állt fenn.

(12) Törvényhatósági vármegye (polgári vármegye)

A kiegyezés utáni időszak – túllépve a vármegye történeti szerepén, bár megfogalmazásaiban a hagyományokra hivatkozva – a polgári vármegyével fémjelezhető. A vármegye hatásköre, jelentősége lényegesen lecsökkent, tevékenységét a kormányzat erőteljesen korlátozta. Az 1870-ben végrehajtott szervezeti reform a határokat még nem érintette, de már elválasztotta egymástól a bíráskodást és a közigazgatást. A törvényhatóságok területrendezése az 1876. évi 33. törvény által valósult meg, az átalakítási folyamat zöme 1876–77-ben történt, de egyes esetekben egészen 1881-ig elhúzódott, illetve az autonóm igazgatású területek törvényi feloszlatása 1886-ban történt meg. A vármegyék területi rendezése Tisza Kálmán kormányának egyik első intézkedése volt. Több variácó vitája után az ország teljes területét 71 vármegyébe szervezték át[553]. Ez a kiegyezés utáni közigazgatási rendezés, számottevően belenyúlt a középkori eredetű megyei szervezet addigi területi fejlődésébe és a vármegyei névrendszerbe. Ugyanakkor e változtatásokkal szűnt meg végleg a katonai határőrvidékek rendszere, így a *Magyar Királyság* teljes területén újra a polgári közigazgatás működhetett. A változás két nagy hullámban és több kisebb beavatkozással 10 évig, 1876 és 1886 között zajlott. Intézkedései közé tartozott az eddig a vármegyei rendszerbe nem tartozó autonóm etnikai és társadalmi területek felszámolása területük betagolása a vármegyerendszerbe és a feudális maradványokat tartalmazó megyehatár anomáliák kiiktatása. A rendezés és átszervezés végeredményeként *Magyarország* területén 63 vármegye és *Fiume* város és kerülete, illetve a

[553] A 71 vármegye nem tartalmazza *Fiume város és kerületét*, amely valójában vármegyeként működött. Így a területegységek száma 72, amelyből 8-at a *Magyar Királyság* társországaként működő, széles autonómiával felruházott *Horvát-Szlavónország* területén szerveztek.

társországként hozzá tartozó *Horvátország* területén[554] 7, összesen – *Fiumé*vel együtt – 71 vármegye jött létre. Ezek között 13 összevont nevű megye, *Pest-Pilis-Solt-Kiskun, Gömör és Kishont, Abaúj-Torna, Jász-Nagykun-Szolnok, Bács-Bodrog, Krassó-Szörény, Szolnok-Doboka, Beszterce-Naszód, Torda-Aranyos, Maros-Torda, Modrus-Fiume, Lika-Krbava* és *Belovár-Kőrös* volt. A kun, a jász, a hajdú, a székely és a szász autonómiák felszámolása mellett megszűnt 3 vármegye, *Zaránd, Kraszna, Közép-Szolnok* és a vármegyeként működő *Kővár-vidék.* Ezeknek a neve nem élt tovább közigazgatási egység neveként és történeti-földrajzi névvé vált. Hangsúlyoznunk kell, hogy a vármegyei rendszer átalakításában a legfontosabb elem az volt, hogy megszüntette a területi jellegű, feudális eredetű önkormányzatokat s *Magyarország* története során először egyetemlegessé tette a vármegyei beosztást, amely kisebb korrekcióktól eltekintve egészen 1920-ig érvényben volt. A renddezés eredményeként középkorba visszanyúló nevével élt tovább (1) ***Pozsony*** (2) ***Nyitra***, (3) ***Trencsén***, (4) ***Turóc***, (5) ***Árva*** (6) ***Liptó***, (7) ***Zólyom***, (8) ***Bars***, (9) ***Hont***, (10) ***Nógrád***, (11) ***Szepes***, (12) ***Sáros*** és (13) ***Zemplén*** *vármegye*. Az összevont nevű, még 1881-ben egyesült, *Abaúj* és *Torna* vármegyékből keletkezett (14) ***Abaúj-Torna***, és az 1802-ben egyesített *Gömör* és *Kishont vármegyék*ből alakított (15) ***Gömör és Kishont*** *vármegye*. Szintén középkorra visszanyúló névvel működött tovább (16) ***Borsod***, (17) ***Győr***, (18) ***Moson***, (19) ***Sopron***, (20) ***Vas***, (21) ***Zala***, (22) ***Veszprém***, (23) ***Fejér***, (24) ***Somogy***, (25) ***Tolna***, (26) ***Baranya***, (27) ***Komárom*** és (28) ***Esztergom*** *vármegye*. Hatalmas területű, központi helyzetű egység lett az 1259-ben, majd 1655-ben kibővült, végül az 1876-os megyerendezéskor, a *Kiskun kerület* megszüntetésével újra bővült (29) ***Pest-Pilis-Solt-Kiskun*** *vármegye***.** Középkori névalakkal maradt meg (30) ***Heves*** *vármegye*. Szintén több korábbi egységből alakult meg a *Jász és Nagykun kerület*ek megszüntetésével és területük *Külső-Szolnok vármegyé*be történő betagolásával létrehozott (31) ***Jász-Nagykun-Szolnok*** *vármegye***.** Középkori nevét viselte továbbra is (32) ***Csongrád***, (33) ***Békés***, (34) ***Csanád***, (35) ***Arad*** és (36) ***Bihar*** *vármegye***.** Újonnan létrehozott névvel, a *Hajdú kerület* területéből és kibővítésével jött létre (37) ***Hajdú*** *vármegye***.** Szintén új vármegye név lett a *Szilágyság* néprajzi táj nevéből képzett, az egykori *Közép-Szolnok vármegye* és *Kraszna vármegye* megszüntetésével létrehozott (38) ***Szilágy*** *vármegye*. Középkorra visszanyúló névvel élt tovább (39) ***Szabolcs***, (40) ***Szatmár***, (41)

[554] *Horvátország* területébe betagolták a középkori *Szlavónia* és a *Magyarország*hoz szervesen hozzá tartozó *Drávántúl* területét is.

Ung, (42) ***Bereg***, (43) ***Ugocsa*** és (44) ***Máramaros*** *vármegye***.** Az erdélyi *Belső-Szolnok* és *Doboka vármegye* nevének felhasználásával (45) ***Szolnok-Doboka***, az egykori szász *Beszterce-vidék* és a középkori *Naszód vármegye* nevének összevonásával alakult meg (46) ***Beszterce-Naszód*** *vármegye*. Középkori nevével megmaradt (47) ***Kolozs*** *vármegye*. A megszüntetett székely *Maros szék* és a középkori eredetű *Torda vármegye* összevonásával (48) ***Maros-Torda***, ill. utóbbi és a szintén székely *Aranyos szék* nevéből (49) ***Torda-Aranyos*** *vármegye* keletkezett. Középkori eredetű névvel működött tovább (50) ***Hunyad***, és (51) ***Alsó-Fehér*** *vármegye*[555]. Az egykori szász *Szeben szék*, ill. *Nagyszeben* városának területéből képződött az újonnan kialakított (52) ***Szeben*** *vármegye*, a középkori *Kükülő vármegye* nevére visszavezethető, de a *Nagy-Kükülő* és a *Kis-Kükülő* folyók nevéből képzett névvel alakult meg (53) ***Kis-Kükülő*** és (54) ***Nagy-Kükülő*** *vármegye*. A középkori *Fogarasföld*ből jött létre az újonnan kialakított (55) ***Fogaras***, *Brassó* városának nevéből képezték a *Barcaság*ban kialakított (56) ***Brassó*** *vármegy*ét. A megszüntetett székely székek nevének felhasználásával alakították ki (57) ***Udvarhely***, (58) ***Csík*** és (59) ***Háromszék*** *vármegy*ét. Magmaradt az 1802-ben kialakított, két középkori megyenév összevonásával létrejött (60) ***Bács-Bodrog*** *vármegye*. Középkorra visszanyúló névvel, de merőben más területtel alakult meg a *Temesköz*ben (61) ***Torontál*** és (62) ***Temes*** *vármegye*, ill. a szintén középkori eredetű névvel rendelkező *Krassó* és *Szörény* vármegyék nevének felhasználásával az összevont (63) ***Krassó-Szörény*** *vármegye*[556]. A gyakorlatilag vármegyeként működött a tengerparti kikötőváros és környékének néhány településéből kialakított (64) ***Fiume város és kerülete***. Az 1868-ban létrejött horvát–magyar kiegyezés értelmében *Horvátország* és *Szlavónia* területe, valamint a *Drávántúl* a Magyar Szent Korona alatt belső autonómiát élvező, közigazgatásilag egységes, horvát államnyelvű terület lett. E területegységek átszervezése után az újonnan létrejött nevek már horvát nyelvűek voltak, a magyar névalakok egyre ritkábban kerültek a mindennapokban használatba. A *Horvátország* területén létrehozott nyolc vármegye részben középkori nevek használatával valósult meg, de a *Dinári-hegyvidék Adria* felőli oldalán, az egykori *Ó-Horvátország* területén létrehozott egységek középkori előzmény nélkül létesültek. Így új alakítású, *Modrus [Modruš]* község és *Fiume [Rijeka]* város nevének felhasználásával jött létre (1) ***Modrus-Fiume*** *vármegye [župa Modruš-Rijeka]* neve. A lefolyástalan *Lika-mező [Ličko polje]* és *Korbava-*

[555] *Alsó-Fehér vármegye* középkorban használt neve *Fehér* és *erdélyi Fehér vármegye* is volt.
[556] 1873-ban, a határőrvidékek polgárosításának utolsó szakaszában hozták létre *Szörény vármegyé*t, amelyet végül 1880-ban *Krassó vármegyé*vel egyesítettek.

mező [Krbavsko polje] tájnevek felhasználásával hozták létre (2) ***Lika-Korbava*** *vármegye [župa Lika-Krbava]* nevét. Középkori nevét viselte az egykori *Szlavónia* területén létrehozott (3) ***Varasd*** *[župa Varašdin]* és (4) ***Zágráb*** *vármegye [župa Zagreb]*. *Belovár [Bjelovar]* városának és a középkori *Kőrös vármegye* nevének összekapcsolásával keletkezett (5) ***Belovár-Körös*** *vármegye [župa Bjelovar-Križevci]*. Szintén középkori keletkezésű nevet kapott a *Drávántúl*on kialakított (6) ***Pozsega*** *vármegye [župa Požega]*. A középkori eredetű egykori *Valkó vármegye* neve már a XVII. században *Verőce vármegyé*re változott, így az újonnan létrehozott (7) ***Verőce vármegye*** *[župa Virovitica]* is e nevet kapta. Középkori név élt tovább (8) ***Szerém vármegye*** *[župa Srijem]* nevében.

Minden magyarországi és horvátországi vármegye tovább oszlott járásokra, amelyek nevei legtöbb esetben – 94%-ban – a járásszékhely nevéből képződtek, a településnévhez *-i* képző ragasztásával, pl. *Esztergomi járás (Esztergom vm.), Gölnicbányai járás (Szepes vm.)* stb. Ugyanakkor voltak „különlegesebb" járásnevek is. Keletkezett járásnév természetföldrajzi névből, ez esetben a területen jellemző hegység, dombság, síkság nevéhez *-i* képzőt társítva jött létre a név. A felhasznált természeti nevek egy része néprajzi tartalommal is rendelkezett. Előfordult, hogy a korrelációt jelző *alsó*, illetve *felső* utótagot kapta az *-i* képzős tag. Erre a típusra példa a *Bodrogközi járás (Zemplén vm.)*, a *Csallóközi járás (Komárom vm.)*, a *Tiszaháti járás (Bereg vm.)*, a *Hegyháti járás (Baranya vm.)*, a *Csereháti járás (Abaúj-Torna vm.), Sokoróalji járás (Győr vm.)*, a *Völgységi járás (Tolna vm.)*. Néhány járás neve 1876 után történeti-földrajzi és néprajzi táj nevéből keletkezett. Ez esetben a járás neve megszűnt igazgatási egység (pl. székely szék) vagy jellemző néprajzi területen fekvés következtében a néprajzi táj nevéből keletkezett. Fontos szempont, hogy az ily módon képzett nevű járás területe és a név eredeti vonatkozási területe között jelentős különbség is lehetett. Ily módon jött létre a *Felvidéki járás (Bereg vm.), Kézdi járás (Háromszék vm.), Orbai járás (Háromszék vm.), Sepsi járás (Háromszék vm.), Felcsíki járás (Csík vm.), Jászsági alsó járás (Jász-Nagykun-Szolnok vm.), Jászsági felső járás (Jász-Nagykun-Szolnok vm.)*, valamint a *Nádasmenti járás (Kolozs vm.)* neve. Jellegzetes nevek voltak a járás a területén átfolyó, vagy eredő jellemző vízfolyás nevévől képzett nevek. Ilyen az *Izavölgyi járás (Máramaros vm.)* és a *Tiszavölgyi járás (Máramaros vm.)* neve. E névtípusnál is előfordult, hogy a korrelációt jelző *alsó*, illetve *felső* utótagot kapta az *-i* képzős tag: *Tiszai alsó járás (Jász-Nagykun-Szolnok vm.), Tiszai közép járás (Jász-Nagykun-Szolnok vm.), Tiszai felső járás (Jász-Nagykun-Szolnok vm.), Marosi alsó járás (Maros-*

Torda vm.), Marosi felső járás (Maros-Torda vm.), Tiszai járás (Szabolcs vm.). Néhány esetben a megyén belüli korreláción alapult a névképzés. Ilyen a *Központi járás (Bihar, Hajdú, Temes, Tolna vm.)*, a *Tiszáninneni járás (Csongrád vm.)* vagy a *Tiszántúli járás (Csongrád vm.)* neve. Végül igazi „különlegességet" adó járásnevekkel „büszkélkedhetett" *Győr vármegye*, ahol jellemző településtípus alapján a *Pusztai járás* és összetett, több a területen található tájnév nevének összerakásával keletkezett a *Tószigetcsilizközi járás* neve. Utóbbiban a *Tóköz*, *Szigetköz* és *Csilizköz* tájnevek vannak „összesűrítve".

(13) Vármegyék Trianon után

A törvényhatósági vármegye intézménye Trianon után is megmaradt, s működött tovább. A maradék országterületen 1923-ig tovább élt az 1886-ra kialakult területi beosztás, de az újonnan szabott államhatár számos életképtelen töredék megyedarabot hagyott maga után. A trianoni *Magyarország* területén a 63 magyarországi vármegyéből mindössze 35-nek, *Pozsony, Győr, Moson, Sopron, Vas, Zala, Komárom, Esztergom, Veszprém, Fejér, Somogy, Tolna, Baranya, Hont, Nógrád, Pest-Pilis-Solt-Kiskun, Bács-Bodrog, Heves, Jász-Nagykun-Szolnok, Csongrád, Békés, Torontál, Arad, Csanád, Bihar, Hajdú, Szabolcs, Ung, Bereg, Ugocsa, Borsod, Gömör és Kishont, Abaúj-Torna* és *Zemplén* különböző méretű darabjai maradtak. Sok esetében új megyeszékhelyek kijelölésére került sor, mivel az eredeti a határokon kívülre került. A vármegyék területéből 9-et, *Veszprém, Somogy, Tolna, Fejér, Pest-Pilis-Solt-Kiskun, Heves, Jász-Nagykun-Szolnok, Békés* és *Hajdú* az országcsonkítás nem érintett, ezek továbbra is az 1876-ban érvényben lévő területeken működtek. A csonka megyékből 9, *Sopron, Vas, Zala, Baranya, Bács-Bodrog, Csongrád, Bihar, Abaúj-Torna* és *Zemplén* maradt olyan méretű, hogy azokat az önálló vármegyei életre alkalmasnak tartották, bár ezek közül négy, *Bács-Bodrog, Bihar, Abaúj-Torna* és *Zemplén* területének nagyobbik része került az újonnan kijelölt államhatárokon túlra. Az 1918 előtti jogfolytonosság hangsúlyozásával alkották meg az 1923. évi 35. tc.-et, amelynek II. fejezete rögzítette a vármegyei közigazgatás új területi rendjét, s amely szerint a 35 megyedarabot 25 területi egységbe szervezték. Ezek létrehozásakor hangsúlyozták, hogy az ország határait nem tekintik véglegesnek, ezért csak az új államhatár által kettévágott csonka vármegyedarabokat egyesítették, ezzel bevezetve a *közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegye* fogalmát. Az ideiglenesen összevont vármegyéket minden, az összevonásban „részt vevő" megyedarab nevének felvételével, a nevek után

a „*kee.vm.*” tag feltüntetésével jelölték. Az 1923-ban történt rendezéskor hét összevont „kee.vm” született; *Győr, Moson és Pozsony kee.vm., Komárom és Esztergom kee.vm., Nógrád és Hont kee.vm., Borsod, Gömör és Kishont kee.vm., Szabolcs és Ung kee.vm., Szatmár, Ugocsa és Bereg kee.vm., Csanád, Arad és Torontál kee.vm.* Az összevonások következtében bonyolult, több tagból álló nevek keletkeztek, de létrejötükkel a történelmi vármegyenevek tovább éltek, hiszen az összevonással létrejött 25 vármegyei területen az elnevezésekben megmaradt az ország területén maradt egységek összesen 43 névtagja. Az 1923-as megyerendezés által jött létre (1) ***Győr, Moson és Pozsony kee.vm.***, (2) ***Sopron vm.***, (3) ***Vas vm.***, (4) ***Zala vm***., (5) ***Komárom és Esztergom kee.vm.***, (6) ***Veszprém vm.***, (7) ***Somogy vm.,*** (8) ***Tolna vm.***, (9) ***Baranya vm.***, (10) ***Fejér vm.***, (11) ***Nógrád és Hont kee.vm.***, (12) ***Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm.***, (13) ***Bács-Bodrog vm.***, (14) ***Heves vm.***, (15) ***Jász-Nagykun-Szolnok vm.***, (16) ***Békés vm.***, (17) ***Csongrád vm.***, (18) ***Csanád, Arad és Torontál kee.vm.***, (19) ***Hajdú vm.***, (20) ***Bihar vm.***, (21) ***Szabolcs és Ung kee.vm.***, (22) ***Szatmár, Ugocsa és Bereg kee.vm.***, (23) ***Borsod, Gömör és Kishont kee.vm.***, (24) ***Abaúj-Torna vm.*** és (25) ***Zemplén vm***. A vármegyei közigazgatás kereteit az 1929-es 30. tc. határozta meg, amely aztán – kisebb változtatásokkal – egészen a tanácsrendszer bevezetéséig, 1950-ig érvényes maradt. Ez a törvény rendelkezett az önkormányzati testületek újjászervezéséről, s bár a vármegyei önkormányzat veszített jelentőségéből, mint területi egység a közigazgatás meghatározója volt, minden államigazgatási szerv a vármegyére vagy azok csoportjára épült. A tragikus államhatár megvonás következtében *Budapest* versenytárs nélkül maradt, az országon belüli ellenpólusai, a XIX. század végére már kialakul nagyregionális központok a szomszéd államokhoz kerültek PALKÓ (2010).

A vármegyék területének jelentős változását okozta az 1938 és 1941 között, évenként bekövetkező „területgyarapodások” időszaka. Az 1938. november 2-án meghozott első bécsi döntés következtében magyar közigazgatás alá került a *Felvidék* déli sávja, ezáltal *Esztergom vármegye* visszakapta Trianon előtti teljes területét, így megszűnt *Komárom és Esztergom vármegye* ideiglenes egyesítése, újra létrejött az önálló *Esztergom vm.*, és *Komárom vm.*, de utóbbihoz hozzácsatolták a Trianon előtt *Pozsony vm.*-hez tartozó *Felső-Csallóköz* területét. Ezzel párhuzamosan megszűnt *Nógrád és Hont vm., Borsod vm.* és *Gömör és Kishont vm.*, valamint *Szabolcs vm.* és *Ung vm.*, valamint *Szatmár vm., Bereg vm.*, ideiglenes egyesítése. A területi változás következményeként magyar közigazgatás alá került a Trianon előtti *Nyitra, Pozsony*, és *Bars vármegyék* területének egy-egy része, ezért

kialakították *Nyitra és Pozsony kee.vm.*, valamint *Bars és Hont kee.vm.* elnevezésű egységeket. Ezekkel a változásokkal *Magyarország*on (1) ***Győr, Moson és Pozsony kee.vm.***, (2) ***Sopron vm.***, (3) ***Vas vm.***, (4) ***Zala vm***., (5) ***Komárom vm.***, (6) ***Esztergom vm.***, (7) ***Nyitra és Pozsony kee. vm.***, (8) ***Veszprém vm.***, (9) ***Somogy vm.,*** (10) ***Tolna vm.***, (11) ***Baranya vm.***, (12) ***Fejér vm.***, (13) ***Nógrád vm.***, (14) ***Bars és Hont kee.vm.***, (15) ***Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm.***, (16) ***Bács-Bodrog vm.***, (17) ***Heves vm.***, (18) ***Jász-Nagykun-Szolnok vm.***, (19) ***Békés vm.***, (20) ***Csongrád vm.***, (21) ***Csanád, Arad és Torontál kee.vm.***, (22) ***Hajdú vm.***, (23) ***Bihar vm.***, (24) ***Szabolcs vm.***, (25) ***Ung vm.***, (26) ***Szatmár vm.***, (27) ***Ugocsa és Bereg kee.vm.***, (28) ***Borsod vm.***, (29) ***Gömör és Kishont vm.***, (30) ***Abaúj-Torna vm.*** és (31) ***Zemplén vm.*** közigazgatási egység működött tovább.

Csehszlovákia felbomlásával egyidejűleg, 1939 márciusában a magyar kormányzat pár napos katonai akcióval visszacsatolta *Magyarország*hoz *Kárpátalją*t, ezáltal a korábbi *Ung vármegye* és *Bereg vármegye* egésze, valamint *Máramaros vármegye* területének mintegy fele újra magyar közigazgatás alá került. Ennek ellenére a kormányzat nem állította vissza a két vármegye és *Máramaros vármegye* visszaszerzett részén az eredeti területi egységet, hanem azok ruszinok lakta hegyvidéki részein a területi autonómia irányába mutató kétnyelvű (magyar és ruszin) ún. *közigazgatási kirendeltségek*et *(kk.)* szervezett[557]. Így *Ung vármegye* mellett létrejött az *Ungi kk.*, *Bereg vármegye* mellett a *Beregi kk.*, valamint az egykori *Máramaros vm.* kárpátaljai területén a *Máramarosi kk.*, amelyek bevezetésével közigazgatásilag és névrajzilag is új fogalom született. Ezekkel a változásokkal *Magyarország*on (1) ***Győr, Moson és Pozsony kee.vm.***, (2) ***Sopron vm.***, (3) ***Vas vm.***, (4) ***Zala vm***., (5) ***Komárom vm.***, (6) ***Esztergom vm.***, (7) ***Nyitra és Pozsony kee. vm.***, (8) ***Veszprém vm.***, (9) ***Somogy vm.,*** (10) ***Tolna vm.***, (11) ***Baranya vm.***, (12) ***Fejér vm.***, (13) ***Nógrád vm.***, (14) ***Bars és Hont kee.vm.***, (15) ***Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm.***, (16) ***Bács-Bodrog vm.***, (17) ***Heves vm.***, (18) ***Jász-Nagykun-Szolnok vm.***, (19) ***Békés vm.***, (20) ***Csongrád vm.***, (21) ***Csanád, Arad és Torontál kee.vm.***, (22) ***Hajdú vm.***, (23) ***Bihar vm.***, (24) ***Szabolcs vm.***, (25) ***Ung vm.***, (26) ***Szatmár vm.***, (27) ***Ugocsa és Bereg kee.vm.***, (28) ***Borsod vm.***, (29) ***Gömör és Kishont vm.***, (30) ***Abaúj-Torna vm.*** és (31) ***Zemplén vm.***,

[557] A közigazgatási kirendeltségek területi leválasztását *Ung, Bereg* és *Máramaros vm.*-ékről több vélemény katonai közigazgatásnak, s nem autonómiának minősíti. Ennek ellentmond, hogy a közigazgatási kirendeltségek területén az 1898 és 1912 között bevezetésre került törzskönyvezett településnév-anyagot nem állították vissza, hanem a korábbi ruszin névanyag került hivatalos bevezetésre. Szintén ellentmond a katonai közigazgatás feltételezésének, hogy a területgyarapodások időszakának összegző helységnévtára, amely 1944-ben jelent meg, kétnyelvű; magyar és ruszin olvasónak szólóan, párhuzamosan magyar és ruszin nyelvű oldalakat tartalmaz.

valamint az (31) ***Ungi kk.***, (32) ***Beregi kk.*** és (33) ***Máramarosi kk.*** nevű területegység működött tovább.

A második bécsi döntés értelmében, 1940. augusztus 30-án magyar közigazgatás alá került a *Részek* és *Erdély* északi része, valamint *Máramaros* déli (nem kárpátaljai) fele. Ezzel *Szatmár*, *Szilágy*, *Szolnok-Doboka*, *Beszterce-Naszód*, *Máramaros* és *Csík* vármegye teljesen, *Bihar*, *Kolozs*, *Maros-Torda*, *Udvarhely* és *Háromszék* vármegye jó része ismét *Magyarország*hoz került. Az államigazgatás e területen változtatás nélkül a Trianon előtti vármegyehatárokat állította vissza, kivéve a *Máramarosi kk.* területét, amelyet kivontak *Máramaros vm.* közvetlen igazgatása alól. Így *Magyarország*on (1) ***Győr, Moson és Pozsony kee.vm.***, (2) ***Sopron vm.***, (3) ***Vas vm.***, (4) ***Zala vm.***, (5) ***Komárom vm.***, (6) ***Esztergom vm.***, (7) ***Nyitra és Pozsony kee. vm.***, (8) ***Veszprém vm.***, (9) ***Somogy vm.,*** (10) ***Tolna vm.***, (11) ***Baranya vm.***, (12) ***Fejér vm.***, (13) ***Nógrád vm.***, (14) ***Bars és Hont kee.vm.***, (15) ***Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm.***, (16) ***Bács-Bodrog vm.***, (17) ***Heves vm.***, (18) ***Jász-Nagykun-Szolnok vm.***, (19) ***Békés vm.***, (20) ***Csongrád vm.***, (21) ***Csanád, Arad és Torontál kee.vm.***, (22) ***Hajdú vm.***, (23) ***Bihar vm.***, (24) ***Szabolcs vm.***, (25) ***Ung vm.***, (26) ***Szatmár vm.***, (27) ***Ugocsa vm.***, (28) ***Bereg vm.***, (29) ***Borsod vm.***, (30) ***Gömör és Kishont vm.***, (31) ***Abaúj-Torna vm.*** és (32) ***Zemplén vm.***, (33) ***Ungi kk.***, (34) ***Beregi kk.***, (35) ***Máramarosi kk.***, (36) ***Máramaros vm.***, (37) ***Szilágy vm.***, (38) ***Szolnok-Doboka vm.***, (39) ***Kolozs vm.***, (40) ***Beszterce-Naszód vm.***, (41) ***Maros-Torda vm.***, (42) ***Csík vm.***, (43) ***Udvarhely vm.*** és (44) ***Háromszék vm.*** nevű közigazgatási egység működött tovább.

Jugoszlávia német lerohanásával párhuzamosan 1941 áprilisában a magyar csapatok bevonultak a *Bácska*, *Drávaszög*, *Muraköz* és a *Mura-vidék* területére. Ezzel az akcióval *Bács-Bodrog vármegye*, *Baranya* és *Zala vármegye* teljes területe, valamint *Vas vármegye* nagy része ismét magyar közigazgatás alá került, de a korábbihoz képest újabb vármegye szervezésére már nem került sor. Ezzel a területi nagyobbodással *Magyarország* Trianon utáni területének maximumát érte el, de ez az állapot mindössze 1944 őszéig állott fent. 1941 április és 1944 októbere között az ország területén a közigazgatás az 1940 augusztusától érvényben lévő 41 vármegye és 3 közigazgatási kirendeltség területi egységre oszlott: (1) ***Győr, Moson és Pozsony kee.vm.***, (2) ***Sopron vm.***, (3) ***Vas vm.***, (4) ***Zala vm.***, (5) ***Komárom vm.***, (6) ***Esztergom vm.***, (7) ***Nyitra és Pozsony kee. vm.***, (8) ***Veszprém vm.***, (9) ***Somogy vm.,*** (10) ***Tolna vm.***, (11) ***Baranya vm.***, (12) ***Fejér vm.***, (13) ***Nógrád vm.***, (14) ***Bars és Hont kee.vm.***, (15) ***Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm.***, (16) ***Bács-Bodrog vm.***, (17) ***Heves vm.***, (18) ***Jász-Nagykun-Szolnok vm.***, (19) ***Békés vm.***,

(20) ***Csongrád vm.***, (21) ***Csanád, Arad és Torontál kee.vm.***, (22) ***Hajdú vm.***, (23) ***Bihar vm.***, (24) ***Szabolcs vm.***, (25) ***Ung vm.***, (26) ***Szatmár vm.***, (27) ***Ugocsa vm.***, (28) ***Bereg vm.***, (29) ***Borsod vm.***, (30) ***Gömör és Kishont vm.***, (31) ***Abaúj-Torna vm.*** és (32) ***Zemplén vm.***, (33) ***Ungi kk.***, (34) ***Beregi kk.***, (35) ***Máramarosi kk.***, (36) ***Máramaros vm.***, (37) ***Szilágy vm.***, (38) ***Szolnok-Doboka vm.***, (39) ***Kolozs vm.***, (40) ***Beszterce-Naszód vm.***, (41) ***Maros-Torda vm.***, (42) ***Csík vm.***, (43) ***Udvarhely vm.*** és (44) ***Háromszék vm.***

A második világháború elsöpörte a területgyarapodásokkal nagyobbodott *Magyarország*ot. 1945-től visszaálltak a trianoni határok, de az 1947-ben *Párizs*ban megkötött béke értelmében három *Moson vármegye*i község az ún. *Pozsonyi hídfő (Horvátjárfalu, Oroszvár és Dunacsún) Csehszlovákiá*hoz került. Az újonnan felélesztett trianoni határok következtében a csonka vármegyedarabok ismételten összevonásra kerültek és végeredményben visszaállt az 1923-tól 1938-ig fennálló állapot. Ez a 25-ös vármegyei felosztást jelentette, de a háború után a *kee.vm.* tényezőt és a kis méretű – *Torna, Kishont, Arad, Torontál, Pozsony, Ung* és *Ugocsa* – csonka megyedarabok nevét már törölték a vármegyék hivatalos nevéből. Így 1945 és 1950 között (1) ***Győr-Moson vármegye***[558], (2) ***Sopron vármegye***, (3) ***Vas vármegye***, (4) ***Zala vármegye***, (5) ***Komárom-Esztergom vármegye***, (6) ***Veszprém vármegye***, (7) ***Somogy vármegye***, (8) ***Tolna vármegye***, (9) ***Baranya vármegye***, (10) ***Fejér vármegye***, (11) ***Nógrád-Hont vármegye***, (12) ***Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye***, (13) ***Bács-Bodrog vármegye***, (14) ***Heves vármegye***, (15) ***Jász-Nagykun-Szolnok vármegye***, (16) ***Békés vármegye***, (17) ***Csongrád vármegye***, (18) ***Csanád vármegye***, (19) ***Hajdú vármegye***, (20) ***Bihar vármegye***, (21) ***Szabolcs vármegye***, (22) ***Szatmár-Bereg vármegye***, (23) ***Borsod-Gömör vármegye***, (24) ***Abaúj vármegye*** és (25) ***Zemplén vármegye*** területi egységekre oszlott *Magyarország* területe.

(14) A tanácsi megye

1950. január 1-től véget ért a vármegyék autonómiájának fokozatos csökkenési folyamata, a vármegyék életében hatalmas és gyökeres változást okozott az ún. tanácsi megye bevezetése. Ezzel a vármegye, 1950-től már csak megye, pusztán közigazgatási egységgé lett, amely a centralizált kommunista berendezkedés helyi végrehajtójaként működött, látszólag széles hatáskörrel. Az új korszakban a Magyar Dolgozók Pártja javaslata alapján az 1949-es alkotmány határozta meg a közigazgatást és ezen belül a megyék szerepét és

[558] *Győr-Moson vármegye* 1947. február 1-től a *Pozsonyi hídfő* három községének területével csökkent.

helyzetét, a részleteket pedig az I. tanácstörvény tartalmazta. Felszámolták az önkormányzati jellegű igazgatást, teljes központosításra került sor, azaz a tanácsokat pártirányítás alá helyezték, kimondva alá-fölé rendeltségük jellegét. A jogi átalakítással párhuzamosan a változás hatalmas területi átszervezéssel is járt, az addigi 25 vármegye helyett 19 megyét szerveztek *Magyarország* területén, s létrehozták *Nagy-Budapest*et. A területi átszervezés alapjait még a háború előtt az Államtudományi Intézetben dolgozták ki, legnagyobb részük az igazgatás szempontjából szükséges és megalapozott változtatás volt. Ez a területi átszervezés az igazgatás szempontjából szükséges és megalapozott volt. A megyehatárok átszabása egy esetet kivéve (*Zala és Veszprém megye* határa) tudományosan alátámasztott és vizsgált jellemzők alapján jött létre, a koncepció nagy részét még a háború előtt dolgozták ki. Az átszervezéssel a nevekben hatalmas csonkulás következett be, hiszen az elnevezésekben az ország területét érintő eredeti 43 névtagból mindössze 25 maradt meg. A megyerendezéssel létrehozott területegységek neveiből jelentős, sokszor „fél megyényi" területet jelölő névtagok maradtak el. Az egyes nevek után {jelezzük}, milyen név felelt volna meg a hagyományoknak, bár ez esetben több megye neve négytagúvá vált volna. (1) ***Győr-Sopron megye*** *{Győr-Moson-Pozsony-Sopron megye}*, (2) ***Vas megye*** *{Vas megye}*, (3) ***Zala megye*** *{Zala megye}*, (4) ***Komárom megye*** *{Komárom-Esztergom megye}*, (5) ***Veszprém megye*** *{Veszprém megye}*, (6) ***Somogy megye*** *{Somogy megye}*, (7) ***Fejér megye*** *{Fejér megye}*, (8) ***Tolna megye*** *{Tolna megye}*, (9) ***Baranya megye*** *{Baranya megye}*, (10) ***Pest megye*** *{Pest-Pilis-Hont megye}*, (11) ***Bács-Kiskun megye*** *{Bács-Solt-Kiskun megye}*, (12) ***Nógrád megye*** *{Nógrád megye}*, (13) ***Heves megye*** *{Heves megye}*, (14) ***Szolnok megye*** *{Jász-Nagykun-Szolnok megye}*, (15) ***Csongrád megye*** *{Csongrád-Csanád-Torontál megye}*, (16) ***Békés megye*** *{Békés-Csanád-Arad megye}*, (17) ***Hajdú-Bihar megye*** *{Hajdú-Bihar megye}*, (18) ***Szabolcs-Szatmár megye*** *{Szabolcs-Szatmár-Bereg-Ung megye}*, (19) ***Borsod-Abaúj-Zemplén megye*** *{Borsod-Gömör-Abaúj-Zemplén}*.

Érdekes momentum, hogy 1956-ban – Rákosi Mátyáshoz köthetően – politikai indíttatásból 12 megyés rendszerre akarták átrajzolni az ország területét. A tervnek *Komárom, Tolna, Vas, Veszprém, Nógrád, Heves* és *Csongrád* esett volna „áldozatul", amelyet csak a politikai események hiúsítottak meg. Újabb, bár nem túl lényeges módosulást hozott a II. tanácstörvény, amely ugyan megerősítette a tanácstestületeket a végrehajtó bizottságot rovására, de a tényleges hierarchiában nem történt változás egészen 1971-ig. Ekkor, az Országos Településhálózat-fejlesztési Koncepció keretében,

egyfajta regionalizációként került sor – ipari-termelési adatok figyelembevételével – 6 tervezési-gazdasági körzet kijelölésére, amelyeket a hosszú- és középtávú területi tervezés során kell alkalmazni. Ez a koncepció 1980-ig élt, bár inkább csak formálisan, a Központi Statisztikai Hivatal e rendszerben közölt adatokat, fejlesztési koncepció-csírák is születtek. A körzeteket alkotó megyék közötti együttműködés azonban – ösztönzés hiányában – nem jött létre; mivel az Országos Településhálózat-fejlesztési Koncepció főként a megyéket hozta helyzetbe, így nem is állt érdekükben, hogy körülöttük kialakuljon a régió. Ekkor a III. tanácstörvény fogalmazta újra a tanácsok szerepét, visszahozva az önkormányzati jelleget, amely azonban – a rendszer jellege miatt – nem a korábbi fogalmi körben érvényesült, hanem csak szűkítetten, speciális jelentéssel: a szervezeti-jogi feltételek, a gazdaság alapjai, a testületek felértékelődése az, ami erre utal PALKÓ (2010).

1988, ill. 1989-ben 5 korábbi megyenév-tag visszakerült a hivatalos elnevezésekbe, így mai *Magyarország* területét érintő 43 megyenév-tagból, már 30 hivatalosan is használatban van. 1989-től (1) ***Győr-Moson-Sopron megye***, (2) ***Vas megye***, (3) ***Zala megye***, (4) ***Komárom-Esztergom megye***, (5) ***Veszprém megye***, (6) ***Somogy megye***, (7) ***Fejér megye***, (8) ***Tolna megye***, (9) ***Baranya megye***, (10) ***Pest megye***, (11) ***Bács-Kiskun megye***, (12) ***Nógrád megye***, (13) ***Heves megye***, (14) ***Jász-nagykun-Szolnok megye***, (15) ***Csongrád megye***, (16) ***Békés megye***, (17) ***Hajdú-Bihar megye***, (18) ***Szabolcs-Szatmár-Bereg megye*** és (19) ***Borsod-Abaúj-Zemplén megye*** elnevezésű területegységek működnek *Magyarország*on.

(15) Az önkormányzati megye

Az 1989-ben békés átmenettel létrejött rendszerváltás alapvető társadalmi és gazdasági átalakítást jelentett, s ily módon a területi hatalmi szerkezetet sem hagyta érintetlenül. Az 1949-es kommunista alkotmány módosításával egyformán önkormányzati jogot kaptak a községek, a városok, a főváros és kerületei, valamint a megyék. Az önkormányzati törvénnyel[559] azonban a települések kerültek kulcspozícióba, míg a megyék elveszítették területi integráló szerepüket és politikai befolyásukat, csak alapvetően középfokú intézményfenntartói és irányító szerepkörük maradt, annak ellenére, hogy a testület legitimációja tovább élt. 1996-ban elfogadták a területfejlesztési törvényt, de ez sem oldotta meg a hatalom decentralizálásának problémáját, a megyék önkormányzatként történő megerősítése továbbra sem történt meg. E

[559] 1990. évi LXV. törvény

helyett létrejöttek a területfejlesztési tanácsok, illetve – a NUTS 2 szintű statisztikai egységek. Felemás helyzet alakult ki, hiszen egyrészt a megyei jogú város(ok)nak nincs képviselete a megyei közgyűlésben, annak ellenére, hogy a lakosság számottevő része itt él, illetve a lakosság ellátása szempontjából kulcsfontosságú intézményhálózat is itt működik, másrészt a közgyűlés tagjai közül sokan a megyeszékhely politikai elitjéből kerültek ki. A területfejlesztési törvény 1999-es módosítása a társulási szabadság helyett, a tervezési-statisztikai régiós lehatárolás bázisán, regionális fejlesztési tanácsok létrehozását tette kötelezővé, leértékelve és csökkentve ezzel a megyék közös érdekén és saját akaratán múló együttműködési formát, illetve figyelmen kívül hagyva azt a tényt is, hogy az érdemi kooperáció nehezen igazodhat egy mesterséges képződmény határaihoz PALKÓ (2010).

2010 után a magyarországi közigazgatás szervezeti rendszere komoly átalakításon esett át. A területi államigazgatás súlypontja újra a megye lett, amely egységes szervezeti rendszerű kormányhivatalok formájában működik. Így a bányakapitányságtól a munkaügyi felügyelőségen, a földhivatalon, a közlekedési hatóságon és a mezőgazdasági szakigazgatási hivatalon át a tisztiorvosi szolgálatig az összes állami intézményt ma már a megyék integrálják PALKÓ (2010).

7.2. Ausztria közigazgatási területegységei

*Ausztriá*ban a területi entitásoknak összesen három szintje létezik. A szövetség, az említett kilenc tartománnyal *[Bundesland]* és 2357 önkormányzattal *[Gemeinden]*, de ezeken belül összesen 7847 településsel működik. E három szint mellett jelen van az államterületen belül összesen 99 járás *[Politische Bezirke, Landbezirke* és *Stadtbezirke]*, amely szervezeti megközelítésből a tartományi közigazgatás részét képezi. Ezek mellett még többféle egyéb beosztás is van, pl. 140 bírósági kerület, 43 választási körzet. A 99 járás 15 városi egységből *[Stadtbezirke, Statutarstädte]* és 84 vidéki egységből *[Landbezirke]* áll. Mint városi település, *Bécs* az egyetlen 23 kerületből álló egység. Egy járás tartományi kerületként (84) több településből áll és a kerületi főkapitányságok illetékességi területét adják; városi kerületként (15) saját alkotmánnyal rendelkező városokat fognak össze, amelyeket a választott polgármester és a magisztrátus irányítanak. A kerületek politikai képviselettel nem rendelkeznek, átlagméretük: kb. 85 ezer fő HÉTFA (2013).

Ausztria legmagasabb szintű közigazgatási egységei egész történelme folyamán a tartományok [Land], amelyek a XVIII. századtól járásokra [Bezirk]

bomlanak. *Ausztria* fogalma 1278-tól a Habsburg család által birtokolt tartományokat jelentette[560], amely több lépcsőben bővülő területiséggel, végeredményben az I. világháború végéig adta az „osztráknak" mondott hercegségeket, grófságokat és királyságokat. A tartományi rendszer kezdete a XI. századik nyúlik vissza. Az eredetileg grófságok és hercegségek formájában működő területek határainak fő vonalai a XII. századra alakultak ki, s a XV. századtól gyakorlatilag nem változtak. Az időközben Habsburg örökös tartományokká[561] váló területegységek *Európa* egyik legnagyobb múltra és állandóságra visszatekintő igazgatási egységei. 1918-ig *Ausztria* fogalma ezeket az örökös tartományokat jelentette, amelyek közé tartozott a mai országterületen kívül 1620 után *Csehország* és *Morvaország* is. 1804-ben a megszűnt *Német–Római Birodalom* Habsburgok kormányozta tartományaiból létrehozták az *Osztrák Császárságot [Kaisertum Österreich]*, amely 1867-ig, a magyar nemességgel való kiegyezésig megmaradt. A kiegyezéssel jött létre az *Osztrák–Magyar Monarchia [Österreichisch-Ungarische Monarchie]*, amelynek két fő részét; a Lajtán inneni [Cisleithanien] és a Lajtán túli [Transleithanien] országrészeit különböztették meg. Ezidőtől általában a *Lajtá*n inneni tartományok területeit értették *Ausztria* fogalmán. A tartományoknak [Land] egy hosszú és egy rövid neve volt használatban. Hivatalos iratokon, szerződéseken, protokolláris rendezvényeken a hosszú, a mindennapokban és a térképi ábrázolásban a rövid nevet használták. Így hivatalos hosszú névként (1) ***Ausztria Főhercegség az Ennstől keletre*** *[Erzherzogtum Österreich unter der Enns]* rövid alakja ***Alsó-Ausztria*** *[Nieder-Österreich]*. (2) ***Ausztria Főhercegség az Ennstől nyugatra*** *[Erzherzogtum Österreich ob der Enns]* rövid formája ***Felső-Ausztria*** *[Ober-Österreich]*. (3) ***Stájer Hercegség*** *[Herzogtum Steiermark]* rövid alakja ***Stájerország*** *[Steiermark]*. (4) ***Karintia Hercegség*** *[Herzogtum Kärnten]*, röviden ***Karintia*** *[Kärnten]*. (5) ***Salzburg Hercegség*** *[Herzogtum Salzburg]*, rövid formája ***Salzburg***. A hivatalosan egyként kezelt (6) (7) ***Tirol Hercegesített Grófság és Vorarlberg Tartomány*** *[Gefürstete Grafschaft Tirol und Vorarlberg]* valójában két koronatartomány, röviden külön ***Tirol*** és külön ***Vorarlberg***. (8) ***Krajna Hercegség*** *[Herzogtum Krain]*, röviden ***Krajna*** *[Krain]*. Az (9) (10) (11) ***Osztrák–Illír Tengermellék*** *[Österreichisches-Illirische Küstenland]* három koronatartományból állt; ***Trieszt Birodalmi Város és Kerülete*** *[Reichsunmittelbare Stadt Triest mit ihrem Gebiet]*, röviden ***Trieszt*** *[Trieste]*, ***Görz és Gradiska Hercegesített***

[560] Ez esetben a Habsburg-dinasztia spanyol ágának területeivel nem foglalkozunk, kizárólag a Habsburgok ún. dunai birtokaival.
[561] örökös tartományok azok a tartományok, melyeken az uralkodó öröklés, nem pedig választás jogán uralkodik

Grófság *[Gefürstete Grafschaft Görz und Gradisca]*, röviden ***Görz és Gradiska*** *[Görz und Gradisca]*, valamint ***Isztria Őrgrófság*** *[Markgrafschaft Istrien]*, röviden ***Isztria*** *[Istrien]*. (12) ***Cseh Királyság*** *[Königreich Böhmen]*, röviden ***Csehország*** *[Böhmen]*. (13) ***Morva Őrgrófság*** *[Markgrafschaft Mähren]*, rövid alakkal ***Morvaország*** *[Mähren]*. (14) ***Felső- és Alsó-Szilézia Hercegség*** *[Herzogtum Ober- und Niederschlesien]*, röviden ***Szilézia*** *[Schlesien]*[562]. (15) ***Galícia és Ladoméria Királyság*** *[Königreich Galizien und Lodomerien]*, röviden ***Galícia*** *[Galizien]*. (16) ***Bukovina Hercegség*** *[Herzogtum Bukowina]*, rövid formája ***Bukovina*** *[Bukowina]*. (17) ***Dalmácia Királyság*** *[Königreich Dalmatien]*, röviden ***Dalmácia*** *[Dalmatien]*. Végeredményben e tartományok területét értették általában *Ausztria* fogalmán.

Az I. világháború végén szétesett *Osztrák–Magyar Monarchia Lajtá*n inneni területei új államok részei lettek, és *Ausztria* államterülete csak a német nyelvű országrészeket jelentette. *Stájerország*ról leválasztották a főképpen szlovének lakta déli területeket, *Karintia* területe is csorbult, szintén a déli szlovének lakta peremeit csatolták el, ill. *Tirol* déli, jelentős számban olaszok lakta része *Olaszország*hoz került. *Krajna* a *Szerb–Horvát–Szlovén Királyság*, a *Partvidék Olaszország* területe lett. *Csehország*, *Morvaország* és *Osztrák-Szilézia* területe *Csehszlovákiá*hoz, *Galícia Lengyelország*hoz, *Bukovina Románia* része lett. Az ily módon, területileg kialakult *Osztrák Köztársaság* megtartotta a korábbi tartományi felosztást, *Alsó-Ausztria, Felső-Ausztria*, a megkisebbedett *Stájerország, Karintia* és *Tirol*, valamint *Vorarlberg* megmaradt osztrák tartománynak, így *Európa* egyik legállandóbb belső határait mondhatja magáénak. Az örökös tartományokból szövetségi államok lettek, határaik nem változtak, még az új szerzemény *Nyugat-Dunántúl* „életképtelen" keskeny sávjában is új tartományt – *Burgenland* néven – szerveztek. 1921-ben a megmaradt örökös tartományok váltak szövetségi tartományokká, oly módon, hogy határaik sem változtak, így *Ausztria* szövetségi tartományainak neve, egy kivételével, évszázadokra visszatekintő egykori koronatartományok, végeredményben ma is működő történeti-földrajzi tájak nevei. Legtöbbjük magyar névalakkal is rendelkező területegység: (1) ***Bécs*** *[Wien]*, (2) ***Alsó-Ausztria*** *[Niederösterreich]*, (3) ***Felső-Ausztria*** *[Oberösterreich]*, (4) ***Őrvidék*** *[Burgenland]*, (5) ***Stájerország*** *[Steiermark]*, (6) ***Karintia*** *[Kärnten]*, (7) ***Salzburg***, (8) ***Vorarlberg*** és (9) ***Tirol***. minden tartomány teljes autonómiával rendelkezik, saját választott parlamenttel,

[562] *Szilézi*át rövid formában *Osztrák-Szilézia [Österreichische Schlesien]* névvel is megadták, mivel *Alsó-Szilézia* és *Felső-Szilézia* tartományok nagyobbik része *Németország*hoz tartozott.

tartományi kormánnyal, élükön a *tartományfőnök [Landeshauptmann]* áll. A tartományoknak saját minisztériumai, bíróságai és alkotmánya van. A tartományok közigazgatásilag *járás*okra *[Bezirk]* oszlanak, a közigazgatás alapszintjét a *község [Gemeinde]* alkotja. Fontos megjegyezni, hogy *Őrvidék [Burgenland]* tartomány neve 1924-ben keletkezett, korábbi előzménye sem közigazgatási sem névadási szempontból nincs. A tartomány a *Magyarország*tól a Saint-Germain-i béke értelmében 1921-ben *Ausztriá*hoz került Nyugat-dunántúli területeket foglalja magába[563]. Német elnevezése elsőször *Vierburgenland*, később *Burgenland* lett. A névadás alapja az *Ausztria* által *Magyarország*tól igényelt négy nyugat-magyarországi vármegye német nevében lévő „Burg" szó; *Pozsony–Pressburg, Moson–Wieselburg, Sopron–Ödenburg, Vas–Eisenburg*. A békekötés értelmében *Pozsony* vármegyéből nem jutott terület *Ausztriá*nak[564], részben emiatt a kezdeti „Vierburgenland"[565] névből csak *Burgenland* lett. A *Burgenland* név magyar megfelelőjét az *Őrvidék* megnevezést csak az 1990-es évektől használja mind a magyarországi, mind az ausztriai magyarság.

Amikor 1937-ben *Németország* bekebelezte *Ausztriá*t, a tartományok egy részét – az *Auszria* név eltüntetendő – átnevezték; *Alsó-Ausztria Alsó-Duna, Felső-Ausztria Felső-Duna* néven tagolódott be a III. *Német Birodalom*ba. *Burgenland*ot megszüntették északi része *Alsó-Duna*, déli része *Stájerország* része lett.

A tartományokban kialakított járások [Bezirk] elnevezései minden esetben székhelyük nevét viselik. Példaként az őrvidéki *Felsőpulyai járás [Bezirk Oberpullendorf]* és az Alsó-ausztriai *Tuluni járás [Bezirk Tulln]* nevét említjük meg.

7.3. Csehország közigazgatási területegységei

Csehország jelenlegi területi közigazgatása 14 kerületből *[kraj]*, 77 járásból *[okres]* (76 járás és *Prága*), valamint 6249 településből *[obce]* áll. 2003-ban a

[563] A Saint Germain-i békét 1919. szeptember 10-én írta alá *Ausztria* képviselője, ebben 4312 km^2-nyi terület *Magyarország*tól történő átcsatolása szerepelt. Ennek fegyveresen álltak ellen magyar szabadcsapatok és kikiáltották a *Lajtabánság* elnevezésű rövid életű, egy ország által sem elismert „államot". A fegyveres felkelés hatására a békediktálók némileg visszakoztak és a *Velencé*ben megkötött egyezmény értelmében már csak 3967 km^2 területet ítéltek *Ausztriá*nak, valamint elrendelték *Sopron* és környékének nyolc településén a hovatartozásról döntő népszavazást, amely *Magyarország* mellett foglalt állást.

[564] *Burgenland* tartomány tervezett székhelye *Pozsony [Pressburg]* városa lett volna, de ezt a trianoni béke Csehszlovákiának ítélte. A második jelölt *Sopron [Ödenburg]* városa volt, ami népszavazás útján Magyarország része maradt, így végül kényszerűségből *Kismarton [Eisenstadt]* lett a tartományi székhely.

[565] Vierburgenland jelentése 'négyvártartomány'

járások elvesztették addigi jelentőségüket, mivel a települések között kijelöltek 205 közigazgatási központot *[ORP, obecní úřad obce s rozšířenou působností]*[566], amelyekben a járások közigazgatási feladatait felosztva regionális hatósági központok jöttek létre. E központok a járások feladatainak kb. 80%-át vették át[567], a maradék 20% került át a kerületekhez. Így a járások területi egységként ugyan megmaradtak, de jelentőségüket elvesztették, néhány hivatalnak adnak csak helyet, főleg bírósági egységek működnek itt. Összességében a települések, funkcióik alapján, három típusba sorolhatók: 6249 egyszerű település saját településükön belüli hatáskörrel[568], 393 kijelölt település[569] és a 205 települési hivatal kibővített hatáskörrel[570] HÉTFA (2013).

A középkori *Cseh Királyság [Kraje v Česku]* területén a XIV. század végére alakultak ki azok a belső közigazgatási területegységek, a földek, cseh nevükön „země", amelyek a magyarországi vármegyékhez hasonló területtel egy-egy vár, város körül szerveződtek. Előzményként először 12 adókörzetet *[berních obvodů]* hoztak létre, amelyek a XV. század második felében állandó vármegyékké *[župy]* formálódtak. A vármegye élén a poprávce (iudices provinciales) állt. Ezek elnevezése a vár vagy város nevéből, ritkábban folyóvíz nevéből képezve a „-sko", „-ko" végződést kapták, amelynek jelentése 'föld', nagyobb kiterjedésű terület esetében 'ország'[571]. A *Cseh Királyság* területén (1) *Chebsko*, (2) *Loretsko*, (3) *Žatecko*, (4) *Litomeřicko*, (5) *Slánsko*, (6) *Karovnicko*, (7) *Plzensko*, (8) *Podbrosko*, (9) *Vltavsko*, (10) *Kouřimsko*, (11) *Boleslavsko*, (12) *Hradecko*, (13) *Kladsko*, (14) *Budimsko*, (15) *Čáslavsko*, (16) *Bechiňsko*, (17) *Prácheňsko* nevű egységek működtek. A *Morva Őrgrófság* területén (18) *Jihlávsko*, (19) *Znojemsko*, (20) *Brněnsko*, (21) *Olomoucko*, (22) *Přěrovsko* és (23) *Hradištsko* nevű zsupákat szerveztek. A *Sziléziai Hercegség*ben működtek a (24) *Krosensko*, (25) *Zaransko*, (26) *Klokovsko*, (27) *Javorsko*, (28) *Leknicko*, (29) *Stiravsko*, (30) *Olešnicko*, (31) *Vratislavsko*, (32) *Svidnicko*, (33) *Brežsko*, (34) *Nisko*, (35) *Okolí*, (36) *Opavsko*, (37) *Ratibořsko*, (38) *Tešínsko*, (39) *Býtomsko* és (40) *Pštína* nevű egységek.

Amikor 1526-ban a cseh korona a Habsburgok kezére jutott *Csehország*ban, *Morvaország*ban és *Szilézia*ban is a XVI. század elejétől 1918-

[566] obecní úřad obce s rozšířenou působností = települési hivatal kiterjesztett hatáskörrel
[567] A feladatok közé tartozik a személyi igazolvány kiállítása, gépjármű-regisztráció, szociális segély igénylése stb.,
[568] Obec se základním rozsahem výkonu státní správy
[569] Pověřený obecní úřad – obce II. typu (POÚ)
[570] Obecní úřad obce s rozšířenou působností – obce III. typu (ORP)
[571] A cseh és szlovák nyelvben az államnevekben is a „sko" végződést találjuk; Česko = 'cseh ország', Slovensko = 'szlovák ország', Maďarsko = 'magyar ország' stb.

ig, a jelenleg a *Cseh Köztársaság* területét képező területek osztrák tartományokként működtek. A Habsburg dinasztia alatt a *Csehország* a *Habsburg Birodalom* korona tartományaként működött. *Morvaország* és *Szilézia* ugyan önállóan szerepeltek a Habsburg tartományok között, de gyakorlatilag a Cseh koronához tartoztak. Mindkettő feje a cseh király titulusából „levezetve" Morva őrgrófja és Szilézia hercege címet viselte. 1849-ben egy radikális közigazgatási reformot hajtottak végre, amikor a korábbi 40-ből csupán 7 vármegye maradt meg, ezekből szervezték a megyei kormányzatokat *[krajských vlád]* és 13 megyei bíróságot *[tj. krajských]*. 1854-ben újabb reform következett: 13 megyét és 15 megyei bíróságot hoztak létre, majd 1862-ben a megyei közigazgatási rendszert megszüntettek. Ezután a belső közigazgatásában újra a századokkal korábban működő földek *[země]*, mint járások *[okres]* működtek. 1913-ban Ferenc József császár a választott Cseh tartományi gyűlést és a végrehajtó szervet, a tartományi bizottságot feloszlatta és az általa kinevezett tartományi igazgatási bizottsággal helyettesítette. Ez a gyakorlatban *Csehország* politikai autonómiájának végét jelentette. A cseh koronához tartozó Habsburg tartományok közigazgatási autonómiája megszűnt, egyszerű közigazgatási egységekké lettek. Nevük a középkori grófságok, hercegségek és királyságok, a *Cseh Királyság*, *Morva Őrgrófság*, *Sziléziai Hercegség* nevének tartomány-, majd tájnévvé vált alakjai, amelyeket az első *Csehszlovákia* megalakulásakor, mint közigazgatási egységek neveit megszüntették, később, 1928-től ismét használatba vették.

Az első *Csehszlovákia* közigazgatásának legnagyobb egysége 1923. január 1-jétől a *nagymegye [velžupa]* volt, ekkor a mai *Csehország* területén 15 nagymegyét szerveztek, amelyek neveit székhelyükből képezték. A történeti *Csehország [Čechy]* területén (1) ***Prága*** *[Praha]*, (2) ***Pardubice***, (3) ***Hradec Králové***, (4) ***Mladá Boleslav***, (5) ***Česká Lípa***, (6) ***Louny***, (7) ***Karlovy Vary***, (8) ***Pilzen*** *[Plzeň]* és (9) ***České Budějovice*** elnevezésekkel. *Morvaország [Morava]* területén (10) ***Berény*** *[Brno]*, (11) ***Jihlava***, (12) ***Alamóc*** *[Olomouc]*, (13) ***Magyarvár*** *[Uherské Hradiště]* és (14) ***Moravská Ostrava*** nevekkel. A volt *Osztrák-Szilézia*, 1918-tól *Cseh-Szilézia [Slezsko]* területén egy nagy megye (15) ***Těšín*** néven.

A nagymegyék rendszerét 1928-ban a *kerület [kraj]* rendszer váltotta fel, ekkor tértek vissza az „eredeti", egykori *Osztrák–Magyar Monarchia* idejében is alkalmazott tartományi felosztáshoz, és a nagy múltra visszatekintő nevek használatához. A legnagyobb közigazgatási egységek neve ekkor csehül „kraj" jelentése 'tartomány', *Csehszlovákiá*t a területét érintő öt nagy történeti-földrajzi egység alapján négy tartományba szervezték, amelyeknek nevei a

történeti-földrajzi tájak nevéből képződtek. Így jött létre a mai *Cseh Köztársaság* területén a (1) ***Csehország*** *[Čechy]* és (2) ***Morvaország és Szilézia*** *[Morava a Slezsko]* elnevezésű, a mai *Szlovák Köztársaság* területén a (3) ***Felvidék (Szlovákia)*** *[Slovensko]* és (4) ***Kárpátalja*** *[Podkarpatska Rus]* közigazgatási egység. 1923–28 között a nagyzsupákon belül a korábbról örökölt járási rendszer [okres], 1928 után is, mint a tartományokat tovább osztó közigazgatási szint megmaradt, a járások székhelyük nevét viselték.

Az 1937-tel kezdődő csehszlovákiai széthullási folyamat következményeként előbb a *Cseh-medence* peremhegységei ***Szudétavidék*** *[Sudetenland]* névvel *Németország* egy *Gau*[572] egysége lett, majd 1938-tól a maradék *Csehszlovákia* megszüntetésével létrejött a ***Cseh–Morva protektorátus*** *[Protektorat Böhmen und Mähren]* elnevezésű, a Német Birodalmon belüli egység. A *Szudétavidék* más németek lakta *Gau*khoz hasonlóan *járás*okra *[Bezirk]* oszlottak, ugyanakkor a csehek lakta *Cseh–Morva protektorátus*t nagyobb belső egységekre osztották fel; ***Prága*** *[Prag]*, ***Pilzen*** *[Pilsen]*, ***Königgrätz***, ***Alamóc*** *[Olmütz]*, ***Mährish-Ostrau***, ***Klattau***, ***Budweiss***, ***Iglau*** és ***Berény*** *[Brünn]* nevű egységek jöttek létre. Mindkettő területét 1941-ben átszervezték, mindkét terület déli részeit a szomszédos Gauk között osztották szét, így *Bayreut*, *Felső-Duna [Oberdonau]* és *Alsó-Duna [Niederdonau]*[573] Gau részesedett a déli területekből.

Az 1945-ben magalakult második *Csehszlovákia* 1948-ban bevezetett *kerület*einek *[kraj]* nevei székhelyük nevéből képződtek. A mai Cseh Köztársaság területére eső körzetek nevei; (1) ***Prága*** *[Praha]*, (2) ***České Budějovice***, (3) ***Pilzen*** *[Plzeň]*, (4) ***Karlovy Vary***, (5) ***Ústí nad Labem***, (6) ***Liberec***, (7) ***Hradec Králové***, (8) ***Pardubice***, (9) ***Jihlava***, (10) ***Berény*** *(Morvaberény) [Brno]*, (11) ***Alamóc*** *[Olomouc]*, (12) ***Gottwaldov***[574] és (13) ***Ostrava***.

---

[572] Gau: eredetileg a *Németország*ban az 1921-ben alapított Nemzetiszocialista Német Munkáspárt (németül Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei, NSDAP) által használt pártirányitási tartomány és kerületrendszer, amelyet 1939-ben állami közigazgatási szintre emeltek. Hitler hatalomra jutása után *Németország* szövetségi jellegét felszámolták, a közigazgatás területi rendszerét is átalakították, megszüntették az évszázadok alatt kifejlődött német belső államiság határait és az NSDAP felosztását, a Gau-rendszert vezették be. Az új felosztás egységeinek kialakításánál a német államok korábbi egymás közötti határaira sem voltak tekintettel. A Gau állami vezetőjét Reichsstatthalternek (birodalmi helytartó), pártvezetőjét Gauleiternek (kerületvezető) hívták, a két funkciót leggyakrabban egy személy töltötte be. A közvetlenül a *Német Birodalom*hoz csatolt, de nem német lakosságú szerzemények, így a *Cseh–Morva protektorátus* és a *Lengyel főkormányzóság* nem kerültek be a Gau-rendszerbe.

[573] Az *Ausztriá*t 1937-ben megszüntető Anschluss, vagyis az osztrák tartományok *Németország*hoz csatolása, után az *Ausztria [Österreich]* nevet a náci rendszer minden lehetséges eszközzel megpróbálta kiiktatni a mindennapokból. Ezért *Alsó-Ausztria* az *Alsó-Duna*, *Felső-Ausztria* a *Felső-Duna* neveket kapta.

[574] *Gottwaldov* eredeti és mai neve *Zlín*. A település nevét a *Csehszlovák Szocialista Köztársaság* idejében Klement Gottwald kommunista pártfőtitkár adta.

1993 után *Csehország* kerületeinek neve részben égtájakkal korrelált történeti-földrajzi tájnevekből és települések nevéből képződött. A kerületek határai átvágják a történeti országrészek határait. (1) ***Prága*** *[Praha]*, (2) ***Közép-Csehországi kerület*** *[Stredočeský kraj]*, (3) ***Pilzeni kerület*** *[Plzeňský kraj]*, (4) ***Karlovy Vary-i kerület*** *[Karlovarský kraj]*, (5) ***Ústi kerület*** *[Ústecký kraj]* (6) ***Libereci-kerület*** *[Liberecký kraj]*, (7) ***Hradec Králové-i kerület*** *[Královéhradecký kraj]*, (8) ***Pardubicei kerület*** *[Pardubický kraj]*, (9) ***Dombvidéki kerület*** *[Kraj Vysočina]*, (10) ***Dél-Csehországi kerület*** *[Jihočeský kraj]*, (11) ***Dél-Morvaországi kerület*** *[Jihomoravský kraj]*, (12) ***Alamóci kerület*** *[Olomoucký kraj]*,(13) ***Zlíni kerület*** *[Zlínský kraj]* és ***Morva-Sziléziai kerület*** *[Moravskoslezský kraj]*.

A kerületeket tovább osztó járások [okres] nevei a második világháború után is székhelyük nevét viselték. Példaként a ***Libereci járás*** *[okreš Liberec]* és a ***Česká Lípa-i járás*** *[okreš Česká Lípa]* nevét említjük.

7.4. Lengyelország közigazgatási területegységei

Lengyelország közigazgatási beosztása háromszintű. A legfelső szinten 16 vajdaság áll, ezek összesen 379 *járás*ra *[powiat]* oszlanak. A 379 járás közül 65 *járási jogú város [miasto na prawach powiatów]*, vagy *városi járás [powiat grodzki]*, a többi (314) járás. Előbbiek egy-egy városból állnak és egyidejűleg járásnak és községnek is számítanak. A 314 *vidéki járáshoz [powiat ziemski]* tartozik 2413 község, a 66 járási jogú városon kívül valamennyi. A közigazgatás alapegységei a *község*ek *[gmina]*, ezekből tehát mintegy 2500 működik az országban. A vajdaság területi (regionális), a járás és a község pedig helyi önkormányzat, az önkormányzati jogokat közvetlenül választott tanácsok és tisztségviselők gyakorolják. A vajdaságok önkormányzattal rendelkeznek, képviselő-testületük elnevezése *vajdasági tanács [sejmik wojewódzki]*[575], az önkormányzat végrehajtó testületének vezetőjét *a vajdaság marsalljának [marszałek województwa]* nevezik, a központi kormányzatot a vajdaságban képviselő első tisztségviselő elnevezése a *vajda [wojewoda]*.

Lengyelország XIV. század óta működő, legnagyobb közigazgatási egységei a *vajdaságok [województwo]*. A vajdasági felosztás a *Lengyel Királyság* 1795-ben történt végleges felosztásával megszűnt, az ország területéből részesedett *Oroszország*, *Poroszország* és *Ausztria* a saját közigazgatási felosztását vezette be a megszerzett lengyel területeken.

[575] „sejmik wojewódzki” jelentése ’vajdasági kis parlament’

Az I. világháború után megalakult modern *Lengyelország* területén 1918-ban 16 vajdaságot és *Varsó* vajdasági jogú várost szervezték A közigazgatás három szintű volt; község *[gmina]*, járás *[powiat]*, vajdaság *[województwo]* részekre tagolódott. A vajdaságk nevét településnevekből és történeti-földrajzi tájnevekből képezték. 1918 és 1939 között *Lengyelország*ban a (1) ***Białystoki vajdaság*** *[województwo Białystok]*, (2) ***Kielcei vajdaság*** *[województwo Kielce]*, (3) ***Krakkói vajdaság*** *[województwo Kraków]*, (4) ***Łódźi vajdaság*** *[województwo Łódź]*, (5) ***Lublini vajdaság*** *[województwo Lublin]*, (6) ***Ilyvói vajdaság*** *[województwo Lwów]*, (7) ***Nowogródeki vajdaság*** *[województwo Nowogródek]*, (8) ***Poleszjei vajdaság*** *[województwo Polesie]*, (9) ***Pomorzei vajdaság*** *[województwo Pomorze]*, (10) ***Poznańi vajdaság*** *[województwo Poznań]*, (11) ***Szilézia vajdaság*** *[województwo Śląsk]*, (12) ***Sztanyiszlói vajdaság*** *[województwo Stanisławów]*, (13) ***Tarnopoli vajdaság*** *[województwo Tarnopol]*, (14) ***Varsói vajdaság*** *[województwo Warszawa]*, (15) ***Wilnoi vajdaság*** *[województwo Wilno]* és (16) ***Volhínia vajdaság*** *[województwo Wołyń]* nevű közigazgatási egységek működtek.

1939 szeptemberében *Lengyelország*ot lerohanta előbb *Németország*, majd a *Szovjetunió*, területét a két hatalom felosztotta egymás között. *Németország* leválasztotta a főképpen németek lakta északi és nyugati területeket és besorolta a Gau-rendszerbe[576]. Északon ***Pomeránia*** *[Pommern]*, ***Dancka-Nyugat-Porszország*** *[Danzig-Westpreussen]* és ***Kelet-Poroszország*** *[Ostpreussen]*, nyugaton ***Wartha-vidék*** *[Wartheland]*, ill. ***Felső-Szilézia*** *[Oberschlesien]* nevű Gau-k területéhez kerültek korábban lengyel területek. A javarészt lengyelek által lakott területeken nem vezették be a Gau-rendszert, hanem a ***Lengyel főkormányzóság*** *[Generelgouvernement]* elnevezésű közigazgatási egységet hozták létre[577]. Ezen belül városnevekből és *Galícia* nevéből képzett kerületeket [Distrikt] alakítottak ki.

[576] A Németországhoz csatolt lengyel területeken a német vezetés teljes germanizálást akart megvalósítani. Bevezették a Gau-rendszert, legalább 400 ezer lengyelt kívántak gyorsan áttelepíteni a Főkormányzóság területére. Bezárták a lengyel nyelvű tanintézeteket, felszámolták a sajtót és a könyvkiadást, feloszlatták a lengyel társadalmi, kulturális és gazdasági egyesületeket, a volt lengyel közélet 16 ezer elfogott képviselőjét halálra kínozták a börtönökben vagy egyszerűen kivégezték. Az elkobzott lengyel birtokok volt tulajdonosait vagy kényszermunkára a Birodalom belső területére hurcolták, vagy ottmaradhattak az új német gazdáknál – általában baltikumi németek voltak – cselédnek. Kegyetlenül léptek fel a katolikus papsággal szemben is. A német–szovjet háború kitörése után valamit enyhült a helyzet: a germanizálást nem kitelepítéssel akarták elérni, hanem elindították a „német nemzeti listát", amelyre – bizonyos kedvezmények ellenében – mintegy 2 millió lengyel iratkozott fel, német eredetet igazolt, így biztosítottá vált helyben maradása. Ez a Wehrmachtnak is kedvezett, korlátlanul hívhattak be lengyeleket katonának. Ilyen volt a „faji szempontoknak" megfelelő lengyel gyerekek elnémetesítése is, ami közel 200 ezer gyermek germanizálását jelentette. A bekebelezett lengyel területeken, a tengermelléken bántak a legkegyetlenebbül a lengyelekkel, míg *Szilézi*ában a Főkormányzósághoz hasonló állapotok voltak.

[577] A Főkormányzóság területén a helyi önkormányzati igazgatás részben lengyel kézben maradt, bár föléje németeket ültettek, de a lengyel tisztviselőknek is tökéletesen kellett németül beszélniük. A polgári perek számára megmaradtak a

A szovjetek által bekebelezett lengyelországi területeken[578] bevezették a szovjet közigazgatást, körzeti tanácsokkal és kommunista pártbizottságokkal, minden fokon, (községtől a vajdaságig). A német és a szovjet zóna határát a *Bug* folyó sodorvonalában jelölték ki, majd 1939. október 1-én a *Szovjetunió* kormánya ukrán népgyűlést hívott össze *Ilyvó*ban *[Lwów, Lvov, Lviv]* és fehérorosz népgyűlést *Białystok*ban. Ezek voltak hivatva arra, hogy kérelmet intézzenek a szovjet kormányzathoz; a Vörös Hadsereg által elfoglalt területek csatlakozzanak a *Szovjetunió*hoz. Csak az előre kijelölt jelöltekre, a kommunista párt tagjaira lehetett szavazni, ily módon képviselőket választottak be „Nyugat-Ukrajna" és „Nyugat-Fehéroroszország" népgyűléseibe, amelyek később kérelemmel fordultak a *Szovjetunió* Legfelsőbb Tanácsához, hogy az unió tagjaivá válhassanak. A *Szovjetunió* Legfelsőbb Tanácsa elnöksége 1939 novemberében *Volhiniá*t *[Wóliny]* és *Kis-Lengyelország [Małopolska]* keleti részét, „Nyugat-Ukrajnát", az *Ukrán Szocialista Szövetségi Köztársaság*hoz, a *Białystoki vajdaság*ot *[województwo Białystok]* és *Nowogródeki vajdaság*ot *[województwo Nowogródek]*, „Nyugat-Fehéroroszországot", a *Belorusz Szovjet Szocialista Szövetségi Köztársaság*hoz csatolta.

A II. világháború után újjáalakult *Lengyelország* közigazgatása szintén három szintű volt. 1945–1975 között az ország területét 17 vajdaságra és 5 vajdasági jogú városra osztották: (1) ***Szczecini vajdaság*** *[województwo Szczecińskie]*, (2) ***Koszalini vajdaság*** *[województwo Koszalińskie]*, (3) ***Danckai vajdaság*** *[województwo Gdańskie]*, (4) ***Bydgoszczi vajdaság*** *[województwo Bydgoskie]*, (5) ***Poznańi vajdaság*** *[województwo poznańskie]*, (6) ***Zielona Góra-i vajdaság*** *[województwo zielonogórskie]*, (7) ***Boroszlói vajdaság*** *[województwo Wrocławskie]*, (8) ***Opolei vajdaság*** *[województwo Opolskie]*, (9) ***Łódzi vajdaság*** *[województwo Łódzkie]*, (10) ***Varsói vajdaság*** *[województwo Warszawskie]*, (11) ***Olsztyni vajdaság*** *[województwo Olsztyńskie]*, (12) ***Białystoki vajdaság*** *[województwo Białystok]*, (13) ***Lublini vajdaság*** *[województwo Lubelskie]*, (14) ***Kielcei vajdaság*** *[województwo Kieleckie]*, (15) ***Katowicei vajdaság*** *[województwo Katowickie]*, (16) ***Krakkói***

lengyel bíróságok, ugyancsak rendfenntartásra lengyel rendőrökből rendfenntartó őrséget szerveztek, bár nem volt fegyverük, tekintélyük, sem a megszállók, sem a lakosság előtt. Alacsonyabb beosztásban dolgozhattak lengyelek a postánál, a takarékpénztárnál, meghagyták a lengyel parasztoknál a földbirtokaikat, de a termés felett nem maguk rendelkeztek. Itt nem a német márka, hanem az új zloty volt forgalomban, aminek értéke és a német márkához való váltóértéke állandóan változott (gyakorlatilag értéktelen pénz volt, de ebben fizették a lengyel munkásokat és alkalmazottakat).

[578] Még a lengyelországi hadjáratkor a *Lengyelország*ba belépő Vörös Hadsereg egységei a meghódított területeken ún. „ideiglenes kerületi igazgatóságokat" hoztak létre, amelyek azonosak voltak a háború előtti lengyel vajdaságokkal.

vajdaság *[województwo Krakowskie]* és (17) ***Rzeszówi vajdaság*** *[województwo Rzeszowskie]* nevű egységek működtek területén.

Az 1975-ben történt nagy közigazgatási átszervezés eredményeként a korábbi vajdaságok helyett „kisvajdaságokat" hoztak létre, ezek száma 49 lett. Ezzel a közigazgatás két szintűre változott, kimaradt belőle a járások szintje. Az új vajdasághatárok általában keresztezték a nagy történeti-földrajzi tájak, mint országrészek körvonalait.

1999-től *Lengyelország* 17 vajdaságának neve nagyrészt történeti-földrajzi tájnevekből, kisebb részben a központi település nevéből, egy esetben természetföldrajzi táj nevéből képzett összetétel. Történeti-földrajzi tájnevekből képzett névvel szervezték (1) ***Alsó-Szilézia vajdaság*** *[województwo Dolnośląskie]*, (2) ***Kis-Lengyelország vajdaság*** *[województwo Małopolskie]*, (3) ***Kujávia-Pomeránia vajdaság*** *[województwo Kujawsko-Pomorskie]*, (4) ***Mazóvia vajdaság*** *[województwo Mazowieckie]*, (5) ***Nagy-Lengyelország vajdaság*** *[województwo Wielkopolskie]*, (6) ***Nyugat-Pomeránia vajdaság*** *[województwo Zachodniopomorskie]*, (7) ***Podlázia vajdaság*** *[Podlaskie]*, (8) ***Pomeránia vajdaság*** *[województwo Pomorskie]*, (9) ***Szilézia vajdaság*** *[województwo Śląskie]*, (10) ***Varmia-Mazúria vajdaság*** *[województwo Warmińsko-Mazurskie]* egységeket. Természetföldrajzi tájnévből jött létre (11) ***Szentkereszt vajdaság*** *[województwo Świętokrzyskie]*[579] és (12) ***Kárpátalja vajdaság*** *[województwo Podkarpackie]* neve. Városnevekből képezték (13) ***Łódźi vajdaság*** *[województwo Łódzkie]*, (14) ***Lublini vajdaság*** *[województwo Lublinskie]*, (15) ***Lubusi vajdaság*** *[województwo Lubuskie]* és (16) ***Opolei vajdaság*** *[województwo Opolskie]* egységeket. A vajdaságok szintje alatt működö járások *[powiat]* neveit székhelyük nevéből képezték.

7.5. Szlovákia közigazgatási területegységei

Szlovákia mai közigazgatási felosztása 4 területi statisztikai *régió*ból *[oblast]*, ezek nem közigazgatási egységek, 8 *kerület*ből *[kraj]* és 79 *járás*ból *[okres]* áll. Az ország területén 2009-ben 2891 *település [obce]* volt, amelyből 138 volt város HÉTFA (2013).

Az 1920-ban megalakult első *Csehszlovák Köztársaság*ban rövid átmeneti állapot után, gyökerénél fogva szüntették meg az *Ausztriá*tól és *Magyarország*tól örökölt közigazgatási rendszert és alakították át a határokat.

[579] A *Szentkereszt vajdaság* névadója a *Szentkereszt-hegység [Góry Świętokrzyskie]*

Az új köztársaság keleti részében, a *Felvidék*en és *Kárpátalj*án két évig működött, bár némileg módosított egykori magyar vármegyei beosztás. A rendszerben a vármegyék [župa] neveit szlovák alakjukban használták: ***Szlovákia*** *[Slovensko]* területén (1) ***Pozsony vármegye*** *[Bratislavska župa]*, (2) ***Nyitra vármegye*** *[Nitrianska župa]*, (3) ***Komárom vármegye*** *[Komárňanská župa]*, (4) ***Hont vármegye*** *[Hontianská župa]*, (5) ***Bars vármegye*** *[Tekovská župa]* (6) ***Trencsén vármegye*** *[Trenčianska župa]*, (7) ***Turóc vármegye*** *[Turčianska župa]*, (8) ***Árva vármegye*** *[Oravská župa]*, (9) ***Liptó vármegye*** *[Liptovská župa]*, (10) ***Zólyom vármegye*** *[Zvolenská župa]*, (11) ***Nógrád vármegye*** *[Novohradská župa]*, (12) ***Gömör-Kishont vármegye*** *[Gemersko-malohontska župa]*, (13) ***Szepes vármegye*** *[Spišské župa]*, (14) ***Abaúj-Torna vármegye*** *[Abovsko-turnianska župa]*, (15) ***Sáros vármegye*** *[Šarišská župa]*, (16) ***Zemplén vármegye*** *[Zemplínská župa]* nevű egységeket különített el. ***Kárpátalja*** *[Podkarpatská Rus]* területén (1) ***Ung vármegye*** *[Užská župa]*, (2) ***Bereg vármegye*** *[Berežská župa]*, (3) ***Ugocsa vármegye*** *[Ugočská župa]*, (4) ***Máramaros vármegye*** *[Mamarošská župa]* nevű egységek működtek.

1922. január 1-jén bevezették a nagymegyék[580] [župa] rendszerét. Az akkori *Szlovákia* területén, *Felvidék*en és *Kárpátalj*án összesen hat nagymegyét hoztak létre, újonnan meghúzott belső határok mentén[581]. Ekkortól a (1) ***Pozsony megye*** *[Bratislavská župa]*, (2) ***Nyitra megye*** *[Nitrianská župa]*, (3) ***Vágmenti megye*** *[Považská župa]*, (4) ***Zólyom megye*** *[Zvolenská župa]*, (5) ***Tátraalja megye*** *[Podtatranská župa]* és (6) ***Kassa megye*** *[Košická župa]* nevű egységek működtek. A nagymegyéken belül a korábbról örökölt járási rendszer *[okres]*, mint közbenső közigazgatási szint megmaradt. A (nagy)megyék rendszerét 1927-ben megszüntették, s helyette hivatalosan is kialakították a tartományi rendszert *[krajina]*. *Csehszlovákia* keleti részét ennek megfelelően osztották fel két tartományra: ***Szlovákia tartomány*** *[Slovenska krajina]* és ***Kárpátalja tartomány*** *[Podkarpatruska krajina]*. A tartományokon belül a járási felosztás megmaradt.

Az 1939-ben megalakult önálló szlovák államban[582] visszaállították a nagymegyék rendszerét, hat egységet hoztak létre, az 1922-eshez képest kissé módosított határokkal a déli, *Magyarország*hoz visszacsatolt részek nélkül MEZEI–HARDI (2003) [p.130.]: (1) ***Pozsony megye*** *[Bratislavská župa]*, (2) ***Trencsén megye*** *[Trenčínská župa]*, (3) ***Nyitra megye*** *[Nitrianská župa]*, (4)

[580] A magyar nyelvű szakirodalomban gyakran alkalmazott elnevezés a „nagyzsupa”, amely a cseh és szlovák „župa” = ’megye’ szóból származik.
[581] Az újonnan meghúzott határok következményeként a magyarok egyik területi egységben sem voltak többségben.
[582] Az önálló szlovák állam valójában teljes német függőségben működő totális fasiszta diktatúraként működött.

Garammenti megye *[Pohronská župa]*, (5) ***Tátra megye*** *[Tatranská župa]* és (6) ***Sáros–Zemplén megye*** *[Šarišsko–zemplínska župa]* nevű egységek jöttek létre.

Az 1945-ben magalakult második *Csehszlovákia*ban a korábbi járások újjászerveződtek, de a nagymegyék nem. Bevezették a kerületek rendszerét. *Szlovákia* területén megalakult a (1) ***Pozsonyi kerület*** *[Bratislavský kraj]*, (2) ***Nyitrai kerület*** *[Nitriansky kraj]*, (3) ***Zsolnai kerület*** *[Žilinský kraj]*, (4) ***Besztercebányai kerület*** *[Banskobystrický kraj]*, (5) ***Kassai kerület*** *[Košický kraj]* és (6) ***Eperjesi kerület*** *[Prešovský kraj]* nevű közigazgatási terület. A közigazgatásban jelentős hátrányokkal rendelkező magyarság a Benes-dekrétumok[583] értelmében elvesztette választójogát, s közügyeket sem gyakorolhatott, magyar nemzetiségű nem tölthetett be semmilyen államigazgatási tisztséget MEZEI–HARDI (2003) [p.130.]. A kommunista hatalomátvétel után, 1949 januárjától ismét új közigazgatási rendszert vezettek be. Újból létrehozták a hat közigazgatási egységet, de már nem a korábbi *nagymegye [župa]* hanem az újabb, *kerület [kraj]* néven. A járásokat is átszervezték, számuk növekedett, de a magyar többségű járások száma csökkent a magyarok deportálása, kitelepítése, valamint a reszlovakizáció[584] miatt. A kommunizmus évtizedeiben a közigazgatás teljes egészében a központi hatalom végrehajtó szerveként működött. Az ún. nemzeti bizottságok [národny výbor], ezek valójában szovjet mintára kialakított tanácsok voltak, még csak formálisan sem feleltek meg a szabad képviselőválasztás elvének az egypártrendszer körülményei között, mert helyi, járási és kerületi szinten nem volt különválasztva az államigazgatás az önkormányzati rendszertől. A helyi aktivitásnak csak kis teret engedett a központi igazgatás, amely így megfelelt az állami tulajdonlás rendszerének. 1960-ban nagyszabású centralizáció és

[583] Beneš-dekrétumok: 1945-ben a csehszlovák államiságot megalapozó 143 elnöki rendelet, köztük azok, amelyek a csehszlovák nemzetállam megteremtése érdekében az ország területén élő németek és magyarok kollektív bűnösségét mondja ki. E dekrétumok alapján a német és magyar kisebbséggel szemben alkalmazott bánásmód összeegyeztethetetlen volt az emberi jogokkal, ellentétes volt a nemzetközi jog általános elveivel, a diszkrimináció és a kényszermunka tilalmával továbbá a tulajdon sérthetetlenségének elvével. A dekrétumok ma Csehország és Szlovákia jogrendjének részei.

[584] reszlovakizáció: 1945-ben létrehozott intézmény, amelynek keretében a felvidéki magyar lakosságnak „lehetőséget biztosított”, hogy indentitást váltson és „viszatérjen a szlovák nép kötelékébe”. Ezzel a lépéssel tudott egy magyar nemzetiségű ismét csehszlovák állampolgársághoz jutni, ill. megmenekülni a teljes gazdasági ellehetetlenüléstől, de cserében el kellett dobnia magyarságát. Csehszlovák értelmezés szerint az előző századokban elmagyarosodott szlovákoknak lehetőségük van visszatérésükre az anyanemzethez.

ismét közigazgatási átszervezés történt. A kerületek számát háromra, a járásokét 35-re csökkentették[585].

1968-ban *Pozsony*t külön kerületté szervezték át, és ezzel egyúttal néggyel nőtt a járások száma MEZEI–HARDI (2003) [pp.130-131.], és a prágai tavasz eredményeként *Csehszlovákia* szövetségi állammá alakult át. Ekkortól jelenik meg jogilag a *Szlovákia* államterület, mint a föderáció egyik tagja. 1960-ban újabb átszervezés történt. A hat kerületet összevonták három nagyobb területű kerületbe, így *Szlovákia* területén a (1) ***Nyugat-szlovákiai kerület*** *[Východoslovenský kraj]*, (2) ***Közép-szlovákiai kerület*** *[Stredoslovenský kraj]* és (3) ***Kelet-szlovákiai kerület*** *[Západoslovenský kraj]* nevű egységek működtek tovább. 1971-től (4) ***Pozsony*** *[Bratislava]* városa önálló kerületet képezett.

1990-ben a Szlovák Nemzeti Tanács megreformálta, az európai normákhoz igazította *Szlovákia* közigazgatását. Ekkor különült el újból egymástól az államigazgatás és a választott községi önkormányzat. Megkezdődött a diktatúra közigazgatási rendszerének fölszámolása és az önkormányzati hagyományok felújítása, de erős szimmetriával, mert csak az egyes települések kaptak önkormányzati jogokat, a közigazgatás többi szintjén maradt az állami-hivatali rendszer. A települési önkormányzatok 1990-től kezdve maguk döntik el saját hivatalaik belső szervezeti és működési rendjét, alkalmazkodhatnak településük adottságaihoz. 1990-ben ismét jelentős területi átszervezés történt. A korábbi három kerület helyébe hat egységet szerveztek. A járások területének mérete jelentősen kisebb lett[586], 1996 júliusáig számuk 121 volt[587] MEZEI–HARDI (2003) [p.131.].

Az 1993. január 1-étől megszűnt *Csehszlovákia*, majd a függetlenné vált *Szlovákiá*ban 1996-tól új közigazgatási beosztást vezettek be. Az ország 2866 *község*ét *[obce]*, 79 *járás*ba *[okres]* és 8 *körzet*be *[kraj]*[588] sorolták. A körzetek nagyjából hasonló lélekszámúak lettek, de nagy területi különbségekkel: (1) ***Pozsonyi körzet*** *[Bratislavský kraj]*, (2) ***Nagyszombati körzet*** *[Trnavský kraj]*, (3) ***Trencséni körzet*** *[Trenčiansky kraj]*, (4) ***Nyitrai körzet*** *[Nitriansky kraj]*, (5) ***Zsolnai körzet*** *[Žilinský kraj]*, (6)

[585] Az új kerülethatárok következtében a magyarok aránya csak Nyugat-Szlovákiában haladta meg a 20%-ot, másutt mindenütt mélyen 10% alatt volt. Az új járások közül csak kettőben volt a magyarok részaránya 50% fölött (a Komáromi járásban és a Dunaszerdahelyi járásban), további nyolcban pedig 20-50% között volt.

[586] Más értelmezésben a járásokat kisebb egységekre, körzetekre [obvody] osztották, de valójában a járás [okreš] elnevezés megmaradt.

[587] A 121 járásból 17-ben haladta meg a magyarok részaránya az 50%-ot, hatban volt 20–50% között, hétben 5% fölötti és 12-ben 1% fölött.

[588] A kraj magyar nyelvi megfelelőjeként gyakran a körzet, a kerület vagy tartomány, ritkábban hibásan a megye megjelölést alkalmazzák.

Besztercebányai körzet *[Banskobystrický kraj]*, (7) ***Kassai körzet*** *[Košický kraj]* és (8) ***Eperjesi körzet*** *[Prešovský kraj]* nevű egység. (9) ***Pozsony*** *város [Bratislava mesto]* szintén körzeti jogú egység. A körzeteken belül 79 *járás*ba *[okres]* sorolták a településeket. *Pozsony* és *Kassa* városának kerületei önálló járásokat alkotnak. A járások székhelyük nevét viselik.

A 2001-ben érvénybe lépett, a körzeti önkormányzatok megalakításáról szóló törvény értelmében a felálló önkormányzatok első számú vezetőjét közvetlenül a lakosság választja, helyettesét a képviselőtestület soraiból maga választja ki, az önkormányzati hivatal vezetői tisztségének betöltésére pedig – a koalíciós pártok közötti megegyezés alapján – az elnök kéri fel az illető párt jelöltjét[589], így a körzeti önkormányzatok első három tisztségviselője a politikai-választási verseny alkufolyamataiból kerül ki MEZEI–HARDI (2003) [p.131.].

7.6. Ukrajna közigazgatási területegységei

*Ukrajná*ban az önkormányzás települési–községi–városi és megyei szinten működik, a járások esetében nincsenek választások. A járások élén járási tanácsok, a járási jogú városok élén önálló városi tanácsok működnek. Ezeknek nincs végrehajtó szerve, a végrehajtási funkciót, a közigazgatási feladatokat, e szinten az államigazgatás *járás [rajon]* és a *terület [oblaszty]* látja el. A maradék városok, városi típusú települések[590] és falusi községek a járási tanács irányítása alatt állnak. A rajonok átlagos lélekszáma kb. 70 ezer fő. Területi-közigazgatási beosztása alapján *Ukrajna* 27 területi szintű egységből, azaz 24 területből [oblaszty], a *Krími Autonóm Köztársaság*ból és 2 területi jogú városból (*Kijev, Szevasztopol*) áll. Ezek 669 *járás*ra *[rajon]* bomlanak tovább. A járások esetében megkülönböztetnek 490 „egyszerű” (nem városi) járást, valamint 179 járási jogú várost. Ez alatt vannak az egyéb városok (459), város típusú települések (885) és a falusi községek (10 278). Érdekesség, hogy a falusi községek mindenféle igazgatási funkció nélküli ún. „lakott népességhelyekre” oszlanak ezek száma: 28 471 HÉTFA (2013).

Ukrajna területe az *Orosz Birodalom* részeként fejlődött, ahol 1708-ban Nagy Péter cár bevezette a kormányzóságok *[gubernija / Губернiя]* rendszerét. A cár 1708-ban összesen nyolc kormányzóságot hozott létre, amelyek a továbbiakban központilag delegált tanácsok és kinevezett

[589] ez a feladatkör kb. a magyar főjegyzőnek felel meg
[590] A „városi típusú település” fogalom a *Szovjetunió*ban létrejött meghatározás, amelyet az önálló *Ukrajna* is meghagyott közigazgatási rendszerében.

kormányzók irányításával működtek. Az egyes *kormányzóságok*on *[gubernija / губернiя]* belül tartományok *[oblaszty / область]*, kormányzóságonként 50 tartomány, illetve azokon belül területek jöttek létre. Az alsó fokú közigazgatást kinevezett falusi vezetők és *faluközösség*ek *[obscsina / община]* igazgatták. A közigazgatás tehát központosított lett, *Moszkvá*ból a cár által kinevezett kormányzók irányították. A kormányzók hatalma kiterjedt az adminisztratív és bürokratikus apparátus a rendfenntartási, pénzügyi, igazságszolgáltatási feladatokra. A kormányzó volt a kormányzóság területén állandóan állomásozó katonaság főparancsnoka is. A kormányzói rendszer bevezetésekor, 1708-ban, a mai ukrán államterületet érintően két kormányzóság[591]: (1) ***Azovi kormányzóság*** *[Азовська губернiя]* és a (2) ***Kijevi kormányzóság*** *[Київська губернiя]*. A *Krím*ben három körzet [polk / полк] jött létre: (3) ***Poltavai kerület*** *[Полтавський полк]*, (4) a ***Szumi kerület*** *[Сумський полк]* és a (5) ***Csernyigivi kerület*** *[Чернiгiвський полк]* nevű egységek voltak. 1775 és 1780 között Nagy Katalin cárnő a kormányzóságokat átszervezte, számuk ezzel 51-re növekedett és a szenátust, valamint a legfőbb ügyészt a kormányzók ellenőrzésére kötelezte, de létrehozta az alkormányzói tisztséget is. 1796-ban az ukrán területeken, amikor az *Orosz Birodalom* újabb lengyel területekkel bővült, a mai ukrán államterületen a (1) ***Volhíniai kormányzóság*** *[Волинська губернiя]*, (2) ***Kijevi kormányzóság*** *[Київська губернiя]*, (3) ***Kurszki kormányzóság*** *[Курська губернiя]*, a (4) ***Minszki kormányzóság*** *[Мiнська губернiя]* egy része, (5) a ***Novorosszijszki kormányzóság*** *[Новоросiйська губернiя]*, (6) ***Podóliai kormányzóság*** *[Подiльська губернiя]*, (7) ***Szabad-Ukrajna kormányzóság*** *[Слобiдсько-Українська губернiя]* és (8) ***Kis-Oroszország kormányzóság*** *[Малоросiйська губернiя]* nevű közigazgatási egységek működtek. 1802-ben ismét bővült az egységek köre. Ekkor a (9) ***Katerinoszlavszki kormányzóság*** *[Катеринославська губернiя]* alakult meg és a *Krím*ben is kormányzóságokat szerveztek. Utóbbiban a (10) ***Tavrijszki kormányzóság*** *[Таврiйська губернiя]*, (11) ***Herszoni kormányzóság*** *[Херсонська губернiя]*, és a (12) ***Csernyihivi kormányzóság*** *[Чернiгiвська губернiя]* nevű közigazgatási területeket hozták létre, 1835-ben megszűnt a *Novorosszijszki kormányzóság*. 1861 után az *Orosz Birodalom*ban 34 kormányzóságban bevezették a választójogot, létrejöttek a helyi önkormányzatok, a kormányzósági és a városi képviselő testületek a dumák. 1897-től már 12 kormányzóság volt a későbbi *Ukrajna* területén, ebben

[591] Az *Orosz Birodalom*ban az orosz volt a hivatalos nyelv. Ennek ellenére a kormányzóságok neveit ukrán alakjukban adjuk meg.

az évben létrehozták a ***Besszarábiai kormányzóság*** *[Бессарабська губернія]* elnevezésű egységet.

Ukrajna államterületről, mint *Ukrán Szovjet Szocialista Szövetségi Köztársaság (Ukrán SzSzK)* területéről, 1922-től beszélhetünk. Az első világháború és a bolsevik forradalom után[592], 1918-ban a *Besszarábiai kormányzóság [Бессарабська губернія]* teljes területe *Romániá*hoz, a *Volhíniai kormányzóság [Волинська губернія]* nyugati része *Lengyelország*hoz került. Így a *Szovjet-Oroszország*nál maradt ukránok lakta területeken a megkisebbedett (1) ***Volhíniai kormányzóság*** *[Волинська губернія]*, (2) ***Podóliai kormányzóság*** *[Подільська губернія]*, (3) ***Kijevi kormányzóság*** *[Київська губернія]*, (4) ***Odesszai kormányzóság*** *[Одеська губернія]* (5) ***Csernyigivi kormányzóság*** *[Чернігівська губернія]* (6) ***Poltavai kormányzóság*** *[Полтавська губернія]*, (7) ***Kremincsuki kormányzóság*** *[Кременчуцька губернія]* (8) ***Herszoni kormányzóság*** *[Херсонської губернії]*, ennek neve 1921-től ***Mikolajivi kormányzóság*** *[Миколаївська губернія]*, (9) ***Harkivi kormányzóság*** *[Харківська губернія]* (10) ***Katerinoszlavi kormányzóság*** *[Катеринославська губернія]*, (11) ***Olekszandrivi kormányzóság*** *[Олександрівська губернія]*[593] és (12) ***Donyecki kormányzóság*** *[Донецька губернія]* nevű egységek működtek. 1924-ben *Ukrajna* területén létrejött az első autonóm igazgatási egység, az *Odesszai kormányzóság*ból kivett 12 körzetből hozták létre a ***Moldáv Autonóm Népi Szocialista Köztársaság***ot *[Молдавська Автономна Радянська Соціалістична Республіка]*, amelynek területén a lakossság mindössze 30%-a volt moldován. A szovjet rendszerű közigazgatásban egymást követték az átszervezések, határváltozások. A 1921-ban a kormányzóságokat átszervezték, az új határokkal 12 kormányzóság fedte le *Ukrajna* akkori területét. A kormányzóságok alatt *körzet*eket *[okrug / округ]* szerveztek, ebből összesen 53 volt az akkori államterületen. 1922-ben, már az *Ukrán SzSzSzK* területén belül újabb átszervezés történt, a kormányzóságok száma 9-re csökkent. 1924-ben az *Ukrán SzSzSzK* területén belül, létrehozták a *Moldáv Autonóm Népi Szocialista Köztársaságot [Молдавська Автономна Радянська Соціалістична*

[592] *Szovjet-Oroszország*ban, majd a *Szovjetunió*ban, a korábbi orosz gyakorlat folytatásaként, annak ellenére, hogy a hatalmas állam az alkotó nemzetek és népek szövetségén alapuló közigazgatási felépítésű volt, az egyes közigazgatási területek nevét a gyakorlatban csak orosz nyelvi alakjukban használták. E gyakorlat *Ukrajná*ra is érvényes volt, így az egyes területegységek neve itt is elsősorban orosz nyelven volt hivatalosan használatban. Az orosz és ukrán névalakok jelentős különbséget nem mutatnak, pl. az ukrán *Kijiv* oroszul *Kijev*, *Csernyivci* oroszul *Csernyovci*, *Ivano-Frankivszk* oroszul *Ivano-Frankovszk*. Az ukrán földrajzi nevek teljes körű használata *Ukrajna* területén 1991-től érvényesül. Ennek ellenére az ukrajnai egységek neveit mi ukrán formájukban használjuk.

[593] neve 1921-től *Zaporizzsjei kormányzóság [Запорізька губернія]*

Республіка], területét az *Odesszai kormányzóság*ból szakították ki, amely a *Nyeszter*en túl, minimális moldován lakossággal rendelkezett, hiszen *Besszarábia* területe ekkor *Románia*hoz tartozott[594].

1925-ben megszüntették a cári időkből örökölt kormányzóságokat és a *Szovjetunió* tagköztársaságait a kormányzóságoknál jóval kisebb területű *körzet*ekre *[okrug / округ]* osztották. *Ukrajna* területét ekkor 40 *körzet*be *[okrug / округ]* szervezték át. Az *Ukrán SzSzSzK* területén az (1) ***Artemiszki körzet*** *[Артемівська округа]*, (2) ***Berdicsivi körzet*** *[Бердичівська округа]*, (3) ***Bila Cerkvai körzet*** *[Білоцерківська округа]*, (4) ***Vinnicjai körzet*** *[Вінницька округа]*, (5) ***Volhíniai körzet*** *[Волинська округа]*, (6) ***Gluhivi körzet*** *[Глухівська округа]*[595], (7) ***Dnipropetrovszki körzet*** *[Дніпропетровська округа]*, (8) ***Zaporizzsjai körzet*** *[Запорізька округа]*, (9) ***Zinovivszkai körzet*** *[Зінов'ївська округа]*, (10) ***Izjumi körzet*** *[Ізюмська округа]*[596], (11) ***Kamjaneci körzet*** *[Кам'янецька округа]*[597], (12) ***Kijevi körzet*** *[Київська округа]*, (13) ***Konotini körzet*** *[Конотіпська округа]*, (14) ***Koroszteni körzet*** *[Коростенська округа]*[598], (15) ***Kremencsuki körzet*** *[Кременчуцька округа]*, (16) ***Krivij Rihi körzet*** *[Криворізька округа]*, (17) ***Kupjáni körzet*** *[Куп'янська округа]*[599], (18) ***Lubni körzet*** *[Лубенська округа]*, (19) ***Luganszki körzet*** *[Луганська округа]*, (20) ***Mariupili körzet*** *[Маріупільська округа]*, (21) ***Melitopili körzet*** *[Мелітопольська округа]*, (22) ***Mikolajivi körzet*** *[Миколаївська округа]*, (23) ***Mogilivi körzet*** *[Могилівська округа]*[600], (24) ***Nizsini körzet*** *[Ніжинська округа]*[601], (25) ***Odesszai körzet*** *[Одеська округа]*, (26) ***Pervomajszki körzet*** *[Первомайська округа]*[602], (27) ***Poltavai körzet*** *[Полтавська округа]*, (28) ***Prilucki körzet*** *[Прилуцька округа]*[603], (29) ***Proszkurivi körzet*** *[Проскурівська округа]*, (30)

[594] Ez a megoldás előrevetítette, hogy a szovjet vezetés vissza fogja követelni *Romániá*tól *Besszarábiá*t, ami 1939-ben be is következett.

[595] A *Gluhivi körzet [Глухівська округа]* 1930-ban megszűnt, területe beleolvadt a *Konotini körzet*be *[Конотіпська округа]*

[596] Az *Izjumi körzet [Ізюмська округа]* 1930-ban megszűnt, területe beleolvadt a *Harkivi körzetbe [Харківська округа]*

[597] A *Kamjaneci körzet [Кам'янецька округа]* 1930-ban megszűnt, területe beleolvadt a *Proszkurivi körzetbe [Проскурівська округа]*.

[598] A *Koroszteni körzet [Коростенська округа]* 1930-ban megszűnt, területe beleolvadt a *Volhíniai körzetbe [Волинська округа]*

[599] A *Kupjáni körzet [Куп'янська округа]* 1930-ban megszűnt, területe beleolvadt a *Harkivi körzet*be *[Харківська округа]*

[600] A *Mogilivi körzet [Могилівська округа]* 1930-ban megszűnt, területe beleolvadt a *Vinnicjai körzet*be *[Вінницька округа]*

[601] A *Nizsini körzet [Ніжинська округа]* 1930-ban megszűnt, területe beleolvadt a *Kijevi körzet*be *[Київська округа]*

[602] A *Pervomajszki körzet [Первомайська округа]* 1930-ban megszűnt, területe beleolvadt az *Odesszai körzet*be *[Одеська округа]*

[603] A *Prilucki körzet [Прилуцька округа]* 1930-ban megszűnt, területe beleolvadt a *Kijevi körzet*be *[Київська округа]*

Romni körzet [Роменська округа][604], (31) ***Sztalini körzet*** *[Сталінська округа]*, (32) ***Sztarobilszki körzet*** *[Старобільська округа]*[605], (33) ***Szumi körzet*** *[Сумська округа]*, (34) ***Tulcsini körzet*** *[Тульчинська округа]*[606], (35) ***Umani körzet*** *[Уманська округа]*, (36) ***Harkivi körzet*** *[Харківська округа]*, (37) ***Herszoni körzet*** *[Херсонська округа]*, (38) ***Csernyigivi körzet*** *[Чернігівська округа]* és (39) ***Sevcsenki körzet*** *[Шевченківська округа]*, (40) ***Sepetivkai körzet*** *[Шепетівська округа]*[607] névvel. A 41. egység az autonóm moldáv terület lett. 1930-ban a 41 körzetből 13 megszűnt.

A mai közigazgatás alapjait az 1932-ben történt átszervezéssel rakták le. Megszűntek a körzetek és létrehozták a *terület [oblaszty / область]* rendszert. Ekkor a köztársaságot 7 területbe szervezték, a nyolcadik egység a továbbra is működő moldáv autonóm terület volt. 1932-ben a korábban soha nem volt nagy méretű (1) ***Vinnicai terület*** *[Вінницька область]*, (2) ***Dnyipropetrovszki terület*** *[Дніпропетровська область]*, (3) ***Kijevi terület*** *[Київська область]*, (4) ***Odesszai terület*** *[Одеська область]*, (5) ***Harkivi terület*** *[Харківська область]*, (6) ***Csernyigovi terület*** *[Чернігівська область]* egységek és a ***Moldovai Autonóm Szovjet Szocialista Köztársaság*** jött létre. Még 1932-ben módosították a területi beosztást és megalakították a *Harkivi terület* és a *Dnipropetrovszki terület* keleti részéből a (7) ***Donyecki terület***et *[Донецька область]*, ill. a *Kijevi terület* északkeleti és a *Harkivi terület* északnyugati részeiből a (8) ***Csernyihivi területet*** *[Чернігівська область]*. 1937-ben a *Vinnicai terület* nyugati részéből létrehozták a (9) ***Kamjanec Podilszkij terület*** *[Кам'янець-подільська область]*, a *Kijevi terület* nyugati részéből a (10) ***Zsitomiri terület*** *[Житомирська область]*, a *Harkivi terület* nyugati részéből a (11) ***Poltavai terület*** *[Полтавська область]* és az *Odesszai terület*, valamint a *Dnipropetrovszki terület* között a (12) ***Mikolajivi terület*** *[Миколаївська область]* nevű egységeket. 1939-ben a *Dnipropetrovszki terület Azovi-tenger* melléki részét leválasztva alakult meg a (13) ***Zaporizzsjai terület*** *[Запорізька область]*, a *Kijevi*, *Poltavai*, *Mikolajivi* és *Dnipropetrovszki terület*ek megfelelő darabjából a (14) ***Kirovohradi terület*** *[Кіровоградська область]*, valamint a *Harkivi* és *Csernihivi* területek között a (15) ***Szumi terület*** *[Сумська область]* nevű egységek jöttek létre. 1939

[604] A *Romni körzet [Роменська округа]* 1930-ban megszűnt, területe beleolvadt a *Szumi körzet*be *[Сумська округа]*
[605] A *Sztarobilszki körzet [Старобільська округа]* 1930-ban megszűnt, területe beleolvadt a *Harkivi körzet*be *[Харківська округа]*
[606] A *Tulcsini körzet [Тульчинська округа]* 1930-ban megszűnt, területe beleolvadt a *Vinnicjai körzet*be *[Вінницька округа]*
[607] A *Sepetivkai körzet [Шепетівська округа]* 1930-ban megszűnt, területe beleolvadt a *Proszkurivi körzet*be *[Проскурівська округа]*.

szeptemberében a szovjet hadsereg lerohanta *Lengyelország*ot, az így a *Szovjetunió*hoz csatolt, zömében ukránok lakta területeken megalakították a *Nyugat-Ukrajna Köztársaság*ot, amely az év végén már „csatlakozott" is az *Ukrán SzSzSzK*-hoz. *Nyugat-Ukrajna* területén 6 új oblaszty jött létre, így az „egyesült" Ukrajna közigazgatási területeinek száma, a moldáv autonóm egységgel együtt 22-re növekedett. Ekkor alakult meg a (16) ***Rivnei terület*** *[Рівненська область]*, (17) ***Ternopili terület*** *[Тернопільська область]*, (18) ***Sztanyiszlói terület*** *[Станіславська область]*, (19) ***Drohobicsi terület*** *[Дрогобичська область]*, (20) *Ilyvói terület [Львівська область]* és a (21) ***Volhíniai terület*** *[Волинська область]* elnevezésű egységeket szervezték meg. 1940 augusztusában a *Szovjetunió* visszavette *Romániá*tól *Besszarábiá*t és *Bukovina* északi részét. Ezzel *Ukrajna* területe ismét növekedett. Új oblasztyokat hoztak létre, egyet *Bukovina*, egyet a *Budzsák* (*Besszarábia* tengermelléki része) területén. Ugyanakkor a *Moldáv Autonóm Népi Szocialista Köztársaság* megszűnt, a *Nyeszte*ren túli korábban „moldáv" terület ismét az *Ogyesszai terület*hez került és *Besszarábia Budzsák* nélküli részén megalakult az *Ukrajná*tól független *Moldáv Szovjet Szocialista Szövetségi Köztársaság*. Ekkor jött létre a Romániától visszaszerzett *Észak-Bukovina* területén a (22) ***Csarnócai terület*** *[Чернівецька область]* és a szintén *Romániá*tól átvett *Besszarábia* tengermelléki részén (*Budzsák*) a (23) ***Nyeszterfehérvári terület*** *[Аккерманська область]*.

1941 júniusában *Németország* és szövetségesei megtámadták a *Szovjetunió*t. Néhány hét alatt a német haderő *Ukrajna* teljes területét is elfoglalta. A német katonai közigazgatás a középső és keleti területen létrehozta az *Ukrajna Birodalmi Komiszáriát [Reichkomisariat Ukraina]*, a nyugat-ukrajnai területet a *Lengyel Főkormányzóság*hoz csatolták. *Besszarábia* területét *Románia* szállta meg, a *Budzsák* is román közigazgatású lett, valamint *Romániá*hoz csatoltak mélyen *Nyeszte*ren túli területeket, ahol a román közigazgatás létrehozta a *Nyeszterentúl [Transnistria] kormányzóság*ot.

1944 végén helyreállt *Ukrajna* korábbi területi egysége, majd 1945 februárjában *Csehszlovákia* átadta a *Szovjetunió*nak *Kárpátalją*t, ezzel a köztársaság területe újabb oblaszttyal növekedett. Az *Ukrán Szovjet Szocialista Szövetségi Köztársaság* napjainkban is jórészt érvényes területi beosztása ekkortól alakult ki. A szovjet közigazgatás *szövetségi köztársaság*okra, *autonóm terület*ekre, és *autonóm körzetek*re ezeken belül *járások*ra *[rajon / район]* osztotta be az ország területét. Az *Ukrán Szovjet Szocialista Szövetségi*

Köztársaság területén[608] a (1) ***Cserkaszi terület*** *[Cserkaszka oblaszty / Черкаська область]*, (2) ***Csernyihivi terület*** *[Csernyihivszka oblaszty / Чернігівська область]*, (3) ***Csarnócai terület*** *[Csernyivecka Oblaszty / Чернівецька область]*[609], (4) ***Dnipropetrovszki terület*** *[Dnipropetrovszka oblaszt / Дніпропетровська область]*, (5) ***Donecki terület*** *[Donecka oblaszty / Донецька область]*, (6) ***Harkivi terület*** *[Harkivszka oblaszty / Харківська область]*, (7) ***Herszoni terület*** *[Herszonszka oblaszty / Херсонська область]*, (8) ***Hmelnickiji terület*** *[Hmelnicka oblaszty / Хмельницька область]*, (9) ***Ivano-Frankivszki terület*** *[Ivano-Frankivszka oblaszty / Івано-Франківська область]*[610], (10) ***Kárpátontúli terület*** *[Zakarpatszka oblaszty / Закарпатська область]*[611], (11) ***Kirovohradi terület*** *[Kirovohradszka oblaszty / Kirovohradzska oblaszty / Кіровоградська область],* (12) ***Kijevi terület*** *[Kijivszka oblaszty / Київська область],* (13) ***Luhanszki terület*** *[Luhanszki oblaszty / Луганська область]*, (14) ***Ilyvói terület*** *[Lvivszka oblszty / Львівська область]*[612], (15) ***Mikolajivi terület*** *[Mikolaivszka oblaszty / Миколаївська область]*, (16) ***Odesszai terület*** *[Odeszka oblaszty / Одеська область]*, (17) ***Poltavai terület*** *[Poltavszka oblaszty / Полтавська область]*, (18) ***Rivnei terület*** *[Rivnyenszka oblaszty / Рівненська область]*, (19) ***Szumi terület*** *[Szumszka oblaszty / Сумська область]*, (20) ***Ternopili terület*** *[Ternopilszka oblaszty / Тернопільська область]*, (21) ***Vinnicjai terület*** *[Vinnicka oblaszty / Вінницька область]* (22) ***Volhiniai terület*** *[Volinszka obalszty / Волинська область]*, (24) ***Zaporizzsjai terület*** *[Zaporizzsszka oblaszty / Запорізька область]*, (25) ***Zsitomiri terület*** *[Zsitomirszka oblaszty / Житомирська область]* nevű egységeket szervezték meg. 1954-ben a moszkvai vezetés döntésének értelmében az *Oroszországi Föderáció*tól átcsatolták *Ukrajná*hoz a *Krím*et, ezzel *Ukrajna* elérte

[608] A *Szovjetunió*ban, annak ellenére, hogy a hatalmas állam az alkotó nemzetek és népek szövetségén alapuló közigazgatási felépítésű volt, az egyes közigazgatási területek nevét a gyakorlatban csak orosz nyelvi alakjukban használták. E *Ukrajná*ra is érvényes volt, így az egyes területegységek neve itt is elsősorban orosz nyelven volt hivatalosan használatban. Az orosz és ukrán névalakok jelentős különbséget nem muatatnak, pl. az ukrán *Kijiv* oroszul *Kijev*, *Csernyivci* oroszul *Csernyovci*, *Ivano-Frankivszk* oroszul *Ivano-Frankovszk*. Az ukrán földrajzi nevek teljes körű használata *Ukrajna* területén 1991-től érvényesül.

[609] A *Csernyihivi terület [Csernyihivszka oblaszty / Чернігівська область]* névadója *Csarnóca*, ukránul *Csernyivci* (románul *Cernauţi*), *Bukovina* legnyagobb városa

[610] Az *Ivano-Frankivszki terület [Ivano-Frankivszka oblaszty / Івано-Франківська область]* névadója *Ivano-Frankivszk* város, amelynek neve 1962-ig *Sztanyiszló (ukránul Sztanyislav)*. Az átnevezés Iván Franki ukrán költő nevének felhasználásával történt.

[611] A *Kárpátontúli terület [Zakarpatszka oblaszty / Закарпатська область]* névadója a *Kárpátok*. Ez a terület a magyar tájszemléletben *Kárpátalja* nevet viseli. A „Kárpáton túli" megnevezés oka, hogy a közigazgatási egység *Kijev*ből nézve a *Kárpátokon* túl van.

[612] Az *Ilyvói terület [Lvivszka oblszty / Львівська область]* névadója *Ilyvó* (ukránul *Lviv*, németül *Lemberg*, lengyelül *Lwów*, ororszul *Lvov*) városa

legnagyobb, egyben mai kiterjedését. Ekkor a *Krím*ben újabb oblasztyot szerveztek, itt jött létre a (26) ***Krími terület*** *[Krimszka oblaszty]*. *Ukrajna* 1991-ben történt függetlenedésekor a Krímben élő orosz népesség követelésre a korábbi *Krími terület* autonómiát kapott, azóta ***Krími Autonóm Köztársaság*** *[Автономна Республіка Крим]* néven működik. Területi jogú városként működik ***Kijev*** város *[місто Київ]* és ***Szevasztopol*** város *[місто Севастополь]*.

7.7. Románia közigazgatási területegységei

A romániai közigazgatás alapja az általában több települést tömörítő közös tanácsok más néven községek rendszere. A romániai községi rendszerben egy vagy több település egy községet alkot, melynek közigazgatási szempontból egy központja van, de egy nagyobb település önmagában is lehet község. Általában egy községhez tartozó faluban semmilyen központi intézmény nem található, közigazgatási ügyeiket az állampolgárok a székhelyközségben lévő községházán intézik. A középszintű államigazgatási és közszolgáltatás-szervezési funkciók a megyei tanács, ill. a megyei prefektúra szintjén összpontosulnak. Összesen 2860 *község [comună]* van (2009), így a községek átlagos lélekszáma kb. 8000 fő HÉTFA (2013).

Románia mindenkori területén, *Magyarország*hoz hasonlóan, a közigazgatási felosztás alapja a vármegye (megye). Ezek létrejötte eltérően alakult *Havasalföld*, *Moldva*, és a később megszerzett egykori Kelet-magyarországi területeken. Az első havasalföldi *vármegyé*ket *[judeţ]*, a magyar Nagy Lajos király magyarországi mintára hozta létre. Írásos adat ezekről van, de több megye alapítása az Árpádok korára is visszanyúlhat. Az első létrehozásáról 1385-ből van adat (*Zsályás [Jaleş]*), de ez nem jelenti azt, hogy korábban ne működtek volna a magyarhoz hasonló nemesi vármegyék a területen. *Moldva* közigazgatását magyar mintára, a vármegyékhez hasonló jogi tartalommal és területtel, Jó (I.) Sándor (Alexandru cel Bun) fejedelem alakította ki a *kerület*ek *[ţinut]*, ill. *vidék*ek *[ţara]* létrehozásával. Így, bár eltérő köznévi megnevezéssel, a *Havasalföldi Fejedelemség* és a *Moldvai Fejedelemség* közigazgatási beosztásának alapja a vármegyerendszer volt, amelyre első források a XV. századtól vannak. Ezek a magyar mintára létrehozott vármegyék kezdeti csírái minden valószínűség szerint még a magyar királyok hűbéres birtokaként létrejött vajdaságok idejéből származnak. Legtöbbjük neve a központi település nevéből vagy a területén lévő táji jellemzőkből, víznévből, népnévből alakult névvel rendelkezett. A

XIV. században *Havasalföld*ön már működött[613] (1) ***Motru megye*** *[Judeţul Motru]*, (2) ***Mocsáros megye*** *[Judeţul de Baltă]*, (3) ***Zsályás megye*** *[Judeţul Jaleş]*[614], (4) ***Válcsa megye*** *[Judeţul Vâlcea]*, (5) ***Argyas megye*** *[Judeţul Argeş]*, (6) ***Hosszúmező megye*** *[Judeţul Câmpulung]*, (7) ***Dombó megye*** *(Dimbovica megye) [Judeţul Dâmboviţa]*, (8) ***Teleormán megye*** *[Judeţul Teleorman]*, (9) ***Valas megye*** *[Judeţul Vlaşca]*, (10) ***Székely megye*** *(Székelyelve) [Judeţul Săcuieni]*[615], (11) ***Ilfó megye*** *[Judeţul Ilfov]*, (12) ***Ilonca megye*** *(Jalomica megye) [Judeţul Ialomiţa]*, (13) ***Bodza megye*** *[Judeţul Buzău]* és ***Sós-Rima megye*** *[Judeţul Râmnicu Sărat]*.

A XIV. századi *Moldva* területén, amely ekkor még a *Kárpátok*tól a *Nyeszter*ig terjedő területet jelentette összesen 28 kerület [ţinut] működött. Egyeseket románul „ţara" = 'vidék' megnevezéssel illettek. A kerületek nevüket székhelyükről vagy folyókról kapták. A *Kárpátok* és *Szeret* folyó között (1) ***Hosszúmező vidéke*** *[Ţara Câmpulung]*, a (2) ***Német kerület (Németvásári kerület)*** *[Ţinutul Neamţ]*, (3) ***Bákói kerület*** *[Ţinutul Bacău]*, (4) ***Tatáros (Tatros) kerület*** *[Ţinutul Trotuş]*, ***Egyedi kerület (Egyedhalmi kerület)*** *[Ţinutul Adjud]*, (5) ***Vráncsa vidéke*** *[Ţara Vrancei]* és (6) ***Putna kerület*** *[Ţinutul Putna]* létesült. A *Szeret* két partján terült el a (7) ***Szőcsi kerület*** *(Szűcs kerület), (Szucsáva kerület) [Ţinutul Suceava]*, (8) ***Románi kerület*** *[Ţinutul Roman]* és a (9) ***Kohurluji kerület*** *[Ţinutul Covurlui]*. A *Szeret* és a *Prut* között feküdt a (10) ***Herlói kerület*** *[Ţinutul Hârlău]*, (11) ***Jász kerület*** *(Jászvásári kerület) [Ţinutul Iaşi]*, (12) ***Karligaturi kerület*** *[Ţinutul Cârligătura]*, (13) ***Barládi kerület*** *[Ţinutul Bârlad]* és a (14) ***Tekucsi kerület*** *[Ţinutul Tecuci]*. *Prut* kétparti elhelyezkedésű volt a (15) ***Csarnócai kerület*** *[Ţinutul Cernăuti]*, (16) ***Dorohó kerület*** *[Ţinutul Dorohoi]*, (17) ***Vaszlói kerület*** *[Ţinutul Vaslui]*, (18) ***Falcsi kerület*** *[Ţinutul Fălciu]* és (19) ***Horincsa kerület*** *[Ţinutul Horincea]*. A *Pruton* túl feküdt a (20) ***Hetényi (Kocsinyi) kerület*** *[Ţinutul Hotin]*, (21) ***Soroki (Saroki) kerület*** *[Ţinutul Soroca]*, (22) ***Őrhelyi kerület*** *[Ţinutul Orhei]*, (23) ***Laposnya (Lápos) kerület*** *[Ţinutul Lăpuşna]*, (24) ***Tigény (Tegény) kerület*** *[Ţinutul Tighina]*, (25) ***Tegécs vidéke*** *[Ţara Tigheciului]*, (26) ***Cahuli kerület*** *[Ţinutul Cahul]*, (27) ***Fejérvári***

[613] A megyék román neveit TEODORESCU (2003) [p.14.] nyomán közöljük.
[614] Teodorescu *Zsályás megyét* tekintik *Jales* néven az első megyének, amely *Ó-Románia* területén kialakult. Nevéről és területének hozzávetőleges kiterjedéséről 1385-ből van adat. Azt is tudjuk, hogy területét 1444-ben *Hegyi-Zsil [Gorj]* és *Méhed [Mehedinţi]* megyék között osztották szét, más forrás szerint *Zsályás* volt *Hegyi-Zsil* elődje. A „jaleş", jelentése 'zsálya'. A megye neve víznévi eredetű. A *Zsályás [Jaleş]* a *Tismana* mellékvize.
[615] *Székely megye [Judeţul Săcueni]* első említése 1577-ből való. Területét 1845-ben *Prahova* és *Bodza megye [Judeţul Buzău]* között osztották szét. A *Székely megye* nevét a székely népről kapta.

(Fehérvári) kerület *[Ţinutul Cetatea Albă]* és a (28) ***Kili kerület*** *[Ţinutul Chilia]*.

Moldva területe 1777-ben, *Bukovina* újbóli megalakulásával és területének leválásával, annak Habsburg kézre jutásával jelentősen csökkent. A *Hetényi kerület [Ţinutul Hotin]*, *Csarnócai kerület [Ţinutul Cernăuti]* és a *Szőcsi (Szucsavai) kerület [Ţinutul Suceava]*, valamint *Hosszúmező vidéke [Ţara Câmpulung]* levált a fejedelemségről, helyükön létrejött ***Bukovina Hercegség*** *[Herzogtums Bukowina]*, mint osztrák tartomány. Szintén területcsökkenés, mégpedig jelentős, következett be, amikor 1812-ben az orosz cár csapatai megszállták a *Prut* és a *Nyeszter* folyó közét. Ezzel *Besszarábia* külön tartománnyá lett, s végleg leszakadt *Moldvá*ról. Így a *Soroki (Saroki) kerület [Ţinutul Soroca]*, *Őrhelyi kerület [Ţinutul Orhei]*, *Laposnya (Lápos) kerület [Ţinutul Lăpuşna]*, *Tigény (Tegény) kerület [Ţinutul Tighina]*, *Fejérvár (Fehérvár) kerület [Ţinutul Cetatea Albă]*, *Kili kerület [Ţinutul Chilia]*, valamint a *Budzsák [Bugeac]* és az *Izmaili kerület* szakadt le *Moldvá*ról. Az orosz közigazgatás bevezetésével magalakult ***Besszarábia kormányzóság*** *[Besszarabszkaja gubernija]*.

E területi változások után a megkisebbedett *Moldva* területét az északi *Felső-Moldva [Ţara de Sus]* és a déli *Alsó-Moldva [Ţara de Jos]*, két nagyobb részegységre osztva emlegették. Az 1830-as években e területeken összesen 15 kerület működött. *Felső-Moldvá*ban a (1) ***Bákói kerület*** *[Ţinutul Bacău]*, (2) ***Dorohó kerület*** *[Ţinutul Dorohoi]*, (3) ***Herlói kerület*** *[Ţinutul Hârlău]*, (4) ***Németvásári (Nyeamci) kerület*** *[Ţinutul Neamţ]*, (5) ***Karácsonkői kerület*** *[Ţinutul Piatra]*, (6) ***Románvásári kerület*** *[Ţinutul Roman]* nevű egységek működtek. *Alsó-Moldvá*hoz tartozott a (7) ***Barladi (Tutovai) kerület*** *[Ţinutul Bârlad şi Tutova]*, (8) ***Falcsi kerület*** *[Ţinutul Fălciu]*, (9) ***Galaci kerület*** *[Ţinutul Galaţi]*, (10) ***Huszvárosi kerület*** *[Ţinutul Huşi]*, (11) ***Jászvásári kerület*** *[Ţinutul Iaşi]*, (12) ***Karligaturi kerület*** *[Ţinutul Cârligătura]* (13) ***Tekucsi kerület*** *[Ţinutul Tecuci]*, (14) ***Valasi kerület*** *[Ţinutul Vaslui]*, és a (15) ***Putnai kerület*** *[Ţinutul Putna]*. Ezeken kívül még két szabad vidék, a *Putnai kerület*hez tartozó ***Urancsi vidéke*** *[Ţara Uranchi]* és a *Falcsi kerület*hez tartozó ***Kiegiecsi vidéke*** *[Ţara Chiegienci]* működött P.GEGŐ (1838) [pp.40–44.].

A megyerendszert a két román fejedelemség egyesülése, 1859, után is megtartotta a román közigazgatás, így *Románia* az egyetlen államterület a *Kárpát-térség*ben, amely olyan területeket tudhat magáénak, ahol már a középkortól kezdve a *Magyarország*hoz hasonló közigazgatási területi jellemzőkkel bíró megyerendszer működött. Az egyesült fejedelemségek

területe 33 megyére oszlott, amely még két megyével egészült ki 1913-tól, amikor *Románia* a második Balkán-háborúban megszerezte *Bulgáriá*tól *Dél-Dobrudzsá*t. A megyék hagyományosan a XVIII. századtól *járás*okra *[plaş]* bomlottak. Az egyesült fejedelemségek időszakára, hasonlóan a *Magyarország*on történt vármegyei fejlődéshez és alakuláshoz *Havasalföld*ön és *Moldvá*ban is változtak a területegységek nevei. Újak jöttek létre, korábbiak szűntek meg, tagolódtak be mások. Ugyanakkor ettől az időszaktól *Románia* területén egységesen a „judeţ" földrajzi köznév épült be a nevekbe. Az egyes egységek elnevezései követték a hagyományokat; víznevek és településnevek adják neveiket. 1878 és 1913 között a havasalföldi *Olténia* megyéje; (1) ***Méhed*** *[Mehedinţi]*, (2) ***Hegyi-Zsil*** *[Gorj]*, (3) ***Völgyi-Zsil*** *[Dolj]*, (4) ***Valcsa*** *[Vâlcea]* és (5) ***Romanaci*** *[Romanaţi]* volt. *Munténiá*ban terült el (6) ***Argyas*** *[Argeş]*, (7) ***Muscel*** *[Muscel]*, (8) ***Dimbovica*** *[Dâmboviţa]*, (9) ***Prahova*** *[Prahova]*, (10) ***Bodza*** *[Buzău]*, (11) ***Sós-Rima*** *[Râmnicu Sărat]*, (12) ***Olt*** *[Olt]*, (13) ***Teleormán*** *[Teleorman]*, (14) ***Valas*** *[Vlaşca]*, (15) ***Ilfó*** *[Ilfov]*, (16) ***Jalomica*** *[Ialomiţa]* és (17) ***Brajla*** *[Brăila]*. *Moldvá*ban feküdt (18) ***Dorohó*** *[Dorohoi]*, (19) ***Botos*** *[Botoş]*, (20) ***Szucsáva*** *[Suceava]*, (21) ***Németvásár*** *[Neamţ]*, (22) ***Románvásár*** *[Roman]*, (23) ***Jászvásár*** *[Iaşi]*, (24) ***Bákó*** *[Bacău]*, (25) ***Vaszló*** *[Vaslui]*, (26) ***Falcs*** *[Fălciu]*, (27) ***Tutova*** *[Tutova]*, (28) ***Tekucs*** *[Tecuci]*, (29) ***Putna*** *[Putna]* és (30) ***Kohurluj*** *[Covurlui]*. *Dobrudzsá*ban alakult ki (31) ***Konstanca*** *[Constanţa]*[616] és (32) ***Tulcsa*** *[Tulcea]*.

Az I. világháborút lezáró békék nyomán, a hatalmas területi gyarapodáson átesett *Romániá*ban 1925-ig, a különböző államoktól (*Ausztria, Magyarország, Oroszország, Bulgária*) átvett közigazgatási rendszerek miatt, közigazgatási területegységek tekintetében ideiglenes állapotok uralkodtak. 1926. január 1-én lépett életbe az a megújított három szintű területi közigazgatási rendszer, amelyben az országot 71 *megyé*re *[judeţ]* osztották. *Havasalföld*ön 17, *Moldvá*ban 16, *Erdély*ben 23 és *Dobrudzsá*ban 2 megyét szerveztek, azokon belül összesen 489 *járás*ra *[plaş]* és 8879 *község*re *[comună]* osztották be az állam területét. A megyék elnevezésében számottevő változás nem állt fenn, de az újonnan szerzett *Erdély* és *Részek*, *Temesköz* és *Máramaros*, *Bukovina* és *Besszarábia* területével jelentős számban korábban nem létező, új megyenevek kerültek használatba. A besszarábiai megyék nevei esetében a magyar nyelvi alapú, XV. századra kialakult román elnevezések, a volt kelet-magyarországi területek esetében egy új néadással az 1920-ig érvényben lévő egykori vagy addig

[616] *Szilisztra megyé*t 1879-ben *Konstanca megyé*hez csatolták

működő magyar vármegyenevek román névalakjai lettek az államnyelvi nevek. *Bukovina* esetében a megszervezett megyék székhelyük nevét viselték. *Dél-Dobrudzsa* két új szervezésű megyéje történeti-földrajzi táj nevéből képzett nevet kapott. *Nagy-Románia* közigazgatása összesen 71 középszintű egységre tagolódott: *Havasalföld*ön, *Olténiá*ban (1) ***Méhed*** *[Mehedinţi]*, (2) ***Hegyi-Zsil*** *[Gorj]*, (3) ***Völgyi-Zsil*** *[Dolj]*, (4) ***Valcsa*** *[Vâlcea]* és (5) ***Romanaci*** *[Romanaţi]* feküdt. *Munténiá*ban (6) ***Argyas*** *[Argeş]*, (7) ***Muscel*** *[Muscel]*, (8) ***Dimbovica*** *[Dâmboviţa]*, (9) ***Prahova*** *[Prahova]*, (10) ***Bodza*** *[Buzău]*, (11) ***Sós-Rima*** *[Râmnicu-Sărat]*, (12) ***Olt*** *[Olt]*, (13) ***Teleormán*** *[Teleorman]*, (14) ***Valas*** *[Vlaşca]*, (15) ***Ilfó*** *[Ilfov]*, (16) ***Jalomica*** *[Ialomiţa]* és (17) ***Brajla*** *[Brăila]* működött. *Moldvá*ban (18) ***Németvásár*** *[Neamţ]*, (19) ***Bákó*** *[Bacău]*, (20) ***Putna*** *[Putna]*, (21) ***Bánya*** *[Baia]*, (22) ***Románvásár*** *[Roman]*, (23) ***Tekucs*** *[Tecuci]*, (24) ***Dorohó*** *[Dorohoi]*, (25) ***Botosán*** *[Botoşani]*, (26) ***Jászvásár*** *[Iaşi]*, (27) ***Vaszló*** *[Vaslui]*, (28) ***Tutova*** *[Tutova]*, (29) ***Falcs*** *[Fălciu]* és (30) ***Kohurluj*** *[Covurlui]* névvel működtek közigazgatási egységek. *Dobrudzsa* területén az első világháború előtt is *Romániá*hoz tartozott (31) ***Tulcsa*** *[Judeţul]* és (32) ***Konstanca*** *[Constanţa]* egységek mellett *Dél-Dobrudzsá*ban (33) ***Caliacra*** *[Caliacra]* és (34) ***Durosztor*** *[Durostor]* néven alakítottak újabb közigazgatási területeket. Az új szerzeményként *Romániá*hoz került *Bukoviná*ban (35) ***Hosszúmező*** *[Câmpulung]*, (36) ***Szucsava*** *[Suceava]*, (37) ***Radóc*** *[Rădăuţi]*, (38) ***Csarnóca*** *[Cernăuti]* és (39) ***Őrvásár megye*** *[Storojineţ]* névvel szerveztek egységeket. A szintén új szerzeményű *Besszarábiá*ban részben a középkori, magyar eredetű román nevek újultak meg. Itt szervezték meg a (40) ***Hetény*** *[Hotin]*, (41) ***Sorok*** *[Soroca]*, (42) ***Belc*** *[Bălţi]*, (43) ***Őrhely*** *[Orhei]*, (44) ***Laposnya*** *[Lăpuşna]*, (45) ***Tigény*** *[Tighina]*, (46) ***Cahul*** *[Cahul]*, (47) ***Fejérvár*** *[Cetatea-Albă]* és (48) ***Iszmail*** *[Ismail]* megnevezésű egységeket. A *Magyarország*tól megszerzett 103 092 km^2-nyi területen működött a részeki (49) ***Szatmár*** *[Satu Mare]*, (50) ***Szilágy*** *[Sălaj]*, (51) ***Bihar*** *[Bihor]* és (52) ***Arad*** *[Arad]* megyék. A kettéosztott *Máramaros Romániá*hoz került déli felén működött (53) ***Máramaros*** *[Maramureş]* megye. A *Temesköz* keleti, *Romániá*nak ítélt darabján (54) ***Temes-Torontál*** *[Timiş-Torontal]*[617], (55) ***Szörény*** *[Severin]* és (56) ***Krassó*** *[Caraş]*[618] névvel alakítottak ki területeket. *Erdély*ben a magyar rendszerben ilyen névvel nem volt (57) ***Szamos***

[617] *Magyarország*on 1920 előtt önálló *Temes vármegye* és *Torontál vármegye* nevű egység működött. Mindkettőt kettéosztották *Románia* és a *Szerb-Horvát-Szlovén Királyság* között. *Torontál* néhány községe *Magyarország*nál maradt.
[618] Magyarországon összevontan *Krassó-Szörény vármegye* nevű egység működött.

[Someş][619] megye, a magyar közigazgatás idején korábban is hasonló névvel működő (58) ***Naszód*** *[Năsăud]*[620], (59) ***Kolozs*** *[Cluj]*, (60) ***Torda*** *[Turda]*[621], (61) ***Fehér*** *[Alba]*, (62) ***Hunyad*** *[Hunedoara]*, (63) ***Szeben*** *[Sibiu]*, (64) ***Nagy-Küküllő*** *[Târnava-Mare]*, (65) ***Kis-Küküllő*** *[Târnava-Mică]*, (66) ***Fogaras megye*** *[Făgăraş]*, (67) ***Brassó*** *[Braşov]*, a *Székelyföld*ön (68) ***Maros*** *[Mureş]*[622], (69) ***Udvarhely*** *[Odorhei]*, (70) ***Csík*** *[Ciuc]* és (71) ***Háromszék*** *[Trei-Scaune]* megye működött. A romániai járások elnevezései a kezdetektől valamilyen településnevekből vagy jellemző földrajzi alakulat, többnyire vizek nevéből képződtek. Példaként *Bodza megye [judeţul Buzău]* járásainak nevei; *Bodzai járás [plaşilul Buzău]*, *Mezőségi járás [plaşilul Câmpul]*, *Száraz járás [plaşilul Slănic]* és *Tohani járás [plaşilul Tohani]*.

A megyerendszert *Románia*ban az egyre képlékenyebbé vált belpolitikai állapotok miatt 1938. augusztus 14-től tartományi rendszer váltotta fel. Az országban a megyék területének összevonásával összesen 10 *tartomány*t *[ţinut]* szerveztek. Ezek határainak kialakításánál a nagy történeti-földrajzi egységeket sem kímélték, egyes erdélyi megyék területei nagyobbrészt havasalföldi tartományokba lettek betagozva. A tartományok neveit jugoszláv mintára nagy folyók neveiből képezték[623]. Így jöttek létre a (1) ***Zsil tartomány*** *[Ţinutul Jiu]*, (2) ***Argyas tartomány*** *[Ţinutul Argeş]*, (3) ***Duna tartomány*** *[Ţinutul Dunării]*, (4) ***Prut tartomány*** *[Ţinutul Prut]*, (5) ***Szucsáva tartomány*** *[Ţinutul Suceava]*, (6) ***Nyeszter tartomány*** *[Ţinutul Nistru]*, (7) ***Körös tartomány*** *[Ţinutul Crişuri]*, (8) ***Temes tartomány*** *[Ţinutul Timiş]*, (9) ***Maros tartomány*** *[Ţinutul Mureş]* és (10) ***Tengeri tartomány*** *[Ţinutul Mării]* nevű nagy egységek. A tartományi rendszert 1940-ben megszüntették, ismét visszaállt a megyerendszer, de a a második világháború alatti területi változások (*Észak-Erdély*, *Besszarábia*, *Észak-Bukovina* elvesztése) természetesen a megyék számát is csökkentették.

Az 1945-től életbe lépett államhatárok már *Besszarábia* és *Észak-Bukovina* nélküli *Románia*t eredményeztek. Ezen az államterületen 58 megye maradt, azokon belül 360 járás, a korábbi határok változatlansága mellett. Amikor 1945-ben, valamint 1947-től létrejöttek *Románia* új határai, a megkisebbedett államterületen a háború előtti megyenevek maradtak használatban, mindössze egy olyan kis megyei területegység maradt az új

[619] *Szamos megye [Judeţul Someş]* területét a korábbi magyar *Szolnok-Doboka vármegye* területén alakították ki.
[620] *Naszód megye [Judeţul Năsăud]* neve Magyarországon *Beszterce-Naszód vármegye* volt.
[621] *Torda megye [Judeţul Turda]* neve Magyarországon *Torda-Aranyos vármegye* volt.
[622] *Maros megye [Judeţul Mureş]* neve Magyarországon *Maros-Torda vármegye* volt.
[623] Jugoszláviában 1929-ben vezettek be hasonló elveken és névadással központosított tartományi rendszert.

határok között, amely terület-összevonást szükségeltetett; a dobrudzsai *Durosztor [Durostor]* megyének csak kis darabja maradt *Romániá*nál, ezt a területet *Konstanca [Constanţa]* megyéhez csatolták. Ezen kívül két megye területe csonkult; a bukovinai *Radóc [Rădăuţi]* és a moldvai *Dorohó [Dorohoi]*, de ezek önállósága megmaradt.

1950-ben újból megszűnt a megyei felosztás és ismét tartományi rendszert vezettek be, ennek teljes kialakítása 1952-re fejeződött be. Az ország területét összesen 16 *tartomány*ba *[regiun]* szervezték, ezeken belül 117 közigazgatási-gazdasági *körzet*tel *[rajon]*. A tartományhatárok kialakításánál a történeti országrészek határait elmosták, egyedül a kárpátoki határ maradt meg a tradicionális felosztásból. Az 1952-re kialakított új tartományi rendszer területegységeinek elnevezései szovjet mintát követtek. A változtatás még a területek földrajzi közneveit is érintette, a hagyományos román „ţinut" helyett a modern „regiun" megnevezést vezették be. A tartományhatárok sok helyütt a nagy történeti-földrajzi tájak határait is elmosták. Így jött létre a (1) ***Krajova*** *tartomány [Regiunea Craiova]*, (2) ***Pitest*** *tartomány [Regiunea Piteşti]*, (3) ***Plojest*** *tartomány [Regiunea Ploieşti]*, (4) ***Bukarest*** *tartomány [Regiunea Bucureşti]*, (5) ***Galac*** *tartomány [Regiunea Galaţi]*, (6) ***Konstanca*** *tartomány [Regiunea Constanţa]*, (7) ***Barlád*** *tartomány [Regiunea Bârlad]*, (8) ***Bákó*** *tartomány [Regiunea Bacău]*, (9) ***Jászvásár*** *tartomány [Regiunea Iaşi]*, (10) ***Szucsáva*** *tartomány [Regiunea Suceava]*, (11) ***Nagybánya*** *tartomány [Regiunea Baia Mare]*, (12) ***Kolozs*** *tartomány [Regiunea Cluj]*, (13) ***Nagyvárad*** *tartomány [Regiunea Oradea]*, (14) ***Magyar autonóm tartomány*** *[Regiunea Autonomă Maghiară]*, (15) ***Sztálin*** *tartomány [Regiunea Stalin]*[624], (16) ***Hunyad*** *tartomány [Regiunea Hunedoara]*, (17) ***Temes*** *tartomány [Regiunea Timişoreana]* és (18) ***Arad*** *tartomány [Regiunea Arad]*.

A tartományi és járási rendszer 1968-ban megszűnt, ismét bevezették a *megye*rendszert *[judeţ]*, de a korábbitól eltérő új megyei felosztás és közigazgatási területszervezés, a megye–város–község rendszer lépett érvénybe. *Bukarest* főváros *megyei jogú város [municipium]* lett, a megyeszékhelyek és még 15 város, általában a fel nem újított megyék székhelyei szintén megyei jogú városi státuszt kaptak. Megszűntek a járások és az ország területén lévő településeket összesen 2860 *község*be *[comună]* szervezték. Egy községbe 3–25 települést vontak össze, ezzel a települések nagy részének önállóság a megszűnt, utóbbiak *falu [sat]* néven kerültek be a

[624] *Sztálin tartomány* névadója az 1950-től *Sztálinváros [Oraşul Stalin]* névre átkeresztelt *Brassó* volt.

közigazgatásba, ill. a statisztikákba. A községek területét összesen 39 megyébe szervezték, amelyek száma az 1981-ben hatályba lépett *Bukarest* környéki változással, kettővel növekedett, így a megyék száma azóta 41. 1968-ban megelakult (1) ***Méhed*** *[Mehedinţi]*, (2) ***Hegyi-Zsil*** *[Gorj]*, (3) ***Völgyi-Zsil*** *[Dolj]*, (4) ***Valcsa*** *[Vâlcea]*, (5) ***Olt*** *[Olt]*, (6) ***Argyas*** *[Argeş]*, (7) ***Teleormán*** *[Teleorman]*, (8) ***Dimbovica*** *[Dâmboviţa]*, (9) ***Ilfó*** *[Ilfov]*, (10) ***Prahova*** *[Prahova]*, (11) ***Jalomica*** *[Ialomiţa]*, (12) ***Brajla*** *[Brăila]*, (13) ***Bodza*** *[Buzău]*, (14) ***Szucsava*** *[Suceava]*, (15) ***Németvásár*** *[Neamţ]*, (16) ***Bákó*** *[Bacău]*, (17) ***Vráncsa*** *[Vrancea]*, (18) ***Galac*** *[Galaţi]*, (19) ***Vaszló*** *[Vaslui]*, (20) ***Jászvásár*** *[Iaşi]*, (21) ***Botos*** *[Botoşani]*, (21) ***Tulcsa*** *[Tulcea]*, (22) ***Konstanca*** *[Constanţa]*, (23) ***Szatmár*** *[Satu Mare]*, (24) ***Máramaros*** *[Maramureş]*, (25) ***Beszterce-Naszód*** *[Bistriţa-Năsăud]*, (26) ***Szilágy*** *[Sălaj]*, (27) ***Bihar*** *[Bihor]*, (28) ***Kolozs*** *[Cluj]*, (29) ***Fehér*** *[Alba]*, (30) ***Arad*** *[Arad]*, (31) ***Hunyad*** *[Hunedoara]*, (32) ***Temes*** *[Timiş]*, (33) ***Krassó-Szörény*** *[Caraş-Severin]*, (34) ***Szeben*** *[Sibiu]*, (35) ***Brassó*** *[Braşov]*, (36) ***Maros*** *[Mureş]*, (37) ***Hargita*** *[Harghita]*, (38) ***Kovászna*** *[Covasna]* megye. A főváros külön egység lett; (39) ***Bukarest*** *[Bucureşti]*. 1981-ben a főváros környékét átszervezték. A *Bukarest*et teljesen körbefogó *Ilfó megyé*ből *[Judeţul Ilfov]* csak egy kis részt hagytak meg *Ilfovi mezőgazdasági körzet [Sectorul Agricol Ilfov]* néven a fővároshoz kapcsolva; délnyugati részét (40) ***Szentgyörgy*** *[Giurgiu] megye* néven önállósították. *Ilfó megye* északnyugati peremét *Dimbovica megyé*hez *[Judeţul Dimboviţa]*, északkeleti sarkát *Jalomica megyé*hez *[Judeţul Ialomiţa]* csatolták. *Ilfó megye* délkeleti részén, kis részben *Jalomica megye*i területekkel kibővítve létrehozták a (41) ***Kalaras*** *megye [Judeţul Călăraşi]* nevű egységet.

7.8. Szerbia közigazgatási területegységei

A 2007. december 29-e óta hatályos területi törvény *Szerbiá*ban autonóm provinciákat (*Vajdaság, Koszovó*), községeket és városokat nevez meg. Egy érvényben lévő 1992-es törvény ezen túl 29 *körzet*re *[okrug]* és *Belgrád*ra *[Beograd]* osztotta az országot. A *körzet*ek, más néven *igazgatási körzet*ek *[upravni okrug]*, több községből állnak, de nincs önkormányzati joguk, a közigazgatás dekoncentrációjának eredményei adminisztrációs területi egységek. Átlagos lélekszámuk valamivel több, mint 300 000 fő, közigazgatási területi értelmezésben nem járások, mivel a körzetek túl nagy méretűek. Mivel a községek az önkormányzás alapegységei, s a körzetek ezeket fogják nagyobb

egységbe utóbbiak a járási kategóriának felelnek meg, s így funkciójuk alapján megfeleltethetőek a klasszikus járási szintnek. A körzetek tovább oszlanak 150 *község*re (*faluközösség*re) *[opština]* és 24 városra *[gradovi]*. Öt város tovább van bontva *városi község*ekre *[gradske opštine]*[625], azaz összesen 150 községből, 19 városból és 31 városi községből, tehát összesen 190 közigazgatási alapegységből áll a mai *Szerbia*. Elemi egységként pedig 6175 települést tartanak számon, ezeknek azonban semmilyen önkormányzati joguk nincs. Ezek az adatok a *Koszovó*val együttes *Szerbiá*ra vonatkoznak, ahol 5 kerület, 28 község és 1 város található HÉTFA (2013).

A szerb államiság kialakulása a családi faluközösségeken alapuló, széles önkormányzattal működő közigazgatással indult. A középkori *Szerb Fejedelemség*ben nem alakultak ki vármegyei méretű egységek, a központi hatalom mindvégig a *faluközösség*ek *[opština]* élén álló kenézeken [knez] keresztül „érintkezett" a társadalom alsóbb rétegeivel. A szerbek lakta területeknek az *Oszmán Birodalom*ba történő bekebelezése után a faluközösségek tovább működtek, nagy részük a XVI. században a *Budai vilajet*hez, később a *Belgrádi vilajet*hez, ill. a *Boszniai vilajet*hez tartozott. A török közigazgatás legalsó eleme, az általában 10 falut magába foglaló *járás [nahije]* volt.

Az 1817-ben megalakult autonóm *Szerbiá*t a század második felében *körzet*ekre *[okrug / округ]* osztották. Az 1882-ben kikiáltott *Szerb Királyság* területén az ország közigazgatási felosztásáról szóló 1890-es törvény értelmében 15 *körzet*et *[okrug / округ]* szerveztek. A körzetek egy részét a székhelyt adó településről, más részét folyókról, egyet tájföldrajzi egységről neveztek el: (1) ***Macsókői körzet*** *[Valjevszki okrug / Ваљевски округ]*[626], (2) ***Vranjei körzet*** *[Vranjszki okrug / Врањски округ]*[627], (3) ***Kragujeváci körzet*** *[Kragujevački okrug / Крагујевачки округ]*[628], (4) ***Krajinai körzet*** *[Krajinszki okrug / Крајински округ]*[629], (5) ***Kruseváci körzet*** *[Kruševački okrug / Крушевачки округ]*[630], (6) ***Moravai körzet*** *[Moravski okrug / Моравски округ]*[631], (7) ***Piroti körzet*** *[Pirotski okrug / Пиротски округ]*[632], (8)

[625] *Belgrád [Beograd], Újvidék [Novi Sad], Nis [Niš], Kragujevác [Kragujevac]* és *Pozsarevác [Požarevac]* van városi községekre bontva.
[626] Névadója *Macsókő [Valjevo]* városa
[627] Névadója *Vranje*, a *Déli-Morava [Južni Morava]* folyó felső folyásánál fekvő város
[628] Névadója *Kragujevác [Kragujevac]*, az *Erdővidék [Šumadija]* legnagyobb városa
[629] A *Krajinai körzet* a *Duna* és *Timok* folyó mentén, a *Timok Duná*ba torkollásának szerbiai oldalánál elhelyezkedő *Krajina*, ill. *Timoki Krajina [Timočka Krajina / Тимочка Крајина]* nevű táj területén alakított közigazgatási egység. A területet részben román nyelvű, vlach eredetű népesség lakta. Román neve *Timoc*.
[630] Névadója *Krusevác [Kruševac]*, a *Nyugati-Morava [Zapadna Morava]* partján fekvő város
[631] Névadója a *Morava* folyó

Drinamenti körzet *[Podrinski okrug / Подрински округ]*[633], (9) ***Dunamenti körzet*** *[Podunavski okrug / Подунавски округ]*, (10) ***Pozsareváci körzet*** *[Požarevčki okrug / Пожаревачки округ]*[634], (11) ***Rudniki körzet*** *[Rudnički okrug / Рудннички округ]*[635], (12) ***Timoki körzet*** *[Timočki okrug / Тимочки округ]*[636], (13) ***Toplicei körzet*** *[Toplički okrug / Топлички округ]*[637], (14) ***Uzsicei körzet*** *[Užički okrug / Ужички округ]*[638], és (15) ***Fekete-folyói körzet*** *[Crnorečki okrug / Црноречки округ]*[639]. ***Belgrád*** *[Varoš Beograd / Варош Београд]* és ***Nis*** *[Varoš Niš / Варош Ниш]* városa önálló igazgatási státuszt kapott. Az első balkáni háborús területi nyereséggel a *Szerb Királyság* 1913. augusztus 13-i törvénytervezete alapján, ahogy a tervezetben nevezték az „újonnan felszabadított dél-szerbiai területek, (úgynevezett *Ó-Szerbia*)" közigazgatását újabb 12 körzetre szervezésével tervezték megoldani. A jogszabály a (16) ***Bitolai körzet*** *[Bitolski okrug / Битољски округ]*[640], (17) ***Bregalnicai körzet*** *[Bregalnički okrug / Брегалнички округ]*[641], (18) ***Zvecsanszki körzet*** *[Zvečanski okrug / Звечански округ]*[642], (19) ***Koszovói körzet*** *[Kosovski okrug / Косовски округ]*[643], (20) ***Kumanovói körzet*** *[Kumanovski okrug / Кумановски округ]*[644], (21) ***Ohridi körzet*** *[Ohridski okrug / Охридски округ]*[645], (22) ***Prizreni körzet*** *[Prizrenski okrug / Призренски округ]*[646], (23) ***Prijepoljei körzet*** *[Prijepoljski okrug / Пријепољски округ]*[647], (24) ***Ráskai körzet*** *[Raški okrug / Рашки округ]*[648], (25) ***Szkopjei körzet*** *[Skopski okrug / Скопски округ]*[649], (26) ***Tetovói körzet*** *[Tetovski okrug / Тетовски округ]*[650] és (27) ***Tikveši körzet*** *[Tikveški okrug /*

---

[632] Névadója *Pirot,* a *Nišava* folyó partján fekvő város. a *Niš–Szófia* útvonalon fekvő *Pirot* környékén él Szerbia 70000 főnyi bolgár nemzetisége.
[633] Névadója a *Drina* folyó. A *Drina Szerbia* és *Bosznia-Hercegovina* határfolyója.
[634] Névadója *Pozsarevác [Požarevac]* városa.
[635] Névadója *Rudnik* városa, ill. a *Rudnik-hegység*
[636] Névadója a *Timok* folyó
[637] Névadója a *Toplica* folyó, ill. a folyó mente *Toplica* tája.
[638] Névadója *Uzsice [Užice]* városa
[639] Névadója a *Fekete-Timok [Crni Timok]* folyó.
[640] Névadója *Bitola* macedóniai város
[641] Névadója a mecedóniai *Bregalnica [Брегалница]* folyó, amely a *Vardar* bal oldali mellékvize
[642] Névadója Zvečan koszovói város
[643] Névadója *Koszovó (Rigómező) [Kosovo, Kosovo polje]* történeti-földrajzi táj, később Szerbia autonóm egysége, ma részben független állam
[644] Névadója *Kumanovo* macedóniai város
[645] Névadója *Ohrid* macedóniai város, egyben az *Ohridi-tó* névadója is
[646] Névadója *Prizren* koszovói város
[647] Névadója *Priepolje,* a *Lim* folyó partján a *Szandzsák* északi részén fekvő város
[648] Névadója a *Ráska [Raška]* folyó, amelyről kapta nevét városa, ill. a *Ráska* történeti földrajzi táj. *Ráska* volt a középkori szerb fejedelemség központja.
[649] Névadója *Szkopje [Skopje]* macedóniai város a *Vardar* völgyében
[650] Névadója *Tetovó [Tetovo]* macedóniai város

Тиквешки округ][651] létrehozásáról rendelkezett, azonban a törvény nem lépett hatályba egészen az I. világháború végéig. 1919-ben egy királyi rendelettel, alakították meg a 12 új körzetet. A körzeteken belül *járás*okat *[szrezov / срезова]* szerveztek. Az önkormányzást a körzeti közgyűlés [okružne skupštine / окружне скупштине] és körzeti bizottság [okružni odbori / окружни одбори] intézte. Az önkormányzatok [opština / општиа] intézménye volt az önkormányzati bíróság [opštinski sud / општински суд], önkormányzati bizottság [opštinski odbor / општински одбор] és az önkormányzati gyűlés (szábor) [opštinski zbor / општински збор] tartozott. Törvényileg biztosították a bíróságok függetlenségét és elmozdíthatatlanságát.

Az 1918-ban megalakult a *Szerb–Horvát–Szlovén Királyság [Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca]* hatalmi struktúráját tekintve Nagy-Szerbia létrejöttét jelentette. Az új állam belső felosztásához az összeszervezett nagy történeti területeket vették alapul. Ezek jórészt etnikai, ill. történeti alapon kijelölt határral rendelkeztek. Ugyanakkor a létrehozott 8 nagy egység nem rendelkezett önkormányzattal, a *Belgrád*ból irányított centralizált közigazgatás nem vette figyelembe a különböző etnikai és történeti múltú országrészek eltérő igényeit. A létrehozott egységek neveinek nem volt igazgatási egységet jelölő földrajzi köznevük. Így jött létre (1) ***Szlovénia*** *[Slovenija / Словенија]*, (2) ***Horvátország és Szlavónia*** *[Hrvatska i Slavonija / Хрватска и Славонија]*, (3) ***Dalmácia*** *[Dalmacija / Далмација]*, (4) ***Bosznia és Hercegovina*** *[Bosna i Hercegovina / Босна и Херцеговина]*, (5) ***Montenegró*** *[Crna Gora / Црна Гора]*, (6) ***Bánság-Bácska és Baranya*** *[Banat, Bačka i Baranja / Банат, Бачка и Барања*], (7) ***Észak-Szerbia*** *[Severna Srbija / Северна Србија]* és (8) ***Dél-Szerbia*** *[Južna-Srbija / Јужна Србија]* elnevezésű nagy területegység. Ez a felosztás 1922-ben meg is szűnt és az országot 33 *kerület*re *[oblast / област]* osztották fel, amelyek kialakításának alapja a központi szerepkörű települések vonzáskörzeti kijelölése volt. A kerületek neveit a székhely, folyó, ill. történeti-földrajzi táj adta. Ily módon létrejött az (1) ***Orbászi kerület*** *[Vrbaska oblast / Врбаска област]*, (2) ***Belgrádi kerület*** *[Beogradska oblast / Београдска област]*, (3) ***Bitoli kerület*** *[Bitolska oblast / Битољска област]*, (4) ***Bihácsi kerület*** *[Bihaćka oblast / Бихаћка област]*, (5) ***Macsókői kerület*** *[Valjevska oblast / Ваљевска област]*, (6) ***Vranjei kerület*** *[Vranska oblast / Врањска област]*, (7) ***Szerémségi kerület*** *[Sremska oblast / Сремска област]*, (8) ***Ragúzai kerület*** *[Dubrovnička oblast / Дубровничка област]*, (9) ***Zágrábi kerület***

[651] Névadója *Tikveš* macedóniai város

[Zagrebačka oblast / Загребачка област], (10) ***Timoki kerület*** *[Timočka oblast / Тимочка област]*, (11) ***Tengermellék-krajinai kerület*** *[Primorsko-krajočka oblast / Приморско-крајишка област]*, (12) ***Erdővidéki kerület*** *[Šumadijska oblast / Шумадијска област]*, (13) ***Kruseváci kerület*** *[Kruševacka oblast / Крушевачка област]*, (14) ***Ljubljanai kerület*** *[Ljubljanska oblast /Љубљанска област]*, (15) ***Maribori kerület*** *[Mariborska oblast / Мариборска област]*, (16) ***Mosztári kerület*** *[Mostarska oblast / Мостарска област]*, (17) ***Nisi kerület*** *[Niška oblast / Нишка област]*, (18) ***Bácska kerület*** *[Bačka oblast / Бачка област]*, (19) ***Eszéki kerület*** *[Osiječka oblast / Осијечка област]*, (20) ***Pozsareváci kerület*** *[Požarevačka oblast / Пожаревачка област]*, (21) ***Koszovói kerület*** *[Kosovska oblast / Косовска област]*, (22) ***Szarajevói kerület*** *[Sarajevska oblast / Сарајевска област]*, (23) ***Szkopjei kerület*** *[Skopska oblast / Скопска област]*, (24) ***Dunamenti kerület*** *[Podunavska oblast / Подунавска област]*, (25) ***Szpalatói kerület*** *[Splitska oblast / Сплитска област]*, (26) ***Travniki kerület*** *[Travnička oblast / Травничка област]*, (27) ***Sói kerület*** *[Tuzlanska oblast / Тузланска област]*, (28) ***Moravai kerület*** *[Moravska oblast / Моравска област]*, (29) ***Uzsicei kerület*** *[Užička oblast / Ужичка област]*, (30) ***Zétai kerület*** *[Zetska oblast / Зетска област]*, (31) ***Ráskai kerület*** *[Raška oblast / Рашка област]*, (32) ***Drinamenti kerület*** *[Podrinska oblast / Подрињска област]* és (33) ***Bregalnicai kerület*** *[Bregalnički oblast / Брегалничка област]*.

Az 1928 nyarán a belgrádi törvényhozásban bekövetkezett képviselő gyilkosságok nyomán I. Sándor király felfüggesztette a törvényhozást és királyi diktatúrát vezetett be. 1929-től az állam neve *Jugoszlávia* lett, a központosítás teljessé vált, amely a közigazgatás gyökeres átszervezését is hozta. Megszűnt az oblaszty rendszer, *Jugoszláviá*t minden történelmi hagyományt és etnikai határt figyelmen kívül hagyó 9 *bánság*ra *[banovina]* osztották. A bánságok határait vizsgálva szembetűnő, hogy azok szerb szempontból a lehető legkedvezőbbek, egyedül csak a *Ljubljana* székhelyű *Dráva bánság*ban nem volt jelentős számú szerb népesség. *Jugoszlávia* egésze a reform után 9 bánságra, 345 járásra és 3896 községre tagolódott. A következő átszervezés 1929-ben következett be. A kerületi rendszert megszüntetve, az országot *bánság*okra *[banovina / бановина]* osztották. A bánságok neveit a nagy vízrendszerek folyóneveiből képezték: (1) ***Drávai bánság*** *[Dravska banovina / Дравска бановина]*, (2) ***Szávai bánság*** *[Savska banovina / Савска бановина]*, (3) ***Tengermelléki bánság*** *[Primorska banovina / Приморска бановина]*, (4) ***Orbászi bánság*** *[Vrbaska banovina / Врбаска бановина]*, (5) ***Drinai bánság*** *[Drinska banovina / Дринска бановина]*, (6) ***Zétai bánság*** *[Zetska banovina /*

Зетска бановина], (7) ***Dunai bánság*** *[Dunavska banovina / Дунавска бановина]* (8) ***Moravai bánság*** *[Moravska banovina / Моравска бановина]* és (9) ***Vardari bánság*** *[Vardarska banovina / Вардарска бановина]*. 1939-ben a *Szávai bánság*ot és a *Tengermelléki bánság*ot összevonták, így alakult meg a ***Horvát bánság*** *[Banovina Hrvatska / Бановина Хрватска]*.

1941 áprilisában német, olasz, magyar és bolgár csapatok foglalták el *Jugoszláviá*t, ezután a belső közigazgatást a megszálló hatalmak működtették, a függetlenedett *Horvátország* pedig saját belső közigazgatást épített ki.

Az 1945-ben létrehozott második *Jugoszlávia* szövetségi berendezkedésű lett. Az államot alkotó délszláv nemzetek mindegyike külön szövetségi köztársasági státuszt kapott, ennek eredményeként 6 szövetségi államból álló államberendezkedés jött létre. A 6 tagköztársaságon kívül, de *Szerbia* szövetségi köztársaságon belül, a szövetségi parlamentben önálló szavazati joggal bíró, két autonóm tartományt hoztak létre. Ezek az egykori magyar *Délvidék Szerbiá*hoz került részén kialakított, 25%-os magyar etnikai részaránnyal rendelkező, *Vajdaság* és a zömében albánok lakta *Koszovó*. A köztársaságokon és az autonóm tartományokon belül a közigazgatás alapegysége a faluközösség *[opština]* lett. Ez leginkább a romániai alapigazgatáshoz tartozó község [comună] fogalmához hasonló, de sok esetben annál nagyobb egységeket mutató rendszer volt. A szövetségi rendszer bevezetésével jött létre (1) ***Bosznia és Hercegovina Szocialista Köztársaság*** *[Socialistička Republika Bosna i Hercegovina / Социјалистичка Република Босна и Херцеговина]*, (2) ***Macedónia Szocialista Köztársaság*** *[Socialistička Republika Makedonija / Социјалистичка Република Македонија]*, (3) ***Szlovénia Szocialista Köztársaság*** *[Socialistička Republika Slovenija / Социјалистичка Република Словенија]*, (4) ***Szerbia Szocialista Köztársaság*** *[Socialistička Republika Srbija / Социјалистичка Република Србија]*, (5) ***Horvátország Szocialista Köztársaság*** *[Socialistička Republika Hrvatska / Социјалистичка Република Хрватска]* és a (6) ***Montenegró Szocialista Köztársaság*** *[Socialistička Republika Crna Gora / Социјалистичка Република Црна Гора]*. A *Szerbia Szocialista Köztársaság* területén két autonóm tartományt szerveztek: a vegyes, magyar–román–horvát–német lakosságú (a) ***Vajdaság Szocialista Autonóm Tartomány*** *[Socialistička autonómna pokrajina Vojvodina / Социјалистичка Аутономна Покрајина Војводина]* és a zömében albán lakosságú (b) ***Koszovó Szocialista Autonóm Tartomány*** *[Socijalistička Autonomna Pokrajina / Социјалистичка Аутономна Покрајина Косово / Krahina Socialiste Autonome e Kosovës]* jött létre. Utóbbi neve 1963-tól ***Koszovó-Metohija Autonóm Tartomány***

[Autonomna Pokrajina Kosovo i Metohija / Аутономна Покрајина Косово и Memoxuja], 1968-ban ***Koszovói Szocialista Autonóm Tartomány***, 1989-ben ***Koszovó és Metohija Autonóm Tartomány*** lett. A tagköztársaságokon belül a *faluközösség [opština / općina / opčina]* adta a közigazgatás alapfokát. Az faluközösségek neve minden esetben a központi település nevéből képződött.
Jugoszlávia több szakaszban, 1991 és 2006 között tagköztársaságaira esett szét. A szétesési folyamatban az önállósuló délszláv nemzetek mindegyike igyekezett köztársasági határait megtartani és annak területén önálló államot felépíteni, így a függetlenedési folyamatban az etnikai területek másodlagos szerepet kaptak, ami elsősorban a többi tagköztársaságban nagy számban jelen lévő szerbek ellenállását váltotta ki. Az ily módon legnagyobb vesztes szerb nép és politikai vezetés katonai eszközökhöz nyúlt, amely *Horvátország* és *Bosznia-Hercegovina* esetében több évig tartó véres háborúba torkollott. Az 1995-ben, nemzetközi irányítással létrehozott béke végül a Titó-féle köztársasági határokat garantálva jött létre, így az 1945-ben kialakított belső határok lettek a jugoszláv utódállamok államhatárai. A szétesési folyamatban a 2006-ig egy államszövetséget alkotó *Szerbia és Montenegró* is szétvált, illetve 2008-ban *Koszovó* autonóm tartomány is deklarálta függetlenségét, amelyet azonban *Szerbia* mind a mai napig nem ismer el és nemzetközi elismertsége sem teljes. *Koszovó* ma nemzetközi békefenntartó haderők által működtetett, jogilag nem tisztázott státusszal rendelkező terület. *Jugoszlávia* felbomlásának 1991-től 2006-ig tartó folyamata után a már önálló *Szerbia* közigazgatását 2007-ben szervezték újjá. Ismét bevezették a körzet [okrug / округ] felosztást. Az államban két autonóm közigazgatási egység működik, a ***Vajdaság Autonóm Tartomány*** *[Autonomna Pokrajina Vojvodina / Аутономна Покрајина Војводина]* és a nemzetközi igazgatás alatt álló ***Koszovó és Metohija Autonóm Tartomány***, amely közjogilag *Szerbia* részét képezi, de a terület státusza rendezetlen. A tartomány albán vezetése 2008 február 17-én nyilvánította ki *Koszovó* függetlenségét, amit több ország elismert, de *Szerbia* és (pl.) *Oroszország, Kína* nem. Ó-Szerbiában szervezték a (1) ***Belgrád város*** *[Grad Beograd]*, (2) ***Bori körzet*** *[Borski okrug]*, (3) ***Barancsi körzet*** *[Braničevski okrug]*, (4) ***Jablanicai körzet*** *[Jablanički okrug]*, (5) ***Kolubarai körzet*** *[Kolubarski okrug]*, (6) ***Macsósági körzet*** *[Mačvanski okrug]*, (7) ***Moravicai körzet*** *[Moravički okrug]*, (8) ***Nisavai körzet*** *[Nišavski okrug]*, (9) ***Pčinja körzet*** *[Pčinjski okrug]*, (10) ***Piroti körzet*** *[Pirotski okrug]*, (11) ***Dunamenti körzet*** *[Podunavski okrug]*, (12) ***Moravamenti körzet*** *[Pomoravski okrug]*, (13) ***Rasinai körzet*** *[Rasinski okrug]*, (14) ***Ráskai körzet*** *[Raški okrug]*, (15) ***Erdővidéki körzet*** *[Šumadijski okrug]*, (16) ***Toplicai körzet***

[Toplički okrug], (17) ***Zaječari körzet*** *[Zaječarski okrug]* és (18) ***Zlatibori körzet*** *[Zlatiborski okrug]* nevű egységeket. A *Vajdaság Autonóm Tartomány* területén szervezték a (19) ***Dél-bácskai körzet*** *[Južnobački okrug]*, (20) ***Dél-bánsági körzet*** *[Južno-banatski okrug]*, (21) ***Észak-bácskai körzet*** *[Severnobački okrug]*, (22) ***Észak-bánsági körzet*** *[Severno-banatski okrug]*, (23) ***Közép-bánsági körzet*** *[Srednje-banatski okrug]*, (24) ***Nyugat-bácskai körzet*** *[Zapadno-bački okrug]* és (25) ***Szerémségi körzet*** *[Sremski okrug]* nevű egységeket. *Koszovó és Metohija Autonóm Tartomány* területén jött létre a (26) ***Koszovói körzet*** *[Kosovski okrug]*, (27) ***Koszovói-Moravamente körzet*** *[Kosovsko-Pomoravski okrug]*, (28) ***Kosovska Mitrovicai körzet*** *[Kosovsko Mitrovački okrug]*, (29) ***Ipeki körzet*** *[Pećki okrug]* és a (30) ***Prizreni körzet*** *[Prizrenski okrug]* nevű egységeket.

7.9. Bosznia-Hercegovina közigazgatási területegységei

Bosznia-Hercegovina közigazgatása három, szövetségi rendszerben működő nagy egységre oszlik. Mindegyikben az alapegység a község [opstina], ezek száma a 150. Közűlük 85 a *Bosznia–Hercegovinai Föderáció* területén 10 kantonba, 65 a *Boszniai Szerb Köztársaság* területén 7 régióba szerveződik. Külön státusza van *Barkaszád [Brčko]* körzetének, amely autonóm egység a két szövetségi terület között.

A középkorban *Bosznia* északi területei a *Magyar Királyság*hoz, az Árpád-házi királyok által létrehozott bánságokhoz tartozott. A mai államterület 1272-ben részben a *Magyar Királyság*hoz, s azon belül *Horvátország*hoz, illetve az *Ozorai bánság*, *Sói bánság* és *Boszniai (Rámai) bánság* területéhez, részben pedig *Szerbiá*hoz (*Rácország*) tartozott. 1390-től fokozatosan kibontakoztak az A *Balkán* északi részén a magyar–török konfliktusok. Az 1430-as évektől kezdve *Bosznia* területe fokozatosan török uralom alá került. A boszniai elit – a külföldi segítség reményében – hozzájárult a Boszniai Egyház felszámolásához, de érdemi segítséget nem kapott sehonnan sem függetlensége megvédéséhez. *Bosznia* meghódítása lényegében 1463-ra befejeződött. *Hercegovina* a *Török Birodalmon* belül egyfajta autonómiával rendelkezett 1482-ig HAJDÚ (2013). 1580-ban a török közigazgatás rendszerében létrejött a *Boszniai vilajet*, mely a mai *Bosznia-Hercegovina* kiterjedt területei mellett magában foglalta a szerb és horvát szállásterületek jelentős részét is, valamint időszakosan kiterjedt magyar területekre is HAJDÚ (2013). A *Boszniai szandzsák*on (később vilajet) belül a törökök kulcsfontosságú változásokat hajtottak végre a terület politikai-társadalmi adminisztrációjában; beleértve új

földbirtoklási rendszert, az igazgatási egységek újjászervezését, és a társadalom komplex rendszerét. Amikor a *Török Birodalom* elvesztette *Magyarország*ot, az 1699-es karlócai béke után *Bosznia* lett az *Oszmán Birodalom* legnyugatibb tartománya. *Bosznia* a XIX. század közepére területi autonómiára próbált szert tenni a *Török Birodalmon* belül, de ez irányú kísérleteit a Porta végül meghiúsította.

Az *Osztrák–Magyar Monarchia* okkupációja után *Bosznia-Hercegovina* területét nem csatolták a dualista Monarchia egyik feléhez sem, hanem a közös pénzügyminisztérium irányítása alatt állott[652] HAJDÚ (2013).

Az I. világháború után létrejövő *Szerb–Horvát–Szlovén Királyság*, majd 1929-től *Jugoszláv Királyság* keretei között a mai *Bosznia-Hercegovina* kérdésköre mindenkor fontos volt, de a szerb-horvát rivalizáláshoz, majd nyílt politikai küzdelemhez képest mégiscsak alárendeltebb jelentőségű. 1918–1922 áprilisa között *Bosznia-Hercegovina* megőrizte területi egységét az új állami formációban. 1922-ben a délszláv államterületen alapvető közigazgatási reformot hajtottak végre, 33 közigazgatási kerületre tagolták, de a történeti egységek formálisan megmaradtak. A későbbi közigazgatási reformok során a terület „megszerzéskori" egységét és határait általában nem tartották tiszteletben HAJDÚ (2013). A *Szerb–Horvát–Szlovén Királyság* 1929-es bánsági átszervezésével a történelmi *Bosznia-Hercegovinát* felosztották az Orbászi, Drinai, Tengermelléki, Zetai és Szávai bánságok között. A II. világháború során *Jugoszlávia* felosztása után 1941–1945 között a *Horvátország* része lett.

A II. világháború után a restaurált *Jugoszlávia* tagköztársaságaként államalkotó nemzet rangjára emelkedtek a muzulmán bosnyákok, bár ugyanekkor *Bosznia-Hercegovina Montenegró* javára elvesztette *Hercegnovi* városát, s így egyik tengeri kijáratát. *Jugoszlávia* 1945-ös újjáalakításakor Tito az egységes *Bosznia és Hercegovina Köztársaság* megteremtése mellett foglalt állást. *Bosznia-Hercegovina* az egységes *Jugoszlávia* 6 köztársasága között a harmadik legnagyobb területű és népességű egysége lett *Szerbia* és *Horvátország* után. 1946-ban területileg a tartomány 7 területi és 1 városi kerületre, valamint 78 járásra tagolódott HAJDÚ (2013). Az 1947-es közigazgatási reform során 65 járást és 13 várost alakítottak ki. 1953 újabb közigazgatási átszervezést hozott, ekkor 66 járásra, 5 nagyvárosra, 54 városra és 364 községre tagolták a köztársaság területét. A felosztás 1955-ben 15 járásra, 191 községre módosult. Az 1963-as reform után (Jugoszlávia nevébe

[652] Bosznia helyzetének relatív stabilizálásában jelentős érdemeket szerzett Kállay Benjámin (Béni), mint közös pénzügyminiszter (1882–1903). Kállay jelentős törekvése volt a „boszniai nemzet" kialakítása, melyben nem volt szó horvátról, szerbről, csak római katolikusról, ortodoxról, muzulmánról.

az alkotmány módosításával ekkor került be a „Szocialista” megjelölés) ismét módosult a közigazgatási felosztás, 6 nagyobb egység mellett 106 községet alakítottak ki. A stabil kereteit 1967-ben nyerte el a közigazgatási felosztás, ekkor 106 községet alakítottak ki a köztársaság területén, melyek száma 1989-re mindössze 109-re nőtt HAJDÚ (2013).

Bosznia-Hercegovina a daytoni békeszerződés értelmében két entitásra, a horvátok és bosnyákok alkotta *Bosznia-Hercegovinai Föderáció*ra *[Federacija Bosne i Hercegovine/Федерација Босне и Херцеговине]* és a szerbek alkotta *Boszniai Szerb Köztársaság*ra *[Republika Srpska / Република Српска]*, valamint a két entitás között megosztott *Barkaszád [Brčko]* város környékén szervezett *Brčkói körzet*re *[Brčko Distrikt / Брчко Дистрикт]* oszlik. A békemegállapodás meghatározta a közös központi intézmények helyét, szerepét, jellegét, összetételük meghatározó vonásait. *Szarajevó [Sarajevo /* fővárosként speciális státuszt kapott. Az 51/49%-os területi arányban megoszló két államalkotó egységben összesen 150 önkormányzat működik.

A *Bosznia–Hercegovinai Föderáció* területén a békeszerződés rögzítette, s az alkotmányba is beiktatta 10 *kanton [kanton]* létrehozását. A kantonok horvátok által használt megnevezése *megye [županija]*. ***Bosznia-Hercegovinai Föderáció*** *[Federacija Bosne i Hercegovine / Федерација Босне и Херцеговине]* területén az (1) ***Una–Szanai kanton*** *[Unsko-sanski kanton, Unska-sanska županija]*, (2) ***Szávamelléki kanton*** *[Posavski kanton, Posavska županija]*, (3) ***Sói kanton*** *[Tuzlanski kanton, Tuzlanska županija]*, (4) ***Zenica–Doboji kanton*** *[Zeničko-dobojski kanton, Ženičko-dobojska županija]*, (5) ***Boszniai Drinamelléki kanton*** *[Bosansko-podrinjski kanton, Bosanska-podrinjska županija]*, (6) ***Közép-boszniai kanton*** *[Srednjobosanski kanton, Srednjobosanska županija]*, (7) ***Hercegovina–Neretvai kanton*** *[Hercegovačko-neretvanski kanton, Hercegovačko-neretvanska županija]*, (8) ***Nyugat-hercegovinai kanton*** *[Zapadnohercegovački kanton, Zapadnohercegovačka županija]*, (9) ***Szarajevói kanton*** *[Kanton Sarajevo, Sarajevska županija]* és a (10) ***Livnói (Hercegbosznai) kanton*** *[Livanjski kanton, Hercegbosanska županija]* nevű egységek működnek. A kantonokon belül faluközösségek [opština] adják a közigazgatás alapszintjét, ezek neve a központi település nevéből képződött. A *Bosznia–Hercegovinai Föderáció* összesen 85 községre tagolódik.

A *Boszniai Szerb Köztársaság* területének belső felosztására a békeszerződés nem adott meg szabályokat. A köztársaság területét saját kormányzata 7 *államigazgatási régió*ra *[okrug / округ]* osztotta. A *Boszniai*

Szerb Köztársaság [Republika Srpska / Република Српска] területén a (1) ***Bánrétei régió*** *[Banjalukski okrug]*, (2) ***Doboji régió*** *[Dobojski okrug]*, (3) ***Bijeljinai régió*** *[Bijeljinski okrug]*, (4) ***Vlašenicai régió*** *[Vlašenicki okrug]*, (5) ***Szarajevó–Romanija régió*** *[Sarajevsko-Romanijski okrug]*, (6) ***Fočai régió*** *[Fočski okrug]* és (7) ***Trebinjei régió*** *[Trebinjski okrug]* nevű egységek működnek. A régiókon belül 65 faluközösség [opština] működik, ezek neve a központi település nevéből képződött. A köztársaság fővárosa *Bánréte [Banja Luka]*.

Bosznia-Hercegovina harmadik nagy közigazgatási területegysége a *Barkaszádi körzet [Brčko Distrikt / Брчко Дистрикт]*. A körzet jogi státusza rendkívül összetett és bonyolult: közigazgatási egység az egységes *Bosznia-Hercegovina* szuverenitása alatt, kondominiuma[653] mind a *Boszniai Szerb Köztársaság*nak, mind pedig a *Bosznia–Hercegovinai Föderáció*nak HAJDÚ (2013), tehát utóbbi két nagy egységgel egyenlő rangú közigazgatási területegység. *Barkaszád [Brčko]* ma *Bosznia-Hercegovina* egyik közlekedési és stratégiai kulcspontja, melyen keresztül a *Bosznia–Hercegovinai Föderáció* Közép-Európa felé tart kapcsolatot, illetve összeköti és ellenőrzi a *Boszniai Szerb Köztársaság* két része közötti forgalmat. A háború előtt *Barkaszád [Brčko]* a legnagyobb boszniai folyami kikötő volt. A daytoni megállapodás függőben hagyta a város térségének helyzetét, illetve végleges megoldásának kidolgozását későbbre halasztotta, mivel tisztában volt a térség bonyolult stratégiai jelentőségével. 1999. március 9-én az International Arbitration Commission a stratégiailag fontos várost és szűkebb környékét „Bosznia-Hercegovinai Körzet”-nek nyilvánította. A körzet területe 499 km^2, lakosságszáma mintegy 90 000 fő. A körzet teljesen demilitarizált, a rendet csak belső és nemzetközi rendőrség felügyeli. A városnak saját, többnemzetiségű, demokratikus önkormányzata van.

7.10. Horvátország közigazgatási területegységei

Az 1991 után létrejött független *Horvát Köztársaság*ban a közigazgatás megyei alapokon nyugszik. Az ország területét 21 *megyé*re *[županija]* osztották be. A megyéken belül a *város*ok *[grad]* és a *faluközösségek [općina]* adják a közigazgatás alsóbb szintjét. A faluközösségeken belül a legkisebb

[653] kondominium: két vagy több hatalom közös gyarmata, ez esetben jelentése inkább közösen birtokolt terület

közigazgatási egység a *falu [naselja]*[654], amely korlátozott önkormányzatisággal rendelkezik.

Horvátország közigazgatási területegységei 1071-ig a megyék (zsupánságok) [župa] voltak. A horvát népterületet a *Velebit* osztotta ketté. A *Horvát Királyság* 1071 előtti megyéit [župa] királyi és báni megyékre osztották. A középkori horvát zsupánság magva, a *Velebit*től délre, a mai *Dalmácia*ban feküdt, itt alakultak ki *a királyi* megyék [kraljevska županija]: (1) ***Livno***, (2) ***Cetin (Cetina)***, (3) ***Imoski***, (4) ***Pelva*** *[Pliva]*, (5) ***Pset*** *(Bosanski Petrovac)*, (6) ***Tengermellék*** *[Primorje]*, (7) ***Bribir***, (8) ***Nona***, (9) ***Tenén*** *[Tnéna, Knin]*, (10) ***Sidraga***, (11) ***Nin***. Északon, az egykori *Liburnia* területén, a *Dinaridák* hegyi medencéiben alakultak a báni megyék [banska županija]: (12) ***Korbávia*** *(Korbava) [Krbava]*, (13) ***Likka*** *[Lika]*, (14) ***Gacskó (Gecske)*** *[Gačka]*. Szent István király és Könyves Kálmán király közti időben, tizenegy megyéről (zsupa) szólnak a feljegyzések: *Cleuna, Imoski, Pelva, Pset, Bribir, Nona, Tenén [Tnéna, Knin]*, *Sidraga, Smina, Cetina* és a *Tengemellék [Primorje]*. A horvát nagyzsupán hatalma délkeleten, ahol a *Dinári-hegység* lealacsonyodik, a *Zeng*gből *[Senj]* kelet felé átvezető út mentén, terjedt át a mai *Boszniá*ba; *Livno* és *Glamocs* vidékére (ma *Pelva* környéke). Délen a *Cetiná*n túl csak egy zsupa feküdt: *Imoski*.

1071-től 1918-ig a mai *Horvátország* területének nagy része a *Magyar Királyság* közigazgatási jellemzőit viselte[655], a vármegyei szervezet itt egészen az I. világháború végéig megvolt. Az 1868-ban létrejött horvát–magyar kiegyezés eredményeként a Magyar Szent Korona alá tartozó *Horvát-Szlavónország* területén horvát közigazgatás lépett érvénybe, aminek eredményeként 8 vármegyét szerveztek, részben a korábbi vármegyei rendszer egyes területi elemeinek átlakításával, részben a katonai határőrvidékek területének polgári közigazgatásba vonásának következményeként. A horvát–szlavón vármegyék nevét részben középkori nevek használatával oldották meg, de a *Dinári-hegyvidék Adria* felőli oldalán, az egykori *Ó-Horvátország* területén létrehozott vármegyék középkori előzmény, így névelőzmény nélkül létesültek. Így új alakítású, *Modrus [Modruš]* község és *Fiume [Rijeka]* város nevének felhasználásával jött létre (1) ***Modrus-Fiume vármegye*** *[župa Modruš-Rijeka]* neve. A lefolyástalan *Lika-mező [Ličko polje]* és *Korbava-mező [Krbavsko polje]* tájnevek felhasználásával hozták létre (2) ***Lika-Korbava vármegye*** *[župa Lika-Krbava]* nevét. Középkori nevét viselte az

[654] naselja = 'település'
[655] Részletesen lásd a *Magyarország* közigazgatási területegységeivel foglalkozó részben

egykori *Szlavónia* területén létrehozott (3) ***Varasd vármegye*** *[župa Varašdin]* és (4) ***Zágráb vármegye*** *[župa Zagreb]*. *Belovár [Bjelovar]* városának és a középkori *Kőrös vármegye* nevének összekapcsolásával keletkezett (5) ***Belovár-Körös vármegye*** *[župa Bjelovar-Križevci]* neve. Szintén középkori keletkezésű nevet kapott (6) ***Pozsega vármegye*** *[župa Požega]*. A középkori eredetű egykori *Valkó vármegye* neve már a XVII. században *Verőce vármegyé*re változott, így az újonnan létrehozott (7) ***Verőce vármegye*** *[župa Virovitica]* is e nevet kapta. Középkori név élt tovább (8) ***Szerém vármegye*** *[župa Srijem]* nevében.

1918 és 1941 között a horvát államterület közigazgatása a *Szerb–Horvát–Szlovén Királyság*, ill. *Jugoszlávia* szervezeti keretein belül működött tovább. 1918-ban a vármegyei rendszer megszűnt a horvátok lakta területeken, a közigazgatás a centralizált *Szerb–Horvát–Szlovén Királyság* keretei között szerb szempontok szerint lett átszervezve. 1922-ig a nagy történeti egységek adták a közigazgatás alapját, így a horvát népterület ***Horvátország*** *[Hrvatska]* és ***Dalmácia*** *[Dalmacija]* nevű nagy egységekbe lett besorolva. 1922 után a centralizáció jegyében bevezették kerületi [oblast] rendszert. A horvát területeket a ***Szerémségi kerület*** *[Sremska oblast]*, ***Ragúzai kerület*** *[Dubrovnička oblast]*, ***Zágrábi kerület*** *[Zagrebačka oblast]*, ***Tengermellék-krajinai kerület*** *[Primorsko-krajočka oblast]*, ***Eszéki kerület*** *[Osiječka oblast]*, és a ***Szpalatói kerület*** *[Splitska oblast]* érintette. 1929-ben bevezették a bánságok [banovina] rendszerét, ekkor a horvát területek a *Szávai bánság [Savska banovina]* és a *Tengermelléki bánság*ba *[Primorsak banovina]* szerveződtek, majd 1939-ben e két bánságot összevonták, így alakult meg a ***Horvát bánság*** *[Banovina Hrvatska]*. Önálló közigazgatásról csak 1941 és 1945 között az usztasa *Horvát Állam* fennállása alatti időszakban beszélhetünk.

Az usztasák *Horvátország*ának, az 1941. április 10-én megalakult *Független Horvátország*nak *[Nezavisna Država Hrvatska]* 1943-ig 21 *megyé*je *[županija]* működött. Az 1941-ben, *Jugoszlávia* széthullásával létrejött *Független Horvátország [Nezavisna Država Hrvatska]* területén megyéket [župa] szerveztek. Ezek neve jórészt tájnevekből és víznevekből képződött: (1) ***Hegyentúli megye*** *[Zagorska županija]*[656], (2) ***Hegyalatti megye*** *[Prigorska županija]*[657], (3) ***Bilo megye*** *(Bilohegységi megye) [Bilogorska županija]*[658],

[656] *Hegyentúli megye [Zagorska županija]* névadója a *Szlavón-Hegyentúl [Zagorje]* néprajzi táj. A *Zagorje* több forrásban a *Horvát-Hegyentúl* magyar formában szerepel.
[657] *Hegyalatti megye [Prigorska županija]*: neve a *Lónyamező [Lonjsopolje]* és a *Túrmező [Turopolje]*, valamint a területéhez tartozó *Száva mente [Posavina]* nyugati részének alacsony fekvésére utal. E síksági tájak a *Medvevári-hegység (Zágrábi-hegység) [Medvedija gora]* alatt terülnek el.
[658] *Bilo megye (Bilohegységi megye) [Bilogorska županija]* névadója a *Bilo-dombsor (Bilo-hegység) [Bilogora]*

(4) ***Kulpamelléki megye*** *[Pokupjska županija]*[659], (5) ***Hegyvidéki megye*** *[Goračka županija]*[660], (6) ***Livac-Zapolje megye*** *[Livačko-zapolje županija]*[661], (7) ***Baranya megye*** *[Baranjska županija]*[662], (8) ***Valkó megye*** *[Vukovička županija]*[663], (9) ***Vinodol-Hegyalja megye*** *[Vinodolska-Podgorica županija]*[664], (10) ***Modrus megye*** *[Modruška županija]*[665], (11) ***Lika-Gacka megye*** *(Likka-Gecske) [Ličko-Gačko županija]*[666], (12) ***Szana-Bánréte megye*** *[Sanska-lukavača županija]*[667], (13) ***Szávamenti megye*** *[Posavinska županija]*[668], (14) ***Uszora-Szoli megye*** *[Usoračka-Solinska županija]*[669], (14) ***Korbava-Psat megye*** *[Krbavska-Psatska županija]*[670], (15) ***Bribir-Sidraga megye*** *[Bribirska-Sidragska županija]*[671], (16) ***Pelva-Ráma megye*** *[Plivska-Ramska županija]*[672], (17) ***Lasva-Glaž megye*** *[Lašvačka-Glažka županija]*[673], (18) ***Felső-Bosznia megye*** *[Vrhbosnanska županija]*[674], (19) ***Hulm megye*** *[Humska županija]*[675] és (20) ***Dubrava megye*** *[Dubravska županija]*[676]. Az olasz kapituláció következtében, a tengerparti területek horvátok általi megszerzésének következményeként 1943–44 folyamán kibővült *Bribir-*

---

[659] *Kulpamelléki megye [Pokupjska županija]* névadója a *Kulpa [Kupa]* folyó

[660] *Hegyvidéki megye [Goračka županija]*: részben boszniai megye, amelynek névadója a *Zrínyi-hegység [Zrinjska gora]* és a *Bánsági-végvidék [Banovina]* hegyvidéki tája

[661] *Livac-Zapolje megye [Livačko-zapolje županija]*: részben boszniai megye, a *Szávamente [Posavina]* középső részének síksági megyéje. A „zapolje" = 'mező mögött'

[662] *Baranya megye [Baranjska županija]* névadója *Baranyavár [Branjin Vrh]*, ill. *Baranya vármegye Horvátország*hoz került területe

[663] *Valkó megye [Vukovička županija]* névadója a *Valkó [Vuka]* folyó

[664] *Vinodol-Hegyalja megye [Vinodolska-Podgorica županija]* névadója *Vinodol* városa és a megye *Kapela* hegység alatti fekvése

[665] *Modrus megye [Modruška županija]* névadója *Modrus [Modruš]* község, egykor népes középkori város

[666] *Lika-Gackamező megye (Likka-Gecskemező) [Ličko-Gačko županija]* névadója *Lika* (középkori magyar alakja *Likka*) és *Gacka* (középkori magyar alakja *Gecske*) folyók, ill. az e nevekből létrejött *Likamező [Ličkopolje]* és *Gackamező [Gačkopolje]* tájak (poljék) neve.

[667] *Szana-Bánréte megye [Sanska-lukavača županija]*: boszniai megye, névadója a *Szana [Sana]* folyó és *Bánréte [Banja Luka]* városa

[668] *Szávamenti megye [Posavinska županija]* névadója a *Száva [Sava]* folyó

[669] *Uszora-Szoli megye [Usoračka-Solinska županija]* névadója az *Uszora [Uözépkori horvát királyi vármegye központja és sora]* folyó és *Só [Tuzla]* városának középkori szláv neve a *Szoli [Soli]*

[670] *Korbava-Psat megye [Krbavska-Psatska županija]* névadója *Korbávia (Korbava) [Krbava]* folyó és polje, ill. *Pset* középkori horvát királyi vármegye

[671] *Bribir-Sidraga megye [Bribirska-Sidragska županija]* névadója *Bribir* község, amely középkori horvát királyi vármegye központja volt és *Sidraga* szintén középkori horvát királyi vármegye neve

[672] *Pelva-Ráma megye [Plivska-Ramska županija]*: boszniai megye, névadója a *Pelva [Pliva]* (az *Orbász [Vrbas]* mellékfolyója] és a *Ráma [Rama]* (a *Neretva* mellékvize) foyók. *Pelva* és *Ráma* a középkorban boszniai vármegyék voltak. *Ráma* a középkori magyar névhasználatban *Bosznia* szinonimájaként szerepelt.

[673] *Lasva-Glaž megye [Lašvačka-Glažka županija]*: boszniai megye, amelynek névadója a *Lasva [Lašva]* (a *Boszna [Bosna]* mellékvize és *Glaž* egykori boszniai horvát vármegye.

[674] *Felső-Bosznia megye [Vrhbosnanska županija]*: boszniai megye, névadója hegyvidéki jellege.

[675] *Hulm megye [Humska županija]*: boszniai megye, névadója a középkori *Hercegovina Hulm (Halomság)* megnevzése, amelynek szláv névalakja *Hum*.

[676] *Dubrava megye [Dubravska županija]*: boszniai megye, neve a *Neretva* alsó szakaszán, a folyó által áttört *Dubrava* hegység nevéből képződött

Sidraga területe és neve ***Bribir*** *lett*, valamint megalakult (21) ***Sidraga-Ravni kotar megye*** *[Sidragska-Ravna kotarska županija]*[677], de *Zára [Zadar]* területe továbbra is *Olaszország* része maradt. 1945 után a titói *Jugoszláviá*ban *Horvátország* külön szövetségi köztársasági státuszt kapott, területén belül az össz-jugoszláviai belső közigazgatás működött, itt is kialakították faluközösség *[općina / opština]* rendszert.

1945-től 1991-ig a *Horvát Szocialista Szövetségi Köztársaság* területén nem működtek megyék. Újbóli megyei szervezet a független *Horvátországban* jött létre, amely ma is a közigazgatás középszintű egysége. Megyét szerveztek (1) ***Zágráb megye*** *[Zagrebačka županija]*[678], (2) ***Korpona-Hegyentúl megye*** *[Krapinsko-zagorska županija]*[679], (3) ***Sziszek-Monoszló megye*** *[Sisačko-moslavačka županija]*[680], (4) ***Károlyváros megye*** *[Karlovačka županija]*[681], (5) ***Varasd megye*** *[Varaždinska županija]*[682], (6) ***Kapronca-Kőrös megye*** *[Koprivničko-križevačka županija]*[683], (7) ***Belovár-Biló megye*** *[Bjelovarsko-bilogorska županija]*[684], (8) ***Muraköz megye*** *[Međimurska županija]*[685], (9) ***Zágráb város*** *[Grad Zagreb]*, (10) ***Tengermellék-Hegyvidék megye*** *[Primorsko-goranska županija]*[686], (11) ***Lika-Zengg megye*** *[Ličko-senjska županija]*[687], (12) ***Isztria megye*** *[Istarska županija]*[688], (13) ***Verőce-Drávamente megye*** *[Virovitičko-podravska županija]*[689], (14) ***Pozsega-Szlavónia megye*** *[Požeško-slavonska županija]*[690], (15) ***Bród-Szávamente megye*** *[Brodsko-posavska županija]*[691], (16) ***Eszék-Baranya megye*** *[Osječko-*

---

[677] *Sidraga-Ravni kotar megye [Sudragska-Ravna kotarska županija]*: névadója *Sidraga* középkori vármegye és *Ravni kotar* táj. A „Ravni kotar" jelentése 'lapos járás'.

[678] *Zágráb megye [Zagrebačka županija]* névadója Zágárb [Zagreb], Horvátország fővárosa

[679] *Korpona-Hegyentúl megye [Krapinsko-zagorska županija]* névadója a *Korpona [Krupina]* folyó és a *Szlavón-Hegyentúl [Zagorje]* táj

[680] *Sziszek-Monoszló megye [Sisačko-moslavačka županija]* névadója *Sziszek [Sisak]* városa és a *Monoszló-vidék [Moslavina]* táj

[681] *Károlyváros megye [Karlovačka županija]* névadója *Károlyváros [Karlovac]* város

[682] *Varasd megye [Varaždinska županija]* névadója *Varasd [Varaždin]* város

[683] *Kapronca-Kőrös megye [Koprivničko-križevačka županija]* névadója *Kapronca [Koprivnica]* és *Kőrös [Križevci]* város

[684] *Belovár-Biló megye [Bjelovarsko-bilogorska županija]* névadója *Belovár [Bjelovar]* város és a *Biló-dombsor [Bilogora]* táj

[685] *Muraköz megye [Međimurska županija]* névadója a *Muraköz* táj, ill. a *Mura* folyó

[686] *Tengermellék-Hegyvidék megye [Primorsko-goranska županija]* névadója a tengerparti fekvés és a fölötte magasodó Dinári-hegyvidék lánca

[687] *Lika-Zengg megye [Ličko-senjska županija]* névadója a *Lika* folyó, ill. a *Likamező [Liškopolje]* és *Zengg [Senj]* városa

[688] *Isztria megye [Istarska županija]* névadója *Isztria* történeti-földrajzi táj

[689] *Verőce-Drávamente megye [Virovitičko-podravska županija]* névadója *Verőce [Virovitica]* város és a *Dráva* folyó

[690] *Pozsega-Szlavónia megye [Požeško-slavonska županija]* névadója *Pozsega [Požega]* városa és *Szlavónia* (ez esetben *Új-Szlavónia*) történeti-földrajzi táj

[691] *Bród-Szávamente megye [Brodsko-posavska županija]* névadója *Magyarbród (Magyarrév) [Slavonski Brod]* városa és a *Száva* folyó

baranjska županija][692], (17) ***Valkóvár-Szerémség megye*** *[Vukovarsko-srijemska županija]*[693], (18) ***Zára megye*** *[Zadarska županija]*[694], (19) ***Szebenik-Tenén megye*** *[Šibensko-kninska županija]*[695], (20) ***Szpalató-Dalmácia megye*** *[Splitsko-dalmatinska županija]*[696], (21) ***Ragúza-Neretva megye*** *[Dubrovačko-neretvanska županija]*[697] nevekkel. A horvátországi közigazgatás legalsó szintje a faluközösség [općina] névképzése minden esetben településnévből történik.

7.11. Szlovénia közigazgatási területegységei

Szlovénia közigazgatásában az alapegység a faluközösség (općina), ezek régiókba [regija] szerveződnek, és a régiók együttese adja a *Szlovén Köztársaság [Republika Slovenija]* területét.

Szlovénia államterülete az *Ausztriá*hoz tartozás idejében, 1918 előtt 4 osztrák örökös tartomány és két magyarországi vármegye területére esett. 1918 után a *Szerb–Horvát–Szlovén Királyság [Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca]* területén kezdetben a szlovének lakta területek egy nagy egységbe szerveződtek. 1922-től a szlovén népterületen 2 körzet [oblast] működött, majd 1929-től újra egy egységbe, bánságba [banovina] tartoztak a szlovén területek. 1945 után ez az egység újréledt és legalsó közigazgatási területegységekként a *Szlovén Szocialista Szövetségi Köztársaság*on belül az össz-jugoszláv faluközösség rendszere működött.

A függetlenné válás után, 2013-ig *Szlovéniá*ban egy szintű közigazgatás működött, a faluközösségek fölött a 20 000 km^2 területű országban nem volt szükség nagyobb egységekre. Azóta *Szlovénia* államterületén 12 *régió*t *[regija]* szerveztek, így a mai közigazgatás már kétszintű lett. A régiókon belül, önálló önkormányzattal rendelkező *faluközösség*ek *[občina]* működnek. Ezek száma a országosan 210. A faluközösség [občina] a közigazgatás alapegysége, közöttük 11 városi jogú község [mestna občina] van. A faluközösségeken belül falvak [skupnosti] vannak, ezeknek nincs önálló önkormányzatuk. Az önálló szlovén

[692] *Eszék-Baranya megye [Osječko-baranjska županija]* névadója *Eszék [Osijek]* városa és *Baranya* történelmi-földrajzi táj
[693] *Valkóvár-Szerémség megye [Vukovarsko-srijemska županija]* névadója *Valkóvár (Vukovár) [Vukovar]* városa és a *Szerémség* történelmi-földrajzi táj
[694] *Zára megye [Zadarska županija]* névadója Zára városa
[695] *Szebenik-Tenén megye [Šibensko-kninska županija]* névadója *Szebenik [Šibenik]* és *Tenén [Knin]* városa
[696] *Szpalató-Dalmácia megye [Splitsko-dalmatinska županija]* névadója *Szpalató [Split]* városa és *Dalmácia* történelmi-földrajzi táj
[697] *Ragúza-Neretva megye [Dubrovačko-neretvanska županija]* névadója *Ragúza [Dubrovnik]* városa és a *Neretva* folyó

államterületen 2013-tól vezették be a régiók [regia] rendszerét. (1) ***Muramente régió*** *[Pomurska regija]*, (2) ***Drávamente régió*** *[Podravska regija]*, (3) ***Karintia régió*** *[Koroška regija]*, (4) ***Szavinjai régió*** *[Savinjska regia]*, (5) ***Szávamenti régió*** *[Zasavska regija]*, (6) ***Közép-Szávai régió*** *[Spodnjeposavska regija]*, (7) ***Délkelet-Szlovénia régió*** *[Jugovzhodna Slovenija regija]*, (8) ***Közép-Szlovénia régió*** *[Osrednjeslovenska regija]*, (9) ***Hegyvidéki régió*** *[Gorenjska regija]*, (10) ***Belső-Karszt régió*** *[Notranjsko-kraška regija]*, (11) ***Gradiskai régió*** *[Goriška regija]*, (12) ***Partvidéki-Karszt*** *[Obalno-kraška regija]*. E régiók alá tartozó faluközösségek neve mindig a központi település nevéből képződik.

8. NÉPRAJZI ÉS TÖRTÉNETI-FÖLDRAJZI TÁJAK

A táj kifejeződése, a táji tényezők nem csak természetföldrajzi alapokon, hanem társadalmi eredetű, az embernek a tájban végzett munkájával, jelenlétével kapcsolatosan is létrejött. Ez a táji rendszer az emberi társadalom történetiségével, a közigazgatással, a gazdálkodásmóddal, etnikai és vallási jellemzőkkel összefüggően alakult ki, alapvetően antropogén eredetű. Amikor egy táj elkülönülése az ott élő emberek valamilyen sajátos tulajdonságai (nyelv, vallás, termelési mód, társadalmi elkülönülés, hagyományos életforma stb.) vagy közigazgatási alapon jön létre, akkor történeti-földrajzi és néprajzi tájakról beszélünk. E tájnévanyag a természetföldrajzi szemléletet és az abból fakadó tudományos alapokon álló tájnévanyagot megelőzve alakult ki. Létrejötte a legtöbb név esetében spontán, népi alapokon áll, névadása természetes, vagyis a táji elkülönülés nem a tudományos vizsgálatok alapjain, hanem az egyszerű népi megfigyelés és emberi, társadalmi csoportok elkülönítése, elkülönülésének eredménye, s így a magyar tájrendszer alapja. A tudományos alapokon kialakított természetföldrajzi tájrendszer kezdeti alapja, főképp az elnevezések körében, a népi keletkezésű néprajzi és a századokon át használatban volt, közigazgatási alapú történeti-földrajzi tájrendszer.

8.1. Néprajzi tájak

A néprajz a történeti-társadalmi tudományok egyik ága, amely a népi kultúra vizsgálatával foglalkozik. A népi kultúrának területi vonatkozásai is vannak, ezek a néprajztudomány kutatási eredményei alapján elkülönített területegységek. Ezek a néprajzi alapokon elkülönített területegységek a néprajzi tájak. A történeti-földrajzi tájnevek szorosan kapcsolódnak, sokszor összemosódnak a néprajzi tájnevekkel. A történeti-földrajzi tájnév elsősorban igazgatási eredetű és létrejötte attól függ, hogy az alapjául szolgáló igazgatási név továbbra is használatban marad-e vagy megszűnik. *A néprajzi tájnév valamilyen jellegzetes népi, nemzeti, társadalmi tényező alapján elkülönülő embercsoport lakóhelyét jelölő név*, eredete az emberi, társadalmi tényezők

függvénye, ugyanakkor létrejötte sokszor természetföldrajzi jellemzők hatására következik be. *Erdély*ben, a *Székelyföld*ön a magasan fekvő zárt hegyi medencék, *Csík*, *Gyergyó*, *Háromszék* stb. mind-mind egy-egy néprajzi tájat alkotnak, sőt a keleti magyarság, a székelyek lakta vidék együttesen is egy néprajzi táj, a *Székelyföld* területe. A *Székelyföld* sajátosan zárt hegyi medencéi külön-külön természetföldrajzi egységek (*Csíki-medence, Gyergyói-medence, Brassó–Háromszéki-medence* stb.). Az itt élő székelység eltérő gazdálkodási, néprajzi (viselet, építkezés népszokások, zene stb.) különbségeket mutat, amelyek eltérő jellemzőket adnak a tájnak. Ennek következtében az ilyen területek néprajzi területegységekké is váltak, amelyeket néprajzi tájnevek jelölnek. Fontos megjegyezni, hogy a néprajzi tájak elkülönülése általában etnikumhoz kötött, tehát létrejöttükben a nemzeti sajátosság dominál. Így néprajzi alapon elkülönülnek (pl.) magyar, szlovák, román, német stb. néprajzi tájak, és viszonylag ritkán fordul elő, hogy egy tájat két nép ugyanazon lehatárolással magáénak tudhat.

A népi tájszemlélettől idegen a földrajztudományra jellemző minden egyes tájdarabnak nevet adó, mesterségesen elnevezett, földrajzi-földtani szemlélet. A magyar népterületen nagytáji viszonylatban a XIV. századra kialakult az ún. központi tájszemlélet, amelynek lényege, hogy a középkori igazgatási központoktól (*Fehérvár, Esztergom, Buda*), mint viszonyítási pontoktól, tájékozták, s nevezték el, az *Alföld* („alsó vidék”), a *Felföld*, *Felvidék* („felső vidék”), valamint a *Biharerdő*n túli – ahogy akkor nevezték „erdő elvi” – országrészt, *Erdély*t. Az igazgatási központokhoz húzott képzeletbeli vízszintes vonaltól délre feküdt az *Alföld*, északra a *Felföld*, illetve a keleti erdős középhegységtől kifelé *Erdély*. A XVII. századra a névadási viszonyítási pont *Pest* városához tevődött át, így alakult ki a *Dunántúl* és a *Tiszántúl* fogalma, amelyek így az *Alföld*ön belüli, de nagytájnak tekintett tájak lettek. Ez a szemlélet és felosztás adja a magyar néprajzi nagytáji felosztás alapját, amelyekhez később további nagytájak is csatlakoztak. Ilyen „újabb” nagytáj a *Kisalföld*, amelynek egyik fele ugyan a *Dunántúl* része, a néprajzban mégis külön nagytáj, ezzel is cáfolva a néprajzi felfogás „geográfia-mentességét”, hiszen a síksági, medenceségi *Kisalföld* mi másért különbözne a dimbes-dombos, hegyes-völgyes *Dunántúl*tól, ha nem felszínének jól érzékelhető külső jegyei miatt. A középkorban, az eredetileg a *Dráván* is átnyúló *Dunántúl* déli – *Dráván* túli – részére, a XVIII. századtól kialakult (helyesbben tevődött át nyugatabbról) a *Szlavónia* tájfogalom, amely szintén nagytájjá vált. Kialakulásának pontos korát nem ismerjük, de a magyar szemlélet már korán elkülönítette és névvel látta el a „havasokon túli”

Havaselve, később *Havasalföld* és az *Erdély*től keletre fekvő hatalmas kiterjedésű *Moldva* területét.

A központi szemlélet a nagytájakon belül már ritkán érvényesült. A viszonyítás folyókhoz, hegyvidékekhez, városokhoz, történeti, közigazgatási egységekhez igazodott. Ezért az eltérő területű néprajzi (kis)tájak, amelyek sokszor egymást is átfedhetik, egyenértékűek. Így néprajzi értelmezésben a tájrendszer nagytájakból és azokon belül (kis)tájakból áll, de a tájak lehatárolása sok helyütt nem egyértelmű, átfedéseket tartalmazhat a szomszéd tájak felé. Ezzel párhuzamosan a XXI. század elejéig e népi (néprajztudományi) felosztásnak nem célja minden egyes területdarabnak nevet adni, besorolni valamely (kis)tájba, vannak név nélküli területek is. A néprajzi tájtagolás ezzel alapjaiban különbözik a természetföldrajzi tájszemlélettől. Magyarországon 2011-ben jelent meg olyan néprajzi tájtagolással foglalkozó munka[698], amely rácáfol a fentiekre és ún. kulturális régiókat különít el. Ez az elkülönítés már nem feltétlenül a századok alatt kialakult népi szemlélet adta tájakat tekinti legfontosabbnak, hanem a modern néprajztudományi vizsgálatok által kirajzolható, végeredményben mesterséges egységeket, amelyek a természetföldrajzi tájakhoz hasonlóan teljes területi lefedettséget mutatnak.

A néprajzi tájrendszert alakította és szorosan hozzátartozik az ún. néprajzi csoportok megléte. *A néprajzi csoport egy népen belüli alegység, amelyet vagy sajátos történeti hagyománya, kultúrája, életmódja, társadalmi szervezete, esetleg nyelve különít el környezetétől.* A történeti hagyomány eredhet egykori igazgatási, (ekkor történeti-földrajzi tartalma is van), jogi, foglalkozási különállásból, ilyen az *Őrség*, vagy más, nem tisztázott okokból. Utóbbira példa a barkók néprajzi csoportja és a *Göcsej*. Minél több elkülönítő jegy mutatható ki, s minél határozottabbak ezek, annál inkább felmerül a néprajzi csoport megjelölés használata. Általában a környezetében élő néptől 2–3 elválasztó jelenség esetén már beszélhetünk néprajzi csoportról. Nyelvszigetet, népszigetet csupán nyelvi elkülönültség alapján is lehet néprajzi csoportnak tekinteni, (pl. szlavóniai magyarok, egykori bukovinai székelyek), bár igaz, hogy ilyen esetekben a domináló és meghatározó mellett további különbségek, történeti tudat, egyes kulturális elemek, vallás is rendszerint jelentkeznek. A néprajzban használják a néprajzi csoport megfelelőjeként a népcsoport kifejezést is, de van olyan felfogás, amely az előbbi fogalomkörébe csak a kulturális jegyekkel elhatárolható egységeket vonja be. Ezek a kulturális régiók, zónák rendszerint nagyobb területre terjednek ki és jelentősen átfedik a

[698] Borsos Balázs–Magyar Zoltán: A magyar népi kultúra régiói I-II., Mérték Kiadó, 2011.

közkeletűnek használt néprajzi csoport, népcsoportok területét. Egy népterület egésze nem osztható fel úgy, hogy azt a néprajzi csoportok hálózata teljesen befedje, számottevő vidékek maradnak, ahol elkülönítő sajátosságok egyáltalán nem jelentkeznek, így ez esetben is jellemző a néprajzi tájrendszer „lyukakkal" jellemezhető volta.

A néprajztudomány elkülöníti a táji csoport fogalmát. *A táji csoport egy népen belül kialakult olyan csoport, amelynek tagjai egy földrajzilag meghatározott tájon vagy vidéken laknak.* Az egyes kulturális jelenségek elterjedésének határai általában nem esnek egybe a táji határokkal. A közös történelmi múlt, a kisebb-nagyobb tájak erős jellege azonban meghatározóan és egységesítően hat a táj népességére és annak műveltségére is. A kultúra integrációjára, a néprajzi jelenségek és jelenségcsoportok sűrűsödésére a táji keretek alapot nyújthatnak, befolyásolhatják földrajzi tényezők, nagy szerepet játszhatnak benne a közigazgatási és kulturális központok, valamint a nyelvi elszigeteltség is. A táji csoport fogalomkör a magyar népi kultúra táji tagoltságának kifejezését célozza, így beszél sárrétiekről, nyírségiekről, göcsejiekről, bodrogköziekről stb., amelyek szorosan összekapcsolódnak a népi tájszemlélet és a tudományos néprajz által elkülönített kistájakkal.

A néprajzi felosztás kistájai, a népi tájelkülönülést adó, nagyon korán kialakult tájnevek, a néprajzi csoportok és a táji csoportok adta, együttesen működő rendszert alkotnak. Ebbe a tájrendszerbe egyaránt beletartoznak a természetes módon, századok alatt kialakult táji elkülönülés elemei, értsd; nevei, és a tudomány által kimutatott néprajzi és táji csoportok elnevezéseiből, sokszor a térképi ábrázolás adta tájnevek (pl. barkók → *Barkóföld*, csángók → *Csángóföld*, székelyek → *Székelyföld* stb.).

A magyar nép mai ismert néprajzi tagolódása a XVIII–XIX. században alakult ki, így a paraszti kultúra utolsó kétszáz éves fejlődésének állomásait jelzi. A legkorábban említett, már a XII. században előforduló magyar néprajzi csoport a székelyek. Később rajtuk kívül a kunokat, jászokat és a palócokat említik az írásos források. Az első, a magyarság táji tagolódásának kutatásával foglalkozó munka Csaplovics János[699] tanulmánya volt, amely 1822-ben jelent meg[700], s amely az ország népeinek és nemzetiségeinek néprajzi jellemzésére tett kísérletet. Csaplovics a magyar nép négy nagy táji csoportját különböztette meg, a palócot, a Duna mellékit, a Tisza mellékit és a székelyt. Ez az elkülönítés már felvázolta azokat a térképészetileg néprajzinak tekintett

[699] Csaplovics János (1780–1847): történeti, jogi és földrajzi író, a magyar néprajztudomány egyik előfutára. Több humoros elbeszélése, jogi, földrajzi cikke jelent meg lapokban és folyóiratokban.
[700] Csaplovics János: Ethnographiai Értekezés Magyarországról, Tudományos gyűjtemény (1822)

tájaknak az alapjait, amelyek ábrázolása bár a XX. század végéig váratott magára, végül is megjelenik a térképen: *Palócföld*, *Székelyföld*. A *Duna mente* és a *Tisza mente* szűkebb értelemben, de szintén néprajzi tájként jelentkezik a térképi ábrázolásban.

A népi tájszemlélet tájneveiben leggyakoribbak a *-hát*, *-köz*, *mente*, *völgye*, *melléke*, *alja*, *-környék*, ritkábbak a *-táj*, *-föld*, *-vidék* köznevek. Ezek egymáshoz viszonyítva mellérendeltek, s mindegyikük „vidék" jelentéssel bír. Ugyanilyen értékűek a képző nélküli tájnevek is. A tájak határa igen sokszor elmosódó. Ahogy már korábban említettük a népi tájszemlélet, a földrajztudománnyal ellentétben, nem törekszik minden kis darab földnek nevet adni, sőt gyakran nagyobb területeket sem nevez meg. Névadásának motivációja részben földrajzi tulajdonság, amelyekben kifejeződhet a domborzati adottság (*Göcsej*, *Hegyhát*), a vízrajzi jellemzők (*Nyírség*, *Hanság*), a növénytakaró sajátosságai (*Mezőföld*, *Bükkalja*, *Erdővidék*), a talajjellemzők (*Homokság*), az ásványi kincs megléte (*Sóvidék*). A földrajzi viszonyokra utaló tájnevekben kifejeződhet a magasság vagy mélység (*Kemeneshát*, *Mátraalja*), a térbeli viszony (*Hegyentúl, Erdély*), a folyómenti vagy folyóközi fekvés (*Taktaköz*, *Nyárád mente*, *Érmellék*). A népekre, etnikai-néprajzi csoportokra utaló tájnevekben a nép neve szerepel (*Székelyföld*, *Vend-vidék*, *Nagykunság*), de van vallásra utaló tájnév is (*Szentföld*). A közigazgatási egységekből alakult tájnevek már átvezetnek a történeti-földrajzi tájnevek körébe, de a néprajztudomány ezzel kapcsolatosan is elkülönít egy tájnévi csoportot. Így megyenévből (*Szabolcs*, *Bihar*), széknévből (*Háromszék*, *Aranyosszék*) is lettek tájnevek, de bőven akadnak egyéb, egykori jogi különállásra utaló nevek (*Őrség*, *Királyföld*, *Báródság*, *Hetés*) is.

Kósa László a magyar nép táji tagolódásával a XX. század második felében legtöbbet foglalkozó néprajztudós a néprajzi szempontú területegység elnevezésére a *táj* szót használja. Ezzel szinonim megnevezései a *kistáj, vidék, régió, tájegység, területegység, zóna* és a *sáv*. Utóbbi kettő a területegység alakjára, ill. átmeneti jellegére utal és kifejti, hogy a nagytáj alá tartozik a táj és a kistáj, de utóbbiak csak méretben különböznek egymástól, hierarchikus kapcsolatuk nincs. Néprajzi nagytájként különíti el a *Dunántúl, Alföld, Felföld* és *Erdély* területét KÓSA L. (1998) [pp. 30–31.]. Andrásfalvy Bertalan szerint a néprajzi *kistáj* az ember ismert, bejárható nagyságú területe, amelyhez érzelmileg is kötődik, a néprajzi *nagytáj* pedig falvak egymást kiegészítő, önellátó egysége ANDRÁSFALVY B. (1978) [pp. 240–241.]. Borsos Balázs nem tartja célszerűnek a néprajzi területi felosztásban sem a táj (kistáj, nagytáj), sem pedig a vidék köznevek használatát. Véleménye szerint a táj fenti két

meghatározásának eltérő szempontrendszere miatt, a vidék szónak pedig köznyelvi értelmi (főváros–vidék, központ–vidék) ellentéte és földrajzi valósága következtében egyik sem eléggé absztrakt meghatározás, ezért nem javasolja használatukat BORSOS B. (2011.) [p. 7.].

A néprajzi kutatás a XXI. század elején a magyar népi kultúra három szintjét különbözteti meg, s a szinteket *nagyrégió*, *közepes régió* és *kisrégió* megnevezéssel különíti el BORSOS B. (2011.) [p. 20.]. Az egyes kulturális régiók elnevezésére a néprajz általában a népi tájszemléletben, ill. a köznyelvben leginkább használt változatokat igyekszik megtartani. Ezek közül legfontosabbak a földrajzi alapú elnevezések, és a népnévhez hasonló nevek esetében is a kutatás a földrajzi kifejezéseknek ad előnyt (például jászok helyett *Jászság*). A használt közigazgatási elnevezések nagyobb része eredetileg szintén valamilyen természetföldrajzi jelenségre alapozott tájnév volt. Mivel a népi tájszemlélet nem nevesíti a teljes magyar nyelvterület különböző vidékeit, és mivel a néprajzi kutatás feltárhat olyan területi csoportokat is, amelyek a népi megközelítés nem ismer, ezekre Borsos Balázs szerint mesterséges neveket kell alkalmazni BORSOS B. (2011.) [pp. 20-21.], ugyanakkor ezek a térképi ábrázolásra jórészt alkalmatlanok. Tehát a néprajztudomány, a földrajztudományhoz hasonlóan, létrehozott mesterséges tájneveket, annak érdekében, hogy a kutatásával feltárt egyes néprajzi csoportok „nevesíthetőek", ill. térbe helyezhetőek legyenek. Utóbbi kutatásának térképre vihetőségét is célozza; névanyagának kialakításával létrejött a néprajzi tájak beosztási rendszere, amelynek tagolásásra a *kulturális régió* megnevezést alkalmazza.

A néprajztudomány a kulturális nagyrégiók elkülönítésére a magyar tájnévadástól idegen égtáj-rendszert használja, így Nyugati, Északi, Középső, Átmeneti és Keleti nagyrégiót különít el, de megjegyzi, hogy ezeket a könnyebb azonosíthatóság kedvéért „földrajzi eredetű tulajdonevekkel" (idézőjel tőlem; F.I.) is jelölhetjük: Nyugati nagyrégió = *Dunántúl–Kisalföld*, Északi nagyrégió = *Felföld*, Középső nagyrégió = *Alföld*, Átmeneti nagyrégió = *Északkelet-Alföld* vagy *Felső-Tisza-vidék*, Keleti nagyrégió = *Erdély* BORSOS B. 2011 [p. 21.]. A nagyrégiós felosztás alatti szintek esetében a néprajzkutatás már nem tudja következetes struktúrában lefedni a teljes magyar nyelvterületet. Még az esetenként néhány településre, ill. néhány tíz négyzetkilométerre kiterjedő kisrégiókat tekintve is akadnak olyan területek, amelyeket sem meghatározni, sem beosztani nem lehet BORSOS B. (2011.) [p. 22.]. Ez a megállapítás alátámasztja a néprajzi tájfelosztás „lyukasságát", azonosulva azzal a ténnyel, hogy a népi tájszemlélet sem tudta és akarta a területet

hierarchikusan maradéktalanul tájakra osztani. A magyar néprajztudomány vizsgálata általában kizárólagosan a magyar etnikai terület néprajzi viszgálatával és táji elkülönítésével foglalkozik. Ugyanakkor a *Kárpát-térség* számos – a szomszéd népeket érintő –, nem magyar néprajzi tájjal is rendelkezik, amelyeknek a térképi ábrázolásban meg kell jelenniük. Ezek felkutatása és jellemzőinek megállapítása – a térképi ábrázolhatóság érdekében – a térképész feladatatát képezik.

Mindenképpen meg kell említenünk, hogy a néprajzi tájrendszer részét képezi a kis földrajzi részleteket jelölő határnevek köre, amelyek azonban külön térképészeti fogalmi kategóriák.

8.2. Történeti-földrajzi tájak

A közigazgatási alapú tájrendszer kialakulása elsőként magában a közigazgatásban öltött testet. Ez a táji alap *Magyarország*on a vármegyerendszer évezredes fennállásának eredményeként alakult ki; a táji tényezők alapja az élő közigazgatás volt, a közigazgatási egységek, a vármegyék, adták a területi tájékozódás egyik alapját. A vármegyei igazgatás a XX. században komoly területi és névváltozásokon ment keresztül. Egyrészt a trianoni békediktátum nyomában kialakult változások, másrészt a modern közigazgatás adta területi és névanyag-beli átalakulás okozta, hogy a táji elkülönítés és a közigazgatás korábbi egyezése több területen is eltért és ma is eltér egymástól. Ennek eredményeként alakult ki a *történeti-földrajzi tájnévanyag*, amelyet az előbbiek alapján *az egykori közigazgatási egységek nevének tovább élő formáiként* definiálhatunk. Létrejöttük megértéséhez lássunk példákat:

Az 1950-ben alakult *Borsod-Abaúj-Zemplén* megye *Borsod, Abaúj-Torna* és *Zemplén* megyék összevonásával keletkezett. Így ezek a megyék megszűntek, területük betagozódott egy új közigazgatási egységbe. Ugyanakkor az egykori megyék neve nem tűnt el, azok lokalizálásként az ott élők körében tovább élnek, így az összevont megyedarabok neve külön-külön már nem közigazgatási egységek neveként, hanem történeti-földrajzi névként élnek tovább. Egy *Sátoraljaújhely* környéki ember az „új” megyében sem tartotta magát borsodinak, (de nem is nevezte magát borsod-abaúj-zempléninek), ő továbbra is zempléni maradt. Ennek okán beszélhetünk történeti földrajzi tájról, hiszen a volt megyenév, mint lokális meghatározás, mint az azonosságtudat kifejezője tovább él, használatban van. Ugyanakkor a *Zemplén* név nem természetföldrajzi tájnév, nem tagolható be a

természetföldrajzi tájak rendszerébe, ezért más térképi besorolást kell kapnia. *Borsod-Abaúj-Zemplén* névvel új közigazgatási név keletkezett, ugyanakkor az új megyét alkotó, korábban önálló részek történeti-földrajzi nevekké válva, lévén nem természetföldrajzi tájak, új kategóriaként jelentek meg a kartográfiában; létrejött a *Borsod, Abaúj* és *Zemplén* (valamint *Torna*) történeti-földrajzi tájnév, amelyet külön kategóriaként, vagyis külön jelkulcsi elemként, a természetföldrajzi nevektől eltérő betűjellemzőkkel, de azokkal együtt felveszünk a térképi névrajzba.

Az egykori közigazgatási egységek nevének tovább élése nem magyar sajátosság. *Európa* és a *Világ* más területein is jelen vannak a történeti-földrajzi tájnevek. Nézzünk ismét egy példát: az *Osztrák–Magyar Monarchia* egykori örökös tartománya *Galícia*, közigazgatási szerepe, tartományi léte 1918 után megszűnt. Területe előbb Lengyelországhoz, majd a II. világháború után kettéosztottan, részben a *Szovjetunió*hoz, később a függetlenedő *Ukrajná*hoz került. Mindkét országban kisebb közigazgatási egységek működnek, *Lengyelország*ban, a történeti-földrajzi tájakhoz csak kis mértékben igazodó, vajdaságok (województwo), *Ukrajná*ban területek (oblasztyej) adják a közigazgatás felső szintjét. Ennek ellenére *Galícia* a mindennapi kommunikációban, a lokálpatriotizmusban élő név, használatban van, tehát létezik. Már nem igazgatási területegység, hanem táj, amelynek azonban megvannak a maga határai, történeti-földrajzi egységgé lett. Hozzá hasonlóan sorolhatnánk a *Kárpátok* külső oldalának más történeti-földrajzi tájait is, egykori osztrák tartományokat: *Morvaország, Szilézia*, az említett *Galícia, Bukovina*. A sor folytatódik: *Románia* mai területe közigazgatásilag megyékre (judeţ) oszlik, de ott vannak, élnek az ország nagy történeti-földrajzi tájai: a *Kárpátok*on belül a magyarsághoz is tartozó *Erdély* (egykoron autonóm terület, fejedelemség), *Máramaros* (egykori magyar vármegye), *Részek* (egykor *Erdély* csatolt része), *Temesköz (Bánság)* (egykor a Habsburgok által kialakított Szerb vajdaság és Temesi bánság, ma megosztva *Szerbia* és *Románia* között), a *Kárpátok*on kívül *Havasalföld, Moldva* (egykoron magyar lakosságú tájak, később román fejedelemségek). E példákból is látszik, hogy egy terület közigazgatási különállásának megszűnése után is rendelkezhet saját, használt névvel, amely a történelmi hagyományok, népének egykori összetartozása alapjain áll. Élő neve így nem csak a mindennapok, hanem a térképi névrajz élő része is, ugyanolyan része, mint a természetföldrajzi tájnevek.

Ugyanakkor a megszűnt közigazgatási egységek nem lesznek minden esetben történeti-földrajzi tájnevek. A fentiekben bemutatott példák alapján nem szabad általánosítanunk. A mai *Komárom-Esztergom* megye *Borsod-*

*Abaúj-Zemplén*nel egy időben, 1950-ben (akkor csak *Komárom* néven) alakult meg *Komárom* és *Esztergom* megyék Magyarországnál maradt területeiből. De e megyék nevei esetében nem beszélhetünk külön komáromi és esztergomi azonosságtudat éléséről, így a két eredeti megyedarab neve nem vált történeti-földrajzi tájjá.

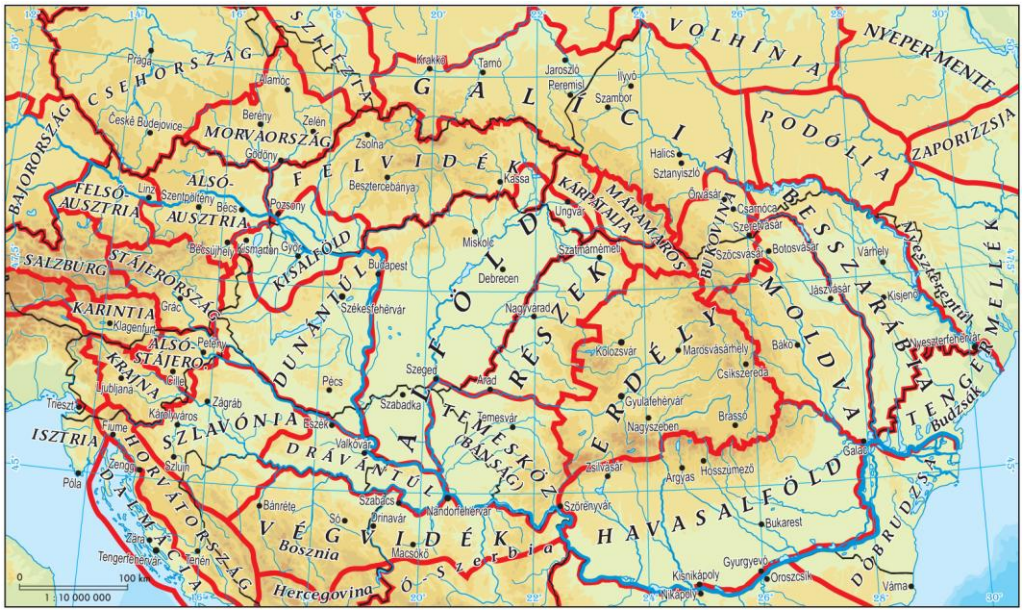
CSEHORSZÁG
SZILÉZIA
GALICIA
VOLHÍNIA
NYEPERMENTE
PODÓLIA
ZAPORIZZSIA
BAJORORSZÁG
MORVAORSZÁG
FELVIDÉK
ALSÓ-AUSZTRIA
FELSŐ-AUSZTRIA
SALZBURG
STÁJERORSZÁG
KARINTIA
ALSÓ-STÁJERO
KRAJNA
KISALFÖLD
DUNÁNTÚL
KÁRPÁTALIA
MARAMAROS
BUKOVINA
BESSZARÁBIA
MOLDVA
ALFÖLD
ERDÉLY
TEMESKÖZ (BÁNSÁG)
TENGERMELLÉK
ISZTRIA
SZLAVÓNIA
DRÁVANTÚL
VÉGVIDÉK
HORVÁTORSZÁG
DALMÁCIA
Bosznia
Hercegovina
Szerbia
HAVASALFÖLD
DOBRUDZSA
Budapest
Debrecen
Miskolc
Szeged
Pécs
Kassa
Lwów
Tarnów
Jaroslaw
Ilyvó
Szambor
Halics
Sztanyiszló
Munkács
Csáfóca
Szatmárnémeti
Nagyvárad
Kolozsvár
Marosvásárhely
Csíkszereda
Gyulafehérvár
Nagyszeben
Brassó
Temesvár
Arad
Szabadka
Baja
Bécs
Pozsony
Győr
Graz
Klagenfurt
Ljubljana
Zágráb
Fiume
Triesztt
Pola
Zara
Szarajevó
Tengerfehérvár
Belgrád
Bukarest
Galac
Braila
Jászvásár
Botosvásár
Szőcsvásár
Szatmárnémeti
Nyeszterfehérvár
Kisinyó
Kisnikápoly
Nikápoly
Gyurgyevó
Oroszcsik
Váma
Varnyely
Argyas
Hosszumező
Csíkszereda
Csíkszeredai
Szörényvár
Nándorfehérvár
Temesvár
Szabadka
Szabadka
Bánréte
Sió
Szabadka
Macsókő
Valkóvár
Szlavónia
Szluin
Zenge
Tenger
Tenger
Tenger

át a *Kárpát-térség* történeti-földrajzi–néprajzi tájait a nagytáji besorolhatóság sorrendjében.

8.3. A Kisalföld néprajzi nagytáj

A *Kisalföld* magyar néprajzi nagytáj, amely az *Alföld* párjaként, a XVIII. századra kialakult tájfogalom. A *Kisalföld* név *Pozsony, Győr* és *Komárom* városok tágabb térségét, valamint a *Duna* nagy kiterjedésű síksági medencéjét jelöli. Azt követően keletkezett, amikor az *Alföld* már nem az ország délen fekvő területeit jelölte, hanem a *Duna* és a *Tisza* menti síkvidékek, illetve általában a síkvidék megjelölésére szolgált KÓSA–FILEP (1978). Kartográfiai értelmezésben a *Kisalföld* néprajzi tájfogalma és természetföldrajzi kiterjesztése lényegében megegyezik. Mindkét értelmezés a domborzathoz igazítottan a *Duna* két oldalán elterülő síkvidéki területet jelöli.

A *Kisalföld* táji jellemzőinek két nagy típusa van: a *Duna* és mellékfolyói által szabdalt, erősen besüllyedt, hordalékkúpos, egykor vízjárta vidékek (pl. *Vízköz*) és az ezt övező, több lépcsőben teraszos, magasabb fekvésű, jóval szárazabb, helyenként dombossá váló területek (*Sokoró, Győri puszták, Bársonyos*).

A vezérek korától a *Kisalföld* az egyik legfontosabb és legjellemzőbb magyar településterület volt. Már korán egyházi központok, *Győr, Nyitra, Győrszentmárton* (*Pannonhalma*)[701] stb. alakultak ki területén. A nagytáj nyugati részein korán jelentkező német etnikai expanzió miatt a XIII. századtól folyamatos német beáramlás volt jellemző. Emiatt az addig magyar lakosságú nyugati területek a XV. századra jelentősen németté váltak, egy-egy kistáji központ magyar jellege is elhalványult, ezt tapasztalhattuk pl. *Sopron* város esetében. A *Kisalföld* északi területein a magyar népterület a folyóvölgyekbe (*Vág, Nyitra, Garam*) is felkúszott, de később itt a déli irányú szláv etnikai terjeszkedés délebbre tolta a nyelvhatárt KÓSA–FILEP (1978).

A X. századtól kialakuló vármegyerendszerben *Pozsony, Moson, Sopron, Győr, Nyitra, Bars* és *Komárom* vármegyék alakultak meg a *Kisalföld* területén. Az *Ausztria*, a *Felvidék* és a *Dunántúl* irányából erre futó közlekedési utak itt keresztezték egymást, ezért a táj részben Magyarország kaputerületévé vált, illetve a városoknak jelentős átmenő kereskedelmi forgalma is volt. Területi viszonylatban itt jött létre a legtöbb szabad királyi város: *Pozsony,*

[701] Egy 1001-ben kelt leírás szerint a *Pannónia* helység feletti hegyen áll a Szent Márton monostor, innen kapta később az alatta elterülő falu a *Szentmárton* nevet, amely később *Győr* vármegyéhez tartozása miatt *Győrszentmárton* lett. A helység neve 1965-től *Pannonhalma*.

Győr, *Komárom*, *Ruszt [Rust]*, *Sopron*, illetve városi ranggal rendelkező település: *Óvár*, *Érsekújvár [Nové Zámky]*, *Szenc [Senec]*, *Somorja [Šamorín]*, valamint mezőváros: *Sellye [Saľa]*, *Galánta [Galanta]*, *Dunaszerdahely [Dunajská Streda]*, *Nagymegyer [Veľký Meďer]*, *Ógyalla [Stará Ďala]*, *Moson*, *Kapuvár*, *Csorna*, *Csepreg*. A *Kisalföld* településhálózatát a középkorban sűrűn települt aprófalvak jellemezték. A *Rába–Vág* vonalától keletre a török hódoltság és a Habsburg háborúk idején a községek nagy része elpusztult. Az eredetihez közeli településhálózat csak a *Tóköz* és a *Felső-Csallóköz* területén maradt meg. Az újjátelepülés néhol a késő középkorit megközelítő sűrűséggel történt, másutt, mint pl. a *Győri-puszták*on az alföldi nagy határú községekhez, városokhoz hasonló településhálózat jött létre, és nagy területek maradtak lakatlanok. A XVIII. századra a *Kisalföld* népsűrűsége meghaladta az országos átlagot, sűrűn települt terület lett, kialakulásában komoly szerepe volt az *Alföld*ről és a *Dunántúl*ról, valamint a táj keleti peremeiről ide menekült népességnek. Ez az oka annak, hogy a táj nyelvjárási képe töredezett. A XVII. század végétől a *Kisalföld* népe is kivette részét az ország lakatlan tájainak újjáépítéséből. Ennek következtében ekkor déli irányba erősebben módosult a magyar–szlovák nyelvhatár is.

A *Kisalföld* eredetileg katolikus népessége a reformáció során már korán nagy tömegben vált protestánssá. A magyar evangélikusok legfontosabb területe alakult ki *Sopron* és *Győr* vármegyékben. A XVII. század folyamán kibontakozó ellenreformáció jelentős sikereket ért el a városokban, mezővárosokban, népesebb falvakban, nemesi birtokokon, kisnemesi falvakban, azonban korántsem tudott maradéktalanná válni, ma is jellemzőek a két, illetve három vallású falvak.

A *Kisalföld* belső területei a XV. század végén az ország legfejlettebb paraszti kultúrájú vidékei közé tartoztak. A paraszti közösségek önállósulását a XVI–XVII. század folyamán megerősödő nagybirtokrendszer szoros korlátok közé szorította. A *Kisalföld* nagytáj népe a XVIII–XIX. század folyamán gazdasági értelemben gyengébben fejlődött, társadalmi szerkezetében merevebb, kultúrájában archaikusabb s egyben kiegyenlítettebb maradt. A kisalföldi parasztság helyzete a XIX. század második felétől az árvízlecsapolások és vízrendezések korától kezdve kedvező helyzetbe került, mivel a táj termelési adottságai nem változtak meg olyan gyökeresen, mint az *Alföld*ön. Számos fontos szál fűzi a *Kisalföld* népi kultúráját az *Alföld* központi területeihez, de közvetlen kapcsolatai a középkori párhuzamos fejlődés következtében sok rokon vonást mutatnak a szomszédos cseh–morva és osztrák alföldi tájak paraszti kultúrájával is KÓSA–FILEP (1978).

A *Kisalföld* néprajzi nagytáj részei:

(1)Mátyusföld[702] [szlovákul *Maťúšové zemé*]
Magyar és szlovák néprajzi táj az egykori *Pozsony* és *Komárom* vármegyében a *Csallóköz*től északra, a *Kis-Kárpátok*tól, *Hegyalatt*-tól keletre a *Vág*ig terjedő sík vidéki terület élő népi neve, amely a *Vízköz*t is magába foglalja. A tájnév a természetföldrajzi beosztás része is, nagyjából az előbbi kiterjesztésel, KPTTB a néprajzi beosztásból „emelte át" rendszerébe, ezzel is közelítve egymáshoz a két szemléletet. Korábban a természetföldrajzi rendszerek nem alkalmazták a *Mátyusföld* nevet. A *Mátyusföld*et a néprajzi irodalomban több szerző jóval szélesebben értelmezi. Hozzászámítják a történeti *Komárom* és *Esztergom* vármegye *Duná*tól északra eső vidékeit, amelynek nevezetes helységei: *Naszvad [Nesvady], Martos [Martovce], Ógyalla [Hurbanovo], Bátorkeszi [Bátorove Kosihy], Párkány [Štúrovo], Kéménd [Kamenín]*.

(2) Garam mente (***Alsó-Garam mente***)[703] [szlovákul *Dolnehronie*]
Magyar néprajzi táj a *Garam* folyó *Léva*tól *[Levice]* a torkolatig húzódó völgyének falvait foglalja magába, egykor *Bars, Komárom* és *Esztergom* vármegyékbe esett területe. Nyugatról a *Nyitra* folyó, keletről az *Ipoly* vízválasztója határolják. A *Garam*nak az egykori *Gömör* és *Zólyom* vármegyékbe eső szakaszához, a *Felső-Garam menté*hez viszonyítva nevezik *Alsó-Garam-menté*nek is. Térképen felvesszük a *Garam mente* nevet, de az ábrázolásban legtöbbször csak a *Garam völgyé*be helyezve jelenítjük meg, ezzel a fentiekben leírt *Nyitra* folyó–*Ipoly menti hátság* közti kiterjesztés a térképi ábrázolásban nem jelentkezik. A természetföldrajzi szemlélet a néprajzi táj nevét a *Zsitva* és a *Garam* között déli irányban lehúzódó alacsony dombsor jelölésére felhasználta és *Garam menti hátság* néven beépítette rendszerébe. E dombvidék régi népi neve ***Cser***. Az *Ipoly* és a *Garam* torkolatvidéke közti hegyeket, a természetföldrajzi tájbeosztásban szereplő *Ipoly menti hátság*ot ***Hegyfarok***nak nevezik. Mindkét név elhalványult néprajzi tájnév, térképi alkalmazása nem jellemző. A *Garam mente* nevezetes községei *Bény [Bíňa]* és *Kéménd [Kamenín]*. Az északi részen számos református vallású község található (pl. *Nagysalló [Tekovské Lužany], Garamszentgyörgy [Jur nad Hronom], Óbars [Starý Tekov]*). Vásáros központjai a jelentős mezővárosi és

[702] *Mátyusföld*: nevét Csák Máté főnemesről kapta, akinek birtokai javarészt e területen feküdtek a XIV. században. Első okleveles említése 1384-ből való (terrae Mathei).
[703] *Garam mente, Alsó-Garam mente*: névadója a *Garam* (szlovákul *Hron*, németül *Gran*) folyó.

közigazgatási múltú *Párkány [Štúrovo], Léva [Levice]* és *Ipolyság [Šahy]*. A táj Trianon óta Szlovákiához tartozik.

(3) Vízköz (***Vágköz***)[704]
Magyar néprajzi táj az egykori *Pozsony* vármegyében a *Kis-Duna* és a *Dudvág* közötti területen, így a *Mátyusföld* egyik kis területű résztája. A név a *Kis-Duna* és a *Dudvág* közötti területet jelöli, amelyet a természetföldrajzi szemlélet is átvett, értelmezése a néprajzival azonos. Fontosabb települései *Jóka [Jelka]*, *Tallós [Tomášikovo]*, *Nagyfödémes [Veľké Úľany]*.

(4) Csallóköz[705] (*Aranykert, Nagy-Csallóköz*) [szlovákul *Žitný Ostrov*]
Magyar néprajzi, s egyben természetföldrajzi táj is. A *Duna* legnagyobb szigete, északról a *Pozsony*nál kiszakadó *Kis-Duna*, majd a vele *Gúta [Kolárovo]* községnél egyesülő *Vág* felvétele után, *Komárom*nál az *Öreg (Nagy)-Duná*ba ömlő *Vág-Duna* határolja. Nevét az egykori önálló *Csalló* folyótól kapta, egyes vélemények szerint a *Kis-Duna* középkori neve volt *Csalló*. A *Csallóköz* egykori *Pozsony* vármegyéhez tartozó részének neve ***Főtáj***, az egykori *Komárom* vármegyéhez tartozó része pedig ***Altáj*** néven is ismert. A két név a „felső Csallóköz" és az „alsó Csallóköz" népi megnevezése. A *Csallóköz* önálló táji része a ***Csilizköz***. A *Csallóköz* nevét a természetföldrajzi tájszemlélet is alkalmazza beosztásában, ebben az értelmezésben a táj határai is megegyeznek a néprajzival. Ugyanakkor a *Csallóköz* két részének a *Főtáj*nak és az *Altáj*nak természetföldrajzi megfelelője a *Felső-Csallóköz* és az *Alsó-Csallóköz* név. A térképi ábrázolásban gyakoribb e két név alkalmazása. Egykor vásáros, ma jelentős központjai: *Somorja [Šamorín], Dunaszerdahely [Dunajská Streda], Gúta [Kolárovo], Komárom és Pozsony.*

(5) Csilizköz[706]
Magyar néprajzi, egyben természetföldrajzi táj, a *Csallóköz* egykori *Győr* vármegyéhez tartozott része, a *Csiliz* patak és a *Duna* által közrefogott terület. Nevét a *Duná*hoz csatlakozott *Csiliz* folyómederről nyerte, amely elválasztotta a *Csallóköz*től. A táj *Csilizpatas [Pataš], Csilizradvány [Čiližská Radvaň],*

[704] *Vízköz, Vágköz*: a *Vízköz* jelentése 'több víz által közrefogott terület', amely a *Kis-Duna* és a *Dudvág* között fekvő több folyóág jelentlétére utal; „vizek köze". A *Vágköz* névadója a *Vág* folyó, ez esetben a *Dudvág*, ennek jelentése 'dudva ág' = 'fattyú ág'.
[705] *Csallóköz*: neve a középkori *Csalló* folyótól ered. A *Csalló* pontos lokalizálása kérdéses, egyes feltevések szerint a *Kis-Duna* eredeti neve volt.
[706] *Csilizköz*: névadója a Csiliz patak.

Balony [Baloň], Csiliznyárad [Ňárad], Kulcsod [Kľúčovec], Szap [Sap], és *Medve [Medveďov]* településeket foglalja magába. Trianonig területe *Győr* vármegye *Tószigetcsilizközi* járásába volt beosztva.

(6) Szigetköz (*Kis-Csallóköz*)
Magyar néprajzi és természetföldrajzi táj, amelynek határai a *Duna* fő ága és a belőle *Dunacsún [Čuňovo]* és *Dunakiliti* között kiágazó, *Vének*nél visszatorkolló *Mosoni-Duna*. Területének északi része a ***Felső-Szigetköz*** vagy ***Főtáj*** *Moson* vármegye, déli része az ***Alsó-Szigetköz*** vagy ***Altáj*** *Győr* vármegye területéhez tartozott. A *Szigetköz* megnevezés találóan jellemzi fizikai földrajzi arculatát, amely gazdálkodását, életmódját a vízrendezések befejezéséig közvetlenül megszabta, úgyszólván egész területe mozaikszerűen tevődik össze folyómedrek, erek, fokok, holtágak szabdalta szigetekből.

(7) Tóköz[707]
Magyar néprajzi és természetföldrajzi táj, amely a *Rábaköz* területéhez északkelet felől csatlakozik, a *Hanság*gal szomszédos. Mély fekvésű sík vidék, felszínét a *Rába, Rábca, Mosoni-Duna* hajdani elhagyott folyómedrei és a medermaradványokban visszamaradt tavak tetszik jellegzetessé. A *Tóköz* területét természetföldrajzi értelmezésben is elkülönítik, de ez esetben a *Rábaköz* kistáj kistájrészleteként határozzák meg.

(8) Rábaköz[708]
Magyar néprajzi és természetföldrajzi táj, a *Rába*, a *Hanság* és a *Nagyerdő* közé eső, az egykori *Sopron* vármegyéhez tartozó, mély fekvésű, vízjárta terület. Központi települései *Kapuvár* és *Csorna*, jelentős mezővárosi központok voltak *Beled* és *Szany*.

(9) Moson [németül *Wieselburg*, szlovákul *Mošoň*]
Történeti-földrajzi táj, az egykori *Moson* vármegye területe. Sík vidék, nyugatról a *Fertő* tó, illetve a *Lajta-hegység* északi része, valamint a *Lajta* folyó és az *Őrvidék* (*Burgenland*) nyugati határa (az egykori magyar–osztrák határ) adja határát. Területén fekszik a *Fenyér* és a *Felső-Szigetköz* néprajzi táj. Természetföldrajzilag a *Fertőzug* és a *Mosoni-sík* tartozik hozzá. *Moson*

[707] *Tóköz*: a táj neve abból adódik, hogy eredeti természetes állapotában, a vízszabályozások előtt, itt tavak sora csillogott. E tavak a névadók, amelyek északon a *Rábcá*nál, keleten a *Rábá*nál „végződtek".
[708] *Rábaköz*: névadója a *Mosoni-Duná*ba torkolló *Rába* folyó. A „folyamközi névadás" csorbul a *Rábaköz* esetében, mivel északi határoló vízei a „tavak" a *Tóköz* területe.

legfontosabb települése *Mosonmagyaróvár*[709], jelentős helységei: *Féltorony [Halbturn]*, *Pándorfalu [Parndorf]*, *Jánossomorja*[710], a Mária kegyhely *Boldogasszony [Frauenkirchen]*, *Mosonszolnok*, és az Árpád-kori templomáról híres *Lébény*.

(10) Fenyér[711] [németül *Heideboden*]
Német néprajzi táj, a *Duna* és a *Lajta* közötti síkvidék, természetföldrajzi értelmezésben megfelelője a *Lajtazug*. A helynévanyag alapján nyomon követhető a korai magyarság jelenléte, amely az Árpád-kori német-osztrák hadak gyakori betörései miatt szinte teljesen kipusztult, így helyükre korán heidebauerek[712] települtek.

(11) Pusztahát[713] (***Nyulasok***)[714] [németül *Parndorfer Heide*]
Német néprajzi táj, közvetlenül a *Fertő* medencéje fölött *Moson* területén, attól északra, környezetéből alig 30 méterrel, mégis látványosan kiemelkedő fátlan pusztaság. A táj *Pusztahát* nevét a földrajzi jellemzők ténye adja, amely középkori eredetű. A *Nyulasok* névadója a nyulak. A vidék szélesen elhúzódó lapos területén sok volt az apróvad, főleg a nyúl, ezért a *Moson* megyei magyarok, sőt a *Fertő*n túli osztrákok is a „nyulasok lapályá”-nak mondták, lakóit pedig nyulasoknak csúfolták. Fontos helysége *Pándorfalu [Parndorf], Zurány [Zurndorf], Miklóshalma [Nickelsdorf]*, *Hegyeshalom*. A táj természetföldrajzi értelmezésben a *Pándorfalvi-fennsík* nevet kapta, nagyobbik része Ausztriához, keleti kis része Magyarországhoz tartozik.

(12) Fertő-vidék[715]
Magyar és német néprajzi táj, a *Fertő* tó tágabb környezetének neve, amely az egykori *Sopron* és *Moson* vármegyéhez tartozott. Északi része trianon óta Ausztria területe. A tó szeszélyes vízjárású, gyakran kiszáradt, de gyakran huzamosabb ideig magas vízállású volt. Sekély vizét a tartósabb széljárás

[709] *Mosonmagyaróvár* 1939-ben *Moson* és *Magyaróvár* egyesítésével jött létre. Ezt megelőzően, még 1905-ben csatolták *Lúcsony* községet *Magyaróvár*hoz. Így a városnak ma három nagy városrésze van.
[710] *Jánossomorja*: *Pusztasomorja* és *Mosonszentjános* egyesítésével, 1970-ben jött létre *Jánossomorja*. Ezt megelőzően még 1950-ben egyesítették *Mosonszentpéter* és *Mosonszentjános* községeket *Mosonszentjános* néven.
[711] *Fenyér*: A fenyér közszói jelentése; mészben szegény, savas talajon termő törpecserjékkel ritkásan benőtt élőhely, e növénytakaró jellemző e vidékre is.
[712] heidebauerek: a *Moson* területén élő németek megnevezése. Nevük a *Fenyér* német nevéből a *Heidebodenb*ől származik.
[713] *Pusztahát*: „puszta hát” = ’füves, fátlan magasabb vidék, csupasz táj’.
[714] *Nyulasok*: névadója a mezei nyúl (Lepus europaeus) nevű apróvad.
[715] *Fertő-vidék*: neve magyar köznévi eredetű beszélő név, „fertő” = ’sekély vízű tó, alacsony vízállás’.

elsodorja s a tó egyes részein felduzzasztja, így az északi-északnyugati szél a déli partnál árvizet, északon víztelenséget okozhat. Kiterjedt nádterületei vannak, kiváló halászóvíz. Nyugati és déli partjain, a szomszédos dombokon kiváló minőségű szőlőterület övezi, ezért borvidék alakult ki.

(13) Hanság[716] [németül *Waasen*]
Magyar és német néprajzi, egyben természetföldrajzi táj, a *Fertő-vidék,* a *Rábaköz*, a *Tóköz*, valamint a *Mosoni-sík* között elterülő, mély fekvésű, vizenyős, lápos, mocsaras terület. Területe *Sopron, Győr, Moson* vármegyékhez tartozott, északnyugati része Trianon óta Ausztriához tartozik. A tájat azonos névvel a természetföldrajzi szemlélet is elkülöníti. A környezet magyar lakossága *Hany*nak nevezi a lápot.

(14) Nagyerdő[717]
Magyar néprajzi táj, az egykori *Sopron* vármegye *Fertő-vidék*étől délre, a *Rábaköz*től nyugatra a *Répcé*ig terjedő területe. Nyugatról nagyjából a *Sopron–Sárvár* közötti út határolja, de valószínűleg korábban a dombvidék peremén a magyar nyelvhatárig kiterjedt. Természetföldrajzi értelmezésben a *Vas–Soproni-völgység Ikva-sík* és *Répce-sík* kistájai fedik nagyjából területét. A *Nagyerdő* tájképileg sík vidék, táji arculatát összefüggő, hatalmas erdőterülete határozta meg, amely a szomszédos erdőségekkel is szerves kapcsolatban volt. Erre utal a *Nagyerdő* megnevezés és a mellette használt *Cser* név is.

(15) Sokoró[718]
Magyar néprajzi, egyben természetföldrajzi táj, a *Ménfőcsanak–Bakonypéterd* között elterülő löszös, homokos talajú dombvidéki terület az egykori *Győr* vármegyében. Domborzatilag három vonulat alkotja: *Szemere, Csanak* és *Pannonhalma*. A *Tényői-völgy* két részre osztja. A táj természetföldrajzi értelmezésben hasonló határokkal, de *Pannonhalmi-dombság* névvel jelentkezik és a *Bakonyerdő* nagytájhoz tartozik. Így a néprajzi–természetföldrajzi viszonylat ez esetben nagyon jelentős eltérést mutat.

[716] *Hanság*: neve a népnyelvben ma is élő, de oklevelekben már a XI. században előforduló, 'mocsár, láp, mocsaras, ingoványos terület' jelentésű „hany" szavunkból származik. A vidék magyar lakossága ma is hanynak nevezi a lápot. A –ság, -ség képző a magyarban vaminek a kiterjesztése; „han-ság" = 'lápos táj'.
[717] *Nagyerdő*: névadója középkori arculatát meghatározó összefüggő, egykori erdőtakaró.
[718] *Sokoró*: más néven, régiesen *Sokorú*.

(16) Sokoróalja[719]

Magyar néprajzi, egyben természetföldrajzi táj, a *Sokoró* tágabb környezete, az egykori *Győr* vármegye területén *(Sokoróalji járás)*. Nagyjából a Győr–pápai vasútvonal és a Győr–székesfehérvári műút közötti terület. Hozzátartozik *Pannonhalma* környéke is. A természetföldrajzi tájrendszerbe is beépített név, hasonló határokkal s szintén a *Kisalföld* részeként értelmezve.

(17) Győri-puszták[720]

Magyar néprajzi és természetföldrajzi táj, az egykori *Győr* és *Komárom* vármegye *Duna* melléki, a *Rábá*tól keletre fekvő, a *Sokoróaljá*tól, a *Bársonyos* vidékétől északra elhelyezkedő, sík, helyenként kissé dombosodó, részben homokos, kavicsos, alacsonyabb fekvésű, teraszos terület. A *Dunába* közvetlen leszaladó patakok, a Bakony erek csapadékát gyorsan összegyűjtik, elszállítják, így száraz terület. A *Győri puszták* területének természetföldrajzi értelmezésben a *Győr–Tatai-teraszvidék* és a *Kisbéri-medence* kistáj feleltethető meg. Utóbbinak van egy *Győri puszták* nevű kistája. Így a néprajzi és a természetföldrajzi kiterjesztés jelentős méretbeni különbséget mutat. A *Győri-puszták* megjelölés a török pusztítás kezdeti korszakától élő tájnévvé vált. A közigazgatási beosztásban 1950-ig erre utalt *Győr* vármegye *Pusztai járás*ának megnevezése is.

(18) Bársonyos[721]

Magyar néprajzi és természetföldrajzi táj az egykori *Komárom* vármegye déli részén. Néprajzi értelmezésben vett *Kisalföld* peremterületi kistája, természetföldrajzilag a *Bakonyerdő Vértes és vidéke* középtájának kistája. Névadó községe a *Komárom* vármegyei *Bársonyos.*

---

[719] *Sokoróalja*: a név jelentéstartalma: 'a *Sokoró* lealacsonyodó átmenetitája'.

[720] *Győri-puszták*: neve *Győr* város nevéből és a „puszta" = 'nem önálló mezőgazdasági település' közszó összeolvadásából ered.

[721] *Bársonyos*: A kistáj nyugati szögletében fekszik *Bársonyos* település. Neve összefügg a táj nevével. Egy hagyomány szerint a települést és a vidéket is III. Henrik német–római császár sebesült katonáinak bársonypárnáiról nevezték el, akik abban a hitben, hogy I. András magyar király katonái üldözik őket, kifogták a lovakat a szekerekből és fegyvereiket, lószerszámaikat és párnáikat otthagyva elmenekültek. A *Bársonyos* név a táj nevén kívül helységnévként, s víznévként is előfordul.

(19) Cserhát[722] **(*Kemeneshát*)**[723]
Magyar néprajzi táj a *Rába* keleti partja mellett, a *Vasi-Hegyhát* folytatásában emelkedő dombvonulat. A táj földrajzi irodalomban használt neve *Kemeneshát*, népi-néprajzi alakja *Cserhát*. Természetföldrajzi értelmezésben több tájbeosztásban a *Kemeneshát* alak használatos, de a táj kiterjesztése nem egyezik a néprajzi területtel. KPTTB a *Kemeneshát*at kettéosztva, a *Cser* nevet használja az északabbra fekvő, alacsonyabb *Alsó-Kemeneshát*, és a *Vasi-Hegyhát* nevet a délebbre, délnyugatra húzódó *Felső-Kemeneshát* jelölésére, mindkettőt az *Alpokalja* nagytájba sorolva. Így a természetföldrajzi és a néprajzi értelmezés némileg különböző. Legészakibb települései *Sitke, Gérce,* középső részén *Kám, Egervölgy, Szemenye*, délen *Vasvár, Kismákfa, Nagymákfa*.

(20) Kemenesalja[724] (***Cser***)
Magyar néprajzi táj, a *Kemeneshát* keleti oldalán fekvő, a *Rába–Zala–Marcal* folyók által határolt terület. Egykor összefüggő erdőség volt, amire másik néprajzi elnevezése, a *Cser* utal. Természetföldrajzi értelmezésben is használt tájnév, az *Alpokalja* nagytáj része, de e kiterjesztésében szűkebb a néprajzi felfogásnál. Jellegében alföldies táj, alacsony dombvidék. Jelentősebb helyei *Káld, Hosszúpereszteg, Batyk, Türje*, mezővárosi központjaivá *Jánosháza* és *Celldömölk* fejlődött.

8.4. A Dunántúl néprajzi nagytáj

A *Dunántúl*[725] a *Duna* vonalától délre és nyugatra eső, az *Alpok* keleti nyúlványai és a *Mura*, valamint a *Dráva* által határolt magyar néprajzi nagytáj. A *Dunántúl* legkorábbi tájneveink közé tartozik, megjelenése a XIV. századra tehető. Természetföldrajzilag, vízrajzilag rendkívül tagolt, sokarcú táj, emiatt természetföldrajzi egységként nem értelmezhető. Ennek ellenére az élő népi tudatban jelenlevő, a mindennapokban használt tájnév, a magyarság nagytáji lokalizálásának egyik fontos eleme. Ugyanakkor az általánosan elterjedt

[722] *Cserhát*: a név a csertölgy (Quercus cerris L.) más néven cser, cserfa és a „hát” = ’alacsony kiemelkedés’ összetételből ered, jelentése ’cserfával benőtt alacsony dombvidék’.
[723] *Kemeneshát*: A „kemenes” régi magyar szó, jelentése ’kövecses’. A *Kemenes* rokon földrajzi nevei a *Kemej, Kemencs, Kemse, Kemesmál*.
[724] *Kemenesalja*: a név jelentéstartalma ’a Kemeneshát lealacsonyodó peremvidéke’.
[725] *Dunántúl*: a név jelentése a ’Dunán túl lévő terület’, amely a központi tájszemléletből keletkezett. A viszonyítás a *Duna–Tisza közé*n fekvő *Pest* városa, onnan nézve kezdetben a „Dunán túl lévő terület”, majd „Túl a Dunán” kifejezésekkel írtak, beszéltek a tájról. Ezekből vonódott össze a rövid, kifejező *Dunántúl* tájnév.

felfogással szemben történeti-földrajzi és néprajzi határait szűkebben vonják meg, a *Kisalföld* területe néprajzilag nem tartozik a *Dunántúl*hoz. Tehát az egykori *Moson, Győr, Komárom* vármegyék teljes egészükben, *Sopron* vármegye észak–északkeleti, keleti fele, a *Hanság* és a *Rábaköz*, a *Duná*tól északra fekvő alföldi jellegű területekkel alkottak társadalmi fejlődésüket, kultúrájukat tekintve, egységes arculatú tájat a *Kisalföld*et, amely külön néprajzi nagytájként nem a *Dunántúl* része.

A *Dunántúl* a vezérek kora óta a magyarság egyik legfontosabb településterülete, Magyarország legsűrűbben megült vidéke. A magyarság a *Dunántúl*on, az *Alföld*höz hasonlóan, avar, a nyugati részen székely, lakossággal került érintkezésbe, ezek később beolvadtak a magyar népterületbe. A Dunántúl délnyugati részén kisebb bajor népcsoportok jelenléte is kimutatható. E közösségekben a kereszténység már komoly hagyományokkal rendelkezett. Ezek a csoportok tarthatták fenn és örökítették át a paraszti gazdálkodásunk életében máig szerepet játszó dunántúli szőlőművelés ókori, sok helyütt kelta, hagyományait is. A középkori *Magyar Királyság* nagyon sok fontos állami, vallási és kulturális központja a *Dunántúl* területén alakult ki (*Fehérvár, Esztergom, Pécs, Veszprém, Győr, Pannonhalma* stb.). Településhálózata kiegyenlítetten fejlődött, bár a *Nyugat-Dunántúl* számos esetben szenvedett osztrák és cseh betörésektől, s ez a határsáv a német etnikai terület fokozatos előretörését indította meg a XIII. századtól, így jelentek meg a mosoni heidebauerek[726], a soproni heáncok[727] és poncihterek[728]. Az Árpád-korban meginduló városi fejlődés jelentékenyebb számban vonzotta a latin népeket, vallonokat és olaszokat, akiket később németek is követtek. A török és a török ellenes harcok a *Dunántúl* középső, déli és keleti részét elpusztította, de a *Nyugat-Dunántúl* jelentős részét is érintették a hadműveletek. A törökök elől menekülő magyarok a középkori nyelvjárási és néprajzi képet áttelepüléseikkel mozaikszerűvé tették. A magyar menekülőkkel egy időben a gradistyei horvátok[729] települtek le a *Nyugat-Dunántúlon*, jórészt ők adják ma az *Őrvidék* (*Ausztria Burgenland* tartománya)

[726] heidebauerek: *Moson* területén élő németek megnevezése. Nevük a *Fenyér* német nevéből a *Heidebodenb*ől származik.
[727] heáncok: az egykori Sopron vármegye nyugati részén élő németek. A heánc név eredete vitatott, a népetimológia igen sok magyarázatot ismer, van aki a német *jetzt* szó *hietz, hienz* nyelvjárási változatával, van, aki a Heinz személynévvel magyarázza eredetét.
[728] poncihterek: *Sopron*ban és környékén éslő németek, aki nevüket a német „Bohnenzüchter" = 'babtermelő' szóból kapták. Az elnevezés onnan adódik, hogy sok babból készült ételt fogyasztanak.
[729] gradistyei horvátok: az *Őrvidék*en (*Burgenland*ban) élő horvátok. Nevük a táj horvát *Gradišće* nevéből származik. Nyelvük a gradišćei horvát nyelv (gradišćasnkohrvatski jezik), amely a horvát nyelv ča nyelvjárásából önállósult nyelvváltozat.

horvát nemzetiségét. A *Dunántúl* keleti, *Duna* menti részén, a szerbek is jelentős telepeket mondhattak magukénak. A XVII. század végén, főként a XVIII. század folyamán különböző eredetű német csoportok érkeztek, amelyek részben újra föllendülésnek induló városaiban, részben falvaiban rendezték be otthonaikat, sokszor a telepítőktől kapott vagy kiharcolt jelentékeny szabadalmak birtokában. A zárt, lakatlan vagy alig lakott erdővidékeken, *Bakony*ban, *Gerecsé*ben, *Pilis*ben, szlovákokat telepítettek az uradalmak. A *Dunántúl* népe a reformáció időszakában részben az evangélikus egyházhoz – amelynek bázisterületévé a *Nyugat-Dunántúl* vált –, részben a református egyházhoz, ill. az unitárius egyházhoz – akik főként a *Dél-Dunántúl*on voltak otthonosak – csatlakozott. A rekatolizáció a török kiűzését követően állami, és katonai eszközökkel indult meg, aminek következtében a lakosság részben elvándorolt. Ekkor szűntek meg a dunántúli unitárius gyülekezetek. Ugyanakkor a Habsburg berendezkedést követően a német és szlovák nemzetiségű betelepülők között szép számmal jöttek evangélikus és református hívek is KÓSA–FILEP (1978).

Trianon után, az első jugoszláv állam kialakulását követően, jelentős számban költöztek el a dunántúli délszláv lakosság köréből a délszláv államba. A II. világháborút követően, nemzetközi rendelkezések alapján, nagyszámú német lakost telepítettek át Németország nyugati övezeteibe, helyükre részben a *Bukoviná*ból áttelepített magyarok, a bukovinai székelyek, részben a *Felvidék*ről, Csehszlovákiából kitelepített magyarok kerültek, hazai eredetű szegényparaszt telepesekkel együtt. A *Dunántúl* társadalmi fejlődését kiegyenlítettség jellemezte. Az egységesülő jobbágyság mellett jelentékeny létszámú szabadalmas és kisnemesi közösségek is megőrződtek. Jobbágyparasztságának polgárosulása korán megindult, azonban korántsem rétegződött olyan élesen, mint pl. az alföldi megyéké, és a jobbágyparasztság kevésbé tudott függetlenedni a földesúri hatalomtól, mint az alföldi mezővárosok társadalma. A *Dunántúl* paraszti műveltségét, kultúráját a sajátos helyzetű fejlődés következményeként a viszonylagosan kedvező anyagi helyzetből fakadó polgárosuló igényesség s egyben erősebb hagyományérzés, enyhe konzervativizmus jellemezte. A paraszti tömegek különleges helyzetű, kultúrájú világa alakult ki a majorsági gazdálkodást folytató uradalmak alkalmazottai, később pedig az uradalmak cselédsége körében. Elsősorban az óriási méretű nagybirtokok vetették vissza a *Dunántúl* parasztságát a fejlődésben. Ez az oka, hogy népének viszonylagos jóléte és polgárosuló kultúrája ellenére jelentékeny számban kellett földjéről kivándorolnia, ekkor keletkeztek *Szlavóniá*ban az újkori magyar közösségek, vagy életszintjük

fenntartása érdekében kénytelenek voltak az egyke önpusztító eszközéhez folyamodni, ahogy az az *Ormánság*ban történt KÓSA–FILEP (1978).

A *Dunántúl* néprajzi nagytáj részei:

(1)Bakony[730] [németül *Bakonyerwald*]
Magyar és német néprajzi, egyben természetföldrajzi táj, a *Dunántúl* középső részén végigvonuló középhegyvidék legmagasabb részének és környezetének nagyobb kiterjedésű területe. E néprajzi táj nevéből képződött a középhegységek sorát magába foglaló tágabb természetföldrajzi megnevezés (nagytáj) neve a *Bakonyerdő*. Természetföldrajzilag a *Tapolcai-medencé*től a *Móri-árok*ig tartó, az egykori *Veszprém* és *Zala*, kis részben *Fejér* vármegye területére eső táj, ma *Veszprém* és *Fejér*, legmagasabb része, 1999-től, *Győr-Moson-Sopron* megyéhez tartozik. A néprajzi értelmezésű *Bakony* északi része a *Magas-Bakony,* más néven *Öreg-Bakony*, déli, a *Balaton* melletti előtere a *Balaton-felvidék*, északi, északnyugati előtere a *Bakonyalja*. A *Bakony* természetföldrajzi értelmezésben több kistájra bomlik (*Északi-Bakony, Déli-Bakony*), így a néprajzi közelítés tágabb területet ölel fel. Peremének legfontosabb városias települése *Sümeg, Tapolca, Ajka* és *Veszprém*. Belső területe jórészt ma is aprófalvas, egyetlen korán kialakult városa *Zirc*. Jelentős települése *Bakonybél, Herend, Csesznek* és *Tés*.

(2) Bakonyalja[731]
Magyar néprajzi és természetföldrajzi táj, a *Bakony* északi, északnyugati előterén elhelyezkedő dombvidéki terület. A *Bakonyalja* a hegyvidékből lealacsonyodó, erdős dombvidék, amely átmenetet alkot a *Kisalföld* déli peremterülete felé. Természetföldrajzi értelmezésben területe két tájra a *Súri-Bakonyalja* és a *Pápai-Bakonyalja* területére bomlik.Nyugati előterében sajátos arculatú kistáj, történelmi borvidék, a *Somló környéke,* központja *Somlóvásárhely*. A *Bakonyalja* vásáros központja *Pápa* volt.

[730] *Bakony*: a „bakony" = 'áthatolhatatlan sűrű erdő, rengeteg' jelentésű ómagyar közszó. Az erdő szinonímájaként a középkori magyar nyelv számos más szót is használt. Ezek egy része tájszó: avas, bakony, bözsön, cilha, csalit, csebere, cseplye, csere, csutaj, gaj, gaz, gesztes, gyéres, haraszt, havas, husáng, lábas, pagony, rengeteg, rengetős, rezula, saggyás, serevény, stufer, surján, sűrű, szálas, vadon.
[731] *Bakonyalja*: a név jelentéstartalma 'a Bakony lealacsonyodó térszíne'.

(3) Balaton-felvidék

Magyar néprajzi és természetföldrajzi táj, a *Balaton* északi partján emelkedő, a *Bakony* déli előterét képező, hegy- és dombvidék, neve irodalmi eredetű. A név használata a természetföldrajzi tájbeosztásokban is megvan, kiterjedésében hasonló méretű tájat jelöl, mint a néprajzi értelmezés. A táj az egykori *Zala*, kis részben *Veszprém* vármegye igazgatása alá tartozott, 1950-től területét egyöntetűen *Veszprém* megyéhez csatolták. Fontos települése *Balatonalmádi*, *Balatonfüred*, *Tihany* és *Badacsonytomaj*.

(4) Balaton-mellék

Magyar néprajzi tájként a *Balaton* és a *Kis-Balaton* szűkebb környezetét a források változó kiterjedésben *Balaton-mellék* megnevezéssel adják meg. Elhatárolása mind természeti, mind gazdasági-földrajzi, mind történeti-néprajzi vonatkozásban heterogén együttest ad, részei a szomszédos tájak tartozékai. A *Balaton-mellék* fogalma főképpen a tó déli partja mentén fekvő településekre értendő, s mint ilyen, kis részben *Zala*, legnagyobb részben *Somogy* megye igazgatása alá tartozik. A *Balaton-mellék* fogalmának fenntartását elsősorban idegenforgalmi szempontok indokolják, természetföldrajzi értelmezésben a *Somogyi-parti-sík* név jelöli. A táj mai települései közül a kora-középkorban csak *Fonyód* létezett, a lakosság a mocsaras területen nem, csak a tőle délre fekvő enyhe lankákon telepedett meg. Fontos települései *Siófok, Fonyód* és *Balatonboglár*.

(5) Kis-Balaton

Magyar néprajzi és természetföldrajzi táj, egykoron a *Balaton* szerves része. A *Kis-Balaton* a *Balaton* nyugati végénél, a *Zala* torkolata előtt kialakult öböl, amely a XIX. század elején még nyílt vizzel rendelkezett, s ily módon összefüggő egységet képezett a *Balaton*nal. A ma is *Zala* és *Somogy* (vár)megye határát hordozó táj, mocsaras, lápos vízivilág, peremén magyar népességű falvakkal. A *Zala* szabályozását megelőzően e lápos, berkes terület magaslatain, szárazulatain védett községek rejtőzködtek. Települései elsősorban a *Kis-Balaton* peremén jöttek létre, ezek között legjelentősebb *Sármellék, Balatonszentgyörgy, Zalavár, Zalakomár*.

(6) Somogy, (***Somogyság, Somogyország***)[732]
Magyar néprajzi és történeti-földrajzi táj, a *Balaton* és a *Dráva* között elterülő változatos arculatú dombvidék. Területe kisebb néprajzi tájakra oszlik. A *Kapos* vonalától délre fekszik ***Belső-Somogy***. A *Dráva* felé síkságba lejtő, széles homokos völgyeinek a vizét a *Rinya* folyócska gyűjti össze, ez a *Rinya mente*. A ***Külső-Somogy***nak nevezett északi rész a *Kis-Koppány* és a *Nagy-Koppány* vízrendszerében fekszik, domborzatilag jóval tagoltabb. A két jellegzetes tájat az egykor mocsaras *Kapos völgy*, a *Víz mente* választja el. Nevezetes kistáj *Fonyód*tól nyugatra a *Balaton* hajdani öble, később mocsárvilág a ***Nagyberek***, és a *Kaposvár*tól délre eső erdős ***Zselicség***.

(7) Külső-Somogy[733]
Magyar néprajzi és természetföldrajzi táj, *Somogy*nak az ország belseje felé eső, *Kaposvár*tól és a *Kapos* völgyének vonalától északra fekvő, a *Balaton*ig terjedő, erősen tagolt, a *Jaba*, a *Kis-Koppány*, a *Koppány* vízgyűjtőjét és a *Kapos* északról folyó mellékvizeinek völgyeit magába foglaló dombvidék, hajdan Koppány vezér szállásterülete. *Külső-Somogy* a köznyelvben, a régi államigazgatási és egyházigazgatási nyelvben egyaránt használatos kifejezés ezért nevét a természetföldrajzi tájbeosztások is beemelték rendszerükbe. Nevezetes községei: *Karád, Tab, Igal, Marcali.*

(8) Nagyberek[734]
Magyar néprajzi és természetföldrajzi táj, *Külső-Somogy* északnyugati sarkának sajátos vidéke, egykori *Balaton* öböl, amely lefűződve lápvidékké vált. Eredeti népi kultúrája a *Kárpát-térség*i mocsár és lápvilágok sorába illeszkedik. Települései a peremeken helyezkednek el, hagyományosabb faluképpel rendelkezik *Somogyszentpál, Táska, Buzsák, Lengyeltóti*, míg a *Balaton* felé esők ma már inkább üdülőtelepek; *Balatonfenyves, Balatonújlak, Balatonmáriafürdő*. A *Nagyberek* területét az 1950-es években lecsapolták, csatornahálózattal vizét elvezették, azóta részben mezőgazdasági műtáj.

---

[732] *Somogy, Somogyság, Somogyország*: a *Somogy* név a magyar som (Cornus mas) növénynév -gy képzős származéka és 'somban bővelkedő hely'-re utal. A *Somogyság* a *Somogy* nagyobbított kiterjesztése, a *Somogyország* szintén; „országnyi méretű terület". A somból több földrajzi név is keletkezett; *Somod, Somodor, Somlyó, Somos, Somosd, Sompácz, Somsály, Sümeg.* A *Somogy* tájnevek *Somogyvár*, illetve a körülötte kialakult, hatalmas kiterjedésű *Somogy vármegye* nevéből keletkeztek.
[733] *Külső-Somogy, Belső-Somogy*: különlegesség, hogy *Külső-Somogy* a magyar névadási viszonyítási központhoz (kb. *Pest* városa) közelebb, *Belső-Somogy* pedig attól távolabb helyezkedik el. Ez további névadási és eredet kérdéseket vet fel, amelyek magyarázatával még adós a magyar tudomány.
[734] *Nagyberek*: a név a kiterjedésre utaló „nagy" és a „berek" = 'egykori meder, öböl' jelentésű összetételből keletkezett. Korábbi elenevezése *Fonyódi-bozót* volt. A „bozót" jelentése ez esetben egyenértékű a „berek"-kel.

(9) Belső-Somogy

Magyar néprajzi és természetföldrajzi táj, *Somogy* déli, a drávai országhatárhoz közelebb eső felének neve. Nagy múltú táj, állami és egyházi igazgatásban is alkalmazták, így nevét a természetföldrajzi szemléletek is használják, de a név ebben az értelmezésben tágabb, a *Balaton*ig felnyúló területet jelöl. Legfontosabb települései *Nagyatád, Nagybajom, Marcali, Böhönye, Lábod, Kadarkút*, *Csurgó*.

(10) Rinya mente[735]

Magyar néprajzi táj, a *Rinya* folyócska völgye és közelebbi vízvidéke, részben hozzá számítják a *Lábodi-Rinya* völgyét is, *Belső-Somogy* sajátos résztája, magyar lakta vidék. A *Rinya* és a bele ömlő erecskék behálózzák a tájat, amelynek jellegzetes képet az itt lévő vizenyős területekre jellemző ún. berekfák adnak. A népnyelv a mézgás égert[736] nevezi berekfának, amelynek jellegzetessége, hogy levelének színe és fonákja egyaránt sötétzöld, így e fák messziről láthatóvá teszik a vízfolyásokat. A *Rinya mente* táji központja *Nagyatád*, legészakibb *Rinya* menti települése *Böhönye*, legdélibb *Babócsa*, a *Lábodi-Rinya* mentén *Lábod*. Jellegzetes települései *Ötvöskónyi, Segesd, Rinyaszentkirály, Rinyaújnép*.

***(11) Zselic* (*Zselicség*)**[737]

Magyar néprajzi és természetföldrajzi táj, *Somogy* és *Baranya* megyék között elterülő erdős dombvidék, északra a *Kapos völgye*, keleten a *Baranyai-Hegyhát*, délen a *Szigetvidék* határolja. A *Zselic* nevét a természetföldrajzi tájbeosztások is használják. Jellegzetes települései: *Szilvásszentmárton, Patca, Zselickisfalud, Szenna*. *Almamellék, Lukafa, Boldogasszonyfa*.

(12) Víz mente[738]

Magyar néprajzi táj, az egykoron mocsaras, síksági jellegű *Kapos-völgy* településeinek sorát foglalja magába. Jellegzetes völgyi táj, a *Kapos* nyugat–kelet irányú völgyének és két oldali alacsony dombvidéki peremének összefoglaló neve. Települései *Kaposfő, Kaposmérő, Kaposújlak, Kaposvár,*

---

[735] *Rinya mente*: névadója a *Rinya* folyócska, amely a *Dráva* bal oldali mellékvize, hossza 60 km.
[736] Mézgás éger más néven enyves éger (Alnus glutinosa) a nyírfafélék (Betulaceae) családjába és az éger (Alnus) nemzetségébe tartozó fafaj.
[737] *Zselic, Zselicség*: középkori neve *Szeliz*, okleveles említésben 1228-ban; *Selyz* alakkal *Szeliz-erdő*.
[738] *Víz mente*: értelme ’patak mente vagy folyás mente’, ez esetben a ’Kapos vize mente’.

Sántos, Taszár, Kaposhomok, Baté, Mosdós, Nagyberki, Szabadi és *Csoma*. Táji központja *Kaposvár*.

(13) Baranyai-Hegyhát[739]

Elsősorban magyar néprajzi, de a modern tájbeosztások megjelenése óta természetföldrajzi táj is. Néprajzilag *Baranya* megye északi részén a *Mecsek* előterében a *Zselic* és a *Völgység* között fekvő, erősen tagolt, dél felé hegyvidéki jellegűvé váló, erdős dombvidék. Területét a középkorban a *Mecsek*kel együtt a *Zseli*chez sorolták. KPTTB a *Hegyhát* nevet alkalmazta a *Mecsek* északi előterének neveként, egyben figyelembe vette, hogy a terület népének névhasználatában is ez a név terjedt el. Ugyanakkor kistájrészletként a *Mecsek* felé eső területet *Komlói-Mecsekalja* néven kiveszi a *Hegyhát* területéből. A *Hegyhát* a szomszédos *Tolna* megyében is folytatódik, ezért a Baranyai előtag, megkülönböztetésül a *Tolnai-Hegyhát*tól. Legfontosabb települései: *Sásd, Mágocs, Szászvár, Komló*.

(14) Völgység[740]

Magyar néprajzi és természetföldrajzi táj *Tolna* megye területén a *Baranyai-Hegyhát* folytatásában, a *Kapos* és a *Sió-Sárvíz* völgye közé zárt löszös dombvidék, amelyet a fluviális erózió mély völgyekkel tagolt. Délkeleti dombsora *Bonyhád–Sióagárd* vonalától keletre (természetföldrajzilag a *Szekszárdi-dombság*), néprajzi szempontból a *Tolnai-Sárköz* községeihez kapcsolódik. A *Völgység* nevet a természetföldrajzi tájbeosztások is alkalmazzák a terület jelölésére, de az egyes rendszerek tájhatárai jelentősen eltérnek egymástól. A *Völgység*et a magyarországi német településtudományi irodalom a *Schwäbische Türkei*[741] részének tekintette. Legfontosabb helységei: *Hőgyész, Gyönk, Miszla, Kisszékely, Nagyszékely*.

(15) Mezőföld[742]

Magyar néprajzi és természetföldrajzi táj, a *Duna*, a *Velencei-tó*, a *Fejér* megyei *Sárrét* és a *Sió* határolta löszös, mély völgyekkel tagolt, sík terület

---

[739] *Baranyai-Hegyhát*: névadója Baranya vármegye, illetve *Baranyavár* (horvátul *Branjin vrh*).

[740] *Völgység*: a név a magyar „völgy” főnév származéka. A -ség képzővel létrejött „völgység” = ’összefüggő völgysor’ jelentéssel bír.

[741] *Schwäbische Türkei*: az egyetlen tájnév a *Kárpátok*on belül, amelynek nem alakult ki magyar nyelvi megfelelője. A „Schwäbische Türkei” magyar jelentése ’sváb törökföld’, amelynek eredete a német tartományokban toborzott gyarmatosok között elterjedt szóbeszéd; a császár a frissen megszerzett törökországi területekre keres telepeseket.

[742] *Mezőföld*: a mező megnevezés a „mezős vidék” tulajdonnévi szerepben a táj természetes fátlanságára utaló beszélő név.

Fejér és *Tolna* megyék területén. Korábban nyugati szegélyterülete (Enyingi járás) *Veszprém* vármegyéhez tartozott. A *Mezőföld* évszázados tájfogalom, neve természetföldrajzi jellegére utal, amelyet a természetföldrajzi beosztások is alkalmaznak. A modern tájrendszerek morfológiai és földtani jellemzői okán a *Mezőföld*et az *Alföld* nagytáj alá sorolják be. Jelentős települései: *Sárbogárd, Enying, Cece, Dunaföldvár, Dég, Mezőszilas, Mezőfalva* KÓSA–FILEP (1978).

(16) Tolnai-Sárköz (*Sárköz*)
Magyar néprajzi és természetföldrajzi táj *Tolna* megyében. Természetföldrajzilag a *Fadd* és *Báta* közötti, ártéri, mély fekvésű, hajdan mocsaras terület, amelyet nyugat felől a *Szekszárd*tól *Bátá*ig húzódó, magasabb löszös dombsor lábánál folyó *Sárvíz* zárt a *Duna* mellé, nagytáji besorolásban az *Alföld* része. Néprajzilag a terület szűkebb, a *Sió* és *Báta* között fekvő *Őcsény*, *Decs, Sárpilis, Alsónyék,* ill. *Báta* helységek területét foglalja magába. Ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy e települések határai a *Sárköz*től nyugatra fekvő *Szekszárdi-dombság* területére is felhúzódnak. Mivel az ottani lakosság, *Szekszárd, Várdomb, Bátaszék* népe, a hódoltság idején részben a *Sárköz*be menekült, néprajzilag e területrészt is a *Sárköz*höz számítják. A *Tolnai-Sárköz*höz hagyományosan négy református falu szoktak sorolni: *Őcsény*t, *Dec*st, *Sárpilis*t és *Alsónyék*et. Néhányan ide veszik *Báta* református lakosságát is. A *Tolnai-Sárköz* néprajzilag összetartozó a *Duna* jobb oldalán fekvő, már a (néprajzilag is) az *Alföld*höz tertozó *Kalocsai-Sárköz*zel.

(17) Sárrét (*Fejér megyei Sárrét, Sármellék*)
Magyar néprajzi és természetföldrajzi táj, a *Mezőföld* és a *Tési-fennsík* között, a *Sárvíz* (korábbi neve *Sár*) folyása mentén fekvő, egykor mocsaras táj, amelynek korábbi elnevezése *Sármellék* volt. A *Fejér megyei Sárrét* elnevezés a bihari Sárrétektől (*Nagy-Sárrét, Kis-Sárrét*) különíti el. Évszázadokkal ezelőtt kelet felé kiterjedtebb volt, a *Velencei-tó* és déli előtere is összefüggött vele. A *Sárrét* a természetföldrajzi tájbeosztásokban is szereplő tájnév. Hagyományosan sárréti helységek *Peremarton*[743], *Berhida, Ősi, Nádasdladány, Pétfürdő*[744], *Sárkeszi, Sárszentmihály*.

[743] *Peremarton* 1939-ben elvesztette önállóságát, *Berhida* része.
[744] Eredeti neve *Pét*, 1913-ban kapta a *Pétfürdő* alakot. 1951-ben *Várpalotá*hoz csatolták, 1997-től nyerte vissza önállóságát.

(18) Vértesalja[745]
Magyar néprajzi táj, ebben az értelmezésben a *Vértes* hegység nyugati–déli–keleti peremterülete, a *Móri völgy*, a *Zámolyi-medence*, a *Sárrét*, és a *Velencei-tó* környéke is hozzá tartozik. Természetföldrajzi tájszemléletben nem különítik el, de a *Vértesalja* név a *Vértesalji-dombság*[746] összefoglaló névbe beemelésre került. Ugyanakkor a *Vértesalja* a térképi ábrázolásban rendszeresen jelentkező név, a *Vértes* déli részét jelöli. Jelentős központja volt *Székesfehérvár*, nevezetes községe *Csákvár*, *Zámoly*, *Lovasberény* és *Vál*.

(19) Szentendrei-sziget (*Szigetség*)[747]
Magyar néprajzi és természetföldrajzi táj, a *Visegrádi-szoros*ból kilépő *Duna* hordalékából keletkezett 30 km hosszú 2–4 km széles sziget. A *Szentendrei-sziget*en kilenc középkori, magyar lakosságú település keletkezett, amelyek a hódoltság idején összetömörülve a szomszédos, szigeten kívüli lakosságnak is menedéket nyújtottak. Ma négy folyamatosan magyar lakosságú községe van, *Kisoroszi, Tótfalu (Tahitótfalu* része*), Pócsmegyer* és *Szigetmonostor*. A XX. század második felében a sziget déli részén nagy kiterjedésű üdülőtelep, *Surány* és *Horány* keletkeztek.

(20) Baranya[748] [horvátul *Baranja*]
Történeti-földrajzi táj, az egykori *Baranya vármegye* területének déli-délkeleti, a *Mecsek*től délre eső, a *Duna* és a *Dráva* által határolt területe, amelynek *Duna* és *Dráva* szögi része, a *Drávaköz* Trianon óta *Jugoszláviá*hoz, ma *Horvátország*hoz tartozik. Utóbbi terület megnevezésére a történeti irodalom gyakran használja a *Baranya-háromszög* megnevezést is. *Baranya* vármegye az Árpád-korban a *Dráva* mindkét parti alsó szakaszát magába foglalta az *Almás* folyótól a *Duná*ig, délen a bükkösök borította *Nekcsei-erdő*ig. A török hódoltság után a *Drává*tól délre fekvő területek *Verőce* vármegyéhez kerültek. 1918. november közepén a szerb csapatok *Baranya* vármegyét a *Duna–Pécsvárad–Hosszúhetény–Orfű–Bükkösd* vonalig megszállták, itt kiálltották ki 1921. augusztus 14-én, Petar Dobrović elnökletével, a *Baranya–Bajai Szerb–*

[745] *Vértesalja*: A *Vértes* hegység lealacsonyodó térszíne. *Vértes* alaptagú településnév előfordul *Bihar*ban (*Létavértes*).
[746] A *Vértesalji-dombság* MNA tájbeosztásában a *Bársonyos, Által-ér-völgy* és *Móri-árok* kistájakat összefogó kistájcsoport neve.
[747] A *Szentendrei-sziget, Szigetség*: névadója *Szentendre* városa. A város neve Szent András apostol nevéből ered. A *Szentendrei-sziget* neve a középkorban *Rosd szigete* volt, utalva az itt birtokos Rosd nemzetségre. A Rosd nemzetség a XV. században kihalt. A *Szigetség* név a sziget nagyságára utaló kiterjesztett értelmű.
[748] *Baranya*: a táj neve *Baranyavár* nevéből származik, e helység volt *Baranya vármegye* első központja. A korai oklevelekben *Baranyavár* a *Baranya*, *Borona*, *Varonya* alakokkal szerepel.

*Magyar Köztársaság*ot azzal a céllal, hogy azt *Magyarország*tól elszakítva szerb vazallus állammá tegyék. A *Baranya* történeti-földrajzi táj nagyjából ezen „államalakulat" egykor *Baranya* vármegyei területét jelöli. Legfontosabb települései: *Mohács, Bóly, Kozármisleny, Harkány, Siklós, Villány, Beremend, Pélmonostor [Beli Manastir] Hercegszőlős [Kneževi Vinogradi], Kiskőszeg [Batina], Dárda [Darda], Bellye [Bilje], Várdaróc [Vardarac], Kopács [Kopačevo]*. *Baranya* területén négy nagy református néprajzi csoport különül el: *Ormánság, Szigetvidék, Sárköz, Drávaszög*. Ötödikként *Siklósvidék* néven a tiszta református *Siklós* környékét szokták még hozzávenni.

(21) Mecsekalja[749]

Magyar néprajzi táj, a *Mecsek* hegység déli, délkeleti, oldala és közvetlen előtere, határa a tőle délre fekvő *Hegyföld* felé bizonytalan. A nevet szűkítve és némiképp átértelmezve a természetföldrajzi beosztások is használják[750]. A *Mecsekalja* mediterrán vonásokban gazdag éghajlati, növényföldrajzi, táji sajátosságai rendkívül előnyösek. Ezek révén már a kelták is szőlőt műveltek területén. Legfontosabb települései: *Hird, Pécsvárad, Apátvarasd, Lovászhetény, Erdősmecske*.

(22) Mecsek-Hegyalja

Magyar néprajzi táj, a *Pécs*től nyugatra eső, természetföldrajzilag a *Nyugati-Mecsek* részét képező *Jakab-hegy*től délre fekvő terület településeit fogja össze. Legfontosabb települései: *Cserkút, Kővágószőllős, Kővágótőttös, Bakonya, Boda*.

(23) Hegyföld[751]

Magyar néprajzi táj, a *Mecsekalja*, a *Szigetvidék* és a *Dráva mente* által határolt dombvidék, felszíne általában löszös, helyenként karsztos, foltokban erdővel borított terület *Baranya* megyében. Területének nagy része a természetföldrajzi tájbeosztások *Baranyai-dombság* tájával azonos. A *Hegyföld* területén nevezetes történeti bortermelés folyik, melynek gyökerei ókoriak, a keltákig nyúlnak vissza. Legfontosabb települései: *Görcsöny, Gyód, Pécsudvard, Olasz, Máriakéménd, Palotabozsok, Geresdlak, Székelyszabar*[752].

---

[749] *Mecsekalja*: jelentéstartalma 'a Mecsek lealacsonyodó része'.
[750] Lásd *Pécsi-Mecsekalja* és *Komlói-Mecsekalja*.
[751] *Hegyföld*: jelentéstartalma 'hegyekkel teli táj'.
[752] *Székelyszabar* neve 1952-ig *Hercegszabar* volt.

(24) Drávaszög[753] (***Drávaköz,*** *Hegyalja, Alvidék, Baranya-háromszög*)
Magyar néprajzi, Trianon óta történeti-földrajzi táj is, a *Baranya* történeti-földrajzi táj része. Nevei a különböző korokra utalóan, más-más szempontok alapján jöttek létre. A *Hegyalja* az egykori *Baranya* vármegye déli területének élő népi tájneve. A *Drávaszög* név az újabb néprajzi irodalomban a *Hegyalja* neve helyett bevezetett megjelölés. Az *Alvidék* az egykori *Baranya* vármegye lapos, alacsonyan fekvő részeként jelöli. A *Baranya-háromszög*, főképpen a történeti irodalomban, mint a *Duna–Dráva*–országhatár vonalak által bezárt háromszög, Trianonban elcsatolt terület neve. A tájat ritkábban *Dél-Baranya* néven is említik. Egyes horvát nyelvű térképeken a *Drávaszög* a *Baranya [Baranja]* szinonimájaként jelentkezik. A *Drávaköz* névformát a természetföldrajzi beosztás használja. A táj kiváló bortermő terület, nevezetes *Kő [Kamenac], Karancs [Karanac], Csuza [Suza], Sepse [Kotlina], Hercegszőllős [Kneževi Vinogradi], Vörösmart [Zmajevac]* magyar református lakosságú községeiben. A *Drávaszög* legdélibb községei, *Béllye [Bilje], Kopács [Kopačevo], Laskó [Lug]* és *Várdaróc [Vardarac]* lakói, az *Alvidék* név szűkítésével összefüggésben, alfalusiaknak nevezik magukat. A *Drávaszög* trianon óta Jugoszláviához, illetve 1992-től *Horvátorszá*ghoz tartozik. Trianon gyakorlatilag kettévágta, így 10 magyar település átkerült *Horvátorszá*gba. Központja *Pélmonostor [Beli Manastir]*, de szoros közlekedési és gazdasági kapcsolatok fűzik a *Dráva* túlsó partján fekvő *Eszék [Osijek]* városához.

(25) Ormánság[754] (*Bőköz*)
Magyar néprajzi táj *Baranya* megye délnyugati szögletében *Sellye* és *Vajszló* környezetében fekvő aprófalvas vidék, egyes meghatározásoktól függően 22–45 községnyi területet foglal magába. Az *Ormánság* nagy múltú élő népi tájnév, amelyet a természetföldrajzi tájbeosztások is használnak. Az *Ormánság* korábban lényegesen kiterjedtebb terület megjelölésére szolgált, az Árpád-korban még erdős vidék volt, neve az oklevelek szerint *Ormán*, később *Ormánköz,* ill. *Bőköz.* Területéhez *Szigetvár* és *Szentlőrinc* is hozzá tartozott, így magába foglalta az *Aljvidék* területét is.

[753] *Drávaköz*: névadója a Dunába folyással itt „megszűnő” *Dráva*.
[754] *Ormánság*: középkori névalakja *Ormán, Ormány*. Az „ormány” köznévi jelentése ’a vízzel járt árterület magasabban fekvő, emelkedett része’ MAÁCZ (1955). Az „ormány” rokona az „ormó” = ’kiálló, kidudorodó tető’. Mindkettő szógyöke az „or”, melynek alapjelentése ’magasodás, magaslat’. Kiss Lajos szerint az *Ormán* egy „erdő” jelentésű török szóból származtatható, de felmerülhet, hogy jelentése ’domb, földhát, lápos területen lévő kemény talajú sziget’. Más vélemény szerint a név az „or”, „urmán”, „ormány” = ’hát, kiemelkedés’ jelentésű szóból ered.

(26) Szigetvidék[755]
Magyar néprajzi táj, *Szigetvár* környékének neve, amely egyben élő néprajzi csoport jelölésére is szolgál *Somogy* és *Baranya* megye határán, a *Zselic*től délre. Lehatárolása nem egyértelmű, leginkább a *Zselic* dombságától a *Drává*ig terjedő sík területet, a *Fekete-víz* forrásai mentén fekvő települések sorát értjük alatta, falvai egykoron a Szigetvári és Szentlőrinci járásba voltak beosztva. Lehatárolása az *Ormánság* felé sem egyértelmű. A *Szigetvidék* területe 1950 előtt *Somogy* vármegyéhez tartozott, azóta *Baranya* megye része. Fontosabb települései: *Szigetvár, Mozsgó, Patapoklosi, Pettend, Dencsháza, Nagypeterd, Szentlőrinc*.

(27) Aljvidék[756]
Magyar néprajzi táj, *Baranya* megye nyugati, sík vidéki részének, a *Szentlőrinc* környékén, a *Bükkösdi-víz* széles völgyében, elterülő lapályos terület. Az Árpád-korban ez volt az *Ormán* néven elkülönülő táj, területén székely lakossággal, központja *Nagyváty* volt. Fontosabb települései: *Szentlőrinc, Királyegyháza, Nagyváty, Sumony, Nagypeterd*.

(28) Dráva mente[757] [horvátul *Podravina*]
Magyar és horvát néprajzi táj, amely természetföldrajzilag is elkülönül, a *Dráva* széles völgyének ártérszéli, ártéri településeit foglalja magába. A magyar néprajztudomány a *Dráva* bal oldalára terjeszti ki fogalmát *Somogy* és *Baranya* megyék területén, így az *Őrtilos* és *Matty* települések közötti tájat érti alatta. Térképészetileg általában a *Dráva* mindkét oldalára kiterjedve vesszük fel, így igazodva a horvát *Dráva mente [Podravina]* kiterjesztéséhez is. A természetföldrajzi tájbeosztás *Légrád–Barcsi-Dráva-völgy* névvel jelöli. A *Dráva mente* név természetföldrajzi értelmezésben középtáj neveként az *Alsó-Dráva mente* (*Dráva menti sík*) névben fordul elő. Fontos momentum, hogy a *Dráva mente* természetföldrajzi értelmezésben az *Alföld* és nem a *Dunántúl* része. A táj városias központja *Barcs, Sellye, Harkány*, fontosabb települései *Drávatamási, Felsőszentmárton, Vajszló, Drávaszabolcs*.

[755] *Szigetvidék*: névadója *Szigetvár* városa.
[756] *Aljvidék*: a név alapja az „al” = ’valamihez képest alsó, alul fekvő’ és a „vidék” = ’valamely középponthoz tartozó, s azt környező, azzal határos kisebb nagyobb földterület’ szavaink összetétele.
[757] *Dráva mente*: névadója a Dráva folyó.

(29) Hetés[758] (*Lendva-vidék, Kerka-vidék*)
Magyar néprajzi és természetföldrajzi táj *Zala* megye délnyugati, *Göcsej*jel szomszédos, a *Kebele* és a *Lendva* patakok között elterülő vidék, amely földrajzilag a *Kerka-vidék* és a *Mura-vidék* találkozásánál terül el. Eredeti központja *Alsólendva [Lendava]*, és több települése ma Szlovéniához tartozik. Egyes források szerint 7, mások szerint 11, de van vélemény, amely szerint 17 falura terjed ki területe. A *Hetés* nevét a természetföldrajzi tájbeosztások is beemelték rendszerükbe. A *Hetés* az Árpád-korban 7 -háza szóval végződő falut jelölt: *Gálháza, Pálháza, Szijártóháza, Gáborjánháza, Bödeháza, Göntérháza, Nyakasháza.* Ezek közül *Pálháza* és *Gálháza* a török háborúk idején pusztultak el, lakóik a mai *Zalaszombatfá*t alapították. *Nyakasháza* ma nem lakott vidék, csak határnév őrzi a település 600 éves múltját, 1913-ban *Nyakasháza-puszt*ának hívák. A szoros értelemben vett *Hetés*t a trianoni államhatár vágja ketté. Magyarországon lévő települései *Bödeháza, Gáborjánháza, Szijártóháza Zalaszombatfa*, Szlovéniában fekvők *Göntérháza [Genterovci], Kámaháza [Kamovci], Radamos [Radmožanci], Zsitkóc [Žitkovci], Lendvahidvég [Mostje], Bánuta [Banuta]*. A XX. század második felétől a *Hetés* név már nagyobb területet jelöl, tágabb környezetét a *Lendva* pataktól, ill. *Alsólendvá*ról, a táj vásáros központjáról *Lendva-vidék*nek is nevezik. Újabban a *Kerka-vidék* lett a magyarországi *Lendva-vidék* elnevezése, így a tágabb értelemben vett *Hetés* a *Kerka* patakig terjed. Az e mentén fekvő településeket hozzászámítjuk a *Hetés*hez, s ekkor *Lenti* központtal, *Rédics*től északra *Resznek, Győrfa, Csesztreg, Alsószenterzsébet, Felsőszenterzsébet,* s *Magyarföld*, valamint a közbenső kisebb települések hozzá tartoznak. Kultúrájuk a szomszédos délnyugat-dunántúli tágabb környezetével azonos.

(30) Göcsej[759]
Magyar néprajzi és természetföldrajzi táj *Zala* megye délnyugati része a *Zala* folyó, a *Kerka* és a *Válicka* patakok völgye között az *Őrség*, a *Hegyhát* és a *Hetés* szomszédságában fekszik, de pontos határvonalát nem lehet meghúzni. Neve a természetföldrajzi tájbeosztásokban is jelen van. A *Göcsej* név elsőként 1689-ben fordul elő *Göböcse* néven, majd 1769-ben bukkan fel a *Göcsej* névforma. A *Göcsej* területe mély völgyekkel tagolt, agyagos talajú, szubalpin éghajlatú, erdővel – jelentős részben fenyvesekkel – borított. *Göcsej* a szegek vidéke, sok települése szeges elrendeződésű. A dombtetőkön, dombhátakon,

[758] *Hetés*: neve valószínűleg összefügg a „hetes” számnévvel, és feltehetően ma már elhomályosult egyházi, irodalmi vagy közigazgatási egység emlékét őrzi.
[759] *Göcsej*: értelem és származásbeli rokon tájneve a *Gömör*.

irtásterületeken laza, szórt elrendezésben kialakult házcsoportok, a szegek a táj jellegzetes településformáját jelentik. A szeges települések azonban csak *Göcsej* északi és középső részén alakultak ki, más területein a dombok aljában és síkabb vidékeken más típusú települések jöttek létre. A *Göcsej* központi részéhez sorolják *Csonkahegyhát, Németfalu, Dobronhegy, Milejszeg, Pálfiszeg, Becsvölgye, Kustánszeg, Barlahida, Babosdöbréte, Böde, Hottó, Gellénháza, Nagylengyel, Ormándlak, Gombosszeg, Petrikeresztúr, Lickóvadamos, Iborfia* településeket.

(31) Őrség[760] (*Alsó-Őrség*)
Magyar néprajzi és természetföldrajzi táj a *Zala* forrásvidékén, részben a *Kerka* völgyében. A *Vend-vidék,* a *Göcsej* és a *Hegyhát* határolják. Egykori gyepűvédő, határbiztosító lakóinak 18 községet magában foglaló területe igazgatási autonómiát élvezett (élén őrnagyukkal), mint *őrnagyság* KÓSA–FILEP (1978). A nevet a természetföldrajzi tájbeosztások is beépítették rendszereikbe. Területét vízfolyások és patakmedrek tagolják, talaja nehezen termő, pangó vizekben gazdag, agyagos. Éghajlata szubalpin jellegű, csapadékban rendkívül gazdag. Erdeiben jelentékeny a fenyőállomány. Hozzá tartozó helységek: *Magyarszombatfa, Gödörháza, Velemér, Szalafő, Kercaszomor*[761], *Őriszentpéter, Ispánk, Nagyrákos, Kerkáskápolna, Kisrákos, Pankasz, Szatta, Szaknyér, Bajánsenye*[762]. Az *Őrség* nyugati felének települései, *Őrihodos [Hodoš]*, *Kapornak [Krplivnik]*, *Domonkosfa*[763] *[Domaniševci]* Trianon után az országhatáron kívülre kerültek, ma Szlovéniához tartoznak. Mai értelmezésben az *Őrség*hez számítják az előbbieken kívül a magyarországi *Felsőjánosfa, Felsőmarác, Hegyhátszentjakab, Hegyhátszentmárton, Ivánc, Kondorfa, Őrimagyarósd, Szőce* és *Viszák* helységeket is.

(32) Felső-Őrség[764] (*Felsőőr vidéke*) [németül *In der Wart*]
Magyar néprajzi táj, az egykori *Vas* vármegye *Rábá*n túli területén, az Árpád-kori gyepü vidékén a *Pinka* völgyében fennmaradt magyar településcsoport és nyelvsziget. A *Felső-Őrség* nevét KPTTB is beépítette rendszerébe, ezzel

[760] *Őrség*: nevét a korai határbiztosító *őr* elemeitől kapta. A „–ség” képző nagyobbító tartalmú, így a név jelentéstartalma ’őrök vidéke’.
[761] *Kercaszomor* 1942-ben *Kerca* és *Szomoróc* egyesítésével keletkezett.
[762] *Bajánsenye* 1939-ben *Dávidháza, Őrbajánháza, Senyeháza* és *Kotormány* egyesítésével keletkezett.
[763] *Domonkosfa* településhez a XIX. század végén hozzácsatolták *Bükkalja* községet.
[764] *Felső-Őrség*: az *Őrség* néprajzi táj északi, leszakadt darabját jelölő név. Nevét onnan kapta, hogy a középkorban a magyarok őrállókat telepítettek ide, az ország nyugati kapujának védelmére.

természetföldrajzi tartalmaz is adva a névnek. A középkorban a *Pinka* folyó posványos, közlekedésre nem alkalmas vízfolyás volt, ezért nyugati támadások elleni gátként használták a magyar őrök. Ezzel kapcsolatban egykor határbiztosító magyar lakosságú települések hosszú sora kísérte a *Rábá*n túli országszélt. Erre vallanak az Őr-, Őri- összetételű, Lő-, Lövő tagú, és a Szem, Szemes, Kolozs településnevek is. A *Felső-Őrség* 1921 óta *Ausztriá*hoz tartozik, az *Őrvidék* (Burgenland tartomány) része. Települései: *Felsőőr [Oberwart], Alsóőr [Unterwart], Őrisziget [Siget in der Wart]* és *Vasjobbágyi [Jabing]*.

(33) Szalaság[765] (*Zala*)
Magyar néprajzi táj, *Zala* megye nyugati, völgyekkel tagolt erdős vidéke, a mindenkori *Zala* vármegyénél szűkebb területet jelöl. Nagyjából a természetföldrajzi értelmezésű *Zalai-dombság*gal azonos kiterjedésű, de nem tartozik hozzá a *Göcsej* és a *Hetés*. A *Szalaság* a *Zala* folyó és a megye nevének *Szala* változatából fejlődött névváltozat.

(34) Heáncföld[766] [németül *Heunzenland, Heonzenland, Huenzenland*]
Német néprajzi táj, eredetileg az *Őrvidék*en élő német népesség, a heáncok lakóterülete. Ma az *Őrvidék* középső és déli részét nevezik *Heáncföld*nek. A heánc népnév a főképpen Vas és Sopron vármegyékbe a Karoling-kortól bevándorló bajor és allemann eredetű német népesség elnevezése volt, de később egyre inkább a Nyugat-dunántúli (őrvidéki) németek egyik szinonimája lett, némi lekicsinylő éllel. Ma a heáncok az Ausztria keleti részén élő, sajátos nyelvjárást beszélő – mintegy 300 000 főnyi németség összefoglaló neve, az *Őrvidék*en (Burgenland tartomány) kívül *Stájerország* és *Alsó-Ausztria* keleti peremére is kiterjed lakóterületük. *Heáncföld* legfontosabb települései: *Sopron, Kőszeg* és *Kismarton [Eisenstadt]*.

(35) Mura-vidék[767] [szlovénul *Prekmurje*[768]]
Történeti-földrajzi táj, amelynek kiterjedése és léte különböző történeti és politikai szempontok szerint alakult. Magyarországon *Mura-vidék* névvel jelöli a történeti irodalom az 1941 áprilisában visszafoglalt, Trianonban

[765] *Szalaság*: névadója a *Zala* folyó. A *Zala* tájnyelvi változata a *Szala*. Forrásának közelében fekvő település *Szalafő*, megőrizte a helyi népnyelv kiejtését.
[766] *Heáncföld*: a táj névadója a heánc, más néven henc, hienc német etnikai csoport.
[767] *Mura-vidék*: névadója a *Mura* folyó.
[768] A *Prekmurje* szlovén név jelentése 'Murántúl', ami a szlovén tájszemlélet *Ljubljaná*hoz való viszonyítását tükrüzi: a terület *Ljubljaná*ból nézve valóban a *Murá*n túl van.

*Jugoszláviá*hoz csatolt, *Vas* és *Zala vármegye*i területeket, amelyek a *Mura* két oldalán helyezkednek el. Ez esetben a *Mura-vidék*hez tartozik a *Muramellék*, ennek része a *Vend-vidék* szlovéniai része, és a *Muraköz*, kiterjedése a mai magyar–osztrák–szlovén hármashatártól a *Dráva–Mura* összefolyásig terjed, s a terület alapját az adja, hogy Trianon előtt, ill. 1941 áprilisa 1945 áprilisa között Magyarországhoz tartozott. E kiterjedésében a *Mura-vidék* északnyugati része (a *Muramellék*) Szlovénia, délkeleti része (a *Muraköz*) ma Horvátország területe. Szlovéniába eső központi települése *Muraszombat [Murska Sobota]* és *Alsólendva [Lendava]*, Horvátországba eső fő helye *Csáktornya [Čakovec]* és *Muraszerdahely [Mursko Središće]*. Szlovéniában a XX. század második felétől kialakult *Mura-vidék* fogalom az ország *Murá*n túl fekvő területeit jelöli, tehát a magyar szemlélet *Muramellék* táját jelenti. Ebben a szemléletben a *Mura-vidék* csak a mai *Szlovénia* területére esik, s egyértelműen a szlovén táj és igazgatási szemlélet terméke.

(36) Muramellék[769]
Történeti-földrajzi táj, amely a Trianonban *Jugoszláviá*hoz került, korábban *Vas* és *Zala megyé*hez tartozó *Murá*n inneni területeket jelöli. Így a *Muramellék* része a *Mura-vidék*nek, de nem tartozik hozzá a *Murá*n túl fekvő *Muraköz*. A *Muramellék* legnagyobb települései *Muraszombat [Murska Sobota]* és *Alsólendva [Lendava]*. A *Muramellék* ma szlovénia része.

(37) Muraköz[770] [horvátul *Međimurje*, szlovénül *Medžimurje*]
Magyar, szlovén és horvát néprajzi táj, a *Mura* és a *Dráva* folyók, valamint az egykori (trianon előtti) Magyarország és *Stájerország* határa között fekvő, egykor *Zala* vármegyéhez tartozó, nyugati felén dombsági jellegű, egyébként síkvidéki és ártéri terület. A táj igazgatásilag is jól körülhatárolható, Zala vármegye egykori Csáktornyai és Perlaki járásának területén fekszik. A *Muraköz* legnagyobb része ma Horvátország területén fekszik, északnyugati végének négy települése Szlovéniához tartozik[771]. A táj kulturális és gazdasági központja *Csáktornya [Čakovec]*, jelentős helységei *Muraszerdahely [Mursko Središće], Kisszabadka [Mala Subotica], Perlak [Prelog]* és *Muracsány [Goričani]*. Ma a muraközi magyarsághoz kapcsolódik a *Dráva* és *Mura* összefolyásánál, a *Dráva* jobb partján fekvő fekvő, *Légrád [Legrad]*

[769] *Muramellék*: névadója a *Mura* folyó.
[770] *Muraköz*: névadója a *Mura* folyó. A táj névadási logikája, hogy itt ömlik a *Mura* a *Drává*ba, ezáltal „végződik”.
[771] A *Muraköz* Szlovéniához került helységei: *Végfalva [Veščica], Ráckanizsa [Razkrižje], Ligetfalva [Šafarsko], Murafüred [Gibina]*.

evangélikus magyarsága és a *Murá*tól északra – ma *Szlovéniá*ban (a *Muramellék*en) fekvő, az egykor *Zala* vármegyéhez tartozó – *Alsólendva [Lendava]* és környéke is.

(38) Vend-vidék[772] [szlovénul *Porabje*]
Szlovén néprajzi táj, a szlovén (vend) nyelvterület egykor *Magyarország*hoz tartozó része, az egykori *Vas*, ill. *Zala* vármegye délnyugati vidékén a *Lendva* folyó mentén, városi központja *Szentgotthárd*. A régi magyar szóhasználatban *Tótföld, Tótság* név jelölte a területet. Ma a *Vend-vidék*et gyakran szűkítik és csak a mai *Magyarország*on maradt, részben vend lakosságú falvakat értik alatta, de a tájat kiterjesztik a korábban is magyarok lakta *Rába* völgyéig. Trianon után *Szentgotthárd* környékét leszámítva, az egész *Vend-vidék Jugoszlávia* része lett, 1991-től *Szlovéniá*hoz tartozik. A *Vend-vidék* ma Magyarországhoz tartozó települései: *Alsószölnök, Apátistvánfalva, Farkasfa, Felsőszölnök, Jánoshegy*[773], *Kétvölgy*[774], *Permise*[775], *Ritkaháza*[776], *Orfalu, Rábakethely*[777] *Rábatótfalu*[778], *Szakonyfalu, Szentgotthárd, Újbalázsfalva*[779], *Zsida*[780], *Zsidahegy*[781].

(39) Őrvidék[782] (***Burgenland***[783], *Nyugat-Dunántúl*), [németül *Burgenland*, horvátul *Gradišće*, szlovénül *Gradišče*]
Történeti-földrajzi táj, az egykori *Sopron, Vas* és *Zala* vármegyék nyugati részének 1921-ben *Ausztriá*hoz csatolt területe, annak *Burgenland* néven

---

[772] *Vend-vidék*: névadója a vend nép, amely a magyarban, tágabb értelemben, a szlovénokat jelöli. Szorosabban véve a vend (mura-vidéki) nyelv a szlovén nyelv keleti változata, önállósult nyelvjárása, amelyet a *Mura-vidék*en beszél a lakosság nagy része.
[773] *Jánoshegy Felsőszölnök* részét képezi. Korábban *Ivánfalva* néven is szerepelt..
[774] *Kétvölgy* két település, *Verica* és *Ritkaháza* 1950-ben történt egyesülésével keletkezett, neve 1951-től *Kétvölgy*.
[775] *Permise* 1944-ben *Vashegyalja* néven egyesült *Ritkaházá*val, 1946-ban különváltak, de *Permise* megtartotta a *Vashegyalja* nevet. 1950-ben újra egyesültek, 1951-ben lett nevük *Kétvölgy*.
[776] *Permisé*vel történt 1950-es egyesítetésekor ideiglenesen a *Ritkaháza* nevet kapta a község.
[777] *Rábakethely* 1983 óta *Szentgotthárd* része.
[778] *Rábatótfalu* 1983 óta *Szentgotthárd* része.
[779] *Újbalázsfalva* községet az 1930-as években *Apátistvánfalvá*val egyesítették. A község neve 1889-ig *Börgölin* volt.
[780] *Zsida Szentgotthárd* része.
[781] *Zsidahegy Szentgotthárd* része.
[782] *Őrvidék*: nevét a korai határbiztosító, gyepőőrző őr népességéről kapta.
[783] *Burgenland* 1922-ben keletkezett mesterséges név. Motivációja, hogy az eredeti tervek szerint a tartomány négy egykori magyar vármegye részterületéből jött volna létre, s mind a négy német nevében szerepel a „Burg” szó: *Pozsony–Pressburg, Moson–Wieselburg, Sopron–Ödenburg, Vas–Eisenburg*. Így az eredeti elnevezés *Vierburgenland* (= ’négyvárvidék’) lett volna, utalva a négy vármegyére, mivel azonban a véglegesen megállapított határok közé nem került *Pozsony* megyéből semmi, ezért a szám a név elejéről elmaradt. Az egyszerűsített *Burgenland* nevet először a bécsi egyetem professzora Alfred Waldheim alkalmazta az *Ostdeutschland Rundschau* című újságban. A *Burgenland* nevet Karl Renner (1870–1950), az Osztrák Köztársaság első kancellárja fogadta el.

kilencedik tartománya. E terület volt a középkori *Magyarország* nyugati végvár vidéke, várak láncolatával: *Fraknó, Kabold, Lánzsér, Léka, Borostyánkő, Szalónak, Németújvár* stb. A XV. század második felében, Mátyás király és IV. Habsburg Frigyes közti háború idején, az elpusztult lakosság pótlására az ekkor már főként német nyelvű földbirtokosok újratelepítették a vidéket, ennek hatására az *Őrvidék* területén a magyarság már a XVI. század elejére kisebbségbe került. A németek által lakott terület határvonala lényegében ebben az időben alakult ki. A magyarlakta vidékek – *Fertőzug, Kismarton* környéke, *Felsőpulya* és környéke, a *Pinka-völgy*, *Németújvár* – kivételével, az *Őrvidék* lényegében német nyelvű lett. A *Felsőőr* környéki (*Felső-Őrség*) legnagyobb magyar népcsoportot a *Pinka-völgy*i magyarság folyosója kötötte össze a *Dunántúl* belső részeinek magyarságával ASZTALOS L. (é.n.). A többségbe került németek mellé, részben a török elől menekülő, részben betelepített horvátok (gradistyei horvátok) is érkeztek az *Őrvidék* területére. A horvátok azonban nem csupán a néptelen falvakba telepedtek be, hanem a lakatlan erdővidéken új településeket is létesítettek, mint pl. *Újhegy, Őridobra, Pónic, Horváthásos, Lipóc, Borosd*. A XVI. század közepén és a XVII. században lezajlott négy nagy török hadjárat, valamint a magyarországi háborúskodások következtében a hadak által járt utak mentén, a folyóvölgyekben és a medencékben lakó magyarság, *Felsőőr* és *Felsőpulya* környékének kivételével, majdnem teljesen elpusztult ASZTALOS L. (é.n.). Ma az ausztriai magyarság túlnyomó többsége a *Lajtá*n túl és *Őrvidék*en egyaránt szétszórtan él. 36,7%-uk kis nyelvi szigetet alkotva három felső-őrségi településen, *Felsőőr*ött, *Alsóőr*ött és *Őrisziget*en él. *Felsőőr* 1592, *Alsóőr* 669, *Felsőpulya* 631, *Kismarton* 257, *Őrisziget* 223 és *Boldogasszony* 215 fővel a legnépesebb őrvidéki magyar közösség[784] ASZTALOS L. (é.n.). A *Burgenland* megnevezés a magyarországi köznyelvben és irodalomban az osztrák szóhasználatból terjedt el 1930 tájától, majd ezt váltotta fel az 1990-es évektől az *Őrvidék* név, amely az előbbi magyar szinonímája. Korábban *Burgenland* és az *Őrvidék* nevek helyett használták a *Nyugat-Magyarország* megjelölést, ebbe azonban sok esetben *Pozsony* környékét, az egykori *Pozsony* vármegyét is, és a magyar nyelvterület jelentékeny nyugati sávját is beleértették.

[784] Az adatok az 1991. évi ausztriai népszámlálás eredményei.

8.5. Az Alföld néprajzi nagytáj

Az *Alföld* (korábban használt magyar nevekkel: *Nagyalföld, Magyar-alföld*) magyar néprajzi nagytáj, de más kiterjesztéssel természetföldrajzi nagytáj is. Az *Alföld* a *Kárpát-térség* belső, központi fekvésű, hatalmas, mintegy 100 000 km^2 kiterjedésű medencetérszíne a *Duna* és a *Tisza* folyása mentén fekvő, homokvidékekkel, löszhátságokkal és vízjárta területekkel tagolt síkság. A hatalmas nagytáj néprajzi értelmezésben további nagytájakra oszlik, így része a *Duna–Tisza-köze*, a *Tiszántúl*, és a *Bánság*, valamint a történeti-földrajzi értelmezésű *Részek* (*Partium*).

Az *Alföld* neve a központi magyar tájszemléletből következik, jelentése a XVII. században kezdett kialakulni. Azelőtt általában az országot igazgató központoktól délre fekvő alacsonyabb országrészeket jelölte változó fogalmi tartalommal az északra eső *Felföld*del szemben.

A vezérek korától az *Alföld* magyarsága elsősorban a folyók mellékén élt. A tatárjárás okozta népességi hiány pótlására IV. Béla az *Alföld* középső területeire telepítette le a kunokat. Az alföldi településhálózat a XIII. század végére szilárdult meg, amely ekkor sűrű, aprófalvas táj képét mutatta. A XIV. századtól a jobbágyi szabad költözködés fellendülésével párhuzamosan új népmozgás indult meg az *Alföld*ön: egyes falvak népessége fogyott, másoké növekedett, kibontakozott a mezővárosi fejlődés, melyet azonban a török hódoltság megzavart. A kétszáz esztendeig tartó török háborúk elsősorban a déli és a középső területeket sújtották. A településszerkezet gyökeresen megváltozott, a népesség kicserélődött, ill. korábbi állapotához képest átrétegződött. Új tájak és néprajzi csoportok alakultak ki. A síkság viszonylag egyhangú domborzati viszonyai mellett ez a nagy változás az oka, hogy az *Alföld*ön jóval kevesebb kistájat találunk, mint más néprajzi nagytájunkon. A déli részek magyar lakossága teljesen elpusztult vagy északabbra menekült, a középső területek népessége nagyobb településekre és mezővárosokba tömörült, a viszonylag bolygatatlan népességű falvak csak a *Duna* árterében, a *Tisza* középső folyásának védelmében, valamint a *Tiszántúl* északi részén maradtak. A pusztán maradt területek benépesítésében a XVIII–XIX. század folyamán az egész magyar nyelvterület részt vett. Dél-dunántúliak költöztek a *Bácska* nyugati és középső vidékeire, a *Kiskunság* déli és a *Tiszántúl* déli részének egyes helységeibe (pl. *Szentes, Hódmezővásárhely, Makó, Orosháza*). A *Felvidék* középső területeiről (*Bars, Hont, Nógrád, Heves, Pest-Pilis-Solt* vármegye) és a *Jászság*ból népesült be a kun puszták egy része (pl.

Kiskunfélegyháza, Kiskundorozsma), a *Bácska* keleti része (*Zenta, Magyarkanizsa, Ada*) és a *Tiszántúl* déli részének néhány helysége (pl. *Gyula, Szentes*). A *Tiszántúl* középső vidékeire *Tiszántúl* északi részéről és *Erdély* széléről (*Szilágyság, Szatmár*) települtek magyarok. *Bácska* benépesítésében a XVIII. század végétől részt vett a *Nagykunság* és *Békés* megye településben addig korlátozott református népe is. A *Bánság* újkori magyarsága elsősorban *Szeged* vidéki és *Csongrád* megyei dohánykertészekből és *Békés* megyeiekből került ki a XIX. század folyamán. Az *Al-Duna* mellé 1883-ban bukovinai székelyeket is telepítettek. Az *Alföld* újkori benépesítésében jelentős szerepet játszottak a nemzetiségek is. A török hódítók elől menekülő szerbek a XIV. százas végétől rendszeresen kaptak letelepedési engedélyt a magyar királyoktól és a Dél-magyarországi földbirtokosoktól. Legnagyobb tömegben 1691-ben a sikertelen törökellenes felkelés után költöztek be a Dél-alföldi megyékbe, de a XVIII. század első felében a *Baja–Szeged–Arad* vonaltól délre húzódtak vissza. Államilag szervezett vagy támogatott telepítési akciók során keletkeztek a *Bácska* és a *Bánság* összefüggő németlakta területei. Német lakosság került az *Alföld* számos pontjára: *Nagykároly* vidékére, a *Pest-környék* síksági területeire, *Békés* megyébe és a *Tiszántúl* több városába. A *Bánság*ba a németekkel együtt kevés olasz, francia és spanyol telepes is érkezett, ezek azonban néhány emberöltő alatt elnémetesedtek. A II. világháborút követő kitelepítés a jugoszláviai németeket lényegében teljes egészében, a magyarországiakat részben érintette. A szlovák nyelvterület minden részéből, elsősorban azonban a középső vidékekről származó lakossággal magánföldesúri telepítéssel és önkéntes vándormozgalommal keletkeztek *Pest-Pilis-Solt, Bács-Bodrog, Békés, Csanád, Csongrád, Bihar* vármegyék szlováklakta helységei a XVIII. század elején. A délre vándorlási hullám olyan nagy tömegeket mozgatott meg, hogy a XVIII-XIX. században ezek a helységek újabb rajokat bocsátottak ki. Így jött létre békésiekből a nyírségi szlovák folt, valamint *Arad* vármegye, a *Bánság* és a *Szerémség* szlovák telepei. A románok kis részben szervezett telepítés keretében, általában azonban spontán vándorolva telepedtek meg a XVI. század végétől a *Tiszántúl* keleti, síksági részén, ill. a *Bánság* keleti és középső területén. Kisebb zárt településeik vannak *Bácská*ban a szlovákokkal egyidőben odaköltözött ruszinoknak és a *Bánság*ban az 1740-es években *Olténiá*ból a török elől menekült bolgároknak is KÓSA–FILEP (1978).

Az *Alföld*, a magyar népterület központi része, a középkor végétől folyamatosan jelentős szerepet vitt a magyar népi kultúra fejlődésében. Erről tanúskodik a XV–XVI. század fordulóján a *Tiszántúl* déli részén és *Bácska*

északi részén jelentkező fontos mezőgazdasági újítás, a kaszás aratás, valamint azonos időben a középső részeken általánosan elterjedt füsttelenített lakószoba. A XVII–XIX. században az alföldi városokban kialakult jellegzetes parasztpolgári kultúra – olykor provinciális vonásai ellenére is – fejlettebb volt más magyar területek népi műveltségénél. Jóllehet a XIX. században a dunántúli területek sok tekintetben átvették ezt a vezető szerepet, az *Alföld* a kulturális jelenségek és elemek befogadásában, ill. északra és keletre történő továbbításában továbbra is nyitott és aktív maradt. A jobbágyfelszabadítás, a hatalmas vízrendezések és legelőfeltörések gyökeresen átalakították külső képét, és sok tekintetben más életfeltételeket teremtettek. A birtokos gazdaréteget a hagyományos gazdálkodás (földművelés és állattartás) fokozott árutermelésre törekvő fejlesztése jellemezte, amely elsősorban a nagyméretű tanyásodásban jelentkezett. A szegényparasztság, ahol a természeti és gazdaságföldrajzi körülmények lehetővé tették, belterjes növénykultúrák kialakításával teremtett magának kedvezőbb életfeltételeket. Ilyen volt a gyümölcs-, szőlő- és zöldségtermesztés a *Duna–Tisza közé*n és *Pest vidéké*n, almáskertek és burgonyatermesztés a *Nyírség*ben, fűszerpaprika *Szeged*en és *Kalocsá*n, hagyma *Makó*n, valamint korai zöldségtermesztés *Gyula* és *Szentes* környékén. A déli területek telepeseinek szegénysége előbb dohánykertészetekben, majd a belterjes növénytermesztés mellett elsősorban a földmunkáknál talált megélhetést. Belőlük alakult ki a kubikosok népes hada, amely a vízrendezésben tevékenyen részt vett. A kapitalizmus kibontakozása az alföldi parasztság termelési ismereteinek és műveltségének jelentős gyarapodását eredményezte, de több nagy tájjal ellentétben nem hozta magával a népviselet és a díszítőművészet felvirágzását KÓSA–FILEP (1978).

Az *Alföld* néprajzi tájtagolásában találkozunk a nagytáj/kistáj rendszerbe közbensőleg beépülő „nagytájrészlet” meglétével, amely az *Alföld* hatalmas méretéből is következik. Így e táj esetében egyfajta középtájak lépnek be, amelyek az *Alföld* nagytáj hármas osztását adják: *Duna–Tisza köze*, *Tiszántúl*, *Bácska*.

Az *Alföld* néprajzi nagytáj részei:

(1)Duna–Tisza köze[785] *(Két víz köze)*

Magyar néprajzi táj, az *Alföld* nagytáj *Duna* és a *Tisza* között elterülő sokarcú nagytáji része**.** Neve a földrajzi szakirodalomból származik, a XIX. században

[785] *Duna–Tisza köze*: a név jelentése a ’Duna és a Tisza által közrefogott terület’.

alakult ki. A táj megjelölése a középkorban *Két víz köze* volt. A táj peremterületei folyó menti, mély fekvésű, ártéri, ártérszéli jellegűek: *Duna mellék, Kalocsai-Sárköz, Tisza mente*. Belső területe északon homokos hátság, ez a *Homokság*, délen löszös vidék, ez a *Bácska*.

(2) Pest-környék, Pest-vidék[786]

Magyar néprajzi táj, az egykori *Pest* város tágabb környezetére terjed ki, a *Gödöllői-dombvidék*, a *Tápió vidék* és a *Kiskunság* északi végének szomszédságában, Lehatárolása nem egyértelmű, ma a név *Budapest* keleti agglomerációs környezetét jelöli. Történeti forrásokban *Pesteleji járás* néven ismert, tehát közigazgatási egység volt, amely *Vác*, *Gödöllő* és *Ócsa* környékét is magába foglalta. *Pest-vidék* több agrártelepülése a XIX. század végétől beolvadt *Budapest* területébe.

(3) Tápió-vidék[787]

Magyar néprajzi, egyben természetföldrajzi táj *Pest* megye keleti felében, a *Tápió* folyócska mentén elterülő löszös dombvidék, helyenként egykor mocsaras, széles völgyekkel. Átmeneti táj az *Alföld* és a *Felföld* között. Néprajzi értelmezésben hozzátartozik a *Cegléd–Szolnok* közötti vasútvonaltól északra eső, vele szomszédos vidékhez is. A néprajzi nevet a természetföldrajzi tájszemlélet is beépítette rendszerébe. A *Tápió-vidék* települései: *Nagykáta, Tápiószecső, Tápióság, Tápióbicske, Tápiószentmárton, Tápiószele, Tápiószőlős, Tápiógyörgye, Mende, Sülysáp, Úri, Kóka, Tóalmás, Szentlőrinckáta, Szentmártonkáta, Farmos, Újszász*.

(4) Kisnógrád[788]

Magyar néprajzi táj, *Nógrád* megye *Pest* megyéhez közeli, kapcsolódó déli része. Délről a *Galga menté*hez kapcsolódik, nyugatról *Hont* határolja. Területe javarészt a *Cserhát* és a *Cserhátalja* természeti tájakon fekszik, keleten a *Zagyva* völgyéig fut ki. „Kis-Nógrád” névvel a megyének azt a részét nevezték, amelyik a Váci püspökséghez tartozott, szemben „Nagy-Nógrád” területével, amely egyházilag közvetlenül az Esztergomi érsekségbe tartozott.

[786] *Pest-környék*: névadója *Pest* városa.
[787] *Tápió-vidék*: névadója a *Tápió* folyó, amely a *Zagyva* jobb oldali mellékvize. Neve a XIX. század közepén még *Táp-jó* volt.
[788] *Kisnógrád*: névadója Nógrád vármegye.

Nógrád egyházmegyei megosztottsága a kezdetektől 1993-ig tartott[789]. Nógrád vármegye északi részén 1210 óta ismert *Nagy-Nógrád* elkülönülése, amely a füleki, losonci, gácsi, szécsényi, gyarmati részeket adja, s átnyúlik a későbbi *Hont* vármegyébe. *Nógrád* déli része *Kis-Nógrád*, amely a nógrádi, sziráki és gyarmati részeket öleli fel GALCSIK ZS. (é.n.). Utóbbi név a későbbiekben is használatban maradt, mint tájnév, de az utóbbi évtizedekben ismerete a lakosság körében halványult. *Kisnógrád*ot szokták csak egyszerűen *Nógrád* megye *Pest* megyéhez közeli területeként is emlegetni. *Kisnógrád* települései: *Alsópetény, Alsótold, Bánk, Becske, Bér, Bercel, Berkenye, Bokor, Borsosberény, Buják, Csécse, Cserhátsurány, Cserhátszentiván, Debercsény, Diósjenő, Ecseg, Egyházasdengeleg, Erdőkürt, Erdőtarcsa, Felsőpetény, Felsőtold, Galgaguta, Garáb, Héhalom, Heréd, Herencsény, Horpács, Jobbágyi, Kálló, Keszeg, Kétbodony, Kisbágyon, Kisecset, Kosd, Kozárd, Kutasó, Legénd, Lőrinci, Magyarnándor, Mátraszőlős, Nagykökényes, Nézsa, Nógrád, Nógrádkövesd, Nógrádsáp, Nőtincs, Ősagárd, Palotás, Penc, Pusztaberki, Rád, Rétság, Romhány, Szanda, Szarvasgede, Szátok, Szécsénke, Szendehely, Szente, Szirák, Terény, Tereske, Tomács, Vanyarc, Verőce* és *Zagyvaszántó*. Ezek közül 1950 óta *Pest* megyéhez tartozik *Verőce*[790], *Kosd*, *Rád* és *Penc*; *Heves* megyéhez *Lőrinci, Heréd, Nagykökényes* és *Zagyvaszántó*.

(5) Háromváros[791]

Magyar néprajzi táj, *Cegléd, Nagykőrös, Kecskemét* városokat és határukat magába foglaló terület. E városok a XVI. század második felétől, amikor a nemesi vármegyei közigazgatás, igazságszolgáltatás, közbiztonsági szolgálat a török előrenyomulás következtében megszűnt, szétesett, szorosabb együttműködésben éltek, többek között közös törvényszéket tartottak fenn.

(6) Dunamellék[792]

Magyar néprajzi táj, a *Duna* keleti partját szegélyező mély fekvésű sík terület. Északi része a *Kiskunság* területéhez tartozik, déli fele a *Kalocsai-Sárköz* része. A táj középső része a *Pest* vármegyébe beolvadt egykori *Solt* vármegye, korábban *Fejér* vármegye *Solti szék*e, központi területe volt. A középkorban *Soroksár*nál a *Duná*ból egy mellékág szakadt ki, az *Ó-Dunaág*. Ez egykor a

[789] II. János Pál pápa 1993. május 30-án kelt, Hungarorum gens kezdetű apostoli konstitúciójával átalakította a teljes magyarországi egyházmegyerendszert, amely a trianoni-párizsi határmódosítások következtében több területen anakronisztikussá vált.
[790] *Verőce*, eredetileg *Nógrádverőce*, 1950-től Pest megyéhez tartozik.
[791] *Háromváros*: a név a „három" (3) számnévből keletkezett, utalva a három város területét jelölő kiterjedésére.
[792] *Dunamellék*: névadója a *Duna* folyó.

főág lehetett, s amely a később kialakult *Duna-Tisza közé*t két részre osztotta. A *Soroksár*tól kezdődően délnek folyó és *Dusnok, Nádudvar, Sükösd, Szentiván* táján a mai *Duná*val egyesülő *Ó-Dunaág*tól alkotott földterület, a mai *Csepel-sziget*től délre, *Solt* és *Kalocsa* környéke, egészen *Bodrog* vármegyéig sziget jellegű volt. Ezt a középkorban még a *Dunántúl*hoz számították, úgyhogy a *Duná*nak *Dunavecse, Paks, Bogyiszló* közé eső szakaszát akkor csak vízerek választották el a *Fejér*, ill. *Tolna* vármegyei részektől. Ez a terület a *Kalocsai-Sárköz*zel (ill. középkorban a *Tolnai-Sárköz*zel is) szoros összefüggésben a *Dunamellék*.

(7) Kalocsai-Sárköz[793]
Magyar néprajzi, egyben természetföldrajzi táj, a *Dunamellék* déli, *Géderlak* és *Szeremle* között elnyúló, mély fekvésű, árvíz járta területe a *Kalocsai-Sárköz*. A tájat nyugatról a *Duna*, keletről az egykori *Őrjeg* és az *Illancs* magas partja, északról pedig a *Solt-vidék* határolja. Földrajzilag, történeti-néprajzi alakulásában sok vonásában rokon a *Tolnai-Sárköz*zel. A tájnevet a természetföldrajzi beosztások is beépítették rendszerükbe. *Kalocsa* környékén, a város egykori szállásain alakult *Homokmégy, Szakmár, Öregcsertő* és *Drágszél* községekben élő magyar csoportok római katolikus népességét potáknak nevezik. A *Kalocsai-Sárköz* helységei: *Dunapataj, Kalocsa, Foktő, Bátya, Fajsz, Dusnok*.

(8) Potaföld[794] (*kalocsai szállások*)
Magyar néprajzi táj, a pota etnikai csoport területe. A *Szakmár, Homokmégy, Drágszél, Öregcsertő* települések lakóit, illetve a *Kalocsa* város területéhez tartozó, állandóan lakott apró települések, a szállások, népe, a poták által lakott táj. A kalocsai szállások és a város paraszti népét önálló néprajzi csoportnak tekinti a néprajztudomány, amely nyelvjárásával, vallásával, összetartozása tudatával és híressé vált népi kultúrájával elkülönül környezetétől. Ennek, a mintegy 25 kisebb-nagyobb településnek lakosságát potáknak nevezi a *Duna mellék*i falvak és az *Őrjeg*en túli homokhátsági területek népessége. A fenti négy község a XVIII. században és a XIX. század első felében még tartozéktelepülés volt, a kalocsai lakosság határbeli, ún. szálláskertjeiben élték életüket. A szállások tartozéktelepülésekből állandóan lakott kis falvakká váltak és 1897. decemberében *Szakmár* és *Homokmégy* önálló községekké

[793] *Kalocsai-Sárköz*: névadója *Kalocsa* városa, illetve a Kalocsai érseksége.
[794] *Potaföld*: névadója a pota magyar etnikai csoport.

alakultak, s elszakadtak *Kalocsá*tól. *Öregcsertő* 1915-ben, majd *Drágszél* 1921-ben szakadt ki *Homokmégy*ből.

(9) Kiskunság[795]

Történeti-földrajzi, magyar néprajzi és természetföldrajzi táj, a *Duna–Tisza közé*ben. Északról a *Pest-vidék* határolja, dél felé egészen *Szeged* határáig terjed. Kialakulása szorosan kötődik a területén a tatárjárás után letelepedett kunokhoz, ill. a hódoltság megszűnte után szervezett önálló, 1876-ig fennállott, közigazgatási egységhez, a Jászkun kerülethez. Nevét később a természetföldrajzi beosztások is beépítették rendszerükbe. A kun népesség a középkorban telepedett le területére, de a XVI. századra teljesen magyarrá vált. A *Kiskunság* a középkori Magyarország egyik legfejlettebb területe volt. A török hódoltság és az állandósult háborús állapotok a népesség pusztulását vagy elmenekülését idézte elő. A XVIII. század elején már csak öt nagyobb helysége létezett: *Kiskunlacháza, Kunszentmiklós, Szabadszállás, Fülöpszállás* és *Kiskunhalas*. A pusztásodott vidék újratelepülésében az egykori kun lakosságú megmaradt településeken kívül baranyai és más dunántúli települők is részt vettek. Az 1745-ös jászkun redemptio[796] után gyorsan megerősödtek a *Kiskunság* mezővárosias falvai, egyre jelentősebbé vált a külterjes állattartást elősegítő pusztabérletei rendszer. Ennek nyomán később alakult ki a szálláskertes településrendszer. A XIX. század végére tanyás gazdálkodás fejlődött ki és folyamatasan benépesültek a települések határában fekvő puszták. Jelentős központjai voltak a református lakosságú *Kiskunhalas* és *Kunszentmiklós*, valamint a római katolikus népességű *Kiskunfélegyháza*. Néprajzi értelmezésben helytelen a *Duna–Tisza közé*nek teljes területére kiterjesztett *Kiskunság* megnevezés, ugyanakkor természetföldrajzi értelemben a térképi ábrázolásban gyakori a *Kiskunság* és a *Homokság*, természetföldrajzi névként *Homokhátság*, összemosása, illetve szinonimaként kezelése. A

[795] *Kiskunság*: nevét a területén a tatárjárás után letelepedett kun népről kapta. A kunok által lakott nagy kiterjedésű *Duna–Tisza köz*i terület a török hódoltság alatt elnéptelenedett, jóval kevesebb helysége volt, mint a tiszántúli *Nagykunság*nak. Ez a magyarázata a „kis” előtag beépülésének.

[796] Jászkun redemptio: a török hódoltság utáni háborús időszakban az egykori kun és jász önigazgatási területek elnéptelenedtek, több helységbe idegenek települte. Ezért I. Lipót nem tekintette érvényesnek a középkori jász-kun kiváltságokat és 1702-ben a szabadalmas területeket 500 ezer rajnai aranyforintért zálogba adta a Német Lovagrendnek. Ezzel gyakorlatilag eltörölte a jászok és kunok örökös kiváltságait és jobbágysorba süllyesztette őket. Mivel a Német Lovagrend nem tudta érvényesíteni vásárolt jogait, 1730-ban eladta a területet a Pesti Invalidus Rendháznak, amely megkísérelte bevezetni a földesúri szolgáltatásokat. Mária Terézia a lakosság tiltakozásának engedve beleegyezett a redemtióba, vagyis az önmegváltásba. A Jász-kun kerület lakossága több évig tartó gyűjtéssel és kölcsönökkel összeszedte a közben 576 ezer forintra nőtt pénzösszeget, ezen kívül vállalták 1000 lovas felszerelését, az általános hadfelkelést és a nádor és több tisztviselő fizetésének megadását. 1745. május 6-án Mária Terézia aláírta a megváltási okiratot és visszaállította a jászok és kunok örökös kiváltságait.

Kiskunság igazgatási területéhez, az 1876-ban történt megszűnéskor, nyolc mezőváros tartozott: *Fülöpszállás, Kiskundorozsma, Kiskunfélegyháza, Kiskunhalas, Kiskunmajsa, Kiskunlacháza*[797], *Kunszentmiklós, Szabadszállás*. E településekhez tartozó pusztákból (külterületi lakott helyekből) a XIX–XX. század folyamán összesen 27 önálló település alakult: *Balotaszállás, Bordány, Csólyospálos, Felsőlajos, Forráskút, Fülöpháza, Fülöpjakab, Gátér, Imrehegy*[798], *Jakabszállás, Jászkarajenő, Jászszentlászló, Kerekegyháza, Kocsér, Kunfehértó, Kunszállás, Ladánybene, Lajosmizse, Móricgát, Orgovány, Petőfiszállás, Pirtó, Pusztamérges, Szank, Üllés, Zsana* és *Zsombó*.

(10) Homokság[799]

Magyar néprajzi táj, az egyik legnagyobb homoktalajú táj a *Kárpát-térség*ben, a *Duna–Tisza közé*n, annak központi részeként. A két folyó közötti hátság, eredeti természeti állapotában kevésbé volt vonzó az ember megtelepedésére, mint a folyómenti területek. Ugyanakkor a táj kiváló adottságokkal rendelkezett a pásztorkodó életforma számára. A bronzkortól a római korig átívelő, mintegy háromezer éves időtartam alatt a táj kultúrsztyepé alakult. A szántóföldi gazdálkodás kialakulását az avar időszakra teszik, amelyhez később fejlett kertgazdálkodás járult. Ezt a virágzó középkori kultúrát, a török hódoltság alatt és az azt követő időszakban, az emberi tájgondozás hiányában bekövetkezett pusztásodás tönkretette, területén mozgásba lendült a homoktalaj. Futóhomokos térszínű lett, és hogy a földrajzi irodalomban olvashatjuk; kialakult a „magyar Szahara”. A XVIII. századtól előbb erdősítéssel, később gyümölcs- és szőlőtelepítéssel igyekeztek a tájat ismét termővé tenni. Ebben a munkában a *Kiskunság* és a *jász puszták* parasztsága, valamint a XVIII–XIX. század más telepesei jelentős részt vállaltak. A futóhomok megkötésének következtében területének nagy része ma már művelt vidék, nyílt futóhomok térszínek csak *Bugac* területén vannak. A *Homokhátság* néprajzi táj átfedésben van a *Kiskunság*gal, legfontosabb helységei *Kecskemét, Kiskőrös, Soltvadkert, Kiskunhalas, Kiskunmajsa, Mórahalom*.

---

[797] *Kiskunlacházá*hoz 1950-ben hozzácsatolták *Pereg* községet,de az nem tartozott a *Kiskunság*hoz.
[798] *Imrehegy* területének egy része *Kecel* területéből alakult, utóbbi nem tartozott a *Kiskunság*hoz.
[799] *Homokság*: neve a táj talaj jellemzőjéből keletkezett, a talaj fő jellemzője a homoktartalom. A mai talajtani meghatározás homoknak minősíti a 2 mm és 0,063 mm közti szemnagyságú részekből felépülő talajt. A homok anyaga sokféle lehet, de legfontosabb összetevője a kvarc, ez áll legerősebben ellen a mállásnak, ezért a homoktalajok fő alkotórésze.

(11) Délvidék[800] (*Alvidék*)

Történeti-földrajzi táj, amelynek jelentéstartalma az elmúlt századokban többször változott. A középkorban *Magyarország Drává*tól délre és a *Bácsság*ban, valamint a *Temesköz*ben fekvő déli vármegyéit értették alatta. Így *Verőce, Pozsega, Szerém,* (tehát a *Drávántúl* és a *Szerémség*), *Bács, Torontál, Temes* és *Keve* vármegye területe, valamint a *Dunán* és a *Száván* túli ütközőzónát, az Ozorai bánság, a Sói bánság, a Macsói bánság (tehát a *Végvidék, Bosznia* és *Ó-Szerbia* északi része) és a Szörényi bánság területe. A táj neve Szent István korában még *Alvidék* volt. A török hódoltság után, főképpen a XVIII. századtól, a *Délvidék* név már csak a *Bácska* és a *Temesköz (Bánság)* területének összefoglaló neve, északi határa *Bács-Bodrog* vármegye és *Pest-Pilis-Solt-Kiskun* vármegye határa, ill. a *Maros,* nyugaton és délen a *Duna* vonala, keleten *Krassó-Szörény* vármegye hegyek felöli határa. Trianon után a *Délvidék* a *Magyarország*tól a *Szerb–Horvát–Szlovén Királyság* (1929-től neve *Jugoszlávia*) területéhez kapcsolt, *Horvátország* és *Szlavónia,* valamint a *Muraköz* és a *Mura-vidék* nélküli, részeit jelentette, amely kiegészült a *Drávaköz*zel, utóbbi is a *Délvidék* fogalmába tartozott. Az 1941 áprilisában *Magyarország*hoz visszakapcsolt egykori jugoszláviai területeket „az anyaországhoz visszatért délvidéki területek" néven említették, így ebben az esetben a *Bácska* déli része, a *Bánság* nyugati része és a *Mura-vidék* is hozzá tartozik, ellentétben a *Bánság* keleti részével, amely nem került *Magyarország*hoz. Ma a *Délvidék* fogalma a *Szerbia* autonóm tartományaként működő Vajdaság[801] területét jelenti, a mindennapi beszédben a két név azonos. Ugyanakkor kedvezőbb, ill. történeti és magyar nemzeti szempontból is alátámasztottabb a *Délvidék* név használata. A Vajdaság egyrészt közigazgatási egység neve, másrészt a magyar történelemben tragikus emlékű Szerb Vajdaság és Temesi Bánság[802] egykori területegység nevének a jugoszláv közigazgatásba beemelt rövid elnevezése. A *Délvidék* területének 1918 novemberétől folyamatos szerb megszállása után az új hatalom képviselői nevezték el a szerb történelmi jogosultság igazolására, az 1920-ban a trianoni békével bekebelezett területet „Vojvodina"-nak. Ezt „Vajdaság"-ra fordítva, a

[800] *Délvidék*: a név jelentése 'délre eső terület'.

[801] Vajdaság autonóm tartomány a *Bácska* déli, a *Bánság* nyugati, a *Szerémség* keleti részét foglalja magában, végeredményban ma *Szerbia* állam északi része.

[802] A Szerb Vajdaság és Temesi Bánság közvetlenül Bécsből irányított igazgatási területegységet Ferenc József császár 1849. november 18-i uralkodói pátense létesítette. Területébe Szerém vármegye Vukovári, Iloki és Rumai járásait, Bács-Bodrog, Torontál akkori területét és Temes és Krassó-Szörény vármegye későbbi területét kebelezték be. A közigazgatási egységet a császár 1860. december 27-i pátensével szüntette meg, és sorolta be a magyar polgári közigazgatás rendszerébe. A terület lakosságából csak 310 ezer volt szerb, rajtuk kívül 1,2 millió más nemzetiségű élt a területen.

Délvidék elnevezés kiiktatásának érdekében a sajtóban is terjesztették, s az ottani magyar nyelvű kiadványokban a *Délvidék* kifejezés kinyomtatását tiltották.

(12) Bácska[803] *(Bácsság)* [szerbül és horvátul *Bačka* / *Бачка*, szlovákul: *Báčka*, németül: *Batschka*]
Magyar, horvát és szerb néprajzi táj, a *Duna–Tisza közé*nek a *Baja–Szeged* vonaltól délre eső területe, amelyet gyakran a kistájnál magasabb kategóriaként adnak meg. A *Délvidék* része. A középkorban *Magyarország* egyik leggazdagabb, sűrűn települt tája volt. Területén két vármegye alakult; a *Ferenc-csatorna* vonalától délre *Bács* vármegye, attól északra *Bodrog* vármegye. Etnikai átalakulást elsőként a török elől menekülő délszláv népcsoportok, szerbek, bunyevácok, sokácok okoztak, akik a XV. században kezdtek betelepülni területére. Később, a török hódoltság alatt a szerbek beköltözése már erőszakos etnikai csere képét öltötte. A legnagyobb számú, török szolgálatban álló, katonanépesség a szerb volt, akik több településen módszeres magyar-írtásba kezdtek, s ebben a Habsburgok hallgatólagos támogatását is élvezték. Így a magyar népesség a XVI. század elejétől folyamatosan pusztult vagy északi irányba vándorolt, majd *Buda* elestétől (1541) a zentai csatáig (1697) tartó hódoltság ideje alatt majdnem teljesen eltűnt a tájról. Az ily módon magyarságát vesztett területre a legnagyobb szerb beköltözés 1691-ben történt, Cernojević ortodox pátriárka vezetésével. A szerb lakosság ellen a Rákóczi-szabadságharc idején a kuruc szabadcsapatok léptek fel, a későbbi nyelvhatár is ebben az időben körvonalazódott.

A XVIII. század elején némely keleti és déli területeinek kivételével (Tiszai Kamarakerület, Csajkás kerület) megpróbálták visszaállítani az egykori *Bács* és *Bodrog* vármegyét, de az eredeti határok kijelölésének sikertelensége miatt végül *Bács-Bodrog* vármegye néven 1802-ben összevonták a kettőt egy megyévé. A Rákóczi-szabadságharc után meggyérült, de még mindig délszláv többségű területre 1733-tól indult meg a magyar lakosság beköltözése. Elsőként római katolikusok érkeztek, majd II. József türelmi rendelete után az addig letelepülésükben korlátozott református magyarok is létrehoztak falvakat. Az utolsó nagyobb magyar betelepülés a XVII–XVIII. század

[803] *Bácska*: a „bács” különböző nyelvjárásokban eltérő jelentéssel bír: az ormánságban jelentése ’báty, bátya’, ebből lett a „bácsi” főnév. A „bács” a székelyeknél ’juhász, öregjuhász’. A palóc nyelvjárásban a „bacsa”, ill. a *Tisza* mentén „bacsó” az ’öreg juhász, számadó juhász’ jelentésű. Utóbbiak szinonimái az idősebb kort jelző bács, bácsi, bátya, atya szavaknak is. A *Bácska* középkori neve *Bácsság* volt, amely a betelepedő szerbek hatására változott ma használt alakjára. A „bács” alaptag több település nevében is megtalálható: *Bácsa, Bácsi, Kisbács, Bacsfa, Bacsó, Bacsófalva*, *Hosszúbács* (utóbbi a *Szerémség*ben, szláv neve *Bačinci*).

fordulóján ment végbe, utoljára 1806-ban. A XVIII. században nagyszámú német telepes is érkezett, akik elsősorban *Bácska* nyugati és középső területein alapítottak falvakat. Ebben az időben keletkeztek a szlovákok és ruszinok szigetszerű telepei is. Az 1848–49-es szabadságharc alatt több véres szerb támadás és népirtás történt a bácskai magyar lakosság ellen. 1849–1860 között *Bács-Bodrog* vármegyét a szomszédos bánsági megyékkel, kamarai kerületekkel és határőrvidékekkel Szerb Vajdaság és Temesi Bánság néven külön közigazgatási egységgé szervezték és közvetlenül *Bécs*ből kormányozták. 1918 után e területnek a szerb királysághoz került részén, a Szerb Vajdaság nevére utalásként Vajdaság (Vojvodina) névvel alakítottak tartományt. 1920–1940 között Jugoszlávia déli területeiről nagyszámú délszláv telepes vándorolt be a *Bácská*ba. 1941 áprilisától 1944 őszéig a *Bácska* ismét magyar közigazgatás alá került. A délszláv telepesek távoztak, helyükre telepítette 1941-ben a magyar kormány a *Bukoviná*ból útra kelt székelyeket, akik viszont 1944-ben a *Dunántúl*ra menekültek. 1944–45-ben a *Bácská*t elfoglaló szerb partizánok gyilkosságainak több mint 30 000 magyar esett áldozatul. Ma a *Bácska* északi része tartozik *Magyarország*hoz, nagyobbik fele *Szerbia* része, a *Vajdaság Autonóm Tartomány* területén. Nagyobb települései: *Baja, Bácsalmás, Jánoshalma, Tompa, Újvidék [Novi Sad/Нови Сад], Szabadka [Subotica/Суботица], Zombor [Sombor/Сомбор], Palánka [Bačka Palanka/Бачка Паланка], Verbász [Vrbas/Врбас], Óbecse [Bečej/ Бечеј], Zenta [Senta/ Сента], Kula [Kula/ Кула], Apatin [Apatin/ Апатин], Temerin [Temerin/ Темерин] , Futak [Futog/ Футог], Topolya [Bačka Topola/ Бачка Топола], Szenttamás [Srbobran/ Србобран], Ada [Ada/ Ада], Magyarkanizsa [Kanjiža/ Кањижа], Cservenka [Crvenka/ Црвенка], Hódság [Odžaci/ Оџаци], Zsablya [Žabalj/ Жабаљ], Palics [Palić/ Палић], Mohol [Mol/ Мол], Petrőc [Bački Petrovac/ Бачки Петровац], Bács [Bač/Бач], Tiszakálmánfalva [Budisava/ Будисава] és Titel [Titel/ Тител].*

(13) Vajdaság[804] [szerbül *Војводина*, horvátul *Vojvodina*]
A *Vajdaság Szerbia* tartománya, teljes neve *Vajdaság Autonóm Tartomány [Autonomna Pokrajina Vojvodina/Аутономна Покрајина Војводина]*, területileg hozzá tartozik a *Bánság* nyugati és déli, ill. a *Szerémség* keleti része. A *Vajdaság* nem táj, hanem közigazgatási egység, mégis számos esetben, s a köznyelvben tájnévként tüntetik fel. A *Vajdaság* történetisége a XIX. századra

[804] *Vajdaság*: a szerb *Vojvodina* név magyar megfelelője, előzménye a Szerb vajdaság és temesi bánság közigazgatási terület neve.

vezethető vissza, amikor a „Szerb Vajdaság és Temesi Bánság” nevű, közvetlenül *Bécs*ből irányított igazgatási területegységet Ferenc József császár 1849. november 18-i uralkodói pátense létrehozta. Területébe *Szerém vármegye Vukovári, Újlaki (Iloki)* és *Árpatarói* (*Rumai)* járásait, *Bács-Bodrog, Torontál* akkori területét és *Temes* és *Krassó-Szörény* vármegye későbbi területét kebelezték be. A közigazgatási egységet a császár 1860. december 27-i pátensével szüntette meg, és sorolta be a magyar polgári közigazgatás rendszerébe. 1918 után e területnek a szerb királysághoz került részén, a Szerb Vajdaság nevére utalásként vezették be a Vajdaság (Vojvodina) név használatát, amely ekkor még közigazgatási tartalom nélkül, a megnagyobbodott területű *Szerbia*, az új „Nagy-Szerbia” északi részének neve lett. Közigazgatási tartalmat a név 1945-ben kapott, amikor a föderális berendezkedéssel létrehozott *Jugoszlávia Szerbia* szövetségi államának egyik autonóm tartománya jött létre *Vajdaság Autonóm Tartomány*, röviden *Vajdaság* névven. Ezt a *Délvidék* elnevezés kiiktatásának érdekében a sajtóban is terjesztették, s az ottani magyar nyelvű kiadványokban a *Délvidék* kifejezés kinyomtatását sok esetben tiltották. A tartomány autonómiáját 1992-ben felfüggesztették, majd az önálló *Szerbiá*ban, 2007-től ismét helyre állították. Sajnos a *Vajdaság* név a XX. század második felétől mind a köznyelvben, mind a tömegtájékoztatásban jelentős mértékben kiszorította a *Délvidék* tájnevet, így a két név szinonimmá vált. 2012-ben egy szerb konzervatív szervezet kampányt kezdett a *Vajdaság* autonómiájának megszüntetéséért. Érvelésük szerint, mára főként szerbek lakják a területet és elegendő történelmi, etnikai és gazdasági ok szól a megszüntetése mellett, továbbá az autonómiával járó dupla adminisztráció is költséges.

(14) Tisza mente[805]

Magyar néprajzi táj, a *Tisza* alsó folyásának jobb partján *Horgos*tól *Titel*ig húzódó városok és községek területe. A középkorban gazdag, apró falvakkal sűrűn települt magyarlakta táj volt, de a török hódoltság idején magyar népessége teljesen elpusztult. A török hódoltság alatt, majd a Habsburg berendezkedés után, a délről északi irányba áramló szerb lakosságból először katonai jellegű határőrvidéket szerveztek területén, majd 1751 után szabadalmas kamarai kerületté alakult. Ezután a szerbség jelentős része, mivel parasztkatonai kedvezményeit elveszítette, elvándorolt. Helyükre nagy tömegben érkeztek az *Alföld* északi részéről és a *Felvidék*ről magyarok, akik

[805] *Tisza mente*: névadója a *Tisza* folyó.

Martonos [Martonoš/Мартонош], *Magyarkanizsa [Kanjiža/Кањижа]*, *Zenta [Senta/ Сента]*, *Ada [Ada/ Ада]*, *Mohol [Mol/ Мол], Péterréve [Bačko Petrovo Selo/Бачко Петрово Село], Óbecse [Bečej/Бечеј], Bácsföldvár [Bačko Gradište/Бачко Градиште]* helységekben telepedtek le. A *Tisza mente Bácska* máig leginkább magyar lakosságú vidéke.

(15) Jászság[806]

Történeti-földrajzi, magyar néprajzi és természetföldrajzi táj a *Zagyva* és a *Tarna* mentén, a mai Jász-Nagykun-Szolnok megye területén. A *Jászság* 1876-ig autonómiát élvező közigazgatási egység, amely a középkorban a jászok szállásterületét ölelte fel. Nevét a XX. században a természetföldrajzi beosztások is beépítették rendszerükbe. A XIII. században *Magyarország*ra letelepített jászok a XV. századra nyelvileg és népileg beolvadtak a magyarságba. A török hódoltság után a területi önállóság, ill. annak visszaszerzése, fenntartása kovácsolta össze és tette öntudatossá a táj lakóit, akik 1745-ben a jászkun redemptioval[807] állították vissza egykori szabdságukat. A *Jászság*ot összesen 14 helység alkotta, mai fontos, kulturális szerepet betöltő igazgatási központja *Jászberény*. További települései: *Jászapáti, Jászárokszállás, Jászladány, Jászfényszaru, Jászkisér, Jászalsószentgyörgy, Jászjákóhalma, Jánoshida*[808]*, Jászszentandrás, Jászdózsa*[809]*, Alattyán*[810]*, Jászfelsőszentgyörgy, Jászboldogháza, Jásztelek*[811]*, Pusztamonostor*[812]*, Jászágó, Jászivány.*

---

[806] *Jászság*: névadója a jász nép. A jász iráni eredetű nomád nép, eredeti nevük ászi, amelyből az ász, jász változat alakult ki. Legkorábban ismert szállásterületük a *Kazahsztán* déli területén, a *Kora-tau* környékén volt. A Kr. u. I. században jöttek *Európá*ba. Egy részük a *Kaukázus*ban a velük rokon alánokkal telepedett meg. *Magyarország*on a XIII. században telepedtek meg.

[807] Jászkun redemptio: a török hódoltság utáni háborús időszakban az egykori kun és jász önigazgatási területek elnéptelenedtek, több helységbe idegenek települte. Ezért I. Lipót nem tekintette érvényesnek a középkori jász-kun kiváltságokat és 1702-ben a szabadalmas területeket 500 ezer rajnai aranyforintért zálogba adta a Német Lovagrendnek. Ezzel gyakorlatilag eltörölte a jászok és kunok örökös kiváltságait és jobbágysorba süllyesztette őket. Mivel a Német Lovagrend nem tudta érvényesíteni vásárolt jogait, 1730-ban eladta a területet a Pesti Invalidus Rendháznak, amely megkísérelte bevezetni a földesúri szolgáltatásokat. Mária Terézia a lakosság tiltakozásának engedve beleegyezett a redemtióba, vagyis az önmegváltásba. A Jász-kun kerület lakossága több évig tartó gyűjtéssel és kölcsönökkel összeszedte a közben 576 ezer forintra nőtt pénzösszeget, ezen kívül vállalták 1000 lovas felszerelését, az általános hadfelkelést és a nádor és több tisztviselő fizetésének megadását. 1745. május 6-án Mária Terézia aláírta a megváltási okiratot és visszaállította a jászok és kunok örökös kiváltságait.

[808] *Jánoshida* az Árpád-korban nem a *Jászság*hoz, hanem *Heves* vármegyéhez tartozott, a XV. században *Külső-Szolnok* vármegyéhez csatolták. A XVIII. században *Pest-Pilis* vármegyei helységként említik, majd 1850-ben a Jász-Kun kerületek főkapitánya kérte, hogy a jobb közbiztonság érdekében a falut a Jász kerületekhez csatolják, de az továbbra is a kecskeméti kerülethez tartozott. 1854-ben Jánoshidát *Pest* megyétől visszacsatolták *Heves* megyéhez, majd 1876-ban, amikor a *Jászság* autonómiája megszűnt a községet Jász-Nagykun-Szolnok megyéhez csatolták és a Jászsági felső járásba osztották be.

[809] *Jászdózsa* eredetileg nem jász „szállás”, nem jász település volt, de a török hódoltság alatt beleolvadt egy *Négyszállás* nevű jász település.

(16) Borsod[813]

Történeti-földrajzi táj, az egykori *Borsod* vármegye területe. Területének kisebbik része tartozik az *Alföld*höz, nagyobbik része a *Felvidék* területére esik. Természetföldrajzilag alföldi tájai a *Borsodi-ártér*, a *Borsodi-Mezőség* és a *Borsodi-medence*, valamint a *Miskolci-kapu*. Más részei a *Mátraerdő*höz tartozó dombsági és középhegységi területek. Északról *Abaúj* és *Gömör*, keletről *Zemplén* történeti-földrajzi tájak határolják. Területére esik a *Galyaság* néprajzi táj. A XI. századtól épültek nagy kővárai, *Cserépvár, Csorbakő, Dédes, Diósgyőr, Éleskő* stb. Területét Trianon nem érintette, de 1923 és 1939 között Borsod, Gömör és Kishont közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegye néven összevont vármegye lett. Az első bécsi döntés után ismét önállóan, *Borsod* vármegye néven, 1945 és 1950 között ként működött, az 1950-es megyerendezés óta pedig *Borsod-Abaúj-Zemplén megye* része KAT. (2012).

(17) Borsodi-Mezőség[814]

Magyar néprajzi és természetföldrajzi táj. Néprajzilag a *Bükk* előtere a *Tisza* és a *Sajó* folyók, valamint az *Eger-patak* határolta síksági táj, *Borsod* történeti-földrajzi táj természetföldrajzilag jól elkülönülő, de némileg szűkebb határok között fekvő egysége. Arculatát a *Tisza*, valamint a hegyvidék felől lefutó folyók, patakok és az itt honos legeltető állattartás, a pásztorkodó ember együttes hatása alakították ki. Települései: *Mezőkövesd, Szentistván, Mezőkeresztes, Csincse, Gelej, Mezőcsát, Mezőnagymihály, Igrici, Emőd, Ároktő, Tiszadorogma, Tiszabábolna, Tiszavalk, Négyes, Borsodivánka, Egerlövő.*

(18) Matyóföld[815]

Magyar néprajzi táj az egykori *Borsod* vármegye nyugati felében síkvidéki területen fekvő három szomszédos település, *Mezőkövesd, Tard, Szentistván*

---

[810] *Alattyán* nem a *Jászság*hoz, hanem *Külső-Szolnok* vármegyéhez tartozott a középkorban, de környezetében jász városok fekszenek. 1876-ban Jász-Nagykun-Szolnok vármegyéhez csatolták.
[811] *Jásztelek* neve 1901-ig *Jászmihálytelek* volt.
[812] *Pusztamonostor* nem tartozott a jász települések köz, 1876-ban Jász-Nagykun-Szolnok vármegye Jászsági felső járásba osztották be.
[813] *Borsod*: eredetileg *Borsod* várát jelölte, innen terjedt ki a név az egész megyére. *Borsod* neve.
[814] *Borsodi-Mezőség*: nevének jelentése: 'Borsod megye területén fekvő fátlan vidék'. Árpád-kori neve *Mezőség* GYÖRFFY (1963, 1987, 1998) [I.p.736.].
[815] *Matyóföld*: a név jelentése 'matyók által lakott táj'. A matyó szó személynévi eredetű, a Mátyás név származéka, az egykori *Borsod* vármegyén kívül a római katolikusok tréfás neveként is él.

területe. E helységek lakóit matyónak nevezi a környék lakossága. A matyóság a XVIII–XIX. század során kialakult néprajzi csoport, amely korábban nem különült el környezetétől. Országosan közismertté vált viseletük, nemzetközi hírű hímzéskultúrájuk egészen új fejleményként a XIX. század második felében alakult ki. Utóbbi 2013-tól a világörökség része KÓSA–FILEP (1978).

(19) Tiszáninnen[816]
Régies, a mindennapokban ma már nem élő, de a református egyházigazgatásban használt tájfogalom. A *Tiszá*tól északra fekvő egykor *Ung, Zemplén, Abaúj, Borsod, Heves, Gömör-Torna* vármegyék református községeit foglalja magába, Tiszáninneni református egyházkerület néven. A *Tiszáninnen* a térképi ábrázolásban nem alkalmazott név.

(20) Ung[817] [szlovákul *Už*, ukránul *Uh*]
Történeti-földrajzi táj, az egykori *Ung* vármegye területe. Északi, nagyobbik része a *Felvidék*hez tartozik, természetföldrajzilag az *Északkeleti-Kárpátok*hoz tartozó középhegységi (*Vihorlát, Kéklő*) és magashegységi (*Róna-havas, Ungi-határhegység*) táj. Déli része az *Alföld* legészakibb tájain fekszik. Fő folyója az *Ung* és a *Tisza*. Északról *Galícia*, keletről *Bereg,* délről *Zemplén* és *Szabolcs*, nyugatról pedig *Zemplén* történeti-földrajzi tájak határolják. *Ung* nagyobbik része ma Ukrajnához tartozik, e területe történeti-földrajzi értelmezésben *Kárpátalja* része. *Ung* alföldi részein, az *Ung* völgyéig, ill. az *Ungvár–Szerednye* vonalig a népesség javarészt magyar. Szlovákiához került részének központja a magyar többségű *Nagykapos [Veľké Kapušany]* és a szlovák többségű *Szobránc [Sobrance]*, az ukrajnai részé az egykori megyeszékhely, ma *Kárpátalja* legnagyobb városa, *Ungvár [Ужгород/Uzshorod]*. Az ungi magyar közösség legnagyobb lélekszámú magyar közössége a *Tisza* parti *Csap [Чоп/Csop]* városkában található. *Ung* fontosabb települései: *Ungvár [Ужгород/Uzshorod], Szobránc [Sobrance], Szerednye [Середнє/Szerednye], Perecseny [Перечин/Perecsin], Nagyberezna [Великий Березний/Velikij Bereznij]*.

(21) Ungi-Tiszahát[818]
Magyar néprajzi táj *Ung* területén, a *Tiszá*tól és a *Bodrogköz*től északra, a *Latorca, Laborc* és *Ung* folyók között elterülő sík vidék. Természetföldrajzilag

[816] *Tiszáninnen*: névadója a *Tisza* folyó.
[817] *Ung*: névadója az *Ung* folyó, amely a *Laborc* bal oldali mellékvize, hossza 127 km.
[818] *Ungi-Tiszahát*: névadója *Ung* vármegye és a *Tisza* folyó.

az *Ungi-sík területével* azonosítható. Táji központja *Nagykapos [Veľké Kapušany]*. Fontosabb települése *Pálóc [Pavlovce nad Uhom], Palló [Палло/Pallo], Gálocs [Галоч/Halocs], Palágykomoróc [Паладь Комарівці/Palagy Komarivci], Kisszelmenc [Малі Селменці/Mali Szlemenci], Nagyszelmenc [Veľké Slemence], Nyarádkelecsény [Kapušianske Kľačany]*.

(22) Vízmeges[819]
Archaikus néprajzi tájnév, a *Bodrogköz*től északra, a *Latorca* folyón túl, az *Alföld* legészakibb részének, a *Vihorlát* és az *Eperjes–Tokaji-hegyvidék* (*Eperjesi-hegység*) közötti síkvidék népi tájneve, javarészt *Alsó-Zemplén*, kisebb részt *Ung* területén. Természetföldrajzilag a *Zempléni-sík* és az *Ungi-sík* területe.

(23) Alsó-Zemplén[820] [szlovákul *Dolný Zemplín*]
Történeti-földrajzi táj, az egykori *Zemplén* vármegye déli, alföldi, főképpen magyarok lakta része. Területe a *Sajó* tiszai torkolatától a *Szerencs-patak* menti legdélibb résztől, a *Bodrog* széles völgyét, *Tokajhegyalját*, a *Hegyköz*t, a *Bodrogköz*t, az *Ondava* és a *Tapoly* alsó széles völgyét és a peremi hegyalji területeket foglalja magába. Természetföldrajzilag változatos térszínű, síksági és hegyalji, valamint alacsony dombvidéki részeket tartalmaz. A *Ronyva* pataktól északra lévő területei és a *Felső-Bodrogköz* Trianon óta Szlovákiához tartoznak. *Alsó-Zemplén* és *Felső-Zemplén* elhatárolását ma közigazgatási alapon Szlovákia Kassai körzetének és Eperjesi körzetének az egykori Zemplén vármegye területét kettéosztó határa adja. *Alsó-Zemplén* legfontosabb települései: *Gálszécs [Sečovce], Nagymihály [Mihalovce], Tőketerebes [Trebišov], Sátoraljaújhely, Sárospatak, Szerencs* és *Tokaj*.

(24) Bodrogköz[821]
Magyar néprajzi és természetföldrajzi táj, a *Bodrog* és *Tisza* folyó által közrefogott sík, egykor mocsaras vidék, melyet északon a *Latorca* folyó különít el a szomszédos alföldi jellegű területtől. Fontos vize még a *Karcsa*,

[819] *Vízmeges*: értelme ’patakon túl vagy folyón túl, ez esetben a ’Latorcán túli terület’, vagyis a *Latorcá*tól északra fekvő vidék.
[820] *Alsó-Zemplén*: névadója *Zemplén* vármegye, amely nevét *Zemplén* váráról kapta.
[821] *Bodrogköz*: e névadás lényege, hogy a kisebb folyó, ez esetben a *Bodrog*, a nagyobb folyóba ömléskor „közt”, közrefogott területet alkot, de a „köz” szógyök jelentése ’közel vmihez’, így a *Bodrogköz* értelmezhető a ’*Bodrog* közel kerül a nagyobb folyóhoz’ jelentéssel is. A *Bodrog* a *Tisza* jobb oldali mellékfolyója, hossza 65 km. A *Bodrog* az *Ondava* és a *Latorca* egyesülésével „keletkezik”, de a középkorban még az *Ondava* neve is *Bodrog* volt, a „rövid” *Bodrog* az újkori névadás következménye. Így a középkori *Bodrog* hossza 211 km.

amely a XVII. században hajózható volt, az egyik fontos sószállító útvonal része, ill. a *Tice*. Trianon óta Magyarországon maradt része az *Alsó-Bodrogköz*, Szlovákiához került része a *Felső-Bodrogköz*. A *Bodrogköz* nevet a természetföldrajzi tájbeosztások is beépítették rendszerükbe. A *Bodrogköz* a *Kárpát-medence* egyik legkésőbb ármentesített vidéke. Az *Alsó-Bodrogköz* falvainak szinte mindegyike az egykori mocsárvilágból kiemelkedő homokhátakra telepedett, a *Felső-Bodrogköz*ben emelkedik a táj, sőt kőbányászatra alkalmas hegyek tarkítják, ezek a harmadidőszaki vulkanizmus maradványai: közülük a *Nagykövesd [Veľký Kamenec]* melletti *Tar-bucka*, az *Imreg [Brehov]* feletti *Nagy-hegy*, a *Királyhelmec [Kráľovský Chlmec]* melletti *Magas-hegy*, és a *Bély [Biel]* melletti *Szőlőhegy [Viničný vrch]* a legkiemelkedőbbek. A *Bodrogköz* túlnyomó része *Zemplén* területéhez tartozik, délnyugati pereme, *Zalkod, Viss* és *Kenézlő Szabolcs* része. Utóbbi területét *Bodrogzug* névvel jelölik, amelynek régi neve *Szigetköz,* ill. *Sziget*. A *Bodrogköz* sajátos arculatú résztája a *Nagyrét*. Egykori vásáros központjai *Királyhelmec* és a peremein fekvő *Sátoraljaújhely,* illetve *Sárospatak*. A *Bodrogköz* fontosabb települései: *Királyhelmec [Kráľovský Chlmec], Tiszacsernyő [Čierna nad Tisou], Szomotor [Somotor], Karcsa, Cigánd* és *Tiszakarád.*

(25) Bodrogzug *(Sziget, Szigetköz)*

Magyar néprajzi és természetföldrajzi táj, a *Bodrogköz* délnyugati vége, szomszédságától vízrajzilag jól elkülönül. Hozzá tartozik *Zalkod, Kenézlő, Viss* községek határa, ezek *Szabolcs* történeti-földrajzi táj részei, valamint *Olaszliszká*tól *Tokaj*ig terjedően a hegyaljai községek bodrogközi határszéle. A *Bodrogzug* területén a hajdani nyerstáj a vízrendezés ellenére is több szakaszon viszonylag jól megőrződött, mivel jelentékeny részei nyílt árterűek maradtak. Települései löszhátakon helyezkednek el, környezetüktől jól elkülönülve, ezért alakult ki jelölésükre a *Szigetköz* névforma.

(26) Harangod[822]

Magyar néprajzi és természetföldrajzi táj, a *Hernád*, a *Sajó* és a *Takta* folyók között elterülő, a környezetéből kiemelkedő, a vezérek kora óta magyarok által lakott terület. A földművelésre kiválóan alkalmas fekete földje, itt-ott szikes foltokkal tarkított. A *Sajó* és a *Hernád* fontos átkelőhelyei feküdtek területén. A *Harangod* helységei: *Alsódobsza, Megyaszó, Taktaszada, Taktaharkány,*

[822] *Harangod*: a név a harang, régi magyarban haranog, főnévre vezethető vissza.

Sóstófalva, Újcsanálos, Gesztely, Hernádkak, Hernádnémeti, Bőcs, Berzék, Sajóhídvég, Köröm, Girincs, Kiscsécs és *Kesznyéten*.

(27) Tiszántúl[823]

Magyar néprajzi táj, az *Alföld* keleti felének nagytáji része, melyet a *Tisza*, a *Maros* és a *Biharerdő* fognak közre. A *Tiszántúl* tájnév a központi magyar tájszemlélet egyik jellemző elnevezése. A falvak elsősorban a folyók és vízjárások partjára, a folyami hordalékkúpokra, az árvízmentes térszínekre épültek. A *Tiszántúl* déli része sokat szenvedett a török hódoltság alatt. A Körösöktől délre eső vidék magyar népessége elpusztult, illetve északra menekült, csupán néhány helység (pl. *Hódmezővásárhely* népe) maradt folytonos. A magyarlakta déli vidékekről a XVI–XVII. században nagy számban települt át a lakosság a *Tiszántúl*ra, különösen a *Nagykunság*ba és a *Hajdúság*ba. A hajdúk egy része letelepített fegyverforgató, a déli vidékekről menekültekből verbuválódott. A törökellenes háborúk során, amikor a hódoltság legnagyobb kiterjedését elérte – 1660 után –, a *Tiszántúl* addig kevesebb háborús pusztulást látott népe is menekülni, bújdosni kényszerült. Egy részük a *Nyírség*be és a *Szamosköz*be, más részük *Borsod*, *Abaúj* és *Zemplén* vármegyékbe menekült. A *Tiszántúl*ra a XVII–XVIII. század fordulóján kezdődött meg a visszaköltözés. Az elnéptelenedett területekre a *Dunántúl*ról és a *Felvidék*ről is érkeztek új lakosok. *Hódmezővásárhely*re *Baranyá*ból, *Szentes*re *Pápa* környékéről, ill. a *Jászság*ból, *Orosházá*ra a *Tolna* megyei *Zombá*ról, *Gyulá*ra a *Jászság*ból és *Pest* vármegye északi részéből érkeztek betelepülők. Részt vett a benépesítésben a *Sárrét* még megmaradt, és a *Biharerdő* nyugati peremének magyarsága is. A XVIII. században keletkeztek *Békés*, *Szabolcs* és *Szatmár* vármegye szlovák és német nemzetiségi szigetei. A szomszédos hegyvidékekből a *Tiszántúl* keleti peremére, a XVII–XVIII. században költöztek be a románok. A XIX. század első felétől újabb települések keletkeztek a *Tiszántúl* déli részén, amelyek már nem távoli telepesekből, hanem a nagyobb helységek népfeleslegéből táplálkoztak. Így szakadt ki, többek között *Csorvás Gyulá*ból, *Újkígyós Szeged*ből, *Kétsoprony* és *Csabacsüd Békéscsabá*ból, *Újfazekasvarsánd Orosházá*ból. A XVIII–XIX. században a tiszántúliak részt vettek a *Bácska* és a *Temesköz (Bánság)* benépesítésében is. Így a bácskai *Kishegyes* a XVIII.

[823] *Tiszántúl*: a név jelentése a 'Tiszán túl lévő terület', amely a központi tájszemléletből keletkezett. A viszonyítás a *Duna–Tisza közé*n fekvő *Pest* városa, onnan nézve kezdetben a „Tiszán túl lévő terület", majd „Túl a Tiszán" kifejezésekkel írtak, beszéltek a tájról. Ezekből vonódott össze a rövid, kifejező *Tiszántúl* tájnév, amelynek névadója a *Tisza* folyó.

század végén *Békésszentandrás*ról, *Feketehegy*, *Tiszabura Kunhegyes*ről, a XIX. század második felében a bánsági *Szapáryfalva*, *Igazfalva* és *Újszentes Békés*, *Csongrád*, *Csanád* vármegyeiekből települt. A XIX–XX. század fordulóján a *Tiszántúl* déli része lett a magyarországi agrárszocialista mozgalmak egyik központja. Ennek nyomán kapta az 1930-as években a *Viharsarok* nevet.

(28) Szabolcs[824]

Történeti-földrajzi táj, az egykori *Szabolcs* vármegye területe, amely javarészt a nagy kiterjedésű, homoktalajú *Nyírség* és az alacsony, árvízjárta *Rétköz*, ill. kis részben a *Bodrogköz* területén fekszik. A *Tisza* mentén lenyúlik a *Hortobágy* pereméig. Területén sok helyütt találni mesterséges eredetű halmokat, melyek egykor őrhelyekként működtek (*Les-hegy*, *Tetem-hegy* stb.). A homok fedte területeken számos völgyteknő képződött, ezekben folynak a tavaszi olvadáskor a kisebb-nagyobb nyírvizek. Területe eredetileg sok tóval és mocsárral fedett volt, de ezek nagy részét a XIX. században lecsapolták. Legnagyobb folyóvize a *Tisza*, és a *Takta*. A trianoni rendezés *Csehszlovákiá*nak jutatta *Eszeny, Szalóka* és *Tiszaágtelek* községeket, ezek 1945 után *Ukrajná*hoz kerültek.

(29) Szabolcsi-Tiszahát[825]

Magyar néprajzi táj *Szabolcs* területén. A *Tisza* bal partjának településlánca *Tiszaeszlár* és *Polgár* között. Helységei: *Tiszaeszlár, Tiszalök, Szorgalmatos, Tiszavasvári*[826]*, Tiszadada, Tiszadob, Tiszagyulaháza, Újtikos, Polgár*.

(30) Nyírség (*Nyír, Nyírvidék*)[827]

Magyar néprajzi és természetföldrajzi táj, az *Alföld* síkjából kiemelkedő, nagy kiterjedésű homokvidék a *Tiszántúl* északi részén. Északról a *Tisza*, nyugatról a *Hortobágy* és a *Hajdúság*, délről a *Sárrét*, keletről az *Érmellék*, az *Ecsedi-láp*, a *Kraszna* és a *Tisza* határolnak. A *Nyírség* észak–déli irányban elnyújtott homokháta *Nyíradony–Nyírlugos* és *Nyírbogát* között emelkedik ki legjobban, s *Szalmad*tól keletre, a 183 méter magas *Hoportyó*ban tetőzik. A táj nevét a természetföldrajzi beosztások is használják, középtáji kiterjesztéssel. A *Nyírség*

[824] *Szabolcs*: névadója *Szabolcs* vára, amelynek középkori írott névalakja *Sobolci*, *Sobolch*.
[825] *Szabolcsi-Tiszahát*: névadója *Szabolcs* vármegye és a *Tisza* folyó.
[826] *Tiszavasvári* 1952-ben jött létre *Bűdszentmihály* és *Tiszabűd* egyesítésével.
[827] *Nyírség*: neve a magyar „nyír” = ’nyíres, nyírfaerdő’ szóból származik, amely a többszöröző, kiterjesztő „-ség” képzővel egészült ki.

Nyír néven az egyik legrégibb tájnevünk, Anonymus említi először a XII. század végén. Éghajlata a zárt erdők kialakulásának kedvez, ezért eredeti növénytakaróját a túl száraz és túl nedves térszíneken felnyíló zárt erdők határozták meg. Az erdőket a kocsányos tölgy uralta, ezüsthárssal vegyes gyöngyvirágos tölgyesek, keményfás ligeterdők, gyertyános tölgyesek váltakoztak a térszínnek megfelelően. Az erdős tájat a magasabb buckaoldalakon és buckatetőkön homokpusztákkal mozaikos nyílt tölgyesek szakították meg, a mélyebb buckaközi térszíneken a folyamatos vízhatás miatti láposodás, tavak kialakulása, a „nyírvízlaposok" létrejötte volt jellemző. Mai erdőtlenségét az emberi tevékenység okozta. Az elmúlt évszázadok minden addigit meghaladó mértékű erdőirtásai és később a vízelevezetés, „vízrendezés" miatt hatalmas területeket érintett az eróziós és deflációs kár. A XIX. században, a mozgásban lévő homokbuckákat mind nagyobb területeken kezdték el tájidegen fafajokkal betelepíteni. Emiatt ma már jellemző fája az akác, a kiemelkedő buckákra szőlőt és gyümölcsösöket telepítettek. A XX. század első két évtizedétől kifejlődő híres gyümölcskultúrák segítették fejlődését, leghíresebbé almatermesztése lett KÓSA–FILEP (1978). Központja *Nyíregyháza*, legfontosabb települései: *Nyírtelek, Nagykálló, Újfehértó, Balkány, Nyíradony, Nyírbátor, Nyírlugos.*

***(31) Rétköz** (Rétség)*[828]

Magyar néprajzi és természetföldrajzi táj, *Szabolcs* északi részén a *Tisza* és a *Nyírség* között elterülő, árvízjárta, alacsony fekvésű terület. Helyi neve *Rétség* volt, amin elsősorban a *Tisza* közelében fekvő leginkább mocsaras területet értették. A tájnevet a természetföldrajzi beosztások is használják. A táj eredetileg a *Tisza* ártere volt, a *Nyírség* csapadékvizei, a nyírvizek a *Rétköz*be folytak. A *Rétköz* hatalmas kiterjedésű mocsaras és fás legelői a táj átalakítása előtt 28–30 község határában feküdt. A községek lakossága a rétek és mocsarak adta lehetőségeket igyekezett kihasználni. A lápból kiemelkedő homokszigeteken művelésre alkalmas földterületek is voltak. Jellemző volt az állattartás is, és kiemelkedő jelentőséggel bírt a halászat. A *Rétköz*t a XIX. század 80-as éveiben csapolták le, vizét az 1890-ben megépült *Lónyay-csatorna* vezette el. Nevezetes és nagyobb települései: *Dombrád, Nagyhalász, Paszab, Ibrány, Nagyhalász, Demecser, Kisvárda.*

[828] *Rétköz, Rétség*: névadója a „rét" = 'kaszált füves terület'.

(32) Hajdúság[829]

Magyar néprajzi, történeti-földrajzi és természetföldrajzi táj a *Tiszántúl* középső részén. Történeti-földrajzilag a hat szabadalmas hajdúváros[830], *Hajdúszoboszló, Hajdúböszörmény, Hajdúnánás, Hajdúhadház, Hajdúdorog* és *Vámospércs* területe. Néprajzi értelmezésben az 1876 és 1950 között fennállott *Hajdú* vármegye területét, a hajdúvárosokat és *Debrecen* környékét értjük *Hajdúság* alatt. Természetföldrajzilag a *Hajdúság* az északkelet-alföldi nagy hordalékkúp nyugati peremének észak–déli irányban hosszan elnyúló lösszel fedett felszín közeli pannon táblája. A *Hajdúság* névadó magyar néprajzi csoportja a hajdúk. A „hajdú" szó a XVI. század elején még 'barompásztor, tehénpásztor' jelentésben élt. Fegyveres hajdúk védték a feudális magáncsapatoktól és a portyázó törököktől a XVI. századi Magyarország fontos kiviteli cikkét, az osztrák, bajor és észak-itáliai városok piacaira lábon hajtott szarvasmarhát. A hajdúk hivatásos katonai renddé alakulása a tizenöt éves háborúban (1591–1606) fejeződött be. Bocskai István, több mint 9000 vitézt, nemcsak katonájának fogadott, hanem le is telepítette őket saját birtokaira. Szerződésük szerint háború idején katonáskodtak, ennek fejében közösen nemesi szabadságot kaptak, és mentesültek mindennemű földesúri szolgáltatás alól. A hajdútelepek kiterjedtek *Bihar* déli részétől a *Sajó-Hernád* torkolatig húzódó alakú vidékre, sőt a *Dunántúl*on és *Erdély*ben is akadtak hajdú jellegű települések a várak közelében. Az erdélyi fejedelmek és a tiszántúli földesurak számos községgel kötöttek hajdúszabadságot biztosító szerződést. Az utolsót II. Rákóczi Ferenc 1708-ban *Tarpá*val. A hajdúk jelentős támaszai voltak a XVII. századi függetlenségi harcoknak, és – bár soraikat az 1660–90 közötti háborúk nagyon megritkították – a Rákóczi-szabadságharcnak is. A tömegben, nagy többségben magánjogilag kiváltságolt hajdúk szabadságát sem az országgyűlések, sem a kormányzat nem ismerte el, s az valójában meg is szűnt 1690-től, az önálló Erdélyi Fejedelemség bukásával. Mégis általában hajdújoggal éltek a XVIII. század elejéig, és csak a Rákóczi-szabadságharc bukásával süllyesztették őket jobbágysorba. A Bocskai telepítette hajdúk egy részének, a hat hajdúváros lakóinak sikerült többszöri birtokcserével megőriznie kiváltságait, így *Hajdúszoboszló, Hajdúböszörmény, Hajdúnánás, Hajdúdorog, Hajdúhadház* és *Vámospércs* 1791-től végleg különvált a vármegyei fennhatóságtól, és önálló közigazgatási egységet, a *Hajdú kerület*et hozták létre. Ez az 1876. évi megyerendezésig működött,

[829] *Hajdúság*: névadója a „hajdú" = 'barompásztor, tehénpásztor'.
[830] Az eredeti hat szabadalmas hajdúvárost más néven „öreg hajdúvárosok" névvel is illették.

ekkor szervezték meg – autonómia nélkül – az önálló *Hajdú vármegyé*t. A hajdúk történeti és népi kialakulása sok párhuzamot és hasonlóságot mutat más kelet-európai szabadalmas újkori katonai réteg vagy rend keletkezésével és történetével. Ilyenek voltak *Dél-Oroszország*ban a kozákok, a délszláv népeknél a hajdemákok, a hajdukok, morlákok, martalócok és haramiák.

(33) Bereg[831] [ukránul *Bereh*]
Történeti-földrajzi táj, az egykori *Bereg* vármegye területe. A táj alföldi és hegyvidéki területeket is magába foglal. Síksági területei a *Felső-Tisza-vidék*hez tartoznak. A *Szernye-mocsár* lecsapolt síksága ide esik. Hegyvidékei a *Szinyák*, *Borló*, *Borzsa-havas*, *Róna-havas* területére esnek. Történeti-földrajzilag *Galícia, Máramaros, Ugocsa, Szatmár, Szabolcs* és *Ung* határolják. Fő folyói a *Tisza*, a *Borsa*, a *Latorca* és a *Sztára*. Trianonban *Bereg* nagyobbik része *Csehszlovákiá*hoz, majd 1945-től *Ukrajná*hoz került. Csak kis része (*Csonka-Bereg*) maradt magyar igazgatás alatt. A *Magyarország*on maradt *Csonka-Bereg* és csonka *Szatmár* területét 1945-ben összevonták, s létrehozták Szatmár-Bereg vármegyét. 1950-ben Szatmár-Bereget összevonták *Szabolcs*csal, Szabolcs-Szatmár megye néven. Ennek nevét 1989-ben a lakosság kívánságára *Szabolcs-Szatmár-Bereg megyé*re változtatták. Ma *Bereg* ukrajnai részének magyarsága a *Tisza* mentén *Bátyú* és *Csetfalva* között, valamint *Beregszász*on és a *Szernye-mocsár* területét övező településeken él. *Bereg* központja *Munkács [Мукачеве/Mukacseve]*, másik legnagyobb települése *Beregszász [Берегове/Berehove]*. Fontos helységei *Vásárosnamény* (az egyetlen Tisza balparti település), *Mezőkaszony [Косонь/Koszony]*, *Ilosva [Іршава/Irsava]*, *Bilke [Билки/Bilki]*, *Ilonca [Ільниця/Ilnicja]*, *Szolyva [Свалява/Szvaljava], Alsóverecke [Нижні Ворота/Nizsnyi Vorota]* és *Volóc [Воловець/Volovec]*.

(34) Csonka-Bereg[832]
Történeti földrajzi táj, az egykori *Bereg* vármegyének a Trianon utáni Magyarország területén maradt része. Természetföldrajzilag a *Beregi-Tiszahát* területén fekszik, a *Tisza* és a trianoni országhatár között. Központja *Vásárosnamény*, nevezetes helységei *Tarpa, Vámosatya, Csaroda, Tákos, Lónya*.

---

[831] *Bereg*: névadója *Bereg* vármegye, ill. *Bereg* (*Nagybereg*) helység, amelynek neve visszavezethető a berek főnévre. A „berek” = ’vizes lapály, vízmellék, bokros, tövises, vesszős erdőcske’.
[832] *Csonka-Bereg*: a név jelentéstartalma ’nem ép Bereg’. Trianon után, 1945-ig a megkisebbedett magyarország hétköznapi neve Csonka-Magyarország volt.

(35) Szernye-mocsár[833]
Magyar néprajzi és természetföldrajzi táj, *Bereg* síkvidéki területén. Fő vízfolyása a *Szernye*, amely a *Latorca* mellékfolyója. *Munkács* és *Beregszász* között húzódó egykor mocsaras, lápos táj. Az *Alföld* irányába futó vizei öszefüggő, nagy kiterjedésű, kisebb-nagyobb vízfolyásokkal tagolt mocsárvidéket alkottak. Vízfölöslegét a *Szernye* patak a *Latorcá*n át vezette le. A *Szernye-mocsár* területét a természetföldrajzi beosztások is számon tartják, KPTTB-ben a *Krasznaköz* kistáj kistájrészlete. Települései az egykori lápvidék környezetében fekszenek: *Gát [Гать/Gaty], Dercen [Дерцен/Dercen], Makarja [Makarjovo], Beregújfalu [Берегуйфалу/Berehujfalu], Nagybereg [Великі Береги/Veliki Berehi], Makkosjánosi [Яноші/Janosi], Mezőkaszony [Косонь/Koszony], Hetyen [Гетен/Heten], Nagydobrony [Велика Добронь/Velika Dobrony], Ignéc [Зняцьово/Znyacovo]* és *Nagylucska [Великі Лучки/Veliki Lucski]*.

(36) Tóhát[834]
Magyar néprajzi táj *Bereg* területén a *Szernye* és *Egercse* patakok közötti sík vidéken, *Lónya*[835] szomszédságában elterülő egykori mocsaras vidék. Trianon után *Csehszlovákiá*hoz tartozott, 1945 után a Szovjetunió, aztán Ukrajna területe lett.

(37) Szatmár[836] [románul *Satu Mare*]
Történeti-földrajzi táj, az egykori *Szatmár* vármegye területe. *Szatmár* a *Szamos* és a *Kraszna* alsó völgyére „felfűzött" vidék, ill. a *Tisza* felső szakasza mentén fekvő terület. Természetföldrajzilag a *Nyírség* keleti szélétől a *Gutin* hegységig terjedt, nagyrészét a *Tisza*, a *Túr*, a *Szamos* és a *Kraszna* ártere foglalta el. A *Szamos* és a *Kraszna Alföld*re nyíló kapuvidéke a történelem során *Erdély* és Magyarország között a legintenzívebb kapcsolódás helye volt HAJDÚ-MOHAROS (1997) [p.16.]. 1920-ban a trianoni béke *Szatmár*t 3 részre szakította, központjai (*Nagybánya, Nagykároly, Szatmárnémeti*) és 307 községéből 212 *Romániá*hoz, 1 (*Nagypalád*) *Csehszlovákiá*hoz került. *Magyarország*on maradt területén létrejött Szatmár, Ugocsa és Bereg közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegye. 1945-től a csehszlovákiai rész

[833] *Szernye-mocsár*: nevét a vizét levezető *Szernye* folyótól kapta, legfőbb táplálója egykoron a *Vérke* volt.
[834] *Tóhát*: névadói azok a kis tavak, amelyek az árvízmentesítés előtt a területen feküdtek.
[835] *Lónya* község Magyarországhoz tartozik, 1934-ben *Nagylónya* és *Kislónya* egyesülésével jött létre.
[836] *Szatmár*: névadója *Szatmár* vára, amelynek középkori névformája *Zothmar, Zathmár, Sacmar*.

*Ukrajná*hoz került. A *Magyarország*nál maradt részét *Bereg*gel és Szabolccsal 1950 januárjától egyesítették *Szabolcs-Szatmár megye* néven. Ennek neve 1991-től *Szabolcs-Szatmár-Bereg megye* KAT. (2012). A *Románia*hoz csatolt rész *Nagybánya [Baia Mare]*, majd *Szatmárnémeti [Satu Mare]* székhellyel – a tartományi rendszer időszakát kivéve – mindmáig külön megyét alkot. *Szatmár*hoz osztották be a kis *Ugocsa* vármegye *Románia*hoz került részét is HAJDÚ-MOHAROS (1997) [p.16.].

(38) Szamosköz[837]

Magyar néprajzi és természetföldrajzi táj *Szatmár*ban, a *Tisza* és a *Szamos* közötti síksági terület. Részei a *Szatmári-Tiszahát*, a *Túrhát*, a *Szamoshát* és a közéjük eső *Szatmári-Erdőhát*. Fontos vize a *Túr*, illetve ennek mellékvizei. A táj nevét a természetföldrajzi szemléletek is beépítették rendszereikbe. Néprajzi és történeti értelmezésben elsősorban *Szatmár* síkvidéki, a *Tisza* és a *Szamos* közötti vidékét számítják hozzá, de részének tekintik *Ugocsa Tisza–Túr* közti részét is KÓSA–FILEP (1978). Fontosabb települései *Fehérgyarmat*, *Szatmárnémeti [Satu Mare]*, *Halmi [Halmeu]*. Trianon után területe szétszabdalódott, nyugati fele Magyarországon maradt, keleti része Romániához került. Az ugocsai részek ma Ukrajnához tartoznak.

(39) Tiszahát

Magyar néprajzi, egyben természetföldrajzi tájak együttese a *Tiszahát*. Végeredményben a hajdani megyerendszerhez igazodó *Szatmári-Tiszahát* és *Beregi-Tiszahát* összefoglalása. A *Tiszahát* az *Alföld* északkeleti részhez tartozó csaknem asztalsimaságú vidék, amelyet egykor hatalmas mocsár- és lápfoltokkal átszőtt erdőtakaró borított. Ez az eredeti növénytakaró a *Tisza* és a belé ömlő *Túr*, *Szamos* és *Kraszna* folyók a XIX–XX. századi szabályozása, a vízrendezések és mocsárlecsapolások következtében kisebb darabokra szakadt, mai képe azonban még mindig igen hasonlatos a hajdanihoz. Településföldrajzára jellemzőek az egymáshoz közel fekvő kis falvak KÓSA–FILEP (1978).

(40) Szatmári-Tiszahát

Magyar néprajzi táj a *Tisza* bal partjának település-láncolata *Tiszabec*stől *Zsur*kig. Természetföldrajzilag a *Felső-Tisza-vidék* része, a *Tisza* bal partjának

[837] *Szamosköz*: névadója a *Szamos* folyó. A táj névadási logikája, hogy itt ömlik a *Tiszá*ba, ezáltal „végződik” a Szamos de a „köz” szógyök jelentése ’közel vmihez’, így a *Szamosköz* értelmezhető a ’*Szamos* közel kerül a nagyobb folyóhoz’ jelentéssel is. A *Szamos* és a *Tisza* áltak „közre fogott” vidék a *Szamosköz*.

keskeny sávját foglalja magában. Nevének érdekessége, hogy települései *Tiszabecs*től *Vitká*ig *Szatmár*, onnan *Zsurk*ig *Szabolcs* területéhez tartoznak. Helységei *Szatmár*ban; *Tiszabecs, Milota, Tiszakóród, Szatmárcseke, Nagyar, Kisar, Olcsvaapáti, Olcsva, Vitka*. *Szabolcs*ban; *Kisvarsány, Nagyvarsány, Gyüre, Révaranyos, Kopácsapáti, Újkenéz, Mezőladány, Benk, Tiszamogyorós, Eperjeske, Tiszaszentmárton, Zsurk.*

(41) Beregi-Tiszahát

Magyar néprajzi táj a *Tisza* jobb partján a *Szatmári-Tiszahát*tal szemben, *Csonka-Bereg* területén, annak déli és keleti részén. *Bereg Tisza* mellett húzódó településeinek láncolata. Helységei: *Csetfalva [Четфалва/Csetfalva], Vári [Вари/Vari], Halábor [Галабор/Halabor], Badaló [Бадалово/Badalovo], Tarpa, Tivadar, Gulács, Jánd Gergelyiugornya, Tiszaszalka, Tiszavid, Tiszadony, Tiszakerecseny, Mátyus, Lónya.* Hozzá számítják még az ungi *Szalóka [Соловка/Szolovka]* és *Eszeny [Есень/Eszeny]* községeket is. A *Beregi-Tiszahát* nevet részben kiterjesztve, részben szűkítve a *Tisza* és az ukrán-magyar államhatár által bezárt területet is értik alatta, hasonló, de ennél keleti irányban még tágabb területet jelöl természetföldrajzi kiterjesztésben.

(42) Túrhát[838]

Magyar néprajzi és természetföldrajzi táj. Néprajzilag a *Túr* folyó jobb és bal partján fekvő vidék *Szatmár* területén. A *Szatmári-Erdőhát* szomszédságában fekszik, részben azzal átfedésben lévő táj. Természetföldrajzilag a *Tisza* és a *Túr* folyó által közrefogott terület. A táj a *Túr* és a *Tisza* hordalékából épült síkvidéki folyóhát néhány méter magas hordalékkúpokkal. A *Túrhát* része a *Paládság* községcsoport; *Botpalád, Kispalád, Nagypalád [Велика Паладь/Velika Palagy]* községek határa. További települései a *Túr* bal partján; *Kisar, Nagyar, Kömörő, Fülesd, Kölcse, Vámosoroszi, Csaholc, Túrricse, Kishódos, Nagyhódos,* jobb partján; *Szatmárcseke, Sonkád, Tiszabecs, Milota, Tiszakóród*.

(43) Szatmári-Erdőhát[839]

Magyar néprajzi táj, a *Szamoshát* és a *Szatmári-Tiszahát* közé eső vidék *Szatmár*ban. Területe egybeesik a *Túrhát* nyugati részével. A *Tisza* és a *Túr* folyó között fekvő táj, egykor vízjárta síkvidék. Keleti részének néhány

838 *Túrhát*: névadója a *Túr* folyó.
839 *Szatmári-Erdőhát*: a név jelentése 'Szatmár területén húzodó erdős magaslat'.

települése Trianon óta *Romániá*hoz tartozik KÓSA–FILEP (1978). Egykori vásáros központja *Fehérgyarmat*. Fontosabb települése: *Nagyszekeres, Mánd, Fülesd, Darnó, Császló, Gacsáj, Rozsály, Atya [Atea], Zajta.*

(44) Paládság (Palágyság, Paládok)[840]

Három helységből álló magyar néprajzi táj *Szatmár*ban, a *Túrhát* résztája. Területe a középkorban erdőség volt, a három település, *Botpalád, Kispalád, Nagypalád [Велика Паладь/Velika Palagy]*, eredetileg irtványfalu. *Nagypalád* kezdetben az *Ugocsá*ban is jelentős birtokokkal rendelkező Rozsályi nemzetség kezén volt, *Kispalád* és *Botpalád* a Csaholyi család birtokai voltak. A falvak a XVI–XVII. század háborús időiben sem néptelenedtek el, lakosságuk végig megmaradt és magyar maradt, csupán a birtokosok változtak. Többek között a Kölcsey-család tulajdonában álltak. *Nagypalád* Trianonban *Csehszlovákiá*hoz került, 1945-ben a *Szovjetunió*hoz csatolták, 1991 óta *Ukrajna* része.

(45) Ecsedi-láp[841]

Magyar néprajzi és természetföldrajzi táj a *Szamoshát* és a *Nyírség* között, a *Kraszna* két oldalán elterülő, egykoron nagy kiterjedésű mocsárvidék. A láp peremén korabeli oklevelekben kilenc falut írnak, ezek a XIV. században pusztultak el, amikor a Báthoriak felépítették Ecsed várát, amelynek védelmére mesterséges gátak építésével az egész vidéket vízzel borították. Így az addig virágzó vidék lakhatatlanná vált, amit a *Kraszna* vissza-visszatérő árvizei tettek teljessé. A lápvidék lecsapolását 1751-ben kezdték meg, ekkor még hossza 50, szélessége 30 km volt. Az építkezés nem járt sikerrel, a levezető csatorna eliszaposodott, de az 1770-es években további tervek születtek a víz levezetésére. Ugyanakkor a munkálatok csak részben indultak meg, a vízivilág megmaradt. Az 1863. évi nagy szárazság után fokozatosan egyre kisebb lett és a déli *Nagy-láp*ra meg az északi *Ecsedi-tó lápjá*ra szakadt ketté. 1895-től rendszeres árvízmentesítési és lecsapolási munkákkal kiszárították és túlnyomó részét művelés alá vonták, 1898-tól gyakorlatilag nem lápvidék. A környező falvak népe az *Ecsedi-láp*ot *Rét*nek, a környező vidéket *Rétoldal*nak nevezi. A táj városi központja *Nagykároly [Carei]*, peremén fekvő települések; *Nagyecsed, Börvely [Berveni], Domahida [Domaneşti], Tyukod, Ura,*

[840] *Paládság, Paládok*: névadója a Palád személynév, amely a Pál keresztnév –d kicsinyítőképzős származéka, ami egy hajdan itt élt Pál földesúr emlékét őrizheti.
[841] *Ecsedi-láp*: névadója *Nagyecsed* városa.

Csengerújfalu, Csengerbagos. A láp délkeleti része Trianon óta Romániához tartozik.

(46) Hortobágy[842] *(Hortobágy melléke)*
Magyar néprajzi és természetföldrajzi táj, az *Alföld*ön kanyargó *Hortobágy* folyó két partján fekvő síkság. Nevét a természetföldrajzi rendszerek is használják. A *Hortobágy* folyó menti terület, a XIX. század közepéig a *Tisza* és a *Berettyó* szabad árterülete volt. Ezek vadvizei alakították a tájképet, gyakran elöntve a területet a folyóhordalékkal, termékeny talajtakaró feltételeit biztosítva. Területének jelentős részén a víz egész éven át megmaradt, vizenyős területeket, tocsogókat, mocsárrendszereket létrehozva. A középkorban sűrűn lakott táj volt, népes és gazdag falvakkal: *Ohat, Zám, Máta* stb., ezek nyomait ma már csak templomromok mutatják. E falvak a XVI. század végén, a török háborúkban pusztultak el, majd határukat *Debrecen* városa vette zálogba az elmenekült földesuraktól. Előbb bérbe adta, majd a XVIII. század elejétől saját kezelésében külső legelőként használta. A *Hortobágy* legelőiből kisebb részt birtokolt több környékbeli település: *Hajdúböszörmény, Balmazújváros, Nádudvar, Püspökladány, Karcag* és *Kunmadaras* is. A hortobágyi pásztorkodás ebben az időszakban, a XVIII. században élte virágkorát. A *Tisza* szabályozása 1846-ban kezdődött. Ezt követően a kanyarulataitól megfosztott, gátak közé kényszerített folyó nem öntötte el többé termékeny iszapjával a *Hortobágy* laposait, és nem táplálta tovább közvetlenül a holtágak és távolabbi területek mocsárvilágát. A víztelenített vidéken megindult a szikesedés. Ezt a XX. század közepétől csatornák létesítésével próbálták orvosolni, így újból tájbeavatkozás történt; a *Hortobágy*ot csatornákkal hálózták be. A tájat ma a természetvédelem kezeli, területének nagy részén természetes élőhelyek – sziki gyepek és sziki legelők, löszpuszták, ártéri erdők és ligetek – fekszenek, valamint egy mocsarakból, tavakból és holtágakból álló vadvízország található. Területének egy részét mesterséges halastavak borítják. A *Hortobágy* peremének fontosabb települései *Tiszavasvári, balmazújváros, Nádudvar, Kunmadaras, Tiszafüred, Tiszacsege*, központjában a *Hortobágy* nevű, 1966-ban önállósult településsel.

[842] *Hortobágy*: a név a *Hortobágy* folyótól eredeztethető, valószínűleg ez vonódott át a táj jelölésére is. Erdélyben a *Szeben* egyik bal oldali mellékvize is a *Hortobágy* nevet viseli, ill. kapcsolata van a névnek a *Hort* helységnevekkel.

(47) Nagykunság[843]

Magyar néprajzi, történeti-földrajzi és természetföldrajzi táj, a *Tisza* középső folyása és a *Hortobágy* folyó között elhelyezkedő síkság. A nevet a természetföldrajzi tájbeosztások is használják. A *Nagykunság* asztallap símaságú vidék, felszínét csupán kunhalmok és folyók, illetve ezek holtágai tagolják. A folyószabályozások előtt erdős-ligetes táj ma már monokultúrás művelés alá fogott mezőgazdasági műtáj. Egykoron sűrű településhálózattal rendelkező magyar lakosságú vidék volt. A kunokat IV. Béla király elsőként 1239-ben, a tatárok elleni védekezésül telepítette le területén, majd néhány évi ellenségeskedés után véglegesen az 1241–42-es tatárjárás után. Az eredetileg nagyállattartó kun népessége a XV. század végére megtelepedett földművessé lett és nyelvében magyarrá vált. Ez a kunmagyar lakosság a török hódoltság alatt részben kihalt, részben északabbra húzódott, majd a XVI. század végén leszármazottai révén visszatelepült. Az 1702. évi, a Német Lovagrendnek történő elzálogosítás megzavarta a terület népességi és gazdasági megújulását, de az 1745-ben megadott Jászkun redemptio[844] után meggyorsult a mezővárosi fejlődés. A török háborúkban elnéptelenedett környező falvak vízjárta, mocsaras pusztáiból nagyra nőtt határokon nagyarányú külterjes állattartás fejlődött ki. A XIX. század elején *Karcag, Kisújszállás, Kunhegyes, Kunmadaras, Túrkeve* és *Kunszentmárton* alkották. A *Nagykunság* fogalma a terület autonómiájának felszámolása, az 1876. évi közigazgatási területrendezés után átalakult. A köztudatban a részben területén létrehozott *Jász-Nagykun-Szolnok vármegyé*be került környező, hasonló kultúrájú és népességű, de eltérő történeti múltú helységekre, *Abádszalók, Törökszentmiklós, Mezőtúr, Dévaványa* stb. is kiterjedt a *Nagykunság* megnevezés. Az 1950-es megyerendezéskor *Dévaványa* átkerült Békés megyébe, így az már területileg sem nagykun település.

---

[843] *Nagykunság*: néprajzi és történeti-földrajzi tájnév, az egykori *Nagykun* kerület közigazgatási egység tovább élő formája. Nevét a területén a tatárjárás után letelepedett kunokról kapta.

[844] Jászkun redemptio: a török hódoltság utáni háborús időszakban az egykori kun és jász önigazgatási területek elnéptelenedtek, több helységbe idegenek települte. Ezért I. Lipót nem tekintette érvényesnek a középkori jász-kun kiváltságokat és 1702-ben a szabadalmas területeket 500 ezer rajnai aranyforintért zálogba adta a Német Lovagrendnek. Ezzel gyakorlatilag eltörölte a jászok és kunok örökös kiváltságait és jobbágysorba süllyesztette őket. Mivel a Német Lovagrend nem tudta érvényesíteni vásárolt jogait, 1730-ban eladta a területet a Pesti Invalidus Rendháznak, amely megkísérelte bevezetni a földesúri szolgáltatásokat. Mária Terézia a lakosság tiltakozásának engedve beleegyezett a redemtióba, vagyis az önmegváltásba. A Jász-kun kerület lakossága több évig tartó gyűjtéssel és kölcsönökkel összeszedte a közben 576 ezer forintra nőtt pénzösszeget, ezen kívül vállalták 1000 lovas felszerelését, az általános hadfelkelést és a nádor és több tisztviselő fizetésének megadását. 1745. május 6-án Mária Terézia aláírta a megváltási okiratot és visszaállította a jászok és kunok örökös kiváltságait.

(48) Tiszazug *(Köröszug)*
Magyar néprajzi és természetföldrajzi táj, a *Körös (Hármas-Körös)* és a *Tisza* által bezárt, nagyjából háromszög alakú terület. Területén *Tiszainoka, Tiszakürt, Tiszaug, Tiszasas, Csépa, Cserkeszőlő* és *Szelevény* községek fekszenek. Területére korábban használták a *Köröszug* elnevezést is.

(49) Nagy-Sárrét *(Berettyó Sárrétje)*, ***Kis-Sárrét*** *(Sebes-Körös Sárrétje)*[845]
Magyar néprajzi és természetföldrajzi tájak, a *Berettyó*, a *Sebes-Körös* és *Fekete-Körös* alsó folyásának egykori árterületei. Az eredetileg egységes Sárrét tájat az újabb felosztáok két tájra osztják. A *Nagy-Sárrét Biharnagybajom, Szerep, Sárrétudvari* és *Nagyrábé* községektől, délen *Füzesgyarmat–Szeghalom–Dévaványa* vonaláig, nyugaton *Karcag–Kisújszállás–Túrkeve* határáig, keleten *Létavértes–Nagykereki* községekig terjed. Ezt a területet jelölik *Berettyó Sárrétje* névvel is. *A Kis-Sárrét*, más néven *Sebes-Körös Sárrétje, Csökmő–Vésztő–Komádi* határától délen és nyugaton *Békés*ig, keleten *Biharugra, Körösnagyharsány* községekig húzódik. A középkorban a *Sebes-Körös mentét Nagyvárad*tól *Berekböszörmény*ig *Rétköz*nek nevezték. A *Sárrét* elnevezés a XVI–XVII-században szorította ki a korábban használt *Nagy-Sár* nevet, melyen azonban csupán a mocsarat értették, nem a vidéket. A *Sárrét* nagy része beletartozik a *Körösköz* névvel jelölt tájba is. A hatalmas sárréti mocsárvilágot a múlt század második felében csapolták le KÓSA–FILEP (1978).

(50) Csanád[846]
Történeti-földrajzi táj, az egykori *Csanád* vármegye területe. A *Maros*tól északra a *Száraz-ér* mellékén fekvő táj, melynek kialakulása Szt. Istvánig nyúlik vissza. Az Árpád-korban a *Maros* mindkét oldalán Arad vármegyétől a *Tiszá*ig terjedt. Területe 1000 körül az Ajtony nemzetségé, központja ekkor *Marosvár* volt. 1551-ben a török elfoglalta *Csanádvár*at, 1552-ben *Nagylak* várát, ezzel egész *Csanád* vármegyét meghódoltatták. Területe a tizenötéves háború során néptelenedett, ekkor pusztultak el települései. A XVII. században a törökök Csongrád és Csanád vármegyéket a C*sanádi szandzsákba osztották,* amely a Váradi vilajethez tartozott. 1699-ben a karlócai béke értelmében a *Maros* lett a Habsburg és török területek határa. Így az új *Csanád* vármegyéhez kezdetben csak *Makó, Battonya, Földeák* és *Tornya* tartozott és 1750-ben a Marosi határőrvidék feloszlatása után is csak *Csanád, Sajtény* és *Nagylak*

[845] *Nagy-Sárrét, Kis-Sárrét*: nevük jelentése 'mocsaras, vizes, fátlan terület'.
[846] *Csanád*: A Csanád magyar személynév, a tájat Csanád váráról nevezték el, amely egykoron Csanád vármegye központja volt.

került vissza *Csanád* vármegyéhez, többi részein *Temes* és *Torontál* vármegyék osztoztak. Székhelye a *Maros*tól délre fekvő és elpusztult *Csanád* helyett *Makó* lett. Előbbit 1779-ben telepítették újra, de Torontál vármegyéhez csatolták. 1920-ban, a trianoni béke értelmében, *Nagylak* (a kendergyár környéke kivételével), *Sajtény*, *Tornya* és *Kisiratos* településeket Románia kapta meg. 1923-ban *Arad* és *Torontál* vármegyék Magyarországon maradt részeit összevonták *Csanád* vármegyével s *Csanád, Arad, Torontál közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegye* néven *Makó* székhellyel új közigazgatási egység jött létre. 1945 januárjában, a trianoni határok visszaállításakor, a korábbi egyesített megyenevet, határmódosítás nélkül *Csanád* vármegyére változtatták. 1950. január 1-től bevezették a tanácsrendszert, ekkor *Csanád* megye megszűnt, korábbi Makói és Torontáli járását az újonnan szervezett *Csongrád megyé*hez, a Battonyai és Mezőkovácsházi járásokat *Békés* megyéhez csatolták. *Csanád* neve ezzel eltűnt a magyarországi közigazgatásból KAT. (2012).

(51) Békés[847]

Történeti-földrajzi táj, az egykori *Békés* vármegye területe. A *Békés* tájnév jóval kisebb területet jelöl, mint a mai *Békés megye.* A hagyomány szerint nevét a Csolt nembeli Békés tulajdonában lévő földváráról kapta. Területe korábban a bihari, később a váradi püspökséghez tartozott. A török több betörés után 1566-ban foglalta el *Gyula* várát, s *Békés* vármegyét a Gyulai és a Szolnoki szandzsák között oszották föl. *Gyula*, *Békés* és *Szarvas* palánkváraiban állandóan török katonaság állomásozott, népétől a török mellett magyar és erdélyi földesurai is adót szedtek KAT. (2012). *Gyulá*t 1694-ben foglalták vissza a töröktől, ekkor *Békés* területe elvadult, alig lakott pusztaság volt, császári birtok lett. *Békés* vármegye 1715-ben alakult újjá, majd 1720-ban indult meg újratelepítése. A magyar betelepülőkön kívül *Gyoma, Gyula, Mezőberény* helységekbe német, *Kétegyházá*ra román, *Békéscsaba, Mezőberény, Szarvas, Tótkomlós* területére szlovák telepesek érkeztek. *Békés* vármegye székhelye 1732-ben *Gyula* lett. A XIX. század elején bérlő kertészközségként alakult meg *Csanádapáca, Dombegyháza, Dombiratos, Mezőkovácsháza* és *Újkígyós*. 1919 áprilisától 1920 márciusáig román megszállás alatt állt, de végül teljes területe Magyarországnál maradt KAT. (2012). A tanácsrendszer bevezetésekor *Békés* vármegye nevét Békés megyére változtatták, területe 1950-ben jelentősen átalakult. A Szolnok megyéhez csatolt *Öcsöd* kivételével a korábbi *Békés* vármegyét, *Csanád* vármegye

[847] *Békés*: névadója *Békés* városa, amelynek korai névformája *Bekues*.

Battonyai és Mezőkovácsházi járásával és *Nagykopáncs* községgel, és a *Hódmezővásárhely* területéből szervezett *Kardoskút* községgel egészítették ki. Hozácsatolták Jász-Nagykun-Szolnok vármegyéből *Dévaványá*t és *Pusztaecseg*et, valamint *Bihar* vármegye Sarkadi járásának településeit KAT. (2012). Így a mai Békés megye és a *Békés* történeti-földrajzi táj kiterjedése jelentős eltérést mutat.

(52) Viharsarok[848]

Magyar néprajzi táj, a *Tiszántúl* déli részének az 1940-es években kialakult megnevezése. A *Viharsarok* nevet Féja Géza 1937-ben megjelent azonos című szociográfiája terjesztette el, így az egyik legfiatalabb magyar néprajzi tájfogalom. Az elnevezés a XX. század második felében a *Tiszántúl* déli területein kibontakozott jelentős agrárszocialista mozgalmakra utal. A *Viharsarok* területét az 1920-ban meghúzott trianoni államhatár metszette le a *Körös*ök, a *Tisza*, a *Maros* és az *Aradhegyalja* által közrefogott – a természetföldrajzban *Körös–Maros közé*nek nevezett – földrajzilag meglehetősen tagolatlan mezőségi tájról. Az egyhangú tagolatlanság oka, hogy jellegzetes kistájak nem alakultak ki területén, ugyanakkor több korábbi vármegye – *Békés, Csanád, Csongrád, Arad, Zaránd* – osztozott területén.

8.6. A Részek (Partium) történeti-földrajzi nagytáj

A *Részek (Partium)*[849] Történeti földrajzi nagytáj, amely térképi ábrázolásban az *Alföld* és *Erdély* határvidékét – *Máramaros* nélkül – öleli fel. Így területe a *Tiszá*tól a *Maros*ig terjedő Alföld-peremi részekre terjed ki. Az 1570-ben megkötött speyeri szerződés szerint a Habsburg kormányzat a magyarországi vármegyék közül *Erdély*nek engedte át *Bihar*, *Közép-Szolnok*, *Kraszna* és *Máramaros* vármegyéket, és hallgatólagosan lemondott *Zaránd* megyéről is. Az önálló fejedelemség idején a fenti vármegyék alkották a tulajdonképpeni

[848] *Viharsarok*: neve a „vihar” és a „sarok” szavaink összetétele. A név Féja Géza könyvének címeként terjedt el, amely a területen a XIX. század végétől gyakori agrármozgalmakra utaló elnevezés. Gyakori tüntetések, aratósztrájkok mutatták az ország más részeihez képest az itt dolgozó földművesek, mezőgazdasági bérmunkából élők érzékenységét, a mindenkori államhatalommal szembeni ellenállásra való nagyobb hajlamát. Ez nem csak a kapitalista rendszerrel szemben, hanem az 1950-es évek téeszesítési törekvései ellen is irányult.

[849] *Részek, Partium*: neve a latin „dominus partium regni Hungariae” = ’Magyarország részeinek ura’ megnevezésből ered. A latin kifejezés arra utal, hogy a török hódoltság idején Magyarország több *Alföld* peremi vármegyéje az Erdélyi Fejedelemség hatalma alá került, később az „Erdély és a kapcsolt részek” szóhasználat is elterjedt. A latin kifejezés „Partium”-ja és ennek magyar megfelője a „Részek” a későbbiekben, de főként Trianon után terjedt el a napi szóhasználatban, s jelenti *Erdély* (a történeti terület-tartalommal) és Csonka-Magyarország (a trianoni Magyarország) között fekvő, Trianonban Romániához került, de nem erdélyi (!) területeket.

*Partium*ot, az Erdélyi Fejedelemség nagy korszakaiban azonban e terület tovább bővült. Bocskai István fejedelemsége alatt – a bécsi békekötés (1606) értelmében – erdélyi fennhatóság alá került *Szatmár, Szabolcs, Bereg, Ugocsa*, s több jelentős vár és mezőváros *Zemplén* vármegye területén, mint pl. *Tokaj* vára, nagy kiterjedésű uradalmával együtt. A *Partium* legnagyobb kiterjedését 1621-ben – a nikolsburgi béke értelmében – Bethlen Gábor, majd a két Rákóczi György alatt érte el, akiknek hatalma alá tartozott Felső-Magyarország fő helye, *Kassa* is HAJDÚ-MOHAROS (1997) [p.15.]. Így a *Részek* fogalma a XVI. századtól folyamatosan változott. Kezdetben az egykori *Zaránd*, *Közép-Szolnok* és *Kraszna* vármegyék, valamint a *Kővár-vidék* területe, amelyek a XVI–XVII. század folyamán *Erdély*hez való csatolás nélkül az erdélyi fejedelmek birtokába jutottak. A *Részek*et az erdélyi fejedelmek, mint „Magyarország részeinek urai" bírták, azzal a kikötéssel, hogy az haláluk után a magyar királysághoz visszatér. Az 1690-es Diploma Leopoldinum nem intézkedett közvetlenül a *Részek* közjogi helyzetéről HAJDÚ-MOHAROS (1997) [p.15.], de a visszacsatolás 1693-ban megtörtént. Az 1732. december 31-én kelt királyi resolutio *Arad* és *Máramaros* vármegyét minden szempontból a Magyar Királyság fennhatósága alá helyezte, míg *Kraszna* és *Közép-Szolnok* vármegyék, illetve *Kővár vidéke*[850] az Erdélyi Nagyfejedelemség joghatása alatt állt. *Zaránd* vármegyét pedig megosztották; nyugati felét Arad vármegyével egyesítve Magyarországhoz csatolták, míg megmaradt keleti fele továbbra is *Erdély*hez tartozott HAJDÚ-MOHAROS (1997) [p.15.]. Az újabb visszacsatolásról az 1741, 1792, 1836, 1848-as években kelt törvények intézkedtek. 1860-ban a *Partium*hoz tartozott még a *Szilágyság* (*Kővár vidéke, Közép-Szolnok* és *Kraszna* vármegye), valamint a *Fehér-Körös* forrásvidékén fekvő *Zaránd* vármegye. A *Részek*et közigazgatási értelemben végleg 1876-ban szüntették meg azzal, hogy *Kraszna* és *Közép-Szolnok* vármegyéből *Szilágy* vármegye lett. Szolnok-Doboka vármegye *Belső-Szolnokból*, *Doboka* nagyobb részéből és *Kővár vidéké*nek keleti részéből alakult meg; *Kővár vidéke* nyugati részét *Szatmár*hoz csatolták. A kis *Zaránd* vármegyét Arad és *Hunyad* között osztották szét HAJDÚ-MOHAROS (1997) [pp.15-16.]. Később a *Partium* név nem csak a közigazgatásilag egykor hozzá tartozó területeket, hanem általában *Erdély* és az *Alföld* határvidékét jelölő történeti-földrajzi tájnév lett, számos kisebb történeti-földrajzi és néprajzi tájat is magába foglalva.

[850] *Kővár vidéke* 1566-ban alakult meg *Közép-Szolnok* vármegye keleti harmadából.

A *Részek* történeti-földrajzi nagytáj részei:

(1)Ugocsa[851] [románul *Ugocea*, ukránul *Uhocsa*]
Történeti-földrajzi táj, az egykori *Ugocsa* vármegye. Északon és északnyugaton *Bereg,* keleten *Máramaros*, délkeleten, délen és délnyugaton *Szatmár* történeti-földajzi tájak (egykor vármegyék) határolják. *Ugocsa* nyugati része sík, keleti része hegyvidék. A *Tisza* jobb partján a *Nagyszőlősi-hegység*, bal partján az *Avas* magasodik területén. *Ugocsa* területén a *Tisza Királyháza* mellett lép ki a síkságra, mellékvizei északon a *Borzsa* (egy szakaszon egykor a vármegye határa) és *Szalva*, délen a *Túr*. Anonymus szerint *Ugocsa* Árpád törzsének egyik első szálláshelye volt. Az államszervezés idején, a névadó *Ugocsavár* szomszédságában *Asszonyszőlős*, később *(Nagy)Szőlős* már királynéi „szőlős”-ök lakhelye volt. A XIII. században a *Tisza* jobb partján *Szőlős* várossá fejlődött, a túlsó parton *Királyháza* ismert helység, ezektől keletre az *Északkeleti-Kárpátok*ig húzódó *Máramaros* alig lakott erdős hegyvidék volt. Ugocsa népe nem adózott a töröknek. A XVII. század elején az osztrák katonai hatóságok törvénytelen leveleket bemutatva birtokokat foglaltak le, ezt az önkényt megelégelve tört ki Bocskai István szabadságharca. Az 1606-os bécsi béke értelmében helyreállt az Erdélyi Fejedelemség. Bocskai István fejedelem és fiúutódai a *Részek*hez kapcsolták *Szatmár, Szabolcs, Bereg, Ugocsa* vármegyét, és *Tokaj* várát. A Habsburgok elleni sikeres háborút 1645-ben lezáró linzi békében I. Rákóczi György erdélyi fejedelem visszakapott 7 felső-magyarországi vármegyét, közte *Ugocsá*t, ami 1648-ban, halálával, visszaszállt III. (Habsburg) Ferdinánd királyra. 1918. decemberében *Ung, Bereg, Máramaros* és *Ugocsa* vármegyék ruszin lakta vidékeiből, *Munkács* székhellyel önkormányzatú kormányzóságot kiáltottak ki Ruszka-Krajna néven, amelyet a magyar kormány elismert, ennek ellenére ukrán fegyveres miliciák területfoglalásokkal próbálkoztak. 1919. őszén a Saint Germain-en-Laye-i szerződéssel *Csehszlovákia* megkapta a ruszinok lakta vármegyéket, benne *Ugocsa* északi részének háromnegyedét. A béke *Ugocsa* 14 községét *Romániá*nak juttatta. A határok a trianoni békében, 1920-ban váltak véglegessé. *Ugocsá*ból, *Tiszapéterfalva* lakatlan határából 0,1 km² terület maradt *Magyarország*nak. 1923-ban csonka *Szatmár* vármegye és *Csonka-Bereg* egyesítésvel, hozzávéve a kis ugocsai területdarabot létrehozták Szatmár, Ugocsa és Bereg közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyét *Mátészalka* székhellyel. A csehszlovák–román államhatárt 1921-ben jelölték

[851] *Ugocsa*: névadója *Ugocsa* vármegye.

ki, ekkor területcserék is történtek: *Csehszlovákia* átadta a *Tarna-patak* völgyét, *Avaspatak, Bocskó, Nagytarna* és *Ugocsakomlós* községet, *Románia* az addig birtokolt színmagyar *Akli, Fertősalmás* és *Nagypalád* községeket KAT. (2012). Az 1945. július 29-i szovjet–csehszlovák szerződés értelmében, *Kárpátalja* a *Szovjetunió* területe lett. Így *Ugocsa* egykor csehszlovákiai része 1991-től *Ukrajna Kárpátontúli területe*. *Ugocsa Romániá*hoz került része 1945–52 között a romániai *Szatmár megye*, 1952–68 között a romániai *Máramaros tartomány*, 1968 óta *Szatmár megye* része KAT. (2012). *Ugocsa* fontosabb települései: *Nagyszőlős [Виноградів/Vinohragyiv], Magyarkomját [Великі Комьяти/Veliki Komjati], Tiszaújlak [Вилок/Vilok], Halmi [Halmeu], Batarcs [Bătarci], Turc [Turţ].*

(2) Avasság[852] [románul *Ţara Oaşului*]
Magyar és román néprajzi táj, *Szatmár*[853] része. Az *Avasság* az *Avas-medencé*re és peremterületére terjed ki, a *Túr* felső folyása mentén elterülő vidék. Nyugatról a *Túrhát*, északnyugatról az *Avas*, délről a *Rozsály* határolja. Nem tartoznak hozzá *Ugocsa* területén fekvő települések. Az Árpád-korban az *Avasság* középkori erdőrengetege sokáig tilalmas erdő volt. Korábban központja *Avasújváros [Oraşu Nou]* volt, de a XX. század második felében *Avasfelsőfalu [Negreşti-Oaş]* vette át a vezető szerepet HAJDÚ-MOHAROS (1997) [p.17.]. Magyar lakossága a medence középső részén a *Túr* és a *Tálna* patakok mellett *Avasújváros [Oraşu Nou]*, *Kőszegremete [Remetea Oaşului]* és *Vámfalu [Vama]* helységekben él. Fontosabb települése még *Kányaháza [Călineşti-Oaş], Kisgérce [Gherşa Mică], Bikszád [Bixad]*.

(3) Krasznaköz[854] (***Bükkalja***)[855]
Magyar néprajzi és természetföldrajzi táj, a *Szamos* és a *Kraszna* között elterülő sík- és alacsony dombvidék. Néprajzi értelmezésben nyugaton az *Ecsedi-láp*, keleten a *Szilágysági-Bükk* határolja, ezért *Bükkaljá*nak is nevezik. Természetföldrajzilag a *Kraszna–Szamos* torkolattól keletre a *Szatmári-Bükkalját*ig terjed, így ebben a felfogásban része az *Ecsedi-láp* és az *Erdőd*

[852] *Avasság*: az „avas” köznévi jelentése ’régi, jobbára már kopárosodó erdő’, ill. ’fakószínű’ MAÁCZ (1955). Az ómagyarban az „avas” jelentése ’hatalmas fákból álló öreg erdő’, más forrásban ’makkoltatásra szolgáló erdő’.
[853] *Szatmár* történeti-földrajzi táj nyugati, nagyobbik része az *Alföld*höz, keleti területei a *Részek*hez tartozik. Ismertetését lásd az *Alföld* nagytájnál.
[854] *Krasznaköz*: névadója a *Kraszna* folyó. A névadás motivációja; a *Kraszna* és a *Szamos* által „közre zárt” vidék, a *Kraszna* „elvégződésével”. A *Kraszna* a *Tisza* bal oldali mellékfolyója, hossza 193 km. A *Kraszna* folyó mentén fekvő *Kraszna* helység első írásos említése *Karasna*.
[855] *Bükkalja*: a név jelentése ’a *Bükk* lealacsonyodó, dombsági jellegű elvégződése’. A *Bükk* ez esetben a *Szilágysági-Bükk*.

környéki magasabban fekvő sík vidék, az *Erdődi-magassík*. Így néprajzilag a *Krasznaköz* mai területe *Románia* része, természetföldrajzilag viszont nagyobb, Magyarországra is jelentősen átnyúlik. Térképi ábrázolásban inkább természetföldrajzi kiterjesztésben ábrázoljuk. A néprajzi *Krasznaköz* a XVIII-XIX. században külön járás volt. A táj központja *Erdőd [Ardud]*. További fontosabb települései: *Nagyszokond [Sokond]*, *Nagykolcs [Culciu]*, *Szamosdob [Doba]*.

(4) Kővár-vidék[856]
Történeti-földrajzi táj, egykori közigazgatási egység a *Szamos*, a *Lápos*, a *Kékes* és *Kapnik* folyók vízvidékén, vízrajzilag egységes területen. Névadója a *Szamos* erdélyi kijáratát őrző *Kővár* vára. A *Kővár-vidék* a XIV. század óta szerepel oklevelekben, 1549-ben külön főkapitány kormányozta, 1649–72 között vált ki *Közép-Szolnok* vármegyéből. 1721-ben *Közép-Szolnok* vármegye tiltakozott a *Kővár-vidék* fennállása ellen, amely a vármegyék között nem szerepelt, így az országgyűlésekre sem hívták meg. A 1870-től *Kővár* képviseleti joggal bíró különálló törvényhatóság lett. Székhelye *Nagysomkút* volt. Az 1876-ban történt közigazgatási átszervezéskor területét felosztották *Szatmár* és Szolnok-Doboka vármegye között KAT. (2012).

(5) Szilágyság (***Szilágy***, *középkori neve Zilágyság*) [románul *Sălaj*]
Magyar néprajzi és történeti-földrajzi táj, részben az egykori *Szilágy* vármegye területe. Természetföldrajzilag az *Avas–Kőhát–Gutin–Széples* vulkánsor, a *Réz-hegység*, a *Meszes* és a *Szamos*, valamint az *Érmellék* által közrezárt dombsági táj a *Berettyó, Kraszna, Zilah, Szilágy, Szamos* és *Lápos* folyók vízvidékén. Nem azonos a *Szilágyság*gal az 1876. évi területi átszervezéskor *Kraszna* és *Közép-Szolnok* vármegyékből és *Kővár-vidék* egy részéből létrehozott *Szilágy* vármegye. Mégis, ez közelíti meg legjobban a néprajzi értelemben vett *Szilágyság* területét, azzal a különbséggel, hogy a vármegyéhez tartozott Tasnádi járás is számos érmelléki helységgel, *Mázsa-patak* menti települések (*Korond, Bogdánd, Hadadnádasd, Hadad*) és a bükkaljai (ez a természetföldrajzi értelmezésű *Szilágysági-Bükkalja*) falvak jó része is SZIL. (2012). A *Szilágyság* az egyik legkorábban írott formában megjelenő magyar tájnév, a XIV. századtól említik a források. Történelmileg a *Szilágyság* névvel jelölt terület több időbeli szakadáson esett át. Végeredményben a *Részek*nek *Erdély* északi szélén 1861-ig fennmaradt maradékát jelenti: ennek zöméből

[856] *Kővár-vidék*: névadója *Kővár* vára.

alakult meg 1876-ban *Szilágy* vármegye. Ennek helyén 1876-ig *Közép-Szolnok* és *Kraszna* megye[857] állt fenn. *Kraszna* vármegyét Szent István hozta létre még a XI. század elején, *Kraszna* központtal. Az 1241-es tatárjáráskor elpusztult *Krasznavár* szerepét a IV. Béla király által építtetett új kővár, *Valkó* vára vette át, és lett a vidék közigazgatási és védelmi központja. Az ország legkisebb törvényhatóságai közé számítható *Kraszna* vármegye székhelye 1445-től *Szilágysomlyó* lett HAJDÚ-MOHAROS (1997) [p.18]. A *Szilágyság* Trianon óta Romániához tartozik, magyarok és románok vegyesen lakják. A román közigazgatás Szilágy megyét 1968-ban régi határaihoz képest kelet felé eltolva, a történeti *Erdély*hez tartozó románlakta településekkel kibővítve alakította újjá, ugyanakkor a jórészt magyarok lakta *Tasnád [Tăsnad]* környékét *Szatmár*hoz csatolták. A román lakosság aránya így elérte a 75%-ot. A *Szilágyság* központja *Zilah [Zalău]* – a volt *Közép-Szolnok* székhelye HAJDÚ-MOHAROS (1997) [p.18]. Fontosabb települései: *Szilágysomlyó [Şimleu Silvaniei], Szilágycseh [Cehu Silvaniei], Zilah [Zalău], Zsibó [Jibou], Szilágynagyfalu [Nuşfalău], Szilágyperecseny [Pericei]*.

(6) Tövishát

Magyar néprajzi és természetföldrajzi táj a *Szilágyság*ban, *Szilágycseh* és *Zilah* között, a *Szilágy* patak mentén, a *Szamos*ba és a *Kraszná*ba futó patakok által szabdalt területen. Határai a *Szamos*, a *Mázsa-patak* és a *Zilah* patak. A *Szilágyfőkeresztúr*nál eredő *Szilágy* vize mellett bal felől elvonuló hegygerincet nevezik *Tövishát*nak. *Tövishát* a *Szilágyság* legarchaikusabb tája. Nevét először 1570-es években említették, Pesty Frigyes 1864-ben megjelent helynévgyűjteményében a *Diósad*tól keletre elhelyezkedő helységeket tövisháti falvakként írja le. A *Tövishát* jelentősebb falvai: *Diósad, Szilágysámson, Désháza, Szilágyfőkeresztúr, Sarmaság*. A hagyomány szerint a törökök kivonulása után *Diósad, Kusaly, Mocsolya, Szilágykirva, Szilágyerked, Szilágysámson, Szér, Szilágyballa, Bogdánd.*

(7) Kraszna vidéke (Kraszna-vidék)

Történeti-földrajzi táj, az 1876-ig fennállt *Kraszna* vármegye egykori területe a *Szilágyság* déli részén, a *Réz-hegység* és a *Meszes-hegység* láncai közt, mintegy 8–10 magyarlakta helységgel. Nevét a *Kraszna* folyó, illetve központja *Krasznavár* adta. *Kraszna* vármegye említésének első nyomait a Váradi Regestrumban találjuk, Szent István hozta létre még a XI. század elején,

[857] Kraszna vármegye a *Kraszna* folyó felső medencéjében, *Kraszna* vára körül kialakult középkori vármegye volt.

Kraszna központtal. Az 1241-es tatárjáráskor elpusztult *Krasznavár* szerepét a IV. Béla király által építtetett új kővár, *Valkó*[858] vára vette át, és lett a vidék közigazgatási és védelmi központja. 1445-től lett *Szilágysomlyó* a megye székhelye HAJDÚ-MOHAROS (1997) [p.18]. 1876-ban a nagy közigazgatási átszervezés folytán, 700 éves fennállása után *Kraszna* vármegye megszűnt, területét járásokra osztották. A *Krasznai* járásnak *Kraszna* mezőváros lett székhelye főszolgabírói hivatallal. Gazdasági, közigazgatási, kulturális jelentősége igen kimagasló volt ebben az időben KRASZNA (2012). Kraszna vidéke 1920-tól Romániához tartozik. Fontosabb települései: *Szilágysomlyó [Şimleu Silvaniei], Kraszna [Crasna], Zilah [Zalău]*. Ma is magyarok lakta települései: *Kraszna [Crasna]*, *Krasznahorvát [Horoatu Crasnei], Petenye [Petenia], Magyarkecel [Meseşeni de Jos], Krasznarécse [Recea], Egrespatak [Aghireş]*.

(8) Berettyó mente (Berettyó-felvidék)[859]

Magyar néprajzi táj a *Szilágyság*ban, amely a *Berettyó* folyó forrásától *Márkaszék [Marca]* helységig tart. A folyómenti településeket és a környező lefutó völgyek vidékét foglalja magába. Nyelvi és kulturális szempontból a *Berettyó mente* két eltérő, kisebb tájegységre oszlik. A *Berettyó* menti települések alkotják a *Felső-Berettyó mente*, a *Réz-hegység* lealacsonyodó dombhátai között fekvők a *Rézalja* tájat. Természetföldrajzilag a *Berettyó mente* teraszokkal övezett völgyi medence, melyet délről a *Réz-hegység*, északról és keletről 300–350 m átlagos magasságú dombsor, a *Szilágysági-dombvidék* része, kísér. A *Berettyó mente* néprajzi táj nagyjából a *Szilágynagyfalusi-medence* természetföldrajzi tájjal azonos területet jelöl. A helynevek tanúsága szerint hajdan az egész vidéket a *Réz-hegység*ről lenyúló tölgyerdők borították, melyekben bölények tanyáztak. A középkor elején a vidéket a hercegi bölényvadászok lakták, központjuk *Ipp* volt. A vidék innen kapta a *Bölény-mező* elnevezést, amely az *Ipp [Ip]* és *Szilágyborzás [Bozieş]* közötti sík, ártéri területet foglalta magába.

(9) Felső-Berettyó mente

Magyar néprajzi táj, a *Berettyó mente* alacsonyabban fekvő völgyi részein, ill. közvetlenül a *Berettyó* mentén fekvő, ma is magyar lakta településeket foglalja magába. A táj középpontjában, utak csomópontjában fekszik a vidék

[858] *Valkó* várának közelében ma két település fekszik: *Alsóvalkó [Valcău de Jos]* és *Felsővalkó [Valcău de Sus]*.
[859] *Berettyó mente, Berettyó-felvidék*: névadója a *Berettyó* folyó. Eredeti neve *Berekjó* (*Berek-jó*).

legnagyobb települése, *Szilágynagyfalu*, hajdan mezőváros, országos hírű állat- és kirakodó vásáraival, szomszédságában a Bánffyak alapították a pálosok szilágysági kolostorát. Jelentősebb települései közé tartozik még az erősen megcsappanat népességű *Kémer*, a *Nagy-patak* völgyfőjében települt magyar lakosságú nagyközség SZIL. (2012). A *Felső-Berettyó mente* helységei: *Alsóvalkó [Valcău de Sus], Szilágybagos [Boghiş], Szilágyborzás [Bozieş], Szilágynagyfalu [Nuşfalău], Bürgezd [Bilghez], Szilágyzovány [Zăuan], Zoványfürdő [Zăun-Băi], Ipp [Ip], Kémer [Camăr] és Lecsmér [Leşmir]*.

(10) Rézalja[860]
Magyar néprajzi és természetföldrajzi táj. Néprajzilag a *Berettyó mente* magasabban fekvő, a *Réz-hegység*re támaszkodó halomvidéke, ill. az itt lévő települések alkotta táj. Természetföldrajzilag a *Rézalja* a *Szilágysági-dombvidék* egyik kistája, amely ebben az értelmezésben nagyobb területet jelöl, mint néprajzilag. Hozzá tartozik a *Papfalvi-medence, Berettyószéplaki-medence, Kémeri-medence* és a *Szilágynagyfalusi-medence*. Utóbbi a néprajzi értelmezésű *Felső-Berettyó mentével* nagyjából azonos kiterjedésű. A *Rézalján*, de a *Réz-hegység* egyik kiugró fokán, *Valkóváralja [Sub Cetate]* fölött, közvetlenül a tatárjárás után, épült meg *Kraszna* vármegye kővára, *Valkóvár* SZIL. (2012). *Rézalja* fontosabb helységei: *Gyümölcsénes [Plopiş], Halmosd [Halmăşd], Felsőszék [Sâg]*.

(11) Bihar, Biharország[861] [románul *Bihor*]
Történeti-földrajzi táj, az egykori *Bihar* vármegye alföldi, hegyaljai és hegyvidéki területeit foglalja magába. Bihar típusos „hegyalja”-vármegye volt a Körösök, a *Berettyó* és az *Ér* vidékén HAJDÚ-MOHAROS (1997) [p.19]. Bihar a XI. században dukátus, a hercegségek területe volt s mivel a csatlakozott népeket a trónörökös uralta, *Bihar* a kazár kabarok lakóhelye lett. A *Biharország* elnevezés valószínűleg ennek az Árpád-kori „kisebbik királyság”, a dukátus intézményének emléke. A X. századra visszavezethető a *Berettyó* vidékén birtokos Ákos és Borsa, a nyíri részeken birtokos Turul, *Debrecen* körül a kun Ohat, a *Köröskö*zben a Told nemzetség. Szent István a kabarokat[862] megtérítésük után határvédő szolgálatra rendelte. Az 1020-as évekre tehető a bihari püspökség megalapítása. 1068-ban és 1091-ben a betörő kunok a nyíri és érmelléki részeket feldúlták. A XI–XII. század fordulóján *Telegd* és *Élesd*

[860] *Rézalja*: a *Réz-hegység* lealacsonyodó átmenetitája; alja. A hegység névadója a 725 m magas *Réz-hegy*.
[861] *Bihar, Biharország*: névadója *Bihar* (románul *Biharia*) helység, illetve *Bihar* vármegye.
[862] A kabarok részben muszlim hitű magyarok voltak.

környékén még székelyek laktak, akik később *Erdély*ben települtek le. Kezdetben a *Bihar* községben – maradványaiban ma is látható – földvár volt a táj központja, szerepét azonban hamarosan átvette a közeli *Várad (Nagyvárad)*, amely kedvező fekvése, földrajzi vonzóereje folytán önálló közigazgatási egységgé, vármegyévé szervezte *Bihar*t. A város az *Alföld* és a *Biharerdő* találkozásának vásárvonalán fekszik. A XIII. században szakadt el *Bihar*tól a *Sebes-Körös* felső, az *Erdélyi-medencé*be eső völgye, *Kalotaszeg* és a megalakuló *Kolozs vármegyé*hez csatlakozott. *Nagyvárad* körül mintegy 30–35 km-re kisebb táji központok helyezkednek el, amelyek a XVIII–XIX. században fontos szerepet játszottak *Bihar* életében, közvetítő és átmenő állomásai (*Élesd, Margitta, Székelyhíd, Nagyléta, Berettyóújfalu, Nagyszalonta, Tenke*) voltak a megyeszékhely felé irányuló forgalomnak. Csupán a *Fekete-Körös* felső medencéjében fekvő *Belényes* esik ki ebből a körből. Jelentős táji háttere lévén, viszonylag önálló központ, amely azonban jól járható hágó hiányában nem fejleszthetett önálló közigazgatási egységet. A bihari táj és a vármegye ezeknek az alközpontoknak az összefogó-szervező erejére támaszkodott. A magyar történelem folyamán a közigazgatási határok elsősorban *Nagyvárad* jelentőségéhez igazodtak. *Bihar* rendkívül változatos, földrajzilag és a népi kultúra szempontjából tagolt táj, több további kistáj különül el területén. Három fő része folyóvölgyekhez kötődik: *Berettyó mente*, *Sebes-Körös völgye* (*Rézalja*), *Fekete-Körös völgye*. A *Berettyó* és a Körösök összefolyásánál terül el a *Sárrét*. *Bihar* északi részén a *Berettyó* és az *Ér* zárja közre az *Érmellék* alacsony lankáit. Borvidéki kistája *Nagyvárad* közelében a *Hegyköz*. Egykori szabadalmas terület a *Király-hágó* előterében a *Báródság*. Déli részén *Nagyvárad* és *Nagyszalonta* között a *Bihari-Mezőség* feszik. 1920-ban a trianoni béke értelmében *Bihar* nagyobbik, keleti részét, Romániához csatolták, nyugati, főképpen alföldi része Magyarországnál maradt. Utóbbiból *Berettyóújfalu* székhellyel Bihar néven önálló vármegyét szerveztek. 1950. január 1-től, a tanácsrendszer bevezetésekor *Bihar* vármegyét Hajdú vármegyével összevonták, Hajdú-Bihar megye néven KAT. (2012).*Bihar* fontosabb települései: *Nagyvárad [Oradea], Érmihályfalva [Valea lui Mihai], Székelyhíd [Săcueni], Margitta [Marghita], Derecske, Biharnagybajom, Berettyóújfalu, Szalárd [Sălard], Biharkeresztes, Cséffa [Cefa], Nagyszalonta [Salonta], Tenke [Tinca], Bél [Beliu], Magyarcséke [Ceica], Élesd [Aleşd], Belényes [Beiuş] Vaskoh [Vascău]*.

(12) Érmellék[863]

Magyar néprajzi, egyben temészetföldrajzi táj, 1796-ban „Érmellyéke” néven említik. Névadója az *Ér* folyócska, inkább patak, melynek széles, lapos völgye a *Szamos* elhagyott régi lefolyása. Átmeneti terület a *Nyírség* homokbuckái és a *Szilágysági-dombvidék* között. Az *Érmellék*en belül elkülönül a mocsaras-vizenyős *Ér-völgy* és a halomvidék jellegű, borvidékként ismert *Érhát* HAJDÚ-MOHAROS (1997) [p.19.]. Néprajzi értelmezében az *Érmellék* a *Berettyó* és az *Ér* közötti sík- és dombvidék mintegy 30–35, részben vagy egészben magyarlakta községgel. Természetföldrajzi értelmezésben kiterjedése nagyobb, a *Krasznát*ól a *Berettyó*ig terjedő, az *Ér* két oldalát magába foglaló tájat értünk alatta. A vadregényes, mocsaras táj lápi pócok és csíkhalak búvóhelye, milliós madárseregek költőhelye volt addig, amíg a hatvanas évek végén árvízmentesítés céljából le nem csapoltak több tízezer hektárt. A táj ekkor alapjaiban változott meg, s tűnt el az *Alföld* peremének utolsó összefüggő nádvilága és egyben a *Kárpát-medence* e kivételes szegletének értékes élővilága. Az *Érmellék*et ezt követően földművelésre alkalmas területté nyilvánították annak ellenére, hogy a lápi talaj nem való gazdálkodásra, mert szárazságban porlik, esős időben pedig művelhetetlen sár BALÁZS (2006). Az *Érmellék* nagy múltú történeti borvidék. Trianon óta Romániához tartozik. A román közigazgatásban Bihar és Szatmár megye között oszlik meg; régebben Szilágy megye is részesedett belőle. A zömében magyarok lakta vidék nevezetes helységei: *Tasnád [Tăsnad], Margitta [Marghita], Érmihályfalva [Valea lui Mihai], Bihardiószeg [Diosig], Székelyhíd [Sacuieni], Sződemeter [Săuca], Pele [Becheni], Malomszeg [Brăşoru], Szilágypér [Pir], Szalacs [Sălacea], Ottomány [Otomani], Éradony [Adoni], Szentjobb [Sâniob]*.

(13) Bihari-Hegyköz (Váradi-Hegyköz, Nagyváradi-hegyköz)[864]

Magyar néprajzi és természetföldrajzi táj, néprajzi értlemezésben az *Érmellék* része. *Nagyvárad*tól keletre, a *Berettyó* és a *Sebes-Körös* közén elterülő, szőlőműveléséről is híres dombság, borvidék. Természetföldrajzilag az *Érmellék* az *Alföld*höz, a *Bihari-Hegyköz* viszont a *Biharerdő*höz tartozik, így a két szemlélet, a néprajzi és a természetföldrajzi, nagytáji értelemben nem fedi egymást. A *Bihari-Hegyköz Nagyvárad*tól északkeletre, a *Berettyó* mentén

[863] *Érmellék*: névadója az *Ér* vízfolyás. Az *Ér* mentén elterülő vidéket jelöli. Az *Ér* név írásos formában a XIII. században fordult elő először.

[864] *Bihari-Hegyköz, Váradi-Hegyköz, Nagyváradi-hegyköz*: a „hegyköz” neve lealacsonyodó, kis kiterjedésű sajátos arculatú, hegyektől közrefogott dombvidéket jelent. A „Bihari” előtag megkülönbözteti az ország más részén található „hegyközöktől” (*Borsodi-Hegyköz*, Zempléni *Hegyköz*). A *Nagyváradi-Hegyköz* vagy *Váradi-Hegyköz* névalak *Nagyvárad* városa, ill. annak korábbi alakja; *Várad* nevét viseli.

elterülő dombvidék, mely *Hegyközpályi [Paleu]–Hegyközkovácsi [Cauaceu]–Jákóhodos [Hodoş]–Biharvajda [Vaida]* vonalától keletre, körülbelül *Micske [Mişca]–Szentlázár [Sânlăzar]* vonaláig húzódik. Az északi, északnyugati határ az *Érmelléki-dombság Berettyó* völgye felé néző területe, vagyis *Biharvajda [Vaida]– Hegyközszentimre [Sâtimreu]–Szentjobb [Sâniob]–Hegyközszentmiklós* vonala, a déli délkeleti határ pedig a *Rézalja* dombjainak *Berettyó* felőli része, *Hegyközszáldobágy [Sălbădiu de Munte]–Sitervölgy [Şuşturogi]–Felsőtótfalu [Păuleşti]–Micske [Mişca]* vonaláig tart HEGYKÖZ (2012). A középkorban a *Hegyköz* területe hatalmas erdőség volt, falvainak nagy része Árpád-kori alapítású. A vidék a középkor folyamán az *Alföld*től *Erdély* határáig húzódó *Középkalota* nevű táj része volt. A táj Trianon óta Romániához tartozik a román közigazgatásban ma Bihar megye része. Jelesebb községei *Hegyközkovácsi [Cauaceu], Hegyköszáldobágy [Sălbădiu de Munte], Szalárd [Sălard], Micske [Mişca]*.

(14) Báródság[865]

Magyar néprajzi és természetföldrajzi táj. Néprajzi értelmezésben *Élesd*től a *Király-hágó*ig, a *Sebes-Körös* jobb partján, húzódó vidék, névadója *Nagybáród* helység. Természetföldrajzi értelmezésben a *Sebes-Körös* völgyét jelöli a vízválasztóig, nyugati – alsó – határoló tája a *Váradi-kapu*. A néprajzi eredetű nevet KPTTB építette be a természetföldrajzi tájak rendszerébe. A *Báródság* területének kezdetektől magyar lakosságát a középkorban az *Erdély*be vezető hadiút őrzésére rendelt királyi jobbágyok adták. Később e falvak eladományozás útján a sólyomkői uradalom[866] részévé váltak. A táj első román lakói a XIV. században jelentek meg, majd a terület székhelye, *Magyarbáród* (később *Nagybáród*) elrománosodott. Az Erdélyi Fejedelemség kialakulása idején a *Király-hágó* környéki román falvakból létrehozták a Báródsági nemesi kerületet. Lakói a *Király-hágó*n áthaladó erdélyi fejedelmek és főrendek védelmét és szolgálatát látták el. A *Báródság* mai magyar lakóinak többsége *Élesd*en és *Rév*en, valamint néhány környező kisebb községben lakik. A *Báródság* helységei: *Élesd [Aleşd], Tőtös [Groşi], Kisősi [Auşeu], Köröstopa [Topa de Criş], Élesdlok [Luncşoara], Nagybáród [Borod], Rév [Vadu Crişui], Körösbánlaka [Bălnaca], Barátka [Bratca], Nagyfeketepatak [Valea*

[865] *Bárodság*: névadója *Nagybáród* (korábban *Magyarbáród*, románul *Borod*) helység. A település neve onnan ered, hogy a királyhágói útvonal őrizetére kirendelt báródi szabad jobbágyok lakhelye volt, a báródsági kerület és kapitány székhelye. A „báró” idegen eredetű név, magyar megfelelője a zászlósúr.

[866] Sólyomkői uradalom központja és névadója a *Réz-hegység*ben álló *Sólyomkővár* volt. A várat Pál országbíró a tatárjárás után építette, később évszázadokon keresztül a *Körös-völgy* egyik legfontosabb uradalmi központja volt. Bocskai István innen indította a Habsburgok elleni győzedelmes hadjáratát.

Crişului], Báródsomos [Corniţel], Sárán [Şerani]. A táj Trianon óta *Romániá*hoz tartozik.

(15) Bihari-Mezőség[867]

Magyar néprajzi táj a *Sebes-Körös* és a *Fekete-Körös* közén, a *Királyerdőalja* nyugati tolytatása sík- és alacsony dombvidéki terület, *Nagyvárad* és *Nagyszalonta* között. Nyugatról a *Sárrét* határolja. A középkorban síkvidéki részét *Kis-Keres-érnek*, ill. *Nagy-Keres-ér*nek hívták. Déli része az *Erdőhá*thoz tartozik. A természetföldrajzi beosztásban a *Bihari-Mezőség* a *Nyárszegi-magassík* területével van átfedésben. Nevezetes magyar helysége *Nagyszalonta [Salonta]*, a Bocskai István által kiváltságolt hajdúváros, amely azonban előjogait a XVIII. században elvesztette. A táj Trianon óta *Romániá*hoz tartozik. Fontosabb települései: *Nagyszalonta [Salonta], Nagyürögd [Nojorid], Cséffa [Cefa], Nyárszeg [Miersig], Tenke [Tinca], Tulka [Tulca], Erdőgyarak [Ghiorac]*.

(16) Zaránd[868]

Történeti-földrajzi táj, a középkori *Zaránd* vármegye területe, a *Fehér-Körös* vízgyűjtő vidékén. Északon *Bihar*, keleten *Torda* és *Alsó-Fehér*, délen *Hunyad* és *Arad*, nyugaton *Csanád* és *Békés* határolja. *Zaránd* vármegye hosszan nyúlt el kelet-nyugati irányban *Bihar* és *Arad* vármegye között a *Fehér-Körös* vízvidékén. Határa délen a *Zarándi-hegység* (korábban *Hegyes–Sólymos*), *Erdélyi-érchegység nyugati* gerince, (a *Fehér-Körös–Maros* vízválasztója), északon *Béli-hegység* és a *Bihar-hegység* aranyosi vízvidéke (*Gajna*). *Zaránd*ot a *Fehér-Körös* és *Fekete-Körös* közén szervezték, ezt a területet *Köröskö*z, ill. *Kis-Köröskö*z néven is számon tartják. Névadója és első központja a *Fehér-Körös* és a *Csiger-patak* találkozásánál *Zaránd* vára. Birtokuk volt itt a magyar igriceknek (regemondóknak), nevüket az *Igricverse* helynév őrzi. 1009-től *Zaránd* területe az egri püspökség joghatósága alá tartozott. *Zaránd*, Györffy György szerint Szent István 48 legrégibb, állam- és egyházalapításkori vármegyéinek egyike. A XV. század közepén *Zaránd*nak már két elkülönülő területe volt: a hegyvidéken a beszivárgott, nomadizáló vlachok kenézségei, a síkságon magyar lakosságú terjedelmes királyi uradalmak alakultak. Székhelye ekkor nyugati végén, a *Békés* és *Zaránd* vármegye határán fekvő *Gyula* vára és városa volt. *Gyula* városát a

[867] *Bihari-Mezőség*: nevének eredete, jelentése: 'Bihar megye területén fekvő fátlan vidék'. A mező tag a „mezős vidék", a táj természetes fátlanságára utaló beszélő név.
[868] *Zaránd*: névadója *Zaránd* helység, ill. *Zaránd* vármegye.

középkorban *Zaránd* és *Békés* vármegye közösen birtokolta. Az 1876-ban megindult vármegyerendezéskor *Zaránd* vármegyét megszüntették, területét *Arad* és *Hunyad* vármegyék között osztották fel. A *Fehér-Körös* forrásvidékét, a brádi és körösbányai völgyrészeket *Hunyad* vármegye a Kőrösbányai járás és a Halmágyi járás egy részét, ill. az elkülönült *Nagyhalmágy* környékét *Arad* vármegyéhez csatolták. Az újjászervezett *Arad* vármegye területének több mint fele eredetileg *Zaránd* vármegyéhez tartozott. *Zaránd* fontosabb települései: *Elek, Kisjenő [Chişineu Criş], Borosjenő [Ineu], Pankota [Pâncota], Simánd [Şimand], Újszentanna [Sântana], Kürtös [Curtici], Világos [Şiria], Borossebes [Şebiş], Háromalmás [Almaş], Honctő [Gurahonţ], Nagyhalmágy [Hălmagiu], Alváca [Vaţ de Jos], Körösbánya [Baia de Criş], Brád [Brad], Alsólunkoj [Luncoiu de Jos], Kisbánya [Băiţa], Kristyór [Crişcior], Bucsesd [Buceş]*.

(17) Erdőhát (*Körösköz*)[869]

Magyar néprajzi táj, a *Fekete-Körös* és a *Fehér-Körös* közén és partjain elterülő síkság. Neve a XVII. századig *Körösköz* volt, amely a három Körös ártéri síkjának régi elnevezése. Ezen belül a *Sebes-Körös* és a *Fekete-Körös* közét *Kölesér*nek nevezték HAJDÚ-MOHAROS (1997) [p.20.]. Fontos vize a *Tőz* és *Szártos*. A természetföldrajzi beosztásban az *Erdőhát* az *Alsó-Zarándi-sík* és a *Csermői-magassík* területére esik. *„A két Körös torkolatától fölfelé odáig, hol a Fekete-Körös a bihari, a Fehér-Körös pedig az aradi síkságra ér, csupa erdőség volt akkor, melyről az egész vidék* Erdőhát *nevet kapott. Százados tölgy- és szilfákból állott a rengeteg, melynek terjedelmét közel 1000 kilométerre becsűlték. Áradás idején rettenetes volt arra felé járni. Csupán hátasabb helyeken folyhatott az emberi munka. Ott állottak a községek és pedig elég sűrűen, s köröttük a szántóföldek, legelők, de nem egy tagban, hanem a vizek által megszaggatva.”*[870] Fontosabb helységei: *Erdőhegy [Pădureni]*[871], *Vadászi [Vânători], Nagyzerénd [Zerind], Bélzerind [Zerindu Mic], Ant [Ant], Tamáshida [Tămaşda], Ágya [Adea]* stb. Hagyományos vásáros központja *Gyula, Nagyszalonta [Salonta]* és *Borosjenő [Ineu]*.

[869] *Körösköz*: névadója a *Fekete-Körös* és a *Fehér-Körös* folyók, a név jelentése a ’Körösök által közrefogott terület’.
[870] Idézet forrása: Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képekben, Az aradi síkság (Márki Sándortól) http://www.tankonyvtar.hu/konyvek/osztrak-magyar/osztrak-magyar-081204-651
[871] *Erdőhegy Kisjenő* városrésze.

(18) Fehér-Körös völgye

Magyar néprajzi táj *Zaránd* területén, annak szűken vett, csak a felső folyóvölgyre kiterjesztett értelmezése. Területét *Borosjenő* városától a *Fehér-Körös* felső szakaszára értelmezik, ott ahol az *Erdőhát* elvégződik. A középkori magyarság maradékai *Borossebes*en, *Borosjenő*n, *Nagyhalmágy*on és a közeli *Erdőhát*on élnek. A ma többségben lévő román lakosság a XV. századtól a *Biharerdő*ből és az *Erdélyi-érchegység*ből folyamatosan húzódott az *Alföld* felé, eközben szállta meg a *Fehér-Körös völgyé*t is.

(19) Fekete-Körös völgye

Magyar néprajzi táj, a *Fekete-Körös mellék*ének a *Biharerdő*től az *Alföld*ig terjedő szakasza, amely magában foglalja a *Belényesi-medencé*t is. A *Fekete-Körös*, a *Hármas-Körös (Körös)* középső ága, mely *Tenké*nél hagyja el a hegyeket, s *Gyulá*nál egyesül a *Fehér-Körös*sel. *Fekete-Körös-völgy* alatt a folyó *Tenké*n felüli szakaszát értik. Ez a szakasz is két jól elkülönülő részre oszlik. Felső szakasza tág, katlanszerű, ezt *Belényesújlak*nál töri át a *Fekete-Körös* és mintegy tíz kilométeres szakaszon szűk szoroson folyik át, majd *Sólyom*nál ér a síkságra. Itt kezdődik a völgy alsó szakasza, a kezdeténél is elég tágas, de *Tenké*ig egyre inkább szélesedik, s szinte észrevétlenül megy át az *Alföld*be. Néprajzilag a felső és az alsó szakasz elkülönül, így a *Fekete-Körös völgye* két részre, *Felső-völgy* és *Alsó-völgy* oszlik. E tájak korábban közigazgatásilag is két-két járásként működtek[872]. Ma a *Felső-völgy*ön tíz községben laknak magyarok. Ezek *Belényes [Beiuş], Diófás [Nucet], Rézbánya [Băiţa]*[873]*, Vaskóh [Vaşcău]* egykori mezővárosok, *Köröstárkány [Tărcaia], Kisnyégerfalva [Grădinari], Várasfenes [Finiş], Körösjánosfalva [Ioaniş], Belényessonkolyos [Şuncuiş], Belényesújlak [Uielacu de Beiuş]* és a Remetea-patak völgyében *Magyarremete [Remetea]* községek. Az *Alsó-völgy*ön hat községben laknak, ezek *Gyanta [Ginta], Tenke [Tinca], Bélfenyér [Belfir], Kisháza [Cheşa], Tenkeszéplak [Suplacu de Tinca]* és *Magyarcséke [Ceica]* községek. Az itt élő magyarság, különösen a *Felső-völgy*ön, székelynek tartja magát SONKOJAN (é.n.).

[872] *Felső-völgy*: Vaskóhi járás és a Belényesi járás, *Alsó-völgy*: Magyarcsékei járás és Tenkei járás.
[873] *Rézbánya Diófás* város része.

(20) Aradhegyalja[874] (közékori neve: *Marosköz*)
Magyar néprajzi és természetföldrajzi táj, jellegzetes hegyalji térszín és borvidék a *Zarándi-hegység* nyugati lábánál. Néprajzi értelmezésben *Aradhegyalja* fogalma *Máriaradna* és *Pankota* között húzódó községek határára terjed ki, természetföldrajzilag is hasonló területet jelöl. A táj részben *Zaránd* területére esik, a XIX. század végi leírások észak felé tágabban értelmezik: *„Boros-Jenőnél és Apateleknél a szép Makra-hegygyel kezdődik Arad-Hegyalja, mely a síkságot (régi néven a Marosközt) kelet felé kiséri. E hegyvidéken 4260 hektár van szőlővel beültetve. A borkereskedésben külföldön is nevezetes Magyarád; borát kiválóan fehér szőlőből sajtólják, és pedig újabban a nagy fürtű és bőven fizető mustafert kedvelik. Az édes rózsaszőlő hozzátétele kellemes savanykás ízűvé mérsékli a magyarádit, mely már fiatalabb korában is kitűnő asztali bor. Egy néven árúlják vele a muszkait is.”*[875] *Aradhegyalja* a középkorban *Marosköz* néven gazdag borvidék volt. A táj félkör alakban nyugatról szegélyezi a *Zarándi-hegysé*get, fő vize a *Matkó.* Legnépesebb magyar községei *Máriaradna, Gyorok, Világos* és *Pankota*. *Aradhegyalja* települései: *Pankota [Pâncota], Muszka [Muska], Nagyarád [Măderat]*[876], *Világos [Şiria], Kovászi [Covăşnţ], Aradkövi [Cuvin], Gyorok [Ghioroc], Ménes [Miniş], Ópálos [Pauliş], Kalodva [Cladova], Máriaradna [Radna]*[877].

8.7. A *Temesköz* (*Bánság*) történeti-földrajzi nagytáj

A *Temesköz*[878] (korábbi magyar nevekkel *Temes-Vidék, Tömösköz*, a XVIII. századtól a magyarban *Bánság*[879], németül, románul, szerbül *Banat*) történeti-földrajzi nagytáj a *Duna*, a *Tisza*, a *Maros* és a *Bánsági-hegyvidék* között. A *Maros*tól az *Al-Duná*ig és a *Tiszá*tól *Erdély* határáig terjed. Az 1876–1918 közötti Magyarország *Torontál*, *Temes* és *Krassó-Szörény vármegyé*inek területe.

[874] *Aradhegyalja*: névadója *Arad* (románul *Arad*) városa. Az -alja végződésű nevek hagyományosan délies fekvésű, szőlővidékeket jelölő, morfológiai értelemben dombsági jellegű, átmenetitájak.
[875] Idézet forrása: Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képekben, Az aradi síkság (Márki Sándortól) http://www.tankonyvtar.hu/konyvek/osztrak-magyar/osztrak-magyar-081204-651
[876] *Nagyarád* ma *Pankota* városrésze.
[877] *Máriaradna* ma *Lippa* városrésze.
[878] *Temesköz*: névadója a *Temes* folyó.
[879] *Bánság*: neve a Temesvári bánság, ill. a Szerb Vajdaság és Temesi Bánság egykori igazgatási területegység nevéből rövidült.

A középkorban a *Temesköz Magyarország* egyik leggazdagabb, legjobb termőföldekkel és gazdag településhálózattal rendelkező magyar népességű vidéke volt. A XV. század közepétől szenvedett a török betörésektől, majd 1552-ben, *Temesvár* elestével került török uralom alá, és a vár visszafoglalásáig, 1717-ig, teljesen elvadult az egykor gazdag és termékeny mezőgazdasági terület. Ez a táj maradt legtovább török igazgatás alatt, a Porta csak 1718-ban, a pozsareváci békében mondott le a *Temesköz* birtoklásáról. A török kiűzése után a Habsburg kormányzat, s III. Károly császár, nem ismerte el a régi birtokosok jogi igényeit, és a háborúk tetemes költségére hivatkozva az egész vidéket kincstári tulajdonnak nyilvánította. A *Temesköz*t nem csatolta vissza Magyarországhoz, hanem 11 vidékre osztotta fel, s Temesvári Bánság („Temeschwarer Banat") néven közvetlenül a bécsi kormányzat alá rendelte. Innen későbbi neve; *Bánság*. Az ily módon katonailag kormányzott terület csak az 1741-ben lett Magyarország közjogi része. Mária Terézia 1751-ben 8 vidéket kivett a katonai igazgatásból, s azokat polgárilag kormányozta, a maradék három vidékből Katonai Határőrvidéket szervezett. A vármegyék újjászervezésére csak a Magyarországhoz való visszacsatolással, 1779-ben nyílt lehetőség. Ekkor a polgári igazgatású területet – a magyar rendek többszöri kérésére – *Magyarország* közigazgatási szervezetébe csatolták, a Határőrvidék azonban továbbra is a bécsi haditanács hatáskörében maradt HAJDÚ-MOHAROS (1997) [pp.20–21.].

Az 1848–49-es szabadságharc után a *Bánság*ot ismét elszakították Magyarországtól, és Szerb Vajdaság–Temesi Bánság néven Ausztria koronatartományává tették. Ferenc József 1860. évi Októberi Diplomájában újra elrendelte Magyarországhoz való csatolását, így a vármegyék ismét megalakultak. 1873-ban a Bánsági határőrvidéket is polgári közigazgatás alá vonták HAJDÚ-MOHAROS (1997) [pp.20–21.]. A polgári vármegyei igazgatás a *Bánság*ban három vármegyét hozott létre. Ezek nem a középkori területükkel, hanem új határokkal működtek 1918-ig. A három vármegye: *Torontál, Temes* és *Krassó-Szörény*.

Az elnéptelenedett *Temesköz* területére a Habsburg berendezkedés kezdetén, a XVIII. század első évtizedeiben, csekély kivétellel csak német nyelvű és római katolikus telepesek költözhettek. Mercy tábornok, az első katonai parancsnok nagyszabású mocsárlecsapolási és folyamszabályozási munkákat indított meg. Először rokkant és kiszolgált katonákat telepített le, majd 1724-től toborzott német telepesekkel folytatta a benépesítést. A *Temesköz* német lakossága szinte az egész német nyelvterületről verbuválódott.

Egy időben kényszertelepítés is folyt. *Ausztriá*ból kitoloncolt bűnözőket és nemkívánatos társadalmi elemeket költöztettek be e területre.

A második nagy német telepeshullám az 1763-ban Mária Terézia által kiadott benépesítési törvény nyomában érkezett. II. József idejében is történt jelentős német bevándorlás, sőt az 1799., 1802., 1808. és 1812. években szintén zajlottak kisebb német betelepülések. 1720–1740 között a németekkel együtt kisszámú olasz, spanyol és francia telepesek is érkeztek, akik hamarosan elnémetesedtek. A török hódoltság alatt kevés szerb is lakott a vidéken, 1740 után pedig a *Maros* és *Szeged* vidékéről a *Temesköz* déli részére húzódtak le, ill. 1751-ben a tiszai határőrvidék feloszlatása miatt *Kikinda* környékén telepedtek le.

1737-ben kaptak engedélyt a bevándorlásra *Olténiá*ból a török elől menekülő római katolikus bolgárok. Románok már a XVI. században is éltek a *Temesköz*zel határos keleti hegyvidéken, ők a XVIII. század folyamán telepítés és önkéntes vándorlás következtében a *Temesköz* minden vidékén falvakat alapítottak. A XVIII. század végétől Torontál és Temes vármegye déli részén szlovák, a XIX. század második felében *Krassó-Szörény*ben cseh falvak is keletkeztek. Különös színfolt a *Karas* folyó felső völgyében a szerb–bolgár határról származó délszláv népcsoport, a krassovánok. Ők valószínűleg az 1740-es években vándoroltak mai lakóhelyükre.

A sokféle telepítési akció következményeképpen a *Temesköz Magyarország*, sőt *Európa*, legtarkább nemzetiségi tájává lett, a magyarok azonban csak a legutolsók között kaptak lehetőséget a vidék benépesítéséhez. Bár a török kivonulása után spontán több ezer magyar költözött be az egyre gyorsabban fejlődő *Temesvár, Becskerek, Versec* stb. városokba, helyzetük csak akkor változott, amikor 1778-ban a *Pancsova, Fehértemplom* és *Karánsebes* központtal szervezett német, szerb, ill. román határőrvidékek kivételével a *Temesköz* közigazgatásilag visszakerült *Magyarország*hoz. A magyarok idetelepítését a nemzetiségiektől eltérően csak kis részben a kincstár, nagyobb részt a földbirtokosok szervezték. A birtokosi telepítések jelentős hányada szerződéses dohánykertész község volt. Közülük sok csak néhány évtizedig állt fenn, lakosságuk szétszéledt, máshová települt.

1781-ben Békés megyei reformátusok költöztek *Ittebő*re, 1782-ben felvidéki római katolikusok *Csókár*a. 1785-ben a Heves megyei *Erdőtelek*ről jött telepesek *Párdány*ban szálltak meg, de a *Béga* gyakori áradásai miatt *Ótelek*re és más községekbe költöztek át. Az 1790-es években jött létre tiszántúli és sárközi református magyarokból *Végvár*. Alföldi magyarok, elsősorban *Szeged* vidéki, Csongrád és Csanád megyei dohánykertészek

alapították *Szaján* (1804), *Magyarszentmárton* (1806), *Majláthfalva* (1819), *Gátalja* (1823), *Udvarszállás* (1835), *Magyarszentmihály, Ürményháza* (1840 körül) és más községeket. 1817 után nem magyar nemzetiségű telepes már csak szórványosan került a *Bánság*ba. 1867 után folyamatossá vált a magyar telepítés – közben 1873-ban a határőrvidékeket is megszüntették –, és a *Bánság* a korabeli Magyarország telepítési akcióinak majdnem kizárólagos színterévé vált. 1867-ben települt *Felsőmuzslya* és *Torontálkeresztes* magyarsága. 1881-ben *Szapáryfalva* tiszántúli reformátusokból, 1883-ban *Hertelendyfalva*, *Székelykeve* és *Sándoregyháza* bukovinai székelyekből, 1891-ben *Újszentes* (*Vadászerdő*) szentesi, 1893-ban *Nagybodófalva Makó* és *Szeged* vidéki reformátusokból, 1894-ben *Igazfalva* Békés és Csongrád megyei nincstelenekből, elsősorban kubikosokból települt le. 1890–1913 között 16 bánsági községbe költöztek be kisebb vagy nagyobb számmal magyarok KÓSA–FILEP (1978).

A *Temesköz* területéből Trianon után *Magyarország*nak csak a *Maros* és a *Tisza* összefolyásánál lévő *Torontáli-sarok*, az egykori *Torontál* vármegye területének töredéke maradt meg. Az újonnan megalakult *Szerb–Horvát–Szlovén Királyság* megkapta a *Temesköz* délnyugati részét *Nagybecskerek, Nagykikinda, Pancsova, Versec* és *Fehértemplom* városokkal. *Románia*hoz került a *Temesköz* keleti, nagyobbik része *Temesvár, Resicabánya, Karánsebes* városokkal.

A *Temesköz* megosztása és felosztása a második világháború után sem szűnt meg. A *Szerbiá*hoz tartozó rész a Vajdaság Autonóm Tartomány területéhez került. *Románia*ban 1952–1968 között a *Temesvár* székhelyű Bánát tartomány állt fenn, ennek helyét 1968-tól a Temes, Arad és Krassó-Szörény megyék vették át. *Orsová*t és környékét az olténiai *Méhed [Mehedinţi]* megyéhez csatolták HAJDÚ-MOHAROS (1997) [pp.21–22.].

A *Temesköz* jelentős települései: *Nagyszentmiklós [Sânnicolau Mare], Nagykikinda [Кикинда/Kikinda], Nagybecskerek [Зрењанин/Zrenjanin], Pancsova [Панчево/Pančevo], Fehértemplom [Бела Црква/Bela Crkva], Versec [Вршац/Vršac], Detta [Deta], Temesvár [Timişoara], Zsombolya [Jimbolia], Lippa [Lipova], Temesrékas [Recaş], Buziásfürdő [Buziaş], Lugos [Lugoj], Boksánbánya [Bocşa], Oravicabánya [Oraviţa], Stájerlakanina [Anina], Orsova [Orşova], Karánsebes [Caransebeş].*

A *Temesköz* történeti-földrajzi nagytáj részei:

(1)Torontál[880]

Történeti-földrajzi táj, az egykori *Torontál* vármegye területe. A táj a *Tisza* alsó folyásának balparti vidékén, az *Alföld* délkeleti részén, a *Maros–Tisza–Duna* szögében fekszik. Földje nem síkság, inkább hullámos vidék, széles lépcsőkben nyugatról kelet felé emelkedik a *Temes* és *Béga* folyók között huzódó fő vízválasztótól nyugat–délnyugat, ill. dél–délkelet felé is lejt. *Torontál* vármegye az Árpád-korban *Keve* vármegye északnyugati részén, a *Tisza* mentén alakult ki. Oklevélben először 1326-ban, mint *Keve* vármegye torontáli főesperességét említik. A főesperesség székhelye *Becse* (*Törökbecse*) volt, ezért a tájat *Becse* vármegyének is nevezték. Névadója, *Becse* városa 1392-ben határispánsági székhely és királyi város volt. *Becse* vármegye területén 1334-ben *Báka, Ittebe*[881], *Módos, Tárnok, Úrhida* és *Zsély* egyházas helyeket említik KAT. (2012). *Torontál* vármegye első ismert vármegyei oklevelét 1406-ban írták, ekkor a *Magyar Királyság* egyik legkisebb vármegyéje volt. A XVI. századi *Torontál* a XVIII. században újjászervezett vármegyének a középső részein terült el. Északi része hajdan *Csanád*hoz, déli része *Kevé*hez tartozott, kelet felől *Temes* is mélyen benyomult területébe. Északon *Csanád* vármegye (*Maros* folyó), keleten *Temes* vármegye, délen *Szerbia* (Duna), nyugaton *Szerém* és Bács-Bodrog vármegye, ill. a *Tisza* határolta. *Torontál* területének nagy részét a *Duna–Tisza–Berekszó–Béga–Temes* és *Pogáncs* részben összefüggő mocsárvilága borította. A sorozatosan ismétlődő török betörések miatt a vármegye magyar lakossága a XVI. század elejére elvérzett, a folytonos pusztítások miatt annyira elnéptelenedett, hogy a XVI. században még a nevét is elfeledték. Jogilag 1717-ben a *Temesvár* visszafoglalását követő pozsareváci békében, (ténylegesen 1718-ban) szabadult meg a török uralomtól. 1718–1751 között területének egésze a közvetlenül *Bécs*ből irányított Temesi bánság részeként katonai igazgatás alatt állt. Ekkor elnéptelenedett területére németeket, olaszokat, románokat, katalánokat, szerbeket telepítettek KAT. (2012). 1751-ben a *Temesköz* északi részét polgárosították, ezért Mária Terézia 1778-ban létrehozta *Krassó* vármegyét, *Temes* vármegyét és *Torontál* vármegyét. Ezeket a területeket a császárnő rendeletének értelmében visszacsatolták *Magyarország*hoz. Ugyanakkor a frissen megújult vármegyék az országgyűlésben szavazati jogot csak 1790-ben

[880] *Torontál*: nevének Árpád-kori okleves említése *Turuntal*.
[881] Ittebe bencés apátsága már 1219-ben állott.

kaptak. Az új, észak–déli irányban elterülő *Torontál* vármegyét északon a *Maros* folyó (Csongrád, Csanád és Arad vármegyék), keleten *Temes* vármegye, délen a *Duna*, nyugaton a *Tisza* és a *Duna* határolta, s választotta el *Csongrád, Bács-Bodrog* és *Szerém vármegyé*től. 1883-ban mozgalom indult az 1764-ben *Bukoviná*ba menekült magyarok visszatelepítésére[882]. Az első csoportot *Pancsova* mellett, a *Duna* közelében az újonnan telepített *Hertelendyfalvá*n és *Pancsová*tól keletre *Nagygyörgyfalvá*n telepítettek le. 1919-ben az antant háborús ígéretei szerint a győztesek fölosztották terület, északkeleti részét (*Nagyszentmiklós, Zsombolya*) *Romániá*nak, nagyobbik, nyugati–délnyugati részét a *Szerb–Horvát–Szlovén Királyság (Jugoszlávia)* kapta. *Torontál* vármegyéből a trianoni béke szerint *Magyarország*nak megmaradt *Deszk, Ferencszállás, Gyála, Kiszombor, Klárafalva, Kübekháza, Ószentiván, Szőreg, Újszentiván* helység. Ezeket 1920 áprilisában *Kiszombor* székhellyel, *Csonka–Torontál* vármegye néven szervezték újjá. 1923-ban a fenti 9 községet *Torontáli járás* néven *Csanád* vármegye megmaradt részével és Csonka-Arad vármegye 5 községével összevonták, *Csanád, Arad és Torontál közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegye* néven, mely közigazgatási egység 1946–49 között *Csanád vármegye* néven működött. Azóta a Torontál név magyarországi közigazgatási egység nevében nem szerepel. 1950. január 1-én, a tanácsrendszer bevezetésekor, Csonka-Torontál helységeit *Csongrád* megyébe sorolták KAT. (2012). *Torontál* jelentősebb települései: *Törökkanizsa [Kanjiža], Nagyszentmiklós [Sânnicolau Mare], Nagykikinda [Kikinda], Perjámos [Periam], Zsombolya [Jimbolia], Törökbecse [Novi Bečej], Nagybecskerek [Zrenjanin], Módos [Jaša Tomić], Bánlak [Banloc], Antalfalva [Kovačica], Torontálvásárhely [Debeljača], Pancsova [Pančevo]*.

(2) Al-Duna-vidék[883]

Magyar néprajzi táj, az egykori *Torontál*, Temes és Krassó-Szörény vármegyék *Duna* menti területe *Pancsová*tól *Orsová*ig. A táj élesen kettéválik síksági és hegyvidéki területre. *Pancsová*tól a *Néra* folyóig síkság, attól keletre az *Al-Dunai-hegyvidék* fekszik területén. Az *Al-Duna(-vidék)* természetföldrajzi értelmezésben a történelmi Magyarország déli határát képező *Duna*

[882] Az *Al-Duná*hoz a bukovinai székelyek letelepítését már 1848-ban Kossuth Lajos is inditványozta.

[883] *Al-Duna-vidék*: A táj neve a *Duna*, magyar tájszemléleti szempontból, alsó szakaszát jelölő *Al-Auna* = 'alsó-Duna' névből keletkezett. Természetföldrajzi értelmezésben a történelmi Magyarország déli határát képező *Duna* hegyvidéki, az *Al-Dunai-hegyvidék* és a *Kelet-szerbiai-érchegység* közötti, mintegy 150 km-es, *Báziás [Baziaş]* helységtől *Szörényvár [Drobeta-Turnu Severin]* városáig tartó szakasza. Négy szorosból és három kis medencéből áll. Ezek sorrendben: *Galambóci-szoros, Felsőlupkói-medence, Gospodi-Vir-szoros, Donji Milanovac-medence, Kazán-szoros, Orsovai-medence, Vaskapu* szoros.

hegyvidéki, az *Al-Dunai-hegyvidék* és a *Kelet-szerbiai-érchegység* közötti, mintegy 150 km-es, *Báziás [Baziaş]* helységtől *Szörényvár [Drobeta-Turnu Severin]* városáig tartó szakasza. Az *Al-Duna-vidék,* a középkorban teljes magyar lakossága a török időkben, a XVI. században semmisült meg. Ma a táj síksági területén, a *Pancsova* melletti *Hertelendyfalva [Војловица/Vojlovica]*[884], *Sándoregyháza*[885] *[Иваново/Ivanovo]* és *Székelykeve*[886] *[Скореновац / Skorenovac]* településeken élnek az al-dunai székelyek, akiket 1883-ban telepítettek át *Bukoviná*ból[887] e három községbe[888]. A falvak a *Duna* árvízveszélyes lapályára épültek, így az áttelepítés utáni első esztendő árvizei miatt a telepesek egy része visszatért korábbi hazájába, a többség azonban helyben maradt. Mintegy 4000 embert fogadott be a négy újonnan épült helység, akik sok megpróbáltatás után végül beileszkedtek a *Délvidék* soknemzetiségű környezetébe. Népi kultúrájuk korábbi, majd Trianon utáni nyelvi elzártságuk miatt sok archaikus vonást őrzött meg. Az *Al-Duna-vidék* fontosabb települései*: Pancsova [Панчево/Pančevo], Kevevára*[889] *[Ковин/Kovin], Úlmoldova [Moldova Nouă], Orsova [Orşova], Szörényvár [Drobeta-Turnu Severin].*

---

[884] *Hertelendyfalva* névadója Hertelendy József, aki 1883-ban *Torontál* vármegye főispánja volt. Ekkor kapta a helység a nevét. Szerb neve, a *Valjevo* 1922-ben keletkezett, a helység közelében lévő ortodox kolostor nevéből ered.

[885] *Sándoregyháza* a *Duna* árvize miatt elpusztult *Ivanova* község helyén alakult meg 1876-ban. Első neve *Nagygyörgyfalva* volt, névadója a telepítés első kormánybiztosa Nagy György szegedi kincstári jószágigazgató volt. Később Bonnáz Sándor püspök alapítványából temploma és paplakja felépült, a püspök halála után, 1888-ban *Sándoregyháza* lett a neve.

[886] *Székelykeve* települést az egykor itt állott *Kevevára*, a középkori *Keve* vármegye központja emlékére nevezték el. A község korábbi magyar neve *Gyurgyevó*, ill. *Rádayfalva* volt.

[887] Bukovinai székelyek: 1760-ben Mária Terézia báró Buccowot küldte a *Csík*ba, hogy szervezze meg a székelység körében a keleti határok védelme érdekében a határőrséget. A királynő ezzel megsértette a székelység kiváltságait. A királynő tanácsosainak javaslatára *Csíkmadéfalvá*ra gyűjtötte össze a székelyeket, hogy népgyűlésen vitassák meg a kialakult helyzetet. A sikertelen megbeszélés ellenére a királynő újabb szervezést rendelt el katonai kísérettel. A *Madéfalvá*n csoportosan összegyűlt székelyeket 1764. január 6-ról 7-ikére virradó éjjel a császári csapatok megtámadták a fegyvertelen emberekre ágyútüzet nyitottak és a házakból kijövő asszonyokat és gyerekeket lekaszabolták. A vérengzés következtében 186 halott, 34 sebesült maradt a helyszínen, a hadsereg 400 foglyot ejtett. A megmaradt madéfalvi székelység *Bukoviná*ba menekült, ahol Hadik András altábornagy a moldvai bojároktól kapott földbirtokokra telepítette le őket, ahol *Fogadjisten, Istensegíts, Józseffalva, Hadikfalva* és *Andrásfalva* községeket alapították. Részben e községek lakót telepítették le 1883-ban az *Al-Duna-vidék*en.

[888] A bukovinai székelység az *Al-Dunához* történt telepítés után magyarország más részeire is elkerült. 1883-ban, az *Al-Duna-vidék*en túl további 3000 telepes költözött *Krassó-Szörény megyé*be, az Arad melletti *Gyorok*ra és *Agok*ra, majd továbbiak 1888-1892 között *Dévaványa*ra, 1892-ben a *Hunyad* megyei *Vajdahunyad*ra, 1900-ban a Temes megyei *Babsá*ra, a *Kolozs megye*i *Vicé*re és a *Beszterce-Naszód megye*i *Magyarnemegyé*re. A *Bukoviná*ban maradt csángók élete a két világháború között ellehetetlenedett; a II. bécsi döntés lehetővé tette számukra, hogy az akkori *Magyarorszá*gra költözzenek. 1941 májusában mind az öt falu népét *Bácská*ba telepítették, ahonnan 1944-ben mindenüket hátrahagyva menekültek a visszatérő szerbek elől. Tengernyi szenvedés és hányattatás után 1944 tavaszán a *Völgysé*gben, *Baranya, Vas, Veszprém, Zala, Fejér* és *Bács-Kiskun megye* falvaiban leltek végleges otthonra. A '60-as években sokan települtek *Budapest* környékére.

[889] *Kevevára* neve a XVIII. század elejétől 1899-ig *Temeskubin* volt.

(3) Krassó[890] [románul *Caraş*]
Történeti-földrajzi táj, az egykori *Krassó* vármegye területe, amely a X. századi létrejöttétől több jelentős területi változáson ment keresztül. Az Árpád-korban *Krassó* vármegye területe a *Duná*ba folyó *Krassó (Karas)*[891] és *Nyárád (Néra)* folyó vízgyűjtőjén jött létre. A kerekded formájú terület a létrehozásakor északon a *Brezova* folyó, keleten lakatlan erdős hegységgel (*Bánsági-hegyvidék*) *Temes* vármegye, délen a *Duna*, délkeleten a Szörényi bánság és Rácország, nyugaton Keve vármegye, az *Igan-sár (Alibunári-mocsarak)* és a *Makszond* homokhátság (*Deliblát*) határolták. A táj víznevei ebben az időben mind magyarok. A vezérek korában kabar szállásterület volt. Feljegyzések szerint 1003-ban az *Al-Dunán* hajózó Querfurti Szt. Brunó fekete magyarok[892] között térített, innen tudjuk, hogy e táj is zömében magyar lakosságú volt. Szent István korában fő helye a *Krassó* torkolatánál épített *Krassóvár* volt, amely a balkán felé irányuló kereskedelmi utat őrizte. Az ispáni vár mellett esperesi templom is épült. A területet Szent István *Krassóvár* székhellyel határispánsággá szervezte. *Krassó* vármegye egyházszervezetileg a csanádi egyházmegye krassói főesperességhez tartozott, melynek székhelye kezdetben *Krassó (Haram)* vára lehetett. 1524-ben a török elfoglalta *Szörény* várát, 1541 után *Krassó* vármegye megszűnt. A török uralom megszűnte után megkezdték az idegenek betelepítését az elnéptelenedett *Krassó* területére. 1778-ban Mária Terézia a Temesi bánságot visszacsatolta Magyarországhoz, a *Maros* és *Duna* közötti vidéken Temes, *Torontál* és *Krassó* vármegyét újraszervezték. *Krassó* vármegyét Lugos székhellyel szervezték újjá. *Krassó* vármegye önállóságát 1880-ban megszüntették, területét Szörény vármegye területével összevonták, egyesítésükkel létrehozták Krassó-Szörény vármegyét KAT. (2012). A *Krassó* területén élő délszláv etnikai csoport a krasovánok, akik római katolikus vallású, bolgár eredetű népcsoport. Az egykori Krassó-Szörény megye délnyugati részén, a *Krassó* folyó forrásvidékén, 11 faluban élnek. Valószínűleg a XVIII. század 40-es éveiben költöztek a bolgár–szerb határvidékről mai lakóhelyükre KAT. (2012).

---

[890] *Krassó*: névadója a *Krassó* folyó.
[891] A *Krassó* magyar víznév helyett a magyar földrajzi irodalom a XIX. századtól a román *Caraş* név visszamagyarorsodott *Karas* alakjával használja. Ezt a következetlenséget még a magyar névanyag megőrzése iránt „fogékony" Kárpát–Pannon-térség természeti tájbeosztása is beépítette névanyagába. Ennek ellenére fontosnak tartjuk a folyó neveként is a magyar *Krassó* névforma használatát.
[892] Ezeréves források fekete és fehér magyarokat különböztetnek meg, amelyek közül fehér magyaroknak a honfoglalókat, fekete magyaroknak a honfoglalás idején a *Kárpátok*on belül már itt élő magyarokat nevezik. Utóbbiakat több forrás pannonoknak és hunoknak is hívja.

Térképészetileg a *Krassó* történeti-földrajzi tájnév kiterjesztése nem egyértelmű. A területi változások és az 1880-ban létrejött *Krassó-Szörény vármegye* miatt az önálló *Krassó* tájnév szerepeltetését sokan nem is tartják indokoltnak. Ugyanakkor a természetföldrajzi tájrendszer több ponton „használja" a *Krassó* földrajzi nevet. E tájnevek egy része a *Krassó* folyónevet (*Krassó–Néra-síkság, Krassó-sík*), másik része a *Krassó* történeti-földrajzi tájnevet (*Krassó–Szörényi-érchegység, Krassó-medencesor*) építette be névanyagába. Ezek alapján a *Krassó* történeti-földrajzi tájnév leginkább az Árpád-kori *Krassó* területét jelöli. Így a táj határai keleten a *Krassó–Szörényi-érchegység*, délen a *Duna*. Nyugati határa összetett: a *Krassó* folyó alsó szakasza – *Duna–Tisza-csatorna – Versec – Temesmóra* városokhoz húzott vonal a *Berzava* folyóig. Északon a *Berzava*, majd a *Szákosi-erdő* gerince határolja. Így *Krassó* területén a *Krassó* folyó vízgyüjtőjét és a *Berzava* folyó felső völgyét értjük, délen kiegészítve a *Lokva-hegység* két oldalával, egész le a *Duná*ig. A táj Trianon óta nagyobbrészt Románia, nyugati – főképp síkvidéki és kisebbik – része Szerbia tartozéka.

Krassó fontosabb települései: *Gátalja [Gătaia], Furluk [Fârliug], Perlő [Brebu], Resicabánya [Reşiţa], Boksánbánya [Bocşan], Temesmóra [Moraviţa], Nagyzsám [Jamu Mare], Versec [Вршац / Vršac], Oravicabánya [Oraviţa], Stájerlakanina [Anina], Fehértemplom [Бела Црква / Bela Crkva]* és az *Al-Duna-vidék*i *Újmoldova [Moldova Nouă]*.

(4) Szörénység, Szörény[893]

Történeti-földrajzi táj, a *Temesköz* keleti, a *Krassó–Szörényi-érchegység*től keletre eső, *Erdély* határáig terjedő területe. A *Temes* folyó felső völgyét, a *Miháld [Mehadia]* folyó völgyét, ezek mellékvizeit és a *Cserna* folyó mentét foglaja magába. A *Szörénység* területe az Árpád-korban közigazgatásilag *Temes vármegye* része volt. A *Magyar Királyság* a XII. századra fokozatosan kiterjesztette hatalmát előbb a *Duna* mentén, de már az *Al-Dunai-szoros* alatt fekvő *Szörényvár*ra, majd a *Havasalföld* nyugati vidékére is, egészen az *Olt* folyóig. Ez a későbbi *Olténia* területe, amelyet a kulcsfontosságú Duna-parti várról Szörényi bánság néven említenek. Ekkor az itt lakó kunok térítésére püspökséget szerveztek. A Szörényi bánság területén alakult meg később *Méhed* (románul *Mehedinţi*) vármegye. A *Szörényvár* és a *Cserna* folyótól keletre fekvő, hegyvidéken túli területek már – az első jelentős török

[893] *Szörény, Szörénység:* névadója *Szörénytornya*, ill. *Szörényvár* (románul *Turnu Severin*). A Szörény név a régi magyar Szeveren férfinév származéka.

előretöréskor – 1526-ban elvesztek, attól fogva a *Szörénység* csak a *Temes–Miháld*–alsó *Cserna-völgy* területét jelölte. A török háborúk miatt a folyóvölgyek középkori magyarsága a XVI–XVII. századra elmenekült vagy elpusztult, helyükre románok települtek. A *Szörénység* az Erdélyi Fejedelemség és a török hódoltság változó határvidéke lett, a török kiűzése után a Temesi bánsághoz tartozott. Ekkor a már amúgy is jelentős román lakossság mellé németeket és szlávokat is telepítettek, illetve ekkortól a *Bánság* részének tekintették. Hagyományos központja *Karánsebes* lett. 1873 és 1880 között *Szörény* vármegye működött területén. 1880-ban *Krassó* vármegyével egyesítve megalakították *Krassó-Szörény vármegyé*t, amit Trianon *Romániá*nak juttatott KAT. (2012). A *Szörénység* fontosabb települései: *Karánsebes [Caransebeş], Nándorhegy [Oţelu Roşu], Herkulesfürdő [Băile Herculane]*.

8.8. A Felvidék történeti-földrajzi és néprajzi nagytáj

A *Felvidék*[894] (korábban a magyarban és a néprajzi irodalomban gyakran *Felföld,* korábban a szlovákban *Vysočina* és *Horniaky*) történeti-földrajzi és magyar néprajzi nagytáj, amelynek fogalma a XX. század elejétől többször is változott. Trianon előtt Magyarország északi, hegyvidéki területeit értették alatta, így hozzátartozott a teljes *Északnyugati-Kárpátok* természetföldrajzi táj területe (a *Mátraerdő*vel együtt), illetve az *Északkeleti-Kárpátok* nagyrésze is. Így mai tájakra bontva *Kárpátalja* történeti-földrajzi táj, a *Mátraerdő* természetföldrajzi táj, de még *Máramaros* történeti-földrajzi táj is hozzá tartozot. Trianon után a *Felvidék* mindennapi értelmezése módosult, gyakorlatilag a Magyarországtól Csehszlovákiához került területeket értjük alatta *Kárpátalja* nélkül, amelynek táji elkülönülése az 1920–30-as évek időszakára esik. Közigazgatási (ez esetben államterületi) vonatkozást tekintve a *Felvidék* tájnév ma szinonim fogalom a *Szlovákia* államnévvel[895]. Néprajzi értelmezése is többes: tágabban a történelmi *Magyarország* északi területeit, az

[894] *Felvidék*: a név a „fel” = ’valamihez képest felső, felül fekvő’ és a „föld” = ’vidék, táj’ szavaink összetétele. A *Felföld, Felvidék* neve a középkorban a központi magyar tájszemlélethez igazodott; a *Buda–Esztergom–Visegrád* igazgatási központoktól északra fekvő terület volt a „felső föld”, ettől délre a „alsó föld”. Jelentéstartalma a XVII. században kezdett átalakulni, s egyre inkább domborzati alapon nyugodni: a *Felföld* már az ország északi részén elterülő nagy hegyvidéki táját jelöli, így ellentéte a tőle délre fekvő, sík *Alföld*. Ekkor alakult ki az ország *Király-hágó*n inneni területeit jelölő nagytájnév-négyes: *Alföld, Felvidék, Dunántúl, Kisalföld,* amelyek a néprajzi tájrendszer alap-tájnevei is.

[895] A *Felvidék* területéből Trianon után Lengyelországhoz került szepesi és árvai területek a közfelfogásban már nem részei a *Felvidék*nek, mivel nem tartoznak Szlovákiához. A magyar értelmiség jelentős része nincs tisztában e területek magyar kapcsolatával. Ennek ellenére e 25 falu területét is a *Felvidék*hez számítjuk.

ún. *Felső-Magyarország*ot jelöli, szűkebben a magyar nyelvterület északi részét. Egyes szerzők csak a *Mátraerdő* területét, illetve ennek északi, tágabb előterével kiegészített területet értik alatta. A néprajzban sokan a *Palócföld* megjelölést használják a *Felvidék* helyett KÓSA–FILEP (1978). Térképészetileg a *Felvidék* a mai *Szlovákia* államterület, a *Kisalföld* északi félmedencéje nélkül. Természetföldrajzilag az *Északnyugati-Kárpátok* területe, kis részben keleti irányban az *Északkeleti-Kárpátok*at is magába foglalja, de keleti határát politikai alapon, a mai szlovák–ukrán államhatár adja, így kiterjedése nem ér el az *Ung* völgyéig.

A *Felvidék* alacsonyabb fekvésű déli területein és a folyóvölgyekben a magyarság a vezérek korában már jelen volt. Az Árpád-korban egyes területein kisebb-nagyobb szláv lakosságú szigetek is ékelődtek a magyar nemzettestek közé, de ezek jelentős része népileg és nyelvileg a középkor folyamán beolvadt a magyarságba. A magyar népesség a XIV. századig folyamatosan benépesítette a korábban lakatlan, ill. lakatlanná tett, csak határőrelemekkel megült gyepű- és gyepűelvi területeket és egyre feljebb nyomult az északról lefutó folyó- és patakvölgyekbe. A XIV. századtól vált egyre jelentősebbé a *Kárpátok* külső oldaláról jövő, *Morvaország*ból, *Galícia*ból érkező szláv betelepedés. Ez elsőként a magasabb régiókat érintette, irtvánnyal létrehozott telepesfalvak fejlődése indult meg. Ez a többirányú szláv betelepedés adta a szlovák népesség alapját, amely a XVI. századra a *Felvidék* északi részén jelentős számú népelem lett. A magyarság a XVI. századtól egyre nagyobb létszámban fogadott be délről, az *Alföld* és a *Dunántúl* különböző részeiről, a hódoltságból jövő menekülőket, ugyanakkor a *Felvidék* déli sávja, helyenként az egész magyar nyelvterület mélységében maga is a török által veszélyeztetetté vagy hódolttá vált és elpusztult KÓSA–FILEP (1978).

A *Felvidék* ma legnépesebb etnikuma a szlovák[896] nép, amely így az egy tömbben élő magyarság északi szomszédja. A felvidéki szlovák népterület a *Morva* folyó völgyétől a *Bodrog* vízgyűjtőterületéig terjed. Az erős nyelvjárási különbségeket mutató szlovákság a közép- és újkori magyar állam keretei között vált egységes, a szomszédos cseh, lengyel, ruszin, ukrán népcsoportoktól elkülönülő néppé, majd a XIX. század második felében nemzetté. A számos nyelvjárásra tagolódó, korántsem egységes szlovák nyelv „hivatalosan” kiválasztott irodalmi nyelve a közép-szlovák nyelvjárás, amely a *Felső-Garam* menti dialektuson alapul. A különféle jellegű, később szlovákká

[896] A szlovák nép eredeti magyar elnevezése tót, amelyet a XX. század 30-as éveiben váltott fel a szlovák nyelvű „slovensky” magyar változata a ’szlovák’.

váló szláv népcsoportok közé cseh és morva betelepülők, galíciai lengyel, ruszin és keleti ukrán elemek is beolvadtak mind a középkor, mind az újkor folyamán. A XVI. században rohamosan növekvő számú felvidéki szlávság közé ékelődött magyar csoportok nyelvi beolvadását is nyomon lehet kísérni ettől az időszaktól. A szlovákság etnikai integrációja a XVI. század végére ment végbe, viszont nyelvi integrációjuk gyakorlatilag csak a XIX. században következett be. Ugyanakkor a *Felvidék* területe a XVIII. század végére a természeti környezet feltételeihez voiszonyítva túlnépesedett, ez okozta az ekkor meginduló először déli irányú[897], majd a XIX. században távolabbi területekre történő jelentős migrációt KÓSA–FILEP (1978). A szlovákokat a magyar államisághoz sajátos hungarus-tudat fűzte, amely lényegesen a XIX. század második felében, a nemzeti mozgalmak és nemzetállamok kialakulásának folyamatában – különösen az 1867-es kiegyezés után – változott meg. A felvidéki szlovák származású nemesség az együttélés addigi bő három évszázada alatt elmagyarosodott, a középréteg és az értelmiség pedig a XIX. században gyors ütemben magyarrá asszimilálódott. Így a szlovák nemzeti fejlődés a XIX. század második felétől lelassult. Az a tény, hogy a magyarországi történelem a szlovákok történelme is, a későbbiekben számos belső ellentmondást eredményezett COMMORA AULA (2012).

A szlovák népi kultúra jelenségei a sok évszázados közös múlt következményeként nagyon sok hasonlóságot mutatnak a magyarságéval. A néprajzi kutatás különösen a népzenei anyagban mutatta be szemléletesen a két nép közös kulturális vonásait KÓSA–FILEP (1978). A *Felvidék* szlovákok lakta területei Magyarországon soha nem alkottak különálló közigazgatási egységet, de a regionális különbségek mindig érzékelhetőek voltak. A szlovák nemzetfejlődés a történeti és közjogi természetű kiváltságok vagy jogok megszerzésére, a nyelvi jogok érvényesítésére, az elkülönülés vagy önállósulás kérdéseire összpontosított. Ezek, mind a XIX. században, a magyarokkal való együttélés idején, mind a csehekkel való XX. századi egy államban élés folyamán, követelésként merültek fel, de számukra csak, az 1993. január 1-jétől létrehozott *Szlovákiá*ban teljesültek. A szlovák nyelv külön névvel és szavakkal különbözteti meg a történelmi *Magyarországot* (*Uhorsko*), illetve az azon belüli magyarokat (uhorský) és az 1918 utáni *Magyarország*ot (*Maďarsko*) és lakosságát (maďarský). Az előbbi megkülönböztető

[897] Az ellenreformáció idején jelentékeny szlovák protestáns tömegek költöztek el a felvidéki zárt nyelvterület tömbjéből. Így alakult ki többek között *Békés, Békéscsaba, Tótkomlós, Szarvas*, valamint *Nyíregyháza* szlovák evangélikus nyelvszigete a XVIII. században. A szlovákság egyes csoportjai is részt vettek a török kor után a déli megyék benépesítésében, de települtek szlovákok *Erdély*be, *Szlavóniá*ba is.

fogalommal és jelzővel kívánja jelezni, hogy a történelmi *Magyarország* nem csak a magyaroké volt COMMORA AULA (2012).

A XVIII. század folyamán a törökök visszaszorultával a magyar és a szlovák népesség sűrű rajokkal vett részt az alföldi megyék újranépesítésében, de egyben az elpusztult déli *Felvidék* területek visszanépesülésében is. A magyar–szlovák nyelvhatár délebbre húzódott, sokfelé szlovák nyelvszigetek is keletkeztek. Ebben az időszakban az addig szórványosan lakott erdővidékek hasznosítása is egyre jellemzőbbé vált, magasabb régiókban szlovák telepesfalvak keletkeztek, üveghuták, hamuzsírfőző telepek jelentek meg KÓSA–FILEP (1978).

A reformáció során a *Felvidék* népének jelentős része protestánssá lett. A magyarok a kálvini (református), a szlovákok a lutheri (evangélikus) irányzathoz csatlakoztak, bár vannak kivételek, pl. *Gömör*ben a magyarok közt evangélikusok vallásúak, *Felső-Zemplén*ben a szlovákok közt kevesen reformátusok is vannak. A XVII. század folyamán kibontakozó, a XVIII. század elején megerősödő ellenreformáció nagy területeket érintett, s egyben a középkori, a hódoltságot átvészelt lakosság, migrációjának egyik előidézőjévé is vált. A *Felvidék* jelentékeny, XIX. századi népfeleslegét részben elvándorlás, részben rendszeres nagy létszámú csoportokat megmozgató munkamigráció segítette kiegyenlíteni. Ebben az időszakban alakult ki a budapesti 50-60 ezres lélekszámú szlovák kisebbség, amely csak az I. világháború után tűnt el, ill. olvadt bele a magyarságban. A XIX. század második felétől sokezres tömegek vándoroltak ki a *Felvidék*ről Észak-Amerikába KÓSA–FILEP (1978).

A *Felvidék* számos történeti-földrajzi és náprajzi tájra bomlik. Ezek létrejöttének egyik alapja a természetföldrajzi tagoltság és az ahhoz jelentős részben igazodó egykori magyar vármegyerendszer, illetve a néprajzi-etnikai különbözőség, amelynek kialakulását elsősorban ugyancsak a domborzati tagoltság alapozta meg. Fontosabb, többségében magyar lakta tájai: *Zobor-vidék, Palócföld, Bolhád, Karancsság, Medvesalja, Barkóság, Galyaság, Gömör.* Inkább szlovák etnikumú tájai: *Árva, Liptó, Turóc, Szepesség, Sáros, Felső-Garam mente, Felső-Zemplén.*

A *Felvidék* történeti-földrajzi és néprajzi nagytáj részei

(1)Pozsony-hegyalja[898]***, Hegyalatt***[899] [szlovákul *Prehorie*]
Magyar és szlovák néprajzi táj, a *Kis-Kárpátok* délkeleti, átmenetitáji területe. Híres borvidék, amely az egykori *Pozsony* vármegye területén feküdt. A *Pozsony-hegyalja* és a *Hegyalatt* néprajzi tájnevek helyett a természetföldrajzi tájbeosztás (KPTTB) a *Nagyszombati-hátság* nevet használja. Területén nagy borkultúrával rendelkező városok fekszenek. Térképi ábrázolásban és a néprajzi irodalomban jellemzőbb a *Hegyalatt* név, de a borvidék megjelölésére inkább a *Pozsony-hegyalja* forma terjedt el. A kistáj trianon óta Szlovákiához tartozik. Fontosabb települései: *Pozsonyszentgyörgy [Sväty Jur], Bazin [Pezinok], Modor [Modra], Cseszte [Častá], Senkőc [Šenkvice], Szárazpatak [Suchá nad parnou]* és *Nagyszombat [Trnava]*.

(2) Hegyentúl[900] (régi magyar neve: *Búr-mező,* ill. *Erdőhát*) [szlovákul *Zahorie*]
Szlovák néprajzi táj, az egykori *Pozsony* és *Nyitra* vármegyék *Kis-Kárpátok*on túli, a *Morva* folyóig terjedő területe, a *Hegyalatt* hegyen túli „párja". E tájnév a közigazgatási gyakorlatban is élt, járásnévként (*Hegyentúli járás*) használatban volt Trianonig. A *Hegyentúl* kistáj megfelelője a természetföldrajzi tájszemléletben a *Búr-mező* régi alak után kialakult *Búr-erdő* név. Térképi alkalmazásban inkább a *Hegyentúl* nevet használjuk, de indokolt lehet a *Búr-erdő* névforma felvétele is. A *Hegyentúl* magyar településeinek lakossága – mely részben székely eredetű volt – a XIV. századra elszlávosodott. Ebben szerepe volt a *Morva* folyó túloldaláról beáramló morva népességnek és az északi vidékekről egyre lejjebb húzódó későbbi szlovákságnak. A *Hegyentúl*on jelentős *habán*[901] települések is keletkeztek. Fontosabb települései: *Stomfa [Stupava], Malacka [Malacky], Szenice*[902] *[Senica], Sasvármorvaőr [Šaštin-Stráže]*.

---

[898] *Pozsony-Hegyalja*: névadója *Pozsony* városa, amelynek korai névalakja *Poson (Poszon*).
[899] *Hegyalatt*: a név jelentése 'a Kis-Kárpátok alatt elterülő, lealacsonyodó vidék'.
[900] *Hegyentúl*: a név jelentéstartalma 'a Kis-Kárpátokon túl fekvő terület'. Létrejötte a szlovák *Zahorie* fordításának eredménye. A táj eredeti magyar neve *Búr-mező*, ill. *Erdőhát* volt.
[901] Habánok (újkeresztények, anabaptisták): szigorú törvényekkel rendelkező protestáns vallási csoport, akik zárt közösségi rendben éltek. Tagjai egy-egy mesterségre specializálódtak, olyan cikkeket készítettek, amelyeket egy paraszti háztartás vagy falusi iparos nem tudott előállítani (fajansz, kerámia). Nagy hatással voltak a magyarországi fazekasságra, megalapozták a magyar kerámia és üvegipart. *Magyarország*on a XVI. században jelentek meg, *Svájc*ból *Ausztriá*n és *Morvaország*on keresztül érkezve, telepedtek be. Nyelvileg egy-két generáció után magyarrá váltak.
[902] *Szenice* középkori neve *Szénásfalu*.

(3) Zobor-vidék, (***Zoboralja***)[903]
Magyar néprajzi táj, *Nyitra* város szomszédságában, a *Zobor* (587 m), a *Zsibrica* (617 m) és a *Gimes* (514 m) hegyek aljában fekvő magyar településcsoport az egykori *Nyitra* vármegyében. A táj az összefüggő középkori magyarságnak, a XVIII. század óta elszigetelt, sajátos fejlődésű és kultúrájú maradványa. A *Zobor-vidék* nevéből képezve, a néprajzi elkülönülés alapján, természetföldrajzi értelmezésben KPTTB a *Zoboralja* és a *Zobor-hegycsoport* nevekkel a természetföldrajzi tájbeosztásba is beemelte a *Zobor* hegy nevéből képzett neveket, ezzel is kapcsolatot teremtve a két szemlélet között. A *Zobor-vidék*en belüli, a *Nyitra* folyóhoz viszonyított fekvést fejezi ki a ***Víz möge***, *Nyitraegerszeg* és *Vicsápapáti* községek (a *Nyitra* jobb partján) és a ***Hegy möge***, *Menyhe* és *Béd* helységek (a *Nyitra* bal partján) megkülönböztetése. E nevek térképi ábrázolása kellően nagy méretarány esetén szükségesek. Települései: *Alsóbodok [Dolné Obdokovce], Béd [Bádice], Alsócsitár [Štitáre], Nyitraegerszeg [Jelšovce], Gerencsér [Nitrianske Hrnčiarovce], Nyitrageszte [Hosťová], Gimes [Jelenec], Kolon [Kolíňany], Menyhe [Mechenice], Pográny [Pohranice], Vicsápapáti [Výčapy-Opatovce], Zsére [Žirany]* és a sok tekintetben más kulturális sajátosságokat mutató *Barslédec [Ladice]* helységeket[904] számítjuk területéhez. Egyes helységei a népileg részben szlovákká váltak, ilyen *Szalakusz [Sokolniky]*.

(4) Felső-Garam mente[905] [szlovákul *Horehronie*]
Szlovák néprajzi táj a *Garam* folyó mentén, annak tágabb vidékén, a forrástól, *Garamfő*től, *Garamtolmács*ig fekvő települések sora, kis részben *Gömör*, nagyobbrészt *Bars* és az egykori *Zólyom* vármegye területén. Hozzá tartoznak a befolyó mellékvizek völgyeinek települései is. A hegységi térszínek a *Garam* völgyének kiszélesedő öblözeteit zárják itt közre. Természetföldrajzilag e medenceségi középtájak az emberi települések legfontosabb területei. Természetföldrajzi értelmezében a *Felső-Garam mente* a *Garamszentkereszti-medence* és a *Zólyomi-medence* középtájakat foglalja magába. Ezek további kistájként elkülönülő medencékre bomlanak. A középkorban a *Garam mente* erdősége királyi vadászterület volt. A magyarok lakta vidék a tatárjárás alatt *Zólyom*ig elpusztult, egyedül a *Zólyom* melletti *Pusztavár* környéki falvak lakói

[903] *Zobor-vidék, Zoboralja:* névadója az 587 m magas *Zobor* hegy. *Zobor* nevű helység van *Nógrád*ban, ennek korábbi alakja és szlovák neve *Zombor*.
[904] A felsorolt helységek közül ma már nem önálló település: *Menyhe, Béd, Szalakusz, Alsócsitár*.
[905] *Felső-Garam mente*: névadója a *Garam* folyó. A név „Felső” előtagja a *Kisalföld*höz tartozó *Garam mente* (ritkábban használt neve *Alsó-Garam mente*) magyar néprajzi tájtól különíti el.

vészelték át a vérzivatart. Ezután részben idegen betelepítésekkel éledt újjá a *Felső-Garam mente*, főleg német és olasz kézművesek és szabad parasztok telepesek érkeztek. A kiemelkedő központ *Zólyom* lett, majd a XIII. században újabb német bevándorlók jöttek, a XIV. században már a községek többségét is ők lakták s főként bányászattal foglalkoztak. Az ezüst- és rézbányászat központja *Besztercebánya* és *Zólyomlipcse* lett. 1466-ban a cseh husziták támadásai ellen létrejött a *Garam menti*, ún. alsó-magyarországi bányavárosok, *Besztercebánya (Zólyom vm.), Libetbánya (Zólyom vm.), Bakabánya (Hont vm.), Körmöcbánya (Bars vm.), Selmecbánya (Hont vm.), Újbánya (Bars vm.) Bélabánya (Hont vm.)* szövetsége. A XVI. században a táj délről menekült magyarokkal töltődött, de ebben az időben jelentek meg a szlovákok, akik a XVIII. századra a német mellett a legnagyobb betelepülők lettek. Ekkorra a bányászat is lehanyatlott, a bányák kimerültek, a *Felső-Garam mente* jellemzően iparos, többségében német lakta, városok és szlovák ajkú földműves falvak sorából állt. Magyar lakossága csak a városokban volt jellemző. Fontosabb települései: *Breznóbánya [Brezno], Besztercebánya [Banská Bystrica], Zólyom [Zvolen], Garamszentkereszt [Žiar nad Vronom], Zsarnóca [Žarnovica], Újbánya [Nová Baňa], Garamtolmács [Tlmače], Gyetva [Detva], Körmöcbánya [Kremnica]*.

(5) Hont [szlovákul *Hont*]
Történeti-földrajzi táj, az egykori *Hont* vármegye területe. *Hont* nagyrészt az *Ipoly* alsó vízvidékét ölelte fel, de átterjedt a *Garam Szikince* nevű mellékfolyójának vízvidékére is. Az *Ipoly* alsó völgyét a torkolatig, a *Börzsöny* nyugati oldalát foglalja magába, délen a *Duná*ig fut ki, északi határa a *Selmeci-hegység*. Nyugaton majdnem a *Garam*ig húzódik, de határát a *Szikince* patak képezi. Területének jelentős része a *Korponai-erdő* vidékére esik. A táj déli, kisebbik része a *Kisalföld* keleti része, nagyobbik, északi része a *Felvidék*hez tartozik. Magyarsága ma javarészt kisalföldi részén él. *Hont* egyike volt azon vármegyéknek, amelyek két részből álltak s e kettősségét az újkorig megtartotta. Nagyobbik része az *Ipoly* alsó szakaszának vidékén, kisebb része a *Felső-Ipoly*ba ömlő *Szuha-patak* és a *Sajó*ba futó *Rima* folyó felső szakaszának mellékén helyezkedett el. Már a XIV. századtól *Nagy-Hont* és *Kis-Hont* vármegye névvel különböztették meg. *Kis-Hont* később *Hont* vármegye egyik járását alkotta. A két megyefél elszakadási folyamata 1687-ben kezdődött, végül *Kis-Hont*ot 1802-ben *Gömör* vármegyéhez csatolták. Az Árpád-korban mindkét megyefél neve *Hont* volt, csupán egy ízben, 1268-ban nevezte a kalocsai érsek *Kis-Hont*ot, melynek fele rimaszombati uradalmához tartozott,

„*Rima* megyének”. *Kis-Hont* vármegye elcsatolása végül 1802-ben emelkedett törvényerőre, ekkor alakult meg Gömör és Kis-Hont vármegye. Trianonban az *Ipoly*t határfolyónak jelölték meg, így *Hont* nagyobbik része Csehszlovákiához került. 2 városából és 177 községéből Magyarországon maradt az *Ipoly* alsó folyásának balparti részén *Bernecebaráti, Drégelypalánk, Hont, Ipolyhídvég, Ipolyvece, Pereszkés*, *Márianosztra, Nagymaros, Szob, Szokolya, Zebegény, Nagybörzsöny, Perőcsény, Ipolytölgyes* és *Vámosmikola*. Az életképtelen megyedarabot 1923-ban a maradék *Nógrád* vármegyével Nógrád és Hont közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegye néven egyesítették. A *Magyarország*on maradt *Hont* kis részét 1946-ban Nógrád-Hont vármegye néven újjászervezték. A tanácsrendszer bevezetésekor *Hont Magyarország*on maradt területét *Pest megyé*hez csatolták. Azóta a *Hont* név nem szerepel közigazgatási egység nevében. *Hont* fontosabb települései: *Selmecbánya [Banská Štiavnica], Bakabánya [Pukanec], Korpona [Krupina], Gyűgy [Dudince], Ipolyág [Šahy], Ipolynyék [Vinica]*.

(6) Huntyiak földje[906]***(Ipoly mente)***[907]

Magyar néprajzi táj, a huntyiak (=„hont megyeiek”) az egykori *Hont* vármegye magyar lakosságának népi, nyelvjárási neve. Térképészeti ábrázolásban az ő lakhelyüket jelöljük a *Huntyiak földje* tájnévvel. A huntyiak elsősorban *Ipolyság* környékén, ill. *Ipolyság [Šahy]* és *Léva [Levice]* közötti területen élnek. A *Huntyiak földje* és *Hont* területe Trianon óta nagyobb részben *Szlovákiá*hoz, kisebb részben *Magyarország*hoz tartozik.

(7) Bars [szlovákul *Tekov*]

Történeti-földrajzi táj, az egykori *Bars* vármegye területe. Az *Alsó-Garam* és a *Zsitva* folyó vízvidékén elterülő táj. Területének déli része alacsony dombvidék, széles folyóvölgyekkel, északi része hegyvidék. Természetföldrajzilag délen a *Kisalföld* peremrészei, a *Garam menti hátság* dombjai, északon a *Selmeci-hegység* és az *Újbányai-hegység* a legmagasabbak. *Bars* északi része a *Felső-Garam mente* területére esik. *Bars* első említése 1075-ből származik. Fontosabb települései: *Léva [Levice], Zseliz [Želiezovce], Nagysalló [Tekovské Lužany], Verebély [Vráble], Aranyosmarót [Zlaté Moravce], Újbánya [Nová Baňa], Zsarnóca [Žarnovica], Garamszentkereszt [Hronský Benadik], Körmöcbánya [Kremnica]* és *Oszlány [Oslany]*.

---

[906] *Huntyiak földje*: a „huntyi” a „honti” tájnyelvi változata. A név értelme: ’hontiak által lakott vidék’.
[907] *Ipoly mente*: névadója az *Ipoly* folyó. Magyar Zoltán *Ipoly mente* névvel adja meg a *Huntyiak földjé*t MAGYAR Z. 2011 [p. 28.].

(8) Palócföld[908]

Magyar néprajzi táj, nagyjából *Hont, Nógrád, Heves, Borsod, Gömör* területe, a magyar nyelvű palóc népesség által lakott vidék. A *Palócföld* központi része *Nógrád*ban a *Karancsalja* vidéke, az *Ipoly*, a *Rima*, a *Bán*, a *Sajó*, az *Eger-patak* és a völgyfő mögötti vízválasztó dombság. Térképészetileg az *Ipoly*tól a *Sajó*ig terjedő területet jelöljük a *Palócföld* tájnévvel, annak ellenére, hogy a palócság[909] fogalmát és a palóc etnikai csoport területét több szerző másképpen értelmezi. Jerney János[910], Reguly Antal[911] és Horváth Péter XIX. századi néprajzkutatók szerint a *Palócföld Nógrád, Heves, Borsod* és *Gömör* vármegyék területét fogja össze. A palócokat a XIX. században Mikszáth Kálmán[912] emelte be az irodalmi köztudatba. Ekkortól kezdték *Hont* és *Bars* vármegyét is a palóc lakta területekhez, azaz a *Borsod, Heves, Gömör, Nógrád* vármegyét összeszögellő részek mellett, a *Mátra* északi lejtőitől körülbelül a *Rima* és a *Sajó* völgyéig, s a *Bükk* hegységtől nyugatra az *Ipoly* lapályáig terjedő részekhez sorolni. Az északi magyar népterületen központi helyet foglal el egy kiterjedt katolikus néptömb, ahol a magyar népesség két nagy csoportja ismeretes: a palóc és a barkó. A barkók főként *Borsod*ban, *Gömör*ben és a

---

[908] *Palócföld*: névadója a magyarság északi etnikai csoportja a palóc. Czuczor Gergely és Fogarasi János írta a palócokról: *„Horvát István nyomozásai szerént, a régi szláv, különösen orosz és lengyel krónikaírók polowcze néven hítták a magyar nemzetnek azon felekezetét, kik szabad csapatokban a hadsereg előtt portyáztak, az ellenséget hadizenet nélkül, véletlenül megtámadták és dúlták,… …Kik e szót a szláv nyelvből elemzik, úgy vélekednek, hogy mezőn lövöldözőt, nyilazót jelent de minthogy e név nálunk is országszerte honos, a dolog természeténél fogva azt inkább a magyar palázol v. paláczol, s ballag igékkel rokoníthatjuk, melyek futkosásra, illetőleg csatangolásra, barangolásra vonatkoznak, s közel áll hozzájok a latin palatur. Minthogy különösen az orosz írók palóczoknak nevezik a kunokat, ugyancsak Horvát István szerént ezen palóczok nem voltak egyebek, mint az Árpáddal beköltözött kunok, kik Borsod felső vidékén, Hevesben, Nógrádban, Hontban, Barsban, Nyitravölgyében, némelyek Baranyában, és elszórva több más vidékeken telepedtek meg, kik táj szerént különböző neveket viselnek, milyenek a gömöri barkók, a mátraaljai matyókok, a moldvai csangók, Eszék vidékén a berenczók, a Szeged alsó városában lakó tahók, kik mindnyájan a többi, kivált síkföldi magyarságtól sokban elütő, és sajátságos beszédejtéssel élnek.”*

[909] A palócság meghatározásának nehézségei következtében úgy gondolták a néprajzkutatók, hogy a palócságnak keretet nyújtó tájfogalmat célszerű lenne inkább *Felföld* névvel illetni. A *Felföld* azonban ugyanolyan bizonytalan, történetileg változó tartalmú tájnév, mint a *Palócföld*. A *Felföld*, mint tájnév, jóval nagyobb kiterjedésű, mint a *Palócföld*. Ez utóbbi úgy viszonyul a *Felföld*höz, mint például a *Székelyföld Erdély*hez. Kósa László és Filep Antal véleménye szerint (1978) a *Palócföld* helyett szintén helyesebb a *Felföld* megjelölést használni, mivel a magyar népi műveltség történeti, társadalomfejlődési szempontból jelentős valamennyi jelensége és eleme a magyar nyelvterület északi, felföldi sávjában egyes feltételezetten „palócnak” tekintett jellegzetességektől függetlenül összefüggő elterjedésterületet alkot, s ez egybeesik a *Felföld*, *Felső-Magyarország* magyarságának nagytáji kereteivel.

[910] Jerney János (1800-1855), őstörténész, nyelvtörténész, utazó, jogász, a Magyar Tudós Társaság tagja. A magyarság őstörténetét kutatva 1844–1845-ben kelet-európai utazást tett a *Fekete-tenger mellék*én, amelynek eredményeként megállapította *Levédia* és *Etelköz* feltételezett helyét, valamint a magyarság párthus eredetét, a török népekkel való etnikai-nyelvi rokonságát. Következtetései jelentős részét napjaink tudományos közélete nem fogadja el.

[911] Reguly Antal (1819–1858), néprajzkutató, a magyarországi finnugrisztika egyik első képviselője. Elkészítette az Északi-Urál földrajzi és néprajzi térképét. *Magyarorszá*gi néprajzi és embertani kutatásai is jelentősek. Elsőként használta a fényképezés technikáját a néprajzi terepmunkában.

[912] Mikszáth Kálmán (1847–1910), író, hirlapíró, a magyar irodalom egyik legnagyobb alakja.

*Közép-Tisza vidék*én, a palócok *Nógrád*ban és *Heves*ben voltak ismeretesek. Ez utóbbi térség magva a *Zagyva* felső medencéjében, *Salgótarján* környékén található. A barkókat, a *Barkóság*ot nem lehet éles határral elválasztani a palócoktól és a *Palócföld*től. Viszont a *Barkóság* is pontatlanul kezelt, fiktív fogalom, amelynek elhelyezkedésére a *Borsodi-Erdőhát* és a *Gömöri-Erdőhát* területét jelölték meg. Ezt a területet nyugat felől *Heves* és *Borsod* határvize, az *Eger-patak* és a völgyfő mögött elterülő vízválasztó dombság határolja. Mindebből az következik, hogy a barkók nélkül megvont *Palócföld* csupán *Heves* északi részére és *Nógrád*ra terjedne ki. Ennek a szűken számított *Palócföld*nek a *Zagyva* felső medencéjében, *Salgótarján* környékén van a középpontja. A XX. században már a *Mátra* vidékét tekintették a palócok fő fészkének. A XVIII. században az itt lakókat besenyőknek nevezték, így felmerülhet a lokális besenyő-palóc azonosság lehetősége. „Nyugati palóc”-nak minősül az *Ipoly mentén*, a *Karancs vidéken* és a *Felső-Zagyva-medencé*ben élő nép, „középpalócnak” a *Mátra* mögötti, „keleti palócnak” a *Medves* és a *Tarna* vonalától keletre élő hevesi, gömöri, borsodi nép. Malonyai Dezső[913] kötete (1922) szerint a palócság északi határa a magyar–szlovák nyelvhatár, a keleti határa a *Bódva*, vagy talán a *Hernád* vize, déli határa a *Bükk*, nyugaton pedig a *Vág* folyó. Viski Károly[914] véleménye (1938) alapján a palóc népcsoport helyi központi területe a *Mátra* vidéke, de kiterjed a *Börzsöny*, a *Karancs*, a *Bükk* hegység vidékére, pontosabban a *Sajó* és az *Ipoly* közti vidékre, amelyet a hegységeken kívül a *Galga*, a *Zagyva*, a *Tarna* és *Eger* vize is részekre tagol. A palócság északi határát nyelvileg is a szlovákság jellemzi PALOCUT.

(9) Nógrád[915] [szlovákul *Novohrad*]

Történeti-földrajzi táj, a Trianon előtti *Nógrád* vármegye területe. A táj az *Ipoly* folyó felső és középső medencéjében, a *Zagyva* és a *Galga* folyók felső szakaszán, nagyrészt erdős-hegyes vidéken terül el. Északon egykor *Zólyom vármegye*, keleten *Gömör és Kishont* vármegye, *Heves vármegye*, délen *Pest-Pilis-Solt-Kiskun* vármegye, nyugaton *Hont vármegye* határolta. Térképi ábrázolásban felmerülhet a *Nógrád* tájnév helyett az *Alsó-Nógrád* és a *Felső-Nógrád* nevek használata. Előbbi az északi, Trianonban *Magyarország*tól

[913] Malonyai Dezső (1866–1916), író, művészettörténész. Filozófiai és magyar–francia szakos tanár végzettségű, 1893-tól Párizsban élt. Jelentős néprajzi gyűjteseket végzett a magyarság körében.
[914] Viski Károly (1882–1945), etnográfus, nyelvész. Sokat tett *Erdély*, a *Dunántúl* és a *Felvidék* néprajzi feltárása érdekében. Rendszeresen igyekezett a magyar néprajzi, népművészeti kutatásokat külföldön is népszerűsíteni, részben hazai idegen nyelvű, részben külföldi folyóiratokban, kiadóknál.
[915] *Nógrád*: névadója *Nógrád* vára. *Nógrád* várának középkori névalakja *Naugrad*, a megyéé *Naugrad*, ill. *Nougrod*.

elkerült, utóbbi a *Magyarország*nál maradt részeket jelöli. A trianoni béke az *Ipoly*t tette határfolyóvá, így *Nógrád* kettészakadt. Területének 42%-a, *Losonc* városával és 117 településsel *Csehszlovákiá*hoz került. A *Magyarország*nál maradt déli rész közigazgatásilag 1923-tól kiegészült *Hont* vármegye *Magyarország*nál maradt töredékével, s létrejött Nógrád és Hont közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegye. A *Magyarország*on maradt területből 1946-ban *Hont* vármegye kis darabjával összevontan létrehozták *Nógrád-Hont vármegyé*t KAT. (2012). 1949. decemberében létrejött a tanácsi *Nógrád megye*. Ennek területéről leválasztották az egykori *Hont* vármegyei településeket és azokat *Pest megyé*hez csatolták. Ezeken kívül Heves megyéhez csatolták *Lőrinci*, *Zagyvaszántó, Heréd* és *Nagykökényes* nógrádi helységeket, ugyanakkor Hevesből *Nógrád*hoz került *Hasznos*, *Pásztó*, *Szurdokpüspöki*, *Tar Nagybátony*, *Maconka*[916], *Mátramindszent*, *Dorogháza*, *Szuha* és *Nádújfalu* helységek.

(10) Cserhát[917] [szlovákul *Cerova*]
Magyar néprajzi és természetföldrajzi táj, javarészt *Nógrád*, ill. a *Palócföld* területén, a *Börzsöny*, a *Karancs-vidék*, a *Mátra* illetve az *Ipoly* és a *Zagyva* völgye közötti alacsony domb és hegyvidék. Természetföldrajzilag területe a *Cserhát-vidék* része. A *Cserhát* eredeti zárt erdőtakarója a kezdetektől népes magyar terület volt. A XVI. században hódoltsági területté vált, ekkor lakossága rendkívüli mértékben elpusztult. A XVII. századtól, de legfőképpen a XVIII. század folyamán a túlélő magyar lakosság mellé újabb magyarok és szlovákok telepedtek, elsősorban a szomszédos védettebb vármegyékből, ill. *Nógrád* északi vidékeiről. A XX. század második feléig jellegzetesek maradtak színes népviseletei, közülük leghíresebbek a *Hollókő, Rimóc, Buják* falvakban lévők. A *Cserhát* közigazgatási és vásáros központjai a vidék peremein fekszenek. Korábban *Balassagyarmat, Vác, Hatvan, Pásztó*, a XX. század második felétől *Salgótarján* lett a legjelentősebb. Jelentős helységei még *Romhány, Rétság, Bercel, Cserhátsurány, Buják, Szécsény.*

(11) Bolhád
Magyar néprajzi táj, a *Medves* északi oldalán a *Gortva* és a *Szuha* patakok közti terület, egyes források a *Rimá*ig terjesztik ki. *Nógrád* és *Kishont* területén fekszik. Egyes források szerint a *Bolhád* a *Cserhát* középkori neve volt. A

[916] *Maconka* 1965-ben *Nagybátony* része lett.
[917] *Cserhát*: a név a csertölgy (Quercus cerris L.) más néven cser, cserfa és a „hát” = ’alacsony kiemelkedés’ összetételből ered.

természetföldrajzi értelmezésű *Karancs-vidék* név helyett térképi használatban gyakran alkalmazzuk a *Bolhád* tájnevet. Az aprófalvas *Bolhád* vásáros és igazgatási szempontból jelentős helységei a peremeken fekszenek: *Fülek [Fiľakovo], Rimaszombat [Rimavska Sobota], Feled [Jesenské], Osgyán [Ožďany]*. Belső területének nevezetes falvai: *Ajnácskő [Hajnáčka], Gömörsid [Šid], Magyarhegymeg [Dolné Zahorany], Várgede [Hodejov]*. Prinz Gyula szerint a *Bolhád* az *Ipoly, Rima, Zagyva* és *Tarna* folyók vízvidékének közös hátsági tája. Kiterjedése nyugaton a *Tarján-patak*, délen a *Mátra–Bükk* vonala, keleten a *Tarna–Sajó* vízválasztója. Így természetföldrajzilag a *Medves-vidék* és a *Vajdavár* területét fedő néprajzi táj PRINZ (1944) [p.65.].

(12) Karancsalja[918]

Magyar néprajzi és természetföldrajzi táj. Néprajzi értelmezésben a *Karancs* 727 m magas hegycsúcsát és hegyvidéki táját körülvevő településcsoport *Salgótarján* nyugati szomszédságában. Természetföldrajzilag jóval tágabb területet jelöl, a *Karancs* csúcsától északnyugati irányban lefutó hegygerinc két oldalának dombvidéke, hozzá tartozik a *Dobroda* patak és a *Béna* patak völgye is. Színes népviseletéről nevezetes községei *Karancskeszi, Karancsság*, további helysége *Karancslapujtő, Karancsalja* és *Karancsberény*.

(13) Medvesalja[919]

Magyar néprajzi táj, a *Cserhát* északkeleti oldalán emelkedő *Medves* és a *Gortva-patak* között, *Gömör Nógrád*dal határos délnyugati részén CS. NAGY L. (é.n.), amely így a trianoni államhatártól északra fekszik. Más kiterjesztésben a *Medves-fennsík* északi és déli oldalán fekvő településcsoport *Salgótarján* és *Fülek* keleti szomszédságában, *Nógrád* és *Gömör* területén, a *Zagyva* forrásvidékén és mellékpatakjainak mentén KÓSA–FILEP (1978). Azonos a *Medves-vidék* természetföldrajzi kistájjal. A *Medvesalja* már a XVIII. században jegyzett táj és *Óbást, Egyházasbást, Vecseklő, Medveshidegkút* és *Tajti* települések tartoznak hozzá, de egyes szakmunkák medvesaljinak tartják *Almágy, Dobfenek, Gömörpéterfala* és *Cered* falvakat is CS. NAGY L. (é.n.). Néprajzi megalapozottsággal 12 települést vesznek *Medvesalją*hoz: *Sőreg [Šurice], Ajnácskő [Hajnáčka], Csevice [Štavica], Gömöralmágy [Gemerský Jablonec], Dobfenek [Dubno], Gömörpéterfala [Petrovce], Óbást [Stara Bašta], Egyházasbást [Nová Bašta], Bakóháza [Bakov], Vecseklő [Večelkov],*

[918] *Karancsalja*: névadója a 727 m magas *Karancs*. A tájnév jelentése 'a Karancs lealacsonyodó hegylábi területe'.
[919] *Medvesalja*: névadója a 637 m magas *Medves* csúcs. A név jelentéstartalma 'a Medves lealacsonyodó térszíne'.

Medveshidegkút [Studená] és *Tajti [Tachty]* CS. NAGY L. (é.n.). Más szempontból hozzá számítják *Cered, Szilaspogony* és *Zabar* helységeket. A *Medvesalja* északi része Trianon óta *Szlovákiá*hoz tartozik.

(14) Mátraalja[920]

Magyar néprajzi és természetföldrajzi táj. Néprajzi kiterjesztésben két értelmezése van. Tágabb felfogás szerint a *Mátra* teljes előterét és környezetét jelöli s így beletartozik a déli és az északi hegylábfelszíni terület is. Így része az alföldiessé simuló déli dombvidék *Gyöngyös* városával a szomszédos szőlő- és gyümölcstermelő vidékkel együtt, valamit a *Mátra* északi hegylábfelszíni területe, a természetföldrajzi *Mátrahát*. A szűkebb értelmezésben élő néprajzi *Mátraalja* fogalom csak a *Mátra* északi előterét jelenti, a *Zagyva* és a *Tarna* völgyei között. Ennek központja a hajdani uradalmi központ, a *Mátra* egyik legfontosabb üdülőhelyévé vált *Parád*. A természetföldrajzi *Mátraalja* ellentéte az előbbi néprajzi lehatárolásnak, csak a déli hegylábfelszíni területet jelöli, középpontjában *Gyöngyös* városával. A *Mátraalja* népét a néprajzi irodalom kibontakozásának korai időszaka óta palócként említi.

(15) Bükkalja[921] *(Borsodi-Hegyköz, Hegyköz*[922]*)*

Magyar néprajzi és természetföldrajzi táj, a *Bükk* hegység déli előterének dombvidéke *Borsod*ban. Átmenetitáji terület a hegység és az *Alföld* között, illetve a *Tarna* és a *Sajó* völgye között. Élő népi neveként ismert a *Hegyköz* megnevezés is. Az alacsony, 200–300 m tengerszint feletti magasságú tájat a *Bükk*ből érkező patakok, a *Hór-patak*, a *Kánya-patak*, az *Ostoros-patak*, a *Tardi-patak*, a *Kácsi-patak* és a *Csincse-patak* darabolták fel. Természetföldrajzi kiterjesztése hasonló a néprajzihoz. *Bükkalján* a korai idők óta első helyen áll a szőlő- és gyümölcskultúra. A megélhetés elsődleges forrása a bortermelés volt a kezdetektől fogva. A XVI. században nagyobb szőlőültetvényei voltak, mint *Tokajhegyaljá*nak. A bükkalji borokat a XVII. században alig lehetett megkülönböztetni a tokaji boroktól s évi 4–5000 akó aszúbort is termeltek – főként lengyel piacra – a bükkalji borvidéken. Az 1880-as években a filoxéravész következtében a *Bükkalja* szőlőültetvényei megfogyatkoztak, a borok minősége romlott s a korábbi kapások tömegei

[920] *Mátraalja*: a név jelentése a *Mátra* 'lealacsonyodó, dombsági jellegű elvégződése'. Névadója a *Mátra* hegység.
[921] *Bükkalja*: a név jelentése 'a *Bükk* lealacsonyodó, dombsági jellegű elvégződése'.
[922] *Borsodi-Hegyköz, Hegyköz*: a „hegyköz" neve lealacsonyodó, kis kiterjedésű sajátos arculatú, hegyektől közrefogott dombvidéket jelent. A „Borsodi" előtag megkülönbözteti az ország más részén található „hegyközöktől" (*Bihari-Hegyköz*, Zempléni *Hegyköz*).

summásnak szegődtek, távoli uradalmakban keresték kenyerüket. *Bogács, Cserépfalu, Tibolddaróc, Borsodgeszt, Sály, Harsány, Bükkaranyos, Emőd* és a többi falu fehérborokat adó szőlőfajtákat műveltek PALÁDI (é.n.). *Bükkalja* települései: *Bogács, Borsodgeszt, Bükkaranyos, Bükkábrány, Bükkzsérc, Cserépfalu, Cserépváralja, Emőd, Harsány, Kács, Mályi, Mezőkövesd, Miskolc, Nyékládháza, Sály, Tard, Tibolddaróc, Vatta.*

(16) Gömör (Gömörország)[923] [*szlovákul: Gemer*]
Történeti-földrajzi és magyar néprajzi táj a *Bükk* hegység és a *Gömör–Szepesi-érchegység* között peremei részein elterülő domb- és hegyvidéki jellegű medenceség. Északi részét magas erdős hegyek, a *Gömör–Szepesi-érchegység*, középső és déli részét dombvidékek alkotják, amelyeket a *Sajó* és a *Rima*, valamint mellékvizeik: a *Balog*, *Murány*, *Csetnek*, *Turóc*, *Gortva* tagolnak és tesznek változatos domborzatúvá. Történeti-földrajzi értelemben *Gömör* az egykori *Gömör és Kishont vármegye* nagyobbik, keleti része, az 1802 előtt önálló *Gömör* vármegye területe. Ezt északon *Liptó* és *Szepes*, keleten *Szepes* és *Torna*, délen *Borsod*, Heves és *Nógrád*, nyugaton *Nógrád*, *Kishont* és *Zólyom vármegyé*k határolták. Néprajzi értelmezésben viszont *Gömör*nek része az egykori *Gömör* vármegye és a vele 1802-ben egyesült egykori *Kishont* vármegye is, amely a táj nyugati, *Nógrád*dal határos része. Kartográfiailag a két tájat külön kezeljük, megfelelő méretarányban a térképi ábrázolásban a *Gömör* és a *Kishont* tájneveket külön-külön használjuk. Természetföldrajzilag *Gömör* a *Gömöri-medence* területe, a környező peremterületekkel és az medencét alkotó alacsony dombságokkal TÓZSA (2000). A *Sajó* völgye a VII. századtól az avarok fennhatósága alá tartozott. A táj vármegyévé szervezése Szent István idején zajlott, területén határispánságot szerveztek, amely magába foglalta az akkori gyepűelvét és a *Szepesség*et is KAT. (2012). A kora Árpád-korban a *Gömöri-medence* déli, lankásabb területét, a folyók és patakok lapályát magyarok lakták, és a XIII. század végén a táj sűrűn betelepült aprófalvas vidék volt de, az északi és középső részek még a középkor vége felé is gyéren lakott, nagy erdőségekkel borított vidékek voltak KÓSA–FILEP (1978). A XII. században a magyarok mellé kunok is telepedtek, II. András *Rozsnyó*ra, a királyi birtokra szászokat telepített, hasonlóan *Dobsiná*ra és *Csetnek*re, ahol a telepesek bányaművelésbe kezdtek. *Gömör* vármegye határai a XIII. században lettek véglegesek és a XIX. századig fenn is maradtak. Nyugat felé a *Rima*

[923] *Gömör, Gömörország*: névadója *Gömör* vára, amelynek nevét *Sajógömör* település hordozza. A helység első névalakjai *Gomur, Gumur, Gemer*.

felső völgyében *Hont* vármegye szigetszerű darabja, *Kishont* vármegye alakult ki, ettől *Gömör*t a *Rima* és a *Balog* vízválasztója, a *Bakti-dombság* választotta el KAT. (2012). *Gömör* a XV. század elején két részre tagolódott. Innentől kezdve *Kishont*tal, hol, mint önálló vármegyével, hol, mint *Hont* vármegye tartozékával találkozunk. A németség a XIX. századig meghatározó népessége voltak *Rozsnyó, Dobsina, Nagyőce, Csetnek* és *Jolsva* városoknak KÓSA–FILEP (1978). A XVIII. század derekától állandósult magyar–szlovák nyelvhatár *Gömör*t két, majdnem teljesen homogén nemzetiségű népterületre osztotta. Keleten és délen magyarok, északon és nyugaton szlovákok laktak. A németek egy része szlovákká, más része magyarrá lett KÓSA–FILEP (1978). *Gömör* vármegyét és *Kishont* vármegyét 1802-ben egyesítették, az új egység neve *Gömör és Kishont vármegye*, székhelye *Rimaszombat* lett. 1881-ben *Torna* és *Abaúj* vármegye egyesítésekor annak Dernői járását Gömör és Kishont vármegyéhez csatolták KAT. (2012). *Gömör* magyar lakosságát a néprajzi szakirodalom általában palócoknak nevezi. A *Heves, Nógrád, Borsod* felé eső vidéken élőket barkóknak hívják. A barkó elnevezés egyben római katolikus vallási megkülönböztetést is jelent az innen keletre és északra élő református magyarokkal szemben. A szlovákság jelentős része evangélikus vallású. A trianoni békével *Gömör és Kishont vármegye* területének legnagyobb része *Csehszlovákiá*hoz került, *Magyarország*on csak *Alsóhangony, Felsőhangony*[924], *Alsószuha, Szuhafő, Aggtelek, Bánréve, Hét, Imola, Kánó, Kelemér, Málé*[925], *Putnok, Ragály, Sajópüspöki, Susa, Szentsimon, Trizs, Uraj, Zabar, Zádorfalva* és *Zubogy* maradt. 1923-ban a maradék vármegye területét Borsod, Gömör és Kishont közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegye néven *Borsod* vármegyével egyesítették, községeit a Putnoki járásba szervezték. 1945-ben a *Magyarország*nak maradt gömör-kishonti községeket rendelettel *Borsod-Gömör vármegyé*be sorolták át. 1950. január 1-től *Gömör és Kishont* területe *Borsod-Abaúj-Zemplén megye* része lett KAT. (2012). *Gömör* nevezetes kisebb tája a délnyugaton fekvő *Medvesalja*, de a néprajzi irodalom az egyes folyók és patakok völgyeit is általában néprajzi egységként említi. Ilyen *Rozsnyó*tól keletre a *Csermosnya völgye*, a *Sajó völgye*, *TornalJá*tól északra a *Túróc völgye*, a *Balog völgye*, a *Száraz-völgy* (*Keleméri-patak* és *Szuha-patak* mente) stb. KÓSA–FILEP (1978). *Gömör* hagyományos közigazgatási, kulturális és vásáros központjai *Rozsnyó [Rožňava]*, a legnagyobb múltú bányaváros *Rimaszombat [Rimavska Sobota]*, amelynek

[924] *Alsóhangony* és *Felsőhangony* 1939-ben *Hangony* néven egyesült.
[925] *Málé* neve névszépítéssel *Serényifalva*, majd *Serényfalva* lett.

jelentős szabadalmas és mezővárosi hagyományai vannak. Korábban mezővárosi jellegű helységei *Tornalja [Tornaľa], Rimaszécs [Rimavská Seč]*, és *Pelsőc [Plešivec]*. Bányászati és ipari központok voltak *Dobsina [Dobšina], Nagyrőce [Revúca], Jolsva [Jelšava], Osgyán [Ožďany], Nyustya [Hnúšťa]*.

(17) Kishont[926] [szlovákul *Malohont*]
Történeti-földrajzi táj, *Gömör* része, az egykori *Gömör és Kishont vármegye* nyugati vidéke. *Kishont* területének nagy része a *Rima (Rimava)* folyó felső völgyében, a folyó vízvidékén, a *Rimóca (Rimavica)* és a *Szuha* vagy *Száraz-patak (Suchá)* völgyében fekszik. Északról a *Gömör–Szepesi-érchegység* stabil határt mutat, keletről a *Rima* völgyének vízválasztója, délről a *Cserhát* lealacsonyodó dombjai, keletről a *Rima* és az *Ipoly* vízválasztója határolja. *Kishont* eredetileg *Hont* vármegye exklávé területe volt, így *Hont* egyike volt azoknak a magyar vármegyének, amelyek két darabból álltak s e kettősségét a vidék egészen az újkorig meg is tartotta. *Kishont* kialakulásától kezdve az *Ipoly* felső folyásába ömlő *Szuha* és a *Sajó*ba futó *Rima* felső szakaszának mellékén helyezkedett el s már a XIV. századtól alkalmilag „Kis-Hont" névvel különböztették meg a megye nagyobbik részétől, *Hont*tól, más néven „Nagy-Hont"-tól. Később *Kishont, Hont* vármegye egyik járását képezte. Az Árpád-korban mindkét megyefél neve *Hont*ként szerepelt, csupán egy ízben, 1268-ban nevezte a kalocsai érsek *Kishont*ot, „Rima megyének". Nincsenek adatok arra, hogy ez a kettősség miként jött létre, de valószínű, hogy az államszervezés korában mindkét megyefél összefüggő territórium részét alkotta. Géza fejedelem uralkodása alatt költözött be *Magyarország*ra a sváb (alemann) Hont lovag, akinek nevénél nem comes, hanem dux megjelölés szerepel az oklevelekben. A dux több megyére kiterjedő territórium feletti kormányzást jelentett. Hont lovag hatalmas tartományához eredetileg *Nógrád* vármegye területe is hozzátartozott. Feltehető, hogy *Hont dux* eredeti territóriumához még más szomszédos vármegyék területe is hozzá tartozott, a *Rima völgyé*vel együtt talán *Gömör* vármegye is, melyet Szent István király természetes vízvidékétől, a *Sajó* borsodi völgyétől elszakítva, az esztergomi érsekség alá rendelt. *Kishont* legfontosabb helysége a vásáros *Rimaszombat* (az Árpád-korban Szombathely) volt. A város mellett, a *Rima* révjénél (*Úrréve*) találkozott a *Gömörvár* és *Tornalja* felől jövő és a nógrádi *Losonc* felé tartó út a *Rima* völgyében vezető úttal, mely *Rimabánya* és a felső völgyek felé irányult. Ebből az útból *Osgyán* falunál ágazott el egy másik, északnak tartó út,

[926] *Kishont*: *Hont* neve személynévi eredetű, a Szent István udvarába érkező Hont lovag nevét viseli.

mely a *Szuha* és a belé ömlő *Zalatna* völgyének peremén haladt GYÖRFFY (1963, 1987, 1998) [II.pp.149-170.]. *Kishont* elszakadása *Hont*tól 1687-ben kezdődött meg, míg végül *Kishont*ot az országgyűlés 1802-ben csatolta a vele területileg összefüggő *Gömör* vármegyéhez. Innentől a táj *Gömör* szerves része, annak résztája lett. *Kishont* legfontosabb települései: *Rimaszombat [Rimavska Sobota], Osgyán [Ožďany], Nyustya [Hnúšťa], Tiszolc [Tisovec], Rimabánya [Rimavska Baňa]*.

(18) Barkóság (Barkóföld)[927]

Magyar néprajzi táj *Borsod, Nógrád, Gömör* és *Heves* határvidékén. A *Sajó*tól délnyugatra terül el, a *Zagyva* forrásvidékéig a *Rima*, a *Hangony* és a *Hodos* patakok mentén, ill. ezek közvetlen környékén fekvő mintegy ötven falu területe. A táj lakói a barkó néprajzi csoport, akik magyar nyelvűek és római katolikus vallásúak. Korábban a barkókat a „Gömör megyében lakó palócok" megjelöléssel illették PALLAS. A barkók lakta vidék falvainak többsége irtáseredetű. A lombos erdőktől elhódított gyengébb minőségű szántókon az önellátást sem mindig biztosító földművelés alakult ki KÓSA–FILEP (1978). A barkó olykor gúnynévként is szerepelt, de inkább megkülönböztető név és egyben kulturális különbségek kifejezője a gömör–borsodi, részben eredetileg református kisnemesi, ill. a római katolikus, eredetileg többnyire jobbágyparaszt magyarok között. A barkókat a magyar néprajztudomány gyakran a palócokkal együtt vagy azok egyik ágaként kezeli. A *Barkóság* természetföldrajzilag is egységes terület, része a *Medvesalja*. A szűk völgyekben megbúvó, elzárt falvakban a barkók hosszú ideig egy viszonylag archaikus népi kultúrát őriztek meg. A XIX. század végén az ózdi bányaipar fellendülésével a *Barkóság* dinamikus fejlődésnek indult, ami azonban Trianon után az akkori *Csehszlovákiá*hoz került területen megtorpant CSEHSZL.MAGY.LEX. A vidék központja *Ózd*. Nevezetes falvai: *Ajnácskő [Hajnáčka], Dobfenek [Dubno], Egyházasbást [Nova Bašta], Gesztete [Hostice], Vecseklő [Večelkov], Velkenye [Vlkyňa], Domaháza, Hangony, Szentsimon*[928]*, Borsodbóta*[929]*, Sáta, Center*[930]*, Arló.*

---

[927] *Barkóság, Barkóföld*: névadója a barkó etnikai csoport. A „barkó" = 'pofaszőr', 'szakál', de az elnevezés valószínűleg nagyon régre nyúlik vissza és kapcsolatos a „barogó", „barangó" igével. Paládi-Kovács Attila szerint, a XVIII. század utolsó két évtizedében a 10. magyar huszárezred (amelynek tulajdonosa ekkoriban Barco Vince tábornok volt) toborzási körzete nagyjából éppen a ma *Barkóság*ként ismert terület volt. Az innen huszárnak került legények tehát a Barco-ezredben szolgáltak, majd mint leszerelt „barkó huszárok" kerültek vissza. Logikusnak tűnik tehát, hogy ebből ragadt a térség lakóira a barkó gúnynév CSEHSZL.MAGY.LEX. *Barkó* (szlovákul *Brekov*) nevű település van *Zemplén*ben.

[928] *Szentsimon* 1978 óta *Ózd* város része.

[929] *Borsodbóta* neve 1954-ig *Bóta* volt.

(19) Borsodi-Hegyhát[931] *(Hegyhát,* ***Bükkhát***[932]*)*
Magyar néprajzi táj *Borsod* nyugati felében, a *Hangony* és a *Bán-patak*ok és a *Sajó* közé zárt dombos, erdős vidék. Néprajzilag a *Barkóság* része. Természetföldrajzilag nagyjából az *Upponyi-hegyhát* területe. Lakossága néhány peremtelepülését nem számítva, magyar, környezetük barkóknak nevezi őket KÓSA–FILEP (1978). Fontosabb települései: *Sajómercse, Uppony, Sáta, Dédestapolcsány, Csokvaomány, Farkaslyuk, Csernely*.

(20) Gömöri-Erdőhát[933] ***(Erdőhát)***
Magyar néprajzi táj és természetföldrajzi táj, a *Barkóság* része, a *Gortva*, a *Rima* és a *Hangony* vizek által közrezárt dombos, erdős vidék. Természetföldrajzilag a *Vajdavár-dombvidék* része, kiterjesztése tágabb a néprajzi értelmezésnél. Az *Erdőhát* római katolikus népét barkó névvel illetik a szomszédos települések lakói KÓSA–FILEP (1978). Fontosabb települései: *Gortvakisfalud [Gortva], Rimasimonyi [Šimonovce], Gesztete [Hostice], Harmac [Chrámec], Jéne [Janice], Susa*[934].

(21) Galyaság[935]
Magyar néprajzi táj az *Torna*, *Gömör* és *Borsod* határos vidékén a *Sajó*tól északra, a *Bódvá*tól nyugatra, *Aggtelek* és *Rudabánya* helységek között. Eredetileg *Abaúj-Torna vármegye* délkeleti szegletében csak hat község, *Égerszög, Szinpetri, Szőlősardó, Teresztenye, Tornakápolna* és *Varbóc* tartozott a *Galyaság*hoz. A táj „szíve" s névadója a *Teresztenyei-fennsík*on található *Galya-erdő*. Később a települések köre kibővült gömöri *Aggtelek* és *Kánó* helységekkel, valamint a szintén tornai *Jósvafő*, *Perkupa* és *Szin* falvakkal. Így tágabb értelemben a *Galyaság* a *Bódva* folyó középső szakaszának völgyétől nyugatra a *Szuha* patakig, ill. a *Sajó* völgyéig terjed. Ebben az értelemben a tornai *Szögliget, Bódvaszilas*, *Szádvárborsa [Silická Brezova], Szilice [Silica], Pelsőcardó [Ardovo], Pelsőc [Plešivec],* továbbá a borsodi *Alsótelekes, Felsőtelekes* és a gömöri *Imola, Ragály, Trizs, Gömörhosszúszó [Dlhá Ves]* és *Kecső [Kečovo]* is hozzá tartozik TÓZSA (2000).

---

[930] *Center* 1978 óta *Ózd* város része.
[931] *Borsodi-Hegyhát*: névadója *Borsod* vármegye, (az egykori) *Borsod* megyébe eső *Tisza* menti síksági területeket jelöli.
[932] *Bükkhát*: nevének jelentése ez esetben 'Bükk mögötti', a *Bükkalja* viszonyító párja.
[933] *Gömöri-Erdőhát*: a név jelentése 'Gömör területén fekvő erdős hátság'.
[934] *Susa* 1978 óta *Ózd* város része.
[935] *Galyaság*: névadója a *Galya-erdő* nevű határrész.

A *Galyaság* eredetileg zárt erdővidék volt, természetes növénytakarója a cseres és gyertyános tölgyes, a mészkővidékeken karsztbokorerdő. Táji központja *Perkupa*.

(22) Torna[936] [szlovákul *Turňa*]
Történeti-földrajzi táj, az egykori *Torna* vármegye területe. Északon *Szepes* (a *Csermoslya* völgye), keleten *Abaúj* (a *Bódva* völgye), délen *Borsod* (a *Jósva* völgy), nyugaton *Gömör* (a *Sajó* völgye) határolja. Természetföldrajzilag a *Gömör–Tornai-karszt Bódva* két oldali mészkőfennsíkjain helyezkedik el. A *Bódva* középső völgyén túl hozzá tartozik a *Torna* patak és a *Jósva* patak völgye is. *Torna* 1263-ban már önálló vármegye volt, névadója és egykori központja *Torna* vára volt. 1881-ben törvény rendelekezett *Abaúj* és *Torna* vármegyék egyesítéséről, létrejött *Abaúj-Torna vármegye*. *Torna* községeit *Torna* székhellyel a Tornai járásba vonták össze, úgy, hogy egyidejűleg *Dernő, Hárskút, Kovácsvágás, Lucska, Barka, Borzova* és *Szilice* addig tornai községeket Gömör és Kishont vármegyéhez csatolták KAT. (2012). 1920-ban a trianoni béke értelmében *Torna* nagyobbik, északi részét *Csehszlovákiá*nak juttatta. Ezután *Magyarország*on tovább működött a maradék Abaúj-Torna vármegye, *Szikszó* székhellyel. 1945-ben az *Abaúj-Torna vármegye* nevéből törölték *Torna* nevét, majd a megye *Magyarország*nál maradt kis területét 1950-től a *Borsod-Abaúj-Zemplén megyé*be kebelezték. KAT. (2012). *Torna* fontosabb települései: *Torna [Turňa nad Bodvou], Tornagörgő [Hrhov], Szádalmás [Jablonov nad Turňou], Hárskút [Lipovník], Dernő [Drnava], Áj [Háj], Bódvavendégi [Hosťovce], Tornanádaska, Bódvaszilas, Szögliget, Jósvafő, Teresztenye, Perkupa, Tornaszentandrás.*

(23) Cserehát[937]
Magyar néprajzi és természetföldrajzi táj, a *Hernád* és *Bódva* folyók közötti dombsági terület, északon az *Ida* völgye, a természetföldrajzi *Kanyapta-medence*, határolja[938]. Nevét a felszínét borító, hajdan zárt cseres tölgyes erdőtakarójáról kapta, amelyet a XIX. század végéig csaknem teljesen

[936] *Torna*: névadója *Torna* vára, valamint az alatta alakult *Torna* (szlovákul *Turňa nad Bodvou*) helység, amely a *Torna* patak *Bódvá*ba torkollásánál, széles lapályon fekszik. A helység, amelynek középkori névalakja *Torna,* ill. a terület is a patakról kapta nevét. *Torna* nevű patak a *Bakony*ban is van.
[937] *Cserehát*: névadója a csertölgy (Quercus cerris L.) más néven cser, cserfa. A név a „cser" és a „hát" = 'alacsony kiemelkedés' összetételből ered, jelentése 'cserfával benőtt alacsony dombvidék'.
[938] Magyar Zoltán megjegyzi, hogy néprajzilag a *Cserehát* területéhez számítják a *Kanyapta-medence* területét, azt mégis külön néprajzi egységként kezeli MAGYAR Z. 2011 [p. 83.]. A térképi ábrázolásban a *Kanyapta-medence* természetföldrajzi tájként szerepel.

kiirtottak. Napjainkban már csak szigetszerű foltokban tarkítja erdő a tájat. Természetföldrajzi értelmezésben a *Cserehát* kiterjedése kisebb, mint néprajzilag, mivel utóbbi a területéhez sorolja a *Tornai-dombság* és a *Szalonnai-hegység* természetföldrajzi tájakat is. A *Cserehát* az egykori *Torna*, *Abaúj* és *Borsod* vármegyék – ma történeti-földrajzi tájak – területére esik. A táj sajátos arculatú része a *Vasonca* patak völgye, amelynek néprajzi neve *Szárazvölgy*. Vásáros központjai *Edelény*, *Szikszó* és *Encs* voltak, mindegyik helység a *Cserehát* peremén helyezkedik el KÓSA–FILEP (1978). Fontosabb települései: *Szendrő, Rakaca, Buzita [Buzica], Perényhím [Perín-Chym], Hidasnémeti, Encs, Baktakék, Gagyvendégi, Abaújlak, Felsővadász, Homorogd, Szakácsi, Edelény, Alsóvadász, Szikszó, Forró, Encs.*

(24) Hegyköz[939] *(Zempléni-Hegyköz)*
Magyar néprajzi és természetföldrajzi táj, a *Bozsva* patak vízgyűjtőterülete *Alsó-Zemplén*ben. Természetföldrajzi értelmezésben a *Milic-hegycsoport* és a *Háromhutai-hegycsoport* között fekvő *Hegyköz* kistáj, keleti irányban a *Ronyva* völgy és a *Bodrogköz* felé nyitott. A kis medence települései jellegzetes irtásfalvak, a csapadékban gazdag vidék egykori összefüggő erdőterülete a XVII–XIX. századra a hegyoldalakra szorult. A *Hegyköz* az Árpád-korban szűkebb szomszédságával együtt, a *Sárospatak* környékét összefogó erdőispánságok közé tartozott. Később a vidék fejlődésében a füzéri vár és uradalom játszott legnagyobb szerepet. Települései: *Alsóregmec, Felsőregmec, Vilyvitány, Mikóháza, Pálháza, Kovácsvágás, Vágáshuta, Füzérradvány, Filkeháza, Füzérkajata, Kishuta, Nagyhuta, Bózsva, Pusztafalu, Füzérkomlós, Füzér, Hollóháza, Nyíri.*

(25) Abaúj[940] [szlovákul *Abov*]
Történeti-földrajzi táj, az egykori *Abaúj* vármegye területe. Északról *Szepes* és *Sáros*, keletről *Felső-Zemplén*, délről *Borsod*, nyugatról *Borsod* és *Torna* határolja. A *Hernád* és a *Bódva* vízvidékén terül el. *Abaúj* a XIII. század második felében különült el Hevesújvár és Sárosújvár vármegyétől. 1881-ben egyesítették Abaúj és Torna vármegyét, az új közigazgatási terület neve *Abaúj-Torna vármegye* lett KAT. (2012). 1920-ban a trianoni béke *Abaúj* nagyobbik, északi részét *Kassa* városával együtt *Csehszlovákiá*nak juttatta. Ezután *Magyarország*on tovább működött a maradék *Abaúj-Torna vármegye*, *Szikszó*

[939] *Hegyköz*: a név lealacsonyodó, kis kiterjedésű sajátos arculatú, hegyektől közrefogott dombvidéket jelent.
[940] *Abaúj*: névadója az Aba nemzettség, ill. az Abák által alapított *Újvár*, melynek később neve *Abaújvár*.

székhellyel. 1945-ben az *Abaúj-Torna vármegye* nevéből törölték *Torna* nevét, belőle, *Szikszó* székhellyel, *Abaúj vármegye* elnevezés maradt. 1950-től a maradék vármegyét az újonnan létesített *Borsod-Abaúj-Zemplén megyé*be szervezték KAT. (2012). *Abaúj* fontosabb települései: *Kassa [Košice], Rozgony [Rozhanovce], Kassamindszent [Valaliky], Hernádcsány [Čaňa], Nagyida [Veľka Ida], Szepsi [Moldava nad Bodvou], Jászó [Jasov], Mecenzéf [Medzev], Abaújszina [Seňa], Gönc, Telkibánya, Vizsoly, Encs, Szikszó, Abaújszántó.*

(26) Ósva mente, Ósva völgye[941]

Magyar néprajzi táj *Abaúj* területén, *Kassa* városától keletre, az *Ósva [Olšava]* patak völgyében. A táj természetföldrajzilag az *Eperjes–Tokaji-hegyvidék* nyugati átmenetitáján az *Abaúji-hegyalja* területén fekszik. Az *Ósva mente* református magyar népessége mára erősen szórványosodott, több helységében a XX. század végére nyelvet váltott. A táj magyarságának sorsa és néprajzi története hasonlatos *Sáros* magyarságához. Az *Ósva mentén* több olyan település is akad, amelynek népe ugyan nyelvet váltott a XX. század folyamán, ellenben továbbra is ragaszkodott református vallásához. Ilyen pl. *Rás [Hrašovik]* és *Vajkóc [Kapušianske Vojkovce]*. A XIX. század első felében készült egyházi sematizmus szerint a *Tarca völgyé*nek abaúji szakaszán a reformátusok még az összlakosság harmadát tették ki, alig száz évvel később viszont már csak egyötödét, jelenleg pedig már csupán néhány idős református beszéli még a magyar nyelvet. E Kassa-vidéki nyelvsziget magyarjait egy, az 1920-as években született írás – önelnevezésként – *nyijákoknak* mondta, utalva köztes nyelvi és etnikai helyzetükre. A XX. század végén még mintegy féltucatnyi településen beszélték a magyar nyelvet e *Tarca* és az *Eperjes–Tokaji-hegyvidék* közötti tájon, főként az *Ósva völgyé*ben: *Beszter [Byster]*, *Garbócbogdány [Bohdanovce]*, *Felsőcsáj [Vyšný Čaj]*, *Nagyszalánc [Slanec]*, *Györke [Ďurkov]*, *Magyarbőd [Bidovce]*, *Petőszinye [Svinica]*. A táj magyarságának nyelvi és etnikai integritását leginkább a valamelyest félreeső *Nagyszalánc* és a *Dargói-nyereg* közelében fekvő, zenéjéről híres *Magyarbőd* és *Györke* őrizte meg MAGYAR Z. 2011 [pp. 113—114.].

[941] *Ósva mente, Ósva völgye*: névadója az *Ósva* patak, amely a *Hernád* bal oldali mellékvize. A vízfolyás mentén fekvő *Ósva [Olšovany]* nevű település középkori névalakja *Ilswa* (=*Ilsva*) volt.

(27) Tokajhegyalja[942] *(Hegyalja)*

Magyar néprajzi és természetföldrajzi táj, híres borvidék az egykori *Abaúj* és *Zemplén* vármegyék területén. Természetföldrajzilag az *Eperjes–Tokaji-hegyvidék* délnyugati–déli és délkeleti szegélyterületén. *Tokajhegyalją*hoz tartoznak a természetföldrajzi hegylábi térszín helységein kívül a *Szerencsi-dombság* települései, valamint *Zempléni-rög* községei, illetve a *Tokaji-hegy Tokaj* városával. *Tokajhegyalja* néprajzi táj kiterjedése szorosan összekapcsolódik a borvidék kiterjedésével. Így az abaújszántói *Sátor-hegyek*től a sátoraljaújhelyi *Sátor-hegység*ig tart, ahogyan a régi latin mondás tartja: „Incipit in Sátor, definit in Sátor". Területét az évszázadok során – elsősorban az itt termelt borok minőségét védve – többször körülhatárolták. Lehatárolásában legkevesebb 10, más források szerint 21, de legfeljebb 32 települést sorolnak *Tokajhegyalją*hoz, ebből 3 a mai *Szlovákia* területére került[943]. A kezdetektől magyar lakosságú *Tokajhegyalja* a XVI. század közepétől vette át a török által elfoglalt és elpusztított *Szerémség* bortermelő-borvidéki szerepét. A táj a XVII–XVIII. században élte virágkorát, gazdag mezővárosok sora alakult ki területén. *Szerencs, Tállya, Mád, Tarcal, Tokaj, Abaújszántó, Erdőbénye, Tolcsva, Bodrogkeresztúr, Sárospatak, Sátoraljaújhely* mindegyike a borvidék szerves részét adta, megélhetésük alapja a szőlőkultúra volt. A XVII. századtól a szőlőtermesztés és borkészítés bizonyos eltérő műveletei szerint a *Tolcsvá*tól északra eső területet *Felső-Hegyalja*, a délre fekvőt *Alsó-Hegyalja* nevekkel jelölik. *Tokajhegyalja* területének pontos földrajzi határait a borminőség védelmében már a XVIII. században törvényben rögzítették KÓSA–FILEP (1978). Települései: *Szerencs, Olaszliszka, Bodrogolaszi, Tállya, Mád, Tarcal, Tokaj, Abaújszántó, Erdőbénye, Tolcsva, Bodrogkeresztúr, Sárospatak, Sátoraljaújhely, Szőlőske [Viničky], Kistoronya [Malá Trňa], Tótújhely [Slovenské Nové Mesto]*[944].

---

[942] *Tokajhegyalja*: a név értelme 'a *Tokaji-hegység* lealacsonyodó dombsági tája'. Magyar Zoltán a *Tokajhegyalja* név helyett a *Zempléni-hegyalja* megjelölést használja MAGYAR Z. 2011 [p. 86.]

[943] *Szlovákia* folyamatosan palackoz „Tokaji" („Tokajské vína", „Tokajer Samorodner") márkanévvel bort, amelynek „tokajiságát" *Magyarország* nem ismeri el és folyamatosan követeli a márkanév *Szlovákiá*ban való használatának tiltását.

[944] *Tótújhely [Slovenské Nové Mesto]* eredetileg *Sátoraljaújhely* város része, amely Trianonban került át *Csehszlovákiá*hoz. A helység a *Sátoraljaújhely-Gyártelep* vasútállomás körül, 1920 után kialakult telep, 1922-ig a szintén szlovák oldalra került *Borsi* községhez csatolták, de 1922-től önállóságot kapott. A vasútállomás jelentősége abban állt, hogy egy ide beépített váltó segítségével létrejött az ún. kisantant körvasút, vagyis a *Magyarország*ot körbevevő kisantant államok (*Csehszlovákia, Románia, Jugoszlávia*) összehangoltan tudták a vasúti forgalmat a MÁV vonalak kikerülésével rendezni. A trianoni határmegvonás ennek érdekében jutatta a későbbi *Tótújhely* községet csehszlovák kézre. A két háború között a kiasantant államok egyszer sem éltek az így lehetővé tett MÁV-bojkottal.

(28) Árva [szlovákul *Orava*]
Történeti-földrajzi és szlovák néprajzi táj, az egykori *Árva* vármegye területe. Északról a *Kárpátok* túlsó oldalán fekvő *Galícia*, nyugatról az egykori *Trencsén* délről *Turóc* és *Liptó* vármegyék határolták. Természetföldrajzilag területének nagy része az *Árva* folyó vízvidékén, az *Árvai-medencé*ben és a *Fehér-Árva* folyó mentén fekvő *Námesztói-medencé*ben terül el. A táj magasan fekvő hegyvidék, 1000 m-t meghaladó hegységek és a köztük 600 m magasan fekvő medenceségek térszíne. *Árva* a középkorban gyepűterület volt, a vármegyei szervezet későn, a XIV. században alakult meg, *Árvavár* központtal, később székhelye *Alsókubin* lett. A X–XII. században az *Árva* és a *Fehér-Árva* medencéje a nagy hegyek ölelésében nagyon gyéren lakott vidék volt. Betelepítése a XIII. század elején indult meg, célja az *Árva* völgyében futó, *Lengyelország* felé haladó fontos kereskedelmi útvonal ellenőrzése volt. Az *Árva-völgy*i nagy út *Kubin*t érintve, az 1267 körül az *Árvai-Magura* egy kiugró szirtfokára épült *Árva* vára alatt haladt el KAT. (2012). *Árva* vármegye területének nagy része, a trianoni béke értelmében *Csehszlovákiá*hoz került, de északkeleti szöglete, a *Fekete-Árva* völgyében fekvő településeit *Lengyelország*hoz csatolták. Ezt a 12 helységet a későbbiekben *Felső-Árva* néven említik. 1938 novemberében a lengyel-csehszlovák határkiigazítási szerződés értelmében *Hladovka* és *Szuhahora* községeket *Lengyelország*hoz csatolták. 1939 szeptemberében a *Lengyelország* ellen *Németország* szövetségeseként támadó szlovák hadsereg az Felső-árvai falvakat a Szlovák Államhoz csatolta. 1945 márciusában a Szlovák Nemzeti Tanács kénytelen volt e községekről lemodani s a háború előtti, 1937-es csehszlovák-lengyel államhatárt állította vissza KAT. (2012). Fontosabb települései: *Námesztó [Námestovo], Árvanádasd (Trsztena) [Trstená], Turdossin [Tvrdošin], Alsókubin [Dolný Kubín], Árvaváralja [Oravský Podzámok], Bölényfal (Zuberec) [Zuberec], Kőkelény (Zákameneklín) [Zákamenné], Jablonka [Jabłonka]*.

(29) Felső-Árva[945] *(Lengyel-Árva)* [lengyelül *Orawa*, szlovákul *Horná Orava*]
Történeti-földrajzi táj, az egykori *Árva* vármegye területéből 1920-ban Lengyelországoz csatolt gorál lakosságú *Alsólipnica [Lipnica Wielka], Felsőlipnica [Lipnica Mała], Alsózubrica [Zubrzyca Dolna], Felsőzubrica [Zubrzycza Górna], Árvabükk (Bukovina) [Bukowina], Podszlke [Podszkle], Harkabúz [Harkabuz], Jablonka [Jabłonka], Pekelnik [Piekielnik], Podvilk*

[945] *Felső-Árva*: a név értelme 'Árva felső része, vidéke'.

[Podwilk], Kisárva (Oravka) [Orawka] és *Szárnya [Podsarnie]* települések területe, összesen 389 km². *Felső-Árva* 1939 és 1945 között *Szlovákiá*hoz tartozott, azóta ismét *Lengyelország* része.

(30) Liptó [szlovákul *Liptov*]
Történeti-földrajzi és szlovák néprajzi táj, az egykori *Liptó* vármegye területe. Északról az egykori *Árva* vármegye és *Galícia*, keleten a volt *Szepes* vármegye, délen *Gömör és Kishont*, valamint *Zólyom vármegye*, nyugaton *Turóc* vármegye határolta. Természetföldrajzilag *Liptó* a tökéletes medenceségi jellemzőkkel bíró *Liptói-medence területén fekszik.* A *Liptói-medencé*t az *Alacsony-Tátra* és a *Liptói-havasok–Magas-Tátra* párhuzamos vonulata fogja közre. Magas fekvése miatt a *Magas-Tátrá*tól délre fekvő medence éghajlata csak kevéssel kedvezőbb, mint az északra fekvőké. Hűvös, de csapadékos lejtőin nagyrészt dús füvű legelők és kaszálók zöldellnek, amelyek között a Vág folyó kelet–nyugati irányban 60 km hosszú, 8-15 km széles völgye húzódik. *Liptó* sokáig határvidék volt, jelentőségét a *Krakkó* felől *Nyitrá*ba és *Zólyom*ba vezető országos főút adta, melyhez 960 körül az Árpádok kölpény[946] őrtelepet létesítettek. A terület – erdőség lévén – királyi birtok maradt a XIV. század elejéig. Jószágkormányzója, később a liptói várnagy ispánja, a XIII. század elejétől a zólyomi főispán alárendeltje volt. Károly Róbert 1306 körül a hozzá pártolt Dancs comesnek, a Balassák ősének ajándékozta *Árva* és *Liptó* területét, aki ott fölépíttette *Liptóújvár*at. Ekkor alakultak ki vízválasztóin a liptói uradalom végső határai. A hódprémmel adózó, szurokfőző, solymász, vizslás, őrszolgálatos liptói szolgáló népesség a királyi udvar alá tartozott KAT. (2012). 1278–79-ben említik elsőként ispánjait, akik 10-es és 100-as csoportokba rendezett cseh, lengyel, morva, bajor, szász, latin telepesekkel népesítették be a vidéket. Egy-egy falu katonaságra kötelezett szabadjaiból alakult ki a XIII. századtól a helyi nemesség. Létrejöttek a telepített német bányásztelepülések: *Bocabánya, Hibbe, Németlipcse, Rózsahegy*, és

[946] Kölpények: skandináv eredetű népcsoport, akiket a vezérek korában katonai segédnépként, illetve határőrökként alkalmaztak. A kölpények a bizánci császárság haderejében is ott voltak, a XI. században kulpingoi néven említik őket. A magyar hagyomány a személynévvé vált Kölpény nevet a 958-as hadjárat hőséhez, Botondhoz kötötte, a monda szerint ő volt Botond apja. Valószínűbb azonban, hogy etnikai megjelölésről van szó, azaz Botond maga is kölpény származású lehetett. Taksony uralkodása, a magyar állam erős keleti kapcsolatai folytán, besenyők közül is kerültek *Magyarország*ra katonai segédnépek, a talmácsok. A Taksony kori etnikai határvédelem vonala a két sajátos katonaelem – Talmács és Kölpény – telepeinek láncolatából állapítható meg. A kölpények emlékét helységnevek őrzik: a szerémségi *Kölpény*, a marosszéki *Mezőkölpény*, a magyar határt védő kölpényekről kapta nevét a *Traisen* folyó keleti partján az alsó-ausztriai *Kilbing*, az árvai *Alsókubin*, a *Száva* partján lévő *Kölpényvár*, a *Temes–Béga* torkolatánál *Kölpény* és *Kulpin-tó*.

Boldogasszony (Szentmária)[947], amely egyházi birtok volt. Fontosabb települései ma: *Liptószentmiklós [Liptovský Mikuláš], Liptóújvár [Liptovský Hrádok], Rózsahegy [Ružomberok], Lúzsna [Liptovská Lúžná], Likava [Likavka], Vázsec [Važec], Csorba [Štrba]*.

(31) Turóc[948] [szlovákul *Turiec*]
Történeti-földrajzi és szlovák néprajzi táj, az egykori *Turóc* vármegye területe. Északon *Trencsén*, északkeleten *Árva*, keleten *Liptó* és *Zólyom*, délen *Bars* és *Nyitra*, nyugaton *Trencsén* és *Nyitra* vármegye határolta. *Turóc* a *Turóci-medencé*ben fekvő, a *Nagy-Fátra*, a *Kis-Fátra* és a *Zsár-hegység* által körülvett katlan. *Turóc* völgyeiben az Árpád-házi királyok idején szétszórt királyi várjobbágy-telepek feküdtek, ezek vegyesen magyar és szláv lakosságúak voltak. A XII. század második felében a bányák művelésére szászokat telepítettek. 1861. július 6–7-én a *Turócszentmárton*ban összegyűlt tömeg a szlovák nemzet létének és egyenjogúságának elismerését és egy „tót vidék" körülhatárolását kérte a magyar országgyűléstől. 1863-ban, szintén *Turócszentmárton*ban, az irodalom és tudomány irányítására megalakították a Matica Slovenská kulturális egyesületet 10 000 kötetes szlovák könyvtárral, érem-, régiség- és növénygyűjteménnyel, valamint egy nyomdával. A Maticát magyarellenes propagandája miatt a magyar hatóságok 1875-ben föloszlatták. 1869-ben kiadták a Szlovák Nemzeti Párt lapját a Národnie Noviny-t, mely az evangélikus egyház és 1868-tól a Turócszentmártoni Részvény Takarékpénztár támogatásával a pánszlávizmust terjesztette KAT. (2012). Fontosabb települései: *Turócszentmárton [Martin], Ruttka [Vrútky], Stubnyafürdő [Turčinske Teplice], Mosóc [Mošovce]*.

(32) Szepesség (Szepes) [szlovákul *Spiš*, németül *Zips*]
Történeti-földrajzi és magyar–német–szlovák néprajzi táj a *Poprád*, a *Hernád*, a *Dunajec* és a *Gölnic* folyók vízvidékén. Északon *Galícia*, keleten *Sáros*, délen *Abaúj, Torna, Gömör*, nyugaton *Liptó* és *Galícia* történeti-földrajzi táj határolja. Természetföldrajzilag felszíne változatos hegyvidék. Központja a *Szepesi-medence*, amely két völgység találkozása. A *Poprád* völgysége a *Felső-Szepesség*, a *Hernád* völgysége az *Alsó-Szepesség*. A *Magas-Tátra, Szepesi-Magura, Lőcsei-hegység, Branyiszkó, Gálmusz-hegység, Sztracenai-hegység* és *Alacsony-Tátra* közé ékelt völgység az egyik legmarkánsabban

[947] *Szentmária*, később *Liptószentmária* (szlovákul *Liptovská Mara*), az 1970-ban a *Vág* felduzzasztásával létrehozott *Liptói-víztároló* következtében víz alá került, elpusztult helység.
[948] *Turóc*: névadója a *Turóc* folyócska és *Turóc* vármegye.

elkülönülő táj a *Kárpát-térség*ben. A *Poprád* és *Hernád* völgyei már a korai időktől lakottak voltak. A IX. században Bors vezér népe a *Poprád* és *Hernád* közötti vidéken *Őr, Sztrázsa* és *Nagyőr* nevű őrhelyeket épített, magyar voltukat bizonyítják az utóbb elszlávosodott vidéken is megmaradt magyar dűlő-, helység- és víznevek. *Szepes* vármegye az 1129-ben már állt *Szepesvár*ról kapta nevét. 1162 előtt II. Géza a *Rajna* vidékéről szászokat telepített a *Szepesség*be. A várispánságok kialakítása után *Szepes* királyi vármegye területén kiváltságos önkormányzatú területek alakultak, *Szepesség*ben ilyen kiváltságos önkormányzati terület volt a *Hernád* és *Poprád* folyók közötti terület, *Magyarország* legkisebb törvényhatósága, a Tízlándzsás szék, amelyet IV. Béla *'ősidők óta bírt jogokat megerősítő'* oklevelével hozott létre a módos szepesi várjobbágyok részére. A Tízlándzsás szék lakói a XVI. században kivétel nélkül magyarok voltak, később vált jelentőssé körükben is a szlovákság térhódítása. A Tízlándzsás szék 1802-ben olvadt be *Szepes* vármegyébe KAT. (2012). A *Szepesség* a *Magyarország*ra települt szászok egyik területe is volt, 1271-ben kaptak szabdságjogokat. A szászok (hospesek) nyelvjárásuk alapján *Sziléziá*ból jöhettek. Királyaink védelmében választott grófjuk hatósága alatt Provincia Saxonum de Scepus néven[949] önkormányzatot alakítottak, mely 24 városból állott. Az *Alsó-Szepesség* németjei, a *Gömör–Szepesi-érchegység* völgyeiben települtek és a 7 szepesi bányavárost (*Gölnicbánya, Szomolnok, Korompa, Svedlér, Stósz, Remete, Merény*) alapítottak. A magukat gründlereknek[950] nevező németek – külön kamara- (vagy bánya-) grófokkal, saját elöljáróságukkal, mely a vármegyétől és a szepesi városoktól függetlenül, intézkedett és bíráskodott a város és a hozzá tartozott helységek lakóinak dolgában. A bányászata révén gyarapodó *Szepesség*ből Luxemburgi Zsigmond 13 várost (*Igló, Leibic, Durand, Ruszkin, Béla, Ménhárd, Szombat, Sztrázsa, Mathóc, Felka, Poprád, Olaszi, Váralja*), *Lubló* várát és a Lubló–podolini uradalmat, az ezekhez nem tartozó *Podolin, Gnezda* és *Lubló* városokkal együtt 1412-ben sógorának, II. (Jagelló) Ulászló lengyel királynak elzálogosította. Ez lett a tizenhárom szepesi város területe, amelyek az össze nem függő terület ellenére is megtarthatták a Grafenstuhlnak nevezett tartományi gyűléseken választott gróf alá rendelt önkormányzatukat. A megmaradt 11 város (*Csütörtökhely, Danisóc, Illyésfalva, Káposztafalva, Kurimján, Mühlénbach, Nagyszalók, Odorin, Tamásfalva, Velbach, Zsákóc*) továbbra is külön törvényhatóságként szerepelt egészen 1636-ig, amikor a

[949] A szepesi szászok területének hivatalos címe Universitas XXIV Regalium Civitatum Terrae Scepus
[950] Gründler = völgylakó

vármegye hatósága alá kerültek. A 16 városban a 360 éves lengyel uralom alatt a szlovákság került többségbe és fokozatosan megerősödött. Mária Terézia az elzálogosított 13 várost a Lubló–podolini uradalommal 1773-ban visszacsatolta *Magyarország*hoz. E városokat 1778-ban nem *Szepes* vármegyébe sorolták, mint a Lubló–podolini uradalomhoz tartozó falvakat, hanem *Gnezda, Lubló* és *Podolin* városokkal együtt *Tizenhat Szepesi Város kerülete* néven, önálló kerületként törvényhatósággá szervezték. *Szepes* vármegye és a tízlándzsások széke az 1802-ben történt egyesítés után 1803–1848 között a „törvényesen egyesült két Szepes vármegye" hivatalos nevet viselte minden kiadványán. Az 1876-ban történt közigazgatási rendezés a 16 város kerületét, *Késmárk, Lőcse* szabad királyi és *Gölnicbánya* szabadalmazott bányavárost egyesítette *Szepes* vármegyével KAT. (2012). 1919-ben *Magyarország* felosztásakor a *Szepesség* egészét elszakították. Területéből *Alsólápos, Bélakorompa, Dercsény, Feketebérc, Felsőlápos, Kislápos, Frigyesvágása, Nedec, Répásfalu, Szepesgyörke, Szentmindszent, Újbéla, Újterebes* gorál többségű falvait *Lengyelország*hoz, nagyobb részét *Csehszlovákiá*hoz csatolták. 1938 novembere és 1939 szeptembere között *Lengyelország* megszerezte a gorálok lakta szepesi *Alsólehnic, Felsőlehnic, Erdős, Javorina, Medzibrodie, Tarhegy falvakat* (az árvai *Hladovka* és *Szuchahora*, a trencséni *Cserne, Fenyvesszoros, Sziklaszoros* falvakkal együtt), de a szlovák–lengyel háborúban Hitler első szövetségesei, a szlovákok az 1919-ben *Lengyelország*hoz csatolt szepesi falvakkal együtt „visszafoglalták". 1945-ben, a Beneš-dekrétumok alapján, a *Szepesség* cipszer és magyar lakóinak többségét kitelepítették KAT. (2012). A *Szepesség* központja *Lőcse [Levoča]*. Fontos helységei: *Késmárk [Kežmarok], Igló [Spišská Nová Ves], Poprád [Poprad], Gölnicbánya [Gelnica], Szepesófalu [Spišská Stará Ves], Ólubló [Stará Ľubovňa], Szepesbéla [Spišska Belá], Leibic [Ľubica], Szepesváralja [Spišské Podhradie], Szepesolaszi [Spišské Vlachi], Korompa [Krompachy], Szomolnok [Smolník], Tátrafüred [Vysoké Tatry], Podolin [Podolinec]*.

(33) Felső-Szepesség[951]

Történeti-földrajzi táj, a *Szepesség* északi része, a *Poprád* folyó völgysége a *Szepesi-Magura,* a *Lőcsei-hegység,* a *Kecskehát* és a *Magas-Tátra* által közrefogott medenceség. Ebben a lehatárolásban nem tartozik hozzá a *Szepesi-Magurá*tól északra, a *Dunajec* folyó felső völgye, de e táj is a *Szepesség* része. Így a *Szepesség* „felső" és „alsó" részre osztásában a *Felső-Szepesség*hez

[951] *Felső-Szepesség*: a név jelentése 'a Szepesség magasabban fekvő része'.

tartozónak kell vennünk nem csak a *Poprád*, hanem a *Dunajec* völgyébe eső részt is. Prinz Gyula a *Felső-Szepesség*et *Kis-Szepesség*, ill. *Kismegye* néven is említi és középkori székely kötődésére is utal: „Ez a vidék a legrégibb székely település otthona lett. A Kismegye, vagyis a Poprád-völgy, Tízlándzsás szék néven is ismeretes a történelemben, arról a tíz őrről, kikét a hadbavonuló király mellé adni a székelyek tartoztak.” PRINZ (1936) [p.319]. Fontosabb települései a *Poprád* völgyében: *Késmárk [Kežmarok], Poprád [Poprad], Ólubló [Stará Ľubovňa], Szepesbéla [Spišska Belá], Leibic [Ľubica], Tátrafüred [Vysoké Tatry]*, *Podolin [Podolinec]*, a *Dunajec* völgyében: *Szepesófalu [Spišská Stará Ves]*.

(34) Alsó-Szepesség[952]
Történeti-földrajzi táj, a *Szepesség* déli része, a *Hernád* völgysége a *Lőcsei-hegység*, a *Kecskehát*, a *Sztracenai-fennsík* és a *Gálmusz-hegység* által közrefogott területe. A *Szepesség* területe kiterjed a *Gölnic* folyó völgyére is, így az *Alsó-Szepesség* nem csak a *Hernád*, hanem az a *Gölnic* felső völgyét is magába foglalja. Utóbbit délről a *Rozsnyói-hegység* és a *Kassai-hegység* határolja. Prinz az *Alsó-Szepesség*et *Nagy-Szepesség*, ill. *Nagymegye* néven is említi PRINZ (1936) [p.319]. Fontosabb települései a *Hernád* medencéjében: *Lőcse [Levoča]*, *Igló [Spišská Nová Ves], Szepesváralja [Spišské Podhradie], Szepesolaszi [Spišské Vlachi], Korompa [Krompachy], Szomolnok [Smolník]*, a *Gölnic* völgyében: *Gölnicbánya [Gelnica], Szomolnok [Smolník]* (a *Szomolnok* patak völgyében).

(35) Gorálföld, Górálföld *(Gurálföld)*[953] [lengyelül *Górale*, szlovákul *Gorali*]
Néprajzi táj, lengyel és a szlovák nyelv közötti átmeneti szláv nyelvjárást beszélő gorál (górál, gurál) nép lakóhelye a *Tátraalján* és a *Beszkidek* vidékén, ma nagyrészt *Galícia*, kisebb részt a *Felvidék* területén. A gorálok vlach jogú, szláv nyelvet beszélő pásztornépektől származnak, kialakulásukat és környezetüktől való elkülönülésüket a XV–XVII. század közötti időszakra teszik. A *Felvidék*en a zárt csoportokban az északi országhatár két oldalán élő, kultúrájukban inkább a lengyelekhez közelítő goráloknak nem volt közvetlen érintkezése a magyarság paraszti tömegeivel[954]. Letelepedésük a *Magyar*

[952] *Alsó-Szepesség*: a név jelentése ’a Szepesség alacsonyabban fekvő része’.
[953] *Gorálföld, Górálföld, Gurálföld*: a gorál vagy gurál elnevezést általában a lengyel „góra” = „hegy” szóra vezetik vissza, így a „gorál”, „górál”, „gurál” jelentése ’hegylakó’. Lengyelül „górale”, szlovákul „gorali”.
[954] *Árva* és a *Szepesség* északi vidékein kívül a *Felvidék*en egyetlen gorál falu volt, a *Szögliget* és *Szádvár* szomszédságába telepített *Derenk*. Az 1720-as években az Eszterházy család kezdeményezésére jött létre a lengyel nyelvű *Derenk* község. A *Galícia*ból átköltözött gorál közösség földművelléssel, állattenyésztéssel és szénégetéssel,

Királyság területén oly későn következett be, amikor a *Felvidék* északi vármegyéiben már a szlovák lakosság jutott döntő többségbe. Így *Árva* és a *Szepesség* gorálsága az egyik bejött szláv népelemként élt évszázadokon át a magyar közigazgatásban. A gorálok lakta magyarországi falvakat Trianonban *Lengyelország*hoz csatolták. *Lengyelország* német megszállásakor a németek a gorálokat külön népnek tekintették s ehhez a helyi vezetők némelyikében még partnerre is leltek. Megpróbálták a gorálokat német származású, elszlávosodott népcsoportként kezelni, amelynek azonban nem volt semmilyen bizonyítható alapja. A gorálságnak a *Felvidék*en aprófalvas településterülete van, városi központjaik *Galíciá*ban vannak: *Újvásár [Nowy Targ], Zakopane, Żywiec.*

(36) Sáros [szlovákul *Šariš*]
Történeti-földrajzi táj, az egykori *Sáros* vármegye területe. Északon *Galícia*, keleten az egykori *Zemplén* vármegye (*Felső-Zemplén*), délen *Abaúj*(-*Torna*), nyugaton a *Szepesség* határolja. Természetföldrajzilag nyugatról a *Lőcsei-hegység, Branyiszkó, Fekete-hegyek* hegytömege határolja, keletről a *Szekcsői-dombság*ban fut, *Felső-Zemplén* felé nehezen érezhető határa. Északon a *Sárosi-határhegység* zárja, délen viszont a *Hernád, Tarca, Ósva* völgyeiben nyitott, természetföldrajzi határa nem éles *Abaúj* felé. Vízrajzilag a *Hernád, Tarca, Tapoly, Ondava* folyók és mellékvizeik mély völgyei szabdalják. A IX. században a *Kárpátok*tól északra élő lengyel törzsek elleni harcokban a *Sáros–Kapi* vonalat a hegyeken (*Őr-hegy, Sztrázs*) határőrökkel biztosították. Az Árpád-kori határjárások szinte csak magyar elnevezésekkel jelölnek földet és vizet e vidéken. *Sáros* területe sokáig *Abaúj* része volt az Árpád-korban épült (Aba)*Újvár*ról elnevezve, (Aba)Újvár vármegyéhez tartozott. 1200 körül királyi vadászterület volt, erdőispánság, erdőóvók lakták. A tatárjáráskor IV. Béla a muhi csata után *Sáros* várispánság központjába menekült, melynek magyar népét megapasztották a tatárok, helyüket, főként a városokban, németek foglalták el KAT. (2012). *Sáros* eredeti magyar népessége a középkorban a *Hernád* völgyében a *Szepesség*ig, a *Tarca* mentén *Eperjes*en, *Nagysáros*on és *Kisszeben*en túlnyúlva egészen *Héthárs*ig terjedt, az *Eperjes*nél a *Tarcá*ba ömlő *Szekcső* völgyében egészen *Bártfá*ig tartott. Volt egy magyar nyelvtömb *Tapolyhanusfalva* vidékén is a *Tapoly* völgyében. *Sáros* jelentőségét a *Lengyelország*ba vezető kereskedelmi út és a mellette létrejött

fakitermeléssel foglalkozott. *Derenk* közigazgatásilag *Abaúj-Torna vármegyé*hez tartozott. A lengyelek a nehéz megközelíthetőség miatt több mint két évszázadon át, zárt közösséget alkottak, nem asszimilálódtak, nyelvüket, szokásaikat, hagyományaikat egészen 1941-ig megőrizték. A községet 1942-ben, vadaskert létesítése céljából, felszámolták, lakóit a környéken több helyre telepítették le.

szabad királyi városok *Kassa, Eperjes, Kisszeben, Bártfa* adta, illetve fontos gazdasági tényező volt a *Sóvár* környéki bányavidék is MAGYAR Z. 2011 [p. 108.]. *Sáros* várának föl-, ill. újjáépítése után *Újvárból (Abaújvár)* kiválva önálló vármegye lett. Területe a kialakítástól a megszüntetéséig szinte állandó volt, változások alig érték. Székhelye a XVII. századig *Nagysáros* volt. Az I. világháborúban az orosz hadsereg behatolt a *Ciróka* és a *Laborc* völgyébe, területén 1914–15-ben komoly harcok folytak. 1918. december 11-én kikiálltották *Kassá*n a Szlovák Köztársaságot, majd a cseh légiók megszállták *Eperjes*t és *Kassá*t KAT. (2012). 1920-tól teljes *Sáros* vármegye Csehszlovákiához került. Fontosabb települései: *Eperjes [Prešov], Bártfa [Bardejov], Kisszeben [Sabinov], Palocsa [Plaveč], Héthárs [Lipany], Felsővízköz [Svidník], Girált [Giraltovce], Tapolyhanusfalva [Hanušovce nad Topľou], Nagysáros [Veľký Šaris]*.

(37) Felső-Zemplén[955] [szlovákul *Horný Zemplín*]
Történeti-földrajzi táj, az egykori *Zemplén vármegye* északi része. Északon *Galícia*, nyugaton *Sáros*, délen *Alsó-Zemplén*, délkeleten *Ung* határolja. *Alsó-Zemplén* és *Felső-Zemplén* elhatárolását ma közigazgatási alapon *Szlovákia Kassai körzeté*nek és *Eperjesi körzeté*nek az egykori *Zemplén vármegye* területét kettéosztó határa adja. *Felső-Zemplén* területe vizek által szabdalt, magasan fekvő dombvidék, északi és keleti határa hegyvidék. A tájat főképpen a *Tapoly* és mellékfolyói, *Ondava* (a középkorban *Bodrog*), *Olyka, Laborc, Udva, Ciróka* és mellékvizeik által szabdalt *Domásai-dombság*, illetve északon a *Zempléni-határhegység*, keleten a *Vihorlát* középhegységi tája jellemzi. A táj északi területe ma is hatalmas bükkösökkel borított, érintetlen természet. *Felső-Zemplén* az Árpád-korban gyéren lakott terület volt. A népesség java a folyóvölgyek széles síkján élt. Koriátovics Tódor (Teodor Koriatović), *Novgorod* hercege és *Podólia* fejedelme, akit Luxemburgi Zsigmond a lengyelek ellenében támogatott, 1389 táján népes szláv csoporttal beköltözött *Magyarország*ra és a király neki adományozta a munkácsi uradalmat. A hozzá tartozó *Homonna* környékén ekkor nagy számban ruszinok telepedtek le, később a *Krajnyá*n újabb ruszin telepek létesültek, majd a folyó- és patakvölgyekben irtásfalvakat alakítottak. A huszita mozgalmak 1446-ban kezdődtek a területen s 25 éves hadakozásaik alatt több területre szlávok (főleg csehek és lengyelek) települtek, akik egyes területrészeket elszlávosítottak.

[955] *Felső-Zemplén*: a név jelentése '*Zemplén* magasabban fekvő része'. Az egykori *Zemplén* vármegye nevét *Zemplén* váráról kapta. *Zemplén* helység középkori névalakjai; *Zemlyn, Zemplén, Zemlum, Zemlun, Zemlyen*.

Felső-Zemplén területének északi és északkeleti része a XVII. századtól ruszin betelepülés színtere volt. Ma is jellemzőek a pravoszláv és görög katolikus fatemplomok, amelyek nagy művészeti és történelmi értéket képviselnek. Fontosabb települései: *Varannó [Vranov nad Topľou], Homonna [Humenné], Szinna [Snina], Mezőlaborc [Medzilaborce], Sztropkó [Stropkov]*.

(38) Polonyinák[956] [szlovákul *Poloniny*, ukránul *Полонини/Polonyini*, lengyelül *Połoniny*]
Ruszin néprajzi táj, a *Krajnyák*tól északra, a bükkerdők zónájában fekvő hegyvidéki rétek területe *Felső-Zemplén* és *Ung* területén, átnyúlva *Kárpátaljára*. Természetföldrajzilag az *Ungi-határhegység* és a *Róna-havas*[957] területének bükkzónájában fekvő táj az *Ciróka*, az *Ung* és a *Turja* folyók forrásvidékén. A sajátos gazdálkodási jellemzők alapján kialakult táj lakossága nyugati részén szlovák és ruszin, a két szláv nép határmezsgyéjén szoták, keleti részén többnyire ruszin. A *Polonyinák* 1947 óta állami megosztottágban van, nyugati fele *Szlovákia*, keleti része *Ukrajna* területére esik. A táj északi oldala ma az egykori *Magyarország* határán túl, *Lengyelország*ban van, ahol turisztikailag fontos vidék. A táj szlovákiai városi központja a *Szinna [Snina]*, fontosabb települése *Takcsány [Stakčin], Ladomér [Ladomirov], Utcás [Ulič], Oroszpatak [Ruský Potok], Kispereszlő [Prislop], Harcos [Zbroj]*. Az Ukrajnához került rész központja *Nagyberezna [Veleikij Bereznij/Великий Березний]*, fontosabb helységei *Csontos [Kosztrino / Кострино], Havasköz [Poroskovo / Порошково], Fenyvesvölgy [Sztavne / Ставне]*.

[956] *Polonyinák*: a név a szlovák „polonina”, a lengyel „połonina”, az ukrán „Полонина/Polonyina” származéka, mindegyik jelentése ’hegyi legelő’, ’havasi rét’. Mindegyik szláv nyelvben földrajzi köznévi szerepe is van a szónak, ekkor általában ’hegység’, ’hegyvonulat’ jelentésű, de kisebb méretű tájat jelöl. A „polonyina” déli szláv nyelvekbeli megfelelője a „planina”, ez szintén ’kisebb hegység’ jelentésű. A mai szláv nyelvekbe az ószláv „plonina” származékaként került be. Ennek eredeti jelentése ’hegyi puszta’, ’vadon’. A polonyina méretben kisebb változata a „polyán”, „poján”, „polyána”, „pojána”, „pojen”, „polán”, mindegyik köznévi jelentése ’mező’, ’havasi rét’, ill. néha ’hegynyereg’ MAÁCZ (1955). A „poľana” szlovák szó is, jelentése ’tisztás’, jelen van a délszláv nyelvekben „polje” formában, jelentése ’mező’, nagyobb méretét jelöli a „poljana” = ’mezőség’, de megvan a románban is, „poiană” alakban, jelentése ’tisztás’.
[957] A *Róna-havas* szláv (ruszin, ukrán) neve *Polonyina Runa*, amelynek jelentése ’rétróna’ vagyis ’széles rétség’.

8.9. Kárpátalja történeti-földrajzi nagytáj

Kárpátalja[958] (korábban a magyarban *Kárpát-Ukrajna*[959], néha közigazgatási alapon *Kárpátontúli terület*[960], ukránul *Подкарпатська / Podkarpatszka*[961], *Закарпатська / Zakarpatszka*[962], szlovákul *Podkarpatska*) történeti-földrajzi nagytáj, amely először Trianon után, majd 1945 után vált nagytáj-fogalommá. A *Kárpátalja* fogalom úgy alakult ki, hogy a területet a trianoni béke értelmében Csehszlovákiához csatolták, ahol önálló közigazgatási egységként, Podkarpatska Rus[963] néven kormányozták. Ennek a kifejezésnek a magyar fordítása *Kárpátalja* KÓSA–FILEP (1978). Korábban hegyvidéki része a *Felvidék*, és részben *Máramaros*, síksági része az *Alföld*höz tartozott, utóbbi kettő esetében átfedésben is van. 1945 után, amikor *Csehszlovákia* átadta e területet a *Szovjetunió*nak *Kárpátalja* véglegesen önálló történeti-földrajzi nagytájjá vált. Történeti-földrajzi fogalma párhuzamosan jelentkezik közigazgatási tartalmával, mivel *Kárpátalja* területe az egykori *Szovjetunió* és a mai *Ukrajna* egy közigazgatási egysége: *Kárpátontúli terület (Zakarpatszka oblaszty/Закарпатська область)* néven. Az aktuálpolitikai eredet következtében a táj területén több történeti-földrajzi táj is jelentkezik: *Ung* és *Felső-Zemplén* keleti része, *Bereg, Ugocsa* és *Máramaros* északi területe egyben *Kárpátalja* része is[964].

A hagyomány szerint a honfoglaló magyarság egyik csoportja e vidéken, a *Vereckei-hágó*n s így a *Borsa* völgyén át érkezett a *Kárpát-medencé*be. *Kárpátalja* a középkori államszervezés korai szakaszában rendkívül gyéren lakott határvédelmi terület, gyepűvidék volt. A táj alföldi területein és a nagy folyóvölgyekben korán indult meg a népes települések

[958] *Kárpátalja* neve késői keletkezésű, jelentéstartalma 'a Kárpátok alacsony része'. A név elsőként egy újság címeként szerepelt, amely 1906-ban jelent meg. A névadás motivációjában szerepet játszik, hogy *Kárpátalja* területén található a *Kárpátok* legalacsonyabb vonulata, amely így az „alsó" jelzőt kiérdemli. Ugyanakkor a név egyben megtévesztő is, hiszen az „alja" végződésű magyar földrajzi nevek mind délies kitettségű hegylábfelszíni területeket, s borvidékeket jelölnek, amely az *Északkeleti-Kárpátok* itt húzódó szakaszára nem illő kitétel. Az „alja" végződésű magyar tájnevek közül *Kárpátalj*án kívül a mesterséges névadású *Alpokalja* és a *Magas-Tátra* lengyelországi oldalán fekvő *Podhale* elterjedt *Tátraalja* nevek nem illeszkednek a magyar népi névadás „hegyalja-rendszerébe".

[959] A *Kárpát-Ukrajna* megnevezés az 1950-es évektől, a területnek a *Szovjetunió*hoz kerülése után, politikai szempontokból bevezetett magyar név. Igazodva a szovjet szempontokhoz, erősítve *Kárpátalja* és *Ukrajna* vélt történelmi együvé tartozását, alkalmazott, de szélesebb körben nem elterjedt megnevezés.

[960] A *Kárpátontúli terület* az ukrán nyelvű *Zakarpatszka oblaszty* (= 'kárpátontúli terület) közvetlen fordítása. Csak közigazgatási névként helytálló magyar földrajzi név.

[961] *Podkarpatszka* jelentése 'Kárpát alatt', 'Kárpát alja'.

[962] *Zakarpatszka* jelentése 'Kárpát mögött', Kárpáton túl'. Ez a földrajzi név 1945 után terjedt el s az ukrán szemlélet *Kijev*hez történő viszonyítását tükrözi. *Kijev*ből nézve *Kárpátalja* valóban a „Kárpáton túl", a „Kárpát mögött" van.

[963] Podkarpatszka Rus jelentése 'kárpátalji orosz vidék'.

[964] *Ung* és *Bereg* tárgyalását magyarságának főképpen alföldi jelenléte miatt az *Alföld*nél, *Felső-Zemplén*t a *Felvidék*nél, *Ugocsá*t a *Részek*nél adjuk meg. *Máramaros* külön történeti-földrajzi nagytáj, önállóan tárgyaljuk.

kialakulása, melyet a gyepűk kitolódása előzött meg. Kora középkori lakossága javarészt magyar volt, de több helyen szászok is részt vettek e betelepülésben. A XV. századtól déli, *Máramaros*hoz tartozó vidékén megjelentek a románok, akik a *Tisza* északi oldalán is teret hódítottak. A XVI. századtól, hegyvidéki területein többségbe került szláv, ruszin lakossága az *Északkeleti-Kárpátok* keleti lejtőiről vándorolt be, számuk a csekély *Kárpátok* belső oldali szlávsággal, a hegyvidék irtásos haszosítása során a XIII. századtól állandó ütemben növekedett. A XVI–XVIII. század folyamán és a XVIII. század elején *Kárpátalja* népességét jelentékeny veszteségek érték, részben a szabadságharcos mozgalmakban, részben a betörő tatár csapatok pusztításai révén. A XVIII. század folyamán a korábbi népesség mellé még újabb német telepítéseket is kapott, ez a népcsoport főleg az Alföld–hegyvidék peremsávi területein jelentkezett KÓSA–FILEP (1978).

A XVIII. század során korábbi magyar és ruszin lakossága egyaránt részt vett az ország újranépesítésében. Jelentős létszámban távoztak elsősorban a szomszédos alföldi, alföldszéli megyékbe, de távolabbi vidékekre is, így a *Temesköz*be és a *Drávántúl*ra. Sajátsága volt az e területről kitelepült rajoknak, hogy ritkábban alapítottak önállóan új telepeket. Inkább a meglevő, a török kort túlélő vagy már korábban újjáéledt közösségek népét gyarapították. A kiköltözők helyére a *Kárpátok* keleti oldaláról érkeztek újabb és újabb szláv csoportok, így *Kárpátalja* magasabban fekvő régióiban a magyarság létszámát hamarosan felülmúlták a ruszinok. A növekvő lélekszámú lakosság egyre magasabban fekvő területeket hódított meg, és az egyre mostohább természeti adottságokkal küszködve irtásgazdálkodást, havasi pásztorkodást folytatott. A középkor óta jelentős ércbányászata ellenére nem indult meg a XIX. század folyamán iparosodás. Fakitermelése és fakereskedelme már a XIX. század előtt is országos jelentőségűvé vált. Az erdei munkákban, valamint a faáru szállításában a vidék specialistáinak rendkívüli szerepe volt KÓSA–FILEP (1978).

Ma *Kárpátalja* lakói többségében ruszinok, ill. a *Kárpátok*on túlról érkezett ukránok. Lakosságának negyedét magyarok adják (kb. 170 000 fő), akik a városokon kívül elsősorban az alföldi területeket lakják és románok, akik elsősorban a vidék keleti és déli sávjában élnek.

Kárpátalja területén él az egykor *Magyarország* kötelékébe évszázadokon át tartozó keleti szláv nép, a ruszin. A ruszinok a magyarság ellen soha nem fordultak szembe, elnevezésükre a magyar nyelvben számos fogalom keletkezett. Nevükkel kapcsolatosan a ruszin mellett, előfordult a rutén, ruthén, orosz, kisorosz, magyarorosz megnevezés is. A ruszinok nyelvjárási szempontból nagyon tagolt közösségek, ezért számos etnikai

csoportnevük is elterjedt: rusznyák, hucul, bojkó, lemák, blyácha stb. Amikor *Kárpátalja* a *Szovjetunió*hoz került a ruszin név egycsapásra eltűnt a magyar nyelvből. A szovjet rendszert bevezető és kiszolgáló magyar kultúrpolitika a ruszinokkal kapcsolatban áttért az ukrán népnév használatára s a szovjet belpolitika álláspontját átvéve tagadta a ruszin nép vagy akár csak a ruszin etnikai csoport létezését is. A ruszinok helyébe évtizedekre a kárpát-ukrán népnév, *Kárpátalja* nevének helyébe a *Kárpát-Ukrajna* földrajzi névi összetétel került, alátámasztva azt az elméletet, hogy a ruszinok pusztán az ukrán egyik nyelvjárását beszélő, valójában ukrán etnikum.

A ruszinok eredetileg görög katolikus vallásúak, de amikor 1945-ben a *Szovjetunió*ban betiltották a görög katolikus egyház működését, papjait bebörtönözték, templomait elvették, a ruszinok áttértek az orosz államvallásnak számító ortodox keresztény hitre, amely minden *Szovjeunió*beli keleti szláv nép vallása. A görög katolikus vallást 1992-ben állították vissza jogaiba *Ukrajná*ban, de eddigre híveinek többségét elveszítve ma az egyik legkisebb vallási közösség *Kárpátalją*n.

Kárpátalja jelentős városai, egykori vásáros központjai, *Ungvár, Munkács, Beregszász, Nagyszőlős,* a hegyvidék és a síkság találkozásánál fekszenek. Különleges történeti fejlődése volt a koronavárosoknak[965]: *Visk, Técső, Máramarossziget, Huszt, Hosszúmező*, amelyeknek német és magyar alaprétegű, egykor kiváltságolt bányászlakossága ma jórészt parasztsorban él, de a környező településektől különállási tudatát megtartotta. A *Kárpátalja* területén élő magyarság sajátos kisebb tája a *Szernye-mocsár*. A magyar népi műveltség fejlődésében fontos szerepe volt a területén kialakult történeti borvidéknek és a középkori bányászhagyományoknak is KÓSA–FILEP (1978).

Kárpátalja legfontosabb települései: *Ungvár [Ужгород / Uzshorod], Munkács [Мукачеве / Mukacseve], Beregszász [Берегове / Berehove], Nagyszőlős [Виноградів / Vinohragyiv], Szolyva [Свалява / Szvaljava], Ilosva [Іршава / Irsava], Ökörmező [Міжгіря / Mizshirja], Dolha [Довге / Dovhe], Huszt [Хуст / Huszt], Técső [Тячів / Tyacsiv], Aknaszlatina [Солотвино / Szolotvino], Dombó [Дубове / Dubove], Rahó [Рахів / Rahiv], Taracköz [Тересва / Tereszva].*

[965] Máramarosi koronavárosok: magyarázatát lásd *Máramaros*nál.

8.10. Máramaros történeti-földrajzi nagytáj

Máramaros[966] (ukránul *Мараморош / Maramaros,* románul *Mărămureș*) történeti-földrajzi nagytáj, az egykori *Máramaros* vármegye területe. Északi része a mai politikai határok alapján *Kárpátalj*ához tartozik. *Máramaros*t északon *Bereg* és *Galícia*, keleten *Galícia* és *Bukovina*, délen a *Beszterce-vidék*, nyugaton *Szatmár*, *Ugocsa* és *Bereg* határolja.

*Máramaros*ban fekszik a *Tisza* forrásvidéke és felső vízgyűjtő területe, amely évszázadok óta a ruszin népesség lakóhelye, de a vidék folyónevei magyar eredetűek. *Máramaros* az Árpád-korban királyi erdőispánság volt, amely eredetileg Borsova vármegyéből vált ki, hasonlóan az 1200 körül kialakított Beregi erdőispánsághoz. Később *Ugocsa* vármegyével együtt működő igazgatási egység volt, 1300 körül központja *(Nagy)Szőlős*, ahol a későbbi két vármegyét közös comes igazgatta. A XIII. században egyházilag az Erdélyi püspökség a XIV. századtól az Egri püspökség alá tartozott. IV. Béla *Máramaros* sóbányáit leányának, Kingának adományozta. Az Árpád-kor végén a királyi tulajdonú só kitermelése, szállítási útvonalainak biztosítása tette önálló igazgatási egységgé. A király a határvármegye benépesítésére létrehozta az öt koronavárost (*Hosszúmező, Huszt, Máramarossziget, Técső, Visk*)[967]. 1326-ban Szten fia Szaniszló (Barcán) telepítési engedélyt kapott az *Iza* völgyében. 1334–35-ben Mikola fia Bogdán Szerbia felől (3–4 éven át, az Alföld tatárok által elnéptelenített részén) költözhetett be népével. Az adófizetés és a térítés reményében a telepítést a főurak és főpapok támogatták. A falvait elfoglaló, fölperzselő Bogdán elől Dragos a *Kárpátok*tól keletre, a tatároktól elpusztított földekre menekült, s azt birtokba véve alapította meg *Moldva* vajdaságot. II. Lajos 1522-ben a bányákat *Huszt*tal együtt nejének, Habsburg Máriának adta. Annak bátyja, Habsburg Ferdinánd 1541-ben Majláth Istvánnak zálogosította el KAT. (2012).

---

[966] *Máramaros*: a tájat, a vármegyét és a hegységet is az *Iza* folyó *Máramaros* nevű mellékfolyójáról nevezték el, melynek névalakja a XVIII. századtól *Mára*.

[967] Máramarosi koronavárosok: *Huszt, Técső, Visk, Hosszúmező, Máramarossziget*. A koronavárosi kiváltság a szabad királyi városi státussal azonos alapkiváltságokat jelentett. Az öt város különleges jogainak törvénybe foglalása a XIV. század elején történt, a kiváltságlevél tizenhét pontban tartalmazza a jogokat. Ezek lényege, hogy a szabad emberek (nem jobbágyok), akik az öt városban lakni kívánnak, szabad akaratukból telepedhettek, és szabadon távozhattak is. Semmiféle vármegyei hatóság bíráskodása alá nem tartoztak, külön bírákat választhattak maguk közül. Maguk választhatták plébánosukat, árucikkeikkel szabadon kereskedhettek, adómentes vásárokat tarthattak és ezeket a jogokat Zsigmond király után több uralkodó is továbbiakkal gyarapította, ill. megerősítette. Az öt város Magyarország három részre szakadása után *Erdély*hez került, Rákóczi mellett állt ki, majd 1733-ban került vissza Magyarországhoz. A koronabirtokok a kamara kezelésébe kerültek, amely jó gazdája volt a hatalmas vagyonnak, de nem volt jó gazdája a polgári szabadságjogoknak. Az öt város egy évszázados pert kezdett kiváltságai megtartásáért, amely a kamara győzelmével végződött 1834-ben S.BENEDEK A. (1999).

1556-ban a koronauradalom az *Erdélyi Fejedelemség* birtokába került, 1570-ben, egyezmény értelmében, *Máramaros* a *Részek*hez tartozott. 1594, 1598 és 1717-ben betörő tatárok pusztították. 1733-ban visszacsatolták Magyarországhoz. Területében lényeges változás (a Dolhai-völgynek *Beregt*ől való idecsatolásán kívül) nem történt. Lakossága 1785-ben *Hosszúmező, Rónaszék, [Máramaros]Sziget, Técső, Visk* mezővárosokban és 135 faluban élt. A vármegye székhelye *Máramarossziget* lett. 1830-ban lakosságának 5%-a magyar, 32%-a román, 4%-a német, 54%-a ruszin volt. 1914 szeptemberében az orosz csapatok betörtek területére, s *Máramarossziget*ig hatoltak. Az idegen megszállókat *Máramaros* vármegyéből csak 1915 februárjában sikerült kiverni. Az 1910-ben történt népszámlálás adatai szerint lakosságának 15%-a magyar, 24%-a román, 17%-a német, 45%-a ruszin nemzetiségű volt KAT. (2012).

A trianoni béke *Máramaros* kétharmadát *Csehszlovákiá*nak, egyharmadát *Romániá*nak juttatta. Így a táj államhatár által került megosztásra. A *Máramaros* nevet a román közigazgatás megtartotta, *Romániá*ban tovább működött, a megkisebbedett területű *Máramaros* megye, székhelye továbbra is *Máramarossziget* maradt, amely a román oldalon határvárossá vált. 1939 márciusában *Máramaros* addig csehszlovák megszállás alá eső (kárpátaljai) részét a magyar honvédség visszafoglalta, és megalakult a saját önkormányzattal rendelkező Kárpátaljai Kormányzói Biztosság *Huszt* székhelyű *Máramarosi közigazgatási kirendeltsé*ge. 1940 augusztusában, a II. bécsi döntéssel a *Romániá*hoz csatolt rész is visszakerült *Magyarország*hoz. Az újjászervezett *Máramaros* vármegye nem tartalmazta a kárpátaljai Észak-Máramarost, melyen az önkormányzatú kárpátaljai kormányzóság *Máramarosi közigazgatási kirendeltség Máramaros* vármegyétől független közigazgatási terület lett. Az 1940 szeptemberétől *Romániá*tól visszacsatolt területen alakult újjá *Máramaros* vármegye, kibővítve *Aknaszlatina, Alsóapsa, Középapsa, Técső, Tiszafejéregyház* és *Visk* kárpátaljai helységekkel. *Lonka Tisza* balparti részét *Kárpátaljá*hoz csatolták. 1944 novemberében *Csehszlovákia* és *Románia* között visszaállították a trianoni országhatárt, majd 1945 tavaszán, amikor *Csehszlovákia* átadta a *Szovjetunió*nak *Kárpátaljá*t, az addigi csehszlovák–román határ szovjet–román határrá változott, *Máramaros* északi része a *Szovjetunió*hoz került. Ma *Ukrajna* része KAT. (2012).

Máramaros etnikai arculatában a *Tisza* felső völgye ad választóvonalat. Az északi nagyobbik részén ukránok (ruszinok), a délin túlnyomórészt románok laknak. Magyar lakossága a *Tisza-völgy* néprajzi táj helységeiben, *Máramarossziget, Hosszúmező, Aknaszlatina, Visk, Técső, Huszt* és a környező falvakban él KÓSA–FILEP (1978).

Máramaros jelentős helységei: *Ökörmező [Міжгіря / Mizshirja], Dolha [Довге / Dovhe], Huszt [Хуст / Huszt], Técső [Тячів / Tyacsiv], Aknaszlatina [Солотвино / Szolotvino], Dombó [Дубове / Dubove], Rahó [Рахів / Rahiv], Taracköz [Тересва / Tereszva], Máramarossziget [Sighetu Marmaţiei], Aknasugatag [Ocna Şugatag], Felsővisó [Vişeu de Sus], Felsőszelistye [Săliştea de Sus], Dragomérfalva [Dragomireşti], Borsa [Borşa].*

Máramaros történeti-földrajzi nagytáj részei:

(1)Huculföld[968] *(Hucul-vidék)* [ruszinul: *Хуцущина* / *Huculscsina*]
Ruszin néprajzi táj, a sajátos kultúrával rendelkező ruszin néprajzi csoport, a huculok lakóhelye. A huculok egy része a *Kárpátok* keleti oldalán, *Galícia*ban, más részük a belső oldalon, *Kárpátalja* déli területén, *Máramaros*ban él. A *Huculföld* az egyik olyan néprajzi táj, amely a *Kárpátok* két oldalán helyezkedik el. A huculok a ruszinok több nyelvjárásának[969] egyikét beszélik, többségük görög katolikus vallású, így nem csak sajátosan egyedi nyelvükben, hanem vallásukban is eltérnek a főképpen ortodox keresztény ukránoktól. A huculok középkori lakóhelye az *Északkeleti-Kárpátok* külső oldalát kísérő hegyvidék, az *Obcsinák* völgyei, illetve *Galícia* legtávolabbi része, a *Prut* és a *Cseremos* forrásvidéke. *Magyarország*ra innen vándoroltak be, megjelenésük a XVI. századra tehető és beáramlásuk a XIX. század második feléig is eltartott. Az első bevándorlók *Máramaros*ban a Tisza-völgyi *Rahó*n telepedtek le, ez lett a magyarországi (kárpátaljai) ruszinság központja. A huculok a ruszinság leginkább önazonossággal rendelkező etnikai csoportja. 1918 végén, a máramarosi Rahói járás területén kikiáltották a hucul köztársaságot, amelyet a területet birtokba vevő a román és a cseh csapatok vertek le. *Ukrajna* 1992-es függetlenedésekor szintén történtek kísérletek egy hucul autonómia megteremtésére. Az eredetileg lovas népként megjelenő huculok igazodva az erdős hegyvidék adta életfeltételekhez, később híres erdőmunkások, s fakitermelők lettek. Névadói a hucul lónak, amely az alacsony növésű, dús szörzetű hegyi lófajta neve, amely híven őrzi a magyarság ősi tarpán és taki fajtájú lovainak jellemzőit. *Huculföld* központja a *Galícia*ban, a *Prut* mellet fekvő *Kolomija [Коломия]*, másik fő helyük *Vorohta [Ворохта]*, *Máramaros*ban *Rahó [Rahiv/Рахів]* és *Nagybocskó [Velikij Bicskiv/Великий*

[968] *Huculföld*: jelentése 'huculok által lakott vidék'.
[969] A ruszinok nyelvjárásai: lemkó, bojkó, dolistyán, hucul.

Бичків]. Jellegzetes falvaik *Máramaros*ban *Havasmező [Poienile de sub Munte]*, *Visóoroszi [Ruscova]*, *Oroszkő [Repedea]*.

(2)Verhovina[970] [ruszinul: *Верховина* / *Verhovina*]
Ruszin néprajzi táj *Kárpátalja* hegyvidéki részén, *Bereg* és *Máramaros* területén. Az erdős vidék az egykori gyepüvonaltól és a később kialakult vármegyék központi részétől távol eső, hegyvidéki – és emiatt elzárt – terület emberi letelepedésre csak a völgyekben alkalmas. *Verhovinát Máramaros* belső részeitől a *Borzsa-havas, Kraszna-havas, Fagyalos* vonulata választja el, így északkeleti irányban *Galícia* felé alacsonyabb és átjárhatóbb hegyvidék határolja, mint a belső részek felé. A táj természetföldrajzilag hegységek közötti völgyfolyosó, a *Kárpátok* külső oldala felé folyó *Sztrij*, a *Szvicsa*, a *Limnicja*, a *Szolotvini-Beszterce*, a *Nadvirnai-Beszterce* és *Prut*, valamint a belső oldal felé folyó *Fehér-ág*, a *Nagy-ág*, és *Fekete-Tisza* és a forrásságainak völgyfőit összekötő, jól átjárható alacsony vízválasztó hátak folyosója. Az Árpád-korban védelmi céllal lakatlanul hagyott gyepűterület benépesítse Nagy Lajos király korában indult meg és elhúzódott a XVII. századig. Az itt birtokos kenézcsaládok (Lipcsey, Gorzó, Dolhai, Bilkei) görög katolikus ruszinokat telepítettek a területre. Az első telepesfalvak a *Nagy-ág* felső folyása mentén *Ökörmező, Ripinye, Kelecsény* és *Vízköz* voltak. A Verhovina központja *Alsóverecke [Нижні Ворота / Nizsnyi Vorota]*, fontosabb települései: *Volóc [Воловець / Volovec], Fülöpfalva [Пилипець / Pilipec]*, *Toronya [Торунь / Toruny], Felsőszinevér [Синевирська Поляна / Szinevirszka Poljana]*, *Brusztura [Лопухів / Lopuhiv], Körösmező [Ясіня / Jaszinya]*.

(3) Krajnyák[971] (*Krajnyákföld, Krajna, Krajina*) [szlovákul *Krajiný,* ukránul *Крайни / Krajnyi*]
Ruszin néprajzi táj a *Polonyinák*tól délre, a krájnyánok, illetve krájnyákok, a ’határszélen élő’ ruszinság északnyugati népterülete, amely részben *Felső-Zemplén* területére esik. Ez a határszél ruszin szempontból egyaránt jelenti a ruszin népterület szélét és a ruszin lakosság számára századokig határt jelentő *Magyar Királyság* határát is. A táj *Felső-Zemplén*, *Ung* és *Bereg* északnyugati részén terül el, így csak keleti része esik *Kárpátalja* területére. Természetföldrajzilag nyugaton a *Domásai-dombság*, északon a *Zempléni-határhegység–Ungi-határhegység–Róna-havas*, délen a *Vihorlát–Kéklő* által

[970] *Verhovina*: a név a ruszin „verhovina” = ’hegyvidék’ szóból származik.
[971] *Krajnyák*: a név a ruszin „krajnya” = ’határszél’ szóból származik.

közrefogott terület, a *Laborc, Ciróka, Ung* és *Turja* folyók felső vízvidékén. A *Krajnyák* kialakulásának pontos eredetét nem ismerjük. Valószínűleg kapcsolatban van a középkori Marchia, ill. Mark, általában határvidék jelentésű és határőrvidék célzattal szervezett területekkel, s mint ilyen a magyar gyepű[972] utódjának tekinthető. A gyepű a középkorban mesterségesen épített országvédő határ volt, amely lehetett árok, sövény vagy földhányás. Készülhetett felhalmozott kőből, fából, de leggyakoribb volt a fatorlasz. A behatolásra alkalmas helyeken – főleg völgyekben épült – gyepűk egységes láncolatot alkottak az ország körül. A kivezető utakon országkapuk álltak. Ezeket sokszor az irányukban levő szomszéd népről nevezték el, így volt Cseh-kapu, Német-kapu, Lengyel-kapu. A gyepű mellett, különösen az átjáróhelyek tájékán határőrnépek éltek, akik gyakran idegen, leigázott vagy a magyarsághoz csatlakozó népelemek voltak KÓSA–FILEP (1978). Ilyen népelem volt a ruszinság is. A krájnyánok elnevezés illeszkedik a többi ruszin néprajzi csoport, így a bojkó, a hucul és a blyácha tájszólás és földrajzi elterjedés alapú elkülönítéséhez, de térképi névhasználatban, mint tájí megjelenítést csak a krajnyákok és a huculok kapnak, ők a legöntudatosabb, és térben is elkülöníthtő, hagyományos ruszin etnikai csoportok. A ruszinok más etnikai csoportjai, a lemkók (lemákok), a gorjánok (gorisnyánok), a dolinyánok (nizsnyánok) térképi megjelenítése nem jellemző, egyedül a táji jellegű *Verhovina* jelentkezik. Utóbbi lakói a verhovinaiak. A *Krajnyák* területe ma *Szlovákia* és *Ukrajna* között van megosztva. Fontosabb települései: *Sztropkó [Stropkov], Homonna [Humenné], Szinna [Snina], Nagyberezna [Великий Березний / Velikij Bereznij]* és *Perecseny [Перечин / Perecsiny]*.

(4) Tisza-völgy

Magyar néprajzi táj, a máramarosi magyarság fő lakóhelye, a *Nagybocskó* és *Huszt* között fekvő települések láncolata. A táj tengelyét adó *Tisza* ma *Ukrajna* és *Románia* határa, így a települések teljes politikai megosztottságban vannak. Jelentősebb magyar lakossággal *Aknaszlatina [Солотвино / Szolotvino], Máramarossziget [Sighetu Marmaţiei], Hosszúmező [Câmpulung la Tisa], Kistécső [Teceu Mic], Técső [Тячів / Tyacsiv], Kövesláz [Piatra], Visk [Вишковј / Viskovj]* és *Huszt [Хуст / Huszt]* rendelkezik.

[972] A gyepű középkori neve vég, ez helységnevekben ma is élő megnevezés: *Végardó, Végles* stb. A XVI. századtól a vég értelme megváltozott; végek, végvár alakban a magyar és a török hódoltsági területek szélén álló határvédő várak rendszerét jelentette.

8.11. Erdély történeti-földrajzi és néprajzi nagytáj

Erdély[973] (korábban a magyarban *Erdélyország*, *Erdélység*, *Királyhágóntúl*, középkori magyar neve *Erdőelve*, románul *Ardeal*, *Transilvania*, németül *Siebenbürgen*, szláv nyelveken *Sedmihradsko*) történeti-földrajzi és magyar néprajzi nagytáj, a *Biharerdő*, a *Keleti-Kárpátok*, a *Kárpátkanyar* és a *Déli-Kárpátok* által közrefogott terület, a *Maros*, a *Nagy-Szamos*, *Kis-Szamos* és az *Olt* forrás-, ill. vízvidékén. Természetföldrajzilag az *Erdélyi-medence* és a határoló hegyvidékek, valamint a *Székely-medencesor* és a *Brassó–Háromszéki-medence* területe.

Közigazgatásilag *Erdély* a középkorban kialakult vajdaság, a Magyar Szent Korona része. Különállása egész történelme folyamán jellemző volt, 1556-tól, mint török vazallus állam, fejdelemségként, a „második" magyar haza funkcióját töltötte be. Történelme szervesen összefonódott a magyarság történetével, s egyben a magyar reformáció legfontosabb tája, ugyanakkor történelmét egész más értelmezésben magáénak tudja a románság is.

Erdély a XIII. századtól az erdélyi vajda alatt a Szent Korona részeként közigazgatásilag önálló terület, ahol 7 magyar vármegye, a székely székek és a szász székek működtek. 1556-tól török védnökséggel Erdélyi Fejedelemséggé alakították, magyar nemzeti fejedelmek kormányozták 1690-ig, amikor a Habsburgok uralma alá került KAT. (2012). 1860-ig *Erdély* a *Király-hágó*n túli részeken kívül magában foglalta a *Részek* (*Partium*) területét is, amely folytonossan változó területként tartozott hozzá.

1695-ben *Bécs*ben fölállították az Erdélyi Kancelláriát. A fejedelemséget nem szüntették meg, sőt 1765-ben Mária Terézia nagyfejedelemséggé emelte. Az 1791. évi VI. erdélyi törvénycikk kimondta, hogy *Erdély* a magyar koronához tartozik. Valójában azonban külön országrész maradt 1848-ig, amikor az 1848. évi VII. törvény egyesítette *Magyarország*gal. 1849-től ismét külön koronatartomány lett. Az 1867-ben újra egyesült Magyarországgal, amit az 1868. évi XL. tc. szentesített. Az ősi közigazgatási beosztást (magyar vármegyék, székely és szász székek) az 1876. évi 33. tc. változtatta meg, mely a *Király-hágó*n túli területeknek a hágón inneniekével azonos szervezetet adott KAT. (2012). Ezzel *Erdély* teljesen összeforrott *Magyarország* többi részével, a táj közigazgatási különállása megszűnt,

[973] *Erdély*: korai magyar neve *Erdőelve*, amelynek jelentése 'erdő előtti, erdőn túli terület'. Ennek rövidülésével alakult ki az *Erdély* név.

fogalma történeti-földrajzivá vált. Területét 1920-ban a trianoni béke román hatalom alá rendelte.

Térképészetileg a középkori határok közötti területet tekintjük *Erdély* területének és nem számítjuk hozzá sem a *Részek* (*Partium*), sem a Trianonban *Magyarország*tól *Romániá*hoz került nem középkori erdélyi területeket, de szintén nem része *Zaránd* keleti része sem. *Erdély* kartográfiailag is a *Király-hágó*nál kezdődik!

Erdély őstörténetét a magyar történettudomány nem hozza semmilyen összefüggésbe a magyarsággal, holott a táj olyan korai történelmi romokkal rendelkezik, amelyek keletkezésére az érvényben lévő történelmi közelítések mindmáig nem tudtak magyarázatot adni. Az írásos források már a Kr.e. I. évezred időszakából a szkíták és a rokon agatürszök jelenlétéről adnak bizonyságot. Ezek a nagyállattartó népek a *Kelet-európai-síkvidék*ről érkeztek az *Erdélyi-medencé*be. Kultúrájuk folytatói a Kr.e. III–II. században megtelepedett kelták voltak, őket a dákok követték. Több kutató e keleti népeket szoros kapcsolatba hozza a székelységgel, ami magyarázatot ad a székelyek homályban lévő eredetére és *Kárpátok*on belüli jelenlétükre. A keleti népek kultúrája a dákokkal ért véget *Erdély*ben, őket Kr.u. 106-ban a rómaiak igázták le. Ekkortól a táj a nyugati kultúra hatása alá került.

Erdély 106–271 között Dacia néven római provincia volt, majd a népvándorlás idején különböző népek (hunok, gepidák, gótok, vandálok, avarok, szlávok stb.) szállásterülete lett. A honfoglaló magyarság gyér bolgár–szláv lakosságot talált *Erdély*ben. A hivatalos magyar történettudomány álláspontja szerint a magyar népesség *Erdély*t a X. században az *Alföld*ről kiindulva a *Szamos, Sebes-Körös* és *Maros* völgyein bevonulva szállta meg. Ezzel a magállapítással ellentétben van az a tény, hogy a IX. században a területen dokumentáltan már volt magyar, ill. székely népesség. A XI. században az említett három folyó völgyei és a *Mezőség* összefüggő magyarlakta területek voltak. *Erdély* keleti és déli vidékei ekkor még a gyakori kun és besenyő becsapások ellen védő gyepűt és gyepűelvét alkották. A magyarság a XIII. századra fokozatosan benépesítette *Erdély* termékeny folyóvölgyeit és hegyi medencéit. Általában eljutott a bükk- és fenyőerdők övezetéig, sőt a *Székelyföld*ön a fenyőerdők övébe is betelepült.

A középkori *Magyarország*on legtovább *Erdély*ben maradt meg a királyi hatalom erős befolyása és a nagy kiterjedésű királyi birtokok. A *Maros*tól délre eső viszonylag ritkán lakott területre a XII–XIII. század folyamán a magyar királyok szász népességet telepítettek, ez lett a *Királyföld* (*Szászföld*) területe. Szászok költöztek *Beszterce vidéké*re, a *Barcaság*ba és

Erdély több városába is (*Kolozsvár, Torda, Nagyenyed*). A XI–XIII. században *Erdély* különböző pontjaira besenyők és kunok is kerültek, akik kis számban lévén hamarosan beleolvadtak a környező magyarságba. A románok a XII–XIII. században jelentek meg *Erdély*ben. Az első évszázadokban főleg a magas hegyi tájakon, a *Biharerdő*ben és az *Erdélyi-érchegység*ben, *Hunyad*ban és *Fogaras*ban telepedtek meg, majd a XIV–XVII. században újabb sűrű rajokban érkezvén dél felől *Erdély* minden vidékén megjelentek KÓSA–FILEP (1978).

A XIII–XIV. században kialakultak az erdélyi nemesi vármegyék, és a XV. századra megszilárdult *Erdély* rendi szerkezete, amely a magyar vármegyék, a székely és szász székek szövetségéből állt, és több mint négy évszázadon át közigazgatási szervezetként is érvényben volt. A középkori *Magyarország* 1541-ben bekövetkezett bukása és három részre szakadása után *Erdély* másfél száz évig önálló fejedelemségként működött, amely magyar fejedelmek kormányzata alatt laza hűbéri függésben élt az oszmán-török birodalommal. A török és a Habsburg-királyság között egyensúlyozó, belső politikai függetlenségét őrző *Erdély* ebben az időben gyakran keveredett pusztító háborúkba, amelyek elsősorban a folyóvölgyekben és alacsonyabb dombvidékeken élő magyarokat és szászokat sújtották. Az elpusztult magyar helységeikbe jórészt románok költöztek. Különösen a tizenöt éves háborúban (1591–1606) és a II. Rákóczi György lengyelországi hadjáratát megtorló török-tatár pusztításban fogyatkozott meg a magyar népesség. 1690-ben a török visszaszorítása után a Habsburgok *Erdély*t nem csatolták vissza *Magyarország*hoz, hanem fejedelemségként, ill. nagyfejedelemségként külön kormányozták KÓSA–FILEP (1978).

A magyar reformkor törekvései közt első helyen szerepelt Magyarország és *Erdély* uniója. Az egyesülést az erdélyi országgyűlés 1848-ban ki is mondta, azonban az új birodalmi alkotmány értelmében 1849–1867 között ismét külön kormányozták *Bécs*ből. 1876-ban megszüntették *Erdély* addigi közigazgatási beosztását is, a székekből és vidékekből vármegyéket szerveztek KÓSA–FILEP (1978).

Az *Osztrák–Magyar Monarchia* fölbomlásakor, 1918-ban a románok, majd 1919-ben a szászok is kimondták *Erdély* elszakadását *Magyarország*tól. A trianoni béke *Erdély*t, mint többségében románlakta területet, *Románia*nak ítélte, és jóval a történeti *Erdély* határain túl, az *Alföld* szélén húzta meg az új magyar–román államhatárt. Ennek következtében a köznyelvi szóhasználatban *Erdély* neve kiterjedt a történeti *Magyarország*tól *Románia*hoz került egész területre, amely jóval meghaladja a történeti *Erdély* területét. 1940–1944 között

Észak-Erdély és a *Székelyföld* nagy része ismét *Magyarország*hoz tartozott. A párizsi békeszerződés értelmében, jogilag 1947-től, újból *Románia* része lett.

Erdély mai magyar lakossága elsősorban a *Székelyföld*ön és az Észak-erdélyi városokban él. Jelentős számban laknak magyarok *Kalotaszeg*, *Barcaság*, a *Maros*, a *Szamos* és a *Kis-Küküllő völgyé*ben, valamint a *Mezőség*en KÓSA–FILEP (1978).

A XIX. században *Erdély* magyar népessége különböző csoportokra tagolódva érte meg. A klasszikus értelemben vett jobbágyfalvak mellett (pl. a *Mezőség*) megtalálhatók voltak szabadalmas vagy egykori kiváltságok emlékét őrző közösségek (*Székelyföld*, *Hétfalu*), kisnemesi falvak (*Hunyad*ban), „iparos" parasztok (*Torockó*) és városi parasztpolgárok (*Kolozsvár-Hóstát*). A bonyolult nemzetiségi viszonyok folytán *Erdély* különböző paraszti kultúrák (magyar, román, német) találkozásának területe KÓSA–FILEP (1978).

Erdély középkori fővárosa Gyulafehérvár volt, de a XVIII. századtól „hagyományos" fővárosa *Kolozsvár*. Legfontosabb nagyvárosai: *Dés, Szamosújvár, Beszterce, Szászrégen, Marosvásárhely, Gyergyószentmiklós, Csíkszereda, Székelyudvarhely, Kézdivásárhely, Sepsiszentgyörgy, Segesvár, Dicsőszentmárton, Nagyenyed, Torda, Gyulafehérvár, Medgyes, Nagyszeben, Fogaras, Brassó, Déva, Vajdahunyad.*

Erdély történeti-földrajzi és néprajzi nagytáj részei:

(1)Mezőség (Erdélyi-Mezőség)[974]

Magyar néprajzi táj, a *Nagy-Szamos* és *Kis-Szamos völgyé*től keleten a *Sajó [Şieu]*, *Dipsa [Dipşa], Lúc-patak [Luţul]* völgyéig, délen a *Maros* és az *Aranyos* völgyéig, nyugaton a *Biharerdő*ig terjedő, szinte kör alakú terület, fátlan, suvadásos hepehupás, forrásokban szegény vidék. A hagyomány szerint a *Mezőség* az egykori Csigle-mező, ahol a székelyek ősei, a hunok maradékai tartósan menedékre leltek. A táj középkori neve *Tóvidék* volt, amelyet eredeti, tavakkal és vizes völgyekkel szabdalt területe támaszt alá. A *Mezőség* területén a középkorban négy királyi vármegye alakult: *Belső-Szolnok, Doboka, Kolozs* és *Torda*. Ezek akkor határmegyék voltak, hosszan elnyúltak kelet felé, az *Erdélyi-medence* belsejéből a hegyekig, a gyepűkig. A megyeközpontok, az ispán várak a terület nyugati felében épültek: *Désakna*, illetve *Bálványos* vára, *Doboka* vára, *Kolozs* vára, és *Torda* vára. A magyarországi közigazgatási

[974] *Mezőség, Erdélyi-Mezőség*: neve a magyar „mező" = 'fátlan' szóból ered. A mező megnevezés a „mezős vidék" tulajdonnévi szerepben a táj természetes fátlanságára utaló beszélő név. Az „Erdélyi" előtag a más területeken lévő *Mezőség*ektől különít el; *Borsodi-Mezőség, Moldvai-Mezőség*.

átszervezéssel 1876–77-ben megszűnt a székely és szász székek autonómiája, vármegyékké alakították a *Székelyföld*et és a *Királyföld*et. Ezzel átszervezték a fenti négy „klasszikus" vármegyét is. Az eddigi területi egységek hagyományait, jellegzetességeit megőrizve, jött létre akkor a mezőségi településeket is magába foglaló *Szolnok-Doboka, Kolozs, Torda-Aranyos, Maros-Torda és Beszterce-Naszód vármegye* BARABÁS L. (2007). E közigazgatási felosztás Trianonig állt fenn, azóta a *Mezőség* Románia része. A *Mezőség* a középkorban színmagyar táj volt az ország egyik leggazdagabb, fejlett területe. A sűrűn települt magyar községek pusztulása a XVI–XVII. században indult meg, ezt a folyamatossá vált háborús állapotok, főképpen a harmincéves háború (1618-1648) okozta. A románok ekkor kezdtek beköltözni nagyobb számmal területére, s ez a beáramlás a XIX. században is folytatódott, majd Trianon után felgyorsult. Ma a *Mezőség* magyar lakossága szigetcsoportszerűen szétszóródva, román falvak közé ékelődve él. A *Mezőség*en ma mintegy 300 magyarok, románok és szászok lakta község található KÓSA–FILEP (1978). A városok jobbára csak a permeken helyezkednek el. Táncairól és viseletéről híres a táj legnépesebb települése, *Szék [Sic]* az egykori mezőváros, a hozzá közeli *Ördöngösfüzes [Fizeşu Gherlii], Szépkenyerűszentmárton [Sânmartin]* és *Magyarpalatka [Pălatca]*. Jeles települések még *Mezőbánd [Band], Mezőpanit [Pănet], Nagysármás [Sărmaşu], Kolozs [Cojocna], Magyarszovát [Suatu], Mezőmadaras [Mădăraş], Pusztakamarás [Cămăraşu]* és *Szabéd [Săbed]*, amelyek magyar lakossága meghaladja az ezer főt. Többségben azonban a *Mezőség*en elöregedett falvakat találunk, amelyek magyar népessége nem éri el a száz főt. Nevezetes vásáros helyei voltak *Nagysármás [Sărmaşu], Mócs [Mociu], Búza [Buza], Uzdiszentpéter [Sânpetru de Câmpie], Mezőbánd [Band]*. A *Mezőség* magyar népi kultúrájában elkülöníthető az „igazi Mezőség", más néven: a *Belső-Mezőség*. Ez a nagyjából kör alakú *Mezőség*nek a központi magja, középső falucsoportja: *Katona [Cătina], Melegföldvár [Feldioara], Búza [Buza], Gyeke [Geaca], Feketelak [Lacu], Mezőszentmihály [Sânmihaiu de Câmpie], Mezőköbölkút [Fântâniţa], Mezőkeszű [Chesău], Budatelke [Budeşti], Magyarpalatka [Pălatca], Vajdakamarás [Vaida-Cămăraş], Pusztakamarás [Cămăraşu]*. A *Belső-Mezőség* nagyjában-egészében megegyezik az egykori *Tóvidék*kel, illetve azt is magába foglalja. A *Tóvidék* név napjainkra elhalványult, a magyarság fogyásának következményeként is. Ettől a központi *Tóvidék*től jóval délebbre elterülő települések megnevezésére (*Mezőzáh [Zau de Câmpie], Mezőszengyel [Sânger]* és környéke) fel-felbukkan az *Alsó-Tóvidék* név is. A *Belső-Mezőség*hez viszonyítva, azt valamiféle központnak tartva, a széleken húzódó területekre-településekre gyakran

használják a *Mezőség pereme* megnevezést. A *Belső-Mezőség* elzártabb falvaihoz viszonyítva a peremterületek szorosabb kapcsolatot tartottak a környező néprajzi vidékekkel, több az átmeneti jelenség a székelység kultúrája vagy *Kalotaszeg* felé, kultúrájuk polgárosultabb, minden tekintetben színesebb. Ha a *Mezőség* körvonalait és belső tagolódását koncentrikus körök formájában próbáljuk megjeleníteni, akkor az első körben a *Belső-Mezőség* kapna helyet, a másodikban a peremterületek (nyugati, északi, keleti, déli részek), a harmadikban a *Mezőség* szélei vagy vele határos vidékek. Az óra járásával azonos irányba haladva, ezek: a *Nagy-Szamos mente, Lápos mente, Sajó mente, Beszterce vidéke, Szászrégen környéke, Felső-Maros mente, Maros mente, Marosszéki-Mezőség, Ludas környéke, Torda vidéke, Erdőalja, Borsa völgye, Kis-Szamos mente* BARABÁS L. (2007). Térképészetileg a *Mezőség Kis-Szamos–Maros–Aranyos–Sajó* által közrefogott táj neveként jelenik meg általában. Megfelelően nagy méretarányban a fent felsorolt néprajzi tájak ábrázolása szükséges.

(2) Szamos mente[975]

Magyar néprajzi tájak összefoglaló neve a *Kis-Szamos* és *Nagy-Szamos* mentén az *Erdélyi-Mezőség* északi és nyugati peremén. Két külön részből álló táj KÓSA–FILEP (1978). A *Nagy-Szamos mente* a *Retteg* és *Bethlen* környéki, a *Kis-Szamos mente* a folyó *Kolozsvár* alatti szakasza mentén a *Nagy-Szamos* torkolatáig terjedő magyarlakta községeket foglalja magába. Mindkét táj magyar lakossága ma románokkal vegyesen lakik. A *Szamos mente* korábban közigazgatásilag Belső-Szolnok és Doboka vármegyékhez, majd Szolnok-Doboka vármegyéhez tartozott KÓSA–FILEP (1978). A *Szamos mente* tájnév egyes forrásokban a *Szamos* folyó *Zsibó*tól a *Szamoscikói-szoros*ig terjedő szakasza mentén fekvő települések láncolatára terjed ki. Térképi ábrázolásban ennek bemutatása is jelentkezik, főképpen akkor, ha a *Kis-Szamos mente* és a *Nagy-Szamos mente* nevek is felkerülnek a térképre.

(3) Nagy-Szamos mente

Magyar néprajzi táj, a *Nagy-Szamos* mentén fekvő, főképpen *Retteg* és *Bethlen* környéki magyarlakta településeket foglalja magába. A táj a *Kis-Szamos–Nagy-Szamos* egyesülésének közelében fekszik, ezért a néprajzi irodalomban gyakran *Szamos mente* néven összevonják a *Nagy-Szamos mente* és *Kis-*

[975] *Szamos mente*: névadója a *Szamos* folyó.

Szamos mente tájakat. Térképi ábrázolásban a kettőt mindig különválasztjuk és a két folyó mentén szerepeltetjük. Táji központja *Retteg [Reteag]* és *Bethlen [Beclean]*, a környezetében fekvő fontosabb magyar helységei: *Baca [Baţa], Árpástó [Arpasteu], Szentmargita [Sânmărghita], Magyardécse [Cireşoaia]*. A *Nagy-Szamos* felső völgyének magyar helysége *Magyarnemegye [Nimigea de Jos]*, s ide számítják a *Sajó* mentén fekvő *Somkerék [Şintereag]* helységet is. A táj Trianon óta Romániához tartozik.

(4) Kis-Szamos mente

Magyar néprajzi táj a *Dés, Szamosújvár* és *Kolozsvár* környéki magyarlakta községeket foglalja magába, így a táj a *Kis-Szamos* folyása mentén a torkolattól *Kolozsvár*ig terjed. A *Kis-Szamos mente* központjai *Kolozsvár [Cluj-Napoca], Szamosújvár [Gherla], Dés [Dej]*. Jelentős magyarok lakta helységei: *Bonchida [Bonţida], Kisiklód [Iclozel], Kérő [Băiţa]*. A táj Trianon óta Romániához tartozik.

(5) Sajó mente[976]

Magyar néprajzi táj, az *Erdélyi-Mezőség* része a *Sajó* folyó felső középső szakasza mentén. Néprajzilag átmenetet képez a *Beszterce-vidék* egykori szász etnikai tömbje és a *Mezőség* magyar települései között. A táj a középkorban színmagyar vidék volt, középkori templomainak falán festett Szent László-legenda örökíti meg az 1068-ban *Kerlés*nél lezajlott csatát; itt győzte le László – akkor még herceg – a betörő kunokat. E jeles történeti esemény okán *Kerlés* zarándokhellyé lett, a reformátussá válásig jelentős kultuszhely volt. Erre mondatöredékek és néhány történelmi emlék utal. A XV–XVII. századi gyakori háborús körülmények miatt a *Sajó mente* magyarsága is megfogyatkozott, majd a XVIII. századtól egyre gyorsuló román beköltözéssel folyamatosan csökkent. Így a református magyarság mellett az ortodox románság másodlagos betelepülőként jelentősen előre tört a vidéken. Különleges *Zselyk* esete, mivel kipusztult középkori szász lakosainak helyére a tizenöt éves háború után evangélikus magyarok költöztek MAGYAR Z. 2011 [p. 97.]. Nyolc községet számítnak a *Sajó mente* területéhez: *Nagysajó [Şieu], Zselyk [Jeica], Sófalva*[977] *[Sărata], Sajómagyarós [Şieu-Măgheruş], Cegőtelke [Ţigău], Kerlés [Chiraleş], Sajószentandrás [Şieu-Sfântu], Sajóudvarhely [Şieu-Odorhei], Somkerék [Şintereag]*.

[976] *Sajó mente*: névadója a *Sajó* folyócska. *Sajó* folyó van a *Felvidék*en is, de több *Sajó* alaptagú helységnév is létezik.
[977] *Sófalva* 1968 óta *Beszterce* város része.

(6) Lápos mente, Lápos völgye, (Lápos-vidék)[978]
Magyar néprajzi táj, az *Erdélyi-Mezőség* kistája, a *Lápos* folyó felső folyásának vidéke. Szinte szabályos kör alakú tájat a *Lápos* hegység, a *Széples* és az *Ilosvai-hegység* határolja. A vezérek korában már gyér magyar lakosságú terület a XVIII. században javarészt románná vált. Városi központja *Magyarlápos [Târgu Lăpuş]*, itt magyar lakosság is él. Legnagyobb magyarok lakta települése a *Lápos* hegység tövében fekvő *Erzsébetbánya [Băiuţ]* és a *Magyarlápos*hoz tartozó *Domokos [Dămăcuşeni]*.

(7) Felső-Maros mente[979]
Magyar néprajzi táj, az *Erdélyi-Mezőség* kistája. A *Szászrégen*től északra fekvő hat magyar lakosságú település alkotta táj. Vásáros központja *Szászrégen [Reghin]*, hat települése: *Marosvécs [Brâncoveneşti], Magyaró [Aluniş], Disznajó [Văleni de Mureş], Holtmaros [Lunca Mureşlui], Marosfelsőfalu [Suseni]* és a *Maros*tól távolabb fekvő *Fickópataka [Fiţcău]*.

(8) Maros mente (Maros tere)[980]
Magyar néprajzi táj, a *Maros* két partján *Marosszék* területén fekvő települések összefoglaló neve. A *Maros* 25 kilométeren át folyik *Marosszék* területén. A nyugati oldalon *Udvarfalva [Curteni], Marosszentanna [Sântana de Mureş], Marosszentkirály [Sâncraiu de Mureş], Náznánfalva [Nazna], Csittszentiván [Sântioana de Mureş]* és *Kerelősóspatak [Şăuşa]* a határa, keleten a *Nyárád menti dombság* vízválasztója, *Székelykál [Căluşeri], Csejd [Cotuş], Marosagárd [Poieniţa], Kebele [Sânişor], Székelybós [Bozeni], Székelykakasd [Vălureni]*[981] és *Nyárádtő [Ungheni]* határolja. Területén fekszik *Marosvásárhely [Târgu Mureş]* és *Marosszentgyörgy [Sângeorgiu de Mureş]*. A táj lakossága javarészt magyar.

(9) Székely-Mezőség[982]
Magyar néprajzi táj, *Marosszék*nek a *Mezőség*be benyúló területe. A *Maros*tól északra eső háromszög alakú terület a *Komlód* patak vidékén. Az *Istentó [Iştan-Tău], Mezősámsond [Şincai], Kislekence [Lechincioara], Bazed*

[978] *Lápos mente, Lápos-vidék*: névadója a *Lápos* folyó, amely a *Szamos* jobb oldali mellékfolyója.
[979] *Felső-Maros mente*: a név jelentése 'a feljebb lévő marosi vidék'.
[980] *Maros mente, Maros tere*: jelentése 'a Maros vidéke'.
[981] *Székelykakasd* korábbi román neve *Cocoşi* volt.
[982] *Székely-Mezőség*: jelentése 'a Mezőség székelyföldi része'.

[Bozed], Mezőfel [Câmpeniţa], Mezőcsávás [Ceaş de Câmpie], Galambod [Porumbeni], Mezőszabad [Voiniceni], Harcó [Hărţău], Kerelősóspatak [Şăuşa], Uraly [Oroiu], Hidegvölgy [Valea Rece] települések által közrezárt terület, s a benne lévő falvak tartoznak hozzá. Lakosságának többsége magyar. Központja *Mezőbánd [Band]* MAROSSZÉK (2012).

(10) Beszterce-vidék (Beszterce vidéke) [németül: *Nösnerland, Bistritzer Distrikt*]
Történeti-földrajzi táj, az egykori *Beszterce-vidék* szász igazgatási egység területe. Északon *Máramaros*, keleten *Moldva*, délen az egykori *Doboka*, nyugaton az egykori *Belső-Szolnok vármegye* és a *Naszód-vidék* határolja. Természetföldrajzilag a *Borgói-havasok* és a *Kelemen-havasok* által közrezárt terület a *Borgó* és a *Beszterce* folyók vízvidéke. A kezdetektől magyarlakta vidék volt. Az Árpád-korban a *Szamos völgyén*, *Radnán* és a *Radnai-hágón* át, ill. a *Beszterce völgyén* és a *Borgói-hágón* keresztül fontos út vezetett *Kunország (Kumánia)*, a későbbi *Moldva*, majd tovább *Oroszország* felé. A XII–XIII. században szászokat telepítettek le *Beszterce* és a *Sajó* völgyében, ill. *Beszterce* és *Radna* városában. Ezzel egyidőben kaptak letelepedési jogot a szászok a számukra kialakított királyi kerületben a *Királyföld*ön (*Szászföld*ön) is. A radnaiak művelték a középkori *Magyarország* legfontosabb ezüstbányáit a XIII. században. A *Beszterce-vidék Beszterce* környékéből, a vele 1330 körül egyesített Királyi kerületből állt, amely eredetileg *Doboka vármegyé*hez, ill. *Radna* Belső-Szolnok vármegyéhez tartozott. A XIV–XV. században a virágkorát élő *Beszterce-vidék* szász településeinek száma elérte a százat, majd ezután számuk fokozatosan csökkent. 1530–42 között a moldvai vajda, 1602-ben Giorgio Basta császári tábornok rablóhadjárata, a XVI–XVII. században az ismétlődő török és tatárdúlások, az azokat követő éhínség és pestisjárványok miatt falvai elnéptelenedtek, a *Beszterce* városába költöző szászok helyére keletről tömegesen telepedtek be románok. 1870-ben a magyarországi közigazgatás átszervezésekor és a nemesi vármegye helyébe lépő törvényhatósági vármegye bevezetésekor *Beszterce-vidék* korábbi kiváltságait és autonómiáját eltörölték, és 1876-ban az újonnan szervezett *Beszterce-Naszód vármegyé*be osztották területét. 1920-ban a trianoni béke értelmében *Beszterce-Naszód vármegye* teljes területe, így a *Beszterce-vidék* is *Romániá*hoz került. Fontosabb települései: *Beszterce [Bistriţa], Jád [Livezile], Nagydemeter [Dumitra], Alsóborgó [Josenii Bârgăului], Borgóprund [Prundu Bârgăului], Borgótiha [Tiha Bârgăului]*.

(11) Erdőalja[983]

Magyar néprajzi táj az *Erdélyi-Mezőség* nyugati peremén *Kolozsvár*tól keletre. A *Kolozsvár* és *Torda* között, az országút két oldalán 10–15 km mélységben elterülő magyar népességű táj évszázadokon keresztül *Erdély* egyik „szívkamrájaként" e két nagy multú település „agglomerációs" övezete lehetett, olyan kistáj, amelynek lakói mind a városok közelségét, mind az ott vezető kereskedelmi útvonal adta lehetőségeket előnyükre fordíthatták. A XVI-XVII. században azonban éppen ez a kedvező földrajzi adottság lett a vidék magyarságának veszte, hiszen nem volt olyan hadjárat, amely elkerülte volna, s így a XVIII. századra alig maradt helysége, amely ne fogadott volna be románokat a pusztuló magyarság helyébe MAGYAR Z. 2011 [p. 97.]. Így lett mára a táj lakossága vegyesen magyar és román. *Erdőalja* fontosabb helységei *Györgyfalva [Gheorghieni] és Kolozs [Cojocna]*, további települései: *Ajton [Aiton], Kolozsbós [Boju], Kolozspata [Pata], Dezmér [Dezmir], Bodrog [Bodrog], Kolozskara [Kara]*. A táj Trianon óta *Románia*hoz tartozik.

(12) Erdélyi-Erdőhát *(Erdőhát)*

Magyar néprajzi táj *Kolozsvár* és *Dés* között, a *Kis-Szamos* bal partján elterülő dombvidék elhalványult elnevezése. Természetföldrajzilag keleten a *Kis-Szamos*, északon a *Szamos*, nyugaton a *Meszes* hegység határolja, dél felé *Kalotaszeg*gel összemosódó határt mutat, határként a *Nádas-patak* jelölhető ki. A táj magyarsága a nyugatról a *Kis-Szamos*ba torkolló völgyekben épült falvakban él, a *Szamos* völgyének hadiútja mentén fekvő falvakból a magyarság a XVIII. század végére kihalt. A három egykori vármegye, *Kolozs, Doboka, Belső-Szolnok* területén végighúzódó *Erdélyi-Erdőhát* a XIV–XV. században még túlnyomórészt magyarlakta táj volt, amit az is jelez, hogy ez a vidék volt Budai Nagy Antal 1437-es felkelésének a törzsterülete. A XX. század végére már csak mintegy húsz református falu adja az *Erdélyi-Erdőhát* magyar településeit, ezek között is egyetlen magyar többségű van; *Kide [Chidea]*. A táj déli részén, a *Kalotaszeg*gel érintkező részeken főként kisnemesi eredetű falvak fekszenek: *Bodonkút [Vechea], Magyarmacskás [Măcicaşu], Felsőtök [Tiocu de Sus], Esztény [Stoiana]*, egyes *Borsa-völgy*i települések. Ezek az elmúlt évszázadokban főként a hasonló adottságú kalotaszegi falvak felé tekintettek, *Szucság [Suceagu], Szomordok [Sumurducu], Nádaskóród [Curuşu], Nádasberend [Berindu]* voltak „párjaik". A *Nádas* északi mellékvölgyében fekvő *Magyarnádas [Nădăşelu]*,

[983] *Erdőalja*: a név jelentése 'erdővel benőtt térszín oldala, lába'.

Magyarsárd [Şardu], *Magyarszentpál [Sânpaul]*, *Nádasszentmihály [Mihăieşti]* magyarságának kipusztulásával azonban megszűnt az az etnikai folyosó, amely az erdőháti falvakat *Kalotaszeg*gel összekötötte. A *Kolozsvár*tól északra fekvő, néhány lelkes *Fejérd [Feiurdeni]* száz éve még népes egyházközséget alkotott, az ottani magyarság drámai mértékű leapadása a falu félreeső voltával csak részben magyarázható. A *Fejérd*del északi irányban határos *Borsa völgye* máig is az *Erdélyi-Erdőhát* legmagyarabb vidéke MAGYAR Z. 2011 [p. 190.]. A *Lózsárd* völgyétől *Dés*ig terjedő falucsoport maradék magyar közösségei *Nagyiklód [Iclod]*, *Girolt [Ghirolt]*, *Ormány [Orman]*, *Néma [Nima]*, mint azt a középkori eredetű templomromok mutatják, a XX. században enyésztek el. A *Szamosújvár*hoz közeli *Kérő* magyar közössége még ugyancsak erdőháti településnek számít, a sóbányászok által alapított *Désakna* és az ugyancsak *Dés* melletti *Déscichegy* azonban már inkább a *Felső-Szamos mente* része MAGYAR Z. 2011 [p. 192.]. Az *Erdélyi-Erdőhát*at alkotó négy fő völgy közül három egymástól alig néhány kilométernyi eltéréssel torkollik a *Kis-Szamos* völgyébe. Ezek az *Alparéti-völgy*, a *Lozsárd völgye*, a *Lóna völgye* és a *Borsa völgye*.

(13) Alparéti-völgy[984] *(Deberke völgye*[985]*)*

Magyar néprajzi táj az *Erdélyi-Erdőhát* része. *Déscichegy*nél nyílik a *Szamos*ra az *Alparéti-völgy*. Középkori magyarsága a XXI. század elejére rendkívüli mértékben megfogyott, egyedül *Radákszinyé*n él még másfél tucat református lélek, a szomszédos *Mányá*ról és *Alparét*ről pedig a XX. század végén halt ki az utolsó magyar. E vidék volt a Budai Nagy Antal-féle parasztfelkelés törzsterülete; az *Alparét* felett emelkedő 689 m magas *Bábolna-hegy*en gyülekeztek a felkelők, akik ott védelmi célból szekértábort építettek MAGYAR Z. 2011 [p. 192.].

(14) Lózsárd völgye[986]

Magyar néprajzi táj az *Erdélyi-Erdőhát* része. A *Lózsárd-patak* völgyét a nyelvtörténeti kutatások tanúsága szerint a XVII. századig kizárólag magyarok lakták. A völgy alsó részén manapság már csak románok élnek, *Tötör*ben *[Tioltiur]* az emlékezettel elérhető időben halt ki az utolsó magyar. A völgy

[984] *Alparéti-völgy*: névadója *Alparét* (román neve *Bobâlna*) község. A helység nevét a XIV. században említik *Olpreth*, majd *Alpret* névvel.
[985] *Deberke völgye*: névadója a *Deberke* patak, amely *Alparét* községen is keresztülfolyik.
[986] *Lózsárd völgye*: névadója a *Lózsárd* patak. A völgyben fekvő *Lózsárd* helység középkori névformái: *Lusad, Lusat, Losad, Losard, Lozard, Rosald*.

felső részének egymáshoz közel fekvő négy, vegyes nemzetiségű településén, *Felsőtök [Tiocu de Sus]*, *Alsótök [Tiocu de Jos]*, *Magyarszarvaskend [Corneşti]*, *Esztény [Stoiana]*, mindegyiknek középkori temploma van, kicsiny magyar közösségek léteznek.

(15) Lóna völgye[987]

Magyar néprajzi táj az *Erdélyi-Erdőhát* része. A *Lóna* patak *[Lonea]* mentén épült fel a X. században *Doboka [Dăbâca]* vára, ahol a környező falvak, *Bádok [Bădeşti]*, *Kide [Chidea]*, *Magyarderzse [Dârja]* népe teljesített szolgálatot. Mára nagyobb magyar közösség a *Lóna völgyé*ben *Kendilónán [Luna de Jos]*, valamint a völgy egy félreeső szegletében, *Magyarköblös*ön *[Cubleşu Someşan]* maradt fenn MAGYAR Z. 2011 [p. 192.].

(16) Borsa völgye[988]

Magyar néprajzi táj az *Erdélyi-Erdőhát* területén, a *Kolozsvár*tól északra eső vidék, a *Kis-Szamos*ba ömlő *Borsa [Borşa]* patak és mellékvizeinek mente. *Erdély* legkorábban magyarlakta tájai közé tartozik. Ma nagyobbrészt románok, kisebbrészt magyarok lakják KÓSA–FILEP (1978). Vásáros központjai *Kolozsborsa [Borşa]* és *Páncélcseh [Panticeu]*. Jelentősebb magyarlakta falvai: *Kide [Chidea], Válaszút [Răscruci], Bádok [Bădeşti], Csomafája [Ciumăfaia], Magyarfodorháza [Fodora]*.

(17) Hóstát, Hóstátok[989]

Magyar néprajzi táj *Kolozsvár* területén, a város keleti, északkeleti és nyugati része felé eső külvárosok mezőgazdasággal és kertészettel foglalkozó magyar lakosainak lakóhelye. E városrészben éltek a hóstátiak, akik nevüket a külvárosok hóstát, hóstátok (más néven hustác, hóstya) neve után kapták. A középkor végén a városok kerítésén és a védműveken, sáncokon kívül keletkeztek a külvárosok, amelyek neve *Kolozsvár*on *Hóstátok* volt. Lakói, mivel a város tulajdonában levő telkeknek nem voltak tulajdonosai, mint zsellérek polgárjoggal nem rendelkeztek. A várárok közelében

---

[987] *Lóna völgye*: névadója a *Lóna* patak. A völgyben fekvő település *Kendilóna*, amelynek középkori névalakja *Lona, Lonya*, nevét szintén a patakról kapta. (A Kendi előtag családnév, egykori birtokosára utal.)

[988] *Borsa völgye*: névadója a *Borsa* patak, amelynek neve összefügg a *Borzsa, Borsova, Borsava, Borsod* földrajzi nevekkel, melyek mind egy név különféle változatai. E névalakok ismeretében azon ritka eset látható, amikor a magyar nyelvben egy tőröl fakadó név még a XXI. században is többes névalakokkal van használatban. A *Borsa* alapja személynévi eredetű lehet.

[989] *Hóstát, Hóstátok*: a név a német „Hochstadt” = ’felső város’ név magyarosan ejtett változatából keletkezett. A név a „hóstátiak” vagyis ’felsőváros lakók’ németből keletkezett elnevezéséből ered.

tartozéktelepüléseket vagy önálló falvakat alkottak. Lakosságuk kezdettől szőlő- és földművéléssel, marhatenyésztéssel és fuvarozással foglalkozott. A hóstátiak ősei a XVI–XVII. században, a gyakran dúló háborúk elől menekültek *Kolozsvár*ra, de vonzotta is őket a város, ahol terményeiket eladhatták, és munkájukra is szükség volt. A hóstátiak különböző tájakról verődtek össze. Sokan költöztek a hóstátokba székelyek, kalotaszegi, szilágysági, *Szamos* menti és mezőségi magyarok, sőt a hagyomány szerint a XVII. század elején hajdúkat is telepítettek közéjük. A XVIII–XIX. század folyamán állandóan gyarapodtak ifjabb bevándorlókkal, és sajátos, a városi piachoz alkalmazkodó paraszti kultúrát alakítottak ki. Városrészenként szerveződött közösségi életük, és szokásaikat, népi öltözetüket a nagyvárosban is, a XX. század második feléig, viszonylag elkülönülten megtartották KÓSA–FILEP (1978).

(18) Kalotaszeg[990]

Magyar néprajzi táj *Erdély* nyugati részén, a *Király-hágó* és *Kolozsvár* között. Délen a *Gyalui-havasok*, nyugaton a *Kalota-havas* és a *Meszes-hegység* vonulatai fogják közre. Területét a *Sebes*, *Kalota*, *Almás*, *Nádas* és *Kapus* patakok és mellékvizeik szabdalják, de itt ered a *Sebes-Körös* is. A tájat természetföldrajzi értelmezésben kismedencék sora alkotja: *Marótlakai-medence*, *Székelyjói-medence*, *Bocsi-medence*, *Méregjói (Meregyói)-medence*. *Kalotaszeg* a *Gyalu* és *Jára* között húzódó út mentén fekvő, népi kultúrájában hasonló néhány községgel együtt mintegy negyven, egészben vagy részben magyarlakta falu területét jelenti. *Kalotaszeg* parasztsága elsősorban földművelésből élt, de sovány földjei miatt foglalkozott fakitermeléssel, szarvasmarha-tenyésztéssel, háziiparral is KÓSA–FILEP (1978). *Kalotaszeg* több jól elhatárolható területre oszlik: a *Gyalui-havasok*, a *Sebes-Körös* és a *Kalota-havas* határolta terület a *Felszeg*. Az *Almás-patak* völgyében húzódik *Alszeg*. A *Nádas* patak völgyében fekvő falvak alkotják *Nádas mente* területét. A *Kapus* patak völgye adja *Kapus mente* vidékét. Sokszor külön tájegységnek veszik a *Jára mente* területét. A XVI. században még élt a hajdani egységes *Kalota-vidék* neve a *Nagyvárad* melletti *Kiskalota* és a *Sebes-Körös* bihari völgyében húzódó *Középkalota* tájnevekben. Ekkor még csupán a *Bánffyhunyad* alatt összeömlő *Körös* és *Kalota* patakoktól közrefogott kis háromszögletű területet hívták *Kalotaszeg*nek. A X–XII. században *Alszeg* és a *Felszeg Bihar* vármegyéhez tartozott, és a váradi püspökség kalotaszegi főesperességét

[990] *Kalotaszeg*: névadója a *Kalota* patak.

alkotta KÓSA–FILEP (1978). A *Felszeg*re a XIX. századtól kezdtek betelepülni románok, de *Kalotaszeg* más vidékein is be-betöredezett a magyar népterület. A táj Trianonban *Romániá*hoz került. *Kalotaszeg* központja, vásáros helysége *Bánffyhunyad [Huedin]*. Nevezetes falvai: *Felszeg*en *Gyerővásárhely [Dumbrava], Kőrösfő [Izvorul Crişului], Magyarvalkó [Văleni], Kalotaszentkirály [Sâncraiu], Alszeg*en *Váralmás [Almaşu], Nádas mentén Magyarvista [Viştea]* és *Méra [Mera], Kapus mentén Magyargyerőmonostor [Mănâstireni]* és *Magyarkapus [Căpuşu Mare]*, a *Jára mentén Magyarléta [Liteni]*.

(19) Székelyföld[991]

Magyar néprajzi táj, a székely népesség lakóhelye, változatos felszínű terület. Folyó- és patakvölgyek, folyómenti síkságok, hegyi medencék és hegyvonulatok tagolják. Ennek következtében az egykori székek jelezte nagyobb tájakon belül több kisebb táj is található a *Székelyföld*ön. Jól elkülönülő medencék *Gyergyó* és *Kászon*, jellegzetes folyómenti tájak *Nyárád mente, Nyikó mente, Homoród mente, Maros mente*. Természeti adottságokról vette nevét az *Erdővidék*, a *Sóvidék* és *Szikonyország*. Vallási különállásra utal a háromszéki és a marosszéki *Szentföld*. Újabb tréfásízű neve a *Nyárád mente* zöldségtermelő vidékének a *Murokország* KÓSA–FILEP (1978).

A székelyek magyar néprajzi csoport *Erdély* délkeleti részében a *Székelyföld*ön. Eredetük, származásuk nagyon megosztja a magyar tudományos életet. Az akadémiai néprajz-, nyelv- és történettudomány nem tud választ adni eredetükre, ugyanakkor a hagyományos magyarázatokat, a mondák és a néphagyomány adta eredetetmagyarázatot a tudományosság alapján elutasítja. Krónikáink és a székely néphagyomány szerint a székelyek Attila hun népének Csaba királyfi vezetésével a *Kárpát-medencé*be – a mezőségi Csigle-mezőre – visszatért utódai. „A székelyek, akik előbb Attila népe volt” – olvassuk *Anonymus*nál, *Kézai Simon* pedig ezt írja: „3000 hun visszatért Pannóniába… és Árpád idejéig a Csigla-mezőn (*Mezőség*ben) maradtak és ott magukat nem hunoknak, hanem székelyeknek nevezték”. A székelyek a honfoglaló magyaroknak felajánlották szolgálataikat, tehát nem meghódított, hanem szövetséges nép, amely egyezménnyel csatolta magát a honfoglaló magyarsághoz KISZELY (2012). Az akadémiai álláspont szerint eddig sem a hun, sem a tudományos módszerekkel bizonyító besenyő, avar, kazár, bolgár eredetet feltevő elméletek nem nyertek igazolást a történetkutatásban KÓSA–

[991] *Székelyföld*: névadója a székely nép, amely a magyar egyik ága.

FILEP (1978). Latin nyelvű krónikáink először a 1116. évi *Olsava* melletti és az 1146. évi *Lajta* menti csatában említik a székelyeket, mint akik a besenyőkkel együtt a magyar sereg elővédjei voltak. Ez a körülmény arra vall, hogy a székelyek alapnépessége később csatlakozhatott a magyarsághoz annak védelmét kérve és a török népek korabeli szokása szerint hadbavonuláskor segédcsapatokat (elővéd-utóvéd) alkottak KÓSA–FILEP (1978). Nevük latinos „sicul" szó formájában először a XI. század végén, magyar formájában (székely, zekel) pedig csak a 1334-től ismert. A helytörténeti adatok arra utalnak, hogy a székelység a XI–XII. században a nyugati és a keleti gyepük védelmét látta el KISZELY (2012). Az okleveles emlékek és a földrajzi nevek bizonysága szerint és Árpád-korban az ország különböző vidékein, elsősorban a gyepüvonalak közelében éltek székelyek: *Baranya, Szerém, Temes, Szabolcs, Abaúj, Gömör, Bars, Moson, Fejér, Tolna* vármegyékben, valamint nagyobb számmal a morva határszélen, *Pozsony vármegye* hegyentúli részén, *Sasvár* közelében, ill. *Bihar*ban a Körösök vidékén. Az *Erdély*be költözöttek kivételével a többiek a XIV. század végére elvesztették területi-népi különállásukat. A székelyek *Erdély*be történt betelepítése – melyet megelőzhetett szétszórt csoportjaik tömörítése – valószínűleg összefüggött a XI. században megszaporodott besenyő támadásokkal és a magyar gyepüvonalnak a *Kárpátok* vízválasztójáig történő kiterjesztésével. A bihari székelyek a X. században az *Erdély*be vezető utat őrizték. Belőlük települt a XII. század első felében *Udvarhelyszék* és *Marosszék* székelysége, akiket ekkortájt „telegdinek" neveztek, feltehetően a *Bihar* megyei *Telegd* községről. Székelyek laktak ebben az időben *Erdély* déli részén a *Nagy-Küküllő* és a *Kis-Küküllő* közén és völgyében, *Medgyes* és *Nagyselyk* környékén és a *Maros mentén*, nagyobb csoportokban a későbbi *Szászorbó, Szászsebes* és *Szászkézd* helységek közelében. Innen költöztek a XIII. század első felében a majdani *Háromszék (Sepsiszék, Kézdiszék, Orbaiszék)* területére. Ezidőtájt népesült be *Udvarhely*ből *Csík* is. Az *Erdély* nyugati részén fekvő távoli *Aranyosszék*et, a tordai várbirtok részét 1260 körül kézdi származású székelyek szállták meg. A *Székelyföld* nagy részét a székelyek letelepedésekor sűrű erdőségek borították KÓSA–FILEP (1978). Magyarok is laktak a későbbi *Székelyföld* területén, de e tekintetben is megosztott a magyar tudomány. Marosszék a már kialakult *Torda vármegye* területébe ékelődött be, tehát itt bizonyosan volt magyar lakosság, ugyanakkor őstörténetünk vizsgálói közül többen folyamatos székely jelentlétről írnak nem csak a mai *Székelyföld*, hanem *Erdély*, s a *Kárpátok*on belüli más területek esetében is. Ez a megállapítás a tudományosan elítélt hun–székely–magyar közös gyökerekhez kapcsolódik. A *Székelyföld*ön kilalakult

önigazgatási területen a székelyek hagyományos nemzetségi szervezetben éltek, törzsenként 6–6 nemre, a nemek 4–4 ágra oszlottak. A nyelvföldrajz tanulsága szerint a nem egységes nyelvjárásuk több jellegzetességében azonosságot mutat a magyar nyelvterület távoli pontjainak népnyelvével, így vannak hasonlóságok a *Csallóköz*, *Dél-Dunántúl, Dél-Alföld, Felső-Tiszavidék, Abaúj* területén beszélt magyarral KÓSA–FILEP (1978). A székelyek mindig magyarok voltak, nyelvük a legősibb magyar nyelv jellegeit őrzi; az ősi magyar írás a „székely rovásírásban" náluk maradt meg legtovább KISZELY (2012).

A mai lakóterületüket megszálló székelyek elsősorban életmódjukban különböztek a magyarság más csoportjaitól. Nagy tömegükben szilaj vagy félszilaj állattartással foglalkoztak. A keleti és délkeleti határok védőiként nem kerültek földesúri fennhatóság alá. Az egyházi tizedet állatban fizették és az egész középkorban „ökörsütés"-sel rótták le időszakos adójukat a királynak, azaz a király koronázása, házasságkötése és első fia születése alkalmából meghatározott rend szerint ökröket adtak az uralkodónak és azokra a székely székek bélyegét sütötték rá. A végső letelepedés után teljes erővel megindult a székelyek között a földművelés fejlődése. A korábban áganként közösen használt földet és erdőt a faluk fölosztották egymás között és falusi földközösségekben kezdték használni. A letelepedést követően, az eredetileg egyformán szabad jogi állapotot – a tisztségeket gyakran változó, választott tisztségviselők viselték –, vagyoni tagozódás okozta differenciálódás kezdte fölváltani. Korán kialakultak jelentős állat-magántulajdonok. Az erdőirtással nyert szabad földek és a gyakori hadjáratok eredményezte hadizsákmány elősegítette a székely társadalom rétegződését. Kialakultak a székely nemesek (primorok), a lovon hadba vonuló lófők és a gyalogosan harcoló közszékelyek rétegei KÓSA–FILEP (1978).

A XIV–XV. században megszűnt az Árpád-korban kialakult székely nemzetségi szervezet. Helyét területi egység, a hét székely szék egyeteme[992] foglalta el, melynek élén a székely ispán állt. 1300 körül már mezőváros volt a mai *Marosvásárhely*[993] elődje és a XV. század első harmadában minden székben volt egy-egy szabadalmas város. A népesség szaporodásával a székek is osztódtak. 1390-ben *Kászon* elszakadt *Csík*tól, de csak Mátyás királytól nyert szabadalomlevéllel gyakorolhatta önálló jogait. *Sepsiszék*től 1395–99-ben vált el *Miklósvárszék*. *Gyergyó*nak *Csík*tól való különállásáról 1466-ból származik az első említés. A XVI. században vált el *Udvarhelyszék*től *Bardóc* fiúszék és

[992] Universitas Siculorum septem sedium Siculicalium
[993] *Marosvásárhely* középkori neve *Székelyvásárhely* volt.

Keresztúr fiúszék. Közben a székelyek 1437-ben a kápolnai unióban a magyar nemességgel és a szászokkal, mint *Erdély* egyik rendi nemzete szövetségre léptek és ezzel századokra beépültek a feudális *Erdély* rendi szervezetébe. A székelyek vagyoni tagolódása a XV. század folyamán egyre inkább mélyült és 1465-ben a közrendűek első felkeléséhez vezetett. A XV–XVI. század folyamán a nincstelen székelyek közül mind többen álltak önként jobbágynak. 1562-ben az új adók és a régi szabad állapotot sértő jogtalanságok ellen felkelés tört ki, melyet János Zsigmond kegyetlenül levert és büntetésből a közszékelyeket megfosztotta a kollektív szabadságtól. Együttesen fejedelmi jobbágyokká tette őket, a magánbirtokokon lakók pedig földesúri jobbágyokká lettek. A XVII. században az erdélyi fejedelmek, hogy megnyerjék a székelyek jelentős hadierejét, többször visszaállították és megerősítették az ún. „székely szabadságot", de a székelység nagyobb része megmaradt jobbágysorban egészen a 1848-as jobbágyfelszabadításig. A XVII. század folyamán a korábban elszakadt fiúszékek ismét egyesültek az anyaszékekkel és kialakult *Háromszék Sepsiszék, Orbaiszék* és *Kézdiszék* egyesüléséből KÓSA–FILEP (1978).

Székelyföld népességéből a XVII–XVIII. században rajzottak ki sokan a legelőt keresni a *Gyimesi-szoros*ba, ők lettek a gyimesi csángók, ill. *Borszék* és *Bélbor* zárt hegyi medencéibe. *Erdély* Habsburg-kézre kerülése után a székelyek helyzete, az egyre növekvő állami adók és a földesúri elnyomás következtében, tovább romlott. A korábban szórványos *Moldvá*ba vándorlás egyre sűrűbbé vált. A kivándorlásnak lökést adott a Mária Terézia által elrendelt, elsősorban *Csík*ot, *Háromszék*et és *Erdővidék*et érintő székely határőrség szervezése (1762–64) is. A szervezés ellen összegyűlt tiltakozók szétverése, a „madéfalvi veszedelem" után (1764. január 7.) tömegesen szöktek át a székelyek a *Kárpátok* átjáróin *Moldvá*ba és *Bukoviná*ba. 1848-ban a székelyek végleg elvesztették rendi különállásukat. 1876-ban a széki szervezet is megszűnt, a törvényhatóságokat vármegyékre alakították át. A dualizmus idején a *Székelyföld Magyarország* egyik legelhanyagoltabb, iparosítatlan vidéke volt. A vasúti hálózatba is későn kapcsolták be. A túlnépesedett területről, különösen a magyar–román vámháborút[994] követően (1886–1893) ismét nagy számban vándoroltak ki székelyek *Ó-Romániá*ba és *Ameriká*ba. A székelyek közé letelepedésük után szórványosan románok és szászok is

[994] *Románia* 1886-ban nem újította meg az osztrák–magyar termékekre érvényes vámkedvezményeket. Válaszul a monarchia 30%-os vámot vetett ki a román áruk behozatalára. Ezek a szigorú törvények „magyar–román vámháború" néven váltak ismertté az utókor előtt. Következményei a székelyföldi iparosokra nézve katasztrofálisak voltak. A székely kisipar 50%-a ment tönkre ebben az időszakban.

beköltöztek, akik azonban hamarosan elvesztették nyelvüket és nemzetiségüket. A XVIII. században nagyobb csoportokban beköltözött románok (*Gyergyó, Háromszék, Marosszék*) nyelvszigetekben megőrizték népi különállásukat. A székelyek körében – bár egy részük jobbággyá süllyedt – erős maradt az egykori szabadalmas különállás és a vármegyei területek jobbágyságától való különbözés tudata. A *Székelyföld* 1920-ban került *Romániá*hoz. 1940–44 között *Magyarország*hoz tartozott, 1945 óta ismét *Románia* része. 1952–60 között mint *Erdély* túlnyomóan magyarlakta része, a *Székelyföld*del, *Magyar Autonóm Tartomány* néven külön közigazgatási egység volt. 1960–68 között *Maros–Magyar Autonóm* és *Brassó* tartományhoz, azóta *Maros, Hargita* és *Kovászna* megyékhez tartozik KÓSA–FILEP (1978).

(20) Aranyosszék[995]

Történeti-földrajzi és magyar néprajzi táj, az 1876-ig fennállt *Aranyosszék* székely szék területe. A táj nagyjából az *Aranyos* és a *Maros* folyó összefolyásának szögében fekszik s 16 helység alkotja. Az elpusztult tordai várbirtokra, kiszakítva a területet Torda vármegyéből, IV. Béla és fia, V. István 1264–71 között kézdi székelyeket telepített, akik itt 16 falut alapítottak[996]. Mint a székelyek 5. széke, a *Székelyföld*del össze nem függő vidék részben eltérően fejlődött. Népessége a XVI. században protestánssá lett. Az 1622-ben *Csákó, Hidas, Inakfalva, Örményes*, és *Veresmart* lakóit, kik Bethlen Gábor hadjáratából hazaszöktek, jobbágyságra vetették, ők nemzetiségüket is elvesztették, s a XIX. század közepére elrománosodtak KAT. (2012). Aranyosszék székhelye *Felvinc* volt. Falvai: *Csegez, Alsószentmihályfalva, Felsőszentmihályfalva, Bágyon, Kercsed, Kövesd, Mészkő, (Aranyos)Rákos, Sinfalva, Várfalva, Felvinc, Csákó, Dombró, (Székely)Földvár, Harasztos, Hidas, Inakfalva, (Székely)Kocsárd, (Aranyos)Mohács, Örményes, (Aranyos)Polyán, Veresmart* KAT. (2012). 1876-ban a vármegyei rendszer átszervezéskor Aranyosszéket Torda vármegyével egyesítették. Az így létrejött új egység neve Torda-Aranyos vármegye lett KAT. (2012). Trianonban a táj Romániához került. Központja, s ma is legnagyobb helysége *Felvinc [Unirea]*. Ma is jelentősebb magyar lakosságú helységei: *Várfalva [Moldoveneşti], Csegez [Pietroasa], Aranyosrákos [Răchiş], Kövend [Plăieşti], Kercsed*

[995] *Aranyosszék*: nevét az *Aranyos* folyó adta, amelyet aranytartalmú homokjáról nezetek el.
[996] A történeti hűség kedvéért említjük meg, hogy *Aranyosszék* IV. (Kun) Lászlótól származó, III. András által 1291-ben megerősített átiratából ismert kiváltságlevele 29 falut említett.

[Stejeriş], Bágyon [Băni], Tordaszentmihály [Mihai Viteazu][997], *Harasztos [Călăraşi], Székelykocsárd [Lunca Mureşului], Felvinc [Unirea], Mészkő [Cheia], Sinfalva [Corneşti].*

(21) Keresztesmező[998]

Magyar néprajzi táj, az *Aranyos* folyó medenceszerűen kiszélesedő, fátlan lapálya *Tordá*tól délre. Területén a környező *Aranyosszék* községei osztoznak KÓSA–FILEP (1978). Orbán Balázs *Keresztesmező*t *Aranyosszék* részeként írja le, de megemlíti, hogy története szorosan összefügg *Torda* városával. *Keresztesmező Erdély* „Rákos mezeje" több erdélyi országgyűlés színtere volt ORBÁN (1873). A táj kiterjedése inkább az *Aranyos* folyóhoz kötődik, így a mentén fekvő egykor *Torda vármegye*i helységeket is hozzá soroljuk. *Keresztesmező* az Erdélyi Fejedelemség idején az országgyűlésre összesereglő rendek táborhelye volt. *Keresztesmező* fontosabb települései: *Bágyon [Bădeni], Tordaszentmihály [Mihai Viteazu], Harasztos [Călăraşi], Aranyosgyéres [Câmpia Turzii], Aranyoslóna [Luna].*

(22) Marosszék[999]

Történeti-földrajzi és magyar néprajzi táj, az 1876-ig fennállt *Marosszék* székely szék területe a *Székelyföld*ön. A középkorban *Marosszék*hez a *Kis-Küküllő* felső völgye, *Erdőszentgyörgy* vásáros központtal, a *Nyárád völgye*, *Nyárádszereda* vásáros központtal és *Marosvásárhely* környékének falvai tartoztak. Az 1876. évi megyerendezés óta általában hozzáveszik a *Szászrégen*től délre húzódó *Mezőség* peremi *Maros* menti magyarlakta községeket is KÓSA–FILEP (1978). *Marosszék*et a többi székkel ellentétben nem fiúszékekre hanem 4-4 járású Alsó kerületre és Felső, ezeken belül járásokra osztották. *Marosvásárhely* szabad királyi város önálló törvényhatóságú maradt. Az 1876-ban kialakított vármegyei rendezés *Marosvásárhely* szabad királyi város önállóságának megőrzése mellett *Marosszék*et *Maros-Torda vármegye* néven egyesítették *Torda vármegyé*vel KAT. (2012). Trianonban *Marosszék* teljes területe *Romániá*hoz került. Ma *Marosszék* székely lakói csak a *Mezőség*

[997] *Tordaszentmihály* 1910-ben *Alsószentmihályfalva* és *Felsőszentmihályfalva* egyesítésével jött létre. Román nevét *Mihai Viteazu*-t a korábbi *Sânmihaiu* helyett azért kapta, mert határában ölték meg 1601-ben Giorgio Basta katonái Vitéz Mihály havasalföldi fejedelmet.

[998] *Keresztesmező*: Nevének eredetére több magyarázat is van. Az egyik szerint a termékeny síkságon az aratás után százszámra sorakozó gabonakeresztekről, más szerint az itt meggyilkolt Vitéz Mihály fejedelem emlékkeresztjéről nevezték el KÓSA–FILEP (1978). Vitéz Mihály (1558-1601, más néven II. Mihály, románul Mihai Viteazul) havasalföldi fejedelem volt.

[999] *Marosszék*: névadója a *Maros* folyó.

felé eső szélein és a *Nyárád* torkolatának környékén élnek vegyesen a középkor vége óta bevándorolt románokkal KÓSA–FILEP (1978), más részein a lakosság zömében magyar. *Marosszék* központja *Marosvásárhely [Târgu Mureş]*, jelentős helysége *Nyárádszereda [Miercurea Nirajului], Erdőszentgyörgy [Sângeorgiu de Pădure], Mezőbánd [Band]*.

(23) Nyárád mente[1000]

Magyar néprajzi táj *Marosszék* területén, a *Nyárád* és a beléje ömlő patakok völgyében. Csak a *Nyárád* völgyében 66 település helyezkedik el, a vidék *Erdély* egyik legsűrűbben lakott része, a falvak egymásba érve, füzérszerűen helyezkednek el a folyóvölgy két oldalán. Lakossága egységesen magyar. A *Nyárád* völgye három nagy részre tagolódik NYARAD (2012). A *Felső-Nyárád mente* a forrásvidékek és *Nyárádszereda* közti terület. Itt kevesebb a szántóterület, ami van, az is elég lejtős, nehezebben művelhető, viszont nagyobb a legelők és a rétek részaránya. Itt mindig nagyobb hangsúlyt helyeztek szarvasmarha és birkatartásra NYARAD (2012). A *Felső-Nyárád mentén* fekvő római katolikus falvak tréfás népi tájneve *Szentföld*. A *Középső-Nyárád mente Nyárádszeredá*tól *Ákosfalvá*ig tart, itt már megenyhül a völgyoldal, nagyobb a szántóterületek részaránya. Jellemző a gyepgazdálkodás, a dombok déli lejtőit már szőlők és gyümölcsöskertek tarkítják. A vidék központja *Nyárádszereda*, amely vásártartási jogánál fogva a nyárádmenti árucsere központja volt évszázadok óta és ma is az NYARAD (2012). A *Nyárádszeredá*tól keletre eső vidéket a *Bekecs-tető*ről *Bekecsalj*ának is nevezik KÓSA–FILEP (1978). Az *Alsó-Nyárád mente Ákosfalvá*tól a *Nyárád Maros*ba torkollásáig tart. Ezen a vidéken igen nagy hagyománya van a zöldségtermesztésnek. A kitűnő természeti adottságok és a szorgalmas munkáskéz mellett a marosvásárhelyi, segesvári, sőt medgyesi piaci igények serkentőleg hatottak a zöldségtermesztés fejlődésére. E terület humorosan népies elnevezése *Murokország* NYARAD (2012). A murok a sárgarépa helyi népi elnevezése. *Nyárád mente* központja és vásáros helye, egy ideig székhelye, *Nyárádszereda [Miercurea Nirajului]*. Fontosabb települései: *Mikháza [Călugăreni], Nyárádmagyarós [Măgherani], Nyárádgálfalva [Găleşti], Backamadaras [Păsăreni], Ákosfalva [Acăţari], Nyárádkarácsony [Crăciuneşti], Lukafalva [Gheorghe Doja]*.

[1000] *Nyárád mente*: névadó a *Nyárád* folyó, a *Maros* bal oldali mellékfolyója, hossza 89 km.

(24) Murokország[1001]

Magyar néprajzi táj, tréfás elnevezésű népi elkülönítés, a *Nyárád mente* néhány hagyományosan zöldségtermesztő magyar faluja, *Lukafalva [Gheorgeh Doja]*, *Lukaillencfalva [Ilieni], Lőrincfalva [Leordeni], Nagyteremi [Tirimia], Káposztásszentmiklós [Nicoleşti]* által alkotott terület. A *Murokország* név a XIX. század derekán született, de a *Nyárád* termékeny öntéstalaján virágzó zöldségtermesztés már a XVI–XVII. századtól jelentős jövedelemkiegészítő foglalkozása volt a vidék lakosságának. Nemcsak a közeli *Marosvásárhely*re, hanem a távolabbi erdélyi városokba is rendszeresen szállítottak szekereken zöldségfélét KÓSA–FILEP (1978).

(25) Szentföld[1002]

Magyar néprajzi táj, a *Felső-Nyárád mente* egy részének magyar lakosságú és római katolikus falvai alkotta terület. A táj tréfás ízű népi elkülönítéssel jött létre, a többségében református községek lakossága e katolikus falvakat nevezi összefoglalóan a *Szentföld* névvel. E falvak népessége a reformáció idején hitet váltott, de a *Nyárádköszvényes*re telepedett ferencesek hatására visszatért ősi hitére. A *Szentföld* települései: *Deményháza [Dămieni], Mikháza [Călugăreni], Jobbágytelke [Sâmbriaş], Nyárádremete [Eremitu], Nyárádköszvényes [Mătrici], Székelyhódos [Hodoşa]*.

(26) Bekecsalja[1003]*, Nyárád-felvidék*[1004]

Magyar néprajzi táj *Marosszék* területén, a *Bekecs-hegy* lábánál. A táj a *Kis-Nyárád* völgyében fekszik. Ez a folyóvölgy, továbbá a beletorkolló *Seprőd* patak és a *Kendő (Egres)* patak képezik *Bekecsalja* vízgyűjtő területét, amelyet *Nyárád-felvidék*nek is neveznek. Bekecsalja tíz marosszéki székely község, *Nyárádszentimre, Seprőd, Mája, Székelybere, Berekeresztúr, Márkod, Kendő, Torboszló, Nyárádmagyarós, Nyárádselye* területét öleli fel, amelyek népe többnyire határozott öntudattal magát bekecsaljinak mondja. A sűrű településszerkezeten túl e népi vélekedést az is erősíti, hogy a kistájnak nevet

---

[1001] *Murokország*: a név jelentése 'répaország'. A „murok" jelentése a székely nyelvjárásban 'répa'.

[1002] *Szentföld*: a név jelentése 'szenteskedők lakta vidék'. Egy másik táj neve is Szentföld: *Kézdiszék Csíkszék* felé eső részén, a római katolikus vallású településeket nevezi így a délebbre fekvő református falvak népessége.

[1003] *Bekecsalja*: névadója a *Bekecs-tető (Bekecs)*. A „bekecs" magyar szó, jelentése 'báránybut kabát, ködmön'. Az 1080 m magas *Bekec*snek két csúcsa van, az északi, magasabb, csúcsnak kopár tetejét *Bekecs-tető*nek, északra hajló erdős részét *Komját-tetőnek* hívják. A *Bekecs-tető* tisztásán állt egykor a Szt. Antal tiszteletére szentelt bekecsi kápolna, ide érkezett búcsúra évente kétszer a *Szentföld* népe. A kicsinyke kápolnának alapfalai még most is láthatók.

[1004] *Nyárád-felvidék*: névadója a *Nyárád* folyó, amelynek két forrásága van; a hosszabbik a *Nyárád* vagy *Nagy-Nyárád*, amely a *Görgényi-havasok*ban, a *Mező-havas* oldalában ered. A rövidebbik *Sóvidéki-dombság*hoz tartozó *Bekecs-tető* alatt fakadó *Kis-Nyárád*, amely a *Nyárád-felvidék* névadója.

adó és azt tájképileg uraló, 1080 méter magas Bekecs-hegy e falvak határának magaslatairól mindenhonnan látható MAGYAR Z. 2011 [p. 346.].

(27) Sóvidék[1005]

Magyar néprajzi táj *Marosszék* és *Udvarhelyszék* határán, a *Székelyföld*ön. Természetföldrajzilag a *Kis-Küküllő* és a *Korond* patak völgyében fekszik, a *Kis-Küküllő* felső szakasza mentén terül el a *Görgényi-havasok* és a *Hargita* nyugati oldalán, a *Sóvidéki-dombság* területén. Helységei magyar lakosságúak. A középkorban még javarészt erdő borította táj volt. Lakossága javarészt magyar. Központja a híres fürdőváros *Szováta [Sovata]*. Területén fekvő települések: *Sóvárad [Sărăteni], Parajd [Praid], Alsósófalva [Ocna de Jos], Felsősófalva [Ocna de Sus], Korond [Corund]* és *Atyha [Atia]*.

(28) Udvarhelyszék (Udvarhely)[1006]

Történeti-földrajzi és magyar néprajzi táj, az 1876-ig fennállt *Udvarhely* székely szék területe a *Székelyföld*ön. A táj a *Székelyföld* nyugati részén, a *Kis-Homoród*, a *Nagy-Homoród*, a *Vargyas* patak, a *Nagy-Küküllő* és a *Fehér-Nyikó* völgyében, ill. ezek mellékvizei mentén terül el. Természetföldrajzilag keletről a *Hargitá*ra támaszkodik, javarészt az *Udvarhelyi-dombság* területén fekszik. Települései magyar népességűek. Térképi ábrázolásban a táj neveként az *Udvarhelyszék* és az *Udvarhely* név is használatos. A sűrű erdő borította, az Árpád-korban nagyrészt lakatlannak tartott vidéket a XI. század végén s a XII. század első felében szállták meg a *Bihar*ból érkezett telegdi székelyek, akik a XIII. századra az egész területetet a *Hargitá*ig, a *Radnai-havasok*tól *Bodzafordulói*g véglegesen birtokolták. KAT. (2012). *Udvarhelyszék* a székelyek „anyaszéke", székhelyén, *Székelyudvarhely*en tartotta a korai századokban udvarát a székely ispán. Itt folyt a székelyek bíráskodása, peres ügyeinek intézése is, itt tartották a székelyek gyűléseit. Központi szerepére utal a neve és az, hogy a forrásokban és köztudatban az „anyaszék" meghatározás élő volt KÓSA–FILEP (1978). *Udvarhelyszék* felszíne hegyvonulatokkal, folyó- és patakvölgyekkel erősen tagolt, ezért több kisebb táj is létrejött a nagyobb tájegységen belül. Ilyenek a *Homoród mente* és a *Nyikó mente*, valamint a *Gagy völgye*. *Háromszék* és *Udvarhelyszék* határterületén különül el az *Erdővidék*. A XVI–XVII. században önálló közigazgatási egység vált ki

[1005] *Sóvidék*: a név alapja a régóta művelt sóbányák vidéke.
[1006] *Udvarhelyszék, Udvarhely*: a táj központjának számító *Székelyudvarhely* nevének alaptagja az „udvarhely" = 'főúri vagy fejedelmi lakhely', ill. 'kisebb nemesi lak és telek' jelentésű. Kiss Lajos szerint az *Udvarhely* név arra utal, hogy e helyen tartotta udvarát a székelyek ispánja.

Udvarhelyszék területéből, a fiúszék formájában működő *Bardócszék* és *Keresztúrszék*. A *Nagy-Küküllő* és *Kis-Küküllő* közén fekszik a *Partium*, mely valószínűleg később csatlakozott *Udvarhelyszék*hez. Északi részén hozzá tartozik a *Sóvidék* egy része is KÓSA–FILEP (1978). Az 1876-ban *Udvarhelyszék* területéből (kisebb módosításokkl) alakították ki *Udvarhely* vármegyét. 1918 végén a román hadsereg már megszállta Udvarhely területét, amelyet a trianoni béke is elismert. 1950-ben *Udvarhelyszék* területét a Sztálin tartományba osztották[1007]. 1952-től a Maros és Sztálin tartományok részeiből alakították ki a Magyar Autonóm Tartományt 1960-ban a *Magyar Autonóm Tartomány*t fölosztották az újra szervezett *Maros* és *Brassó* (volt Sztálin) tartományok között és *Maros Magyar Autonóm Tartomány* néven egy új egységet hoztak létre. Ennek kialakítása úgy történt, hogy *Csík*ot és *Udvarhely*t tartományi határ választotta el *Háromszék*től. 1968-ban megszüntették a tartományokat és a rajonokat, elnevezésükben is részben új megyerendszert, város- és faluhálózatot alakítottak, *Csík* és *Udvarhely* összevonásával alakították *Hargita megyé*t, központja *Csíkszereda* lett, *Székelyudvarhely* város municipium lett KAT. (2012). *Udvarhelyszék* központja *Székelyudvarhely [Odorheiu Secuiesc]*, fontosabb települései: *Parajd [Praid], Korond [Corund], Szentegyháza [Vlăhiţa], Zetelaka [Zetea], Lövéte [Lueta], Székelykeresztúr [Cristuru Secuiesc]*.

(29) Homoród mente[1008]

Magyar néprajzi táj, *Udvarhelyszék* része. A *Hargitá*ban eredő *Nagy-Homoród* és *Kis-Homoród* patakok völgyében fekszik, *Udvarhelyszék* déli részén KÓSA–FILEP (1978). Területét mintegy 18 magyar község alkotja, vásáros központja a *Kis-Homoród* völgyében fekvő *Okländ [Ocland]* és a *Nagy-Homoród* völgyében fekvő *Homoródszentmárton [Mărtiniş]*.

(30) Nyikó mente[1009]

Magyar néprajzi táj *Udvarhelyszék*ben, a *Hargita* fennsíkjának nyugati pereméről eredő, és *Székelykeresztúr* mellett a *Nagy-Küküllő*be torkolló *Nyikó*

[1007] Brassó tartományi székhely neve 1950. augusztus 22.–1960. december 24. között Oraşul Stalin, magyarul Sztálinváros volt. A tartomány ez idő alatt Sztálin nevét viselte.
[1008] *Homoród mente*: névadója *Homoród* (románul *Homorod*, németül *Hamruden*, vagy *Homoroden*) helység, illetve a *Homoród* patak. A *Homoród* folyó a *Nagy-Homoród* és a *Kis-Homoród* patakok összefolyásával jön létre.
[1009] *Nyikó mente*: névadója a *Fehér-Nyikó* patak, amelynek felső és középső szakaszát a népnyelv *Nyikó*nak nevezi, az alsó folyásán pedig *Fehér-Nyikó* a neve. A „fehér" jelző a folyócska partján található fehérföldre (szénsavval vegyült mészföld, melynek egyik típusa a kréta) utal. A *Nyikó* hossza 33 km. A „nyik" szó földrajzi köznévi jelentése 'kiszáradt mocsár, ingovány, tófenék, mely már begyepesedett, de helyenkint süppedékes' MAÁCZ (1955).

patak völgye. Falvai *Udvarhelyszék* jellegzetes vidékét alkotják, mind magyar népességűek. Helységei: *Farkaslaka [Lupeni], Székelyszentlélek [Bisericani], Nyikómalomfalva [Morăreni], Székelyszentmihály [Mihălieni], Kobátfalva [Cobăteşti], Siménfalva [Şimoneşti]*. Népét Tamási Áron regényei és elbeszélései tették ismertté KÓSA–FILEP (1978).

(31) Keresztúrszék[1010]

Történeti-földrajzi és magyar néprajzi táj, *Udvarhelyszék* egykori fiúszéke, amely *Székelykeresztúr* tágabb környékét foglalja magába. Természetföldrajzilag a *Szováta–Udvarhelyi-dombvidék*en fekszik, a *Nagy-Küküllő* középső, a *Gagy* és a *Küsmöd* patakok felső völgye és mellékvizeik tartozik hozzá. Települései magyar ajkúak. *Keresztúrszék* első írott említése 1477-ból származik, élén ekkor bíró és a vének álltak. Kialakulásának pontos körülményeit nem ismerjük, de a XV. század második felénél korábban következett be. A *Keresztúr* elnevezés 1505-ben jelent meg. A *Keresztúr* fiúszék elnevezésről elsőként 1606-ból van adatunk. A szék központja *(Székely)Keresztúr*[1011], a késő középkor folyamán mindvégig mezővárosként működött. Az 1876-ban történt közigazgatási rendezéskor, *Udvarhelyszék* felszámolásakor, *Keresztúrszék* területén *Udvarhely* vármegye Székelykeresztúri járást alakították ki területén. *Keresztúrszék*hez több kisebb néprajzi táj is tartozik. A *Gagy mente*, *Solymosok* és *Etéd*. Központja ma is *Székelykeresztúr [Cristuru Secuiesc]*, fontosabb helységei: *Énlaka [Inlăceni], Etéd [Atid], Bözöd [Mugeni], Nagygalambfalva [Porumbenii Mari]*.

(32) Gagy mente (Gagy vidéke, Gagy völgye)[1012]

Magyar néprajzi táj *Udvarhelyszék*ben, a *Gagy* patak völgyében fekvő unitárius vallású magyar községek vidéke. Települései: *Énlaka [Inlăceni], Firtosmartonos [Firtănuş], Kismedesér [Medişoru Mic], Firtosiláz [Laz-Firtănus], Gagy [Goagiu], Magyarandrásfalva [Andreani], Szentábrahám [Avrămeşti], Csekefalva [Cecheşti]*.

[1010] *Keresztúrszék*: névadója *Székelykeresztúr* helység.
[1011] *Székelykeresztúr* neveként a XVIII. századtól felbukkan a *Szitáskeresztúr* név is. A várost végül *Székelykeresztúr* névvel törzskönyvezték.
[1012] *Gagy mente, Gagy vidéke, Gagy völgye*: névadója a *Gagy* patak. A vízfolyás a *Nagy-Küküllő* jobb oldali mellékvize.

(33) Solymosok (Solymosok mente, Solymosok völgye)[1013]
Magyar néprajzi táj *Keresztúrszék* területén. A *Kis-Solymos* és a *Nagy-Solymos* patak völgyében fekvő két magyar település, *Kissolymos [Şoimuşu Mic]* és *Nagysolymos [Şoimuşu Mare]* adják területét. A két községben egykoron szabad székely solymászok éltek.

(34) Erdővidék[1014]
Magyar néprajzi táj, *Udvarhelyszék* és *Háromszék* területén, a *Székelyföld*ön, *Bardócszék* és *Miklósvárszék* területének összefoglaló neve. Természetföldrajzilag *Erdővidék* a *Hargita* délnyugati részén az *Olt* völgyében terül el, a *Felsőrákos*tól *Bölön*ig tartó településeket foglalja magába. Ide tartozik az *Olt*ba ömlő *Kormos, Barót* és *Ajta pataka* vidéke is. Helységei magyar népességűek. *Erdővidék* területe magas hegyek által övezett medence, melyet főleg a középkori viszonyok között meglehetősen nehéz volt megközelíteni *Udvarhelyszék* és *Háromszék* felől egyaránt. Talán ezzel is magyarázható, hogy szükségessé vált mindkét szék számára, hogy erdővidéki településeit külön közigazgatási egységbe szervezze DEMETER (2012). Az *Erdővidék* az 1876 előtti közigazgatási beosztásban két területre tagolódott, az *Udvarhelyszék*hez tartozó *Bardócszék* és a *Háromszék*hez tartozó *Miklósvárszék* fiúszékekre KÓSA–FILEP (1978). *Felsőrákos, Ürmös* és később *Ágostonfalva* egykor *Felső-fehér vármegye*i, tehát nem székelyföldi, települések is az *Erdővidék*hez tartoznak. Ma *Erdővidék* alatt az egykori *Miklósvárszék, Bardócszék,* valamint *Felső-Fehér vármegye* vonatkozó területének 25 települését értjük, melyek közül egyedül *Apáca* tartozott más törvényhatóság kötelékébe, de amely falu földrajzi helyzetének és sajátosságainak köszönhetően sorolható *Erdővidék*hez DEMETER (2012). Nevezetes helységei: *Barót [Baraolt], Köpec [Căpeni], Nagyajta [Aita Mare], Vargyas [Vârghiş]* KÓSA–FILEP (1978).

[1013] *Solymosok, Solymosok mente, Solymosok völgye*: névadója a *Kis-Solymos* és *Nagy-Solymos* patakok, ill. *Kissolymos* és *Nagysolymos* helységek, mindegyik nevében a magyar sólyom (Falco) madárnév található. A *Kis-Solymos* másik neve *Mogyorós-patak*, illetve a *Kis-Solymos* és *Nagy-Solymos* összefolyásától *Mogyorós-patak* a vízfolyás neve, amely a *Nagy-Küküllő* jobb oldali mellékvize.
[1014] *Erdővidék*: jelentése 'erdővel fedett táj'.

(35) Bardócszék (Bardocszék)[1015]

Történeti-földrajzi és magyar néprajzi táj, *Erdővidék* része *Udvarhelyszék* területén a *Székelyföld*ön. Tájilag *Erdővidék Udvarhelyszék*hez tartozó területe, a *Barót* pataktól északra. Természetföldrajzilag a *Vargyas* és *Kormos* patakok vízvidéke, a *Hargita* és a *Rika-hegység* között fekvő terület a *Barót* pataktól és az *Olt* nagy kanyarjától északra. Falvai magyar lakosságúak. Az Északi irányból az *Udvarhely* vidékén megtelepedett telegdi székelység a *Rika-hegység*en át nyomult be a későbbi *Bardócszék* területére, és megszállta a *Rika-hegység*től a medencét kettéosztó *Barót* patakig terjedő részét. A sepsi székelyek *Sepsiszentgyörgy* vidékéről a *Baróti-hegység*en átkelve a medence déli részét, a későbbi *Miklósvárszék*et népesítették be. A kétféle székelység között a gyepüt a *Barót* pataka jelentette. Ennek a betelepülési folyamatnak a nyomát őrizte 1876-ig a *Barót* pataka két oldalán fekvő *Telegdibacon* és *Sepsibacon* falunév[1016], s nyoma van annak is, hogy a medence központi településének számító *Barót* is egy időben sepsi és telegdi részre oszlott DEMETER (2012). *Bardócszék* központja *Barót [Baraolt]*, települései: *Székelyszáldobos [Doboşeni], Vargyas [Vârghiş], Bardóc [Brăduţ], Erdőfüle [Filia], Olasztelek [Tălişoara], Felsőrákos [Racoşul de Sus], Bibarcfalva [Biborţeni], Kisbacon [Băţanii Mici], Nagybacon [Băţanii Mari], Magyarhermány [Herculian], Uzonkafürdő [Ozunca-Băi]*.

(36) Háromszék[1017]

Történeti-földrajzi és magyar néprajzi táj, az 1876-ig fennállt *Háromszék* székely szék területe a *Székelyföld*ön. A táj a *Székelyföld* déli részén, az *Olt*, a *Feketeügy*, a *Kászon*, a *Gelence*, a *Kovászna*, a *Zágon* patakok mentén és a *Bodza* felső völgyében terül el. Természetföldrajzilag keletről a *Háromszéki-havasok* északon a *Csíki-havasok*, nyugaton a *Bodoki-hegység*, délen a *Bodzafordulói-hegyvidék* határolja. A táj a *Háromszéki-medencé*ben fekszik és magyar lakosságú. *Háromszék* jellemzően összetett, több kisebb tájból kialakult területű. Északi, római katolikusok lakta falvait *Szentföld*nek, a *Feketeügy* alsó folyása és az *Olt* által bezárt vidéket *Szépmező*nek nevezik KÓSA–FILEP (1978). A székelyek a XIII. század első felében szállták meg a mai *Háromszék*et, de a táj előttük sem volt lakatlan, szórványban magyar, más

[1015] *Bardócszék, Bardocszék*: névadója *Bardóc* (románul *Brăduţ*) helység, amelynek középkori névalakja *Bandach, Bardach*.
[1016] *Telegdibacon* a *Barót* pataka északi oldalán (*Bardócszék*ben) fekszik, *Sepsibacon* pedig a déli oldalán, (*Miklósvárszék*ben) feküdt. 1877-ben a két helység *Nagybacon* néven egyesült.
[1017] *Háromszék*: *Kézdiszék, Orbaiszék* és *Sepsiszék* 1562-ben való egyesülésekor jött létre neve. A három szék egyesülése = *Háromszék*.

feltételezés szerint kisebb bolgár-szláv csoportok éltek a területen. A háromszéki székelyek a későbbi *Szászorbó*, *Szászsebes* és *Szászkézd* vidékéről költöztek mai lakóhelyükre *Orbaiszék*, *Sepsiszék* és *Kézdiszék* területére. A három szék a XVI–XVII. században egyesült mai neve alatt. Hozzá tartozik a *Sepsiszék*től földrajzilag különálló *Erdővidék* egy részét alkotó *Miklósvárszék*, egykori fiúszék is KÓSA–FILEP (1978). *Háromszék* 1876-ban, a közigazgatás rendezésekor alakult vármegyévé. *Sepsiszentgyörgy* székhellyel szervezték meg úgy, hogy *Háromszék* vármegye területéhez csatolták a középkorban teljesen mozaikossá vált, kis területdarabokból álló *Felső-Fehér vármegye*, *Háromszék* és *Brassó-vidék* valamint *Háromszék* és *Csíkszék* közötti darabjait, és *Udvarhelyszék*től *Telegdibacon*t. A korábban *Felső-Fehér vármegyé*hez tartozó területdarabok egy része a középkorban *Bálványosvár* uradalmához tartozott KAT. (2012). 1916 őszén *Háromszék*et a román hadsereg betörése pusztította, de a támadókat hetek alatt kiverték. 1918 végén *Háromszék* területét újból megszállták a román csapatok, majd a trianoni béke Romániának ítélte. A román közigazgatási reform 1952-ben a Magyar Autonóm Tartomány, később átszervezve a Maros-Magyar Autonóm Tartomány részévé tette. 1968-ban, a tartományok megszűntével, eredeti területét megcsonkítva, alakították meg Kovászna megyét KAT. (2012). *Háromszék* vásáros és igazgatási központjai *Sepsiszentgyörgy [Sfântu Gheorghe]* és *Kézdivásárhely [Târgu Secuiesc]*.

(37) Sepsiszék[1018] *(Sebesi szék*[1019]*, Szent György szék*[1020]*)*

Történeti-földrajzi és magyar néprajzi táj, *Háromszék* része, az *Olt* és a *Feketeügy* völgyében. Hozzá tartoznak a *Baróti-hegység* és a *Bodoki-hegység* közötti, tölcsérszerűen kiszélesedő völgyben, az *Oltfej*ben és a beömlő patakok völgyében fekvő székely falvak. Része a *Szépmező*, illetve délkelet felé a *Feketeügy* mentén felnyúlik *Feldobolyig*. *Sepsiszék* falvai fekszenek a *Bodzafordulói-hegyvidék* északi oldalán is. *Sepsiszék* nevét a *Szászsebes* környékéről 1224-ben ide telepített sebesi székelyekről kapta. A *Szászsebes* környéki, ma Fehér megyéhez tartozó *Kelnek, Récs, Árkos,* illetve *Egerpatak* a mai háromszéki falvak *Kálnok, Réty, Árkos* és *Egerpatak* névpárjai. A középkorban önállóan működő *Sepsiszék* elsőként 1562-ben egyesült *Orbaiszék*kel és *Kézdiszék*kel *Háromszék* néven, de a XVI–XVII. században

[1018] *Sepsiszék*: névadója *Sepsi* fiúszék, ennek neve korábban *Szepsi*.
[1019] *Sebesi szék*: a *Sepsiszék*et később kialakító szászsebesi székelyek korábbi lakhelyének neve *Sebes*. Innen a Sebesi szék forma.
[1020] *Szent György szék*: alapja *Sepsiszék* központjának, *Sepsiszentgyörgy*nek neve. Névadója sárkányölő Szent György, az egyik legelfogadottabb katonaszent, egyike a 14 segítőszentnek.

többször visszafordult e folyamat és a három szék hol szétvált, hol egyesült. Az 1876-ban történt vármegyerendezéskor *Sepsiszék* területét *Háromszék* vármegyébe sorolták, községeit a Sepsi járásba osztották KAT. (2012). A táj 1920-ban, mint *Háromszék* része, Romániához került. *Sepsiszék* központja *Sepsiszentgyörgy [Sfântu Gheorghe]*, fontosabb települései: *Sepsibükkszád [Bixad], Mikóújfalu [Micfalău], Málnás [Malnaş], Sepsikőrispatak [Valea Crişului], Árkos [Arcuş], Illyefalva [Ilieni], Kökös [Chichiş], Úzon [Ozun], Nagyborosnyó [Boroşneu Mare], Keresztvár [Teliu] Bodzaforduló [Întorsura Buzăului]*.

(38) Oltfej[1021]

Magyar néprajzi táj *Sepsiszék* területén, az *Olt* folyó *Baróti-hegység* és *Bodoki-hegység* közötti völgyének települései alkotják. Legészakibb helysége *Sepsibükkszád [Bixad]*, legdélebbi *Sepsibodok [Bodoc]*. Nevezetes helysége *Málnás [Malnaş]*.

(39) Szépmező *(Mezőföld)*

Magyar néprajzi táj *Sepsiszék*ben, az *Olt* és a *Feketeügy* közötti sík terület helységei *Sepsiszentgyörgy*től délre. Települései: *Kökös [Chichiş], Szotyor [Coşeni], Kilyén [Chilieni], Úzon [Ozun], Szentiványlaborfalva [Sântionlunca], Maksa [Moacşa], Réty [Reci], Lécfalva [Leţ]*.

(40) Kézdiszék

Történeti-földrajzi és magyar néprajzi táj, *Háromszék* része, a *Bodoki-hegység* és a *Feketeügy* között fekvő síkságon. Fő folyója a *Feketeügy*, az abba torkolló *Kászon* alsó folyása és a *Torja*. Északról a *Torjai-hegység* és a *Nemere* határolja. *Kézdiszék* székely lakói a XIII. században telepedtek meg a területen. V. István a tatárjárás után adományozta nekik e vidéket az elpusztult aranyosszéki területekkel együtt. A dél-erdélyi *Szászkézd* környékiek által létrehozott *Kézdiszék* nevében megőrizte új lakóinak korábbi otthonának elnevezését. Központja már a korai időkben is *Kézdivásárhely* volt. 1876-ban a *Háromszék* vármegyébe osztották, melynek Kézdi járását szervezték meg területén KAT. (2012). A trianoni döntés értelmében *Kézdiszék, Háromszék* részeként, Romániához került. *Kézdiszék Csíkszék*hez közeli részében lakóinak

[1021] *Oltfej*: névadója az *Olt* folyó, amely a táj területén hegységek közé szorult völgyben fut. Utóbbiból alakulhatott a „fej" megnevezés, amelynek földrajzi köznévi jelentése 'völgy eredete'. S bár az Olt nem itt ered, a népi névadás értelmezhette a szűk völgyet olyan felső szakasz jellegű völgynek, amely gyakran a folyók eredeténél „fejénél" jellemző.

többsége katolikus vallású, így e terület elkülönül a tájon belül, neve *Szentföld*. *Kézdiszék* központja *Kézdivásárhely [Târgu Secuiesc]*, fontosabb helységei: *Dálnok [Dalnic], Csernáton [Cernat], Szentkatolna [Catalina], Ozsdola [Ojdula], Bereck [Breţcu], Lemhény [Lemnia], Kézdialmás [Mereni], Kézdiszentkereszt [Poian], Kézdiszentlélek [Sânzieni], Torja [Turia]*.

(41) Szentföld[1022]

Magyar néprajzi táj, *Kézdiszék Csíkszék* felé eső része, ahol a települések lakossága római katolikus vallású. A délebbre fekvő református falvak népessége nevezi így a terület falvait. Települései: *Kézdiszentlélek [Sânzieni], Lemhény [Lemnia], Bereck [Breţcu], Kézdialmás [Mereni], Kézdiszentkereszt [Poian], Esztelnek [Estelnic], Csomortán [Lutoasa], Kurtapatak [Valea Scurtă], Kézdiszárazpatak [Valea Seacă], Bélafalva [Belani]*. E települések, az esztelneki ferencesek munkája nyomán, a reformáció idején is megmaradtak eredeti katolikus hitükben.

(42) Orbaiszék[1023]

Történeti-földrajzi és magyar néprajzi táj, *Háromszék* része. *Sepsiszék* és *Kézdiszék* között a *Háromszéki-havasok*ra támaszkodva terül el Székelyföld legtávolabbi szögletében. Északnyugatról a *Feketeügy* határolja, itt *Szépmező*vel érintkezik. Hozzá tartozik a *Háromszéki-havasok* hegylábi övezete is. Az 1876-os vármegyerendezésig a szomszédos *Kézdiszék*kel és *Sepsiszék*kel együtt alkotta *Háromszék*et. *Orbaiszék* magyar népességű vidékére a székelység a XII–XIII. századok fordulóján a dél-erdélyi *Szászorbó* környékéről érkezett. *Kovásznán* székelt *Orbaiszék* királybírája, így ez a mezőváros lett a terület központja. 1876-ban a nagy közigazgatási átszervezés idejéig *Háromszék* vármegyébe osztották, területe annak Orbai járása lett KAT. (2012). Trianonban *Háromszék* részeként Romániához került. *Orbaiszék* központja *Kovászna [Covasna]*, fontosabb helységei: *Zabola [Zăbala], Gelence [Ghelinţa], Barátos [Brateş], Zágon [Zagon]*.

[1022] *Szentföld*: a név jelentése 'szenteskedők lakta vidék'. *Szentföld* nevű néprajzi táj van a *Felső-Nyárád mente* területén is, ahol szintén magyar lakosságú és római katolikus falvak adják a terület egy részét.
[1023] *Orbaiszék*: neve arra utal, hogy népessége a XII. században a mai *Szászorbó* környékéről érkezett.

(43) Miklósvárszék[1024]

Történeti-földrajzi és magyar néprajzi táj, *Erdővidék* része, *Háromszék* területén a *Székelyföld*ön. Tájilag *Erdővidék Háromszék*hez tartozó területe, a *Barót* patakától délre. Természetföldrajzilag az *Ajta* pataka vízvidéke, a *Barót* pataka, az *Olt* és a *Baróti-hegység* által közrefogott terület. A sepsi székelyek *Sepsiszentgyörgy* vidékéről a *Baróti-hegység*en átkelve *Erdővidék* déli részét, a későbbi *Miklósvárszék*et népesítették be. Az *Udvarhely* vidékén megtelepedett telegdi székelység *Erdővidék* északi részét, a későbbi *Bardócszék* területét szállta meg, a *Barót* patakáig. A kétféle székelység között a gyepüt a *Barót* pataka jelentette. Ennek a betelepülési folyamatnak a nyomát őrizte 1876-ig a *Barót* pataka két oldalán fekvő *Telegdibacon* és *Sepsibacon* falunév[1025] DEMETER (2012). *Miklósvárszék* települései: *Nagyajta [Aita Mare]*, *Középajta [Aita Medie], Bölön [Belin], Bölönpatak [Belin-Vale], Miklósvár [Micloşoara], Köpec [Căpeni], Köpecbánya [Mina Chepeţ], Bodos [Bodoş], Szárazajta [Aita Seacă], Zalánpatak [Valea Zălanului]*.

(44) Felvidék

Magyar néprajzi táj *Háromszék*ben, azon belül *Kézdiszék* területén. *Felvidék*nek nevezik, az *Olt* menti *Alsó-Háromszék*ben lakók a *Feketeügy* völgyi, *Felső-Háromszék* lakóit, elsősorban *Kézdivásárhely* és *Bereck* környékét.

(45) Csík (Csíkszék)

Történeti-földrajzi és magyar néprajzi táj, az 1876-ig fennállt *Csíkszék* székely szék, ill. az 1876 és 1920 között működött *Csík* vármegye területe a *Székelyföld*ön. Az *Olt* és a *Maros* forrásvidékén és mindkét folyó felső medencéjében fekvő tájat a *Keleti-Kárpátok* és a *Görgényi-havasok–Hargita* vonulata fogja közre. *Csík* természetföldrajzilag a *Székely-medencesor*hoz tartozó *Gyergyói-medence* és a *Csíki-medence* területén fekszik. *Csík* lakossága túlnyomóan római katolikus vallású magyar. *Csík* jól elkülönülően három részre oszlik, az északon fekvő *Gyergyószék*, a középső *Csíkszék*, és a déli, az előző kettőnél jóval kisebb *Kászonszék*re. A három rész, *Gyergyó* és *Kászon* egykor fiúszékek, három folyó forrásvidékének medencéi. *Gyergyó* a *Maros*, *Csík* az *Olt*, *Kászon* pedig a *Feketeügy*be ömlő *Kászon* folyócska felső

[1024] *Miklósvárszék*: névadója *Miklósvár* helység, amely nevét onnan kapta, hogy 1211-ben a helységben egy Szent Miklósnak szentelt erődített templom állt.
[1025] *Telegdibacon* a *Barót* pataka északi oldalán (*Bardócszék*ben) fekszik, *Sepsibacon* pedig a déli oldalán, (*Miklósvárszék*ben) feküdt. 1877-ben a két helység *Nagybacon* néven egyesült.

szakaszát adja. A szűk értelemben vett *Csík*, a *Csíki-medence*, tovább bomlik kisebb egységekre: legmagasabban, az *Olt* forrásához legközelebb eső része *Felcsík*, *Csíkszereda* környéke *Középcsík*, és a legalacsonyabban fekvő, a *Fiság völgyé*t is magába foglaló része *Alcsík*. *Csíkszeredá*nál, ahol *Felcsík* elvégződik, az *Olt* addig tágas medencéje újból elkeskenyedik, s a folyó a *Zsögödi-szoros*ban fut tovább *Alcsík*ba. *Alcsík* túlnyomóan kistelepülésekből áll, *Felcsí*kban nagy kiterjedésű óriás faluk fekszenek, amelyek az *Olt* közelében és az abba ömlő patakok mentén helyezkednek el. *Alcsík*ban az *Olt* egyik mellékvize mentén, a *Lok* patak völgyében fekvő települések némileg elkülönülő községcsoportot alkotnak. *Csík Erdély* és a *Székelyföld* viszonylag békésen és egységesen fejlődött vidékei közé tartozik. 150–200 év óta túlnépesedett terület, ezért lakossága nagy számban vándorolt ki *Moldvá*ba KÓSA–FILEP (1978). *Csíkszék* 1876-ig önálló székely közigazgatási egység volt, ekkor alakult, azonos határokkal, *Csík vármegyé*vé. 1917 augusztusában *Románia* megtámadta az *Osztrák–Magyar Monarchiá*t, a román csapatok behatoltak *Csík* területére. A kezdeti sikerek után a magyar haderő visszaszorította az ellenséget a határokon túlra. Az I. világháborút a Monarchia számára lezáró belgrádi fegyverszünet értelmében a román hadsereg 1918 novemberében megkezdte *Csík* újbóli megszállását. 1919 februárjában megszűnt a magyar közigazgatás, *Csík*ban berendezkedett a román közigazgatás. 1940-ben a második bécsi döntés értelmében *Csík* teljes területe újra magyar közigazgatás alá került. 1944 augusztusában Románia átállt a szövetségesek oldalára, a román hadsereg újra elfoglalta *Csíkszék*et. A Maniu-gárda vérengzései miatt – a *Romániá*val szövetséges szovjet katonai parancsnokság – 1944 októberében katonai igazgatást vezetett be, amely a kommunista Petru Groza-kormány hatalomba segítéséig volt érvényben. Ez a szovjet lépés több ezer magyart menekített meg a románok bosszújától. 1947 februárjában, a párizsi béke értelmében *Csík* immáron jogilag is *Románia* újbóli része lett. 1950-ben *Csík* a *Magyar Autonóm Tartomány*, majd az 1960-ban történt közigazgatási átszervezéskor a *Maros-Magyar Autonóm Tartomány* része lett. Az 1967-ben újból bevezetett megyerendszerben, a volt *Csík* vármegye területét, *Udvarhely* egy részével kiegészítve, Hargita megye néven közigazgatási egységgé alakították. *Csík*hoz tartozik a földrajzilag különálló, de hasonló fejlődésű *Gyergyó* és *Kászon*, valamint a *Moldvá*ba folyó *Tatros* patak felső völgye; *Gyimes*. *Csík* központja a több faluból kisvárossá, majd mára jelentős nagyvárossá növekedett *Csíkszereda [Miercurea-Ciuc]*. Legfontosabb települései: *Gyergyószentmiklós [Gheorgheni], Borszék [Borsec], Gyergyóditró [Ditrău], Balánbánya [Bălan], Karcfalva [Cârţa],*

Madéfalva [Siculeni], Csíkszentkirály [Sâncrăeni], Tusnádfürdő [Băile Tuşnad], Kászonaltíz [Plăieşii de Jos].

(46) Gyergyó (Gyergyószék)

Történeti-földrajzi és magyar néprajzi táj *Csík*ban, a *Székelyföld*ön, az egykori *Gyergyó* fiúszék területe. Természetföldrajzilag a *Gyergyói-medencé*ben fekvő táj, a *Gyergyói-havasok*, a *Hargita* és a *Görgényi-havasok* által közrezárt katlan. Területe a *Maros* forrásvidéke, jelentős vízfolyásai a *Borzont*, *Bakta* és *Békény* patakok, mindegyik a *Maros* mellékvize. *Gyergyó*ból több hágó és átjáró teremt kapcsolatot a környező tájak felé: a *Bucsin-tető* a *Sóvidék*kel, a *Libán-tető Udvarhelyszék*kel, a *Pongrác-tető Moldva* felé, a *Kereszt-hegy-tető* a *Görgény völgye*, a *Ditrói-hágó Gyergyótölgyes* felé, míg a *Gréces* vagy *Marosfői-hágó* a *Csíkszék* felé teremt kapcsolatot. *Gyergyó* települései a kezdetben a hegylábakhoz húzódtak, a *Maros* mentiek később keletkeztek. Kezdetben *Szentmiklós, Szárhegy* és *Alfalu* egyházközségek voltak ismeretesek, ezek több falut foglaltak magukban. Benkő Károly[1026] 1853-ban a Gyergyói alkerülethez 9 települést sorolt: *Alfalu, Ditró, Kilyénfalva, Remete, Gyergyószentmiklós, Szárhegy, Tekerőpatak* és *Újfalu*. A többi falut egy-egy anyaközség mellé sorolta. Így összesen 18 falu tarozott *Gyergyó*hoz. A falvak kialakulásában jellegzetes a falukettőződés: *Tekerőpatak Gyergyószentmiklós* határából, *Csomafalva Alfalu*ból, *Ditró* és *Remete Szárhegy*ből vált ki GYERGYO (2012). *Gyergyó* román lakossága XVIII. századi földesúri betelepítés eredménye. Így jött létre *Vasláb* KÓSA–FILEP (1978) és *Gyergyótölgyes*. Népességileg *Gyergyó*hoz kapcsolódnak a *Gyergyói-havasok* közeli szűk hegyi medencék, a *Borszéki-medence, Bélbori-medence, Tölgyesi-medence*, melyeknek erdei munkával és állattartással foglalkozó magyar és román lakossága van GYERGYO (2012). *Gyergyó* központja *Gyergyószentmiklós [Gheorgheni]*, fontosabb helységei: *Gyergyócsomafalva [Ciumani], Gyergyóditró [Ditrău], Gyergyóalfalu [Joseni], Gyergyószárhegy [Lăzarea], Gyergyóremete [Remetea], Salamás [Sărmaş], Gyergyóvárhegy [Subcetate], Gyergyóújfalu [Suseni]* és *Vasláb [Voşlăbeni]* áll. Ide szokták számítani *Maroshévíz [Topliţa]* városát és környékét is, bár ez a vidék soha sem tartozott a történelmi *Gyergyó* fiúszékhez.

[1026] Benkő Károly (1805-1863), közíró, vármegyei hivatalnok. Több helytörténeti munkája jelent meg a székely székek területéről.

(47) Felcsík[1027]

Magyar néprajzi táj, *Csík* része. Ahol az *Olt* forrásságának mente medencévé szélesül, a *Zsögödi-szoros*ig, fekszenek *Csík* hatalmas kiterjedésű falvai, ez *Felcsík*. *Csík Csíkszereda* fölötti része alkotja *Felcsík*ot, amelyhez legtöbbször *Középcsík*ot is hozzászámolják. *Felcsík* 40 km hosszú, 10–15 km széles medence-öblözetet a *Csíkrákos*ig nyúló *Kőd* alacsony hegyháta két részre osztja. A *Kőd*ön felüli rész – a szűkebben vett *Felcsík* –, átlagos magassága 700 m, a *Csíkrákos*tól *Csíkszeredá*ig terjedő *Középcsík*é 670 m. A *Csíkrákos*, *Csíkborzsova* és *Csíkcsicsó* közötti tágas *Nagymező* síkját a *Rákos-patak* és a *Szépvízi-patak* töltötte fel a hegykeret üledékeivel. *Felcsík* területén két város, *Csíkszereda [Miercurea-Ciuc]* és *Balánbánya [Bălan]*, valamint 7 község, *Csíkkarcfalva [Cârta], Csíkdánfalva [Dăneşti], Csíkszépvíz [Frumoasa], Csíkszentmihály [Mihăileni], Csíkpálfalva [Păuleni-Ciuc], Csíkszentdomokos [Sândominic]* és *Madéfalva [Siculeni]* fekszik HARGHITA (2012).

(48) Alcsík[1028]

Magyar néprajzi táj, *Csík* része. Az *Olt Zsögödi-szoros*ától délre fekvő kiszélesedő medencéje. *Alcsík* egy nyújtott kör alakú medence, melynek hossza 18, szélessége 10 km. Az *Olt* mellett másik fő vízfolyása a *Fiság*. A hegylábi és a magasabb teraszokon fekvő települések többnyire keleten követhetők, míg az *Olt* árterén, illetve árvízmentes peremén fekvő alcsíki falvak száma már kevesebb HARGHITA (2012). Területén jellemzően kistelepülések fekszenek. *Alcsík* két városa: *Csíkszereda [Miercurea-Ciuc]* és *Tusnádfürdő [Băile Tuşnad]*, fontosabb települései *Csíkszentkirály [Sâncrăieni], Csíkszentimre [Sântimbru], Csíkszentlélek [Leliceni], Csíkszentsimon [Sânsimion], Csíkszentmárton [Sânmartin], Csíkszentgyörgy [Ciucsângeorgiu], Kozmás [Cozmeni], Kászonaltíz [Plăieşii de Jos]* és *Tusnád [Tuşnad]*.

(49) Kászon (Kászonszék)[1029]

Történeti-földrajzi és magyar néprajzi táj, a szűk *Kászoni-medence* területe a *Csíki-havasok*ban, a *Kászon* patak völgyében. *Kászon* déli irányban, a *Háromszék*, ill. azon belül *Kézdiszék* felé nyitott. *Alcsík*kal a *Nyerges-tető*n át, míg a *Tatros* völgyével az *Aklos-hágó*n át lehet közlekedni. *Kászon* a XII. században előbb önálló székely szék, majd a XV. századtól *Csíkszék* fiúszéke

[1027] *Felcsík*: a név jelentéstartalma 'Csík felső, magasabban fekvő része', 'felső Csík'.
[1028] *Alcsík*: a név jelentéstartalma 'Csík alsó, alacsonyabban fekvő része', 'alsó Csík'.
[1029] *Kászon, Kászonszék*: névadója a *Kászon* patak. A régi *Kozun, Koszuny* és a mai *Kaszony, Kászon* földrajzi nevek összefüggésben vannak egymással.

volt. Népe szűk hegyi határa miatt elsősorban havasi gazdálkodással és fakitermeléssel foglalkozik ma is KÓSA–FILEP (1978). *Kászon* vidéke öt község határára terjed ki: *Kászonaltíz [Plăieşii de Jos], Kászonfeltíz [Plăieşii de Sus], Kászonjakabfalva [Iacobeni], Kászonimpér [Imper]* és *Kászonújfalu [Casinu Nou]*.

(50) Gyimes (Gyimesség, Gyimesek)[1030]
Magyar néprajzi táj, a *Csíki-havasok*ból *Moldvá*ba futó *Tatros* folyó völgyében, és a *Gyimesi-szoros*ban fekvő „gyimesek", elnevezésű falvak által alkotott terület. A *Csíki-medencé*ből a *Fügés-tető*n át megközelíthető vidék, amelynek elvégződése a *Tatros* folyó szűkülete, a *Gyimesi-szoros*. A tájat három község, *Gyimesfelsőlok, Gyimesközéplok*, és *Gyimesbükk*, valamint a hozzájuk tartozó több falurész alkotja. *Gyimes*ben a népesség a *Tatros* néhány száz méter széles, 30 km hosszú fővölgyében és annak mellékágaiban, az ún. patakokban, szétszórt házcsoportokban él. A gyimesek területe eredetileg öt szomszédos csíki székely község tulajdona volt. A *Csík*ből ide települt, később gyimesi csángóknak nevezett magyar népcsoport a XVII. századtól kezdte legelőbérletként benépesíteni a *Tatros* felső völgyét és a befolyó patakok mentét. A *Tatros* mentén lejjebb, a *Moldva* felé eső *Gyimesi-szoros* lakossága nagyobb részben csíki székelyekből, kisebb részben moldvai magyarokból, kis számban a románság köréből származik KÓSA–FILEP (1978).

(51) Alsó-Fehér[1031] [románul *Alba, Alba de Jos*]
Történeti-földrajzi táj, az egykori *Alsó-Fehér vármegye* területe. Természetföldrajzilag az *Aranyos, Maros, Nagy-Küküllő, Ompoly* és *Sebes*

[1030] *Gyimes, Gyimesek, Gyimesség*: névadó a *Gyimes* patak, a Tatros mellékvize, amely a XIX. század elején *Gimes* névalakkal szerepel.
[1031] *Alsó-Fehér*: névadója *Gyulafehérvár* városa. A „fehérvár" névtag hat magyar településnévben jelenik meg: *Székesfehérvár, Gyulafehérvár [Alba Iulia], Nándorfehérvár [Beograd], Tengerfehérvár [Biograd na Moru], Nyeszterfehérvár [Bilhorod Dnyisztrovszkij]* és a nagyon távoli, *Albániá*ban fekvő *Arnótfehérvár [Berat]*. Mindegyik város történetisége, alapítása az ősi múltba nyúlik vissza, s közülük öt a korai magyarság egy-egy nagy történeti-politikai egységének egykori központja volt: *Magyarország, Erdély, Délvidék, Tengermellék, Moldva*. A Fehérvárak, az Albák az adott területek legősibb települései, fővárosai is voltak. Az elnevezés fehér színe nem feltétlen a külső színt jelölte, szakrális kifejezője volt; a hely szellemi tisztaságára is utalt. János a Jelenések 20. fejezetében ír egy nagy fehér trónról, amiről rögtön eszünkbe juthat a két ősi magyar főváros *(Székes)Fehérvár* és *(Gyula)Fehérvár*, és az hogy a fehér a magyar régiségben szent szín volt és a legmagasabb rangra utalt. Nem véletlen tehát, hogy a fehér annak a területnek a nevében is megjelenik, amelynek központja *Fehérvár* volt. Így a dunántúli *Fejér* vármegye és az erdélyi *Fehér* vármegye esetében. Utóbbi területe már a középkorban a székely és a szász székek kialakításával egy nagy tömbre sok kisebb területre szakadozott, majd 1744-ben kettévált az egy tömbben lévő *Alsó-Fehér* és sok kis szigetszerű területdarabból álló *Fehér* vármegyére. Innen a vármegye és a táj „alsó" megnevezése. *Alsó-Fehér* a *Maros* völgyében valóban lejjebb fekszik, mint a volt egységes *Fehér* vármegye szétszakadozott darabjai. Az 1877–87 között zajló polgári vármegyerendezés során *Fehér* vármegye megszűnt, darabjait betagozták az újonnan létrehozott dél-erdélyi vármegyékbe, viszont *Alsó-Fehér* vármegye magmaradt, s nevét is tovább viselte.

folyók vízvidékét felölelő terület, amelyet nyugatról az *Erdélyi-érchegység* határol, kelet felé lefut az *Erdélyi-medencé*re. *A táj* földrajzi, történeti és kultúrtörténeti szempontból egyaránt *Erdély* szívének tekinthető MAGYAR Z. 2011 [p. 240.]. A XVIII. század végéig a magyarság által egyik legsűrűbben megtelepült vidékek közé tartozott. A táj a kelták idejében is virágzó, gazdag vidék volt, a római korban központja Apulum városa, amelynek alapjaira épült középkori, s mai központja *Gyulafehérvár*. Itt volt az erdélyi Gyula tartományi székhelye, Szent István korától az erdélyi püspökség székvárosa, a fejedelemség korában pedig többnyire *Erdély* fővárosa volt MAGYAR Z. 2011 [p. 240.]. A megyeszervezet kialakítása során *Gyulafehérvár* a négy erdélyi ispánsági központ (*Doboka, Gyulafehérvár, Kolozs, Torda*) egyike lett. A X–XIII. század folyamán kiterjedt településhálózat alakult ki a *Maros* völgyének középső részében. Százas nagyságrendű lakossággal rendelkező magyar falvak láncolata terült el a *Maros* két partján, a szőlőskertekkel díszlő lankákon és a *Maros* mellékvölgyeiben. Ugyanakkor az *Erdélyi-hegyalja* nagy múltú községeinek egy része, *Magyarigen, Boroskrakkó, Borbánd*, valamint délebbre a *Hunyad* vármegyei *Romosz* még a XII–III. századi német telepítések eredményeként jött létre, illetve jutott túlsúlyra bennük a szász népelem. 1241-ben itt is pusztulást okozott a tatárjárás, majd súlyos tragédiát jelentett *Gyulafehérvár* számára az 1277-es év; a királyföldi szászok törtek rá a püspöki székhelyre, kifosztva a várost és rágyújtva a székesegyházat az oda bemenekültekre. Ugyanakkor *Alsó-Fehér vármegye Magyarország* egyik leggazdagabb magyar vidékeként a XIV. században is sűrű településhálózattal rendelkezett, amely a XV. századtól kezdett sorvadni. Az etnikailag egységesen magyar népességet a XV–XVI. században újra és újra megjelenő török portyák és hadfelvonulások pusztították. A tizenöt éves háború, majd a XVII. század meg-megújuló tatár betörései rontották a magyarság jelenlétét. A Maros völgyének középső szakasza az 1590-es évektől az Erdélyre törő ellenséges csapatok állandó felvonulási útjává vált. A havasalföldi Mihály vajda martalócai, a Habsburg szolgálatban álló Giorgio Basta német és vallon zsoldosai, a törökök katonai segédnépeként megannyiszor büntető hadjáratra indított krími tatárok elképzelhetetlen szenvedést zúdítottak a vidékre. Ez az a kor, amikor a Maros középső és alsó folyása mentén megroppant a magyarság etnikai hegemóniája. Korábban virágzó magyar falvak és mezővárosok sorát égették fel, néptelenítették el. Az 1660-as évek után nagyobb arányban már csak a *Maros* bal partján és az *Erdélyi-hegyalja* egyes részein maradtak meg a középkori magyar települések, s a pusztán maradt vagy végletesen megfogyatkozott lakosságú falvakban az elkövetkező évtizedekben indult meg

az addig a folyóvölgyekben csak szórványosan feltűnő románság beszivárgása, megtelepedése. Ezzel párhuzamosan a nagybirtokosok általi telepítési akciók a XVIII. század végére radikálisan átrajzolták *Alsó-Fehér* etnikai térképét. Ezt tetézték az *Erdélyi-hegyalja* és az *Erdélyi-érchegység* bányavidékének 1848-as, románok által végrehajtott, magyarirtások. *Alsó-Fehér* egyik legkarakteresebb néprajzi tája, a *Gyulafehérvár* mellett *Erdély* szívének számító *Erdélyi-hegyalja* ugyanis a Horea vezette 1784-es román lázadást még átvészelte, az 1848–1849-es, románok általi pogromokat azonban már nem. Ezt mutatják *Ompolygyepű, Boroskrakkó, Magyarigen, Magyarsárd, Kisenyed* magyar tömegsírjai és üresen kongó templomai. *Alsó-Fehér* elrománosodása a XIX. században tovább folytatódott. A magyarság létszáma még a kiegyezés utáni évtizedekben is kisebb mértékben emelkedett, mint a románoké, a táj magyar közösségei szórványosodtak. Ezt a folyamatot csak gyorsította a trianoni döntés; *Alsó-Fehér* teljes területe 1920-ban *Romániá*hoz került. A táj ma is jelentősebb magyar népességű területei: *Torockó-vidék, Erdélyi-hegyalja, Erdélyi-Erdőhát, Kutasfölde*, ill. a városokban találunk még ezres nagyságrendű magyar közösségeket MAGYAR Z. 2011 [pp. 240–244.]. *Alsó-Fehér* központja *Gyulafehérvár [Alba Iulia]*, jelentős helysége *Nagyenyed [Aiud], Balázsfalva [Blaj], Zalatna [Zlatna], Abrudbánya [Abrud], Marosújvár [Ocna Mureş], Tövis [Teiuş]*.

(52) Torockó-vidék (Torockó vidéke)[1032]

Magyar néprajzi táj a *Torockói-havasok* peremén, *Alsó-Fehér*ben. A *Torockói-medencé*ben fekvő két magyar község, *Torockó* és *Torockószentgyörgy*, adja a néprajzi táj területét, amely így a legkisebb kiterjedésű tájunk. A táj a *Maros* völgye irányából (délről) a *Kőközi-szoros*on, az *Aranyos* völgyéből (északról) a *Borrévi-szoros*on át közelíthető meg. A medence felett magasodó sziklacsúcsokon, a *Székely-kő*n és *Torockószentgyörgy* felett vár épült. A XIV. századtól vált jelentőssé a torockóiak manufakturális vasbányászata, kohászata és vasfeldolgozó ipara KÓSA–FILEP (1978). 1784-ben *Torockó* a tűz martaléka lett, ekkor a Horea-féle parasztfelkelés[1033] hadai gyújtották fel SZEKELYFOLDINFO (2012). A XVIII. századtól *Torockó vidéke* magyar nyelvszigetté vált. *Torockószentgyörgy* státusa 1848-ig jobbágyközség volt.

[1032] *Torockó-vidék, Torockó vidéke*: névadója *Torockó* (románul *Rimetea,* korábban *Trascău*) városa, ennek korai alakja is *Torockó*.
[1033] Vasile Horea az 1784-ben kitört, vallási színezetű, magyarellenes román parasztfelkelés, a bécsi udvar által hallgatólagosan támogatott vezetője volt.

KÓSA–FILEP (1978). A táj Trianonban *Romániá*hoz került. *Torockó-vidék* két helysége: *Torockó [Rimetea]* és *Torockószentgyörgy [Colţeşti]*.

(53) Erdélyi-hegyalja[1034] *(Hegyalja)*

Magyar néprajzi táj, *Nagyenyed* és *Gyulafehérvár* vidéke, a két város között húzódó, a *Torockói-havasok* lealacsonyodó hegylábi térszíne, *Erdély* régi történeti borvidéke. A nevet a természetföldrajzi tájbeosztás is beépítette rendszerébe, de ott északi irányban nagyobb területet fed le, elhúzódik majdnem *Tordá*ig. A táj határai a különböző forrásokban eltérőek. Az Erdélyi Gazdasági Egylet csak a *Kecske-kő* alatt levő 5–7 helység határát tartja *Hegyalją*nak, ezek *Krakkóbocsárd, Celna, Igen, Sárd* és *Igenpataka*. A román besorolás *Erdélyi-hegyalját*, a „borok honát"[1035] csak az *Alsógáld*tól *Sárd*ig és *Celná*ig terjedő szőlőhegyekre vonatkoztatja, melyeket gyulafehérvári borvidékként jelöl meg. Ezek a római időkből ismert Via Magna mentén találhatók, melynek vonala *Gyulafehérvár*tól *Sárd*on, *Magyarigen*en, *Boroskrakkó*n és *Dió*don át vezetett *Nagyenyed*re, közvetlenül a hegylábak alatt. A mai értelmezés szerint *Erdélyi-hegyalja Alvinc* és *Felvinc* között terül el, és *Gyulafehérvár* és *Nagyenyed* környékét jelenti. A mai borászati beosztás kettéválasztja *Erdélyi-Hegyalją*t gyulafehérvári és nagyenyedi borvidékre CSÁVOSSY (2012). Az *Erdélyi-hegyalja* a kora középkortól virágzó magyarlakta táj volt. A XII. század végén néhány szász helység, *Krakkó, Magyarigen, Nagyenyed* is települt a vidéken, de a XVI–XVII. századra elvesztették német nyelvüket. A románok a XIII. század végén, a tatárjárás után megritkult lakosság közt tűntek föl, majd jelenlétüket erősítették a háborús pusztítások és a Horea–Cloşca-féle parasztfelkelés[1036], sőt 1848–49 magyar–román összeütközései is. Magyar lakossága elsősorban a *Maros* bal partján él. Nevezetes községe *Vajasd*, melyet Bethlen Gábor 1617-ben a töröknek átadott *Lippá*ról eljött magyaroknak adományozott hajdúszabadsággal együtt. Ez a falu 1764–1848 közt a katonai határőrvidékhez tartozott. A helyi hagyomány

[1034] *Erdélyi-hegyalja*: a magyar nyelvben a hegyalja mindig borvidéket jelölő táj. Az 'erdélyi' jelző, lokalizáló előtag a magyar névterületen található más hegyaljáktól való elkülönítésre, illetve utalás az *Erdélyi-középhegység*re.

[1035] A román szemléletben *Erdélyi-Hegyalja* a *Ţara Vinului*, magyarul a 'borok hona', 'borok országa'.

[1036] Vasile Horea, Ion Cloşca és Gheorghe Crişan: 1784-ben vallási színezetű, magyarellenes román parasztfelkelés három, a bécsi udvar által hallgatólagosan támogatott vezetője. A 25-30 ezer román parasztot megmozgató felkelés *Zaránd* vármegye falvaiból indult ki, amely aztán átterjedt Hunyad és *Alsó-Fehér* területére, de a felkelők behatoltak a *Fehér-Körös* és a *Maros* völgyi településekre is. Először a kincstári uradalom tisztségviselőit, majd a környékbeli nemeseket, magyar lelkészeket, faluvezetőket gyilkoltak le bestiális kegyetlenséggel, majd válogatás nélkül ölték a magyarságot. Lázadásuk az első erdélyi magyarellenes román terrorhadjárat volt, amelynek során 389 magyar falut égettek fel, sokuk teljes lakosságát kiírtották. A felkelés egyik jelmondata, személyesen Horea parancsa volt: „Öljétek válogatás nélkül azokat a magyarokat, akik nem hajlandók román hitre térni", vagyis azokat, akik nem nem akarják az ortodox hitet felvenni. A lázadást végül 1784 decemberében a császári katonaság verte le.

szerint *Miriszló* és a *Maros*on túli *Magyarlapád* lakói is hajdúszabadsággal bírtak az erdélyi fejedelmek korában KÓSA–FILEP (1978). Az *Erdélyi-hegyalja* két központja *Nagyenyed [Aiud]* és *Gyulafehérvár [Alba Iulia]*. Nevezetes helységei: *Felvinc [Vinţu de Jos], Borosbocsárd [Bucerdea Vinoaşa], Celna [Ţelna], Magyarigen [Ighiu], Sárd [Şard], Igenpataka [Ighiel], Alsógáld [Galda de Jos]* és *Alvinc [Vinţu de Jos]*.

(54) Aranynégyszög[1037]
Ipartörténeti alapon létrejött történeti-földrajzi táj az *Erdélyi-érchegység* területén. A *Detonáta* és a *Zalatnai-hegység* ókortól ismert és művelt jelentősebb bányái tartoznak hozzá, a terület sarokpontait négy bányaváros adja. A táj északi-északkeleti szögletében, az *Aranyos* folyó völgyében *Aranyosbánya [Baia de Arieş]*, délkeleten *Zalatna [Zlatna]*, délen *Nagyág [Săcărămb]*, nyugaton *Brád [Brad]*. A térség a középkorban is *Európa* egyik leggazdagabb nemesérc kitermelő vidéke volt, s ma is gazdaságának alapja a színesérc-bányászat. A legrégebbi bányák *Verespatak [Roşia Montana]* térségében vannak, de további több híres bányásztelepülés is fekszik területén. Ilyen *Abrudbánya [Abrud]* és *Kisbánya [Baiţa]*. Településeinek középkori magyarsága a román felkelések idején fogyott meg, ill. tűnt el teljesen.

(55) Mócföld[1038] [románul: *Ţara Moţilor*]
Román néprajzi táj, az erdélyi románság egyik tömbterülete. Eredetileg a mócok a *Bihar-hegység*, a *Gyalui-havasok* és az *Erdélyi-érchegység* magasan, 1000 m felett fekvő erdős területeinek XV. századtól bevándorolt lakói, akik hagyományosan állattartással, főképpen juhászattal, később famegmunkálással, majd bányászattal is foglalkoztak. Bevándorlásuk utáni századokban a mócok hegyi tanyákon és aprófalvakban éltek, ma már egy részük városlakó. A románság sajátságos közösségi és történelmi tudattal rendelkező néprajzi csoportját alkotják, a román néprajztudomány szerint az ókori szabad dákok leszármazottjai. A mócok önmagukat a trák népcsoporthoz tartozó dákok s a római légiók ivadékainak tartják. Antropológiailag gyakori közöttük a szőke haj és a kék szem, emiatt egyes elméletek szláv rokonságot tulajdonítanak nekik. *Mócföld*et *Bánffyhunyad [Huedin], Kolozsvár [Cluj-Napoca], Torda*

[1037] *Aranynégyszög*: a négy aranybánya-várost összekötő egyenesek kiadta, hozzávetőlegesen szabálytalan négyszög alakú terület adta a táj nevét. A négyszög csúcsaiban egy-egy nagy multú bányaváros található.
[1038] *Mócföld*: a név jelentése 'mócok lakta vidék'. A „móc" (moţ) román szó, jelentése 'fonószál', tágabb értelemben 'copf'. Utóbbiról kapta az etnikai csoport a nevét; a móc férfiak hajukat hagyományosan két felől copfba fonták, de ma már ritka ez a viselet.

[Turda], Nagyenyed [Aiud], Gyulafehérvár [Alba Iulia], Piski [Simeria], Déva [Deva], Marosillye [Ilia], Arad [Arad] és *Belényes [Beiuş]* városok között húzott vonal határolja. E városok román nyelvű lakosságának zöme móc. A *Mócföld* kulturális központja *Abrudbánya [Abrud]*, nevezetes helysége *Topánfalva [Câmpeni]*.

(56) Küküllő mente[1039]***, Vízmellék***[1040] (*Kis-Küküllő völgye*)[1041]
Magyar néprajzi táj, a *Kis-Küküllő* völgyének a torkolattól a *Székelyföld* határáig húzódó szakasza, ill. ennek környező vidéke. Településföldrajzilag a *Kis-Küküllő*-torkoltnál fekvő *Magyarpéterfalvá*tól az *Udvarhelyszék* határánál fekvő *Balavásár*ig tartó folyómente területe. A térképi ábrázolásban, de a néprajztudományban is, gyakoribb, hogy a *Küküllő mente* helyett a *Vízmellék* szerepel az ábrázolásban és leírásban. Ez ugyan szűkebb tájat takar, a *Küküllő mente* része, a *Küküllő* menti *Bethlenszentmiklós*tól *Balavásár*ig fekvő majdnem 40 magyarlakta falu láncolata, mégis sokszor a *Küküllő mente* szinonim megnevezése. A *Vízmellék*et néprajzi szempontból *Alsó-Vízmellék*; *Magyarpéterfalva* és *Magyarsáros* között és *Felső-Vízmellék*; *Kend* környéke részekre is osztják PAVAI I. (2012). A *Küküllő mente Erdély* magyarok által benépesített vidékei közé tartozik. A XVI–XVII. század háborúiban magyar lakossága sokat szenvedett és pusztult. Ma a *Küküllő mente* vegyes magyar–román népességű KÓSA–FILEP (1978). *Küküllő mente* központjai, egykori vásáros helyei *Bethlenszentmiklós [Sânmiclăuş], Küküllővár [Cetatea de Baltă], Dicsőszentmárton [Târnăveni]* és *Balavásár [Bălăuşeri]* KÓSA–FILEP (1978). A táj Trianon óta Romániához tartozik.

(57) Kutasfölde[1042] *(Hegymegett)*
Magyar néprajzi táj, részben *Küküllő mente* része, a *Maros* és a *Kis-küküllő* között, a *Balázsfalva [Blaj]* és *Marosludas [Luduş]* közé eső dombvidék területe. Itt található az a *Küküllő mente*hez hasonló néprajzi sajátságokkal rendelkező mintegy 15 falu, amelyek a *Forrói-patak, Szárazvám-patak* és *Ózdi-patak* völgyében helyezkednek el és egykor *Alsó-Fehér* vármegye területére estek KÓSA–FILEP (1978). A *Szárazvám-patak* völgyében fekvő

[1039] *Küküllő mente*: névadója a *Kis-Küküllő* nevű folyócska, amely a *Küküllő* egyik ága. A *Küküllő* helységnévként is szerepel; *Küküllővár*, amelynek első okleveles említése: *villa Cuculiensis*, magyarul *Küküli, Kukuli*. nem lehet.
[1040] *Vízmellék*: értelme 'patak melleti táj vagy folyás menti táj', ez esetben a 'Küküllő vize mente'.
[1041] A *Küküllő mente* tájat Magyar Zoltán *Kis-Küküllő völgye* névvel adja meg s a folyó teljes hosszára kiterjeszti MAGYAR Z. 2011 [p. 256.].
[1042] *Kutasfölde*: a táj nevének eredetére helyi népi magyarázat van. A viszonylag nagy területen nincsenek folyóvizek, ezért a lakosság a vízszükségletét kutakból nyeri KÓSA–FILEP (1978).

magyarlakta helységei: *Magyarlapád [Lopadea Nouă], Magyarbakó [Băgău]* és *Csombord [Ciumbrud]*, a *Forrói-patak* völgyében és mellékvölgyeiben: *Magyarsülye [Şilea], Magyarforró [Fărău], Magyarszentbenedek [Sânbenedic]*, az *Ózdi-patak* völgyében: *Magyarózd [Ozd], Magyarbükkös [Bichiş], Istvánháza [Işihaza], Csekelaka [Cecălaca]* ORDOGTERGYE (2012). A táj népessége vegyesen magyar és román.

(58) Felvidék

Magyar néprajzi táj, a *Kis-Küküllő* mentén *Dicsőszentmárton [Târnăveni]* közelében. A *Balázsfalva [Blaj]* körüli magyar falvak lakói *Felvidék*nek nevezik ezt a vidéket KÓSA–FILEP (1978). A táj térképi ábrázolása nem jellemző.

(59) Hunyad[1043]

Történeti-földrajzi táj, az egykori *Hunyad* vármegye területe. Az *Erdélyi-medencé*t az *Alföld*del összekötő *Maros-völgy* keleti, erdélyi felén fekszik. Északon az *Erdélyi-érchegység* és *Zaránd*, keleten a *Királyföld* délen a *Déli-Kárpátok*, nyugaton a *Temesköz* határolja. Természetföldrajzilag a *Hunyadi-medence* és kerethegységi vidéke tartozik hozzá. *Hunyad* magyarsága a középkorban a széles, termékeny *Maros-völgy*, a *Cserna*[1044] és a *Sztrigy* folyók völgyének alsó szakaszán is jelen volt KÓSA–FILEP (1978). A XIII. század végén kezdődött a Szörényi bánság területéről ill. egyidejűleg e bánságba való költözésükkel, a bolgár–szláv kenézek vezette románok betelepítése. A XIII. században a *Bulgária*ban a tatárok által is adóztatott vlachok tömegesen költöztek a *Szörénység*be és *Hunyad* déli részébe. A hunyadi magyarok falvai a XV. századtól állandóan szenvedtek az *Erdély* ellen vonuló oszmán–török hadaktól. A magyar lakosság nagyon megfogyatkozott, többsége elpusztult, helyükre románok jöttek KÓSA–FILEP (1978). A maradék magyar népesség jelentős része XVIII–XIX. században, 1848 előtt szerzett köznemesi vagy kisnemesi jogállású volt. Soraikat a középkor végén számos magyar nemességet kapott és megmagyarosodott román kenézcsalád gyarapította KÓSA–FILEP (1978). Némely faluban az utóbbi kétszáz esztendőben – különösen a *Maros*, a *Sztrigy* és a *Cserna* folyókba ömlő patakok mentén – a magyarságot csupán a földesúr és annak udvara jelentette KÓSA–FILEP (1978). Az 1876-ban történt vármegye-rendezésekor Hunyadhoz csatolták *Zaránd* vármegye keleti 2/3-át, a *Fehér-Körös* forrásvidékét, a *Szászföld*höz tartozott, ekkor már

[1043] *Hunyad*: névadója *Vajdahunyad* városa. A város középkori névalakja *Hungnod, Huniad,* s ily módon kapcsolatba hozható a „hun” népnévvel.
[1044] A *Cserna* középkori magyar neve *Egred*.

zömében románok lakta, Szászváros széket *Szászváros*sal. *Hátszeg* és *Vajdahunyad* kiváltságos mezővárosok törvényhatóságát megszüntették. Ezzel *Hunyad* vármegye *Erdély* legnagyobb kiterjedésű, legnépesebb megyéje lett KAT. (2012). A XIX–XX. század fordulóján a *Hunyad* vármegyei magyarok már mindenütt románokkal vegyesen és az egykor kisnemesi *Lozsád* kivételével számbeli kisebbségben éltek, viszonylag nagy százalékban váltak román ajkúvá KÓSA–FILEP (1978). *Hunyad* területének jellegzetes magyar néprajzi területe a *Déva* és *Vajdahunyad* környéki csángófalvak vidéke. 1888–92-ben *Déva [Deva]*, 1892-ben *Vajdahunyad [Hunedoara]*, 1910-ben ismét Déva, ill. *Csernakeresztúr [Cristur]* és *Sztrigyszentgyörgy [Streisângeorgiu]* helységekbe mintegy 2000 székely telepes költözött *Bukoviná*ból. Az újonnan jöttek a települések mellett külön „csángótelepeket" alkottak KÓSA–FILEP (1978), leszármazottaik, magyarságukat megtartva ma is az itteni csángótelepeken élnek. *Hunyad* területe, a trianoni béke értelmében, egészében Romániához került. *Hunyad* központja *Déva [Deva]* és *Vajdahunyad [Hunedoara]*. Középkori területének fontos mai települései: *Marosillye [Ilia], Dobra [Dobra], Nagyág [Săcărâmb], Piski [Simeria], Pusztakalán [Călan], Hátszeg [Haţeg], Petrozsény [Petroşai], Petrilla [Petrila], Vulkán [Vulcan], Lupény [Lupeni]*. Az 1876 után Hunyadhoz került területeken: *Szászváros [Orăştie], Kudzsir [Cugir], Körösbánya [Baia de Criş], Brád [Brad], Algyógy [Geoagiu]*. Jellegzetes magyar falvak *Hunyad*ban: *Alpestes [Peştişu Mare], Rákosd [Răcăştia], Hosdát [Hăşdat], Bácsi [Băcia], Haró [Hărău], Nagyrápolt [Rapoltu Mare]* és *Lozsád [Jeledinţi]*. Régi magyar polgári lakosság él kis számban a városokban, *Déva, Szászváros, Vajdahunyad* területén KÓSA–FILEP (1978).

(60) Kenyérmező[1045] [románul: *Câmpul Pâinii*]
Magyar és román néprajzi táj *Hunyad*ban, a *Maros* kiszélesedő völgyének sík, fátlan része, *Szászváros*tól északkeletre *Alkenyér* és *Algyógy* falvak közelében. A terület egykor a *Szászföld*höz tartozott, Szászvárosszék területére esett, 1876-ban került *Hunyad* vármegyéhez. Nevét az itt folyó *Kenyér* patakról kapta, amelynek neve a XVII. századtól, a beözönlő románok adta *Kudzsír* lett. 1479-ben Kinizsi Pál és Báthory István erdélyi vajda az itt fekvő *Alkenyér* mellett győzték le a *Havasalföld*ről betört török sereget. *Kenyérmező* központja *Kudzsir*[1046] *[Cugir]*. Települései: *Alvinc [Vinţu de Jos], Alsópián [Pianu de*

[1045] *Kenyérmező*: nevét az itt folyó *Kenyér* patakról kapta, amelynek neve a XVII. századtól, a beözönlő románok adta *Kudzsír* lett.
[1046] *Kudzsir* középkori magyar neve patakjáról; *Kenyér*, de 1493-ban már *Kudzir* néven említik.

Jos], Alsótatárlaka[1047] *[Tărtăria], Alsócsóra [Săliştea], Balomir [Balomiru de Câmp], Alkenyér [Şibot], Felkenyér [Vinerea], Bencenc [Aurel Vlaicu], Piskinc [Pişchinţi], Vajdej [Vaidei], Romosz [Romos], Gyalmár [Gelmar].*

(61) Hátszeg-vidék[1048] [románul: *Ţara Haţegului*]
Magyar és román néprajzi táj *Hunyad*ban. A *Sztrigy*, a *Sebes* és a *Nagy-patak* hegyi medencéje, *Hátszeg* városának környékén, a *Retyezát*, a *Szászvárosi-havasok* és a *Szárkő* magasodik föléje. Északról, a *Maros* felé, nyitott medenceség. A középkorban rövid ideig *Hunyad* belső közigazgatási egysége volt. A X–XI. században teljesen magyar lakosságú vidék, de népessége a XV–XVII. századra, főképp a háborúk következményeként, javarészt románná vált. *Hátszeg-vidék* központja *Hátszeg [Haţeg]* városa. Fontosabb települései: *Őraljaboldogfalva [Sântămăria-Orlea], Felsőszálláspatak [Sălaşu de Sus], Malomvíz [Râu de Mori], Várhely [Sarmisegetusa], Demsus [Densuş], Puj [Pui], Nagybár [Baru]*.

(62) Hunyadi-Erdőhát
Román néprajzi táj a *Ruszka-havas* magasan fekvő hunyadi oldalán, a *Cserna* patak és mellékvizeinek völgyei fölött, a hátakon ülő mintegy 40 település területe. Későn betelepült román lakosságú vidék, egy a völgyekben lévő erdők által elszigetelt tájegység, ahol a vidék lakói a falvakat dombtetőkre építették. E dombhátakat a kis vízhozamú patakok mély völgyei választják el egymástól. A tájegység főbb központjai *Cserbel [Cerbal], Bunyila [Bunila], Lelesz [Lelese] és Gyalár [Ghelari]* TRANSYLVANIA (2012).

(63) Bányaság[1049] *(Bányavidék)*
Magyar és román néprajzi táj, a *Zsil* két forrásának völgyében, a *Magyar-Zsil* és az *Oláh-Zsil* folyók vidékén, *Petrozsény* és *Lupény* vidéke. Magyar lakossága a XIX. század végén és a XX. század elején ipari munkára

[1047] *Alsótatárlaka* középkori neve *Gebercsény*, de 1733-ban már román lakosságú s *Tartaria* névvel említik. Határában találták meg a tatárlakai korong néven jegyzett régészeti leletet, amely a világ eddig ismert legrégebbi írásos dokumentuma, 6000 éves. Különlegességét fokozza, hogy rajta a székely–magyar rovásírás több betűje is olvasható.
[1048] *Hátszeg-vidék*: névadója *Hátszeg* városa. A helység középkori névalakjai: *Harszoc, Hatzak, Hatzok, Haczhzak, Haczag*.
[1049] *Bányaság*: neve a völgyben található szénbányáktól származik. „Bányaság” = ’több bánya vidéke’. A „bánya” szóban az ásás alapfogalma rejlik: alapja az „áj”, később „váj” vagyis ’ás’. A „váj”-ból alakult a „vája”, majd „ványa”, hasonlóan a „borjú”-ból „bornyú”, a „varjú”-ból „varnyú” stb. A magyarban gyakori a kezdő v hangnak a rokon b-re változása: ványa-bánya, vakcsó-bakcsó, vacsora-bacsora. Tehát a „bánya” értelme ’vája’. Más vélemény szerint, mivel a bánya legtöbbször a föld belsejében működik, ill. földbe vájást okoz, a szó alapgyöke a „be”. Ebből lett „bény”, „bénye”, mély hangrendben „bánya”. Ez alapján a Bénye földrajzi nevek is innen származnak.

odavándorolt erdélyi magyarokból, elsősorban székelyekből, szilágyságiakból, máramarosiakból állt. Kevés magyar népessége ma e betelepülők leszármazottja, lakosságának túlnyomó többsége román. A bányavidék ma egy 45 km hosszú, szinte teljesen beépített keskeny völgy. Jelentősebb városai és egyben központjai a *Magyar-Zsil* völgyében: *Petrozsény [Petroşani]*, *Petrilla [Petrila]*, az *Oláh-Zsil* völgyében: *Lupény [Lupeni], Urikány [Uricany], Vulkán [Vulcan]*.

(64) Királyföld[1050]***, Szászföld***[1051] [németül: *Königsboden*]
Történeti-földrajzi és magyar–német néprajzi táj, a középkorban betelepített erdélyi németség egykori legnagyobb összefüggő területegysége. Természetföldrajzilag a *Nagy-Küküllő* és az *Olt* köze *Erdély* déli részén. A *Királyföld*ön 1150 és 1160 között telepítették le a később erdélyi szászoknak nevezett népcsoportot. A XII. századtól itt jöttek létre a szászok igazgatási területegységei, a székek, ezért a *Királyföld* másik neve *Szászföld*. A szászok Magyarországra költözése része volt annak az első német kolonizációs hullámnak, amelynek során a németség *Kelet-Európa* több területét, elsősorban az *Elbá*tól keletre eső területeket, megszállta. Az erdélyi németek első csoportjai a *Rajna* középső vidékéről, *Luxemburg*ból és a *Mosel* vidékéről jöttek. II. Géza telepítette le őket *Erdély* déli részén a viszonylag gyéren lakott királyi birtokokra és *Erdély* nyugati részére, a *Maros* és *Szamos* mentére 1150–60 körül. A XII. század utolsó évtizedeiben és a XIII. század elején újabb telepes rajok érkeztek, amelyek *Beszterce, Naszód* és *Radna* vidékét és a *Barcaság*ot népesítették be. A szászok nevüket valószínűleg a IV. Béla által behívott, a tatárjárás pusztításait pótlandó, szászföldi telepesektől kapták, akik idővel átvették a korábban települt frankoktól a letelepedés vezetését. 1224-ben II. Endre adománylevelében, az Andreanumban megerősítette a szászokat régebbi kiváltságaikban és évi adó, valamint katonáskodás fejében teljes autonómiát biztosított számukra, amivel megteremtette rendi különállásuk és külön társadalmi fejlődésük alapjait. A szászok előjogaik gondos védelmével és bővítésével elérték, hogy teljes jogú tagként vehettek részt az 1437. évi kápolnai unióban, amely négy évszázadra megformálta *Erdély* politikai arculatát. 1486-ban Mátyás király valamennyi szászra kiterjesztette az

[1050] *Királyföld*: névadója *Magyarország* egykori uralkodója a király, jelen esetben II. Géza. A név a terület Árpád-kori jogállásának emlékét is őrzi, a vidék a XII. századig hatalmas összefüggő királyi birtok volt.
[1051] *Szászföld*: névadója a szász nép, (német nyelven Sachsen). A szászok a németség egyik legnagyobb etnikai csoportja, ma *Szászország*, *Szász-Anhalt* és *Alsó-Szászország* tartományokat lakják. A *Magyarország*ra a XII. században betelepített németség összefoglaló neve szász, annak ellenére, hogy többségük nem szász lakosságú területekről, hanem a *Rajna-vidék*éről és *Bajorország*ból származott.

Andreanum kiváltságait és ezzel létrehozta minden erdélyi szász közjogi-politikai egységét, melyet a „szász egyetem" (Universitas Saxonum) képviselt. Tagjai voltak: *Nagyszeben szék, Kőhalom szék, Segesvár szék, Nagysink szék, Újegyház szék, Szerdahely szék, Szászsebes szék, Szászváros szék, Medgyes szék* és *Selyk szék*, valamint *Naszód-vidék* és a *Barcaság* KÓSA–FILEP (1978). A székek alkották a *Királyföld* területét. A szászok külön fejlődésének újabb állomása volt a reformáció lutheri ágának, az evangélikus vallásnak egységes fölvétele. A XVI–XVIII. század erdélyi háborúságai a szászokat is pusztították, soraikat megritkították. *Erdély* nyugati részén lévő telepeik elpusztultak vagy megmagyarosodtak KÓSA–FILEP (1978). A népesség pótlására Mária Terézia uralkodásának idején ausztriai telepesek érkeztek[1052], akik a *Nagyszeben* és *Segesvár* környéki falvakban, valamint *Szászváros*ban telepedtek le. Hasonló céllal szervezett telepítési akciót a szász reformkor vezéralakja, Stefan Ludwig Roth is, akinek hívására 1845–47-ben württembergi németek költöztek be a szászok közé. A szászok túlnyomó többsége az 1876-ban bekövetkezett közigazgatási rendezésig, a szász székek és vidékek keretében, az önkormányzatú *Királyföld*ön, kisebb részük a szomszédos, ill. a *Királyföld*be ékelődő magyar vármegyékben élt. A XVIII. században a *Királyföld*re sok román települt. A *Királyföld* egyházi, művelődési és igazgatási központja *Nagyszeben* volt, mely 1732–91 és 1849–65 között *Erdély* hivatali központjaként is működött KAT. (2012).

A szászok régi kiváltságait először II. József törölte el úgy, hogy azokat halála után már nem lehetett teljes egészében visszaállítani. Kiváltságaik végleges megszüntetésére a szabadságharc után, 1850-ben került sor, majd 1876-ban a szászok területi különállása is megszűnt.

Az 1876-ban létrejött vármegyerendezéskor a *Királyföld*ből Szeben széket (Szelistye és Talmács fiúszékekkel) és környékét *Nagyszeben* várossal, a földrajzilag különálló – más törvényhatóságok közé ékelt részek kivételével –, Szászsebes széket *Szászsebes* várossal, Szerdahely széket, Újegyház széket (a Nagy-Küküllő vármegyéhez csatolt Magaré nélkül), a *Felső-Fehér vármegye* és Szeben vármegye határai közé zárt *Szentjánoshegy* községet, *Alsó-Fehér* vm. *Királyföld*ön lévő két különálló darabját (*Ecsellő, Sebeshely, Sebeskákova, Sebeskápolna, Sebesláz, Sugág, Szászcsór* falut) és a Szeben szék területébe ékelődő *Mág* községet, a Hétbírák kerületéből *Kisdisznód*ot, *Hortobágyfalvá*t, *Zsinná*t, *Odát*ot, *Röszt* és *Szecselt* (*Szecsel* fele, *Alsó-Fehér*, *Hortobágyfalva*

[1052] A Mária Terézia által betelepített ausztriai telepesek evangélikus vallásúak voltak, később ländlereknek nevezték őket.

6/7 része Felső-Fehér vármegyéhez tartozott) az újonnan alakított Szeben vármegyébe kebelezték be. Szászváros széket *Szászváros*sal *Hunyad* vármegyéhez csatolták. Nagy-Küküllő vármegyéhez csatolták Medgyes széket *Medgyes* városával, de a *Nagy-Küküllő* balparti területei nélkül, *Segesvár* széket *Segesvár* városával, az *Udvarhely* vármegyéhez csatolt *Erked* és *Bene* község nélkül, *Kőhalom* széket az *Udvarhely* vármegyéhez csatolt *Daróc* és *Zsombor* községek kivételével, Nagysink széket, Újegyház székből *Magaré*t, s a Szeben széknek alárendelt Hétbírák kerületéből *Apátfalvá*t, *Miklóstelké*t, *Szászkeresztúr*t és *Mesé*t KAT. (2012). Ezzel a rendezéssel *Királyföld* nagy része Szeben vármegye, kisebbik része Nagy-Küküllő vármegye része lett.

A szász igazgatási és területi különállást szimbolizáló Universitas Saxonum megmaradt, mint a régi időkből származó közös vagyon kezelője, amelyet szinte teljes egészében művelődési és iskolai célokra fordítottak. Az erdélyi szászok utoljára 1919. január 8-án léptek fel kollektív politikai testületként, amikor *Medgyes*en kimondták a feltétel nélküli csatlakozást Romániához KÓSA–FILEP (1978).

A *Királyföld* magyar lakossága a városi betelepülőktől eltekintve kisszámú és szórványban él, szász lakóinak nagy része az 1978–90 közötti években, váltságdíj ellenében[1053], az akkori Német Szövetségi Köztársaságba települt. Házaikba a *Kárpátok*on túlról románok vagy cigányok költöztek, a táj szász jellegét a XXI. században már csak a települések építészeti emlékei mutatják.

Királyföld központja *Nagyszeben [Sibiu]*, települései között megemlítjük az egykori székek központjait; *Segesvár [Şighişoara], Kőhalom [Rupea], Szerdahely [Miercurea Sibiului], Szászsebes [Sebeş], Szászváros [Orăştie], Medgyes [Mediaş],* de köztük kistelepülésekké vált *Nagysink [Cincu], Újegyház [Nocrich]* és *Nagyselyk [Şeica Mare]*. A XX. században vált központi szerepkörűvé: *Felek [Avrig], Nagytalmács [Tălmaciu], Nagydisznód [Cisnădie], Szentágota [Agnita], Vízakna [Ocna Sibiului]*.

(65) Kőhalom vidéke[1054]

Magyar néprajzi táj *Királyföld*ön, *Udvarhelyszék* határánál, amelynek területét három székely kultúrájú unitárius község, *Alsórákos, Datk* és *Olthévíz* alkotja MAGYAR Z. 2011 [p. 276.]. Természetföldrajzilag az *Olt melléki dombság* és a

[1053] Hallgatólagos (soha, sehol közzé nem tett) megállapodás jött létre Helmut Schmidt német szövetségi kancellár és Nicolae Ceauşescu román államfő-pártfőtitkár között, amely állítólag évi 12–16 ezer erdélyi szász évenkénti kitelepüléséről szólt, fejenként 5000 német márka kifizetése ellenében HAIDU A. (1999).
[1054] *Kőhalom vidéke*: névadója *Kőhalom* (románul *Rupea*) városa, amelynek szomszédságában fekszik.

Persányi-hegység között az *Olt* nagy kanyarulata mellett fekvő községek szigetként őrzik magyarságukat. E három település sok tekintetben egymástól is különbözik, a földrajzi közelségen túl azonban hasonlítja őket a székely népi kultúrával való több-kevesebb rokonság és az unitárius vallás. A három helység a székelységtől viszonylag távol, inkább a szász etnikai tömbbel való közvetlen érintkezés miatt nyugat és délnyugat, azaz *Kőhalom* és *Brassó* felé volt nyitott. Ezáltal népi kultúrájuk, kistáji kapcsolatrendszerük is részben német hatásra fejlődött, amely külsőleg leginkább a települések faluképén, népi építkezésén látszik. Ez utóbbi jellemzők miatt a néprajzi szakirodalom „szászmagyarok" néven is említi a *Kőhalom vidéké*nek falvait MAGYAR Z. 2011 [pp. 276–278.].

(66) Barcaság, *Barca*[1055], *Brassó vidéke*[1056]
[németül: *Burzenland*], [románul: *Ţara Bârsei*]
Történeti-földrajzi és magyar–német–román néprajzi táj, a *Barca* folyó hegyi medencéje, amelyet az *Olt* nagy déli kanyarulata és a *Brassói-havasok* zárnak közre. Természetföldrajzilag a *Brassó–Háromszéki-medence* egyik egysége, a *Feketeügy*, a *Baróti-hegység*, az *Olt* völgye, a *Persányi-hegyvidék*, a *Brassói-havasok*, illetve a *Bodzai-hegység* között. Délről a *Törcsvári-szoros*, a *Tömösi-szoros*, az *Ósánc-szoros* és a *Bodza-szoros* vezet a medencébe, mely *Erdély* egyik legtermékenyebb vidéke. A XI. században a szorosok védelmére magyar és besenyő határőrök lakták. Az Árpád-kori közigazgatás megszervezésekor előbb Fehér vármegye része lett. II. András e földet a betelepülő szászoknak adományozta, a XIII. század végén kezdődött a románok betelepedése. 1876-ban a *Barcaság* közigazgatási autonómiáját megszüntették, területét kibővítették a *Fogaras-vidék*hez tartozó hozták *Szúnyogszék*, *Vledény*, *Zernest* községekkel és létrehozták Brassó vármegyét. A trianoni döntésben a *Barcaság* teljes területe Romániához került. A barcasági magyarok ma többségükben a *Brassó*tól keletre fekvő *Hétfalu*ban ill. a medence nyugati és északi peremén *Bodola, Keresztvár, Barcaújfalu, Krizba, Apáca* községekben, s *Brassó*ban laknak. A táj szász lakossága a kivándorlás miatt az 1970-es évek óta folyamatosan csökken KAT. (2012). A *Barcaság* központja *Brassó [Braşov]*, népes települései: *Feketehalom [Codlea], Vidombák [Ghimbav], Bracarozsnyó [Râşnov], Zernest [Zărneşti], Négyfalu [Săcele]*.

[1055] *Barcaság, Barca*: nevét a *Barca* folyóról kapta, amely az *Olt* bal oldali mellékvize, hossza 68 km. A *Barcaság* a XIII. századtól az erdélyi szászok egyik területe.
[1056] *Brassó vidéke*: névadója *Brassó* városa, amelynek fennmaradt korai említése *Corona*, 1234-ből való. Német neve a *Kronstadt*, jelentése 'Koronaváros'.

(67) Hétfalu[1057] [németül: *Siebendörfer*], [románul: *Şapte sate*]
Magyar néprajzi táj a *Barcaság* délkeleti szegletében, *Brassó*tól keletre, részben a *Tatrang* folyó völgyében. Területén él a hétfalusi csángónak nevezett magyar etnikai csoport. A hétfalusi csángók a XI. században itt élt, a barcasági gyepűt őrző magyarok és besenyők leszármazottai. Az eredeti gyér népesség a kora Árpád-korban a Fehér vármegyében lakó magyarokból (székelyekből) gyarapodott. *Hétfalu* eredetileg királyi birtok volt. A XIV–XV. században kezdték egyes részeit eladományozni, majd II. Ulászló *Brassó* városának zálogosította el a vidéket. A központi királyi hatalom összeomlása után nem történt meg a visszaváltás, és *Brassó* másfél százados ellenkezés ellenére jobbágysorba süllyesztette az egykor szabadalmas jogállású, határőrző *Hétfalu* lakosságát. *Hétfalu* népessége többségében magyar, kisebb részben román. A magyarokat a szomszédos székelyek hétfalusi csángóknak nevezik, annak ellenére, hogy ők magukat magyaroknak mondják. A szomszédos székelyek hívják őket sajátos nyelvjárásuk és szokásaik miatt csángóknak. Csángóknak nevezik a többi barcasági magyar falu, *Barcaújfalu, Krizba, Apáca*, valamint a távolabbi *Halmágy* és *Székelyzsombor* lakóit is. *Hétfalu* szerkezetileg és közigazgatásilag két részre tagolódik: a *Brassó*hoz közelebb eső *Négyfalu*, *Bácsfalu [Baciu], Türkös [Turcheş], Csernátfalu [Cernatu], Hosszúfalu [Satu Lung]* a XX. század második felére teljesen összeépült és korábban *Szecseleváros*, ma már *Négyfalu* [románul *Săcele*] néven várost alkot. A távolabbi *Háromfalu; Tatrang [Tărlungeni]*, *Zajzon [Zizin]* és *Pürkerec [Purcăreni]* önálló települések.

(68) Tízfalu[1058]
Magyar néprajzi táj, a barcasági magyar falvak, a *Hétfalu*; *Bácsfalu [Baciu], Türkös [Turcheş], Csernátfalu [Cernatu], Hosszúfalu [Satu Lung] Tatrang [Tărlungeni]*, *Zajzon [Zizin]* és *Pürkerec [Purcăreni]*, valamint a tőlük távolabb eső *Barcaújfalu [Satu Nou]*, *Krizba [Crizbav]* és *Apáca [Apaţa]* összefoglaló neve.

(69) Fogarasföld (Fogaras, Fogaras vidéke)[1059]
Történeti-földrajzi és román néprajzi táj, az egykori Fogaras vármegye területe az *Olt* medencéjében, délről a *Fogarasi-havasok* határolja. *Fogaras* végvára

[1057] *Hétfalu*: a név a 7-es számból származik, amely a tájat alkotó hét település együttesét jelöli.
[1058] *Tízfalu*: a név a 10-es számból származik, amely a tájat alkotó tíz település együttesét jelöli.
[1059] *Fogarasföld, Fogaras, Fogaras vidéke*: névadója *Fogaras* vára ill. városa. Fogaras XIII. századi névalakja *Fogros*.

köré a XIII. században a magyar királyok a *Havasalföld*ről románokat telepítettek. II. András 1224-ben a szászoknak adott kiváltságlevelében a szászok földjébe befoglalta *Fogarasföld*et, mint „az oláhok és besenyők erdejét" is. A tájat a XIII. század végén már szászok, székelyek és románok lakták, mindannyian a király telepesei. Az 1876-ban történt közigazgatási átszervezéskor *Fogarasföld*höz csatolták az *Olt* jobb partján fekvő *Felső-Fehér vármegye*i községeket, *Galac, Oláhújfalu, Oláhtyukos, Rukkor, Földvár, Kolun* és együttesen *Fogaras* vármegye néven új közigazgatási egységet szerveztek. A trianoni béke értelmében teljes területe Romániához került. *Fogarasföld* központja *Fogaras [Făgăraş]*, fontosabb helységei: *Alsóárpás [Arpaşu de Jos], Viktóriaváros [Victoria]*[1060], *Sárkány [Şercaia], Ósinka [Şinca Veche], Törcsvár [Bran]*.

8.12. Moldva történeti-földrajzi nagytáj

Moldva[1061] (*Moldova*[1062], *Módua*[1063], románul *Moldova*) történeti-földrajzi nagytáj, a *Keleti-Kárpátok* és a *Prut* közé eső hatalmas terület. Északon *Galícia* és *Lodoméria*, keleten *Podólia* és *Besszarábia*, délkeleten *Budzsák* és *Havasalföld*, nyugaton *Erdély* határolja. E nagytáj korai magyar neve *Etelköz*, amely a magyarság szállásterülete volt, területére a X–XI. században keletről besenyők és kunok is települtek. *Moldva* területe a XVIII. száazadig nem a *Prut*, hanem a *Nyeszter* folyóig terjedt, *Besszarábia* területét, a *Prut* és a *Nyeszter* között fekvő vidéket is hozzá számították, területe így mintegy kétszerese volt a mainak.

A *Balkán*ról, ill. *Havasalföld* irányából a XI. század végétől románok (vlahok, oláhok) folyamatosan települtek *Moldva* területére, s a XIV. századra túlsúlyba is jutottak, magukba olvasztva a kunokat és besenyőket, számbelileg kisebbségbe juttatva a magyarságot. Az Árpád-korban már Kunországnak, ill. Kumániának nevezett terület a *Magyar Királyság* hűbérese volt, s a XIV. századtól alakult meg területén, *Moldva* néven, a magyar, ill. lengyel uralkodók hűbéreseként az első román vajdaság és fejedelemség. 1812-ben *Oroszország*

[1060] *Viktóriaváros* nevét 1954-ben kapta a román „victorie" = 'győzelem' után. Építése 1939-ben kezdődött *Felsőucsa* külterületén. Eredetileg csak egy lőporgyárat terveztek a területre, majd később ipari központnak szánták, ezért önálló települést hoztak létre. Az építkezésen az 1940-es években hadifoglyok és munkaszolgálatos zsidók dolgoztak, végül szovjet iránytással fejeződött be. Az 1950-es években fallal körbevett, zárt város volt.
[1061] *Moldva*: a nagytáj névadója a *Moldva [Moldova]* folyó, amely a *Szeret* bal oldali mellékfolyója.
[1062] *Moldva* román neve *Moldova*, de a magyar irodalomban és mindennapi nyelvben is gyakori a *Moldova* név használata.
[1063] A székely nyelvjárásban gyakori a *Moldva* név *Módua* formában történő kiejtése, megadása.

kiterjesztette hatalmát a *Prut*ig, ekkortól vált le végleg *Besszarábia Moldva* területéről, s számít külön tájnak. 1878-tól *Moldva* a *Havasalföld*del együtt a Románia egyik alkotó területe lett.

Moldva ma az egyetlen *Kárpátokon* túli terület, ahol jelentős számban, magyar lakosság él. Ők a környező románságtól római katolikus vallásukkal és még részben magyar nyelvükkel különülnek el. Nevük moldvai magyarok, keleti magyarság, ill. csángó, de önmagukat általában „katolik" jelzővel különítik el a keleti keresztény (ortodox) románságtól.

Az akadémiai történetírásunk szerint a moldvai magyarok első csoportjai többségükben *Erdély* északi részéről az Árpád-korban vándoroltak ki és számuk a XIII. századtól, amikor a *Moldvai Fejedelemség* a *Magyar Királyság* hűbérese volt, gyarapodott. E vélemény szerint azért nevezik a keleti magyarságot csángónak, mert „elcsángáltak" vagyis kirajzottak a *Kárpátok*on belülről, s ezzel folyamatosan, a XVIII. századig sokasították *Moldva* magyar népességét. E véleménnyel szemben más történetírók, a moldvai magyarság középkorban folyamatos magas számának ismeretében és a magyar eredetű földrajzi nevek alapján állítják, hogy jóval Árpád népének hazaköltözése előtt jelentős magyar lakossága volt a keleti területeknek. Sok magyar történész egybehangzó véleménye, hogy a *Prut* és a *Szeret* folyók között fekvő egykori *Kumánia*, a későbbi *Moldva*, javarészt magyar lakosságú volt. E szerint a csángók sem „elcsángáltak", hanem eredetileg is itt éltek, magyarul beszéltek és a későbbi, *Kárpátok*on belülről jövő, székely kiáramlással erősödtek. A kettős honfoglalás elmélete szerint a VI. században már biztosan éltek itt magyarok. Később, az Árpád-korban, a magyar közösségeket erősítette az ide telepített magyar gyepűőrök serege, ők újabb önálló településeket hoztak létre. Ez az egyik magyarázata a „csángó"=őr, és a „csángál"=őrjárat szavak jelentésének.

A románok bármilyen kapcsolata vagy nagy számú jelenléte az Árpád-korban vagy még korábban, az előttük *Moldva* területén élt vagy átvonult népekkel; a dákokkal, gótokkal, hunokkal, gepidákkal, avarokkal/magyarokkal, szlávokkal, azok túlsúlya miatt régészeti leletek, történeti följegyzések és a földrajzi nevek hiányában nem bizonyítható KAT. (2012).

Nagy Lajos magyar király 1352-ben, a tatárok elleni ütközőállam létrehozásának gondolatával, a máramarosi Dragoșnak hűbérként adta *Moldvát*[1064]. A románok portánként 1 lóval adóztak a magyar királynak. Az

[1064] Dimitre Cantemir román történetíró szerint Dragoş és népe a szarmata, hun, gót betörések elől *Máramaros*ba menekült. Amikor onnan, kelet felé vadásztak, egy bölényt üldözve Dragoş kedvenc kutyája nagy folyó vizébe fúlt.

első moldvai pénzen az Anjou-címer ill. az oroszok védőszentje, Szent György látható, a tartomány udvari nyelve a XV. századig az orosz (szláv) volt KAT. Dragoşt Bogdan 1359-ben elűzte, s már egy új állam fejedelmeként függetlenített magát a *Magyar Királyság*tól. Udvarát *Jászvásár*ott *[Iaşi]* rendezte be. Később *Moldva* fejedelmei szívesen fogadták a kézművességben, szőlőművelésben és udvari szolgálatokban jártas magyarországi nemeseket és földműveseket. A parasztoknak kiváltságokat is biztosítottak. Ennek nyoma a részes [románul răzeş] intézményben a XIX. századig megmaradt KÓSA–FILEP (1978).

A román mondák szerint Bogdán fia Dragoş *Máramaros* felől, a *Kárpátok*ban bölényre vadászva, fedezte fel *Moldvá*t, ahova később népével együtt 1354-től kivándorolt. A monda szerint ezt jelképezi a *Moldva* címerében lévő bölényfej. E rege etnikai alapja, hogy az románság egy része a *Kárpátok* felől, tehát *Magyarország*ról érkezett a területre. Feljegyzések szerint a XIV. században *Moldva* nem román, sokkal inkább litván és szláv (orosz) népességű ország volt KAT. (2012).

A későbbi román vajdák, a Nagy Lajos által alapított *Szeret* és *Argyas* püspökségének ellensúlyozására 1359-ben és 1368-ban a konstantinápolyi pátriárkától kértek támogatást. Lackó (Laţcu) katolizált, részt vett a moldvai egyházmegye létrehozásában. Utóda a szintén katolikus I. Musát Péter (I. Petru Muşat) a lengyel király hűbérese lett, udvarát a római katolikus *Szeretvásár*ból [*Siret*) *Szűcsvásár*ba *(Szőcsvásár)* [*Suceava*] helyezte át. I. István (I. Ştefan) 1390-ben Zsigmond magyar király, majd II. Jagelló Ulászló lengyel király hűbérese lett. A moldvai dinasztia alapítást a lengyel, magyar, majd a török befolyás váltakozása nehezítette. Jó (I.) Sándor (Alexandru cel Bun) fejedelem 1400-ban lépett trónra, szintén katolikus volt, ő alakította ki *Moldva* közigazgatását magyar mintára, törvénykönyvet szerkesztett, rendezte a pénzügyeket, hadsereget szervezett, iskolákat, kolostorokat (besztercei, moldavicai) alapított, megszervezte *Radóc [Radăuţi]* és *Románvásár [Roman]* püspökségét. 1418-ban befogadott 3 ezer menekült örmény családot, akik később *Erdély*ben találtak otthont. A XV. század elején nagy cigány tömegek vándoroltak *Moldvá*ba KAT. (2012). A moldvai magyarok közt találtak menedéket a Magyarország déli vidékeiről elmenekült magyar husziták, akiknek papjai itt fejezték be bibliafordításukat KÓSA–FILEP (1978).

Ennek emlékére a folyót a kutyáról *Moldová*nak, a színhelyet népéről *Roman*nak (ez a mai *Románvásár* városa) nevezte, kísérete pedig Dragoşt az így talált föld urává tette.

Jó Sándor fiai, 1432 után a Jagellók hűbéreseként egymással vetélkedtek, 1435-ben István (Ştefan) megkapta *Besszarábiá*t, Illés (Ilie) tartotta *Moldvá*ban uralkodott. A viszálykodásban vesztes családtagok Magyarországra menekültek. 1453-ban *Konstantinápoly* török elfoglalása után gazdaságilag erős, betelepült görög szórvány erősítette az ortodoxiát. Nagy Istvánt (Ştefan cel Mare) 1457-ben történt trónra lépésekor már a kijevi metropolita kent föl, ő volt az első ortodox vajda. Nagy István hadi sikerei révén a magyar, lengyel és török nagyhatalmak befolyását évekre semlegesítette, de végül 1467-ben el kellett ismernie IV. Kázmér lengyel király, majd 1468-ban Hunyadi Mátyás magyar király fennhatóságát. Nagy István 1475-ben vereséget mért a török seregre, de később *Moldvá*t mégis rendszeres török támadások érték. 1485-ben a *Prut*on túli területe, *Besszarábia* egy része török megszállású is lett. Nagy István a lengyelekkel csatározva többször török és tatár segítséget vett igénybe, a hadifoglyokat rendszeresen a töröknek adta el. Vakmerősége, ravaszkodásai, hitszegései és vitézsége révén uralma volt *Moldva* virágkora. Fia, III. (Egyszemű) Bogdán (Bogdana al III-lea cel Orb) a lengyelekkel hadakozva előbb II. Ulászló magyar királyt, 1513-ban azonban I. Szelim török szultánt ismerte el hűbérurának, aki biztosította *Moldva* önálló vajdaválasztási jogát és önkormányzatát. E szerződés volt az alapja *Moldva*[1065] államiságának egészen a XIX. század elejéig.

A vajdák a szultánoktól függtek, ha megfizették az adót és engedelmeskedtek, szabadon zsarolhatták alattvalóikat. A pártoskodó bojárok[1066] meggyilkolták vagy elűzték a szomszédos hatalmak által néha többször visszasegített vajdát KAT. (2012). A középkori *Magyar Királyság* lehanyatlásával a XVI. században a moldvai magyarok társadalmi helyzete megrendült. Kiszorultak a városokból és sokat szenvedtek, pusztultak a török-tatár pusztításoktól KÓSA–FILEP (1978). A török befolyás erejét mutatja, hogy 1551-ben IV. Péter (Petru Rareş) vajda, 1591-ben II. (Török) Mihnea (Mihnea II Turcitul) tért át az iszlám hitre. Péter 1551-ben az örmények, 1552-ben a magyarok erőszakos ortodox hitre térítéséhez kezdett a reformáció terjedésének megakadályozására KAT. (2012).

II. János (Despot Vodă) 1561-ben *Vaszló*ban *[Vaslui]* kelt kiáltványában bejelentette, szívesen látja *Moldvá*ban *Európa* valamennyi protestánsát. Szász János (Iancu Sasul) 1579-ben erdélyi szászként, ciprusi felesége pénzéből, a pasákat megvesztegetve, vásárolta meg a vajdai tisztet,

[1065] *Moldva* török neve *Kara Bogdan*.
[1066] bojár (románul boier, oroszul бояринъ / bojárin): így nevezték *Moldvá*ban, *Havasalföld*ön és a keleti szláv területeken a nemeseket, ill. földbirtokosokat.

Báthory István erdélyi fejedelemmel és lengyel királlyal viszálykodott, aki elfogatta és 1584-ben lefejeztette. A belső hatalmi harc az ortodox ellenreformáció és a kálvinista vallás ellentéte ürügyén zajlott KAT. (2012).

A XVII. században jezsuiták próbálták újjászervezni a katolikus hitéletet, 1640-ben *Jászvásár*ott *[Iaşi]* egyetemet alapítottak, de terjeszkedésüket az ortodoxok, Habsburg befolyástól tartva, megakadályozták. A latin hatásokat a moldvai bojárság a lengyel iskoláktól és papoktól kapta. A jezsuiták módszereit ültette át Petru Movilă kijevi metropolita az 1633-ban alapított ortodox kollégiumába, az ortodoxia szolgálatába állítva havasalföldieket is nevelt a bizánci hagyományokra. Bandinus püspök[1067] valamennyi moldvai római katolikus templom meglátogatása után a katolikusok siralmas helyzetéről, a támogatott ortodoxia virágzásáról írt KAT. (2012).

Az albán származású Vasile Lupu 1634-ben foglalta el *Moldva* fejedelmi székét. Fondorkodásai, s a havasalföldi trón megszerzéséért folytatott sikertelen harcok miatt a bojárok fellázadtak ellene, s II. Rákóczi György erdélyi fejedelem segítségével Lupu fogolyként került Isztambulba. Utódja I. György Istvánt (Gheorghe Ştefan) 1653-ban lett vajda. Őt szultáni árnyékvajdák követték, akik török segédcsapatokat vitték azok európai háborúihoz KAT. (2012). A XVII. században a pápa missziós területté nyilvánította a többségben görög keleti ortodoxok által lakott *Moldvá*t, a római katolikus hívek számát a moldvai magyarok elrománosításával igyekezett szaporítani. Ezért a *Moldvá*ba rendelt lengyel és olasz papok fokozatosan leszoktatták a moldvai magyarokat az anyanyelv templombeli használatától KÓSA–FILEP (1978).

A XVII–XVIII. század fordulóján *Moldvá*ban a románok mellett görögök, albánok, szerbek és bolgárok szabadon élhettek, kereskedhettek, katonáskodtak. A kozákok, lengyelek, németek udvari szolgálattevők voltak vagy katonáskodtak. Az örmények és zsidók vallásukat szabadon gyakorolhatták, de utóbbiak zsinagógát csak fából építhettek, a magyarok és oroszok örökös szolgaságra voltak kárhoztatva. A sokgyerekes cigányok kovácsok és aranymosók, a törökök városlakó kereskedők, földet, házat nem vásárolhattak, mecsetet nem építhettek, vallásukat nyilvánosan nem gyakorolhatták. Utóbbi ellen a Porta nem tett lépéseket KAT. (2012).

[1067] Marcus Bandinus (Bandulović) bosnyák származású szerzetes. 1643–1647 között végzett moldvai vizitációjáról 1648-ban az ún. Bandinus-kódexben számolt be.

1712-ben az isztambuli görög Mavrocordat bankárcsaláddal kezdődött és 1821-ig tartott a fanarióták[1068] uralma. Ebben a korszakban az lett a vajda, aki többet fizetett érte. Grigore Callimachi 1761-es trónra lépésétől kezdődött a moldvai orosz befolyás, később Callimachit árulásáért *Isztambul*ban lefejezték. Az orosz-török kücsük-kajnardzsi béke értelmében *Moldvá*nak 1777-ben át kellett adnia a Habsburgoknak *Bukovinát*. 1812-ben a *Prut* és *Dnyeszter* folyók közét, *Besszarábiát* Oroszországhoz csatolták, ezután a török befolyást egyre inkább az orosz befolyás váltotta föl. 1828-ban az oroszok megbuktatták a reformer Ioan Sanda Sturdza vajdát, Moldva között orosz katonai kormányzás alá került (1828–34-ig). A Mihai Sturdza vajda és orosz kegyenceinek uralma ellen 1848 márciusában kitört forradalmat az oroszok leverték, a vezetők *Erdély*be menekültek, de 1849-ben szerződésel állították vissza a korábbi állapotot. 1853 elején az oroszok megszállták *Moldvát*, majd a krími háború (1853–56) idején, 1854-ben az oroszokat osztrák csapatok váltották. 1856-ban az európai nagyhatalmak védnöksége mellett visszaállították a *Moldva* török fennhatóságát, és gyűlésekre (dívánokra) bízta a további fejleményeket. Az 1858 őszén összeült havasalföldi ad hoc gyűlés a két román fejedelemség egyesülését eredményezte, s az 1859-ben életbe lépett perszonálunióval létrejött új állam neve *Moldva és Havasalföld Egyesült Fejedelmsége*i lett, amely 1862-ben vette fel a *Románia* nevet. Az Alexandru Ioan Cuza fejedelem uralma alatt létrejött ország a *Török Birodalom* autonóm területeként működött. 1877–78-ban az orosz–török háborúba az egyesült román fejedelemség is bekapcsolódott, s így függetlenítette magát az *Oszmán Birodalom*tól, amelyet a berlini kongresszus ismert el, így állami függetlenségét 1877-ben kiáltotta ki.

A XIX. század második felében a *Romániá*ban rendelettel erősítették meg a katolikus templomokban a román nyelv kötelező használatát, ezzel a csángó településeken a magyar nyelv végleg a háztartásokba szorul vissza. Ilyen körülmények között a moldvai magyarok archaikus magyar nyelvjárást és népi kultúrát őriztek meg. Az egész magyar nyelvterületet tekintve napjainkban a moldvai magyarok között a legelevenebb a népi kultúra és leggazdagabb a népköltészet KÓSA–FILEP (1978).

[1068] A „fanarióták” Isztambul görögök lakta *Fener* városrészének nevéből származó elnevezés.

Moldva történeti-földrajzi nagytáj részei:

(1)Csángóföld[1069] [1070]

Magyar néprajzi táj, *Moldva* magyar nyelvű lakosságának lakóhelye, amely több területre szakadozva különül el, emiatt a *Csángóföld* fogalma térképészetileg nem szorítható teljesen konkrét határok közé. Több szerző szerint a *Csángóföld* eredetileg *Moldva* szinonimája, így a *Kárpátok*tól a *Nyeszter*ig terjedő hatalmas terület. Ezen a területen szűkült folyamatosan a magyar nyelvű népesség s ezért szűkült össze a *Csángóföld* területe is, amely ma jórészt a romániai *Bákó [Bacău] megye* területére szorítkozik. A csángóföldi magyar földrajzinév-anyagra jellemző hogy nagy számban vannak közöttük románból másodlagosan keletkezett nevek, ezek főképpen helységnevek. Ezek a nevek az évszázadok folyamán elvesztették eredeti magyar alakjukat, s egyfajta „magyarul leírt román névként" jelölik a településeket vagy más földrajzi részleteket, pedig a legtöbb román név is a magyarból keletkezett. Néhány példa: *Ónfalva* helyett *Onyest*, román neve *Oneşti*, *Pusztafalva* helyett *Pusztina*, román neve *Pustiana*.

A moldvai magyarok számát 1978-ban 40 000–50 000-főre becsülték KÓSA–FILEP (1978), a XX. század utolsó éveiben 62 000-re tették. A XXI. század első évtizedében számuk drámaian lecsökkent, a 2011-es romániai népszámlálás mindössze 13 000-nyi magyar nyelvűt mutatott ki a *Kárpátok*on kívüli romániai országrészekben. Ugyanakkor az össz-csángó eredetű népesség, amely római katolikus vallásával tűnik ki, ma *Moldvá*ban negyed milliós közösséget alkot, de nyelvük már jórészt román. Okleveles adatok szerint a XVI–XVIII. században nagyobb területen éltek, falvaik szórványosodva a *Nyeszter*ig húzódtak.

Ma a legnagyobb moldvai csángó vidéket a székelyes csángók alkotják. A *Keleti-Kárpátok*ban eredő, a *Tatros*ba futó kisebb folyók, az *Úz [Uz], Szalánc [Slănic], Ojtoz [Oituz]* és *Tázló [Tazlău]* völgyeiben, és a *Tatros [Trotuş]* völgyében mintegy 40 faluban élő magyarok összefoglaló neve. Népi kultúrájuk a XVII. századtól folytonos székely kivándorlása miatt erős székely hatást mutat. Nevezetesebb falvaik: a *Tázló völgyé*ben *Pusztina [Pustiana]*,

[1069] *Csángóföld*: névadója a csángó etnikai csoport, amely a keleti magyarság összefoglaló néprajzi megnevezése. A „csángó" a XIX. században még „cangó" kiejtéssel is forgott, *„Csangó magyarok jelennen a Moldvaországban lakó vagy oda költözött magyarok neve."* CZUCZOR–FOGARASI (1862)

[1070] Csángók nem csak *Moldvá*ban, hanem *Gyimes*ben és a *Barcaság*ban is élő magyar etnikai csoport. Ennek ellenére a *Csángóföld* fogalma csak *Moldvá*ra szorítkozik, amely elsősorban térképészeti szempontok szerint alakult így. A térképen külön néprajzi tájnévvel vesszük fel a csángók lakta *Gyimes* (*Gyimesek*), ill. a *Barcaság* és *Hétfalu* neveket. A *Csángóföld* név csak *Moldvá*ban jelentkezik.

Frumósza [Frumoasa], a *Tatros völgyé*ben *Csügés [Ciughes], Tatros [Târgu Trotuş], Onyest [Oneşti], Diószeg [Tuta]*.

Archaikusabb vonásokat őriztek meg a *Beszterce* folyónak a *Szeret*be torkolásának vidékén élő csángók. A *Moldvai-Mezőség* területén, mintegy 30 falu népessége tartozik ide. Szintén erős székelyes tulajdonságokat mutatnak. Ez a *Szerettere* területe, a *Szeret* folyó kiszélesedő síkja *Bákó [Bacău]* város környékén. Néprajzi szakirodalmi megnevezésük déli csángók. Nevezetesebb falvaik: *Bogdánfalva [Valea Seacă], Trunk [Galbeni], Lészped [Lespezi], Forrófalva [Faraoani], Klézse [Cleja], Gajcsána [Gaiecana]*.

Az északi csángók a legrégiesebb nyelvű és kultúrájú csoport. Ők olyan magyar nyelvet beszélnek, amely a nyelv egyetlen önállóan fejlődött dialektusa, középkori nyelvi fomákat őríz. Az északi csángók lakóhelye a *Moldva* folyó *Szeret*be ömlésének vidéke, 10–15 falunyi népességük *Románvásár* városa közelében lakik. Nevezetesebbek *Szabófalva [Săbăoani], Pildeszt [Pildeşti], Balusest [Baluseşti]*.

Térképészetileg a *Csángóföld*et általában a *Szeret* folyó menti területekre vonatkoztatva adjuk meg, a táj nevét *Románvásár [Roman]* és *Egyedhalma [Adjud]* városok közé írjuk meg.

(2) Szerettere (*Szeret tere*)[1071]
Magyar néprajzi táj, a déli csángók lakta vidék a *Szeret [Siret]* folyó *Bákó [Bacău]* városának környékén fekvő széles völgysíkján. Nevezetesebb falvaik: *Bogdánfalva [Valea Seacă], Trunk [Galbeni], Lészped [Lespezi], Forrófalva [Faraoani], Klézse [Cleja], Gajcsána [Gaiecana]*.

8.13. Havasalföld történeti-földrajzi nagytáj

Havasalföld (korábban a magyarban *Havaselve*, *Havaselföld*[1072], *Havasalja*, *Oláhország*, románul *Ţara Românească*, latinul *Ungrovalachia*, *Valachia*) történeti-földrajzi nagytáj, a *Déli-Kárpátok* és a *Duna* közötti terület. Északon a *Déli-Kárpátok* és *Moldva*, (a *Milkó–Putna–Szeret–Duna* folyók vonala *Moldva* és *Havasalföld* határa), keleten, délen és nyugaton a *Duna* határolja.

[1071] *Szerettere (Szeret tere)*: névadója a *Szeret*, amely a *Duna* bal oldali nagy mellékfolyója. Hossza 470 km. A *Szeret* a *Szeretter*én több kilométer széles völgyben kanyarog, ez a nagy tér a „folyó tere” vagyis a „Szeret tere”. A név egybe írása erősíti tájnévi jellegét.

[1072] *Havaselve*: neve a régi magyar tájszemléletet őrzi, jelentése ’Havasokon túli’, ’Havasok előtti’. A XIX. század második felében a magyar nyelvben a táj jelölésére a *Havaselve* névből tovább alakult *Havaselföld* = ’Havas elvei föld’ vagyis a ’Havasokon túli föld’ megnevezést használták. Hunfalvi az Oláhok története c., 1894-ben megjelent művében következetesen a *Havaselföld* nevet használja.

Két nagy egységre oszlik, nyugati része, az *Olt* folyótól nyugatra; *Olténia*, keleti része, az *Olt*tól keletre *Munténia*.

Havasalföld területén Kr. e. 300–280 között kelta népek éltek. A római hódítás és a vele járó népirtás Kr. e. 31-ben, Augustus korában érte el az *Al-Duna* jobb partját, majd Kr.u. 98-tól, Traianus uralkodásakor a római légiók meghódították a *Duná*tól északra fekvő területeket is. 275-ben a hídfőállások kivételével a rómaiak kiürítették a területet, amely 395-től a Keletrómai Birodalom érdekszférája lett. 434-től a Hun Birodalom része volt, 454–567 között a gepidák uralták, 567-től az avarok peremterülete volt a *Feketetenger*ig, akik 578-tól teljesen meghódították *Havasalföld* területét. A 795–96-ban folyó avar–frank háborúban az avarok veresége következtében a táj a nándorok (dunai bolgárok) érdekterülete lett KAT. (2012). Több szerző egybehangzó véleménye, hogy a kelta, hun, avar népesség a magyarral rokon, (sokak szerint azonos) identitású és nyelvű törzsek szövetségét mutatta, amelyet itt is, (ahogyan sokfelé *Európá*ban), a római hódítás tört meg. A latin jelenlét a *Kárpát-térség*ben, így a *Havasalföld*ön is rövidebb ideig állt fenn, ezért a népesség nyelviségére nem tudott oly mértékű hatást gyakorolni, mint *Nyugat-Európá*ban, különösen Hispania és Gallia területén. Így a területen, bár a Kr.u. I. évezredben a történetírások szerint több nép „váltotta” egymást, valójában egy nagycsalád több törzsének, nyelvileg egymáshoz nagyon közelálló etnikumairól beszélhetünk. *Havasalföld*et a IX–X. században szintén e keleti népekkel rokon besenyők és úzok lakták, földrajzi neveinek jelentős része magyar alapokat és vonatkozást mutat, amely a már jelenlévő *Magyar Fejedelemség* érdekszférájához tartozást feltételez. Alapvető jelentősége volt a táj fejlődésében és etnikai alakulásában annak, hogy 1054-ben, az egyházszakadáskor, a terület a konstantinápolyi pátriárka egyházfősége alatt maradt. 1067–71 között *Moldva* felől a szintén a magyarsággal rokon kunok szállták meg a vidéket, s így *Havasalföld* is Kunország része lett.

A *Balkán-félsziget* középső vidékeiről a XI. század végén vlach (blak, valah)[1073] pásztorok északra vándorolva elkezdték betelepülésüket *Havasalföld*re, majd *Moldvá*ba és *Erdély*be, az északnyugati irányba vándorlók

[1073] vlach, blak, valah: eredetileg a feudális uralkodó által adott jogok megnevezése volt. A vlach jog a kétlegelős (transzhumáló) pásztorkodást folytató közép-európai népek életmódját és gazdálkodását szabályozó jogok összessége volt. Lényeges elem volt a juhötvened. Ez a jog nem csak az oláhokat (régi nevükön vlachokat), hanem más népeket, főként a ruszinokat illette meg. Később éltek vele más népek is, így tótok, lengyelek, horvátok, magyarok. A vlach megnevezés a későbbiekben az oláh (román) népcsoport elkülönítő neve lett, így ma a vlach népek a román nyelvű balkáni népek összefoglaló elnevezése.

*Isztriá*ba. A helynevek vizsgálatából kitűnik, hogy az erdős-hegyes vidékeken vlach, a síkságokon kun[1074], közöttük szláv telepek feküdtek KAT. (2012).

A középkori *Magyar Királyság* a XI–XII. században vonta érdekkörébe *Havasalföld*et. A *Magyarország*ra törő törő kunokat 1091-ben *Orsova* mellett I. Szent László legyőzte, vezérüket, Ákost a csatában megölte. a *Kárpátok*, az *Olt* és a *Duna* közti területen fekvő, Szörényi bánságot, amely *Havasalföld Olt*tól nyugatra eső része, a későbbi *Olténia* területe volt Imre király szervezte meg , utóda, II. András már viselte a „kunok királya" címet. A kunok elleni védelem megerősítésére 1211-ben a *Barcaság*ba telepítette a Német Lovagrendet. A lovagok dél felé terjeszkedtek, a *Havasalföld*ön várakat építettek, de birtokaikat a Szentszéknek ajánlották hűbérként, ezért II. András 1225 tavaszán kiűzte őket KAT. (2012). A havasalföldi hűbéres területre magyar telepesek is költöztek, akik a *Zsil* felső és középső folyása mellett, valamint a későbbi *Méhed* (*Mehedinți]* megye északi részén telepedtek le, és az *Erdély*be vezető szorosokat védték. A másik nagyobb, a középkorban részben magyarlakta vidék a *Székelyföld*től délre, a *Kárpátok*on túl eső dombvidék, a későbbi román *Sacueni*[1075] (magyarul *Székely* vagy *Székelyelve*) megye volt. Erre a területre valószínűleg a *Barcaság* és a *Székelyföld* végleges benépesülése után, a XIII. század elején költöztek védelmi céllal magyarok, de mindkét területen asszimilálódtak, amint a havaselvei román vajdák és a magyar királyság hűbéri kapcsolata a XV. században meglazult. Emléküket ma az írásos feljegyzéseken kívül a helynevek őrzik KÓSA–FILEP (1978).

1234-ben egy pápai bulla *Havasalföld* keleti részén ortodox vlach lakosságot említett, mely az első írásbeli utalások egyike a vlachok havasalföldi jelenlétére. A letelepedő vlach társadalom faluközösségekre (kenézség) – ezek vezetője a kenéz – és a védelmi célból egyesült faluközösségekre (vajdaság) – ezek élén a vajda állt –, tagolódott. A kenézekből és a vajdákból, melyek többségét a harcias kun családok adták, a feudalizmus megjelenésével földesurak (bojárok) lettek, betöltve azt a szerepet, amit a királyságokban a nemesség KAT. (2012).

1241–42 fordulóján a tatárok végigpusztították Kunországot, s a Szörényi bánságot. 1247-ben IV. Béla a *Havasalföld*re telepítette, s kiváltságokkal látta el a johannitákat, hogy védelmezzék a keleti határokat és föltartóztassák a tatárok megismétlődő támadásait. *Havasalföld*ön ekkor János

[1074] Több szerző egybehangzó véleménye, hogy a moldvai és havasalföldi kun népesség jelentős mértékben magyar elemeket mutatott. Ezt a földrajzi nevek etimológiai vizsgálatával támasztják alá.
[1075] A *Sacueni*, ill. *Săcueni* a román „secu" = 'székely' és a „secuiesc" = 'székely" szóra vezethető vissza. A „secuime" jelentése 'székelység', ill. 'székelyföld'.

és Farkas kenézségei, a *Zsil* folyó mentén Litovoi (Lythen) vajdasága, az *Olt* bal partján Seneslaus (Seneslav) vajdasága létezett. A városok általában magyar vagy szász alapításúak voltak, pl. a fő kereskedelmi útvonal mentén *Hosszúmező [Câmpulung]* KAT. (2012).

1272–73-ban a Litovoi vajda visszautasította az adófizetést, ezért IV. (Kun) László csapatai 1277-ben megölték az ellenszegülőt, s elfogott testvérét, Barbatot tették meg vajdának. Az Árpád-ház kihalását követő időben Tihomir fia Basarab tatár (vagy kun) származású kenéz egyesítette az *Olt* bal partján elterülő *Munténia* kenézségeit, elfoglalta, majd elismerte a Szörényi bánság magyar fennhatóságát és hűbérurának Károly Róbertet. Később az engedelmességet megtagadta, ezért a király csapatokat küldött ellene. A Posada melleti csatában 1330-ban Basarab legyőzte Károly Róbert hadait, ezzel megőrizte *Havasalföld* különállását, amelynek vajdái, a török hódításig az ő leszármazottai lettek. Basarab Nagy Lajos magyar királlyal visszaállította a hűbéri viszonyt, segítségével a *Nyeszter*en túlra űzte a tatárokat. Unokája, Vladislav hűbérül megkapta *Szörény* várát, *Omlás*t és *Fogaras*t KAT. (2012).

A XIV. század 80-as éveiben Nagy Lajos *Szörénytornya [Turnu Severin]* székhellyel megalapította a Szörényi püspökséget, *Argyasudvarhely [Curtea de Argeş]* székhellyel az Argyasi püspökséget. Ezután indult meg a harc a római rítusú katolikus és a bizánci szertartású ortodox kereszténység között. A katolikus hitterjesztés ellensúlyozására Alexandru vajda 1360 körül *Argyasudvarhely*en létrehozta a havaselvi ortodox metropoliát, amelynek élére a konstatinápolyi pátriárkát – a görög Kritopulus Hiakintost – tette, aki magát Ungrovalachia[1076] érsekének nevezte. Hamarosan megalapították a szörényi ortodox püspökséget is, görög püspökkel az élén, és *Vodica*, ill. *Tismana* kolostorát. A vajdák állandósították ezek anyagi és politikai támogatását, mivel a katolikus térítés akadályozása a politikai függőség lazítását is jelentette KAT. (2012).

Vladislav vajda (1364–77) idejéből maradt fönn a havasalföldi államszervezet létére utaló első, latin nyelvű oklevél és pénzérme. A folyamatosan betelepült vlachok többségbe kerülve néhány évszázad alatt beolvasztották a szlávokat, a kunokat és besenyőket, körükben felszívodott a magyarság is, egyházszervezetük kiépítésével, a függőség oldásával megteremtették a saját állam létrehozásának lehetőségét. 1394-ben a rovinci csatában Mircea cel Batrin vajda legyőzte a török szultán szerbiai és macedóniai vazallusainak csapatát, s 1404-ben egész Ungrovalachia urának

[1076] Ungrovalachia = ’magyar-oláhország’

címezve magát fölsorolta az uralma alá került földeket: „a hegyen túli részeket”, a „tatár részeket”, *Omlás*t, *Fogaras*t, a Szörényi bánságot, a *Duna-völgy* mindkét oldalát a *Fekete-tenger*ig, vagyis *Dobrudzsá*t.

A vajda 1415-ben vállalta a harács fizetését a törököknek, akik 1416-ban csapatait *Szaloniki [Thesszaloniki]* közelében szétverték, majd földúlták a *Havasalföld*et, elfoglalták *Turnu Magurale* és *Gyurgyevó [Giurgiu]* Duna-parti várait, s környékükből vilajetet szerveztek. 1419-ben Zsigmond magyar király megerősítette a Szörényi bánság védelmét, de 1420-ban újabb törökdúlást szenvedett el a terület. A törökök 1428-ben elfoglalták *Galambóc*ot *[Golubac]*, végül Zsigmond 1429-ben békét kötött a törökkel, amely biztosította hűbérese, *Havasalföld* időleges nyugalmát a Portával szemben. Az 1432-ben vezetett nyári török hadjáratban Aldea vajda behódolt a töröknek, majd 1439-ben *Szendrő [Smederevo]* is elesett, így *Nándorfehérvár* maradt a legerősebb *Duna* jobbparti hídfő. Hunyadi János 1452-ben megkötötte a törökkel a drinápolyi békét, amelyben a törökök vállalták, hogy a magyar hűbéres területeket (*Havasalföld, Raguza, Szerbia*) nem támadják, s a *Duna* mentén nem építenek erődöket. 1456-tól III. Vlad (román neve Vlad Ţepeş vagyis Karóbahúzó Vlad) vajda rémuralmat teremtett *Havasalföld*ön, a török ellen részsikereket ért el, majd *Erdély*be menekült előlük. Mátyás király Vladot, az engedetlen hűbérest, *Visegrád*on 12 évi börtönre ítélte, majd visszaküldte *Havasalföld*re, ahol az elűzte törökbarát vetélytársát, de az a magyar csapatok távozása után visszatért, végül 1477-ben Vladot csatában megölték.

A XVI. században 35 török-vazallus vajda váltotta egymást. 1593-ban Báthory Zsigmond támogatásával a törökök Vitéz Mihályt (Mihai Viteazul) tették vajdává, aki elismerte hűbérurának Báthory Zsigmond erdélyi fejedelmet. Báthory a török elleni harchoz katonaságot és tüzérséget adott, s ennek, valamint a Bocskay István vezette erdélyi seregnek a segítségével kiűzték a törököt *Havasalföld*ről. 1597 elején Vitéz Mihály békét kötött a szultánnal, 1598-ban elismerte hűbérurának I. (Habsburg) Rudolfot. 1598-ban Báthory Zsigmond lemondott az erdélyi fejedelemségről a Habsburgok javára, de még abban az évben visszatért. 1599-ben Habsburg buzdításra és pénzért Vitéz Mihály megindult seregével *Erdély* ellen. A székelyeket régi szabadságuk ígéretével maga mellé állította és az ő katonai támogatásukkal *Sellenberk [Şelimbăr]* mellett legyőzte Báthory András erdélyi fejedelem hadait. Mihály csapatai Báthoryt napokon át üldözték, végül *Csíkszentdomokos* határában meggyilkolták. Mihály bevonult *Gyulafehérvár*ra, ahol erdélyi fejedelemnek választották. Mihály uralmával a létbiztonság megszűnt *Erdély*ben, s az erdélyi rendek Giorgio Basta generálist hívták be rendet

teremteni. 1600-ban Habsburg Rudolf felajánlotta *Erdély*t Vitéz Mihálynak, de ő visszautasította Rudolf kívánságát. Csapataival betört *Moldvá*ba, elűzte a lengyel hűbéres Movila vajdát, akit a lengyel csapatok pár hétre rá visszahelyeztek. Vitéz Mihály poltikája megbukott a vajda *Erdély*be menekült, ahol 1601 nyarán *Aranyosgyéres*en Basta meggyilkoltatta.

A XVIII. század *Havasalföld*ön a fanarióták[1077] uralmának kora. 1715-től Nicolae Mavrocordat vajdával megkezdődött a vajdai kinevezésüket pénzért vásároló családok uralma, a görög befolyás a gazdaságban, a nyelvben és kultúrában egyaránt egyeduralkodó lett. Az újabb török háborút 1718-ban lezáró pozsareváci béke után *Olténia* Krajovai bánság néven osztrák katonai közigazgatás alá került, majd 1739-ben a belgrádi békében e területet visszacsatolták *Havasalföld*höz. Az 1787–92 között zajló orosz-török háborúban az osztrák csapatok elfoglalták *Bukarest*et. 1789–1791 között a sistovói osztrák–török békéig *Havasalföld* osztrák megszállás alatt állt. 1802-ben a szultán megszabta a havasalföldi harács összegét, s biztosította határai sérthetetlenségét. 1806–12 között újabb orosz–török háború dúlt *Havasalföld*ön, közben 1807-ben parasztlázadás tört ki *Olténiá*ban.

1821-ben a Tudor Vladimirescu-fölkelés véget vetett a fanarióták uralmának, s 1826-ban a nyeszterfehérvári egyezmény értelmében, orosz–török jóváhagyással *Havasalföld*ön és *Moldvá*ban 7 évre választhatnak vajdát. Az 1828–29-es orosz–török háború után 1828–34 között orosz közigazgatást vezettek be *Havasalföld*ön. Az 1829-es drinápolyi békében *Havasalföld* és *Moldva* közigazgatási önállóságot kapott.

A krími háborúban (1853–56) *Havasalföld*et osztrák csapatok szállták meg, majd 1856-ban a párizsi békével megszüntették az addigi török gyámságot *Moldva* és *Havasalföld* fölött. A két fejedelmség sorsát ad hoc gyűlésekre (dívánokra) bízták. Az 1857-ben a havasalföldi ad hoc gyűlés elhatározta a *Moldvá*val való egyesülést. 1858-ban a párizsi egyezmény meghatározta a szervezeti kereteket: az állam neve Moldva és Havasalföld Egyesült Fejedelemségei, mindkettő élén külön-külön uralkodóval, kormánnyal és törvényhozó gyűléssel. 1859-ben a havasalföldi országgyűlés fejedelemmé választotta a már moldvai fejedelemnek megválasztott Alexander Ion Cuzát, ezzel egyesítették *Havasalföld*et és *Moldvá*t KAT. (2012). 1878-ban az egyesült fejedelmség felvette a Románia nevet.

A mai havaselvei magyarság újabb kori eredetű, nagyrészt székely származású, és XIX–XX. századi kivándorlással hagyta el hazáját.

[1077] A „fanarióták" Isztambul görögök lakta *Fener* városrészének nevéből származó elnevezés.

Többségében *Bukarest*ben, jelentős számmal más nagyvárosokban él KÓSA–FILEP (1978).

Havasalföld történeti-földrajzi nagytáj részei:

(1)Olténia *(Kis-Oláhország, Szörénység)*
Történeti-földrajzi táj, a *Havasalföld* része, annak *Olt*tól nyugatra fekvő kisebbik darabja. Az 1514-ig magyar hűbéri birtok az egykori Szörényi bánság területén a *Déli-Kárpátok–Olt–Duna* határolta *Kis Oláhország* vagy *Olténia* lakóit oltyánoknak nevezik. *Olténia* területén fekvő megyék, egyben történeti-földrajzi tájak is: *Méhed [Mehedinţi], Hegyi-Zsil [Gorj], Völgyi-Zsil [Dolj], Válcsa [Vâlcea]*. Legjelentősebb települések: *Krajova [Craiova], Râmnicu Vâlcea, Szörényvár [Drobeta-Turnu Severin], Zsilvásárhely [Târgu Jiu], Szlatina [Slatina]*.

(2) Munténia *(Nagy-Oláhország, Nagy-Havasalföld)*
Történeti-földrajzi táj, *Havasalföld* része, annak az *Olt*ól keletre fekvő nagyobbik része. A *Déli-Kárpátok–Moldva–Szeret–Duna–Olt* folyók határolta *Nagy Oláhország* vagy *Munténia* lakóit muntyánoknak nevezik. *Munténia* területén fekvő megyék, egyben történeti-földrajzi tájak is: *Argyas [Argeş], Dimbovica [Dimboviţa], Prahova, Bodza [Buzău], Kalaras [Călăraşi], Ilonca [Ialomiţa] Gyurgyevó [Giurgiu]*. Legjelentősebb települések: *Bukarest [Bucureşti], Plojest [Ploieşti], Pitest [Piteşi], Tergovistye [Târgovişte], Bodzavásár [Buzău]*.

8.14. A Drávántúl történeti-földrajzi nagytáj

A *Drávántúl* történeti-földrajzi táj a *Dráva* és a *Száva* között fekvő terület, amely a középkori *Szlavóniá*tól keletre, a *Duná*ig terjed, magába foglalja a *Szerémség*et is. Tulajdonképpen a *Dunántúl* déli, Dráván átnyúló folytatása, amelyen a középkorban *Baranya* (déli, *Drává*n átnyúló része, *Eszék* és *Nekcse* környéke), *Pozsega, Valkó* és *Szerém* vármegyék területe feküdt. A *Drávántúl* fogalmát a XVIII. századtól felváltotta a *Szlavónia* megnevezés, amely így a történetiségnek súlyosan ellentmondva került be a XX. századra a magyar történelmi, néprajzi és földrajzi szakirodalomba. A továbbiakban a terület jelölésére következetesen a *Drávántúl* megnevezést használjuk, de figyelembe kell venni, hogy a XIX. századtól a néprajzi és történelmi irodalom a *Szlavónia*

(pl. szlavóniai magyarság, Kelet-Szlavónia) megnevezést használja. Szintén ezt a tájat tekinti *Szlavóniá*nak [*Slavonija*] a horvát tájszemlélet is.

Néprajzilag a *Drávántúl* a magyar–horvát népi érintkezések szempontjából kulcsfontosságú vidék, de magyar népi kultúráját a *Valkó [Vuka]* menti községek kivételével nem vizsgálta a magyar néprajztudomány. A *Dráva* jobb partján letelepült magyarság négy falu (*Szentlászló, Kórógy, Haraszti, Rétfalu*) kivételével – ezek népét a szomszédos baranyaiak gúnynévvel *berencók*nak hívják – nem maradt középkori eredetű magyar népesség. Az újabb magyar kivándorlás a *Drávántúl*ra a XVIII. század végén indult meg. Előbb szórványosan, 1848 után csoportosan költöztek a dunántúli vármegyékből (elsősorban *Baranya, Somogy, Zala* és *Vas* területéről) a *Drávántúl*ra magyar zsellérek és cselédek, hogy az ottani nagy uradalmakban munkát vállaljanak. Az 1870-es évekből jelentősebb számban vándoroltak ki magyar birtokos parasztok is, akik a *Dunántúl*on a nagybirtokok szorításában nem tudtak földet vásárolni. *Bácská*ból is került át kisebb számú magyar ebben az időben a *Drávántúl*ra. A drávántúli magyarok iskoláztatásával és művelődési helyzetével az 1890-es évekig az említett négy község kivételével nem foglalkoztak az illetékes magyarországi szervek. 1910-ben a drávántúli magyarok *Szerém, Verőce, Pozsega* és *Belovár-Körös* vármegyékben laktak, ezeknek a megyéknek a *Dráva*, ill. a *Duna* felé eső részén. Százon felüli magyar lakosság 136 helységben (ez kb. 90 000 embert jelentett) élt. Száznál kisebb magyar csoportban mindössze kb. 15 000-en laktak. Ötszáznál nagyobb, de ezernél kisebb magyar csoport 40 helységben, 1000-nél több magyar 23 helységben élt. KÓSA–FILEP (1978).

A *Drávántúl* keleti részén fekvő *Kórógy, Szentlászló, Haraszti* és *Rétfalu* magyarságának léte 1991-ben a szerb–horvát háború idején tört meg. A Jugoszláv Szövetségi Hadsereg a szerb felkelők oldalán avatkozott be a harcokba, a négy falu magyar lakossága a horvát csapatok mellett harcolt, így a falvak eleve pusztulásra lettek ítélve.

A térképi ábrázolásban a *Drávántúl* fogalmát az 1868 után létrejött *Pozsega, Verőce* és *Szerém* vármegyék területével azonosítjuk. Utóbbi esetében gyakran fordul elő a külön tájként (*Szerémség*) történő szerepeltetése. Így a *Dráva–Száva közé*nek történeti-földrajzi tájnevei a térképen a *Szlavónia* (a *Zágrábi-medence* tágabb területe), *Drávántúl* (a szigethegységek, *Pozsega és Verőce*), ill. a *Valkó* (horvátul *Vuka*) folyótól keletre a *Duná*ig a *Szerémség*.

A *Drávántúl* történeti-földrajzi nagytáj részei:

(1)Pozsega (*Pozsga, Pozsgaság, Pozsoga*)[1078] [horvátul *Požega*]
Történeti-földrajzi táj, a középkori *Pozsega* vármegye területe. Természetföldrajzilag a *Pozsegai-medence* és hegységkerete, dél felé túllépve a *Pozsegai-hegység*en és a *Bródi-hegység*en, le a *Száváig*. Északról a *Pozsega havasa* és a *Nekcsei-erdő* határolja, keletről a *Bródi-hegység* északi része szegélyezi. *Pozsega* vármegye nyugati határa a *Liszina–Ravna–Pszuny* hegységek gerincén futott. Ez a hegysor választotta el a Zágrábi és Pécsi püspökséget, így a Pécsi püspökséghez tartozó Pozsegai főesperesség és *Pozsega* vármegye határa e tájon nagyjából azonos volt. Idáig terjedt ekkor *Magyarország* is, *Pozsega* vármegye *Magyarország*hoz tartozott, a *Drávántúl* részét képezte, tőle nyugatra, a hegysoron túl feküdt *Szlavónia* területe, amit a magyar királyok által kinevezett bánok kormányoztak.

Pozsega hegyekkel védett, eszményi medenceségi táj, amelynek vizeit az *Orlya [Orljava]* folyócska viszi a *Szávába* a *Kárpát-térség* egyik legideálisabb emberi lakhelye volt. Nem csak védettsége és kellemes éghajlata, amely a szőlőművelésnek adott jó lehetőséget, hanem dús erdei és a körülvevő hegyek arany és ezüstbányái is rászolgáltak a rómaiak által adott Valis aurea (Arany-völgy) megnevezésre. A keltákat kiírtó rómaiak a *Pozsegai-medencét* Valis aurea-nak vagyis Arany-völgynek nevezték, majd a táj hun, később avar lakossága a X. században magyarokkal bővült. A hagyomány szerint 896 körül Bulcsú, Botond és Lehel magyar vezérek csapataikkal *Zágráb* alól lovagoltak *Pozsegavár* alá és azt elfoglalták, s a magyar fejedelmek és királyok a török hódításig meg is tartották. Szláv népességét erdőirtási céllal még az avarok telepítették területére. *Pozsega vármegye* XII. század elején fejlődött ki. A pozsegai várispánság a XIII. század elején már nem tartozott a királyi birtokok közé. Lakossága szinte teljesen magyar volt, a táj az egyik leggazdagabb vidéknek számított ekkor *Magyarország*on KAT. (2012). 1502-ben portyázó török csapatok dúlták fel. A török hódítás nyomán 1528 körül *Pozsega* székhellyel szandzsák lett. A magyar földbirtokosok és népesség az 1687-ig tartó török hódoltság idején tömegesen elmenekültek vagy elestek a harcokban, helyüket szerbek foglalták el. 1691-ben Szentiványi Márton író *Pozsegát* és

[1078] *Pozsega*: névadója *Pozsegavár*, amelynek eredeti magyar névalakja *Pozsga*, ebből a táj neve *Pozsgaság*, ezt szláv hatásra a *Pozsoga, Pozsega* forma váltotta, mely már a XII–XIII. századtól uralkodóvá vált. Oklevelekben a latinosan írt *Posoga* forma jellemző. A *Pozsga* családnevek formájában (Pozsgai) maradt fenn a magyar nyelvben.

környékét, *Verőcét*, *Szerém*et és *Valkó*t már *Rasciá*nak[1079] nevezte, de még mindig megkülönböztette *Szlavóniá*tól; csak a XVIII. század elejétől számították ezeket hivatalos iratokban is *Tótország*hoz KAT. (2012). Magyarok a török kiűzése után a XVIII. századra csak szórványban maradtak meg. 1708-ban az országgyűlés kimondta, hogy *Pozsega* nem *Horvát-Szlavóniá*hoz, hanem *Magyarország*hoz tartozik, de a *Magyarország*hoz visszakapcsolás több kérvény ellenére sem történt meg, s közigazgatási egységként is csak 1744-ben Mária Terézia idején szervezték újjá. Területe ekkor két földrajzilag különálló részből állt: *Pozsega* törzsterületéből és az ahhoz Zágráb vármegye közé ékelt kutinai uradalom területéből, mely nem érintkezett *Pozsega* törzsterületével. A Horvát–Szlavón- és Dalmátország részére alakított horvát kormányzótanács hatásköre 1767–ben kiterjedt *Pozsegá*ra is; de annak megszüntetésekor területe visszakerült a Magyar Helytartótanács alá. 1848-ban a *Dráván* túli területek egészét (Verőce, *Pozsega* és *Szerém* vármegyét, a gradiskai, bródi és pétervári határőrvidékkel, *Alsó-Szlavónia* néven, a fiumei, buccari (szádrévi) és vinodoli kerületet *Horvátország*hoz csatolták. A kutinai uradalmat 1854-ben *Zágráb vármegyé*hez, 1874-ben az új *Belovár vármegyé*be kebelezték, majd 1886-ban *Belovár-Kőrös vármegyé*hez csatolták. 1869-ben Ferenc József elrendelte a határőrvidék fokozatos megszüntetését, a polgári közigazgatás bevezetését és bekebelezését *Magyarország*ba ill. *Horvát–Szlavóniá*ba. 1886-ban *Pozsega* vármegyéhez csatolták a határőrvidék *Szerém* és *Zágráb vármegye* közötti, egész *Száva*-balparti részét. A XIX. század végén *Pozsegá*t északon *Belovár-Körös* és *Verőce*, keleten *Szerém*, nyugaton *Zágráb vármegye* határolta, délen a *Száva*, *Boszniá*val határfolyója volt. Székhelye *Pozsega* városa volt, rajta kívül egy városa volt; *Bród*. Ezeken kívül 54 polgári községe és 544 községe, továbbá 72 pusztája volt KAT. (2012). Pozsegát 1918 novemberében a szerb csapatok elfoglalták, majd a trianoni békében területét a *Szerb–Horvát–Szlovén Királyság*nak ítélték. 1991-től területe *Horvátország* része.

(2) Valkóság[1080][horvátul *Vukašje*]
Történeti-földrajzi táj, a középkori *Valkó vármegye* területe, a *Valkó [Vuka]* folyó két oldalán, a *Dráva* és a *Száva* között, a *Kis-Valkó [Vučica]* és a *Báza [Bosut]* folyók vízvidékén, vizek járta, a középkorban mocsaras táj. Része a *Bázaköz* néprajzi táj. A *Valkóvár* melletti *Lijeva Bara* X–XI. századi

[1079] *Rascia*: magyarul *Raska*, szerbül *Рашка / Raška*. *Ó-Szerbia* egyik történeti-földrajzi nagytája a *Morava* folyó felső folyásának vidékén. A középkori *Szerb Fejedelemség* egyik magterülete, latin nevével – *Rascia* – sokszor jelölték a *Szerbiá*hoz került vagy szerb lakosságúvá vált területeket.
[1080] *Valkóság*: névadója a *Valkó* folyó, amely a *Duna* jobb oldali mellékfolyója, hossza 112 km.

temetőjében feltárt 437 sírban csak a magyar sírokra jelemző tegezt, íjakat, nyilakat találtak. *Valkóvár*at a magyarok a XIII. században emelték. *Valkó* vármegye a Szent István által alapított 48 vármegye egyike volt; a *Száv*áig húzódott. Györffy György szerint 1072-ben *Szerémvár* elfoglalása után lett *Valkó* vára *Valkó* vármegye székhelye. A XIV. századtól egyre jellemzőbbek a török támadások. A ferences hagyomány szerint *Szávaszentdemeter, Szenterne, Nagyolasz* és *Eng* kolostorai pusztulását 1391–92-ben a török betörése okozta. Mátyás király korában 1461, 1468, 1471, 1478-ban pestisjárványok tizedelték magyarságát. 1526-ban rövid ostrom után *Újlak*, majd *Erdőd* és *Eszék* is ellenállás nélkül a törököké lett, akik *Eszék*nél átkeltek a *Dráv*án, s augusztus 29-én *Mohács*nál szétverték a magyar sereget. 1529-ben az *Erdőd* közeli folyami ütközetben a fizetetlen rác naszádosok átálltak a törökökhöz, a dunai királyi flotta megsemmisült. A *Valkóság* 1521–43 között török hódolt terület lett. A *Valkóság* népe elmenekült, elpusztult, csak a *Száva* balparti mellékvizei mocsárvilágának szigetein települt falvai élték túl a hódoltságot. A táj a Budai vilajethez tartozott KAT. (2012). 1688-ban a császári csapatok *Újlak*ról, *Péterváradr*ól (Szerém vm.) elűzték a törököket. Ebben az évben az Osztrák Udvari Kamara részeként fölállított Újszerzeményi Bizottság biztosította az 1686–99-ben visszafoglalt területek idegenek birtokába kerülését és így a bécsi udvar megakadályozhatta *Valkó* vármegye visszaállítását. 1715-ben elrendelték *Pozsega, Verőce, Valkó, Szerém*, valamint *Arad, Békés, Csanád, Csongrád, Szörény, Torontál* és *Zaránd vármegyé*k *Magyarország*hoz visszacsatolását. 1722-ben és 1723-ban az országgyűlési felterjesztésben *Valkó*t és *Verőcé*t magyarországi vármegyének írták KAT. (2012). Ugyanakkor 1741-ben, az 1715-ös rendelet végrehajtásakor, *Valkó vármegyé*t nem szervezték újjá. Déli részén a horvát katonai határőrvidék bródi és pétervárádi ezredét hozták létre. A lakosság választhatott: megmarad az addig művelt földön s a szokásos adókat fizeti vagy a határőrség részére fenntartott vidékekre költözik. Sokan elköltöztek; ezeknek földeket kellett kihasítani, házakat építeni, helyük egy időre üresen maradt. A *Valkóság* keleti területén kialakított *Szerém vármegyé*t, és a nyugati részen alakított *Pozsega* és Verőce vármegyét ezután gyűjtőnéven (a magyar hivatalokban) *Alsó-Szlavóniá*nak nevezték, bár 1526 előtt követei mindig a magyar országgyűlésen vettek részt, *Szlavóniá*én egyszer sem, és ezen országrész rendelkezései sem érintették. Az 1741-ben *Verőce* és *Szerém* között szétosztott *Valkó* vármegye területe történeti-földrajzi tájjá lett. A *Valkóság*ot 1920-ban a *Szerb–Horvát–Szlovén Királyság*ba beleztek be. Városi központja *Eszék [Osijek]*, fontosabb helységei *Deákóvár (Diakovár) [Đakovo], Vinkovce (Vinkovci) [Vinkovci], Valkóvár (Vukovár) [Vukovar]*. A *Valkóság*

területén fekszenek a középkorból megmaradt drávántúli (általánosan használt megnevezéssel kelet-szlavóniai) magyar falvak, amelyek a *Dráva* jobb partjának ősi magyar helységei: *Szentlászló [Laslovo], Kóróg*y *[Korođ], Haraszti [Hrastin]* és az időközben *Eszék*hez csatolt *Rétfalu [Retfala]*. Ezek lakosságát a szomszédos baranyaiak gúnynévvel *berencók*nak hívják.

(3) Bázaköz[1081] [horvátul *Spačva*][1082]
Horvát néprajzi táj, a *Valkóság* területén a *Báza* és a *Száva* folyók között fekvő síkvidéki táj, amelyet délről, a *Szává*n túl, *Bosznia* nagytáj határol. A középkorban színmagyar lakosságú vidék helységei jórészt a török korban pusztultak el, majd erős szerb, később horvát beáramlással települtek újjá. Magyarsága a XVI. század végére elpusztult. A XIX. századtól népessége a nyugati részen főként horvát, keleti csücskében szerb lett. A *Bázaköz* területének nagy része *Horvátorszá*ghoz, keleti kis darabja (a szerb többségű része) *Szerbiá*hoz tartozik. A horvátországi rész városi központja *Zsupanya [Županja]*, jelentős helysége *Vérbánya [Vrbanja]*, a szerbiai rész legnagyobb helysége *Marót [Morović]*.

(4) Szerémség[1083][horvátul *Srijem*, szerbül *Срем / Srem*]
Történeti-földrajzi táj, a *Duna* és a *Száva* között, a *Száva* alsó folyásánál elhelyezkedő löszvidék. Északi részén fekszik a *Tarcal-hegység [Fruška Gora]*, amely a középkori *Magyarország* leghíresebb borvidéke volt. Határai három irányban egyértelműek, északon és keleten a *Duna*, délen a *Száva*. Keleten több lehatárolás is előfordul, a legáltalánosabb az 1868 után felállott *Szerém* vármegye határával azonosítani, de ez esetben a *Valkóság* keleti része és a *Bázaköz* egésze is a *Szerémség* területe. Térképészetileg a táj határa nyugaton a *Báza [Bosut]*, ill. a tőle *Szata* várához *[grad Sotin]*, a *Duná*ig húzott vonal. Ez a lehatárolás a középkori *Szerém* vármegye kiterjedésénél nagyobb területet ad, mivel akkor a *Tarcal-hegység* nyugati fele *Valkó vármegyé*hez tartozott. Ugyankkor a *Tarcal-hegység* borvidékét egyértelműen a *Szerémség* területéhez számítják, ez okozza a nyugati határ „önkényességét". Az Árpád-korban a *Szerémség*ben volt a magyar védelmi vonal a bizánciakkal

[1081] *Bázaköz*: névadója a *Báza* folyó, amely a Száva bal oldali mellékvize, hossza 186 km. A *Báza* és a *Száva* által közrezárt területet jelölő név ősi magyar névadás eredménye. Az összefolyáskor „megszűnő" *Báza* adja az összetétel egyik felét, a „köz" a másikat. A *Báza* név használata a mai magyar szakirodalomban ingadozó, sokan helyette a szláv *Bosut* nevet használják.
[1082] *Spačva*: a táj névadója a *Spačva* folyócska, amely a *Báza [Bosut]* mellékvize. A *Spačva* magyar nevéről nincs feljegyzésünk. A XX. században *Spačva* névvel település is létrejött a táj központi részén.
[1083] *Szerémség*: középkori névalakja *Szerömség*.

szemben. Területén a XII. századra alakult ki *Szerém* vármegye, amely a Magyar Királyság egyik leggazdagabb színmagyar lakosságú vidéke volt. A *Szerémség* északi része egész hosszában a *Tarcal-hegység* területe, amelynek északi oldalán *Bánmonostora, Újlak, Kamanc* és *Karom* vidékén, ahol európai hírű szőlészet fejlődött ki, termesztették a középkori *Magyarország* leghíresebb borát a szerémit. A XII. században erősődnek fel a déli irányból jövő támadások a *Magyar Királyság* ellen, amely behatolások elsőként a *Szerémség*et érintették. A szerémségi szlávok, főképpen szerbek száma a török háborúk kezdetéig alacsony maradt, de növekedett. A *Szerémség*ben egyetlen görög keleleti kolostor létezett *Szávaszentdemeter*en, azt is Nagy Lajos király 1344-ben a bencéseknek adta. A terület helynevei a XIX. században vegyesen magyar és szláv hangzásúak, de utóbbiak esetében általában kihallik a magyar alap. Szerte találunk magyaros vagy magyarból torzított szláv nevű puszta, dűlő, víz és helységneveket. A szerb lakosság beáramlása megugrott az 1389-es rigómezei csata elvesztése, ill. Szerbia török csatlóssá válása után. A törökök 1390-ben törtek be először a *Szerémség*be, ekkortól a villongások egyre sűrűbbé váltak a területen. 1408-ban Zsigmond király a szávaszentdemeteri találkozón megerősítette szövetségét Lazarevics István szerb despotával, aki 1426-ban unokaöccsével, Brankovics Györggyel Zsigmond király hűbérese lett. *Nándorfehérvár*ért, s a *Duna* jobbparti szerb várakért cserébe Brankovics magyarországi uradalmat, a *Szerémség* nagy részét, *Kupov*ot, *Szávaszentdemetert, Szalánkemént, Zimonyt* kapta, s egy budai palotát. 1494-ben és 1502-ben is törökök portyázták végig a vidéket, majd a török uralom a *Szerémség*ben 1521 után következett be, 1526-tól Szerém vármegye megszűnt létezni KAT. (2012). A *Szerémség* 1530 és 1699 között *Zimony* székhellyel török szandzsák lett, egyre fogyatkozó magyar lakossággal. A török hódoltság, ahogy *Magyarország* más részein is, a török hadjáratok közötti szünetekben a „rácjárások" időszaka volt. A „török" errefelé is szerbül beszélt, a XVI–XVII. századi „rácjárások" tették többségében szerblakta vidékké a *Szerémség*et, amely magyarságát a XVII. század végére teljesen elvesztette. A Habsburgok által szervezett visszafoglaló, „felszabadító" háború nagyon későn ért e vidékre. *Szerém* vármegye területe 1698-ban teljesen felszabadult, de közigazgatását, az ekkor visszafoglalt *Pozsega, Valkó, Verőce vármegyé*kével együtt nem állították helyre. Az 1699-ben kötött karlócai béke értelmében a *Szerémség*ben *Szalánkemén*től *[Stari Slankamen]* a *Báza [Bosut]* torkolatáig határárkot és határpalánkot építettek. A terület déli fele, *Ruma* és *Szávaszentdemeter [Mitrovica]* helységekkel török birtok maradt. Az 1718-as pozsareváci béke a törököt végleg kiszorította *Magyarország*ról. Ekkor a

Szerémség déli része az újonnan szervezett, *Bécs*ből irányított határőrvidékhez tartozott. 1764-ben *Verőce* és *Pozsega vármegyé*vel együtt *Fiume* városáért cserébe a *Szerémség Horvát-Szlavónország* része lett, Mária Terézia 1767-ben a horvát tanács, annak megszüntetése után, a magyar királyi Helytartótanács hatáskörébe utalta KAT. (2012). A XVIII. században a kipusztult lakosság helyére horvátok és szerbek költöztek, magyar népesség 1740-ig nem telepedhetett le a vidéken. A XIX. század első felében a *Dunántúl*ról s a *Bácská*ból magyarok *Herkóca, India, Maradék, Nyék (Nyékinca), Ürög* helységekbe telepedtek. A gyökeres nemzetiségi átalakulás azóta, főleg a délszláv közfelfogásban két *Szerémség*et különít el; a nyugati rész *Valkóvár (Vukovár), Vinkovce (Vinkovci), Otok, Zsupánya, Újlak (Ilok)* települések környéke a *Horvát-Szerémség [Srijem, Hrvatski Srijem]*, a nagyobbik keleti rész amelyhez *Szegfalva [Šid]* és környéke is tartozik, keleten és délen a *Duná*ig, *Száv*áig a *Szerb-Szerémség [Srem, Srbski Srem]* területe. Ugyankkor ezt a felosztást a mai államhatár nem követi, a *Szerb-Szerémség* területén is jelen van horvát lakosság. 1918. novemberében a francia és szerb hadsereg megszállta a területet, amelyet a *Szerb–Horvát–Szlovén Királyság*ba beleztek be KAT. (2012). Ma *Horvátország* és *Szerbia* államhatára a *Szerémség*et kb. a *Duna* vonalának észak–déli irányában kb. 1:3 (horvát-szerb) arányban megosztja. A *Szerémség* fontosabb települései: *Vinkovci [Vinkovce], Vukovár [Vukovar], Barka [Brčko], Sid [Šid / Шид], Racsa [Sremska Rača / Сремска Рача], Szávaszentdemeter (Mitrovica) [Sremska Mitrovica / Сремска Митровица], Kölpény [Kupinovo / Купиново], Árpataró (Ruma) [Ruma / Рума], Pétervárad [Petrovaradin / Петроварадин], Ópázova [Stara Pazova / Стара Пазова], Újpázova [Stara Pazova / Nova Пазова / Нова Пазова]*.

8.15. Szlavónia történeti-földrajzi nagytáj

Szlavónia[1084] (korábban a magyarban *Tótország*, *Szlavónország*, *Szlovinia* horvátul *Slavonija*) történeti-földrajzi nagytáj, amelynek kiterjesztése és határai a történeti fejlődés folyamán gyakran változtak. A tájnak a mai kiterjedésben meglévő, általánosan elfogadott fogalma jelentősen más, mint a középkorban volt, gyakorlatilag a *Drávántúl* fogalmát váltotta fel. Ennek ellenére az

[1084] *Szlavónia*: eredeti magyar neve, amely a török hódoltságig használatban volt; *Tótország,* ennek jelentése 'tótok (szlávok) lakta föld'. A horvátság e területen a XVII. századig a saját maga megnevezésére használta a „slovene" népnevet, s ennek megfelelően magyar elnevezésük *tót* volt. A *Szlavónia* név a *Tótország* latinos megfelelője, amely a XVIII. századtól a magyarban is elterjedt.

alábbiakban a történetileg valós, a középkori *Szlavónia* kiterjedésével értelmezzük ezt a történeti-földrajzi tájat.

Az Árpád-korban *Szlavónia*, más néven *Tótország*, *Pozsegavár*tól nyugatra a *Nagy-Kapela* és a *Kis-Kapela*, valamint a *Gozd*[1085] hegységig terjedő *Száva* menti térséget jelentette. Ez a terület a természetföldrajzi értelmezésű *Zágrábi-medence* tágabb értelmezése, hozzá tartoznak a medenceséget körülvevő hegységek és dombsági térszínek a *Kőrösi-dombság*, a *Kemlék-hegység*, a *Medvevári-hegység* és az *Ivánci-hegység* is. A területi vonatkozásokat jól megadja Bíborbanszületett Konstantin bizánci császár, aki szerint a magyarokat a hegyek – a *Kapelák* és a *Gozd* hegység – választották el a horvátoktól és nem a *Száva*, netán a *Dráva*. A vezérek korában még a mai *Szlovénia* egész területe is *Magyarország* részét képezte – a mai *Ausztria* és *Csehország* keleti felével együtt. Így a *Száva* völgye *Magyarország* része volt a X. században is, egészen az *Alpok*ban fekvő forrásvidékéig *Szlavóniá*t *Magyarorszá*gon belül, de önálló szervezeti egységként, a magyar trónörökösnek alárendelt területként a szlavón bánok – a magyar nádoréhoz hasonló hatáskörrel – igazgatták. A *Szlavónia* élén a magyar király által kinevezett szlavón bán állt, éppúgy, mint *Erdély* élén a vajda. A király e tisztséget magyar nemzetségek fiainak adományozta. Így *Szlavónia* államjogi helyzete, minden tekintetben hasonlított az erdélyi vajda által kormányzott *Erdély*éhez. Ezt a *Szlavóniá*t a *Száva* az északi *Felső-Szlavóniá*ra, s a déli *Alsó-Szlavóniá*ra osztotta, nevét a többségi szláv (magyar nevén tót) lakosságról kapta, a hódoltságig neve *Tótország* volt. *Szlavónia* jobbágyainak fő adója a nyestbőradó[1086] volt, ennek a jövedelemnek egy részét a király a bánnak engedte át. (2012).

Szlavónia Árpád-kori magyar lakóira egyes városokból van adat, magyar települési egységére a *Medvevár*[1087] (horvátul *Medvedgrad*) környéki helynevek utalnak KAT. (2012). Később a nyelvhatár eltolódott a magyarok rovására, de *Szlavónia* egész vidéke továbbra is a – *Zágráb, Varasd, Körös*, a *Szává*tól délre *Orbász*, *Dubica* és *Szana* vármegyékkel, a *Túrmező*vel és a *Kulpa* völgyével együtt olyan része volt *Magyarorszá*gnak 1745-ig, mint az

[1085] *Gozd* hegység (horvátul Gvozd): a *Dinári-hegyvidék*hez tartozó, a *Glina* és az *Una* folyók közében fekvő, alacsony hegyvidéki kistáj. Neve *Gozd* településtől származik, amely ma *Horvátország* területén fekszik. Ennek közelében zajlott le 1097-ben az a csata, amelyben Könyves Kálmán magyar király legyőzte a Svačić Péter vezette, a magyar hatalom ellen fellázadt horvát sereget. A csatában Péter, a horvátok által elűzött Álmos herceg ellenében választott király is életét vesztette. Az ő emlékére nevezik azóta a Gozd hegységet *Péter-hegysé*gnek, horvátul *Petrova Gora*-nak.

[1086] A nyestbőradó szláv neve kuna, ez ma *Horvátország* pénznemének neve.

[1087] *Medvevár* a névadója a *Zágráb* fölött magasodó *Medvevár-hegysé*gnek, amelyet magyarul *Zágrábi-hegység*, horvátul *Medvednica* névvel is jelölnek.

erdélyi vajdaság 1541-ig. Fontos megjegyeznünk, hogy egyik tartomány sem államjogi fogalom, mert nem alkottak önálló államot. Ezért nem szerepelnek sem az Árpádok sem pedig az Anjouk uralkodói címzésében, hiszen *Magyarország* szerves részét képezték, pusztán belső autonomiájuk volt e területeknek. Az Árpád-korban *Szlavóniá*t legfeljebb hercegségnek nevezték időnként, amikor az uralkodóház trónörököseinek volt a részfejedelemsége, a XII. században még csak a *Száva* két partján – a *Zágrábi-medencé*ben – feküdt, és a *Drává*ig nem terjedt ki. A dunántúli magyar vármegyék ugyanis szervezésüktől kezdve átterjedtek a *Drávántúl*ra, a *Dráva–Száva köze Somogy* és *Baranya vármegyé*k területe volt. A XI. század végén aztán, a *Kapelák*tól délnyugatra fekvő *Horvát Királyság* is magyar uralom alá került, horvát bánság néven. A két területet két külön tartományként kormányozták a szlavón és horvát bánok, a két tisztség csak időnként esett egybe DÉLVIDÉKI S. (2012). Az 1270-es évektől a báni hatalomért a Babonićok és Kőszegiek viszálykodtak. IV. (Kun) László idején jelent meg tengermelléki bánként az első horvát, Šubić Pál. Károly Róbert a Kőszegiektől 1317–22 között visszahódította. A szlavón bán bírói székhelye *Kőrös* vára, joghatósága *Kőrös, Zágráb, Varasd* és *Verőce vármegyé*re terjedt. *Kőrös* és *Zágráb vármegye* ispánjait ő nevezte ki, őt illették a szlavóniai királyi váruradalmak: *Medvevár, Nagykemlék, Kiskemlék, Garics, Szomszédvár, Tapalóc*, *Kővár (Kapronca)*, *Greben*, majd a Babonicsoktól megszerzett *Sztenicsnjak, Ozalj, Berstyanóc, Okics, Szamobor, Zselin*, *Lipovec*, továbbá vár nélküli uradalmak is (pl. *Velike*) jövedelmei. A bán fennhatósága fokozatosan kiterjedt az *Alsó-Szlavóniá*hoz tartozó *Orbász* és *Szana* vármegyére és *Mrin, Glaž, Orbász, Kozara, Greben* királyi várakra is. Utóbbiakat 1385-ben Hervoja bosnyák vajda rövid időre elfoglalta KAT. (2012).

Etnikailag *Szlavónia* lakossága a középkorban magyar és szlavón volt. A XIII. századra utóbbiak jutottak többségbe. Ennek az őslakosságnak a nagy részét elsöprő szultáni hadak megérkeztéig tehát nem horvátok, hanem a vezérek korában ott lévő magyarok, és a jellegzetes kajkáv (kajkavština)[1088] beszédű szlavónok, mai meghatározással szlovénok (slovinci) éltek. Utóbbiakat a magyarság hol vendnek, hol pedig – a többi magyarországi szlávval együtt – tótnak nevezett. A magukat „szlovin” és „szloveny” néven nevező, és eredetileg a *Kulpa* völgyétől a *Felvidék*ig, *Tirol*tól és *Triesztt*ől

[1088] Kajkáv (kaj) nyelvjárás: egyike a horvát nyelvjárásoknak. Elnevezése, a „kaj?” = „mi?” jelentésű kérdő névmásból ered. E kérdőszó eltéréseivel különböztetik meg a horvát nyelv egyes nyelvjárásait: kaj, ča, što nyelvjárások néven. A horvát kaj nyelvjárás hasonlít legjobban a szlovén nyelvre, ez volt a középkori *Horvátország* leginkább használt nyelvjárása és ez volt a *Magyarország* társországaként működő *Horvát Királyság* hivatalos nyelve. Utóbbi politikai okokból változott meg, s lett hivatalossá a jugoszláv időkben a što nyelvjárás.

pedig egészen a *Tisza-vidék*ig elnyúló tótság tehát nem horvát volt. Bizonyítja ezt egy 1557-ben keletkezett feljegyzés: a török fogságba esett szlavónok mind szlovénnak vallották magukat. Ugyanígy, a gráci – szlovénul *Gradec* – katonai hatóság sem horvát, hanem „vend" katonai határőrvidéket szervezett 1538-ban *Szlavónia* maradékaiban, *Varasd* és *Zágráb megyék*ben DÉLVIDÉKI S. (2012). A horvát nyelvű népesség *Szlavóniá*ba kis kivétellel csak az 1493-as korbáviai vereség[1089] után érkezett a – *Kapelák*tól *Ragúzá*ig *[Dubrovnik]* terjedő – Horvátországból, az egész térséget hódoltató törökök és hozzájuk csatlakozó rácok, vlachok, bunyevácok, bosnyákok elől menekülve. A horvát nemesség az állami önállóságát megtartó történelmi *Horvátország* Mohácsának számító korbáviai vészt követően nem is a magyar királytól kérte már a segítséget, hanem az osztrák uralkodótól, Habsburg Ferdinándtól. Ekkor Zrínyi Miklós és Korbáviai János még a váraikat, *Zeng*get *[Senj]*, *Tenen*t *(Tenén, Tenyő) [Knin]*, *Klisszá*t stb. is egyszerűen *Bécs* kezére adták DÉLVIDÉKI S. (2012). Ugyanakkor a magyar érzelmű szlavónok, az öntudatos drávántúli rendek ragaszkodtak politikia hovatartozásukhoz: az 1514–15-ben újra *Horvátország*ra törő ellenség miatt hadjáratot szervező Beriszló Péter horvát bánnak kifejezték; ők nem *Horvátország*hoz, hanem *Magyarország*hoz tartoznak. A válasz értelme tehát: ha egyszer már eladtátok magatokat a németnek, akkor most ne kérjetek tőlünk, magyarországiaktól segítséget. A horvát rendek aztán, 1526 februárjában magát *Horvátország*ot is *Bécs* oltalma alá helyezték. Miután ugyanez megtörtént a mohácsi vész után *Magyarország* nyugati térségeivel együtt is, a német kézre került szlavón és horvát területeket mindig együtt kormányozták, amint az egyébként már a magyar királyok alatt is szokásba jött időnként. Bizonyítja az új hozzáállás tudatos magyarellenességét, hogy az 1540-es évektől a Habsburgok már a „Szlavónia királya" címet is magukra ragasztották a „Magyarország királya" mellett, és *Szlavónia* címerét is fölvették a többi hűbéres tartományuk címerei közé, mintha csak egy külön koronatartományról, *Magyarország*gal egyenrangú államról volna szó. Végül, az egyszerűség kedvéért 1558-ban egyesítették a szlavón és a horvát tartományi gyűlést is DÉLVIDÉKI S. (2012).

A XV. században a *Szává*tól délre szervezett Ozorai bánság, Sói bánság, Macsói bánság, a Hunyadiak korában szervezett Szreberniki bánság és

[1089] *Korbávia*, magyarul *Korbava*, latinul *Corbavia*, horvátul *Krbava*. Kisváros *Dalmácia* északi részén, az azonos nevű folyócska mentén, amely 1185-től 1460-ig püspöki székhely volt. A kiegyezés utáni közigazgatási felosztás szerint Lika-Korbava vármegye területén feküdt. *Korbávia* mellett, a *Korbáviai-mező*n (horvátul *Krbavska bitka*) zajlott le 1493. IX. 9-én az a csata, amelynek során Derencsényi Imre horvát bán seregét a török (bosnyák) akindzsik teljesen megsemmisítették, s elesett a szlavón-magyar nemesség színe-java, valamint több, mint 10000 katona. Ez a csata megpecsételte *Szlavónia* sorsát, egyfajta „szlavón Mohács" vagy „szlavón Rigómező" esemény volt.

Jajcai bánság az ismétlődő török becsapásoktól csak a XVI. század elejéig védhették *Szlavóniá*t. 1521-ben *Nándorfehérvár* és 1527-ben *Jajca* török bevétele után fokozatosan hódoltsági területté vált, 1527-ben a törökök behatoltak az *Una* völgyéig. A törökök 1543-ban elfoglalták *Császmá*t (Kőrös vm.) és *Valpó*t (Kőrös vm.) KAT. (2012), ezzel *Szlavónia* szíve is kezükre került. A török megszállók, az *Oszmán Birodalom* által is pártolt betelepülő lakosság hallani sem akart *Magyarország*ról, viszont szabadon és örömmel foglalta el a kiírtott őslakosság üszkös falvait és földjeit a távol maradó törökség helyett. 1389 és 1689 közt a rácság (a szerbek) zöme az oszmán hódítók csatlósaként, a török haderő részeként érkezett *Magyarország*ra, pusztította a déli magyar, horvát-szlavón, és szlovén-stájer határ menti vidékeket, valamint adta a török helyőrségek tekintélyes hányadát a hódoltsági területeken; rabolva, égetve, gyilkolva a helyi magyar és szlovén lakosságot. Így, a török előtt járó-menekülő, majd főleg a törökkel együtt megszállóként érkező rácok folyamatos betelepedése miatt a XV. század végétől az Árpád-kori *Szlavónia* területét már rác térségnek kezdték tekinteni. *Körös* és *Pozsega vármegye* nagy részét például, a görögkeleti rácok után a XVII–XVIII. században „Kis-Oláhország" néven emlegették. 1545-ben Uléma pasa *Szelnice* mellett legyőzte Zrínyi Miklós bán seregét, 1552-ben a török betörés *Varasd*ig végigpusztította *Szlavóniá*t. A *Dráva–Száva közé*ből *Zágráb* és *Varasd* városokkal együtt csak egy keskeny nyugati sáv maradt, a többit a törökök a pozsegai és a szerémi szandzsák között osztotta föl. A portyázók pusztításai és rabszolgafogások miatt *Haraszti, Kórógy, Rétfalu* és *Szentlászló* kivételével, melyek az árterek s a *Valkó [Vuka]* mocsarainak védelmében megmaradtak, a hódoltság idején a magyar lakosság elpusztult. *Szlavóniá*nak *Kanizsa* 1600-ban történt török bevétele után területileg is alig maradtak kapcsolatai *Magyarország*gal KAT. (2012). Az 1521–1718 között tartó háború szinte teljesen elsöpörte *Szlavónia* (és a *Drávántúl*) magyarságát, és részben tótságát is. A magyar földbirtokosok és jobbágyok tömegesen menekültek vagy estek el a véres harcokban és a rajtaütésszerű rácjárásokban DÉLVIDÉKI S. (2012). A *Szlavóniá*ba betelepült szerbek számát sejteti, hogy I. Lipót rendeletére 1694-ben megkezdték a szerbek *Duna–Tisza közé*re telepítését KAT. (2012). A leigázott, de túlélő szlavón lakosság viszont, hajdúcsapatokba szerveződve, a hegyekbe és erdőkbe vonulva folytatta a harcot. Miután a hódítók az ellenálló lakosság kiírtására törekedtek, a fölkelt szlavónok is rendszeres irtó háborúkat folytattak a valójában főleg rác „törökök" ellen DÉLVIDÉKI S. (2012).

Szlavónia végül, a legyilkolt magyar népesség nélkül került a török megszállásból az osztrák uralomba a XVII. század végén, miközben óriási változások történtek a helynevekben, az intézményekben és az anyaországhoz való viszonyban is. Amint a pusztuló magyarsággal és a magyarbarát szlavónokkal, úgy a történelmi magyar határokkal sem törődtek a szerb és horvát hódítók. Csakhamar megjelent a szlavóniai horvát telepeslakosság igénye a töröktől meg nem szállt korbáviai és zenggi horvát területmaradványokhoz való csatlakozás iránt; főleg miután 1718-ban immár egész *Magyarország* a Habsburgok lábai előtt hevert. Így nőtt, terjedt ki a délszláv és a német köztudatban *Horvátország* fogalma egészen *Eszék*ig. A Habsburgok lábbal tiporták az ország területi épségére tett „magyar királyi" koronázási esküjüket, mert új államhatárok – sőt, idegen államok – létesítésével, és idegen néptömegek millióinak a becsalogatásával és betelepítésével igyekeztek bomlasztani a majdan részletekben bekebelezendő, szétvert országot. Ez a törekvés mindenekelőtt éppen a *Kapelák*tól a szörénységi *Kárpátok*ig nyúló országhatár mentén figyelhető meg. A német uralom alá került ország e déli területei talán a legfontosabb hadszínterei lettek a magyarság hosszútávú tönkretételében, mire a Habsburgok tudatosan törekedtek. Először csak a *Szává*tól délre eső területeket, majd a XVI. század végétől már az egész történelmi *Szlavóniá*t is *Horvátország*nak kezdték nevezni DÉLVIDÉKI S. (2012). Így az 1790. évi országgyűlés óta a *Szlavónia* név önálló használata megszűnt, *Horvátország*gal együtt vagy annak részeként említették KAT. (2012).

Az előbb vázolt etnikai és névhasználati átalakítás után Mária Terézia, immár a lakosság nemzetiségi összetételére hivatkozva szakította el *Szlavóniá*t 1745-ben *Magyarország*tól, hogy egyetlen tollvonással *Horvátország*ba kebelezze be. Az államjogi puccsot a magyar nádor tudta nélkül, az udvar által kiküldött horvátokból álló bizottság hajtotta végre. Ettől kezdve *Szlavóniá*t horvát törvénykezéssel, *Horvátország* néven, a horvát bán kormányozta. Ezt az intézkedést az 1746. április 27-i udvari rendelet végül helyben is hagyta – mit sem törődve a magyarság tiltakozásával. *Szlavónia Horvátország* lett, *Zagradec* – a szlavón székhely – pedig a horvát főváros, de már *Zagreb* (*Zágráb*) néven. Az egykori *Szlavónia* fogalma így keletre tolódott, egészen a *Szerémség*ig, a korábban *Magyarország* szerves részét képező és magyar lakosságú *Drávántúl*t kezdte jelölni. *Szlavónia* őslakossága, a tót szlavónság és az – ide szerbekkel párhuzamosan érkező katolikus vagy muszlim – bosnyákság és bunyevácság így egyszerűen horváttá lett nyilvánítva DÉLVIDÉKI S. (2012). Közigazgatásilag a keletre tolódott *Szlavónia* véglegesen a

magyar–horvát kiegyezés után szűnt meg külön igazgatási fogalom lenni. 1869-ben *Horvátország*ot és *Szlavóniá*t új közigazgazgatási beosztással *Horvát-Szlavónország* néven egyesítették.

Szlavónia történeti-földrajzi nagytáj részei:

(1)Monoszló-vidék[1090] [horvátul *Moslavina*]
Horvát néprajzi táj, szinte kör alakú terület, amelynek középpontjában a *Monoszló-hegység [Moslavačka gora]* emelkedik. A tájat északról és nyugatról a *Csezmice/Csázma [Časma]* folyó, délen a *Lónya [Lonja]* folyó, keleten az *Ilava* folyó határol. A táj lakossága a középkorban magyar és szlavón volt, horvát lakosság a török hódoltság után telepedett be a területre. A *Monoszló-vidék* településhálózata az egész középkor folyamán, de különösen a tatárjárás és a török hódoltság közti időszakban, nagyon sűrű volt, sőt *Monoszló* jelentősége megegyezett a közeli *Csázma* egyházi székhelyének súlyával, amellyel nagyon jó úthálózat is összekötötte. *Monoszló* vára a tatárjárás után épült, s így keletkezésének ideje azonos más *Monoszló-hegység*i várral. Ebben az időben épült *Berstyanóc [Brljanovac], Garics [Garić], Gracsenica [Gračenica], Szarvaskő [Jelengrad], Klissza* (a mai *Otrizid* környékén)*, Ünőkő [Kout grad], Kutenya [Kutinec], Kisvár [Mala Gradina], Nagyvár [Velika Gradina], Monoszló, Paklenica, Lovdin, Sztupna [Stupna]* NADILO B. (2004.) *Monoszló* kulturális és hitéletére jelentős hatást gyakorolt a *Garics* vár alatti pálos kolostor és *Várallya [Podgrađe]* ferences kolostora is. A táj nagy kiterjedésű megművelt földekkel rendelkezett, és a *Monoszlói-hegység* lankáin hatalmas erdőségek, legelők és szőlőültetvények voltak. A monoszlói uradalom gazdasági jelentőségéről az a tény is tanúskodik, hogy tulajdonosai a Magyar és a Horvát királyság, vezető személyiségei voltak. NADILO B. 2004. *Monoszló-vidék* állapota a XV. és a XVI. század folyamán jelentősen leromlott. Mindenekelőtt a beszáguldó törökök miatt, akik a *Száva* és az *Una* mögül nyomultak a területre, elűzve a lakosságot. A vidék magyar és szlovén népének

[1090] *Monoszló-vidék*: névadója *Monoszló* vára, amely *Popovača* (középkori magyar neve *Papfalu*) település határában állt, 1746-ban romjait is elbontották. A *Monoszló-hegység* középkori eredetű magyar nevét a XVII. századtól a *Moslavina gora* horvát névalak váltotta fel. Ebből keletkezett magyar térképeken a *Moslavina-hegység* alak. A horvát nyelvben a terület megnevezésére előfordul a *Garić* név is. Ennek magyarosan leírt változata a *Garity* vagy *Garics*, amely a magyar földrajz és térképészet XIX. század végén gyakran alkalmazott névformája. A *Garity/Garics* névadója *Garics* (*Garić*) vára, amely a *Monoszló-hegység* középső részén fekszik, építési idejét nem ismerjük, de 1256-ban már állt, valaha várispánság volt. Ma már erősen leromlott állapotú. *Monoszló* nevű helység van a *Balaton-felvidék*en, *Horvátország*ban a *Dráva mentén [Podravska Moslavina]*. Utóbbi határában is állt egy *Monoszló* nevű vár. A *Csázma* melletti *Monoszló* a névadója a Monoszló nemzetségnek, amely a középkori *Magyarország* több vezető személyiségét adta.

elvándorlása ekkor indult meg. A török támadások, különösen 1543 után, *Valpó [Valpovo], Raholca [Orahovica], Atyhna [Voćin], Peker (Pekrec) [Pakrac]* és *Fejérkő [Bijela Stijena]* elfoglalásával erősödtek meg, majd a törökök ténylegesen is megszállták a *Monoszló-vidék*et. Tömeges áttelepülés indult meg, ennek egyik célpontja a *Nyugat-Dunántúl (Őrvidék)* volt. A monoszlói várbirtok lakossága a Vas vármegyei *Monyorókerék [Eberau]* környékére költözött. Az elvándorolt szlavónok helyébe a *Kulpa* és az *Una* folyók közti terület horvát népe telepedett, majd ők is tovább költöztek, a *Duná*tól is északra NADILO B. (2004.), a *Pozsony* melletti *Horvátjárfalu [Jarovce], Oroszvár [Rusovce]* és *Dunacsún [Čunovo]* területére. A *Monoszló-vidék* elnéptelenedetett, a falvak elpusztultak, a várak és a kolostorok tönkrementek, illetve lerombolásra kerültek NADILO B. (2004.). A *Monoszló-vidék* a XVIII. század elején kezdett el újranépesülni. Horvát népesség telepedett be a *Száva menté*ről, *Sziszek [Sisak]* környékéről és a *Lónya [Lonja]* folyótól nyugatra eső vidékekről, *Kemlék-hegyaljá*ról, *Varazsd [Varaždin]* környékéről és a *Kordun* vidékéről (NADILO B. 2004.), így a táj a horvátság egyik jellemző néprajzi vidéke lett. A *Monoszló-vidék* központja *Papfalva [Popovača]*, népesebb helységei *Kutenya [Kutina], Garešnica, Csázma [Čazma]*.

(2) Szlavón-Hegyentúl *(Horvát-Hegyentúl)*

Néprajzi táj, amelyet a természetföldrajzi beosztásokba is beemeltek. Magyar neve *Hegyentúl*, de a magyar nyelvű irodalom többnyire a horvát *Zagorje, Hrvatsko Zagorje*[1091] formát használja. A táj a *Medvevári-hegység [Medvednica]* északi előtere, hegyalja területe, amely kiterjed a *Korpona [Krapina]*[1092] folyó völgyére és vízvidékére is. Tágabban az *Ivánci-hegység [Ivanščica]* és a *Medvevári-hegység* által köztefogott dombvidéki terület, amelynek tengelye a *Krapina* völgye. A táj lakossága a középkorban vegyesen szlavón és magyar volt, később a horvát népesség egyik karakteres néprajzi tája lett.

[1091] *Horvát-Hegyentúl, Zagorje*: a „zagorje" horvát név, jelentése 'hegymögött'. A táj neve a valamely központból a domborzat általi mögöttiséget sugall. Jelen esetben a „központ" *Zágráb*, a fölötte magasodó *Medvevári-hegység* mögött fekszik a *Hegyentúl*.

[1092] *Krapina*: a folyó a *Száva* bal oldali mellékfolyója. A *Krapina* eredeti neve a magyar *Korpona*, mellékfolyója a *Krapinica* vagyis *Kis-Korpona*, amely mentén fekszik a horvátországi *Krapina*, magyarul *Korpona* városa.

(3) Száva mente[1093] [horvátul *Posavina*]
Horvát néprajzi táj, a *Száva* folyó széles völgyének településeit foglalja magába *Sziszek*től *[Sisak]* a *Boszna* folyó torkolatáig, így keleti része már a *Drávántúl*, a Szávától délre pedig *Bosznia* területére esik, ezzel mintegy kapcsolódást teremtve a három nagytáj délszláv népessége között. Horvátországi része a *Lónyamező* és a *Túrmező*.

(4) Túrmező[1094] [horvátul *Turopolje*]
Horvát néprajzi táj, a *Száva* völgyének délre eső része, *Zágráb*tól *Sziszek*ig *[Sisak]* terjedő ártéri síkja, amelynek tengelyét a *Szává*val párhuzamosan kanyargó *Odra* folyócska jelöli ki. A táj középkori népessége vegyesen magyar és szlavón volt, a XV. századra utóbbi került többségbe. A török harcok következményeként megritkult, helyenként tejesen elpusztult népességét a XVII. századtól a horvát többség adja. A táj a XX. század második felében jelentős vízrajzi átalakításon esett át. A *Száva–Odra-csatorna* megépülésével, a *Túrmező* déli határát jelentő *Vukomericei-dombság [Vukomeričke gorice]* lefutó vizeit már nem az *Odra* vezeti le a *Szává*ba. A *Túrmező* központja *Velika Gorica*, északi részének települései *(Veliko Polje, Hrašće Turopoljsko, Donja Lomnica, Velika Maka)* már *Zágráb* agglomerációjához tartoznak, déli központja *Sziszek [Sisak]*.

(5) Lónyamező[1095] [horvátul *Lonjsko polje*]
Horvát néprajzi táj, a *Szává*val egy völgyben, tőle néhol néhány kilométerre, kanyargó *Lónya* folyó ártéri síkja. A XX. század második felében jelentős vízrajzi átalakításon átesett *Lónya-völgy* magába fogadja a *Csázma [Česma]* vizét, s *Lónya* községnél ömlik a *Szává*ba. De a *Lónyamező* még a befolyás után is folytatódik, a *Kutenya [Kutina]*, *Ilova* és *Peker [Pakra]* folyócskák alsó folyásának egyesülése a *Terebes [Trebež]* mintegy folytatva a *Lónya* útját, összegyűjtve e vizeket a *Lónya* torkollattól néhány kilométerrel lejjebb ömlik a *Szává*ba. *Lónyamező* középkori magyar–szlavón népességét a XVIII. századtól a betelepült horvátok váltották. Városi központjai a peremeken helyezkednek el. Északi peremén *Ivanicsvár [Ivanić Grad]*, *Kutenya [Kutina]* és *Újvár [Novska]*, délen *Sziszek [Sisak]*.

[1093] *Száva mente*: a XX. századi magyar földrajzi irodalom, Cholnoky, Prinz, Bulla is, a *Száva mente* magyar név helyett legtöbbször a *Posavina* horvát nevet használja.
[1094] *Túrmező*: a *Kárpátok*on belül több földrajzi név alapja a „túr”: *Túr* folyó, *Tura, Turány, Turc, Turóc, Turja*, de ez rejlik a távoli *Turán* névben is.
[1095] *Lónyamező*: névadója a *Lónya* (horvátul *Lonja*) folyó. A 160 km hosszú folyó felső szakasza mentén fekszik *Lónya* (horvátul *Brezničkí Hum*) település.

(6) Kulpamező, Kulpa-mellék[1096] [horvátul *Pokuplje*]
Horvát néprajzi táj a *Kulpa* folyó kiszélesedő, ma is még jórészt erdővel fedett medencéjében. A *Kulpa* nyugatról *Károlyváros*nál lép ki a hegyek közül, majd a *Kulpamező*n kanyarogva *Petrinjá*nál lép át a *Száva* völgyébe. Természetföldrajzilag a tájat északról a *Vukomerićei-dombság*, délről már *Dinári-hegyvidék (Péter-hegység)* határolja. A táj kapcsolódik, részben átfedésben van a tőle délre fekvő, *Kordun* néprajzi táj dombvidéki területével. A *Kulpamező* felső, nyugati része a XVIII. századtól horvát lakosságú, alsó, keleti része szerb többségű volt 1995-ig. Utóbbi a szerb–horvát háborúban, a szerbek tömeges elmenekülésének következményeként a 2000-es évektől horvát többségűvé vált. A táj központja *Károlyváros [Karlovac]* és *Petrinja*.

(7) Báni-végvidék[1097][horvátul *Banovina, Banija*]
Történeti-földrajzi táj, amely a *Kulpa* és az *Una* folyó közti területen, a *Glina* folyó vízvidékén, a *Zrínyi-hegység [Zrinjska gora]* északi előterében alakult ki. Létrejötte a török kiűzése utáni katonai határőrvidékek területéhez kötődik, az ún. Horvát–Szlavón végvidék része volt. A Horvát–Szlavón végvidék *Magyarország* déli határai mentén a XVIII. században végleges formát öltött Katonai Határőrvidék *Horvátorszá*ggal és *Szlavóniá*val szomszédos szakasza (a Horvát végvidéket már a XVI. században létrehozták) volt. E terület hosszan nyúlott el az ország déli határa mentén, legnagyobb városa a szerémségi *Zimony [Zemun]* volt. A katonai igazgatás főtisztikari helyei *Károlyváros [Karlovac]*, *Belovár [Bjelovar]* és *Pétervárad [Petrovaradin]* helységekben voltak, alkotórészei a Likai, az Otocsáci, az Ogulini, a Szluini, az I. és II. báni, a Körösi, a Szentgyörgyi, a Gradiskai, a Bródi és a Pétervváradi ezredvidékek voltak. A *Horvát–Szlavón végvidék* 1868-ban *Horvát-Szlavónország* része lett, 1882-ben számolták fel, polgárosították és beolvasztották a megyerendszerbe. A XVIII. századra kialakult *Báni-végvidék* tájmegjelölés a *Kulpa* és az *Una* közötti I. és II. báni ezred területe volt. A jog szerint ez a két ezred a mindenkori bán örökös tulajdona volt. A *Varasd*ra visszaszoruló és ott működő Erdődy Tamás horvát–szlavón bán és utódai a saját katonáival a XVII. század elejétől a *Kulpa* folyó vonalát védte, e területen alakult ki a méltóságról elnevezett *Báni-végvidék.* A táj kialakulásától kezdve szerb többségi

[1096] *Kulpamező, Kulpamellék*: névadója a *Kulpa* (horvátul *Kolpa*, szlovénül *Kopa*) folyó. A folyó a *Kupreši-tó*ból ered a *Dinári-hegyvidék*hez tartozó *Gorski Kotar*ban 1593 m magasságban és *Sziszek*nél torkollik a *Szává*ba. Hossza 296 km, ebből 113 km-en határfolyó *Horvátország* és *Szlovénia* között.
[1097] *Báni-végvidék*: névadója az 1706 utáni horvát–szlavón bán, a táj neve a báni méltóságnévből keletkezett.

lakossággal bírt. Az 1991–95-ös szerb–horvát háború következményeként a szerbség nagy része elmenekült. 1991-ben a lakosság kb. kétharmada volt szerb, 2001-ben az arány megfordult és a horvátság adja a népesség kétharmadát. A *Báni-végvidék* központja *Petrinja*, népesebb települései *Glina* és *Sunja*.

8.16. Horvátország (Ó-Horvátország) történeti-földrajzi nagytáj

Horvátország[1098] történeti-földrajzi táj – *Szlavóniá*hoz hasonlóan – több területi kiterjedéssel értelmezhető. A korábban bemutatott *Drávántúl* és *Szlavónia* kiterjedésének ismeretében *Horvátország* a *Kis-Kapela* és a *Nagy-Kapela* hegyvidéki térszínein túl, azoktól délnyugatra, a *Dinári-hegyvidék* zárt hegyi medencéire kiterjedő fogalom, amelyhez azonban nem tartozik hozzá az *Adriai-tenger* partmenti sávja, utóbbi *Dalmácia* történeti-földrajzi táj területe. Az így jellemzett táj a legrégebbi *Horvátország* fogalom, ezért nevét *Ó-Horvátország* névvel is megadhatjuk. A XVII. századtól *Horvátország* fogalma egyre inkább a *Dinári-hegyvidék*en inneni területekre is kitrerjedt és a *Száva* középső vízvidékén fekvő, *Szlavónia* területét is magába foglalta. Ez a meghatározás már nem csak a *Dinaridák* hegyi medencéit, hanem a *Zágrábi-medencé*t és környezetét a *Kőrösi-dombság*, a *Kemlék-hegység* és a *Medveári-hegység*, *Ivánci-hegység*, valamint a *Dinaridák*hoz tartozó *Gozd*, más néven *Péter-hegység* területét is jelentette. Ez a *Horvátország* azonban csak a XVIII. századtól létezik. Ahogy ezt a fentiekben már jeleztük (lásd *Szlavónia* történeti-földrajzi nagytájról írottalat), korábban e terület neve *Szlavónia* volt, jogilag ugyanolyan tartozéka a középkori *Magyar Királyság*nak, mint *Erdély*. A *Horvátország* név a *Dinaridák*hoz tartozó *Kis-Kapela* és *Nagy-Kapela* hegységeken túl, a tengerpart felé eső területeket jelölte, amelynek központja *Tengerfehérvár [Biograd na Moru]* volt. Ezt a tájat a térképészeti gyakorlatban az *Ó-Horvátország* névvel jelölhetjük. A magyarokat még Bíborbanszületett Konstantin bizánci császár szerint is hegyek – a *Nagy-Kapela* és *Kis-Kapela* és a *Gozd* – választották el a horvátoktól és nem a *Száva* vagy a *Dráva*.

[1098] *Horvátország*: névadója a horvát nép, amely eredetileg egy iráni nyelvű szarmata törzs volt. A horvátok a Kr. u. III. században a *Pontusz* vidéki sztyeppén éltek, majd a *Galícia* keleti részén lakó szláv törzsekkel keveredtek. Az avar időszakban egy részük a *Kárpátok* északi oldalára rajzott ki, más részük 600 körül a róm*ai* Dalmácia provinciába vándorolt. Innentől egészen a XVIII. századig az *Adriai-tenger* mellett és a Dinári-hegyvidékben élő szlávok nevezték magukat horvátoknak. A *Dinári-hegyvidék* belső oldalán és a *Száva* vidékén lakó szlávok csak ezután, a Habsburgok által felkínált lehetőség következményeként változtatták *szlavón, ill. szlovén* nevüket *horvát*ra. A XIX. századtól településterületük súlypontja a *Dráva–Száva köze*, ezen belül is a *Zágrábi-medence*.

800 táján a *Nonáb*an székelő horvát fejedelem keresztény hitre tért. A IX–X. századot a keresztény horvát fejedelmek és a városlakó latin dalmaták küzdelme jellemezte. *Dalmácia* városai Bizánc uralmát ismerték el, melynek helytartója *Zárá*ban *[Zadar]* székelt. *Horvátország* 950 körül az *Adriai-tenger, Isztria,* a *Dinári-hegyvidék* és a *Narenta* folyó között terült el, fölváltva frank, bizánci és bolgár függőségben élt, de volt olyan időszak, mikor egyik befolyása sem érvényesült. 1000 körül *Velence* megszállta a dalmáciai városokat. Az Adriai *Tengermellék* az 1040-es évektől vált fontossá a magyar királyok számára, mert a német császársággal kiéleződött ellentét akadályozta a *Rómá*ba vezető szárazföldi utazást. A horvát fejedelmek lehetővé tették az átkelést és az adriai kikötők használatát, így a magyarokat megnyerték szövetségesnek Bizánc és Velence terjeszkedésével szemben. Kresimir Péter horvát fejedelem 1065-ben a szláv liturgia helyett bevezette a latint, és II. Sándor pápától királyi címet kapott. Péter király *Magyarország*gal szövetkezett. 1074-ben Pétert elűzte a latin rítus elleni fölkelés, melyet VII. *Gergely* pápa megbízásából a normann Amicus gróf vert le. 1076-ban *Zelemér* (Zvoinimir) került a horvát trónra, mint VII. Gergely hűbérese, évi 200 bizánci arany fizetésére kötelezve magát. Zelemér halála után özvegye, Ilona (Szent László király nővére), majd 1089-ben II. István király lett *Horvátország* királya. Halála után, 1091 tavaszán a horvát főurak kérésére Szent László király bevonult a Kapeláktól délnyugatra fekvő, a *Ragúzá*ig *[Dubrovnik]* terjedő, *Horvát Királyság*ba, amely így a magyar király hatalma alá került, *Horvát bánság* néven. Innentől a *Horvát bánság*ot és *Szlavóniá*t két külön tartományként kormányozták a horvát és szlavón bánok, a két tisztség csak időnként esett egybe DÉLVIDÉKI S. (2012). Szent László unokaöccsét, Álmos herceget tette *Horvátország* királyává. Álmos *Tenén [Knin]* várában székelt, és biztosította a kijárást az *Adriá*ra. *Horvátország* élén királyi helytartó, a bán állt, aki adót és vámot szedett, s a báni haderő főparancsnoka volt. A szlavón és a tengermelléki horvát–dalmát bán gyakran azonos személy volt KAT. (2012).

1102 tavaszán *Tengerfehérvár*ott Könyves Kálmán horvát királlyá koronáztatta magát, 1105-ben meghódította a *Tengermellék*et, vagyis *Dalmáciá*t, melynek birtokáért *Magyarország* korábban váltakozó sikerű háborúkat vívott *Velencé*vel. A tengermelléki fekvésű *Horvátország* így a *Magyar Királyság* szerves részévé vált KAT. (2012).

A magyar királyok 1918-ig, IV. Károly uralkodásának végéig bezárólag a koronázás szertartásával horvát királlyá is váltak. *Horvátország* nyolc évszázadon át *Magyarország* társországa volt s ez tette lehetővé, hogy megőrizze latin írásbeliségét, római katolikus vallását, ne balkanizálódjon,

része maradjon a közép-európai kultúrának. A bánok udvartartást alakítottak ki, nemesség adományozását kezdeményezték, a XII–XV. században haderejüknek a dalmáciai és balkáni hadjáratokban fontos szerepe volt. Az uralkodó személye *Horvátország*ot és *Magyarország*ot egy állammá olvasztotta. A Frangepánok, Zrínyiek, Babonicsok, Subicsok magyarul éreztek és magyarnak vallották magukat. A nyugat-európai egyetemeken tanuló horvát diákok hungarus tudatuak voltak. A királyi tanácsban a horvát főurak és főpapok a magyarokkal azonos jogokkal vettek részt, az adó- és egyéb jövedelmek a bánon keresztül folytak be a kincstárba KAT. (2012).

IV. Béla király a tatárok elől menekülve 1241-ben *Zágráb*ban eredménytelenül kért segítséget IX. Gergely pápától, II. Frigyes császártól és Szent (IX.) Lajos francia királytól, majd *Trau*ba menekült. 1272-től kialakult a Boszniai, Ozorai, Sói, Macsói, Barancsi és Kucsói bánság az 1228-ban alapított Szörényi bánsággal az *Adriá*tól az *Olt*ig, mintegy 1000 km hosszan védték a *Magyar Királyság* déli határait. Az Anjou-k korában a *Velence* elleni harc és a balkáni uralom megszilárdítása került előtérbe. *Magyarország* az Árpád-kor óta a térség katonailag legerősebb állama volt. Az Anjou-k hadjárataiban megnövekedett a báni haderő jelentősége. Megkezdődött a főurak és főpapok diplomáciai képzése, nagyműveltségű személyek kerültek báni méltóságba KAT. (2012).

A XV. században megkezdődött a török terjeszkedés a *Balkán*on. II. Mehmed 1463-ban elfoglalta *Boszniá*t, s kivégeztette a magyar hűbéres István királyt. A törökök betörtek *Horvátország*ba és *Dalmáciá*ba is, elesett *Jajca, Klucs* és *Babovác* vára. 1493. szeptember 11-én a korbáviai csatában[1099] Jakub boszniai pasa legyőzte Dercsényi Imre horvát bán seregét, a csatában Dercsényi és a horvát nemesség színe-java is elesett KAT. (2012). A tengermelléki *Horvátország* nevét részben ekkortól kezdték átvinni a *Zágráb* központú *Szlavóniá*ra, annak ellenére, hogy a horvát népesség *Szlavóniá*ba kis kivétellel csak a korbáviai vereség után érkezett a – Kapeláktól *Ragúzá*ig *[Dubrovnik]* terjedő – *Horvátország*ból, az egész térséget hódoltató törökök és hozzájuk csatlakozó rácok, vlachok, bunyevácok, bosnyákok elől menekülve DÉLVIDÉKI S. (2012).

[1099] *Korbávia*, latinul *Corbavia*, magyarul *Korbava*, horvátul *Krbva*. Kisváros *Ó-Horvátországban*, az azonos nevű folyócska mentén, amely 1185-től 1460-ig püspöki székhely volt. A kiegyezés utáni közigazgatási felosztás szerint Lika-Korbava vármegye területén feküdt. *Korbávia* mellett, a *Korbáviai-mező*n (horvátul *Krbavska bitka*) zajlott le 1493. IX. 9-én az a csata, amelynek során Derencsényi Imre horvát bán seregét a török (bosnyák) akindzsik teljesen megsemmisítették, s elesett a szlavón-magyar nemesség színe-java, valamint több mint 10000 katona. Ez a csata megpecsételte *Szlavónia* sorsát, egyfajta „szlavón Mohács" vagy „szlavón Rigómező" esemény volt.

1501–1502-ben Corvin János báni serege visszaverte a *Horvátorszá*gba betört törököket, akik 1512-ben elfoglalták a *Száva* menti Szreberniki bánság várait, *Szrebernik*et, *Tesájn*t, *Szokol*t és *Blagaj*t, 1513-ban a dalmáciai *Nutyák, Szinj, Csazin* és *Ver* várakat, majd *Beriszló* Péter horvát bán *Dubicá*nál szétverte a *Blinj* várát ostromló törököt, s 3000 foglyot ejtett. 1514-ben a törökök sikertelenül ostromolták *Tennén* várát, 1514 végén *Zengg* mellett erődítményt emeltek. 1517-ben Musztafa boszniai pasa is elesett *Jajca* várának sikertelen ostromában. 1518-ban a törökök eredménytelenül próbálták elfoglalni *Nándorfehérvár*t. 1520-ban a *Korenica* pataknál elesett Beriszló Péter veszprémi püspök, egyben horvát bán. 1521-ben szerémségi várakat a törökök elfoglalták. II. Lajos 1522-ben a horvát végvárak védelmét Katziáner János laibachi kapitányra bízta KAT. (2012).

1526. augusztus 29-én a mohácsi csatában a báni csapatok is harcoltak, elesett Ferenc zenggi püspök is. 1527-ben *Horvátország* I. Ferdinándot ismerte el királyának. 1529−32 között a horvát nemesek birtokaik parasztságával tömegesen menekültek *Szlavónia* nyugati területeire, a *Dunántúl*ra és *Karintiá*ba. Mohács után *Szlavónia* keleti része és *Horvátország* déli része török kézre került. A megmaradt területek csak keskeny sávot képeztek a *Drává*tól a tengerig az osztrák örökös tartományok, *Karintia* és *Krajna* védelmére. I. Ferdinánd 1537-ben a zenggi születésű Jurisics Miklós volt fiumei kapitányt nevezte ki a vend vidék főkapitányává, aki Ungnad Jánossal megszervezte a *Dráva–Száva–Una* vonal védelmét. Az elmenekült horvátok helyét morlákok[1100], uszkókok[1101] és szerbek foglalták el. 1583-ban a király Erdődy Tamást nevezte ki horvát bánná, 1606-ban megerősítette azt a XV. századi törvényt, hogy bánná csak született magyart nevezhet ki. 1532-ben Jurisics Miklós kb. 1000 főnyi magyar–horvát csapattal megvédte *Kőszeg* várát. Erdődy Tamás horvát bán 1593-ben megnyerte a sziszeki csatát, ezzel megvédte *Zágráb*ot a töröktől KAT. (2012).

A XVI−XVIII. században a horvát tartományi gyűlés minden magyar országgyűlésre elküldte követeit. A rendi dualizmus szellemében a császári önkénnyel szemben támogatták a magyar rendeket. 1593-ban a tartományi

[1100] Morlákok, tengermellékiek, marlachok, fekete vlachok: szláv népcsoport, amely *Dalmácia* partvidéki területein és a szigeteken élt *Zára* [*Zadar*] és *Szplit* [*Split, Spalato*] környékén. Nyelvük délszláv, a horváthoz legközelebb álló. Ügyes hajósok voltak, ők alkották az osztrák−magyar haditengerészet állományának magvát.

[1101] Uszkókok: délszláv népcsoport, nevük jelentése 'szököttek'. A XVI. században *Boszniá*ból és *Hercegoviná*ból a törökök elől az *Adriai-tenger* mellékére és *Szlavóniá*ba menekült népcsoportok. Egy részük még *Stájerország*ba és *Krajna* területére is eljutott. Az uszkókok egyfajta szabad nép, amely semmilyen feudális szolgáltatásra nem volt hajlandó, kalózkodással, zsiványsággal tettek szert jövedelemre. Komoly részük volt 1572-ben a horvát parasztháború kitörésében.

gyűlés utasította követeit: *„…de egyetlen pontban sem szavazzanak Magyarország szabadsága ellen”* KAT. (2012).

Horvátország fejlődésében nem volt Habsburg-ellenes erő, rendi fölkelés s nem terjedt el a protestantizmus sem. A nemesek magyar nemesek voltak, meg is kezdődött beolvadásuk, de a folyamat megállt. 1699-ben a karlócai béke után a török már nem fenyegette állandóan a maroknyi horvátságot, melynek száma a két évszázados küzdelem során kb. félmilliónyira csökkent. Ekkor kezdődött a korábban színmagyar *Pozsega, Verőce, Valkó, Szerém vármegyé*k szlávokkal való betelepítése. 1705-ben Rákóczi kiáltványt intézett a horvát rendekhez, de csekély visszhangra talált. Meghiúsult a hadjárat is, melynek célja az adriai kikötőkön keresztül a franciákkal való kapcsolat megteremtése volt. 1718-ban a pozsareváci békében a porta lemondott a *Szerémség*ről, *Belgrád*ról és *Dalmácia*ról s biztosította a szabad kereskedelmet a szárazföldön és az Adrián. *Károlyváros* és *Varasd* székhellyel megszervezték a határőrvidékeket. A *Dalmácia* északi részeiből megmaradt tengerpart közvetlenül *Magyarország*hoz tartozott. 1608-ban a XII. törvény szerint *Zengg [Senj] Dalmácia*hoz, így közvetlenül *Magyarország*hoz tartozik. Az 1635. évi 36., 1647-évi 50., 1659-évi 85. törvények *„partes maritimae”* elnevezéssel különböztetik meg a tengermelléket *Horvátország*tól, amely ekkor már a nagyobb, Szlavóniát is magába foglaló kiterjedésével bírt. A tengermellék összes kormányzati költségeit *Magyarország* fedezte. Az 1647. évi 59. törvény a közigazgatást *Zágráb vármegyé*re bízta, de olyan törvényes rendelkezés, hogy *Horvátország*hoz csatolják, 1868-ig nem volt KAT. (2012).

1723-ban az uralkodó magyar királyi helytartótanács fölállítását rendelte el, *Horvátország*ra is kiterjedő hatáskörrel. 1767-ben Mária Terézia horvát helytartótanácsot állított fel, amiért a horvát szábor a magyar rendeket kérte a sérelem orvoslására. A tanács alkotmányellenes volt, mert a Szent Korona országaiban csak az országgyűlés állíthatott föl polgári hatóságot, így 1779-ben meg is szüntették. II. József uralkodása alatt (1780–1790) a népszámlálás szerint *Magyarország* 7 millió lakosából 800 ezer a horvát és a szerb, ebből 25% a görögkeleti, vagyis szerb. II. József németesítő törekvései a horvát rendekben is ellenszenvet és ellenállást váltottak ki. Utódja II. Lipót 1791-ben illír udvari kancelláriát állított föl, élére a magyar Balassa Ferencet nevezte ki, de a magyar országgyűlés követelésére 1792-ben a kancelláriát fölöszlatta. Az 1790–91-es az országgyűlésen Skerlécz Miklós zágrábi főispán kijelentette: *„elhatároztuk, hogy fölbonthatatlan kötelékkel kapcsoljuk magunkat Magyarországhoz”*. A szábor szoros együttműködésre utasította követeit a magyarokkal KAT. (2012).

1809-ben a schönbrunni békében *Ausztria* elvesztette *Dalmáciá*t, *Krajná*t, *Triesz*tet, *Fiumé*t, *Dél-Karintiá*t, *Horvátorszá*got a *Szává*ig (vagyis *Szlavóniá*t), amely területeket *Laibach (Ljubljana)* székhellyel Napóleon Illír Királyság[1102] néven külön vazallus állammá szervezte. Ezt a területet 1815-ös bécsi kongresszus visszajutatta az Osztrák Császárságnak KAT. (2012).

1816-ban a horvát részeket leválasztották *Dalmáciá*ról, majd királysággá emelték. Az 1830-as évektől föllángolt az illírizmus, amelynek célja a nemzeti nyelv ápolása, a horvát irodalmi nyelv megteremtése, a pánszlávizmus jegyében a nagy délszláv állam létrehozása horvát vezetéssel. 1835-ben indította Ludovit Gaj magyarellenes irányzatú Narodne Novine folyóiratát. Irodalmi nyelvnek a dél-dalmáciait fogadták el, s átvették a cseh helyesírást. Az illírizmus szabadon fejlődhetett, mert a bécsi udvar pártfogolta és anyagilag is támogatta. A reform-kori országgyűléseken a horvátok ragaszkodtak a latin nyelvhez, s akadályozták a protestánsok vallásszabadságát, illetve a protestáns nemesek birtokszerzését. Az illírizmus eszméje aránylag szűk réteget érintett, a XIX. század első felében a Pejacsevics, Joszipovics és Jankovics grófok, a köznemesség jelentős része magyarbarát volt. *Zágráb*ban 1845-ben nagy szavazattöbbséggel magyar párti alispánt választottak KAT. (2012).

1848 márciusában a császár Joszip Jellasicsot bánná, majd zágrábi főparancsnokká nevezte ki. Ekkor *Zágráb*ban követelték *Dalmácia, Szlavónia, Muraköz, Fiume* és a magyar tengermellék egyesítését *Horvátorszá*ggal. Augusztusban Jellasics elfoglalta *Fiumé*t, majd átkelt a *Drává*n és megindult *Buda* elfoglalására. Csapatai kirabolták és fölégették a magyarbarát Joszipovics gróf kastélyát, kifosztották a *Túrmező* nemeseinek kúriáit. Jellasics felfüggesztette állásaikból a magyar országgyűléssel kapcsolatot tartó vármegyei és járási tisztviselőket, elöljárókat. Jellasics báni beiktatásán nem jelent meg 5 horvát vármegye főispánja, a *Zágráb* és *Deákóvár* (*Diákóvár, Gyakovó*) *[Đakovo]* püspöke, így a római katolikus országban ortodox szerb pátriárka végezte a szertartást KAT. (2012).

1850-ben császári pátenssel *Horvátország* osztrák örökös tartományban fölöszlatták a báni tanácsot. 1860-ban fölállították a horvát udvari bizottságot. 1867-ben Ferenc József koronázásán a horvátok nem vettek részt. Az 1868. évi XXX. törvény a horvát kiegyezésről 50 évre rendezte a kapcsolatot: *„a két*

[1102] Illír: egykori kelta nép, amelyet a Kr.e. II–I. században a római hódítás pusztított el, illír nyelvemlékek is alig maradtak. Az illírek nevét viselte Illíria (Illyria) római provincia, amely Itáliától és Noricumtól keletre, Tesszáliától és Makedóniától nyugatra feküdt. Később Illíriából szakították ki az Adria-melléki részt, s alakították meg Dalmácia (Dalmatia) provinciát. A XIX. században az illír megnevezés a katolikus délszlávok egyik szinonimája lett.

ország egy és ugyanazon állami közösséget képez... …Horvátország külön polgári nemzet, belügyeire nézve külön kormányzattal és közigazgatással bír." Horvát lett a közigazgatás, a vallás és közoktatás, az igazságszolgáltatás. A szábor a magyar törvényekkel nem ellenkező autonóm törvényeket alkotott. Az autonóm kormány fejét, a bánt a magyar miniszterelnök ellenjegyzésével az uralkodó nevezte ki. Belügyekben hivatalos nyelv a horvát volt, a honvédség horvát ezredeinél horvát volt a vezényleti nyelv, horvát zászlót és Szt. István koronájával díszített horvát címert használtak. *Horvátország* 28, majd a határőrvidék polgárosítása után 40-40 képviselőt küldött a magyar országgyűlésbe, ahol horvátul is fölszólalhattak, a parlament épületén horvát zászló is lengett. A határőrvidéket 1871-ben részben, 1881-ben teljesen *Horvátország*hoz csatolták, így területe 43000 km²-re, lakossága 2,2 millióra nőtt KAT. (2012). A történeti-földrajzi *Horvátország* területe 1918-ban a *Szerb–Horvát–Szlovén Királyság* (1929-től *Jugoszlávia*) része lett.

Horvátország fogalmának területi megnagyobbodását tovább növelte a *Jugoszlávi*án belűli horvát-szerb ellentét, majd az 1941 és 1944 között fennállott fasiszta *Független Horvát Állam* megléte. Utóbbihoz *Bosznia-Hercegovina* nagy része is hozzá tartozott. A II. világháború után létrejött föderális *Jugoszlávia* egyik tagköztársasága *Horvátország* névvel alakult meg. Ennek kiterjedése vált az 1991-ben függetlenedett *Horvátország* államterületévé, így ez a politikai alakulat jelenti napjainkban *Horvátország* fogalmát. Ugyanakkor ez a politikai értelemben vett *Horvátország*. A hagyományok és a magyar történelmi szempontok érzékeltetésére a történeti-földrajzi értelmezésű *Horvátország* a középkori (Árpád-kori) *Ó-Horvátország* fogalmával és kiterjedésével jellemezhető. Ez a területiség adja meg annak a lehetőségét, hogy a térképi ábrázolásban jelen lehessen *Szlavónia* és a *Drávántúl* történeti-földrajzi nagytáj, amelyek *Ó-Horvátország*gal és *Dalmáciá*val együtt adják meg ma a *Horvátország* államterület négy nagy történeti-földrajzi egységét.

Horvátország történeti-földrajzi nagytáj részei:

(1)Kordun

Horvát néprajzi táj, a *Korana* folyót és mellékvizeinek völgyeit foglalja magába. Természetföldrajzilag a *Dinári-hegyvidék*nek a *Kulpa* folyó felé lealacsonyodó átmenetitája, a *Péter-hegység*től *[Petrova gora]* nyugatra eső száraz karsztvidék. Vizeit a *Korana*, a *Mrežnica* és a *Glina* a *Kulpá*ba viszi. A horvát szemléletben elkülönül egy *Északi-Kordun*, ennek főbb települése

Gvozd, Lesinja, Topusko, Krnjak, Vojnić, és egy *Déli-Kordun*, ahova *Cetingrad, Rakovica* és *Szluny [Slunj]* városok esnek. A táj népességének háromnegyede horvát, egynegyede szerb. Utóbbiak száma az 1991–95 között zajló szerb–horvát háború után jelentősen csökkent. *Kordun* legfontosabb települései: *Szluny [Slunj], Vojnics [Vojnić], Gozd [Gvozd]*.

(2) Korbávia, Korbava, Korbava-mező[1103] [horvátul *Krbava, Krbavsko polje, Krbavska bitka*]
Történeti-földrajzi táj, középkori *Ó-Horvátország* területén, az egykori *Korbava* vármegye területe. Természetföldrajzilag a *Plješevica* és a *Kis-Kapela* által közrezárt karsztos polje vidéke. Állandó vízfolyása csak a lefolyástalan *Korbava [Krbavica]* folyócska. *Korbava* városa 1185-től 1460-ig püspöki székhely volt. A város mellett zajlott le 1493. IX. 9-én az a csata, amelynek során Derencsényi Imre horvát bán seregét a török (bosnyák) akindzsik teljesen megsemmisítették, s elesett a szlavón-magyar nemesség színe-java, valamint több mint 10000 katona. Ez a csata megpecsételte *Szlavónia* sorsát, egyfajta „szlavón Mohács" vagy „szlavón Rigómező" esemény volt. *Korbávia* területe a török hódoltság alatt és után a szerb beáramlás egyik célterülete volt. A lakosság háromnegyede 1995-ig szerb népességű volt, akik jelentős része elmenekült a területet ellenőrzése alá vonó horvát nemzeti gárda elől. A 2000-es évek elejétől a népesség kétharmada horvát, egyharmada szerb. A táj településhálózatára jellemző az aprófalvas szórványosodott kép, központi települése *Udbina, Korbávia* falvai közigazgatásilag ehhez tartoznak. A táj névadója *Korbava [Krbava]* 2001-ben 37 lakossal rendelkezett.

(3) Lika, Lika-mező [horvátul *Ličkopolje*]
Történeti-földrajzi tája a középkori *Ó-Horvátország Lika* vármegyéjének egykori területe. Természetföldrajzilag a *Kis-Kapela* és a *Velebit-hegység* által közrezárt karsztos polje. Nagyobb vízfolyása a *Lika* és a *Jadova*. A táj központja *Goszpics [Gospić]*, nagyobb helysége még *Lički Osik*.

8.17. A Végvidék történeti-földrajzi nagytáj

A *Szlavóniá*tól és a *Drávántúl*tól délre, tehát a *Száva* vonalától délre fekvő, jórészt sík- és alacsony hegyvidéki területeken az Árpád-házi királyok a *Magyarország* déli határát védő bánságokat hoztak létre. A bánságok hivatása

[1103] *Korbávia, Korbava*: névadója a *Korbava [Krbavica]* folyócska, ill. *Korbava [Krbava]* település.

egyfajta „ütközőállam” szerep volt, a *Magyar Királyság* déli határait kellett védeniük. Ugyanakkor már ebben az időszakban is, a katonai erőviszonyok függvényében, a hun-avar-magyar lakosságot délről északi irányban szorító délszláv népesség és azok vezetői, fejedelmei folyamatosan törekedtek arra, hogy saját állami létet alakítsanak ki. Így jöttek létre a *Magyar Királyság* végvidéki területein a *Bosnyák* és *Szerb Fejedelemség*ek, később rövid életű királyságok, amelyek a XV. század közepéig leginkább a *Magyar Királyság* vazallus államaiként működtek. E fejedelmségek és a *Magyar Királyság* között létrejött bánsági területek összefoglaló elnevezése a *Végvidék*, amely a *Délvidék*től (ez esetben *Szlavónia* és a *Drávántúl* területe tartozik ide) délre fekvő, jelentős mértékben változó határokkal, de nem külön egységként működő terület volt. A *Végvidék*et is érintő két nagy területegység a későbbiekben létrejött *Bosznia*, illetve *Ó-Szerbia*, amelyek a XV. század közepétől az *Oszmán Birodalom* északi tartományait alkották.

A mai *Bosznia-Hercegovina* államalakulat történeti részét képező *Bosznia*[1104] szinonim magyar neve *Ráma*[1105], illetve előfordult a *Bosona, Bosnya, Bosnyaság, Bosnyaország, Bosnyákország* megnevezés is. A nagytáj neve bosnyákul, horvátul *Bosna*, szerbül *Босна*. A történeti-földrajzi *Bosznia* területét természetföldrajzilag északról a *Száva*, keletről a *Drina*, délről a *Neretva* és a *Boszna* folyó vízválasztója a *Radusa–Vranica–Bitovnja–Blejašnica–Jahorina–Devetak* gerincvonala határolja. Nyugati határát a *Dinári-hegyvidék*hez tartozó *Pleješevica–Dinara* vonulat gerince adja. Területe a *Száva* vízgyűjtőjéhez tartozik. Történeti-földrajzi értelemben *Boszniá*t északról *Szlavónia* és a *Drávántúl*, keletről *Ó-Szerbia*, délről a *Neretva* folyó vízgyűjtőjén elterülő *Hercegovina*, nyugatról *Dalmácia* határolja. Területe 1992 óta a független *Bosznia-Hercegovina* állam területéhez tartozik.

Bosznia korai lakói a kelták nagy családjához tartozó illírek voltak. Az illírek lakta táj Kr. e. 167–78 között lett római provincia, hozzá tartozott a

---

[1104] *Bosznia*: névadója a *Boszna* folyó, amely a *Száva* jobb oldali mellékvize. A *Boszna* hossza 273 km. A vízfolyás korai magyar neve *Bosona*, majd *Bosnya* ennek nyomán a táj *Bosnyaország*, később terjedt el a magyarban is a szláv kiejtésű *Boszna* s ebből a latinos *Bosznia*. Érdekesség, hogy a mai magyar nyelvben a szláv-latinosodott *Bosznia* mellett megmaradt a „boszniai” jelentésű ’bosnyák’ melléknév, amely a muzulmán hitre tért délszlávok magyar megnevezése. Ez alátámasztja a táj eredeti magyar nevét, ill. *Bosnya* elsőségét a név fejlődédében. A *Balaton mellék*én tájszó a „bosog”, „bosong” = ’sűrű csapatokban tolakodva jár-kel’, pl. bosong a nép a vásárban. Bós alapgyökű településnevekből több is előfordul *Erdély*ben: *Bós* (*Hunyad*), *Kolozsbós* (egykor Kolozs vm.), *Székelybós* (*Marosszék*).

[1105] *Ráma*: neve a *Ráma* folyótól ered, kezdetben a folyó völgyét is jelölő név *Hercegovina* területén, később a *Bosznia* megnevezés szinonimájaként használták. A magyarországi latin nyelvű forrásokban megjelenő *Ráma* név *Bosznia* szinonimájaként szolgált. A magyar hatalom megerősítése érdekében II. Béla fiát „Ráma hercege” címmel ruházta fel 1137-ben, majd 1141-ben maga is felvette a „Ráma királya” címet. Ez esetben *Ráma* = *Bosznia*. A *Ráma* folyó a *Neretva* jobb oldali mellékfolyója, *Jablanica* városánál ömlik a *Neretvá*ba.

későbbi *Hercegovina* területe is. A rómaiaknak Kr. u. 78 után is számos illír fölkelést kellett leverniük. Amikor a rómaiak hatalmukat kiterjesztették a *Duná*ig, *Bosznia* kisebb, északi részét *Pannóniá*hoz, a nagyobbat *Dalmáciá*hoz csatolták KAT. (2012). A területen a kereszténység már a római uralom alatt elterjedt, majd Róma kivonulása, 395 után, a hun népességű terület később a keleti-gótok hatalma alá került. Az ariánus[1106] gótok nem üldözték a katolikusokat, *Boszniá*ban az 500-as évek elején már négy püspökség volt. 598 után avarok nyomultak *Bosznia* terülére, amelyen 600–650 között a szlávok jelentek meg. A táj a IX. században *Horvátország*hoz tartozott, 931-ben Ceslav szerb fejedelem hódította meg, majd 960-tól a független *Boszniá*t néhány évig saját bánjai igazgatták, mignem 968-ban Kresimír horvát király újra *Horvátország*hoz csatolta. 1019-ben II. Baszileiosz bizánci császár lett *Bosznia* ura, majd 1025-ben bekövetkezett halála után egy ideig saját bánjai, majd István kenéz kormányozták KAT. (2012).

*Boszniá*t 1134–36 között a Bizánc ellen harcoló II. (Vak) Béla magyar király seregei meghódították. Béla nevezte megát először 1138 vagy 1139-ben *Ráma* királyának. A magyar szóhasználat azonosította *Boszniá*t *Rámá*val, amely eredetileg *Boszniá*nak a *Narenta* és *Ráma* folyók által határolt része volt. *Bosznia* déli részét továbbra is a bánok kormányozták, az északi területeken a magyar királyok a Sói bánságot és az Ozorai bánságot szervezték meg. A boszniai bánok egyike Borisz Mánuel bizánci császár beavatkozásával szemben II. Gézát hívta segítségül, akitől a győzelem után megkapta *Rámá*t, valamint a Sói bánságot és az Ozorai bánságot. 1163-ban egész *Bosznia* kormányzását, *Dalmáciá*val és a *Szerémség*gel együtt, III. István magyar király öccsére, a *Konstantinápoly*ban élő Béla hercegre bízta. Béla hercegnek Mánuel császár megengedte, hogy mint *Ráma* királya pénzt veressen KAT. (2012).

Mánuel halála után 1180-ban Kulin bán került *Bosznia* élére. Ekkor sokasodtak meg *Boszniá*ban a bogumilok[1107]. Felszámolásukra a magyar

[1106] ariánusok: keresztény mozgalom, amelynek fő tanítása, hogy a Fiúisten nem öröktől való, csupán az Atyaisten teremtménye. Ezzel a tétellel az ariánusok Jézus isteni voltát és a Szentháromságot tagadták. E tanokat az Észak-afrikai Líbia provinciában született Arius püspök hirdette a II. század végén, a III. század elején. Követőit nevezték később ariánusoknak. Az arianizmust 381-ben az első konstantinápolyi zsinaton szervezetileg ítélte el az egyház, követőit eretnekeknek nyilvánították. Ennek ellenére a Nyugat-Római Birodalom megszűnte után több, a gótok által alapított európai királyság államvallása lett.

[1107] bogumilok, más néven istenesek a VII. században feltünt vallási szekta, amelynek fő hitvallása Jézus isteni születésének elutasítása, az Atya, Fiú, Szentlélek egységének tagadása. Elvetik a szentségeket, a Mária tiszteletet, a Jézus által véghezvitt csodatételeket lelkileg értelmezték és ezzel összefüggően számukra az Anyaszentegyház egy lelki közösség volt, amelyben mindenkinek egyenlő része van. A házasságot nem tekintették szentségnek és elutasították a böjtöt. Rendelkezéseiket gyülekezeteikben közösen hozták, s a gyülekezetet tekintették „választott”-nak ahol minden tag elérhette a krisztusi tökéletességet és maga is Krisztussá válhatott. A szentképek és a kereszt tiszteletét bálványimádásnak tartották. A katolikus egyház a bogumilokat feltűnésüktől kezdve eretneknek nyilvánította.

királyok a pápa felhívására több háborút folytattak a bosnyák bánok ellen, de a bogumilizmus ennek ellenére századokig fennmaradt *Boszniá*ban. 1241-ben a tatárok e tájat is feldúlták, majd IV. Béla 1254-ben meghódította, s a Sói bánság és az Ozorai bánság élére magyar főurat állított, más részeit boszniai bánokra bízta. *Bosznia* védelmére megalapította a Macsói bánságot, élén a vejével, Rasztiszláv bánnal, majd annak halála után a Sói bánságból, Ozorai bánságból és Macsói bánságból alakított hercegséget Rasztiszláv özvegyére, Ágnesre és fiaira hagyta. 1272-től a Bosznia–Macsói Hercegség kormányzói magyar főurak voltak. 1302-ben Subics Mladen fölvette a horvátok és egész *Bosznia* bánja címet. Válaszul Károly Róbert 1322-ben személyesen vezetett hadat Mladen ellen, akit fogságba vetett. Károly Róbert *Bosznia* élére bogumil bánt állított, aki hű maradt a magyar királyokhoz KAT. (2012).

Az 1320-as évektől a horvátok *Velence* támogatásával föllázadtak a magyar király ellen, ebben *Szerbia* is támogatta őket, de a bosnyák bán Kotromanics István, Károly Róbert támogatásával leverte a külső ellenséget, *Zárá*ig nyomult előre, s a *Tengermellék (Dalmácia) Raguzá*tól *Spalató*ig a Bosnyák bánság része lett. Nagy Lajos 1356-ban *Boszniá*t *Magyarország* tartozékává tette, amiért *Bosznia* főurai föllázadtak ellene. A király 1363-ban két sereget küldött a lázadás leverésére, de alulmaradt, végül maga Lajos király vezetett sikeres hadjáratot. 1365-ban a Lajos-párti Tvartkó bosnyák bán a magyar királyhoz menekült az ellene fölkelő urak elől, később Lajos segítségével *Ó-Szerbia* egy részét is elfoglalta, sőt szerb és bosnyák királlyá koronáztatta magát, majd Nagy Lajos halála után igyekezett *Horvátország*ot és *Dalmáciá*t *Boszniá*val egyesíteni. 1390-ben *Bosznia, Rascia (Ó-Szerbia), Horvátország* és *Dalmácia* urának tekintette magát. Tvartkó 1392-ben meghalt, öccse Dabisza István 1393-ban Zsigmond magyar királynak engedte át *Horvátország*ot és *Dalmáciá*t, mire Zsigmond elismerte őt *Bosznia* urának. 1395-ben Dabisza halála után özvegye, Ilona, 1398-ban Tvartkó házasságon kívüli fia, Osztoja István lett Bosznia fejedelme (1398–1404). Az ellene föllázadt bosnyák főurak elűzték, és helyére Vuk fiát, II. Tvartkót ültették. Vele 1443-ban kihalt a Kotromanics család, csak Osztoja István két törvénytelen és bogumil fia, Radivoj és Tamás élt, akik közül Tamás lett Bosznia uralkodója (1444–61), s Hunyadi János oltalma alá helyezte magát. Hunyadi halála után békét kötött a török szultánnal, *Ó-Szerbia* nagyobb részét is *Boszniá*hoz csatolta, amit Hunyadi Mátyás király is támogatott KAT. (2012).

A XV. században a hanyatló *Boszniá*ból önállósult a *Neretva*-völgyi déli terület *Hulm* néven mely később a *Hercegovina*[1108] nevet kapta. *Bosznia* utolsó királya, Tamás fia István (1461–63) már a pápától kapott koronát, de II. Mohamed szultán 1463-ban meghódította országát és lefejeztette. *Bosznia* északi részét Mátyás királynak sikerült meghódítania, s megalakította a Jajcai bánságot és a Szrebernyiki bánságot, amelyek még 64 évig maradtak magyar hatalom alatt KAT. (2012).

1528-tól egész *Boszniá*t az oszmán törökök uralták, és 1878-ban bekövetkezett felszabadulásáig 227 pasa kormányozta, mert a szultán bizalmatlanság miatt egyet sem tűrt hosszú ideig. A szerb anyanyelvű boszniai nemesség nagy része, hogy birtokait megtarthassa, muzulmán lett. E muzulmán délszláv népességből lett a bosnyák nemzet. A boszniai délszlávok muzulmán hit felvételében annak is komoly része volt, hogy a bogumilok a velük szembeszálló katolikus kereszténységet ellenségként tekintették, s vele szemben az iszlám vált rokonszenvessé. A *Magyarország*ot leigázó török seregekben sok iszlám hitre tért délszláv, vagyis bosnyák szolgált, de sok bosnyák és horvát elmenekült *Boszniá*ból *Dalmáciá*ba és *Horvátország*ba; részben ezek és utódaik vívták a török elleni végvári és határőrvidéki harcokat. *Boszniá*ban török világ alakult ki a szerbül beszélő nemesek körében, csak a jobbágyság egy része maradt keresztény KAT. (2012). *Bosznia* vallási képének sokszínűségét növelte, hogy a XV. században a spanyol területekről elüldözött zsidók nagy számban telepedtek meg területén. A boszniai ferenceseket és általában a katolikusnak megmaradt lakosságot egy hivatalos szultáni dekrétum védte, így az iszlám, az ortodox, a katolikus és a zsidó népesség is viszonylag szabadon fejlődhetett a tartományban.

A XVII. század második felében *Bosznia* veszélyeztetett határvidékké vált. A törököt Magyarországról kiszorító keresztény seregek nem tudták fölszabadítani *Boszniá*t, a török hatalom azonban fokozatosan gyengült, s egyre sikeresebb szerb fölkelések követték egymást. 1878-ban a berlini kongresszus határozata szerint az *Osztrák–Magyar Monarchia* seregei több hónapos harcban megszállták *Boszniá*t és *Hercegovinát*, majd a Monarchia 1908-ban bekebelezte és tartománnyá szervezte. Ettől az időtől a két tartományt *Bosznia-Hercegovina* néven egyként kezeli a politikum és a közvélemény is. Az osztrák–magyar uralom gyűlöletet váltott ki, főleg a szerbek körében, de nagy gazdasági fellendülést is eredményezett: keskeny vágányú vasutak, kórházak,

[1108] *Hulm, Hercegovina*: *Bosona, Bosnya*, később *Bosznia* déli, a *Bosnya (Boszna)–Neretva* vízválasztótól délre eső részét az Árpád-korban *Hum*, ill. *Hulm* névvel különítették el. Később ezt a területet időszakosan ellenőrző Vukcsics István 1448-ban felvette a hercegi címet, emiatt kapta *Hulm* a *Hercegovina* elnevezést.

iskolák épültek, megindult a nehéz-, a só- és szódaipar. Az osztrák–magyar uralom alatt a nem őslakos muzulmánok egy része elhagyta *Boszniá*t, s a lakosság egyharmados arányban oszlott muszlimokra, szerbekre és horvátokra.

Az 1914. július 28-i szarajevói merényletben a „Fiatal Bosznia" fanatikus nacionalizmusa fejeződött ki. A merénylet adta az első világháború közvetlen kiindítóját, de a harcok *Bosznia* területét nem érintették.

Az I. világháború után megalakult a *Szerb–Horvát–Szlovén*, 1929-től *Jugoszláv Királyság*, melyhez *Bosznia* is tartozott. A jugoszláv állam fő politikai konfliktusa a szerb központosítás és a horvát föderalizmus között zajlott; ebben különbözőképpen foglaltak állást *Bosznia* nagyobb etnikai csoportjai és ez kihatott az egész politikai légkörre. Bár több mint hárommillió bosnyák élt Jugoszláviában, – többen, mint a szlovénok és montenegróiak együttvéve – a bosnyákokat nem ismerték el külön nemzetnek az új királyságban. A *Jugoszláv Királyság* 1929-es megalakításakor a korábbi közigazgatási régiókat bánságok váltották fel, amelyek határai történeti és etnikai határokkal estek egybe, így megszűntek a bosnyák entitást szétválasztó akadályok.

1941 tavaszán *Jugoszláviá*t elfoglalta a német hadsereg és *Bosznia-Hercegovinát* a horvát usztasák független *Horvátország*ához csatolták. A fajelméleti alapon működö usztasa uralom a zsidók, szerbek és cigányok tömeges kivégzését hajtotta végre *Boszniá*ban is. A zsidó lakosságot majdnem teljesen kiirtották és 700 000 szerb halt meg a népirtásban. Emiatt a területen sok szerb fogott fegyvert és csatlakozott a csetnikekhez, akik szerb nacionalisták és királypártiak voltak és partizánháborút folytattak a nácik, a horvát usztasák és a kommunista partizánok ellen. 1941-től a jugoszláv kommunista partizánok többnemzetiségű ellenállási csoportokat szerveztek Josip Broz Tito vezetésével. Ők voltak azok a partizánok, akik egyidejűleg harcoltak a tengelyhatalmak és a csetnikek ellen. 1943. november 25-én a *Bosznia* területén fekvő *Jajcá*ban tartották a Jugoszlávia Antifasiszta és Nemzeti Felszabadító Tanácsának alapító konferenciáját. Ekkor alapították meg *Jugoszlávián* belül *Bosznia-Hercegovinát*, Habsburg-kori határai között. Katonai sikereik nyomán a szövetségesek a partizánokat támogatták, s Tito visszautasította azt az igényt, hogy politikájába nagyhatalmi érdekek szóljanak bele. Ennek eredményeként a háború után újra megszületett *Jugoszlávia*, amely a sajátos Tito-féle szocializmus föderatív állama lett, s benne *Bosznia-Hercegovina* a hat tagköztársaság egyike.

1992. április 5-én a bosznia–hercegovinai lakosság 66%-a népszavazáson döntött a tartomány függetlenedéséről. Április 6-án a *Bosznia*

északi, nyugati és keleti részén, *Krajiná*ban élő szerb lakosság kikiáltotta saját államát a *Boszniai Szerb Köztársaság*ot. Ezzel *Bosznia-Hercegovina* háborúba került a fennhatóságát el nem ismerő, *Jugoszlávia* által támogatott lázadó államalakulattal. A háború első három évében a szerbek uralták *Bosznia* jelentős részét. Folyamatosan támadták a bosnyák többségű városokat és a fővárost *Szarajevó*t is. Közben a horvátok a terület nyugati részében és *Hercegoviná*ban törtek előre. A harcok sokszor háromfrontosak voltak szerb–bosnyák, szerb–horvát, bosnyák–horvát konfliktusok váltották egymást vagy éppen kialakultak az alkalmi érdekszövetségek. Végül a háború az amerikai és a nyugati hatalmak beavatkozásával ért véget, s *Bosznia-Hercegovina* területe 51–49 % arányban a *Bosnyák–Horvát Föderáció* és a *Boszniai Szerb Köztársaság* között lett felosztva a szarajevói központi kormány felsőbbségi jogával. Ezzel az ország 1995-ben szövetségi állammá alakult. *Bosznia* központja *Szarajevó [Sarajevo / Сарајево]*, fontosabb városai: *Zenica, Só [Tuzla], Bánréte [Banja Luka]*.

A *Végvidék* keleti részén a XII. században jelentek meg a szerb zsupánok által vezetett kisebb államalakulatok, ezért ezt a területet a szerb tájszemlélet alapján *Ó-Szerbia* (szerbül *Uza Srbija*), magyar tájrendszerben *Rácország* vagy *Raska* néven is említik. Ennek nyomán a Balkán középső részén elnyúló *Ó-Szerbia* a *Délvidék*től délre fekszik. Nyugaton *Bosznia, Hercegovina,* a *Szandzsák* (ill. *Montenegró*), délen *Koszovó* és *Macedónia*, keleten *Olténia*, *Bulgária* és *Rumélia* történeti-földrajzi tájak határolják. Természetföldrajzilag északon a *Duna,* keleten a *Duna–Nyugati-Balkán* és a *Sztruma–Déli-Morava* vízválasztója, délen a *Mokra–Kopaonik–Goljak* hegyvidék, nyugaton a *Drina* és a *Probejnik–Jadovnik–Giljevo* fennsíkok határolják. Vízrajzi tengelye a *Déli-Morava* és a *Morava* folyó.

A *Végvidék* északkeleti területei a VI–VII. században az Avar Kaganátus déli peremvidékéhez tartoztak. Az avar háborúk után meggyérült lakosságú tájak a Bizánci Császársághoz kerültek, amely azok benépesítésére törekedett. Hérakleiosz császár 610–630 között a *Thesszáliá*ba szerb törzseket telepített, akik nagycsaládi közösségekben (zadruga), katonai parasztbirtokon éltek, amiért katonáskodással és hadimunkával tartoztak Bizáncnak. Mivel Bizánc népességüknek csak egy részét vette igénybe, népfölöslegük észak felé vándorolva idővel megszállta a *Morava, Ibar* és *Timok* folyók völgyeit, majd mellékvölgyeit, később a hegyvidékre is felhúzódott. Törzsi közösségben éltek, főzsupánjuk székhelye a VII–VIII. században az *Ibar* folyó völgyében fekvő *Raska [Raška]* volt. E település nevéből ered a magyarban a középkorban elterjedt rác elnevezés, amit a XX. században a szerb kiszorított a használatból.

A terület szláv lakossága a X. században a nándorok (bolgárok) fennhatósága alá került, népe lassan keresztény hitre tért, majd a X. század végén ismét bizánci uralom alá került. A törzsi közösségek ekkorra bomlottak fel, s jöttek létre bizánci vazallusként az első szerb államalakulatok. A *Végvidék* északi részén, a hegyek elvégződésénél a XIV. század végéig jelentős magyar lakosság is jelen volt. Ez az Árpád-házi és Anjou királyok időszakában kialakított bánságok területe volt, ahogy akkor nevezték a *Túlsó-Szerémség*[1109], ill. a *Tomla [Tamnava]* folyó melléke, a *Tomlamellék* és a bánsági szervezésen átesett *Macsóság, Barancsság*, és *Kucsóság* területe.

1180–95 között Stevan Nemanja nagyzsupán egyesítette a szerb törzseket és 1190-ben Bizánc elismerte az első szerb állam függetlenségét. 1217-ben létrejött a Szerb királyság, 1219-ben függetlenné vált a szerb ortodox egyház, 1221-ben *Niceá*ban[1110] szentelték az első szerb érseket, (Szent) Szávát. A XIV. században IV. Dusán István fejedelem uralkodásakor volt *Ó-Szerbia* és a középkori szerb állam fénykora. A szerbek fejedelemsége a *Duná*tól *Thesszáliá*ig, az *Adriai-tenger*től az *Égei-tenger*ig terjedt, politikai és kulturális központja *Koszovó (Rigómező)* területén volt.

A *Balkán-félszige*ten előrenyomuló oszmán-török birodalom 1371-ben a *Marica* folyónál legyőzte a szerbeket, s meghódoltatta *Macedóniá*t, 1382-ben *Szófia* elfoglalásával *Bulgáriá*t. Lázár szerb fejedelem elismerte I. Murad szultán felsőségét, évi adót fizetett és segélycsapatokat adott háborúihoz. Lázár a török ellen egy szláv–magyar koalíciót igyekezett szervezni, bevonta a bosnyák fejedelmet, a bolgár cárt, több csatát meg is nyert, de végül 1389. június 20-án a rigómezei csatában megsemmisítő vereséget szenvedett a törököktől. Lázárt szerb orgyilkos sebesítette meg, majd meghalt. A csata után fia István despota meghódolt és évi adót fizetett a szultánnak. A szerb vezetők – Barankovics György (Stevan Lažarević) – a magyar király és a szultán közötti erőviszonyokat követő hintapolitikával próbálta megőrizni a maradék *Ó-Szerbia* (*Rácország*) névleges létét, amit nyugatról *Velence* is fenyegetett. 1448-ban Stevan Vukčić, *Ráma*[1111] zsupánja III. Frigyes Német–Római császár hűbérese lett.

1459-től a *Végvidék* északkeleti része a *Török Birodalom* részévé vált, s évtizedekre a török–magyar háborúk színtere lett. A szerb urak birtokait

[1109] *Túlsó-Szerémség*: nevét a *Száva* bal parti *Szerémség* területétől nyerte; a *Száva* jobbpartja, a *Szávántúl* a *Szerémség* túlsó oldala: a „túlparti" *Szerémség*.
[1110] *Nicea*: kisázsiai város az *Izniki-tó* keleti partján, török neve *Iznik*, görög neve *Nikaia*, latinul *Nicea*.
[1111] *Ráma*: e névvel a latin nyelvű magyar források *Bosznia* területét jelölték. Névadója a *Ráma* folyócska, amely *Hercegovina* és *Bosznia* határán folyik.

szpáhi-birtokként a török katonai nemesség kapta, a nép jobbágysorba került. A szerbek a rabszolga sors elől csak *Magyarország*ra vándorlással vagy török zsoldos katonai szolgálattal menekülhettek. E katonai pályaválasztást erőszakosan meghatározta a hódítások alapjaként megteremtett állandó hadsereg, s az ebben vezető, a hódoltatott területekről erőszakkal toborzott és kiképzett janicsárság. A helyben maradt nemesség nagy része mohamedán hitre tért, így próbálta megőrizni birtokait, kiváltságait. A magyarországi *Délvidék* ekkortól vált folyamatosan a szerbek menekülési, egyidejűleg az ortodox egyház bevonulási terepévé. Elsőként a *Túlsó-Szerémség*, a *Macsóság*, *Barancsság* és *Kucsóság* vesztette el magyar népességét, majd a XV. század utolsó harmadától már a *Szerémség* is fokozatosan és folyamatosan lett a színmagyar vidékből vegyes lakosságú. Ebben az időszakban az *albánok* – részben a török telepítések eredményeként – tömegesen költöztek *Koszovó*ba, ahol az iszlámosodás és az albánosodás különösen a városokban volt erőteljes. A falvak a XVII. század végéig tudták megőrizni szláv jellegüket.

1593–1606 között a tizenötéves háborúban tört meg először a török hódítás lendülete, 1686-ban *Buda*, 1688-ban *Belgrád* (*Nándorfehérvár*) visszafoglalása minden korábbinál több, a török bosszútól tartó szerbet vonzott *Magyarország*ra. 1690-ben kb. 30 000 szerb család telepedett be a *Délvidék*re az ipeki pátriárka Arsenije Čarnojević vezetésével, akiknek I. *Lipót* önkormányzatot, politikai és egyházi önállóságot adott, amit a Rákóczi-szabadságharcban kurucellenes vérengzéseikkel viszonoztak. 1716-ban végbement *Temesvár* és ezzel *Magyarország* teljes felszabadítása a török megszállás alól, ezzel a török hatalmat a muzulmán vallású balkáni területekre visszaszorította.

1804–1813 között a dinasztiát alapító Karađorđe vezetésével szerb népfelkelés tört ki a török uralom ellen, melyet 1813-ban levertek. 1815-ben Miloš Obrenović újabb felkelése eredményeként *Ó-Szerbia* fokozatosan önállóságot kapott az Oszmán Birodalomban, 1830-tól a szerb fejedelmi cím az Obrenović családban örökölhető lett, s II. Mahmud szultán elismerte a Belgrádi pasalikban a szerb fejedelemség önkormányzatát. I. Garašanin 1844-ben kiadta az első szerb nemzeti programot (Načertanje), amely az összes szerbek lakta vagy szerbnek minősített terület egy államba – *Szerbiá*ba – történő egyesítését tűzte ki célul. Az elvi alapot Vuk Karadžić nyelvész és néprajzos adta, aki szerint minden délszláv szerb, akik csupán vallásukban (ortodox, katolikus, muzulmán) különböznek. 1848-49-ben a magyar forradalom és szabadságharc

idején a délvidéki rácok fegyveresen támogatták a Habsburgokat, jutalmuk 1850–60 között a Szerb vajdaság és Temesi bánság[1112] létrehozása lett.

1867-ben az utolsó hét ó-szerbiai városból is kivonták a török helyőrséget, az így önállóságot kapott szerb lakta területeken nyíltan hirdették a délszlávok *Szerbiá*ban történő egyesítését. 1876–77 között *Szerbia* és *Montenegró* háborút indított *Törökország* ellen azért, hogy a Porta engedje át *Boszniá*t *Szerbiá*nak, *Hercegovinát Montenegró*nak. 1878-ban a berlini kongresszus elismerte *Szerbia* és *Montenegró* függetlenségét (ettől számítható az önálló szerb állam), *Szerbia* megkapta *Niš*t, *Leskovac*ot és *Vranjé*t, az *Osztrák–Magyar Monarchiá*t szerződésben hatalmazták föl *Bosznia* és *Hercegovina* megszállására és igazgatására. 1885-ben a kirobbant szerb–bolgár háborúban a szerbek területfoglalása nem sikerült, 1886-ban a bukaresti béke a háború előtti állapotot állította helyre. 1903-ban szerb katonatisztek összeesküvése megbuktatta az osztrákbarát I. (Obrenović) Sándort, s az oroszbarát Karađorđević-dinasztiát juttatta hatalomra. 1908-ban az *Osztrák–Magyar Monarchia* bekebelezte *Bosznia-Hercegovinát* (és kivonta katonáit a Novipazari szadzsákból), ami keresztezte a terjeszkedni akaró szerb terveket. A nagyszerb vágyakat a XIX–XX. század fordulóján Jovan Cvijić földrajztudós fogalmazta meg: a *Balkán*on a szerbekben legerősebb a délszláv öntudat, ezért ők jogosultak arra, hogy összefogják egy államba – *Szerbiá*ba – a délszlávokat.

1912-ben *Montenegró* és *Szerbia* bolgár és görög szövetségben megtámadta *Törökország*ot, hogy megszerezze *Észak-Albániá*t, *Koszovó*t és *Macedóniá*t. Ezzel kirobbant az első Balkán-háború. Az azt 1913-ban lezáró londoni békét még végre sem hajtották, amikor kirobbant a második Balkán-háború, melyet a bukaresti béke zárt le. Ebben fölosztották *Macedóniá*t a szerbek, bolgárok és görögök között Ezzel *Szerbia* területe 48 303 km²-ről 90 000 km²-re, *Montenegró*é 9080 km²-ről 16 000 km²-re gyarapodott.

1914. június 28-án *Szarajevó*ban a szerb Gavrilo Princip lelőtte Ferenc Ferdinánd osztrák–magyar trónörököst és feleségét, hiszen a nagyszerb álmok legnagyobb akadályát az *Osztrák–Magyar Monarchia* jelentette. A merénylet közvetlen oka lett az I. világháborúnak. Mivel Szerbia (orosz egyeztetésre) minden békülési kísérletét elutasította, az *Osztrák–Magyar Monarchia* hadat üzent *Szerbiá*nak. 1916 januárjában a szerb hadsereg maradványait *Korfu* szigetére menekítették, ahová a szerb kormány is menekült, majd *Cetinjé*ben *Montenegró* aláírta a fegyverletételt. 1916 decemberében *London*ban Ante

[1112] A Szerb vajdaság és Temesi bánság elnevezés nyelvi maradványa a trianoni békével Szerbiához került *Délvidék Vajdaság (Vojvodina)* elnevezése.

Trumbić vezetésével megalakították a Délszláv Választmányt, melynek célja az egységes délszláv állam létrehozása volt. Pasić szerb miniszterelnök és Trumbić 1917 júniusában *Korfu*n megegyeztek a szerb–horvát állam megalakításában (korfui nyilatkozat). Ezzel szemben Stadler zágrábi érsek a horvát jogpárt programja alapján kidolgozta a nagyhorvát államtervezetet. 1918 nyarán a korfui szerb hadsereg csatlakozott a balkáni francia haderőhöz és szeptemberben *Dovropoljé*nál a francia–szerb tüzérségi előkészítés után megkezdték a szövetségesek balkáni ellentámadását, melynek következményeként *Bulgária* letette a fegyvert, majd a szerb csapatok bevonultak *Niš*be és október végére elérték *Vardar*t. *Zágráb*ban a Délszláv Nemzeti Tanács délszláv központi kormánynak nyilvánította magát, *Fiumé*t horvát csapatok szállták meg, a horvát szabor kimondta a magyarországtól való elszakadást és csatlakozását a megalakuló délszláv államhoz. 1918. október 31-én a Szerb–Horvát–Szlovén Nemzeti Tanács *Laibach*ban (*Ljubljana*) szlovén, *Zágráb*ban horvát, *Szarajevó*ban bosnyák ideiglenes kormányt létesített. November 1-én a szerb hadsereg bevonult *Belgrád*ba. A délszláv forradalmi kormány egyezményt kötött Franchet D'Esperay francia tábornok balkáni főparancsnokkal, mely fölhatalmazta a kormányt a szerződésben foglalt területek megszállására. November 9-én *Genf*ben Pasić szerb miniszterelnök, Trumbić, a londoni Délszláv Választmány elnöke és Koroseć, a zágrábi Délszláv Nemzeti Tanács megbízottja megállapodott a *Szerb*–Horvát–Szlovén Királyság kihirdetésében. November 10–14 között a szerb csapatok megszállták a védelem nélkül hagyott *Délvidék*et. *Belgrád*ban bejelentették az antanttal kötött egyezmény szerint megszállják *Magyarország* területéből a *Pécs–Szabadka–Szeged–Maros* vonalig, majd a szerbek bevonultak *Pécs*re. A Károlyi Mihály-féle államcsíny után hadügyminiszterré tett Linder Béla aláírta az ún. konvenciót, mely szerint a demarkációs vonal a *Szeged–Baja–Komló–Barcs* vonaltól délre szerbek által megszállt terület lett. November 24-én *Zágráb*ban a Délszláv Nemzeti Tanács kimondta a *Szerbiá*val való egyesülést, majd *Újvidék*en a szerb népgyűlés a megszállt magyar *Délvidék* bekebelezését a délszláv államba. November 26-án *Podgoricá*ban bejelentették *Montenegró* egyesülését *Szerbiá*val. A szerb állam, amelynek magja *Ó-Szerbia* volt északi, nyugati és déli irányban hatalmas területekkel bővült ki.

*Ó-Szerbia jelentős városai Belgrád (Nándorfehérvár) [Beograd], Niš, Kragujevác [Kragujevac], Végszendrő [Smederevo] Pozsarevác [Požarevac], Szabács [Sabač], Macsókő [Valjevo], Kraljevo, Užice. Legjelentősebb bányahelyei a Kelet-szerbiai-érchegység*ben lévő *Bor* és *Majdanpek.*

A *Végvidék* történeti-földrajzi nagytáj részei:

(1)Krajina *(Bosnyák-Krajina, Szerb-Krajina)* [bosnyákul, horvátul *Bosnianska Krajina*, szerbül *Српска Крајина*]
Bosznia északi, a *Száva* folyó síkságán és azt a délről szegélyező alacsony dombvidéki térszínén fekvő része, amely a XVI. századtól szerbek lakta terület. Korábbi szlavón, horvát és kis részben magyar népessége a török időkben pusztult el. A terület ma a *Boszniai Szerb Köztársaság*hoz tartozik.

(2) Szana-mellék, Szana-vidék *(Szana, Zana)*[1113] [bosnyákul, horvátul *Posanica*, szerbül *Посаница*]
Történeti-földrajzi táj, a középkori *Szana* vármegye egykori területének, a boszniai *Szana [Sana]* folyó folyó két partján elterülő része. A vármegye területe dél felé nagyobb volt, az *Unac* folyóig terjedt. *Szana* egyházai 1334-ben még a Zágrábi püspökséghez, később a Pécsi püspökséghez tartoztak, a vármegyét 1197-ben Imre király birtokadományozó oklevelében említették először. Központja a *Kozara* hegység egyik ormán álló *Koszorúvár* (*Kazara*) *[Kozara]*[1114] volt, amely a *Szana* folyó könyökétől keletre magasodott. Az Árpád-korban két városa volt: *Kozara* és *Szana* (*Zana,* a *Szana* folyó mellett). Középkori szlavón és részben magyar lakossága a török időkben elpusztult, helyükre a XVI. századtól szerbek települtek. A táj legnagyobb része ma a *Bosznia-Hercegovina* területén fekvő *Boszniai Szerb Köztársaság*hoz tartozik. Nagyobb települése *Szanaújvár [Bosanski Novi], Prijedor, Szanahida [Sanski Most]*. Utóbbi a *Bosnyák–Horvát Föderáció*hoz tartozó város.

(3) Orbász-mellék, Orbász-vidék[1115]*(Orbászság)* [bosnyákul, horvátul *Privrbas*, szerbül *Привбас*]
Történeti-földrajzi táj, a *Száva* középső folyásának jobb partján fekvő vidék, az *Orbász* (horvátul *Vrbas*) folyó alsó szakaszának völgyében, az egykori *Orbász* vármegye területén. Hozzá tartozott az *Ozora* folyó völgye is. Egykori székhelye a *Szává*ba ömlő *Orbász* folyó bal partján épült *Orbászvásárhely* volt. *Orbász* vármegye első említése 1243-ban volt, a magyar országgyűlésre valószínűleg 1505-ben küldött utoljára követeket. Egyházi igazgatását a

[1113] *Szana-mellék, Szana-vidék, Szana, Zana*: névadója a *Szana (Zana)* folyó, amely az *Una* jobb oldali mellékfolyója. A *Szana* hossza 146 km.
[1114] *Kozara, Koszorúvár*: a vár magyar nevét Pesty Frigyes említi, ugyanakkor volt egy *Koszorúvár Bosznia* középső részén, az *Orbász* folyóhoz közel *Jajca [Jajce]* mellett.
[1115] *Orbász-mellék, Orbász-vidék*: névadója az *Orbász [Vrbas]* folyó, amely a *Száva* jobb oldali mellékfolyója, hossza 250 km.

Zágrábi püspökség látta el, a XIII. században a Dubicai főesperességhez tartozott, amely *Szana* vármegyét is magába foglalta. A táj nagy része 1519-ben még magyar birtok volt, 1526-ban *Orbász* várát még védelmi állapotban tartották, majd 1528-ban Peter Apianus térképén már nem található. Középkori szlavón és részben magyar lakossága a török időkben elpusztult, helyükre a XVI. századtól szerbek települtek. A táj ma a *Bosznia-Hercegovina* területén fekvő *Boszniai Szerb Köztársaság*hoz tartozik. Népesebb települése a *Száva* partján fekvő *Orbászkővár [Bosanska Gradiška]* és a *Szana* mellett fekvő *Bánréte [Banja Luka]*.

(4) Macsóság[1116]*, Túlsó-Szerémség [Мачва / Mačva]*
Történeti-földrajzi táj a *Szává*tól és a *Duná*tól délre, a *Drina* és a *Morava* folyók között, a *Szerémség* déli, *Szává*n túli, folytatásában, a *Végvidék* területén. Területe délen a *Cser [Cer]* hegységig, ill. annak előteréig a *Cseralja [Pocerina]* vidékéig terjedt. Szűkebb értelemben keleten a *Kolumbara* folyóig terjed, tágabb értelemben a *Morava* völgyéig fut ki, ez esetben magába foglalja az *Erővidék [Шумадиа / Šumadija]* területét is. A *Drina* és a *Morava* torkolata között a XIII. század elejétől alakult ki szervezett magyar hatalom DÉLVIDÉKI S. (2011). Ez a középkori bánságok területe, amely mintegy ütközőzónaként védte a középkori *Magyar Királyság* déli határvidékét. Ebben az időben alakult itt meg a Macsói bánság, kezdetben csak *Túlsó-Szerémség*nek neveztek, *Macsókő [Valjevo]* székhellyel. A Macsói bánság a *Drina* és a *Kolumbara* folyók közötti területen, ill. az *Erdővidék [Šumadija]* magasabb régiójáig, északon a *Szává*ig, *Macsókő* vára körül kialakul védelmi terület volt a XII–XIV. században, népessége magyar volt a XV. század végéig. A szerb népesség csak a XIII. századtól jelent meg a területen a magyar központi hatalom gyengülése idején DÉLVIDÉKI S. (2011). A *Macsóság* középkori magyar névalak, a Macsói bánság rövidült, népiesebb neve, amelyet a XVI. században váltott fel a délszláv *Mačva* megnevezés. Az évszázadok óta *Szerbia* területén fekvő táj térképi felvételére a *Macsóság* névalakot javasoljuk.

(5) Barancsság[1117]
Történeti-földrajzi táj a *Végvidék* területén, a *Macsóság*tól keletre, az egykori Barancsi bánság területe, s így a középkori déli magyar ütközőzóna része volt. Területe a *Kolumbara* folyótól, ill. az *Erdővidék*től *[Šumadija]* keletre terül el,

[1116] *Macsóság*: névadója *Macsó* (szerbül *Valjevo*) városa, ill. *Macsókő* vára.
[1117] *Barancsság*: névadója *Barancs* (szerbül *Branićevo*) vára.

délen az alacsonyabb dombvidéki terület lábáig terjed. Középkori központja *Barancsvár [Branićevo]* volt. Népessége a XV. század végéig többnyire magyar volt, utána a folyamatos szerb beáramlással szerbbé lett, évszázadok óta *Szerbia* területéhez tartozik.

(6) Kucsóság[1118]
Történeti-földrajzi táj a *Végvidék* területén, a *Barancsság*tól keletre, a *Kelet-Szerbiai-érchegység* és a *Mirocs* területén az *Al-Duna* szerbiai oldalán. A táj az egykori Kucsói bánság területét öleli fel. Népessége a XV. század közepéig részben magyar volt, azóta szerb, évszázadok óta *Szerbia* része.

8.18. Galícia történeti-földrajzi nagytáj

Galícia a középkorban magyarul *Gácsország*, illetve *Halics*[1119] (lengyelül *Halicz*, ukránul *Galics* / *Галич*), történeti-földrajzi nagytáj, az *Északnyugati-Kárpátok* és az *Északkeleti-Kárpátok* előterében. Területe ma *Lengyelország* és *Ukrajna* között van megosztva. Legnagyobb városai: *Krakkó [Kraków], Ilyvó [Lemberg, Lwów, Lvov, Lviv], Lublin, Peremisl [Przemýsl]*.

Az a terület, amelyet később *Galíciá*nak hívtak, a VI. században az Avar Birodalom tartozéka volt, lakói szláv törzsek voltak HUNNIVÁRI Z. (2011.) [p. 19.]. Írásos formában a tájat elsőként Nyesztor krónikája említi a 981. év eseményeiben, amikor Nagy Vlagyimir, a Kijevi Rusz uralkodója meghódította Vörös-Oroszország[1120] városait a Lengyel Királysággal a határokért folytatott hadjárat során. 1018-ban a terület Lengyelországhoz került majd 1031-ben újra a Kijevi Ruszhoz KAT. (2012).

A Kijevi Nagyfejedelmeség felbomlása után, 1087-ben e területen jött létre a Halicsi Fejedelemség. Első fejedelme Rurik Rosztiszlavics volt, akinek utódai 1198-ig uralkodtak. Ekkor Roman lodoméria fejedelem meghódította *Halics* területét. A magyar III. Béla és II. András Árpád-házi királyok többször vezettek teületére hadjáratot, a magyar királyi címek között is szerepel, időlegesen az ifjú királyok birtoka volt. 1188–1190-ig II. András meg is hódította. 1200-ban Roman Msztyiszlavics meghódította, s *Volhíniá*val

[1118] *Kucsóság*: névadója *Kucsó* (szerbül *Kucsevo*) vára.
[1119] *Galícia, Gácsország, Halics:* a névformák közös alapja a „gal”, „hal”, „kal” szógyök. Mindegyik közös jelentése a ’hajlás’, ’meghajlás’, ’gömbölyűség’, ’dudorodás’, de a „hal” jelentéstartalma a ’magasság, halom’ is. A nevet kapcsolatba hozzák a gall, gal kelta nép nevével, amely ez esetben alapja a *Galac [Galați], Gaul* (Franciaország), *Gail* (Svájc), *Galicia* (Spanyolország) földrajzi neveknek is.
[1120] *Vörös-Oroszország* az orosz tájszemlélet elnevezése, amely a *Kárpátok* északi oldalának szláv területeit foglalja magába. A lengyel szemléletben nagyjából *Kis-Lengyelország* területének felel meg.

egyesítette a területet. Ekkortól a terület *Galícia és Lodoméria* megnevezéssel szerepel az oklevelekben[1121]. 1221-ben a magyar jelenlét megszűnt *Halics*ban, de a terület a Szent Korona tartozékaként szerepelt továbbra is. 1241-ben a tatárjárás során elpusztult, fejedelmei a tatár kánoknak fizettek adót. Halicsi Daniló (Danyilo Halickij), aki az első megkoronázott galíciai király volt, több hadjáratot vezetett a mongolok ellen, ennek ellenére időszakonként adót kellett fizetnie az Arany Hordának. Daniló fia, Lev áthelyezte fővárosát *Halics* városából *Ilyvó*ba *[Lviv, Lemberg]*. Daniló dinasztiája igyekezett pápai, sőt szélesebb európai támogatást kapni a mongolok ellen, de törekvése meghiúsult az egyesített Litván Nagyhercegség és a Lengyel Királyság növekvő ereje miatt. Az 1340-as években a Rurik-dinasztia kihalt, és a terület Nagy Kázmér lengyel király fennhatósága alá került. A volhiniai tesvérállam *Kíjó*val *[Kijiv, Kijev]* együtt azonban litván uralom alá került. Nagy Lajos 1370-től ismét kiterjesztette a magyar hatalmat a területre, majd 1386-tól a Halicsi Fejedelemség megszűnt. Ezután a lengyel fennhatóság alá került területet vajdaságokra osztották, erős lengyel betelepedés kezdődött a ruszin lakosság közé. Nagyszámú örmény és zsidó bevándorló is ide költözött ez időben. Több várat építettek ekkor és új városok is alakultak, pl. *Sztanyiszló [Stanisławów, Stanislau, Sztanyiszlavov, Ivano-Frankivszk]*, *Krystynopol [Cservonohrad]*. *Galíciá*t kétszer támadták a törökök, az 1490-es és 1520-as években. Kozák[1122] pogromokat vészelt át és orosz, valamint svéd inváziót KAT. (2012).

A XVI. században *Halics és Lodoméria* királyi címét a Szent Koronával együtt kapták meg a Habsburgok. 1772-ben Mária Terézia arra használta fel az Árpád-házi „örökség-címet", hogy igazolja az osztrák részvételt a Lengyel Királyság felosztásában. Ekkor Ausztriához került *Galícia* főképpen ukránok lakta keleti, majd 1795-ben a lengyelek lakta nyugati része is[1123]. Az osztrák

[1121] *Galícia és Lodoméria* neve *Halics* és *Vologyimir (Vlagyimir)*, azaz a mai ukrajnai *Halics (Галич)* és *Volodimir-Volinszkij (Володимир-Волинський)* városok nevéből származó latinosított alak. *Halics* és *Vlagyimir* volt a két legfontosabb város a környező ruszin területen, amely a XIII. században magyar fennhatóság alatt állt. A két város, korábban két külön állam, *Halics* és *Volin*, központja volt, amelyek még a magyar hatalom előtt közös fejedelemségben egyesültek, s amelynek *Halics* lett a fővárosa. Ezt a fejedelemséget magyarul *Halics* vagy *Gácsország* néven ismerték.

[1122] Kozákok: török eredetű szó, a „kazak" jelentése 'szabad ember'. A kozákság szabadon katonáskodó, irreguláris haderő, amely a szláv lakosságú kelet-európai sztyeppvidéken alakult ki a XIV. században. Eredetileg kozák névvel illették a sztyeppére kivándorolt szabad szláv csoportokat, akik kereskedéssel, halászattal, vadászattal foglalkoztak, de marhatartás és sógyűjtés is szerepelt munkájuk között.

[1123] Az a terület, amelyet *Ausztria* 1795-ben megszállt, nem felelt meg teljesen a korábbi *Galícia és Lodoméria* tartománynak. *Vologyimir-Volinszkij* várost és körülötte fekvő *Volhínia* tartományt, vagyis az egykori *Lodoméria*t, nem *Ausztria*, hanem *Oroszország* annektálta. Másrészt *Kis-Lengyelország* történeti-földrajzi táj (*Krakkó* is ide tartozott) nagyobbik része, amely történelmileg és etnikailag is lengyel volt és nem ukrán, az új *Galícia és Lodoméria* tartomány része lett. Jelzi a Habsburg mohóságot, hogy annak ellenére, hogy a jogot a történelmi magyar koronából

uralom első évtizedeiben *Galíciá*t *Bécs*ből irányították, és sok jelentős reformot vezettek be a jórészt németekből vagy elnémetesedett csehekből álló hivatalnoki kar segítségével. Az osztrák reformok nem voltak népszerűek az arisztokrácia körében, de a lengyel és ukrán lakosság jóindulatát a császárság felé kivívták, és ez csaknem az osztrák uralom végéig tartott. Az 1820-as és 1830-as évek *Bécs* abszolutikus uralmának időszaka volt, a helyi galíciai hivatalnoki állomány még mindig németekkel és elnémetesedett csehekkel volt feltöltve. Ugyanakkor komoly lengyelesedés következett be. Az Oroszországhoz tartozó lengyel területeken 1831-ben felkelés tört ki, melyben néhány ezer galíciai önkéntes is részt vett, s amelynek leverése után, sok lengyel menekült érkezett *Galíciá*ba. Az 1830-as évek második felében több titkos lengyel szervezet alakult, tevékenységük az 1846-os sikertelen galíciai felkelésben csúcsosodott ki. Ezt az osztrákok könnyűszerrel leverték a parasztság segítségével, amely lojális maradt a császárhoz. A felkelés csak a nyugati, lengyel lakosságú részeket érintette, és inkább volt polgárháború a hazafias nemesek, felkelők és a velük nem szimpatizáló lengyel parasztok között, mintsem lázadás az osztrák hatalom ellen KAT. (2012).

A sikertelen felkelés után, 1846-ban *Ausztriá*hoz csatolták *Krakkó* városát is. *Galícia Krakkó*val kiegészülve 1846 és 1918 között osztrák koronatartomány lett[1124], *Ilyvó*ból *[Lemberg, Lwów, Lvov]* irányították. A keleti rítusú ortodox egyházat, amely eredetileg az ukránokat szolgálta, az osztrákok átnevezték görög katolikus egyházra, hogy a katolicizmus fennhatóságát kiterjeszthessék rájuk. 1848-ban az európai forradalmak hatására *Galíciá*ban is felkelés tört ki. A lengyel követelések ellentétesek voltak a rutén követelésekkel, melyek a nemzetiség egyenlőséget és a tartomány keleti, rutén és nyugati lengyel részre osztását tartalmazták. *Ilyvó*t lőtte a császári tüzérség, a forradalmat leverték KAT. (2012).

1861-ben *Galícia* engedélyt kapott egy törvényhozó gyűlés (szejm) megalakulására. Kezdetben a Habsburg párti ukrán és lengyel parasztság képviselői a gyűlés jelentős részét tették ki, és a nyomasztó szociális és ukrán

vezették le, *Galícia és Lodoméria*t nem csatolták a *Magyar Királyság*hoz, és az az 1867-es kiegyezés után a monarchia osztrák részéhez tartozott.

[1124] Az új osztrák tartomány hivatalos neve „Galícia és Lodoméria királysága Auschwitz és Zator hercegséggel” Miután 1846-ban hozzá csatolták *Krakkó*t a nevet kiterjesztették: „Galícia és Lodoméria királysága Krakkó nagyhercegségével és Auschwitz és Zator hercegséggel”. A felsoroltak közül mindegyik formálisan különálló volt, mindegyiket felsorolták az osztrák császár címei között, mindegyik rendelkezett saját címerrel és zászlóval. Adminisztratív szempontból viszont egyetlen tartományt alkottak. Az auschwitzi (oświęcimi) és zatori hercegség apró történelmi fejedelemségek voltak *Krakkó*tól nyugatra, határosak voltak Porosz-Sziléziával. Lodoméria csak papíron létezett, valójában nem volt területe.

kérdést tárgyalták, a hatóság nyomása fékezte mind a parasztság, mind az ukránok képviselőit és a hangadókká váltak a lengyel arisztokrácia és nemesség képviselői, akik további autonómiára törekedtek. Még ebben az évben zavargások törtek ki az orosz Lengyelországban, amely átterjedt *Galíciá*ra is. A szejm felfüggesztette ülését. 1863-ban nyílt felkelés tört ki Orosz-Lengyelországban. Emiatt az osztrák kormányzat ostromállapotot hirdetett *Galíciá*ban, amely 1865-ig tartott. Ebben az időszakban ideiglenesen felfüggesztették a polgári szabadságjogokat KAT. (2012).

1873-tól *Galícia* az *Osztrák–Magyar Monarchia* de facto autonóm tartománya lett lengyel és kisebb részben ukrán hivatalos nyelvvel. Megszűnt a németesítés és a cenzúra. A tartomány a dualista monarchia osztrák feléhez tartozott, de a galíciai szejm és a tartományi hatóságok széles körű előjogokat kaptak különösen az oktatás, a kultúra és a helyi ügyek vonatkozásában KAT. (2012).

Az első világháború alatt *Galícia* az Orosz Biroldalom és a központi hatalmak közötti zajló harcok színtere volt. Az orosz hadsereg 1914-ben lerohanta a tartomány legnagyobb részét, miután az osztrák–magyar hadsereg a keleti fronton súlyos vereséget szenvedett a háború első hónapjaiban. 1915 tavaszán és nyarán azután őket verte ki az egyesült német és osztrák–magyar offenzíva KAT. (2012).

1918 végén *Galícia* területén alakult meg – *Nyugat-Ukrajna* néven – az első önálló ukrán állam, de az 1920-ban zajló lengyel-szovjet-orosz háborúban a *Kelet-Galíciá*t elfoglaló lengyel csapatok meghiúsították működését. Az 1921 márciusában létrejött rigai békében *Galícia Lengyelország*é lett. A Lengyel Köztársaság lakosságának 15%-át tette ki *Kelet-Galícia* és a szomszédos *Volhínia* ukrán népessége, így ők alkották a legnagyobb nemzetiségi kisebbséget. Mivel a lengyel kormánypolitika nem volt barátságos a nemzetiségekkel szemben, a feszültség a lengyel kormány és az ukrán lakosság között nőtt KAT. (2012).

1939 szeptemberében a német csapatok megszállták *Nyugat-Galíciá*t, a szovjet vörös hadsereg pedig *Kelet-Galíciá*t. Utóbbit a *Szovjetunió* annektálta, s az *Ukrán SZSZK*-hoz csatolta KAT. (2012). 1945 után *Galícia* nyugati része *Lengyelország*hoz, nagyobbik része a *Szovjetunió*hoz került. 1991-től a korábbi szovjet terület *Ukrajna* része lett.

Galícia fontosabb települései Lengyelországban: *Krakkó [Kraków], Újvásár [Nowy Targ], Újszandec [Nowy Sącz], Gorlice, Tarnó [Tarnów], Rzeszów, Peremisl [Przemiśl], Sanok.* Ukrajnában: *Ilyvó [Lemberg, Lviv], Drohobics, Sztrij, Szambir, Sztanyiszló [Ivano-Frankivszk], Kolomija.*

8.19. Bukovina történeti-földrajzi nagytáj

Bukovina[1125] a korai magyarban *Bükkország, Bükkösország* (románul *Bucovina*, németül *Bukowina*), történeti-földrajzi táj, az *Északkeleti-Kárpátok* területén, a *Szeret*, a *Szucsáva*, a *Moldva*, *Cseremos* és *Prut* folyók felső vízvidékén. Korábban lakóinak többsége ukrán, ill. ruszin és román, kisebb részt lengyel, déli részén magyar szórvánnyal. Ma északi része ukrán lakosságú, déli román népességű, politikailag *Ukrajna* és *Románia* között megosztva.

Bukovina területe a IV–V. században hun lakosságú volt, a VI. századtól az Avar Birodalomhoz tartozott, majd szláv pásztortörzsek népesítették be. A X–XI. században besenyő, kun és úz népesség is megjelent a vidéken. A XII. század végétől érkeznek a román pásztorok, később magyar és német telepesek is települtek területére. Az Árpád-korban II. István magyar királynak behódolt terület, a Szent Korona tartozéka. Később a magyar király hatalmát Nagy Lajos is megerősítette, de a XIV. század végén a moldvai vajdák uralma alá került. 1412-ben Zsigmond magyar király és Jagelló Ulászló lengyel király *Bukovina* felosztását tervezte, de erre nem került sor. 1504-től a törökök *Moldvá*val együtt adófizetésre kötelezték. 1711 után néhány települését bujdosó kurucok alapították KAT. (2012).

Az 1769. évi orosz-török háború után orosz cári csapatok szállták meg. 1774-ben, Lengyelország első felosztása után, a Habsburg kormányzat *Bukovina* és *Moldva* esetében, mint a Szent Korona egykori tartozékára és igényére hivatkozva megegyezett *Oroszország*gal; *Bukovina* területe a *Habsburg Birodalom*hoz került. Katonai közigazgatással, Csernovci kerület néven, *Galícián*hoz csatolták. A moldvai vajda ellenzését leszerelve, az orosz háborútól tartó török porta 1775-ben véglegesen átengedte *Bukovinát* a Habsburgoknak. A terület 1849-ben, a forradalmi mozgalmak hatására, *Bukovinai Hercegség* névvel koronatartományi rangot kapott. 1861-ben tartománnyá alakult, 5 képviselőt küldhetett a bécsi birodalmi gyűlésbe KAT. (2012).

Bukovina az I. világháborúban hadszíntér volt, 1914 őszétől 1915 őszéig és 1916-17 fordulóján orosz megszállás alá került. 1918 őszétől északi része *Lengyelország*, déli, nagyobbik fele *Románia* területe lett, ezt a St. Germain-i béke megerősítette. 1939 őszén a *Lengyorszá*ghoz került része, majd

[1125] *Bukovina*: neve a magyar bükk (Fagus) fanévből keletkezett és a területet borító bükkerdőkkel kapcsolatos. A „bukovina” jelentése ’bükkös’, ’bükkös ország’, amely a szláv „buk”, „buka” alakra vezethető vissza.

1940 júniusában aláírt román–szovjet egyezmény értelmében az ukránok lakta északi vidékét a *Szovjetunió*hoz csatolták, utóbbi az *Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság* része lett. 1941 nyarán a románok megszállták *Bukovinát*. Még ez éveben magyar lakosságának nagy részét, magyar állami lebonyolításban, a *Bácská*ba telepítették át. 1944 őszén *Románia* lemondott *Bukovina* északi részéről, így az visszakerült *Ukrajná*hoz, déli fele *Románia* része maradt KAT. (2012). A megosztott *Bukovina* legjelentősebb ukrajnai városa *Csarnóca [Csernovci]*, román területen *Radóc [Radauţi], Szucsáva [Suceava], Szeretvásár [Siret]*.

A *Bukoviná*ban, 1941-ig élt magyar népcsoport neve bukovinai székelyek. Amikor 1775-ben, Lengyelország első felosztásakor *Bukovina Ausztriá*hoz került, a gyéren lakott terület benépesítésében 1777–1786 között néhány ezer főnyi székely is részt vett. Ők korábban, az erőszakos székelyföldi határőrség szervezése elől 1763–65 között szöktek át *Moldvá*ba, majd leltek hazára *Bukoviná*ban. A kis határral létrejött székely községek – *Fogadjisten [Iacobeşti], Istensegíts [Ţibeni], Hadikfalva [Dorneşti], Andrásfalva [Măneuţi]* és *Józseffalva [Vornicenii Mici]*, ma mindegyik *Romániá*ban van – hamarosan túlnépesedtek és a XIX. század második felében többször fölmerült Magyarországon népességüknek a *Kárpátok*on belülre történő visszatelepítési terve. Elsőként 1883-ban az *Al-Duna* mellé *Hertelendyfalva [Vojlovica/ Војловица], Sándoregyháza [Ivanovo/Иваново]* és *Székelykeve [Skorenovac/Скореновац]* községekbe telepítettek mintegy 4000 bukovinai székelyt, az ő leszármazottaik alkotják az al-dunai székelyek néprajzi csoportot. 1883-ban az Arad megyei *Gyorok [Ghioroc]*, 1888–92-ben és 1910-ben *Déva [Deva]*, 1892-ben *Vajdahunyad [Hunedoara]*, 1900-ban a Temes vármegyei *Babsa [Babşa]*, a Szolnok-Doboka vármegyei *Vice [Viţe]*, a Beszterce-Naszód vármegyei *Magyarnemegye [Minigea de Jos]*, 1905-ben *Marosludas [Luduş]*, 1910-ben a Hunyad vármegyei *Sztrigyszentgyörgy [Streisângeorgiu]* és *Csernakeresztúr [Cristur]* volt az áttelepítések célhelysége. Ezekre a településekre összesen mintegy 2500–3000 telepes költözött KÓSA–FILEP (1978).

A túlnépesedett bukovinai székely falvakból nagy számban vándoroltak ki Észak-Amerikába is. Kanadában 1905–1914 között több farmertelepet hoztak létre, ezek neve *Hapkins, Székelyföld, Máriavölgy, Hamilton, Regina, Punnichy, Eszterháza* lett. Az I. világháború utáni kivándorlás folytán jött létre Brazíliában *Boldogasszonyfalva* bukovinai székely telep 1924-ben KÓSA–FILEP (1978).

1941-ben – néhány család kivételével – az egész *Bukoviná*ban maradt székelységet a magyar állam a Jugoszláviától visszacsatolt *Bácská*ba költöztette. Nagy részüket az 1920 után létesített, de a magyar bevonulás miatt elhagyott szerb telepesfalvakban helyezték el. A bukovinai székelyeknek 1944 őszén a hadi események miatt menekülniük kellett. 1944–45-ben *Vas, Veszprém, Zala* és *Fejér vármegyé*k falvaiban húzódtak meg. Végül 1946–47-ben *Tolna, Baranya* és *Bács-Bodrog vármegye* kiürített sváb falvaiban mintegy tizenháromezren kaptak házat és földet KÓSA–FILEP (1978).

8.20. Morvaország történeti-földrajzi nagytáj

Morvaország[1126] (csehül *Morava*, németül *Mähren*) történeti-földrajzi nagytáj amely természetföldrajzilag a *Morva-medence* és a környező hegységi és dombvidéki keret területén fekszik. Északról a *Szudéták*, keletről a *Kárpátok*, délről a *Dálya [Dyje / Thaya]* folyó, nyugatról a *Cseh–Morva-dombvidék* határolja. Történeti-földrajzilag *Morvaorszá*got északról *Szilézia*, keletről a *Felvidék*, délről *Alsó-Ausztria*, nyugatról a történeti-földrajzi *Csehország* határolja.

Morvaország első ismert lakói a kelta bójok voltak, őket a Kr. e. I. században a germán markomannok és kvádok, a népvándorlás során a herulok és langobardok követték MN. 1999–2004 [13. p. 307.]. A szláv lakosságot Kr. u. VI. században az avarok telepítették területére, amely ekkor az Avar Birodalom része volt HUNNIVÁRI Z. (2011.) [p. 11.]. A VII. század közepén *Morvaország* területe egy Szamo nevű, az avarok ellen fellázadt frank kereskedő által létrehozott államalakulathoz tartozott, amely a Frank Birodalomtól függött MN. 1999–2004 [13.p. 307.]. 867-ben a frankok a Mura–Enns-vidéki szlávok ellen viseltek hadat, amelynek fejedelme Szvatopluk volt. A morvaországi szlávok vezetője Rasztiszlav volt, akit később Szvatopluk fogságba ejtett és kiszolgálatatott a frankoknak. 890-ben a fuldai évkönyvek tanúsága szerint Arnulf bajor király a mai *Stájerország* területén egy tanácskozást tartott, amelynek oka az a vészhelyzet volt, amit a turk magyarok megjelenése okozott. A magyarokkal szemben álló erők egyesítés érdekében Arnulf a morva Szvatopluknak adományozta *Csehorszá*got. Ekkor jött létre az a frankoktól függő morva államalakulat, amelyet Nagy-Moráviának neveztek, s

[1126] *Morvaország*: névadója a *Morva* folyó, ill. a morva nép. A morva, marót, maróc magyar elnevezéseket több szakértő is egyazon szó változatainak tartja. Ez alapján nem lehet kijelenteni, hogy a 'morva' a német 'march' vagy a szláv 'morava' magyarosodott változata lenne.

amely *Csehország*tól a déli, végvidéki *Morava* folyóig terjedt, magába foglalva a *Cseh-medencé*t és a *Száva* völgyét is. Ennek a hűbéres fejedelmségnek a morvaországi részét, amelyhez a *Morva-medence* és a *Bécsi-medence* is hozzátartozott *Ungarn Markt*-nak nevezték HUNNIVÁRI Z. (2011.) [pp. 28-30.]. A Nagy-Morva Fejedelemség nem tudott megszabadulni a frank függőségtől, és a magyarok támadásai alatt 907-ben összeomlott. *Morvaország* ismét magyar, hatalom alá került MN. 1999. [13. p. 307.]. 993-ban véget ért a frankok Pannónia elleni háborúja, ekkor *Morvaország* területe a Zerind vezér vezette *Hungária* területéhez tartozott HUNNIVÁRI Z. (2011.) [p. 11.], majd 1003-ban rövid időre I. (Vitéz) Boleszláv lengyel király foglalta el MN. 1999–2004 [13. p. 307.]. 1014-ben a német–római birodalmi gyűlésben a szlávokhoz tartozó marvani nép tett hűségeskűt. A frank évkönyvek utoljára említik az avarokat, mint a frankokhoz tartozó népet. Ez a marvani nevű nép a morva, országuk később a *Morva Fejedelmség, Morvaország* területe HUNNIVÁRI Z. 2011 [p. 11.]. 1029-től a cseh uralkodók hűbérbirtokává, így a *Német–Római Birodalom* részévé vált *Morvaország*ot 1054-től több részre osztva a Přemysl-dinasztia ifjabb tagjai birtokolták. 1094-ben a részben magyar lakosságú terület, amelynek központja *Laventenburg (Břeclav)*[1127] volt a magyar uralkodók hűbérese volt HUNNIVÁRI Z. 2011 [p. 33.]. 1140 körül *Morvaország* a magyar király fennhatósága alá HUNNIVÁRI Z. 2011 [p. 38.], 1180-ban – III. Béla magyar király korában – *Morvaország* részben a magyar, részben a *Német–Római Birodalom*tól függött HUNNIVÁRI Z. 2011 [p. 50.], majd 1182-ben I. (Barbarossa) Frigyes császár német őrgrófsággá tette MN. 1999–2004 [13.p. 307.].

Morvaország a XI. századra javarészt szláv népességűvé vált. Korábbi avar-magyar lakossága minimálisra csökkent, a területen lévő egykori gyepűőrők jelenlétére már csak a földrajzi nevek emlékeztetnek. A XIII. századtól az északi és déli hegyvidéki részeire egyre erősödő német bevándorlás indult meg, így peremi területei a XVI. századra elnémetesedtek. Ekkortól vált jellemzővé a városokban a zsidó lakosság megjelenése.

1458-ban *Morvaország*ot, *Csehország*gal együtt, a cseh Podjebrád György szerezte meg, akitől Hunyadi Mátyás magyar király a cseh trónért vívott háborúja során 1469-ben elfoglalta, és az 1479-ben Jagelló Ulászlóval kötött olmützi béke értelmében haláláig birtokolta. Ez volt az utolsó időszak, amikor *Morvaország*ot magyar uralkodó birtokolta MN. 1999 [13. p. 307.].

[1127] *Laventenburg* (*Leventevár*) névadója a magyar Levente herceg, később a vár a cseh Břaclav herceg nevéből *Břeclav* lett.

Morvaország 1490-ben egyesült végleg *Csehország*gal, majd azzal együtt 1526-ban a Habsburgok uralma alá került, akik 1628-ban örökös tartománnyá nyilvánították. 1849-től különálló osztrák koronatartományként igazgatták. 1918-ban *Csehszlovákia* része lett, önálló, majd 1928-tól *Cseh-Sziléziá*val egyesített tartományként igazgatták. 1938-ban a müncheni egyezmény alapján határ menti, túlnyomórészt németek lakta területei *Németország*hoz kerültek, a többit 1939 márciusában csatolták a *Német Birodalom*hoz *Cseh–Morva Protektorátus* néven. 1945-ben ismét *Csehszlovákia* része lett, a Beneš-dekrétumok alapján német lakosságát kitelepítették, az egykori német lakta részekre cseh kolonizáció indult meg.

A kommunista hatalomátvétel után megfosztották tartományi rangjától, majd 1960-ban északi és déli kerületre osztva korábbi határait is megváltoztatták. 1969-ban, *Csehszlovákia* föderatív átalakításakor, a *Cseh Szocialista Köztársaság* része lett, 1993 óta az önálló *Csehország*hoz tartozik MN. 1999-2004 [13.p. 307.].

Morvaország központja Berény *(Börén, Birin, Brünn) [Brno]*. Nagyobb városai: *Alamóc (Olmütz) [Olomouc], Zlín, Oláhmezerics [Valašské Meziříčí], Magyarvár (Magyarhradis) [Uherské Hradište], Magyarrév (Magyarbród) [Uherské Brod], Hododnín, Břeclav (Laventenburg)*.

8.21. Alsó-Ausztria történeti-földrajzi nagytáj

Alsó-Ausztria[1128] *(Alsó-Osztria)* (németül *Niederösterreich*) évszázadok óta *Ausztria* egyik tartománya. Ilyen formán nem csak történeti-földrajzi nagytáj, egyben közigazgatási egység, ma *Ausztria* szövetségi tartománya. Keleti, de egyben központi része a *Kisalföld* nyugati szárnya, a *Bécsi-medence.* Erre északról támaszkodik, a *Cseh-masszívum* lealacsonyodó tartozéka az *Erdővidék [Waldviertel]* és a *Duna–Morva-medence* fölött fekvő alacsony dombság a *Borvidék [Weinviertel]*. Ezeket délről, *Alsó-Ausztria* tengelye, a *Duna* völgye szegélyezi, amelytől délre az *Osztrák-Mészkőalpok* emelkedik. *Alsó-Ausztria* keleti határa a *Morva* folyó, a *Lajta-hegység* és a *Lajta* folyó. A tartomány nagyobb folyói a *Duná*ba ömlenek: *Ybbs, Kamp, Schmida, Göller, Erlaut, Traisen, Triesting, Piesting, Schwechat*. *Alsó-Ausztria* ma Ausztria egyik szövetségi tartománya. Északról *Morvaország* történeti-földrajzi táj, keletről a

[1128] *Alsó-Ausztria*: neve a német „Ostmark" = 'keleti tartomány' formára vezethető vissza. A német népterület szempontjából *Ostmark* valóban keleten helyezkedik el. Az Alsó előtag a II. Ottokár által történt kettéosztás következményeként létrejött Felső-Ausztriától különbözteti meg. Korábban a magyar nyelvben elterjedt volt az *Osztria* megjelölés, amely a német alakhoz jobban hasonult, az ausztriaiakat ma is osztrák jelzővel illetjük.

Felvidék és *Őrvidék* (*Burgenland* tartomány), délről *Stájerország* tartomány, nyugatról *Felső-Ausztria* tartomány határolja.

Alsó-Ausztria területének Dunától délre fekvő része az ókorban Pannónia és Noricum római provinciákhoz tartozott, a Dunától északra fekvő vidékén kisebb germán törzsek éltek MN. 1993-2004 [1. kötet. p. 624.]. 580-ban az avarok vereséget mértek a Bizánci Császárság hadseregére, adófizetésre kötelezve a bizánciakat. Ekkor *Alsó-Ausztria* majdnem két évszázadra az Avar Birodalom része lett. A 700-as évek második felében Avarország nyugati szomszédja már a Frank Birodalom, a határ nagyjából a mai *Alsó-Ausztria* és *Felső-Ausztria* határánál húzódott. 796-ban a tartomány *Duná*tól délre eső területe Tudun országához tartozott, északi fele, a *Bécsi-medencé*vel avar lakosságú és továbbra is az Avar Birodalom része volt. Tudun Nagy Károly frank király védelmébe ajánlotta az ó-szerbiai *Morava*tól a *Bécsi-medencé*ig terjedő országát, így a tartomány déli része a Frank Birodalom része lett HUNNIVÁRI Z. 2011 [pp. 11-17.]. A VI. századtól nyugati részére bajorok, a déli, alpi területeire szlavónok telepedtek be MN. 1993-2004 [1. kötet.p. 624.]. 843-ban, már a Keleti-Frank Birodalmon belül *Alsó-Ausztria* területén a Hunnia (Hunalant) hercegség alakult meg, majd 868-ban északi részén Ungarmarkt néven alakult hercegség. Ekkor déli felel már a morvák frank-hűbées déli fejedelmségéhez tartozott. 855-ben egész területe Szvatopluk Nagy-Moráviájának része lett. A 900-as évek elejétől avar népessége keletről folyamatos magyar beáramlással gyarapodott, területe Turkia része lett, majd 950 táján már a Magyar Fejedelemség területe volt HUNNIVÁRI Z. 2011 [p. 23.].

A X–XI. században a Német–Római Birodalom és a Magyar Királyság határterületén fekvő terület többször cserélt gazdát, 976-ban II. Ottó német-római császár a Baben-bergeknek adományozta, 1156-ban Ostmark néven hercegség lett MN. 1993-2004 [13. kötet. p. 307.], népessége folyamatosan németesedett, s IV. Béla korában vált végleg osztrák-német tartománnyá. 1246-ban Harcias Frigyes herceg halála után II. Ottokár cseh király foglalta el, s az *Enns* folyó mentén kettéosztotta, akkor alakult ki Alsó- és Felső-Ausztria. A Habsburg győzelemmel végződő 1278-as *morvamezei csata* után I. (Habsburg) Rudolf német-római császár családi birtoknak szerezte meg, 1457-ben főhercegség lett.

1482–90-ben Mátyás magyar király területének nagy részét elfoglalta. *Alsó-Ausztria* a XVI. századtól kialakuló *Habsburg Birodalom*, 1806-tól az *Osztrák Császárság* központi tartományává vált. 1920-tól az *Osztrák Köztársaság* tartománya, 1938–45-ben *Németország* része volt, *Alsó-Duna*

Birodalmi Kerület néven, 1945–55-ben szovjet megszállási övezethez tartozott. 1955-től ismét *Ausztria* szövetségi tartománya lett MN. 1993-2004 [1. kötet.p. 624.]. *Alsó-Ausztria* legfontosabb városa *Bécs* [*Wien*], de közigazgatásilag a város önálló tartomány. Jelenős városai *Bécsújhely* [*Wiener Neustadt*], *Szentpöltény* [*Sankt Pölten*], *Schwechat, Mölk* [*Melk*], *Krems, Baden bei Wien.*

8.22. Stájerország történeti-földrajzi nagytáj

Stájerország[1129], latin neve nyomán a korai magyarban *Stíria*, németül *Steiermark* korábban és mac is Ausztria egyik tartománya. Így nem csak történeti-földrajzi nagytáj, egyben közigazgatásio egység is. Természetföldrajzilag az *Alpok* központi, kristályos kőzetekből álló vonulatának északi oldalán és az *Északi-Mészkőalpok* hegységeinek egy részén elterülő táj. Legmagasabb része a *Dachstein* hegyvidéke. A hegyvidék kelet felé lealacsonyodó láncai között a *Mura* és a *Mürz* fokozatosan kiszélesedő völgyei a termékeny *Gráci-medencé*be ereszkednek le, amely a táj szíve és központja. *Stájerország* ma Ausztria egyik szövetségi tartománya, századok óta működő igazgatási egység. Északról *Felső-Ausztria* és *Alsó-Ausztria* tartományok, keletről az *Őrvidék* (*Burgenland* tartomány), délről *Dél-Stájerország* történeti-földrajzi táj és *Karintia* tartomány, nyugatról *Salzburg* tartomány határolja.

Stájerország Kr. u. I. századtól Noricum római provinciához tartozott. A II. század végétől germánok, a IV. század második felétől a hunok és gótok területe volt. 500 körül északi részeire bajorok vándoroltak be MN. 1993-2004 [16. kötet. pp. 254–255.], 600 körül keleti fele az *Avar Birodalom* peremi területe lett HUNNIVÁRI Z. 2011 [p. 11.], a VI. század végén a déli területeken szlávok (karantánok) telepedtek meg. 772-ben III. Tasziló bajor herceg foglalta el, 788-ban I. (Nagy) Károly a *Frank Birodalom*hoz csatolta [16. kötet. pp. 254–255.]. 796-ban az avar Tudun országához tartozott. Tudun a frank király, Nagy Károly hatalma alá adta a *Mura* és az *Enns* vidékén fekvő országát és felvette a kereszténységet. *Stájerország* területe 843-tól a *Keletifrank Birodalom* része lett, ahol még az avarok által betelepített szlávok országrészéhez tartozott. 885-től a morva Szvatopluk Nagy-Moráviája terjesztette ki hatalmát területére. 904-ben nagy részére magyar törzsek települtek, a táj a *Turkia* néven emlegetett déli és délnyugati magyar területekhez tartozott HUNNIVÁRI Z. 2011 [pp. 17–33.]. 976-tól az akkor létrehozott *Karintiai Hercegség* keleti őrgrófságához tartozott,

[1129] *Stájerország*: névadója *Steyr* vára.

a terület a *Német–Római Birodalom* és a *Magyar Királyság* határvidéke lett. Avar eredetű és magyar lakossága mindjobban keletre szorult, északi területein a német, délin a magyarokkal baráti kapcsolatot ápoló, az Árpád-kori *Szlavónia* nevét adó szlavón (tót) népesség lett uralkodó.

Stájerország 1050-től a Traungau család birtoka lett, akik *Steyr* várát tették meg székhelyüknek. 1180-ban alakult meg a Stájer hercegség, ennek keleti részére, *Grác (Geréc) [Graz*] környékére III. Béla egy időre kiterjesztette hatalmát, majd 1192-ben a Babenbergek területe lett. A család 1246-ban történt kihalása után II. Ottokár cseh és IV. Béla magyar király is meg akarta szerezni, a vetélkedésből 1260-ra a cseh király került ki győztesen. A morva-mezei csatát követően I. Rudolf német-római király 1282-ben *Ausztriá*val együtt fiainak adományozta, attól kezdve a Habsburg-család uralma alatt állt. 1477–1490 között I. Mátyás magyar király csaknem egész *Stájerország*ra kiterjesztette fennhatóságát. A XVI–XVII. században rendszeres török támadásoknak volt kitéve. 1849-től önálló koronatartomány lett. A saint-germaini béke (1919) értelmében szlovénok lakta déli területeit a *Szerb–Horvát–Szlovén Királyság*hoz (1929-től *Jugoszlávia*) csatolták. Így jött létre *Alsó-Stájerország* vagy *Dél-Stájerország* (szlovénül *Štajersko*) történeti-földrajzi táj. 1918–1938 között és 1945-től *Ausztria* tartománya volt, 1938–45-ben *Németország*hoz tartozott.

FELHASZNÁLT IRODALOM

ANDRÁSFALVY B. (1978): Andrásfalvy Bertalan: A táji munkamegosztás néprajzi vizsgálata, Etnographia 89.
ASZTALOS L. (é.n.): Asztalos Lajos: Őrvidék magyarsága (www.hunsor.se/dosszie/orvidekmagyarsaga.pdf) letöltés: 2012. február 14.
BAK (1997): Bak Borbála: Magyarország történeti topográfiája, História könyvtár, MTA Történettudományi Kutatóintézet, Budapest 1997.
BAKOS–DOROGMAN (1995): Bakos Ferenc–Dorogman György: Román–magyar kisszótár. Akadémiai Kiadó, Budapest 1995.
BALÁS G. 1984.: Balás Gábor: A székelyek nyomában, Panoráma 1984.
BALÁZS (2006): Balázs D. Attila: Góhér és Bodon; Elfeledett pincesorok az Érmelléken (Magyar nemzet online) http://mno.hu/migr/goher-es-bodon-484497 letöltés: 2012. március 3.
BARABÁS L. (2007): Barabás László: A Mezőség néprajzi körvonalai és belső tagolódásának kérdései (PoLísz folyóirat 101. szám (2007) http://www.krater.hu/krater.php?do=aloldal&action%5B1%5D=18519, letöltés: 2012. április 11.
BARTOS-ELEKES–BÖJTHE-BEYER (é.n.): Bartos-Elekes Zsombor–Böjthe-Beyer Barna: Román–magyar hegységnév „szótár www.ekemvh.ro/bazar/dict/ro-hu.html (letöltés ideje: 2012. január 5.)
BINDER (1959): Binder Pál: A Nagybánya-vidéki hegység vagy az északi vulkáni lánc Gutin és Cibles csúcsainak régi nevéről és a havas névről általában (Zsombolya–Jimbolia 1959),
BORSOS B. (2011.): Borsos Balázs: A magyar népi kultúra régiói I. Dunántúl, Kisalföld, Alföld. Mérték Kiadó, 2011.
BULLA (1943): Bulla Béla: Erdély (Magyar Szemle Társaság, Budapest 1943.)
BULLA–MENDÖL (1947): Bulla Béla–Mendöl Tibor: A Kárpát-medence földrajza, Egyetemi Nyomda Budapest 1947.
CHOLNOKY (1929): Cholnoky Jenő: Magyarország földrajza - Bp. 1929. *I. fejezet: Nagy-Magyarország általános leírása*
COMMORA AULA (2012): http://shp.hu/hpc/web.php?a=commorakozigaz&o=a_szlovakok_tortenete_J4B
CSÁNKY (1890, 1894, 1897, 1913): Csánky Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában (I-V. kötet) Magyar Tudományos Akadémia, Budapest 1894.
CSEHSZL.MAGY.LEX.: http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:EpUo8kFL-loJ:www.foruminst.sk/hu/9/partneri/0/a_csehszlovakiai_magyarok_lexikona/1/30/barkosag/skat-lex_nepr+bark%C3%B3s%C3%A1g&cd=4&hl=hu&ct=clnk&gl=hu
CS. NAGY L. (é.n.): Cs. Nagy Lajos: Néhány fogalom megnevezésének tagoltsága és szóföldrajzi realizációja a felvidéki Medvesalján http://www.c3.hu/~nyelvor/period/1231/123104.htm, letöltés: 2012. március 22.

CZEGLÉDI (2012): CZEGLÉDI 2012.: Czeglédi Katalin: A Szkíta-hun nyelvek története, Gyökrendszer I–III. kötet.
CZEIZEL 2003.: Dr. Czeizel Endre: A magyarság genetikája (második kiadás) Csokonai Könyvkiadó, Debrecen 2003. A munka első kiadása 1990-ben jelent meg.
CZUCZOR—FOGARASI (1862): Czuczor Gergely—Fogarasi János: A magyar nyelv szótára (1862)
DÉLVIDÉKI S. (2011): Délvidéki S. Atilla: Délvidék a rácjárások után. Összefoglaló tanulmány. Szenttamás – Délvidék 2011.
DÉLVIDÉKI S. (2012): Délvidéki S. Atilla: Szlavónia – az elorozott magyar tartomány (tanulmány), 2012.
DEMETER (2012): Demeter László: Erdővidék http://www.erdovidek.ro/index.php?pag=index_akt&m=3&cm=1339
DUNA-VÖLGY (1947): A Duna-völgy és környéke térképe, Szerkesztők: Bognár Gábor, dr. Kéz Andor, dr. Rónai András, dr. Takács József, Tallián Ferenc és dr. Teleki Géza (Magyar Földrajzi Intézet Rt., 1947)
FÉNYES (1851): Fényes Elek: Magyarország geographiai szótára. Pest, 1851.
GÁBRIEL A. (2001): (Honismeret 2001/3, XXIX.) Gábriel András: Hagyományos tájnevek a térképen http://www.vjrktf.hu/carus/honisme/ho010314.htm)
GALCSIK ZS. (é.n.): Galcsik Zsolt: Nógrád megye közigazgatási és területi változásai (1872–2005) (www.nogradhistoria.eu/data/files/186645451.pdf) letöltés: 2012. február 17.
GYÖRFFY (1963, 1987, 1998): Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I-IV. kötet (Akadémiai Kiadó Budapest, 1963, 1987, 1998)
HAIDU A. (1999): A romániai németek kivándorlása az 1970/80-as években *Haidu, Andrea: Die Auswanderung von Deutschen aus Rumänien in die Bundesrepublik Deutschland in den 1970er und 1980er Jahren. In: Kaindl-Archiv. 40. Heft 1999. Okt–Dez. 154–171. p.* http://www.hhrf.org/kisebbsegkutatas/kk_2000_02/cikk.php?id=288
HAJDÚ (2013): Hajdú Zoltán: Bosznia-Hercegovina: államiság és közigazgatási térszervezés http://epa.oszk.hu/02100/02108/00002/pdf/EPA02108_Balkan_Fuzetek_2004_15-31.pdf
HAJDÚ-MOHAROS–SASI–ERŐS (1993): Hajdú-Moharos József–Sasi Attila–Erős László: Románia tájföldrajzi beosztása (Balaton Akadémia könyvek 5.) (Balaton Akadémia Vörösberény, 1993)
HAJDÚ-MOHAROS (1996): Hajdú-Moharos József: Természeti és történeti tájbeosztások. In: Frisnyák Sándor (szerk.): A Kárpát-medence történeti földrajza, p. 249-257. BGyTF, Nyíregyháza. 1996.
HAJDÚ-MOHAROS (1997): Hajdú-Moharos József: Partium a kapcsolt részek, a Királyhágómellék földrajzi leírása (Királyhágómelléki Református Egyházkerület, 1997)
HARGHITA (2012): http://www.harghita.ro/hun/1/13/1305gyergyo.html
HARSÁNYI (2005): Harsányi Ildikó: Fehér magyarok, fekete magyarok
HEGYKÖZ (2012): http://hegykozpalyi.3x.ro/tortenelem.html
HEVESI (2001): Hevesi Attila: A Kárpát-medence és a Kárpátok természetföldrajzi tájtagolásáról (Földrajzi értesítő 2003. LII. évf. 3–4. füzet, (előadásként elhangzott: Földrajzi Konferencia, Szeged 2001.).
HÉTFA (2013): Nemzetközi kitekintés, Járások Európában – európai körkép a járási szintről és mozaikok a területi közigazgatási változásokból, A Hétfa Elemző Központ „Kormányozni lehet ugyan távolról, de igazgatni csak közelről lehet jól…” című tanulmánya alapján

http://www.google.hu/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&frm=1&source=web&cd=5&ved=0CE0QFjAE&url=http%3A%2F%2Fwww.kormany.hu%2Fdownload%2Fa%2Fae%2F60000%2FJ%25C3%25A1r%25C3%25A1s%2520nemzetk%25C3%25B6zi%2520kitekint%25C3%25A9s.doc&ei=oz9_UpXXBdSjhgfSm4DgDw&usg=AFQjCNH5h_zoX1Yd8Gb9NvVEHqJhPJB5kw&sig2=5myqz2F2ztW_iahAeOTaIg letöltés: 2013. november 10.
HUNNIVÁRI Z. (2008): HUNNIVÁRI Z. 2008.: Hunnivári Zoltán: Magyar atom, Ükunokája volt Szent István Árpádnak?, Budapest 2008.
HUNNIVÁRI Z. (2011): Hunnivári Zoltán: Hungária új történelmi atlasza, J and V. Transtrading Ltd.
IDYLL, C. P. (1969): Idyll, C. P. [szerk.] : Exploring the Ocean World. *Thomas Y. Crowell Company, Inc., New York, 1969*
JUHÁSZ Á. (2000): Pannon Enciklopédia-Magyarország földje, kitekintéssel a Kárpát-medencére (Karátson Dávid főszerk.) (Kertek 2000 kiadó, é.n.) Juhász Ágoston: A Dunántúli-középhegység
KAT. (2012): a katolikus lexikon internetes változata http://lexikon.katolikus.hu/
KISZELY (2012): Kiszely István: Székely-, csángó-, palóc-, besenyő-, és jász-magyarokról a Kárpát-medencében http://www.kiszely.hu/istvan_dr/014.html (letöltés: 2012. április 14.)
KÓSA L. (1998): KÓSA L. (1998):Kósa László: Paraszti polgárosulás és népi kultúra táji megoszlása Magyarországon 1880—1920. Planétás Kiadó Budapest, 1998.
KÓSA–FILEP (1978): Kósa László–Filep Antal: A magyar nép táji-történeti tagolódása (Akadémiai Kiadó, Budapest 1978)
KRISTÓ (1988): Kristó Gyula: A vármegyék kialakulása Magyarországon, Magvető Könyvkiadó, Budapest 1988.
KPTTB (1997): Hajdú-Moharos József–Hevesi Attila: A Kárpát–Pannon-térség természeti tájbeosztása
LÓKI (2000) : Pannon Enciklopédia-Magyarország földje, kitekintéssel a Kárpát-medencére (Karátson Dávid főszerk.) (Kertek 2000 kiadó, é.n.) Lóki József: A dunai Alföld
MAÁCZ (1955): Maácz Endre: Földrajzi tájszótár, Honvédelmi Minisztérium Térképészeti Intézet Budapest, 1955 http://www.fsz.bme.hu/mtsz/mhk/tajszotar/tajszotar.htm letöltés: 2012. február 25.
MAGY.FÖLD. (1997): Magyarország földje, kitekintéssel a Kárpát-medence egészére, főszerk.: Karátson Dávid, Magyar Könyvklub, 1997
MAGYAR Z. (2011): Magyar Zoltán: A magyar népi kultúra régiói II. Felföld, Erdély, Moldva. Mérték Kiadó, 2011.
MAROSSZÉK (2012): http://www.marosszek.ro/tajegyseg.php/Székely_Mezőség/1/
M. ERDŐS K. (2009): Martonné Erdős Katalin: Magyarország tájföldrajza (Debreceni Egyetemi Kiadó 2009.)
MESTERHÁZY ZS. 2000.: Mesterházy Zsolt: Magyar Ókor I., II.
MESTERHÁZY ZS. 2005.: Mesterházy Zsolt: Honfoglalások kora, A Kárpát-medencei népek összeolvadásának története
MEZEI–HARDI (2003): Mezei István – Hardi Tamás: A szlovák közigazgatás és területfejlesztés aszimmetriái. Tér és Társadalom, 17. 2003. 4. 127–155. p. Kitekintő TÉT XVII. évf. 2003 n 4
MÓGA (2000) : Pannon Enciklopédia-Magyarország földje, kitekintéssel a Kárpát-medencére (Karátson Dávid főszerk.) (Kertek 2000 kiadó, é.n.) Móga János: Az Erdélyi-középhegység

MOLDVAI MAGYAR NEVEK (2012):
http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:1iCV76YvvWcJ:hu.wikipedia.org/wiki/Szerkeszt%C5%91:Hollomis/K%C3%A9sz%C3%BCl%C5%91_cikkek/Ceang%C4%83i_ford%C3%ADt%C3%A1s+saskesely%C5%B1+csalh%C3%B3&cd=1&hl=hu&ct=clnk&gl=hu
MNA (1989): Magyarország nemzeti atlasza – Kartográfiai Vállalat, Bp. 1989 (szerk. biz. elnök: Pécsi Márton), Természeti tájak rendszertani felosztása
MN. 1999–2004, MN. 1999: Magyar nagylexikon
NADILO B.(2004): Branko Nadilo: Védelmi építmények a Monoszló-i (Moslavina) vidékén, Građevinar folyóirat 56. évfolyam (2004.) 10. száma, fordította és kiegészítette: Szatanek.jozsef@chello.hu
http://jupiter.elte.hu/aaacikkek2/032monoszlo.htm
NAGY—VOFKORI (2000): Pannon Enciklopédia-Magyarország földje, kitekintéssel a Kárpát-medencére (Karátson Dávid főszerk.) (Kertek 2000 kiadó, é.n.) Nagy Balázs—Vofkori László: A Déli-Kárpátok
NYARAD (2012): Nyárád mente regionális webportálja, http://nyarad.ro/nyaradmente, letöltés: 2012. április 14.
ORBÁN (1873) [VI.p.35.]: Orbán Balázs: Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismereti szempontból, hatodik kötet (Budapest, 1873.) http://mek.oszk.hu/04800/04804/html/230.html
ORDOGTERGYE (2012): Az Ördögtérgye néptáncegyüttes honlapja. http://www.ordogtergye.ro/en/a-magyar-neptancdialektusok?start=3 letöltés: 2012. április 30.
PALÁDI (é.n.): Paládi-Kovács Attila: A Bükk-vidék népe. Települési és építészeti hagyományok bnpi.hu/doc/pub/0501.pdf
PALKÓ (2010): Palkó Katalin: Vármegyétől a régión át a megyékig – A területi tagozódás az identitástényező figyelembevételével, avagy mely térbeli egységhez kötődnek Magyarországon, XI. RODOSZ Konferencia, 2010. november 12–14., Kolozsvár http://rodosz.ro/files/Palko_Katalin.pdf (letöltés: 2013. szeptember 19.)
PALLAS: Pallas nagylexikona
PALOCUT: www.palocut.hu
http://kulturalisutvonalak.blogter.hu/184614/a_palocfold_foldrajzi_kiterjedese Letöltés: 2012. március 20.
PAVAI I. (2012): Pávai István népzenekutató honlapja http://www.pavai.hu/ letöltés: 2012. április 30.
P.GEGŐ (1838): P. Gegő Elek: A' moldvai Magyar relepekről a' Magyar Tudományos Academia elébe terjesztve, Buda 1838
PINCZÉS (1998): Pinczés Zoltán: A Tokaji-hegység kialakulása és geomorfológiai értékei. Földrajzi Közlöny, 1998. 1–2. sz. (p. 1–10.)
PRINZ (1936): Prinz Gyula–Cholnoky Jenő–Gr. Teleki Pál–Bartucz Lajos: Magyar föld magyar faj. (Királyi Magyar Egyetemi Nyomda Budapest, é. n.) I. kötet Magyar földrajz. Magyarország a földrajzban, az élet alkalmazkodása az ország felszíneihez
PRINZ (1944): Prinz Gyula: Magyarország földrajza (Renaissance Könyvkiadó Vállalat, Budapest 1944)
RABB (é.n): RABB (é.n): Rabb Péter: Természeti viszonyok a középkori Kárpát-medencében http://www.agr.unideb.hu/~nyrita/cucc/tajtortenet2.pdf (letöltés: 2013. április 15.)
http://www.terra.hu/cian/fok.html

S.BENEDEK A. (1999): S. Benedek András:A máramarosi koronavárosok. A polgári létforma évezrede egy viharos sorsú városszövetségben. (Kisebbségkutatás, 2. szám) http://www.hhrf.org/kisebbsegkutatas/kk_1999_02/cikk.php?id=61
SONKLAR K. (1886): Az Osztrák—Magyar Monarchia írásban és képben, Sonklar Károly: Hegy és vízrajzi leírás. Digitális változat: Takács Zoltán, Hallgatói Információs Központ *http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tkt/osztrak-magyar/ch02s02.html*
SONKOJAN (é.n.): www.sonkojan.ro (Belényessonkolyos–Körösjánosfalvi eformátus Egyházközség honlapja
SZÉKELY (1975): Marosi Sándor–Sárfalvi Béla (szerk.): Európa I. (Gondolat, 1975), Székely András: Európa koszorúja: a Kárpátok, Európa központi katlanja: A Kárpát-medencevidék
SZÉKELY A. (1978): Székely András: Szovjetunió (I. kötet: Természetföldrajz). *Gondolat Kiadó, Budapest, 1978*
SZIL. (2012): http://szilagysag.eloerdely.ro/leiras/a-szilagysag-elhelyezkedese letöltés: 2012. március 2. http://szilagysag.eloerdely.ro/tersegek/tovishat , letöltés: 2012. március 3.
TEODORESCU (2003) [p.]: Bogdan Teodorescu: Atlas de istorie a României, Corint Bucureşti, 2003.
TÓTH I. (én.): TÓTH I. én.: Tóth Imre: Génjink http://magyarsag.synthasite.com/genjeink.php
TÓZSA (2000): Tózsa István: A Galyaság a harmadik évezred küszöbén, Britannica Oktatási és Informatikai Bt., Pilisszentiván 2000.
TRANSYLVANIA (2012): http://www.transylvania-authentica.ro/html/lap/hu/del-erdely-bansag
WASS (2003): Wass Albert: Kard és kasza, első rész, krónikás írás (Kráter Műhely Egyesület, Wass Albert életműve, 28. kötet, Pomáz 2003.
XÁNTUS (1999) : Xántus László—Xántus Julianna: Hagymás-hegység és a Gyilkos-tó környéke (Erdély hegyei 8.), Pallas Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 1999.